ІВАН ФРАНКО

ДОДАТКОВІ ТОМИ
ДО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 52

ОРИГІНАЛЬНІ ТА ПЕРЕКЛАДНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
2008

ББК 84.4УКРІ
Ф83

Том п'ятдесят другий із Додаткових томів до виданого в 1976—1986 рр. Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах містить оригінальні поезії та поетичні переклади, що істотно розширюють зміст 1—13 томів Зібрання. Їх публікація не тільки виповнює першопочатковий проект корпусу поезії, що мав бути реалізований у 50-томнику, але й значною мірою виходить за його межі, пропонуючи читачеві маловідомі й зовсім невідомі зразки Франкової поезії та його перекладацької діяльності. Вміщена в томі поетична спадщина додає нові та яскраві штрихи до масштабного образу творчості Франка — поета, перекладача, глибокого знавця літератур світу.

Редакційна колегія:
М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ *(голова)*
М. П. БОНДАР *(заступник голови)*
Л. П. БОНДАР
М. З. ЛЕГКИЙ
О. Б. ЛУЦИШИН
О. В. МИШАНИЧ
М. О. МОРОЗ
Є. К. НАХЛІК
Р. П. РАДИШЕВСЬКИЙ
А. Д. ФРАНКО
Р. Б. ЧОПИК *(відповідальний секретар)*
Б. З. ЯКИМОВИЧ

Редактор тому М. П. БОНДАР

Рецензент Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

Упорядкування та коментарі
Є. М. Барана, Л. П. Бондар, М. П. Бондаря, М. О. Зубрицької, Л. В. Каневської, М. З. Легкого, О. Б. Луцишин, Я. І. Мельник, А. Д. Франка, Л. І. Чернишенко, Р. Б. Чопика, Л. Б. Цибенко

Випущено на замовлення Державного комітету телебачення та радіомовлення України за Програмою «Українська книга»

Науково-видавничий відділ філології, художньої літератури та словників
Редактор *Г. С. Балабан*

© Є. М. Баран, Л. П. Бондар, М. П. Бондар, М. О. Зубрицька, Л. В. Каневська, М. З. Легкий, О. Б. Луцишин, Я. І. Мельник, А. Д. Франко, Л. І. Чернишенко, Р. Б. Чопик, Л. Б. Цибенко, 2008

ISBN 978-966-00-0815-7

ВІД РЕДАКТОРА ТОМУ

Том 52-й містить поетичні твори Івана Франка — як оригінальні, так і перекладні. За своїм змістом він є, власне, доповненням томів 1—7 («Поезія») та 8—13 («Поетичні переклади та переспіви») Зібрання творів. За хронологічним охопленням спадщини поета том має межі ширші, ніж будь-який інший у складі 50-томника. Представлений том уміщує твори, написані починаючи з 1871 р., тобто найраніші з усіх відомих досі зразків творчості Франка, й закінчуючи творами останніх років життя поета, із часів Першої світової війни, два останніх з яких мають дату «дня 19 лютого 1916 р.» — чи не останнє з усього, що можна віднести до обсягу оригінальної, на основі живих вражень, творчості великого письменника, написане пером, котре вже вислизало з його рук... Пізнішими числами датовано лише спроби подовження віршової інтерпретації давньоримської історії та написання листів (до К. Бандрівського й А. Гап'яка), що засвідчують намагання смертельно хворого, але ще остаточно не подоланого недугою письменника увійти у звичний режим наукової праці (було продиктовано проект «Закону про риболовство»), його плани творчого розширення й видання поетичного викладу «Найдавнішої історії України...».

Значну частину 52-го тому становлять переклади, розміщені, як і у відповідних томах Зібрання творів, за назвами літератур та за іменами авторів, твори яких Франко-поет перекладав.

Історично склалося так, що вихід у 1986 р. останніх томів п'ятдесятитомника збігся з початком значних ідеологічних змін, яким судилося перерости в доленосні для України події. Можливо, перші симптоми цих змін на той час іще не могли бути усвідомлювані, проте цілком очевидно, що виданий 1986 р. том 45-й Зібрання творів, який містить філософські праці, характеризується навзагал відчутнішим духом свободи порівняно з часом, коли у світ вийшов перший том Зібрання (1976 р.). Він жорстко купюро-

ваний у частині, де представлено збірку «З вершин і низин», яку особливо виділяла у спадщині Франка пропагандистська настанова тієї доби. І хоча з неповнотою збірок, невключенням деяких творів, знаних за окремими давнішими виданнями й публікаціями, думка фахівця не могла змиритися вже по виходу 1-го тому, — все ж тільки аж наприкінці 80-х років почали складатися умови для реального доповнення виданого Зібрання.

У передньому слові акад. М.Жулинського, голови редакційної колегії видання цих додаткових томів, справедливо наголошено як на тому, що основною причиною невключення у п'ятдесятитомник ряду відомих творів стали ідеологічні застереження, так і на тому, що вони виступали не єдиною причиною цього. Спадщина Франка, наявна на сьогодні, — явище надзвичайно складне й розмаїте. Вона охоплює твори видані й не видані, залишені в рукописах (а серед цих останніх — не завжди повністю чи точно відчитані), містить різні варіанти низки творів, пов'язана з не до кінця узгодженими питаннями ідентифікації та атрибуції ряду творів тощо. Не всі ці проблеми могли бути вирішені на час видання п'ятдесятитомника. Існували також труднощі з коментуванням ряду творів. Враховуючи коло таких чинників, характеру й ідеологічного, і неідеологічного, науковці, котрі здійснювали видання 50-томного Зібрання творів Франка, не ставили максимально можливого масштабу завдань.

Там само слушно зауважено, що 50-томник не задумувався як видання повне — в усьому обсягові значень, які з цим словом може пов'язувати сьогоднішня едиційна практика, і з цілковитою відповідністю науково-академічним завданням, що з цього випливають. Критерій остаточної повноти видання не фігурував на жодному з етапів його підготовки, що засвідчують, зокрема, публікації тих років у періодиці, присвячені й проекту видання, і самому здійснюваному виданню.

І все ж, безперечно, «урізані» збірки «З вершин і низин», «Давнє й нове», «Із літ моєї молодости», відсутність «Великих роковин», переважної більшості творів 1914—1916 рр., що з ними, на зразок тодішніх творів «самвидаву», була знайома причетна до літератури культурна громада, — все це рішуче розходилося й розходиться з уявленням Франкового читача про належне до опублікування. І тут, особливо з погляду сьогодення, вже не можуть братися до уваги жодні виправдальні пояснення чвертьвікової давності, а нагадування про «неповний проект» видання аж ніяк не стосуються і не можуть стосуватися згаданих і багатьох інших творів.

Попри все вищезазначене, за всіх критичних застережень і претензій, у будь-якому разі не можна обійти мовчанням того факту, що Зібрання творів Івана Франка у 50 томах було — і залиша-

ється — визначним здобутком української науки, видавничої діяльності, національної культури. Цим виданням переконливо явлено світові небачений раніше масштаб духовних зацікавлень українського генія. Сконцентрувавши наукові зусилля цілої когорти фахівців із багатьох галузей знання, супроводжуваний при створенні безпрецедентними організаційними заходами, 50-томник став демонстрацією великого потенціалу української гуманітарної науки, її здатності вирішувати масштабні завдання. У величезній кількості моментів спираючись на здобутки тогочасного франкознавства, Зібрання творів виступило передумовою його подальшого поступу, що стає очевидним у наші дні. Навіть ті вчені-франкознавці, котрі у своїх оцінках зосередилися переважно, якщо не виключно, на недоліках зазначеного видання, у своїй науковій практиці, безперечно, не спроможні ігнорувати його існування. 50-томне Зібрання творів стало загальновизнаним найавторитетнішим виданням з-поміж усіх досі здійснених видань творів Франка, покликання на нього є самоочевидним у науковій, культурній, педагогічній практиці. Зрештою, той факт, що стосовно саме цього, а не іншого видання протягом ось уже 20 років після завершення не щезає ідея його «доповнення» і на сьогодні є так само актуальною, як і по виходу перших, на жаль, препарованих томів, — опосередковано чи й прямо промовляє про вагомість створеного у 1976—1986 рр. Франкового 50-томника.

Том 52-й, що виходить у світ, розглядаємо як спробу суттєво доповнити поетичний і перекладацький (у частині поезії) доробок Франка, поданий у 50-томнику. Як і інші додаткові томи, цей том своїм змістом рішуче виходить поза обсяг найсміливіших проспектів, які на тому чи іншому етапі розглядалися й реалізовувалися при підготовці 50-томника. Тобто 52-й том включає не тільки ті твори, які свого часу готувалися до вміщення у 50-томному Зібранні творів, проте не потрапили туди (і згодом були зібрані в окремих папках як «матеріали, зняті з видання»), але й твори, які першопочатково ніколи не планувалися до вміщення. Серед них — довга низка вперше публікованих, видобутих із рукописів.

Важко вигадати систему більш випадкових критеріїв, ніж та, завдяки якій склався оцей, 52-й том — том поетичних творів та перекладів Івана Франка. Тут — твори, відхилені упорядниками Зібрання з міркувань ідеологічних: або через могутнє звучання у них національного почуття та сповнене шаноби звернення до провідних національних діячів, або через проникливий особистісний розгляд релігійно-теологічної тематики (не в усьому відповідний тому вульгарному пропагандистському «безбожництву» радянських часів, що фігурувало як нібито атеїзм), або через пильне Франкове вглядання у спосіб життя й мислення інших націй, що не вкладалося у поверхові гасла та надто спрощений образ то-

гочасної теорії «інтернаціоналізму». Тут і твори, які самовпевнений анонімний чи колективний присуд тодішніх укладачів Зібрання скваліфікував як твори «неналежного художнього рівня», особливо дещо з написаного Франком в останні роки життя (немов хтось із укладачів або причетних до укладання, навіть найкваліфікованіші з-поміж них знавці поезії, мав право встановлювати рівневу межу для творів великого поета!). Тут і твори, які раніше вже подавані друком у різних виданнях, зазначені навіть у бібліографічних покажчиках, проте дивним чином (іншого пояснення наразі знайти неможливо) не потрапили в поле зору загалом уважних упорядників чи механічно випали з переліку при багаторазових перетрушуваннях і нових передруках змісту. Тут і твори, поява яких спершу очікувалася у Зібранні (як-от частина перекладів з А. Міцкевича) і яким згодом не знайшлося місця при поточному перепланування томів. Тут і твори, що загубилися були в безберегому морі Франкових рукописів, залишалися досі нерозрізненими або невідчитаними на сторінках автографів чи списків. Тут, зрештою, твори, відсутність яких у 50-томнику спонукає до найнеймовірніших припущень на пояснення цього факту... Одним словом, поетичний 52-й том є надзвичайно строкатим за своїм змістом, це — своєрідне «вибране», що склалося із суми багатьох і багатьох випадковостей.

І все ж, хоча й зміст цього «вибраного» зумовлений не вільним пошуком упорядника, не орієнтацією на достеменні поетичні Франкові шедеври, — том 52-й, як і, переконані, будь-яка наздогад узята частина Франкової поетичної творчості, по-своєму засвідчує розмах художньої (а заодно й світоглядної, філософської, морально-етичної) думки поета, глибину його почуття, виразність його осяянь та інтуїцій. Зрештою, так чи інакше, упорядники 50-томника (внаслідок різних причин і обставин, зі своєї і зовсім не зі своєї вини) на долю тих, кому випало доповнювати їх роботу, залишили поза межами Зібрання ще чимало художньо вагомого, змістовно багатого, цікавого матеріалу Франкової поезії, з якого створено цей том.

Слід відзначити те, що в цьому томі здійснюється перша публікація близько 130 поетичних творів (з них 47 — оригінальні твори Франка та понад 80 перекладених). Лише одиниці серед них були згадані за назвами чи частково цитовані у франкознавчій літературі. Безперечно, введення їх у науковий і культурний обіг додасть нового матеріалу і нових імпульсів для активізації досліджень на відповідній ділянці франкознавства, у вивченні української поезії.

Текстологічний принцип, за яким укладався 50-томник і який, згідно з правилом наступності, транспоновано в основу укладання даного тому, буквально примушує розпочати цей том саме тими творами, які чи не найкраще для цього годилися б, як-

би тут діяв принцип вільного відбору й укладання. Це — відхилені упорядниками Зібрання (чи тими, хто порядкував над підготовкою видання понад дійсною волею номінальних упорядників) твори із циклу «Україна», за змістом першого з-поміж двох зруйнованих у 50-томнику циклів збірки «З вершин і низин».

Таким чином, наш том розпочинає вірш «Не пора, не пора, не пора...», що був другим у циклі «Україна» (вміщений услід за віршем «Моя любов»), — поривний, векторовизначальний заклик до нації згуртувати свої сили та спрямувати нарешті їх на ту справу, яка давно чекає енергійної діяльності й ім'я якій — Україна. Вірш цей уміщений був уже в першому виданні збірки «З вершин і низин», употужував собою цикл «Україні» в другому виданні збірки, був уведений Франком і в збірку «Давнє й нове», одержавши там промовистий заголовок: «Національний гімн».

Цикл «Україна» в нашому томі представляють також вірші «Ляхам» (відгук поета на одну з найболючіших проблем національних взаємин його часу) та урочистий хорал, власне, ще один гімн — «Розвивайся ти, високий дубе...», де мужня, виражена граматично в чоловічому роді семантика заголовного образу захоплює у свою символічну проекцію образ України. Цей образ зринає слідом, і омріяна Україна постає у величі й могуті, в належному їй географічному обширі («...Встане славна мати Україна, Щаслива і вільна, Від Кубані аж до Сяна-річки Одна, нероздільна...»).

Тема України є головною в урочистих декламаціях «Пролог...» (1888) та «Великі роковини» (1898), де вона осмислюється крізь призму творів Івана Котляревського, що поклали початок новій українській літературі, якій у свою чергу судилося виступити активатором пробудження національної свідомості. Тут гідне уваги Франкове мистецтво інтерпретації, в якому автор виступає і як митець, і як філософ історії, у сюжетах і мотивах «Енеїди» та знаменитих п'єс Котляревського знаходячи багаті змістом алюзії на історичне минуле й сучасне України.

Заявлені віршами циклу «Україна» проблеми відродження нації, діяльності її культурної еліти, пошуків місця власної нації у світовому історичному поступі продовжують уміщені тут вірші зі збірки «Давнє й нове» («Замість пролога. Святовечірня казка», «Русинам-фаталістам», «Січовий марш», «Новітні гайдамаки»), збірки «Із літ моєї молодости», а також твори, присвячені осмисленню діяльності визначних для поета (і для українського націєтворчого руху) особистостей — «Посвята Михайлові Петровичу Драгоманову», «На смерть бл[аженної] п[ам'яти] Володимира Барвінського», «Спом'янім!», «Кантата на вечір О.Я. Конисього», до них прилягають «Із теки "истинно-русска" галичанина» та «Велику неправду сказав пан Петров...». Прикметно, що ця про-

блематика турбує Франка і в останні роки його життя й діяльності; як безпосереднє її вираження прочитуються вірші «Будьмо!» (1914) та «А ми з чим?» (1915).

Пророче усвідомлюючи, що війна (Перша світова), яка розпочалася, принесе небачені зміни в житті людства, перекроїть геополітичну карту світу, Франко вже проголошує нову «пору» для своєї нації, новий етап її змагань — «до високих брам державного життя» (відразу напружуючи цим публіцистичним висловом міцну тканину поетичного мовлення у вірші «А ми з чим?»). Немало розчарований тогочасним перебігом національної справи, пасивністю в цьому своїх одноплемінників, — тепер уже в ролі останнього засобу й спонуки до дії (під якою розуміє виборювання української держави) поет звертається до їх честі, до їхнього почуття «шляхетності»: «Будьмо хоч трупами, та трупами вельмож, Що на велике діло спромоглися, Але не трупами тих завалидорог, Що в боротьбі безцільній знемоглися!» — «Будьмо!».

Тему України — хоч на перший погляд це може й не здаватися очевидним — розвивають полишені «за бортом» 50-томника твори з циклу «Жидівські мелодії». Принаймні такі з них, як «Асиміляторам» та «Заповіт Якова», вже несуть на собі ознаки тієї стилістики, яка вповні буде розгорнута в поемі «Мойсей» і в межах якої дедалі більше зміцнюється механізм паралелізму: зближення образів двох етносів, прочитування поетом у номінації «обраний Богом народ» не лише імені народу, відомого з Біблії, але й імені власного народу.

Ще промовистіше у творах «Жидівських мелодій» тема України нагадує себе інтонаціями урочистого, піднесеного пафосу, з яким викладено практично всі чотири твори, що належать до цього циклу й представлені у нашому томі. Проникливо змальовує тут поет ситуацію приниженого народу, який неодмінно повстане, народу, за яким Бог, котрий не зупиниться навіть перед чудом («Самбатіон», «Асиміляторам»), їх пронизує рідкісна емоція — відчуття того, що перемога визначена заздалегідь, тільки іще наразі не явлена; вірші Франка стають тут в один ряд із відомими, наскрізь перейнятими релігійним духом творами багатьох літератур давнішого й нового часу у вислові почуття необорної переконаності, що існує у світі могутній оплот для людини й нації, а почуття й індивіда, й етнічної спільноти фундаментоване на силі віри у свого Бога.

У викладі біблійних або дотичних до Біблії (чи похідних від неї) апокрифічних гебрейських легенд Франкові, як авторові оцих чотирьох творів циклу «Жидівські мелодії», здається, важливо було не так установити якісь сюжетні перегуки з перипетіями українських національних змагань, як доторкнутися до врочистої піднесеної музики викладуваних легендарно-казкових сюже-

тів та подібним міфом, насамперед емоцією такого міфу, наділити винятково важливу для нього українську національну справу.

У структурі алегорії чи паралелізму емоційна аура розпросторюється на обидва взаємопов'язані денотати (зіставлювані предмети). Перед вершинами цього пафосу, який панує у «Жидівських мелодіях», мусять самі по собі щезнути найменші підозри в неповазі поета до народу, котрий у своєму надбанні має такі експресивно місткі легенди, більше того — творчий дух якого здатен їх і далі творити. Письменницький об'єктив Франка, як відомо, — різнорівневий, різноракурсний, багатосторонній. Франкові — прозаїку і поетові — не чужим є інтерес і до повсякденності побуту цього народу, представленій як у піднесеній, так і в знижено-комічній тональностях, як у величних, так і в дріб'язкових персонажних образах. У трьох творах, об'єднаних іменем Швіндделеса Пархенбліта (в нашому томі передрукованих із «Нового Зеркала», 1884 р.), виведено образ керованого розрахунком, підприємливого, а все ж не досить заможного шинкаря, що виступає водночас і колоритним етнографічним зразком, і типовим образом людини своєї професії. Гротеск, природний у комічному жанрі, підсилює виразність цього типу, разом з тим можна зауважити навіть деяку симпатію автора до бідного Пархенбліта (особливо у злигоднях, що супроводжують його підготовку до «вандрівки»). Не без певної солідарності з героєм, принаймні в якійсь частині розділяючи його емоцію, автор у «Пісні...» викладає заповітне бажання Пархенбліта з приводу можливого майбутнього «вищих» шляхетських верств, — бажання, не вельми до них прихильне. У розвитку цієї теми гумор Франка здатен виходити й на іншу тональність, як-от у творі дещо пізнішого часу (також уміщеному в 52-му томі) — «Гуманний Мошко». Тут виведено образ подібного шинкаря, котрий, потрапивши в несподівану «напасть», у ситуації смертельного ризику відстоює свою гідність перед брутальністю можновладця. У статті 1887 р. «Семітизм і антисемітизм у Галичині» Франко, обґрунтовуючи програму видання, в якому брав активну участь, зазначав: «Жодна релігія, жодне переконання, жодна раса і жодна народність не були й не можуть бути предметом нашої ненависти. Таким предметом були й залишаються на все тільки всякий утиск, усякий визиск і всяка облуда» (*Франко І.* В наймах у сусідів. — Львів, 1914. — С. 117).

Як у молодих літах (варто звернути увагу на повісті «Петрії і Добощуки» й «Boa constrictor»), так і в старших, незадовго до смерті, Франко прискіпливо вивчає побут, спосіб життя й мислення, зокрема мислення в його художньо-творчій визначеності, притаманного єврейській спільноті. Це доводять також уміщені в цьому томі об'ємні цикли перекладів творів двох популярних по-

етів, що писали новочасним єврейським «жаргоном» (діалектом) — М. Розенфельда та В. Еренкранца (Збаразького). Вартим уваги є те, що переклади творів першого із щойно названих Франко, у 1910—1911 рр. позбавлений здатності записувати, надиктовує колу близьких осіб, передусім синам. Як тільки навчається володіти лівою рукою, він у 1914 р., взявшись перекладати В. Еренкранца-Збаразького, сумлінно переписує цілу збірку поета мовою оригіналу, подає у примітках підрядковий переклад найхарактерніших висловів, таким чином працюючи водночас над удосконаленням свого знання цієї мови.

Навіть і непохвальні чи суперечливі (у сприйнятті інших народностей) характеристики зазначеного етнічного типу поет спроможний підносити до промовистого узагальнення. Ймовірно, він мовить про індивідуалізм, егоцентричну холодну затятість у вірші «В скаженій натузі мільйони...» (початок твору невідомий). Це ті риси, які здобуло «Давидове плем'я» в результаті багатовікових страждань, що загартували йому серце. Ці риси, як випливає з твору, вже привертають до нього спільників та однодумців з-поміж інших народів, поет уже констатує їх як даність часу, в якому живе, як добру чи лиху, проте незворотну обставину подальшого руху людства... Подібний же хід поетичної думки, видається, був провідним (чи мав би таким бути, оскільки залишається невідомим питання завершеності твору) у фрагменті «Посеред дворян і магнатів». Уже знаючи з інших творів емоційне багатоголосся Франкового ставлення до єврейства, ставлення, що, не урівнюючись із прямим і круговим захопленням, рішуче виключає при цьому будь-які загальні (світоглядні чи емоційні) настанови до осуду, — не зайвим буде припустити, що сюжет цього твору міг виступати ранньою варіативною апробацією сюжету «Самбатіону». Так, зокрема, після триразового оскарження шкоди, яку краєві чинять «невірні жиди», мало слідувати дотепне спростування цієї тези завдяки вияву мудрості «найстаршого рабина» чи аргументам або ж учинкам інших дійових осіб (що, невідомі нам, залишилися в пітьмі авторського творчого задуму).

Два останніх твори за характером уміщених у них суджень і роздумів тяжіють до групи філософської поезії Франка. До цієї групи мусить належати й фрагмент (закінчення його невідоме), озаглавлений «В горю, гризоті і бідности», що має ознаки притчі й може розглядатись як попереднє втілення задуму, розгорнутого в поемі «Наймит». Цю групу побільшують принаймні чотири фрагменти: «До себе самого», «Ціною мук і горя і страждання...», «Прискали пречисті звуки...» та «О грішна душенько, отсе...», два останні — із виразним заявленням проблематики релігійно-теологічної. В одному, поряд зі змалюванням чудесної дії церковної

відправи на почуття героя, подано сміливі (для Франкового часу й оточення) міркування з приводу догмату Христа як Боголюдини. Другий фрагмент являє собою зухвало-іронічний і водночас філософськи глибокий насміх над клерикальними конфесійними установленнями каяття й сповіді. Разом з такими відомими (вони є у 50-томнику) творами, як «Ex nihilo», «Говорить дурень в серці своїм...», «Страшний суд» та інші, ці фрагменти мусили б щонайменше остерегти дослідника і читача перед поспішними й поверховими присудами щодо «релігійності» чи «нерелігійності» вираженого тут світогляду. Видається, героєві цих творів притаманне передовсім бажання самостійно, без оглядання на догму чи канон певної релігійної конфесії, розглянутися у підвалинах світобудови та у своєму ставленні до їх можливого персонального першоначала. Варто пам'ятати, що за цим героєм у багатьох випадках стоїть сам поет із системним освоєнням світових релігій, зі знанням надбань культурної думки з її розмахом від фанатичної ортодоксії до рафінованого атеїзму. Проекцію цієї думки на світогляд поета супроводжує в даному випадку унікальний, бурхливий дух Франка — бунтаря і «вічного революціонера».

Склалося так, що 52-й том широко представляє низку ранніх поетичних творів Франка, вельми примітних у художньому плані. За межами п'ятдесятитомника випало залишитися «Коляді (Руським господарям)», яка характеризується не лиш імплікованою в її текст алегорією стосунків України й Польщі (що, швидше за все, й відлякувало упорядників Зібрання, заручників догматично незграбної ідеології міжнаціональних відносин), але й рідкісним за поетичною свободою ліричним викладом, практично не повторюваним такою мірою у творчості Франка пізніше, інтонаціями, що подекуди можуть привести на згадку поезію молодого П. Тичини. Також своєрідне відгалуження поетичного «древа» Франка становлять обидві «Поезії пахарські», особливо «Орач», відмітний розкутим інтенсивним міфолого-поетичним світобаченням. У поезії Франка і пізніше високохудожньо заявляють про себе начала подібного підходу — приміром, у віршах «Беркут», «Бубнище», «Буркутська романса», у творах з описами машин і технічних засобів тощо. Проте навряд чи є підстави стверджувати, що магістральний шлях у цьому напрямкові пов'язаний у творчості Франка із послідовним збереженням міфопоетичної установки у відтворенні предметності світу, — скоріше можна припускати, що ці плідні поетичні засновки зреалізовано у відхиленні в бік наративу легенд і притч.

Творами, представленими в 52-му томі, нарешті істотно доповнюється доступний для культурного читача корпус творчості Франка двох останніх (1914—1916) років життя. Проекти якомога

повнішої подачі цього корпусу, як відомо, були обговорювані на етапах підготовки і 20-томного видання творів (1950—1956), і 50-томного Зібрання, проте щоразу такі задуми з різних причин виявлялися поруйнованими. Виконуючи побажання вченої ради Інституту літератури та редакційної колегії даного видання, у 52-му томі подаємо без жодних винятків і купюр усі твори зазначеного періоду, що доповнюють відповідний ряд п'ятдесятитомника.

Для Франка роки 1914—1916 являють собою, власне, новий етап творчості. Після кількарічного попереднього періоду, що прикро відбився на здоров'ї письменника, а в плані оригінальної творчості був представлений лише поодинокими її зразками, що порівняно з величезними масштабами звичної творчої діяльності Франка може бути названий, скоріше, паузою, — Франко робить небезуспішну спробу повернутися до активного творчого ритму життя. Полем такої діяльності для нього стає передовсім оригінальна поетична творчість, як і незрівнянно широкий розмах поетично-перекладацької роботи. Можливо, дехто з дослідників при огляді масиву творчості цих років буде налаштований вимічати тут сліди перебутої Франком недуги. Проте нам суттєвішим видається інше. Беручи звід творів цього дворіччя в цілому, не можемо не констатувати, що вони виступають промовистим свідченням нових художніх пошуків Франка-поета. Відновивши поетичну роботу, він з новим зацікавленням, з новим імпульсом художницької пристрасті повертається до дійсності як основного об'єкта поетичного спостереження, відтворення, відгуку. Дійсність у її поточному часовому вимірі і в конкретних, удостовірених авторським досвідом характеристиках місця, ніколи не покидала мистецького горизонту Франка, а все ж у певний період Франкове натхнення — не цілковито, проте здебільшого — мало джерела «книжні». У 1914—1916 рр. тогочасна повсякденність здобуває у поета те значення, яке вона мала в часи творення «Осінніх дум», «Дум пролетарія», «Галицьких образків» та «Тюремних сонетів». Головною подією останнього Франкового дворіччя стали колізії Першої світової війни на терені Галичини, обставини російської окупації Львова. Здається, як і у випадку з бориславськими копальнями, що пішли в промислове зростання у 70-х роках XIX ст., і пов'язаними з цим доленосними конфліктами в житті людності, події цієї війни стали літературною темою, яка, образно кажучи, сама прийшла до Франка і завдяки якій відбувся подальший — хай, може, й не на всіх її напрямах — поступ творчості письменника.

Поет зображує події Першої світової війни через створення загальних панорамних картин з конкретними деталями, з описом воєнних переміщень, наступів та відходів (що додає аргументів у визначення його творчості як одного зі своєрідних і майстерних

відгалужень власне новочасного поетичного епосу), але більше — через змалювання гострих міжособистісних зіткнень, тяжіючи до представлення випадків рідкісних, виняткових, нестандартних. Нових відтінків набирають іронія, гумор і сатира поета, віддавна притаманні його письму. Жодних сумнівів не залишається в тому, що під вістря комізму в зазначеній темі майже виключно потрапляє орда окупантів, починаючи від «царя Николая» та його високопоставлених «мужів довір'я» й закінчуючи простими «москалями» з їх дикими цивілізаторськими уявленнями, і місцевими прихильниками завойовників. Саме ця виразно антиросійська — не толеруюча (емоційно супротивна) російській владі, російській воєнній потузі й російському шовінізмові — тональність автора щоразу ставала на заваді повній публікації зазначених творів у радянських видавництвах. Самостійно чи із завваженням сучасних йому поетичних пошуків в інших літературах (дослідники, гадаємо, з'ясовуватимуть це питання) Франко витворює тут поетику, в ряді моментів суголосну європейській поетиці, що поставала на темі світової війни, дала промовисті здобутки у творчості Верхарна, німецьких та австрійських експресіоністів. Франкові твори цього періоду відзначає впровадження культури численних ампліфікацій, переліків, здатних певною мірою витворювати сугестивну дію, напрочуд гармонійний перехід між дальнім і ближнім планами зображення, м'яке поєднання зображально-описових елементів викладу й ліричних пасажів (як-от у поезії «З великої війни»), тяжіння в окремих творах до новітнього виду атематизму (вільна позиція щодо заявленої теми). Нарешті, новими гранями постає тут суто Франкове майстерне художнє виокремлення незвичайної події, пригоди, дивовижної (не раз по-натуралістичному жорсткої) деталі, подання всього цього в очудненні, у незвичному ракурсі. Саме така поетика дозволяє до антології, яку склали б художньо найбільш значущі Франкові поетичні зразки, без сумніву віднести такі твори, як «Три сестри милосердя», «У трамваю», «Жінка з револьвером», «Дві пари змовників», «Два столівники».

Написаний цього часу польськомовний образок «Tancerze», як і поетична перлина більш раннього часу — «Lubię błądzić samotnie po lesie» (вміщувані в цьому томі), виразно промовляють, що польськомовна творчість, зокрема й поетична, не була вторинним набутком письменника, не перебувала на статусі автоперекладу, — у творчості польською мовою, нарівні з українською, поет прокладав для себе нові мистецькі шляхи.

Значну частину 52-го тому відведено поетичним перекладам. Вони ще раз засвідчують феноменально широкий діапазон культурних, гуманітарних, філологічних і власне поетичних зацікавлень Франка. Ці твори здатні вагомо доповнити розділи в томах перекладацької спадщини, подані в п'ятдесятитомному зібранні (втім у

50-томнику відсутні такі розділи, як «Переспіви з Біблії» та «З єврейської поезії», що виокремлені в нашому томі). Час створення багатьох із цих перекладів ще раз підтверджує спостереження, що Франко впродовж усього творчого життя залишався вірним юначій настанові присвоїти національній словесності насамперед ті твори, які на його час (і він погоджувався з цим) набули значення беззаперечного художнього канону. В нашому томі до таких творів мають належати фрагменти з книг біблійних пророків, уривки з класиків давньогрецької літератури, твори П. Б. Шеллі, Й.-В. Ґете, Г. Гейне, Н. Ленау, А. Міцкевича. Не менш промовистим є зустрічне бажання Франка — вписати у світову літературу, у звичне коло її текстів здобуток українського генія слова, яким для Франка був Т. Шевченко, поетичний доробок якого він уже з 1882 р. починає перекладати німецькою мовою, згодом — польською.

У томі представлено низку об'ємних перекладів, як-от: «Пророчество Ісаії», фрагменти з поеми «Цариця Меб» П. Б. Шеллі, цикли віршів В. Еренкранца (Збаразького) й М. Розенфельда. В цьому ж ряду — переклад найяскравіших фрагментів драми «Бар-Кохба» Я. Врхліцького, публікацію яких у «Літературно-науковому вістникові» 1899 р. супроводжувала відповідна літературознавча розвідка перекладача. Як видається, факт цього перекладу промовляє про поглиблене продумування Франком у зазначений період проблематики національного проводу. Стосунки вождя й спільноти, які є драматичними самі собою, перебувають, крім цього, у проблемному полі, створюваному певними суперечностями між національними очікуваннями, з одного боку, й космополітичними соціальними чи моралістичними ідеологіями — з іншого. Нарешті, ускладнює ці стосунки й озброєний скепсисом, час від часу посилюваний релятивізм у баченні історичного поступу. Зазначеним перекладом, як і чималою кількістю власних художніх творів (називати які навряд чи є потреба) Франко наближався до поеми «Мойсей». Певні аспекти цієї проблематики стають у той час близькими й драматургії Лесі Українки.

Як і переклад з Я. Врхліцького, ґрунтовні наукові розвідки Франка супроводжують його переклади «Пісні Дебори», сцени з комедії «Право дитини» Менандра, нарешті, такою розвідкою, перемежованою перекладами фрагментів, є «Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI вв.», що з однаковим правом могла б бути вміщена як у томі перекладів, так і в томі літературознавчих праць. Ця розвідка яскраво демонструє глибокий культурний інтерес Франка до прафактів, правитоків національних літератур світової словесності загалом, ґрунтовну філологічну підготовку вченого й перекладача. Це, зокрема, дозволяє йому корегувати переклад зі старонімецької на новонімецьку авторитетного на той

час П. Піпера (на думку пізніших дослідників, цілком слушно). Водночас проникливе чуття митця, котре веде Франків вибір, указує йому для перекладу й для розгортання дослідницької думки найбільш художньо наснажені твори та їх фрагменти. Прикладів цьому достатньо у спадщині, зібраній у 50-томнику; серед текстів, уміщених у даному томі, цю тезу яскраво підтверджують переклади фрагмента із Квінта Смирненського (на жаль, незавершений), глави з Йоіля, фрагментів «Цариці Меб» П. Б. Шеллі, віршів А. Міцкевича, цілої низки інших творів, аж до колоритної віршової новели із «Циганських мелодій».

Можна помітити: в перекладацькому виборі Франка, який здійснюється за багатьма критеріями й підставами (за цілою їх системою), домінувальну позицію займають ті, що репрезентують тонке відчуття й розуміння художності. Варте уваги, що Франко не вагається перекладати такі твори, як «Вартовий» О. Афанасьєва-Чужбинського (з його явно недемократичною, швидше сервілістичною ідеєю), твори з вираженням синівських почуттів до націй інших, ніж українська (приміром навіть «Клеветникам России» О. Пушкіна, щоправда, уже вміщеному у відповідному томі Зібрання). Художньо тонке цінування Франком рідкісної експресії почуття, його маєстатичності й пафосу, які знаходимо в цих творах і які, до речі, по-своєму перегукуються із «Жидівськими мелодіями», виявляється спроможним відсувати на задній план Франкові ж таки політичні й соціальні переконання.

Серед перекладів, доступних зацікавленому читачеві, нарешті займає своє місце переклад «Пророчества Ісаії», здійснений Франком ще в час навчання у дрогобицькій гімназії. На жаль, досі не розшукано виконаний тоді ж переклад частини «Книги Іова». Ці дві біблійні книги належать до групи найяскравіших у художньому плані, психологічно найбільш змістовних частин Біблії. Трохи згодом, орієнтовно десь у 1880 р., Франко ще раз повертається до Ісаії, перекладаючи знамениту 53-тю главу. Можливо, при цьому веде молодого поета не лише заглиблення у теологічну проблематику, згідно з християнською інтерпретацією якої ця глава Ісаії містить провіщення народження Христа, але й особистісні переживання Франка тієї пори, гнаного, залишеного без засобів до існування. Видається, подібний особистісний мотив свідомо чи позасвідомо спрямовував увагу поета на один з віршів Г. Гейне («Сміх і співи, — світло сонця блискотит...»), де можна вчути перегуки із ситуацією самого Франка (атрибуція тексту здійснена тут вперше). Втім звернення до поезії Г. Гейне, крім нашого видання, широко представлені у відповідному перекладацькому томі Зібрання, пояснюються цілим спектром мотивів перекладача.

Матеріали 52-го тому розширюють уявлення про масштаби Франкового зацікавлення драматичною поемою Г. Е. Лессінга «На-

тан Мудрий», поза сумнівом, найбільш поетичного і водночас чи не найбільш «філософського» твору в спадщині цього письменника. Подібне стосується й творчості Гете. Добре відомі досі, здійснені Франком україномовні версії його «Фауста», поеми «Герман і Доротея», монологу «Прометей», кількох балад тут доповнено щойно знайденими перекладами трьох епіграм та фрагмента з «Пандори». Останній із названих творів, складна (що досі є предметом суперечок в середовищі німецьких дослідників), символіко-алегорична драма, безперечно, приваблювала увагу Франка продовженням розробки вельми своєрідної гетеанської версії міфу про Прометея, у якому цей герой постає уособленням близької до природи (згадаймо Франкове «Земле моя...»), стихійно-елементарної практичної діяльності, рішучості, наполегливого працелюбства.

Уперше читач 52-го тому зможе познайомитися із невідомими досі численними фрагментами Франкового перекладу поеми «Цариця Меб» П.Б. Шеллі, матиме змогу судити про масштаб Франкового зацікавлення цим унікальним твором. Заглиблюючись у надзвичайно тонкі, «ефірні» матерії поеми (що прямо відбиває значну частину її змісту), перекладач випробовував можливості українського поетичного слова, робив їх здобутком власної поетики. Освоєні українським поетом фрагменти «Цариці Меб» та інших творів англійця переконують, що Шеллі, разом із Й.-В. Гете і Г. Гейне, а також і Дж. Байроном як автором «Каїна», був тим поетом, котрий на відносно ранньому етапі справив найбільший вплив на Франкове розуміння природи поезії.

Нарешті, в цьому томі читач знайде довгоочікуваний, неодноразово вже аналізований дослідниками передрук зводу виконаних Франком перекладів з Шевченка німецькою та польською мовами. Ці переклади (як і «Widmung», присвячена Шевченкові поезія в прозі, подана тут в оригіналі), логічно доповнюють Франкову «шевченкіану», створену численними його літературознавчими працями.

Поетична спадщина Франка, згрупована у 52-му томі, долучається сьогодні до решти великого поетичного набутку, вміщеного у п'ятдесятитомному Зібранні. Твори, що постають перед зацікавленим поглядом читача, здатні зроджувати нові й оновлені міркування про Франка — поета й перекладача, додавати нових аргументів до усталених суджень про нього. Маємо переконання: ці твори збагатять образ великого письменника, ще і ще раз дозволять відчути Франка нашим сучасником, незмінним однодумцем нових і нових поколінь новаторів у поглядах на поезію (й ширше: на все багатоманіття дійсності, що є предметом поезії), ствердять неперехідне значення всього, що зберегло частку Франкового духу.

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

[ІЗ ЗБІРКИ] «З ВЕРШИН І НИЗИН»

[ІЗ ЦИКЛУ] «УКРАЇНА»

*

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхови служить!
Довершилась Украíни кривда стара, —
Нам пора для Украíни жить.

Не пора, не пора, не пора
За невигласків лить свою кров
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для Украíни наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під Украíйни єднаймось прапóр!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і щастє і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

ЛЯХАМ

І ми бралися з ляхами.
Т. Шевченко

І що ж, що ми з вами брались?
Все-таки ми в дурнях остались.
Було колись волі доволі
Для нас і для вас на Вкраїні,

І хліба доволі на полі,
Лиш жити б та бути донині.
Та біс підкусив вас «брататись»,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо його шию пригнути.
І що ти братерства ціною
Загарбав у нас те, що наше, —
Сусіди обох нас з тобою
І тиснуть, і друть, брате ляше.

Та мало для тебе науки!
Як власти лиш крихту у руки
Дістав ти з німецької ласки,
Як крихта нам впалась свободи, —
Для нас тобі жаль тої частки,
Нас тиснеш і кличеш «до згоди!»
«Братаймось!» — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймося, ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Корúсті най в'яжуть нас спільні,
А не пересуди погані.
І кождий на своїому полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Рятуймось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
Брат братом, а бриндзя за гроші.

21 нояб[ря] 1882

*

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться пута віковії,
Прокинуться люде.

Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

«Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на услузі
Свій вік коротати!

Піднімайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матери службу.

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхови?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крови?

Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб ґаздою, не слугою
Перед світом стати!»

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей, уставаймо, єднаймося,
Українські люде!

Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Най братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

17 марта 1883

[ІЗ ЦИКЛУ]
«ЖИДІВСЬКІ МЕЛОДІЇ»

САМБАТІОН

Гадаєте, вже й побідили
Отті, що в безумнім гнівї
Мордують жидів на Вкраїні?
Побачим, сли будем живі!

А я наперед вам те кажу,
Як в наших се письмах стоїть:
Завчасно з побіди хваляться,
Жиє бо ще цар наш Давид!

Ви чули, жидів много тисяч
Іде на всі кінці землі!
Вони йдуть шукати Давида
Край моря в дворі на скалі.

Там з Божої волі жиє він,
Щоб плем'я своє боронить:
Він вчує про нинішні кривди
І страшно ті кривди пімстить.

Вже раз з свого замку край моря
Зступав він жидів ратувать;
Коли ще й тепер єго впросять,
Він, певно, явиться оп'ять.

Та трудно се, дуже се трудно!
У краю далекому десь
Є море страшенне, кипуче,
Самбатіон море те звесь.

Лиш раз один доси те море
В далекій, незнаній земли,
Шукаючи в поміч Давида,
Побожні жиди перейшли.

Ви знаєте дивну ту повість?
Раз цар був безбожний, хотів
У своїому царстві живучих
Усіх повбивати жидів.

І вислали своїх рабинів
Жиди до царя і рекли:
«Не тикай нас, царю! Жиє ще
І цар наш Давид на земли».

А цар розсміявся безбожний:
«Ідіть се дурному скажіть!
Умер і зотлів цар Давид ваш,
Як раз тому тисяча літ.

А впрочім, беру вас за слово:
Ідіть, і нехай ся явить
До мене на учту велику
За сорок день цар ваш Давид.

А як не явиться до мене
Давид на означений день,
То всіх вас, жидів, в моїм царстві
Без милости виріжу впень».

І далі говорить та повість,
Як з трудом великим зайшли
Жиди над кипучеє море
В далекій, незнаній земли.

А море реве і клекоче,
І парою в небо бухтить,
За морем тим в замку високім
Невмерший жиє цар Давид.

І впали жиди ті на землю,
Молились три ночи й три дни,
Стогнали і плакали тяжко,
Аж поки слізьми підплили.

А сльози їх в море влилися
І в кригу стяглись ледову,
А хвилі кипучі на кризі
На той бік несуть жидову...

Минуло днів тридцять і дев'ять,
Послів як нема, так нема,
Жидам вже погасла надія,
Лишилась тривога німа.

На славную учту зібрались
З цілого півсвіта царі,
І шумно, і говірно, й гучно
У царському високім дворі.

А оддалік в тюрмах і мурах
Пильнують жидів сторожі,
Кати похожають гуртами
І острять мечі та ножі.

Ось учта в дворі почалася.
Як гучно музика гримить!..
А плачуть жиди і ридають:
Не їде наш цар, наш Давид!

Півучти скінчилось, півп'яні напились
Вельможнії гості в дворі;
Кати похожають, в руках їх іграють
Блискучі ножі й топорі.

Вже учта скінчилась, цар п'яний
Жидів мордувати велить, —
Втім чути: гримить, наближаєсь...
Ах, їде наш цар, наш Давид!

У чорній, замкнутій кариті,
І коней вороних шість пар,
Без слуг, без погоничів їде
Жидів невмираючий цар.

Стає, відчиняєсь карита,
Дід з неї, зігнутий довпів
І сивий, як голуб, тремтячов
Ногою ступає долів.

Ступає тремтячов ногою,
От-от дотикає землі,
Та диво — земля подається,
Немов полотно на воді!*

Все нижче, все глибше!.. Вже двір весь,
І місто, і царство ціле
Хитаєсь, хвилює і звільна
Все нижче, все глибше тоне́.

Злякались царі і благають
Давида: «Вертай, не ступай
Ще другов ногою на землю,
Бо згинемо ми і весь край!»

Дідусь усміхнувся і каже:
«На учту просив ти мене!
Не хочеш — вертаю, та слухай же, царю,
Не тикай ти плем'я моє!

Ти ж бачиш, весь двір і весь край твій
Не в силі мене удержать;
Тож знай, уся власть твоя — ніщо,
Щоб плем'я моє звоювать!

А що не прийняв ти до учти
Мене, то прийде такий час,
Коли моє плем'я засяде
До царської учти між вас!»

Оттак наші книги говорять,
І правду говорять святу;
Жиє цар Давид наш і бачить
Усі наші кривди й біду.

Нещасне село те і місто,
Де в муках, в пониженню жид —
І горе землі тій, як стане на неї
Обома ногами Давид!

1883

ПІР'Є

Розвіяне злими юрбами,
Мов снігу платки з-над руїн,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О пір'є з жидівських перин!

Мов сніг, ти летиш аж до хмари,
Вкриваєш поля, мов килим,
О свідку великої кари,
О пір'є з жидівських перин!

Знать, бачити горя не хочеш,
Що ми ту в тій хвили терпим,
Сніжними крильцями тріпочеш,
О пір'є з жидівських перин!

Як грубі мужицькії руки
Рвуть наше добро без причин
І нам завдають люті муки —
О пір'є з жидівських перин!

Як наші хати розкидають
Аж геть до послідніх делин,
Як наші шинки розбивають —
О пір'є з жидівських перин!

Весь город від краю до краю —
Руїна одна, плач один!

Гляди ж на тих варварів зграю,
О пір'є з жидівських перин!

Гляди, що тут нашої страти,
Що наших ту впаде слезин, —
Щоб Богу се все розказати,
О пір'є з жидівських перин!

Най наші всі зважить терпіння,
До нашого горя долин
Най шле нам потіхи проміння,
О пір'є з жидівських перин!

Най тямить, що люд ми ізбранний,
Єго найукоханий син,
Годований зернами манни*, —
О пір'є з жидівських перин!

Най дасть нам народ сей посісти,
Най дасть нам помститись над ним
Неси, о неси 'му ті вісти,
О пір'є з жидівських перин!

1882

АСИМІЛЯТОРАМ

Пригнути жидів, покорити
Ви раді б під ваші права,
Їх мову й закон розорити?..
Пусті се, безумні слова.

А знаєте ви, що за сила
В тій мові, в законі тому?
Вона від віків нас водила,
Мов стовп огняний через тьму.

Се щит наш від на́пору вражого,
Се зв'язок, що час не порве,

В ній Якова, праотця нашого
Незломнеє серце живе.

Той Яков, що в юности своїй
В пустині з Єговою бився*,
Ви знаєте, як він на старість
Перед Фараоном явився?

Як Осип у ласці великій
Ото в Фараона вже став*,
Тоді Фараон єго батька
Побачити ще забажав.

Приїхав старий патріарх наш
З степу к Фараону у двір;
Дванадцять верблюдів горбатих
Шліфований топчуть порфір.

Посеред двора фараонів,
Де сфінкси стояли німі,
Сини патріарха розбили
Пустинні намети свої.

Щоб Якова к нему провóдить,
Шле цар той міністрів своїх;
Говорять старому міністри:
«Клонися цареви до ніг!»

Та гордо в весь ріст свій високий,
Мов пальма та, випрямився він
І каже: «Лиш Богу одному
Я звик віддавати поклін».

І мовили се Фараону
Міністри — той зморщив чоло
І каже одвір'є низеньке
Покласти в пів росту єго.

«Сюди проведіть патріарха,
Тут мусить схилитися він,

І так, хоч і як поневолі,
Віддасть мені царський поклін».

І Якова в царські покої
Вели — ішов прямо він скрізь,
Аж перед низеньке одвір'є...
«Туди к Фараону пролізь!»

І, бачачи хитрість єгипську,
Старий патріарх зупинивсь...
Сміються в душі єгиптяне,
Він Богу в душі помоливсь.

І сталось... Свою громовладну
Правицю Єгова простер:
Стіну, мов марну павутину,
Згори аж до долу роздер.

Крізь блискіт і куряву, й гуркіт
Спокійний і прямий, немов
Та пальма в степу, патріарх наш
Перед Фараона війшов.

А цар затремтів і поблідлий
Припав патріарху до ніг...
«Великий твій Бог!» — він промовив,
А більше промовить не міг.

Тямуйте ж сю давнюю повість,
Ви всі, що хотіли б нагнуть
Жидів на новії закони,
Вести на неходжений путь!

Не думайте, що вже послабла
Рука, для котрої стіна
З порфірів шліфованих слабша,
Аніж павутина марна!

19 сент[ября] 1889

ЗАПОВІТ ЯКОВА

Як умру я в тім краю Міцраїм*
І житє се мов тінь промине,
Не ховайте єгипським звичаєм*
У єгипських гробницях мене.

Не хочу́ я нетлінним лежати,
Світ живий своїм трупом дразнить, —
Хай те тіло, із пороху взяте,
Знов вертається в порох зогнить.

В степову обгорнувши рогожу,
Серед шляху зарийте мене*,
Що в єгипську столицю ворожу
З благодатного Гозен* верне́.

Отим шляхом на панщину люту
Швидко йтимуть потомки мої,
То щоб стогін їх, муку і скруту
Почував я щодень у землі.

Буде дух мій незломний, могучий
Їх надією волі кормить,
А їх сльози гіркії, пекучі
Не дадуть моїм костям зогнить.

А як блисне вам ранок свободи
І знімесь моє плем'я як рій,
Щоб іти на Червонії води
В край далекий, обіцяний, свій —

Заклинаю вас Богом єдиним,
Не лишіть моїх костей оттут!
Най у рідній землі Палестини
Коло батька і діда спічнуть*.

Бо велика зближається кара!
Без ліку, мов пустині піски,

Налетять на сей край, наче хмара,
Песі мухи, і воші, й свердцки*.

Остогидне житє всім у краю,
Заповнять вони всякий куток, —
Так нехай же, молю вас, благаю,
Не сквернять моїх вольних кісток.

І ще гіршая кара їм буде,
Поки випустять вас із оков:
Кровопійцям, що пили кров люду,
Батько Ніл переміниться в кров.

То не дайте тій крові неправій
Омочить мої кости оттут,
Щоб не став я в сорочці кровавій
Перед троном Єгови на суд.

20 сент[ября] 1889

[ІЗ ЗБІРКИ] «ДАВНЄ Й НОВЕ»

ЗАМІСТЬ ПРОЛОГА. СВЯТОВЕЧІРНЯ КАЗКА

Схилившись о вікно, сиджу я в час вечірний,
І зір мій мчить в простір глухий, мрачний, безмірний;
І думи в світ летять, в хатки низькі й палати,
Як буде мир Христа рожденного витати.
Бо вечір се святий; палає світло всюди,
І огник радости у кождій тліє груди!

«Ось вісімнадцять сот вісімдесят три літа,
Як Той родивсь, що став учитель, світло світа,
Що за слова любви умер на хрестнім древі,
За правду завіщав усім вінці терневі!
І справджується Твій завіт болющий, Христе!
Чи в світі виросло любви насіння чисте,
Що сіяв Ти, — чи став щасливший, кращий він,
Не знаю; тілько те осталося без змін,
Що за кровавий труд заплатою єсть голод,
Що волю й дотепер б'є самоволі молот,
Що гонять за любов, за правду висмівають,
Що втішнії сумних, голодних ситі лають!»

Оттак у самоті я думав; в тьмі кімнати
Так сумно, важко тут те свято зустрічати
Без слова любого, без друга і без роду;
Я рад був з каменем на шиї скочить в воду.

А втім нараз — се що заблисло в моїй хаті,
Мов сонічко зійшло і блиски ллє багаті?
Мій зір осліплений схилився вниз в тій хвили, —
А втім почувся звук, так ніжний, чистий, милий,

Що, мов роса свята, на серце впав зболіле:
«Невже ж ко мні любов тобі вже надоїла?»

Я зір підняв — і глянь: в надземній красоті
Стояла женщина — не в сріблі-золоті,
А в простім, хоч зовсім не вбогім, чистім строю,
З лицем, осяяним здоров'ям і красою,
І з мисли виразом могучим на чолі,
І з оком, що пройма глуб серця і цілі
Простори земнії обнять здається в силі.

«Хто ти? — промовив я. — Слова твої так милі,
Знайомий так твій вид і голос серцю близький, —
Та чи любить тебе я не занадто низький?»

«Ні ти, ані ніхто мені по роду рідний,
Коли любить мене не стане сам негідний.
Та нині свято; всі веселі, як хто може, —
То й прикро думать так на самоті, небоже.
О, знаю й я той біль! Недавно сумувала
І я так в самоті, відрадоньки не мала.
Хоч я між сестрами, як бачиш, не послідна
Красою й розумом, — та що ж, тому́ що бідна,
То й власний рід мене цурався, — і много-много
Днів так сиділа я серед плачу гіркого...
Та днесь не ті часи, — сьогодні й я вже маю
Коханую рідню, — і днесь її збираю
На братній пир. Ходи! І ти ж рідня мені!»

І понеслись ми враз на крилах херувима,
І став весь руський край у нас перед очима,
Широкий, килимом укритий сніговим,
І небо яснеє зорілося над ним.

«Отсе рідня моя! Отсе моя держава,
Мої терпіння всі, моя будучність, слава:
Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ,
Отсе, сини мої, мій чудний край — для вас!
Любіть, любіть його! Судьби сповниться доля,
І швидко власть чужа пропаде з сего поля!
Не стане тих, що днесь на вас наругу зводять,

І щезне сила їх, мов мгли нічні проходять».
І повела мене вона в сільські хати.
«Ходім народови з тим святом щедрувати!»
Де стріне біль, нужду, там і потіху лишить;
Де плач, ридання, жаль — гіркії сльози втишить;
Де чути звук пісень, там в серцях нехолодних
Розбудить жаль, любов до вбогих і голодних.
І за її слідом меншає горе всюди,
Росте надія, сил більшіє в кождій груди.

«Ходім до па́стирів народа!» — знов сказала,
В віконця яснії попівські заглядала.
І наче той дзвінок вечірньою порою,
Так клич її лунав, мов поклик той до бою:
«Ставайте дружно всі, і згідно всі, і сміло, —
Бо ваших рук важке, святе чекає діло!
Ви — сіль сеї землі! Як звітріє вона, —
То чим посолять хліб із но́вого зерна?»*

І дальше ми в міста летіли між варстати,
Де тісно, вогко, де вдень сонця не видати;
І в школи, де то й ум і злуда в парі блудять;
В палати судові, де правду й кривду судять;
В варстати духові, де з слова із живого
Оружіє кують для чесноти й для злого.
І скрізь її слова гули́, як крик сумління,
То радість родячи, то муки і терпіння.

І довго, довго так по кра́ю ми літали,
Надії співом ми схід сонця привитали.
Тоді, всміхнувшися, вона рекла до мене:
«Чи ще тобі життя таке тяжке й нужденне?
Чи ще ти будеш так журиться самотою?
Не бійсь! Коли ти сам, то знай, що я з тобою!
Хоч все покине, я одна тебе не кину, —
Лиш ти люби мене — свою Русь-Україну!»

І на чоло моє свій поцілуй надземний
Зложила — й я збудився в холодній хаті темній.

[ІЗ ЦИКЛУ] «ІЗ ЗЛОБИ ДНЯ. ІЗ ТРИДЦЯТИЛІТТЯ 1878—1907»

РУСИНАМ-ФАТАЛІСТАМ

«Акбар Аллах! Бог великий! —
Каже турчин, каву п'ючи. —
Що тобі засудить Аллах,
То засуд вже неминучий.
Як повиснуть, то повиснеш,
Хоч топися в морських валах:
Як втонуть, втонеш, хоч вішайсь,
Щоб ти знав, що акбар Аллах!»

«Гірка доля, — каже русин, —
Слала нам князів хижацьких,
І половців, і литовців,
І неситих дуків ляцьких;
Дер нас турчин і татарин,
Скубли і московські люде, —
Русь тверда все перебула,
То й ще більше перебуде.

А нові дні принесли нам
Доброчинні інституції:
Автономію, додатки,
Податкові екзекуції,
Банки, лихву, ліцитації,
Повінь, голод, горе всюди...
Але що нам тим журиться?
Русь тверда все перебуде.

Много ми знесли в життю вже,
Та ще й більше чень знесемо:

Бо ми, бач, терпінням сильні;
Терпимо, значить живемо.
З'їсть вовк пастирів, з'їсть нас всіх,
То й без русинів Русь буде.
Вона ж стілько перебула,
Що й себе ще перебуде».

СУЧАСНИЙ ЛІТОПИС [1884]

І. СІЧЕНЬ

1 січня.

О, руськая мово, не знищить тебе
Ніякий вже ворог сторонський;
Та з наміром скритоубійчим шкребе
Страшні фейлетони Тит Блонський*.

5 січня.

Вибори до рад повітових* ідуть.
О радуйся, Русе, від днеся!
Коли скрізь ляхи нам по лобі дадуть,
То «Русская рада»* проснеся.

10 січня.

«Всю нині житейську печаль відложім!» —
Сказали отці єзуїти
І радили* руським попам, щоб свій дім
Покинули, жінку і діти.

15 січня.

«Пойду ко отцу* во далекой земли
І гляну на него очима», —
Сказали се белзькі єреї* й пішли
Молиться до злого вітчима.

20 січня.

А в «Новомъ Проломъ*» тривога і ляк,
І головоломка велика:
Не знають, що ліпше, чи зв'ялий «Бодякъ»*,
Чи кепська, риплива «Музыка»*.

25 січня.

«Най буде і нашим і вашим», — сказав
«Кружокъ»* собі стихенька;
За Гоголя вечір задать загадав
І par compagnie [1] за Шевченка.

II. ЛЮТИЙ

1 лютого.

«Заждемо ще троха, таж маємо час», —
Так «Слово» й «Проломъ» погадали,
Про вечірок в пам'ять Барвінського* враз
Торжественно оба промовчали.

5 лютого.

В «Віденській» каварні баталія, «стонъ».
«Что сіе и кто вы таковскій?»
Бач, Гнєвош* — гонитель, новий фараон,
А мученик став Мончаловський.

10 лютого.

«Гов! — крикнув Сильвестер*. — Не пхаться вже вам
У Почаїв* з далека і з близька!
Там шизма! Сама Богородиця там,
Як чуємо, й та шизматицька».

15 лютого.

О, радість! Із Відня по праці важкій
Вертаються* руськії люде,
Несуть для попівства три міхи надій
І дірочку: «Якось-то буде».

СЛОВО ЛІТОПИСЦЯ ДО БУДУЩИХ ПОКОЛІНЬ

Бувальщина є для будущих віків,
Немов для пшениці, навозом.
Тож мудрости вчіться з дурноти батьків!
Бери, мовляв, Петре, на розум.

---

[1] Для компанії (*франц.*). — *Упоряд.*

16 лютого.

О радуйся, Риме! Багате зерно
Збереш ти із руських повітів!
Отець Готеровський* спиває вино
На славу отців єзуїтів.

17 лютого.

Не просте ж вино розбудило в нім, бач,
Такі чуття огнисті!
Се патрам [1] на радість, а Русі на плач
Були, мабуть, Lacrimae Christi [2*].

18 лютого.

А там в семінарії що се за рух,
За гамір, за публіка?
З свічками повзуть настоятелі в круг,
Між собою шукають чоловіка.

19 лютого.

Ах, отче Мільницький*, не так вас черкнув
Той «писар» по носі бездарно,
Як по́ступком сво́їм ви власне своє
Ім'я замаза́ли негарно.

20 лютого.

Вам честь, молодії алюмни* брати,
Що встали за правду так сміло.
О, щоб святе знам'я: «Все з правдою йти!»
Повік перед вами ясніло!

21 лютого.

Ви нам доказали, що чей не повік
Тяжке будем двигать ярмо ми.
Що й в нас між *людьми* ще знайдесь *чоловік*,
Що на сервілізм не вмремо ми.

---

[1] Патри — патери, від: pater (*латин.*) — отець, священик. — *Упоряд.*

[2] «Сльози Христові» (*латин.*) — знамените італійське вино. — *Упоряд.*

22 лютого.

Панам вже і верби зародять грушки,
Вже й курка у них кукуріче:
На панські селедці, хліби й галушки
Збираються «Kółka rolnicze» [1*].

23 лютого.

«Сто руських, сто польських, то разом п'ять сот
Хлопів мем гостити задаром!»
Аж руських приїхало десять — і от
Пани мов покроплені варом.

24 лютого.

Лиш вас мені, вепри невиннії, жаль!
Задармо ви смерть потерпіли:
Порізали вас для хлопів тих на баль,
Та в піст — і хлопи вас не їли.

25 лютого.

Не їли хлопи́, то нехай їм мара!
То панські з'їдять їх льокаї —
На знак, що хлопам пани того ж добра,
Що й своїм льокаям, бажають.

26 лютого.

Як з'їли селедці, то й пити давай!
Підносять тоасти панове,
І штуркнули руського хлопа: «Вставай!
Chcemy słyszeć i ruską przemowę» [2].

27 лютого.

«Та, видно, панове в нас ласкаві суть,
І їсти і пити нам ставлять,
Говорять про щось і в тіятер ведуть —
Дай Боже їм вічную пам'ять!»

---

[1] Сільськогосподарські гуртки (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Хочемо чути і руську промову (*польськ.*). — *Упоряд.*

28 лютого.

А в русина наче котяче життє,
Тверде і довговічне;
Світ думав, що вмерло, — воно ще жиє,
Товариство педагогічне*.

29 лютого.

Про вечерки в пам'ять Шевченка судить?
Ні! Радше най кожний отверто
Признає, якого Шевченка волить —
На м'яко чи на твердо?*

ЕПІЛОГ ЛЮТОМУ

Сей місяць тому переступний, бо днесь
Свій звичай переступить
Ц. к. прокуратор* і нумер отсесь
Нам «Зеркала» не злупить*.

Ш. ПРИТЧА О БЛУДНЫХЪ ОТЦѢХЪ [1]

Отъ Вычосы* злоновѣствованная

Во время оно бѣ человѣкъ нѣкій, нарицаемый Зблазнославъ*. И той вожделѣ въ сердци своемъ возвеличитися яко представитель Руси, да помутивши оумъ людей рускихъ, Русь погубить. И рече клевретомъ своимъ: «Идѣте на распутія и стогны деканата белзскаго и сокальскаго и призовите єреєвъ и старцевъ деканатовъ оныхъ, да ко мнѣ придуть. Азъ бо єсмъ оутѣшеніе и надежда и предстатель ихъ».

И изшедше клевреты онаго Зблазнислава обрѣтоша декана белзска и глаголаша ему: «Пойди!» И обрѣтоша єще шесть отцовъ, блуждающихъ во тьмѣ кромѣшней и вожделѣющихъ оумноженія конгруы своєя, и глаголаша имъ: «Пойдите! Предстатель єсть!»

И собрашася отцы купно и рѣша: « Не лѣпо намъ єсть самымъ отъ себе ходити. Того ради рцѣмъ слово, яко мы

---

[1] В доповнення до події, згаданої під д. 15 січня. — *І[ван] Ф[ранко]*.

депутація єсмы отъ всего клира страны нашея». И сотвориша тако во глумленіе истинѣ.

И пришедши ко оному Сблазнославу и поклонишася ємоу и сташа смирна у прага храмины єго. И вопроси я Сблазнославъ: «Чесо ради прийдосте?»

И рѣ[ко]ша блудніи отцы: «Оумноженія конгруы нашея ради къ тебѣ припадаємъ».

И рече имъ Сблазнославъ: «Все оучиню и болѣе єще оучиню». Вѣдаше бо, яко оумноженіє конгруы не на немъ висить, словеса же лестная въ тунѣ суть.

И возрадоваша ся отцеве зѣло и рекоша: «О заступниче сладкій, како возвеличимъ тебе?» И рече Сблазнославъ: «Просите єще, и єлико аще вопросите, дасть ся вамъ, да повѣдаєте славу мою предъ человѣкы рускими, яко азъ єсмь предстатель ихъ».

И рече настоятель деканата белзскаго: «Господи, свинія моя изыйдоша во бурачіє господина и колятора моєго. Клевреты же єго изшедше со оружіємъ и дрекольми иныя избиша, иныя яша, иныя же изгнаша єдва живыя сущія. Молю тя, повели господину тому, да наградитъ мене и возвратитъ прочія свинія, яже оу него во плѣну держать ся». И рече Сблазнославъ: «Повелю и будетъ».

И рече вторый отъ блудныхъ отецъ: «Господи, сынъ мой єдинородный въ оучилищахъ веліихъ пребываєтъ, слабъ оумъ имѣя. Повели, господи, оучителемъ и наставникомъ єго, да не искоушая премудрости єго произведутъ єго безпрепятственно во вышнеє оучилище». И рече Сблазнославъ: «Добрѣ глаголалъ єси, будетъ тако».

Рече же третій отъ блудныхъ отецъ, гладомъ веліимъ одержимъ: «Господи, разрѣши рабомъ твоимъ, да акы Лазарь насытимъ ся отъ крупицъ падающихъ отъ трапезы твоєя». И повелѣ Сблазнославъ клевретомъ своимъ, да соберутъ крупици. И собраша я во кошници, и возлегше отцы блудныи во сѣнехъ храмины тоя ядоша и насытиша чрево своє.

И по семъ начаша иныи глаголати, сей сіє, овъ же овоє: сему да браги, иному же скотопасія, оному же древія на храмину дати благоволитъ. О душахъ же своихъ ниже о поруганной народности своєй не помянуша.

И абіє рече Сблазнославъ ко другоу и рабу своєму Титу Ковальскому, иже в купѣ бѣ со прочими: «Друже мой и

рабе мой, чего хощеши, проси!» Отвѣща же Титъ: «Господи, вся, єлико вожделѣетъ душа моя, далъ єси мнѣ, и ничесо же болѣє имамъ просити, но да сотворитъ тебѣ Господь многая лѣта».

И воспѣша вси отцы купно и велегласно «Многая лѣта» и разыдошася во свояси.

IV. МАРТ

1 марта.

Гурра! Ось весна! Починаєся март,
А для поляків «горжкі жалі» [1*].
Побачили бідні, що все те був жарт,
Що «Rząd sprzyja nam» [2] і так далі.

2 марта.

І Таффе* побачив і вирік як стій
Прилюдно і власновельможно,
Що край наш — то Авгія стайня, в котрій
Порядок зробити не можно.

3 марта.

Протеє ж університетський сенат*
Лад робить, неначе навмисне,
«Про руські виклади прийшли споминать?
І овшім, будуть, як рак свисне».

4 марта.

Або чи ж не робить порядку, де глянь,
Той «Комітет обивательський»?*
Таж план його, щоб ратувати селян,
Так щиро приятельський!

5 марта.

«Платіть лиш, голубчики! Все заплатіть,
Капітал весь до цента,
То з ласки ми вас зліцитуємо — ждіть! —
Лише за самі процента».

---

[1] «Гіркі жалі» (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Уряд прихильний до нас (*польськ.*). — *Упоряд.*

6 марта.

А як хто проценти й капітал сплатить,
То всім для приміру й науки
Його зліцитуєм, як Бог дасть дожить,
Ще титулом поруки*.

7 марта.

Намісник за нами, староста за ним,
І вся автономія вкупі,
І краківський біскуп* з приказом святим:
«Платіть же, платіть, бо ви "глупі"*!»

8 марта.

Василю Нагірний*, ти страшно згрішив
Перед «Словом» і «Проломом»:
Тобі відняли, що ти дома зробив,
Пришили ж, чого не зробив поза домом.

9 марта.

«Народну» тобі «Торговлю» відняли,
Що так ти над нею трудився,
За те ще і латку тобі прип'яли,
Що в руській ти мові покпився.

10 марта.

О, слава вам, «Слово» з «Проломом» ураз
За той ваш такт безмірний!
Дай Бог, щоб ніколи не був серед вас
Такий чоловік, як Нагірний.

11 марта.

«Товариства педагогічного вам
Забаглось, — кричить по-дитинський
«Samorząd*». — Таж маєте польське, а там
Всіх водить за ніс пан Савчинський*.

12 марта.

А я проти руського veto [1] кладу,
Бо що то за лад буде свинський!

---

[1] Забороняю (*латин.*). — *Упоряд.*

Не зможе ж і там всіх і тут на біду
Водити за ніс пан Савчинський».

13 марта.

А в дебрях «Слова» чути глас,
«Русланъ»* озвавсь удалий:
«Гдѣ наши поеты? Гдѣ нашъ Парнасъ?
И литературны журналы?

14 марта.

Гдѣ нашъ Гушалевичъ?* Дѣдицкій* молчитъ,
Но мог бы что-то сказати;
Тындюк и Темнюкъ, и преславный наш Титъ?
И "Матици"* время востати».

15 марта.

А «Матиця» вчула се, тре очеса:
«Та такъ, щось зробити здалобысь».
І ну же питати, щоб хтось написав
Статтю про китайський правопис.

16 марта.

Від довжників банку* на раду й борбу
З'їздяться в сей день делегати,
І доктор Іскрицький* прибув, лиш забув
Свою твердість з собою узяти.

17 марта.

Чи дома лишив, чи в дорозі згубив?
Ой, бідний ти, пане Іскрицький!
Аж тут, на тім з'їзді, собі заслужив
Ти справді вінець мученицький.

18 марта.

За власне своє «убѣжденье» вмирать —
Се ще не велика заслуга;
Ти ж дав доказ, що можна і жить і принять
«Убѣжденье» свойого недруга.

19 марта.

Новинка! Новинка! Відкрив се «Проломъ»
В порі відновлéння предплати:
«Передъ Драгомановымъ билъ челомъ
Редактор «Дѣла»* когда-то.

20 марта.

Но днесь измѣнилъ ся на лучше! Глядѣть!
Только мы без измѣны и цѣло
Остаемъ ся! Тогда клеветали на "Світ",
И нынѣ клевечемъ на "Дѣло"».

21 марта.

Новинка! Ясєньский* кричить з Раштовець:
Щоб Польщу збудувати,
А Руси зробити остатній конець,
Мазурами Русь заселяти.

22 марта.

О, пане Ясєньский, не дуже кричи!
Широка та Русь, небоже!
Хоч всіх ти мазурів сюди перемчи,
Се Русь задушити не може.

23 марта.

Та польський народ коли землю батьків
На ласку німецьку покине,
То й Польщі не стане, ані поляків!
А Русь, проте, та́ки не згине.

24 марта.

З-за моря не ластівка лине до нас,
Летять лиховіснії круки
І крачуть: «Не бійтеся! Лаврів* як раз
Піде в єзуїтськії руки».

25 марта.

А другий крук краче: «Добра вам із неба
Бажає Папа Римський,
Лише семінар йому греческий треба
Змінити на латинський».

26 марта.

Дольницький* кричить: «Єзуїти, ото
Герої! Лиш їх нас опіка
Відродити може. Шевченка ж зато
І вважать ніщо за чоловіка».

27 марта.

І вже в семінарії чути той дух,
Який нам приносять ті круки:
Завзята війна там ведеся — йде слух —
Супроти читальні й науки.

28 марта.

Не диво тому, що й дух бунту не згас.
Еспанські мов Карли й Альфонзи*,
Отак тут і гризуться й воюють раз в раз
Алюмни проти «бонзи».

29 марта.

Ох, бонзи уряд, то, здається, не рай,
В якім би жилося «спокойно»:
Одні йому взустріч кричать: «Пропадай!»
А інші співають: «Достойно!»

30 марта.

Сегодня, як знаєте, «перший апріль»,
Чи маю здурить вас стихом я?
Ой, доля нас дурить так тяжко дотіль,
Що жарт уважав би гріхом я.

31 марта.

Хоч то не моя річ, щоб я ся волік
До вас, мов за жебрами в хату,
Та все ж пригадаю: скінчився чверть рік,
І час відновить передплату.

V. ЦВІТЕНЬ

1 цвітня.

Витаймо, брати, «трицісарський союз»*!
Якраз він приходить нам впору:
Несе полякам замість Польщі «а дзусь!»
З додатком «квасного гумору».

2 цвітня.

Ряд* хоче панам горальні «разорить»*,
За те бере «Коło»* «пуцівку»*
Від польських газет; прокуратор смалить
Газети*, а все за горівку!

4 цвітня.

А «братство Лойоли»* не зна, що спокій,
І з нашим збратавшися горем:
«Добромиль мій, — каже, — і Лаврів теж мій
Ad gloriam Dei majorem» [1].

5 цвітня.

Ґрохольський*, мабуть, переївся пасок,
Зрікається в «Коле» проводу,
А «nasz rozum stanu» [2] на дожджику змок
Та й кидáється, бідний, у воду.

6 цвітня.

Ой «nasz rozum stanu» чогось скапцанів*
І став пустий, як рура*,
Бо здише пискля, що він хухав і грів,
Секундо-генітура*.

7 цвітня.

О радість! Аж з Риму до Відня прийшло
Запитанє телеграфічне:
Яке в семінарії руській було
Забуренє епідемічне?*

---

[1] На більшу славу Бога (*латин.*). — *Упоряд.*
[2] Наш державний розум (*польськ.*). — *Упоряд.*

8 цвітня.

О радість! Так, видно, сам Папа святий
Цікавиться вже русинами,
Його святе серце біль тисне тяжкий
Над нашими синами.

9 цвітня.

І вже про поправу він думає й шле
Побожних отців єзуїтів;
Ті певне направлять усе наше зле,
Що йшло з шизматицьких совітів.

10 цвітня.

О, маймо надію! Коли вже аж Рим
Так дуже цікавиться нами,
То швидко нову благодать ми уздрим,
Заллємóся з утіхи сльозами.

11 цвітня.

Отець Кобилянський* надії тій рад,
Нічого більш не жýриться
Лиш в «Рускôмъ Сіонѣ»* хвалúть целібат*,
Що йому аж з-під носа куриться.

12 цвітня.

«Я вже не розженюсь, коли раз женат, —
Міркує отець Кобилянський. —
На інших нехай там паде целібат,
На мене ж — каптур крилошанський*.

13 цвітня.

Хто мудрий, тому й целібат не страшний,
Жиє він не гірше, як світський,
Бо хто ж целібат заборонить такий,
В якім жиє отець Сарніцький?*»

14 цвітня.

Ридаймо враз з «Новымъ Проломомъ», брати!
Які-то на світі horrenda! [1]

---

[1] Страшні речі, жахіття (*латин.*). — *Упоряд.*

Ридає «Проломъ», що ось має прийти
Із Юра на нього куренда*.

15 цвітня.

О, тішмося з «Новымъ Проломомъ», брати!
Бо річ се загальнознайома:
Куренда не йде і не ладиться йти,
Була се лиш «фімфа» «Пролома».

16 цвітня.

Весна настає! Мов з-під снігу трава,
Так у нас виростають події:
Вибори, скандали, борба, жидова,
І віче, і патри*, й злодії.

17 цвітня.

В Тернополі гамір*, і стрілянє, й шум,
Правдиво подільська охота:
Жиди б адже світу далися на глум,
Якби в місті не стало болота.

Се ж консервативний наскрізь елемент:
«Най наше болото тут в купці!
На вивіз сміття не дамо ані цент!»
Не брато-, а брудо-любці.

18 цвітня.

А в Лаврові дзвони ревуть та й ревуть,
Бо й як їм не ревіти?
«Pod wodzą» [1] Сарніцького в Лаврів ідуть
З Жуковським отці єзуїти.

19 цвітня.

А в Кракові бреньк* поліцейських вікон;
Збігається люд там недаром,
Бо, бач, революція краківська он
Підпалює бомбу цигаром.

---

[1] Під проводом (*польськ.*). — *Упоряд.*

20 цвітня.

«Заслузі корону!» — сказали пани
Від банку, «шкіролупіги»,
І вдячну адресу зложили вони
Для Мархвіцького і для Сапіги*.

А що 30 000 підписів зібрать випада
Для тої адреси окраси,
А не пишеться жаден розумний ґазда,
То підписують всі свинопаси.

21 цвітня.

Се що на Високому Замку* вищить
Усяких паничиків зграя?
Полонія сипле могилу — лиш цить! —
Конституції Третього мая*.

22 цвітня.

Гей, Хруню Микито*, де ж ти ся подів?
Проспав ковбаси й оковиту!
Таж чуй, «patryotnik»* кричить, аж упрів:
«Сто ринських за Хруня Микиту!»

Нема десь Микити, зле справи стоять
Панів шовіністів гербових, —
Повіт за повітом все хлопи валять
У вибо́рах до рад повітових.

23 цвітня.

«Я тут! — у сокальській кричить стороні
Микита. — Тут добре сидіти,
Зробив тут, що міг, але ж годі мені
На всі розірваться повіти.

Тож справте, панове, на кождий повіт
Микиту й водіте на шнурку!
Я в Сокалі вам допоміг на шість літ,
А відси вандрую аж в Турку».

24 цвітня.

«То все для ojczyzny» [1], — рекли баранці
Із «patryotycznej owczarni» [2],
І нищечком гроші покрали панці
У Калуші та у Комарні*.

Пан Кевеш* собі знов поволеньки дер
Фундацію Скарбківську,
А панок Пілярський* махнув übers Meer [3],
Обчистивши касу львівську.

25 цвітня.

Брати поляки, гратулюємо вам!
Без «szyzmy» і без «borby» [4]
Ви швидко дійдете на злість москалям
От так до жебрацької торби.

Брати поляки, лиш будуйте ви так
Ойчизну «monetą і trunkiem» [5],
То на вашій могилі напише прусак:
«Es waren honette Halunken» [6].

26 цвітня.

О Музо сатири, для сього святця
Ти сво́го вінця не відмовиш,
Бо хто ж тут вартнійший твойого вінця,
Як ojciec [7] Лука Бобрович?*

На книги своє Imprimatur [8] дає,
А руську дитину б'є в лапу,

---

[1] Для батьківщини (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Патріотичної вівчарні (*польськ.*). — *Упоряд.*
[3] За море [в Америку] (*нім.*). — *Упоряд.*
[4] Без «шизми» і без «боротьби» (*польськ.*). — *Упоряд.*
[5] Монетою і напитком (*польськ.*). — *Упоряд.*
[6] Це були порядні негідники (*нім.*). — *Упоряд.*
[7] Отець (піп) (*польськ.*). — *Упоряд.*
[8] Хай буде надруковане (*латин.*) (форма дозволу католицької цензури на друкування книжок). — *Упоряд.*

Коли польських «Zdrowaśki»-в [1] не вміє. Так є,
То вибранець наш! Маємо Папу!

27 цвітня.

Із всіх сторін Русі народ десь спішить.
«Куди так спішиш, чоловіче?»
«Та від єзуїтів свій край боронить
Ідемо на віче*, на віче!»

Та «Lwowska Gazeta»* на те вухо глуха,
Їй віче — на яворі фіги,
Про нього — ні слова, зате слів чепуха
Про песі та кінські висьціги*.

28 цвітня.

«Агій, що тут миру на віче зійшлось!
І господар, і пан, і халупник.
Ще на предсідателя втягнуть мя ось!» —
Сказав і сховавсь Шкаралупник*.

29 цвітня.

«Упав, — повідає "Reforma"*, — аж стид,
Клир руський — і чорний, і світський;
Одна лише перла між ним блискотить,
А се — отець Сарніцький».

«Високо, — рік "Kurjer"*, — високо стоїть
Мир руський — духовний і світський;
Одна лиш для нього закала і стид,
А се — отець Сарніцький».

30 цвітня.

А пані Махчинська лавровий вінець
Велить студенткам купувати,
Щоб «mistrza Matejkę» [2] за образ його
Достойно вшанувати.

---

[1] «Богородице Діво» (польська молитва) (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Митця Матейка (*польськ.*). — *Упоряд.*

O sancta simplicitas! [1] Вирвешся все
Не в місці і не в пору.
Не мала за що ти Матейка* почтить,
Та аж за «Вернигору».

VI. МАЙ

Пролог

Проспав, пропустив літописець свій час
Чи там пронедужав украдком,
Та, Господу слава, іде і без нас
Історія сво́їм порядком.

А хоч би собі і в могилу поляг
Сей ваш літописець украдком,
Народ буде сіять, орать по полях,
І світ піде сво́їм порядком.

Хоч нібито й ми до істор'ї щось-десь
Своєї вкладаєм роботи,
Та буде й без нас та істор'я, як днесь,
Орати, збирати й молоти.

1 мая.

У Липську* Крашевського* судять, ади,
У кріпость за головну зраду;
У нас поляки ще шукають біди.
Біда ж, мабуть, тягнеся ззаду.

2 мая.

Панам вже обрид руський хлоп і глядять
З-між мазурів собі «przyjaciela» [2],
Тож кличуть мазурів на Русь осідать...
Чей з ними прийде який Шеля*.

3 мая.

Задвірська читальня* святкує сей день,
Зі Львова о відчит аж просить;

---

[1] Свята простота (*латин.*). — *Упоряд.*
[2] Приятеля (*польськ.*). — *Упоряд.*

Задвірський єгомость злякався, хоч гинь,
Бо Фра́нко тут відчит голосить.

4 мая.

«Чи ви подуріли? Вже кращі всі враз
Засядьте до фляшки й до збанка,
Співайте, гуляйте і бийтесь весь час,
Ніж слухати відчиту Фра́нка».

5 мая.

В Копичинцях*, браття, стріляють людий
За те, що в арешт ся наперли,
Немовбито всі ми без кутих дверий,
Без замків рабами не мерли.

6 мая.

Слонєвський*, Слонєвський, де «Świtło» твоє?
Днесь стало б в пригоді, їй-богу!
Як випхнули шумно з посади тебе,
То щоб просвітило дорогу.

7 мая.

До Кривча* от всі єзуїти спішать
На місію, люд навертати;
Юр руським попам не забув наказать,
Щоб бігли їм стрем'я держати.

8 мая.

Залеглих предплат ось жадає «Сіонъ»:
«На те в нас церковні скарбони,
Аби урядово з церковних скарбон
Платить недорічні "Сіони"».

9 мая.

Та ось із Підгаєць* гуде відгомон:
«Нехай освітить вас предвічний!
Не хочем платить не тому, що "Сіонъ",
Лише тому, що недорічний».

10 мая.

З Підгаєць іще одне питанє йде,
Ворушить клир чорний і світський:
«Пора би вже знати, де правда тут, де —
Чи целебс* чи ні ксьондз Сарніцький?»

11 мая.

О славо Бучача!* Де руський монах
Учив Могильницького й Ляма,
Там польський ксьондз руську релігію вчить,
А з давньої слави лиш пляма.

12 мая.

У Львові, їй-богу, превесело жить!
Хто хоче, най вірить, не вірить.
«In polnischen Kreisen, — тут пáроль звучить, —
Wird lustig drauf defraudiret» [1].

13 мая.

Пілярський утік. «Vivat sequens!» [2] — рекла
Поліція та, щоб сарака
Не мучився втекою, хап та й замкла
За крадіж Вінкентія Жака*.

14 мая.

Лиш сум русинам — не за Жака, мабýть.
Ох, инша є тому причина:
В Кульпарків* іще «Народівку»* не пруть,
Що шарпа вона Вахнянина*.

15 мая.

Та й шарпає, знай, лиш за те, що посмів
За руськую школу* впімнуться,
Обкидає болотом усіх русинів...
Ох, коб то її нам позбуться!

---

[1] В польських колах весело чинять розтрати (*нім.*). — *Упоряд.*
[2] Хай живе наступний (*латин.*). — *Упоряд.*

16 мая.

Та ні, не дай Боже! Най вічно реве,
Поки сонця на світі й каміння!
Бо Польща, як так ще з п'ять літ поживе,
Умре на сухоти сумління.

17 мая.

Ось, бач, із колюмни її визира
Яка ж то почвара почварна?
Се Швайґґельд*-синок і матуся стара,
Корупція парламентарна.

18 мая.

Вона спокійненько описує їх:
«Се Буба, се Кака, Содома», —
Та так, що й сліпий би побачити міг:
Вони тут у неї всі дома.

19 мая.

А «Kuryer Lwowski» на стіни дереться:
«Вам треба жалобу занести
На Шварца*, на Лєндербанк*, що він береться
Так тикати вашої чести».

20 мая.

Ох, мій «Kuryerk»-у, і треба ж тобі
Було дурно так драться на стіни?
Стара «Narodówka» воркоче собі
Тихенько: «Naiwny, naiwny» [1].

21 мая.

Ти ж знаєш: лиш той ткне циганською честь,
Хто скаже: «Ти ореш і сієш!»
Для злодія те лиш образою єсть,
Хто скаже: «Ти чесно все дієш».

22 мая.

Ликуй: літописче! Як лиш Венедикт*
Поверне «зъ Ивановой хаты»,

---

[1] Наївний (*польськ.*). — *Упоряд.*

То «Слово» шпурне «брудно-русскій» язик*,
Почне «чисто-русскимъ» писати.

23 мая.

О «Слово», недобре се здумало ти!
Що ж зробить Тит Блонський, твій стрик-от?
Чи зможе він шлях чисто-руський знайти,
Коли к брудно-руському звик-от?

24 мая.

Не тратьмо надії, хоч весь нам простор
Ляхи забирають прехитрі!
Ось в нашій защиті скликає собор
Пан Адольф Добрянський* у Питрі [1].

25 мая.

О, певно, що вже защитять нас вони!
Вставай, о надіє, охото!
Щоб ми не згоріли на польськім огни,
Шпурнуть нас в московське болото.

26 мая.

А що се у Львові? Вода чи пожар?
В поліції рух неспокійний!
Ох, ні, се знайшли у шевця каламар*
І вітрять дух революційний.

27 мая.

Es reiten drei Reiter [2] з райхсрату [3] до нас.
Ох, тож-то везуть нам потіхи!
Везуть для гарбованння шкір копервас*,
Надій струпішілих три міхи.

28 мая.

Гей, гей, копервас нам потрібний якраз,
Щоб декому виправить шкуру,
Хоч би тим, що про з'їзд духовенства у нас
Веліли загарбать брошуру*.

---

[1] У Питрі — у Пітері (в Петербурзі). — *Упоряд.*
[2] Три вершники їдуть (*нім.*). — *Упоряд.*
[3] Райхсрат, Reichsrat (*нім.*) — державна рада. — *Упоряд.*

VII. ЧЕРВЕНЬ

1 червня.

Що май двадцять вісім деньків мав у нас,
Не винен ні місяць, ні зірка;
Се тим, що Палюх* преждевременно згас,
То й в руськім літописі дірка.

2 червня.

Ой був собі лицар* sans peur et reproche [1],
Лиш крихту з брудними руками;
Перемиській шляхті сказав він: «Ну, що ж,
От будьмо собі спільниками».

3 червня.

Пристали. Ось лицар іде по літах
Здавать зі спільництва рахунок,
Говорить так складно, та що в кишенях
Ховає? Се презент, дарунок.

4 червня.

І крикнув весь край: «Гей, панове, смотріть,
Сей лицар, бува, чи не злодій?»
Відмовив Сапіга: «А хоч так! Sy git! [2]
Він друг наш! Schwamm drüber!» [3] Та й годі!

5 червня.

Schwamm drüber! Се оклик великий, новий,
Що громом по краю лунає,
Всі бруди, гріхи, всяку нечесть і гній,
Як стирка [4], без стиду стирає.

---

[1] Без боязни й догани (*франц.*); мова про Мархвіцького. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Це добре (*ідиш*). — *Упоряд.*

[3] Зітремо це! (фразеол., *нім.*) — у значенні: забути, зам'яти справу. — *Упоряд.*

[4] Гумка, губка. — *Упоряд.*

6 червня.

О сміло, панове, тим шляхом ідіть,
А швидко — je schneller, je lieber [1] —
І ваш слід поганий затре от так світ
І скаже: «Тьфу, погань! Schwamm drüber!»

7 червня.

Де бореся церков, там в поміч їй Бог
Шле чуда і зна́мена дивні;
Де боресь ошука, там з підступом вдвох
Пародії творить противні.

8 червня.

Ось у Станіславові pater [2] хотів
Недужу лічити, нівроку,
Лічити чудесно, значи́ть, без ліків,
Та й дав малинового соку*.

9 червня.

З Бучача йде вість, непотішна для нас:
Замкнули василія́ни́на*.
Ей, василіяни, невже ж лиш для вас
Ще тайною ваша руїна?

10 червня.

Нас милує Бог. Щоб гріхи наші змить,
Знать, за єзуїтів мольбами
Шле дощ, шле потопу. Бурлить і шумить
Безмірная повінь полями.

11 червня.

Руйнує повіти, і села, й хати,
Руйнує весь краю добробит,
Та до єзуїтів не може дійти, —
Не бійтесь, Бог знає, що робить.

---

[1] Чим швидше, тим краще (*нім.*). — *Упоряд.*
[2] Отець (священик) (*латин.*) — *Упоряд.*

12 червня.

«Ратунку! Ратунку!» — мільйони кричать.
Газети кричать: «Регуляц'ї!»
Ось з Відня три тисячі гроший імчать:
«Рятуйся сам, краю, з руйнац'ї!»

13 червня.

А Рим ласкавійший. Щоб в повені зла
Ловить грішні душі русинів,
Дає — єзуїтська рука замала —
Ще й руських бернардинів*.

14 червня.

Що ще єзуїтська рука замала,
Доказує gmina Kozina [1]:
Торік єзуїтська там міс'я була, —
Що ж робить сей рік ота gmina?

15 червня.

Читайте газети! Там крики страшні,
Там Wink-и [2] даються urzędom [3].
Таж піп шизматицький святив в Козині
І поле, і церков! Horrendum! [4]

16 червня.

Пан Абрагамович* свій звіт викладав
Із того, що діяв у Відні;
«Prostaczkom» [5] у очи він порох кидав, —
Не перші вони й не послідні.

17 червня.

І скромна гостина з дреглів і ковбас
Була тут виборцям для смаку.

---

[1] Громада (села) Козина (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Вказівки (*польськ.*). — *Упоряд.*
[3] Урядовим установам (*польськ.*). — *Упоряд.*
[4] Страшна річ (*латин.*). — *Упоряд.*
[5] Простакам (в розумінні шляхтича — селянам) (*польськ.*). — *Упоряд.*

Гей, бідні виборці! Смак був тільки раз,
Потім будете нюхать табаку.

18 червня.

Ви ж, панцю, говорять, комедіопис!
Ось вам моя рада смиренна:
Комед'я, з якою ви к нам подались,
Була й не нова, і нужденна.

19 червня.

«Тернопільський бунт»* перед судом стоїть.
Куди тернопільцям до бунту!
Поліція й тут і міх дре, і квичить, —
Ось вся її мудрість до шпунту.

20 червня.

Не треба й пророка, щоб здріть світляний
Буду́щини нашої ранок:
Сьогодні ми бачили іспит річний
У закладі василіянок*.

21 червня.

Учителькам, вчи́телям честь за їх труд,
І честь настоятельці тоже!
Най далі «по-руськи й по-людськи» ведуть
Оцей інститут! Щасть їм Боже!

22 червня.

І вам честь, дівчата! Таж Руси ви цвіт
І кращої долі надії.
Тож шле літописець для всіх вас привіт
На ім'я Ціпановській Марії*.

23 червня.

В Тернополі знов педагогії взір:
Дівчину колола шпильками
Учителька Зелінґер, женщина-звір,
Та lumen [1] між писателька́ми.

---

[1] Світило (*латин.*). — *Упоряд.*

24 червня.

Що впер у арешт ї суддя Вербовий,
Сего ще, здається, замало;
А їй би «березовий» здався такий,
Щоб і місця цілóго не стало.

25 червня.

Дві вісті до нас рівночасно ідуть:
Зростає холера у Франції,
Отці ж бернардини на місію звуть,
Ще більші робить каламанції.

26 червня.

Чи пані холера до нас загостить,
Про те нехай знає пан Кох*, Кох;
Та патри захтіли дракона збудить,
Що п'ятсот літ тому ще здох, здох.

27 червня.

Поганий, неситий дракон сей, брати.
І поступу ворог постійний,
Дорогою світла не любить іти,
А се — фанатизм релігійний.

28 червня.

Який був Ян з Дуклі* добродій для нас,
Про се, сказать правду, не знаю;
Та як він від Хмельницького Львів колись спас,
То хто зложив окуп? Питаю.

29 червня.

Коли пам'ять його русини споминать
Будуть у бернардинській каплиці,
То що руські трупи на те повідять,
Ті — там, в бернардинській криниці?*

30 червня.

Та годі про сеє! Рука щось тремтить,
І сонце промінє ллє в хату,
І хочеться вийти, душею спочить,
Забуть ту легенду прокляту.

VIII. МІСЯЦЬ ЧЕРВЕНЬ

Ой місяцю клятий!* На твóїм чолі
Випалюю гáньби клеймо я:
Потопом залив ти повіти цілі,
Та не дав нам ковчега, ні Ноя.

Потопом залив ти нещасний наш край,
Для селян став ти пеклом готовим,
Ба навіть страшний ти зробив халамай
Старостам, панам повітовим.

Понищив дороги, мости позривав,
Не щадив навіть, певно, й рогатки!
Поганче! Куди ж тепер буде чвалав
Екзекутор в село за податки?

А клопоту скілько, а крику, біди!
Б'ють газети на ґвалт і тривогу,
Аж Відень нам — перший раз зроду, ади! —
Дать мусив запомогу.

Щоправда, не дуже він з нею спішився,
Не дуже нам з неї і сить.
Та хто ж дармим коням у зуби дивився?
Та хоч й кому й кривда, то цить!

На рівній дорозі чи вам довелось
Шморгнути ногою десь в яму?
Отак припадково я висловив ось
Житєвую всю нашу програму.

Чи банки і лихва зі шкіри нас друть,
Чи жид з нас опасений кпить,
Чи подвійний тягар нам пани завдадуть,
Ми все: «Кому кривда, той цить!»

Чи нас німець у службу свою завзива,
Карієри цукерком маня́ть,
Чи таким же цукерком нас дурить Москва,
Ми йдем, наче ті вівці, і цить!

Гей, Ноя нам треба з його ковчегóм,
Щоб вивіз нас з лиха та з горя,
З калюж недоумства, що все б'є чолом,
Із «рутенського» одуру моря.

IX. ЛИПЕНЬ

Зоветься він липень для того, божусь,
Що все одно к' одному липне:
Лях липне до Руси, а тихо ти, Русь,
Коли лях тебе дрібку де щипне.

Що школи не хочуть нам дати у Львові,
Се жарт — для малої дитини.
Та глянь і втішайся! В братерській любові
Як липнуть до нас бернардини.

Дукляна святкуючи, наших людий
На відпуст згромадили хмару,
А щоб тумана їм пустить до очий,
Заспівали їм: «Z dymem pożaru»*.

Іронія долі! В той сам час, як ту
В'ється звук тої пісні під хмару,
Сама Дукля*, Дуклянові в жертву святу,
Уся пішла з «dymem pożaru».

Дукляне! Дукляне! Спасав же ти нас
Від Хмеля, орди й Дорошенка, —
Чому ж свою Дуклю ти нині не спас,
Хоч ся праця була б і маленька?

Не менш бернардинів к нам липнуть жиди.
В Бориславі* — Господи милий! —
До робучих людей так прилипли — ади! —
Що тридцять на смерть пораниλи.

І що за герої! Один гнав козак
Їх сто, аж губили патинки;

А козацьких потомків мордують, отак
Жиди розпаношені ниньки.

Що молодіж липне до себе і враз
По краю іде на мандрівку,
Не диво, та все ж хвала Богу, що в нас
Є клий вже, що лучить нас в спілку.

Учителів вкупу стягає той клий,
Щоб долю свою поправляли,
І хоч початок іще троха малий,
Дай Бог, щоб росли і більша́ли.

А ось і студенти на віче спішать,
Стягаються спільно докупи,
І побачили ясно зі спільних нарад,
Що вони вже живі, а не трупи.

Ба навіть дяки — чи чував хто таке? —
Збираються, липнуть до себе,
Виявляють, яке то житє їх важке
Й які у них спільні потреби.

Так здоров був ти, місяцю липню! Хоч там
Вороги нас часо́м і ущи́пнуть,
Але вже не страшні тії щипання нам,
Коли наші всі к' собі прилипнуть.

X. СЕРПЕНЬ

Ось серпень прийшов і мов серпом ізжав
Гіцкевича* в Долині
За те, що занадто цікаво вглядав
До банкової скрині.

То був патріотник! Свитали йому
В голові общепольськії мрії:
Анектуй не лиш Русь, а і власність чужу, —
Ну, і присвятивсь між злодії.

Пішов і Баранський* з Долини, той сам,
Що там мав у хрунів «zaufanie» [1].
Щасти Біг, панове, в дороженьку вам!
А нас від вас «zbaw Chryste Panie!» [2]

Пан Цукер і Ґольдман, не рідні брати
Із патріотницького війська,
Намісника просять, щоб назви тоти
Змінив їм на польські «nazwiska» [3].

І змінить намісник. Пан Цукер від днесь
«Słodkogębski» [4] назветься так мило,
А пан Ґольдман, той, певно, більше з-хлопська назвесь,
Яко демократ, Злотерило.

О радість! За серце, за боки берусь
Від новин тих утішних і певних:
Швидко вийде у світ «Прикарпатская Русь»*,
Научний двотижневик.

Два тижні минули. Піду, обіздрюсь,
Чи вийшла сподівана? Ist nix! [5]
За місяць прийде «Прикарпатская Русь»,
Але вже яко «мѣсячный Вѣстникъ-съ!»

Знов місяць минув. За живіт вже берусь:
Чи вийшла? Чорти і святі всі!
Не вийде зовсім «Прикарпатская Русь»,
Бо Площанському вкрав хтось статті всі.

І хто ж то на світі украсти їх міг?
О щоб йому трястя й простуда!
Таж, певно, лиш знáвець міг загарбати їх,
Найскорше Сава Дуда*.

---

[1] Довір'я (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Спаси нас, Христе пане (*польськ.*). — *Упоряд.*
[3] Прізвища (*польськ.*). — *Упоряд.*
[4] Солодкогубський (*польськ.*). — *Упоряд.*
[5] Нема нічого (*нім.*). — *Упоряд.*

Та що про такі нам дрібниці плести?
Зближається день епохальний:
Мов сонечко з хмар, має з цюпи зійти
Наш мученик сакраментальний.

Любимець народу, пророк наш, герой,
Політик, поет, наукович,
Апостол, предтеча, спаситель наш, той
Преславний Іван Наумович*.

Незрівняний муж! Стільки днів не прожив,
Скільки перемінив перекóнань,
І не стільки добра він для Русі зробив,
Скільки вилляв нарікань і стогнань.

Був ляхом, був собі й малоросом колись,
Нині став єдинства прозелітом*;
Повні запалу все слова в нього лились,
А проте все він був гіпокрітом*.

Колись його бесіда бурю на нас
Привела — Ґолуховщину* злую,
А гнилицька борба* його в нинішній час
Нам дала єзуїтчину тую.

Для хлопа він пише, хоч хлоп в нього гадь,
Дикун без ума і без чести;
Він пише по-хлопськи, щоб бридить, псувать
Той язик і в погорду привести.

О, славить сей день епохальний будем,
Що сьогó увільняє ґіґанта!
Хоч не маєм театру, йому признаєм
Славу першого комедіанта.

XI. ПРИТЧА О ФАРИСЕИ И МЫТАРѢ*

Отъ Вычосы злоповѣствованная

Во время оно два человѣка взыдоша во соудилище оправдатися о грѣсѣхъ своихъ, єдинъ фарисей, вторый же мытарь. И рече фарисей, ставъ предъ соудилищемъ и

презирая словеса отець своихъ: «Господинове отъ горняго соудилища, сотворите тако, да оправданъ изыду отъ соуда сего, и азъ потроужоу ся во благо вспульней ойчизны нашей [1] по вся дни живота моєго». Мытарь же припаде въ оуглу и біяй ся во персы глаголаше: «Отпоустите мнѣ, не вѣдахъ бо что творихъ». Но соудящіи не возрѣша ни на лесть єдинаго, ни на уничиженіє втораго, и затвориша я во темницу, въ ней же не бяше ни тьмы, ни плача, ни скрежета зоубовнаго, но миръ и благоволеніє.

И се абіє изшедши она два человѣка изъ темници по времени немнозѣ, рѣша в душахъ своихъ: «Моученици єсмы, русину же всякому подобаеть поклонятися предъ нами и воздаяти намъ все потребноє, зане гоненіє претерпѣхомь». И величаша ся словесы льстивыми и самохваленіємъ многимъ, яко за Русь претръпѣша, но не фарисейства и мытарства своєго ради.

И взалкаша пѣнязей [2] многихъ и всея соуєты мира сего, и идоша во градъ нарочитъ нарицаємый Кіевъ, иже издревле словяше мати градомъ роускимъ. Тамо совѣтъ творяхоу книжници и старци людстіи отъ страны сѣверныя и отъ всѣхъ странъ царствія рускаго. Они же пришедше поклонишася имъ. И вопрошаху я книжници: «Чесо ради прійдосте?» И рече фарисей: «Что ми дасте, и азъ предам вам матерь мою, яже єсть галицкая Русь, издревле отщепенная, и братію мою священниковъ роусских, и ересь глаголемую унію, со жены и чады ихъ». Они же рѣ[ко]ша: «Аще за тридесять сребреникъ Іюда Христа продалъ есть, ты пріими двадесять и девять за матерь и братію твою». И прія фарисей сребреники, мытарю же чающоу подаянія повръгоша єще три златники и отпоустиша я со миромъ.

И изшедше изъ соньмища рече мытарь ко фарисею: «Тоуне, батюшка, продалъ єси». Отвѣщавъ же фарисей и рече: «Что оубо сотворю? Аще повергу имъ сребреники и шедъ оудавлюся? Но возвратим ся во Галилею*, идѣ же мнѣ престолъ пророческъ оуготованъ, и возсѣдъ на престолѣ почноу глаголати словеса многа и превращати бѣлоє

---

[1] Нашої спільної Батьківщини (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Пѣнязи — гроші (*старосл.*). — *Упоряд.*

во чорное и разоумъ во неразоуміе, и вящшея мзды удостоюся. Достоинъ бо єсть работникъ мзды своєя, жрецоу же отъ жертвенника жити подобаєтъ».

И сотвориша тако и пойдоша во страну галилейскоую. Имѣяй оуши слышати да слышитъ.

XII. ЗАКІНЧЕНЄ

І знов за перо літописець бере,
Ще раз, коби хоч не послідний,
Співати про горе та лихо старе,
Що точить організм наш рідний.

Хоч в серці у нього тоска і печаль,
Нехай хоч уста засміються;
Поки «Зеркала» сьóго не присне кришталь,
Най наші в нім хиби відб'ються.

Най відіб'ється в нім правдолюбність твоя,
О отче Малинівський*,
Яку так блискучо у «Дѣлѣ» розкрив
Старенький Заячківський*.

Най покажеся в нім ваша хіть до хвали,
О отче Ружицький* з Підгір'я,
Що щирої критики слово взяли
Відразу на знак недовір'я.

Не в тім патріотизм, щоб арендувать
Для себе діла всі народні,
А треба публічне публічно діла́ть,
Інакше хвали ми не годні.

Та ба, патріот у нас кождий стає
І авторитетом відразу,
І кождий критичну увагу взнає
Гнеть за особисту образу.

І критика зараз він тягне на суд,
І коб так мав власть, як не має,

Відразу б повісив. Жаль тільки, що тут
Ваш авторитет не сягає.

Ей, отче Ружицький, хоч чесний ви муж
І русин твердий та правдивий,
То з пізванням «Дѣла», бігме, тільки стид
І насміх на себе стягли ви.

Відіб'ється тут чесний спосіб також
Полеміки «Слова» й «Пролома».
Мій Боже, як в нас розпаношилась лож,
Немов вона здавна тут дома.

А вона ж так недавно прибула до нас
Із півночі стежков поганов,
З брязком тих імпер'ялів*, що про них в сам час
Нагадав отцю Йвану* Молчанов*.

А сьогодні чи ж вигризла з наших сердець
Уже правди остатню краплину?
Чи ж не маєм вже сили зовсім на борбу,
На протести відваги, о сину?

Нема, бач! Дивлюся по тóбі кругом,
О Руси сметано й окрасо!
Мій Боже, де нерви, енергія де?
Усюди лиш м'ясо та м'ясо!

І «санація» тут відіб'єся твоя,
О «Обще рольничо-кредитне»!*
Дай Боже здоровля вам, банковики,
За ваше шанжованє спритне.

Воно то до певної міри так є,
Що гріш, як то кажуть, non olet [1], —
До певної міри! З часом він стає
Не поміч, панове, а полет.

---

[1] Не смердить (*латин.*). — *Упоряд.*

Відіб'ється ще тут і згідливість твоя,
Виборчий комітете!
Сваріться, панове, пильненько, чей нас
Зовсім на нінащо зведете.

Сваріться, панове! На те ви й зійшлись,
Як сонце стояло під раком;
То чей нам щасливо в вибо́рах нових
Здобудете фігу з маком!

Ще ту відіб'ється недуга твоя,
О «Дѣло», сирітко убога!
Скажи лишень ясно, чого тобі тра?
Куди твоя в світі дорога?

Чи ти ще ведеш, чи тебе лиш ведуть?
Куди і до якої цілі?
Яка твоя думка? Який твій статут?
Яке твоє д і л о на ділі?

О бідне ти, бідне! Тяжкий тепер час,
І не доросло ти до нього!
Дрібонькі, крамарські тя средства сей раз
Вже не доведуть ні до чого.

Де громи грохочуть, де буря реве, —
Хто мишого писку там слуха?
О «Дѣло», знать Бог покарав і тебе
Убожеством сили і духа!

Та годі! А то погадаєте ви,
Що гризу я із зависти й злоби.
Ой, ні! Пощербила сатира свій зуб
О мідяні се́рця і ло́би.

Погано на Руси! Недавно ще нам
Всміхалося сонце надії;
Лиш трошечки розуму, праці й любви —
І зійшли б на стежки ми нові.

Лиш трошечки розуму, праці й любви, —
Та їх не піднять на дорозі!
І ще раз у нетрі зблукалися ми,
Плазуєм, гриземся по змозі.

Погано на Руси! Шіроко[1] душний
Дунув нам на се́рця й на мислі;
І млиться в очах, егоїзм-бо тісний
І заздрість нам душу обтисли.

І нерви вразливі зробились, слабі
На дотик холодної правди.
Сатирику, швидко перо поламай,
Щезни́ і в кутку присядь фавди[2].

Прощайте, прия́телі! В кращі часи
Ми, дасть Бог, ще зберемся нано́во,
Як змора потягне на гори-ліси
І свобідне почуєся слово!

До тихої праці нас кличе пора.
Най падлюки кричать: «Побѣдихомъ!»
Прийде час і для нас. Ми для нього робім!
Прощайте й не згадуйте лихом!

[ІЗ ХРОНІКИ] «УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА СТУДЕНТСЬКА МАНДРІВКА ЛІТОМ 1884 р.»

Дня 6 серпня, Коломия

Витай, живописно розлога отсе
Над Прутом столице Покуття!*
Багато такого ще кров твою ссе,
Що варто покути і пруття!

---

[1] Шіроко — сироко: палючий, пригнічуючий усе живе, вітер з африканських пустель. — *Упоряд.*

[2] Фавди — поли (фалди). Присісти фоли (*фразеол.*) — сидіти тихо, не мати права заявляти про себе. — *Упоряд.*

Жиди тут панують, жидівськая тьма
Йде звідси аж в Раду держави!
Покутє в тім видно*, що жид прижима
Христян по кутах попід лави.

Чи вмре, чи здвигнеся тутешняя Русь?
Чи люд просвітиться тутешний?
Хто зна! Важно те, що друкар Білоус*
Видає рік у рік «Лист небесний».

Та я вірю, що й тут наша Русь не умре.
Розвіється пітьма помалу,
Бо й тут в щирих серцях ще тліє святе
Огнище ідеалу.

[ІЗ ЦИКЛУ]
«ГІМНИ Й ПАРОДІЇ»

СІЧОВИЙ МАРШ

Гей, Січ іде,
Красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло —
Нам воно святе.

Гей, Січ іде,
Топірцями брень!
Кому люба чорна пітьма,
А нам ясний день.

Гей, Січ іде,
Мов пчола гуде...
Разом руки, разом серця,
І гаразд буде.

Гей, Січ іде,
Підківками брязь!
В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам зась!

НОВІТНІ ГАЙДАМАКИ [1]

Чи чули ви, люди добрі, що то за призна́ки,
Що приходять в наші села якісь гайдамаки?
Та не тії гайдамаки, що по лісі ходять,
Але тії гайдамаки, що правду говорять.
Та й не тії гайдамаки, що б'ють і рубають,
Але тії гайдамаки, що за бідних дбають.

Ой вдарили гайдамаки в голоснії дзвони:
«Збирайтеся, бідні люди, всі до оборони!
Бо то на нас наступають великі навали,
Ой бо то ж ми нашим па́нам на заваді стали.
Іде на нас тая сила, що все нас місила,
Від Богдана до Івана [2] різала й дусила.

Хотіла нас тая сила взяти в свої руки,
І сякої і такої добирала штуки.
Зразу мовить: «Дай, русіне [3], остатню рубатку,
За те тобі на головку дам конфедератку».
Русин того не принявся, вона як не крикне:
«Хоч загину, не спочину, а ж Русь з світа зникне».

А щоби нам швидше було три чверти до смерти,
То хоче нам тіло й душу на порох розтерти.
«Заберу вам вашу землю, і ліси, і ріки,
Будете ви в своїм краю жебрати навіки.
Та ще того мені мало! Де будуть зарібки,
Дам мазурам*, дам хорватам, а вам — ані дрібки.

Та ще й того мені мало! Мусять ваші діти,
Ваші внуки без просвіти в темноті сидіти.
Та ще й того мені мало! Втопчу вас в калюжу,

---

[1] Співаєся на нуту «Ой Морозе, Морозенку», а де тої нути не знають, то можна й на «Панщиноньку», але все-таки ліпше би скрізь навчитися старої козацької нути. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Від Богдана Хмельницького 1648 до Івана Гонти 1768. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Польська вимова слова. — *Упоряд.*

На весь світ вас, як «dzicz» [1] руську обплюю й спаплюжу.
Та ще й того мені мало! Я ще й вашу душу
Зломлю, спідлю, опоганю, до покори змушу.

Заберу вам вашу гідність і почуте чести,
І будете з рабським сміхом мої сліди мести.
Наставлю вам депутатів з хрунівської ласки,
Відберу вам усі пра́ва, лишу обов'я́зки.
Отак своє пановане утверджу, як камінь,
Та від моржа аж до моржа [2] на вік віков а́мінь».

Ударили гайдамаки в голоснії дзвони:
«Чи чуєте, люди добрі, тії відгомони?
А як, може, хто не чує, тверду шкіру має,
Бо не словом, але ділом ворог нам діймає.
А хто чує, най працює рук не покладавши,
Бо що нині занедбаєм, пропало назавше.

І ніхто най не говорить: «Своїм Богом піду».
Як вояки на коменду, ставайте до ґліду!
Бо слабого, ще й самого, заклює й ворона;
Лиш громада, товариство його оборона.
І ніхто най не говорить: «Обійдесь без мене».
Як у брата горить хата, й на твою пожéне.

І ніхто най не говорить: «Що мені наука!»
Бо наука — мудра штука, міцнійша від бука.
Вона тобі в пітьмі світить і гріє у студінь,
Вона тобі в смутку втіха і празник у будень.
Вона — сила і багатство і бита дорога,
В ній покривджених опора, слабих перемога.

І ніхто най не говорить: «Я собі багатий».
Ану ж колись прийде в бідних ще й хліба благати,
Ніхто не мов: «Не боюся! Що там по тривозі!»
Бо й небоя вовки з'їдять на битій дорозі.

---

[1] Дику орду (*польськ.*). — *Упоряд.*

[2] Від моря до моря [від Балтійського до Чорного] (*польськ.*). — *Упоряд.*

Тримайтеся, люди добрі, одної присяги:
Най відважний боязливим додає відваги!
Най розумний нерозумних на розум наводить!
Най багатий немаючим поможе, не шкодить!

Тільки зрадник, запроданець, підлиза, п'яниця
Най не сміє на порозі вашому явиться!
Най не має в вас привіту, ні слова пошани,
Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
А хто каяться не хоче і в злім дальше пацька,
То най того побиває погорда громадська».

От такі-то гайдамаки скрізь по краю ходять,
От таке-то вірне слово всім людям говорять.
А хто тее вірне слово добре в тямці має,
Той за себе й за всю рідну Україну дбає.
Бо те слово, як пшениця, що ділами зійде,
А з тих діл нам і Вкраїні краща доля прийде.

[ІЗ ЗБІРКИ] «ІЗ ЛІТ МОЄЇ МОЛОДОСТИ»

НАПЕРЕД!

Вперед, брати, та наперед!
Страшний бій жде на нас.
Най кождий в руки меч береть,
Зблизився слави час.

Не думаю: сталевий меч, —
Ми шляхом миру йдем;
Тілько науки й правди меч
Врагів спалить огнем.

Вперед, ви, юні сили, враз!
Оружтесь тим мечем!
Зачався бій і час на нас.
Врага ми рознесем.

Таж сильне рам'я молоде,
І грому сила в нім,
І хрест огнистий нас веде, —
Хто ж видержить той грім?

Вперед, брати! Пора вже раз
Зламать ляхів ярмо.
Нема в них сили проти нас,
Вони гнилі давно.

Вони, як кажуть, браття нам,
Слов'яни так, як ми;
Чи ж братня се любов: братам
Бажать лиш зла і тьми?

Чи ж братня се любов: братам
Жорстоко видирать,
Що найдорожче їх душа́м,
Їх нищить і здирать?

Чи ж братня се любов: братів
За ближніх не вважать?
Вони нас вчать любови слів,
Самі ж їх не держать.

Вперед! Нехай там валить світ
Міцкевич господин*!
На Руси щезне Польщі слід.
Вперед всі, як один!

ХРЕСТ

Вірш написаний як привіт митрополитові Йосифу Сембратовичу в день його іменин д[ня] 26 грудня 1875 іменем питомців руської духовної семінарії у Львові

Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста:
З хреста пливуть всі наші сили
І віра наша пресвята.

І під знаком хреста пречудним
Боролись наші предки все
І поступали шляхом трудним,
Як Той, що тихо хрест несе.

І під знаком хреста лягали
Вони за віру в тьму могил,
І під знаком тим побіджали,
Як Той, що пекло побідив.

Упали вороги, та тьмою
Покритий наш народ зістав,

І в тьмі непевною ногою
Ступав, а сам куди — не знав.

Гидкому налогу відданий,
Він сам морочив ним свій ум,
Недавно скинувши кайдани,
Став ворогам на сміх і глум.

Та знов хреста чудова сила
Проникла помрачений зор
І сонні душі пробудила,
Вказала нам святий прапóр.

Той хрест, що побідив поганство,
Осяяв блиском і наш люд,
Прогнав страшную тьму ту — п'янство,
Вказав нам ціль — науку й труд.

Тож слава ввік Тобі, герою,
Ти, що могучою руков
Подвигнув хрест святий над тьмою,
Вказав нам нашу хоругов.

Ти проти тьми, як вождь хоробрий,
Син Руси та її отець,
Ти пастир наш, і пастир добрий,
І церкви нашої вінець.

Народ наш темний і убогий
В Тобі защитника знайшов,
Мов світла луч, в його пороги
Твого навчання звук дійшов.

Він оживає, він кріпиться
І славить Бога та Тебе,
І його мови звук шириться,
І його пісня знов живе.

І нам, що з людом тим готові
Піти у бої житєві,

Не раз Ти доказ дав любови,
Дбайливости вітцівської.

Під Твоїм, Пастирю, проводом
Нам не страшна та боротьба;
За церков, за права з народом
Стоять — в нас воля не слаба.

А днесь Тобі в заміну милу
За труд Твій щиро шлем привіт;
Житє своє, всю нашу силу
На той кладемо заповіт:

Що доки тиснуть нас окови,
І кривда гнобить руський люд,
Не згасне в нас огонь любови,
Не пропаде наш щирий труд.

КОЛЯДА

(Руським господарям)

Гей, як то було із первовіку, —
Гей, дай Боже!
В Господа Бога діточок много,
А межи ними не дві зірниці,
Не дві зірниці, а дві сестриці.
«Час вам, дітоньки, в світ розійтися.
Ось тут даю вам хату й палату,
Ось тут даю вам плуг і шабельку, —
Все те даю вам та до вибору».

Сестра молодша, бач, цікавійша,
Швидше сягнула, палату взяла.
Старшій сестриці хата зістала.
Сестра молодша, бач, цікавійша,
Скорше сягнула, шабельку взяла,
Старшій сестриці плуг полишала.

І розійшлися у світ сестриці,
І стали жити близько при собі,
Близько при собі, напроти себе.
Старша сестриця — в бідній хатині,
Молодша — в ясній, пишній палаті;
Старша сестриця землицю оре
І засіває яреє жито,
А її ниви золотом вкриті;
Молодша ходить, шаблев воює,
Золото, срібло в палату зносить.

Довго жили так обі сестриці,
Довго жили так, не сварилися.

Сестра молодша, хоч много мала,
Стала украдком завидувати
Ярого жита, проса й пшениці,
Що росли буйно в її сестриці.

II

Ой як то було із первовіку, —
Гей, дай Боже!
Як жиди Христа на муки брали,
На муки брали, на хрест розп'яли, —
Пречиста Діва весь світ сходила,
Весь світ сходила, сина гляділа.
Гіркії сльози все проливала,
Білії ручки з жалю ломала.

А де упаде її сльозонька,
Там тобі стане зимна криниця;
Де білії ручки з жалю заломить,
Там тобі стане шумна діброва,
Шумна діброва з вітром говорить.
А де із жалю зітхне до Бога,
Там тобі роєм ярі пчілоньки,
Ярі пчілоньки медок збирають.

Пречиста Діва весь світ перейшла,
Весь світ перейшла, сина не знайшла;

Весь світ за нею зазеленівся,
Весь світ за нею розвеселився.

Ой сидить пані в пишній палаті,
Шабельку острить, думку думає,
Думку думає, слугів питає:
«Що там за діва іде полями,
Іде полями, тяженько плаче,
Рученьки ломить, Господа молить?
За нею поле зеленіється,
За нею річки розливаються,
За нею діброви розвиваються.
Біжіть до неї, напроти неї,
Нехай не ходить по моїм полю!
Бистрії річки водами грають,
В поході військо моє спиняють».

Старша сестриця по полю ходить,
По полю ходить, копи рахує,
Рахує-числить, зчислити годі.
Старша сестриця задумалася:
«Що то за діва полем ступає,
Полем ступає, тяженько плаче,
Рученьки ломить, Господа молить?
За нею поле зеленіється,
За нею річки розливаються,
Шумні діброви розвиваються».

Старша сестриця пішла до неї,
Пішла до неї, напроти неї,
За ручку бере, словом втішає,
Словом втішає, так промовляє:
«Ой не ходи ти, красная діво,
Ой не ходи ти світом блукати,
А ходи жити до мої хати!
Я тобі рано ноги умию,
Ноги умию, сльози обсушу,
З твого серденька тугу прогоню.
Я тобі в днину світлоньку вберу,
Світлоньку вберу, їсти злагоджу,

Я тобі ввечір ліженько встелю,
Я тобі на сон ще й заспіваю».

III

В старшої сестри, як бір, пшениця,
Гей, дай Боже!
В старшої сестри яреє жито
Колосом клонить, пісеньку дзвонить:
«Нас Мати Божа благословляла,
Нам Мати Божа зраст дарувала,
Бо Божа Мати у нашій хаті».

В ясної пані пишні палати,
Пишні палати з вітром валяться;
В ясної пані острі шабельки,
Острі шабельки в боях щербляться.
Пів її краю — то гай в розмаю,
Пів її краю багна вкривають,
Багна вкривають, піски зсипають.

Ясная пані, хоч много мала,
Позавиділа старшій сестриці;
Шабельку острить, думку думає,
І до слуг своїх так повідає:
«Спішіть ви скоро, вірнії слуги,
Зв'яжіте в пута мою сестрицю,
Зв'яжіте в пута, приведіть тута!
Най відберу їй буйну пшеницю,
Най відберу їй яреє жито».

Побігли слуги, швидко вернули,
Та ясній пані слово говорять:
«В твої сестриці в тісній хатині
Ясність велика, радість велика!
За столом сидить Пречиста Діва,
За столом сидить, за вечерею;
Твоя сестриця хліби ломає,
Хліби ломає, пісню співає».

Ясная пані думку думає,
Думку думає, слуг посилає,
Слуг посилає, так промовляє:
«Ні на що, слуги, ви не зважайте,
Мою сестрицю припроважайте!»

Побігли слуги, швидко вернули,
Та ясній пані слово говорять:
«Твої сестриці бідну хатину
Ангел сторожить, нам мечем грозить;
Ід тій господі приступить годі».

Ясная пані в гнів попадає,
В гнів попадає, сама рушає.
Велить сестрицю в пута кувати,
Велить їй власне поле орати,
Власнеє поле, та не для себе!

Ой сумно сонце восени сяє,
Ой сумно літом шумить діброва.
Старша сестриця гіренько плаче,
По полю ходить, рученьки ломить,
Бога благає, так промовляє:
«Рости, рости ти, яреє жито!
Роди, роди ти, буйна пшеничко!
Я тебе орю, чорнеє поле,
Я засіваю, та не для себе.
Ясная пані хліб забирає.
Мої дітоньки з голоду плачуть,
З голоду плачуть, хлібця не бачуть».

На чистім полі, як бір, пшениця,
На чистім полі яреє жито
Колосом клонить, пісеньку дзвонить:
«Нам Мати Божа зраст дарувала,
Нас Мати Божа благословляла,
Бо Божа Мати у нашій хаті».

IV

А рад ти знати, чесний господарю, —
Гей, дай Боже! —
Хто ті зірниці, рідні сестриці?
Старша сестриця — руська землиця,
Менша сестриця — лядська землиця.
А рад ти знати, чесний господарю,
Коли скінчиться старшої горе?
Пречиста Діва з сином царствує,
Пречиста Діва плач сестри чує.

А за тим словом бувай же здоров!
Дай тобі Боже в горі потіху,
Дай тобі Боже в нужді надію,
Дай тобі Боже сильную волю!
Збав тебе Боже від злих сусідів,
Збав від невірних синів вирідних,
Збав тебе Боже від тьми-неволі!

Весна настане — сій жито яре,
Сій жито яре, яру пшеницю!
Осінь настане — збирай щасливо!
Зима настане — пісні приносить;
Літо настане — ти не журися,
Вийди на поле, поведи оком!

На чистім полі, як бір, пшениця,
На чистім полі яреє жито
Колосом клонить, пісеньку дзвонить:
«Нас Божа Мати благословляла,
Нам Божа Мати зраст дарувала,
Бо Божа Мати у нашій хаті».

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

1875

ПОЕЗІЇ ПАХАРСЬКІЇ

1. ОРАЧ

Тяжелим, одностайним ходом
В ярмі берестовім ідут
Воли, — а за ними повзає
Желізна змія серед груд.

Желізним поблискує зубом,
Відай, то ним грозит волам, —
Земля розсідаєсь під нею,
Не вдержит ваги єй стопам.

Тяжелов, желізнов стопою
Она грязне в землю пухку, —
А довгую витягла шию,
А нею сягає к ярму.

Пропадут воли працьовиті,
Сли зуб їх досягне страшний,
Сли вирвесь з землі гад сердитий,
І кинеся поверх їх ший.

Хребет змії грізно наїжився
В два ребра криві кістяні,
Круг боків єй вже розсипаєсь
Здрухотана* груда землі.

А ззаду, — о жертва нещасна,
Відай, зачарован, іде
Мужик і скостілую руку
На ребра зміїні кладе.

Рука приросла до ребер тих, —
Він дармо ю хоче отнять,
А очі тривожні на зуби
І стопи зміїні глядят.

І раз в раз рукою безвладнов
Він палицю взносит криву
І вістрєм желізним глубоко
Ранит — роздражняє змію.

Погибель, відай, неминуча
Воли жде і жде мужика!
Всі сили воли напружают, —
Всіх сил добуває змія.

Раз по раз із стисненой груди
Мужик закричит на воли:
«Наперед, — втікайте, спасайтесь!» —
Но змій все повзе по земли.

Тяжелов, желізнов стопою
Він грязне аж в землю пухку, —
Но шию простяг він довженну
І вже нев сягає к ярму!

2. ПІСНЬ БОРОНИ

Я плуга
Подруга
І жена, —
Борона.

Скачучи, граючи полем гуляю, —
Фуркотом, дренькотом пісню співаю, —
А моя пісенька все та сама:
Ту була грудочка, — ту єй нема!

Но чи ти знаєш, хто я такая, —
Но чи ти знаєш мій початок?

Слухай уважно шуму грудок,
З них ти розснуєсь сказка самая!

Цить, — отсе камінчик — дзень!
Стій, — отсе корінчик — рви!
Гов, — ось грудочка — криши!
Гей, — наперед в Божий день!

Я жена колись була,
Меж людьми колись жила,
І була я — страх лукава, —
І була — погана справа!
Я сусіду — зчарувала,
Напоїла дурманом, —
До півнів я зілье рвала
Та літала комином!

Стій, — отсе корінчик — рви!
Гов, — он грудочка — криши!
Цить, — отсе камінчик — дзень!
Гей, — наперед в Божий день!

Чарівниця я була, —
Вигнали мене з села, —
Я за тоє в гнів попала,
Лихой хопти назбирала
І засіяла нев поле.
Зашептала над мітлов:
Сет-осет, будак, що коле,
Крийте поле все за мнов!

Цить, — отсе камінчик — дзень!
Стій, — отсе корінчик — рви!
Гов, — ось грудочка — криши!
Гей, — наперед в Божий день!

Прийшов до мні Петро святий,
Прийшов до мні Павло святий*:
Повели мя краєм-лугом,
Повели мя полем-смугом:

«Зійди, жінко, світ цілий,
Посмотри, що-сь наробила:
Бог засіяв житом поле,
Ти 'го хоптов приростила!

І буде тобі за то
Ось якая кара:
Ціле тіло спаде з тебе,
Щоб лиш кість остала.
А до тої білой кости
Приростут всі твої злости, —
І будеш ти довгі літа,
Поки кінця, поки світа,
Волочитися полями,
Микати бур'ян зубами,
І не станеш, не спочинеш,
Доки весь бур'ян не згине!»

Скачучи, граючи полем гуляю, —
Фуркотом, дзенькотом пісню співаю, —
А моя пісенька все та сама:
Ось ту корінчик був, — ту го нема!

Я плуга
Подруга
І жена, —
Борона!

*

Чого ви, братья, засумовалися?
Чому ви, браться, пісней не співаєте,
Пісней не співаєте, до діл не беретесь?
Ви ж молодці-то удалії,
Ви ж то голови отвертії,
Ви ж то серця не зопсутії, —
Чи ж вам страхатися противностей?
Чи ж вам коритися перед насилієм?
Надію теряти за однов неудачею?
А наші батьки і діди-прадіди

Жили на світі, — молодцями також були,
І дознавали більших противностей,
І гнулися під більшими нещастями, —
Гнулися, та не падали!
Богу молилися, та не плакали,
Серцем сміло встрічали противности,
Руками сміло за діло бралися, —
І перебились, переборолися,
Нам труду менше позіставили!

*

Ой сіяє золотом сонце праведне,
Звеселяє й красит всю вселенную, —
А братчик єго, світел місячок,
З сестрицями — вечірніми зорями —
Сріблом ткают, мережают
Чорную шату ночи-матери,
Сіют прелесть, запах і чар, і любов
На сонную землю дремучую.
Запах спадає в цвітнії чарочки, —
А чар займаєсь в очех красавиці,
А любов злітає в серце молодецькоє,
А прелесть — на личко рум'яне, дівичоє.
Ясно й пестро сяє вселенная,
Багато строїтся в шати блестячії,
Но яснійше і багатше блестит
Широка палата мармуровая,
Широка палата Гориславa князя.
Блеск несказанний, багатство несосвітноє
Щедров рукою ту розсипане.
Но яким блеском, якими багатствами
Горит скарбниця княжая!
Що зір на небі — тілько клейнотів там,
А завбільшки-то в куряче яйце.
Що фаль у морі — тілько жемчугів там,
А завбільшки-то в лісковий оріх.
А що там срібла, що там золота —
То, бачится, й мати-земля не могла
Тілько скарбів в собі містити!

Гей, хто знає, кілько-то слез тяжких
На тих скарбах, — слез укатованих.
Гей, хто знає, кілько-то моряків
Жизнь втеряло, перли ті ловячи!
Гей, хто знає, кілько-то крови плило,
Заки всі ті клейноти позбирано!
А тепер лежат вони, не ворухнутся,
А тепер блестят вони — не мінятся, —
Вони не скажут того, що бачили,
Вони радуют око захланного, —
Но в серце єго з блескотом лиш — холод ллют,
Лиш холод та твердість безчоловічную.

ДОЧКА МЕЛЬНИКА

Над спіненов, шумнов Свічею*
Не рожа рум'яна цвіте —
Доч мельника стала на тамі
І в гори Свічею гляде.

В тих горах, в тих чудних єй милий,
В тих чорних, дрімучих лісах
Ялицю пилит і рубає
На шумной Свічи берегах.

Коли і чи скоро він верне?
Чи красний із ліса прийде?
Чи скоро-то пришле у свати? —
То мислит дівча молоде.

А в мельника питель клекоче,
Вода на лотоках шумит.
«Гей, доню, а где ти? — зве мельник, —
До діла, — сиділа-сь досить!»

Но дочка лице над лотоки
Схилила і в воду глядит.
О Боже! — єй любчика тіло
Вода на лотоки тащит!

Посиніло личко рум'яне,
У груди смерековий сук, —
За ним вода котит підтятий
І трошка кровавий ботюк.

Валится вода по лотоках,
Скажено о колесо б'є, —
А мельник при питлі один лиш
Вчув крик і на доню зове.

«Гей, доню, а где ж ти? — зве мельник, —
До діла, — сиділа-сь досить!» —
Но доню не чути, — лиш фаля
Б'є колесо, прище й шумит.

І виглянув мельник — і сплеснув
В долоні і з гора здубів:
Під колесом в фалі два трупи
Криваві і сині узрів.

1877

ДО СЕБЕ САМОГО

Тепер заснеш навіки без трутизни,
Втомлене серденько моє,
Бо щез послідний привид в моїй жизни:
Безсмертність щезла вже.
Я чую, щезла не лише надія
На райські втіхи,
Але й само бажанє тих утіх
Згибло навіки.
Спочинь же, серце! Довго рвалось ти
З кліти тісної.
Хто відплатит твій біль? Весь світ не варт
Слези одної.
Лиш болі й нуди нам житє дає,
А більш нічого дать не вміє.
Сей світ — то грязь. Піддайсь єму! Ще раз —
Прощай, надіє!
Один лиш добрий дар нам доля дасть, —
Се смерть той дар!
Погорджуй же оте й природи власть,
Що тайком звалює на нас тягар <...>

1878

*

В горю, гризоті і бідности
Прокрірвавши весь свій вік,
У пристань незнану й тихую
Наближався чоловік.

У тоту пристань, що бідного
З багачом приймає враз,
Що колись по трудах призове
<...>

Вже смертельний піт холодними
Краплями чоло му вкрив,
У очах послідну искорку
Блеску біль тяжкий згасив.

І післав Бог свого ангела,
Душу з тіла слобонить,
Мов із кліти пташку вольную, —
<...>

<...>
<...>
Видячи їх нужду темную
Без виходу, без кінця —

<...>
<...>
І у світ на гіршу нужду ще,
На зіпсутє розжене —

Жаль важенький у души почув
Світлий мешканець небес,
Люцкий жаль, глубокий, — супокій
Безучастний з серця щез.

І подумалось йому в души:
«Боже мій, за що таке
Ти судив отсьому бідному
<...>

Чом не дав ти хоть при сконаню
Сеї втішеньки йому,
В ліпшій доли сиріток лишить
І нещасную жону.

Ні, прости мені непослух мій,
В мене моготи нема
[Взять] [нрзб.]
<...>»

<...>
Від слабого відвернув
І, немов молитва тихая,
В край небесний поленув.

<...>
«Де душа, що з тіла пут
Увільнена мала ставитись
На Страшний, послідний суд?»

«Отче! Покарай непослух мій!»
Смирно ангел відказав, —
«Я не міг!... Вид нужди, бідности
[А]ж вглуб серця м'я проняв!»

«Ци гадаєш, що щасливими
Зробит їх непослух твій?»
«Я б хотів, — но воля в тім твоя, —
<...>»

«Ти бажав би помагати їм, —
Відповів йому Господь, —
Добре, так озьми ж ти люцкую
Слабосильну, смертну плоть,

Люцку вдачу, люцку бесіду,
И селянський, вбогий стрій,
И на службу в нього стань на рік
<...>»

Похиливши смирно голову
Ангел відповів: «Іду
Службу поділяти з слугами,
З бідолахами — біду.

Стану вчить братерству і добру
Їх, роз'єднаних бідов,
Вкажу волю, світло чистеє
Скутим путами і тьмов!»

<...>
[Х]уртовина замела,
[З]авалила дебрі, сугорби,
Мраков світло затягла.

У дебри з саньми й лошатами
У снігу застряг мужик,
В замети глубокій риється,
Хоть від стужі ввесь дрижит.

Риєсь у снігу і бідкаєсь,
По боках руками б'єсь,
Важит сани, коні підганя,
Та дармий же труд увесь!

Ні саней з дровами не двигне
Дряхла вже, стара рука,
Ані коні в силі рушитись,
Хоть і як ґазда гука!

Аж із сили вибившись зовсім,
Відозвавсь: «О Боже мій!
Ци ж на то від смерти я вернувсь,
Щоб у нужді знов тяжкій,

Як і доси, коротати вік?
Що ми по житю такім,
Як я й хвильки щастя не зазнав,
Хвильки радости у нім?

<...>
Дров і трісочки нема,
Ні одежі теплої, а ту
Люта, завальна зима.

Тай і лихо ж понесло мене
По дрова в заміть таку!
А тепер хоть сам іди в село
Або гинь з худобов ту.

А то ще, гляди лиш, надбіжат
Панські злісні зо двора,
Ну, тогди пропадут коники,
І санчата, і дрова!»

Вже бідак «на Божу волю» здавсь
Без надії і без сил, —
Втім побачив в лісі парубка,
Що в снігу глубокім брив.

Подігачка, правда, латана,
Але чоботи нові,
Рукавиці добрі, кучма тож
Смушкова на голові.

Він спокійно і не поквапно
Пробираєсь по снігу
І співає пісню, та таку
Дивно сумну-протяжну!..

<...>
<...>
Там воли домів з пасовища
Наймит вечером жене.

На обору господарскую
Круторогих надігнав
І несміло до світлиці йде,
Бо вже голод му дійняв.

О сухім хлібу бач день цілий
На пасовищи пробув,
А послідну силу жар літний
З тіла через день стягнув.

У світлици сів на лавици
<...>
<...>
Втім ґаздиня вже кричит:

«Що ти сів та й руки заложив,
Мій робітнику гіркий,
Дров іди врубай, та на пранє
Наноси води з ріки».

Ледво наймит із ріки вернув,
Втім ґазда гука з вікна:
«Що волочишся, — рушай, досип
Конім в жолоби вівса!»

Наймит конім їсти ще дає,
А там ґаздів син кричит:
«Де той наймит, що під хатою
Плуг від рана ще стримит?»

<...>
<...>
Каже му: «А йди ж но на вигін,
Наших десь гусей нема».

А як знов до хати ся вернув
Наймит, ледво дишучи,
Кинула му штири бульбиші
Господиня, кричучи:

«А куди то тя, господару,
Носит поночи мана?
Ми чекали, повечеряли,
А тебе нема й нема!»

Бідний наймит жалісно зітхнув,
Тиї бульби їдячи,
Помолився Богу й спати ляг,
Тихо-тихо плачучи;

Спати ляг він на твердий ослін,
Лиш куртак під головов
<...>
<...>

<...>
[С]почивати там дали,
[Ґа]зда кличе: «Гей, неробо, встань,
[Ча]с у поле гнать воли».

[Р]озбудили. Навіть вмитися
[Н]аймитови не дали.
«[В] поли мож росов умитися,
Швидко виганяй воли».

[О]й встав наймит, — не вбуваєся,
[Б]о подерлись постоли,
[Хоть] у поли сильний холод ще,
[Й]ому свитки не дали.

Кусник хліба взяв за пазуху
[І] поплівся на вигін.
[З]а волами шкандибаючи,
[Т]ак собі подумав він:

«[М]ати ж, мати рідная моя,
[Як] тебе Г[осп]одь прокляв,
[Щ]о на світ родила ти мене,
[Щ]об так тяжко я крірвав?

[Чи] на горе лихе-лютеє —
[Та] Господь м'я призначив,
[І зл]им людям на потіху м'я
[Чор]т у Господа купив?..»

[Так] співав прохожий парубок,
[І за]слухався мужик,
[А за] думков думка в голові,
[Мов] вода мутна, біжит.

[Пі]ший парубок узрів його
[Із] лошатами в снігу
[Та п]ідходячи, «Помайбі вам!» —
[Лас]каво сказав йому.

«[Дя]кую за слово добреє!» —
[Сум]но відповів Іван.
[Под]ивіт, біда ми сталася,
[У с]нігу-м з саньми запав.

[Кон]і, звісна річ, не спроміжні,
[Хот]ь і як ся б'ют дарма,
[Сам] хорований і давної
[Сил]и вже в руках нема.

[О] мій Боже, по яких світах,
[По] нетечах християнин
[У бі]ді та в горю силоньку
[Мол]одую розронив!

[То] як ваша ласка, поможіт
[Ви]їхати з западні,
[нрзб.]рий десь сидіти до ночи
[У] нарузі тій мені.

*

I

<...>
Посеред дворян і маґнатів
Грізний цар, пан многих земель и країв,
Щоб прозьби підданих приймати.

<...>
«Народе мій вірний, коханий!
Як сонічне світло освічує всіх,
Так я всім, мов батько, ласкавий.

<...>
Сліз досить пролито и крови;
Від нині най лучит нас правда свята
І мира вінець і любови».

<...>
Із далека — видно по строю,
Цареви й дворянам до ніг ся склонив,
А цар му кивнув головою.

Він в руки цареви письмо подає
И мовит: «Пресвітлий наш пане!
<...>
Як сонічко, ласкаво гляне!

По селах у згоді й достатку жили
Ми, твойому трону покірні,
Аж поки недолі й біди не внесли
У край наш жидове невірні.

Проклятим, пекельним напитком манят
Хрещений народ в свої сіти,
А хто в них попадеся, рад ци не рад,
То світа му більше не зріти.

Ошука і лихва, і здирство жидів
Нас всіх зруйнували до краю, —

А в право зайди — вни підкуплят суддів,
Та й бідного й ту ще карают.

О змилуйся, царю, прогнати вели
Жидів з їх горівков, шинками,
Щоб всі ми на питомій, рідній земли
Не стали плюгавців рабами!..»

І сльози гірки по лици мужика
Скотились, на мармур упали,
Худа, простягнута, дрожача рука
В царя, мов вельму[ж]ни благала.

Втім скарбник ся царский до трону зблизив
<...>
<...>
«Ти того, мій царю, не слухай!

Жиди пожиточні піддані. Від них
Податку найбільше впливає!
Прогнать їх — мій Боже, смертельн<...>
Пів доходу скарб потеряє!»

И рік цар до хлопа: «[нрзб.]
<...>
<...>
[О] щастє їх ми будем дбали».

[З]нов виступив з гурту старий міщанин,
[І]з далека — видно по строю,
Цареви й дворянам до ніг ся склонив,
А цар му кивнув головою.

Він в руки цареви письмо подає
<...>
«[На нашу] недолю най око твоє,
Як сонічко, ласкаво гляне!

В містах і місточках ми мирно жили,
Заняті торгом, ремеслами, —

Не в розкошах, правда, но нужди й біди
Не чути було меже нами.

Но скоро нахлинули в край наш жиди,
Щасливі дни наші пропали!
Небавом всі ринки, всі наші крами
Они в свої руки забрали.

У них тепер гроші, фабрики усі,
А ми наймитами їх стали:
Працюємо тяжко дни й ночи цілі,
За миску нужденної страви.

Працюємо тяжко, а плата ледви
Прокормлює нас із дітками,
За то паношіют невірні жиди!
О, змилуйся, татку, над нами!»

І важко заплакав старий міщанин,
На мармур покапали сльози.
По царскім лици тож ся смуток розлив,
Чоло вкрила хмара погрози.

А втім торговий ся міністер зблизив
І шепнув цареви до уха:
«Що сесь ту говорит тобі на жидів,
Ти того, мій царю, не слухай!

Від того часу, як осіли жиди
В містах, увесь промисл піднісся,
Знялась торговля і фабрики зросли,
І значно твій скарб запомігся».

<...>
«До тих, що сюда тя прислали,
Усякий працюй і щади і збирай,
О прочеє ми будем дбали!»

Знов виступив з гурту воєнний. Медаль
На груди і шрам поміж очи,

Склонився цареви і так каже: «Жаль,
Що пан мій владітель не хоче

<...>
Що є там по части провина
І хлопа нероби-п'яниці у тім,
І туманника-міщанина.

Но слухай, владітелю, моїх ти слів, —
Весь вік свій я вірно ти служу:
Кажи прогонити всіх з краю жидів,
А ні, то до смерти в [катушу]!

<...>
За край свою кров проливати,
Як прочі піддані. Ба, ще не досить,
Тебе вни не хтят поважати!

"Що, кажут, ваш цар! То хлопчина на вид,
Де, де панувати такому
Над нами! Ні, ще жиє наш цар Давид,
Йому ми покірні одному!"

«Послухай [нрзб.]! Підданих [нрзб.]
<...>
<...>
Нам всім го прийдесь відболіти!»

Так мовив старий ґенерал, а слова
Його, мов грохотанє грому
Стривожили душу, спокій весь дотла
Цареви взяли молодому.

В души єго боресь тривога і гнів,
Лице єго блідість покрила.
<...>
<...>

<...>
<...>

У кождого біла, мов сніг, борода.
Цареви до стіп ся склонили.

Но гнівно до них відзиваєся цар:
«Ми чули, що все ваше плем'я
Для нашого краю руїна, тягар,
И мною гордит, і бере м'я

На сміх, мало важит собі мою власть:
<...>
<...>
Ні від кого кривди дізнати.

Но, дбалий над всьо о спокій і добро
Народів у моїй державі,
Рішився я з кореньом вирвати зло,
Здавити всі мисли лукаві.

Ось вам моє слово незмінне, тверде:
Дев'ятого тижня від нині,
<...> і Празник Великий [б]уде,
Всі близькі царі на гостині

У мене будут. Тож і свого [царя]
На той день до мене в гостину
Просіт, — най побачу го прецінь і я,
Ци справді при нім я так гину.

А як не приїде ваш цар на тот день,
То Богом святим присягаю,
Усіх, яко зрадників, виріжу в пень,
Що є й го жидва в моїм краю».

З переляку мов подубіли жиди,
Бо видят, що цар не жартує,
Що вже їх ні прозьба, ні сльози з біди,
Ні гроші, ніщо не вратує.

Здубіли жиди, а народ весь підніс
Веселі громовиї крики:

«Пануй нам щасливо і славно сто літ,
Наш царю премудрий, великий!»

II

Шумит і гуде по всім краю народ,
Усюди вість дивна літає:
Свобода! Не стане жидви вже! От-от
Усіх їх цар вигонит з краю!
Шумит и гуде по всім краю народ,
Но плачут жиди и ридают!
Тривожно глядят, ждут нещастя... От-от
Нагряне загибіль, — гадают!
А в місті в божници кагал ся зійшов,
Кишит весь будинок жидами,
А рейвах і крик аж під небо пішов,
Аж вікна задзеленькотали.
То найстарший рабин молитву провів
Велику, на всяку пригоду,
І страшно ревіла вся [ю]рма жидів:
«Не кинь, Боже, свого народу!»
Відтак всім утишитись троха велів
І так відозвався до громади:
«Ізраїля діти, се Господа гнів
Над нами! Тра мудрої ради,
Молитви твердої, щоб переблагать
В далекій ворожій чужині.
Моліться, діти, покірно чоло
Клоніт перед сильним Єговов,
Щоби єго сьвітло на ум наш зійшло,
В наш ум — єго мудрости слово!
А в [т]ім об [нрзб.]
Щоб мудрість єго [нрзб.] ос'яла».

1879

*

Прискали пречисті звуки,
Мов рожанці кришталеві,
Геть угору, під склепінє,
До привітних ангелят,
А від них плили лагідно
Вниз, у сльози, таючи,
І бальзамом пречудовим
Капали на хорі душі —
І зробилось світло в мні:
Гнів, ненависть, сумнів, злість
Видались душі скрушеній
Так нікчемним тягаром,
Так не гідним єї змагань
І глубокого чутя!..
І замість з чолом похилим
Враз із другими молитись,
Я згадав про чисте те
І побожнеє бажанє
Непобожного поета*:

«До нічного небозводу,
Де зірки святі видати,
Я б устами рад припасти
І бурливо заридати!»

Я не можу гнуть колін
Перед тим знаком терпіня,
Що ще жодної потіхи,

Ні надії мні не дав.
Що мені оті минущі
Марні людські установи,
Сли вся суть моя мні мовить:
«Ніколи не проливав
Бог на древі свої крови!»
Я не можу вірить, Христе,
В божеску твою натуру,
Але вірю, щиро вірю
В божеску твою любов
І глубоко поклоняюсь <...>

1880

. . . . . .

В скаженій натузі мільйони
Ратуются, рвутся д'горі,
Спихают додолу брат брата,
Аж знов на дно впадут усі.

А ті, що ще вал не залив їх,
В безумній тривозі «своє»
Держат, обмуровують межі,
Брат брата за межі ті б'є.

Гризутся, дерутся за бідні
Шматочки вітцівських ґрунтів,
Аж поки кипучеє море
Усіх не затопит поспів.

Аж поки вали золотії
Всю землю кругом не заллют
І спільно богатим і бідним
Опори з-під ніг не зірвут.

Аж поки в страшній тій потопі
Не щезне «моє» і «твоє»,
Аж поки кипучеє море
Всіх меж без сліду не залле.

Вже сіло Давидове плем'я
До учти з царями за стів,
А царства, моцарства схитались
Під важкою ногою жидів.

Їх сльози і муки колишні
Їх серця днесь ледом стяли,
І тим-то пливут вни безпечно
Через люті, кипучі вали.

І всякий, в кого німа совість
І серце внутрі ледяне,
Ураз із жидами безжурно
По филях кипучих плине.

Но й їм грозят скали; на лицях
Зелізних тривога видна,
І вни за «своє» ненастанно
Брат брата спихают до дна.

І чим то і як то скінчится
Круговорот той? І який
Новий світ повстане з-під тої
Потопи клекочучих филь?

Оттак само серце питає...
Та чень же найдеся вихід,
Котрого надармо шукают
Народи вже тисячу літ!

20/V[1880]

*

О грішна душенько, отсе
Послідний твій часок іде!
Не будь уперта, покорись
І з паном Богом примирись.
Бо сильний Бог, сама то вздриш,
Як перед судом затремтиш, —
І гордість грішную твою
Він зломит, наче тростину.
Страшний наш пан Біг для гордих
. . . . . .
Очистит тя з гріхів і кар.
Хоть весь свій вік грішила ти,

Хоть в злі день в день бродила ти,
То перед смертю лиш покайсь,
Ударся в груди, сповідайсь,
А власть такая єсть у нас,
Все злеє з тебе знять нараз,
Так що мов чистий херувим
Ти станеш перед Божий трон
І насмієшся над всім злом,
І в вік не сплямишся вже ним.

1/VI [1880]

*

«Я жить буду і думать, працювати
І розвиватись! Для єго любви
І діла я сама пішла туди,
Щоби-сь на волю з тісноти дістати.

Я жить буду, глибоко у душі
Любов д' особі вспію заховати,
Щоб тілько діло величне кохати,
Збрататись щиро з бідними людьми».

Суд вийшов. Ти осталася одна,
А бідне серце тужно д' тобі билось,
Хоть з рани бистро кров єго плила.

Вернувся суд — і тихо вкруг зробилось.
«Невинна!» — Ти всміхнулась і пішла,
А бідне серце кров'ю знов облилось.

*

«Раз була страшенна повінь,
Вкрили поле темні вали,
Бідні люде на ратунок
Із небес огню благали.
Пан Біг каже: "Добре, люде,
Хочете огню, то нате!" —
І на млі з небес ливнуло
Море блискавок крилате.

І мов огняна потопа,
Вни на землю налетіли,
І згоріла вся земля,
Поки риби ще скипіли»*.

Се сказав давненько вже —
Чень ще тямити будéте —
Знаний всім поет німецький, —
Звався Йоган Вольфганг Ґете.

Але ви, як посвідчає
Ваш біограф, у гімназ'ї
Тілько Шиллера цілого
Прочитали для фантаз'ї;

Ну, а звісно, що пізнійше
Тре' на хліб вже працювати,
Се робити, те робити, —
Ґете ніколи читати;

Шкода дуже! Я б хотів
На отсесь стишок звернути
Вашу ввагу. Стих ввіде, —
Но що з нього мож добути!..

Лиш подумайте! Таж ви
Муж учений! Ви піймете,
Що хтів в тім стиху сказати
Віщим духом Вольфганг Ґете!..

Не поняли? Дуже жаль,
Но я в тім не винуватий, —
Але рад не рад, буду вам
Мусів се розтолкувати.

Лиш ще ось що. Ви — естетик —
Скоро пишете стихами,
Ви жадаєте поез'ї, —
Що ж міні робити з вами?..

Я — в поез'ї не мистець,
Не віщун я і не майстер, —
Я — ритмач, я — простий швець,
Знаю шило лиш та кляйстер.

Но щоб прецінь сяк чи так
Гідно стати перед вами,
Я почну вам естетично
Говорити образами.

Правду-бо сказав поет,
І ми всі то признаємо:
«Сіра, брє, теор'я вся,
А зелене жизні древо».

Не цурайтеся затим
Сю писульку прочитати, —
Мудрий, як пчола тота,
З всього може скористати!

*

Вечір! Вечір! Сонце сіло, —
Вже в касарні гет стемніло, —
Чорна пітьма налягає,
Крик і гамір утихає.
Полягали, сп'ят рекрути,
Тілько я не можу вснути.
В тілі ще тремтит утома, —
Гадка... гадка гостит дома,
Там, де братя рідні, милі
Також том'ятся в тій хвилі
Над роботою тяжкою
І не знают супокою.

Сумно, важко... Сп'ят рекрути,
Тілько рівний віддих чути,
Та часом хтось зойкне тихо, —
Певно, в сні муштруєсь лихо!..

Втім в куті десь за стіною
Голос чути там за мною,
Тихий-тихий, мов повитий,
А несмілий, мов прибитий,
А жалібний, мов в тривозі,
Чистий, мов дитинні сльози.

«Плине качур по Дунаю,
Дай ми Боже, що думаю!
Я думаю вандрувати, —
Жаль ми роду покидати.
Не так роду, — матіноньки,
Що нас мала три синоньки,
Що нас мала, згодувала,
Щастя-долі не вгадала...»

1882

PIEŚŃ O UOBYWATELENIU ŻYDÓW

Вголос: Precz przesądy, precz chajdery,
Co was od nas chcą oddzielić!
Żydzi, nuż do pracy szczerej,
By się uobywatelić!

Потихо: Główna rzecz nie żydzi sami, —
Kto by też tam o nich pytał!
Lecz gdy będą polakami,
Polskim będzie ich kapitał.

Вголос: Żydzi, zrzućcie brzydki strój,
Wdziejcie stroje narodowe,
Zapomnijcie żargon swój,
Przyjmcie śliczną polską mowę!

Потихо: Wprawdzie zawsze żyd jest żydem,
Chociaż i w kontuszu hula,
I od niego zawsze przytem
Śmierdzi czosnek i cebula.

Вголос: Obcinajcie ukręcone
Pejsy, co wam szpecą głowę —

Потихо: Płaćcie datki niezliczone
Na «potrzeby narodowe»!

Вголос: Patrzcie, Moskwa barbarzyńska
Was rabuje i morduje, —

Nasza Polska macierzyńska
Tylko miłość ku wam czuje.

Потихо: Prawdę mówiąc, dobrze robią
Ci kacapi w Ukrainie, —
Że też to się u nas na nich
Żaden djabeł nie nawinie!

Вголос: Ha, widzicie, i w Warszawie
Burza zbiera się nad wami!
Czas wam, żydzi, albo zginąć,
Albo zostać polakami.

Потихо: Wielki kredyt, mały procent,
To ustaną wszelkie waśnie;
Lecz gdy tego nie zachcecie,
Niech was jasny piorun trzaśnie!

*

Часи погані йдуть тепер, мій сину!
Сли розум ти в процесі Ольги Грабар*
Не стратив, легко стратити 'го можеш
При слідстві о Естері Солімосси*.
Коли ж і се умом надлюдськи сильним
Ти передержав, — ще лютійше грозять
Тобі антисемітськії конгреси*
І про російську Конституц'ю вісти*,
Війна египська...*
Щасл...

ПОСВЯТА МИХАЙЛОВІ ПЕТРОВИЧУ ДРАГОМАНОВУ*

Тобі сей труд! Та ж смілим словом Ти
Розбив круг нас невіжости границі!
На світло вирвав нас із темноти,
На волю вивів з мертвоти темниці!
Та ж Ти вказав нам путь, куди іти,

Як жизнь і кров до людськости скарбниці,
До поступу будови докладати, —
Добра собі в добрі для всіх шукати.

Сидячи в тьмі Ти кинув жар горющий,
Що зразу очи наші поразив,
В непривичних то страх, то гнів болющий,
То нехіть, то спротивлення збудив.
Но жар горів, — наш мозок трепечущий
І дух наш, мислі, кров, чуття займив
І перерóдив нас — Твої ми стали,
І в Тобі честь, добро, світ покохали.

Прийми ж сей труд! В чужім, далекім краю
Сам, в бою, в труді йдеш вперед раз в раз...
Коли Ти рідним словом нагадаю
Вкраїну-матір, — о, згадай і нас,
Своїх синів, що враз з Тобов бажають,
Щоб швидко блиснув правди й волі час,
І щоб Тебе із вигнання, із дали
На вольній ми Вкраїні повітали!..

1883

НА СМЕРТЬ БЛ[АЖЕННОЇ] П[АМ'ЯТІ] ВОЛОДИМИРА БАРВІНСЬКОГО

ДНЯ 22 СІЧНЯ (3 ЛЮТОГО) 1883 року

І знов одного нам борця не стало,
Одного ратника за рідний люд,
Велике серце битись перестало,
Рука трудяща опустила труд.
А рук таких так мало в нас, ох мало!
А кожду жде так много, много пут!
Житє, житє, найкращий даре неба,
Як же боротись нам за тебе тяжко треба!

Боровся й він. Зарана в нім дозріла
Велика мисль, сердечная любов:
Весь дух його вона одна посіла,
І наповнила все житє собов.
Весь він усе був — часть святого діла,
На діло те єдинеє пішов
І вмер, як жив — слуга любви святої,
Життя своє дав в жертву праці своїй.

В слабому тілі дух був з стали кутий,
Дух, що стежками простими ходив,
Що міг зламатись, та не дав себе зігнути,
А як блудив, то лиш з любви блудив;
Дорогосказ наш на розстайній пути,
Що пильно хід наш правив і слідив,
Огненним словом кликав нас до труду
Для поступу, для волі й щастя люду.

Його не стало! Вчора ще між нами
Стояв він кріпко, з знаменем в руках,
Провадив нас сердечними словами,
Прогонював і сумніви, і страх...
А нині він лишив нас сиротами
На дальший бій, в жалобі та слезах,
В важку для нас, грізну, бурливу пору
Впав у борбі, та не пустив прапору.

Прощай, прощай, наш незабутній брате,
Товаришу по ділу й по любві!
У цвіті літ, мов дерево підтяте,
Ти впав в тяжкій, нерівній боротьбі.
Та діло те, тобою розпочате,
Не вмре з тобою — клянемось тобі!
Примір твій і слова твої грімкії
Нам додадуть приклад і сили, і надії.

*

O miłości,
Łamiesz kości.
Niech ci nikto
Nie zazdrości.

*

Не красота й не доброта твоя
Розжервили мні в серці жар любови,
Не чаром ока твого, ані мови
До тебе причарований був я <...>

*

Вікном надвіяв вітер ми
Се листячко зв'ялене,
Легеньке, наче те письмо,
Що пише смерть до мене.
Сухий листок сховаю я
Між карти листу того,
Що вна колись писала мні, —
Пожалься Боже того...

1884

СПОМ'ЯНІМ!

(В перші роковини смерти Володимира Барвінського)

Спом'янім святу могилу,
Що рік тому уросла!
Спом'янім велику силу,
Що в ній спати полягла!
У кого душа єсть щира,
Хто свій рідний любить дім,
Козака Володимира
Добрим словом спом'янім!

Що він сіяв — не пропало,
Принесе сторичний плід;
Що він вдіяв — те остало
І простоїть много літ,
Того жаден гнів ворожий
Не звалить, ні злоби грім;
Тож Єго, що на сторожі
Руси згинув — спом'янім.

Тілько ж знайте, що ще діло
Ним зачате — не ціле!
Тож працюймо твердо, сміло, —
Поле праці не мале.
Праця лиш о власній силі
Нам збудує волі дім —
Тож робітника в могилі
Добрим ділом спом'янім!

З ГАЛИЦЬКОЇ МЕНАЖЕРІЇ [1]. БАНК РУСТИКАЛЬНИЙ [2]

Провідник:
А то сем єсть вельки гад,
Що він хлопа живцем яд,
Хоць сем нема він пазури,
Але дер народ зо шкури.

Із'яд хлопів сто тисенци,
Був би із'яд єще венци,
Але сем му прийшов пех,
Удавився та й — іздех [3].

ПІСНЯ ШВІНДЕЛЕСА ПАРХЕНБЛІТА*

Я собі жидок убогий
З тої коршми край дороги,
Uen ech bin asach loyal [4].
Трошки з бромфен [5] шинкував я,
Трошки гроші позичав я
На сто двайцять п'ять перцент.
Мав усього я богато,
І для ґоїм [6] був я тато,
Ратував з усяке бід.

---

[1] Менажерія — зоопарк. — *Упоряд.*

[2] Банк рустикальний — банк для простолюду (*від латин.* rusticus — «простий, грубий»). — *Упоряд.*

[3] А то є великий гад,
Що він хлопа живцем ів,
Хоч не має він пазурів,
Але дер народ зо шкури.
З'ів хлопів сто тисяч,
Був би з'їв ще більше,
Але ось прийшов йому кінець,
Удавився та й здох (*польськ. спотвор.*) — *Упоряд.*

[4] Я повністю лояльний (тут і далі — *ідиш*). — *Упоряд.*

[5] Горілка. — *Упоряд.*

[6] Християн. — *Упоряд.*

Чи то погріб, чи родини —
Всі до мене приходили:
  Дай горівки, Пархенбліт!
Аж нараз ся все урвало,
Як би їм замурувало —
  Відки? За що? Пощо? Як?
Ґой п'є пива і ґербати
І ґазети йде читати!
  As se treffen soll der Schlag! [1]
А ґазети, що вно пишуть!
Дай їм Боже най поздишуть,
  Die Beĥajme! Hört — же, hört! [2]
Що жид п'явки, деришкіри,
Що московські й прускі віри
  Геп-геп! жида б'ють насмерть!
Що в французи і венгерці
На жидів є кепське серці,
  І в Снятин, bei Kałamaj [3],
В біле день жиди напали
Міщанина й закопали
  Аж по вухи в гній — aj, waj!
Ни, на що єму копати!
І нащо таке писати!
  Waj! Geseres! Criminul [4]!
Таж як хлоп то прочитає,
То він зараз погадає:
  Злодій Мошко, злодій Сруль!
Uen ech hob a grojsse Mojre [5]
І кленуся вам на Тойре [6]:
  Буде з того цурес! [7]

---

[1] «Нехай його шляг трафить!» («Нехай його трясця трясе!»). — *Упоряд.*

[2] [Мої] домашні, співвітчизники! Слухайте ж, слухайте! — *Упоряд*

[3] Біля Коломиї. — *Упоряд.*

[4] Треба: Kriminul. — Кара небесна! Кримінал! (*ідиш*). — *Упоряд.*

[5] Коли ж я маю великий страх (*ідиш*). — *Упоряд.*

[6] Тобто на Торі — священній книзі євреїв. — *Упоряд.*

[7] Біда (*ідиш*). — *Упоряд.*

Бо як часом в чорну днину
Хлоп візьмеся за дубину,
Буде всім капурес [1].
Отже ж прошу послух дати,
Що я маю ту сказати,
Щоб усім нам було гіт [2].
Бо тепер я не торгую,
Тілько ходжу та й міркую,
Як ту жити, Пархенбліт?
Проше панство, я гадаю,
Що як згине в нашім краю
З голоду всі жид, як мух,
То і шляхта благородне
Згине также з смерть голодне
І пропаде польське дух!
Тож кричім з цілого рота,
Хто є польське патріота,
Хто шляхетне любит рід,
Най до нас ся прилучає,
Най до спілки приступає,
Що задумав Пархенбліт!
То практичне буде спілки,
Не тромтадратичне тільки
lüdisch-polnische Partei! [3]
Сли без жида шляхта гине,
Ни, то шляхта же повинне
Ратувать жидів, — aj, waj!
А чому ж не поратує,
Сли то gur nischt [4] не коштує?
Бо на то є güter Rat [5].

---

[1] Кінець (*іврит*) — Взято з назви єврейського новорічного обряду «бити капуреса», коли в жертву (та у росіл) приносять півня, відкуповуючи ним власні провини, вчинені упродовж старого року. — *Упоряд*

[2] Добре (*ідиш*) — *Упоряд.*

[3] Єврейсько-польська партія (*ідиш*). — *Упоряд*

[4] Взагалі нічого (*ідиш*) — *Упоряд.*

[5] Добра порада (*ідиш*) — *Упоряд.*

Най пан їде на всю зиму
До Парижа, до Льондину,
Й не вертаєся назад.
Пан там бавится, гуляє,
А ту в добрах управляє
Іцки, Мошки, Дувид, Сруль,
Пан напише: Іцки, Мошки,
Шли мні гроші, а не трошки, —
А той шле і nochamul [1].
Так мине три-чтири роки,
Ні, то Іцки вже нівроки
Стане міцно на ногах,
Пан дістане поквитації,
Що всі добра з ліцитації
Купив Іцки Гундешмах.
Ни, при нім і пан не згине,
Сли з далекого країне
Приведуть його mit Schub [2],
Буде в Іцки за наставник,
Буде мати гарап славний,
Буде торгав слуг за чуб.
Аж тогди нам світ всміхнеся,
Перед нами й хлоп угнеся,
Як удасться Швіндлів план,
Тож то буде славно жити,
Як будуть жидам служити
Руський хлоп і польський пан!

ШВІНДЕЛЕС ПАРХЕНБЛІТ

Вай, що крику наробило
У газеті руській «Діло»
Ксьондз Качале із Шельпак*,
Що за п'ять, за десять роки
В польське сейм і рад нівроки
Не найдеш на лік поляк!

---

[1] Ще і ще (*ідиш*). — *Упоряд.*
[2] Шупасом, цюпасом — етапом (*ідиш*). — *Упоряд.*

Але Іцки, Срульки, Мошки
Як віднині вже потрошки
Все ojczyzne [1] від панів
Покупують, пошахрують...
То й до сойму повандрують.
Ни, що він ту злого вздрів?

Що за хухем він велике!
Чиє дім, того й музике, —
Кождий ґой вам то повість.
А нащо таке писати
І вельможне пан лякати,
І робити нам на злість?

Ксьондз Качале із Шельпаки!
Ви співайте: паки, паки, —
А панів лишіть для нас!
Бо як довго потихіцки
Буде скуб їх Мошки й Іцки,
То не буде скубло вас.

А як чисто обскубемо,
Сойми, ради заберемо,
Ви тогди вклоніться н а м, —
Ми житє вам зробим раєм,
В н а ш і й с л у ж б і м и з р і в н я є м
Руське хлоп і польське пан.

[1] Батьківщину (*польськ.*). — *Упоряд.*

ШВІНДЕЛЕСА ПАРХЕНБЛІТА ВАНДРІВКА З СЕЛА ДЕРИХЛОПИ ДО АМЕРИКИ І НАЗАД

ГЛАВА І

Швінделес Пархенбліт розказує
про своє житє в Дерихлопах
і про зміну дерихлопської політики

Я собі жидок убогий
З тої коршми край дороги,
Що пошита з околіт.
Я сиділо літ півкопи
У громаді Дерихлопи,
І велося мені ґіт.
Трошки з бромфен [1] шинкував я,
Трошки гроші позичав я
На сто двайцять п'ять перцент;
Я на борг дав і на застав,
А все ґоя я обшастав,
І в кишеню капав цент.
Пан начальник від громаде
Із ціле громадське раде
Все у мене раду мав;
Ту податки відбирали,
Ту садили, ту карали,
А я бромфен доливав.
Аж прийшло на мене цурес!
Пан староста, grojsse Purec [2],
Раз приїхав у село,
Та й до війта: де протоки,
Де табелі? Ни, нівроки,
В війта gur nischt [3] не було.
Як поїхав пан староста,
На біду ще впав із моста
Разом з фіре [4] до води;

---

[1] Горілка. — *Упоряд.*
[2] Великий пан *(нім.)*. — *Упоряд.*
[3] Зовсім нічого *(ідиш)*. — *Упоряд.*
[4] З возом (*діал.*). — *Упоряд.*

Війт ізразу ще сміявся,
Але швидко він назнався,
Вай, великої біди.
Екзекутор за податки
Забирає всі манатки,
А післанці карні бух [1],
День по дневі набігають,
Штроф за штрофом витягають,
Тягнут з пана війта дух.
Як забрали все дочиста,
То приходит карта з міста:
Війт скасоване як стій;
Надійшли нові вибори,
Став за війта дяк Григорій,
І почався клопіт мій.
У неділю скоро рано
Війт нове з поліціяном
Прасть до коршми: хто там був —
Чоловіки і кобіти [2],
І тверезе і напите,
До арешту всіх замкнув.
Я кричу: ґевалт [3], огиде!
А він каже: «Тихо, жиде,
Бо й тебе се не мине!
Знаєш право від піянства?»
І бере він, проше панства,
Подає на штроф мене.
Як вже всуне пан староста
Тих штрофів на мене доста,
Я кричав, аж пейси рвав...
Війт сміється: «Даремні крики!
Доберу я політики,
Щоб тя відси чорт узяв».
І від тої вже години
Я не мав спокійне днини:
Всюди війт мя дер і пік!

---

[1] Карного кодексу, тобто уповноважені від суду. — *Упоряд.*
[2] Жінки *(з польськ.)*. — *Упоряд.*
[3] Ґвалт, рятуйте від насилля *(ідиш)*. — *Упоряд.*

Я покинув шинкувати
І зачну вам розказати,
Як то я за море втік.

ГЛАВА II

Чому то Швінделес покинув шинкувати і до якого промислу опісля взявся?

Waj geschrieen! [1] Смутки, горе!
У неділю війт Григоре
Розказало, ніби цар:
Всі жінки і всі кобіти,
Чоловіки, хлопці й діти
Най зберуться на цвинтар.
Я гадаю: що там знову?
Беру шапку шабасову [2],
Руки в кишені вложив
Та й іду. Аж там народу,
Ніби по свячену воду
Назійшлося, що аж див.
Там попи чи три, чи штири
Щось читали і святили,
Я не знаю тої Sprach ...[3]
Втім із лавки із якоїсь
Ну ж один їм schmiessen goisch [4], —
Розкричався так, що страх.
«Жид — покуса! Жид — піявка!
А горівка — чорта справка,
В пеклі робить її сам чорт!»
Як я вчув такої мови,
То не витерпів попови,
І я крикнув solech Wort [5]:
«Ни, єґомость, пощо сварке,
Таж горівки кожде варке

---

[1] Ой кричати! — *Упоряд.*
[2] Святкову. — *Упоряд.*
[3] Мови *(нім.)*. — *Упоряд.*
[4] Хвацький гой. — *Упоряд.*
[5] Такі слова. — *Упоряд.*

З Tralles [1] мірить пан з уряд!
Пропинацій чорт не має,
Но уряд цісарське дбає,
Щоб був richtig кожде Grad! [2]
Не топчіт жидів задармо!
Бо ще нині я жандарма
Запитаюсь, wus is das [3] —
Бідне нарід бунтувати,
І мині хліб відбирати?
Бо то бунти, а не Spass!» [4]
Піп, почувши то, змішався,
З лавки скочив та й сховався,
Але хлопи — в гвалт і в крик:
«Проч, жидюго! Проч, пейсатий!
Як ти смієш ту кричати?
Бийте жида! Де патик?!»
І були би мя побили,
Як би-м не втекло в тій хвили.
Не з добром мні то пішло,
Бо всі ґої в гнів попали,
І всі враз, як там стояли,
Від горівки присягло.
Жду я день, і друге, й трете,
Мислю: Чень то ви прийдете!
Ні, ні оден ґой не йде!
Бромфен кисне, діти плачут,
А по коршмі миші скачут.
Де ж ви, ґої, де ж ви, де?
Вай, наскочив страх на мене...
Я літаю, як скажене,
Плачу, б'юся, сам не свій...
Аж за тиждень в вечір темне
Двері рипнуло коршемне,
Входить в хату кум Матій.

---

[1] Учений, що винайшов прилад для міреня тугости [міцності] оковитої; прилад той так і зовесь єго іменем. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Щоб був задоволений кожен суспільний прошарок! — *Упоряд.*

[3] Що це є...? — *Упоряд.*

[4] Жарт. — *Упоряд.*

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір!»
«А що, Швіндлю, — бачу, преці,
Війт дійшов тобі кінця»...
«Schłag soll'n treffen! [1] Най він згине!
Щоб му дідьки з домовине
Виверг маму і вітця!»
«Ха-ха-ха! клини, небоже,
Ту клятьба вже не поможе,
Згинеш, як рак на міли».
«Вай, Матію, будьте тихо!
Чи ще й ви для мене лихо
Ту ворожити прийшли?»
«Видиш, як ти се доїло!
Ну, а хочеш вийти ціло,
А ще й війту допечи?»
«Хочу!» — «Ну, то слухай ради:
Я ту хлопців ізгромадив,
Буде празник уночи».
«Що за празник?» — «Не цікався!
А з горівков ту ми стався,
Тра для духу хлопцям дать.
А зладь скритки документні,
Що знесемо, щоб в моменті
Щезло, щоб сліду не знать».
Зміркував я, що за люде.
«Ни, а що мні з того буде?»
«Дурню,— рік мені Матій,
В нас короткий торг злодійський:
Даш нам пити, даш нам їсти,
А товар цілий є твій».
Гей, вельможнії панове,
Як я втішився з тої мове,
То й сказати трудно вам.
«От тепер я, глупе гої,
Вам заграю не такої!
От тепер вам духа дам!»

---

[1] Хай його шляг трафить (трясця трясе). — *Упоряд.*

ГЛАВА III

Як Швінделес їздив радитися до рабина

Стало голе війт, як пупець,
Стало голе і заступець,
Стало голе й паламар;
І з коморе, і з оборе,
Хоч як бідкавсь війт Григоре,
Все щезало, як в пожар.
Шість ревізіїв робили,
День у день шандри ходили
І нічого не найшли.
А Матій, старе злодюги,
Ще смієся з їх недуги:
«Погубили десь ігли».
По селі пішла тривога.
Що за кара в пана Бога?
Чи то вже кінчится світ?
І я з ними тож смучуся,
А собі в кулак сміюся,
Бо ґешефт був дуже ґіт.
Що вно крало, то продав я,
Тисяч срібла наскладав я,
А їм дав зо п'ятдесять.
Далі мислю: «Що то буде,
Як злодіїв зловлят люде?
Треба рабина спитать».
Klał [1] — наняв я добре фуре,
Їду аж до Садаґуре [2]
Zü dem Wünderrabbi [3] там,
По дорозі віз теркоче,
А я мислю: Що він схоче?
Чи богато я му дам?
В Садаґурі, славнім місті
Жде жидів не сто, не двісті...

---

[1] У жидівськім жаргоні: отож, відтак. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Садогура, Садгора — містечко на Буковині, тепер частина Чернівців. — *Упоряд.*

[3] До рабина-чарівника, віщуна. — *Упоряд.*

В дверех Jukel [1] mit dem Stock... [2]
«Кілько дати?» — «Zwanzig Ranesch [3],
А за менше не дістанеш!»
Дав я, й двері він відмок.
— Ни, гадаю, — ту порядок!
Що ж то схоче heil'ger Cadek [4],
Сли мя Jukel так обдер!
Але nebech! [5] що робити!
Став я стиха ся молити,
І запукав злегка в двер.
Тілько я дверима скрипнув,
А на мене рабин глипнув:
«Ни, wus hört men, Parchenblüt?» [6]
Вай, яке ж воно учене!
Гнеть пізнало все за мене!
Я застив цілий, як лід.
Я до него наблизився
І низенько поклонився,
Цілував єго халат...
«Rebe, — кажу,— heil'ger Cadek,
В мене дуже непорядок,
Дай мні Bensch [7] ünd güten Rat! [8]
Дуже кручу світом своїм,
Що ж — не п'ють горівки ґоїм,
І збіднів я так, що страх.
Ünd ech musste Handel machen
Eppes mit festohl'nen Sachen,
Ünd ech ferchte mech asach» [9].
Рабин — ох, der Schlojme-Chuchem ![10] —

---

[1] Назва жидівська, ту: слуга. — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] Із ціпком. — *Упоряд.*
[3] Двадцять ринських. — *Упоряд.*
[4] Святий Цадик. — *Упоряд.*
[5] Nebbech — гебр. бідний, бідолаха. — *І[ван] Ф[ранко].*
[6] Ну, що чувати, Пархенбліте? — *Упоряд.*
[7] Слово гебрейське: благословенство. — *І[ван] Ф[ранко].*
[8] Добру раду (*нім.*). — *Упоряд.*
[9] І я мусив торг робити крихітку краденими речами, — і дуже боюся. — *І[ван] Ф[ранко].*
[10] Премудрий Соломон. — *І[ван] Ф[ранко].*

Каже: «Швиндлю, Божим духем
Виджу: жде тя довге путь.
Йди тепер домів ніврoку,
Здиблеш трех жидів з востоку,
То вни раду ти дадуть.
Не лякайся жадне цурес,
Ворогів ти всіх обдуриш,
А сам вийдеш ціло! Klał, —
Лиш за жінку і за діти
Треба, Швиндлю, заплатити
Hündert Ranesch [1] на кагал.
А мині дай hündert Ranesch,
То ще heil'gen Bensch дістанеш,
Що ні з вітру, ні з води
Нич тобі не станесь злого,
Ні від ворога лихого. —
Ну, тепер Glük auf! [2] Іди!»
Як я вийшов на подвірки,
То пошкробався я гірки...
Тількі гроші! Gott, mein Herr! [3]
Цадек, мудрий ти, auf Munes [4],
Но не маєш ти Rachmunes [5].
Цадек, дуже ти мя здер!

ГЛАВА IV

Як рабинове пророцтво сповнилося,
і як єму Швінделес за то дякував

Як я їду з Садагуре,
Аж надходять хмари буре,
Я заїхав дуже в ліс:
Ту болото страх глибоко,
Темно, що хоч вийми око,
Тілько громи блис та тріс!

---

[1] Сто ринських. — *Упоряд.*
[2] Щасливо! — *Упоряд.*
[3] Боже, мій пане! — *Упоряд.*
[4] На мою душу (кленусь). — *І[ван] Ф[ранко].*
[5] Гебр.: милосердіє. — *І[ван] Ф[ранко].*

Що робити? Туча груба!
Зліз я з воза, став під дуба,
Фірман скулився при мні,
Аж ту з дебрів і з потока
Вийшли «три жиди з востока»,
Три розбійники страшні.
Всі три чорне, ніби круки,
А в руках їх грубе буки,
А кудлате, як медвідь...
Стали враз при моїм возі:
«Гей, а хто ту став в дорозі?
Геть нам, — кажуть, — зараз їдь!»
Ünd ech denk [1]: Ага, не бійся!
Ану вхоплять та й повісять,
І що зробиш з глупе збуй! —
І сиджу собі під дубом,
Тілько дуже дзвоню зубом
На велике клопіт муй.
А вни кажут: «Нич не чути,
Ну, то наше мусит бути —
Віз і коні, — güte Sach!» [2]
Та й сідают всі на фуре,
А на мні затерпло шкуре,
Заморозив мене страх.
Аж мій фірман в жаль велике
Як застогне з-під осике:
«Ґвалт, ратуйте! То мій віз!»
А я кажу: «Цит, ворони!»
А він каже: «Моє коні!»
А я кажу: «Най їм біс!»
А прокляте Raubebrüder [3]
Як учули той гармидер,
Що ми в корчех підняли,
Ще й регочутся над нами,
Та по конях батогами
Що є сили затяли.

---

[1] А я думаю. — *Упоряд.*
[2] Добра річ! — *Упоряд.*
[3] Злодійське товариство (букв.: брати-розбійники). — *Упоряд.*

Та й кричать нам: «Не сваріться,
І о коні не журіться:
Віддамо їх вам за рік:
Лиш пожичте, будь ласкаве,
Бо ми в дуже важне справе
Їдемо до Америк!»
Шлап-шлап-шлап — та й щезли в хвили,
Ми лиш руки заломили,
Підняли і ґвалт і крик.
В лісі глухо, як в пустини...
Ой, гірке ж моє години!
Хлоп хапає за патик...
«Жиде, — каже, хараїме,
Віз і коні заплати ми!»
А я кажу: «Кум Штефан!
Чень же є у вас сумлінє,
Майте прецінь побачінє,
Таже й я тепер капцан!
Що я мав — бігме, не брешу! —
То вложив в стару бекешу,
Тисяч срібла, Боже мій!
А бекеша з вашим возом
Ist gefuhren — страчу розум!
Ist gefuhren mit злодій! [1]
Хлоп то вчув, засумувався,
А я в мислі засміявся, —
Бо в халяві від чобіт
Мав я гроші всі з собою.
І пішли ми піхотою,
Хлоп кляв збуїв, на чім світ.
Хлоп клине, а я втурую,
А fer mech [2] собі міркую:
«Чи мя рабин ошукав?
Cadek, — кажу, — мудрий Rebe,
Таки мудрий ти — для себе, —
За що ти мні гроші взяв?

---

[1] Поїхала зі злодієм! — *Упоряд.*
[2] Про себе. — *Упоряд.*

Правда, три жиди з востоку
Раду нам дали нівроку, —
Швидко раду нам дали!
Як би-м був їм в руки впався,
Був би-м і з житєм розстався,
І задиндав на гилли!
Rebe, я по твоїм слові
Бачу, що ти з ними в змові,
Сам післав за мною їх!
Rebe, ти не богомільник,
Але злодій і розбійник,
Danen Taten chap' der Riech! [1]»

ГЛАВА V

Як Швінделес вернувся до свого села
і як ще швидше вернувся з свого села

Вже мої зближались стопи
До громади Дерихлопи, —
Аж ту бачу — що за біс!
Без чобіт і без кибалке [2]
Надбігає моя Малке...
«Малке, — крикнув я, — wus is?»
«Ах, — говорить,— Tate Lejben [3],
Я тебе шукаю ejben [4], —
Добре, що-м тя тут найшла!
Там злодіїв половили
І вже коршму обступили, —
Не показуйсь до села!
Ґої люті суть без міри,
Б'ют злодіїв, друт до шкіри,
Водят босих по терну, —
Лиш Матій не признаєся,
А на тебе він, здаєся,
Покладає всю вину.

---

[1] Нехай чорт візьме твого батька! — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] Кибалка — хустка, на голові пов'язана. — *І[ван] Ф[ранко].*
[3] Любий тату. — *Упоряд.*
[4] Нагорі. — *Упоряд.*

Ох, коли б ти бачив, тату,
Як вони днесь нашу хату
Обступили з криком — ох!
«Де жидюга! Гей, в'яжіт 'го!
К чорту з ним! На кусні рвіт 'го!
Бийте, щоб ту зараз здох!»
Верглись зараз в закамарки,
Обсмотрили кожде шпарки,
Я не знаю, що знайшли,—
Все валили і ламали,—
А ми, Tate, не чекали
Та в лопушє утекли!»
Як я вчув такої повість,
В мні стряслася дуже совість,
Аж ми в грудех сперло дух,
Підо мнов дилькочут ноги,
І з великої тривоги
Остовпів я і оглух.
Враз я втішився, аж підскочив!
Що мні рабин напророчив,
То сповняєсь без біди!
«Малке,— кажу, — не лякайся,
Тихо до села вертайся
І всі Bucher [1] познайди!
В місто йдіть шукать притулку, —
На тобі отсю цедулку,
А пильнуй auf jeden Fałł [2],—
З нев до рабина удайся, —
То тогди вже не лякайся, —
Батьком стане вам кагал».
«А ти де відходиш, Taty?»
Ох, я мушу утікати
Геть далеко в чужину!
Будь здорова, шайне Maike [3], —
Поцілуй дрібне кавалке!
Ну, lejb wohl! [4] Ну, gaj-же, ну!»

---

[1] Книги. — *Упоряд.*
[2] Про всяк випадок. — *Упоряд.*
[3] Гарна Малко. — *Упоряд.*
[4] Живи добре! — *Упоряд.*

Щезла Малке у деберці,
А мні так чогось на серці,
Стало тяжко — Adynoj![1]
Жадне звір не є так дикий,
Жадне страх не так великий,
Як скажений рускій гой!
Що робити? Де втікати?
Так то я зачав гадати,—
В тім мені розблис mein Blick![2]
Що ту довго міркувати?
Їде там жидів багато, —
Їдьмо й ми nach Amerik![3]
Як усе то зміркував я,
Аж тогди-то нагадав я,
Що мні рабин те пророк,
І що збуї так казали,
Як мні коні й віз забрали:
Їдемо nach Amerik!
І сказав я: «Мудрий Rebe!
Таки, таки через тебе
Від нещастя я відбіг!
Най ти Бог дасть вік хороший,
І здоровлє й много грошій,
А мені простить мій гріх!»

ГЛАВА VI

Як Швінделес перший раз їхав желізницею

Як задумав я втікати,
Почав в місті розпитати:
Чи далеко Америк?
А мні кажуть: «Waj, Geseres!
Там ся пішки не добереш,
Хоч би йшов ти весь свій вік.
Тра минати краї ріжні
По дорозі по зелізній,
Плисти море півперек, —

---

[1] Господи! — *Упоряд.*
[2] Мій погляд! — *Упоряд.*
[3] До Америки! — *Упоряд.*

А краї ті страх широке,
А те море страх глибоке, —
Is a waater, waater Weg! [1]
Але в Бродах, славнім місті,
Є жидів не сто, не двісті,
Що з Росії утекли.
Тим ангельці і французе
Шлють монети много дуже,
Щоб за море поплили».
Як я вчув такої вісти,
То подумав: «Добре сісти
По дорозі в чуже віз.
Зиск не зиск, а все ж не шкоде!
Ну-ко, fuhren mer ken Brode!
Hilf mir nur, Schelojne süss!» [2]
Я не їздив ще ніколи
По зелізне тої колій,
Та й не знав звичаю там.
На дворець той mach ech pleite [3],
Та й кричу: «Мні віз давайте!
Щоб я їхав тілько сам!»
Там якісь стояли вкупці,
Озирнулись та й сміютсі:
«Що так прудко рветесь гет?
Ще заждіт годинку часу,
Аж пани отворят касу,
То дістанете білет».
«Ни, на що мині чекати?
І нащо білети брати?
Ни, wus tojgt mir [4] ваш білет?
Я до Бродів хочу fuhren [5],
Не чекати ту, як дурень,—
Віз давайте, та й то гнеть!»

---

[1] Се далека, далека дорога! — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] Їдьмо до Бродів! Тілько поможи мені, солодкий сотворителю. — *І[ван] Ф[ранко].*
[3] Біжу, драпцюю. — *І[ван] Ф[ранко].*
[4] Нащо мені здався...? — *Упоряд.*
[5] Їхати. —*Упоряд.*

Як почули sołech Schmissen [1],
То я мислив, що вно трісне.
«Га, сли квапно,— рік один,—
То сідайте, пок не пізне,
На отсе тачки зелізне, —
Та й поїдем в магазин».
Я зачав уже сідати, —
Вно як станесь реготати, —
Я пізнав, що все те Spass [2], —
Розкричавсь, — і аж по хвили
Ледве вно мні об'яснили,
Як ту їдесь, в який час.
Ни, купив я те цедулке
Та й натис на лоб ярмулке,
Та й біжу, рознявши рот.
Аж ту в крик якесь огиде
З сине мундур: «Де ти, жиде?»
Und ech sug [3]: «Ech fuhr ken Brod!» [4]
«Ба, та в другу клясу лізти?» —
«Ни, а де ж я маю сісти?
Hob ech doch a Geld gezuhlt!» [5]
«Марш у третю!» — «Ни, там тісно!» —
А він хап за карк мя міцно, —
А я в крик: «Aj waj, Gewult! [6]»
Він не дбав на те! Як дідьки
Пхнув мя до такої клітки,
Де вже стиск був, що аж гей!
Як дверима він талапнув,
Та й халат мені прицапнув
І прип'яв мя до дверей.
Я клину, а він сміється,
Я торгну, халат мій дреся, —
Він побіг, а всі — у сміх.

---

[1] Таку бесіду. — *Упоряд.*
[2] Жарт. — *Упоряд.*
[3] А я кажу... — *Упоряд.*
[4] Я їду до Бродів! — *І[ван] Ф[ранко].*
[5] Прецінь, я ж заплатив гроші! — *Упоряд.*
[6] Гвалтують! Насильство! — *Упоряд.*

А я кажу: «Hörste [1], люде,
Що тепер зо мною буде?»
А вни кажуть: «Стій на ніг!»
Ни, я виджу: що ділати?
Зачинаю я стояти,—
Скулився, як у лапці щур.
Втім як свисне, як затрибит, —
А я крикнув: «Дибик! Дибик!» [2]
Скочив, а халат лиш пуррр!
«Люде, що то за причина?»
А вно кажут: «То — машина».
«Як машина? — кажу я, —
В нас машина січку ріже,
А тото-бо з нами лізе!
Waj, то Дибик, смерть моя!
А дивіть, як лізе бистри,
Як фучить із дим і іскри!
Waj, то Дибик, — я втечу!
Отворіть!» — та й б'ю до шибки.
Аж ту пан із сине швипки [3]
Ззаду бух мя по плечу:
«Ти не тихо ще, кудлаю!»
«Просе пана, я втікаю!
Ту нечиста сила от!» —
Він регочесь до розболю.
«Дай білет, нехай проколю!»
«Ни, за що єму колоть?»
Waj, було для мене клопіт!
Як почався дреньк і лопіт,
Брязк і траскіт, глум і шум,
Я аж уха затикаю,
А трясуся, аж зітхаю,
Обгорнув мні серце сум.
«Gott gerechter! [4]» — шепчу стиха, —
Ще сей раз ратуй мя з лиха, —

---

[1] Слухайте... — *Упоряд.*
[2] Чорт! Чорт! — *І[ван] Ф[ранко].*
[3] У синій шапці. — *Упоряд.*
[4] Боже праведний! — *Упоряд.*

Най вже буду я капцан, —
Но клянуся твоїй воли,
Що не буду вже ніколи
Fuhren mit de trejfne Bahn! [1]»

ГЛАВА VII

Швінделеса політична розмова з містером Олефантом

Як приїхав я до Бродів,—
Ох, який там стиск народів!
Klał, da gieb ech glaach a Kick [2]
І питаю: «Пан той де ту,
Що жидам дає монету
Zü der Reis' nach Amerik?» [3]
Як вказали мні будинки,
Я не ждучи ні хвилинки
Йду в покої, як у дим;
Дивлюсь, пан в ненашім строю
При столі сидит в покою,—
Бух! — укляк я перед ним.
«Ротшільд, — кажу,— наш месіє,
Змилуйсь mit de urem Brie [4],
Поможи спасти жите!
Люте ґої, як скажене,
Напосілися на мене,
Вимели, мов те сміте!» —
А панок сміється дуже:
«Я не Ротшільд, добрий друже,
Я звусь містер Олефант!..» [5]

---

[1] Їхати нечистою дорогою! — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] Отож я зараз кинув оком сюди й туди. — *І[ван] Ф[ранко].*
[3] На дорогу до Америки. — *І[ван] Ф[ранко].*
[4] Над бідним чоловіком. — *І[ван] Ф[ранко].*
[5] Від: der Elefant — слон (*нім.*) — *Упоряд.*

СТРОФИ

Дурний подібний до вола:
Росте він живо,
Бо в нім же мудрість не росла,
Лише м'ясиво.

24.III.1884

1885

POBOŻNE WZDYCHANIE DO TEKI MINISTERALNEJ JWP[1] EUZEBJUSZA CZERKAWSKIEGO

Wśród ciemnej nocy na ruinach marzeń
Śpiewam — rozbitek zasad i wydarzeń,
A głos mój płynie z wiatrami daleko —
Do ciebie, teko!

Jam ciebie pieścił w myślach mych oddawna!
Tyżeś to miała być przeze mnie sławna,
A ja przez ciebie! Teraz łzy me cieką:
Gdzieżeś, o teko!

Jam się dla ciebie męczył na mównicy,
Nie szczędził Bogu ani djabłu świecy,
Z Rusina Niemiec, a z Niemca Lach tęgi, —
I brałem cięgi.

A dziś, gdyś w takiej lśniła mi bliskości,
Że jedną mową sążnistej długości
Zda się, udałbym cię uchwycić znienacka, —
Dostałem placka.

Bywaj mi zdrowa, ma złota Kolchido!
Wieści ze Lwowa Hiobowe idą,
Że mi odjęto — ach! wymawiam nierad —
Szkolny referat!

Że mię strącono, wzniesiono Gerstmana!
Czemu Gerstmana, nie Zelmana Igla?

---

[1] JWP — jaśnie wielmożny pan. — *Упоряд.*

Że mi spłatano — o dolo cacana! —
Strasznego figla!

W cóż teraz pójdą me marzenia świetne
O ministerstwo wyznań i oświaty,
Gdy mi ziomkowie — ach łeb sobie zetnę!
Takie szlą baty?

Bo jeśli nie mam ziomków zaufania,
To jakże państwo zaufać mi może?..
Głos mi się zerwał od płaczu i łkania!
Zlituj się, Boże!

Daj tym lwowianom kolkę w same święta,
Może ich ona trochę opamięta, —
A gdy już późno, daj mi, proszę Ciebie,
Tekę choć w niebie!

КАНТАТА
НА ВЕЧІР О.Я. КОНИСЬКОГО

Не гармати грають нині
І не дзвони гомонять,
Хоч то в нашій Україні
Свято найкрасніше з свят.

Не царя, не ґенерала
Ми празнуємо ось тут;
Наша Русь возвеличала
Чвертьвіковий щирий труд;

Не царя і не вельможу,—
Але слова світлий дар,
Але пісні іскру Божу
І любви небесний жар;

Того слова, що, огріте
Серцем, серця гріє всі,

Тих пісень, що чверть століття
Нас піддержують в борбі.

З поколінь у покоління
Теє слово гомонить,
Предків бої і терпіння
Пізним внукам уявить.

Внукам сильним і розумним,
Вольним горя і оков,
Доховаєм предків думи,
Предків сльози і любов.

Честь же Твому слову нині,
Твоїй пісні, батьку наш,
По всій нашій Україні,
Від Сяну аж по Кавказ.

1888

ПРОЛОГ,

написаний Ів. Франком, а виголошений С. Яновичем на ювілейнім представленню руcько-народного театру в пам'ять 50-тих роковин смерті Івана Котляревського

Сцена прибрана цвітами. Серед цвітів красується бюст поета. Коли завіса піднеслася, артист С. Янович, вказуючи рукою на бюст, почав:

Се Котляревський, батько наш Іван, —
Той сам, що перший українське слово,
Народне, чисте, ясне, як слеза,
У люди вивів, світу показав.
Той сам, що перший на вкраїнській сцені
Живих людей, живу впровадив річ.
Той сам, що своїм сміхом чудодійним
Богів з Олімпу постягав на землю,
А України бідних, погорджених
Дітей із темної безодні вивів
На ясний світ. Той сам, що написав
«Енея», і «Наталку», й «Москаля».

Півсотні літ пройшло, як він помер,
Як у Полтаві при старім соборі
Зложив стомлéне тіло, а й донині,
Немов поранний дзвін, дзвенить до нас
Його живуча пісня — не велична,
Не голосна, та щира і сердечна.
Донині ще та пісня не втеряла
Ключа до людських серць, донині вміє
Із дна душ наших визивать найвище,
Що пісня визвать може — сміх і сльози!..

І що за чар такий у пісні тій?
І звідки та її пливе живучість
І свіжа сила вічно молода?

Ту діло просте: в пісні тій заклята
Жива душа поетова святая!
В ній зложене усе його житє,
Найкращі думи і чуття найвищі,
Його се власний сміх, що відкликаєсь
У нашім серці, і єго се власні
Пекучі сльози, що таємним током
Передаються нашим нервам, браття,
І заставляють їх дрожать, боліти.

Се ж він був Еней, недобиток
Великої минувшини Вкраїни,
Один з послідніх свідків того, як
Послідні іскри вольного життя
Помалу гасли, попелом вкривались,
І як Еней із пожарища Трої
Забрав послідні святощі народні
І рушив в світ шукать землі нової,
Нової вітчини, — оттак і він
З великого пожару України
Найбільшу спас народну святість — слово.

І сміх і сльози... і пішов шукати
Для них пристанища.
Тяжка була
І довга та дорога, — справді, як
Енеєве блуканє. Приходилось
Поборювать Еолові вітри,
Що різко віяли з півночі,
І супротивні хвилі пересудів,
Підозрінь, злоби і незрозуміння,
І лінь та нехіть власних земляків,
І темноту й неволю мас народних.
Правдиве пекло, повне стону й болю,
І диких сміхів, і наруги, й мук
Тра було перейти зовсім самому
Без проводу, без втоптаної стежки,
В одну лиш зірку провідну — в будуще —
Втопивши очі. І він се зробив.

Сам силою своєю волі й пісні
Минувшину Украї́ни зв'язав
З будущиною стягом золотим.
І брязнули з тріумфом тихим струни,
Коли по тій Енейській блуканині,
По боях, і пригодах, і невгодах
Про тихий рай домашній задзвеніли.
Про вірнеє коханє й скромне щастя
В сім'ї згідливій, чесній і трудящій, —
Такого щастя він собі бажав,
Такого щастя він бажав Вкраїні,
Міркуючи, що чей же брат письменний
Із темним братом заживе в любви,
Покажеся для нього справді братом!

Та ба! — не так то склалося, як ждалось.
Сімейне щастя під неволі гнетом
Не вигрілось, а благородний брат
Письменний виклювавсь у іншім виді,
Як «Чарівник москаль»! Неначе гостем
Прийшов у хату вдо́ви України
І швидко став у ній рядить по-свому,
Як пан. Не помогла сперечка жадна —
«Малчать, стара!» — отсе його всі чари,
По-звірськи прості і, як звір, могучі!

«Малчать, стара!» — отсим різким дистоном
Скінчилась віща пісня батька Йвана.
Знать, чув поет, як тяжко доведесь
Від того слова ще страждать Вкраїні,
Якою ганьбою, яким проклятєм
Воно упаде на весь руський [1] рід,
На все ім'я слав'янське.
Нині ми
Під ваготою слова того стогнем,
А слово наше — запахуща квітка
На всеслав'янській ниві — топчесь в грязь,
Прослідуєсь, мов дикий звір у лісі.

---

[1] Руський — розуміється: український. — *І[ван] Ф[ранко].*

І там, де голосно колись дзвеніли
Бояна пісні і грізні, могучі
Хмельницького слова, звідкіль ішла
Освіта і наука ген на північ, —
Там нині тихо, темно і похило,
Там навіть пам'яти Твоєї, батьку,
Не вільно в твоїй мові вшанувати,
«Малчать!» — отсе й увесь резон могучих.

Та ні! Се не послідня строфа пісні!
Ще не запала дієва заслона!
Ще деревам насилля й самоволі,
І гнету, й самодурства, й темноти
Не суджено до неба дорости
І сонце нам навік закрити! Блисне
Те сонце ясне, розійдуться хмари!
Упадуть ті твердині, що нам нині
Тюрмою, й залунає наше слово,
Прекрасне й свіже на ввесь світ, наново!

А поки що ми ту, в однім куточку
Великої Вкраїни, де не сягне
Мертва́ рука грізно́ї самоволі,
Де вільно нам собов самими бути,
Чужому вчитись, сво́є шанувати, —
Ми згадуєм тебе, старий наш батьку,
Сердечним, тихим словом! І для нас
Ще не скінчилось довге і болюще
Енеєве блуканє, — не пройшли ще
Ми всего того пекла, що огнем
Очищує всі слабості духові
І, наче ржу на золоті, змиває
На сильних душах пристрасті, незгоду
І тісноглядство, і лінивство думки.
Та все ж надія ясна нам блищить,
І стежка стелесь, і з Твоєї пісні
Ми не одну взяли вже добру раду.
Хвала ж Тобі, що вказуєш нам світ!

1889

*

Горе старому, ой горе!
Тіло зігнуте до впів,
руки трясуться і ноги,
в роті немає зубів.
Тусклії очі не бачуть,
слиниться рот раз у раз,
щезла краса молодая,
в жилах огонь весь погас.
Слів єго рід вже не слуха,
жінка не хоче го й знать,
син навіть рідний говорить:
тату, пора вам вмирать.

*

Ціною мук і горя і страждання
Едену* вид окуплений на хвилю,
Ліком на біль душі — важке змагання
І труд, що виробля — й з'їдає силу,

На дні здичіння — величні бажання,
А в поривах найкращих вгору з пилу —
Жало розпуки і розчарування <...>

1891

Z AKORDÓW NIENAWIŚCI

I

Czyż nie ironja losu? Tobie, Pani,
Dla której niegdyś życie moje w dani
Dać byłem gotów, dziś pęk zwiędłych liści
Niosę — ponure zgrzyty nienawiści.

Śród zgiełku życia brutalny przechodzień
Los nas rozepchnął, zdeptał bez litości
Nadzieje moje, i ich trupy codzień
Depce, — więc zgłuchły akordy miłości.

W cierpień, pomyłek, rozczarowań szkole
Zahartowałem swój umysł i wolę,
Lecz zapomiałem śmiać się, igrać, szydzić, —
Jam się nauczył tylko nienawidzieć.

Lecz nie ku Tobie ma nienawiść, Pani!
Ty nad chaosem mojego rozbicia
Stoisz, jak drzewo nad brzegiem otchłani,
Co tonącemu jest kotwicą życia.

Z mych łez wyrosłe, z mych cierpień dojrzałe
U stóp Twych składam te zwrotki, te tony;
Tak znak zmienności, półksiężyc się ściele
U stóp niezmiennie przeczystej Madonny.

Wszakże nienawiść — to w innym kostjumie
Ta sama miłość! Kto fałszu, podłości,
Zła nienawidzieć z całych siłnie umie,
Ten nie zna głębi, potęgi miłości.

A ty, o Pani, tak piękna, tak dzielna,
Z sercem dziecięcia, lecz z hartem żołnierza,
Dla nienawiści, co w nizkich uderza,
Tyś za wysoka, za nieskazitelna.

Bądź jak kalina, której korzeń fale
Myją, lecz którą poderwać się boją!
Bądź wyższą nad mych rozczarowań żale,
Nad me cierpienia, nad nienawiść moją!

II

Lubię błądzić samotnie po lesie,
Zanurzony w potopie zieleni.
Cisza... Wiatr nawet echa nie niesie
Z siół, gdzie biedzą się ludzie schyleni.

I ja tonę bez drogi, bez trwogi
W tym półzmroku, w tej ciszy bezdennej,
Niby w drzemce kołyszę się błogiej
Na tej fali życiowej, półsennej.

I ten las mi się w Eden przemienia,
I już czuję, że nigdzie na świecie
Łzy nie płyną, nie szemrzą westchnienia,
Żadna troska mych braci nie gniecie.

W tem przerwało coś ciszę... Chrzęst jeden...
Trzask gałęzi... i ciężkie westchnienia...
To nie Eden, mój Boże, nie Eden,
Tu jest człowiek, pan wszego stworzenia!

On swym jękiem powietrze zatruwa,
Westchnieniami twój Eden zaraża,
Swoją nędzą tę piękność znieważa,
Którą tutaj ma dusza odczuwa.

I za dębem na poły schowany
Z poza krzaków rozłogiej leszczyny
Patrzę, co to za gość niespodziany
Wniósł te stare ze świata nowiny?

Dziad Ołeksa! Znam dobrze starego,
W chałupinie, jak w budce ślimaczej,
Tam na końcu przysiółka naszego
Żyje, piastun wszej dziatwy wieśniaczej.

Bez rodziny, bez pola, bez roli,
Stary konar oddarty od drzewa,
Żyje dziad i usycha powoli,
Bajki plecie, dzieciom piosnki śpiewa.

Robi miotły i sznury łyczane,
Zbiera grzyby i suszy podpieńki;
Grzyby, miotły, jagody rumiane —
Oto jego zarobek maleńki.

Zimą sieci, rękawice plecie,
I tak żyje pośród dobrych ludzi.
«Pókim zdrowy, nie chcę żebrać przecie, —
Mawia, — niech się stara skóra trudzi!»

Las, to jego najmilsza dziedzina,
Jego stary powiernik, kochanek.
W nim on wyrósł, w nim młodość wspomina,
Spędza wieczór, jak spędził poranek.

Ale brzydkie nastały porządki:
Las zamknięto! Wypędza gajowy
Dziada z lasu, niby capa z grządki,
A leśniczy i strzelać gotowy.

Zbierać grzyby, jagody, orzechy
Dziś nie wolno! Brzeziny, lipiny
Ciąć nie wolno! Jedynej pociechy
I podpory nie stało jedynej.

Więc sposępniał Ołeksa okrutnie,
Ciągle mruczy i ciągle się żali...
Dzieciom bajkę powiada — i utnie,
A ukradkiem w las biega i dalej.

Wiązkę chrustu nałamał na opał,
A w koszałce na plecach ma grzyby,
Jakichś czarnych korzeni nakopał...
«Gdyby młodość mi moja, ach gdyby!..»

Mruczy stary, ciężarem zmorzony,
Chrust na ziemię rzuciwszy, spoczywa,
I ogląda się w koło, strwożony,
Czy gdzie jaki się wróg nie ukrywa.

Naraz ujrzał mój ubiór. «Leśniczy!»
Szepnął biedak, i niby od gada
Skoczył, wszystkiej odbieżał zdobyczy,
W gąszcz się rzucił i w jarze przepada.

Lecz w mem uchu szept jego trwożliwy,
Oddech, co mu pierś starą rozpierał,
Bieg nóg bosych śród pni i pokrzywy
Długo tętnił, długo nie zamierał.

Odtąd też mi zielone ubranie
Nienawistnem się stało, obrzydłem,
Za to, że mię dla brata-biedaka
Tak okropnem zrobiło straszydłem.

1895

БОГ ЗАПЛАТИВ

Іде Семен утруджений
Із поля додому,
Несе косу... Болять крижі...
Нелегко самому
Працювати! Тяг косою
Від рана аж доси,
Та за теє, слава Богу,
Полягли покоси.
«Слава Богу!» — Семен шепче,
Домів поспішає.
Ось і річка,— через кладку
Хисткую ступає.
А у річці жовтим валом
Повінь котить води:
Видно, в горах тучі впали —
Не дай Боже шкоди!
Не встиг Семен через кладку
Перейти помалу, —
Чує, діти закричали:
Одно в воду впало.
Тут над кручею гуляли,
І одно спіткнулось...
Зиркнув Семен, — в жовтих хвилях
Зникло, захлинулось.
«Що робити? Милий Боже!
Сам плавать не вмію,
Та дитя втоне напевно!
Що я, бідний, вдію?»

І, не думаючи довго,
Косу геть кидає
І в ту воду каламутну,
Як був, поринає.
І хоч валом жовта хвиля
На нього валиться,
Таки здужав з дитиною
На берег добиться.
«Слава Богу! — Семен шепче, —
Що жива дитина!
Та чия се?» Глянув, крикнув,
Пізнав — свого сина.

СТРОФИ

*

Хоча хто й на земли лежить,
А думи злі в души держить, —
Не варт він більшої хвали,
Як скот, що тож спить на земли.

1896

У ВАГОНІ

Мов сполохана корова,
Так земля з-під моїх ніг
Утікає, дуднить, гонить,
Мовби хто за нею біг.

Наче полотно простерте
Велична якась рука
Знов збира, так лапом-цапом
Сад за садом утіка.

Тільки я в пустім вагоні
Серед тої метушні
Непорушно й тихо стою,
Похилившись у вікні.

Тільки я та вічні зорі,
Що високо там горять,
Не втікають, наче доказ,
Що ще єсть постійність, лад.

І сміються вічні зорі,
Іронічно миготять:
«Ти і ми — неправда?— доказ,
Що ще єсть постійність, лад».

СВ[ЯТИЙ] ІВАН* І РОЗБІЙНИК

Милий Боже, скільки в світі дива!
Із остро́ва Па́тму, із заслання,
Повертає до Ефе́су-міста
Вчитель Божий, Богослов Іван*.
На розпуттях міста, на майдані,
Він голосить явно Боже слово,
Покріпляє словом душі хорі,
Сіє віру, мов плідну пшеницю.

Тиснуться до нього вбогі люди,
Хорі тілом і слабі душею,
Вірою сліпі й сліпі очима,
Сироти без роду і без Бога, —
Всім у нього є потіхи слово.

Протиснувся й сирота хлопчина.
Голий, босий і давно не митий,
Сам на світі, як билина в полі,
З тих нещасних без кута, без хати,
Що ночують в ямах та гробницях,
Що крадуть та жебрають, щоб жити.

Кілька день вже за святим він ходить,
Здалека за ним очима водить.
На устах святого оком висить,
А в самого ув очах дитячих
Розгорається огонь таємний,
Смагле личко рум'янцем палає.
Та не смів він ближче підступити,
Ані слова мовить до святого.

Та святий Іван його побачив
І, скінчивши слово до громади,
Сам до хлопця вбогого підходить,
І бере його за праву руку,
І глядить йому так любо в очі,
І говорить стиха: «Йди за мною!»
Бризнули з очей у хлопця сльози,

Він не міг промовить ані слова,
Тільки впав до ніг святого мужа,
Цілував їх і росив сльозами.

Після того днів минуло много;
За святим Іваном невідступно
День і ніч ходив отой хлопчина,
День і ніч його кождіське слово
Ухом він ловив і цілим серцем.
Як та губка насяка водою,
Так він словом Божим насичався,
І душа, гірким сирітством бита,
Під промінням теплої любови
Розцвітала, мов чудова квітка.

Та з Ефесу в дальшу путь рушає
Сіять сім'я пресвятого Слова
Вчитель Божий, Богослов Іван.
Приклика епископа старого
І йому він віддає хлопчину
І таке при тім говорить слово:

«Сього хлопця, сю живую душу,
Перед Богом скарб неоціненний,
Брате, я в твої складаю руки.
Будь для нього, чим був я для нього,
Як поверну, то душі отсеї
Я від тебе, брате, зажадаю».

Тихо-тихо Дунай воду несе,
Ще тихіше рік за роком лине.
Рік за роком лине, проминає,
Не верта учитель до Ефеса.
Аж на сьомий рік вернув учитель,
Приклика епископа старого
І до нього стиха промовляє:
«Де мій син, що я тобі повірив?»
Похилився епископ, мов кедрина,
Хмара суму на лице насіла:
«Батьку, вмер твій син!» — він промовляє.

«Де, коли і як умер?» — питає
Вчитель. «Батьку, він умер для Бога!
Не оперся він покусам злого,
Згордував любовію моєю,
На погані шляхи він пустився,
А тепер розбійником є в горах».

«За сю душу, брате, ти в день суду
Відповідь даси самому Богу!
Та вкажи мені в ті гори стежку!»

І пішов у ліс святий учитель.
Недалеко перейшов він лісом,
Аж розбійники його напали.

«Заведіть мене, де ваш атаман!»
Як побачив вчителя атаман,
Відвернув лице своє поблідле,
Бо цей погляд тихої любови
Найстрашнішим був йому докором.

«Жди, мій сину,— промовляє вчитель
Не втікай, я ж старець безоружний!
Богу я прирік тебе святому,
То за тебе мушу одвічати.
Радо я віддам життя за тебе,
Та тебе покинути не можу,
Бо за тебе власною душею
Перед Господом я заручився».

Бризнули з очей опришка сльози,
Він не міг промовить ані слова,
Тільки впав до ніг святого мужа,
Цілував їх і росив сльозами.
Зараз він покинув розбійництво
І поніс покірно хрест Христовий,
З шляху правди не схибив до смерти.

ЧИЯ ЗАСЛУГА БІЛЬША?

Легенда

Збагачений війною
Вельможний пан гетьма́н
Задумав при спокою
Поставить Богу храм.

Задумав, план зробили,
Пан місце обібрав,
Щоб намір, Богу милий,
Чимскорше ділом став.

То з мусу, то з охоти
Спішить до діла люд;
Тут валка камінь котить,
Там молоти кують.

Гук, стук, — робота мила,
Дармує тут костур, —
І наче чарів сила,
Здвигає кріпкий мур.

І радий пан вельможний
До гостей так казав:
«Хіба ж я не побожний?
Скарб тілький Богу дав!»

В селі вдовиця вбога
Бажала б і собі ж
На храм для хвали Бога
Докинути хоч гріш.

Та що ж, біда, сірома!
Клопочеться сама:
Нема що їсти дома,
Зарібку теж нема.

Аж раз глядить вдовиця:
Тяжкий з камінням віз

По вулиці тащиться,
Аж і в баюру вліз.

«Гей-гей! Ану, злегенька!»
Погонич викрика.
Та дармо б'є і гейка!
Біда на мужика!

«Пропасти в тій безодні, —
Аж плаче неборак, —
А волики голодні
Не витягнуть ніяк».

Вдова се чує вбога,
Щось в серци шибло їй:
«Вспокійся, ради Бога,
І хвилечку постій!»

Сказала й до хатчини
Радюсенька пішла
І сіна дві в'язчини
В обіймах принесла.

«Ось на і дай скотині,
То й витягне цей трам [1],
Нехай се буде нині
Мій дар на Божий храм».

В ту пору пан сей можний
Туди переїжджав.
«Який же я побожний!» —
В душі собі гадав.

Та к нему з дна сумління
Господь промовив сам:
«Волю сю жмінку сіна,
Ніж твій величний храм».

---

[1] Трам — тягар. — *І[ван] Ф[ранко].*

ЦІСАРСЬКА СЛЬОЗА

Цісарську кімнату тиша залягає,
Довкола, неначе у церкві, спокій.
Се цісар якесь-то писання читає
І голову хилить в задумі тяжкій.

Письмо це — то засуд. За вбивство криваве
«На смерть» чоловіка закон засудив, —
Та серце цісарське, батьківське, ласкаве
Рішає, чи вмре він, чи ще буде жив.

Тиша! І Франц-Йосиф* той засуд читає
І голову хилить в задумі важкій...
Кривавая драма з письма оживає,
Цісарського серця мішає спокій.

«"На смерть!" По закону... Кров люто пролита,
Знай, смерти жадає убійці свого!..
Та він молодий ще! Натура сердита!
Противник довів до безумства його!

У серці є зароди доброї вдачі...
Занедбані... Ще би поправитись міг...
Та кров ся пролита... І сльози гарячі
Сиріт... І закони однакі для всіх! ...»

Та в серці цісарськім, батьківськім, ласкавім,
Чуття й справедливість провадять війну.
Минають години. Ось в блиску кривавім
Скривається сонце за хмару страшну.

Гримить! Стрепенувся монарха. «Не можу!
Не смію! Закони однакі для всіх!
На цьому папері свій підпис положу.
Бог бачить, з сумлінням боровся, як міг!»

Перо взяв у руку — рука затремтіла.
Се ж смерть чоловіка на тому пері!

Та совість цісарська писати веліла
І розум, що правду суспільну беріг.

Рука покорилась. Ось «Франц» вже готово.
Стиснулося серце, немов замерза...
Та ні! Воно плаче! Ще слово! Ще слово!..
Та бризнула з ока цісарська сльоза.

Та бризнула з ока і підпис змазала,
І цісар мов світлом осяяний став.
«Сльоза мені правду найкращу сказала.
Най Бог його судить, мій суд вже устав!»

Секретар підходить і цісар звіщає —
Турботная хмара з обличчя щеза:
«Хай Бог його судить, а цісар прощає,
Сей засуд змазала цісарська сльоза».

1898

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

Пролог,
говорений перед ювілейною
виставою «Наталки Полтавки»
в пам'ять столітніх відродин
українсько-руської народности

Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі, напереді сцени направо могила.

Козак-невмирака

(старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темноті тільки слабо рисується його силует, він вдивляється в пожежу і декламує глухо, іронічно)

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак!
На лихо вдався він проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Та греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав.
Набравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав.

(Він устає, випростовується, бандура бреньчить)

Вона горить! Та Троя-Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здається, вже остатня їй година,
Здається, хитрий ворог поборов
Усе! Здається, вся лягла дружина,
Всі мури впали, навіть той покров
Остатній, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі купи!

Ні, не доси́ть! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище
Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляються колись так горді чола!
О, мамо! Бідна ти, бездітна й гола!

Ми всі такі! Що в інших га́ньби знак,
Се ми приймаємо як хліб насущний!
У інших ренеґат — у нас добряк;
У інших підлий — в нас старши́м послушний;
У інших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
Не стало встиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.

(Далекий грім, пожежа зближається, на сцені робиться видніше. Козак, показуючи на захід)

О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвався з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдався він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат!
Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат!
Він рад, що врятував свої Пенати,
Тікає иншої шукати хати.

П'ятами накивав від тебе, нене!
Лишив тебе у ранах, у крови!
Із груди вирвав серце насталене,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув грімко: «Хлопці, гей, до мене!
Не буде тут роси вже, ні трави!
Пропала мати, ми ще сеї ночи
Кидаймо трупа! Гей же, в світ за очи!

Там жде нас краща доля, там печені
Самі нам голубці влетять у рот!

Хто хоче розкошів — жий в Карфаґені;
Хто хоче вивищиться над народ,
І слави, й блиску, й злота повні жмені,—
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Власть-Рим і розкіш-Карфаґен горою!»

І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матері шукать.
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликать і гукать!
Ідіть! Несіть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без встиду!

(Тим часом розвиднюється троха,
видно попалені села, поле, вкрите трупом)

Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїні!
Злякаєшся тих згарищ і руїн!
Осліпніть, очі, тут же, в сій годині,
Щоб той страшенний образ, наче шпін,
Не вбився в серце і не пік віднині
Страшнійше пекла! Що се? Чути дзвін!
Се ангел дзвонить по мертвім народі.
Бо щоб живий хтось був?.. Подумать годі!

(Чути далекий голос дзвона)

Так, ангел дзвонить. Молотом з алмазу
Він б'є о хрусталевий неба звід.
Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани. Сей кривавий слід —
Се Берестечко! Тут у кости сказу
З Чуднова взяв*. Сей струп, від сотні літ
Незгоєний — Андрусівська умова!*
А тут — Полтава і смага Петрова.

(Голос дзвона міцніє і мішається з гуркотом грому, —
темніє наново. Козак падає на коліна на могилі)

О, Боже! чи ж конець моєї муки?
Вкраїна вмерла — дай мені спочить!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилі без кайдан зложить!
Змажи нас з пам'яти людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусіли скінчить.
Ти сам, Святий, забудь про нас в сій хвили,
З землею наші порівняй могили!

Удар грому. Козак западається в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснюється, на сході займається велике рожеве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо, далеко — вежі міста з золоченими банями, довкола могили розкішні кущі, калина, черемха в цвіті.

Козак-невмирака,

(той самий, але відмолодніший, з бандурою, виходить із-за могили. Іде зразу понурий, у задумі, та звільна його рухи робляться енергічні, голос міцніє)

Здорово проспався, бачу,
По-козацьки, сотню літ.
Ну, та виграю чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись, як рай, цвила,
Що мені над все на світі
Наймилійшою була.
Хто то в ній тепер панує?
Хто то в ній тепер живе?
Як говорить, як співає
Покоління те нове?
Боже, серце жах стискає:
Адже ж, певно, нині в ній
Вже ніхто не зна, не тямить
Нашу мову і пісні!
Десь калмики та киргизи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, мордва, чухна та фіни
Наші села заняли.
Боже, пощо з вікового

Сну мені велів ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ліг назад?

(Поступає наперед. За сценою чути хорову пісню — зразу pianissimo, потім чимраз сильнійше, та все-таки притишено, мов з віддалення)

Ой, гук, мати, гук,
Де козаки йдуть!
Та щасливая тая доріженька,
Та де вони йдуть.

А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих ляшеньків
Облавою пруть.

К о з а к

(з виразом найвищої радости)

Боже! Наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще пам'ятає
Покоління те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його кровавий бій!
Ах, значи́ть, ще не в могилі
Той народ коханий мій!

(Озирається по сцені)

Ах, значи́ть, оті цвітучі
Села, ниви і садки,
Се украї́нські оселі,
Се України вінки!
А оті могили-гори,
Де борці старії сплять,
Уквітчали любі руки,
Знать, українських дівчат!
Ще українець збирає
Із сих нив для себе хліб,

І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

(Поступає ще далі наперед і озирає публіку)

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Се ж Енеєві потомки!
Та що стало нині з них?
Ті, що перед ста літами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивать йому п'ятами
Не задумались зовсім, —
Ті під материні крила
Знов згорнулися в любві,
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.
І дивіть, горять їх очи
Тим самим огнем святим,
Як горіли тої ночи,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан
У важкій годині скликав
Запорожців на майдан.
Тямлю ніч сю як сьогодні!
Вколо нас реве Дніпро
І клекоче Ненаситець,
Кам'яне гризе ребро.
А в степу навпроти Січі
Се не хижая сова —
А кодацька лядська кріпость
Свої кігті висува.
У Богдана сльози в оці
Та вогонь в душі, в словах:
«Згинем, браття, або вгору
Піднесем свободи стяг!
Згинуть, — нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани,
Тому війни не страшні!

Чи послабли наші сили?
Потупилися шаблі?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалі?»
І гучнійше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
«Або ляжем головами,
Або виб'єм ворогів!»
В жовтім світлі смолоскипів,
Що горіли серед нас,
У очах козацьких блисло
Десять тисяч іскор враз.
Гей, тих десять тисяч іскор,
То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч іскор,
То був, браття, той розмах,
Що історію Вкраїни
Повернув на инший шлях,
Бачу, бачу тії іскри!..
Мовиш: мало їх? Невже ж?
Що? На тридцять міліонів
Десять тисяч не знайдеш?
Мовиш: де нам взять Богдана?
Тільки ти́ придатний будь
На святе, велике діло!
Загартуй думки і грудь!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовим кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: нині інші війни.
Ну, то іншу зброю куй,
Ум остри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!

Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не тратъ,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кождий думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти́ одвіт.
Кождий думай: тут, в тім місці,
Де стою я у огни,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою
Захитаюся, мов тінь, —
Пропаде кровава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
Чи побіди довго ждати?
Ждати — довго! То й не жди ж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.
Таж не даром цвіт розвився,
Чей же буде з цвіту плід,
Таж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Таж не даром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре;
Та ми крикнім: Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!

1906

ІЗ ТЕКИ «ИСТИННО-РУССКА» ГАЛИЧАНИНА

Що це за якісь обскурні
Письмаки,
Всі оті Конишські, Мирні
І Франки!

Мов одна з антикультурних
[Диких] сект,
Водять штучно на котурнах*
Діалект.

Мов опутав їх відьомський
Сатана, —
А в Варшаві пан Гостинський*
Їх не зна.

Про письменство їх мізерне
До тепер
Ані Ляйкмер* не шеберне,
Ані Шер*.

Навіть Пипін*, що так хукав
На їх зріст,
Їх зіпхнув за москалями
В самий хвіст.

І то має буть письменство
Прогресивне?
Краще наше вже дуреньство,
Бо пасивне.

*

Велику неправду сказав пан Петров,
Що Русь-Україна вже зроду
У своїм письменсько-духовім житю
Неоригінальна до споду.

А в неї на дні є етнічний склад,
Що голосно знай заявляє:
В нас мови, письменства, історії в нас
І духа свойого немає.

*

Була колись свиня бура
У лева в гостині.
— А що? Як там смакувало? —
Розпитують свині.

— Е, що мало смакувати!
Там самі скандали!
Навіть мені на закуску
Г[івн]а не подали.

6/X [1]906

1907

*

«<...> І на се я маю доказ,
Всему світови на показ:
Бачте, з найстарших часів
В руських письмах без ріжниці
Від Ахтирки* до Мразниці*
Ятів скрізь було як псів.

Але хитрі галичане,
Бойки, лемки і воляне,
І ті кляті холмаки
Підвели страшну інтригу,
З *ятя* нам зробили фігу*,
Підмінили всі знаки.

Де вперед був *ять* пречесний,
Там у них став ***і*** облесний,
Або ***и***, ***у***, ***о*** чи ***я***,
І пішла та баламута
До Гадяча* і Бахмута*,
Мов поганая змия.

Ще волинці опирались,
З одним *ятьом* хоч розстались,
Та, щоб в дурнях не остать,
Винайшли собі секретно
Та нікому не заметно
Секундарний "двойний" *ять**.

Лиш кияне, щирі руси*,
Намотавши се на вуси,
Кажуть: "Сто чортів з'їмо,
Радше з краю заберемся,
В ліси й багна затеремся,
Але *ятя* не дамо.

Ять — наш бог і наш владика,
Його сила превелика,
Ять один і цар один!
А хто *ятя* нам нехтує
Чи з одного двох фальшує, —
Щоб не дихав двох годин!

Та ми бачим в сьому схизму,
Злу мару сепаратизму,
Що руйнує рідний дім!
Гей же, хлопці, з сего краю,
Де наш *ять* так зневажають,
У московські багна дрім! *"

Так сказали патріоти,
Так зробили без турботи
І забули записать,
А хахли з карпатських зворів*
Влізли до їх міст і дворів
І навік згубили *ять*.

Аж тепер я на громаду
Подаю сю дику зраду,
І жадаю записать:
"Київ у хахлів відняти
І усім їм наказати,
Щоб назад приняли *ять*".

Обізвався Антонович*:
«Та ти, панцю, гарно мовиш,
Але — лиш як філолог, —
Як історик, про такую

Еміграцію ятскую
Не чував я ні на цмок».

Обізвався Ягич* з Відня:
«Історично не послідня
Ся теорія, се так,
Філологам на поталу
Треба б більш матеріалу,
Щоб почули в цьому смак».

Та як вийшов Хванько Кримський*,
Каже: «То ж не Папа Римський!
А простісінький неук, —
Словаря й не брав до рук!
Що він глупости городить,
Відки наше і походить?
Ой, його нам в руки взять,
Показали б йому й *ять*».

Соболевський закаявся,
Драпнув живо ще й лаявся:
«Ах ти, блядь, двойной *ять*!
Ах, є...на твоя мать,
Що мені ти не поміг
Тих хахлов на бас узять!*»

ПОКЛИК ХВАНЬКА КРИМСЬКОГО

Славяне, славяне, якби-то ви встали,
Встали, подивились у той Петербурх!
Є там академік великої слави,
А при тім тупиця, кажу вам, на-дурх!

От він причепився подвійного *ятя**,
Вертить ним славістам діру в животі,
Про мову вкраїнську не має поняття,
Лиш Київ забрать нам має на меті*.

А той академік зветься Соболевський,
І що вже йому говорили у товк
Шахматов* і Ягич*, Житецький*, Грушевський*, —
Нічого не чує, зажерся, як вовк.

І я теж на нього сім літ вже штурмую,
Гармат скоропальних вже викотив п'ять:
Одну башту зіб'ю — він ставить другую,
А таки не хоче резону принять.

Славяне, візьміть ви сю річ в свої руки,
А то я скажуся, його й себе заб'ю,
Або, не стерпівши великої муки,
Ще раз йому пердну й подамся в Араб'ю*.

1912

DIE PARABEL VON DER HABSUCHT

Habsucht ist wie der klebrig zähe Morast,
Nur einen Schritt hinein und nicht gewichen,
Sinkst du noch tiefer mit dem zweiten Schritt.
Noch tiefer sinkst du mit dem dritten Schritt,
Und weiter, sieh, gibt's keine Rückkehr mehr.

Dies wußte man schon im Alt-Ägypten,
Dort wurde auch die schöne Mär gedichtet,
Ein Abbild des durch diese Leidenschaft
Verfehlten Menschenlebens. Noch im achten
Jahrhunderte post Christum natum hat
Christoph, der Bischof von Alexandria,
Griechisch und christlich sie umgearbeitet.
Noch in der Fürstenzeit im alten Rußland
Hat man dieseble aus dem Griechischen
Ins Kirchenslawisch-Russische übertragen.
Wohl las sie manch Geschlecht in alten Tagen;
Es schadet nichts, sie auch dem heut'gen Volk
zu sagen.

Es war ein Mann vermögend, guten Wandels,
Hatt' eine Frau und einen einz'gen Sohn,
Ein gutes Pferd und einen treuen Knecht.
Er kauft' ein Haus um einen billigen Preis,
Drum billig, weil kein Käufer sich gefunden,
Der dieses Haus sich anzueignen wagte.
In diesem Haus, im unfindbaren Loch,
Lebt' eine schreckliche, giftvolle Schlange,
Die langsam, so von Zeit zu Zeit, sooft

Ihr Lust kam und Gelegenheit sich fand,
Einen von den[en], die in dem Hause lebten,
Mit ihrem giftigen Zahn zu Tode biß.

Wohl warnten die Verwandten und die Nachbarn
Den Mann sogleich, als er die Lust gezeigt,
Das Haus zu kaufen, unterließen es
Auch später nicht, er soll nach Möglichkeit
Aufspüren jene Schlange und sie töten,
Damit er nicht durch sie zum Schaden komme.
Und er begann ihr eifrig nachzuspüren
Und fand am End' ein winzig kleines Loch.
Allein, o Wunder, neben diesem Loch
Fand statt der Schlang' er eine glänzende,
Ganz funkelnagelneue goldne Münze.
Er nahm sie und betrachtete bedachtsam,
Und da begann in ihm gleich ein Gedankengang.

Dies Loch, es ist gewiß das Haus der Schlange!
Hier könnt ich ihr aufpassen allsogleich
Und sie erschlagen. Doch durch welches Wunder
Erschien hier diese Münze bei dem Loch?
Hat jemand wohl sie früher hier verloren?
Dies ist unmöglich, denn dies Haus abnehmend,
Hab ich es durchgesehen ganz genau.
Kein Zweifel, dieses Gold kommt von der Schlange.
Die Schlange ist gesegnet von der Gottheit,
Und ehe ich sie töte, will ich warten
Noch einige Tage, ob sich wiederholt
Die Gabe oder ob's nur Zufall ist.

Am andern Tage kam der Mann sehr frühe
Und fand die Münze wieder bei dem Loch.
Am dritten Tag geschah dasselbe wieder.
Und schon stand es in seiner Seele fest,
Die Schlange sei vom göttlichen Geschechte,
Daß er zum Reichtum kommt durch ihre Gaben
Und fortan leben wird in Ruh' und Glück.

Doch sieh, da kam in einer Nacht die Schlange
Gekrochen in den Stall und biß mit ihrem Giftzahn

Das Pferd in einen Fuß. Es wieherte
Das Pferd vor Angst und Schmerz und schlug umher
In seinem Stall. Geängstet kam der Herr
Zum Stall gelaufen, doch er konnte gar nichts
Erkennen, und am andern Tage früh
War schon das Pferd in grauser Qual krepiert.

Sobald den Nachbarn dies zu Ohre kam,
Begannen sie, den Herrn nochmals zu warnen:
Vom Schlangenbiß und nicht von anderem
Kam um dein Pferd. Sei nur auf deiner Hut,
Damit dir nicht ein größeres Leid geschehe!

Nachdenklich ward der Mann. — Schad' um das Pferd,
Denn es war teuer und zum Reiten gut
Und kostete beim Kauf mich dreißig Gulden.
Die Schlange töten ist ein guter Rat,
Doch davon wird das Pferd mir nicht lebendig.
Die Schlange aber wird in dreißig Tagen
Bei ihrem Loch mir dreißig Gulden legen,
Und so wird mir mein Schade wieder gut.
Und mittlerweile brauch' das Pferd ich gar nicht,
Die Menschen aber, hoff' ich, wird die Schlange
Gar nicht beläst'gen, darum mag sie leben!

Nachdem er so durchdacht die Sache, lebte
Der Herr in Ruhe weiter, und die Schlange,
Sie legt' an jedem Tag bei ihrem Loch
Einen Goldgulden. Lieb war es dem Herrn,
Und er bewahrte stille sein Geheimnis:
Sprach weder seiner Frau, noch seinem Knecht
Ein Wort davon, woher die Einkunft kommt.
Nur insgeheim tagtäglich bei dem Loch
Legt' er geringe Opferspenden: ein
Stück Weihrauch und ein wenig süße Milch.

So wich der eine und der andre Monat.
Am dritten — es war eine heiße Nacht —
Kroch an den Knecht, der tief im Schlaf versunken,

Die Schlange leis heran und — hab dich gut! —
Biß ihn in einen Fuß und kroch davon.
Von Schlaf erwachend schrecklich schrie der Knecht;
Doch ehe noch der Herr kam aus dem Schlafsaal,
War der gebißne Fuß schon stark geschwollen,
So daß ein jeder gleich erkennen konnte,
Daß dies vom Schlangenbiß geschehen sei.
Wohl stähnt der Knecht und windet sich vor Schmerz,
Doch keine Rettung kann der Herr ihm geben,
Und nach dreitägiger Qual verschied der Knecht.

Die Nachbarn sammelten sich zum Begräbnis
Und machten bittre Vorwürfe dem Herrn
Für seine arge Unvorsichtigkeit,
Daß er bisher die Schlange nicht erschlagen.
Er schwieg dazu, entschuldigte sich wohl,
Er habe sie bisher nicht finden können,
Sei nicht imstand', ihr auf die Spur zu kommen,
Im Innern aber dacht' er etwas anders.

Der Knecht ist tot. Schad' um den Knecht! Ja freilich!
Doch ohne Knecht kann ganz bequem ich leben.
Auch so sollt' er schon bald vom Dienste scheiden
Und Dienstlohn nehmen für dreijährigen Dienst.
War eine Waise, hatte kein Geschlecht,
Keine Verwandte, also wird den Dienstlohn
Von mir jetzt niemand abverlangen können.
Die Schlange aber gibt mir Tag für Tag
Mehr Einkunft als der Knecht in einer Woche
Verdienen konnte. Nein, ich bin kein Narr,
Sie zu erschlagen! Wahr ist's, einem Menschen
Gab sie den Tod und nicht nur einem Vieh.
Doch dieser Mensch — er war für mich ein Fremder.
Ich hoff' zu Gott, sie werde nimmer wohl
Hinkriechen je weder zu meinem Sohn,
Zu meiner Frau oder auch zu mir selber.

Nachdem er so sich selbst beruhigt hatte,
Lebt er bequem und ruhig, ohne Sorge

Um irgendeine Arbeit. Tag für Tag
Nahm er Goldstücke von dem Loch der Schlange.
Die Ausgaben fürs Leben wurden kleiner,
Und von dem Golde, das die Schlange brachte,
Legt' er den größten Teil geheim vor allen
An den verborgnen Ort und freute sich
Am Glanz des heil'gen Goldes und verlangte
Nichts mehr, als durch ein sparsam stilles Leben
Den Schatz vom Jahr zum Jahre zu vermehren.

So gingen noch vier Monate vorüber,
Als plötzlich wieder Lust bekam die Schlange,
Die Kraft des giftigen Zahnes zu erproben.
In einer dunklen Nacht kroch sie ganz leise
In die Schlafkammer und biß in den Fuß
Den siebenjährigen Sohn des Herrn des Hauses.
Laut schrie der Knabe aus dem Schlaf geweckt.
Mit Angst herbei zu ihm sprang rasch der Vater,
Doch fand er schon die Schlange nicht bei ihm.
Nur aus dem schrecklich angeschwollnen Fuß
Erkannte er, daß sie es ihm getan.
Ohne Zeitverlust lief er nun in die Stadt,
Rief Ärzte und Beschwörungsmänner viel,
Doch was sie taten, was sie pflasterten
Und rieben, bliesen und das Gift beschworen:
Dies alles half dem Knaben ganz und gar nichts.
Und nach drei Tagen einer Tobesqual
Fand Ruhe er in einem Todesschlaf.

Zu dem Begräbnis kamen die Verwandten
Des Vaters und der Mutter sowie Nachbarn,
Beklagten alle tief des Knaben Tod
Und redeten dem Mann ein, er soll doch
Sein Haus befrein von solchem grausem Übel
Oder abwechseln seinen Wohnungsort.
Allein der Mann, obwohl der Tod des Sohnes
Ihn tief ergriff, vermochte dennoch nicht
Ganz offen zu bekennen sein Geheimnis,
Mit welchen Gaben jene giftige Schlange

Ihr Leben kaufe, wegen derer er
Aus Habgier über sich genommen hat,
Das Leben seines Sohnes zu gefährden.
Als aber alle die Begräbnisgäste
Weg waren und er ganz allein geblieben,
Begann er in sich selbst also zu denken:

Mein Sohn ist tot. Es war ja Gottes Wille.
Schlag ich die Schlange tot, so wird dadurch
Mein Sohn nicht auferstehn. Solang' ich lebe,
Muß ich um Lebenswerke Sorge tragen!
Ich kann ja noch 'nen zweiten Sohn bekommen;
Doch eine zweite solche Schlange gibt es
Nicht in der Welt. Wir wollen mit der Frau
Behutsam sein, daß keines von uns beiden
Sie in der Nacht beschleiche, und der Schatz
Wird unterdessen wachsen mehr und mehr.

Und als er so sich selbst beruhigt hatte,
Führt' er fortan sein Leben ohne Sorge,
Das Gold der Schlange stets zusammenlegend
Und drin den Trost und große Freude findend.
Damit die Schlange aber in sein Bett
Oder in das der Frau nicht hineinkriechе,
Macht' er die Betten in den Hängematten
Wie Wiegen, welche an dem Estrich hingen.
So gingen fast drei Jahre ihm vorüber.
Doch es geschah einmal, daß seine Frau
In einer Mittagsstunde bei dem Hause
Einschlief im Garten. Hier fand sie die Schlange
Und leise hervorkriechend aus dem Loch
Biß sie in die herabhängende Hand.
Aufwachte aus dem Schlaf die arme Frau,
Lief in das Haus mit schmerzlichem Gestöhne,
Doch ehe sie den Mann gefunden hatte,
War ihr die Hand bis an den Arm geschwollen.
Sogleich erkannt' der Mann, woran er war,
Und lief die Ärzte aus der Stadt zu holen;
Doch ob er ihnen auch so hohe Preise

Versprach, so hatten gegen Schlangengift
Sie doch kein Mittel, und die Frau verschied

So ist selbstverständlich, als es dazu kam,
Sie zu begraben, daß die ganze Sippschaft
Den Mann nun mit Vorwürfen überhäufte,
Daß er leichtsinnig, jene Schlange leidend
In seinem Haus, sie in den Tod getrieben.
Freilich, Vorwürfe waren nicht imstande,
Die Tote in das Leben rückzuführen
Noch auch des Mannes Seele zu verändern.
Als er nach dem Begräbnis selbst im Haus
Geblieben war, verschloß er alle Schlösser,
Ging selten aus, um Nahrung einzunehmen,
Riß alle Bande und Verhältnisse
Mit Nachbarn und Verwandten, lebte nur
Mit diesem goldnen Schatz, den insgeheim
Er speicherte und wußte nicht, für wen.

Doch eines Abends, als [er] in seinem Zimmer
Am Boden sitzend vor dem Schlafengehen
Zum hundertsten Mal seine goldnen Münzen
Zusammenlegte, auseinanderlegte,
In Haufen teilte und die Augen freute,
Kroch jene Schlange ganz gemach heran
Und biß ihn in die Hand, als wäre sie gedungen.
Vor Schmerz biß er die Zähne fest zusammen,
Sah um sich her und sah zum erstenmal
Die Schlange, einen kleinen grauen Wurm,
Der in ein Loch hineinkroch und verschwand.

Ein scharfer Schmerz drang ihm bis an das Herz.
Nicht wissend, was er da beginnen sollte,
Begann mit aller Kraft er auszusaugen
Die kleine Wunde an der Hand und band
Die Hand sehr stark über den Ellenbogen.
Dann schnitt er jene Wunde auf und sog
Aus Leibeskräften draus das schwarze Blut.
So mühte er sich bis zur Mitternacht

In grauser Angst, bis er entkräftet ganz
Sich in die Wiege legte, und den Schlaf
Nicht finden könnend, heiß vom ganzen Herzen,
Mit Tränen so zu Gott begann zu beten:

O mächtiger Gott, Herr jeglichen Geschöpfes,
Der mich in die Versuchung eingebracht,
Zu dir bet' ich, gib mir Gesundheit wieder
Und laß mich leben in der Welt, bis ich
Von diesem meinem Schatz, durch dich erworben,
Den heilsamsten Gebrauch selbst machen werde.
Ich geb' ihn keinem Tempel, keinem Priester,
Geb'nicht den armen Leuten zum Vergeuden
Und finde irgendein and ächtig Werk,
Dem er als feste Grundlage kann dienen,
So daß es in Jahrhunderten bestehe
Und deines Namens Ruhm vermehren möge.

Ob dies Gebet, ob die Selbsthilfe auch
Durch den Erhaltungstrieb ihm eingegeben
Dem Mann geholfen, schließlich ward der Schmerz
Gelinder, so daß er einschlafen konnte.
Allmählich wurde das Geschwülst geringer
Und die Gesundheit kehrte ihm zurück.
Die Schlange aber fing seit dieser Zeit an,
Statt einer goldnen Münze bei dem Eingang
Des Loches schöne Perlen und Juwelen
Und teuere Edelsteine darzulegen.

Ein Grausen überfiel den Mann, als er
Zum erstenmal fand diese neue Gabe.
Vor Wunder wußt' er nicht, was tun; doch bald
Besann er sich, ein einfaches Schatzkästlein
Aus Holz sich anzuschaffen und hinein
Die teuren Edelsteine einzulegen.
Den goldnen Schatz vergrub er aber heimlich,
Für sich nur wenige goldne Münzen lassend
Für seine Notdurft, das Schatzkästlein aber
Legt' er unter das Kissen seiner Wiege.

So legt' er ruhig und ohn' alle Sorge,
Am Glanz der Edelstein' sein Auge weidend,
Die er tagtäglich mustert' und sortierte;
Doch an das gute Werk, dem dienen sollte
Sein Schatz, vergaß er auch nur zu gedenken.

So gingen ein'ge Monate ins Lang,
Als eines Morgens, da er aus dem Hause
Ausging, um seine Notdurft zu verrichten,
Da überraschte ihn die kluge Schlange,
Kroch unbemerkt aus ihrem Loch heran,
Schlang [sich] wie ein Band um seinen Fuß herum
Und biß ihn dann blitzschnell hoch in die Wade.
Der Mann erschrak, da er zum zweitenmal
Die Schlange sah, sie aber kroch gemächlich
Von seinem Fuß herab und fort ins Loch.

Rasch faßt' er sich, verband mit einer Schnur
Den Fuß unter dem Knie, doch dies half wenig,
Denn der Verband unter dem Knie war nicht
So stramm, wie es die Not geboten hätte.
Der Fuß begann nun schrecklich anzuschwellen
Und heftig war der Schmerz; doch unverweilt
Lief er ins Haus, nahm Wasser und das Meersalz,
Schnitt auf dem Fuß die Wunde stark entzwei
Und Blut aus ihr auslassend fing er an,
Mit aller Kraft die Wunde abzureiben
So arbeitet' er bis zur Tagesmitte,
Dann legt' er sich ermüdet in die Wiege
Und wieder reich vergießend bittre Tränen
Begann zu Gott er beten in der Seele:

Mächtiger Gott, gerecht hast du auf mich
Geschickt diesmal die schreckliche Bestrafung.
Verblendet hab' mein voriges Versprechen
Vergessen ich, doch du sei gnädig, Gott!
Noch einmal wende ab von mir den Tod,
Verlängere mir dieses Erdenleben,
Damit durch Buße und durch gute Werke
Ich einen Tod in Ruh' und ewiges Heil
Der Seele noch verdienen könnt' hienieden!

Ob dies Gebet, ob wieder die Selbsthilfe,
Die er sich leistete in der Gefahr,
Ihm half, genug, daß er nach langem Schlaf
Geringre Schmerzen in dem Fuße fühlte,
Daß das Geschwür sich bald verringerte
Und er nach ein'gen Wochen ganz gesund war.
Hiemit vergaß er aber wieder sein Gebot,
Vergaß, was er für Gott zu tun versprochen
Und führte weiter sein gewohntes Leben.

So wichen noch vier Monate ins Land.
Schon war des Mannes hölzernes Schatzkästlein
Fast voll von schönsten, buntfarbigen Steinchen
Und edelsten Kristallen. Tag um Tag
Erfreut' ihr Anblick seine Seel' und scheuchte
Aus ihr aus selbst die Spur von dem Gedanken
An eine Buße und an gute Werke
Und an das Heil des Seele. Vor der Schlange
War er auf seiner Hut bei Tag und Nacht.

Und doch vermocht' er es nicht zu verhindern,
Daß sie in einer heißen Sommernacht,
Als er in seiner Wiege auf den Flaumen
Nicht Ruhe finden konnte, leise-leise —
Er fühlte dies mit ohnmächtigem Grausen —
Herankroch bis auf seine nackte Brust
Und ihm am Plätzchen, wo der Puls sich regte,
Den letzten Biß versetzte.

Laut vor Schmerz
Schrie auf der Mann, doch keine Möglichkeit
Gab es diesmal, an Rettung noch zu denken.
Nach qualvoller, in Angst verbrachter Nacht,
Starb er am Morgen und lag lange Tage
In seiner Wiege im verschloßnen Hause,
Bis der Gestank der Leiche alle Nachbarn
Belästigte. Sie kamen scharenweis,
Erbrachen die verschloßne Tür des Hauses
Und fanden seinen Herren tot und faulend.

Keiner von ihnen rührte in dem Hause
Auch nur den kleinsten Gegenstand,
Weder die Leiche, noch was dran und drum war.
Man rief die Priester von dem nächsten Tempel,
Die nahmen alles Gut gleich in Besitz
Und sorgten für die Wegschaffung der Leiche.
Das Gut ward Tempelsgut; allein die Leiche,
Die von dem Schlangenbiß ganz schwarz geworden,
Wurde des heil'gen Feuers für unwürdig
Erklärt und irgendwo verscharrt wie Aas
Und für die Seele kein Gebet gesprochen.

1914

PIEŚŃ LUDOWA

Patrz na krynicę, co na stepie w dali
U stóp mogiły jak zdrój łez bulkoce!
W jej licu światło księżyca migoce
I promień słońca igra w czystej fali.

Tu z piersi ziemi biją wodne żyły,
Ruch fal nie kończy się i nie zasypia,
A świeża woda tysiące pokrzepia
Wiośnianych ziół, co odpływ jej okryły.

Krynica ta z żywymi strumieniami,
To ludu mego duch, co smutkiem dziś owiany,
Śpiewa do serca sercem i słowami.

I jak początek tych strumieni nam nieznany,
Tak z ciemnych źródeł słowa te powstały,
By czystym żarem serca nam pałały.

DWIE SCENKI

I. ROZMOWA W LESIE

J a

Witajcie, ojcze! Cóż to, za leśnego
Was postawiono?

L e ś n y

Tak, na stare lata.

J a

Gdzież syn? Wszak on tu za leśnego służył?

L e ś n y

We Włoszech gdzieś — lokajem u hrabiego.

J a

I co za szmaty tu dźwigacie? Radło?

L e ś n y

Ha, płachty! Tom u dziewcząt poodbierał.

J a

Za dziewczętami jeszcze uganiacie?

L e ś n y

Nie z dobrej woli. Pańska służba — mus.

J a

Cóż to za pańska służba, co wymaga
Za dziewczętami biegać?

L e ś n y

Widać, synu,
Żeś dawno już nie bywał tutaj we wsi,
Rządca dla włościan zamknął las zupełnie, —
Pamiętasz, z dawna bydło tu pasali,
A teraz niema gdzie raz popaść, niema
U biedniejszego czem nakarmić bydła,
A w lesie trawy — widzisz sam, do pasa!
Aż gną się, szemrzą, niby same się
Pod sierpy proszą. Nu, to idą ciągiem
Kobiety, dziewki, do lasu ukradkiem,
Nażnie tę płachtę, ma na cały dzień.

J a

A tak, rozumiem. No, a wy w tej służbie
Podpatrujecie, płachty odbieracie?

L e ś n y

Tak. Cóż mam robić? Zabroniono chłopom
Do lasu — ani krokiem, ani okiem!

J a

A wasza ręka się podnosi — z biednych
Tych płachty zdzierać za burzanu garść?

L e ś n y

Podnosi się, niebożę! Pańska służba — mus.
Podnosi się ona ręka, tylko serce
Coś kurczy, synu, i we śnie mi czasem
Przysłyszy się ich płacz.
A rządca...

J a

We dworze siedzi?

L e ś n y

Nie, nie siedzi. Teraz
On na folwarku za wsią.

J a

A dwór pusty?
Czy może oczekuje na hrabiego?

L e ś n y

Nie, nikt nie czeka. Mówią, hrabia chory.
Pisał mi Maksym. Był już trochę zdrowszy
Przeszłego roku, ale jakieś licho
Poniosło go gdzieś tam. Jest takie, mówią...
Miasteczko, gdzie panowie wciąż grywają
W karty, czy w kości. Skorciało hrabiego.
I za godzinę przepucował czysto
Wszystkie pieniądze, nawet bryczkę z końmi.
Był by tam może cały swój majątek
Zostawił, ale dał mu Bóg na szczęście,
Że mu na mózg coś uderzyło. Upadł
Jak trup na miejscu. I już jak martwego
Wynieśli go. Ale mój Maksym żywo

Rzucił się, coś mu zrobił tam po swemu,
Bo służąc przy nim był już obeznany
Z hrabiowską tą chorobą. Nu, tam zaraz
Lekarza... i hrabiego ocucono.
Pisał mi syn, że w jego obecności
Hrabiemu lekarz mówił: «Gdyby nie ten
Hrabiowski sługa, był by panu koniec».

J a

Pewnie odwdzięczy się synowi hrabia?

L e ś n y

Gdzie tam odwdzięczyć się! Czy mu to w głowie!
Pisał mi Maksym, że kiedy hrabiemu
To mówił lekarz, hrabia tylko nosem
Pokręcił, potem bąknął: «No, tak, tak».

J a

I nie zamierza powracać do domu?

L e ś n y

Kto go tam wie! Tylko nam przysłał tutaj
Jakąś pomanę. Szliście koło dworu?

J a

Toć szedłem.

L e ś n y

I nie słyszaliście wrzasku?

J a

Nie, nie słyszałem.

L e ś n y

No, to pewnie spała.

J a

Któż ona?

L e ś n y

Gdyby to ja wiedział, albo

Kto inny! Takie cosić, niby ptak,
A niby ryba, ni żona, ni panna,
I gada, gada wciąż nie po naszemu.
Świerczy jak makolągwa, piszczy, śpiewa
I w dłonie klaszczy, wszędzie biega, skacze,
Wszystkiemu się dziwuje, raz zapłacze,
To znowu śmieje się. Takie to małe,
Wątłe, że zdaje się, wziął byś na jedną
Dłoń, a drugą byś nakrył. Mimo to
Wszędzie jej pełno. Dwór i gumna, sad,
Szpichlerz i karczmę, wszystko to nawiedzi,
Wszystkiem ciekawi się, zaczepi też każdego.
Słowem pomana, a nie Francuzica!

J a

Któż ona? Cego tutaj przyjechała?

L e ś n y

Pytaj ty mnie, ja będę pytał ciebie.
Ferwalterowa, co z nią po francusku
Rozmawia, tyle tylko powiedziała:
«A Bóg ją tam zmiarkować może, nie ja!»
Ale do ferwaltera pisał hrabia
I do starosty w mieście, by oględnie
Postępowano z nią, przykrości
Jej żadnych nie robiono, bo jest chora
A chciała by odświeżyć tu swe zdrowie.
Ta gdzie tam chora! Istne żywe srebro!
Powiadam ci — p o m a n a Francuzica!
A zajdź też kiedy — tak, bez ceremonji!
Rozmówisz się z nią — strach, jak lubi gadać!
Dość naszy baby są tumanowate,
A z nimi nawet piąte przez dziesiąte,
Kalecząc słowa, rozmawiać próbuje,
Znakami tu i owdzie dopełniając.
Pójdź! Wiem, że będzie rada, no i tobie
Nie będzie nudno tak, jak w twej chałupie.

J a

Toć mnie nie nudno tutaj, a z pomaną,
Jakieście ją nazwali, co nam gadać?

Leśny
Przyjdź, przyjdź! A zresztą, ja jej sam o tobie
Powiem, to ani się spodziewasz, jaką
Ci zrobi niespodziankę. Przyjdzie sama
Do ciebie. Jej jak strzeli co do głowy,
To w jeden mig wykonać to gotowa.
Powiadam ci — pomana Francuzica!

II. WE DWORZE

Zobaczyłem ją też — nie w ogródku zielonym
I nie w szumnym salonie, ni w kwietniku czerwonym,
Ni w kompanji pań, panów, ni w brzęku muzyki, —
Śród siepaczy[i] bab usłyszałem jej krzyki.

Koło dworu na gumnie dwaj polowi bawili —
Chłopskie bydło ci właśnie z pańskiej trawy spędzili
I zagnali we dwór, a za nimi w te tropy
Ze wsi zbiegły się baby i dziewki i chłopy.
Krzyk i hałas i szum.
Klną polowi jak wściekli,
Pędzą bydło, żeby je do stajen zawlekli,
Potrącają kobiety, biją w twarz dziewczęta,
A te płaczą, padają i mrużą oczęta.

Wtem jak bomba ze dworu młoda pani wleciała,
W jasnej sukni, w prawicy parasolkę trzymała,
Wiejską modą w dwie kosy mała włosy splecione,
Ale miotła podwórz długiej sukni ogonem.

«Que c'est que ça? [1] Que c'est que ça? Co za gwałt tu stała sie?
Mais pounquoi? [2] Fi, dziewcząt! Czy nie wstyd ci, Panasie?
Mais c'est lâche! C'est affreux! [3] Nie trącajże ich tam!
No, laissez! O mon Dieu! Mais pourquoi? C'est infame!» [4]

---

[1] Що таке? (*франц.*). — *Упоряд.*
[2] Але чому? (*франц.*). — *Упоряд.*
[3] Але ж це підло! Це жахливо! (*франц.*). — *Упоряд.*
[4] Облиште! О Боже мій! Але за що? Це ганебно! (*франц.*). — *Упоряд.*

Krzycząc, płacząc polowych dzielnie wstrzymywała,
Parasolką ich bijąc od kobiet odpędzała.
A ci, niby te wilki, co od ścierwa ich gonią!
Warczą: «Precz, pani, precz! Co ci troszczyć się o nią?»

«Mais comment? Battre les femmes! [1] Czego płaczą tak one?
Za coż bydło zajęte? Czemu bramy zamknione?
Laissez les! [2] Nie chcę tu słuchać tych płaczów i łez.
Do hrabiego napiszę. Qu'on les laisse! Qu'on les laisse!»
«Ah, quel peuple, o mon Dieu! Mais c'est insupportable!
Et ils souffrent tout cela, ils s'inclinent, pauvres diables!
No, allez! No, allez! Ne baise pas! [3] To mi rzecz!
Laissez les! Bramę tam otwórz im! Puszczaj precz!»

I przystąpił polowy: «Narobiło tam szkody
Bydło ich» — «W gębę bić dziewcząt! Fi, taki młody!
C'est brutal! C'est infame! Nons allons! [4] Pójdę z wami.
Gdzie ta szkoda? Venons! [5] Oglądniemy to sami».

Wtem i mnie zobaczyła. «Qui êtes vous? Un étudiant?
Venez donc! Venez donc [6] z nami tam, na ten łan!
Ah, quel peuple! Quel pays! Comprenez vous francais?» [7]

I już serce me całe było jej. C'est assez [8].

---

[1] Але як? Бити жінок! (*франц.*). — *Упоряд.*

[2] Залиште їх! (*франц.*). — *Упоряд.*

[3] Облиште! Облиште! Ах, який народ, Боже мій! Це нестерпно! А вони все терплять, вони коряться, бідолахи! Ні, йдіть! Ні, йдіть! Не цілуй [в руку] (*франц.*). — *Упоряд.*

[4] Це жорстоко! Це ганебно! Ми йдемо! (*франц.*). — *Упоряд.*

[5] Ходімо! (*франц.*). — *Упоряд.*

[6] Хто ви? Студент? Ходіть же! Ходіть же (*франц.*). — *Упоряд.*

[7] Ах, який народ! Яка країна! Чи розумієте ви французьку? (*франц.*). — *Упоряд.*

[8] Годі (*франц.*). — *Упоряд.*

WIDMUNG

Er war ein Bauernsohn und ist ein Fürst im Reiche der Geister geworden.

Er war ein Leibeigener und ist eine Großmacht im Reiche der menschlichen Kultur geworden.

Er war ein ungeschulter Laie und hat Professoren und Buchgelehrten neue, lichte und freie Bahnen gewiesen.

Er seufzte zehn Jahre unter der russischen Soldatenmuskete und hat für die Freiheit Rußlands mehr getan als zehn siegreiche Armeen.

Das Schicksal verfolgte ihn im Leben soviel es konnte und vermochte doch das Gold seiner Seele nicht in Rost, seine Menschenliebe nicht in Haß und Verachtung, sein Gottvertrauen nicht in Verzweiflung und Pessimismus zu verwandeln.

Das Schicksal sparte ihm nicht Leiden, aber es kargte auch nicht mit Freuden, welche aus einer gesunden Lebensquelle flossen.

Und es hat ihm das Beste und Kostbarste doch erst [bis] nach dem Tode vorenthalten — unvergänglichen Ruhm und die immer neu hervorblühende Freude der Millionen Menschenherzen, welche seine Werke immer hervorrufen.

Das war und ist für uns Ukrainer *Taras Ševčenko.*

*

An jenes Weib, von dem ich viel einst dachte,
Als mir von ihm mein Auge Kunde brachte,
Denk ich auch jetzt und mir wird traurig weh,
Wenn ich von ihr den jungen Sprößling seh' [1].

ЦАРСЬКІ СЛОВА

Усім народам і по всі часи
Голосимо отсею грамотою:
«Нема вже під'яремної Руси!»

Щоб не було її, з тою метою
Ми заходились дві монархії розбить,
Мир роз[д]авить зелізною п'ятою.

Аби заставити нас полюбить,
Ми все слав'янське племя наострились
«Истинно-русскими» хоч силою зробить.

Для того треба нам, щоб славою окрились
Славні й без того наші знамена,
Щоб села та міста пожежами курились.

І щоб ніхто не пив ні водки, ні вина,
Зате земля щоб пила кров і кров —
Так много, як її лила вся давнина.

І понесуть війська мої оту любов
Мільйонами штиків і сотнями гармат
До поневолених «братушек і рабов»,

Покажуть їм вони, хто кат їх, а хто брат,
Що таке «русскій царь» і що теж «русскій Бог»,
Пізнають руську власть із-за тюремних крат,

---

[1] Про ту жінку, про яку я колись багато думав, коли мені про неї мої очі вістку приносили, думаю я й тепер, і мені стає боляче сумно, коли бачу її молодого паростка (*нім.*). — *Упоряд.*

Пізнають, що таке ісправник, що — острог,
Що — православіє й його святая сила
І що таке значить «согнуть в бараній рог».

Щоб Прикарпатська Русь ярма вже не носила,
Я не пожалую салдатів міліонів,
Ні міліярд рублів. Хоч би кров прикрасила

Й сотні миль ваших там вулиць, ланів, загонів —
По сьому мусить буть. Росія мусить стать
Одна, велика, рай чиновних і шпіонів...

Одна губернія моїх губерній ряд
Збільшить, та слава прогримить вселенну,
Війна страхів своїх розверзне ад,

Терпінь і стогонів розпросторить геєнну,
Аби лише я міг почуть: «Блажен єси»
Почуть зі всіх сторін у хвилю ту блаженну:
«Нема вже під'яремної Руси!»

5—6 IX.[1914]

ГУМАННИЙ МОШКО

Гуманний будь, синку! Чи студить, чи пражить,
Чи голод дав Бог, чи врожай,
Чи хто з чобітьми тобі в душу залазить,
Усім ти добра побажай, —
Розуміється, вміючи.

Як випаде инколи час безталанний, —
Терпи, не погань собі рук,
Ще й благослови їх! Будь, синку, гуманний,
Як Мошко Цуфіль з Жабокрук, —
Розуміється, небіжчик.

Питаєш, чим Мошко гуманним явився?
Ой, Мошко премудрий був жид,

А що арендатарством у коршмі трудився,
Се певно, признаєш, не стид, —
Розуміється, для жида.

А Мошкова коршма у полі стояла,
Далеко геть-геть за селом,
В зимі хуртовина її замітала
Заметів високим валом, —
Аж страшно глянути.

От раз в тих заметах пан польський вельможний
Копався від півдня до зір,
А нічю вся чвірка і пан подорожний
До Мошка заїхали в двір —
На ґіт шабес [1].

Загрюкали в браму, загримали в двері:
«Гей, Мошку! Чи ще ти не встав?»
А Мошко давненько вже був по вечері
І бублію* в коршмі читав —
Як і слід у шабес.

На грюканє Мошко не вийшов до пана,
Лиш Єнта зо світлом пішла,
«Агов! Чи нам кажеш стояти до рана?
Холєра на вас би зайшла!» —
Так крикнув фірман.

А два козаки вже з козлів поскакали
І пана під пахи взяли,
З карети устати йому помагали,
В берлячах і в футрі до коршми ввели
З панським гонором.

«Hej, Żydzie! [2]», — пан крикнув на першому вступі,
Та жид ані з місця не встав,

---

[1] На добрий шабас (*ідиш*). — *Упоряд.*
[2] Ей, жидо! (*польськ.*). — *Упоряд.*

Неголосно, муркотом в своїй халупі
При столі якусь книгу читав,
Як і слід у шабес.

Лиш Єнта услужна перед паном стала.
«Що ясний пан скаже?» — рекла.
«Nocujemy tutaj. Pościel u mnie cała!
Wypróżnij tam alkierz! Paszła![1]»
І відвернувся від неї.

А тут козаки коло пана, як діти,
І шапку, і футро, й берлячі зняли,
А щоб він чужого не мусів глядіти,
З карити вечерю й постелю внесли,
Як подоба вельможному пану.

Та Мошко на все те не глянув ні разу,
Все книжку читав і читав,
Аж пан, мов почувши смертельну образу,
Перед ним, мов медвідь, грізний став,
Заложивши руки назад.

«Hej, Żydzie, czyśślepy i głuchy, tumanie?
Nie widzisz, kogo masz przed sobą!»
«Nie widzę і widzę, bo teraz ja, panie,
Rozmawiam z najwyższą osobą[2],
А в думці додав: «Hörsty, напасть![3]»

Пан троха жахнувся і закусив зуби
І мовив: «Choć pilno mi w drogę,
Nocuję w tej karczmie. A wiesz ty, mój luby,

---

[1] Ночуємо тут. Постіль у мене вся!
Випрятати там комірку! Пішла! (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] «Ей, жиде, чи ж сліпий і глухий, тумане?
Не бачиш, кого маєш перед собою?»
«Не бачу і бачу, бо зараз я, пане,
Розмовляю з найвищою особою» (*польськ.*). — *Упоряд.*
[3] Чи не бачиш, яка напасть! (*ідиш*). — *Упоряд.*

Że zaraz powiesić cię mogę
Za takie twoje gadanie? [1]»

А Мошко плечима здвигнув: «Що пан може,
То я того знати не можу;
Одно тільки знаю, що пан, хоч вельможний,
Не вийде поза волю Божу».
А в дусі додав: «A Richn danen Tat'n aran! [2]»

І знов пан жахнувся і закусив зуби
Й сказав: «Odpowiadasz przytomnie.
Nie głupiś, jak widzę. A przyznaj się, luby,
Co też w duszy swej myślisz o mnie? [3]»
А в дусі додав: «Czekaj, psia krew, teraz cię złapię! [4]»

А Мошко лиш очі прижмуривши трошка,
Немов щось хотів нагадати,
На пана поглянув, — пан сів проти Мошка, —
І ось як став відповідати,
Додавши в дусі: «Warts a bissel! [5]»

«Якби та всі ріки — одна ріка була,
Було би великеє диво;
Якби та всі гори — одна гора була,
Чи вийшов би пан на ню живо?»
Пан: «Djabła ty łysego! A czego? [6]»

---

[1] Хоча спішно мені в дорозі,
Ночуватиму в цій корчмі, і знаєш ти, мій любий,
Що зараз повісити тебе можемо
За такі твої базікання? (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] Чорт твоєму батькові! (*ідиш*). — *Упоряд.*
[3] Відповідаєш свідомо.
Не дурний, як бачу. А признайся, любий,
Що також в своїй душі думаєш про мене? (*польськ.*). — *Упоряд.*
[4] Чекай, собача кров, Зараз тебе спіймаю! (*польськ.*). — *Упоряд.*
[5] Почекай трохи! (*ідиш*). — *Упоряд.*
[6] Дідька лисого! А що? (*польськ.*). — *Упоряд.*

«Якби дерева всі були одна груша,
І дуже була би плідна,
І всі її плоди достигли прекрасно
І стала з них грушка одна,
А та одна грушка була би мягка, як гівно,
А пан би її з'їв! То було би красно!»

Перших 6 строф написано в р. 1904,
решта д. 17 вересня 1914

БУДЬМО!

Будьмо хоч трупами, та трупами вельмож,
Що на велике діло спромоглися,
Але не трупами тих завалидорог,
Що в боротьбі безцільній знемоглися!

Написано д. 26 вересня 1914 р.

1915

ТРИ СЕСТРИ МИЛОСЕРДЯ

Із моїх несонних візій

Морозна ніч, покритий снігом ліс,
Широкий та розлогий,
Мов перекроєний ровом глубоким
Та простим перевалом одиноким, —
Лінією зелізної дороги.

Ось тут, немов для жарту кинув біс,
Безлюдна стаційка, вся темна.
Не чуть сигналів, ані туркоту коліс,
Невідомо, коли тут приїзду пора,
Ні від'їзду, лиш площа, мов нора
Розбійників таємна.

Без шуму й свисту, наче труп живий,
Надходить парова машина;
А перед нею лиш один особовий, —
Ба ні, лиш кінський, та й то без дверий,
Вагон, знать, дуже не новий...
Що за причина?

Присунула вагон аж перед стаційку пусту
Й на хвилю стала.
Не свиснула, не брязнула, й густу
Тьму не збудила, тілько за хвилину
В ту саму темну лісову щілину,
Відкіля надійшла, пропала.

В нутро вагону кінського забіг мій зір.
Внутрі його при вході,

Де мали бути двері, мов снопи,
Безладно кинені на тік з копи,
Лежали три трупи, мов гіркий докір
Якійсь страшній пригоді.

Були се трупи, видим, дівочі,
Стрункі та не старечі;
Тому, що верхня половина тіла
На кождій в чорному була, а нижня біла,
Пізнав я, що російські се були охочі
Сестриці милосердія, до речі.

Чи з милосердія вони спішили
На ту війну ворожу,
Чи, може, щоб безкарно тут грішили,
Й хто ті були,
Що їх до смерти в стужу довели
І в лісовій пустині полишили, —
Сказать не можу.

Бачено в лютім,
а написано д. 2 мая 1915 р.

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ПРИРОДОЮ

Може, зацікавить декого, як зацікавило мене.

Сего року я завважив від весни аж до сего дня (13 н. с[т]. липня) брак ластівок і соловія. Ластівки щороку гніздилися під гостинним дахом мойого дому й весело шибували довкола нього, — сего року я ще не бачив ані одної.

Соловій щороку в маю та червні веселив своїм співом наші слухи теплими вечерами в гущавині дерев і корчів біля сусідньої віллі, — сего року я не чув його ані разу. Д[ня] 10 цвітня я вперве побачив на ринку під ратушем сморжі і купив купочку. Від того дня вони держалися на ри[н]ку два або три тижні — се їх звичайний, хоч сего року з огляду на пізну весну, здається, троха передчасний сезон. Ані в маю, ані в червні аж доси не було на ринку, здається, ані правдивих грибів, яких у р. 1914 у ту пору було дуже ба-

гато, ані тої misera plebs [1], що являється звичайно в маю та червні — козарів, бабок, лисичок та голубінок.

Д[ня] 13 мая завважено у Львові *чорний дощ*: на білих манжетах та ковнірах прохожих дощові краплі лишали дрібні чорні плямки. Ще 14 мая з ринви мого дому текла дощівка з замітним чорним забарвленєм. Увесь день 14 мая був надзвичайно темний. Се горіли копальні, магазини та фабрики нафтові в Бориславі та його околицях, підпалені росіянами.

І[ван] Ф[ранко].

Правдиві гриби та маслюки появились на львівськім торзі перший раз д[ня] 25 липня. Я купив 4 купки дрібних маслюків по 5 кр[ейцарів].

З ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

I

Велика світова війна
Так прошуміла надо мною,
Як буря прошумить грізна
Понад гнучкою тростиною.

Де-де вона дуби ламала,
Церкви, доми нівечить громом,
Пустошить лан, дахи здійма,
Гатить яруги ліса ломом.

А в мене й ждать було дарма, —
За явищ величних огромом
Мов і ламать ніщо нема, —
Жив я спокійно своїм домом.

Лиш поїзди, вояків повні,
Гармат, і коний, і лявет,
І ящиків — свідки вимовні
Мобілізації й предмет.

---

[1] Misera plebs — простолюд (*латин.*); тут у переносному значенні. — *Упоряд.*

II

А потім ряди та роти
Руських військ — і не сказать!
І піхоти і кінноти,
І фургонів і гармат

Безконечнії походи
В'ючних звірів і людий,
І блискучі самоходи,
Й цвіт жіноцтва молодий.

А за ними — херувими —
Купці, хлопи, мужики,
Тьма ізвощиків, за ними ж —
Злодійня та жебраки.

Все валить сюди з Росії,
Всього безліч, всього тьма,
Офіцери, генерали, —
Кінця й краю їм нема.

А в повітрі, мов незримі
Велитенськії жуки,
Гомонять аероплани,
По-нашому — літаки.

Гомонять аероплани,
Та частійше, наче град
Або мол[от]ьбу гучную,
Чути вистріли гармат.

Одні гупають, як ступи,
Бамкають, мов дзвони нові*,
Торохтять, мов біб зелізний,
Карабіни машинові.

Та найбільша новина
Для всіх галицьких народів,
Се ті, — пек їм, оссина! —
Сотні бравих самоходів.

Ось блискучі джигуни,
Бистроле[т]ні, невмолимі! —
Наче з золота вони,
Гонять духи їх незримі.

Жовтий ось, мов яєшня,
Зелененький, мов салата,
Мерехтить у світлі дня,
Мов комаха та крилата.

Тут були й ріжнобарвисті,
Або лиш зелено-сірі,
Або смоляно-блискучі,
В ріжних формах, в ріжній мірі.

Осьде ровер-самохід, —
Лиш сиди й не руш ногами;
Ось пузатий магазин,
Мов котел із пирогами.

Але в нім не пироги, —
Кулі, бомби та шрапнелі;
Гей, готуйтесь, вороги,
До кровавої постелі!

Все французької роботи,
Настоящі чудасії, —
Щоб в війні забрилювати,
Франція дала Росії.

Все мов вилизане гладко,
Все блискуче й насталене,
Ошліфоване та щільне, —
Все за гроші, nota bene.

Пасажирів у них мало,
Всі в масках та в окулярах, —
Де кому потрібно стало.
Гонять, мов на сонних марах.

Офіцери, ґенерали,
І шофери, і корнети,
Звізди, банти, еполети,
Знаки почести й похвали.

Все те гонить вулицями
Із якоїсь-то причини, —
Тут і там обік мужчини,
То лице закрите дами,
То всміхнутий вид дівчини.

Все те гонить, не туркоче,
Бо той прилад, бач, із нових —
Їздить легко дні і ночі
На колесах лиш гумових.

Гонить, вулиць не поганить,
Мчиться з превеликим шиком,
Лиш прохожих слухи ранить
Препоганим риком-сиком.

Для добра чи для розбою
З поміччю руля й пружини —
В чваль, лиш лишить за собою
Препаскудний дух бензини.

III

Дала лиш знать себе зима,
Її то вередлива сила
Моє здоровлє ще й весьма
Надвередила й надтсчила.

Було видінє раз мені,
Одно з тих, що бували щóдня,
Не то на яві, не то в сні,
Що і мені рука Господня

Сю зиму потерпіти щось
Від роду-віку назначила;

І ось вночи мені здалось
І без кресила й без точила,

Що кутрігурськая [1] стріла
В бік лівий у живіт попала,
І мала вбитися ціла,
Й мене зранить смертельно мала.

Я біль почув — звичайно в сні
Не чути болю, — і вступає,
Мов заспокоєнє мені:
«Стріла старезна, то й тупая».

Проте прожив я в час зими
Всі передсмертнії тривоги:
Колотьбу, робленє грудьми,
Безсонність в час нічної тьми,
Запір, задуху, біль у животі
При повседневній гризоті, —
Нарешті стали пухнуть ноги.

От так і доси я живу
При неймовірній дорожнеті
На строгій, прескупій дієті:
Ані сирого, ні квасного,
Ані яєць, ані мясного,
Ні хліба, булок, ні пшона,
Ані горілки, ні вина!
Бісквіт англійський з чаєм,
Логазу-клеїк з молоком, —
Рад, що не запечатано
Курятини й качатини,
Та й то без соли, мов траву!*

От так жий, про фінанси дбай,
Усякій власти звіт давай,
З обставинами все годися,

---

[1] Кутрігури — одно зі староболгарських племен, що ще в VIII в. прийшли з-над Волги до теперішньої Болгарії. — *І[ван] Ф[ранко].*

Для блага вітчини трудися,
Що хорий — виду не подай!
А як тебе хто привітає,
Хоч про здоровля й не питає,
Та весело його питай:
«Комман месьє ву порте-ву? [1]»

IV

Та мав я також два видіня
Про теперішнюю війну,
Що, певно, з волі провидіня
На край наш навела ману.

Десь у просторій мов кімнаті,
Якимсь пакованєм заняті,
Сидять безмовно українці,
По-їхньому, бач, мазепинці.

Я по кімнаті похожаю,
В роботі помогти не можу,
Бо несвобідні руки маю, —
Та ось, як до дверей підхожу,

Раптово двері розчинились, —
В них молоденький господин, —
Мені здавалось, царський син,
З вели[ки]м розмахом вбігає.

На нім воєнна форма довга,
За ним салдати, знай тіснили, —
Чути, як «сапогами» човга
Численна рота в коридорі.

Усі війти в кімнату скорі,
Та моментально зупинились
В дверий тісненькому запорі,
Лиш молод провідник впадає,

[1] Як ви себе почуваєте? (*франц.*). — *Упоряд.*

На мене грізно поглядає,
А потім до своїх: «Ура!
Потянєм за государя!»
І шаблею дає їм знак
Немов: «Рубіте їх вот как!»

І враз мов із провідника
Зробилась утла тінь яка:
Він посинів, поблід і зник —
Такий завзятий провідник!

І вся ватага як стояла,
Мов здута, враз щезати стала, —
Ніхто ні слова не сказав,
Мов [хто] на таблици змазав.

V

А другий раз було село.
Мов щось знайомеє було,
Мов рідний та нерідний дім,
Та не було нікого в нім.

Стояли скрізь пусті хати,
Та поміж ними салдати,
Усі у сірому ходили,
Людей у кошики садили.

Ті кошики на колісцях
Котилися униз стежками,
І люди їхали кудись — не страх,
Питали лиш: «Що буде з нами?»
«Вот посідіте!» — се було
Одно, що вміли їм сказати
Ті, шо велінє їм прийшло
Людий в ті кошики саджати.

Та сам при дверех я стояв
Незнаного якогось дому,

Ховався мов від тих прояв,
Невідомих в селі нікому.

Нараз іздалека мене
Старший побачив у шинелі,
До мене зараз так і гне:
«А вот ви ґдє! І захатєлі!»

І на підвладних замахав
Він шаблею: «Сюда! Сюда!»
Зі всіх боків пливе їх плав...
«Ось, — думаю, — буде біда!»

Старший на мене показав,
Та вже ні слова не сказав, —
Щез, і сліду по нім не стало,
Мов хто на таблици змазав!

І всі ті, що при нім були,
Так само парою пішли, —
Чи много їх було, чи мало, —
Й сліду ніякого не стало.

19-20/VIII [1915]

А МИ З ЧИМ?

Глянь, до високих брам державного життя,
В ладі й добрі та для культурної роботи
Народи тиснуться під напором буття,
Чергою багачі, і злидарі, й банкроти.

Ще брама замкнена, лютує боротьба,
Що, може, декого допустить, може, й лишить;
Гукає дехто з тих, в кім сила не слаба,
А дехто слабшого уговкує та тишить.

«А ви тут з чим, всесвітні жебраки,
Невмита хлопська та попівськая ораво?

Гетьмани, козаки — самі бунтівники!
Де ж ваше історичне право?»

«А отже і до нас покликанє дійшло,
І ми стаєм до брам отих міцних
Із архиканоном думок всіх визвольних:
Аби нікому кривди не було!»

Написано д. 9 вересня 1915

ІНВАЗІЯ

«Несемо вам, чого у нас так много —
Великих слів, військ, амуніції,
Кличів всесвітніх і амбіції» —
«І більш нічого?»

«Нічого? Де там! Ви ще не видали
Такого сала, сахару, як в нас,
Невідомі такії вам скандали» —
«Та в добрий час!»

«Авжеж, авжеж! Відвідаєте Тотьму*,
І Томськ, і Омськ, Іркутськ, Якутськ, Валдай,
І розкіш острогів, тайги спасенну потьму» —
«Бог дай, Бог дай!»

«Да так і слєд. Ми, бач, на теє й православні,
Щоб вас від іга римського спасать.
Адже папісти ви, враги Христові явні» —
«Будем гадать!»

«Оввa! Нікак? У нас, брат, все порядок,
У нас простори й ґенералів тьма,
Ви ж що таке? І назви вам нема» —
«Данилів спадок»*.

«Даніла? Нє слихал об этом нікаґда.
А ви мазепінци, вот это дєло вєрно.
Вот с этим справімся ми круто, ґаспада!»
«Живем мізерно».

«Отсе нам відомо віддавна, то й везем
Рублів до вас несосвітенну силу —
Бумажкі новия. А що за них знайдем?»
«Хиба могилу».

16.IX.1915

ЛЬВІВ І ВИННИКИ*
В ДНЯХ 1—3 ВЕРЕСНЯ 1914 р.

Боялися москалі,
Що Львів — город на скалі,
Самі там німецькі люде,
І велика битва буде.

Цар-батюшка рад не рад —
Сотню-другу шле гармат,
Двісті тисяч люда в зброї
На страшні під Львовом бої.

Та даремний був то страх,
Нема німця, в Львові — лях.
Коритовскі замість Туна, —
І всміхнулася фортуна.

Йшли москалі, куди йшли,
Руські хлопи їх вели, —
Були битви під Яновом*,
А не було піді Львовом.

На схід Львова — там село,
Мов у землю уросло,
Се Винники біля Львова.

Щоби тішить вітчину,
Там фабрика тютюну,
Там фабрика прездорова,
Тютюнова та й фарбова.

Із фабрики від стрільців
Од[и]н-другий паде стріл.

«Гей, ребята! Гей, вояки!
Нападають австріяки».

Впало салдат двох чи трьох,
І зчинивсь переполох, —
«Ну ж фабрику добувати,
Спалить, звалить, зруйнувати».

Тут фабриці й корочун [1],
Іде з димом весь тютюн, —
Та набрали повні міхи
Для салдатської потіхи.

Зруйнувавши все село,
У Львів тягли весело,
Люльки, цигара курили
Та й приємно гуторили.

«За Винники лляли кров,
А задармо взяли Львов», —
Так у Львові заспівали,
Тут спочинок собі мали.

11.X.1915

ЗА СВІЖОЇ ПАМ'ЯТИ

Дехто майже дармуючи, записки провадить;
Навіть діла пильнуючи, иноді не вадить,
Що побачиш незвичайне, не покорписати,
Чи ахнути, чи плюнути, але й записати.

Не такий я домосід, як би думав дехто,
Не такий теж мандрівець, щоб знав всі Утрехти*;
А так живеш у природі, як в чужій господі,
Бачиш дещо незвичайне, записав та й годі.

---

[1] Конець, амінь. — *Іван Франко*

Колись у таких появах мужі мудрі й чесні
Бачили знаки духовні та віщби небесні.
А в нас муж не дуже мудрий, а де на що хватський,
Про появу буртимух друкував Верхратський*.

А я з сего вже мешкання дав раз в «Діло» знати,
Як восени стала яблінь вдруге процвітати*,
Торік бачив при Курковій* іще в падолисті
В білім цвіті кілька дерев зовсім без користі.

Сего року під ратушем — річ була новітня —
Я побачив сморжі вперве десятого цвітня.
Було досить їх в тім році, щезли аж у маю, —
Коли були останній раз, сего вже не знаю.

Отже, сморжі, як відійшли, хазяйки дотепні
Й на лік гриба не дістали ні в червні, ні в липні.
Явились вже з кінцем липня зразу дуже вбого,
Зате в серпні явилось їх прекрасних і много.

А вже про ті ластівки — то дивно й казати,
Вони ранньою весною звикли прилітати;
Сего ж року я бачив їх упер[в]е й востаннє
Аж п'ятнадцятого серпня — чи й вони в засланнє?

Увесь сей рік — час воєнний, незвик[л]а подія,
Ніхто, мабуть, у всім Львові не чув соловія.
Хоч в хащах сусідніх він був звик являться,
Його співом щовесни я міг звеселяться.

A już cały wrzesień
Była późna jesień [1];
В жовтні іде зима,
Хоч ще снігу нема.

Написано д. 24 жовтня 1915 р.

---

[1] А вже цілий вересень була пізня осінь (*польськ.*). — *Упоряд.*

УСМІХ ФОРТУНИ

Їх мучив страх, побоюванє брало,
Чи лиш морозом за плечима подирало,
Коли воєнний хто, буваючи у Львові
В ділах приватних, чи, трафлялось, по «бефелю»[1],
Над містом, на горі стрімкій та прездоровій,
Немов червоний гриб у казковій діброві,
Побачив цитаделю.

«Это воєнноє?» — «Та также й випадає» —
«Значіт, укрєплєн Львов?» — «На теє й виглядає»,
«Но єсть же воїнство?» — «Авжеж, — столиця краю!»
«Да, панімаю, панімаю, панімаю!» —
І їде ґенерал і дума, як з тим бути?
Адже траншеї там, і башти, і редути!
Яких же треба сил, муніції та штуки,
І скільки в людях страт, зусиль, тривог і муки,
Щоб се здобути!

Та їде ґенерал, що не бував у Львові.
Йому ввижаються ордери лиш чудові,
Похвали й почести, коли здобуде Львів,
Коменду він дістав, провідника одного. —
«Все висліджено, а предвиджено й більш того!
Так у похід і вибираться слід.
Здраствуй, царь-государь! Радий служіть премного!
Львів будем мати на обід!»

І їде ґенерал, а перед ним несеться,
Немов рожева мла, а серед мли трясеться
Щось мов промінє ясно-золоте.
Довкола спів салдатів роздається,
Осінній, теплий воздух в груди ллється...
Кінь форкнув, стрепенувсь їздець. «І що ж все те?
Хіба не диво се, велике та святе?
Вже їдем третій день, моя фаланга суне
На Львів, а ворога й сліду не зуздрите.

---

[1] З наказу (*нім.*). — *Упоряд.*

Вєдь чудо, как вєзьот! І это всьо нє втуне», —
Усміх Фортуни...

Тут кулька свиснула невідомо відкіль,
Слабенько стукнуло, мов з бравнінга хто стрілив,
Хтось ґенерала взяв собі за ціль —
Для нього невидний, а добре вцілив.
Лиш раз зітхнув раптово ґенерал, —
Пихищь з коня, та у траву зелену.
Кількома каплями сплив весь його запал
На грудь землі студену.

За кілька днів опустошілий Львів
Мав примусовий вид праздничний.
Руський орел австрійського прогнав,
Польський уряд без вистрілу піддав
Столицю Руси в руки москалів,
Неначе так Бог мира повелів, —
Се був Фортуни усміх історичний...

Написано д. 26 жовтня 1915 р.

У ТРАМВАЮ

Сценка з вересня 1914 р.

У трамваю два панове про щось говорили;
Статна та надобна пані зірвалась по хвили.

[Д а м а]

Ależ to rzecz niesłychana! Wy panowie w parze,
Wciąż gadacie obraźliwie o rosyjskim carze.
Jestem poddaną rosyjską i carowi wierną,
Wobec tych obrzydliwości nie mogę być bierną.

С т а р ш и й п а н

To będziesz, pani, bierniejszą. Jestem Austryjakiem,
Mam dla pani wzgląd, lecz z carem nie związan nijakim.

Зробилася у трамваю буча не малая.

Д а м а

Arestuję pana w imię cara Mikołaja.
Hej, konduktor! Wstszymać wagon! Dwoje nas wysiada
Tutaj teraz jest Rassieja! Niech pan odpowiada!

Гарна пані зараз пана за гудзик чепила.
Станув вагон. Вийшли двоє. Вона крок ступила.

Вагон рушив. Вона стала та й розглядається.
«Gdzie dyrekcja policyi?» — пана питається.

П а н

Służę pani. Proszę tutaj do najbliższej sieni.

П а н і (*входячи*)

Puszrczę pana, jeżeli pan ze mną się ożeni.
Jeśli nie, to czeka pana najzimniejsza stiefa.

П а н (*дає їй два рази в лице*)

Absolwuję panią w imię Franciszka Józefa.

(*Кланяється й відходить*).

Написано д. 30 жовтня 1915 р

W TRAMWAJU

Scenka z września 1914 r. we Lwowie

Dwaj panowie we tramwaju coś z sobą mówili,
Piękna i nadobna pani zrywa się po chwili.

П i ę k n a p a n i

Ależ to rzecz niesłychana! Wy, panowie w parze
Wciąż gadacie obrażliwie o rosyjskim carze.

Jestem poddaną rosyjską i carowi wierną,
Na takie obrzydliwości nie mogę być bierną.

S t a r s z y p a n

To będziesz, pani, bierznieszą. Jestem Austryjakiem,

Mam dla pani wzgląd, a z carem nie związan nijakim.
Także szpiegow tego cara nie straszna mi zgraja.

Piękna pani

Arestuję pana w imię cara Mikołaja.
Hej, konduktor! Wstrzymać wagon! Dwoje nas wysiada.
Tutaj teraz też Rasseja! Niech pan odpowiada!

Piękna pani zaraz pana za guzik czepiła.
Wagon stanął. Wyszli dwoje. Ona wnet stapiła.

Wagon ruszył. Ona stoi niby zapomniana.
«Gdie dyrekcja policyi?» — zapytuje pana.

Starszy pan *(wskazuje)*

Służę pani. Proszę tutaj do najbliższej sieni.

Piękna pani *(wchodzyc, tajemniczo)*

Puszczę pana, jeżeli pan ze mną się ożeni.

(Z groźną miną)

Jeżeli nie, czeka pana najzimniejsza stiefa.

Starszy pan *(dajął jej dwa razy w twarz)*

Absolwuję panią w imię Franciszka Józefa.

(Kłania się i odchodzi).

Napisano d. 2 listopada 1915 r.

МУЖ ДОВІР'Я

Ой, як стало царю треба
Пуще[1] хліба й пуще неба
Людську кровцю проливати,
Германію воювати, —
Став він найпильнійше дбати

[1] До слова «пуще» пор. народну приказку: «Що рідше, то ліпше, а що гуще, то пуще». В дійсним значіню «пуще»—пустіше—гірше, а в іронічнім: ліпше; ще пуще змерзла квітка. — *І[ван] Ф[ранко].*

Про салдат і про гармати,
Зелізниці та кріпости
Та про всякі неліпости,
Про гранати, атентати,
Кого б смертю покарати,
Кому б ногу підставити,
Кого б слави позбавити,
Кого б грішми підкупити,
На злодійства шлях пустити,
На шпіонство наустити.
Про те, аби мати знані
Всіх сусідів силу й плани,
Про інтриги та обмани,
Про бензину та резину,
Всю чортівську блювотину
Та про нітрогліцерину,
Про підходи до незгоди,
Ровери та самоходи,
Лиш — крий Бог! — не про народи.

Всего мусить бути много!
Аби піддержать одного,
Те й на десятьох би стало,
А одному все замало.

Найважнійше — jerum-jerum [1]!
Се найперший — nervus rerum [2],
Се не байки і не фрашки,
Се барвистії бумажки.
З них найменші — сторубльовки!
До них всякі руки ловкі,
Їх відразу три мільярди
На трактири, на більярди,
На картьошки, — не картошки! —
Капелюшки та панчошки,
На всю тую поторочу,
На всю суєту жіночу,

---

[1] Гроші. — *Упоряд.*
[2] Поштовх (початок) речей (*латин.*). — *Упоряд.*

На панствіє все панскоє,
На ренськоє, шампанскоє,
На прелести житейськії
В товсті мошни юдейськії.

А в тім танци шаленому,
Тому царю хваленому
Для війн, не для перемир'я
Хто ж то буде муж довір'я?

Поласився Вергун-моргун*, —
Не дібрався до царських кун;
Поласився князь Мещерський*,
Не святий, хоч і печерський;
Поласився Янчевецький*,
Хоч не рус, та й не німецький,
Поласився й Бендасюк*,
Що їв хліб із царських рук.
Та всі якось дриґотіли,
Не те вдали, що хотіли,
Царю в ласку не попали,
Хоч талант не закопали.

II

Нема гори без узгір'я,
Нема двора без подвір'я,
Так у осіб уважених,
На покуси наражених,
І високо поставлених,
А здібности й позбавлених,
Потребою великою,
Найтоншою притикою
Являється муж довір'я.

Відки й як він являється,
Ніхто на тім не знається;
Він сам ледво визнається,
Як з вірителем зійдеться,

Хоч він, мов до центра свого,
Довго тяготів до нього.

Зразу, мов чужий, являвся,
Мов нова звізда, ховався,
Потім в спосіб невідомий
Знов являвся, мов знайомий,
Перекине два-три слова —
І здається його мова
Якась рідна, близька, мила.
«Я з ним також говорила, —
Обізветься дама серця, —
І представте, що за сила!
І вам знаться з ним прийдеться!»

Часом день, а часом рік
Від такої мине стрічі,
Поки хтось немов у вічі
Кине: «Але ж і на лік
Не знайдеш у всій Росії
Для сеї власне професії
Ні пророка, ні месії,
Так достойного другого.
Ні, немає понад нього!
На таке велике діло,
Що якраз у нас наспіло,
Самонужнєйший чоловік!»

Тут почнуться коннівенції,
Контроверсії й диференції,
Контраданси й конгруенції,
Компетенції й конференції, —
А тут і титул ексцеленції!
І ні з м'яса, ані з пір'я,
Виринає муж довір'я.

Так на ґрунті православ'я,
Царо- та самодержав'я,
Острого націоналізму,
Морального нігілізму,
Вискоків капіталізму,

Вибриків алкоголізму,
Фанаберій гетеризму,
Пострахів мілітаризму,
Вистрілила искра скора,
Розгорілась в метеора,
Стала ясна, мов зоря,
Біля руського царя.

Сю зорю по чім пізнати?
Можемо підставу мати
Її влучно й безпомильно
Графом Бобринським* назвати.

А вдивляючися пильно
В її зоряні прикмети,
Скажем також безпомильно,
Що прикмети се — планети.
В Петербурзі вона сяє,
Відти й світла набирає,
Та тут його по-славянськи
Петроградом прозиває.

Не чужа вона й Москві.
Як столиць в Росії дві,
Так дві сили центральнії
В своїй борні фатальнії
В Петрограді і в Москві.

А хто в руського царя
Все довір'я хоче мати,
Мусить у обох столицях
Усе добре потрафляти —
І в салонах, і в полицях
Без смолоскина й ліхтаря,
Два розуми в голові,
У грудях два серця мати.

А як блисне у Києві,
То не згасне й у Млієві,
Тут він «велій во пророцех
На западех і востоцех».

Мазепинству задасть чосу
І віщує «во всю прыть»:
«Малорусскому вопросу
Никогда у нас не быть!»

В Празі блиснув метеором,
Всероссійським авреолом
Весь осяяний, затьмив
Очи всіх; недовго бавив,
А велике диво справив:
В ласку поляків приймив.

Ось мов ангельськії хори,
Польсько-папські матадори
По правилам етікети
Пишні вряджують бенкети
У Кракові та у Львові;
Прехороші, пречудові
Були там обіди й вети,
І обруси, і сервети,
І «plotkanki poobiednie» [1],
І «te Sławy dzieci biednie» [2].
У препишних легких строях
Похожали по покоях.
А головні матадори,
Газетярі й професори,
Wasylewski і Głąbiński
І do spółki z nimi Grabski [3],
Хоч і пили не «здорово»,
А давали чесне слово:
«Zniszczymy żywioł rusiński,
Wypędzimy żywioł szwabski,
А z Rossieją-matuszką
Zasiądziemy pod gruszką

---

[1] Можливо: «płukanki» — у знач. «післяобідні сполоскування» (*польськ.*). — *Упоряд.*

[2] «Ті Слави бідні діти» (*польськ.*). — *Упоряд.*

[3] Василевський і Глобінський і до спілки з ними Грабський (*польськ.*). — *Упоряд.*

І z Czechami pospołu
Czarnego zjemy wołu» [1].

Навіть на Угорській Руси
Настрожив грізно вуси,
Ім'ям престіжа царського
Проти звірства мадярського
Шумно заложив протест —
І за се одержав хрест.

А ось як війна настала,
Царська воля показала:
«Мілюй друг мой, светлой граф,
Вот-тє первой параграф:
Ты ґенерал-ґубернатор,
Пєрвєйшій орґанізатор
Под'яремной той Руси,
Которой обер-патроном,
Дирижором і преконом [2]
С давніх пор у нас єси.
Мою власть ты к нєй нєси,
Всех врагов, как груш, тряси,
Под'яремну Русь спаси!»

III

Та єсть також царський стрик,
Має титул «князь велик»,
А ім'я теж Николай;
Не питай, хто була мати,
По-батькови ж мусиш знати:
«Александрович» волай.
Отой стрик — се також сила,
Що Росію всю покрила,
Не сніжками, не пташками,
А полками та полками,
Та Росії гординями,

---

[1] Знищимо русинів, виженемо швабів, а з Росією-матушкою засядемо під ґрушкою і з чехами до спілки з'їмо чорного вола (*польськ.*). — *Упоряд.*

[2] По-російськи: глашатаєм, голоситєлем. — *Прим. М. Колодія.*

Казармами й твердинями, —
Він командир над військами.

Хоч царської власти зрікся,
Але на тім не попікся,
Бо фактично власть страшенну,
У армії утаєнну,
У своїх держить руках,
Ту машину, що з Россії
Все ссе соки житєвії, —
Всеросійський кровотяг.

Поміж царя й його стрика
Лягла пропасть невелика, —
Здалека й зовсім не знать,
Що хоч і не так широка,
Та бездонно так глубока,
Що мільйонів тіл посока,
Міліард рублів морока
Не могла, хоч би для ока,
Ні залить, ні зарівнять.

Цар як хоче — і стрик хоче,
Вже Росії віз теркоче;
Цар не рушиться, стрик скочить,
Кінчик пальця в крови вмочить,
А Росія вся волочить
Величезний свій ланцюг
Гучно геть за видокруг;
Щоб в Берліні ночувати,
Йдуть Карпати воювати.

IV

А як може мати царь
Свойого мужа довір'я,
Чом не міг би й государь,
Ворог мира й перемир'я,
Командующий військами,
Що ногами і руками
Й головою день і ніч

Знай над тим лише працює,
Аби мир покрила ніч,
Миролюбці гибли всує?

Скілько у стрика Миколи
Вже мужів таких бувало,
Чи багато їх, чи мало,
Ми й не знатимем ніколи.

Аж у найновійший час,
Наче огник з-поміж «цветєв»,
Заявився серед нас
Граф Грігорій Шереметєв.
Не старий ще чоловік,
А пройшов воєнну школу,
Не вважа на плоть і вік,
Може кождій дать наголу...

І до Львова він прибув
З іменованєм в кишени;
Ще не бачив Львова й був
Губернатор завершений.

Губернатор був воєнний, —
Се награда немалая
З ласки й волі не царя,
Але стрийка Миколая.
Був довіреним його
Поляків підпомагати,
Висисать жидів по змозі,
Мазепинство ж істребляти.

Власним своїм проізволом
Вислідив та вишукав
Майже всі вкраїнські гнізда
Й майже всі позамикав
По показу москвофілів;
Як річ інавгураційну,
Уложив всіх українців
Повну лісту проскрибційну.

Деяким значив Сибір,
Иншим каторжану шлию,
Иншим тюрми та заслання,
Декому шнурок на шию.
Може й троха прискорив
Славний граф ті розпорядки,
В Петербурзі бо пізнали,
Що у нього «взятки гладкі».

V

Своїй вольній вдачі вірний,
Шереметєв безпримірний
Дивувався, що той Львів
Та такий вже дуже смирний;
Зразу за дрібні дрібниці
Загрожував шибенниці —
Тисячорубльові кари
І кроваві будив мари.

«Чим ті люди себе тішать,
Що Росія якась мати? —
Конче треба стрілять, вішать,
А то як же панувати?
І хто буде шанувати?»

І в недільную годину
Раз устроїв стрілянину
До жидівських він вікон;
Зразу тільки дірявили,
Потім життя позбавили
Жидівських зі сто персон.

А щоб вільно бушувати,
Забажав відразу мати
Також власний самохід;
Дав в газетах друкувати:
Хто має такий продати,
Хай до нього знайде хід.
А хто має і тримає,
Власти віри не діймає,
Буде вкараний як слід.
Та вже тим не збагатиться,

Життям власним поплатиться
І втеряє самохід.

Були в Львові принципали,
Що вже самоходи мали,
Хоч було ще мало їх;
Як заяву прочитали,
Перед графом усі стали:
«Беріть, пане, нас усіх».
Розуміється, граф строго
Наказав всі до одного
Зараз у казну віддать,
Собі ж узяв щонайкращий,
Ще й шофера, що найм'ягший.
Трафилася благодать!
Такий шофер, як машина!
Їсть і п'є лиш, як дитина,
Говорить немов не вміє,
Лиш руками розуміє
Так машину кермувати,
Що, здається, шибувати
Жоден птах отак не може
З таким шофером гуляти,
По повіті штурмувати,
Вздогін гнати — чудо Боже!

І тут йому комісія —
Sekretissima [1] місія
Від саміського царя:
«Як лиш ранішня зоря
Наді Львовом появиться,
Самолично відправиться
В Перемишль, де має стати
Повен архіблагодати,
Ще безславний ґенерал,
Що в той сам день у полудне
Діло викона пречудне,
Висше всяческих похвал, —
Перемишль з одного маху,

---

[1] Найсекретніша (*латин.*). — *Упоряд.*

Без страт, крови, бою й страху
В руські руки захватить.
За се йому дар корони
Рублів злотих два мільйони
Шереметьєв заплатить»

Шереметьєв стрепенувся.
Троха сумнів навинувся,
Та — від самого ж царя!
Тож як ранішня зоря
Наді Львовом занялася,
Пара їх уже неслася
Самоходом битим шляхом.
Вже минули Городок,
Засів шофер передок,
Машину держить-рядить,
Граф у масці ззаду сидить,
І ніхто його не знає,
Куди почвір поспішає.

Ось російськая сторожа.
Здалека ружьо готує,
Але зблизька салютує,
Бо се царська, не ворожа
Поїздка, — пізнати й зараз.
Невеличкий був амбарас,
Коли крайнюю сторожу
Близь Перемишля минали,
І вже мійську огорожу
Недалеко розпізнали.
Але шофер не рухнувся,
Також граф не схаменувся
До жадної репріменди;
Шофер краєчком Підгір'я —
Також чийсь-то муж довір'я,
Круто закривленим луком
З невеличким фуком-гуком
Ось домчав його без слова
За годину і зо Львова
До австрійської коменди.

Написано в днях 1—3 падолиста
1915 року

КУПЕЦЬКА ПРИГОДА

I

Ми за армією їдем
З самої Тули*,
До самого міста Львова
Безпечні були.

Настояще руське сало
У нас від дома[х]
Та ковбаси локтевії
В прутяних кошах.

Три женаті рідні браті,
Три м'ясні купці, —
Для салдатів з пісним хлібом —
Як рідні вітці.

Що наберем в однім місті,
Їм продаємо,
Приїхавши у друге,
Свіже беремо.

Ще далеко від границі, —
Ой, уже не те.
«Купуйте тут, бо там більше
Не дістанете», —

Прирадив нам купець чесний,
Як рідний отець.
Ми й не знали, що й його жде
Нещасний конець.

«Я вже, — каже, — був у Львові,
Продав свій товар,
Та армія для наших діл —
Найліпший базар.

Тільки треба з старшинами
Не ставать на прю,

Чи скривдили, чи справдили —
«Здраствовать царю!»

Поки дійдете до Львова,
Товар бережіть,
І у Львові нікотрому
Купцю не кажіть.

Насамперед — до команди!
Руки помазать,
Щоб зволили виряжений
Відряд указать,

З яким би ви за пропуском
У поход ішли,
І товар свій лиш для війська
З собою везли».

II

Оттак то ми й уладились,
Бог нас хоронив,
Сей взяв за те, що дозволив,
Другий за те взяти зволив,
Що не боронив.

Ось полк для нас призначений
Рушає в поход,
І ми за ним. Ззираєть[ся],
На набор наш здригається,
Хрещений народ.

Хоч покрито рогожами,
А сам дух і пар,
Що йде з сала і свинини,
Свідчить, що то дух єдиний,
Свинячий товар.

От не один і купив би, —
Та ба, не дамо.
«Хоч ще і не заплачено,

Для армії призначено, —
Туди й веземо».

Тоді саме під Перемишль
Всі сили тягли.
Мабуть, город страх багатий!
Всі надії возлагати
Старші почали.

Ось раз до нас зближається
Той сам капітан,
Що нам дозвіл вихлопотав
Весь свій товар доставити
Аж у руський стан!

Гонить нас на боковую:
«То ви поглядіть!
На дорогу ту кривую,
Що я з полком помандрую,
За нами не йдіть, —

Тут заждіть, аж инший відряд
Наш догонить вас.
Коменданту даш сю карту,
А він визначить вам варту
В самий добрий час.

Тут реєстр товарів ваших,
Каса польова
Все вам виплатить відразу,
А ви відси по указу
Вернете раз-два».

Щез наш відряд за горою.
Дивно нам було
Ждать вечірньою порою,
Коли сонце у хмар рою
Вже зовсім зайшло.

III

Смерклось. Огник біля воза
Розложили ми,
Бо не перший раз такої
Осінньої, багатої
Дожидали тьми.

Аж ось наче з неба впали —
Стук двох пар копит!
Перша пара. Друга пара.
«Тут дві фіри! Голя! Вара!
Чи хто в возі спить?»

Перший бачить нас, питає:
«А, ви — москалі?»
Кулькою коня витає,
Другий другого хватає:
«А що, ще цілі?»

«Се від нас вам на задаток
Вас не торкнемо,
Можете спокійно спати,
Або на нас банувати, —
Ми поглядимо».

Тупотячи, пощезали;
Наші коні рвались, ржали,
Аж сплила в їх кров;
Ледво-м їх повідпрягали,
Але сили вже не мали
Постягати в ров.

Оттак вони розкрячившись
Лежать на земли,
Розкидані штири ноги
Тирчать поперек дороги.
Спать ми не могли.

«От такі-то австріяки,
Скаженійші від собаки:
Людий стрілить — страх,

А коний нам у дорозі
По одному в однім возі
Положили в прах!»

Так гуторим, аж чуємо:
Під сам небозвід
Щось завило, засвистало,
І вже ось над нами стало —
Перший самохід!

Стало? Де там могло стати?
Не вгаваючи свистати,
Гепнуло в паковний віз.
Тут такої «толковини»
Наробило з солонини,
Що не зміг би жаден біс.

Хто тим самоходом їхав,
Вже не пчихав, ані дихав, —
Всіх убив один удар;
Коні, ще живі в тім возі,
Поламані мали нозі,
Із черев їм бухав пар.

IV

Вспіли ми перехреститься, —
Другий самохід котиться
Коню на живіт;
Захрустіли ребра й кости,
Та було в них стілько злости,
Що тріс самохід.

Тріс в нім кітлик бензиновий;
Хто сидів у нім здоровий,
Той відразу згиб.
За ним у невдержнім леті
Набігає іще третій, —
Сплощився, мов гриб.

Зі всіх, що тут скопошились,
Ми лиш три живі лишились

У ту глупу ніч.
«Що робить?» — став я питати.
Кажуть два: «Нам покидати
Свій товар — не річ».

«А я таки все покину,
В деревню піду в гостину, —
Буду жив чи ні,
А за товар, як продасте
Й захочете, то віддасте
Дещицю й мені».

Як ходив, і як блудив я,
І як у село входив я
В ту нічную тьму,
До якої зайшов хати,
Що казав, та як ляг спати —
Тепер не впійму.

Вранці всі ми на шлях пішли,
Скостенілий там страх знайшли,
Кінські трупи всі,
Не було вже з возів коліс,
З самоходів що хто міг зніс,
Трупи голі без голов.
Ага, братів моїх тіла,
При вагерці, що дотліла,
З головами я знайшов.

«Їх убили австріяки, —
Бачите від куль познаки?
А все інше — видно так,
Непохибний для нас знак —
Руський полк пройшов».

Так, пройшов! І я так кладу,
Не в побіду, а на біду, —
А з товарів, що везли ми,
Он пішов шляхами злими,
Нема й сліду, нема й сліду!

Написано д. 2—3 падолиста 1915 р.

КІННА КОМАНДА

Розкішною долиною
Попід гаєм березиною
Простяглася доріженька,
Простісенька, рівнесенька,
Наче струна тонесенька.

Березина не зелена,
А все жовта та черлена, —
Пізня осінь малювала,
Березині барв[у] дала,
Березину полюбляла.

Дорогою — наче раєм,
Тим блаженним нашим краєм,
Їде військо співаючи,
Про жадне лихо не дбаючи,
Пригодоньки не чаючи.

Підспівують, вивискують
Та ружями поблискують;
Сонце в захід вже клониться,
Хмарка від нього сторонить[ся],
Мов згадать лихо хорониться.

Кінна команда перед веде,
А передом корнет їде, —
Наче місяць він прекрасний,
Супокійний, чистий, ясний,
Весь засмучений, безгласний.

Він на захід тихо зорить,
Там на небі огонь горить:
Се заграва шкарлатова,
Розгорітися готова, —
Розгарається й діброва.

Під шкарлатною порфирою
Мов хтось цюкнув сокирою.
«Стой!» — Все військо піше стало,

Наче духу в нім не стало, —
Впав один лиш — «запєвало» [1].

Кінна команда озирнулась,
Мовчки якось схаменулась,
А корнет вже за вправою
Бачить хмарку білявую
В низу, вкритім муравою.

Ґрунт легенько спускається,
Мов всего злого лякається,
Далі лягла сивая мгла,
Білу стрічку мов протягла
На[д] долиною доля зла.

Далі рівень знов зелені,
Й насип десятиметровий,
Весь зелений, крутоскісний,
Мов примурок прездоровий.

Склін гори се невисокої,
Та довгої та розлогої,
Вниз до річки неглубокої,
Та на воду й не вбогої.

А та річка, бистра річка,
Недармо Зрада назвалася!
Де вузька та біла стрічка,
От там вона сховалася.

Між крутими берегами,
У кориті глубокому
Вона тихо котить хвилю
По відлюдді широкому.

А як береги заповнить
Біла мряка, мов сметана,

---

[1] Той, що в компанії звичайно затягає пісню і мусить знати всі напам'ять. — *І[ван] Ф[ранко].*

Навіть зблизька не доглянеш,
Що якась тут річка знана.

Так було і сего разу.
Корнет глянув, каже своїм:
«Сюда!» Й коні поскакали
З неймовірним супокоєм.

Корнет перший. Над провалом
Кінь здвигнувсь на задні ноги, —
Бух у воду! Глухий булькіт —
Тут конець його дороги.

Далі по два враз щезали,
Мов ковтала біла мряка;
Лиш ніч-мати могла знати,
Чи їх смерть була однака.

Лиш остатній зупинився;
Здужав щось страшне почути;
Спинив коня й силкувався
Те страшне в низу збагнути.

Та під насипом зеленим
Знов сокирка рубонула,
Мигом кулька налетіла
І з коня його зіпхнула.

Кінь заржав із переляку
Й поволік його за ногу;
Якби не нові дві кульки,
Був би витяг на дорогу.

Та тут від ріки й від гаю
Біла мряка навалила
І густою сметаною
Краєвид увесь залила.

4 — 5.XI[1915 р.]

З ПАНАСОВИХ ОПОВІДАНЬ

І. МОСКАЛЬ У ДИМУ

З москалями мали ми
Ще минулої зими
Тисячні пригоди...
Та бувають же між ними
Преглупі народи!

Дегтем маже черевик!
Я до того так привик, —
Де в хаті ночую, —
«Ого, деготь! Тут москаль!», —
Зараз і почую.

Раз прихожу на обід —
Деготь! А його ні слід.
Сама баба в хаті.
«Та був тут і драла дав!
Може, де в загаті»,

Оглядаю хату скрізь.
«На під, синойку, не лізь!
Там він! Сама гляну.
В нього ґвер, як ще не вмер,
Задасть тобі рану».

На поду лежить москаль,
Звісив голову на цаль:
«Не дай Бог пропасти!
На ружьо, атдай єму!
Вєдь задохнусь я в диму —
Всьо равно в чьйой власти!»

Взяв ружьо я за дуло́,
А самого тра було
Із поду стягати, —
Не знав, бідний, ще курної
Бойківської хати.

Написано 5 падолиста 1915. Діялося в початку зими 1914 р. в однім гірськім селі Скільського пов[іту]. Оповів Панас, ординаж мого сина Петра*

II. «ВОТ ЯБЛОЧКО!»

Раз ми зі Станіславова
Москалів прогнали;
Ціла маса повтікала,
Деякі зістали.

Один уже немолодий,
О нашій побіді
Ще не чувши, сидить собі
В хаті при обіді.

Вбігаю й хап за карабін:
«Вже ти наш, небоже!
Хоч хрестися, хоч молися,
Ніщо не поможе!

Руки по швам!» Добув шнура,
Щоб зв'язати руки;
Він схопився та й якоїсь
Добуває штуки.

Ліву руку величезну,
Розправивши жменю,
Силкується у лівую
Встромити кишеню.

А правою пособляє,
Та ніяк не може.
«А там в тебе що такеє?
Покажи, небоже!»

«Да нєт! Пажді! Я сам, я сам!»
«Ну ні! На бік руки!
Адже з лівої кишені!..
Се що там за штуки?»

«Вєдь яблочко!» — москаль каже.
«Ти в ліву кишеню?..»
«Не я вложіл, сам капітан,
Попотчивать Женю».

«Сам капітан! Е, чекай же!
Геть руки, небоже!»
«Вєдь яблочко! Вєдь яблочко!»
А винять не може.

Розсердився, шарпнув руки.
«От шельма завзята!»
Маєш! У кишені вибух
Ручного граната.

Розшарпало обі руки,
Вирвало шмат тіла...
Бачиш, пене московськая! —
Сама захотіла.

5.XI.1915

ДОНЕЦЬ — КОЗАК МОЛОДИЙ

Ей, то Донець, козак бравий
На юнацькі всякі справи,
Хоч не дуже й молодий;
Чи то коний в полк набрати,
На заріз вола нагнати,
Чи пострашити людий.

Хоч господар до ніг паде,
Він на коня руку кладе:
«Сей кінь мій і сей кінь мій!
Сю корову заріжемо,
Сю телушку самі з'їмо,
Ся нам буде на постій».

А кумпани те лиш знали,
На вигон з обори гнали:
«Ну, что сталі, как врагі?
Это дєло вєдь царскоє,
А велєньє государскоє, —
Протівіться не могі!»

А людий хоч як потужних,
Аби тільки безоружних
Не боявся сей козак:
«Со мною, брат, нельзя шутіть!
Я нє пайду народ мутіть, —
Скажу — так — і будет так».

«Хлєбы єсть лі? Давай хлєбы!
Картофелю — вот на, греби!
Крупу, муку всю тащі!
Да у тебя єсть лі сало?
У нас подавно не стало...
Дєнєг пока[1] не взыщі![2]»

На курий же був він ласий,
Як той циган на ковбаси;
Йому дивно, знай, було:
На обору де загляне —
Стадо скрізь курий застане,
Ходять вільно, мов назло.

«Ей, хазяюшка, честная!
Ведь куріца — вещ сьєстная,
Ты би парку мне дала!»
«Ще з ума я не зійшла!
Вони в мене всі несуться,
Най здоровенькі насуться», —
Господиня відрекла.

Дуже не любив відмови!
Бо був дуже гоноровий
Козак Донець молодий;
Зразу троха він лякався,
Потім злився і стікався,
З злости аж ставав блідий.

«Ах, трупіцо ти старая!
Вот тє кури всє з сарая

---

[1] Тим часом. — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] Жадай. — *І[ван] Ф[ранко].*

Я сейчас і прібєру.
Ведь ты знаєш, я — служілой!
Сьоня — куріца, хлєб бєлой, —
Завтра, может быть, умру».

Буркне жінка, не відмовить,
Та, бува, муж курку зловить:
«На, коли вже ти такий!
В мене хата не багата,
Курка — невелика страта,
А твій хліб — мабуть гіркий».

Курятини скоштувавши,
Став наш Донець не ласкавший,
А лютіший до людий;
Всеї служби відцурався,
Все на лови вибирався,
Бився й рвався до грудий.

На кони, як для розбою
Їхав, міх возив з собою,
Кождим разом повен міх
З сіл курий везе у місто,
Думає: «Поїм всі чісто!»
Ні, поїсти й двох не міг.

Продавав або майорам,
Капітанам, командьорам
Та жінкам міх дарував,
А сам, як міх спорожниться,
Мов боявся опізниться,
На розбій знов мандрував.

Обголив одно село так,
Друге, третє, кождий потак [1]
Вибрав чисто й перетряс.
Аж у селі Ясеници [*2]

---

[1] Потак — клітка на курей. — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] Ясеница Сільна Дрогобицького пов[іту]. — *І[ван] Ф[ранко].*

Спотикнувся на марници
І мов ясна свічка згас.

Вже курий і тут не стало.
Все село його пізнало,
Що то Донець-курохап.
Був він пострахом всіх мужів,
Бо з оружєм всіх би «здужів»,
Був і пострахом всіх баб.

Не знав жадної тривоги
Ранив штиком руки, ноги,
Прав нагайкою лице,
Як хто тільки спротивиться,
Вилається чи скривиться:
«Маєш! На ще і отсе».

Одного дня пополудни
Їхав дуже вже марудний,
Курки, хоч гинь, не було,
Пси лиш за ним зривалися,
Але люди ховалися,
Мов вимерло все село.

В'їздить у одно подвір'є,
А тут жінка недовір'є
Виявляла все йому,
За курочок проклинала,
А когута проганяла,
Тричі в бур'ян — цур йому!

Той когут ще десь гуляє,
Та його не звеселяє
Вже його бадьорий вид;
Ось телиця під шіпкою
Конюшини над дрібкою
Стоїть тихо та й хрумтить.

Ось телиця розкішная!
Річ, відомо, теж з'їсная!

Донець зараз зміркував:
Зав'язує шнур на роги
Та й з обори до дороги,
Преспокійно простував.

Аж ось в невимовнім жалю
Жінка з хати випада:
«Гей, москалю! Гей, москалю!
Наднесла тебе біда!
Та се ж не твоя телиця!
Чи ще тобі веселиться
Нашим горем випада?»

Але Донець не слухає,
Потилиці не чухає:
Шнур на руки обвинув,
Коня торкнув острого[ю],
Тінистою дорогою
До схід сонця обернув.

«Гей, ви, люди, сусідоньки!
Зжальтесь моєї бідоньки, —
Кричить жінка за ним вслід, —
От неначе кара Божа
Або дідько роздорожжя,
Причепився дармоїд!

Маєте там вила й граблі,
Дайте йому попід щаблі [1],
Най телицю мою пустить;
А ти маєш там ціпилно,
Гати йому в плечі сильно —
Нехай йому в карку хрустить!»

Чи були би се вчинили,
Чи були б його спинили, —
Ще не знати. Але Донець
Почув житю свому конець.

---

[1] Ребра (*діалект.*). — *І[ван] Ф[ранко].*

Коня круто вліво звернув,
Аби кінь через рів скакнув,
Щоб пліт низький перескочить
І від людий в поле збочить.

Та не здужала телиця
Туди ж, вліво, провалиться, —
А направо шарпнулася
Та й напасти позбулася.

Москаль низом вліво скікнув,
А верх його вправо шарпнув
Шнур, що до рогів телиці
Навинений на правиці.

Упав скісно, вже й незвісно,
Де наперед стало млісно;
Жінка слова не сказала,
Лиш телицю відв'язала.

От троха б ще погнатися!
Але не міг піднятися.
«Ведь это, кажется, й кінець».
До вечора сконав Донець.

6.XI[1915г]

СУХИЙ ПЕНЬ

Поїхала баба в ліс
Без підтоки, без коліс
Та й за[хряс]ла в сух[ий пень],
Та й стояла цілий день.
(*Укр[аінська] нар[одна] співанка*)

I

Два російські ґенерали —
Буде тому двадцять літ,
Вирушали через Броди*

Пошукать собі пригоди,
Відкривати новий світ.

Перша річ — відкрили Львів,
А у Львові — готель Жоржа.
Львів не кождому здорів.
Та «od morza aż do morza
Polska jest tu i być musi,
Ale zato niema Rusi» [1].

Ґенерали се не взнали,
Лиш одн[у приг]оду мали,
Що на площі Маріяцькій*
У пишноті варіяцькій
Портмоне одному вкрали.

Фактор закричав: «Ай, вай!»
Вибіг, щось комусь голосить;
Ось приходить поліцай,
Портмоне в руці приносить:

«Jo jest pana dobrodzieja?
Odebrałem od zładzieja.
Nie patrzałem co tam w niej» [2].

Ґенерал тут отвирає,
Всі бумажки провіряє:
«Нєту пятисот рублей».
Дав агенту рублів десять:
«Вєдь вора оні повесят?» —
«Е, złodzieją nie złapałem,

---

[1] Від моря аж до моря
Польща є тут і бути мусить,
Але зате нема Русі (*польськ.*). — *Упоряд.*
[2] То є пана добродія?
Відібрав я від злодія.
Не дивився, що там в нім (*польськ.*). — *Упоряд.*

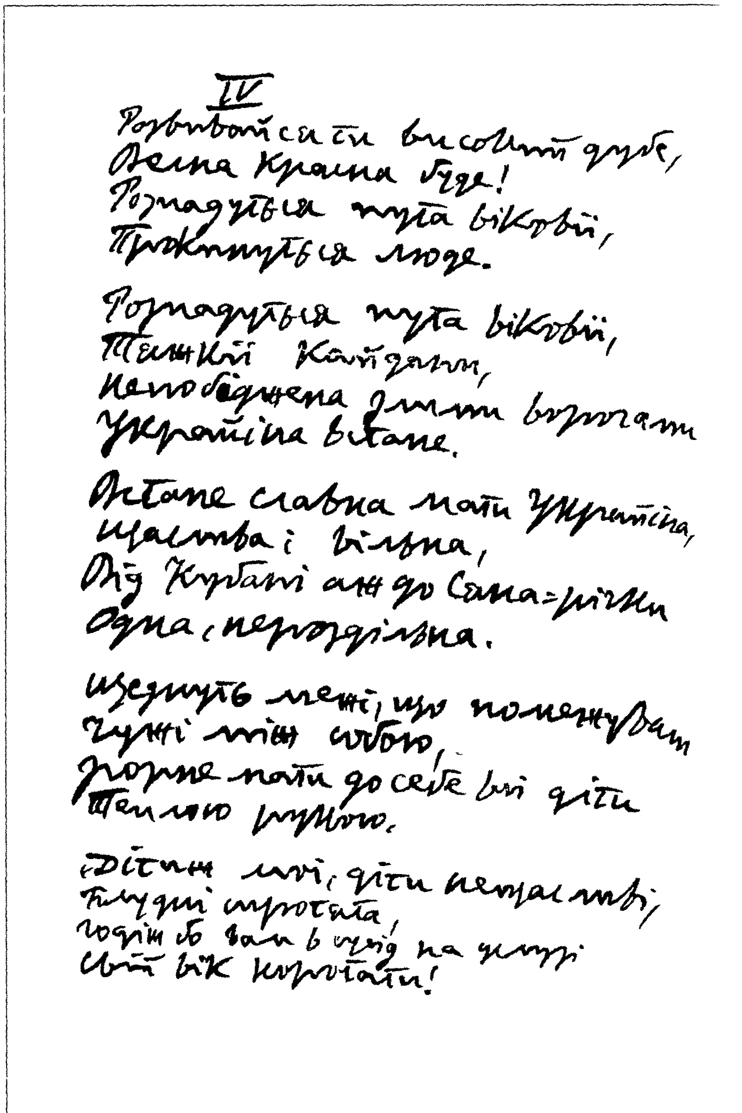

IV

Розвивайся ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться пута вікові,
Прокинуться люде.

Розпадуться пута вікові,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Горне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

Діти мої, діти нещасливі,
Бідні сиротята,
Годі ж бо вам в тузі на чужині
Свій вік коротати!

Автограф вірша
«Розвиваися ти, високий дубе »
(ІЛШ, ф 3, № 228)

З обридженьем по нім мій погляд блудит в круг:
Я рад, що стало в пень діброву стару [illegible],
Де в спражні дни [illegible] було так холодно, спокійно;
Я рад, що стадо онь худе повзе повільне
Над висхлов річкоју, — що засіви згоріли, —
Що хилятся на бік пусті, понурі стіни
Звірньки, де бреньк чарок і голоси пісень
З глухими стогнами мішалися день в день
І де нема тој оден, що всіх давив роботу
[illegible]
Жив в роскоші, робив що хтів, у всім мав волю!
І де нема тот оден, що всіх голов давив,
І вольно віддихав, [illegible] і повертав і жив...

Н. А. [illegible]

Вечір! Вечір! Сонце сіло, —
Вже в касарні гет стемніло, —
Чорна пітьма наляга́је,
Крик і гамір утихаје.
Покотом спјат рекрути,
Тілько ја не можу всн'ути.
В тілі вже тремтит утома, —
Гадка... гадка летит дома,
Там де братя рідні, милі
[illegible] Також толучатся в тіј хвилі
[illegible]
Над роботоју тјажкоју,
І не знајут спокоју!

Сумно, важко... Спјат рекрути,
Тілько рівний віддих чути,
Та часами хтось зојкне тихо, —
Певно в сні мучит трудсь лихо!...

В тім в куті десь під стіноју
Стогне чути там за мноју,
[illegible]
Тихиј-тихиј, мов скритиј,
А несміливий, мов прибитиј,
А налітний, мов в тривозі,
Густиј, мов змитиј [illegible].

Горе сіромі, не јість і не пје,
Серце збоїле червак јому ссе,
Руки, што борозди ті виводили,
Висхли, јак [illegible], повисли без сили,
Очи померкли і голос [illegible],
Што [illegible] пісню склав,

Так на чиїсі [illegible] рукоју
Знов у задумі орати борозди.

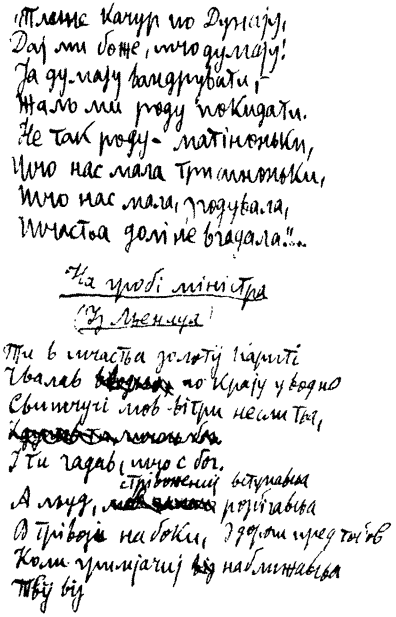

Розворот сторінок із зошита № 214,
автограф вірша «Вечір! вечір! Сонце сіло...»

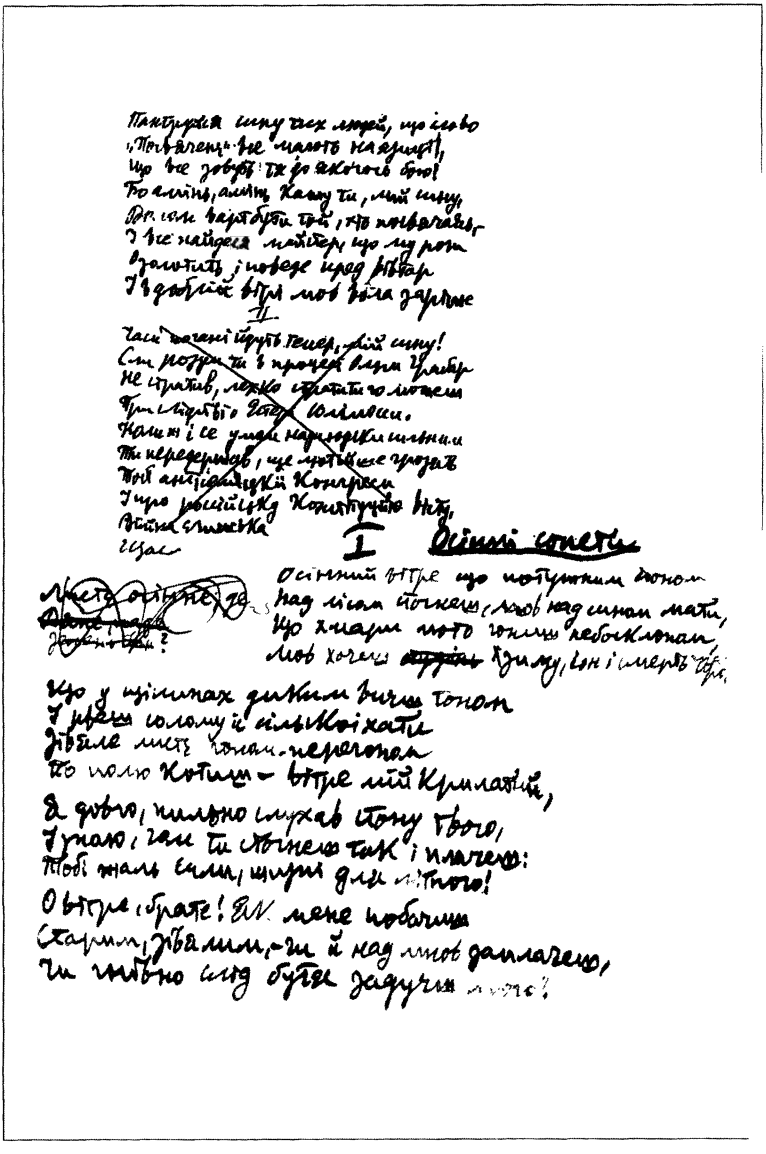

Автограф вірша «Часи погані йдуть тепер, мій сину!..» (ІЛШ, ф. 3, № 214)

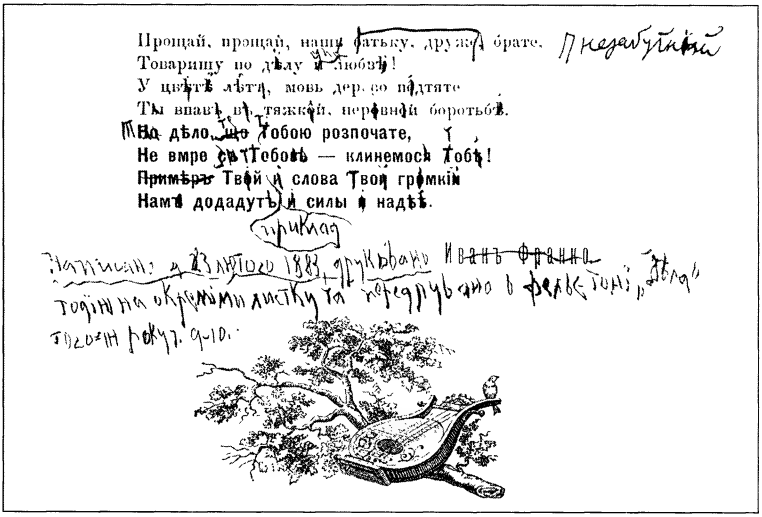

Листівка з надрукованим віршем І. Франка «На смерть бл. п. Володимира Барвінського», 1883; остання сторінка з пізнішою правкою автора (ІЛШ, ф. 3, № 232)

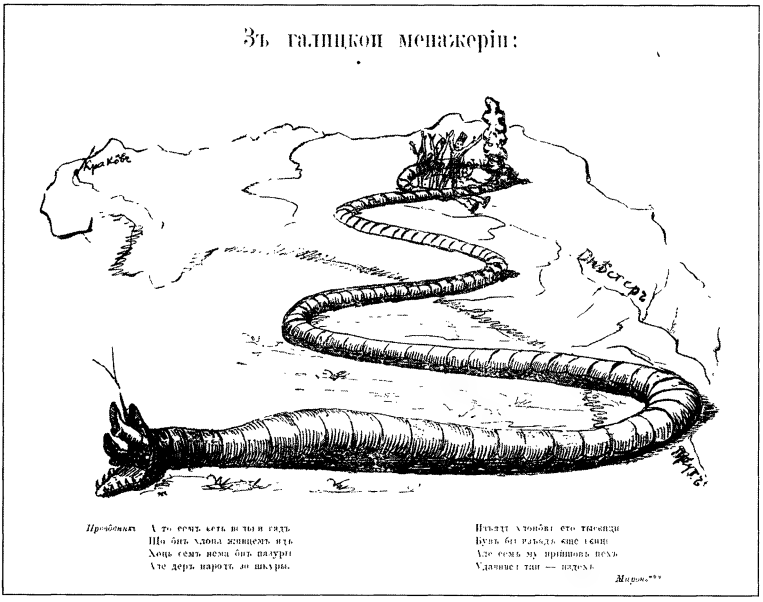

«З галицької менажерії». Рисунок К. Устияновича («Нове Зеркало», 1884, ч. 3, с. 4)

Швінделес Пархенбліт — герой гумористичного циклу. Рисунок К. Устияновича («Нове Зеркало», 1884, ч. 2, с. 4)

Бромфенъ кисне, дѣти плачутъ.
А по коршмѣ мыши скачутъ.

«Бромфен кисне, діти плачут...» («Швінделеса Пархенбліта вандрівка...»). Рисунок К. Устияновича. Окреме видання твору (Львів, 1884, с. 8)

Я до него наблизився
И низенько поклонився
Цѣлувавъ его халатъ,

«Я до него наблизився І низенько поклонився, Цілував єго халат.. » («Швінделеса Пархенбліта вандрівка...»). Рисунок К. Устияновича. Окреме видання твору (Львів, 1884, с. 13)

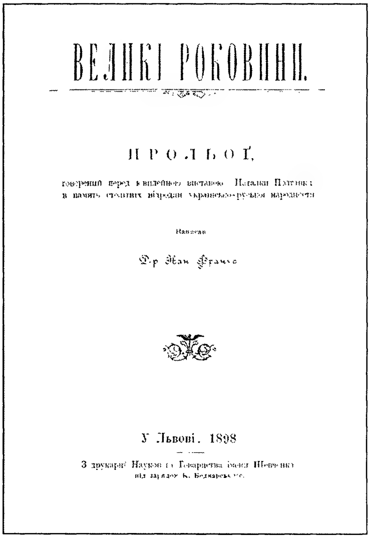

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ.

ПРОЛЬОҐ,

говорений перед ювилейною виставою Наталки Полтавки
в память столітних відродин українсько-руської народности

Написав

Д-р Іван Франко

У Львові. 1898

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

«Великі роковини». Титульна сторінка окремого видання (Львів, 1898)

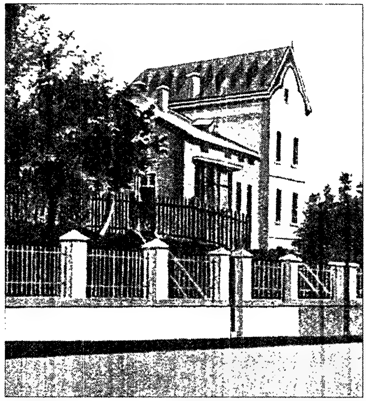

Будинок Івана Франка у Львові (колишня вул. Понінського, 4), в якому він жив з 1902 р. Тепер вул. Івана Франка. В будинку міститься Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка

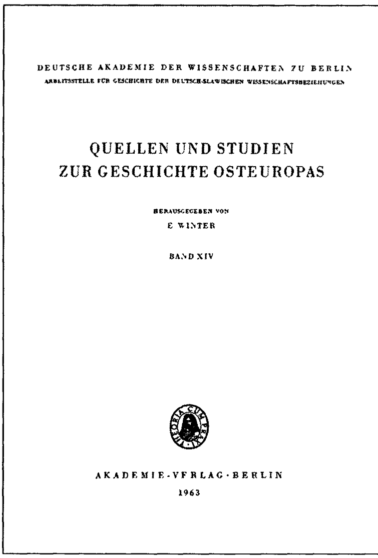

DEUTSCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN ZU BERLIN
ARBEITSSTELLE FÜR GESCHICHTE DER DEUTSCH-SLAWISCHEN WISSENSCHAFTSBEZIEHUNGEN

QUELLEN UND STUDIEN
ZUR GESCHICHTE OSTEUROPAS

HERAUSGEGEBEN VON
E. WINTER

BAND XIV

AKADEMIE-VERLAG · BERLIN
1963

IVAN FRANKO

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
UND KULTUR DER UKRAINE

AUSGEWÄHLTE DEUTSCHE SCHRIFTEN
DES REVOLUTIONÄREN DEMOKRATEN
1882–1915

UNTER MITARBEIT VON
O. I. BILEĆKYJ † UND I. I. BASS
HERAUSGEGEBEN UND EINGELEITET
VON
E. WINTER UND P. KIRCHNER

MIT 1 KUNSTDRUCKTAFEL

AKADEMIE-VERLAG BERLIN
1963

Franko Ivan. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine (Berlin, 1963). Титульні сторінки збірника

453.1/2. Die Parabel von der Habsucht.

Aus dem Ruthenischen des Ivan Franko

Habsucht ist wie der klebrig zähe Morast,
Nur einen Schritt hinein und nich gewichen
Sinkst du noch tiefer mit dem zweiten Schritt,
Noch tiefer sinkst du mit dem dritten Schritt
Und weiter sieh', gibt's keine Rückkehr mehr.

Dies wusste man schon im Alt-Aegypten,
Dort wurde auch die schöne Mär' gedichtet,
Ein Abbild des durch diese Leidenschaft
Verfehlten Menschenlebens. Noch im achten
Jahrhunderte post Christum natum hat
Christoph der Bischof von Alexandria
Griechisch und christlich sie umgearbeitet,
Noch in der Fürstenzeit im alten Russland
Hat man dieselben aus dem Griechischen
Ins Kirchenslavisch-russische übertragen.
2 Es schadet nichts sie auch dem heutgen Volk
1 Wohl las sie manch Geschlecht in alten Tagen; zu sagen.

Es war ein Mann vermögend, guten Wandels,
Hatt' eine Frau und einen einzgen Sohn,
Ein gutes Pferd und einen treuen Knecht.
Er kauft' ein Haus um einen billigen Preis,
Drum billig, weil kein Käufer sich gefunden,
Der dieses Haus sich anzueignen wagte.
In diesem Haus im unfindbaren Loch
Lebt' eine schreckliche, giftvolle Schlange,
Die langsam, so von Zeit zu Zeit, so oft
Ihr Lust kam und Gelegenheit sich fand
Einen von den, die in dem Hause lebten,
Mit ihrem giftigen Zahn zu Tode biss.

Wohl warnten die Verwandten und die Nachbarn
Den Mann sogleich, als er die Lust gezeigt
Das Haus zu kaufen, unterliessen es
Auch später nicht, er soll nach Möglichkeit
Aufspüren jene Schlange und sie tödten,
Damit er nicht durch sie zum Schaden komme.
Und er begann ihr eifrig nachzuspüren,

«Die Parabel von der Habsucht».
Запис рукою Андрія Франка, 1912
(ІЛШ, ф. 3, № 492)

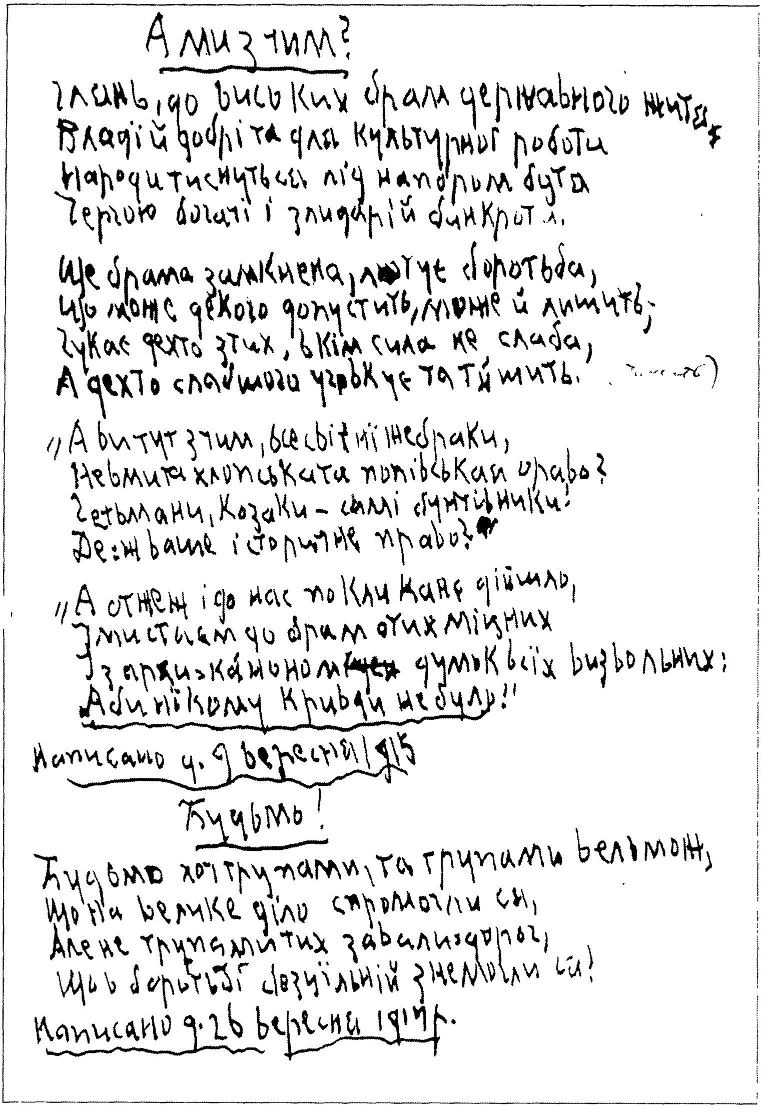
А ми з чим?

Глянь, до високих брам державного життя
Владій добрі та для культурної роботи
Народи тиснуться лиш напором бута
Черґою богаті і злидарій банкрота.

Ще брама замкнена, лютує боротьба,
Що може декого допустить, може й лишить;
Чукає декто з тих, в кім сила не слаба,
А декто слабшого угрбкує та тішить.

„А ви тут з чим, всесвітні небраки,
Невмита хлопськата попівськая право?
Гетьмани, козаки — самі бунтівники!
Де ж ваше історичне право?"

„А отже й до нас поклика не дійшло,
Змистием до брам отих міцних
З прискаємоном думок всіх визвольних:
Аби нікому кривди не було!"

Написано д. 9 вересня 1915

Будьмо!

Будьмо хоч трупами, та трупами вельмож,
Щоб на велике діло спромогли ся,
Але не трупами тих завали доріг,
Щоб боротьбі безсилі знемогли ся!

Написано д. 26 вересня 1917 р.

Автографи віршів
«А ми з чим?» та «Будьмо!»
(ІЛШ, ф. 3, № 232)

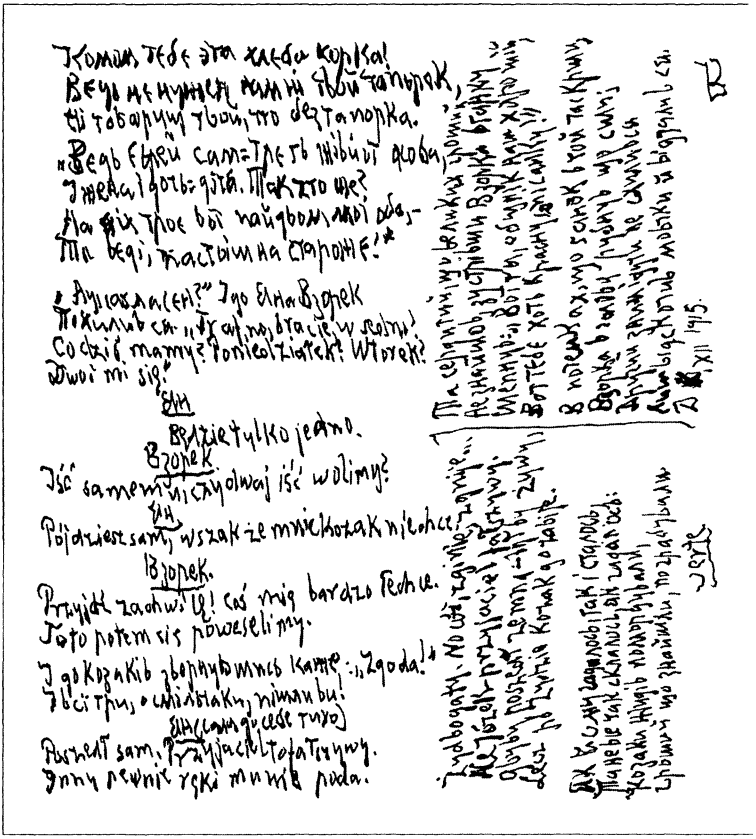

Автограф вірша «Дві пари змовників».
Закінчення
(ІЛШ, ф. 3, № 232)

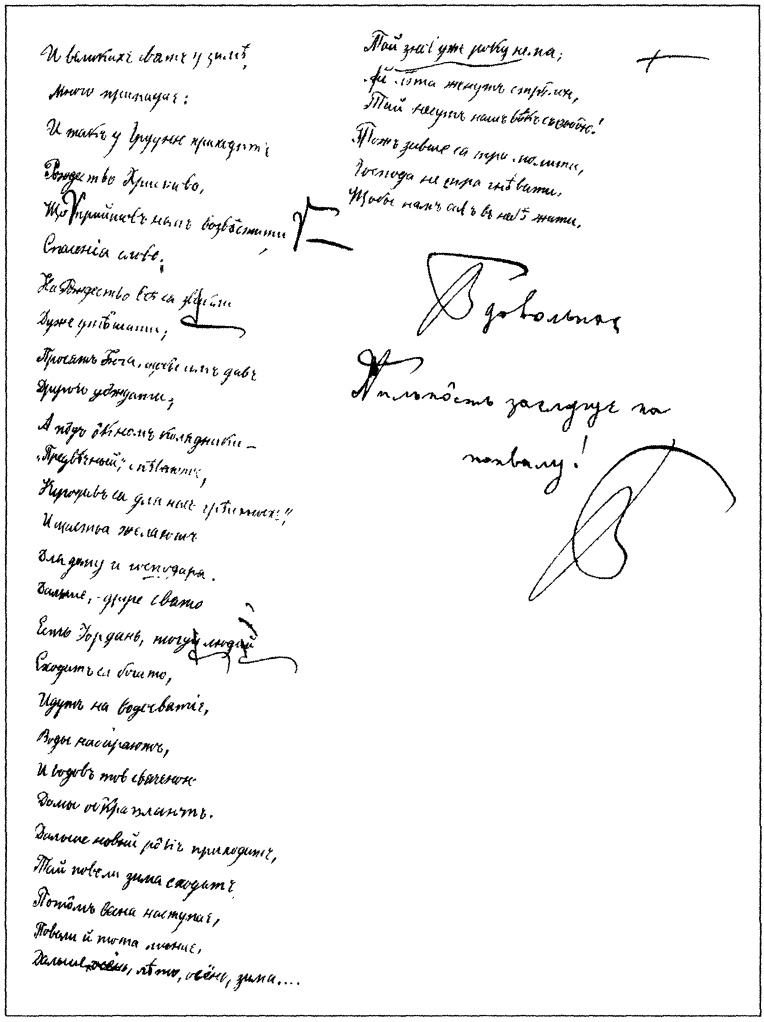

Автограф вірша «Опись зими», 1871. Закінчення
(ІЛШ, ф. 3, № 207)

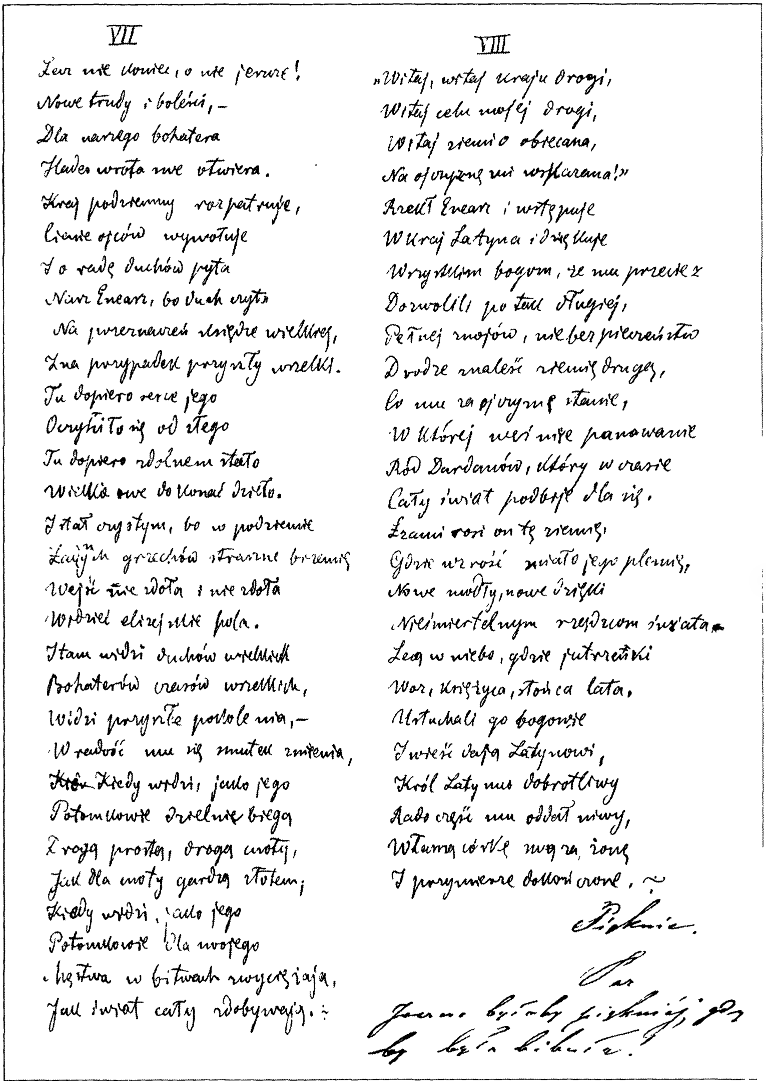

VII

Lecz nie koniec, o nie jeszcze!
Nowe trudy i boleści, –
Dla naszego bohatera
Hades wrota nie otwiera.
Kraj podziemny rozpatruje,
Cienie ojców wywołuje
I o radę duchów pyta
Nasz Eneasz, bo duch czyta
Na przeznaczeń księdze wszelkiej,
Zna przypadek przyszły wszelki.
Tu dopiero serce jego
Oczyściło się od złego
Tu dopiero zdolnem stało
Wielkie swe dokonać dzieło.
I stał czystym, bo w podziemie
Zdjął grzechów straszne brzemię
Wejść nie zdoła i nie zdoła
Wodził elizejskie pola.
I tam widzi duchów wielkich
Bohaterów czasów wszelkich,
Widzi przyszłe pokolenia, –
W radość mu się smutek zmienia,
~~Król~~ Kiedy widzi, jako jego
Potomkowie dzielnie biegą
Z drogą prostą, drogą cnoty,
Jak dla cnoty gardzą złotem;
Kiedy widzi, jako jego
Potomkowie dla swojego
Męstwa w bitwach zwyciężają,
Jak świat cały zdobywają. –

VIII

„Witaj, witaj kraju drogi,
Witaj celu mojej drogi,
Witaj ziemio obiecana,
Na ojczyznę mi wskazana!”
Rzekł Eneasz i wstępuje
W kraj Latyna i dziękuje
Wszystkim bogom, że mu przecież
Dozwolili po tak długiej,
Pełnej znojów, nie bez niebezpieczeństw
Drodze znaleźć ziemię drugą,
Co mu za ojczyznę stanie,
W której weźmie panowanie
Ród Dardanów, który w czasie
Cały świat podbije dla się.
Łzami rosi on tę ziemię,
Gdzie urośnie święto jego plemię,
Nowe modły, nowe dzieje
Nieśmiertelnym rzeczom świata.
Lecą w niebo, gdzie patrzeć ki
Wóz, księżyca, słońca lata.
Uściskali go bogowie
I wieść dała Latynowi,
Król Latynus dobrotliwy
Rado cześć mu oddał mowy,
Własną córkę mu za żonę
I przymierze dokonane. –

Pięknie.

Pan [illegible] byłoby piękniej, gdyby była [illegible].

Автограф вірша
«Podanie o przybyciu
Eneasza do Italii», 1873. Закінчення
(ІЛШ, ф. 3, № 208)

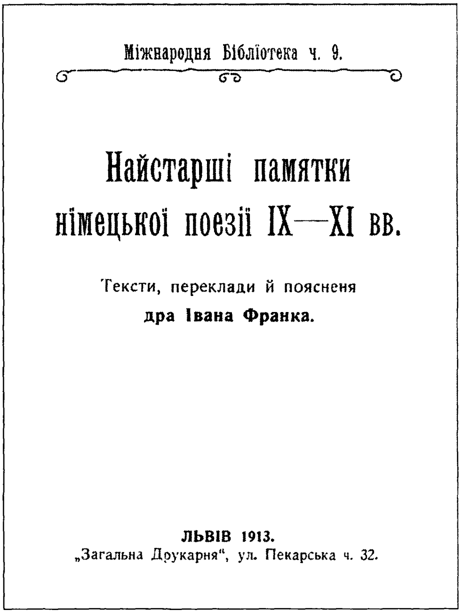

Міжнародня Бібліотека ч. 9.

Найстарші памятки німецької поезії IX—XI вв.

Тексти, переклади й поясненя

дра Івана Франка.

ЛЬВІВ 1913.

„Загальна Друкарня“, ул. Пекарська ч. 32.

Титульна сторінка книги І. Франка «Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI вв.» (Львів, 1913)

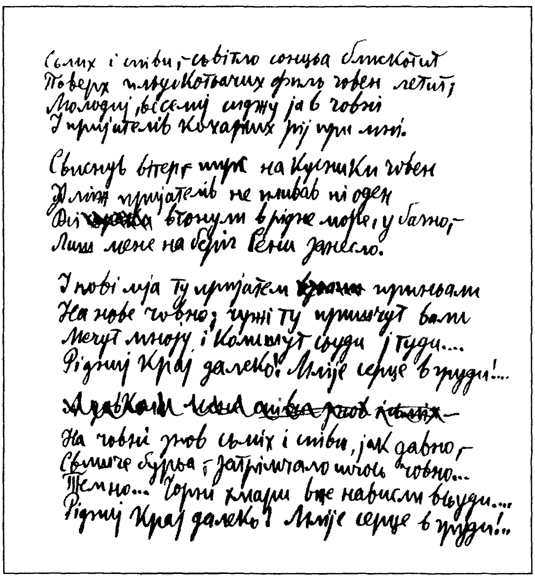

Сьмих і співи, — сьвітло сонця блискотит
Поверх плюскотячих филь човен летит;
Молодий, веселий сиджу я в човні
І приятелів кохарних рій при мні.

Сплеснув втерт — на кусники човен
І між приятелів не плавав ні оден
Всі втонули в рідне море, у багно, —
Лиш мене на беріг Рейну занесло.

І нові мої ту приятели принесли
На нове човно; чужі ту пришельці вали
Мечут мною і кидают сюди й туди....
Рідний край далеко! Мліє серце в груди!...

На човні знов сьмих і співи, як давно, —
Свище буря, — затріщало щось човно...
Темно... Чорні хмари вже нависли всюди....
Рідний край далеко! Мліє серце в груди!..

Переклад вірша Г. Гейне «Сміх і співи, — світло сонця блискотит...», автограф (ІЛШ, ф. 3, № 214)

Колись його бесїда бурю на нас
Привела — Ґолуховщину злую,
А гнилицька борба його в нинїшнїй час
Нам дала єзуітчину тую.

Для хлопа він пише, хоч хлоп в нього гадь,
Дикун без ума і без чести;
Він пише по хлопськи, щоб бридить, псувать
Той язик і в погорду привести.

О, славить сей день епохальний будем,
Що сього́ увільняє ґіґанта!
Хоч не маєм театру, йому признаєм
Славу першого комедіянта.

Друковано в ч. 17 „Нового Зеркала“ з 13 вересня, 1884 р.

XI. Притча ѡ Фарисеи и Мытарѣ.

Отъ Вычосы злоповѣствованнѧ.

Во времѧ ѡно два чл҃вка взыдоша во соудилище ѡправдати сѧ ѡ грѣсѣхъ своихъ, єдинъ фарисей, вторый же мытарь. И рече фарисей, ставъ предъ соудилищемъ и презираѧ словеса ѿць своихъ: „Господинове ѿ горнѧго соудилища, сотворите тако, да ѡправданъ изыдоу ѿ соуда сего, и азъ потроужоу сѧ во бл҃го вспꙋльней ѡйчизны нашей по всѧ дни живота моего.“ Мытарь же припаде въ оуглꙋ и біѧй сѧ во персы гл҃ше: „Отпоустите мнѣ, не вѣдахъ бо что творихъ.“ Но соудѧщіи не возрѣша ни на лесть єдинаго, ни на оуничиженіє втораго, и затвониша ꙗ во темницꙋ, въ ней же не бѧше ни тьмы, ни плача, ни скрежета зоубовнаго, но миръ и бл҃говоленіє.

И се абіє изшедши ѡна два чл҃вка изъ темници по времени немнозѣ, рѣша въ дꙋшахъ своихъ: „Моученици есмы, Роусинꙋ же всѧкоу подобаєть поклонѧти сѧ предъ нами и воздаѧти намъ все потребноє, зане гоненіє претерпѣхомъ.“ И величаша сѧ словесы льстивыми и самохваленіємъ многимъ, ꙗко за Роусь претръпѣша, но не фарисейства и мытарства своєго ради.

И взалкаша пѣнѧзей многихъ и всеѧ соуеты мира сего, и идоша во градъ нарочитъ нарицаемый Кіевъ, иже издревле словѧше мати градомъ роускимъ. Тамо совѣтъ творѧхоу книжници и старци людстіи ѿ страны сѣверныѧ и ѿ всѣхъ странъ цр҃ствіѧ рꙋскаго. Ѡни же пришедше поклониша сѧ имъ. И вопрошахоу ꙗ книжници: „Чесо ради пріидосте?“ И рече фарисей: „Что ми дасте, и азъ предамъ вамъ мт҃рь мою, ꙗже есть галицкаѧ Рꙋсь, издревле ѿщепеннаѧ, и братію мою свѧщенниковъ роусскихъ, и єресь гл҃емоую оунію, со жены и чады ихъ“ Ѡни же рѣша: „Аще за тридесѧть сребреникъ Іюда Хріста продалъ єсть, ты пріими двадесѧть и девѧть за матерь и братію твою.“ И пріѧ фарисей сребреники, мытарю же чающоу подаѧніѧ повръгоша єще три златники и ѿпоустиша ꙗ со миромъ.

И изшедше изъ соньмища рече мытарь ко фарисею: „Тоуне, батюшка, продалъ єси.“ Отвѣщавъ же фарисей и рече: „Что оубо сотворю? Аще повергꙋ имъ сребреники и шедъ оудавлю сѧ? Но возвратимъ сѧ во Галилею, идѣ же мнѣ престолъ пророческъ оуготованъ, и возсѣдъ на престолѣ почноу глаголати словеса многа и превращати бѣлое во чорное и разоумъ во неразоуміє, и вѧщшеѧ мзди оудостою сѧ. Достоинъ бо єсть работникъ мзды своеѧ, жрецоу же ѿ жертвенника жити подобаєтъ.“

И сотвориша тако и пойдоша во страноу галилейскоую. Имѣѧй оуши слышати да слышитъ.

Друковано в ч. 18 „Нового Зеркала“ з 13 вересня, 1884 р.

XII. Закінченє.

І знов за перо лїтописець бере,
Ще раз, коби хоч не послїдний,
Співати про горе та лихо старе,
Що точить орґанїзм наш рідний.

Хоч в серцї у нього тоска і печаль,
Нехай хоч уста засміють ся;
Поки Зеркала сього не присне кришталь,
Най наші в нім хиби відбють ся.

«Притча о фарисеи и мытарѣ»
з віршової хроніки «Сучасний літопис»
(збірка «Давнє й нове», Львів, 1911,
с. 222—223)

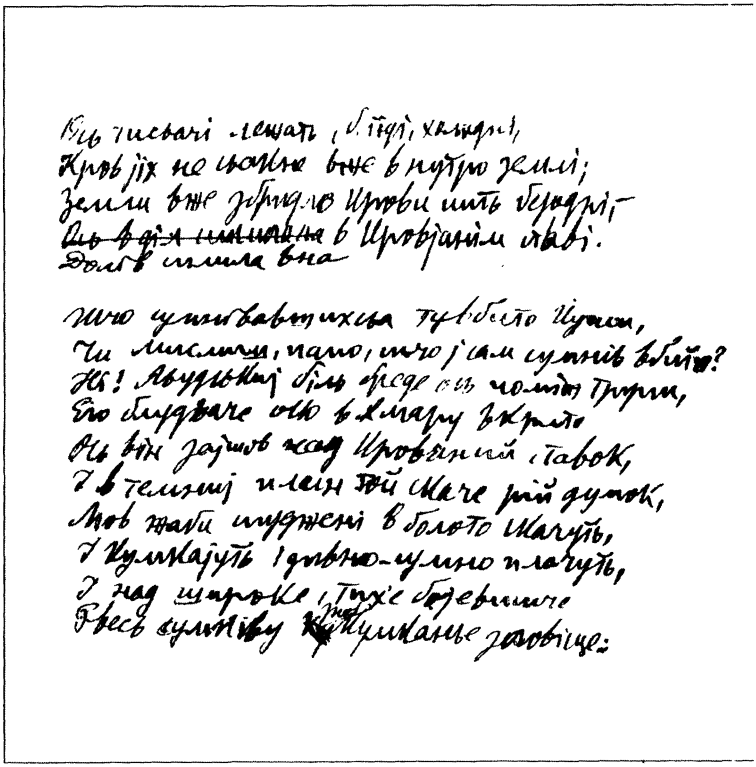

Переклад уривка
з поеми Н. Ленау «Альбігойці»,
автограф (ІЛШ, ф. 3, № 214)

Dobrze, że to odebrałem, —
Mógł wziąć więcej albo mniej [1].

Не погано обідали,
Польський театр відвідали,
Оперетка там ішла:
«Это чисто французское,
Но, конєчно, не русскоє, —
Нєту худа безо зла».

Як за три дни виїздили,
Кіш покупок громоздили
На фіакра. «Ты сматрі ж!»
Сей шукає в бумажнику,
Другий пише в записнику:
«Нє Берлін і нє Париж,
Нічєм нє удівітельной,
Но нємного уморітєльной,
Крепость, кажется, важная,
Квартіра нє авантажная.
Отель Жорж, на Пілякі ж».

В Перемишлі на день стали,
Лиш твердиню звідать мали,
Та твердині не знайшли;
Де під гору тілько йшли,
Все назад їх заверт[ал]и,
От на пам'ять і вписали:
«Фу, какіє здесь аслы!
Нє отелі, но скандали,
І нє крєпость, только шалость,
І воєнних очень малость,
І вєздє ідьош скользя.
Вєздє круто, нє уютно,
І притом же абсолютно
Нічево узнать нельзя».

---

[1] Е, злодія не спіймав,
Добре, що це одібрав, (*польськ.*). — *Упоряд.*
Міг взяти більше або менше.

Доїхали до Кракова —
І там біда однакова,
Мали звідати твердиню,
А звідали лиш святиню.
Там їх, «вєдь нє єврей Фавель»
Завіз просто аж на Вавель*,
Де в пивниці без ріжниці,
Польських королів гробниці,
Каштелянів та гетьманів,
Та всяких инших мосціпанів.
Тут від півдня аж до ночи
Видивляли старі очи.

Другого дня: «До крєпості!»
«Фу, какія нєлєпості!»
Та він везе самотужки
На могилу їх Костюшки*, —
До «крєпості», до твердині
Тут ніхто не їздить нині.

Тут вже наші ґенерали
Терпливість потеряли,
Фіякра в плече торкнули,
З півдороги завернули,
Верещали і бурчали,
З тим і Краків попрощали.
І нічого, крім оплати,
В записнику записати
В своїй пам'яти не мали.

II

Двадцять літ минуло з чубом,
З Перемишлем*, як з нелюбом,
Панькається Февросія*, —
Вся воєнная Росія!

Взять би його, укокошить,
Без гороху огорошить,
А щонайменше, як повне
Черевище, розпатрошить.

Отак завтра або й нині
Озирнуть, що всередині,
Щоб на всякий случай знати,
Де салдати, де гармати.

«Пржемысль — крєпость пєрвєйшая,
Но как-то всєх юнєйшая,
Вєдь царь Ніколай* нє нахал,
Нічево об нєй нє слыхал».

«І прі Втором Алєксандре,
Как о Ґераклє* і Євандрє*
Будь-то что-то опыхано,
Кая-чево нє слыхано.

Вєдь єзділі ж туда наші
Вояжери, патронташі,
Ґенєрали і фершали
І как-то так оплошали.

Єхал пєрвой ґенєрал,
В акно трубой визірал,
Но крєпості — суді Бог! —
Узрєть нікак нє возмог.

Єхал втарой ґенєрал,
Кучу людей он собрал, —
Разбрєліся кто куда,
Но крєпості — ні слєда.

Із шпіонской же коґорти
Одін срісовал трі форти,
Когда же четвйортой рісавал,
Был застрєлєн наповал.

Тот спрашівал, кромє всячіны,
К чему форти прізначены, —
А вєдь был же нє асьол! —
На виселіцу пошол.

Второй успел фортов трі
Срісовать вне і внутрі
С планов толька, — вдруг біном! [1]
Ісхода нєт ні в одно[м].

Повєлєлі стараться,
Вовнутрь форта добраться, —
Пошол ловко, бєзбєдно,
Но пропал же безслєдно».

Так бідкали офіціози, —
Проливали б дрібні сльози,
Якби крокодили й скали
Дрібні сльоз[и] й очи мали.

У реєстрі довгим рядом
Мов овочі, збиті градом,
Стоять назви повішених,
Сиротами полишених,

Ув'язнених та убитих
І безслідно десь укритих
Жертв одного воза й дишля,
Захланного Перемишля.

Стоси звітів безмислених,
Гори планів покреслених
І видатків міліони —
Все за вигадки й андрони.

«Єсть Перемишль чи нема?
Не пожерла ж його тьма!
А як єсть, то де ж, у чорта,
Його мури, башти, форти?» —

---

[1] Формула з висшої математики, трудна до зрозуміння. — *І[ван] Ф[ранко].*

Так російська стратегія,
Кажда її колегія
В глубині душі питала, —
З тим її й війна застала.

Але в кождій колєгії
Свої плани стратегії.
Знали те, що хтіли знати,
І шпіонські фабрикати,
В міру того, як бажали,
По-своєму поправляли.

III

Аби край наш, ніби свійський, —
З ярма німців слобонити,
Постановив цар російський
Галичину, биту горем,
З трьох точок нараз залити
Свого війська цілим морем.

Ринуть мало як в запусти
Теє військо на Перемишль,
Краків, Львів.

Тії три твердині взявши,
Ноги добре підв'язавши,
Мали перейти Карпати,
Будапешту добувати.

План той, добрий для показу,
Розійшовся якось зразу,
Мов будівля на піску;
Лиш одна часть вповні вдалась,
А друга часть роз'їздилась,
Зайшла в колію грузку.

Вповні вдалась Львова здобич,
А тут зараз — що ж ти зробиш! —
Давай силу розривати,
В дві безодні наливати —
На Перемишль і Карпати.

Як під Краків підступили,
Мечі якось притупили,
Пішли на Схід блукаючи,
Ще двох голов шукаючи,
Мов звернула біда дишель
Відси теж на Перемишель.

Ті, що в Сокали втішались,
Як до них москвофіли пхались,
Навпростець у Львів пішли;
Легша тут була дорога,
Та дістала їх тривога, —
Перемишля не дійшли!

За десять днів — усталено
Й самим царем похвалено
Перемишль відразу взять;
Там на Краків ряди веди,
А з Кракова й не чуй біди, —
Підем Відень воювать.

А у Відні будем гідні —
Самі руські, самі рідні —
Рівночасно й дружно стати,
Ну, за місяць врешті-решт
З тими, що йдуть воювати
Через рідні нам Карпати
Сегедин і Будапешт.

Гей, сей план, на показ добрий,
І широкий, і хоробрий,
Але здався він біді;
Вона його вколисала
«Grande fiasko»[1] написала,
Мов вилами на воді.

«Неботичнії Карпати?»
Легко слово се сказати,
Та нелегко виповзати

---

[1] Велика невдача (*італ.*). — *Упоряд.*

По зелених склонах їх.
Не такі-то й неботичні,
Як широкі та величні,
З множеством стежок, доріг.

IV

Поки руський край сягає,
З Попрада* перебігає
Через ті Карпатські гори,
В п'ятьох місцях з Галичини,
В Угорщину та на південь
Зелізничий поїзд скорий.

А гостинців трамбованих
Цісарських, давно будованих,
Набереться це з десяток,
Битих доріг повітових,
Для їзди і гарматових
Іще, може, дальший п'яток,

А громадських возових,
Переїздів полевих
В кождім селі хоть дві буде,
А стежок, де ходять люде,
Скаутам* любих, — і до віку
Не злічити чоловіку.

Руські вожді на тім стали:
Де дорогу лиш застали,
Чи цісарську мурована,
Повітову фундована,
Чи громадську полевую,
Чи непевну лісовую,
Аби тілько возовую, —
Зараз на ню військо слали,
Коні, вози та гармати;
Села всі, присілки й хати
Мусіли їх в собі мати,
Руську силу подивляти!

Не гордували й стежками,
Лісовими просмиками,
Деревляними містками,
Навіть без поруч кладками, —
Всюди перлась руська сила,
По баюрах грязь місила,
Хліба по хатах просила,
Що знайшла, то виносила,
На Угорську Русь спішила!

Такий залив неслиханий,
Механічно попиханий,
Людьми, кіньми, нагайками,
І возами з каблуками,
Рушницями й гарматами,
І всякими псу братами,
Що ні про що не дбаючи,
Лиш вперед себе пхаючи,
Міста й села проходили,
Байдуже їм, чи блудили,
Аби місце лиш зискати,
Якнайскорше далі стати.

Вже в вересні тая сила,
Мов сарана, край укрила,
Захопила зелізниці,
Обсадила доїздниці,
Промережала всі гори,
Розсипала скрізь табори,
І, мов повінь, — трусь не трусь! —
Перла на Угорську Русь.

Тут для нас усе пропало,
Дневників, листів не стало,
Суди, вряди [1] опустіли,
Щезла навіть поліція.
Достойники ждать не хтіли,

[1] Уряди, адміністрації. — *Упоряд.*

Не спинила амбіція,
Пан намісник як дав драла,
Вся губернія удрала,
Бурмістр шмигнув до Кракова,
Рада міська однакова:
Хто куди знав, з краю манджав,
Московського ярма не ждав.

Хто лишився, не всі пропали,
Та немов поосліпали —
За московськими полками,
Кіньми, фірами, в'юками,
За вояків громадами,
Їх піснями й парадами,
Й годними канонадами,
Ненастанними побідами,
Бенкетами й обідами.

Нам в голоді та холоді,
Як старині, так молоді,
Здавалося, що для нас
Вже не вродить ананас,
Що ніколи нам на лад
Не доспіє виноград,
Що не їсти нам кашта[на],
Що не зсядеться сметана,
Не зіб'ється жовте масло,
Що вже наше й сонце згасло.

V

Тим, що в гори йшли зі Львова,
Невільна була дорога;
Скрізь австрійські самопали
Їм дорогу заступали;
Були стички, були битви,
І побіди, і гонитви.

Зразу верх австрійці брали,
Тут і там в Росію впали [1],
Росіяни ж уступали,
Мов на силах підупали,
Хоч війни ще й не було.

З Новоселиці та Бродів
Втішних вістей до народів
День у день багато йшло:
«Наші в Росію вступають,
Села та міста хапають,
Руську силу мов змело».

Та була се лиш забавка.
Раптом, мов чортівська справка,
Відмінилася картина:
Наше військо, мов дитина,
Вже без проводу блукає,
Далі, наче на коменду
Одержавши репрімєнду,
Відступає та втікає.

Мов зі сходу чорна хмара,
Гірше турка та татара,
Відступає руська сила, —
Так би наших і здусила,
Якби вони такі були,
Як з тектури чи бібули.

Та були в нас хлопці браві
І в Чехії, і в Моравії,
Були стрільці тирольськії,
Що хоробро держалися,
Й леґіоники польськії,
Що наперед все рвалися,
Потім якось сховалися.

---

[1] Вклинилися у фронт. — *Упоряд.*

Були битви кровавії, —
Не про всіх я міг дізнаться;
Під Галичем біля моста
Полонено тисяч двадцять
Війська того російського, —
Впало й наших дуже много.

Боронився й Миколаїв,
Куди бухнула струя
Війська того російського
Ізі Львова до Стрия, —
Та, мабуть, і ті пропали,
Що в моїм домі ночували
Та конину смакували.

Та вже в вересні почала
Руська перевага перти
До Перемишля на захід,
Мов на гвалт, на стрічу смерти, —
Ішли піші співаючи,
Їхали кіньми гукаючи,
Непереглядні гармат ряди
Та ящики-дивогляди.

Сунули сотні самоходів
Зі старшинами всіх народів,
Гнали гонці поодинці,
Немовби світа всі кінці
Тим Перемишлем цікавились,
Нічим, крім нього, й не бавились.

Не пішло й тут без пригоди,
Без тяжкої перешкоди:
У Городку* муром стала
Австро-угорська навала,
Що много крови коштувала;
Штири дні битва тут тривала,
Що многих тисяч гробом стала.

З тяжким трудом звитяживши,
Своїх сто тисяч положивши,

Руські поперли далі й далі
У непоборному розпалі.

Про так великі битви глухо,
Але безладно ловить вухо
Звістки короткі та вимовні,
Кровавих жертв і страти повні:
«За Станіславів* — там — до ката! —
Три дні вже йде борня завзята».
«Ще Миколаїв* тримається,
Стрий* огнем бою займається».
«Калуш* узято, вже й Надвірну*, —
Ось маєш звістку достовірну».

«Дрогобич* взято і не взято,
Жертв там упало небогато;
В Самбір* прибули через Рудки*, —
Його здобути — чисті шутки;
А з Самбора вже аж на Турку*
Потягло військо, мов на шнурку».

«Фельштин* узято, Хирів* взято,
На Устрики* йде військ багато;
Добромиль* взять було теж легко, –
Ба, вже й Перемишль недалеко.
Ось і Нижанковичі* взято, —
Зближається велике свято».

VI

Думалось чомусь, що мусить,
У якесь велике свято,
Перемишль добутий бути,
І як виступлять завзято
Руські вої в бій, то зрушить
Се святця хоч будь-якого
Більше всякої покути.

А тут, на́ тобі, такого,
Нема й свята великого,

На якім би знак наткнути,
Ну що, Йвана Богослова?*
На того ніщо вповати.
Більше вже свята Покрова*:
Коли мати се Христова,
То й всім християнам мати.
В одно свято й друге свято
В бій ішли вони завзято,
Хоч завзятє се марне:
Десь гармати громихають,
Міни з землі вибухають,
Але військо не видне.

Дармо глядять і питають:
«Де тут тюрми та казарми,
Артилерія й жандарми,
Де фортеці й бастіони,
І ті дивні бестіони,
Що так влучно поражають?»
Але руські хлопи й жони,
Хоч убий, ніщо не знають.

З тяженькими клопотами
На полеві влазять стежки,
Але стежки та доріжки,
Де глянь, колючими дротами
Замотані півпереки.

Зійди з стежки на оране, —
Таке ж лихо невпоране —
І по ріллі, й над ріллею,
Колючі дроти над землею.
«Бери, салдат, дроти в руки,
Тягни, рубай, рви на штуки!»
Глядиш, уже в крови руки,
Сила ніщо тут не вспіє,
А у тілі душа мліє.

В одно свято й друге свято
Бились вони страх завзято

І житєм не дорожили;
В одно свято лиш п'ять тисяч,
А у друге вже шість тисяч
Душ хрещених положили.

А на ґенеральській раді,
Що була по тій параді,
Радко Дмітрєв ґенерал,
Що болгарського був роду,
А до руського народу
Любовію запалав,
Попросився до походу
Й з волі царя в сю пригоду
Ґенеральський чин обняв, —

Висловився: «В біязі будем,
Перемишля не здобудем,
Поки його з всіх боків
Не обставим та не стісним
Нерозривним та зелізним
Колом руських вояків.

Тому раджу завізвати
Тих, що стали воювати
Західну Галичину,
Хай беруть усе Засянє,
А ми за своє завданє
Візьмемось у бік Сяну*».

Приплеснули ґенерали,
Ради ліпшої не знали,
Похвал йому не скупили.
І вже в жовтні обступили,
Мов зелізним обручем,
Перемишль і кожду днину
Безконечну стрілянину
Перли в саму середину
Від усіх сімох корчем.

В день Пилипа-ученика*
Сталась притча їм велика.
Невеликі та грізні,
З підземелля вийшли сили,
Доми в місті обсадили,
А [з] заходу підступили
Наші полки помічні.

Замість шаликів, коруликів,
Взяли наших москаликів
Рівночасно в два огня.
І з самого лиш Засяня
Від зарання до сніданя
І до сонця погасання
Вклали тисяч сімдесять.
По тім, помічні — в Карпати,
Місцеві ж — під землю спати
Схоронилися оп'ять.

VII

Далі тягнеться облога,
«Мабуть, буде воля Бога, —
Думка в руських занялась, —
Щоб в день Святого Николая*,
Ся твердиня немалая,
В наші руки піддалась.

Буде дар се знаменитий,
Наймилійшеє надбаннє,
Як в той день тезойменитий
Чи на раннєє сніданнє,
Чи на царственний обід
Йому зможем поклонити
Найціннійшу з всіх побід».

Ще поперли свіжі сили,
Щоб пожежу ту гасили;
Щодень гнали генерали
Кого знали і не знали,

В ті невідомі провали,
Що так-так і пожирали
Руську силу день у день,
В ту безодню невідому,
Що всіх жерла покрийому,
Мов солому жре огень.

Руські воїни дуріли:
Їти й гинути без цілі
Від незримих ворогів!
Спротивлялися салдати
В бій безмисний виступати,
Хто в передніх був рядах;
Заднім велено стріляти
Тих передніх, що втікати
Муть з рядів і напускати
На полки безладдє й страх.
Усе гнало і спиняло,
Часто голови ломало,
Але виходу не знало, —
А люд збройний тах і тах.

В святий празник Николая
Йшла тривога немалая
По всіх таборах, мов дрож,
Гули всі, що буде лихо,
Кождий мусів бути тихо,
Бо противиться не мож.

Лиш один піп православний
Поперед ряди пішов.
Велегласний, сильний, явний,
Ніс Христове тіло й кров
І благословив довжезні
Ті мовчущії ряди,
Й сльози капали грубезні
В нього з віч до бороди:

«Братіє, внемліть і знайте,
Що найвищий довг салдат

За царя, отецтво й віру
Душу й жисть свою оддать.
І коли така потреба
Нині випала для нас,
Виходім по волі неба
І приймім останній час.

І не жду я на побіду,
Та попереду вас піду;
Не питаю, куди дійду,
І де голову складу.
Але знаю, що за нами
Шлях сей, встелений тернами,
Инші торним вже знайдуть,
І туди, де нам не снилось,
А їм, праведним судилось,
Втішно й велично дійдуть.

Вірю теж, що з волі Бога
Хто сегодня упаде, —
В сім одна нам та дорога! —
Просто в небеса дійде».

Пішли всі, не всі вернули.
Що було і як було,
Не все мраки загорнули,
Але тілько ми почули:
Сорок тисяч їх лягло.

Та й ще чули жарт пригідний,
Хтось-то, дотепом не бідний,
Вість розвіяв по земли,
Що ті сорок тисяч бравих,
В бою вбитих, не лукавих,
До брам неба підійшли.

Там Петро сидить, читає,
І прихожих тих питає:
«А ви звідки й скілько вас?»

«Перемишль — рука Господня!
Сорок тисяч нас сегодня
Полягло там в один раз».

«Ну, — сказав Петро, — сегодня
Ні при чім рука Господня, —
Се б ми дещо знали тут.
А там були руки злобні,
Загребущі й низькопробні,
Що в глухий вас гнали кут.

А ось у "Воєнном Слові" —
Прочитайте всі здорові! —
Що написано стоїть?
"Вісім тисяч наших впало".
Але з них ніщо не встало
Й не прийшлю ще на сей світ».

От якби я був нахалом
І російським ґенералом,
Я б сказав вам: «В дураки!
Вєдь нє тє вы, о которых,
Здєсь напісано! Во-вторых...
Та я вам ніякий воріг —
Ждіть Господньої руки!»

[9—]12.XI.[1915 р.]

В ПАРКУ

В парку перед пишним палациком
Походжає гарна пані
Літ середніх, красоти ще не втерявши,
У вишнево-барвім вбранні.

Муж до міста поспішив ще зрана,
Мав завізванє спішнеє, —
А вона, ще від снідання вбрана,
Носить в груди прочутє сумнеє.

І що ж може тут страшне грозити
Їй у тім маленькім раю?
І облетів погляд сумовитий
Паркан парку від краю до краю.

Втім беззвучно хитнулася брама,
В брамі два російських офіцери.
Один мовить «Jaśna pani sama?
Przepraszamy! Szukamy kwatery» [1].

П а н і

Nieznam panów! Ach, na łaskę boską,
Stąd jesteście? [2]

Д р у г и й о ф і ц е р *(до першого)*

«Право, это шалость!»

ДВІ ЧЕТИ

Два вкраїнські четарі ішли через гори;
Не йшли прудко, та прудкий був їх слух і зори.
А ось чути стрійний хор! Пісня полковая!
Се у м[н]ожному числі слуги Николая!
«У хащі! Ти — на той бік, я — на сей бік шляху.
Як будуть минати нас, задамо їм страху!»
Їдуть собі москалі по пустому місці
Без жадного офіцера, а самих зо двісті.
Їдуть певно, по наказу, та й співають стрійно.
Аж ось чути: «Перша чето, на одно коліно!»
Буркнув дядько* сивоусий поміж москалями:
«Ось чета! Знов засідка! буде лихо з нами!»
Ті не чують. Ще крок пройшли — жадна їм
морока,
Аж там поклик: «Друга чета, прикла́ди до ока!»
Крикнув дядько: «Стой который! Братци, ну сайдьомся!

---

[1] Ясна пані сама? Перепрошуємо. Шукаємо квартиру (*польськ.*). — *Упоряд.*

[2] Не знаю панів. Ах, на Божу ласку, звідки ви? (*польськ.*). — *Упоряд.*

Бросай ружья і вверх руки! Сдайомся, сдайомся!»
Вискочили два четарі, при їх ружьях стали
І дві сотні москалів у полон дістали.

Написано д. 14 падолиста 1915

ЖІНКА З РЕВОЛЬВЕРОМ

Оповідав один улан ось яку билицю:
«Зразу в війні перейшли ми російську границю.

Було біля Лопатина* чи Радивилова*, —
Через села волинськії вела нас дорога.

Їх самих ми не чіпали, одну бачність мали
Знати, чи їх москалі де не позанимали.

Та москалів не було ще, прийшли аж пізнійше;
От тоді нам уходити прийшлось найспішнійше.

А тоді ще було тихо. Ніби свої люде,
А питай що, відповіди звичайно не буде.

Боялися, й було чого: взнавши достеменно,
Що хтось говорив з австрійцем, мстилися страшенно.

Та трафилось в однім селі мені таке диво,
Що й досі ще, як згадаю, ввижається живо.

Їду конем через село, проти мене жниця, —
Ні стара ще, ні молода, статна молодиця.

На голові серп на хустці ріжком у долину.
«Чи чула ти, молодице, якую новину?»

«Та чи чула, чи не чула, вам якеє діло?»
До самого мого коня приступає сміло.

«Та я, бачите, австрієць. І хотів би знати,
Чи москалі тут де в селі, чи їх не видати?»

«Та хоч то ми й не москалі, а все ж руські люде,
Як уб'ю я австріяка, то честь мені буде».

І винявши револьверик, стулила в долоню
Й вистрілила двічі по мні, але не по коню.

Пробреніли обі кульки, мов чмелі, повз мене,
«Еге, — кажу, — за гаряче та прийми студене!»

І, добувши остру шаблю, — ой Боже мій милий! —
В саме тім'я із переду рубонув щосили,

Із голови серп ізлетів, блиснули обоє,
Серп і шабля, а голова, здавалось, надвоє

Розкололась, немов гарбуз, під топора вдаром,
Скочив кінь, і я жахнувся, мов облило варом.

Скочив кінь, погнав наперед, а я озирнувся, —
Стоїть жінка, мов стовп стала, — я ще раз жахнувся.

Жену вперед. Озирнувся, земля мов дрожала, —
Стоїть жінка, не рушиться, і нарешті впала».

Написано д. 14 падолиста 1915

ПРИГОДА В ПІДБУЖИ*

Невелике місточко наш Підбуж гірський,
Та й слава його невелика,
Та й я чоловік нічим славний такий,
А трафилась, бачте, притика.

Хто про Підбуж чував? Не яка й сторона,
А мов мати вночи повивала [1];
А набігла у нас з москалями війна,
Розгорілася в Підбужи битва страшна,
Що сім день і сім ночий тривала.

---

[1] Вірування, що хто вродиться вночи, будуть люди не знати або забувати його. — *І[ван] Ф[ранко].*

Та й не битва була — стрілянина сям-там.
Надійшли москалі від Урожа;
Зараз стали по всім вулицям та хатам,
Дали знать себе всім парканам та плотам, —
На огонь забирала сторожа.

Першу ніч з ними враз ночували ми ще
Та приймали як гостий, чим мали, —
Та бо в них така з'їж! Із курми та свиньми
Зараз впоралисъ; поки оглянулись ми,
На заріз всю худобу забрали.

В мене хатка мала, ніби десь край села
У яру за потоком стояла.
Я гадав: «Оминуть». Еге-ге, йдуть та йдуть,
Поки сонце зайшло, заповнили весь кут,
Хата, шіпка й стодола від них аж стогнала.

Оламали весь сад, спорожнили весь склад,
Що було можна з'їсти, те з'їли.
«Стоїмо лиш сю ніч, завтра підемо пріч,
А те, що ми взяли, кому треба повідж!» —
На потіху мені заповіли.

Та бо другого дня вийшла та голодня,
А за хвилю патроль прибігає:
«Геть із хати, старий! Жінку й діти бери,
Тікай геть від улиць, от сюди догори!
Неприятель згори надтягає».

Чути вистріли скрізь. Зараз видно: «Не лізь
У долину, бо там буде лихо!»
Скоро ми, як могли, узяли, що взяли,
Хто живий був у хаті, усі потягли
Горі яром доріжкою тихо.

Недалеко ми йшли, під верхом стали ми, —
Там деберка широка й глубока,
В ню зійшли, що було в нас — усе склали ми,
І повітрє пречисте вдихаєм грудьми, —
Тут безпечні від людського ока.

Зараз хлопці взялися печеру копать, —
Помагають в роботі й дівчата.
«Не одну, мабуть, ніч треба тут ночувать,
А що ось принесли, у безпечне сховать,
От така буде в нас нова хата!»

В мене хлопці веселі й дівчата також, —
Не скривдив мене Бог на родині,
Як прийшли москалі, всі дівчата малі,
Мов сполошені вівці, в відлюдній скалі,
І дорослі дівки поховались в тернині.

От ак ми в тій дебри проживали сім день,
Я ходив людий инших шукати.
Де хто скрився, а хлопці збігали униз,
Поміж корчі, плоти, бур'янами та в хмиз,
Заходили в опущені хати.

Що знайшли, то тягли. Було дещо таке,
Що сусідам потім позвертали,
Та найбільше стягнули такого добра,
Що, накравши та не сподіючись «вора»,
Москалі по хатах полишали.

А вони всі в рядах, наче їх гонив страх,
Вулицями місточка ходили,
Парцували в домах, по стрихах, пивницях,
По садах та грядках, по стайнях та шіпках, —
Але ворога не знаходили.

Тілько тут чути: тріс! То знов там чути: тріс!
І не знали, хто й відки й де стрілив.
Тут москалик упав! Там москалик упав!
Хтось немов отак зблизька до них підступав,
Коротко мірив та добре вцілив.

Кождий день, скоро світ, їх велике число
Виряжалось вперед до походу,
Кождий день воно той сам гостинець товкло:

Смільна, Залокоть, Тур'є — до бистрого броду
Бистрички ще сяк-так воно йшло.

Та за бродом тим скрут, а на скруті тім ліс,
А у лісі тім яр, а тим яром,
Мов щілинкою вуж, так гостинець поліз,
А гостинцем немов не пуска якийсь біс, —
Що підуть, то все даром і даром.

Ще від Підбужа їх все щібають кульки,
Наче вибранців Божих до неба;
То з правої руки, то з лівої руки
Щось десь трісне, — ніякі не вкажуть знаки, —
А з них жить вже котромусь не треба.

Та за Тур'єм — не те! Наче буря мете,
Наче пекло несите глитає,
І то, аби вистрілів много ревло, —
Мов горох торохтить, наче щось затяло, —
І великої сили московське число
Наче свічка в малім огні тає, —
І що вранці велике й поважне було,
Ніччю смирне й маленьке вертає.

Аж як сім день пройшло і подвійне число
Чи потрійне, а може ще й більше пішло,
Наших врешті вони побідили;
Вийшли з Підбужа гучно то так,
Що нікому з міщан не був поданий знак,
Що вони всі уже підходили.

Справді, вийшли не всі, мов зайці у вівсі,
Полишилась російськії власти
Та коменда солдат, а з них кождий псу брат,
Не пізнаєш по нім, чи житю твому рад,
Ме тебе боронити чи красти.

Аж у сьомий день ми в свою хату війшли,
І пусту її, хоч не безлюдну знайшли,

Бо хоч сонце давненько вже встало,
То на голій земли, як прийшли та лягли —
Видно сталося щось так, що встать не могли, —
Аж дванадцять людий ночувало.

В хаті темно було, бо таке щось зайшло —
Позабивані вікна дошками;
Ні полиць нема в хаті, ні лав,
Навіть припічок ворог забрав
І постелю, хоч не з подушками.

Голі стіни. А тілько як ми
Світло соняшне вікнами в хату й дверми
Пропустили, що стало нам видно,
Що дванадцять мужів помордовано всіх
І полишено голих, а їм ані гріх
Полежати було, ані стидно.

Лиш по тім, що такі всі вони немалі,
Вусачі, силачі, бородаті й косматі,
Ми могли заразісько напевно пізнати,
Що се все — москалі,
А якої народности й роти,
Сего ми не дізналися й доти.

Та один незвичайний був знак:
В животі в одного з тих страшних забіяк
Офіцирська австрійськая шабля стриміла,
А як діти за чимось полізли під піч,
То знайшлась друга ще незвичайная річ —
То маленька нога сніжно-біла.

Серед хати велике огнище,
Та все кров'ю залите було, —
Дали знать вартовим, що стояли найближче,
Кілька їх, дещо й старших, потому прийшло.
«Спрятать!» — мовив найстарший панище.

Так по Підбужи військо московське пройшло.

Написано д. 14 падолиста 1915 р.

TANCERZE

Legenda ludowa

Na tancerzy chorujecie?
Zaczęliście już w niedzielę
Do mszy świętej przy kościele, —
Długoż tańcować będziecie,
Moi młodzi przyjaciele.

Tańcujcie rano, w południe,
Cały wieczór aż do nocy.
Trafiło wam się przecudnie —
Ubrałiście wszyscy schludnie
I nie będzie wam niemocy.

Tańcujcie i w poniedziałek,
I nie będzie wam starości,
Żaden pyszny świszczypałek
Nigdy wam nie pozazdrości
I smierć do was nie zagości.

Tańcujcie także we wtorek!
Napełnijcie dobrze worek
Tem, co wam kto bądź dać zechce,
Żaden maleńki amorek
Nikogo z was nie połechce.

Tańcujcie także we środę!
Nie bójcie się o urodę.
Ta, którą na sobie macie,
Tę na wieki zatrzymacie,
Nie podlegnie żadnej stracie.

Tańcujcie także we czwartek!
Nie trza wam futer, ogartek;
Będzie wam w zimie i w lecie
To, w czym teraz tańcujecie,
I po śmierci mieć będziecie.

Tańcujcie także i w piątek.
Dobry był tańca początek,

Lecz koniec jego daleki —
Bez dozoru, bez opieki
Nie skończycie ni na wieki.

Tańcujcie także w sobotę!
Kto w ten dzień kończy robotę,
Na was spojrzeć ma ochotę,
Wam się nie będzie dziwować,
Boż nie robota tańcować.

Nie trzeba wam pożywienia,
Ni mieszkania, ni odzienia,
Bo się w was nic nie pozmienia,
Będzie jak od przyrodzenia.

Nie trzeba żadnej nauki,
Dość wam tej jedynej sztuki;
Nie trudzące tańcowanie
Czyż nie miłe powołanie?

Nie pójdziecie w świat daleki,
Zostanie wam ta ojczyzna;
Że bez Rusi byc nie musi,
Może wam i to kto przyzna.

Nie wezmą wam wiary w Boga,
Bo od niego wam ta droga,
Aleście wielcy i mali
Jemu nigdy nie ufali.

Więc nie idzcie w świat daleki,
Nie spotka was żadna troska;
Macie królowę na wieki,
To jest w a s z a M a t k a B o s k a.

Написано д. 16 падолиста 1915 р.
Доповнено д. 19/XI

ПІД СЕЙ ВОЄННИЙ ЧАС

В київському університеті
На юридичнім факультеті
Числився Щербінін до окрас.
Ні станом гнучим, ні красою
Пренепорочно-молодою,
Лицем, очима, тонкими губами
Та божественно чорними вусами
Він перед жадною панянкою не гас.
Ще факультет його далеко не скінчився,
Як він зненацька в війську опинився,
Та дослужився чи не дослужився,
А прапорщиком ізробився
Під той воєнний час.

Зведи ж його Господняя рука
Один-одніський раз
З жінкою лікаря Онищука,
Що десь з Галичини прибув до нас, —
Із полькою чорнявою,
Веселою та жвавою,
Малою, невимовної краси,
Що хоч бери та на руках носи, —
То наш Щербінін у той перший раз
Направду млів, горів і гас
Під той воєнний час.

Та не такий він був у нас,
Аби сумуючи й зітхаючи,
Порад та ворожби шукаючи,
Глядів безмовно на такий алмаз
І мовчки чах і гас.
Він був, мов те живе срібло,
Що ніби лежачи плило й текло;
Його занятє все якесь тягло, —
Не діло, а занятє — се якраз
Підхоже слово.
Забігав, заходив і заскакав здорово
Наш прапорщик, а все туди якраз,
Де темнокудрий той алмаз

Світив очима й кучерями тряс
І викликав огонь і пал і жас
Під той воєнний час.

І ось зійшлися тії два світила,
Одна зоря їм день благовістила,
Одна палка година їх вмістила
В одній шамб-сепаре́ [1], — почався райський час,
Пив прапорщик душком вино, і мід, і квас, —
Чиє і від кого — не запитав ні раз,
Аби лиш випить була сила;
Вона ж, мов пташка та золотокрила,
Не лиш чарівним зором жгла,
Але практично обчислить могла,
Які їй користи і скільки страт несла
Нова, та не гаразд розвідана ще сила,
Що стежку життєву їй перейшла.
Мужа від перших хвиль у свій секрет втягла, —
Те вже, мабуть, було не перший раз
Під той воєнний час.

Шамб-сепаре́ то там, то тут...
Прийшла війна, і все те в кут,
Вони у спільному купе женуть
У завойований вже Львів;
Не хочеться поза вікно й зирнуть,
Бо й що би там уздрів?
Тут — голий насип, а там — рів.
Його краса природи не манить,
Бо в голові шумить, шумить, шумить...
Всю ніч не спав він ані раз,
А скоро світ — замість заснуть,
Рушай у невідомий путь,
Позавтрі на прийомі треба буть,
Се діло важне, не що-будь,
У сей воєнний час.

Вона ж — невтомна. Бігала весь день —
Куди, за чим — він навіть не збагне,

---

[1] Chambre-séparé — окрема кімната (*франц.*). — *Упоряд.*

Одно йому присвічує лишень:
«Та й палко ж полюбила ти мене!»
Вночи заснула, а тепер огень
В очах горить, сон голови не гне.
«Та й ловко ролю я свою там відіграла!
В мужа була, була і в ґенерала,
І виєднала все, за чим він тужить.
Сама ж сестрою милосердя стала
При полку, де мій Саша служить,
Була в команді, всі інструкції вхопила
І обязательний костюм купила,
І на дорогу теж не будь-який припас
Під сей воєнний час».

А він дріма. Мерещиться йому,
Що він свобідний і вельможний пан.
Краса, багатство і талан...
Хтось здалека показує тюрму —
Звичайний у Росії стан!
І уривки розмов: «Всьо позволітєльно!..
І Львов взялі, і Перемышль вазьмут.
Да после этово не удівітєльно:
Краков возьмут і к Вєнє падайдут.
І в горы рінулісь, да как стремітельно! —
Атпора нікакова не найдут!
Эй, Саша! Ти о чом затосковал?
Что прапорщик? Да ти ж єщо і служби не знавал!
Всьо на папойках да на балах, —
На лінію прасісь! А там бы не аплашал [1] —
Бить тєбє, Саша, в ґенералах!»
От так товариші жартують всі не раз
Під сей воєнний час.

І він заснув. Хропе. Ніщо йому не сниться.
Одна розтулена розкрилася рісниця,
Але він спить. Вона очима
В лице йому впилась.

---

[1] Оплошать — від плохий; аплашал — показав себе дурнем — *І[ван] Ф[ранко].*

Він спить, рісницею ні раз не блима,
Та блідість смерти по обличчю розлилась.
«Він немічний! Ще не тепер, о, ні!
Та, мабуть, скоро буде.
Адже нічого не зробив мені...
В які ж він може вийти люде?
Я набрехала, що його так тягне
На лінію. Так тягне, як мене.
Та в генерала я вже виєднала,
Що не піду туди, куди душа не прагне, —
Його ж та лінія кровава не мине.
Накажуть — самоходом він дмухне,
Чи вернеться, хто знає, — а тим часом
З тим пречудесним галапасом
Іще у Львові поживу,
А мужеві для обезпеки
На час не близький, не далекий
Я назначила рандеву
До Львова. Певне, він вже не застане нас
Під сей воєнний час».

Від того дня минуло три неділі,
Були на яблонях ще яблока незрілі,
Кінчився вересень у красоті літній,
В готелю ж при вині присівся він ід ній.
Були самі. Вона була спокійна,
По-давньому погідна, чемна, стрійна,
А він мав троха п'яний вид.

«Вєдь нєзачем же мнє на лінію таскаться.
С вамі-то я успєл уж абласкаться,
Но в полк, в сраженьє, мне как-будто стыд,
Вєдь я не обучон, чему там нужно.
А сказывают даже, там наружно
Нє відно нічево, но только із землі,
Із чорной пахаті откуда-то лєтят
Густые залпы [1], ими уж крєстят
І заклінают землю; вєдь она,

---

[1] Залп — ряд вист[рілів]. — *І[ван] Ф[ранко].*

Как-будто кєм-то акалдована, —
Скажі на мілость, ну, резон какой
Прапорщіку на бой ступать с землькой?»
Так не один москаль мітикував не раз
У той воєнний час.

На чарку глянув він, вона була пуста.
Налив і випив — і рум'янії уста
Цілує й промовля: «Памілуй, вєдь тєбя
Вот так беспамятно любя,
Я, собствєнно, не трус, но нікакой же воін,
І, собствєнно, нікак нє буду я спокоєн,
Пака савмєстна — ну, с табой
Нє свєду с жизнью смєртной бой.
Вєдь эта жізнь что может же нам дать?
Какая от нея нужна нам благодать?
Я, кажется, магу хатя би в этот миг
Жизнь вашу прекратіть!..» Та шаблі він не встиг
Добути, як вона його хахап за руку:
«Ну, ну, жартуєш знов! Покинь лише сю штуку,
Вона на місці там, у бою, не для нас
Під сей воєнний час!»

Зацукавсь він, глядів, немов припоминав,
Чи з нею жарт такий уже він починав.
«Канєчна, жизнью я сваєй нє даражу,
І вам, сударіня, пакорна далажу,
Что, собствєнной нє даража,
Счітаю, что і ваша мнє нє дарага, чужа.
І єжелі б я этот револьвер,
В этот же міг намєріл і атпер...» —
«Було би вам те саме, що й тепер!»
Сказала враз вона, вхватила револьвер,
Талапнула його ним раптом по зубах, —
«Була би вам не смерть, лиш невеличкий страх!»
А потім пістолет вікном у сад — бабах.
Такеє диво трафилось у нас
Під той воєнний час.

«Э, проклятая блядь!
Да больна бйошса ты!

Ну, вийду пагулять...
А ти, пожалуста, так больше не шути!»
І замахнувся, щоб її в лице ударить,
Та не така вона була;
Не встигла й брови від гніву нахмарить,
Лише регочучись, у свій покій втекла.
Замкнулася, хвилину ждала,
Поки він, свищучи, зібрався та й пішов.
Потім убралася й пішла до ґенерала.
Йому докладно все сказала,
А ґенерал до злости не дійшов,
А об'яви помішаня знайшов,
Які в людей так ніжного закала
Звикли трафлятися якраз
Під той воєнний час.

Що ґенерал порадив їй,
Вона сповнила все як стій:
В готелю, в спільній станції своїй,
Помешканя не вимовляла,
Та в иншому готелю, у тісній
Кімнатці ночувала;
Багаж досить багатий свій
У спільному помешканню лишила,
Лиш найціннійше з усего, що мала,
В другий готель таємно позносила.
В однім готелю не сказала,
Що в иншім ночувати мала.
А ґенералу мусила зобов'язаться
Вже більше Сашеньці не показаться;
«А то того й чекай, що може статься:
Побачивши тебе, уб'є тебе сейчас
Під сей воєнний час».

А Сашенька гуляв десь до півночи,
Вернув у номер свій, роздягся та й заснув;
Склепила натомлені очи
Вишнева водка та нудьга.
Аж о дев'ятій сон його минув,
Як готелевий розбудив слуга.

«Вставайте, пане! Ще від рана
Жде вас «повєстка» пана капітана:
На осьму вам велено бути в нього,
А вже дев'ята...» Ординанс прибіг.
«Хай прапорщик не пожаліє ніг,
А то від капітана може бути
Таке, що він жалітиме мінути,
Коли не в пору спати ліг.
Адже ж біда заходить по всіх нас
У сей воєнний час».

«Ах, ти, прахвост! До сих пор спал!
Так ти нє знал, нє знал, нє знал,
Что вчєра должен был явіться,
В севодняшній паход пріґатавіться?
Севодняшній паход ушол уж до зарі,
Ты ж дрыхнєш к дєвяті часам! Да ты сматрі,
Вєдь сам сєбє уґатавляєш ґроб!
По нонєшнім часам вєдь это пуля в лоб.
Я і нє знал, что ты такой нахал,
Что дєньґі брал, а службы нє внімал, —
Да вот оповєстіл, спасібо, ґенєрал.
Так ти єщо сєводня, мысль нє мысль,
С бліжайшім отрядом пайдьош под Перемышль.
Сейчас, чтоб бил ґатов, мерзавец, скотопас!»
Так «распеканція», знай, виглядає в нас
Під сей воєнний час.

Пішов мій прапорщик, неначе мокра курка,
До спальні стукає, калатає і штурка, —
Немає Манічки! «Пашла?» — нехотячи
Пита слуги. «Ані не спала тут вночи,
Як вчора вечером пішла, то не вертала,
Сю ніч не в нашому готелю ночувала.
Розвідав зараз я — неодалік зайшла,
В готелю "Понч", он тут на п'ятому була».
Поблід мій прапорщик і шаблею потряс...
Бувають казуси такі паскудні в нас
Під сей воєнний час.

Сидить Манюся, щось там шиючи, в фотелю,
Вбігає служниця з французького готелю...
«Паннунцю, той панич, що ось вже три неділи
Ви з ним там у французькому сиділи,
Вас вчора не шукав, прийшов аж по півночи,
А рано спав, продер аж о дев'ятій очи.
Там візванє його на осьму вже чекало,
Побіг, і щось його недобре там спіткало,
Прибіг задиханий, червоний, весь спотілий,
За вами стукав і кричав, мов одурілий.
Мій муж, московських примх вже знаючи навали,
Дізнався вчора ще, що ви тут ночували,
І все сказав йому! Тепер добра не жди!
Як вас застане тут — наробить вам біди.
То я прибігла вас упередить, глядіть:
Ось вихід маєте. Сюди чимборше йдіть!
А вийдете на пляц, то коло костела
Коменда військова. Яка на вас зайшла
Пригода, там скажіть, нічого не утайте,
З вояцькою комендою вертайте!
Я тут зажду, про вашу знаючи нужду,
А чей відверне Бог від вас тоту біду.
Нема-бо гіршого, як отакий подружній квас
Під сей воєнний час!»

Шмигнула Маня, вся зі страху тремтячи,
Що передумала вона, не сплячи уночи,
А те й на думку їй не впало,
Щоб провидінє так її в опіці мало.
На площі зразу все побачила, вгадала,
До кого слід — дійшла, що слід — оповідала.
З сторожею через вхід головний вернула,
У сінях жінку ту з французького стрінула.
«Прийшов, у ваш покій ввійшов, мене застав.
"Гдє гаспажа?" — "Ушла". "Ушла? — Він засвистав. —
Надолго?" — "Ні, на мент. Адіть, пішла не вбрана,
На кухні кава ще не випита й сметана". —
"А, харашо! Ты кто? А, и з французкаво? —
Іді! Я падожду. Вєдь нє із русскаво

Ти рода?" — "Русинка". — "Пашла!" —
Ось вам моя історія ціла».
«Нє уході! Авось ты будєш нам нужна», —
Озвався комендант російського конвою.
І з Манею вгору пішли вояки враз,
За ними сходами вона...
Подія ще досить звичайна, не страшна
Під сей воєнний час.

Почувши в сінях многих кроків стук
І вільне брязкане шаблюк,
Щербінін, мабуть, зараз догадався,
В яку він ловушку попався.
У замку брязнув ключ, — готова перепона!
Застукав комендант. — «Эй, в імені закона!»
Ні звука. Ще раз стук. «Єсть кто-нібудь внутрі?
Эй, в імені закона, атапрі!»
Тут гукнув вистріл унутрі кімнати,
Манюся почала самотужки ридати,
А комендант послав по слюсаря сейчас,
Щоб двері відімкнув кімнати.
Не було що там оглядати:
Рум'яний, граціозний, не початий
Ще зопсутєм життя, Щербінін ось лежав
Горілиць на софі, а в правій ще держав
Маленький броунінг* що зробив житю його конець.
Отак зійшов зі світа молодець
Щасливий, може, навіть в небо взятий.
Хто зна, чи не скінчить так також дехто з вас
Під сей воєнний час!

28 — 30. XI.1915

ДВІ ПАРИ ЗМОВНИКІВ

Юзеф Взорек та Ян Анчаківський,
Мулярі, обидва без роботи,
Один поляк, другий теж таківський,
Містом ходять, повні знеохоти.

Червень. День по дневи зливи й слоти,
Війна в краю, безробіттє в місті, —
Навіть чарку випить для охоти
Нема де, хоч дай корон і двісті.

А корон тих навіть для паради
Заробить чи инше як діждаться —
Ні нема де, та й ніяк нема де, —
Хоч би вкрасти чи куди вломаться.

Ще як ласку мали в пана Бога
Москалі, то сипали рублями;
А тепер на них зайшла тривога —
Ходять лиш та дзоркають шаблями.

Ось знайомі два козаки з Дону
У шиночку чайок голий хлищуть,
При охоті не дають пардону,
А тепер, мабуть, теж тонко свищуть.

Ну, вступім! Хоч чаєм потрактують.
Хоч окропу ложку в кишку влити...
А то, бідні, днюють і ночують,
Ані з'їсти нічого, ні пити.

Справді, козаки — не злії люде,
На знайомих мулярів гукнули,
На шинкарку в той же час моргнули:
«Ну, чому ж би ні? Ось зараз буде».

Вона своїх пасажерів знала,
Принесла, як для того злучаю,
Хліб московський, два обрізки сала
І дві склянки чаю по звичаю.

Підсіда один козак до Взорка:
«Как же дєло, ну, скажі, пан Взорек?»

«Та jakiść? Ja tylko mam topórek,
А jaś tylko kelnię bez toporka» [1].

«Да дурак ізрядной ти, пан Взорек,
Комом тєбє эта хлєба корка!
Вєдь нє нужен нам ні твой тапорек,
Ні товарищ твой, что без тапорка.

Вєдь єврей сам-треть жівйот асоба,
І жена, і дочь-дітя. Так что же?
На ніх троє вот пайдьом ми оба, —
Ти вєді, пастоіш на староже!»

«Ну, сагласєн?» І до Яна Взорек
Похилився.

[В з о р е к]

Traf no, bracie, w sedno!
Co dziś mamy? Ponedziałek? Wtorek?
Dwoi mi się?

Я н

Będzie tylko jedno.

В з о р е к

Iść samemu czy dzaj iść wolimy?

Я н

Pójdziesz sam, wszak że mnie kozak nie chce.

В з о р е к

Przyjdż za chwilę! Coś mię bardzo łechce.
Toto potem się poweselimy.

І до козаків звернувшись, каже: «Zgoda».
І всі три, о смільчаки, пішли ви!

---

[1] Та який? Я тільки маю топірець,
А Ясь лише кельню без топірця (*польськ.*). — *Упоряд.*

Я н *(сам до себе)*

Poszedł sam. Przyjaciel to fałszywy.
Inny pewnie ręki mu nie poda.

Żyd bogaty. No cóż, zginie, zgninie...
Ale Józek przyjaciel fałszywy.
Gdyby poszedł ze mną — był by żywy,
Lecz po żydie kozak go zabije.

Як йому гадалось, так і сталось,
Та не все так склалось, як гадалось:
Козаки жидів помордували,
Гроший, що знайшли, пограбували,

Та сердитий, що великих гроший
Не знайшов, зустрівши Взорка в ґанку,
Шепнув: «Вот ты, общнік наш харошій,
Вот тєбє хоть красную пісанку!»

В потемках, що ґанок в той час крили,
Взорка в голову рубнув щосили;
Другий, з ним ідучи, не схилився,
Лиш відскочив мовчки й віддалився.

Д[ня] 7.XII.1915

ЧИ ВІЩИЙ СОН?

Тринадцятого грудня сего року
О шестій вранці по безсонній ночи,
Одній з найтяжчих, наймучительнійших,
Яких так много я в тім році пережив,

Явивсь мені мій син Петро, що в стрільцях
Українських тепер у полі служить
В ровах за Стрипою*, — дай Бог йому! — бажаю,
Щоб і мене ще якнайдовше пережив!

Явився темний весь, мов темний дух,
В одній сорочці темній, як все тіло, —
Стояв хвилину наді мною й вслух
Сказав: «От висцятись мене скортіло».

В тій хвили провалився в чорну яму,
Мов у тісну криницю квадратову, —
За ним рукою я сягнув — і не спіймав.
«І ями не було в покою», — я сказав.

Та тут здалось мені, що провалився він
Ще раз у глубшу яму, що сягала
До дна пивниці. Тут мигнуло щось —
Apage discrimen! [1]» — душа сказала.

13.XII[1915 р.]

ПАРЛАМЕНТАРНИЙ ЧОРТИК

«А ти де гуляєш, помано?» —
У пеклі питав сатана
Вусатого чортика парламе[нта]рного,
Що під час засідання високопарного
З англійським братаном
Торохтить тарабаном,
З французькими мопсами
Гуляється гопсами,
З австрійською цюцькою,
Морокою людською,
Гарно чи погано
Мадярського чардаша тне.

«Ге, ге, — відзивається він, —
Погляньте лише у Берлін!
Як я там високославному
Та ще й великодержавному
Канцлеру Бетману-Гольвеґу
При невеличкому кольвеку

[1] Apage discrimen! — вирішальний момент (*латин.*). — *Упоряд.*

Вуха свої показав,
А він народам в науку
Ось вам яку баналюку
Без застанови сказав:
«*Вільна дорога на схід —*
Се камінь граничний отсеї війни».
«На те він і Гольвег! * Скачи йому вслід.
І на славу Німеччини
Такі йому дотепи тни!»

В короткій вступній промові, якою німецький канцлер розпочав сесію німецького парламенту в Берліні д. 9 грудня 1915 р., читаємо між іншими підчеркнені ось які слова, мов вискок великої політичної мудрости: «Вільна дорога на схід є граничним каменем сеї війни» («Діло», ч. 121 з д. 11 грудня в статті п[ід] з[аголовком] «З німецького парламенту»). Речене справді капітальне недоладністю образів, бо як може дорога бути каменем, а війна мати граничний камінь (може, замість мети?). Недаром канцлер називається Бетман-Гольвег!

Написано д. 14 грудня 1915

1916

ДВА СТОЛІВНИКИ

I

Шибка брязнула
І збилася,
В вікно ґаздиня
Дивилася.

Кулька свиснула
І впилася,
За ґрудь ґаздиня
Вхопилася.

При ній дитина
Дивилася,
Як мати на землю
Звалилася.

II

Ідуть селом два москалі,
Оба молодії,
До ґаздині обідати —
В рожевій надії.

З перелазу глип у вікна —
А в вікні ґаздиня,
В верхню шибку виглядає,
А в спідній — дитина.

Ворухнувся у москаля
В серці дух ревнивий,

Бо був йому завадою
Хлопчик чорнобривий.

Перший салдат

Вот убью таво ребйонка!
Ведь пльовоє дєло!..[1]
А тогда уж на хазяйку
Поналяжем смєло.

Другий салдат

Парі держать[2], что не убйош,
І что вдруг нагрєло?
Вєдь нєсчастен ты на руку,
Іспортіш всьо дєло.

Перший салдат

Парі держать!
Прицілився...
Я того не вчиню...
Стрілив з креса у віконце
Й потрапив ґаздиню.

Другий салдат

Вот і папал! Я так і знал!
Єкую машіну! [3]

Перший салдат

Ех, счастія нєт у мєня
Ні на горошіну.

Другий салдат

А вот я нє оплашаю.

І в тую ж хвилину
Цілив, стрілив у віконце
Й застрілив дитину.

Написано д[ня] 21 січня 1916 р.

---

[1] Дрібниця, як раз плюнути. — *І[ван] Ф[ранко].*
[2] О що заклад? — *І[ван] Ф[ранко].*
[3] Розумій: яку велику жінку збавив життя. — *І[ван] Ф[ранко].*

*

Ще не близько весна,
Лід ще ріки стина,
А мороз вуха й пахви щипає.
В приютян новина
Не смішна й не страшна —
Панна Зося у стрільці вступає*.

Ще в затиші війна,
Але в марті вона
Розгорітися наново може.
В кухні нудно, невже до якихсь інших діл,
Тріску бомб та гармат, свисту стріл
Поривається серденько гоже?

В неї ще сім сестриць, а в приюті вона
Нібито милосердя сестрою,
Воно ще молоде,
До лиця їй буде
У стрілецькім сірім однострою.

Се ж сама ще весна!
Цвітка мов запашна,
Що зір радує самим лиш видом.
У мужеськім однострою
Жить з стрільцями сестрою
Їй не буде ні страхом, ні стидом.

Молоде та міцне,
Кріс без труду двигне,
Зручности теж їй не позичати.
Про смерть думки нема,
З иншими чи сама
Піде в розвід розставити чати.

Се ж сама ще весна!
Зітхне часом вона,

Чи сплакне в муштрі при якій хибі —
Зараз усміх засяє,
Серця всіх звеселяє.
Молодости, щастибі, щастибі!

Написано д. 17 лютого 1916

СУСІД

Ніч із д[ня] 18[-го] на 19[-й] лютий після кількох майже неспаних ночий задля тяжких припадків моєї слабости спав я зглядно дуже спокійно й будився після досить довгих перерв свідомости лише чотири рази. Першим разом, іще не було півночи, з уст духа, мого невідступного переслідовника, що має особливий дар говорити ненастанно, а властиво верещати по змозі голосно день і ніч, а себе, хоч був чоловіком, поляком, родом із Люблина, раз у раз називає Богом («Jestem ci Bogiem i nic ci zrobić nie mogę. Nie mam cię za nic zupełnie, wszystko ci jest do niczego», — се його улюблені звороти, адресовані до мене), я почув і затямив ось яке глубокоумне оповідане:

«W Italii w środku miasta mąż męża uderzył w bruch zupełnie mu neznanego i muwił do niego: "Masz we mnie sąsiada"». Не можучи якийсь час заснути, я переложив се оповідане ось на які польські вірші:

W Italii w środku miasta,
Gdie mąż w męża wciąż wyrasta,
Buchnął w bruch jeden drugiego
Zupełnie mu neznanego, —
I tak do niego powiada:
«Oto masz we mnie sąsiada».

ІЗ ТЕАТРУ ІТАЛІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Прокинувшися другий раз тої самої ночи вже по півночи, я був під неясним вражінєм якихось слів, що в мене зложилися ось у який польський чотировірш, мов у телеграму:

I we Włoszech* i w Doberdo*
Jest li zły czyli dober gdo.
Żyją ludzie i my z niemi,
Jak wsędzie po naszej ziemi.

Написано д. 19 лютого 1916 р.

*

І раптом з добра дива,
Без думки й без мети:
«Я — ваша королева,
А ви — мої шути».

Отут заперта фіртка.
«Ну, старий, отпірай.
Ваш дом?» «Та мій». «Где ж ваша
Конюшня и сарай?»

«Я тоже россіянка!
Меня здесь взапертє
Держат да і помоч-то
Нєкому сіротє».

[1916]

ДОДАТКИ

РАННІ ВІРШІ І. ФРАНКА

ОПИСЬ ЗИМИ

Гей! що то ся так біліє,
Як би гуси в поли,
А що то так, як мотилі,
Літає поволи?
Гей! минуло уже літо,
Минула й весна,
Вже минула й глуха осінь,
Настала зима!
Гей! уже листя із дерев
Повідпадали,
Всякі зілля, всякі трави
Поусихали! —
Гей, тото не гуси в поли
Тамка осіли,
Сніги поле укривают,
Блищачії, білі!
Гей, тото вам не мотилі
Кругом літают,
То легкі платочки снігу
Згори спадают!
Гей, на поли не видати
І худобини,
Стоїть в стайні при жолобі
Кождої днини!
Гей! вже пастухи не грают
Та на фуярках,
Худоба ся не чорніє
В полі по горбках!

Гей! вже від нас відлетіли
Бузьки, журавлі,
І ластівки, соловії,
Деркачі, чаплі!
Гей! відлетіли всі пташки,
Що в літі співали
І нас своїм голосочком
Всіх розвеселяли!
Гей! дивітся, метелиця!
Вітер снігом курит,
А воробець і ворона
О їжу ся журит!
Кури, гуси, всяке птаство
Під стріхи ся пхає,
Дівки прядут на припічку
Та й пісні співают.
Надолину з стріхи висят
Сомплі ледовії...
А там люде розкопуют
Заспи сніговії...
«Ну, вже тихо; ану борше
Сани витягайте, —
Нема чо' дома сидіти —
Воли запрягайте!
Тра буде латри возити». —
А там знов стежками
Їдут собі подорожні
З міста з кошівками.
Ту знов їдут дорогою
Сани із дровами,
Господарі у кожухах
Їдут із бичами.
А на поли чорний ворон
Літає та краче, —
А з села десь — троха чути —
Що дитина плаче.
Але й зима також свої
Приємности має,
І великих свят у зимі
Много припадає:

І так у грудню приходит
Рождество Христово*,
Що прийшов нам возвістити
Спасенія слово.
На Рождество всі ся звикли
Дуже утішати,
Просят Бога, щоби їм дав
Другого діждати.
А під вікном колядники
«Предвічний, — співают, —
Народився для нас, грішних», —
І щастя желают
Для дому і господаря.
Дальше — друге свято
Єсть Іордань*, тогди людий
Сходится богато,
Ідут на водосвятіє,
Води набирают,
І водов тов свяченою
Доми обкрапляют.
Дальше Новий рік приходит,
Та й поволи зима сходит.
Потім весна наступає,
Поволи й тота минає,
Дальше літо, осінь, зима...
Та й знов уже року нема.
А й літа женут стрілою
Та й несут наш вік з собою!
Тож завше ся тра молити,
Господа не тра гнівити,
Щоби нам дав в небі жити.

ОПИСЬ СВЯТОГО ВЕЧЕРА*

За темні гори сонце ся ховає,
По широкім поли сніг ся полискає;
Ту мороз тисне, а вітер свисне,
Закурит снігом — і втихне мигом.
Вже всходит зоря, а місяць з моря,

Ясний і чистий, як лице Бога,
Вже поступає своєв дорогов.
Із міста люди дорогов всюди
Вже повертают і розмавляют,
Бо наступає велике свято,
Приносит людям втіхи богато:
Різдво Христово... Вни поспішают
З торгу із міста; вже ся зближают
До села свого, що у долині
Он там за лісом при поточині...

В селі роботу всі докінчают,
Обори прячут*, дівки змивают
Столи, полиці, а молодиці
Стоят при печі та хліб саджают,
Слуги з стодоли в хату вертают.
Вже всьо готово... Діти на полу
Гудят, а старші собі посполу
Щось розмавляют; всі ся втішают...
Вже ся стемніло, — ґаздиня взяла,
В нове горнятко угля набрала
І сафатини: «Ходи-но, сину,
Засвіти свічку, що на припічку,
Пійдем до стайні корів кадити*,
Щоб були файні...»
І вийшла мати з сином із хати...
Як ся впорали, в хату вертали.
Вже всьо готово, — а слуги входят,
Сіно, солому і сніп уносят.
Із них найстарший у дверіх став,
Для дому щастя оттак желав:
«Вінчую вас, чесний пане господарю,
Тим Христом рожденним,
Що зняв з людей кару! —
Нехай ваш дом буде веселий, щасливий,
Най ся вам худібка веде уродлива,
Най вам сади родят,
Най вам ниви плодят,
Най вам ся усе поводит!» —
«Дай Боже, дай Боже!» — усі закричали,

Солому по хаті діти розстилали
І голосом всяких звірят удавали:
Тото кури, гуси, то воли, телята,
Тото качки, коні, а тамто ягнята...
А слуги лави і стів вкривают
Сіном пахучим і накривают
Білим обрусом в пам'ять Ісуса,
Що народився й лежав на сіні,
В пелени вкритий в пустій яскині.
Як братья рідні всі ся стискают,
Взаїмно щастя собі желают...
Свята година — вже ся зближає
Час ожаданий; всі ся вмивают
І молят Бога, щоб на сем світі
Дав їм прожити, Єго славити
В щастю, спокою на многа літа...
Вечеря готова, за стів сідают,
В Бозі надія, — та й споживают.

PODANIE O PRZYBYCIU ENEASZA* DO ITALII

I

Stań, o stań przed moje oczy,
Jak przeszłości cień uroczy,
Bohaterze dawnych czasów,
Śród walk, nieszczęść i zapasów,
Przekonaj nas swym przykładem,
Że my idąc twoim śladem
Mimo przeszkód, mimo nędzy,
Przeciwności, losu zmiany,
Czy to później, czy to prędzej
Cel osiągniem pożądany!
Stań przede mną, wielki duchu,
Niechaj serce się rozżarzy,
Niechaj pieśń ta, co brzmi w uchu,
Niech to, o czem dusza marzy,
Tu wypłynie i głoskami
Rzędem stanie na papierze,

Niech marzenie me nabierze
Ciała, ciebie pieśń niech sławi!

II

O szczęśliwy! Tyś za życia,
Wydobywszy się z powicia
Niebezpieczeństw, przeciwności,
Niepokoju, co wżdy gości
W sercach ludzi tu na ziemi,
Ty zrodziłeś wielkie plemię,
Ty znalazłeś po swym zgonie
Piewcę sławy swej w Maronie!
Choć niegodne me śpiewanie
Głośnej pieśni Maronowej*,
Ale niech się radość stanie
Tym uczuciom, co tu płoną
W piersi mojej!..

III

Cóż to znaczy?
Co za kraj się to roztacza
Niby marzeń cicha ziemia
Przed oczyma zdziwionemi?
Cicha ziemia?.. Czyż nie baczę
Gruzów, ruin, urwi, rozpaczy?
Czyż nie słyszę tego dźwięku
Zgłuszonego... ludzi jęku?
Dym i ogień niby morze
Całą przestrzeń zalewają,
A gdzie-niegdzie [piorun] porze
Ciemność... Co to są za kraje?
Czy to Tartar* straszny, srogi?
Czy to rozgniewane bogi
Piekłem kraj ten ukarały?
Nie, to Troi* gród wspaniały
Od Achajów zapalony, —
Ród Pryama* wygybiony!
Ha, co widzę! Z śród powicia

Ognia, dymu, śmierci gruzów
Ktoś ostrożnie, cicho, skrycie
Postępuje!..
Krocz, krocz śmiało,
Bohaterze wielki, zacny,
Z wszystkich nieszczęść wyjdziesz cało,
Los wszechwładny cię przeznaczył
Do wielkiego bardzo dzieła, —
A losowi żadna siła
Się nie oprze, bo bogowie
Przed nią chylą też swe głowy!
Ojcze ludu ty wielkiego,
Żadne losu przeciwności
Niech odwagi z serca twego
Nie wydalą, a przykrości
Stale znoś, a na ostatek
W porcie szczęścia, spokojności
Przecież stanie raz twój statek!

IV

O, o patrzcie, z sercem krwawem,
Z smutkiem w duszy, z okiem łzawem
Już opuszcza swą ojczyznę
Nasz bohater i w obczyznę
Płynie szukać tego kraju,
Co mu losy przeznaczają.
Na szerokie wpłynął morze,
Flota szybko falę porze,
Po powierzchni wód zielonej
W dal się sunie, jak Trytony*.
Ale w niebie wrogie bogi
Przedłużają mu tę drogę:
Burza flotę w lot porwała,
W różne strony nią miotała
I tysiączne złe przygody
I od lądu i od wody
Musiał przebyć mąż ów wielki,
Przeciwności znosić wszelkie.
I upadać już zaczyna

Duch mu v sercu, już się wszczyna
Burza w piersi, straszne bole —
Gdy wtem upragnione pole, —
Te cudowne włoskie niwy
Wzrokiem miłym i życzliwym
Uśmiechają się od brzegów,
Wabiąc k sobie biednych zbiegów.
Ale jeszcze nie skończona
Ta wędrówka uprzykrzona;
Burza lotem ich porwała, —
Niby widmo, niby mara
Znikły z oczu brzegi cudne,
Niby czary te ułudne,
Tylko morskie ryczą wały...
Znów nadzieja upadała, —
Kraj Cyklopów* tuż przed nimi
Zdziwionymi, zlęknionymi.
Więc jak mogą, unikają
Cyklopskiego tego kraju
I opodal przybijają.
Choć Eneasz się nie spotknął
Z Cyklopami, lecz ból dotknął
Inny, sroższy serce jego:
Tam na sycylijskim brzegu
Umarł tam Anchizes* stary
I dopełnił nieszczęść miary.

V

Walcz i wytrwaj aż do końca!
Bo nim błyśnie światło słońca,
Musi przestać mrok ponury,
I przejść muszą czarne chmury!
Przeto cierpmy udręczenia,
Bo co chwila los się zmienia, —
Wśród strasznego udręczenia
Bliską chwila jest zbawienia.
Więc Eneasz znów usiada*
Na okręty, ale biada,
Biada mu! Juno*, bogini,
Ze zazdrości zło mu czyni,

By Rzym nie wzrósł (jak wiedziała,
Bo z przeznaczeń ksiąg czytała)*.
Więc znów burzę napuściła.
Eneasza zapędziła
Tam, gdzie Afrów kraj piaszczysty*
I skąd wieje wiatr siarczysty.
Tam królowa Dydo* młoda
Budowała nowe grody,
W Kartagińskiem mieście była
Swą stolicę założyła.
Tam zrządzenie zapędziło
Eneasza z jego siłą,
I tam zostać przymuszony
Wciąż w północne patrzy strony,
Łzę ociera navet z cicha,
Do ojczyzny nowej wzdycha...

VI

Wreszcie, wreszcie pożądany
Dzień nastąpił losu zmiany!
Z Kartaginy* uwolniony
Zwraca żagle swe w te strony,
Gdzie daleko, na północy
Ziemia włoska się roztoczy.
Niby ziemski raj się z dala
Ona zdaje, — modra fala
Lekko pędzi nurty swoje,
Iżbyś myślał, że oboje:
Brzeg i fala zjednoczeni
Od słonecznych lśnią promieni.
Witaj, witaj ziemio miła, —
W nocy śmi się nieraz śniła,
Witaj nowe me mieszkanie, —
Już skończyło się wygnanie!
Obiecały mi cię bogi, —
W tobie znajdę spokój błogi!

VII

Lecz nie koniec, o nie jeszcze!
Nowe trudy i boleści, —

Dla naszego bohatera
Hades* wrota swe otwiera.
Kraj podziemny rozpatruje,
Cienie ojców wywołuje
I o radę duchów pyta
Nasz Eneasz, bo duch czyta
Na przeznaczeń księdze wielkiej,
Zna przypadek przyszły wszelki.
Tu dopiero serce jego
Oczyściło się od złego,
Tu dopiero zdolnem stało
Wielkie swe dokonać dzieło.
I stał czystym, bo w podziemie
Żadnych grzechów straszne brzemię
Wejść nie zdoła i nie zdoła
Widzieć elizejskie pola.
I tam widzi duchów wielkich,
Bohaterów czasów wszelkich,
Widzi przyszłe pokolenia, —
W radość mu się smutek zmienia,
Kiedy widzi, jako jego
Potomkowie dzielnie biegą
Drogą prostą, drogą cnoty,
Jak dla cnoty gardzą złotem;
Kiedy widzi, jako jego
Potomkowie dla swojego
Męstwa w bitwach zwyciężają,
Jak świat cały zdobywają.

VIII

«Witaj, witaj kraju drogi,
Witaj celu mojej drogi,
Witaj ziemio obiecana,
Na ojczyznę mi wskazana!» —
Rzekł Eneasz i wstępuje
W kraj Latyna* i dziękuje
Wszystkim bogom, że mu przecież
Dozwolili po tak długiej,
Pełnej znojów, niebezpieczeństw

Drodze znaleść ziemię drugą,
Co mu za ojczyznę stanie,
W której weźmie panowanie
Ród Dardanów*, który w czasie
Cały świat podbije dla się.
Łzami rosi on tę ziemię,
Gdzie wzrość miało jego plemię,
Nowe modły, nowe dzięki
Nieśmiertelnym rządzcom świata
Lecą w niebo, gdzie jutrzenki
Woz, księżyca, słońca lata.
Usłuchali go bogowie
I wieść dają Latynowi,
Król Latynus dobrotliwy
Rado część mu oddał niwy,
Własną córkę swą za żonę*
I przymierze dokończone.

ŻYCIE JEST TYLKO PODRÓŻĄ

Snują się ludy, snują się ludzie,
Jak mary jakie znikome,
W pracy i znoju, w pocie i trudzie,
Budując, burząc miasta i domy, —
Tak jak te chmury, co je wiatr pędzi,
Zgromadzi, zbije, to znów rozpędzi.

I tak się snują ludzie, narody
Po wielkiej drodze żywota,
I przemijają, jak płyną wody,
Czas nimi, jako wiatr miota,
Lecz do jednego wszyscy dążą celu,
Chociaż doń dążą drogami wielu.

Jak złota gwiazda cel ten połyska
I wszystkich ciągnie ku sobie,
Jak podczas mrozu pobłysk ogniska
Wędrowca wabi ku sobie.
Za szczęściem wszyscy, doskonałością
Dążą po drodze życia z trudnością.

Lecz jako motyl świetny barwami
Za sobą dziecię wabi,
To usiadając k sobie je mami,
Potem ulata wciąż dalej,
Tak też nas mami cel ten ku sobie,
Wciąż nas prowadzi, aż legniem w grobie.

My za nim dążym w przyszłość daleką,
Jako wędrowiec znużony,
Choć burze wyją i deszcze sieką,
Upały, wody i gromy
Męczą go, wciąż go, jak gwiazda złota
Nadzieja wiedzie w rodzinne wrota.

I tą nadzieją on przezwycięża
Wszelkie trudności w podróży,
Modlitwa siły krzepi, wytęża,
Oka leniwie nie mruży,
Oględnie kroczy, aby w pół drogi
Sił mu nie brakło, nie ustały nogi.

Chociaż mu w drodze różne przygody,
Różne nieszczęścia się dzieją,
To on się przecież w każdej złej dobie
Krzepi o lepszej nadzieją.
A gdy przyroda nocą okryta,
On gwiazd uważnie o drogę pyta.

A gdy mu w trudach osłabną siły,
Gdy nogi kroczyć nie mogą,
W gościnnym domu spoczynek miły
Znajdzie i siły na dalszą drogę. —
Krótko tam bawi i dalej rusza,
Bo go do celu pociąga dusza.

Wędrowcu temu człowiek podobny:
I on modlitwą w tem życiu
Krzepi swe siły, a cel nadobny
Wciąż duszy jego przyświeca

I krzepi siły, serce odżywia,
Nadzieją złotą go uszczęśliwia.

Kiedy w ciemności świata zdrożnego
Na lewą drogę się sprawi,
Wtedy sam władzca serca ludzkiego
Zsyła mu światło łaskawie.
I kościół święty znowu nawraca
Na prawą drogę człeka-tułacza.

Zasady święte, czyste sumienie
Prowadzą ślady pewnymi
Pośród zepsucia, pośród zaćmienia
Ludzi-wędrowców po ziemi,
I chociaż droga wąska, ciernista,
Czeka nas za to radość wieczysta.

A gdy doczesna podróż skończona,
Gdy czas odpocząć już sobie,
Śmierć nas otula w swoje ramiona
I spać układa nas w grobie,
Dusza za grobem dopiero, w wieczności
Dojdzie do szczęścia, do doskonałości.

«PER ASPERA AD ASTRA»

«Ha, doprawdy, już nie wiem, jak się to dzieje w tym świecie!
Wszyscy gadają i marzą, nadzieja ożywia ich serca,
Że też przecież kiedyś lepsze czasy nastąpią,
Że się skończy ta bieda, co teraz wszystkich uciska!
Ale doprawdy, już nie wiem, czy może być kiedy
Gorzej, jak teraz! Co tylko siły wystarczy człekowi
Trudzi się, męczy, pracuje i troszczy się ciągle, ażeby
To mizerne życie utrzymać, a przecież mu z głowy
Nigdy te troski nie schodzą, a jeśli też czasem
Człowiek wolną i szczęsną chwilę przeżyje, to za to
Lata niedoli, jak chmury mu czarne niebo zasłonią.
Choć to ksiądz co niedzieli z ambony do Chrześcian woła:
"Módl się i pracuj i trudź się! W modlitwie ci praca i trudy

Łatwo pójdą!» Lecz widać nie znał Jegomość w swem życiu,
Jakie to życie i trudy biednego człowieka i jak mu
Nie raz w obawie przed śmiercią głodową przychodzi prowadzić
Nędzne to życie na ziemi! Doprawdy, pomimo modlitwy
Człowiek już nie raz do tego przychodzi, że rozpacz owłada
Duszą, że tylko się pójść i utopić, bo sił już ubywa,
Praca też z każdym dniem się cięższą dla człeka wydaje!
Ach, ażeby to jeszcze człowiek choć wiedział, że kiedyś
Lepiej będzie na starość, że sobie odpocznie w spokoju
Po tych trudach!.. «Nie dałeś mi dzieci, o Boże, nikogo
Nie mam na świecie, co mógłby w pryszłości ulżyć mym
trudem,
Co by szczerem, synowskiem staraniem starca otoczył!
Ach, gdy o tem pomyślę, to niby mary przeklęte
Myśli mi czarne po głowie się zmiją: pójść się utopić,
I tak nędznie zakończyć ten żywot nędzy tak pełny!»

Tak narzekał na los swój, tak biedził się z swoją niedolą,
Siedząc jednego letniego wieczora pod chatą ubogą, —
Co ku ziemi schylona pod lipą stała przy drodze —
Na darniowej przyzbie ubogi wyrobnik Mikołaj.
Sam pochyły, jak chata, zgarbiony od trudów i nieszczęść,
Włos mu na głowie zaczynał już siwieć, a ręce żylaste
Dawniej silne już drżęć zaczynały i słabnąć od pracy.
Tak on wyrzekł i gorzkie uczucia rozlały się z duszy
Po tej jego twarzy wychudłej i ogorzałej;
I z tęsknotą i z żalem podniósł do nieba swe oczy
I wyciągnąwszy swe ręce zawołał w duszy zwątpiony:

«Boże, za jakąż mi karę, nie dawszy szczęścia żadnego
Tu na ziemi, odbierasz nadzieję, jedyną pociehę?
O dla czegoż tym smutkiem i strasznem zwątpieniem me serce
Się napełniło? O Ojcze, czyż już do końca żywota
Ma mię ta ciężka niedola uciskać, czy tak ja i zginę?»

Rzekł to, i łzy mu boleści po oczach znękanych spłynęły;
Wstał, lecz oczy miał ciągle ku niebu zwrócone, jak gdyby
Stamtąd czekał pociechy w swym smutku, gdy nagle o jego
Uszy odbił odgłos turkotu kół po kamieniach,
Odgłos końskich kopyt — i mimowolnie w tę stronę

Zwrócił swe oczy. — I oto ulicą nadjeżdża kareta
Czwórką ognistych siwoszów, jak wiatrem ciągniona po drodze.
Furman w liberyi sutej trzaskał z batoga wesoło,
A w karecie poważny się jakiś kołysał jegomość.
Przykre urażenie zrobiła ta scena wesoła na biednym
Mikołaju: gniewem na chwilę serce jego
Zapałało, choć prawdę mówiąc, gniew nie był w naturze
Jego, ni zazdrość. Lecz teraz widząc, jak inni się śmieją,
Jak nadzieja się złota, kwitnąca do nich uśmiecha,
Podczas gdy boleść, zwątpienie i rozpacz, jak mary piekielne
Serce mu krwawią, oburzył się gniewem, że taka nierówność
Może się dziać pod okiem Sprawiedliwego, Ojca!
Ścisnął więc pięście i w oku błysnęło mu dziko i strasznie
I przez zęby zacięte wyrwały się słowa bluźniercze:

«Boże! I ciebież zwą Ojcem i mówią, że kochasz swe dzieci?
Czyż to miłością jest jednych tak suto bogactwem, dostatkiem
Wygradzać, tak gęsto dobrodziejstwami swojemi
Obsypywać, a innych, co przecież też dziećmi są Twemi,
Jako żebraków nędznych w świat puszczać i wzrok im odebrać,
Aby tułając się w nędzy po cudzych śmieciskach służyli
Dumnym — nieludzkim swym braciom za cel pośmiewiska, nie
widząc,
Kto się najgrawa nad nimi, ani też ujść mu nie mogąc!
Ojcze, czyż ty miłosierny, czy kochasz, jak ojciec swe dzieci?..»

Takie słowa wyrwały się z ust Mikołaja, gdy nagle
Uczuł, że z tyłu ktoś cicho do niego się zbliżył i z lekka
Ręką uderzył go po ramieniu. Aż wzdrygnął się cały,
Gdy mu tok myśli tych grzesznych tak niespodzianie
przerwano.

«Nie bluźń, bracie!» — odezwał się z tyłu do niego głos pełen
Świętej ufności ku Bogu, a oraz pełen powagi.

*

Підіймись із могили, духу праведного сина
Волі святої, духу Кравченка-гетьмана, а дума
З моєї груди сильним голосом славу рознесе,

Наливайку, о тобі! Несись, моя думо, широко
По великому світу, нехай почують далеко
Славу руського роду, нехай дізнаються люде
Про богатирство козацьке, про битви і славні побіди.
І отсе широко-далеко навкруги простяглось
Рівне, як степ, побереже Дніпра-Словутиці. Мов сріб на
Довга полоса, крутячись навкруги, розлялися води <...>.

ЗГАДКА СТАРИНИ

Коли ще предки нашії славяне
В тихих, спокійних селах жизнь вели
Й святую землю рідную орали,
У згоді братній і в любви жили,
А в мирне віче їх батьки сходились, —
О, як щасливі ті часи були!
Перед богами братя враз молились,
Солодкі пісні їм на честь співали
Й Дажьбожим даром з нищими ділились.
Як бога, в хату гостя принимали,
І рідний край любили надо все,
За него і житє охотно клали.
Але минуло время те благе,
В славянських землях чужестранці стали,
Минуло тихе, мирноє житє.
Славянські діти плуг перековали
На меч, — ним грізно Царгороду в очи
Заблисли, — поля орлом пролітали,
Хвалинське море* стоп їх сліди мочить,
Ледові поля півночі дрожать
Пред труб їх голосом, орди морочить
Гроза їх імені й з страхом летять
В степ дикий перед стріл їх острих градом.
Міста повстали, скарби ся множать.
У цариградських шолках князь засяде
На золотий престіл суди судить
Й боярів можних скличе до поради.
Жемчуги, срібло, золото блищить,
Сніговий горностай їх окриває,

Й по всім ся світі слава їх ширить.
Але недовго й сей час потреває:
Що сталь здобула, те сталь відбере,
Що меч поставить, те й звалить здужає.
Незгода страшна з пекла повстає
І жаром запаля душі братів,
На брата брату в руки меч дає,
Скупає в крові братній русинів,
Стрілами землю рідную засіс,
Орди наведе дикі із степів.
А ті піб'ють незгідних і удіють
Велике горе по усім землям,
Славянськов кров'ю ся зачервоніє
Весь край. Підданих не стане князям,
Народу — вождів, поростуть тернами
Плідніїї поля, що старим батькам
Сімкратним плодом труд надгоджали.
І підотнуть поганці рускій цвіт,
Дуб кріпкий впаде, зрубаний врагами. —
І чи ж уже ратунку тутка ніт? —
Чужого краю діти порубають
Старого дуба і немов від літ
На те чекали, — вни порозривають
Меж себе части і по цілім краю
Власти своєї пута накладають.
І сотки літ так у слезах страдає
Земля велика за гріхи батьків
Й пред чужим паном поклін покладає.
Но чи ж над нею вічний Божий гнів?
Чи ж вна свободи дня ся не діжде? —
О, світло вічне Божественних слів
Тьму єй неволі розжене, проб'є,
Свободи росу й на сей спустить край,
І тихий Ангел мира ще злине
І відновить забутий, давний рай!

РАНОК

Ночі темной друже вічний, уступай, спокійний сне,
Уступайте, сонні мари, — життя труд зове мене.
Уступай, благий спокою, — я на силах покріплений,
Нехай радіснов душею повитаю світ щоденний.
Бач, немов безмежне море, сиві мгли всю землю вкрили,
Лиш горов лице їх чешуть буйні вітровії крила.
Лиш там високо, — глянь, гора,
Немов остров великий вистає
Із моря мрак, — а верх єї чола,
Здаєсь, аж неба достає.
Мгли темрява стопи єї обкурила,
Вітер колише листям єй синів.
Душе моя, чи ж доля погрузила
Тебе навік в те море туманів?
Угору, — гей, угору!
Там ближше світлого простору,
Там ближше золотої зорі,
Що власне гасне у просторі!
Там грудь вольнійше дише,
Живійше серце б'є,
Душею розкіш там колише, —
Із повной чари там ти пій житє!
І житєм тим ожий,
І огрійсь тим огнем,
Щоби світ сей чужий
Не зморозив тебе!
Але так, як Прометей, що дав огонь людському роду,
Й ти роздуй слабую іскру, братнюю любов і згоду:
Нехай ясним блисне жаром і всіх серця обхватить,
Щоб недолі страшна сила не здужала нас розбить!
Любов лишень і згода
Жить каже враз братам,
Вона житє дає народам,
Вона животну силу дасть і нам.
Глянь, душе моя, докола бистрим оком соколиним,
Глянь на край сей, що в туманах сивой мраки
мріє-гинє...
Як широко, як далеко
Око тут твоє сягає,

І на крилах того вітру
Мчесь від краю ген до краю!
І більшіє, велитіє
Предо мною вся земля,
І душа ю обнимає.
Жар любовного огня
Рад би разом ю стопити
І до себе притиснути,
Рад житя своє б в ню влити,
А сам з тіла відлинути!
Земле велика, земле широка,
Мій рідний краю,
Чом перед моїм палаючим оком
Мгла тя вкриває?
Доки, доки буде крити
Край сей туман темноти?
О, чи я дожду-сь уздріти
Ранок світла, свободи?
Так дух питає, розум питає...
На те громовими словами
Серце горяче му відвічає:
Глянь, понад нами
В незмірнім просторі
Потонули вже зорі, —
Глянь, на востоці, над мгли туманами
Зачервонівся небесний стріп,
Глянь, мгли, тумани вже уступають, —
Ранок, ранок пожаданий!
Чи не бачиш? Вже світла вистрілив сніп!
Чи не видиш? Хмари ся встидають, —
Запаленіли, жаром їх лице облилось!
Чи чуєш? В природі як тихо зробилось!..
Душе моя веселая, хіба ти не бачиш,
Як і небо веселими слезоньками плаче?
Воно плаче, наше щастє чує,
Наша доля твар му золотить,
Єго слези жар злотом фарбує,
Єго злото весь мир веселить!
Гей, вгору, серце, угору
Високо пташкою полинь

І серед золотого простору
Пісню високу воззови!
Потім із хмарочці прилинь,
Лице до всходу оберни,
Нехай всесвітній жар озолотить
Лице твоє й житє одмолодить!
А світлом тим озолочені,
Полетим в діл, в край помрачений,
І золотими лучами,
Мов обоюдними мечами,
Розженем тьму і до сердец братів
Заговорим огненним словом,
Щоб путь була в серцях їх готова
Всходячому сонцю-свободі!
А тепер зближаєсь хвиля, —
Вже зближаєсь в тишині, —
А із золотой палати
Взноситься над верх землі
Світла море, небес око.
І зирнуло з висоти
На те море мрак-туманів,
Що край в долі облягли, —
І всміхнулось. Так сміеся
Побідитель величавий,
Що стає з врагом до бою,
Певний побіди і слави.
Зо сміхом він поглядає,
Як противник против него
Слабі сили напружає,
Та не вдіє му нічого,
Але сам із утрудженья
При ногах єго паде.
Так криниця вічна світла
На тумани ті гляде.
Скоро їх покров нікчемний
Зникне від землі лиця,
Скоро і сліду не буде
З того моря без кінця.

Ликуй, ликуй, мій краю!
Рідна земле моя,
Тобі вже усміхаєсь
Предвістник того дня!
І хоч ще мряка криє
Лице твоє,
Гнеть сонце правди розжене
Сей туман, — і вража сила,
Мов о скалу, ся розіб'є
О святость справи твоєй! О, душе,
Душе моя, ще раз лиш віщим оком
Поглянь у тьму будучности глубоко!
Поглянь і над хмари взнесись,
У вічне світло огорнись
І там пред вічної Правди престолом
Упадь лицем і помолись!
Помолись за руску землю,
За край рідний свій, святий,
Помолись за Руси щастє,
За єї спокій благий!
І за братей помолися,
Що з чистим серці на поли
Вспільного блага працюють,
Що святую ниву орють.
Проси щастя нашим трудам,
Душам нашим — сильной волі,
Щоб не впали наші сили
Під тяжким бремям недолі.
Щоб ми чистими устами
Піснь похвальну заспівали,
Коли взійде сонце правди
І пропадуть хмар навали!

ДВІ ДОРОГИ

Дві дороги до заслуги нам
Назначив Бог, мгли і сну синам.
Тим судив страдать, щоби батьківським
Тяжким удовлетворить винам,
Другим отворив широке поле
І дав силу ід знатним ділам.
О, блаженний, хто вінец зискати
Первий міг й страдав за других сам!
Кого оздобля вінец терновий,
А покора взносить к небесам —
Тому Бог пошле до серця жар свій
Й скаже: «Кріпость ти і силу дам,
Щоб зискав єси й вінец діл славних,
Бо за годного-м тя сам узнав».
Моя мати, свята руска земле,
Ти, народе, що єси страдав
Довго, тяжко, — о, вінец терновий
Твій щоб світлом сонця засіяв!
Щоб Господь святий велику міру
Крови твоєй й слез в жертву приняв,
І щоби в душу всіх синів твоїх
Жар любови і кріпости вляв,
Щоби й ти вінец заслуги другой,
Вінец слави і волі зискав!

ТВОРИ ІНШИХ АВТОРІВ, ДООПРАЦЬОВАНІ І. ФРАНКОМ

НЕ ВИРОСТЕШ!

Чого ходиш, головоньку хилиш?
Чом задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, сердешний, не думай,
бо та дума зрадливая дуже.

Зранку стане віночок ти вити,
квітом-маєм увивати скрані,
сни солодкі слати на добраніч,
золотими лучами будити.

І полюбиш ти її душею,
висше любки, висше щастя свого,
і підеш ти, друже мій, за нею,
но чи знаєш, на яку дорогу?

Пов'ялить вона надії-квіти
і в вінець вплете терни колючі,
людські кривди й болісті пекучі
вкаже ти, щоб твій спокій строїти.

І до бою з кривдою попере тя, —
но чи встоїш ти в тім бою, друже?..
Ей, не думай, молодче, не думай,
Бо та дума зрадливая дуже!

ВІЧНА ЛЮБОВ

Не та любов вічна, що жаром у кров
Вливається й п'яна розкошами мліє,
Мов хвиля розбурхана б'є об остров,
А згодом і тахне, й слабне, й студеніє,
Як скоро волосє зима засніжить,
І искри тих карих очей позгасають,
І сила пропаде, краса улетить,
І в душу старечі думки завитають.

Надармо, молодче, божишся, клинеш,
Що вічно любитимеш. Знаю те слово!
Невже в його правду ти віриш? Невже ж
Не чуєш, що щось там звучить в нім гробово?
Що хрипкою стане любовний твій спів,
Що згодом нужда його зглушить слезами,
І людськая зависть столочить та гнів, —
Лиш спомин його пригадає часами.

Та вічна любов — се велика посвята,
Яка в прохнавій душі не затліє,
Любов, що кохає й найменшого брата,
Собою весь світ обіймає й леліє.
Любовник її — у подертій свитині,
Її поцілуй — то потіха сиріт,
Її відпочинок — в тюрмі-домовині,
Надії ж заплати — ніякої ніт.

КОЛИСЬ І НИНІ

Малим хлоп'ятем вівці пас біленькі
На гір хребтах, над річкою в долині,
На теплім серці у природи-неньки,
І пас би ще й донині.

І грав би на сопілочці вербовій
Тужливу ту мелодію без слів,

Що грає вітер в гущі смерековій
І річка, біжуча долів.

І жив би, як та квітка, що розцвила
Й зів'яла в лузі серед мас одна,
Як та комашка, що свій вік прожила
В тісній щілині пня.

І так було б йому, як пташці Божій,
Що радуєсь життю, і сонцю, і весні;
Донині з пташкою співав би він про рожі,
Про цвіти запашні.

Та инший вітер долетів до нього —
Могучий гамір світа, боротьби,
Змагання духа людського міцного,
І поклик тайної судьби.

І стрепенувся хлопчик, і полинув
На поклик той, і овечат відбіг,
Забув про луг, в траву сопілку кинув,
І йшов, спішив, як міг.

Аж опинився на життя вершинах,
Де думи родяться, ідеї мруть,
Серця горять, і ллється кров, і стине,
Кипить невпинний труд.

Там ніщо холод і жара за днини,
Немає думці ні стопам постою,
І лаври колють душу гірш тернини,
І серце прагне супокою.

І хочеться лягти в зеленій полонині,
Глядіти в синій той небесний плай,
І на сопілці грать, ягнят лічить в долині,
І слухать, як шумить потік і гай.

Та ба, прорізав шлях зелізний гори,
І небо тьмить задимлена машина,
І стяті полягли гаї і бори,
І геть полинула пташина.

А річку й черце штучна гать спиняє,
В сталевім свисті срібний шепт заглух,
А біле стадо з пущі виганяє
Часу модерний дух.

ПЕРЕКЛАДИ

З ДАВНЬОІНДІЙСЬКОГО ЕПОСУ

[УРИВКИ З РІҐВЕДИ Й АТГАРВАВЕДИ]

[У 1910 р. І. Франко переклав з російської мови статтю **Є. Єлачича «Крайня Північ — вітчина людськости»** і опублікував її спершу в газеті «Діло» (1910, № 113—116, 119, 120), відтак — окремою однойменною брошурою (Львів, накладом Універсальної бібліотеки, 1910, 48 с. // Універсальна бібліотека, 14). У четвертому розділі цієї праці цитовано поетичні уривки гімнів з давньоіндійських книг Ріґведи й Атгарваведи. Задля кращого розуміння наводимо цей розділ із невеликими скороченнями, попереду вміщуємо розгорнену анотацію змісту статті Є. Єлачича та «Передмову» перекладача:]

«Отсю статтю подаю перекладом на нашу мову з російського журналу "Современный мир", що виходить у Петербурзі, з книжки за червень минулого року, ст. 71—89 наукового відділу. Подаю статтю д[октора] Єлачича з деякими скороченнями і поправками, які я вважав потрібними для читачів і які зовсім не нарушають авторського права д. Єлачича, що в отсій статті являється переважно референтом чужих думок, а не подає свойого власного досліду. Цитати з Ріґведи я подав троха просторійші, як у російськім тексті, користуючися німецьким перекладом Ґрасмана. Авторові російської статті, на мою думку, не досить ясно уявляється різниця між походженням одної раси індоєвропейців, для якої без сумніву треба приняти один первісний пень, а походженням людського роду взагалі, яке правдоподібно мало багато пнів у різних частях земної кулі. Говорячи про найстарші раси та цивілізації, автор згадує єгиптян, але ігнорує вавилонців, яких культура сягає біль-

ше як 5000 літ перед Різдвом Христовим, і, без сумніву, мала вплив не тільки на початки єгипетської, але також персько-індійської культури. Все те, одначе, не уймає інформаційної вартости статті д. Єлачича, яку, думаю, і наша публіка прочитає радо.

Львів, дня 7 цвітня 1910.
Д[окто]р Іван Франко»

«Де появилися і розвелися перші люди, в якім ґеоґрафічнім районі лежала вітчина первісних людей...» Це питання, у дискусіях навколо якого «до останніх часів <...> брали участь головно зоологи, палеонтологи, ґеологи і антропологи», Є. Єлачич хоче підперти новітніми доказами, здобутими в царині лінгвістики й філології.

Традиційно колиску індоєвропейських народів учені шукали «десь на Півдні, потім, під впливом нових дослідів і назбираних фактів, її стали шукати в Персії, в степах Південної Росії, в Середній Європі, а нарешті в Північній Європі. Новійші досліди показують, що ся вітчина лежала ще далі на Північ.

Ще двадцять літ тому появилася інтересна книжка американського вченого Варрена п[ід] з[аголовком] "The paradise found or the wadle of the human race in the Northpole" ["Знайдений рай, або колиска людської раси на північнім бігуні"], в якій автор на основі історичних та порівняльно-мітологічних пошукувань доходить до висновку, що у більшої части народів індоєвропейської раси в переказах, обрядах та піснях заховалися спомини про переселення з Далекої Півночі і про життя предків десь далеко на Півночі. Та на особливу увагу заслуговує твір індійського вченого Тілака, що одержав європейську освіту, про північне походження людей на основі святих книг Веди, п. з. "The arctic home in the Vedas. — Poona and Bombay, 1903" [1].

Святі книги старих індійців, Веди, давно вже звертали на себе увагу філологів. Веди — се величезна збірка гімнів, мітичних оповідань, релігійних обрядів, богослужебних формул і молитов. Вони розпадаються на чотири части:

---

[1] Арктична батьківщина у Ведах. — Пуна і Бомбей, 1903 (*англ.*). — *Упоряд.*

Ріґведа, Яджурведа, Самаведа і Атґарваведа. Ті чотири части зовсім не однакової вартости і не одного віку. Найбільше значення, без сумніву, має найстарша з них — Ріґведа, зложена з 10 книг, у яких міститься 1028 гімнів. Розуміється, гімни Ріґведи також не всі зложені в один час, та проте дуже значна часть їх належить до глибокої старовини. Історично відомо, що ті гімни зразу переходили з уст до уст як народні пісні, особливо в родах жерців. Коли індійці з давнійшого свойого житла, Пенджаба (долини п'яти рік, що впадають до ріки Інду), переселилися в долину Ґанґеса, ті гімни позаписувано в збірку Ріґведу. Се сталося, як догадуються, не пізнійше, як 1000 літ до Христа. Але час постання гімнів Ріґведи, а також пісень, оповідань і обрядів, поміщених у дальших частях Вед, далеко давнійший. Учені, особливо європейські, догадувалися, що найстарші з тих гімнів зложилися більше-менше 2000 літ перед Христом; індійські джерела, розуміється, подають цифри літ без порівняння більші; вони залюбки оперують десятками і сотками тисяч літ; та з найновійших дослідів виходить, що ті гімни сягають справді далеко давнійшої давнини, як усі инші відомі нам літературні пам'ятки людського роду, з виїмком, може, вавилонських».

Далі Є. Єлачич переказує Тілакові спостереження над темними місцями Вед, які доводять, що в «тих найдавнійших пам'ятках людської історії можуть бути спомини про життя індоєвропейців у інших, далеко на північ висунених країнах». Одне з таких «темних місць» — культ богині Зорі. Про нього і йдеться у IV розділі статті.

«В числі гімнів Ріґведи єсть 20, присвячених високошанованій богині Зорі. Про неї згадується також у дуже многих инших піснях, і то не тільки про одну богиню, але також у множнім числі про богині Зорі. Уже само існування культу богині Зорі являється трохи дивним для жильців непівнічних країв, де зоря має звичайно двояке значення: означає попереду усього планету Венеру, що періодично появляється або на сході коротко перед сходом сонця, або на заході перед заходом сонця. У індійців і инших

старинних народів культ Венери стояв зовсім окремо від мітів та культів, зв'язаних із барвистою загравою, що являється перед сходом сонця, і у греків називалася Еос; пригадаю, що Гомер звичайно додає до неї прикметник *рододактилос*, рожевопальця. Культ сеї богині у греків являється тільки в нащадковім стані; у індійців він далеко більше розвитий, а початку його треба шукати також у споминах арійських народів про побут їх предків у обсязі Північного полярного круга. Як відомо, одним із характерних признаків того круга є т. зв. північне світло, що освітлює довгі полярні ночи. Коли по довшій або коротшій полярній ночи, залежно від більшої або меншої близькости від бігуна, в північних краях починає на обрії показуватися північне світло, зоря, що віщує близький кінець ночи і настання довгого дня, то се явище жильці тих країв стрічають з особливою радістю і з особливими молитвами та обрядами. В книзі «Айтарея Брагмана» (IV, 7) говориться, що перед т. зв. жертвуванням корів жрець повинен починаючи від першої появи зорі аж до сходу сонця прочитати 1000 віршів. Сей обряд сповняється й доси, причім один жрець з найбільшим поспіхом ледве здужає прочитати установлене число віршів. Але в Ведах знаходимо виразні свідоцтва про те, що сей час тривав колись далеко довше, і що, крім читання 1000 віршів, відбувалися ще різні відправи та жертви, читано инші вірші, а в однім місці сказано навіть, що читано всі гімни Ріґведи. Для їх прочитання треба кількох тижнів, і з сего видно, що обряд читання віршів від появи зорі до сходу сонця належить до иншої, довше тривкої зорі, як наша, яка не триває навіть повної години. Сей обряд установлено, очевидно, тоді, коли люди жили в краях, де між кінцем полярної ночи і початком полярного дня минали дні або тижні, осяяні полярною зорею. Що се власне так було, можна догадуватися також із ряду инших уступів Веди. Зовсім незрозумілими здавалися оці рядки третьої строфи гімну Ріґведи (VIII, 76), що починається ось як:

Вже бог Савітар, тварі всій ласкавий,
Підняв для всіх людий те вічне світло;
Вже силою богів відкрилось око,
Що світ весь освіча, зоря порання.

Видні стежки вже, топтані богами,
Оздоблені добром, що в блуд не вводять;
Зі сходу світ зорі вже розгарає,
Що вийшла зі свойого домовища.

Було багато тих яснот досвітніх
Там на востоці, перед сходом сонця,
Відкіль прийшла ти, зіронько порання,
Мов до коханця, щоб з ним не розстаться.

Столовники богів, побожні, віщі,
Святії предки наші в давній час, —
Вони знайшли оте укрите світло,
Могутнім словом зродили зорю.

Або ті рядки про багато яснот досвітніх не мають ніякого значення, або ясно свідчать про те, що зоря перед сходом сонця над обрій тяглася кілька днів, а в такім разі слова віршів зовсім відповідають дійсності близь бігуна. <...>

Багато гімнів Ріґведи присвячено боротьбі бога Індри за світло з богом тьми Врітрою і його демонами Дазасами. І завсігди, коли говориться про темноту, вона називається або "довгою тьмою", або "безконечною тьмою", що ні в якім разі не може бути тим самим, що наша, кількандцять годин довга, ніч.

Ось деякі молитви із Ріґведи (II, 27, 14):

Простіть, Адітєнки*, Варуно*, Мітро*,
Що против вас коли ми прогрішили!
Введи нас, Індро, в твій спокій і ясність,
Щоб довга пітьма нас не обгорнула.

В иншім гімні (VII, 67, 2) говориться:

Горить огонь вже, що ми розпалили,
І видно вже краї самої пітьми;
На сході вже зоря палати стала,
Схопившись для окраси доні неба.

В Атгарваведі (XIX, 47) єсть подібна молитва, що добре малює пригноблений стан жильця полярного краю при наступленні довгої полярної ночи:

Все, що живе, шукає в ній спокою,
Та нам кінця її ніяк не видно.
О, дай нам, довга, довга темна ноче,
Кінець твій бачить, бачити кінець твій!

Всі ті слова про довгу темноту трудно зрозуміти інакше, як тільки так, що вони означають важку, довгу полярну ніч, яку прожити, певно, далеко тяжче, як прожити коротку ніч.

Один гімн Ріґведи (X, 138, 3) прославляє побіду бога Індри, доконану в воздушнім просторі. Він побіджає злого бога Врітру і звільняє зорі та поневолені води, а потім виводить сонце на небо.

Опівдні сонце розпрягло свій віз,
Героя варварів знайшов бог Індра
І зруйнував ураз із Раджішваном
Твердині Піпру, духа-чародія.

На недоступну кріпость вдарив сміло,
Порозбивав безбожного комори,
Забрав з них скарби скриті, сонце й місяць,
А ворогів порозбивав громами.

Поражений незможною стрілою,
Поляг лукавий, хоч могучий Врітра.
Та боячися стріл, Зоря прекрасна,
Покинула свій віз і ну втікати.

Тут у першім рядку ясно говориться про поставлення сонця посеред неба. Коментатори надаремне силкувалися пояснити, що може значити опис такої невиданої появи. Бо ж навіть найбуйніша фантазія ледви чи може додумати ся до зупинення сонця на небі. Даремно пробували пояснити се місце як опис затміння сонця. При затмінні сонце затемнюється, але хід його не зупиняється. Порівнювали сей вірш з біблійним оповіданням про те, як на просьбу Ісуса Навина сонце зупинилося на небі* і стояло на місці доти, доки він не розбив своїх ворогів. Але в Ведах ніде не можна знайти такого, щоб боги і сонце міняли свою природу для догоди людям. В іншім уступі Ріґведи (VII, 87 5)

сказано, що "бог Варуна гойдав на небі сонце так, як у колисці". Порівнюючи се місце з вищенаведеним віршем про зупинення сонця на небі, сама собою насувається думка, що треба тут відкинути всякі персоніфікації, символи і інші фантастичні елементи, а бачити досить докладний опис руху сонця в певну пору довгого полярного дня. Близько бігуна нетяжко бачити, як сонце, піднявшися на певну, невелику висоту понад обрієм, зупиняється, стоїть якийсь час на місці, а потім вертає назад. Се по нашому календарю буває дня 9 червня. Нетяжко спостерігати також колисання сонця, коли воно не ховається під обрієм, а тільки раз приближається до нього, а потім підіймається знов троха вгору.

Неважко супроти сего зрозуміти також інші подробиці вищенаведеного гімну. Зіставляючи їх з іншими уступами, бачимо, що згаданий тут хитрий демон Піпру — те ж саме, що Дазас, бог тьми. Він занапащує сонце і, живучи сам у сумрачній палаті тьми, держить там у неволі сонце й зорі. І ось бог Індра, він же й Арія (праотець арійського племені), перемагає його, руйнує його твердиню, увільняє сонце й зорі. Індра знайшов спосіб проти лихого Піпру, він зупинив сонце на небі, задержав його на однім місці, не даючи йому ховатися, т[о] зн[ачить] зробив довгий полярний день. Все те виясняється зовсім просто, коли брати ті описи не як алегорії та фантазії, а тільки як образове (в давніх часах люди не могли інакше говорити, як образами) представлення реальної дійсности».

ПОЕТИЧНІ ПЕРЕСПІВИ БІБЛІЇ

ПІСНЯ ДЕБОРИ*

Найдавнійша пам'ятка старогебрейської поезії

I

Старогебрейське письменство дійшло до нас у ряді книг, відомих під грецькою назвою Біблія, т[с] зн[ачить] книги, які для відрізнення від пізнійших християнських, писаних грецькою мовою, називають книгами Старого Завіту. Ті книги були писані та переписувані в різних часах, а в останніх століттях перед християнською ерою були уложені в цілість, названу каноном старозавітних книг, і в порядку, який відповідав більше-менше хронології описуваних у ній подій або життя їх авторів, але не завжди відповідав хронології дійсного їх постання. На початку того канону поміщено т[ак] зв[ане] П'ятикнижжя Мойсеєве, зложене з книг Битія, Ісхода, Чисел, Левітика та Второзаконія. Теперішня біблійна критика стоїть на становищи, що Мойсей не був автором ані одної з тих книг, що вони зложені були далеко пізнійше протягом кількох століть і зредаговані, правдоподібно, вже по повороті жидів із вавилонської неволі, з многих і дуже різнорідних частин історичного, юридичного та поетичного змісту, писаних різними часами і з різними тенденціями. До Мойсеєвого П'ятикнижжя в каноні долучено зараз книгу Ісуса Навина (Йозуе), в якій оповідається головно про завоювання Палестини ізраїльтянами та поділ того краю між їх племенами. Ся книга своїм укладом і змістом тісно в'яжеться з П'ятикнижжям, так що новійші дослідники звичайно обробляють її разом із т. зв. Мойсеєвими книгами і дають тій групі книг назву Шестикнижжя. Основною прикметою сеї групи старогебрейських книг треба вважати контамінацію її тексту з двох первісних жерел, що різнять-

ся між собою вживаною у них назвою Бога: в старшім жерелі він називається Ягве, в пізнішім Елогім, множинне число від назви Бога Елі. Між змістом тих обох жерел можна завважити дуже несподівану різницю. Бо коли старше жерело, т. зв. Ягвіст, виявляє монотеїстичну тенденцію, а при тім дух свобіднійший від формалістики та церемоніальности, подібний до того духа, яким надихані книги пророків, то друге джерело, т. зв. Елогіст, що назву Бога вживає в множнім числі, має тенденцію не політеїстичну, але формалістичну та церемоніальну, якою визначалося жидівське духовенство, зорганізоване в окрему касту т. зв. левітів, якої одиноким центром на весь край був храм у Єрусалимі.

Найстаршою щодо часу її походження книгою Старого Завіту треба вважати т. зв. Книгу Судіїв, у якій оповідається без прагматичного зв'язку, розрізненими епізодами, історію звиш чотиристалітнього побуту ізраїльтян у Палестині від часу їх приходу до сего краю аж до часу його повного завоювання і утворення державної організації під властю короля та з центром у Єрусалимі. Ся книга з історичного, а навіть і літературного погляду, одна з найцікавіших книг старозавітного канону, складається з многих і різнородних частин, між якими можна розрізнити останки прастарих пісень, що довгі століття могли держатися в народній пам'яті, усні перекази, списані прозою значно пізнійше від оповіданих у них подій, і нарешті працю далеко пізнійшого редактора, більше мораліста, ніж історика, який, зібравши заховані до його часу різнорідні пам'ятки старої народної традиції, зложив їх у одну цілість на самовільно скомпонованій хронологічній канві і підігнав події, оповідані в розрізнених епізодах із тої бездержавної доби ізраїльського народу під релігійно-моралізаційну схему: скільки разів Ізраїль відпадав від правдивого Бога, стілько разів той Бог насилав на нього ворожі напади та погроми або інші нещастя; а скілько разів він каявся і навертався до свойого Бога, стілько разів Бог посилав йому оборонців, визволителів та давав матеріальні успіхи в його житті.

До найстарших пам'яток власне поетичної творчости, захованих у тій книзі, треба зачислити т. зв. пісню Дебори,

властиво пісню історичного характеру, але ліричну по своєму складу, про побіду, віднесену ватажками деяких ізраїльських племен, Деборою та Бараком, над племенем канаанітів, тубільців Палестини перед приходом сюди Ізраїлю. Ся пісня заховалася у виїмково добрім стані і майже повнім тексті, а до того в тій самій книзі поміщено також старе прозове оповідання про події, рапсодично згадані в пісні, що дає можність докладно прослідити хід подій і оцінити вартість пісні як історичного жерела і як пам'ятки поетичної творчости ізраїльтян дуже давнього часу, бо майже 400 літ перед пануванням Давида.

II

Аби зрозуміти тексти пісні, треба подати насамперед текст прозового оповідання, що займає розділ IV Книги Судіїв. Ось воно в дословнім перекладі, доконанім із французького наукового перекладу Едварда Райса*[1]:

«IV. У той час сини Ізраїля знов робили те, що не подобалося Вічному, а Егуд умер. Тоді Вічний віддав їх у руки Ябіна, короля канаанського, що панував у Хасорі, і якого воєводою був Сісера, що пробував у Харошеті Поганським. І сини Ізраїля великими криками благали Вічного, бо в короля Ябіна було 900 зелізних возів, і він угнітав усею силою синів Ізраїля протягом 20 літ.

У тім часі була пророчиця Дебора, жінка з Лампідота, що судила Ізраїля. Вона жила в пальмовім лісі Деборі між Рамою та Бетелем у горах Ефраїму, а сини Ізраїля ходили до неї, аби їм робила суд і розправу. Вона послала покликати Барака, сина Абіногамового, із Кедша в краю Нефталі, і сказати йому: «Ось наказ Вічного, Бога Ізраїля: "Вирушай до гори Табору і візьми з собою 10 000 людей із племен Нефталі та Зебулюна. Я ж приведу напроти тебе над потік Кішон Сісеру, воєводу Ябінового, з його возами та військом, і віддам їх тобі"».

---

[1] Eduard Reuss, Histoire des israélites, Paris, 1877 (La Bible, traduction nouvelle, ancien testament, première partie), ст. 163—172. — *І[ван] Ф[ранко].*

А Барак відповів їй: «Коли ти підеш зі мною, я рушу в похід; коли ж ти не підеш, то й я не рушуся». Тоді відповіла вона: "Добре, піду з тобою, але знай, що не тобі дістанеться слава побіди, на яку ти підеш, але жінці дасть у руки Вічний Сісеру".

І Дебора рушила в дорогу слідом за Бараком до Кедша. Тоді Барак скликав зебулюнітів та нефталітів до Кедша, і, зібравши їх 10 000, рушив разом із Деборою.

У ту пору кеніт Хебер відділився від свойого племені кенітів, потомків Гобаба, стрийного брата Мойсеєвого, і розіпняв свій намет коло Елону, в місці Саганім недалеко Кедша. Отож донесено Сісері, що Барак, син Абіногама, рушив у похід до гори Табора. Тоді Сісера зібрав усі свої вози, 900 зелізних возів, і все військо, яке мав при собі в Харошеті Поганським над потоком Кішоном.

І Дебора мовила до Барака: "Ходім, сьогодні Вічний дасть тобі в руки Сісеру. Бач, сам Вічний іде перед тобою".

Тоді Барак зійшов із гори Табора зі своїми 10 000 людьми. І Вічний кинув пострах на Сісеру і на всі його вози, і на все його військо при наближенні Барака, який узяв їх усіх на мечі. Сісера, зіскочивши зі свойого воза, втік пішки, а Барак гонив за возами та за військом аж до Харошета Поганського, і вирубав усе військо Сісерове.

Тим часом Сісера, що втік був пішки, прийшов перед намет Ягелі, жінки кеніта Хебера, а рідня того Хебера жила в мирі з Ябіном, королем Хасора. Оттим-то Ягеля вийшла назустріч Сісері і мовила: "Сховайся, пане мій, сховайся до мене і не бійся нічого!" І вона ввела його з собою до намету і сховала під покровом. Потім він сказав до неї: "Дай мені троха води пити, бо в мене спрага". Вона ж отворила баклагу з молоком і дала йому напитися, а потім заткала її. Потім він сказав іще: "Сядь при вході до намету, і коли хто прийде й запитає тебе: "Чи нема тут кого?" — ти відповіси: "Нема нікого".

Тоді Ягеля, жінка Хебера, взіла кілок від намету, взяла молоток у руку, і наблизившись тихенько до нього, коли він спав від утоми, вбила йому кілок у висок, так що він пройшов крізь голову і застряг у землю, і Сісера вмер.

Тим часом Барак, гонячи за Сісерою, надійшов. Ягеля вийшла проти нього і сказала йому: "Ходи, я покажу

тобі чоловіка, якого шукаєш". І коли він увійшов до неї, побачив Сісеру мертвого, простертого на земли, з кілком у виску.

В тих днях Бог унизив Ябіна, короля Канаану, перед синами Ізраїля, а сила синів Ізраїля міцніла чимраз більше супроти Ябіна, короля Канаану, поки вони не погубили його».

Отсе оповідання своїм першим рядком нав'язує до смерті Егуда, про якого оповідається в розд[ілі] III, що він убив моавського царя Ебілона, а потім при помочи ефраїмітів побив 10 000 моабітів, після чого Ізраїль мав 80 літ спокою. Остатній рядок розд[ілу] III називає, одначе, наступником Егуда якогось Шамґара, що плуговим лемешем убив 600 филистинів. Се, очевидно, варіант оповідання про Самсона, що вбив 3000 филистинів ослячою челюстю; в такім разі Шамґар мусить уступити з ряду ізраїльських судіїв, тим більше, що оповідання про Дебору та Барака безпосередно нав'язує до смерти Егуда. Про Дебору сказано, що вона судила синів Ізраїля з різних племен, але не сказано, коли почалося те її судейське урядування; воно могло початися ще за життя Егуда, від того часу, коли вона почула в собі пророцький дар.

Основа сего оповідання може бути зовсім історичною, бо не містить у собі нічого неправдоподібного, включаючи навіть епізод убиття Сісери Ягелею. На близькість оповідання до історичних подій дуже давньої доби вказує те, що в поході проти канаанітів беруть участь тільки два невеличкі ізраїльські племена: Нефталі та Завулон, а не бере участи найбільше плем'я Ефраїм, до якого належала Дебора. Як далеко в тих часах посувався партикуляризм між ізраїльськими племенами, видно з того, що Хебер зі своєю родиною міг відлучитися від свойого племени кенітів і жити в згоді з королем канаанітів, із яким воювали інші єврейські племена.

Поглянемо тепер, як представлено ті події в пісні, яка сягає значно старшого часу і була уложена, без сумніву, під живим враженням самих подій.

Редактор Книги Суддів, містячи стару історичну пісню зараз після прозової реляції про битву Барака з Сісерою, вкладає сю пісню в уста її героїв, пишучи: «Того дня Дебо-

ра й Барак, син Абіногама, заспівали ось що». Зі змісту пісні, як побачимо зараз, зовсім не випливає, аби вона була уложена чи то Деборою, чи Бараком, бо про них обох в пісні говориться в третій особі.

Пісня складається з 8-ох довших уступів, які не можна назвати строфами, і з яких деякі мають більше ліричний характер, а инші — більш епічний характер, і з короткого поетичного епілогу, якого нема підстави вважати додатком пізнійшого редактора. В тексті пісні декуди видно прогалини, які свідчать про те, що вона була записана з усної передачі від чоловіка, який, хоч наділений доброю пам'ятю, все-таки дещо забув. Ось її текст у перекладі на нашу мову:

III

I

Що піднялись в Ізраїлі воєводи,
І що посвяченє знайшлось серед народа,
Благословіть Предвічного всі роди!

Царі, почуйте! Слухайте, княжата!
Я славу Вічного хочу співати,
Псалмом ізраїльського Бога вихваляти.

О Вічний, коли вийшов ти з Шегіра,
Коли ти вирушив із піль едомських,
Земля тряслася й небо заридало.

Заплакали дощем уливним хмари,
Двигнулися перед Предвічним гори,
Навіть Сінай перед Ізраїля Богом.

II

В Шамґара днях, Ганатового сина,
В Ягелі днях пусті були дороги,
Йшли мандрівці крутими манівцями.

Бо не було в Ізрайля воєвод,
Аж поки ти не піднялась, Деборо,
Не піднялась, Ізраїлева мати!

Нових богів собі приймали люди,
Тому й війна на брамах їх чяпіла,
І в тисячів Ізраїля синів
Ніхто не бачив списа, ні щита.

III

Ізрайля воєводам моє серце!
Охотники з народа, блажіть Бога,
Ви, що на сивії всідаєте ослиці,

Ви, що на своїх сидите коврах,
Ви, що дорогами мандруєте крутими,
Співайте в один голос з лучниками,

Що стад пильнують коло водопоїв!
Співайте всі побіду Вічного,
Побіду воєвод Ізраїля!

IV

Ось виступає він до своїх брам,
Народ Предвічного. Вперед, вперед!
Вперед, Деборо, й ви, войовники!

Вперед! Співайте пісню боєву!
Вставай, Бараче, сину Абіногама,
Іди шукать невольників твоїх!

Ось їх малая решта виступає
Проти могутніх, Вічного народ
Ось виступа проти войовників.

З гір Ефраїма Гамалек старий
У бій своїх потомків посилає;
Злучився з ними Беньямина збір малий;

Від Макіра приходять капітани,
Від Зебулюна полководці йдуть,
Що палиці в руках своїх держать.

Із Іссакара деякі старшини
Ідуть з Деборою, з коліна Іссакара,
[А з Нефталі коліна] йде Барак,
І всі враз подалися на долину.

V

А над потоками Рубена йдуть
Великі ради, спори та наради,
До рішення ж старшини не дійдуть.

Чого ж ви сидите отак без діла
Серед своїх овечих стад? Чи ще вам
Флояр пастуших гра не надоїла?

Та над потоками Рубена йдуть
Раз в раз великі ради та наради,
А помогти в біді вони не раді.

Ті в Ґілеаді, Ґад і Менаше,
Сидять спокійно по той бік Йордана;
Немає також нікого від Дана.

Сидять на кораблях вони, а плем'я Ашер
Сидить над моря берегом спокійно
І в пристанях глибоких спочива.

Лиш Зебулюна рід гордує смертю,
І Нефталі, що гордо розложився
На високостях ровені своєї.

VI

Ось королі ідуть на них війною,
Їх звоювать царі йдуть Канаана,
Із Таганака, з-над води Мегіддо,
Та не здобули й срібного гроша.

З висот небесних звізди воювали
З Сісерою, з кругів своїх небесних,
У потік Кішон тяг його з собою.

Старезний Кішон і потік Кедумім
Рвав їх і ніс. О встань, душе моя,
О встань і підіймися гордовито!

О, як же ж стугонить земля від них,
Від кінських тих копит міцних,
Що в чваль, у чваль несуть борців хоробрих!

«Кленіть Мероза! — мовить Вічний сам
В своїй особі, — О, кленіть, кленіть
Усіх осадників оселі тої,

За те, що не прийшли вони
На поміч Богові самому,
На поміч Богові проти войовників».

VII

Благословенна будь, Ягеле,
Подруго Хебера кеніта,
Поміж єврейськими жінками!

Благословенна будь вона
Поміж жінками нашими,
Що проживають у наметах!

Він попросив води, вона ж —
Глянь! — молока дала йому,
Сметанки в чаші почесній.

Кілок взяла у ліву руку,
У праву молоток взяла,
І вбила Сісеру войводу.

Пробила голову йому,
Пробила череп скрізь на скрізь,
І він упав під ноги їй.

Упав, простягся при ногах,
І на тім місці, де упав,
Бездушний труп його поляг.

VIII

І крізь віконце визира,
Через решітку дротяну
Сісери матінка стара.
І визира, й питати почина:
«Чому ж не їде мій синок?
Чому ж гонці його не стугонять?»

З прислужниць же її, котрі
Тямучі, відмовляють їй,
Та й примовля вона сама собі:

«Там певно ділять луп вони,
На кожого по дівці, чи по дві,
А для Сісери, сина мойого,

Золототкані одяги,
А надто вбори дорогі,
Барвисті, для плечей моїх».

ЕПІЛОГ

Отак нехай попропадають
Всі вороги Твої, Предвічний!
А вірнії Твої нехай
Сіяють, мов те сонце, що
Встає у ясности своїй!

IV

Зміст сеї пісні, яку я поділив на вісім розділів, розпадається ось на які складові частини. Перший розділ починається сильним поетичним акордом на похвалу Бога, який уславив себе й своє плем'я незвичайною побідою. Ся побіда супроводилася незвичайними явищами у природі, землетрясенням і великою зливою, оба явища — рідкість у Палестині. Чи не буде деякою аналогією до початку сеї пісні початок нашого «Слова о полку Игоревѣ», в якім затьма сонця віщує русинам нещастя в поході?

Другий розділ характеризує сумний стан Ізраїлю в попередніх літах перед повстанням Дебори та Барака. Пісня називає ті літа днями Шамґара, сина Ганатового, судії ізраїльського, згаданого дуже коротко в розд[ілі] III, рядок 11, в якім сказано тілько, що він «волярською палицею вбив 600 филистинів і освободив Ізраїля». Пісня нічого не знає про те освободження, й тілько загально малює тодішній підневільний стан Ізраїля, у якого не було воєвод, дороги та шляхи були небезпечні для прохожих, а сини Ізраїля жили у вічній тривозі, позбавлені всякого оружжя.

В третім розділі виникає велике піднесення духа та похвала воєводам Ізраїля і тим охотникам із люду, що поважилися виступити проти ворога. Остатній рядок сего розділу дає ключ до зрозуміння високого настрою сего розділу, як наслідку пророцтва Дебори, що Барак побідить і забере до неволі військо канаанітів. Його похід разом із Деборою характеризується як шукання невільників, призначених їм від Бога.

В четвертім розділі вичислено учасників і помічників походу. Сей розділ з історичного погляду дуже важний, бо дає далеко більше подробиць, як попереднє прозове оповідання. Бо коли в прозовім оповіданні в поході виступає тілько 10 000 людей із племен Нефталі та Зебулюна під проводом Барака, а до нього пристає Дебора з племени Ефраїма майже сама, тут бачимо, що з ефраїмських гір прилучилися до Дебори останки потомків давніших автохтонів Гамалекітів, до неї ж, правдоподібно, пристали деякі охотники Беньямина та деякі воєводи, очевидно зі сво-

їми ватагами, з племени Іссакара. Пісня згадує виразно про участь племени Зебулюна, зате не згадує про участь племени Нефталі, а натомість згадує про ватажків із околиці Факіра, місцевости, заселеної частиною племени Менаше, що сиділа по сей бік Йордану. Що в тексті пісні пропущено плем'я Нефталі, яке в прозовім оповіданні названо на першім місці як плем'я, до якого належав Барак, головний провідник походу, сьому винна, очевидно, прогалина в тексті в рядку 49, яку я в перекладі заповнив своєю кон'єктурою, взятою в гранчасті скобки.

Дуже важною новиною супроти прозового оповідання являється розд[іл] V, у якім із деякими докорами поіменовано ті ізраїльські племена, що не взяли участи в поході. Поперед усього докір паде на плем'я Рубен, у якому йшли наради над покликом Дебори та Барака, але якого старшини не здобулися на відвагу виступити до бою. Без докору згадано ті ізраїльські племена, що жили за Йорданом на широкій долині Ґілеаді, а з деякою іронією згадано племена Дана та Ашера, що жили над морем та займалися торгівлею. Їм протиставлено геройство малих племен Нефталі та Зебулюна, проти яких виступили канаанські королі та воєводи, але не здобули від них ані срібного гроша.

І в тім розділі можна бачити деяку аналогію до того уступу «Слова о полку Игоревѣ», в якім автор по побіді половців над Ігорем вичисляє сучасних руських князів і кличе їх до помсти «за землю руськую, за рани Ігореві».

Розділ VI характеризує коротко перебіг битви ізраїльтян із канаанітами, в якій ті останні потерпіли не тілько від ізраїльських войовників, але також від повені потоків — подробиця, про яку не згадує прозове оповідання. Тяжко догадатися, що значать рядки пісні, в яких говориться, що також небесні зорі воювали проти канаанітів. Чи були се недобрі віщування, що являлися на небі, чи, може, які інші атмосферичні явища в роді бурі з громами, се тяжко вирішити.

Дві останні строфки сего розділу містять у собі незвичайне по своїй формі прокляття мешканців місцевости Мероза, яких буцімто сам Бог велить проклинати за те, що вони не стали до помочі його войовникам. Мусила бути якась незвичайна провина тих мешканців, що

могли обіцяти свою поміч ізраїльтянам і не явилися в саму рішучу хвилю, коли на них кинено таке незвичайне прокляття.

Сьомий розділ описує смерть канаанського воєводи Сісери від руки гебрейки Ягелі. Ся подія представлена в пісні трохи інакше, як у прозовім оповіданні. Бо коли там Сісера в наметі Ягелі, напившися молока, попросив її сидіти перед шатром і сторожити його, а сам заснув, а вона, користаючи з його сну, підійшла до нього тихенько і вбила йому в голову дерев'яний кілок від намету, яким відразу пригвоздила його голову до землі і завдала йому смерть, то тут вона вбиває його в хвилі, коли він п'є молоко, так що він валиться на землю до її ніг і тут умирає.

Ся Ягеля мусила бути визначною в своїм часі жінкою, коли автор пісні в другім розділі характеризує часи перед повстанням Дебори як «дні Шамґара та Ягелі».

Високопоетичний, незважаючи на свою простоту, восьмий уступ пісні, в якій представлено, як мати Сісери, стоячи біля вікна, дожидає свойого сина, дивується, що нема від нього звісток, і потішає себе думками, що він зі своїми вояками забарився, ділячи добичу, з якої дещо, саме найкраще, дістанеться також їй. Ані слова про її смуток або хоч би лиш прочуття нещастя. В сьому розділі можна бачити деяку аналогію до уступу «Слова о полку Игоревѣ», в якім наведено плач Ярославни; розуміється, що уступ староруської пісні далеко поетичнійший і зворушливійший, тому що малює ніжне почуття жінки, коли натомість тут представлено тілько гордість матері, що жде свойого сина з побідою, і ані вона, ані її слуги не допускають навіть думки, аби йому могло трафитися якесь нещастя.

Пісня кінчиться короткою формулкою прокляття ворогам ізраїльського Бога і бажанням, аби сини Ізраїлю в щасті та здоровлю ясніли, як сонце.

V

Як при всякім поетичнім творі, особливо визначнім з якого-будь погляду, так і тут виринають попереду усього питання про його авторство та про час його напи-

сання. Зазначено вже вище, що редактор Книги Судіїв попередив текст сеї пісні вступним реченням, буцімто зараз по побіді над Сісерою «Дебора й Барак заспівали отсю пісню». З того, що автор прозового оповідання говорить про пророцький дар Дебори, могло би виходити, що вона мала також дар поетичний і була авторкою сеї пісні. Що талант до складання пісень у ті часи міг уважатися свого роду пророцьким даром, про се нема що сумніватися, і можна допустити, що Дебора справді складала якісь пісні, або виповідала свої присуди в поетичній формі подібно до того, як се бувало в старих грецьких вирочнях. Але дохований до нашого часу текст отсеї пісні не дає підстави до того, аби приписувати її авторство Деборі*. Про Дебору говориться в пісні в третій особі в рядку 48, а в другій особі — в окликах, обернених до неї, в рядках 17 і 34. В тексті пісні нічого не сказано про її пророцький дар, ані про те, що вона була судією в Ізраїлі, але її визначне становище серед ізраїльських поколінь зазначено словами «мати Ізраїля». Про її участь у битві ані в пісні, ані в прозовім оповіданні не згадано нічого.

Щодо часу, в якім відбулися події, представлені в прозовім оповіданні і в пісні про Дебору, можна навести тут деякі міркування на основі коментарія Едварда Райса (Op. cit., ст. 94, 99—104. — *І[ван] Ф[ранко]*). В Книзі Судіїв оповідано в хронологічнім порядку пригоди та діла ось яких героїв: 1) Отніеля, який судив Ізраїль протягом 40 літ; 2) Егуда, який був судією 24 роки; 3) Шамґара, про якого не подано протягу часу; 4) Барака, при якім Ізраїль жив у спокою протягом 40 літ; 5) Ґідеона, при якім Ізраїль жив у спокою 40 літ; 6) Толю, який був головою Ізраїлю 23 роки; 7) Яіра, що верховодив у Ізраїлі протягом 22 літ; 8) Іфтага, що був головою Ізраїля 6 літ; 9) Ібзана, що верховодив 7 літ; 10) Ельона, що верховодив 10 літ; 11) Габдона, що верховодив 8 літ, і 12) Шімешона, що був на чолі Ізраїлю протягом 20 літ. Кілько літ пройшло від смерті Йозуе до Отніеля, невідомо докладно. В розділі II, р[ядок] 10, сказано ось що: «Коли по смерті Йозуе все його покоління перейшло до своїх вітців, настало по нім нове покоління, яке не знало Бога, ані того, що він зробив

для Ізраїлю». Розуміється, що з сего речення не можна вивести ніякої цифри, бо ж ніяке покоління не вимирає відразу і ніяке нове не настає відразу. Одинока цифра, яку маємо перед появою Отніеля, се восьмилітнє панування над Ізраїлем великого тирана Кушана, короля арамського (розд. III, р. 8).

Сума цих цифер 248 не дає нам можности означити часу, протягом якого по смерті Йозуе ізраїльські племена жили в стані політичної анархії, час від часу попадаючи в неволю сусідніх канаанських племен. Протяг часу сеї неволі між поодинокими судіями не можна означити. Із значно пізнійшого часу, в Першій книзі Царств (розд. VI, р. 1) маємо дуже важну хронологічну вказівку, що цар Соломон збудував храм у Єрусалимі в четвертім році свойого панування і 480 літ по виході Ізраїлю з Єгипту. Відчисляючи від сеї цифри 40 літ побуту Ізраїлю в пустині, хоч ся цифра має досить проблематичну вартість, 40 літ на час верховодства первосвященника Елі, 40 літ на час панування Давида і 4 роки на панування Соломона, ми все-таки не одержимо певної цифри для датування епохи судіїв, не маючи певних даних про верховодство Самуіла, ані про панування Саула. З посторонніх, головно вавилонських жерел усталено досить правдоподібно час початку панування Соломона на р. 1000 перед нашою ерою. В такім разі вихід Ізраїлю з Єгипту можна би датувати приблизно до р. 1480, смерть Йозуе (він умер, маючи 110 літ, отже, можна допустити, що був проводирем Ізраїлю щонайменше 40 літ, так само, як Мойсей) випала би приблизно на р. 1400, а відкинувши 86 літ знизу на панування Давида та верховодство первосвященика Елі, ми мали би для епохи судіїв приблизну дату від р. 1400 до 1100, отже більше-менше три століття. А в такім разі, сумуючи три перші цифри вищеподаного реєстру судіїв та попереднього тиранства Кушана, одержали би ми р. 1408 як дату повстання Дебори й Барака

ПРОРОЧЕСТВО ІСАЙЇ

ГЛАВА ПЕРВАЯ

Слухай, о небо, слухай, о земле,
Слова мої!
Господь говорить: Синів створив-єм
З лиця землі,
Взніс-єм високо їх над всі твари,
Але они
З мого закона, з правой дороги
Блудом пійшли!
Знає скотина своєго пана,
Тілько мене
Не зна Ізраїль, тілько мій нарід
Мя не пійме.
Горе, о горе грішним народам,
Блудячим в тьмі,
Що путь Господень кинули! страшний
Господень гнів!
Діти скажені, сім'я поганих
Бога гнівить, —
Бог Ізраїля в пропасть-безодню
Їх погрузить.
Пощо ж тим більше дієте лиха,
Чим більш вас б'ють?
Чи ж вам не досить, що глави ваші
Збиті, що труд
Відняв вам сили, що серце хоре,
Що повно ран
На вашім тілі, що землю вашу
Ворог забрав?
Чи ж вам не досить, що чужестранці
З вас ся сміють,
Що край ваш нищать і діти ваші
В пута кують?
І доч Сіона сумна лишилась,
Як холодник
У винограді, котрий покинув
Огородник;

Як град знищений, сад опущений!
І сли би нам
Остатків троха не був оставив
Сіона Пан,
Був би Ізраїль, яко Содома
Й Гоморри град,
Бо чужестранець з всього святого
Сміятись рад.
Князі Содоми, люди гоморрські,
Нині прийміть
У серця ваші закон Господень,
Новий Завіт!
Глаго́лет Господь: Що ваша жертва,
Що мні она?
Я не бажаю жертви із козла,
Ні з барана.
Ситий-єм ваших жертв, і у дім мій
Більше не йдіть,
Бо всяка жертва ваша даремна,
Дармий обіт!
Кадило ваше бридким ми сталось,
Вже не знесу
Обходів ваших, свят урочистих
Сего часу!
А коли руки взнесете вгору,
Лице своє
Від вас відверну, глас ваш — до мене
Він не дійде!
А коли в нужді сльози піллються
З ваших очей,
Не сподівайтесь, що вни змягчили
Гнів мій оцей!
Бо діла ваші — діла неправих
Передо мнов,
На руках ваших, на главах ваших
Проклятьє й кров!
Але омийтесь і чистим серцем
Ся оберніть
Д'мому закону, покиньте злоє,
Право ідіть,

Добру навчайтесь, суду шукайте,
А сироті
Нехай по правді суд буде даний!
А удові
Сушіте сльози, змивайте кривду,
Що пред лицем
Моїм вчинили родичі ваші
З своїм отцем!
Тоді прийдіте, а оправдайтесь,
Каже Госпóдь,
А хоч гріхи би ваші, як темна
Ніч, були, хоть
Угля чорнійші, — білії стануть,
Снігу білійш,
Хоч би червоні, що той кармазин,
Були, білійш
Вовни ся стануть! Сли мого слова
В покорі ви
Слухать будéте, в щастю владіти
Мете земли.
Але сли гордість вашії серця
Вгору взнесе,
Єсли Господне слово вам мимо
Серця прийде, —
Меч на упертих, смерть на завзятих, —
Говорить Пан, —
Врагам в неволю і на наругу
Нарід сей дам!
Перш справедливість, нині убийство
Мешкає в нім!
Як же нечистим став град сей вірний,
Се правди дім!
В жужлицю срібло єго змінилось,
В воду — вино,
Князі гордії єго — в злодіїв
Крузі давно.
Дари приймають і справедливість
Вни продають,
Сироті бідній, вдові безрідній
Ніт правди тут!

Отож говорить Сил кріпкий Господь
Ізраїля:
Зрадуюсь нині смертю противних,
Знищу врага!
На тебе руку мою всесильну
Я піднесу,
Жужлицю гидку твою дочиста
Нині спалю.
Огнем очищу град свій ізбранний*,
Щоб ту потім
Давниї судді, давная правда
Мала свій дім.
В той час назвуть тя городом вірним,
Градом градів,
І Господеви взнесуть високий
Похвальний спів!
Спасенний в суді правім, Господнім
Буде Сіон,
І хто навернесь, посреді правих
Засяде трон.
Але загине, стертий на порох
Грішників рід,
Що кинув гордо стезі Господні, —
Згине їх слід.
І ганьба ваша стане, як древо,
Сли лист му вв'яв,
Як сад пустий той, як дуб зогнилий,
Як висхлий став!
І яко губка, стане потужний —
Господь, як жар,
І запалить го; — а хто вгасить го,
Збавить від кар?

ГЛАВА ДРУГАЯ

Зближаєсь день Господнього засуда!
Гора Господня в день той піднесесь
Повиш гір земських без всякого труда.
І не буде гори на мир увесь,
Котра б вище понад ню сягала,

І всякий нарід д' тій горі зійдесь!
Народів много прийде там з словами:
Ходім, вступім на Господню гору,
Вступім у двори Бога над богами,
А Він нам волю об'явить свою,
Щоби ступали-сьмо Єго стежками,
Бо вибрав Він собі Сіон-гору, —
Закон зішле нам з єй верха, направить
Нам путь і народи буде судить:
І не уйде безбожник своєй кари.
І мир на світ аж в той час загостить.
Мечі свої на плуги покують,
А списи на серпи, — і вже ходить
Ніхто не буде на неправий суд.
Якова діти*, ту ходіть, вступіть
В Господне світло, бо ви Божий люд.
Але чого ж ви кинули совіт
Господень, чом язичниками стали
І наче филистянський ворожбит?
Чом ви язичників доньки кохали?
Господь лице своє святе від вас
Відверне, бо негідними-сьте стали.
До злота й скарбів земських дух ся ваш
Прижав, захланність міри в вас не знає!
Ворушить землю воївний ужас,
А вашим возам і військам немає
Кінця, крик борби чуть по всім землям!
В ідолів службі край ваш пропадає,
Рук власних ділам ви, немов богам,
Кланяєтесь, чи мудрий, чи простак! —
Тож не відпустить Господь кари вам!
Втікайте в гори і, як той хробак,
Ховайтесь в норах пред гнівом Єго
І перед славов Сил Єго! Усяк
Гордий знижен буде, високого
Похилить Бог, але Господь для того
Взнесесь високо над усі боги.
І прийде день на всякого пишного,
День Господа Сил, і усякий, хто
Угору ся підносить, спаде д' долу,

Наче ливанські кедри дужі, що
Стримлять високо, — мов дуб на Васані!*
І гори всі перед лицем Єго
Поникнуть, і горби. Не будуть в стані
Опертись силі слів Єго твердині,
Й високі вежі, й кріпости кам'яні,
І кораблі, пливучі по глубині,
Й малювання розкішні поникнýть,
Діла рук людських, людської гордині.
Горді додолу схилені будуть,
Високії поникнуть того дня,
Коли зблизиться Господень засуд.
Ідоли їх Господь істре на прах,
І в скали, в пущі, і в підземні ями
Розжене гордих всіх Господній страх.
І хвала Сил Єго, коли повстане
У своїй славі, щоб землю скришить.
А чоловік дня того всі болвани
Свої із срібла й злота попалить
І в ями лиликів й кертиць запхає,
А сам в печери й пущі побіжить
Перед гнівом Господним, бо узнає,
Що в своїй славі Господь Сил повстав,
Щоб на прах стерта була земля тая.
Тож хто в людях надію покладав,
Хто до марного-сь пилу прив'язав, —
Покинь усе, бо, як Господь прийде,
Хто ж ти, крім Нього, помоччю буде?

ГЛАВА ТРЕТЯ

Ото Господь Саваот, владітель
Сил предвічних, говорить:
Відійму усяку добродітель
І підпору хліба і води,
Всяку ласку від Єрусалима
І від Юдиного племени.
І не буде храброго між ними,
Слів пророків вже не вчують вни,
І потужний їх утратить силу,

А мудрець, і старець, і суддя,
І начальник, у борбах щасливий,
І ніякий муж поважний ся
Не з'явить у них, лиш діти, мовлю, діти
Нерозумні будуть в краю їх владіти.
І утиск тяжкий буде в народі,
Йме на брата нападати брат,
Син на батька, на чесного злодій.
А єсли народ князем зділать
Схоче мужа із рідного дому
І му скаже: Ту в повазі жий,
Лиш зарадь руков кріпкою злому
І розумно-славно нам княжи, —
Він тогди присягне перед Богом
І таким обізвесь словом:
Не буду зав'язувать тих ран,
Бо убогий дім мій, недостатний, —
Не буде з мя для народа пан!
Юді день зближаєсь вже остатний*
І валиться вже Єрусалим,
Бо їх діла й слова против Богу,
І Господь гнівом ся запалив.
Їх лице й стать свідчить против ним
І гріха уже не криють свого,
Наче содомляне! Але горе їм,
Горе їх душам! Гніву страшного
Брем'я вни валять на ся сами!
Скажіть правим, що їм благо буде,
Бо по ділам їх воздасться їм;
Але горе непобожним людям,
Всяк відбере, хто що заслужив!
Діти суть князі народу мого,
А кобіти владіють над ними!
О народе мій, твою дорогу
Пред очима твоїми укрили
Ті, що тя ведуть, щоб тим легше тя
Звести з правого пуття навмання!
Повстав Господь, щоби вчинити суд,
Повстав Господь судити весь свій люд!
Прийде Господь і призове на суд

Старців народу і князів і скаже:
Пощо ж мій виноградник ви
Спустошили? Убогого ви даже
Здирали й багатилися! Скажіте ж, чи
Не били-сьте убогих по лици,
Скажіть, говорить Господь, Господь Сил!
І рік Господь: Коли дочки Сіона,
Виносяться і шиї витягають,
По граді ходять без заслони
І навкруги очима все моргають,
І дрібно так ногами всі ступають,
А шелестить убранство їх; — глаголить
Господь: Верх глави їх ся лисий стане,
І ганьба їх усьому світу явна,
Уборів, пишних строїв не догляне
Господь, котрий на душу позирає,
І відійде усе їм. В той час стане
Смердячим те, що нині пахне, славне
Ся вкриє ганьбов, лисина прийде
Замість волосся золотого,
Їх бедр широка сукня не окриє,
В веретище огорнуться, а те,
Що красне, обгорить в огні дня того.
А мужів їх могила чорна вкриє,
Меч їм відбере душу і житє,
І посумніють всі: з жалю тяжкого
Кроваві литимуть сльози. І опустіє
Сіона дім і сам серед землі буде
Сидіти, опущений на земли, —
І хто ж з руїни го назад двигне?

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

І станеся во врем'я оно,
Сім жон одного мужа ймесь
І тим благатимуть го словом:
Хліб свій ми їстимем, увесь
Старунок свій у нас буде,
Лиш най звемося ім'ям твоїм,
Най на нас сором не тяжить!

І в день той парість розцвите
Господня й вельми-сь прославить;
Земля стократно наградить
Засів зерна і принесе
Прекрасний плід для тих усіх,
Котрих гнів Божий пощадить.
І хто останеться в живих
В Єрусалимі й на Сіоні,
Яко святий він раб Господній
Славитиметься, і ім'я
Єго у вічного життя
Святую книгу впишеться.
Тогда Господь святий обмиє
Сором сіонських дів і чада
Єрусалимські з крови змиє
Огнем і судом своїм правим.
І облаком своїм укриє
Господь Сіон, гору свою,
І збори єй усі святії —
Удень; а ясностю огня
І димом — уночі: бо славу
Єго ме хоронить свята
Потуга і вдень розпрістресь,
Як шатер той, — від спеки правих
Охоронить в бігстві й дожджи,
Вратує від огня й води!

ГЛАВА П'ЯТА

[I]

І заспіваю милому мому
Про виноградник єго.
Має мій милий близь свого дому
Винний на горбі город.
Огородив го, каміннє з нього
Вибрав і насадив
Винной лози і серед нього
Вежу прилагодив,
Прасу поставив і ждав дня того,
Аж плоди принесе, —
Але бо він му мість нагороди

Вино уродив пусте.
Скажіть тепера ви, людські мужі,
Єрусалимляне, ви,
І розсудіте, чом ми не служить
Мій виноградник, єсли
Все починив-єм, що було треба,
Сли-м ся о все постарав?
Чом ми міть доброго винограду
Грозди порожнії дав?
Отож вам кажу, що я зділаю
З моїм городом винним:
Пліт в нім розберу, пустков оставлю,
Щоб по нім всякий ходив.
Звалю ограду, нехай потопчуть
Поле неплідне єго, —
Ніхто не зоре, ніхто не скопле,
Най пораста бур'яном!
Бур'ян і тернє нехай го вкриє;
Хмарам розкажу також,
Щоб не спускали на єго ниви
Ані росу, ані дождж!

II

Чи ж Господній виноградник
Не єсть дім Ізраїля?
Чи ж усії людські роди
Не суть рук Єго діла?
Господь правди в нас шукає,
Але тут лиш утискає
Оден 'дного; Він чекав
Справедливих наших справ,
Але тільки гамір чує,
Як насиліє лютує.
Горе вам, котрі до свого
Придаєте дім чужий,
Котрі поле брата свого
Відбираєте на силу,
Доки не стане для нього
Місце, — якби лиш судилось
Вам єдним жить на земли!

Рік до мене Господь Сил,
В ушах моїх Єго слово:
Амінь, амінь, домів много
Буде пусткою стояти, —
Доми краснії, палати
Без властителя будуть!
Горе тим, що устають
Зрана, щоб скорійш упитись!
А цимбали і музики,
Й вино на їх учтах є,
Лиш ніхто там не згане
Про Закон святий, великий;
Діла рук Господних їм
Марнії, як прах і дим.
Тож в неволю я віддам
Сей народ тяжким врагам,
Бо погані його справи:
І потужний їх загине
У неволі, і без страви
З голоду багач умре,
А народ, мов на пустини,
Без води насмерть усхне.
Бачте, пекло отворило
Своє гирло і над міру
Свою пащу розвернуло, —
А до неї їх царі,
Їх потужні — лиш загули,
І поспільство, і усі,
Що ся радують і грають
У гріхах ту на земли.
І так похилений буде
Чоловік, а муж гордий
Понижен буде, і труди
Їх неправі, наче прах,
Вітр розвіє по землях.

III

Але Господь Сил у суді
Вознесеться, а Святий
В справедливости всім людем

Своїм вкажесь в день оний.
І овечки муть звичаєм
Своїм пастись, з чужини
Прийдуть люде і неправих
Добра возьмуть в день оний.
Горе тим, которих в узи
Марности гріх пов'язав,
Которі горді і дужі,
З Господніх сміються справ!
Що говорять: Най прибуде,
Най не бариться, прийде
Єго слава й суд на люде,
Щоб узріли-сьмо усе!
Най зблизиться, нехай стане
Єго рада пресвята,
Бог Ізраїля най встане,
Хочем взріть Єго діла!
Горе тим, що називають
Злеє добрим, добре — злим,
Що із світом тьму міняють
І солодке — із гірким!
Горе тим, що видаються
Мудрими перед людьми,
Що між розтріпних кладуться,
Хоч сами раби суть тьми!
Горе тим, що ся впивають,
І таким, котрі за дар
Право й правду злим признають,
Суд продають, як товар!
Що осудять справедливих,
Синів правди обсміють!
Їм Господь посмієсь в хвили,
Як на Єго стануть суд!

IV

Тож, як огняний пламень паздір'є
Нищить, палить,
І як полову іскра горюча
В попіл травить,

Так і безбожний рід їх пропаде,
Так зогниє,
І буйний вітер прах їх розвіє,
Слід їх затре!
Бо пути праві они повергли
Господа Сил
І погорділи Єго законом
Й словом святим.
Тож запалився против безбожних
Господень гнів,
І всемогучу руку святую
На них Він звів.
І поразив їх своєв рукою,
Аж гір верхи
Гордих здрожали пред гласом грому
Господа Сил!
Трупи безбожних, як гній, по пути
Валялися.
Але не досить ще гніву Бога
Ізраїля.
Не угасилась ще Єго ярість
Тяжка, страшна,
Єще простерта Єго грізная,
Сильна рука!
Нарід далекий страшну хоругов
Свою взнесе,
Як з кінця світа Господь го гласом
Своїм призве.
І не струдиться, з сил не опаде
Жаден із них,
Не задрімає, ані пред ділом
Він не заспить.
Пояс на бедрах їх не розіпнесь,
Ані урвесь
При їх обув'ю жадної хвилі
І ременець.
Стріли їх острі, тугі їх луки
Нап'яті все,
Копито коней їх, яко камінь,
Сильне й тверде.

Возів колеса їх, яко буря,
Ричать, як льви:
Рикнуть, як скимни, пірвуть здобич: нев
Будете ви!
Пірвуть вас кріпко і понесуть вас,
А не буде
Того, хто б вирвав вас із їх пащі
Ув оний день. —
Буря повстане, шум піднесеся,
Як моря шум,
Рід їх пропаде, поданий буде
На згубу й глум.
І як поглянем в той час на землю, —
Тьма там і злих
Смерть і затрата, бо скриєсь світло
При згубі їх!

ПРОРОКА ІСАЙЇ ГЛАВА 53

1. Хто вірив тому, що нам було оповіщено? і рука Господня для кого була відкрита?

2. Задля того став перед лицем Єго як зів'яла рослина* і як корінь, ростущий з сухої землі; не було на ньому ні подоби, ні краси; і ми бачили Його, і не було на ньому ніякої оздоби, щоб сподобалась нам.

3. Погорджений і відіпхнутий від людей; чоловік скорбний і привичний до недуги і похожий на того, від котрого всякий відвертає лице, в погорді був, і ми ні за що вважали Його.

4. А тимчасом він узяв на себе наші недуги і обтяжив себе нашим горем; а ми думали, що він понівечений, побитий Богом і унижений.

5. Але він понівечений був за наші проступки, унижений за наші беззаконня; кара, котру він поніс, принесла нам супокій; а через єго терпінє ми виздоровіли.

6. Всі ми блукали, як вівці; кождий ішов своєю дорогою; а Господь поклав на него всі наші беззаконня.

7. Сам був оскорблений і унижений, але не отворив уст своїх; як ягня на різницю, вели його, і як вівця без гласу перед тим, хто її стриже, так і він не отворив уст своїх.

8. Кривда і осуди замучили його; а з єго сучасних чи спаде кому й на думку, за що витручено його з землі живих? За проступки мойого народа поніс він ті рани.

9. І могилу* єго назначено між злочинцями; і по смерти його покладено обік богача; хоч не вчинив він ніякої неправди і не найшлося брехні* в устах єго.

10. Але Господь хотів унижити його, і зіслав на него горе. — Ох, вже ж ти даси душу єго в жертву за гріхи? — Побачить* він потомство, подовжаться дні єго, діла Господні звеличаться* в руці єго.

11. Побачить* він плоди праці духа свого і насититься; Мій справедливий слуга своїм знанєм вчинить справедливими многих, бо сам нестиме беззаконня* їх.

12. Задля того Я дам йому часть між великими, і з могучими поділить він здобичу, бо він віддав душу свою на смерть і почислений був між беззаконними, і сам взяв на себе гріхи многих і заступився* за беззаконних.

ЙОІЛЬ, ГЛ[АВА] II

Заграйте в труби на Сіон-горі*,
Най звуком їх гора свята лунає!
Най весь народ збігаєсь і тремтить,
Бо день Господень близький наступає —
День сумерку і темноти,
В густі понурі хмари вкритий!
Мов ранна мгла, так наляга на гори
Могуче плем'я, без числа,
Якого досі не бувало,
Якого і по нім не буде
В часах будущих поколінь.
Поперед ним огонь все пожирає,
А позад него полум'я палає;
Край перед ним був, наче райський сад,
А після него став суха пустиня,
В котрій він навіть кришки не лишив.
Поглянь на них: здаєсь, табун біжить,
Немов кіннота кидаєсь до бою;
Коли підскакують — то чути шум,

Немов від колісниць на висоті.
Мов траск огню, що стерні пожирає,
Мов брязкіт орд оружних, що в ряди
Стають до бою.
Коли зближаються — весь люд тремтить,
Всі лиця бліднуть. Як наїздники,
Вони штурмують. Як войовники,
Вдираються на мури. Всякий прямо
Наперед пре, не збочує з дороги;
Ніхто набік не відтиска сусіда,
А кождий своїм шляхом поспішає.
На стріли насліпо вони валять,
Ряди їх не мішаються від того,
Обсіли город, перелазять мур,
До хат товпляться, вікнами пролазять,
Немов злодії.
Земля під ними стугонить,
Здрогаєсь твердь небесна.
І сонце й місяць меркотять,
І блеск свій тратять зорі,
І глас Єгови* розлягаєсь
Поперед їх рядами:
Бо се ж Єго посланці безчисленні,
Могучі слуги замислів Єго.
О, як страшний, великий день Господній!
Хто буде в силі пережить єго?

6/XII 1886

ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТА ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР

САПФО

КИПРИДІ

Прибудь, Кипридо люба,
І в чарку золоту
На любую забаву
Перлистого нектару
Божистого налий.

*

Люблю я пишноту,
Люблю я і блиск,
Та всі тії блиски
Ні за що вважаю,
Коли в кого туги
За вищим немає.

*

Коли помреш,
Коли забудешся,
Ніхто з живих
І не згадає.
Піерійських* рож
Для тебе немає;
Невідома війдеш
До божого раю,
І як тінь сумная
Ти пошкандибаєш.

*

Як буря по горах бушує,
Аж дуби старезні тріщать,
Отак в моїм серці тривожнім
Той Ерос лютує опять.
Знов Ерос той так мене мучить,
Ся гірко-солодка змія,
І горе, змії тій опертись
Не можу я.

АРІСТОФАН

ПАРАБАЗА* З КОМЕДІЇ АРІСТОФАНЕСА «ХМАРИ»

Слухайте, атенці! Сміло правду в очи скажу вам!
Щиру правду, кленусь Бакхом*, що м'я в ласці виховав!
Як си нині надгороди зичу за найліпший твір,
Так я дуфав сміло й певно на ваш артистичний смак,
Представляючи вам твір мій, найкращий — як сам гадав —
Твір смішливої богині* — першим вам, не щадячи
Поту й труду при роботі! Прецінь же — ні сів ні впав —
Прості партачі дістали надгороду, а не я.
Не по правді се зробилось, — тож ви, мудрі знавці, вам
Жалуюсь на тую кривду, — я ж і мучився для вас!
Мимо того я ніколи від розумних з-поміж вас
У гніві не відвертався. Адже ж тям'ю ще той день,
Коли ви, преславні мужі, котрих слово, погляд вже
Ущасливлює, — приняли мій слабий, найперший твір —
«Гільтая і чесного»*, я був ще панною тоді*,
Сплодив тайком їх, а другий взяв їх на своє ім'я, —
Але ви вітцем і другом стали і учителем
Сиротам, і відтоді ось ваша ласка і ваш смак
Все міні сприяли.
Нині знов комедія моя
Йде, мов в давнину Електра*, знавців глядячи з-між вас;
Швидко їх пізнає, наче брата кучері*, як-но
Здибле їх. Глядіт, як скромно виступає нині вна!

МЕНАНДР

І. ПРАВО ДИТИНИ
ІІ. ІЗ МУДРОСТИ МЕНАНДРА

ПЕРЕДМОВА

В однім із останніх випусків праць французького археологічного інституту в Каїрі за р. 1907 опубліковано прозовий переклад на французьку мову, доконаний видавцем Густавом Лефебром, віршованого грецького твору Менандра [1], славного атенського комедіописа з кінця IV в. пер[ед] Хр[истом], із якого поверх 100 комедій дійшли до нас лише титули, та й то не всіх (ледво 90), і коло 1000 уривків, головно одновіршових, моралізаційних речень, що, вибрані старинними граматиками з його творів і списувані для вжитку грецьких школярів, зробилися пізнійше одним із важних педагогічних засобів у середніх віках, і в перекладах на церковнослов'янську мову дійшли також до Болгарії, Сербії та на Русь у самих початках їх письменства і війшли в склад різних редакцій т[ак] зв[аної] «Пчелы»*. Комедії Менандра дійшли до потомності в пізнійших і мало дотепних перерібках римських комедіописів часів цісарства: Теренція* («Евнух», «Лизун», «Брати», «Сам себе карає», «Перінтія» і «Андрія») і Плавта* («Двічі ошуканий», «Лунієць», «Стіх»), Цецилія* (4 комедії), Люстія* (одна), Турпілія* й Атілія* по одній, але твори тих останніх римських авторів затратилися також протягом пізнійших віків. У новійших часах познаходжено в єгипетських папірусах

---

[1] Fragment d'un manuscrit de Menandre, publié par M. Gustave Lefebvre. Le Caire. Imprimerie de l'Institut Français de l'archéologie orientale. 1907. — *Тут і далі прим. Івана Франка.*

уривки дуже популярних комедій «Земледілець» і «Обстрижена»[1]. Все те, одначе, дає дуже слабе поняття про розмір і силу таланту Менандра, бо в повнім тексті не дійшла до нас ані одна його комедія*.

Про життя й письменську та публічну діяльність Менандра знаємо дуже мало. Він родився, по найновішим дослідам, р. 342, а вмер р. 290 пер[ед] Хр[истом][2]. Головне джерело — лексиконова нотатка в словарі Візантійця Суідаса*, подає про нього тільки ось що: «Менандер, атенець, комедіопис старший, і Менандер другий, атенець, син Діопейта й Гегестрати, про якого многі говорили багато, комедіопис нової комедії, зизуватий на очі, але бистрий умом і шаленний любитель жінок ("στραβὸς τὰς ὄψεις, ὀξὺς δὲ τὸν νοῦν, καὶ περὶ γυναῖκας ἐκμανέστατος"). Написав комедій 108 і листи до короля Птолемея і багато инших писань прозою»[3]. Новочасний історик грецької літератури, Вільгельм Хріст*, називає його «щасливою натурою» (Glückskind), якій від роду дісталося в уділі легке та приємне життя. Його родичі були заможні атенські горожани, хоч батько був родом із Кефізії*. Він прожив свій вік, коли вірити одному досить сумнівному написові, всього 52 роки, в достатку, в своїй власній віллі в пристані Пірею*, в приємних товариських зносинах з визначними атенцями, головно любителями драматичної штуки, в супроводі своєї улюбленої Ґлікери. Його молодший сучасник Алькіфрон* в однім листі пише ось що: «Що значать Атени без Менандра і що

---

[1] Уривки Менандрових комедій опубліковані в виданні Тайбнера в Липську п. з «Menandri comoediae rec. Körte, 1910, B.G. Teubner, Leipzig». Про давнійші уривки пор.: Wilamowitz, «Hermes» XI, 498 і далі; про уривки папірусові: Crönert, «Archiv für Papiruskunde», I, 514; Weil, Deux comédies de Menandre в журналі «Etudes sur l'antiquité grecque», Paris, 1900. Із давнійших видань треба зазначити: Meineke, Fragmenta comicorum graecorum, editio minor, Berlin, 1847, II, ст. 1041 і далі, а також його ж: Menandri et Philemonis reliquiae, Berlin, 1823.

[2] Dr. Gustav Krüger, M. Fabi Quintiliani Institutionis oratoriae liber decimus. Für den Schulgebrauch erklärt. Leipzig, 1888, ст. 25.

[3] Σουίδας. Suidae Lexicon graece et latine. Ad fidem optimorum librorum exactum post Thomam Gaiofordum recensuit et annotatione critica instruxit Godofredus Bernhardy. Tomus alter. Halis et Brunsvigae, a. 1853, ст. 780.

Менандр без Ґлікери? Вона приготовляла йому маски і надівала вбрання і стояла за кулісами сцени, хрустячи пальцями і тремтячи, поки в театрі почулися оплески; тоді з усього серця зітхала до Артеміди*, кидалася до неї і обіймала її святу голову [1]».

Із визначних людей того часу згадує Страбон* Теофраста* й Епікура* як Менандрових ровесників. Мармурова хроніка, знайдена в Паросі*, нотує театральний тріумф Менандра під р. 315; можливо, що се була перша побіда, яку він одержав після вистави в часі празника Діонізій*. Таких театральних побід, не вважаючи на весь його талант, мав Менандр тільки вісім; сучасні йому автори комедій, особливо його головний супірник Філемон*, уміли театральними штучками нижчого розбору частійше здобувати оплески атенської публіки. Проте Менандр любив свою атенську публіку і своє рідне місто і відмовив єгипетському королеві Птолемеєві*, коли сей просив його через окремого посланця прибути до Александрії, волячи побут у своїм рідним місті, як блискуче становище при королівськім дворі. Про се згадує цитований уже Алькіфрон, а також Пліній*, «Historia naturalis», VII, 31, який пише: «Magnum et Menandro in comico socco testimonium regum Aegypti et Macedoniae contigit, classe et per legatos petito, maius ex ipso regiae fortunae praelata litterarum conscientia...» («І комічний поет Менандр здобув собі велику почесть від королів Єгипту й Македонії, що запрошували його через флоту та посланців; та він вище ставив літературне товариство від королівської ласки»[2]).

Пізнійша грецька традиція, перенесена на римський грунт, заховала пам'ять стрічі Менандра з самозванцем королем Димитрієм Фалерейським*. Римський поет Федр, сучасник кесаря Августа*, родом македонець, починає п'яту книгу своїх байок, перероблених із грецького Езопа*, ось яким оповіданням про короля Димитрія й Менандра:

---

[1] Wielhelm Christ. Geschichte der griechischen Literatur bis auf die Zeit Justinians. Vierte revidierte Auflage. München, 1905, cm. 322.

[2] K. Pliniusza Starszego Historyi naturalnej ksiąg XXXVII, przełożonej na język polski przez Józefa Łukaszewicza, I, III, ст. 82—3.

Король Димитрій і поет Менандер

Димитрій, Фалерейським прозваний,
Добув Атен тиранським способом.
Юрба своїм звичаєм купами
Валить і «Многа літа!» викрика.
Всі дуки сунуть цілувати руку ту,
Що їх здушила, тілько нищечком
Сумну відміну долі проклинаючи,
Спокійні навіть і вигод любителі
В хвості повзуть, щоб неприсутности
Тиран за зле не взяв. Між ними йде
Менандер, славний автор комедійних драм,
Які читав Димитрій, автора не знаючи,
І подивляв його письменницький талант.
Замащений олієм, в мокрім одязі
Він ліз помалу кроками лінивими*.
Побачивши його в останньому ряді, тиран
Гукнув: «Який безстидник сміє так
Перед мій зір являтися?» Та шепнули
Найближчі: «Се поет Менандер». Тут
Король враз голос відмінив: «Ах, Боже мій!
Чи ж може бути кращий чоловік, як він?» [1]

Менандрова комедія була важним кроком в історії грецької, спеціально атенської драматичної літератури. По незвичайно смілій, наскрізь політичній, а потім соціальній, т. зв. старій комедії Арістофана* та його сучасників Кратіна*, Евполіса*, Ферекрата*, Фрініха*, Платона Старшого* й инших, комедії, можливій тілько в такій рідкій у історії людства добі, якою для Атен був вік Перікла*, настала і в Атенах, ще за життя Арістофана, реакція, прийшло коротке панування «трицятьох тиранів»*, а незабаром по тім утрата незалежності і зверхність Македонії, і комедія не могла вже торкатися так сміло й безоглядно політичних тем і висмівати політичних діячів. По короткій добі т. зв.

[1] Латинський текст див.: Phaedri Augusti liberti Fabulae Aesopiae. Recognovit et praefatus est Lucianus Mueller. Lipsiae. In aedibus B.G. Teubneri, 1903, ст. 45.

«середньої комедії», до якої один старий письменник зачисслює 57 поетів і 607 драм, із яких найбільшої части не дійшло до нас зовсім нічого, виступає в половині IV в[іку] т. зв. «нова комедія», комедія обичаїв, домашнього і товариського життя, і головним її представником та заразом незрівнянним майстром робиться Менандр. Можна сміло сказати, що всі комічні типи й комічні конфлікти, які виводила на сцену старинна комедія, і які в значній часті пережовувала й переробляла новіша комедія Західної Європи від часу Відродження аж до наших часів, мають свої прототипи в творах Менандра. Варто зазначити, що його вчителем на полі драматичної штуки був його вуйко Алексіс*, один із представників і найплодовитійших письменників середньої комедії, який прожив 106 літ і за свойого життя написав 245 драм.

Нова, головно Менандрова школа атенської комедії тим особливо різнилася від обох старших, що в ній ані Арістофанівська пародія, ані політична сатира не займає ніякого місця. Коли й мова тут про видних достойників або про історичні особи і не брак проти них острих стріл, то се звичайно не певні, виразно означені одиниці, але типи; їх хиби — не політичні та соціальні погляди й змагання, а щоденні привички, товариські та родинні відносини і загалом поводження серед щоденного окруження. Мова також проста, зближена до щоденної розмови простолюддя, декуди закрашена фаховими жаргонами ринку, пристані, війська. Комедія стає виразно на службу сучасних практичних інтересів, чистоти та гармонії родинного життя, менше бичує, а більше моралізує, менше фантазує, а більше копіює дійсність. Певна річ, великі таланти вроді Менандра й тут уміли не чіплятися дрібниць, не бити на дешеві театральні ефекти, а входити в глибину людських характерів і доходити до загальнолюдської основи, що чинить їх твори взірцями також новочасної обичаєвої коміки.

Се зрозуміла вже старинна критика. Римський критик Квінтіліан* висловився про Менандра, що повний збір його штук дає повний образ життя (omnem vitae imaginem expressit), і додав загальний осуд: «Менандр притьмив со-

бою всіх тих, що після нього управляли сей рід штуки, а перед блиском його слави всіх інших покриває ніч» [1].

Перед кількома роками, головно заходом професора Масперо*, знайдено в Середнім Єгипті 17 карток старого рукопису, що були виривками з більшої цілости, тому, який містив у собі кілька комедій Менандра. Ті картки не творили одної цілости, були значно ушкоджені і трудні до відчитання, і молодому французькому вченому Густаву Лефебру довелося приложити немало праці, поки з тих розрізнених шматків здужав відтворити кілька повних сцен, із яких одну п[ід] з[аголовком] «L'Arbitrage» опублікував у французькім перекладі. Сей переклад повторив зі своїми увагами член французької академії Моріс Кроазе в своїм рефераті, предложенім тій академії і опублікованій нею п. з. «Une scéne de Menandre nouvellement retrouvée, par M. Maurice Croiset, membre de l'Académie des inscriptions et belles lettres». На думку сего вченого, сю сцену треба вважати частиною комедії, що мала, мабуть, титул «Суд». До своєї аналізи самої сценки, яку він називає «cette charmante scéne» (ся гарна сцена), він додає, що вона найповнійша з тих, які віднайдено досі, але инші, досі неопубліковані, визначаються також силою драматичного помислу і живістю психологічного малюнка. «Геній Менандра, якого лихоліття покрило мороком, хоч і не забуттям, появляється отсе несподівано на світ у початку XX віку...» Від себе додам, що швидко по опублікуванню французького прозового перекладу появився віршований переклад сеї сцени на німецьку мову в фельєтоні віденської газети «Neue freie Presse» п. з. «Das Recht des Kindes»[2] без підпису перекладача. Сим гарним перекладом я покористувався для переложення сеї

---

[1] M. Fabi Quintiliani Institutionis oratoriae liber decimus. Für den Schulgebrauch erklärt von Dr. G.T.A. Krüger. Dritte Auflage. Leipzig; Teubner, 1888, ст. 25. Подаю тут повний текст осуду сего тямучого критика: «Sophoclem maxime imitatus est, ut saepe testatur, et secutus, quamquam in opere diverso, Menander, qui vel unus meo quidem iudicio diligenter lectus ad cuncta, quae praecipimus, effingenda sufficiat, ita omnem vitae imaginem expressit, tanta in eo inveniendi copia et eloquendi facultas, ita est omnibus rebus, personis, adfectibus accomodatus». — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] «Нова вільна преса» п. з. «Право дитини» *(нім.)*. — *Упоряд.*

старогрецької сцени, де в чім подібної до наших давніх інтермедій, на нашу народну мову. З моєю короткою передмовою п. з. «Право дитини, новознайдена сцена з Менандрової комедії» була друкована в першій книжці «Літературно-наукового вістника» 1908 р., т. XLI, ст. 194—201, звідки тепер передруковую її для ширшої публіки з розширеною передмовою і з додатком перекладу Менандрових приказок із староруських та старосербських текстів.

Ще в дохристиянській Греції почали з давнійших грецьких поетів, особливо з Евріпіда* та Менандра, робити виписки для вжитку школи. Ті виписки зробили кепську прислугу авторам, бо за шматочками їх творів, у яких учителі подавали ученикам зразки життєвої мудрости старих авторів, з часом позабувалися самі їх твори. Із Менандрових комедій вибирано головно такі сентенції, що містилися в однім рядку; виїмково подавано сентенції, що містилися в півтора або двох рядках. Так повстали різні редакції збірок п. з. «Γνωμαι μονόστιχαι» [1], у яких містилося різне число сентенцій, від 80 до 400. Вони дійшли до нас у різних, переважно дуже пізніх рукописах, із яких віденський та ватіканський походять із XV—XVII вв. Майнеке з різних таких збірок зложив цілість, що обіймає несповна 800 рядків. Пізнійші дослідники дали ще деякі причинки, а власне V. Meyer (aus Speyer), Die urbinatische Sammlung von Spruchversen des Menander, Euripides und anderer («Abhandlungen der bayerischen Akademie», I Cl., т. XV, 2 Abt., ст. 397 і далі). Той сам автор подав іще «Nachlese zu den Spruchversen des Menander u. a.» в «Sitzungsberichte der bayerischen Akademie» 1890, ст. 355 і далі. Пару праць присвятив Менандрові польський учений L. Sternbach, а власне «Menandrea» («Rozprawy i sprawozdania Wydziału filologicznego Akad. Um.», т. XV, с. 320 і далі, і «Curae Menandreae», там же, т. XVII, і «Schedae Menandreae». Із новійших німецьких праць варто зазначити Th. Kock, «Die Sammlungen Menanderische Spruchverse», друковану в спеціальнім журналі «Rheinisches Museum», 1886, т. XLI, ст. 85 і далі.

---

[1] Висловлювання одним віршем. — *Упоряд.*

До слов'ян доходили грецькі збірки Менандрових сентенцій із Візантії від самих початків письменського руху, і то в двоякій формі: окремо п. з. «Мудрость Менандра» або розсипані в різних редакціях флорілегій, що мали у нас у старовину назву «Пчела». Одні й другі дійшли до наших часів у досить многих копіях у болгарських, сербських та руських редакціях. Найважнійші публікації: «Мудрость Менандра по русским спискам», як 88 число «Памятников древней письменности», видаваних петербурзьким «Обществом любителей древней письменности», в р. 1892. Для видання використано один рукопис XV в[іку], два XVI і один XVII в[іку]. Рівночасно з сим виданням опублікував В. Ягич* у віденських «Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften», Bd. 128 (Wien, 1892) свою основну студію «Die Menandersentenzen in der Kirchenslavischen Übersetzung» (ст. 1—104), до якої додано на ст. 90—103 церковнослав'янський текст Менандрових приказок. Дещо з Менандрових приказок, а власне те, що війшло в склад староруської «Пчелы», опублікував 1893 р. в Петербурзі В. Семенов п. з. «Древняя русская "Пчела" по пергаменному списку». Найновіші праці, присвячені тій темі, були писані М.Н. Сперанським*, а власне його стаття «Разумѣнія единострочныя Григорія Богослова и Разумы мудрого Менандра», друкована в «Известіях Отделения русского языка и словесности Имп. Акад. Наук», 1898, т. III, ст. 541—559, і простора книга «Переводные сборники изреченій в славянорусской письменности. Исследование и тексты. Издание Имп. Общества истории и древностей российских при Московском университете. Москва, 1904».

Для перекладу Менандрових приказок, поміщеного в отсій книжечці, я покористувався головно текстом Ягича, з якого сюди ввійшла переробка 106 чисел: решту (30 чисел) узято з тексту, поміщеного в вищенаведеній книзі Сперанського на ст. 407—410. Оба петербурські видання були мені недоступні.

Львів, дня 5 цвітня 1911

І. ПРАВО ДИТИНИ

ОСОБИ

Сиріск, вугляр, невольник.
Даос, вівчар, невольник.
Смікрін, атенянин.
Жінка Сиріска, з дитиною на руках.
Місце: сільська площа в селі близько Атен.
Час. кінець IV віку перед Хр[истом]

Сиріск і Даос, оба одягнені дуже вбого в козячі шкіри, припадком здибалися на сільськім майдані і зараз же посварилися завзято. Сиріскова жінка з дитиною стоїть позаду чужа. На се надходить Смікрін із дому, що притикає до площі, і переходить побіля них.

Сиріск

Перечиш правді!

Даос

А ти, сікофант!*
Жадаєш того, що тобі не слідно.

Сиріск

Давай на суд, нехай ріша се діло.

Даос

І овшім! Пошукаймо судії.

Сиріск

Кого волиш?

Даос

Однаково мені.
От дурень з мене, що я дав тобі
Свою знахідку.

Сиріск

Може, пан отсей
Тобі подобається на суддю?

Даос

Про мене.

Сиріск

Красно вас прошу, мій пане,
Крихітку часу задля нас ізгайте.

Смікрін

Чи бач! Для вас? А що ж таке у вас?

Сиріск

Ми в спір зайшли.

Смікрін

Мені про се байдуже.

Сиріск

Шукаєм, паночку, судді такого,
Щоб безсторонній був. Як час тобі
Позволить, розсуди ти наше діло!

Смікрін

А ви, здається, нечупарна пара.
Не сором вам іти в козячих шкірах
На суд судиться?

Сиріск

Ні, та наше діло
Коротке й ясне. Батечку, замир нас!
Не думай, що ся річ тебе негідна.
Та ж скрізь на світі правда на остатку
Все переможе. А кого припадок
Зведе на місце, той нехай поможе,
Бо він прислужиться добру людському.

Даос

Говорить, мов із книжки. Пощо я
Ділився з ним?

Смікрін

Чи піддаєтеся
Мойому вирокови, як він впаде?

Сиріск

Я безумовно.

Смікрін

Ну, беру на себе.
Бо чом би ні? Ти, що мовчав аж доси,
Дай голос перший.

Даос

Та зачну з кінця,
За що той спір, то все яснійше стане.
У лісі, що аж до села доходить,
Там пас я вівці, милостивий пане,
От тому тридцять день, і сам на сам.
Там я знайшов малесеньку дитину
Підкинену, знайшов і ожереллє
При ній і дещо инше того рода.

Сиріск

Про се то й ходить.

Даос

Я ще маю слово.

Смікрін

Ти, як ще раз хоч словом обізвешся,
Мій кий тебе покличе до спокою.

Даос

Отак і треба!

Смікрін

Ну, балакай далі!

Даос

Гаразд! Я взяв дитя, заніс його
В свій дім. Міркую зразу: «От я буду
Йому за батька». Та вночі, звичайно,
Всіляке мислиш. Сам з собою раджусь
І думаю: «Пощо мені здалося
Дитині за пістунку бути? Де я
Візьму ті гроші? Лиш жура та клопіт».
Так я надумав. Другий день я знов
Жену на пашу вівці. Сей вугляр —
Вуглярством порається, — і прийшов

До мене в толоку, бажав у лісі
Колод нарізать. Вже не раз я бачив
Його й балакав з ним. Він, бачучи
Мене в такій журбі, та й каже: «Даос,
А що тобі?» Кажу: «От з мене дурень!»
І все сказав йому, як я знайшов
І як заніс. І ще я не скінчив,
Він ну благать: «Щоб ти щаслив був, Даос!
Віддай мені хлоп'я!» І все своє:
«Дай Бог, щоб ти був вольним і щасливим!
У мене жінка, — так веде він далі, —
Що хлопчика одного привела,
Та й сей умер». Он ся його жона
З дитиною стоїть.

Смікрін

Сиріску, ти просив?

Сиріск

Так.

Даос

День весь він на мене налягав.
Нарешті я подавсь його благанням.
Він взяв дитину, вийшов, на відході
Бажав мені всіх Божих ласк, стиснув
Мене за руку й цілував її.

Смікрін *(до Сиріска)*

Ти се вчинив?

Сиріск

Вчинив.

Даос

Він вийшов геть.
Тепер іде зі своєю жоною,
Зайшов мені дорогу і жадає,
Щоб все, що там знайшлося при дитині —
Пустиці, слова доброго не варті —
Я дав йому, ще й каже: «Річ не чута»,
Що я відмовив і собі те дрантя

Сховать хочу. По-мойому, він рад би
Повинен бути, що я дав йому
На просьбу щось; а що не дав усього,
За те ні перед ким мені правдаться.
Коли б оба ми з ласки Гермеса
Знайшли се спільно, то одну б частину
Взяв він, а я — другу. А так, де я
Один знахідник, ти при тім не був,
Ти хочеш сам для себе все, мені ж
Нічого не лишаєш? От таке-то!
Я часть тобі віддав того, що мав,
По добрій волі: хочеш, то й держи.
А ти не в той бік. Жаль тобі, — віддай
Мені назад, то ти нічого в мене,
А я нічого в тебе не забрав.
Ти ж хочеш все, одную половину
В дарунку, а другую вже насиллєм.
Так має буть? Конець мойому слову.

С м і к р і н

Він говорив. Ти все те чув, як слід?
Ну, за тобою слово.

С и р і с к

Добре, я скажу.
Сам на сам муж сей те дитя знайшов.
Все, що сказав тут, се достотна правда.
Так все було, мій батьку, не перечу.
Благав я і просив, аж поки він
Нарешті дав мені дитину. Правда,
Вівчар сторонній з уст його чув власних
Товариш — і сказав мені: при тій
Дитині він знайшов цінні прикраси.
Жадати їх — сам хлопчик тут явився.
Жоно, подай мені до рук дитину!
«Те ожереллє, знак цінний, з якого
Мене пізнать, віддай мені, Даосе! —
Се мовить він. — Не на мою оздобу
Був він при мні, ані на мій прожиток».
Те саме домаганнє ставлю й я;
Його опікун я тепер, ти сам

Мене зробив ним, дав мені його.
Ти ж, пане, розсуди, як се по-твому,
Щоб золото, чи що там, при дитині
Лишилось, як його бажала мати —
Хто там вона була, — аж би доріс він, —
Чи сей аби й сорочку зняв з дитини,
Бо він знайшов чуже добро? Чому я
В тій хвилі, як він дав мені дитя,
Не зажадав окрас? Бо ще той хлопчик
Не був в моїй опіці. А що я
Тепер стою за нього й промовляю,
То чиню лиш за нього й не жадаю
Собі нічого. Гермесова ласка?
Мій друже, не знаходь таке ніколи,
При чім є щось живе, якому річ належить.
А ти, брат, не знайшов, лишень обдер.
Так, се грабіж! Подумай, батечку!
Він може з вищого, ніж ми, коліна,
Трудиться тут не вистарчить для нього.
А вроджений наклін його спонука
До діл, свобідному властивих мужу,
Льви бить, кувать оружжє, побіджати.
Ти ж бачив часто гри такі в театрі*
І знаєш, чень, історію Пелея
Й Нелея*. Їх убогий чоловік
Знайшов, пастух, отак у шкіру вбраний,
Як я. Та бачачи, що благородне
Коліно їх, сказав їм, як знайшов їх,
Віддав клунок їм, у якім був скарб, —
І тайна їх уродження відкрилась,
І з козопасів стали королями.
Якби клунок Даосу був до рук
Дістався, він зараз би продав його
За пару драхм, і весь їх вік пройшов би
В невідомі, що брость се благородна
І кров князівська. Тож не слід, мій пане,
Щоб я ховав дитину сю, а Даос
Ті річи, що в них їх будуще щастє
Й надія криєсь, в кут їх десь заніс.
Та ж по такім клейноді не один

Пізна в сам час сестру свою, з якою
Мав брати шлюб. Хто зна, чи його мати
Отсим свойого брата не спасла
Від напасти якоїсь або й смерти?
Непевне, батечку, життє людськеє
Й людськая доля. Тра заздалегідь
Безпечити його від лих будущих,
Безпечити, як змога. «Поверни
Мені дитя, коли його не хочеш», —
Сказав би ти, і спорить з тим не можна б,
Та се не буде правда. Ти ж жадаєш
Дитини лиш тому, що віно те
Звернути їй не хочеш, і хоч завтра
Змарнуєш те, що, може, ще їй щастє
Заберегло. Скінчив я. Ти ж суди,
Як повелить тобі твоє сумліннє.

Смікрін

Тут діло ясне. Що при знайденій
Дитині знайдено, все те її.

Даос

Гаразд! Чия ж дитина?

Смікрін

На Зевеса,
Тобі її нізащо не присуджу,
Що здер її добро. Дитина того,
Хто дав опіку їй, твоїй оперся кривді.

II. ІЗ МУДРОСТИ МЕНАНДРА

1

Бога річ — Божії справи творити,
А чоловіка — по-людському жити.

2

Бог творить, що хоче — святе діло Боже:
А чоловік теє робить, що може.

3

Коли терпиш злий допуст Бога ради,
Діждешся Божої награди.

4

Чи там, чи тут —
Бог приведе всіх злих на суд.

5

Мужа правдивого і його тру́ди
Бог не забуде.

6

Умій добро робить свойому і чужому,
А не лише собі самому.

7

Муж правдолюбний гидує брехнею;
Хоч кривити може, не скривить душею.

8

Не той муж мудрий, що много знає,
А той, що много доброго зділає.

9

Добро зробити завсігди пора,
Сим побільшається сума добра.

10

По чім свобідного пізнати?
По тім, що нізащо не ме брехати.

11

Кого Бог любить, не пуска до зла,
На того смерть ззамолоду зсила.

12

Одних Бог наділяє,
А иншим уймає.

13

Отець не той, що родить,
А той, що до пуття доводить.

14

Хоч як злиться плем'я враже,
Правду мужа час покаже.

15

Коли сумує чоловік,
То добре слово — найліпший лік.

16

Що добре зроблено тобі — те пам'ятай,
А що ти доброго кому зробив — те забувай.

17

Часто змовчати
Ліпше, як слово не в пору сказати.

18

Біда по людях ходить,
Та чоловік не раз і сам її знаходить.

19

Великий скарб — то мудра голова,
Але найбільший скарб — се мудрість життєва

20

Хто, збагатівши, друга забуде —
Зрадником буде.

21

Злий, хоч забагатіє,
Жить добре не зуміє.

22

Лінивство — се бридня,
Не дасть без прикрости прожити ані дня.

23

По Бозі — відома будь заповідь оця, —
Шануй найбільше матір і вітця.

24

На взятки завсігди ти ласий сам єси,
А дати — нікому нічого не даси.

25

Хто в серці погань має,
Словами виявляє.

26

Злого прокляття горді
Пиши на воді!

27

Багатство збирай собі скрізь,
Тілько до кривди в позику не лізь.

28

Ті, що ділають без розваги,
Доходять швидко до зневаги.

29

Муж праведний не дбає про трафунок:
Для нього Бог усе ратунок.

30

Кожний рад би збагатіти,
Та не кожний може вміти.

31

Життє наше в тому,
Що раді ми всьому живому.

32

Бачачи інших злії пригоди,
Вчися минати власнії шкоди

33

Таким життєм усі живем,
Яке собі самі ми виберем.

34

Від злого напасти хоч поли ріж — тікай,
Та приязни його ще більше уникай.

35

Правдивим будь серед брехливих
І май приятелів правдивих.

36

Добру раду в час тривоги
Приймай радніш діяльної підмоги.

37

Жінки найбільше надбаннє —
Не золото, лиш розум і мовчаннє.

38

Лиш ту жоною доброю назвати,
Що вміє дім в ладі держати.

39

Ласкава жінка оживляє дім
І мужеві відрада;
Лукава жінка — то сухота всім
І ненастанна звада.

40

По чім найліпшу жінку може пізнати?
Що любить працювати і мовчати.

41

Злу жінку краще б дома погребсти,
Ніж у чужий дім привести.

42

Добра жінка в домі, як пчола, як квочка,
Злая жінка в домі — як розсохла бочка.

43

Злої жінки в домі примхи і наруги
Пізнають найперше слуги.

44

Змія трійлом людям задає смерть люту,
Злая жінка також все знайде отруту.

45

В каламутній воді дна доглянуть дарма;
В злої жінки добра й розуміння нема.

46

Хто хоче добру жінку мати,
Повинен у сусід питати.

47

Як мряка сонце иноді туманить,
Так злая жінка мужеві життє поганить.

48

Два дні для жінки добрі остають:
Як заміж просять і як в дім ведуть.

49

Зла жінка в домі сатаною,
Як вітер північний весною.

50

Коли хочеш без турбот нажиться,
Не бажай жениться.

51

У жінки рідко правди допитати,
Тож добру жінку годі нашукати

52

Ліпше в бідности спокійно жити,
Ніж багатому гризню терпіти.

53

Збирай деньги́,
Плати довги,
Щоб знов міг брати на борги.

54

Меч ранить тіло, а зле слово — душу;
Злого сказати нікому не мушу.

55

Не сором мовчати,
Та сором брехливо себе величати.

56

Що думаєш, того ніхто не знає,
Що робиш, теє кожний оціняє.

57

Сердитість, хоч мала,
Пре на лихі діла.

58

Вино веселить, коли мірно вживаєш,
Та чим більш попиваєш,
Тим більше і розум теряєш.

59

Вина чим більше пити,
Тим більше хочеш говорити.

60

Будь хоч як багатий,

А лінивство швидко доведе до втрати.

61

Хто має до чого,
У того приятелів много;
Але в біди
Їх не гляди.

62

Приємно здалека глядіти
На бурю на морі;
Приємно инколи слідити,
Як инший карається в тузі та в горі.

63

Життє у часі, як в тюрмі:
Живи і тягни, наче віл у ярмі.

64

Люба тілесная врода,
Але лиш чистий ум, душевная погода —
Правдива життя осолода.

65

Надія у життю, мов той дороговказ,
В душі приберіга нам віру в ліпший час.

66

Кого добро і ласка оживля,
Для того вітчиною вся земля.

67

Зла не роби тому, на кого лихо впало,
Щоб і тебе нещастє не спіткало.

68

Заздалегідь міркуй, небоже,
Хто в старости тобі поможе.

69

Надія декого на крилах підіймає,
Та многих погубляє.

70

Господар домовий, поки його снага,
У своїм домі сам усім слуга.

71

Життє в спокою провести можеш,
Коли сам в собі гнів переможеш.

72

Бери на ум: зла уникай,
Як що зле знайдеш, не підіймай.

73

Лиха наука
Для чоловіка тільки мука.

74

Жіноча заздрість гірша шалу —
Запалить хату без підпалу.

75

Гакий отець дітий до себе приєднає,
Що замість гніву мудрість має.

76

Чистим держи тіло і душу враз з ним,
Щоб не явився ти Богу брудним.

77

Не довіряй ніколи ворогам,
То й шкоди не приймеш від них;
Дурний, хто пакостячи ворогам,

Собі нашкодить сам.

78

Норов гнівливий —
Ворог страшливий.

79

Жінці старшувати завше недогода,
Се їй збороняє закон і природа.

80

Хто жениться поспішно,
Той кається довічно.

81

Ліпша врода невродлива,
Як душа несправедлива.

82

Роби по правді якомога —
І поміч матимеш від Бога.

83

Мабуть, зла злійшого немає,
Як мачуха лихая.

84

Хто про добру славу дбає —
Людяно все поступає,
Сварки, бійки уникає.

85

Страхополох те й знає,
Що страшні мислі має.

86

Все дбай, щоб правдою жить однією,
А не лукавити душею

87

Хто зло говорить,
Сам собі пакість творить.

88

Нема страшнійшого помору
Від злого поговору.

89

До злого поспішать не тра,
Ні лінуваться до добра.

90

Отсе вже справді праця всує,
Коли бідняк багатого дарує.

91

Як зробишся багатий,
Не забувай убогим помагати.

92

І тому добре жити,
Кому прийшлося доброму служити.

93

Ненавиджу злого,
Хоч добрих слів мені він наговорить много.

94

Добра відмолоду навчайся,
А зла ніколи й зачинать не пхайся.

95

Ліпше не раз хорувати,
Як сумувати.

96

Хто нічого не знає,
Той і гріха не має.

97

Хто подорожнього споможе,
Той ліпше робить, як би дав на-Боже.

98

Багато зла, і кривди, і обмови
Оправдує стан урядовий.

99

Кождий із нас любить на своє глядіти:
Багач — на маєтки, а бідний — на діти.

100

В чужому краю
Чужому підлягай звичаю.

101

Кожній кумі
Своє на умі.

102

Немає тяжчої хороби,
Як серце повне злоби.

103

Ніхто зла не бажає,
Проте без зла життя немає.

104

Своє роби й не гайся,
А до чужих робіт не додивляйся.

105

Як понад землею хмар тіни,
Так понад життєм людським
Переносяться зміни.

106

Час поступа, не поспішає,
Та суму нашого знання все побільшає.

107

До Бога душу підіймай в любви,
Се краще, як всі жертви й молитви.

108

Тям, чоловіче, що смертний єси!
В душі ненависти досмертно не носи.

109

Зла рада сина, ні вітця
Не доведе до доброго кінця.

110

Язик нещастям многим винен,
Тож здержувать його ти все повинен.

111

Однаке зло — в огонь упасти,
І опинитися у злої жінки власти.

112

З львом легше дійдеш до спокою,
Аніж із жінкою лихою.

113

Пізнаєш друга у нещастя дні,
Як золото в огні.

114

З мудрими знайся
І мудрости від них для себе набирайся.

115

Розум у всякій потребі підмога,
Він — світло, що наш зір усе веде до Бога.

116

Перша потреба розуму ясного —
Пізнать себе самого.

117

Розум — життя провідная звізда,
Гніву і пристрастям сильна узда.

118

Хто череву свому нанявся служить,
У того весь розум облогом лежить.

119

Старих оздоба — мовчанка,
Ласкавість із терпливістю;
А молодих — покірливість
І запал із сквапливістю.

120

До всяких явищ треба додивлятися;
Щоб щось сказать, на річі треба знатися.

121

Се знак душі гнилої,
Коли хто тішиться з біди чужої.

122

Хто сам себе занадто любить,
Той швидко всіх приятелів розгубить.

123

Три річі однако нестійні до дна:
Гнів, море й зла жона.

124

Коли не хочеш бути в неволі,
Не клич до ради жінки ніколи.

125

Жінка лиха і слотлива пора —
Вічна жура.

126

Велика сердитість і жінка-п'яниця —
Хто має їх в хаті, волів не жениться.

127

Сила без розуму й знатну особу
Вгонить до гробу.

128

Тайни своєї навіть найліпшому другу
Не говори, бо, сказавши,
Будеш у страху, що він тебе зрадить,
Ворогом ставши.

129

Власть і багатство душу скривляє,
Навіть розумних ума збавляє.

130

Лукавий чоловік, що смирний вид приймає,
На ближніх тайні сіті заставляє.

Написано дня 10—26 лютого 1911

КВІНТ СМИРНЕНСЬКИЙ

ПАРІС І ЕНОНА

[З поеми «Після Гомера»]

Та коли Паріс убив сего мужа* терпкою стрілою,
Лук свій могучий нап'яв бездоганного Пеаса приплід*,
Збурений гнівом, і се прокричав він слова голосні:

«Псе, отсе я тобі смерть посилаю і люту загибіль,
Щоб не бажалось тобі серед бою рівняться зо мною!
О, відітхнуть свобіднійш усі ті, що в війні сій страшенній
Горе терплять задля тебе! Скінчиться оте кроволитє,
Скоро не стане тебе, бо ти всьому злому причина!»

Скрикнув і скручену гарно струну натягає рукою
Аж до грудей, і згинається ріг, і, направивши просто,
Люту стрілу наклада, так що вістрє лиш троха над луком
Ще вистає; ось струна засвистіла і брязнула дзвінко,
Свиснула з вітром стріла!.. не хибив сей герой
бездоганний
Цілн своєї, та ба, не попав в таке місце стрілою,
Де спарувалася смерть із житєм; тілько верхнюю шкуру
Дряпнуло вістрє. Замірився і Паріс, та свиснула вдруге
Остра стріла Філоктета і саме над соромним місцем
Встрягла; тоді вже герой не зугоден був довше бороться,
Ні, схоронився як стій, наче пес, що отсе ще скажено
Рвався до бою, та ось перед львом утікає тривожно.
Так ото Паріс утік із борні, а страшенниї болі
Душу єго прошибали.

Голосно він застогнав, докучала бо рана болюща;
Ось лікарі чудотворні заходяться пильно при ньому.

В місто дарданці* вже йдуть, і данайці* вернули поспішно
В темнії судна, — з борні, бач, запеклої ніч розвела їх,
З тіла їм втому зняла і на очи їм соннее зілє
Сипала, що заставля забувати про всякі турботи.
Паріса тілько той сон оминав, аж засьяла зірниця;
Не помагала йому ніякісінька штука лікарська,
Зіля ніяке, ні лік; лиш одно йому доля судила:
Тільки Енони рука відвернуть могла Кери* від него,
Як лиш захоче. І він, сьому віщому слову послушний,
Вибравсь іти, хоч не рад; та до першої гнало дружини
Горе важке. Віщуни нещасливі*, небеснії круки
Крачуть до него згори, а ще інші над ним залітають
З лівого боку*. Сей вид то розбуджує в серці тривогу,
То видається йому припадковим, зовсім незначущим;
Та віщував він йому сумовитую смерть серед муки.

Ось до Енони прийшов, до своєї велебної жінки;
Збіглися слуги й глядять, задивовані; вийшла й Енона
І здивувалась. А він як стій упав їй у ноги,
Важко зітхаючи; біль невимовний вертів єго серце,
Вид почорнів уже весь, бо отрута ширилася в тілі,
Так що вже гниль почала роз'їдать у раненого шкуру.
Як коли хтось захорів і палить його спрага страшенна,
Так що в горячці палкій аж душа усихає прагнуща,
Жовч аж кипить від жари і крізь смаглі уста ледво-ледво
Віддих із груди ще йде, і недужий водиці краплини <...>

ГЕОРГІЙ ПІСІДА

*

. . . . . .

<...> Чомусь поперевертані були.
Замішанє велике, страх, тривога
Обхопили всіх варварів, що в морі
Купалися. Той з-поміж них, що човен
Від себе відіпхнувши, штуку плаваня
Показував, попався в руки грекам.
А инший, удаючи мертвого,
Нурявся в воду*, надіючися
Втекти, та виринути вже не міг.
Ще дехто з них замість вежі чіплявся
За спідню часть судна украдком і
Там висячи занадто довгий час
Лише продовжував свою тривогу.
Нарешті всіх їх, мов одно судно,
Проглинуло морське несите гирло.

ІЗ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ

МАВРО РІЧЧІ (ПАПА ЛЕВ XIII)

ЖІНОЧИЙ ШВИДКИЙ ДВОКОЛІСНИК

Ну ж і ти, римськая панно, скачи на швидкий
двоколісник
І, хоча жінка, в бігу перегонюй мужчин!
Перегонюй, тільки рук не ломай ані носа нікому;
Хай тобі буде досить лаби ломать у собак,
Що окружають тебе й двоколісник і гавканєм хижим
Рвуться зубами ось-ось вхопить за литку тебе.
Лагідно віє Зефір, тож і ти, як та давня Камілла*,
Сукню на вітер пусти, живо в дорогу лети!
Хай там регочуться хлопці, нехай усміхаються старші
Дами, що бачитимуть світле майстерство твоє.
Хай і та баба смієсь, нерозумно роззявивши рота,
Щоб показати гидкі ясна беззубі свої, —
Ти непохитною будь і ніякого сміху не бійся, —
Буде співать ще юрба вчинки геройські твої.
Хай не спиняють тебе ті вози, що жене електрична
Сила, аж іскри тріщать — чорт зна принципом яким!
Бо коли ти так летиш, то летить твоя слава по Римі,
І парубки молоді раді тебе величать.
З них коли хто на бігу присусідиться, ти самовільно
Буцім пади і в його рухом ратунку благай.
Радо подасть він тобі свою руку і швидко настане
Втішна хвилина для вас: стулою руки зв'язать.
Разом до шлюбу женіть на однім двоколіснику «тандем»,
Бо ж вас у купу звела спільної слави любов.

З НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ

НАЙСТАРШІ ПАМ'ЯТКИ НІМЕЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ IX—XI вв.

ВСТУПНІ УВАГИ

Німецький народ відіграв таку визначну ролю в історії новочасного світу, з якою порівняння не видержить ані один із старинних народів, не виключаючи греків і римлян. Бо коли у старинних народів розвій ішов ступнево та частково, розвивалися в одного народу переважно одні, а в другого — инші прикмети та культурні засоби, прим[іром], у євреїв — релігійний дух, у греків — поезія, філософія та штука, у римлян — політичні інституції та право, — то німецький народ протягом майже 2000-літньої історії дає образ такого широкого та різностороннього розвою, таких геройських змагань, епохальних винаходів, невичерпаної енергії та витривалости, і при тім такого високого ідеалізму у найбільш освічених своїх представників, яких прикладу та рівні не виказує ні одна инша нація новочасного світу.

Розуміється, що знання історії, язика та розвою того народу належить до обов'язків кожного освіченого чоловіка в наших часах. Занедбання того обов'язку, прим., мала́ знайомість німецької мови, німецької літератури та німецької науки в сучасній Росії, мститься страшно на політичнім і духовім розвою російської держави. Се вважаю потрібним сказати на вступі сеї книжечки тим більше, що й у нас, у Галичині, завдяки нещасливій полонізаційній системі проявилося змагання обмежити між иншим також науку німецької мови та літератури. З особистого досвіду можу сказати, що сучасна руська та польська молодіж у Галичині не виносить ані десятої части того знання німецької мови, літератури та історії, яке виносила ще моя генерація

60-х та 70-х років минулого віку. Не маючи претензії вплинути на зміну нашої педагогічної системи, я, все-таки, скільки в моїх силах, стараюся знайомити нашу громаду з важнійшими творами німецького письменства давніх і нових часів, маючи надію, що хоч дальші покоління нашого народу таким способом зробляться учасниками ширшої культури і присвоять собі не одно таке, чого не дає їм теперішня школа.

Сим разом вибрав я три найстарші пам'ятки німецької поезії, що дійшли до нас майже припадково у старих рукописах, були предметом численних дослідів німецьких учених і разом із иншими подібними пам'ятками стали основою новійшої німецької філології. Ті три невеличкі поетичні пам'ятки — «Вессобрунську молитву», «Пісню про Гільтібранта й Гадубранта» та поему «Муспіллі» — подаю тут у старонімецькім тексті, в дословнім по змозі перекладі на нову німецьку мову, який дає можність порівняти найстаршу форму тої мови з найновійшою, і нарешті свій переклад на українські вірші, також по змозі якнайближчий до старонімецького оригіналу. Основою своєї праці я взяв перший том цінної публікації «Deutsche National-Litteratur. Historisch-kritische Ausgabe von Joseph Kürschner. I. Band. Die älteste deutsche Litteratur bis um das Jahr 1050. Bearbeitet von Prof. Dr. Paul Piper. Berlin und Stuttgart, Verlag von W. Spemann [1]». Сей том, на якім у титулі не зазначено року видання, був скінчений, як видно з передмови, д. 19 грудня 1884, а виданий випусками пізнійше.

I. ПОЧАТКИ НІМЕЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

На історичну сцену виступило німецьке, чи то по римській термінології, германське, плем'я вперше в остатніх роках другого століття перед Хр[истом]. Перебравшися через Альпи, невідомі досі германські племена цимбрів і тевтонів* напали на римську територію і пустошили її

[1] Німецька національна література. Історико-критичне видання Йозефа Кіршнера. — І том: Найдавніша німецька література до 1050 р. / Опрацював проф., др. Пауль Піпер. — Берлін; Штутгарт: Видавництво В. Шпемана (*нім.*). — *Упоряд.*

страшенно, поки римський консул Марій не знищив їх дотла в кривавій битві під Aquae Sextiae* в р. 102 перед Хр[истом]. Від того часу германські племена не перестають бути погрозою для римської держави. Римські полководці та цісарі, починаючи від Юлія Цезаря*, ведуть із ними ненастанні війни, які протягом кількох століть до решти вичерпали силу римської держави. Римські письменники з тих часів, починаючи від Лівія*, передали потомности немало писаних свідоцтв про ті племена. Найстарші такі свідоцтва, що дійшли до нас, заховалися в писаннях Юлія Цезаря, Овідія* та Корнелія Таціта*. Сей останній, окрім історичних оповідань, присвятив германському племені майстерну характеристику в своїй монографії «Germania». Надіючися незабаром подати сей твір Таціта в перекладі на нашу мову нашій освіченій громаді, обмежаюся тут на тій короткій згадці про перший виступ германського племени в історії Південної Європи.

Се плем'я, належне до широко розповсюдженої раси арійців*, прийшло до Європи невідомо коли, відділене вже від инших індоєвропейських племен дуже значними язиковими та побутовими різницями і розділене вже, правдоподібно, на численні парости, з яких найдавнійшими, крім згаданих уже цимбрів і тевтонів, треба вважати готів*, лонгобардів* та вандалів*.

Протягом п'яти століть, більше-менше до р. 450 по Хр., ті племена перебули різні ступні політичного та духового розвою, відбули великі мандрівки та переселення, поздобували та попустошили різні далекі краї та потворили немало, хоч і не тривких, державних організацій. Для нас важне те, що в тім часі у них розвинулася також духова творчість у різних формах — не тілько пісень, обрядових, боєвих, мирових та жартливих, але також повстали писані пам'ятки законодавства. В тих часах виробилося у них також т[ак] зв[ане] рунічне письмо* на основі старинних латинських альфабетів. Рівночасно значна часть тих племен приняла християнство, і то деякі в католицькім обряді, а інші, прим., готи, — в аріянській* єресі. Серед готів являється перший письменник із германського племені — Ульфіла*, роджений коло р. 310 по Хр., який полишив по собі вічну пам'ятку своїм перекладом Біблії на готську мову, і

вмер у Константинополі в перших днях січня 381 р. Ульфіла чи то сам, чи з помічниками, переклав, мабуть, цілу Біблію Старого й Нового Завіту, окрім старозавітних Книг Царств, які він не захотів перекладати, аби не потурати охоті готів до війни. Переклад роблено почасти з грецьких, почасти з латинських рукописів. Ульфіла писав буквами, які сам він на основі рунічної азбуки при помочи грецької приготовив для такого трудного та складного діла. З того готського перекладу дійшли до нас тілько новозавітні книги з виїмком посланія до євреїв, а зі старозавітних — лиш деякі уривки. Окрім перекладу Біблії, дійшли до нас уривки перекладу коментаря до Євангелія св. Івана, календар і два документи готських королів. Не зайвим буде згадати, що деякі готські королі в своїх мандрівках по цивілізованих краях доходили до того, що могли складати оповідання про геройські подвиги свої та своїх предків також латинськими гекзаметрами; се відомо про візіготських* королів Сізігута (612—620) та Кінділю (630—640).

Час від р. 450—750 можна назвати епохою Меровінгів*. Се була пора, коли германське плем'я франків*, перейшовши Рен[1], на території теперішньої Франції заснувало т. зв. Франконську державу, якій франконський полководець Хльодовік надав пануючу династію і християнство. Германські племена на території теперішньої Німеччини в ту пору почали чимраз виразнійше розпадатися на три части: долішньо-, середньо- та горішньонімецьку. Долішньонімецька часть запізнилася щодо язика в розвою і дійшла до наших часів у голландській, нідерландській та т. зв. плосконімецькій (plattdeutsch) паростях. Середньо- та горішньонімецька мови витворили з часом багато діалектів, що живуть і досі в устах люду, але крім того витворили також усім інтелігентним членам нації спільну літературну мову, яка в своїм історичнім розвою перейшла три найважнійші стадії, відомі в нації під назвами Althochdeutsch, Mittelhochdeutsch і Neuhochdeutsch [2].

---

[1] Рейн — *Упоряд.*

[2] Стара літературна німецька мова, середня літературна німецька мова, нова літературна німецька мова (*нім.*). — *Упоряд.*

Перший із тих періодів тягнеться від поганських часів більше-менше аж до року 1180, яким можна розпочати час розцвіту т. зв. рицарської поезії і рівночасно час панування середньонімецької мови в літературі. Сей другий період, якого характеристичним явищем були великі національні епопеї та віршовані рицарські романи, звичайно перероблювані з французької мови, тягнеться аж до р. 1300. Відси починається перехід до новочасної літератури та панування нової німецької мови.

З найдавнійших поганських часів, незважаючи на численні свідоцтва про існування пісень епічних, ліричних та релігійних, не дійшло до нас майже нічого, з виїмком двох невеличких заклинань, записаних іще в X столітті в тексті латинських рукописів у Мерзебурзі*. В тих заклинаннях не видно ще ані сліду християнства. Перше з них у перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Бальдер* і Водан*
Їхали до ліса,
Та тут Бальдерів жеребець
Вивихнув ногу.

Тут замовила його Сінтгунта*,
Сунна*, його сестра;
Тут замовила його Фрія*,
Фолля*, його сестра.

Тут замовив його Водан,
Як сам се добре знав:
«Вивихненє ноги,
Вивихненє крови,
Вивихненє кістки —

Кість до кости
І кров до крови,
Сустав до сустава,
Немовби склеєні були!»

Як бачимо, замовляння починається оповіданням про їзду богів; помічницями в замовлянню являються дві боги-

ні, а сама формула замовляння, що має влічити слабість, вкладається в уста найвищого бога.

Друге заклинання, що мало вивести в'язня з неволі, має подібну форму і в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Колись сідали женщини,
Сідали сюди й туди;
Одні в'язали вузли*,
Інші здержували війська*,
Інші шпортали коло кайдан.
«Вискакуй із кайдан!
Утікай від ворогів!»

Дослідники здогадуються, що жінки, згадані в тім заклинанню, се божеські жінки, подібні до північних валькирій*, із яких одна зв'язує вузли, друга здержує війська, а третя відмикає кайдани [1].

Пам'яток старонімецького письменства з християнських часів, починаючи від р. 750 до 1050, лишилося значно більше, хоч усе-таки дуже мало в порівнянню з тим, що тоді писано, а особливо в порівнянню з тим, що тоді понаписувано латинською мовою. Відомо, що перший німецький цісар Кароль [2] Великий* уже в старшім віці почав займатися німецькою мовою, дбати про уложення граматики тої мови, а особливо, як оповідає його біограф Айнгарт, велів зібрати з уст свідущих людей старі німецькі пісні про діла королів, князів та героїв і заховати їх для потомности. Ся збірка не дійшла до нас, та можливо, що з неї переписані були ті пам'ятки старонімецької поезії, що заховалися в трьох різних рукописах, списаних у X в., яких тексти та переклади з поясненнями подаю далі.

Відомо також, що Каролів син Людвік* був любителем німецької мови і запросив франконського священика Отфріда*, аби уложив оповідання про життя та смерть Ісуса Христа німецькою мовою. Так постала старонімецька пое-

---

[1] *Pr. Dr. Friedrich Vogt* und *Pr. Dr. Max Koch.* Geschichte der deutschen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. — Leipzig und Wien, 1897, ст. 4—5. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Карл. — *Упоряд.*

ма «Heliand» («Спаситель»)*, одна з найціннійших пам'яток старонімецької літератури, написана далеко більше в дусі старонімецької людової епіки, ніж у дусі християнським та євангельським. Отфрід недвозначно почуває себе німецьким, спеціально франконським патріотом і в однім місці своєї поеми пише:

Чому ж би мали франки єдині
Терпіти недостаток свого,
Чому ж би мали не почать віднині
По-своєму співати славу Богу?

І, згадуючи про старинні народи, серед яких прийнялося та розвинулося християнство, він пише далі про своїх земляків:

Вони не менш хоробрі, як римляни,
Та й годі те сказати,
Що з греків хто нарівні з ними стане.

Далі він величає добрі прикмети франків, що визначають їх перед усіми иншими народами: їх державну силу, спокійну осілість, багаті маєтности, хоробрість, благородне походження, вірність і доброго короля.

II. ВЕССОБРУНСЬКА МОЛИТВА

Пам'ятка старонімецької поезії, відома під назвою «Вессобрунської молитви», заховалася в одинокім рукописі, що тепер міститься в державній бібліотеці в Монахові[1]. Той рукопис, писаний у X в. латинською мовою, містить у собі середньовіковий шкільний учебник, а в правилах поетики як один із прикладів наведено також одну молитву, уложену старонімецькими віршами [2]. Подаю тут

---

[1] Мюнхені. — *Упоряд.*

[2] Число рукопису в бібліотеці Cl. 22053, cimelia 20. Опис його подав M. A. G e s s e r t, De codice Wessofontano, в часописі «Serapeum» за р. 1841. Сам текст був опублікований уперве ще в р. 1721 Пецом у публікації «Thesaurus anecdotum», потім 1766 р. в семім томі «Monumenta Boica» і пізнійше багато разів у різних публікаціях. — *І[ван] Ф[ранко].*

старонімецький текст із наведеної вище публікації проф. Піпера з тою відміною, що подвійні вірші (Langzeile), які попадаються в тім стиху, розділяю на дві половини як окремі рядки. Чиню се не тілько з друкарського огляду, але також для вигоди порівняння тексту. Між рядками старонімецького тексту подаю слово, під словом — переклад на нову німецьку мову; сей переклад у мене точнійший від Піперового, бо німецький учений в'яжеться иноді в своїм перекладі новочасною німецькою складнею, що я вважаю зайвим. Зазначаю тут, що старонімецький знак uu, який кілька разів стрічається в тексті, читається як w. Слова в гранчастих скобках вставлені мною або німецьким видавцем для доповнення оригіналу, де того треба.

Dat gafregin [1] ih mit firahim [2]
Das erfragte ich mit Menschen
firiuuizzo [3] meista [4]
der Wunder größtes,
dat ero ni uuas noh ûfhimil
das war nicht was noch auf Himmel,
noh paum noh pereg ni uuas,
noch Baum, noch Berg, nicht was,
noh pah ênig,
noch Bach einziger,
noh sunna ni scein,
noch Sonne nicht schien,
noh mâno ni liuhta,
noch Mond nicht leuchtete,
noh der mâreo [5] [ni] seo
noch das Meer, [nicht] See.

Do dar in niuuiht niuuas,
Da gar nichts nicht war,
enteo ni uuenteo,
auch nicht Wenden [6],
enti dô uuas der eino
da doch war Einer
almahtico cot,
allmächtige Gott,

manno miltisto
[der] Mannen mildester.

Enti [7] auh manake mit inan
Ferner auch manche mit ihm

cootlihhe geistâ,
göttliche Geister,

enti cot heilac —
und Gott heilig —

Cot almahtico,
Gott allmachtiger,

du himil enti erda gauurahtos
du Himmel und Erde gewirkt,

enti du mannun
und du [den] Menschen

sô manac coot forgapi,
so manches Gut vorgabst,

forgip mir in dino ganada
vorgieb mir in deiner Gnade

rehta galaupa enti côtan uuilleon,
rechten Glauben und guten Willen,

uuistôm enti spahida,
Weisheit und Erkenntnis,

enti craft tiuflun za uuidarstanne,
und Kraft Teufeln zu widerstehen,

enti arc za piuuisanne
und [das] Arge zu meiden,

enti dînan uuilleon za gauurchanne.
und deinen Willen zu gewirken.

По-нашому се буде ось як:

Те розпитав я між людьми
Як найбільше чудо,
Що не було землі, ні неба.
Ні дерева, ні гір, нічого,
Ані потока ні одного,
Ні сонця світлого,

Ні місяця ясного,
Ні моря, ні озер.

Та хоч нічого і нікого,
Ні кінців не було, ні меж,
То був, проте, одним Один,
Був всемогучий Бог,
Найласкавійший із мужчин,
І ще були ураз із ним
Численні духи божеські,
І з ними Бог святий.

О, Боже всемогучий, що
Ти небо й землю сотворив,
О ти, що людям на земли
Добра так много надарив,
Даруй мені у ласці твоїй
Правдиву віру й добру волю,
І мудрість, і знанє, і силу,
Аби опертися чортам,
І всего злого уникати,
І твою волю виповняти.

До старонімецького тексту додаю отсі уваги:

1) Gafregin — participium perfecti від fregna, питати, fragen.

2) Firahim — люди, пор. латинське viri — мужі, і окінчення множного числа him, аналогічне до єврейського, прим[іром], Eli — Elóhim.

3) Firiuuizzo — слово, зложене з firi — чоловік, і uuizzo, покревне слав[янське] видіти, в знач[енні] чудо.

4) Meista — пор. новонімецьке am meisten, superlat[iv] від viel.

5) Mareo не зазначено в словничку проф. Піпера, а тілько наведено з иншого місця ґотське marei в знач. море. Сей рядок переклав німецький учений недокладно: noch die herrliche See, замість noch das Meer, nicht See.

6) Ті два рядки насувають трудність, яку німецький учений оминув перекладом: «Da da nichts [nicht] war [der] Enden noch Wenden (d. i. Grenzen). В словничку нема форми enteo, а є тілько ґотське anti і старонім. enti, endi, indi,

uute, uude, без поданя значення, але з тексту молитви «Отче наш» на ст. 84 виходить endi в знач[енні] також.

7) Після сего слова німецький видавець додає ще два слова в скобках: dar uuarun, яких нема в оригіналі.

Як наведені вище поганські заклинання, так само й отся християнська молитва має на початку епічний вступ, зложений із двох уступів, а до них, як третій уступ, додає властиву просьбу до Бога. Догадка деяких німецьких учених, що молитва складається з двох різнорідних частей, а властиво, що останній благальний уступ був доданий пізнійше до давнійшого космогонічного оповідання, видається мені безпідставною, власне тому, що ся форма молитви точно відповідає давнійшим взірцям.

Звернено увагу на схожість початку сеї молитви з одним уступом скандінавської Едди[1*], а власне з третьою строфою пісні Voluspô. Тому не від річи буде тут подати переклад тої строфи:

В правіці було, коли Імір жив,
Не було тоді ні піску, ні моря,
Ні холодних хвиль. Не було землі,
Лиш безодні пасть, а ніде трави.

Виходить справді, що обі ті старогерманські вірші подібнійші до себе, ніж до того, що говориться про стан світу перед сотворенням у Біблії. Біблійне оповідання, як відомо, зовсім неясне, бо, подаючи на початку фразу, що Бог «у началі сотворив небо й землю», зараз по тім характеризує хаотичний стан того первісного твору неясним словом «тогу-ва-богу», яке робиться зрозумілим тільки через порівняння із старовавілонським жерелом, із якого взяте біблійне оповідання.

Ідея одного Бога в тій молитві лучиться з ідеєю «божеських духів», що були рівночасно з тим Богом перед сотворенням світу. Можна сумніватися, чи се натяк на християнську Трійцю, в якій християнство вже від найдавнійших віків, хоч не від самого початку, привикло уявляти собі Бога, чи, може, слід давнійшого германського многобожжя.

---

[1] D i e E d d a, übersetzt und erläutert von Hugo Gering, ст. 3. — *І[ван] Ф[ранко].*

Варто вдуматися також у те, чого просить старий германець у тій молитві. Се поперед усього «правдива віра», що повинна бути провідною звіздою в житті чоловіка, далі «добра воля» поступати відповідно до вимогів тої віри, а нарешті «мудрість, знання та сила» чинити добро й уникати злого. Як бачимо, все те духові, а не тілесні прикмети, прикмети характеру, а не прикмети тіла, все те зароди того високого ідеалізму, що ляг у основу дальшого історичного розвою германського племені і всієї цивілізованої людськости.

III. ПІСНЯ ПРО ГІЛЬТІБРАНТА Й ГАДУБРАНТА

Глибше від попередньої пам'ятки в німецьку старовину сягає пісня про Гільтібранта й Гадубранта, списана, правдоподібно, в початку IX в. двома писарями на першій і останній стороні одного латинського рукопису, що тепер належить до крайової бібліотеки в Касселі, а списаний був у монастирі в Фульді. Чи належала ся пісня до збірки народних пісень, списаної заходами Кароля Великого, сего не можна сказати напевно, та в усякім разі текст, дохований до нашого часу, не був частиною тої збірки, але принагідно й досить недбало зробленою копією, якої надто не заховався кінець. Подобизна першої сторінки того рукопису подана в історії німецької літератури Фогта й Коха, наведеній вище, між ст. 26 і 27. Подаю тут її текст у оригіналі з дослівним перекладом на нову німецьку мову під кожним рядком і в віршованім перекладі на нашу мову, по змозі близькім до оригіналу. Для старонімецького тексту користуюся сею подобизною і транскрипцією решти тексту з вищецитованої книжки Піпера.

Ik gihôrta dat seggen,
Ich hörte das sagen,
dat sih urhettun aenon muotin
daß sich als Kämpfer allein begegneten
hiltibrant enti hadubrant
Hiltibracht und Hadubrant,
untar heriun tuem.
unter Heeren zweien.

sunu fatarungo iro saro rihtun,
Sohn und Vater ihre Rüstung richten,
garutun se iro gudhamun,
gürteten sich ihr Kampfgewand,
gurtun sih iro suert ana,
gürten sich ihr Schwert an,
helidos ubar ringa
Helden über Ringe,
do sie tô dero hiltiu ritun.
da sie zu dem Streite ritten.
hiltibrant gimahalta
Hiltibrant sprach,
heribrantes sunu —
Heribrants Sohn —
her uuas heroro man,
er war älterer Mann,
ferahes frotoro —
an Geist klügerer,
her fragen gistuont
er fragen begann
fohem uuortum,
mit wenigen Worten,
huer sin fater wâri,
wer sein Vater wäre,
fireo in folche
im Volke der Männer,
eddo huelihhes cnuosles du sis.
oder welches Geschlechtes du seist?
ibu du mi enan sages
Wenn du mir einen sagst,
ik mi de ôdre uuet,
ich mir die andern weiß
chind, in chunincrîche
Kind, im Königreiche
chud ist mi al irmindeot.
kund ist mir alles Menschenvolk.

hadubrant gimahalta
Hadubrant sprach,

Hiltibrantes sunu
Hiltibrants Sohn:

dat sagetun mi ûsere liuti
Das sagten mir unsere Leute

alte anti frôte,
alte und erfahrene,

dea aerhina uuarun,
die ehemals waren,

dat hiltibrant hetti min fater,
daß Hiltibrant hieß mein Vater.

ih heittu hadubrant.
Ich heiße Hadubrant.

forn her ostar giuueit,
Einst er nach Osten zog,

floh her otachres nîd
floh er Otachers Neid

hina miti theotrihhe
*von hinnen mit Theodorich**

enti sinero degano filu.
und seiner Degen vielen.

er furlaet in lante
Er verließ im Lande

luttila sitten
kläglich sitzen

brût in bûre
Braut im Hause,

barn unwahsan,
Kind unerwachsenes,

arbeo laosa.
der Erbgüter ledig.

er raet ostar hina,
Er ritt ostwärts von hinnen,

sid dêtrihhe darba gistuontun
seit dem Dietrich Noth erstanden

fateres mînes
Vaters meines.

dat uuas so friuntlaos man
Das war so freundloser Mann.

her uuas otachre
Er war dem Otacher

ummett irri
unmäßig zornig,

degano denchisto
Degen ergebenster

unti deotrichhe
und dem Deotrich

darba gist[u]ontun
in Noth beistand.

her was eo folches at ente
er war ihm folgend ans Ende,

imo uuas eo fehta ti leop
immer war ihm fechtend zu lieb;

chud was her chônnem mannum.
kund war er kühnen Männern.

ni waniu ih iu lib habbe.
Nicht wähne ich ihn Leben habend.

wettu irmingot quad hiltibrant
Weiß Weltengot, sprach Hiltibrant,

obana ab heuane
oben vom Himmel,

dat du neo dana halt
daß du nie noch mehr

dinc ni gileitôs
Kampf nicht führest

mit sus sippan man
mit so verwandtem Mann.

want her do ar arme
Wand er da vom Arme

wuntane bouga
gewundene Ringe

cheisuringu gitan
vom Kaiserringe getan,

so imo sê der chuning gap,
so ihm sie der König gab,

huneo truhtin
der Hunnen Herr.

dat ih dir it nu bi huldi gibu.
Daß ich dir es nun aus Huld gebe.

Hadubrant gima[ha]lta,
Hadubrand sprach,

hiltibrantes sunu:
Hiltibrants Sohn:

mit geru scal man
Mit Gere soll Mann

geba infahan
Gabe empfangen,

ort widar orte.
Spitze gegen Spitze.

du bist dir, alter hun,
Du bist dir, alter Hunne,

ummet spaher
unmässig klug,

spenis mih mit dînem uuortun,
reizest mich mit deinen Worten,

wili mih dînu speru uuerpan,
willst mich mit deinem Speere werfen.

pist also gialtet man,
Bist so gealteter Mann,

so du ewin inwit fuortos.
so du ewigen Trug führtest.

dat sagetun mi sêolidante
Das sagten mir Seefahrer

westar ubar wentilsêo,
westwärts über den Wendelsee,

dat inan wîc furnam:
daß ihn der Krieg wegnahm.

tot ist hiltibrant
Tot ist Hiltibrant,

heribrantes suno.
Heribrants Sohn.

hiltibrant gimahalta
Hiltibrant sagte,

heribrantes suno
Heribrants Sohn:

wela gisihu ih
Wohl sehe ich

in dînem hrustim
an deinen Rüstungen,

dat du habes hême
daß du hast daheim

herron gôten,
Herren guten,

dat du noh bi desemo rîche
daß du noch bei diesem Reiche

reccheo ni wurti
vertrieben nie wurdest.

welaga nu, waltant got,
O wehe nun, waltender Gott,

quad hiltibrant, wewurt skihit,
sprach Hiltibrant, Wehwort geschieht!

ih wallota sumaro enti wintro
Ich wallete Sommer und Winter

sehstic ur lante,
sechzig außer Lande,

dar man mih eo scerita
wo man mich immer schrieb

in folc sceotantero,
in das Volk der Schießenden,

so man mir at burc ęnigeru
wo man mir an Burg keiner

banun nigifasta
den Tod nicht gefestigt.

nu scal mih suasat chind
*Nun soll mich süsses Kind**
suertu hauwan
mit Schwerte hauen,
bretôn mit sinu billiu
treffen mit seiner Axt,
eddo ih imo ti banin werdan
oder ich ihm zum Tode werden.
doh maht du nu aodlihho
Doch magst du nun ganz leicht,
ibu dir dîn ellen taoc
wenn dir dein Mut taugt,
in sus heremo man
an so stolzem Manne
hrustî giwinnan
Rüstung gewinnen,
rauba birahanen
raubend berauben,
ibu du dar enic reht habes
wenn du dazu einiges Recht hast.
der sî doh nu argôsto
Der sei doch nun der Ärgste —
quad hiltibrant ôstarliuto,
sprach Hiltibrant — der Ostleute
der du nu wiges warne,
der dir nun den Kampf weigere,
nu dih es sô wel lustit
da dich es so wohl lüstet
gûdea gimeinûn.
den gemeinsamen Kampf.
niuse de môtti
Versuche die Begegnung,
huer dar sih hiutu
wer da sich heute
dero hregilo rûmen muotti
den Panzer räumen muß,

erdo desero brunnôno
oder dieser Brünnen
bedero uualtan.
beider walten.
do lettun sê aerist
Da ließen sie erst
askim scrîtan
mit Äeschen schreiten
scarpen scurim
mit scharfen Äxten,
dat in dem scıltim stônt.
daß in den Schilden stand.
do stôpun tosamane
Da stoßen zusammen
staimbort chludun
steinharte Kämpfer,
heuwun harmlicco
hauen härmlich
huitte scilti
weiße Schilde
unti im iro lintûn
und ihnen ıhre Linden
luttilo wurtun,
klein wurden,
giwigan miti wambnum
zerschlagen mit Waffen.

На тім уривається незвичайна геройська пісня, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Повість я чув, що два борці
Зустрілись сам на сам,
Гільтібрант і Гадубрант
Поміж двома військами.
Один — отець, а другий — син
Взяли на себе зброю,
Припоясали по мечу

І станули до бою
Герої два у панцирях
На конях виїхали в бій.
Тут старший муж, що досвідом
Перевисшав другого,
Промовив перший Гільтібрант,
Він — Герібранта син;
Немногими словами він
Питає молодця:
«В народі мужеськім скажи
Мені свого вітця.
Скажи, якого роду ти,
А як одного лиш
Мені назвеш, то інших всіх
Я знатиму, уздриш.
Мій хлопче, в королівстві тім
Я знаю всіх людий».

На те відмовив Гадубрант,
Син Гільтібранта молодий:
«Не в наших днях, а в давній час
Сказали се мені
Між нашим людом визначні,
Старі та досвідні,
Що Гільтібрант був мій отець,
Я ж звуся Гадубрант.
Колись він вирушив на схід
Від Одоакра зависти,
З Теодориком він пішов
І з вояками многими.
У краю тут в біді лишив
Свою дружину молоду,
І в домі полишив при ній
Ще недорослеє дитя.
Майна, ні спадку не лишив,
Поіхав відси десь на схід,
Теодорика ратувать
В потребі, що йому зайшла.
Отець мій тут без друга жив,
А Одоакер, сильний князь,

Його зненавидів за щось.
Поміж героями зі всіх
Теодорикових мужів
Він найвірнійший був, ходив
До бою перший і тяжкі
Для нього битви все зводив.
І відоме ім'я його
Було між смілими мужами,
Та відомо мені, що смерть
За ним життя замкнула брами».

«О, справді! — скрикнув Гільтібрант, —
Всевишній Боже, з висоти
Небесної не допусти,
Аби до бою син ставав
З тим, що його на світ создав!»
І з рамени він розкрутив
Спіральну гривну золоту,
Обруч цісарський, що дістав
Від короля за моготу,
Від гуннів повелителя:
«Отсе я, сину мій, тобі
Даю у батьківській любві».

На те відмовив Гадубрант,
Син Гільтібранта молодий:
«Лиш списом може дари брать
Від ворога муж боєвий.
Лиш вістрєм проти вістря стать.
Ти ж, старий гунне, бачу я,
Занадто хитрий, і дурна
Для тебе молодість моя.
Словами своїми лестиш
Мене, аби вбезпечився я,
Аби ти списом своїм міг
Мене на землю повалить.
Та й постарів же ти, мабуть,
Так вічно дурячи людий.
Та не здурить тобі мене,
Хоч і який я молодий.

Мені сказали моряки,
Що батька мойого давно
На заході за атлантійським морем
Війна закинула на дно.
Помер, загинув Гільтібрант,
Син Герібранта, вже давно».

І відізвався Гільтібрант,
Старого Герібранта син:
«З риштунків твоїх боєвих
Я бачу добре: добрий пан
У тебе був, що з краю свого
Не проганяв тебе ніколи».

«О горе! — скрикнув Гільтібрант, —
Всесильний Боже, збав мене!
Нехай не доторкається
Мене нещастє те страшне!
Я по чужині проблукав
Ось тридцять літ і тридцять зим,
Все воював та воював,
Жив між народом боєвим,
І міста не було такого,
Міцного замку, ні села,
В якому би мене старого
Смерть несподівана знайшла, —
Аж тут на мене виступа
Моє солодкоє дитя,
Щоб розрубать своїм мечем
Тут пасмо мойого життя.
Щоб своєю сокирою
Старий мій лоб розчерепить,
Або від моїх власних рук
В домівку смерти зіступить.
Так, легко можеш, сину мій,
Коли відвага є в тобі,
Розчерепить лоб гордий мій,
Забрати зброю сю собі,
Ограбити зовсім мій труп,
Коли над боєм вища власть

Тобі в тій боротьбі страшній
Побіду надо мною дасть».

«То був би найпідлійший трус
Між сими східними людьми, —
Озвався грізно Гадубрант*, —
Хто не посмів би стать грудьми
До бою, до якого ти
Показуєш таку охоту.
Ану, попробуймо зійтись
На спільну мечову роботу!
Хто з нас сьогодні з панциря
Летючу душу випустить,
І хто ті шоломи оба
На свою власність одержить».

Тут зразу кіньми з'їхались
І списами зустрілися,
І вістрями зелізними
В щити оба ввертілися.
А потім враз загримали
Сокирами по шоломах,
Щити свої липовії
Порозбивали на тріски,
Порозбивали на дрібні
Мечами своїми в борні.

Початок сеї пісні виглядає так, немовби вона була епізодом якоїсь більшої цілости: бачимо перед собою два ворожі війська, а між ними стрічу двох провідників, але хто, з ким і за що веде війну, сего не знаємо. Само оповідання переведено високодраматичним способом. Сильними та влучними рисами змальовано батька й сина та конечність конфлікту між ними. Хоч батько пізнав свойого сина і готов у любві помиритися з ним, син, одначе, певний, що його батько вмер давно, і вважає предложення старого героя за воєнний підступ старого гунна, який бажає звабити його подарунком і вбити несподівано. Тому він два рази (остатню промову треба вважати промовою Гадубранта, а не Гільтібранта, як через помилку допущено

в рукописі) зневажає його такими сильними словами, що Гільтібрант не може инакше відповісти, як завзятим боєм не на життя, а на смерть. Опис того бою уривається разом із текстом пісні, так що нам лишається невідомим, хто побідив*.

Оповідання про двобій батька з сином належить до дуже давніх і широко розповсюджених мотивів людової традиції. Він відомий був уже старинним грекам, у яких було оповідання, що Одіссей, вернувши з-під Трої після довгого блукання, вбив свойого сина Телегона в одній битві, не пізнавши його, аж по його смерти. Широку популярність серед орієнтальних азійських народів здобуло собі поетичне оповідання перського поета Фірдовсія* про боротьбу між героєм Рустемом і його сином Сорабом, яке кінчиться смертю сина. Се оповідання зі значним розширенням переробив на німецьку мову Фрідріх Ріккерт* у окремій поемі «Rustem und Sohrab», а його перерібкою покористувався російський поет Жуковський*, що познайомив із нею російську публіку в перекладі на великоруську мову. Ближче до перського оригіналу стоїть поетичний переклад сеї поеми, доконаний графом А.-Фр. Шаком* у його книзі «Heldensagen des Firdusi. In drei Bänden. In deutscher Nachbildung nebst einer Einleitung von Adolf Friedrich Graf von Schack. Stuttgart»[1], без означення року, т. II, ст. 1—77. Той сам мотив розширений досить значно також і в устній традиції новочасних європейських народів: сербів (пісня прс Прерада та Ненада), кельтських гелів, великорусів (биліна про боротьбу Іллі Муромця з його сином), у семигородських циган і т. и. (Дотичну літературу подано в книжці проф. Піпера, op. cit. ст. 143).

Щодо язика, яким зложена ся пісня, то він багатий словами чужими та незрозумілими для теперішнього німця. Не входячи подрібно в розбір язика, якого особливості може завважити кождий, хто порівняє старонімецький текст із новонімецьким перекладом, я зазначу тут тільки деякі ремінісценції латинського язика, що впали мені в очі

---

[1] Героїчний епос Фірдоусі: У 3 т. / У нім. переробці зі вступом Адольфа-Фрідріха графа фон Шака. — Штутгарт (*нім.*). — *Упоряд.*

в тім тексті, а власне iггі в значенні сердитий, пор. лат. ira; firi в знач. viri, Männer; ibu зам. лат. ibi або ubi; scerita, лат. scriptum і habes у знач. du hast. Варто завважити, що старонім. u де в яких словах відповідає старослов'янському ъ, пр. sunu — Sohn, сынъ, gisihu — sah, gibu — gebe.

Щодо часу, до якого пісня відносить описані в ній події, можна сказати лише загально, що вони відносяться до половини V або початку VI в. по Хр. Згадана в пісні правдоподібно золота або срібна гривна (нараменник) як дар цісаря, вказує на Константинополь, що в V та VI вв. був осідком одинокого в світі цісарства. Гуннський* король Аттіла*, славний своїми завоюваннями, вмер у р. 453. Не вадить зазначити, що при дворі Аттіли (по-старонімецьки Etzel) відбувається різня бургундського війська, що творить головну основу середньонімецької епопеї «Das Nibelungenlied»*. Згаданий у нашій пісні Отахер, recte Одовакар*, відомий в історії тим, що в р. 476 зробив кінець римському цісарству, а в р. 488 погиб у битві з готським королем Теодоріком* під Равенною. Сей Теодорік, згаданий також у нашій пісні і відомий у пізнійших старонімецьких епопеях під назвою «Dietrich von Bern», умер у р. 526. Із сього можемо бачити, які анахронізми допущено в нашій пісні, кладучи всі ті особи в один час.

IV. МУСПІЛЛІ

У противенстві до пам'яток, обговорених досі, від яких подихає на нас духом глибокої старовини, майже без примішки християнського світогляду, поема «Муспіллі» («Пожежа світа») основана на християнських віруваннях у боротьбу між злими та добрими духами при смерти чоловіка, у Страшний суд та кінець світа. Ся поема не має ані початку, ані кінця. Вона заховалася в однім латинськім рукописі, що містить у собі твір св. Августина* «Sermo de symbolo contra Judaeos» [1], переписаний у р. 819 зальцбурзьким єпископом Адальрамом для баварського короля Людвіка Німця*. Сей рукопис зберігався аж до наших часів у

[1] Розмова про сповідання віри: проти юдеїв. — *Упоряд.*

королівській скарбниці в церкві Св. Еммерана в Регенбурзі, де був похований той король зі своєю жінкою. Рукопис був оправлений, а на першій стороні мав напис:

Accipe summe puer
parvum Kludouuice libellum,
quem tibi deuotus
optulit en famulus,
scilicet indignus iuua-
uensis pastor ouilis,
dictus Adalrammus,
seruulus ipse tuus!

Се 4 рядки елегійного вірша (1 і 3 гекзаметри, а 2 і 4 пентаметри), що в перекладі на нашу мову дають ось яку посвяту: «Прийми, найвищий хлопче Людовіку, отсю малу книжечку, яку тобі підносить отсе відданий ученик, т[о] є[сть] негідний пастир ювавійської вівчарні, названий Адальрам, сам твій малий слуга». Бачимо з того напису, що в часі писання тої книжки Адальрам не був іще єпископом; на єпископському престолі в Зальцбурзі він сидів у рр. 821—836. Перед тим він був парохом у Ювавії, а ще перед тим мусив мати особисті, хоч не дуже близькі, зносини з королем, коли називає себе його учеником та малим слугою.

На обложці сего рукопису, потім на титуловій картці внизу під вищенаведеним написом, на звороті тої картки, на останній стороні рукопису і на пергаменовій картці, приліпленій до другої обложки, написаний був пізнійшою, досить невправною рукою текст старонімецької поеми. З часом від рукопису відрізано обі обложки, а пергаменову книжечку оправлено разом із иншими паперовими рукописами. В тім збірнім томі, що міститься тепер у королівській бібліотеці в Монахові, знайшов її учений германіст А. Шмеллер* 1832 р. і опублікував того ж року в Монахові. (Пор. P. Piper, op. cit. ст. 149—150; подобизну титуловсї картки з поміщеними на ній унизу п'ятьма рядками поеми гл[яди]: «Vogt-Koch, Geschichte der deutschen Literatur», між ст. 36 і 37).

Німецькі вчені, що займалися сею поемою, висловили, між іншим, догад, що поему переписав сам король Людвік

на дорогій та любій йому книжці, і то переписав не з писаного взірця, але з пам'яти, навчившися її ще, може, при дворі Кароля Великого, де він провів свою молодість. Оба ті догади видаються мені дуже мало правдоподібними, а надто зайвими. Особливо списання з пам'яти такої довгої поеми, зложеної таким трудним язиком, а особливо списане, невважаючи на не зовсім вироблене письмо, дуже поправно та майже без помилок, велить догадуватися, що поему списав чоловік учений та любитель старовини. Вона зложена старонімецькою мовою з відтінками баварського діалекту і була написана правдоподібно коло р. 800.

Невважаючи на християнську основу, поема все-таки наскрізь пройнята германським духом і являється також із літературного погляду визначним твором. Ось її старонімецький текст, переданий тут короткими віршами замість подвійних у німецькім виданні Піпера (op. cit. ст. 152—157); під кожним рядком старонімецького тексту подаю дослівний переклад на нову німецьку мову, декуди ближчий до оригіналу від перекладу Піпера, а нарешті віршований переклад на нашу мову:

I

sîn tac piqueme
sein Tag bekomme,
daz er towan scal
daß er sterben soll.
wanta sâr so sih diu sela
Denn gleich so sich die Seele
in den sind arhevit
in den Weg erhebt,
enti si den lihhamun
und sie den Leichnam
likkan lazzit,
liegen lasset,
so quimit ein heri
so kommt ein Heer
fona himilzungalon
von Himmelsgestirnen,

daz andar fona pehhe
das andere vom Peche,

dar pâgant siu umpi.
da kämpfen sie darum.

sorgen mac diu sela
Sorgen mag die Seele,

unzi diu suona argêt
ehe das Gericht ergeht,

za wederemo herje
zu welchem der beiden Heere

si gihalot werde.
sie geholt werde.

wanta ipu sia daz satanazses
Denn wenn sie des Satanas

kisindi kiwinnit
Gesinde gewinnet,

daz leitit sia sâr
das leitet sie gleich,

dar iru leid wirdit
wo ihr Leid werdet,

in fuir enti in finstri
in Feuer und in Finsternis, —

dazi ist virinlih dink.
das ist ein schrecklich Ding.

upi sia avar kihalont
Wenn sie aber geholen,

di dar fona himile quemant
die da vom Himmel kommen,

enti si dero engilo
und sie der Engel

eigan wirdit
eigen wird,

die pringent sia sâr
die bringen sie gleich

ûf in himilo rîhhi
auf ins Himmelreich.

dari ist lip âno tod
Dort ist Leben ohne Tod,

lioht âno finstri
Licht ohne Finsternis,

selida âno sorgun
Wohnung ohne Sorgen,

dar ni ist neoman siuh.
da nicht ist niemand siech.

denne der man in paradisu
Wenn der Mann im Paradiese

pu kiwinnit
Bau gewinnt,

hûs in himile
Haus im Himmel,

dar quimit imo hilfa kinuok,
da kommt ihm Hilfe genug.

pidiu ist durft mihhil
Dort ist Bedürfnis keines

allero manno welihhemo
aller Menschen, welchem,

daz in es unarmuodenlicho
daß ihm es unermüdlich

sîn muot kispane,
sein Mut gespanne,

daz er kottes willun
daß er Gottes Willen

kerne tuo
gerne thue,

enti hella fuir
und der Hölle Feuer

harto wîse
hart weise,

pehhes pîna
Peches Pein,

dar piutit der satanaz allen
da bietet der Satanas allen,

altisto heizzan louc.
böseste heiße Lohe.

so mac huckan
So mag bedenken,

za diu sorgen drato
da zu sorgen sehr,

der sih suntigon weiz.
der sich sündig weiß

wê demo in vinstri scal
Weh dem, [der] im Finstern soll

sîno virina stuen
seine Frevel büßen,

prinnan in pehhe
brennen im Peche.

daz ist rehto palwic dink
Das ist recht schrecklich Ding,

daz der man haret ze gote
daß der Mann ruft zu Gott,

enti imo hilfa ni quimit
und ihm Hilfe nicht kommt.

wanit sih kinada
Wähnet sich Gnade

diu wenaga sela
die unglückliche Seele,

ni ist kihuctin
nicht ist in Erinnerung

himiliskin gote,
dem himmlischen Gotte,

wanta hiar in werolti
weil hier in der Welt

after ni werkota
danach nicht wirkte.

II

So der mahtigo khuninc
Wenn der mächtige König

daz mahal kipannit
das Mahl gebannet,

dara scal queman
dazu soll kommen

kunno kilihaz
der Geschlechter jegliches.

ni kitar parno nohhein
Nicht darf der Menschen (geborener) keiner

den pan furisizzan
den Bann versitzen,

ni allero manno welih
nicht aller Menschen, welchen

ze demo mahale sculi
zu dem Mahle schicken.

dar scal er vora demo rîhhe
Da soll er vor dem Reiche

az rahhu stantan
zur Rechnung stehen,

pi daz er in werolti
für das er in der Welt

io kiwerkota
je gewirket.

III

Daz hortih rahhon
Das hörte ich erzählen

dia weroltrehtwison
die Welt-Rechts-Weisen,

daz sculi der antichristo
daß solle der Antichrist

mit êliase pagan
mit Elias streiten.

der warc ist kiwafanit
Der Übeltäter ist gewaffnet,

wirdit untar in wic arhapan
wird unter ihnen Kampf erheben.

khenfun sint so kreftic
Kämpfer sind so kräftig,
diu kosa ist so mihhil
die Sache ist so groß!
êlias stritit
Elias streitet
pi den ewigon lip
um das ewige Leben,
will den rehtkernon
wil den Rechtgehenden
daz rihhi kistarkan
das Reich gestärken!
pidiu scal imo helfan
deshalb soll ihm helfen
der himiles kiwaltit
der des Himmels gewaltet.
der antichristo stêt
Der Antichrist steht
pî demo altfiante
bei dem Altfeinde,
stêt pî demo satanase
steht bei dem Satanas,
der inan varsenkan scal
der ihn versenken soll.
pidiu scal er in deru wicsteti
Deshalb soll er in der Kampfstätte
wunt pivallan
wund befallen,
enti in demo sinde
und in diesem Wege
sigalos werdan.
sieglos werden.
Doh wanit der warc des
Doch hofft der Böse darauf
in wale gotmano
im Morde der Gottesmänner,

daz êlias in demo wige
daß Elias in dem Kampfe
arwafanit stante
waffenlos stehen wird.
so daz êliases pluot
So daß des Elias Blut
in erda kitriufit
in die Erde geträufet,
so inprinnant die perga
so entbrennen die Berge,
poum ni kistentit
Baum nicht gestehen wird
enic in erdu
einziger in Erde,
aha artruknet
Wasser vertrocknet,
muor varswilhit sih
Moor verflüchtigt sich,
swilizot lougju der himil
verbrennt in Lohe der Himmel,
mâno vallit
der Mond fällt,
prinnit mittilagart
brennet das Erdenrund,
stên ni kistentit
Stein nicht gestehet,
denne stuatago in lant
wenn Gerichtstag ins Land
verit mit vuiru
fähret mit Feuer,
viriho wison
Menschen suchend.
dar ni mac mak andremo
Da nicht mag Verwandter dem andern
helfan vora muspille
helfen vor dem Weltbrand,

denne daz preita wasal
wenn der breite Glutregen
allaz varprennit
alles verbrennet,
enti vuir enti luft
und Feuer und Luft
iz allaz arfurpit
dies alles wegkehrt.
war ist denne diu marha
Was ist dann die Mark,
dar man eo mit magon piec?
wofür man immer mit Verwandten stritt?
diu marha ist farprunnan
Die Mark ist verbrannt,
diu sêla stet pidwungan
die Seele steht bezwungen;
ni weiz mit win puaze
nicht weiß, mit was [sie es] büße, —
sar verit si za wize.
da fährt sie zur Pein.

IV

Pidiu ist manne so guot
Darum ist dem Manne so gut,
denner ze mahale quimit
wenn er zum Mahle kommet,
daz er rahhono welihha
daß er der Sachen jegliche
rehto arteile
recht urteile.
denne ni darf er sorgen,
Dann braucht er nicht zu sorgen,
denne er ze suonu quimit
wenn er zum Gerichte kommt.
ni weiz der wenago man
Nicht weiß der elende Mann,

wielîhhan urteil er hapet
welches Urteil er habet,
denner mit den miaton
wenn er um den Lohn
marrit daz rehta
hindert das Rechte,
daz der tiuval dar pi
daß der Teufel dabei
kitarnit stentit
verborgen (getarnet) stehet.
der hapet in ruowu
Der hat in Ruhe (Register?)
rahhono welihha,
Sachen jegliche,
daz der man êr enti sîd
daß der Mann eher und spät
upiles kifrumita
Übeles gefrommet,
daz er iz allaz kisaget
daß er es alles gesaget,
denne er ze suonu quimit
wenn er zum Gerichte kommt.
ni scolta manno nohheim
Nicht sollte der Männer nicht einer
miatun intfahan
Lohn empfangen!

V

So daz himilisca horn
Wenn das himmlische Horn
kihlûtit wirdit
geläutet wird,
enti sih der suanâri
und sih der Richter
in den sind arhevit
in den Weg erhebet,
denne hevit sich mit imo
dann hebt sich mit ihm

herjo meista
der Heere meistes (größtes).

daz ist allaz so pald
Das ist alles so rasch,

daz imo nioman kipâgan nimak
daß ihm niemand bekämpfen nicht mag.

denne verit er ze mahalsteti
Dann fährt er zur Mahlstätte,

deru dar kimarchot ist
die da gemarket ist.

dar wirdit diu suona
Da wird das Gericht,

dia man dar io sageta
von dem man vorher sagete.

Denne varand engilâ
Dann fahren Engel

uper dia marha
über die Marke,

wechant deota
wecken Völker,

wîssant ze dinge
weisend zur Versammlung.

denne scal manno gilîh
Dann soll der Männer jeglicher

fona deru moltu arstên
von dem Staube erstehen,

lôssan sih ar hlewo vazzon
lösen sich aus Grabes Lasten,

scal imo avar sin lip piqueman
soll ihm wieder sein Leben bekommen,

daz er sîn reht allaz
daß er sein Recht alles

kirahhon muozzi
gerechnen muß,

entî imo after sinen tatin
und ihm nach seinen Taten

arteilit werde
geurteilt werde.

denne der gisizzit
Wenn dieser gesitzet,

der dar suonnan scal
der da richten soll

enti arteillan scal
und urteilen soll

toten enti quekkhen
Toten und Lebendigen,

denne stêt darumpi
dann steht darum bei

engilo menigi
der Engel Menge,

guotero gomôno
guter Menschen

gart ist so mihhil
Garten ist so groß.

dara quimit ze rihtungu zo vilo
Dahin kommen zur Richtung so viele,

dia dar ar resti arstênt
die da aus der Rast erstanden,

so dar manno nohhein
so daß der Männer nicht einer

wiht pimidan ni mak
es bemeiden nicht mag.

dar scal hant sprehhan
Da soll die Hand sprechen,

houpit sagên
Haupt sagen,

allero lido welih
aller Glieder jegliches

unzi in den luzigun vinger
bis an den kleinen Finger,

waz er untar mannun
was er unter Männern

mordes kifrumita
Mordes gefrommet.
dar ni ist io listic man
Da nicht ist je ein listiger Mann,
der dar iowiht arliugan megi
der da etwas erlügen möge,
daz er kitarnan megi
daß er getarnen (verbergen) möge
tato dehheina,
der Taten irgend eine,
niz all fora khuninge
ohne daß es vor dem Könige
kichundit werde
gekündet werde,
uzzan er ez mit alamuasanu
wofern er es mit Almosen
furiîlti in werolti
zuvorkam in der Welt,
enti mit fastûn
und mit Fasten
dio virinâ kipuazti
die Frewel gebüßet.
ni mac sorgen der gipuazzit hapêt
Nicht mag sorgen, der gebüßt hat!
denner ze suonu quimit
Wenn er zum Gericht kommt,
wirdit denne furi kitragan
wird dann vorgetragen
daz frono chrûci
das heilige Kreuz,
dar der hêlige christ
da der heilige Christus
ana arhangan ward
daran erhangen ward.
ougit er dio masun
Zeigt er die Narben,

dio er in menniskî intfienc
die er in der Menschheit empfing,
dio er duruh mancunnes minna
die er durch des Menschengeschlechtes Liebe —

Порівнюючи язик отсеї пам'ятки з язиком попередньої, можемо завважити деякі характерні різниці. Зазначу особливо переміну букви *b* на *p* в прислівнику bi (bel) у словах: piqueme (bekomme), upi зам. ubi, pidin (bei den), pu (Bau), pifallan (befallen), pluot (Blut), perga (Berge), poum (Baum), preita (breite), puaze (büßen), upiles (Übles). Прикметою діалекту можна вважати також переміну первісного er або ur на ar у словах: arhevit (erhebet), arge (ergeht), varsenkan (versenken), arwafanit (entwaffnet), artruknet (ertrocknet), arfurpit (wegkehret), farprunnen (verbrennen), arteilan (urteilen), arsten (erstehen).

Так само прикметою окремого діалекту можна вважати додавання частиці ge, а властиво ki до дієслів там, де її нема в звичайній німецькій мові. І так стрічаємо тут: kipannit зам. bannt, kistarkan зам. stärken, kiwaltit зам. waltet, kisaget зам. sagt, kipagan зам. pagan у знач kämpfen, gisizzit зам. sitzt. І загалом частиця ge при дієсловах уживається тут у формі ki також там, де вона повинна бути, приміром: kiwinnit (gewinnt), kiwerkota (gewirkt), kiwafanit (gewaffnet), kitarnit (getarnet) зам. verborgen, пор. старонім. Tarnkappe (шапка-невидимка), kirahhon (gerechnet). k зам. g стрічаємо також у таких словах, як kisindi (Gesinde), kerne (gerne), kinade (Gnade). Відгуками латинської мови можна вважати такі слова, як altisto в знач. bösester або höchste, лат. altus, gomono (homines), aha (aqua, румунське apa в знач. вода), kosa (causa, італійське cosa в знач. Sache).

В перекладі на нашу мову ся поема виглядає ось як:

I

Прийде той день, що він умерти мусить.
А зараз, як душа його
В дорогу підійметься
Й лежачеє покине тіло,
Надходить військо із небесних звізд,
А друге — із пекольної смоли,
І борються за душу чоловіка.

Нехай же дбає та душа,
Ще поки перед Суд не стане,
Яке з тих військ її візьме до себе!
Бо як візьмуть її служебні Сатани,
То проведуть її там, де їй буде горе,
В огонь і темноту, а се страшенна річ.
А як візьмуть її ті, що прийдуть із неба,
І станеться вона надбанєм ангелів,
То зараз заведуть її в небесне царство.
Житє без смерти там і світ без темноти,
І без турбот житло й хороби там нема.
Котрий же чоловік у раю водвориться
І знайде в небі дім, — досить йому підмоги.
Тому найбільшая потреба
Для чоловіка кождого,
Аби невтомно дух його
Стремів до того та змагався
Чинити радо Божу волю,
Щоб уникнув гаразд пекольного огню
І смоляної муки.
Бо там усім дарує Сатана,
Найзлійший дух, гарячую жару.
Нехай же думає про се
І дбає кождий зо всіх сил,
Хто грішним почува себе!
Бо горе тому, хто у тьмі
Покутувати мусить злість свою.
В огні горіть, — страшная доля!
Там Бога кликатиме чоловік,
Та не прийде йому підмога;
Там нещасливая душа
Нехай не надіється ласки,
Бо вимазана з пам'яти вона
У Господа небесного,
Тому що, в світі живучи,
Вона по-божому не поступала.

II

Коли могучий Цар небесний
Покличе рід людський на збір,
То мусить стати кожде плем'я,

І не посміє ні один з людий
Той поклик занедбати,
І жаден чоловік не зможе
За себе иншого на збір післати.
Там мусить він перед престолом Божим
Рахубу здати з того всего,
Що живучи на світі він чинив.

III

Від славних мудрістю людий
Я чув отсе проповіданє,
Що буде Антихрист колись
Бороться з Ілією.
Злочинець уоружений
В бій виступить з усіми добрими.
Гей, сильні ж будуть там борці,
Велике буде діло!
Бо то за вічнеє житє
Бороться буде Ілія,
Аби всім праведним поміг
Небесне царство укріпить.
Тому до помочи йому
Прийде сам Той, що небом володіє.
А Антихрист стоятиме
При боці ворога старого,
При боці Сатани, що врешті
У тьму свою його закине.
Тому на місці бою він
Упаде з раною страшною,
І не дістанеться побіда
Йому на місці бою.
Та надіється злий на те,
Мордуючи божественних мужів,
Що Ілія в тій боротьбі
Стояти буде без оружя.
Але як кров із Ілії
На землю краплями закапа,
То загориться вся земля,
І запалають гори,
Не остоїться дерево
Ні одно на землі,

Повисихають води всі,
І випарують багна,
І навіть небеса згорять
В пожежі тій страшній.
Упаде місяць, круг землі
Згорить дотла в пожежі,
І камінь не зістанеться
На камені, коли день Суду
Настане над землею, і огонь
Піде по ній, шукаючи людий.
Тут не поможе свояку свояк
У тій пожежі світа,
Коли страшний дощ огняний
Попалить все довкола,
А вітер дужий огняний
Весь попіл позмітає.
Чим будуть у той час ті межі,
Що за них свояки тепер
Сваряться або й б'ються?
Ті межі пожере огонь,
А душі переможені
Не знатимуть, як і спокутувать,
І полетять у муку.

IV

Тому немає більшого добра
Для чоловіка, що на Суд той стане,
Як тільки те, аби усяку річ
По справедливости робив.
Тоді не буде він журиться,
На Суд той ідучи.
Але не тямить той нещасний чоловік,
Який там Суд його чекає,
Коли за плату тут марну
Він право зневажає;
Не тямить, що за ділом тим
На душу чорт чигає.
Бо чорт веде порядно всі рахунки,
Котрий де чоловік, чи днем, чи ніччю
Зробив якеє зло,

І виявить усе те уповні,
Коли на Суд прийде.
Тож не повинен жаден чоловік
На підкупи пускаться.

V

Коли труба небесная
Понад землею загримить,
І вирушить суддя з небес,
Аби собор людський судить,
То підійметься з ним ураз
Найбільше військо духове, —
Воно відважне та міцне,
Ніхто з ним бою не почне.
І полетить на місце збору,
Що витичене у просторі,
І там почнеться суд Страшний,
Що нам усе говорено про нього.
І розлетяться ангели
По всіх границях і краях,
Розбудять всі народи й племена,
Всіх закликаючи на Суд.
І мусить кождий чоловік тоді
Підняться з пороху землі,
Добутися з-під ваготи могили
І до життя воскреснути нового,
Аби йому дісталось все по правді
І по ділам своїм він Суд приняв.
А як засяде Той, що всіх судити має,
І Суд почне над мертвими й живими,
То обстоятиме його довкола
Велика сила ангелів
І добрих душ людських
Ще більшая громада.
Туди підуть судитися так многі,
Що встануть з вікового супокою,
Бо ані один чоловік
Від того Суду не уйде.
І мусить там сказать рука,
І відповісти голова,
І кожний сустав одвічать,

І пальця не минаючи мізельного,
Що теє тіло між людьми
Вчинило вбійства та неправди.
І не знайдеться там хитрун,
Щоб дечим вибрехаться міг,
І хоч одно зі своїх діл
Поганих затаїти міг.
Усе відкриється перед царем,
Оповіщено буде все,
Хиба, що милостинею
Хто що направив на земли,
Або молитвою та постами
За злочини свої спокутував.
І не найде тривога на того,
Хто за життя покутував.
Коли надійде день відплати,
То принесуть тоді на Суд
Великий хрест святий,
Той, що на нім повісили
Христа святого в давній час.
І він явиться сам усім,
Покаже рани, що приняв
У своєму життю людському
З любови для людського роду.

V. ОСНОВИ СЕЇ ПОЕМИ

Розлука душі з тілом, доля душі по смерті, кінець світу і Страшний суд, що має закінчити існування сеї землі, се так звані остатні річи, по-грецьки ta éschata, що в християнській релігії зложилися протягом століть у цілий круг ідей та образів, який загально називаємо есхатологією. Святе Письмо Нового Завіту дає мало основ для сього круга ідей, а одною з головних основ треба вважати Ісусову притчу про багача й Лазаря (Єв[ангеліє] Луки, XVI, 19—31), в якій зображено контраст між життям щасливого багача й нещасного бідака, з яких перший по смерті переходить у пекло і терпить страшні муки, а другого душу по смерти заносять ангели на лоно Авраама, де він живе в радості й спокою. Ся притча має в собі багато дечого загад-

кового і трудного до пояснення, особливо з огляду на джерела, з яких Ісус міг черпати подробиці свойого оповідання про загробне життя, про яке стара жидівська традиція мала дуже скупі та неясні відомости.

Пізнійша християнська традиція виробила, як уже сказано, досить багатий круг ідей та образів про розлуку душі з тілом, про долю душі по смерти та про кінець світу. З досить багатої літератури грецьких отців церкви наведу тут лише в скороченні «Слово святого Йоана Милостивого про вихід душі з тіла», яке в перекладі на церковнослов'янську мову ввійшло в склад староруської збірки «Ізмарагд»*. Читаємо там: «Дуже великий страх обіймає душу в часі її виходу з тіла. Се було явлено св[ятому] Симеонові Стовпникові*. По розлуці душі з тілом, коли вона відходить від землі до неба, стрічають її юрби бісів, кождий у своїй компанії: одні шукають клевети та ворожби, чи мала їх вона в собі; инші — зависти, крадіжі, зневаги, гніву, сердитости, гордости, п'янства, нечистоти, обжирства, скупості, немилосердія. Всього того шукають злі духи, а коли побачать дещо в душі, то не пустять її йти далі. Бо коли душа підходить із неба до землі, святі ангели стоять оподалік і не помагають їй, хіба що мала добрі діла, покаяння та поправу. Про се преподобний Симеон думав раз у раз у страху перед тим часом смерти і згадував слова св. Ларіона, який перед смертю сказав: "О смиренна душе, 80 літ служила ти Христові і боїшся вийти з тіла? Вийди, бо Бог — чоловіколюбець". Ті слова згадував також блаженний Йоан Милостивий, патріарх, і говорив сумуючи: "80 літ служив Христові преподобний Ларіон, зробив многі чудеса, воскрешав мертвих, а побоявся смертного часу. О вбогий грішний Йоане, що зробиш ти, коли зустрінуть тебе ті великі, суворі та немилостиві митники?"» [1]

Досить широкий круг оповідань про кінець світа, який має попередити прихід і панування Антихриста на землі, починається вже в III в. нашої ери твором Іполіта Папи Римського п. з. «Слово о скончанію мира и о Антихристѣ

---

[1] І в а н Ф р а н к о. Пам'ятки укр[аінсько-]руської мови і літератури, т. IV, ст. 227—228 — *І[ван] Ф[ранко].*

и о втором пришествіи Господа нашего Ісуса Христа» (надрук. в церковнослов'янському перекладі в моїх «Пам'ятках», т. IV, ст. 334—355). Відсилаючи цікавих до самого тексту сього оповідання, зазначу тут тільки, що Антихрист по сьому оповіданню має бути з роду жидівського, обрізаний, буде творити страшні чудеса, відновить жидівське царство, а на тих, що будуть вірити йому, буде накладати свою печать. Проти нього виступлять Єнох, Ілія та Йоан Євангелист — три святі, взяті живцем до неба, яких тоді зішле Бог на землю для боротьби з Антихристом. Їх уловить Антихрист і повбиває. Пізнійші перекази додають, що коли кров Ілії капне на землю, земля займеться вогнем і згорить уся, і се буде кінець сего видимого світа. Відгук того оповідання заховався також у пам'яті нашого народу, пор. «Житє і слово»*, Львів, 1894, т. I, ст. 144—146, оповідання про початок і кінець світа та «Етнографічний збірник»*.

Подробиці Страшного суду, що має настати після великої світової пожежі, оповідано в різних апокрифічних творах, особливо в «Слові Методія Патарського про початок і кінець світа»*, в писаннях Єфрема Сирина*, Кирила Єрусалимського*, Палладія-монаха* та инших грецьких отців церкви*. Збірку тих оповідань у церковнославянських перекладах та староруських переробках помістив я в наведенім вище томі «Пам'яток», ст. 249—397. Більше оповідань про кінець світа й Страшний суд помішено в збірці В. Гнатюка* «Галицько-руські народні легенди», том II, ст. 61—83. Один такий народний переказ передав я віршами в своїй поемі «На пастівнику» і подаю його ось тут:

Моліться, люди! Близький час!
П'ять гір трави вже віл великий спас.
Як шосту буде допасати — ждіть,
Тоді Антихрист родиться на світ.
А як на сему в півгори дійде,
Тоді на землю Ілія прийде.
Хіба ж не знаєте, що в книгах писано?
Далеко десь, на самім краю світа,
Є віл такий, родився він в той день,

Коли Христа розп'ято. Має він
Сім гір. Коли прийде на світ Антихрист,
Щоб всіх людей від Бога відвернути,
То проти нього появиться з неба
Святий Ілля і буде бунтувати
Народ, аби Антихриста цурався.
А той Антихрист буде цар всесильний,
Пішле своїх вояків і шандарів
Проти пророка. Бог йому допустить
Іллю зловити, він його на смерть
Засудить. Але він, проклятий, знає,
Що як з Іллі одна краплина крови
На землю впаде, вся земля займеться
Й згорить. От він на хитрощі візьметься,
Пішле своїх вояків і шандарів
На край землі, на тих сім гір, і скаже
Вола отого взяти і зарізать,
І з нього шкіру зняти. Розпріструть
Вони ту шкіру і на ній почнуть
Пророка мучити і катувати.
Та поразить Господь нечисту силу.
Є десь такий комарик, що напився
Христової крові, як капала
З хреста. Отой комарик саме в хвилі,
Як будуть мали різати вола,
Його в хребет укусить і в тім місці
Маленьку дірочку проколе в шкірі,
Крізь ту-то дірочку з крови пророка,
Таку, що оком і доглянуть годі,
Малесенька на землю крапля впаде,
І загориться вся земля від неї,
Спалить Антихриста й його все царство,
Спалить усі гріхи людські й терпіня,
Очистить землю, як від ржі зелізо.
Тоді Господь прийде на суд Страшний...

VI. ПОЕТИЧНА ФОРМА СИХ ТВОРІВ

Поетичною формою якогось твору називаю все те, що різнить його від звичайної прози. Отже, не тільки вірші та рими, але також спосіб вислову та ритм, правильний чи неправильний. Маємо твори без римів та правильного віршування, які, проте, мусимо зачисляти до поезії, прим., Шашкевичеві «Псалми Русланові». Маємо також твори, яких поетичну форму удалося відкрити тільки по довших наукових дослідах, тому що до нас вони дійшли в рукописах, писаних per extensum [1], мов проза. До таких творів належать усі поетичні часті старогебрейського Святого Письма, особливо Псалтир, переважна часть писань пророків, Книга Йова та деякі уступи в инших книгах, яких поетичний характер або зазначено вже в самім тексті, прим., Пісня Мойсея, Заповіт Мойсея, Пісня Дебори, Пісня Давида на смерть Саула та Йонатана, або виявляється при ближчім досліді та порівнянні з иншими подібними текстами.

До таких творів належать також усі три наведені вище найстарші пам'ятки німецької поезії. Всі вони дійшли до нас у рукописах, писаних per extensum, ніби прозою, і в такій формі були також публіковані зразу, поки геніальний учений Яков Ґрім* не відкрив поетичну форму пісні про Гільдебранта, чим дав почин до віднайдення такої самої форми в інших пам'ятках старонімецької, а також скандинавської поезії, складаної таким самим ладом. Сей лад визначається двома головними прикметами, а власне тонічним ритмом, який полягає в тім, що кожда віршова стопа має в собі один склад із наголосом і два або більше складів без наголосу. Дві або три такі столи творять один короткий вірш (Kurzzeile), а два такі короткі вірші дають довгий вірш (Langzeile). Друга важна прикмета сего старогерманського віршування — се так звана алітерація, се зн[ачить] повторення тих самих букв або тих самих складів на початках двох по собі йдучих слів, прим., helidos ubar hringa, kinade kiwinnan, ort widar orte, westar ubar wentilseo і т. и. Ся алітерація може йти з одного рядка до другого, перетягати-

[1] По суті справи (*латин.*). — *Упоряд.*

ся на більше число слів або мішатися рівнобіжно з иншою. Та взагалі вона ніде не переведена правильно, так сказати, примусово, а декуди її й зовсім нема.

Розуміється, того, що вважаємо тепер головною прикметою поезії, правильної ритмічної будови та риму, в старонімецькій поезії нема, хоч трафляється дуже часто повторювання тих самих букв на кінцях слів, т[ак] зв[ана] асонанція, пр[иміром], urhettun aenon muotin, sunufatarungo iro saro, do sie to dero і т. и. Все те виглядає, мов прочуття будучого риму, що іноді немов сам напрошується.

Не від річи буде сказати, що ту саму поетичну форму, хоч подекуди менше виразну, стрічаємо також у старих пам'ятках нашої українсько-руської поезії, таких як «Слово о полку Игоревъ», а також у епічних частях нашого найстаршого літопису і, без сумніву, також у инших пам'ятках нашого старого письменства, особливо в церковній та релігійній поезії. Так само епічна поезія великоруського племені, т. зв. биліни, зложені таким самим, ніби неправильним, свобідним, а все-таки музикальним і симетричним, розміром. Се чинить пам'ятки старонімецької поезії тим цікавійшими та важнійшими для нас, бо дає нам взірці того віршування та того поетичного складу, який разом з иншими впливами германського племені перейшов у давніх віках також на нашу землю і не лишився без впливу на початки та розвій не тільки нашої книжної літератури, але також подекуди навіть людової творчости.

Писано в грудні 1912 і в січні до 14 мая 1913 р.

ГОТГОЛЬД-ЕФРАЇМ ЛЕССІНГ

НАТАН МУДРИЙ

Драматична поема

Introite, nam et heic Dii sunt!
*Apud Gellium**

ДІЯ ПЕРША

Сцена: подвір'є в Натановім домі.

Ява перша

Натан повертає з дороги. Дая напротив него.

Дая

Се він! Се Натан! Вічна слава Богу,
Що ви вкінці вертаєте домів.

Натан

Так, слава Богу! Но чому вкінці?
Хіба ж то мав я швидко повернути?
Чи міг вернути швидше? З Вавилона
В Єрусалим по тих крутих дорогах,
Куди мні приходилось пробиратись
То в сей, то в той бік — добрих двіста миль;
А позички стягати — се також
Не так прудка робота, що єї
Швиденько можна збути з рук.

Дая

О, Натан,
Яким же бідним, бідним ви могли
За той час статись! Дім ваш...

Натан

Погорів.

Про се я чув уже. Дай тілько, Боже,
Щоб тілько всего лиха і було.

Д а я

О мало не згорів весь до основи.

Н а т а н

Тоді би, Дая, ми новий собі
І вигіднійший збудували.

Д а я

Правда!
Но Реха мало що о волосок
Тож не згоріла.

Н а т а н

Не згоріла? Реха?
Про се не чув я. Ну, тоді би вже
Не треба дому... Мало не згоріла,
О волосочок! Га! она згоріла!
Згоріла дійстно! О, скажи по правді!
Скажи! Убий мене, лишень не муч
Так довго! Що ж, згоріла?

Д а я

Як би так,
То чи ж би я жила, — вам се сказати?

Н а т а н

Пощо ж лякаєш так мене? О, Рехо!
Дитя моє!

Д а я

Дитя? І ваше? ваше?

Н а т а н

Не дай Бог, щоб я мусів відвикати
Єї дитиною своєю звати!

Д а я

Чи й все, що маєте, з таким же правом
Ви звете своїм?

Н а т а н

Ну, єї — з найбільшим.
Бо все, що маю, се природи дари
І щастя. Тільки сей скарб чесноті
Завдячую.

Д а я

О, Натан, як же тяжко
Платить я мушу вашу доброту!
Сли доброта, в такій ужита цілі,
Ще добротою звесь.

Н а т а н

В якій же цілі?
В якій?

Д а я

Моє сумлінє...

Н а т а н

Дая, слухай
Поперед всего, що для тебе я...

Д а я

Моє сумліньє, кажу...

Н а т а н

В Вавилоні
Матерій гарних накупив! Які
Багаті ткани й до лиці! Для Рехи
Ледви чи кращі я прибрати міг.

Д а я

Дарма! Моє сумлінє — мушу вам
Сказати — довше не даєсь глушити.

Н а т а н

А як нараменники і ковтки,
Перстені й ланцюжки тебе утішать,
Котрі в Дамаску я прибрав для тебе, —
Ось що я вздріти рад.

Д а я

Такі то ви!
Лиш дарувати все та дарувати!

Н а т а н

Приймай лиш радо так, як радо я
Даю — й мовчи!

Д а я

Мовчи! Хіба ж мні тайно,
Що наскрізь чесні ви й великодушні?
А все ж...

Н а т а н

Все ж я лиш жид... Неправда ж, се
Хотіла ти сказать?

Д а я

Що я хотіла
Сказать, ви краще знаєте й самі.

Н а т а н

Ну так мовчи ж!

Д а я

Мовчу! Но гріх, який
За то пред Богом вийде, і котрого
Я відвернуть не можу, ні змінити,
Нехай паде на вас!

Н а т а н

Нехай паде!
Но де ж она, дитя моє? О, Дая,
Сли ти маниш мене! Чи знає ж то
Она, що я вернувсь?

Д а я

Се ви скажіть!
Ще кождий нерв єї тремтить з тривоги,
Ще в кождім привиді єї уяви
Пожар малюєсь. В сні душа єї

Розбуджена, на яві снить: раз нижча
Звіря, то знов вищ ангела.

Н а т а н

Сердечна!
Такі ми люде!

Д а я

Рано днесь лежала
Довгенько із закритими очима,
Мов труп. Враз схопилась... «Ідуть! Ідуть!
Верблюди батька мого! Чути вже
Єго лагідний голос!» Втім погас
Знов блеск єї очей, і голова,
Утративши безвладних рук підпору,
Упала в подушку. Я летом в браму —
І бачу: ви! і справді ви вернули!
Не диво! Знать, весь час душа єї
Була при вас лиш — і при нім...

Н а т а н

При нім?
При що за «нім»?

Д а я

При нім, що спас єї
З огню.

Н а т а н

Хто се був? хто? І де ж він є?
Хто спас мені дитя моє з пожару?

Д а я

Се молодий темпляр*; недавно ту
Єго в неволю привели, но Саладін
Житє і волю дав єму.

Н а т а н

Невже ж?
Темпляр, котрому султан Саладін
Жизнь дарував? Чи аж такого чуда
Було потрібно, щоб житє їй спасти?

Д а я

Сли б він нежданий дар свій знов не був
Верг сміло смерти на зустріч, то Реха
Була б погибла...

Н а т а н

Дая, де ж він є,
Той благородний муж? Веди мене
До стіп єго. Ви чей же наразі
Дали єму остальні скарби всі,
Які були? і прирекли ще більше?
Безмірно більше?

Д а я

Якби мож було!

Н а т а н

Значиться, ні?

Д а я

Прийшов не знати відки,
І щез не знать куди. Без свідома
Всіх входів в домі, лиш за проводом
Свойого слуху, плащ перед собою
Рознявши, сміло крізь огонь і дим
Побіг за голосом, що звав о поміч.
Вже бачилось: погиб, — втім з полум'я
І диму враз став перед нами, Реху
Високо в сильних несучи руках.
Но холодно і окриком подяки
Не взрушений, зложив єї додолу,
Протисся між народ — і щез.

Н а т а н

Но чей же
Не зовсім щез?

Д а я

Опісля в перших днях
Ми бачили єго, як прохожався
Під пальмами, що онде отіняють

Воскресшого гробницю*. Радісно
Зблизилась я до нього, дякую
І величаю, прошу, заклинаю,
Щоб раз іще поглянув на сердешне
Дитя, котре спочить не може, доки
У стіп єго не виплаче слезами
Своєї вдяки.

Натан

Ну?

Дая

І все дарма!
На всі благаня він немов оглух
І ще й сміявсь так гірко надо мною...

Натан

Аж тим зражена...

Дая

Ні, ані крихітки!
Лиш в Бога день, я к нему наближалась,
Що день — нові зносила я наруги.
І кілько витерпіла! Но була б
Ще радо й більш знесла! Та ось вже довго
Не йде сюди він на прохід між пальми,
Що зеленять Воскресшого гробницю,
І де подівсь тепер — ніхто не знає.
Дивуєтесь? Задумались?

Натан

Міркую,
Як сильно все те мусило вразити
Таку, як Рехи, душу. Бачитись
Погордженою тим, кого високо
Цінити мусиш, хто відтручує,
А прецінь тягне к собі, — справді, ту
Спір повстає між розумом і серцем,
Чи смуток має верх взять, чи ненависть.
Нараз ні се не возьме верх, ні те,
Уява в спір вмішаєся і творить

Фантастів, у котрих то голова
Займає місце серця, то знов серце
Займає місце голови. Нещасна
Заміна! Се послідне буде тож
І в Рехи — мрії серця.

Д а я

Но такі
Невинні, щирі!

Н а т а н

А все-таки мрії!

Д а я

Одна пред всім — нехай і так, що мрія —
Їй дуже люба. Сей темпляр, — говорить, —
Не був темпляр, ні земний чоловік, —
Но з ангелів один, котрих опіці
Єї маленьке серце змалку радо
Так піддавалось, в виді темпляра
Враз виступив із мгли, в котрій укритий
Все, навіть і в огні носивсь круг неї.
Не смійтеся! Хто знає? Сміючись,
Оставте їй хоч ту одную мрію,
В котрій жиди, християне й мусульмане
Єднаються, — таку солодку мрію!

Н а т а н

І мні солодка! Йди лиш, добра Дая,
Поглянь, чи можу з нею повитатись.
Відтак вже кинуся за диким, впертим
Тим ангелом. І сли лиш зволит ще
Витати ту між нами, сли ще зволит
Нечемно так лицарством заниматись,
То певно я знайду і припроваджу
Єго.

Д а я

Великий замисл!

Н а т а н

А як мрії
Тоді уступлять ще солодшій правді —
Бо, вір мні, Дая, все то чоловіку
Є чоловік милійший, аніж ангел, —
То й ти не будеш гень гнівна на мене,
За лік такий на ангельськії мрії.

Д а я

Такі ви добрі, а такі злостиві!
Іду! Но чу! Глядіт! Она сама.

Я в а д р у г а

Р е х а і попередні.

Р е х а

Так ви ж то ту, самі ви, тату любий?
Я думала, що ви лиш голос свій
Післали. Де ви гаялись? Які то
Ще гори, ріки і пустині ділять
Нас? Ту близенько, за стіною лиш, —
І ви не спішите мене обняти?
Обняти бідну Реху, що трохи,
Трохи вже не згоріла! О, не бійтесь!
Но се погана смерть — згоріти! Ох!

Н а т а н

Дитя моє! Дитя кохане!

Р е х а

Ви там
То через Євфрат, Тигр, Йордань, почерез
Бог зна які ще ріки йшли, — як часто
Дрожала я за вас, заким близь себе
Огню не вчула. Відколи огонь
Мені грозив, здаєсь мні смерть в воді
Освіженєм, покріпленєм, ратунком.
Но ні — ви не втопились, ані я
Тож не згоріла. Тішмось разом і
Хвалімо Бога! Він то нас носив
І човни ваші через люті филі

На крилах своїх ангелів н е з р и м и х.
Він мого ангела післав, щоб з р и м о
На своїх білих крилах крізь огонь
Мене проніс...

Н а т а н

На своїх білих крилах!
Так, так! Се білий розпростертий плащ
Темплярський.

Р е х а

Зримо, зримо крізь огонь
Проніс мене, під своїх білих крил
Ослоною. О, так, лицем в лице
Я бачила єго, я бачила
С в о й о г о ангела.

Н а т а н

Ти й стоїш того.
На нім ніщо ти кращого не взріла,
Ніж він на тобі.

Р е х а *(усміхаючись)*

Татку, підхлібляєш?
Чи ангелові, чи собі?

Н а т а н

Но хоч би
Се чоловік був, так собі, звичайний
Твір земний, — і тобі так прислужись, —
Він був би також ангелом для тебе.

Р е х а

Ні, ні, се не такий, — се дійсний ангел,
Направду дійсний! Адже й ви самі
Навчили мя, що ангели буть можуть,
Що Бог для тих, котрі єго кохають,
І чуда може діять! Адже ж я
Єго кохаю!

Н а т а н

Й Він тебе кохає
І творить чуда ще часом для нас,
Творив їх ще від правіку для всіх.

Р е х а

Се правда, правда.

Н а т а н

Як то? Хоч би се
Зовсім природно, буденно звучало,
Що справдешній темплярій спас тебе, —
То вже про то би не було се чудом?
Найбільше чудо те, що дійсні, справжні чуда
Нам можуть і повинні статись так
Щоденними. Без тих чудес загальних
Ледви би чудом хто й назвав таке,
Що для дітей лиш так повинно зватись,
Котрі лиш сквапно найнезвичайнійше
І найновійше хаплють.

Д а я *(до Натана)*

Що се ви?
Такими тонкостями загадали
Єї й без того напружені мислі
Зовсім з путя збить?

Н а т а н

Не турбуйсь! Хіба ж
То для моєї Рехи мало чуда,
Що спас ї ч о л о в і к, котрий і сам
Лиш чудним чудом спастись міг? Не чудо?
Бо хто ж чував коли, щоб Саладін
Жизнь темпляреві дарував? Щоби
Темпляр просив чи надіявсь у него
Пощади? або за пощаду дав
Єму заплату іншу, крім меча
Або ножа?

Р е х а

Се промовля за мною,

Мій таточку. Якраз для того се
Не був темпляр; то тільки так здавалось.
Бо ж зловленого темпляра не жде
Нічо, лиш певна смерть в Єрусалимі;
І жаден з них не ходить так свобідно
По городі, то як же ж міг вночі
Темпляр спасти мене?

Натан

Чи бач, як мудро!
Тепер на тебе черга, Дая. Се ж
Від тебе чув я, що єго в неволю
Ту привели. Ти, певно, й більше знаєш.

Дая

Но так. Так кажуть, — а при тім є вість,
Що Саладін помилував отсего
Темплярія за те, що ніби дуже
Подібний до єго одного брата,
Котрого дуже він любив. Та тілько
Вже літ звиш двайцять, як той брат помер.
І звавсь він, — вже не тямлю як, — пропав він,
Не знаю де, — досить, що вість якось
Так вигляда до правди не подібна,
Що все те радше так — пусті андрони.

Натан

Ай, Дая! Чом же то так дуже вість та
До правди не подібна? Чень же не
Для того лиш — як се не раз лучаєсь —
Щоб радше вірить [в] щось, ще менш до правди
Подібне? Чом би Саладін, котрий
Так любить всю свою рідню, не міг був
Замолоду понадо всіх любити
Ще свого брата? Чи ж нема двох лиць
Собі подібних? Чи ж то пропадає
Безслідно давне враженє? Однакі
Причини чи ж однаких наслідків
Не творять? Що ж в тім є невіроятне?
Бо, правда, мудра Дая, се для тебе

Не було б чудо; а т в о ї лиш чуда
Вимаг... чи то заслугують на віру.

Д а я

Се насміх.

Н а т а н

Ти над мною насміхалась.
Но й так ще, Рехо, твій ратунок — чудо,
Можливе лиш для того, що найскритші
Ухвали, найсмілійші постанови
Царів — для Него гра се або й насміх —
На найслабших нитках керує.

Р е х а

Татку!
Мій таточку, сли блуджу, то ж ти знаєш,
Що я не радо блуджу.

Н а т а н

Ні, ти радо все
Приймеш науку. Бач, чоло чи більш
Чи менш випукле; ніс чи більш чи менш
Горбатий; брови так чи сяк зігнуті
На острій кістці або на тупій;
Одна черта, морщина, ямочка,
Один знак, складочка, одно ніщо
На европейця дикого лиці —
Чи ти, ту, в Азії, спасена від пожару!
И ж се не чудо, невидющі люде?
А вам ще конче ангела потрібно?

Д а я

І що ж то шкодить — сли спитати можу —
Все-таки радше думати, що ангел
Спасає нас, ніж простий чоловік?
Чи ж так не чуємось далеко ближче
До першої, таємної причини
Ратунку свого?

Н а т а н

Гордість, чиста гордість!

Горщок зелізний рад би, щоб го срібні
Кліщі виймали з жару, щоб і сам
Собі здавався срібним. Ба, питаєш:
«І що то шкодить?» Ну, а що поможе? —
Спитаю я зато. Що через те,
Ми «ближче Бога чуємось», як кажеш, —
Се нісенітниця, або хула.
Но се і шкодит, о, і як ще шкодит.
Послухай лиш! Я думаю, що тому,
Хто спас тебе — чи чоловік, чи ангел —
Ви раді б, а поперед всіх ти, Рехо,
Віддячитись усяко й прислужитись?
Чи так? Ну, ангелові як же ж мож
Чим прислужитись? Дякувать хіба,
Зітхать, молитися до него, в радощах
Нам ним аж мліти, постить день єго,
Давати милостиню. Все те фрашка.
Мні все здаєсь, що з того вам самим,
Ну, й ближним, більш хісна, аніж єму.
Від ваших постів він не потовстіє,
Із ваших милостинь не збагатиться,
Не покрасніє з ваших радощів,
Довір'єм вашим не окріпне. Правда?
Но чоловік?

Д а я

То правда, ми б були
Для чоловіка щось могли з р о б и т и.
Бог зна, як радо ми були б зробили,
Але ж бо він нічого не хотів,
Не вимагав, сам в собі, сам собою
Вдоволений, як тілько ангел є
І бути може.

Р е х а

А вкінці — як щез...

Н а т а н

Щез? Як то щез? Що не показувавсь
Он ту під пальмами? Чи, може, ви
За ним уже й розпитували далі?

Д а я

Та далі — ні.

Н а т а н

Ні, Дая? Ні? Гляди ж но,
В чім шкода! Безсердечні мрійниці!
А як той ангел десь лежит, заслаб?

Р е х а

Заслаб!

Д а я

Е, чень же ні!

Р е х а

Холодна дрож
Мене проймає! Дая! Посмотри
Чоло моє, недавно ще гаряче, —
Нараз як лід студене.

Н а т а н

Він, франконець*, —
Не звик тутешній спеці, молодий —
Не звик тяжкій роботі свого стану,
Безсонню, голоду.

Р е х а

Заслаб! Заслаб!

Д а я

Се так лиш може бути, — каже Натан.

Н а т а н

І він лежит, без друга, без гроша,
Щоби наняти друга.

Р е х а

Ах, мій татку!

Н а т а н

Лежит без дозору, без ради й втіхи,
Самотний, в болю смерти дожидає!

Р е х а

Де? де?

Н а т а н

Він, що в огонь пішов за кимсь,
Кого не знав, не зрів — досить, що людська
Истота...

Д а я

Натан, змилуйтесь над нею!

Н а т а н

Він, що ні знать, ні бачить не бажав
Ту, котру спас, щоб ощадити їй
Подяки...

Д а я

Пощадіть дитину, Натан!

Н а т а н

Що не хотів її й бачити, хіба,
Сли б другий раз спасать єї потрібно —
Єму досить, що се истота людська...

Д а я

О, перестаньте! О, глядіть на ню!

Н а т а н

Він, гинучи, покріпленя не має,
Хіба лиш свідомість учинку свого!

Д а я

Досить! Ви вб'єте її!

Н а т а н

І ти го вбила!
Могла б єго оттак убити! Рехо!
Се ж лік тобі даю я, не отруту!
Прокинься — він живий і не заслаб,
Ні, він здоров!

Р е х а

Не вмер? І не слабий?

Натан

Ні, ні, не вмер! Бо ж Бог за все добро,
Ту зроблене, тут і платить. Їди!
Но знай віднині, як о много легше
Побожно мріти, ніж добро творити!
Як радо найлінивійший чоловік
Побожно мріє, щоб лиш — хоч часом
І сам він того ясно не піймає —
Щоб не потребував добра чинити.

Реха

Ах, таточку, не покидай ніколи
Своєї Рехи знов самої. Правда,
Він міг лиш виїхать кудись?

Натан

Запевно!
Но йди вже! Бач, мусульманин якийсь
Цікавим оком обзирає наші
Нав'ючені верблюди. Знаєте
Єго?

Дая

Та се ж ваш дервіш!*

Натан

Хто такий?

Дая

Ваш дервіш, той, що з вами в шахи грає.

Натан

Аль-Гафі? се Аль-Гафі?

Дая

Султанів
Скарбник тепер.

Натан

Аль-Гафі? Чи се сон?
Ні, він! направду він! — іде до нас.
Швиденько в дім біжіть!* Ну, що я вчую!

Ява третя

Натан і дервіш.

Дервіш

Ну, витріщайте очи, кілько змога!

Натан

Се ти? Чи се не ти? В тім пишнім строю —
І дервіш...

Дервіш

Ну, чому ж би ні? Хіба вже
Нічого з дервіша не мож зробити?

Натан

Ой-ой, і много. Тілько я вже думав,
Що дервіш, правий дервіш, сам не дасть
Зробить нічого з себе.

Дервіш

На пророка!
Се, може, й так, шо я не правий дервіш.
Та що ж, як мушу...

Натан

Мусиш? Дервіш мусить?
Ніхто не мусить, лиш би дервіш мусив?*
І що ж ти мусиш?

Дервіш

Що мя красно просять
І що за добре узнаю — те мушу.

Натан

На Бога мого! Правду кажеш! Дай
Обнятись, чоловіче. Ти ж ще чень
Мій друг?

Дервіш

А не питаєш, чим я стався?

Натан

Ставайсь чим хочеш.

Д е р в і ш

Може, я в державі
Така особа, що моя дружба
Тобі б на зле йшла?

Н а т а н

Сли лиш серце в тобі
Старе — не боюсь. Державна особа —
Се лиш те шматтє.

Д е р в і ш

Але й шматтю честь
Як слід! Ану, вгадайте, чим то я
В дворі?

Н а т а н

А чим би? Дервішем та й годі.
Притім ще, може, кухарем.

Д е р в і ш

Ага!
Щоб ремесло при вас забути! Кухар!
Чом не пивничий? Е, вже Саладін
Пізнав мя ліпше. Я — скарбник у него!

Н а т а н

У него? Ти?

Д е р в і ш

Ну, при малому скарбі;
Великим управляє ще отець
Єго, я — лиш єго домашнім скарбом.

Н а т а н

А дім великий.

Д е р в і ш

Більший, як здаєсь вам.
Всі жебраки — самі єго домашні.

Н а т а н

А прецінь Саладін — враг жебраків.

Д е р в і ш

Так, що завзявся всіх їх скасувати
З лиця землі, хоч би за тим і сам
Мав жебраком стать.

Н а т а н

Славно! Й я так мислю!

Д е р в і ш

Він вже і так — хоч брать торби! Бо скарб
Єго що день під вечір порожнійший
Від порожні. Хоч рано злота филя
І як надуєсь — в вечір вже посуха.

Н а т а н

Спливає, знать, в такі протоки, що їх
Ані заткать, ні заповнить не можна.

Д е р в і ш

Якраз так!

Н а т а н

Знаю се!

Д е р в і ш

Воно то лихо,
Сли цар є яструбом серед стерва,
Но сли, знов, стервом серед яструбів —
То се ще гірше.

Н а т а н

Ні, Аль-Гафі, ні!

Д е р в і ш

Вам добре говорить! Ходіть лишень:
Що мні дасте, то місце вам своє
Відступлю?

Н а т а н

Що ж за дохід з него маєш?

Д е р в і ш

Дрібничку! Але вам оно сторичне
Добро розплодить. Бо як в скарбі пустка —
А се буває часто — ви тоді
Свої підтягнете застави на задаток,
А процент лупите, як ваша воля.

Н а т а н

А процент від процентів?

Д е р в і ш

Певно!

Н а т а н

Поки
Капітал мій самим процентом стане?

Д е р в і ш

Се вас не надить? Ну, то приязнь наша
Пишіть: пропала! Я на вас, їй-богу,
Найбільш числив.

Н а т а н

Чи справді? Як же то?
В якому ділі?

Д е р в і ш

Що мні уряд мій
Поможете по-божому вести:
Щоб я все вступ у вашу касу мав,
Не ласка?

Н а т а н

Ну, порозуміймось лиш!
Тут є різниця. Ти? чому би й ні!
Аль-Гафі, дервіш, — все, що тілько маю,
З тобою ділю. Но Аль-Гафі — царський
Скарбник, котрий...

Д е р в і ш

А що, чи не вгадав я?

Що то ви все як добрі, так розумні,
А як розумні, так і мудрі, Натан!
Ну, ну, різниця, що ви в мні зробили,
Гнеть знов розділиться. Глядіть, ся одіж,
Що Саладін мні дав, заким подресь,
Заким в лахміттє зміниться таке,
В якому дервішеві слід ходити, —
Най висит на кілку в Єрусалимі, —
А я між тим над Гангесом опинюсь,
Свобідний, босий, по піску гарячім
З учителями моїми ходячи.

Н а т а н

От на!

Д е р в і ш

І в шахи з ними граючи.

Н а т а н

Се найвище добро!

Д е р в і ш

А знаєте,
Що покусило мя на той уряд?
Щоб сам я більше жебрати не мусів?
Між жебраками багачем здавався?
Мав міць — вмиг з найбагатшого жебрака
Зробити бідного багача?

Н а т а н

Ледви се.

Д е р в і ш

Ще більш пуста пустиця! Перший раз
Мні добродушність людська — султанова —
Промовила до серця.

Н а т а н

А се як?

Д е р в і ш

«Жебрак лиш знає, що жебрак чувствує.

Жебрак зуміє, — говорив він к мні, —
В найліпший спосіб жебракам давати.
Твій попередник надто був холодний,
Тугий, давав недружно, а даючи,
Розпитував уперед остро: хто,
На що бере? не вдоволявсь — лиш знати
Про нужду, а слідив причину нужди
І після того скупо мірив дар.
Аль-Гафі так не зробит! З рук єго
Не вийде так неласкавою ласка!
Аль-Гафі — се не та нора забита,
З котрої аж насилу рвесь вода,
Ще й каламутна, — він чувствує й мислит,
Як я!» Оттак свистав мій пташник любо,
Аж поки в сіть синиця не попала.
А я — хвастун! Я — хвастуна хвастун!

Н а т а н

Постій, Аль-Гафі, стій, не гарячись!

Д е р в і ш

Ех, що! Хіба ж се не хвастунство: сотні
І тисячі людей тиснути, мучить,
Душити, плюндрувати й руйнувати,
А задля одиниць чинитись щедрим?
Чи не хвастунство — малпувати щедрість
Господню, що без розбору на злих
І добрих ллєсь, на ниви і пустині, —
А вічно повних Божих рук не мати?
Чи не хвастунство...

Н а т а н

Стій! Досить!

Д е р в і ш

Ні, дай
І про моє хвастунство мні згадати!
Що? не хвастунство — в хвастуні такім
Ще добру сторону винаходити
І задля неї і собі ж д' того
Хвастунства докладати рук? Чи так?

Н а т а н

Аль-Гафі, швидко ти втікай в пустиню,
А то боюсь, щоб між людьми як раз
Не відучився ти бути чоловіком.

Д е р в і ш

Се правда, того й я боюсь. Прощай!

Н а т а н

Так прудко? Стій, Аль-Гафі! Чи втече
Тобі пустиня? Жди лишень! Еге,
Не слухає!.. Аль-Гафі! Гей! Пішов!
А я так радо [б] був єго спитав
Про нашого темплярія. Ачей же
Він зна єго.

Я в а ч е т в е р т а

Д а я сквапно надбігає. Н а т а н.

Д а я

О, Натан, Натан!

Н а т а н

Ну?
Що там?

Д а я

Він знов явився. Він знов
Явився!

Н а т а н

Хто, Дая, хто?

Д а я

Він! він!

Н а т а н

Він? він?
Ну що ж, що в і н явився! Ага, се тілько
Ваш Він звесь він. Се не повинно бути!
А хоч би він і ангел був, то ні!

Д а я

Він знов прохожується попід пальми
І рве час від часу дактиль і їсть.

Н а т а н

І їсть? Хоч ангел?

Д а я

Ох, не мучте мя!
Єї жадний взір відгадав єго вже
В гущавині пальмовій і провадит
Єго нехибно. Каже в вас просити,
Вас заклинать: сейчас іти до него.
О, йдіть. Она кивне вам із вікна,
Чи він правцем пішов, чи боковою
Доріжкою. О, йдіть!

Н а т а н

Так, як з верблюда
Я зліз? Чи ж се подоба? Йди сама ти
До него і скажи, що я приїхав.
Хто зна, він, може, не хотів іти
В мій дім тому, що я не дома був,
А радо загостить, коли сам батько
Єго запросить. Йди, скажи, що я
Сердечно прошу...

Д а я

Се дарма, не прийде!
До жида він ніколи не зайде.

Н а т а н

То йди бодай спини єго, бодай
Сліди за ним очима. Я сейчас.

Натан спішно відходить до дому, Дая — в противний бік.

Я в а п ' я т а

Сцена: прохід під пальмами, під котрими т е м п л я р прохожуєсь. Монастирський б р а т ч и к іде за ним в невеличкім віддаленню збоку, все так, як коли б хотів до него заговорити.

Темпляр

Сей чень не з нуду йде за мною. Он
Як зиркає мні в руки... Добрий брате, —
А може, вам казати: отче, — ні?

Братчик

Лиш: брате, — ляйнко-брат*, к услугам вашим.

Темпляр

Мій добрий брате, коб я сам що мав!
Бог свідок — нічогісінько не маю!

Братчик

Прото спаси-біг вам! Най Бог стосотне
Дасть вам, що ви хотіли дать. Бо воля, —
Не дар сам єсть заслуга. Впрочім, я
Не післаний на жебранє за вами.

Темпляр

А таки післаний?

Братчик

Еге, з монастиря.

Темпляр

В котрім якраз тепер я надіявсь
Паломницький обід дістать?

Братчик

Столи
Вже всі заняті; але ви про то
Ходіть, сли ласка.

Темпляр

І за чим? Давно вже
Не їм я м'яса, але що то шкодить?
Дактилі ось достигли.

Братчик

Стережіться
Тих овочів! Замного ївши, шкодять,
Мулять утробу, сум на серце зводять.

Темпляр

Ну, сум у мене й так щоденний пість.
Но задля тої остороги чень вас
За мною не послали?

Братчик

Ні, я маю
Вас розкусити, як-то кажуть, вас
Розвідати.

Темпляр

І се мні в очі кажеш?

Братчик

Чому ж би ні?

Темпляр

Ну, хитрий брат! Чи в вашім
Монастирі є більш таких?

Братчик

Не знаю,
Я мушу слухать, милий пане.

Темпляр

Отже ж
І слухаєш, не мудрствуя лукаво?

Братчик

Инакше що за послух, милий пане?

Темпляр

Все простота найближча правди. Чень же
Ви можете сказать мні, хто то рад би
Пізнать мя ближче? Що се річ не ваша,
Се певно.

Братчик

Чи пристало б се мені
І чи здалось би на що-небудь?

Темпляр

Ну,
Кому ж пристало се, кому здалося,
Що зацікавивсь так?

Братчик

А — патріарх,
Здаєсь, — бо він послав мене за вами.

Темпляр

Що? патріарх? Чи ж хрест червоний
На білому плащі* єму не звісний?

Братчик

Як ні? Всім звісний!

Темпляр

Ну чого ж ту більше
Слідити? Я — темпляр, в неволю взятий.
Додам іще: узятий близь Тебнина*,
Замку, що в перемир'я час послідний
Ми взять хотіли, щоб відтак правцем
Ударить на Сідон*; додам іще:
Узятий самодвайцять* і лиш сам
Від Саладіна уласкавлений, —
От все, що знати треба патріарху,
І більш не треба.

Братчик

Так, но все те певно
І сам він зна вже. Рад він знать, чому
Вас уласкавив Саладін, самих вас?

Темпляр

Або я знаю? Вже схиливши шию
Клячав я на плащі, удару ждучи,
Коли втім Саладін пильнійш на мене
Поглянув, прискочив, кивнув рукою.
Мене враз підвели, зняли кайдани, —
Я дякувать єму хотів, аж, бачу, сльози
В єго очах. Я занімів, — і він

Ні слова. Він пішов, а я остався.
Як все те в'яжесь, най одгадує
Сам патріарх.

Б р а т ч и к

Він вносить з того, що
Вас Бог до славних і великих діл
Ховати мусить.

Т е м п л я р

О, до славних, певно!
Жидівку дівчину з огню спасати,
Паломників цікавих на Сінай
Водити* і таке подібне.

Б р а т ч и к

Ще то
Прийде! А впрочім, се також не зле.
А може навіть патріарх вже має
Для вас далеко поважнійші діла.

Т е м п л я р

Чи так гадаєш, брате? Може, він
Вже й натякнув що?

Б р а т ч и к

То то й є! Лиш можу
Поперед всего зґрунтувати пана,
Чи пан до того здалий.

Т е м п л я р

Ну, ґрунтуй!
(Цікавий я, як він зґрунтує). Ну?

Б р а т ч и к

Мабуть, найкраще буде так: я пану
Розкажу навпростець, що патріарх
Задумав.

Т е м п л я р

Добре!

Братчик

Він хотів би паном
Листок післати.

Темпляр

Так? Я не післанець.
Післанець? Чи то се преславне діло
Славнійше, ніж жидівку ратувати
З пожару?

Братчик

Авжеж певно се! Бо, каже
Наш патріарх, листок сей многоважний
Для всего християнства. Хто єго
Подасть де треба, каже патріарх,
Той в небі матиме колись від Бога
За се вінець осібний в надгороду.
Вінця такого, каже патріарх,
Ніхто не гідний так, як пан.

Темпляр

Як я?

Братчик

Бо заслужить го, каже патріарх,
Ледви чи є хто спосібнійший в світі,
Як пан.

Темпляр

Як я?

Братчик

Пан ту свобідні, можуть
Розглянутись ту всюди; розуміють,
Як кріпость штурмувати й боронити,
І можуть, каже патріарх, найкраще
Поміркувати, чи крепкий, чи слабий
Той другий, внутрний мур, що Саладін
Побудував недавно, і господнім
Борцям* єго найкраще описати.

Т е м п л я р

Мій добрий брате, якби то я знав,
Про що там в тім листочку річ іде.

Б р а т ч и к

Е, сего й сам на доклад я не знаю,
Лиш пишесь він до короля Пилипа*.
А патріарх... Не раз я дивувався,
Як се такий святий, що вічно весь мов
Витає в небі, може так знижатись
І так докладно знать всі земські справи, —
Знать, прикра страх для него ся турбота!

Т е м п л я р

Ну, патріарх? Що ж він?

Б р а т ч и к

Він знає чисто,
Докладно, як, куди, з якого боку,
Якими силами в разі нової
Війни похід свій Саладін пічне.

Т е м п л я р

Се все він зна?

Б р а т ч и к

Еге, і рад би все те
До короля Пилипа доповісти,
Щоб той як-небудь зміркувати міг,
Чи справді Саладін такий страшний,
Щоб аж король за всякую ціну
Спішився з ним відновлювати мир,
Котрий так сміло орден ваш зломав.

Т е м п л я р

Отто ми патріарх! Он як! Той милий,
Той дільний муж — він рад би з мене мати
Вже не посланця, але і шпіона.
Скажіть ви, добрий брате, патріарху,
Що, скілько ви могли мя зґрунтувати,
Я на таке не здалий. Я ще мушу

Вважатись в'язнем, а в темплярів
Одна робота — шаблею рубати,
А не шпіонити по закамарках.

Б р а т ч и к

Я так і думав. Знають пан, я пану
І за зле того не беру. Та стійте,
Ту ще йде цікавійше. Патріарх
Пронюхав надто ще, як звесь твердиня
І де лежить в Ліванських горах, — в ній
Безмірні суми зложені, котрими
Той острожний Саладінів батько
Удержує все військо, всі видатки
Війни оплачує... Час від часу
Відлюдними стежками в ту твердиню
Йде Саладін майже без супроводу.
Ви зрозуміли?

Т е м п л я р

Нічогісько!

Б р а т ч и к

Що ж би
Ту легшого, як Саладіна схопить?
Тут би й капут йому. Ви задрожали?
О, вже побожних маронітів* кілька
Приобіцялось вдатись на сю штуку,
Коли б лиш справний провідник найшовся!

Т е м п л я р

І патріарх забаг мене тим справним
Провідником зробити?

Б р а т ч и к

Він гадає,
Що і король Пилип з Птолемаїди*
Найкраще б руку міг до того вам
Подать.

Т е м п л я р

Мені? Мені, мій брате? Мні?

Чи ж ви не чули, тільки що не чули,
Щó Саладіну я завдячую?

Б р а т ч и к

Та чути чув.

Т е м п л я р

І все-таки...

Б р а т ч и к

Воно б то
Се гарно все, говорить патріарх,
Но Бог і орден...

Т е м п л я р

Нічого не змінять!
Не вимагають підлости!

Б р а т ч и к

Та ні!
Но підлість над людьми, говорить патріарх,
Се ще не підлість перед Богом.

Т е м п л я р

Як то?
Я Саладіну винен се житє,
А мав б єму житє відняти?

Б р а т ч и к

Тьфу!
Та все ж таки, говорить патріарх,
Той Саладін є ворог християнства,
Так і не міг набути права, щоб ви
Єго вважали другом своїм.

Т е м п л я р

Другом?
Я лиш не хочу бути підляком.
Невдячним зрадником.

Б р а т ч и к

А! Правда ваша!

Хоч то, говорить патріарх, про вдячність
Нема і мови пред людьми і Богом,
Сли нам добро хто чинить — не для нас.
А вість іде, говорить патріарх,
Що Саладін лиш тим вас уласкавив,
Що в вашому обличчю і подобі
Вздрів щось, на брата свойого похоже.

Темпляр

І се тож знає патріарх, — а преціиь?..
О, коб се так було! Ох, Саладін! —
Що? Мала ж би природа відтворити
Хоч рис оден в мні на взір твого брата,
А не дала б ні черточки одної
З єго душі? Й сю черточку я мав би
Затерти — для вподоби патріарху?
Ні, так природа чень не збреше! Так Бог
Собі не суперечить в своїх творах!
Ідіть, мій брате, не зворушуйте
В мні жовч! Ідіть!

Братчик

Іду, і йду раднійший,
Ніж ту прийшов. Даруйте, любий пане.
Річ наша — слухать, що власть наша каже.

Ява шеста

Темпляр і Дая, котра вже якийсь час не спускала темпляра з ока, а тепер наближуєсь до него.

Дая

Здається, братчик не в найліпшім дусі
Лишив єго... Дарма, я мушу таки
Просить єго.

Темпляр

От гарно! Знать, не бреше
Та приказка, що баба і чернець —
То два найстарші пазурі чортячі!
Один пустив мя, другий настигає.

Д а я

Що бачу! Славний лицарю, се ви?
О, слава Богу! Де ж то весь сей час
Дівались ви? Чень же не хорували?

Т е м п л я р

Ні.

Д а я

Так здорові?

Т е м п л я р

Так.

Д а я

А ми за вами
Вже стурбувались, дуже стурбувались.

Т е м п л я р

Чи так?

Д а я

Ви, певно, десь були в дорозі?

Т е м п л я р

Вгадала.

Д а я

І вернулись нині?

Т е м п л я р

Вчора.

Д а я

І батько Рехи нині тож вернув.
Тепер чень може Реха сподіватись?

Т е м п л я р

Чого?

Д а я

Того, о що так часто вас

Просить казала. Сам отець її
Тепер запросить вас усердно, клінно,
Він з Вавилону повернувсь, з ним двайцять
Верблюдів, навантажених усім,
Що є найкраще та найкоштовнійше
З коріння і клейнодів і матерій
В індійськім, перськім і сирійськім краю.
Навіть в Китаю.

Т е м п л я р

Не куплю нічого.

Д а я

Єго народ шанує го, мов князя,
Але що зве го Мудрим Натаном,
А не Багатим, сему я не раз
Вже дивувалась.

Т е м п л я р

Для єго народа
Багач і мудрий — може, все одно.

Д а я

Але поперед всім повинен був
Єго назвати Добрим. Годі вам
І уявить собі, який він добрий,
Коли дізнавсь, як много Реха вам
Завдячує, то був би вам в тій хвили
Усе віддав, усе зробив!

Т е м п л я р

Невже?

Д а я

Попробуйте, прийдіть, погляньте!

Т е м п л я р

На що?
На те, що хвиля швидко проминає?

Д а я

Сли б він не був так добрий, чи ж би я

Так довго видержала в него? Ви ж
Гадаєте, що я не почуваю
Своєї гідности як християнка?
Та ж не про се співали над моєю
Колискою, що я колись піду
За своїм мужем аж до Палестини
За тим, щоб ту виховувать жидівку.
Мій любий муж — то був вояка славний
У цісаревім Фрідріховім* війську...

Т е м п л я р

Швейцарець з роду, сподобився чести
І ласки враз з величеством цісарським
В одній ріці втонути... Жінко, кілько
Разів вже ти мені про се товкла?
Чи то мене не перестанеш мучить?

Д а я

Вас мучить! Боже милий!

Т е м п л я р

Так, так, мучить.
Я ж не хочу тебе ні бачить більше,
Ні слухать! Не хочу, щоб ти раз в раз
Мені пригадувала вчинок, при
Котрім нічого я не думав, вчинок,
Котрий загадкою мені самому
Стаєсь, коли подумаю про нього.
Не рад би я жаліти того, що вчинив,
Но, слухай, сли ще раз таке що станесь —
Ти будеш винна, що без намислу
Я вже в огонь не кинусь, а почну
Вперед розвідувать, — нехай горить,
Що там горить!

Д а я

Храньбоже!

Т е м п л я р

Тож, будь ласка,
Від нині хоч не признавайсь до мене.

Прошу тебе. І батька знать не хочу.
Все жид є жидом. Я є простий шваб.
А образ дівчини давно з душі
Моєї щез, сли тільки був у ній.

Д а я

Но образ в а ш з її душі не щез.

Т е м п л я р

А він за чим там? ну, за чим?

Д а я

Хто знає!
Не все то люде тим є, чим здаються.

Т е м п л я р

Но рідко — ліпшими, аніж здаються.
(Відходить.)

Д а я

Постійте ж! Що так спішите?

Т е м п л я р

Ех, жінко,
Ще через тебе я зненавиджу
Ті пальми, що під ними так люблю
Проходжуватись.

Д а я

Ну, то йди, іди,
Медведю ти німецький! Тілько треба
Мені сліду твойого не згубити.
(Іде здалека за ним.)

Д І Я Д Р У Г А

Я в а п е р ш а

Сцена в султанській кімнаті. С а л а д і н і С і т т а грають в шахи.

С і т т а

Що тобі, Саладін? Як ти днесь граєш?

Саладін

Здається, добре.

Сітта

Як на мене — добре,
Та й то ледви. Сей тяг* верни назад.

Саладін

Зачим?

Сітта

Твій кінь лишаєсь без защити

Саладін

Ага! Ну, так!

Сітта

Так я йду в сей прохід.

Саладін

Овва! Та шах!

Сітта

Що се тобі поможе?
Я сим заставлю. Ти як був, так є.

Саладін

Із сего лиха, бачиться, не вийти
Мені безкарно. Ну, бери коня.

Сітта

Коли мені не хочесь. Я сюди йду.

Саладін

Сей дар — не дар. Для тебе місце се
Важнійше, ніж мій кінь.

Сітта

Се може бути.

Саладін

Рахуй, та щоб не перерахувалась!
Бо глянь! А що, сего не сподівалась?

Сітта

Ну, певно. Хто ж би сподіватись міг,
Що ти цариці свої рад позбутись?

Саладін

Цариці? я?

Сітта

Вже бачу, що я нині
Над своїх тисячу динарів ані
Копійки більш не виграю.

Саладін

Чому?

Сітта

І ще й пита! Бо з умислу, на силу
Програть ти хочеш. А для мене се
Зовсім не зиск. Одно те, що така
Забава не така й забава дуже.
А друге: чи ж не вигравала я
Найбільш тоді від тебе, як програла?
Ти ж, щоб по програній мене потішить,
Все мні подвійну ставку дарував.

Саладін

Он як! А ти, сестричко, програючи,
Так, може, і навмисне програвала?

Сітта

Хто знає, може буть, що твоя щедрість,
Мій братику коханий, тому винна,
Що ліпше грати не навчилась я.

Саладін

Е, ми від гри відстали. Ну, кінчай!

Сітта

Ти так? Так нуте: шах! і двічі шах!*

Саладін

Ну, правда, сего двічі-шаха я

Не бачив, доведесь пропасти моїй
Цариці.

Сітта

Жди лишень! Хіба ж не можна
Їй помогти?

Саладін

Ні, ні, бери її.
Ніколи якось до сеї фігури
Не мав я щастя.

Сітта

Чи лиш до фігури?

Саладін

Бери її. Мені се не завадить,
Без неї все заслонене як слід.

Сітта

Не дармо ж брат мій вчив мене, як треба
З царицями чемненько обходитись*
(Лиша царицю.)

Саладін

Бери чи не бери — цариці я
Не маю.

Сітта

Пощо брати? Шах! І шах!

Саладін

Ну, далі.

Сітта

Шах! І шах! І шах!

Саладін

І мат.

Сітта

Та ні ще; можеш заслонить конем,

Чи що там хочеш повернуть в защиту.
Та все одно!

С а л а д і н

Дарма! Твоя взяла!
Аль-Гафі заплатить. Кликніть його!
А правду ти сказала, Сітта, я
Не весь щось був при грі, розсіяний.
Та й ще: хто се дає нам вічно ті
Гладкі фігури, що й не тямиш, що
Вони значать? Чи з іманом* я грав?
Та що! Програв, то й вимівки шукаю.
Ні, Сітта, не фігури невиразні*
Вина моєї страти: твоя вмілість,
Твій синий, тихий погляд...

С і т т а

Ну, і се
Ще невелика для тебе потіха.
Досить, ти був розсіяний, і більш,
Ніж я.

С а л а д і н

Ніж ти? Чим же ти розсіяна?

С і т т а

Що не твоїм розсіянєм, то певно!
О, братику, коли то знов ми будем
Так пильно грать?

С а л а д і н

Зате тим охотнійше
Грать будем. Ти про се, що починаєсь?
Нехай! Ану! Не я рванувся перший,
Я радо був би мира продовжив
І рад би був заразом моїй Сітті
Ще й мужа доброго придбать. А ним
Повинен буть брат Ричарда*: та ж він
Брат Р и ч а р д а.

Сітта

Вже свого Ричарда
Почнеш хвалить.

Саладін

Коли б ще брат наш Мелек*
Та взяв би Ричарда сестру за жінку —
Га, що за дім би вийшов! Га, з найліпших
Домів на світі перший і найліпший.
Таж бач — самохвальби я не цураюсь
І думаю, що стóю своїх друзів.
Ото би поколінє вийшло, то!

Сітта

Чи не сміялась я з тих гарних мрій?
Не знаєш ти християн, не хочеш знати.
Їх гордість: бути християнами,
А не людьми. Що людського осталось
Ще від Христа й красить їх забобони,
Те люблять не тому, що воно людське,
Лиш що Христос так вчив, Христос дав приклад.
Ще добре, що так добрим чоловіком
Він був! Що добрість, чесноту єго
На віру можуть принимать! Та й то ні!
Не чеснота, а лиш ім'я Христове
По всій земли ширитися повинно
І йменння добрих всіх людей пожерти,
Подати в сором. Лиш ім'я, ім'я
Їм подавай!

Саладін

Се правда. Бо й пощо ж би
Жадати їм, щоб от і ти, і Мелек
Вперед приняли назву християн,
Заким християнське полюбить подружє?

Сітта

Так, так, немов то лиш християне можуть
І лиш християн любить! Немов то творець
Не наділив любвою мужа й жінку!

Саладін

Християне вірять тільки нісенітниць,
Що можуть вірити ще й сю в додатку.
А прецінь ти схибила. Не християне
Ту винні, але темплярі; християне
Не як християне, а як темплярі!
Лиш через них розвіялось все діло.
Не хочесь їм попросту Акку з рук
Пустить*, котру б за Ричарда сестрою
Брат Мелек мусив взяти в віно. Ось що
Лицарям кривда, так вони й давай
Черців, дурних черців вдавати з себе.
Ану, міркують, може нам знечев'я
Удасться запопасти добру штуку!
І вже ледви могли дождатись, поки
Скінчиться перемир'є. Добре! Нуте!
Лиш далі так, панове! Я і овшім!
Коли б лиш все як слід у мене.

Сітта

Ну?
А що ж тобі хибує? Що такого
Тебе тривожить?

Саладін

Те, що здавен-давна
Мене тривожило. Отсе я був
На Лібаноні*, в батька. Бідний батько!
Жура його замучить...

Сітта

Лишенько!

Саладін

Ніяк кінець звести. Все щось попута...
То ту хибне, то там...

Сітта

Що пута? що хибне?

Саладін

Усе те саме, що й назвати сором!
Те, що, як є, здається зовсім лишнім,
А як нема, показуєсь конечним...
Та де лишень Аль-Гафі? Не побіг
Ніхто за ним? Прокляті, підлі гроші!
Ось Гафі? Гарно, що явився!

Явa другa

Дервіш Аль-Гафі, Саладін, Сітта.

Аль-Гафі

А, певно
З Єгипту грошество прийшло! Коли б
Лиш много-много!

Саладін

Маєш звістку?

Аль-Гафі

Я?
Я — ні. Я думав, що їх ту дістану.

Саладін

А ти дай Сітті тисячу динарів.

(Ходить в задумі по світлиці.)

Аль-Гафі

Я брать хотів, а тутка: дай! На, маєш!
Замість чогось ще менше, ніж ніщо.
Дай Сітті? знов тій Сітті? Певно, знов
Програв у шахи? А, отту ще гра
Стоїть.

Сітті

Тобі ж чень, Гафі, мого щастя
Не заздро?

Аль-Гафі *(вдивляючись у гру)*

Заздро? Якби то — та годі!

С і т т а *(киваючи єму)*
Пст, Гафі, пст!

А л ь - Г а ф і *(все ще вдивляючись в шахи)*
Якби то ваше щасте!

С і т т а
Аль-Гафі, пст!

А л ь - Г а ф і *(до Сітти)*
Чи білі були ваші?
Ви шах дали? <>

ЙОГАНН-
ВОЛЬФГАНГ ҐЕТЕ

ПАНДОРА

[К о в а л і]

<...> Риба там б'єсь в виру*;
Птиця там рвесь в гору;
Їх води всі
Непостоющії,
Бурно живущії!
Тілько знающії
В тами гнетущії
Втиснуть її.

Твердо земля стоїть!
Топчуть і сотні літ!
Рийте її й копліть,
Ребра ломіть, валіть,
Скарб щоб добуть!
Плуг риє в ній си путь,
Вали, що в круг ідуть,
Сипле робучий люд;
Де цвіти не цвитуть,
Там ї клинуть!

Воздух і сонця світ,
Проч ми з очей пливіть!
Як не огонь розтліть,
На що ж більш вас?
В огнище лийтесь там,
Будете милі нам,
В робучий час!
В огнище лийтесь лиш,

Відтам вже не умчиш, —
Жар пожре вас.

Гей же, до діл! робить!
Ось вже огонь горить,
Бухає, в верх летить;
Най той, що дав го, зрить,
Зрить наш отець,
Що розжарив його,
Нам покорив його,
Ним довершив свого
Діла вінець!

Прометей

Най в сторонничости любуєсь дільний муж!
Тож радуюсь, що прочі елементи ви
Помітуючи, славите над все огонь.
Ви, що на ковадло глядючи, творите,
По своїй волі гнете-мнете спіж твердий,
Одних лиш вас я спас, як мій пропащий рід
З отвертими руками, з п'яним поглядом
За мар рухливих хмарою погнавсь, ловить
Що невловиме і що, хоть би і вловив,
Ні на що б не здалось; пожиток з вас одних*.
Грізні, твердії скали не опруться вам;
Підойми ваші гори рудників валять,
Що, стоплені, плинуть, в знаряд зміняються*,
В подвійну пясть*, міць пясти множачи в сто раз.
Гримучий молот плеще, вміло ймуть кліщі;
Так власну силу й братні сили ви множіть
Невтомно, вміло, сміло, до безконечности.
Що міць уложить, хитрість вимислить, нехай
Се ваша штука створить, досканальше ще.
Тож свідомо й вільно й радо все вершіть!
Бо ось зближаєсь вже потомків ваших рій,
Що рад готовому, невиданому рад.

Пастухи

Гей, під гору женім,
Рік берегами йдім!

Це цвіт на скал чолі,
Де рівнина в траві,
Там рай для стад!
Тутка для них цвітки,
В блеску роси листки;
Звільна, пасом ідуть,
Скачуть, мовчком скубуть,
Що їм під лад.

Оден пастух *(до ковалів)*

Сильні брати мої,
Узбрійте нас!
Ніж найострійший мні
Дайте сейчас!
Виріжу трость ножом,
З боку затнем, —
Видасть прекрасний тон!
Радісно граючи,
Вас прославляючи,
В даль ми підем.

Другий пастух *(до коваля)*

Хто пастухом буть рад*,
В того часу досить,
Чи на листочку грать,
Зорі в ночи числить.
Листя на липі дость,
В багнах шепоче трость;
Майстре ковалю,
Ти не про теє дбай,
Трость спижеву ми дай:
Пищик круглесенький,
Отвір малесенький,
Щоб звук з металу
Дужчий, ніж людський спів,
Широко вкруг гримів,
Щоб всі дівчата вкруг
Чули той звук!

Третій пастух *(до коваля)*

Дав бабіям ти все,
Чого хотіли,

Може й на-бор іще
Взяти що вспіли, —
Дай же зелізні нам
Вістя, крилаті взад,
Щоб ід жердок кінцям
Їх прив'язать.
Ратищем вовка вб'єм,
Людей лихих;
Навіть зичливий крем
Не любить тих,
Хто не пантруєсь сам;
Часто лучаєсь нам
Бійка то ту, то там,
А хто не вояк-зух,
Той і лихий пастух.

Серед співу й музики розходяться пастухи по околиці.

Прометей

Ідіть в спокою! Не спокій найдете ви:
Бо доля вже така людей, така й звірів,
Що на їх образ я гарнійших сотворив,
Що одні одним одиноко й в громадах
Противляться, ненависно стираються,
Аж пок' одні над другими не вóзьмуть верх.
Ступайте ж сміло, діти ви одног' вітця!
Хто впав, остоявсь? мало дбає він о те.
Бо дома в него щеп сильнійший спочива*,
Що раз у раз і в даль, і в шир, і в круг росте;
Усе затісно му й чимраз тіснійш стаєсь,
Аж знов у світ розпустить парости буйні.
Блаженна хвиля дикої розлуки їм!
Тож ковалі! сини! лиш збрую куйте ми,
Все проче киньте, що роздумчивий орач,
Рибак промисний міг би днесь жадать від вас.
Лиш збрую куйте! В збруї все зробили ви,
Бо надмір втіх для найсильнійших силачів.
Тепер, ви в труді, по ночи працюючі,
Для вас спокій і учта! Хто в ночи робив,
Спочине рано, коли прочих кличе труд.

ПОЕЗІЯ І НАУКА

«В ботаніку та в оптику
Ти вдавсь? Що діеш, брате?
Хіба ж не краще ніжнії
Серденька порушати?» —
«Ах, ніжнії серденька! Їх
Партач тож зрушить, брате;
Мій рай — як рушить здужаю
Тебе, природо-мати!»

ШКІЛЬНІ ТЕОРІЇ

«Все вияснюють як слід, —
Так сказав ми раз
Ученик, — теор'ї ті,
Що вчать в школі нас».
Справді, тілько хрест міцний
З дерева зробіт, —
Живе тіло вже на нім
Приб'єте як слід!

НА СТРАШНІМ СУДІ

«Наліво, козли! — загримить
Суддя колись, —
Ви, овечки, направо, стій,
Не шевелись!»
А як худобу на боки
Суддя розжéне,
То скаже: «Ви, розумні, стій
Напротив мене!»

*

«О люба свобода печати!
Отож-то нам радість тепер!
Що хочеш, давай друкувати!» —
Поскрипують тисячі пер.
«Тепер-то наш геній крильми
Обгорне весь край і огріє!
Лиш хто не так мислить, як ми,
Нехай там і писнуть не сміє!»

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

*

Старі, недобрі пісні,
Болющі сни і злі
Тре' поховать, подайте
Велику труну міні.

Велику, мов та бочка,
Що в Гейдельберзі є*, —
Кладу в ню щось велике,
Но що — не скажу вам ще.

Приладьте також мари,
Но з брусів так міцних,
Як ті, що в місті Майнцу
Збудований міст із них.

І велитів дванайцять
Тра, щоб несли єї, —
Таких, як Хрістоф в Кельні*
У церкві є на стіні.

Най вни несут сю труну
І спустять в морську глиб, —
Такій великій труні
Великий належится гріб.

Згадайте, що в тій труні
Таке велике й важке?..
Моя любов лежит в ній,
Лежит все щастє моє.

*

В тебе як перли очиці,
З них блеск, як демант, б'є,
Ти маєш, чого світ бажає, —
Серденько, чого ж хочеш ще?

На твої очи хороші
Я пісень військо ціле
Зложив і складаю донині, —
Серденько, чого ж хочеш ще?

Той демант — блеск твого ока —
Наскрізь ранив серце моє,
Очарував мя навіки, —
Серденько, чого ж хочеш ще?

*

Сміх і співи, — світло сонця блискотит,
Поверх плюскотячих филь човен летит;
Молодий, веселий сиджу я в човні,
І приятелів коханих рій при мні.

Свиснув вітер — пук на кусники човен.
З-між приятелів не пливав ні оден:
Всі втонули в рідне море, у багно, —
Лиш мене на беріг Сени занесло.

І нові м'я ту приятелі приняли
На нове човно; чужі ту прищут вали,
Мечут мною і колишут сюди й туди...
Рідний край далеко! Мліє серце в груди!..

На човні знов сміх і співи, як давно, —
Свище буря, — затріщало щось човно...
Темно... Чорні хмари вже нависли всюди...
Рідний край далеко! Мліє серце в груди!..

НІКОЛАУС ЛЕНАУ

[З ПОЕМИ «АЛЬБІГОЙЦІ»]

Ось тисячі лежать, бліді, холодні,
Кров їх не сякне вже в нутро землі;
Земли вже збридло крови пить безодні, —
Долів сплила вна в кров'янім ставі.
Що сумнівавшихся ту вбито купи,
Чи мислиш, Папо*, що й сам сумнів вбито?
Ні! Людський біль бреде ось поміж трупи,
Єго блудяче око в хмару вкрито.
Ось він зайшов над кров'яний ставок,
І в темний плин той скаче рій думок,
Мов жаби спуджені в болото скачуть,
І кумкають, і дивно-сумно плачуть,
І над широке, тихе боєвище
Рвесь сумніву знов кумкане зловіще...

КОНРАД-ФЕРДИНАНД МЕЙЄР

КАРІАТИДА*

В подвірї Лувру* дівчина
Підтримує склеплений звід
Своєю мармуровою
Чудесною головкою.
Різбар Гужон* зробив єї,
Ті ніжні риси, стать струнку.
Та як він на риштованю
Стоячи, кучері єї
Викінчував — якраз кінчивсь
Святого Бантромія день* —
Застрілив ззаду різбаря
Якийсь заїлий католик.
Хитнувсь — і кров сердечная
На грудь статуї бухнула,
А потім вниз впав грілиць.
А мармурова дівчина
Заснула й спала триста літ,
Аж розігрів єї пожар
(В той день комуну різали*).
Зівнула, озирнулася:
«Ах, де ж я? Що за город се?
Мордуються? Ах, се Париж!»

ГЕРГАРТ ГАУПТМАН

[ТКАЦЬКА ПІСНЯ З ДРАМИ «ТКАЧІ»]

Ой, є в нас тут, в селі, свій суд,
Гірш потайного суду,
Тут у людей життя беруть
Без вироку, без труду.

Тут звільна тягнуть жили з нас,
Тут вічні людські муки,
Зітхання наші повсякчас
Є свідками розпуки.

Наш кат — то є пан Драйсігер,
А слуги — посіпаки!
З них кождий тілько шкіру б дер,
Не скрито, явно-таки.

Злодії; кодло сатани,
Пекольне, ненаїсне!
Ви працю нашу жерете,
Най грім за те вас трісне!

Даремно тут просить, благать,
Сльозами миться й потом.
«Не в лад тобі, то йди, пропадь,
Гинь з голоду під плотом!»

Подумай, як такий бідак
Ввесь вік терпить і гнеться,
У хаті хоч би хліба шмат,
Не раз аж серце рветься.

Га! Серце! Гарна річ! Та в вас
Є серце, людожерці?
Сорочку й шкіру здерти з нас, —
Ось що у вас на серці!

ІЗ СТАРОФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ

П'ЄР-ЖАН-БАПТИСТ ЛЕГРАН

<...> Ще одна з цікавих побрехеньок у «Liber de donis»* (так само, як у де-Вітрієвих «Sermones»*) оповідає про корчмаря, що мав звичай нібито ненавмисне розхлюпувати вино своїх гостей та потім жартовливо нагадувати їм, що — як каже стара приказка — то це їм щасливий знак: «Hoc significat abundanciam quae veniet vobis, et bonam fortunam [1]». Тільки ж один пілігрим, як і йому хазяїн зробив те саме, нишком витяг чіп з барила, а потім нагадав корчмареві його дорогу приказку. На цю сміховинну тему написано один фабльо, а звідтіля взялись до цієї теми італійські новелісти. Вона також становить ч. 29 в «Novellette di San Bernardino» та ч. 372 Павлієвого (Pauli) «Schimpf und Ernst»*. Уей* (Way) переложив сей фабльо з Леграна* (Le Grand) на англійські вірші. Ось він:

Коли бісурмани забрали Аккону*,
А може рік-другий, не більше, потому,
В Нормандії сталась притичина тая,
Котру розповім вам, як сам пам'ятаю.
Жив там школярина, та так-то убого,
Що з «блага земно́го» не мав він нічого.
Раз якось не мав він ніщо для обіда,
Лиш бідний окраєць — чверть бохонця хліба.
Щоб сяк-так проковтнуть обід той жебрацький,
Зайшов до шиночку отам край рогачки

---

[1] Оце означає, що вам випаде достаток і добра доля (*латин.*). — *Упоряд.*

І мовить: «Шинкарю, чверть дудка ось на,
Та дай мені живо чверть мірки вина!»
Шинкар був, здається, мужицької вдачі:
Що другий обіда — не знає й не баче, —
З найближчої бочки він мірку налив,
Та з мірки до чарки коли уділив,
То так її з розмахом ставив на стіл,
Що більш половини розхлюпнув на піл
І, глянувши згірдно, почав він казати:
«Го, пане скубенте, ти будеш багатий!
Бо кажуть — не знаю, чи брешуть, чи справді:
Розхлюпнуть вино — се добро значить завжді».
Норманець подумав, що шкода й роботи
Сваритись чи злитись з-за хлопської нсоти.
Дотепний і хитрий, він взявся на штуку
І ось яку видумав кару на злюку:
В убогій калитці він мав ще півдудка,
І любо, мов злого й не думає тутка,
Подав шинкареві: «Ну, дай, душе щира,
За гріш сей мені ще чверть кусника сира!»
Корчмар на горище, де сир мав у сховку,
Побіг та воркоче собі без умовку,
Школяр мій в тій хвили підскочив тельмом
І вихопив чопик із бочки з вином.
Пливе та булькоче плин чистий, злотистий,
Вже в корчмі поміст весь покрив болотистий.
Шинкар прибігає, аж мечесь від злости!
Вперед заткав бочку, тоді вже до гостя.
Та крепкий норманець струснув ним щосили
І пхнув, аж пляшки всі на піл полетіли.
І якби сусіди не збіглись на галас,
То тут шинкареві і смерть була б сталась.

Ся річ дійшла швидко до княжого суду.
Був Генріх Шампанський князем сего люду.
То перший крикливо шинкар промовляв,
Заплати за бочку й посуду жадав.
Та князь, щоб се діло як слід розжувати,
Велить школяреві всю правду сказати.
Сей все виясняє від слова до слова,

І ось як кінчилась та смілая мова:
«Мій князю, шинкар сей добра мені много
Ворожив, як з чарки вина хлюпнув мого.
Їй Богу, сли б мав я лиш пів тих удач,
То б був на все місто найбільший багач!
Чи ж диво, що вдячність почув я в сім разі
І, щоб відплатитись отсему добрязі,
Я хтів його геть ще багатшим зробить, —
На те було варто й півбочки розлить».

Замовк. Заплескали дворяне довкола:
Так мудрої речі не чули ніколи.
Усі за норманцем, що злюці втер ніс, —
Сам добрий князь Генріх сміявсь аж до сліз.
Потім відпустив їх і присуд дав так:
«Розлялось — пропало,
Дарма, чи на злий, чи на добрий се знак!»

З АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

АЛЛЕН РЕМСЕЙ

<...> І де-Вітрі, і де-Бурбон переказують одно дуже відоме оповідання про старого чоловіка та його двох жінок, що одна з них повискубувала йому все його сиве волосся, а друга — все, котре чорне, та й зостався він лисий. Це теж є у Талмуді. Аллен Ремсей (Allan Ramsay) звіршував з того одну свою байку, під ч. 18, що починається ось як:

Повідає давня казка:

Був раз муж собі, который
Мав дві жінці, що одна
Була з вігів, друга — з торій.
У старого того дурня —
Певно, не від супокою —
Змішаний був чорний волос
В рівній мірі з сивиною.
А жінкам його — їй-богу,
Й однії досить було би! —
Одній чорне, другій сиве
Припада не до вподоби —

і так далі, такими самими дубовими віршами; а мораль має звідси випливати така, що державні інтереси терплять там лихо, де є дві великі політичні партії, — так само, як «поміж двома стільцями» і т. і. Дуже цікаво подивитись, як перекручено цю саму вигадку у китайців: «Один чоло-

вік, що в нього борода зачала сивіти, звелів своїй другій жінці повискубувати всі сиві волосини. Вона як побачила, що сивого волосся дуже багацько, заходилась його вискубувати. Тільки вона не змогла впорати самі сиві волосини, а повискубувала й чорні. Як скінчилася справа, чоловік поглянув на себе в дзеркало та й здивувався. Він кинувся суворо лаяти дружину, а вона одказала: "Коли мені треба було повисмикувать усе те волосся, якого було більше, дак чому ж би я мала не вискубти й того, якого було менше?"»

З НЕВІДОМОГО АВТОРА

*

За останніх літ чимало попрацьовано, найбільше ж континентальними вченими, щоб виясувати собі родовід народних казок. Та ще більше зостається непорібленого на цім полі висліду, яке справді:

Безмірно багате, і довге, й широке,
Засіяне цвітом і зіллєм усяким,
Усім, що твій зір і твій слух веселить.

ПЕРСІ БІШІ ШЕЛЛІ

ЦАРИЦЯ МЕБ

(*Фрагменти*)

1

Яке предивне диво — смерть між нами
І сон — той рідний брат єї!
Вона бліда, мов місяць в тьмі
Із брудно-синими устами,
А він рожевий, наче день новий,
Що пурпуром з-над морських филь
На світ свитаючи палає.
Ах, а одно і друге йде — минає!

Чи ж темна сила,
Котра царить в вогких, гнилих могилах,
Скосила чистеє житє єї?
Чи ж пречудові форми ті,
Котрих сам вид
В любячім серці мні щемить;
Ті синії жилки, що мов струйки лазури,
Снуються по сніжному полю,
Те личко гарне, мов живі мармури, —
Чи ж все те мусит згинуть, см[ерті] в волю?
Чи ж стать сесю єдину
В поганую руїну
Гнилизна своїм подихом роздавить,
Оставивши лиш споминку сумную,
Що призадуматись заставить
І легкомисність навісную?

Чи, може, се лиш любий сон
Уколисав єї природу,

Що зори рожеві блеск всходу
Геть мерхне сумрачним крилом?
Чи Янта* збудиться наново,
Поверне радість вірній груди тій*,
Що ту безсонно трепещить при ній,
І тільки в усміху її
Житє своє, рай, світло бачить?

О, так, вона пробудиться,
Хоч тепле тіло ще лежить недвижно,
Уста німі солодкії,
З котрих, мов чар, слова плили,
Що й тигра лютість усмирить могли
Й тирана зимне серце розжарити.
Вогкі закрились очи,
А на повіках, крізь котрі зіниць
Просвічує безодня синя,
Дрімає сон-дитя.
Її волося золоте вкриває
Гордую, непорочну грудь,
Так мармуровую колюмну
Повій зеленим листєм обвиває.

2

Цариця духів се несеся!
Блеск, тони, барви — путь її.
На конях світла упряж в'ється,
Фалюючий етер кладеся
Гладкою стежкою їзді.
Над ліжком хорої дівчини
Цариця стала, розлилась
Небесна розкіш вкруг нараз,
Віз срібні сумерки закрили.
Схилилась ласкаво цариця
Над ліжком, — любо їй дивиться
На вроду дивную її,
На тихий той спокій у сні.

В ній земного нема нічого.
Хто раз побачив лиш її,
Той давні ідеали всі —
Всі викидав із серця свого,
Про місяць забував, про сонну,
Спокійну землю, про свій дім,
Не чув вітрів різкого тону,
Нічо не чув, нічо не зрів, —
Лиш зрів царицю духів дивну,
Її чарівний голос чув,
Що в тиху ніч тремтів-ленув
І кликав хорую дівчину.
Мов хмарка ніжная, летюча —
В вечірнім пурпурі, краєм
Облита золотим огнем,
За сонцем з заходу пливуча, —
Так і цариця та була
В блискучім, різнобарвнім строю, —
Раз в раз мінилась барв дуга,
Переливалася рікою.
І тихо, тихо пронеслися,
Мов запах цвітів, розлилися,
Немов музика чудова,
Тремтячи в воздусі, слова.

4

Ту дух і тіло ся розстали:
Він — там, воно — без руху тут!
Хоть вид той сам[ий] і прикмети, —
Вони си прецінь не рівня:
Він вгору тужит до мети
Святої, без границь і дна,
До свого вічного добра,
Зміняєсь вічно, вище, вище йде, —
Воно ж — знаряд лише без волі,
Котрим нам'єтність, щастє й доля
Іграют в грі житя скаженій, —
А як ся зломит, попсує —

Відкидують набік, і в темній
Могилі гниль, земля го жде.

Ц а р и ц я

Ти, що слідила так глубоко,
Ти, що взнеслася так високо,
До боїв страшних в тебе сила,
Но супокій ти полюбила, —
Прийми ж заплату супокою —
Сідай в сей чудний віз зо мною!

Д і в ч и н а

Чи сон се? Те нове чутє,
Чи в сні вно серцем ми леліє?
Чи я свобідний дух, що вже
У тіла путах більш не мліє?
Хто ти? О, говори зо мнов!

Ц а р и ц я

Я Меб зовуся, я — природи
Цариця. Я над красотов
Паную в світі. Людські роди
І тайники минулих днів
Я знаю, бо раз в раз читаю
У книзі мислей людських, діл.
Вони все ясно повідают;
І тайники будущини
Розкриті всі передо мною, —
З минулих літ ведут сліди
В будущий край, покритий тьмою.
Що в серці аж на дні укрите —
Не скриється передо мнов...

5

Коли часом в самотнім ході
На морський беріг ти зайшов,
Де з гранітовою скалов
Ревучі фалі чередов
Віками б'ются — на заході
Кулисте сонце мов тонуло

У пурпурову купіль фаль, —
То певно бачив ти всю даль,
Засновану в сіть золотую,
Що сонце мов з води тягнула, —
І бачив хмар гору цілую,
Набовдурених з глубини, —
З краями жовто-огняними,
Де світло жевріло над ними, —
Так німо висіли вони;
Коли тоді ти дослідив
Ту хвильку, як з-над фаль кровавих
Лиш крайчик сонця ще світив,
Мов зірка з-над лісів темнавих,
Як хмари пурпуром спаліли,
Немов острови чарівні
В простору темній глубині
Плили до незнаної цілі, —
Тоді твій дух перелітав
За край землі в простір той синий
І крила втомлені складав
В цариці Меб тайній святині.

Але ні золоті острови,
Облиті морем пурпуровим,
Ні рожевих хмарок завій,
Що заходяче сонце криє,
Ні океан, у золотій
Жарі палаючий, що миє
Своїми водами землі
Скалисті ребра, ані всі
Ті пишні види — не рівня ще
Несказано-чудній красі
Меб надвоздушної святині.
В безмірнім, лазурово-синім
Її просторі лиш одно
Блищится світло, — се паляще,
Рухливе море блискавок;
Но світло їх лагідне, чисте,
Мов меркотінє звізд сріблисте,
Коли в півсумерк, вечером

Тужливо, стиха виринають
З простору і лице купають
У морю, сп'ячім тихим сном.
Високі вали криштальові
Ділили дивний Меби дім
Від бездни сумрачних світів,
Крізь брами їх діяментові
П'ять тисяч сонць раз в раз ясніє.

6

...Ти готов
Для других щастє і добро,
А в надгороду за тото
Піймеш все, що колись було,
Побачиш, що тепер ще є,
Пізнаєш, що колись буде.

7

Ось відблиски замеркотіли,
Бліді в мрачній далечині, —
Їх дух доглянув і пізнав
Блиск рідної Землі; всі діла,
Всі мислі людські проглядав
Чимраз яснійше. Чарів сила,
Перед котрою час, простір,
Матерія і весь безмір
Щезає, — й сила чесноти,
Що ум роз'яснює і око, —
Розкрили ясно і широко
Все перед духом.

«Отсе Земля!», — так Меб повіла,
І дух пізнав єї, пізнав
Людей, з котрими жив, страждав,
Ті міліони, що кишіли
На ній, ту виглядали вни,
Немов кишачі мурашки
В розкопаній купині. Диво
Дивне, що кождий пересуд,

Нам'єтність кожда, думка, труд,
Бажанє, що вчуває тут
Найменчий твір, — таємний пруд,
Що в мозку людськім пробігає
І думку будит, — все змінясь
В кріпке, нерозривне огниво
В природи вічнім ланцюсі.

8

«...Від Лібії* жарких пісків,
Де нині рев лиш чути львів,
Аж до Гренляндії застилих,
Ледами вкритих берегів,
До Англії ланів багатих,
Огрітих сонцем золотим,
Не здиблеш місця, де би хати,
Села не було перед тим.

І люде ще гордяться! Чим?
О, вір міні: всі ті дрібні
Істоти, для котрих стеблина,
Що рано виросла, а згине
Сейчас у вечір — видаєсь
Безмірним світом; всі тоті,
Для ока твого невидимі
Мурашки, котрих мільйон жиє
В води краплині, — всі вни, всі
Жиют і думают і чуют,
Як чоловік; і в них, немов
У чоловіка, гнів, любов
Закони творит, що керуют
Житєм їх. Найдрібнійший рух,
Неслідний, що в них проявляєсь,
Так прем конечний, підлягає
Таким самим законам вічним,
Як тих світів безмірних рух».

Замовкла Меб, но під магічним
Єї слів звуком дух почув,

Як відживають в нім картини
Старих, замерклих поколінь;
Всі дивні дива (їх забув
Вже світ, — часом лиш для дитини
Стара їх нянька повідає)
Тепер, у прозірну півтінь
Огорнені, в ладі ставали
І перед ним ся розвивали.

Так дух стоїт. Самотно сяє
У стіп єго стіна стрімка;
Під ним бушуюча ріка
Століть прудких; над ним горою
Всесвітня бездна у просторі,
Кругом — невпинною ігрою
Предвічний, стрійний хор всіх творів.

9

«Царице, — дух сказав і глянув
Блискучим поглядом на ню, —
О, дякую ти! Ти дала ми
Добро безціннєє, нову
Науку, вічну, незабуту.
Тепер минувшість перебуту
Я бачила* і знаю всю, —
Вона буде моя порада,
Сказівка вірная міні
В будущий час, — а чень страшні
Відвічні блуди, горе, зрада
Тепер хоть вийдут на добро
Народам, чень же користати
Зуміют з досвіду, щоб знати,
В чім щастє їх, а в чім є зло.
Ах, щоб могла я, як бажаю,
Людей щасливими зробити,
На радість других ся дивити, —
Не тра б ми другого ще раю!»

М е б

Гляди, о духу світлий, далі!
Не все ще бачив ти й пізнав.
Оден конець слабим рабам
І царській величи та славі.
Тепер глянь: що се — чоловік,
І до якої йде він цілі,
Хоч важко, звільна, з віку в вік,
Но раз в раз день світає білий.

Ось царський двір гордий пишаєсь
Посеред міста золотим
Верхом. Понуро перед ним
Варти стоят рядом німим.
Хто в нім жиє — вже ж той не знає
Свободи, щастя! Чуєш крик?
То сироти го проклинают!
Се бідні мучатся, конают!
Цар переходит коло них,
Не бачит їх. На груді в нього
Ланцюх блищится золотий:
Ним дух царя прикований
До всего підлого і злого.
Дурний, дурний! Двірня безвстидна
Його «владітельом» зове,
А він не бачит, що жиє
В неволи найнижчих, огидних
Забаганок! Розпуки стон,
Що серця бідних роздирає,
Нічим йому. Він усміхаєсь,
Коли нещасного проклон
До него з дали долітає.
У розкоши гидкій дрожит
Єго безкровне серце люте,
А люд голодний лебедит*
(Щоб смерть страшенну відвернути
Від жінки і дітей дрібних)
О ті кришки, котрі спадают
В мерзенних бенькетах з єго

Стола*.
Коли почує, що
Народ мре в нужді, що конают
Мільйони, — з усміхом звертаєсь
До своїх облесних дворян,
Котрих громада увихаєсь
Круг него, — і вони царям
Народ із мисли витискают,
Придавлюют послідний встид,
Що (як часом про люд згадают)
Бліді їх лиця червонит.

Ось він до бенькету німого,
Зогидлого, хоть добірного,
Без голоду лакомий йде.
Коли б знарядє золоте
І безлік страв найзабажнійших
З країв далеких — відживить
Могли тупий в нім апетит;
Коли б отрутов найстрашнійшов
Єму богацтво не було,
Коли б гидке, бездушне зло
До страв му горечі не лляло;
Тоді б цар, може, був щасливий,
Тоді б їда му смакувала
Не гірш, як тому, що весь день
Намучивсь при важкій роботі,
А вечером в кровавім поті
Зароблений кусок смакує,
В печи горит яркий огень,
А люба жінка розміркує,
Розважит всякий сум. Чи цар
Коли таку потіху чує?

Гляди, він повалився он
В пишную постіль, — але сон
Не є для него світлий дар
Природи! Мари горячкові
В єго ся голові глотят,
Та й то недовго. Нездорові,

Зруйновані розпустов члени
Успокоїтись не хотят, —
Сумління злиї — ні, гієни! —
Знов лізут — в серци відгрібать
Забуту погань. Слухай, щось
Говорит! Око налилось
Кервою, погляд вкруг блукає,
Лице бліде, мов смерть бліда!

Ц а р

І ще кінця міні немає!
Чи вічна буде мука та?
О, смерте люта! — я бажаю,
А преціиь боюся тебе!
Мертвого сну часок благаю!
О, супокою милий, де,
В які[й] в'язниці та пустині,
В якій хатині ти сховавсь?
Чом нужду та пусті яскині*
Волиш, ніж пишні ті святині,
Що я тобі побудував?
Святий спокою! На хвилинку
Прийди до мене, о благий,
І милостиво хоч краплинку
В слабую грудь ми пільги влий!

М е б

Безумний! Лиш одна є в нього*
Святиня — чесная душа!
Але до царського порога
Єго пречистая нога
Ніколи не зближаєсь. Слухай,
Він стогне! Люта гадь — грижа
І в сні єго не покида,
Мов скорпіони, тіло й духа
Раз в раз підточує, гризе.
О, тут і пекла вже не тре,
Котре попи на кару грішним
Придумали, — законом вічним
Сама природа подає
На всяке горе лік: карає

Тих, хто на неї не зважає,
І лиш вона за всякий блуд
Карати може справедливо.

Але чи то не більше диво,
Що сей безумець-цар ось тут
Ще муков своєю хвалится,
Що рад ще своїй мерзоті,
Годує гадь, котра п'ялится
Йому у серце в самоті.
Хіба то диво, що на троні
Терновім, в сталевій короні,
Запертий у пишній тюрмі,
Від всего, що лиш є на світі
Хороше й добре, віддалений —
В найглубшій серця глубині
Не може віднайти і сліду
Чутя і людскости? що вбиті
В нім чисті пориви? О, ні!
Не диво се! Як той нужденний
Жебрак — так чує, мислит, робит
І цар, і предки так робили,
Лиш пересудів давних сила
Царів від люду віддалила.
Но се вже диво справедливе,
(Принайм[н]і видаєся дивом
Для вуз[ь]коглядів, у котрих
Нема умілости пізнати
З того, що є — те, що ся стати
Пізніше мусит), чом з-між тих
Рабів, котрих тиран мордує,
З-між тих батьків, що сльози ллют,
Як з голоду їх діти мрут,
З-між тих, що в холоді ночують
На голій глині, у рові, —
Чом з них котрий отсе не встане
І з трону не зіпхне тирана?

А що ж се знов таке, тоті
Мушки блискучі, золоті,

Що в царському блеску так ся дують,
Що гнилю підлоти сь годують?
Се — трути в улию держави,
П'явки, що бідних працю ссут.
Для них се онь селяне йдут
Ледво живі на труд кровавий!
Худі, нужди печать на лицях, —
Ціле житє їх без утіх,
Без радости, мов скін тащится,
Важкий, довжезний, щоб лиш їх
Панів неситих вдоволити.
Мільйони мучатся, працюют,
Щоб кілька дармоїдів жити
Могло без праці і грижі.

А відки ж взялися царі
І дармоїди, що танцюют
Круг них? Відкіля й як повстали
Ті трути-пажири, що люд
В недолю непросвітну прут,
Той люд, що власними руками
Будує їм пишні палати,
На хліб їм оре, мов худоба?
Одна, одна усім їм мати,
Гидка, проклята, чорна злоба:
Рабунки, зрада і війна,
Ошука, стекліть, все, що горе
По світі сіє, все, що творит
З землі тернистую пустиню,
Забійства, месть і злість, жадна
Братської крови, і брехня,
Що правду криє в павутину...
Но як колись (вже час надходит!)
Розуму голос відозвесь
Виразно, грімко, і народи
Пробудит; як пізнає весь
Рід людський, що із злоби лихо,
Війна й недоля виплива,
Що там лиш добре, гарно, тихо,
Там щастє лиш, де чеснота;

Як чоловік — мов муж дорослий,
Відкине глупі забавки
Дитинні, — аж тоді розрослий
На крови людській трон зогниє
В куті, забутий, — аж тогди
Блеск царства згасне і загниє,
Повага щезне, наче мгла,
І всім зогидне так брехня,
І так буде гірка й дарма,
Як нині правда.
Що се — слава,
Котрою тішаться царі,
І на котрій, мов на скалі,
Будинок (ніби) вічний став'ят?
Ах, найтихіший крок часу,
Найменча филя в літ потопі
Глушит її, валит і топит,
Пусту, мов бульку миляну.
Гляди, тирана слово, — нині
Страшне, грізне, — а завтра вже
Воно — вчорашній грім! А те
Блискуче око, що в пустині
Змінити грозит всі краї —
Вже завтра — свічка загашена!
А сильна та рука, в котрій
Мільйонів доля спочивала,
Що сотні сильних друхотала, —
Тепер — лиш гниль гидка, студена!

Но чесний чоловік, що в своїй
Недоли більший, ніж царі
Посеред слуг і пишних строїв;
Борець, що в правді і добрі
Єдину ціль житя вбачає,
Що в темній і глухій тюрмі
Смілійш, вільнійше віддихає,
Ніж всі его бліді судьї,
Раби підкупнії тирана,
Що дармо мучаться — скувать
Свобідну думку, — а хоть рана

Глибока і борець упаде,
І тихі очи не блищат
Любвою до людей, зів'яла
Рука, що сотням помагала, —
І вічна мовчанка западе
На ясні, мудрії слова,
Що лиш лукавого лякали, —
А очи вкриє вічна тьма,
І тіло в гріб кати поклали, —
Але вінець той незав'ялий,
Що на єго гріб чеснота
Положит, вічна, чиста слава
Борця, що пуджає царів,
Весела згадка, нелукава
У пізних внуків і синів
Про те, що він робив, терпів, —
Ось де добро святе, єдине, —
Ось слава, що повік не згине!

Людей природа сотворила,
А не царів, — і горожанів
Свобідних, але не підданих.
Царі, піддані — вороги, —
Одних і других гине сила
У вічній бійці; з тої гри
Лиш горе — бариш обопільний,
А ставка — злість, забійства, війни.
Ні підлягать, ні панувати
Не хоче чесний. Власть плямит
І найчеснійших, мов чума та,
Мов зла зараза; послух — люта
Для волі, правди, чесноти
І генія смертна отрута,
Він гідність людськую низит,
З людей невільників ділає,
В машину духа їх зміняє*.

Коли Нерон*, мов демон злоби,
У п'яній розкоши стояв,
На пожар Риму поглядав,

І слухав, як горючі гроби
Валились, як з них долітав
Розпуки крик і смерти стон,
Як пекло лютилось огнисте,
Мов море бурхало іскристе,
А він, безумний, тим часом
Пригадував руїну Трої, —
Чи ж власти жадоба пустої
Не заглушила в нім тоді
Всі людськії чутя? А ті
Римляне підлі, що тирана
В огонь не пхнули, не заляли
Пожару кров'ю з єго серця, —
Чи ж не були се все раби,
Послушні слути, що в души
Всю людську гідність задавили?

Поглянь на землю! Там сміється
До сонця нива золотая,
І сонце вічно світлом милим
І гріє землю й оживляє;
То цвіт на деревах, то плоди
На переміну; все жиє,
Все дихає і щастє п'є
З одного жерела — природи.
Спокій і згода і любов
Усе єднают; світ цілий
Обнятий розкошев однов —
Окрім окаянних людий.
Вони мечі куют на себе
І ріжут ними свій спокій;
Вони вихвалюют під небо
Тирана, що при їх страшній
Недолі тішится, з їх мук
Смієсь; вони жив'ят гадюк,
Що кров відтак їм з серця п'ют.

Чи для царів лиш сонце світит?
Чи світло місяця сріблит
Не так розкішно хлів невкритий,

В котрім з дітьми убогий спит,
Як пишні царськії палати?
Чи ж мачохою стала мати-
Земля для міліона тих
Дітий нещасних, для котрих
Судилось мов весь вік нуждати,
Без супочинку працювати,
А плоду, користи не мати?
Чи матерев вона лиш тим
Кільком розплюйхлібам пустим,
Що, нагодовані доволі,
З людий собі забавку творят,
Надуті в гордости, говорят
Про супокій, но в примсі своїй
Єго прогонюют, мордуют, —
Бо тілько вольні, світлі люде
Всю вартість супокою чуют!

Духу природи! Ні, о ні!
У кождім серци, в кождій груди
Горит огонь пречистий твій!
Там вічний трон твій, там святий
Твій голос чути, там судя ти
Всесильний, правий і благий,
На голос твій — силач, богатий
Вельможний пан — усі щезают,
Мов дим у вітрі, — там твій суд,
Безмірно вищий над всі суди,
Як бог безмірно вищий тут
Над тих, котрі му ся кланяют.

Духу природи! Ти житє
Світів мір'яд непролічимих!
Душа тих рухів, що те все
Ведут по ясних, незміримих
Стежках в просторі! Ти — душа
Тих найдрібніших інфузорій,
Що в веснянім, воздушнім морі
Жиют — пилиночка мала!
І чоловік, як всі ті твори,

Сліпо, несвідомо сповня
Закон твій. І для него вже
Надходит, швидко надійде
Час щастя, волі, супокою!
Тоді весь світ сей безграничний,
Наскрізь проникнутий тобою,
Мов прибраний у стрій празничний,
Повік яснітиме новою,
Без змази чистою красою.

ДЕМОН СВІТУ

(Уривок)

Дівчино, сильний дух природи
Глядит отсе в лице твоє,
Все добре він ростит і родит,
А поле і палит все зле.
Всі мисли — блискавки летючі,
Чутя змінчиві і горючі, —
Все він у серце людське ллє.

Великий скарб ти посідаєш.
Се — правди скарб! То, що часом
В неясній далі оглядає
Поета геній, то сіяє
Перед тобою ясним дньом;
Перед тобою розтворила
Природа тайники житя,
Твій світлий погляд роз'яснила
Не змазана злом чистота.

Свобідна земних пут гнетущих,
Ти в тихій самоті зросла,
Мов цвіт предивний, запахущий,
В глухому гаю розцвила.

Звичаїв гниль, ні дотик власти,
Ні пітьма віри не могли

Трутизною до серця впасти,
Сплямити твої чистоти;
Ненависть, злоба безконечна
Тобі незнакомі; свята
І чиста, наче світло дня,
Посеред пропастей життя
Ідеш спокійна і безпечна.
Щезає пітьма і тривога,
Де лиш покажеся твій слід, —
Тобі отворена дорога
Таємна в кращий, чистий світ.
Устань і піднеси високо
Горющу правди похідню,
Нехай прозрит сліпого око,
Най стане ясно і широко
По всій земли! Зірви сумну
Запону, що безмір вкриває,
В котрім будущина дрімає, —
Збуди її з чарівного сну!

В твоїм голосі чари любові тремтят,
В твоїм оці, се жерела щастя горят,
А лице наливаєся кров'ю, житє[м].
І встаєш ти з палаючим, ясним лицем —
Пробудися! Вставай! Пута земні падут,
Вольний духу, тебе вольні духи зовут!

БУДУЩИЙ ЗОЛОТИЙ ВІК

І. НОВЕ ЧОЛОВІЦТВО

[З поеми «Звільнений Прометей»]

.....На землю глянув я,
І, як ще й доси, розкіш заливала
Всю суть мою, мій віддих, рух спиняла.
У людські села, городи, міста
Пішов я, — але зразу змін не много
Запримітив, не міг доглянуть того

Безмірного чуття нової втіхи й сили,
Що власну грудь мою розбурхало, мов море.
Но, близше глянувши, побачив я в тій хвили
Всі трони без царів і прогнане з серць горе,
І супокій на лицях у людей,
І щиру приязнь замісць давніх боїв.
Ніхто не повз перед лицем князей
І не давив братів з тирана волі.
На чолах людських не було печати
Ненависти, страху та гидоти,
Пустого самолюбства...

ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

[З ПОЕМИ «СЛЕПАЯ»]

...Сліпа жебрачка, що сиділа
При брамі панського двора.
Хоч не зачинена та брама* —
Ніхто не вийде із палат,
Ніхто не їде; всі покої
Давно вже пусткою стоять.
Широкий двір поріс травою,
Село заглухло в забутті,
В патріархальній простоті
Забуті прадідів огнища
Й перекази. Село куняє,
Ніхто його не привітає
І гомоном не оживить.
Немов при вході кладовища
Журливая сліпа сидить,
Псалом нерадісний співає.
Вона співа, а молода,
Дочка сердешної моєї,
Чорняву голову склада
В колінах матері своєї,
Не знає горя і заснула
Сном ангельської простоти
В одежі вбогій нищети.
Вона прегарна! Південь <...>,
Розкішний південь України
Позолотив пестливо, любо
Своє прегарнеє дитя.
Невже ж даремно пролетять
Оті розкішні дні над нею
І світлом, радістю своєю <...>

ОЛЕКСАНДР
АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ

ВАРТОВИЙ

В час лютої бурі, наче дух руїни,
Тріщала й гуділа велика пожежа.
Палати багатих і бідних хатини
Спливалися разом в огняній потопі.

Все місто в тривозі. Шумить і бушує,
По вулицях біга народ в переляку;
Один вартовий лиш на варті далекій
Стоїть, наче стовп, із ружєм на плечі.

Глядить він на домик при церкві високій,
В тім домику жінка і діти його,
І дума побожно: «Ану ж Божа церков
Їх там охоронить від злої пожежі».

Та грізно бушує пожежа скажена,
Клубами валяться душнії дими,
І швидко, неначе намітка червона,
Обвила всю церков струя огняна.

Зітхнув вартовий тим болючим зітханєм,
Яке лиш батьківські груди підійма,
Коли він побачив, що грозить загибель
Його любим дітям і вірній жоні.

Та вітер гуляє, і поривом кожним
З пожежі підносить він диму клуби;
В ті хвилі оподаль тому вартовому
Ввижалася хатка та бідна сім'я.

Побіг би, летів би отець нещасливий
На поміч коханим, та руський солдат —
Ні, він не зламає присяги своєї,
Хоч гинь отець, мати, жінка чи сім'я.

Зглотилися люди при близькій рогачці,
Кричать, нарікають на спільну біду,
Та, мученик бідний, розміреним кроком
По вузькій платформі ходить вартовий.

Ось хтось і побачив — з очей гренадира
Закапали сльози на білий ремінь.
Бабуся цікаво підбігла до нього:
«Скажи, чого плачеш, голубчику мій?»

«Не питай!» — понуро солдат відмовляє,
І гірко всміхнувся й на церкву зирнув.
«Он там, в тій хатині, обнятій пожаром,
Горять мої діти і з ними жона».

«Біжи! Адже, може, ще в пору настигнеш
Із тої пожежі їм поміч подать!»
«Ні, матінко! Хоч би потім із пожежі,
Із попелу їх кісточки позбирать!»

«Біжи! Чи не бачиш, з вікна рученята
Он видно!» — «Ах, так, се мій менший синок!»
«Спіши ж для рятунку! — «А Бог, а присяга?
Я вірним буть клявся і хрест цілував».

Забули в тривозі змінить вартового,
І швидко пожар до рогачки дійшов,
Але гренадир із вузької платформи
Без зміни самохіть не смів відійти.

Ось стихла над містом пожежа страшенна,
А вранці скрізь попіл і згарище скрізь.
Хто спасся, тікав у широкеє поле...
Лиш вірний присязі, повинности й чести
Сам коло рогачки стояв вартовий.

Стояв без нарікань і серце скріпивши
Глядів, як курилися згарища церкви;
Та на тім страшливім спаленім просторі
Ні сліду не бачив своєї хатини.

—

У царській палаті є варта надворна,
І в варті тій служить сивий гренадир.
В нього зір орловий, геройська постава,
А на вірних грудях хрести та медалі, —

Усе те за вірність царю — государю.
Та коли часами він стоїть на варті
І бачить чи вчує тривогу пожежі, —
Тоді його очі заходять сльозами.

ЛЕВ ТИХОМИРОВ

ПІДСКОЦЬКА

Годі, браття, годі плакать, сльози проливати!
Таж у сльозах свого горя нам не заховати.
Ген на каторзі, в Сибіру, жити нам прийдеться, —
Затягнім же підскоцької, хай лихо сміється!

Обголили голову, оббрилй,
Закували, братчики, в кандали,
На доріжку вивели, на простір,
Та й погнали любенько аж в Сибір.
Та ще й варта йде за нами
Та поблискує ружжями, —
Інколи покрикне ззаду, —
Гарну матимем параду!

Що ж робити, братики? Наплювать!
За таку дурницю нам сумувать?
Ще заблисне сонечко й нам колись,
Коб лиш хмари чорнії пронеслись.
Чорні хмари пронесуться,
Вороженьки слізьми вп'ються
І поляжуть спати п'яні, —
Спати ляжуть і не встануть!

Годі, браття, годі плакать, сльози проливати!
Таж у сльозах свого горя нам не заховати.
Ген на каторзі, в Сибіру, жить нам доведеться, —
Затягнім же підскоцької, хай лихо сміється!

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

АДАМ МІЦКЕВИЧ

«Ще перед виходом із університету Міцкевич познайомився з заможною обивательською родиною Верещаків у селі Тугановичах і пристрасно закохався в Марії Верещаківні, дочці властителя того села. Родичі зразу не противилися досить частим відвідинам Міцкевича в їх домі, але нарешті спротивилися пошлюбленню їх дочки з малозаможним Міцкевичем і присилували її вийти заміж за старшого від неї, досить багатого графа Путткамера. Сю розлуку Міцкевич оплатив тяжкою та довголітньою журбою і навіть хоробою, в якій не раз думав навіть про самовбійство і від якої освободив себе після фізичного одужання так, як звичайно освободжають себе поети від душевного терпіння, геніальним поетичним твором, якому дав назву "Dziady"(поминки по померших), у якім передав історію своєї любови, як радше незвичайно сильний вплив чуття, що мучило його <...>». Цей твір «взяв свою назву від наполовину поганського празника поминок по померших, коли прості люди зносять на кладовище страви та напої і викликають уночі духів померших із того світа на гостину. Між тими духами являється також Густав, що покінчив своє життя самовбійством із любови і за те засуджений кожного року наново переживати свої передсмертні муки».

«По виході з в'язниці [у квітні 1824 р. — *Упоряд.*] Міцкевич увесь свобідний час пробув у Вільні, буваючи в різних патріотичних домах. Був також раз у своєї улюбленої, тоді вже графині Путткамерової. День розстання з нею він

зробив пам'ятним віршем, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

"Геть із моїх очий!" — Покорюся відразу.
"Геть із серця!" — І серце присилую я.
"Геть із тямки моєї!" — Ні, сего наказу
Не виповнить тямка моя, ні твоя.

Як тінь стає довша, чим дальше по небі
Йде сонце з полудня над сам океан,
Оттак моя постать — чим дальше від тебе,
Тим важчий на тебе насуне туман.

На кождому місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі.

Зайдеш у задумі в самітну комору
І брязнеш навмисно по арфи струні,
То зараз згадаєш: "Якраз в таку пору
Йому я співала ті самі пісні".

Чи гратимеш в шахи і злії пригоди
Твого короля заженуть до вира, —
Подумаєш зараз: "Такі були ходи,
Як наша остання скінчилася гра".

Чи сядеш на балю спочить на мінутку,
Заким підтанешний ще бас загудів,
І місце порожне побачиш в закутку, —
Подумаєш: "Він там зо мною сидів".

Читатимеш повість, де явно чи скрито
Коханую пару розбила юрба, —
То згорнеш ту книжку, зітхнеш сумовито,
Подумаєш: "Боже! се й наша судьба!"

Коли ж їй дав автор закінченє гоже,
По злиднях коханцям дав щастя й талан, —
Ти, свічку згасивши, подумаєш, може:
"Чому ж так і наш не скінчився роман?"

Втім блискавка в пітьмі нічній замигоче,
Від шелесту листя проснеться тиша,
Пугач десь застогне, в вікно затріпоче, —
Подумаєш: "Може, його се душа".

Так в кождому місці і в кожду хвилину,
Де грався я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі [1]».

Під час свого перебування в Одесі, з 17 лютого по 15 серпня 1825 року, Міцкевич відвідував графа Вітта — воєнного губернатора так званого Новоросійського краю, в гості до якого сходилося переважно польське товариство. «В салоні гр. Вітта Міцкевич познайомився з незвичайною в своїм роді дамою Кароліною Собаньською, вродженою графянкою Ржевуською, що по смерти свойого першого мужа вийшла заміж за гр. Вітта, потім за генерала Чирковича, а нарешті — за французького письменника Юлія Лякруа, властиво Ротшільда. Се була дама незвичайно товариська, розмовна та охоча до забав, і не диво, що також Міцкевич почув до неї симпатію. В її альбом вписав він вірш, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Судьбами різними в вир світа кинені,
Стрічаємося ми, як різні два човни.
Твій в барвах все нових та в панцирі мигоче,
Шовками вітер ловить, брилянтами блискоче,
А мій на волю бурі та морських страшил
Несеться без стерна з останками вітрил.
Як черв таємний грудь йому наскрізь пропоре,
І звізди в тьму зайдуть, компас я кину в море.
Розминемось чи ще стрінемось? Не ворожу.
Ти не шукатимеш мене, а я тебе не зможу [2].

---

[1] Сей вірш був перекладений 1899 р. і надрукований у «Літ[ературно]-наук[овому] вістнику» того ж року, т. VI, ст. 184—5. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Переклад написано д. 22 жовтня 1913. — *І[ван] Ф[ранко].*

«Вони справді не зустрілися ніколи більше, хоч пані Собаньська, пізніша пані Лякруа, жила і вмерла в Парижі.

До неї, мабуть, також звернений вірш п[ід] з[аголовком] "Niepewność", якого переклад подаю тут:

Як тебе я не бачу, не зітхаю й не плачу,
Та коли оглядаю, змислів теж не теряю.
Та коли надто довго я тебе не видаю,
То чогось мені треба, когось бачить бажаю.
І мені в серці туга те кидає питанє:
"Чи ти тілько подруга? Чи се, може, коханє?"

Як з очей мені щезнеш, я не можу й на мить
У душі своїй любий образ твій відновить;
Та проте почуваю я нераз мимохіть,
Що він тут ненастанно в тузі моїй стоїть.
І так знов мені туга повторяє питанє:
"Чи ти тілько подруга? Чи се, може, коханє?"

Хоч терпів я немало, не забаг ні на цаль,
Щоб іти перед тебе, виливати свій жаль;
Та йдучи без мети, хоч не знав я дороги,
Сам не знав, як в твої заходив я пороги.
Аж при вході журба задає знов питанє:
"Чи се тілько дружба? Чи се, може, коханє?"

Для здоровля твого я життя не скупив би,
І по твій супокій я до пекла вступив би.
Хоч палкої жаги нема в серденьку моїм,
Щоб здоровлєм я був для тебе й супокоєм,
Все-таки я собі повторяю питанє:
"Чи я друг лиш тобі, чи се, може, коханє?"

Як долоня твоя лиш спічне на моїй,
Обіймає мене якийсь любий спокій,
І здається, що сном легким скінчу житє.
Та живійше мене будить серця битє,
І мені голосне задає знов питанє:
"Чи се приязнь лише, а чи, може, коханє?"

І коли пісню сю я для тебе складав,
Віщий дух, мабуть, сам моїм духом владав,
І незчувся я з диву, й було невтямки,
Як зложилися рими, полилися думки.
І оце накінці знов кладу я питанє:
"Чи натхнула мене лиш дружба, чи коханє?"

З сею дамою в товаристві гр. Вітта та її мужа, а також гр. Генрика Ржевуського, її брата, Міцкевич літом 1825 р. відбув подорож на Крим, якого значну часть звідав кінно та пішо, і якого вражіння переробив поетично в своїх "Кримських сонетах". <...>

Вернувши з Криму, Міцкевич недовго вже пробував у Одесі. Восени того самого року він познайомився на короткий час із панею Залеською, якої щире прив'язання до нього зродило в його душі образ Альдони, героїні його поеми "Konrad Wallenrod". Можливо, що був би пробув у тім місті ще довше, бо в Москві, куди мав поступити на службу до міністерства заграничних справ, не було для нього вакантного місця. Та ректор Віленського університету Пелікан, почувши про його побут у Одесі та боячися його впливу на тамошнє польське товариство, своїми доносами прискорив його висилку до Москви. В день від'їзду, д. 29 жовтня 1825 р., Міцкевич, із жалем покидаючи Одесу, написав вірш, який подаю тут у перекладі на нашу мову:

Що ж, хоч кину сей город, хоч з очий би зникли
Жильці ті, що до мене серцем не привикли,
Про мій виїзд ніхто тут не буде в жалобі,
Ні одної слезини не лишу по собі.

Чого ж той жаль невчасний став перед мною?
Ще раз до самітного вертаю покою,
Немов про щось забувши. Зір мій невиразний
Ще раз верта й прощає сей покій приязний,
Ті стіни, що так много ночий, ранків много
Безцільного зітханя слухали мойого.

При тім вікні як часто вечір проводив я,
Виглядавши й не знавши, де й за чим тужив я!
Встаю, як нудно стане вниз глядіти з дому;
Стук кроків в самотині чується самому —
Все від дверий до дверий кроків безупинних...
Числю, як мірним тактом стукає годинник,
Або хрущик-стукачик, в дереві укритий,
Стука до жінки, мовби хтів поговорити.

Вночі мені сни снились приємні, привабні.
Ось і ранок! Чекають візники нахабні.
Їдем! Як без витаня вступав в ті пороги,
Так їду без прощаня. Щасливі дороги!

Тямлю, за молодих літ, з любої країни,
Від любих друзів і від милої дівчини
Я їхав і дивився, як між деревами
Мене прощали друзі, махали хустками, —
Я плакав. Любо плакать, як серце гаряче;
Байдужна старість сто раз болючійше плаче.

Мре легко молодий. Ще світа він не знає,
Прожить в душі братів та другів він гадає;
Та старець, що вже з віч йому зійшла полуда,
Не вірить ні в людські, ані в надлюдські чуда;
Зневірившися в світі і в самому собі,
Знає, що весь навіки він замкнеть[ся] в гробі.

Як полем, що під осінь ще з цвітків не голе,
Мандрівне пролітає перекотиполе,
Далеко здуте вітром з корінця сухого,
Хоч напіткає рожу й у корча ціпкого
Спочить захоче й мертві вплутає долоні,
Та вітер вирве знов і пожене в розгоні, —

Так я ім'я незнане й чужоземні мощі
Носив на многолюдні вулиці ті й площі;
Рої дівчат хороших зустрічав я щодня...
Чи з них котра захоче пізнати приходня?

Метелика хлопчина гонить у розпалі...
Зловив, зірнув і кинув. "Лети собі далі!"
Летім! На щастє крил не бракне ще й поету.
Летім і більш ніколи не знижаймо лету! [1]

<...> Останні часи у Римі плили йому вже не так весело, як за попереднього побуту. На його душу налягали иноді важкі прочуття. Дуже характерний вираз тим прочуттям він дав у вірші п[ід] з[аголовком] "Do matki Polki", якого переклад подаю тут:

ДО МАТЕРИ-ПОЛЬКИ

О мати-полько, як у твого сина
В очах искриться генія промінє,
Як із чола вздриш, що твоя дитина —
Горде, шляхотне польське поколінє, —

Коли, ровесних кинувши забаву,
Йде до старця, який співає думи,
Або чоло наморщивши з задуми,
Слуха, як предків повідають славу,

О мати-полько, злі його забави!
Клякни перед іконою Болящої найперше,
І глянь на меч, що серце їй кровавить, —
І в тебе ворог прободе так серце.

Бо хоч у мирі світ і зацвите цілий
І поєднаються і уряди, й народи,
Твій син покликаний до бою без хвали
Й до мученичества без надгороди.

Вели ж йому в яскиню самітну
Заздалегідь іти, лежати на рогожі,

---

[1] Написано в Одесі д. 29 жовтня 1825. Переклад писано д. 2 жовтня 1913. У перекладі я додав рядки 19 і 33 для доповнення строфічної будови. — *[Іван Франко].*

Вдихати гниль і вогкість, спать без сну
Із їдовитим гадом в однім ложі.

Там він навчиться свій під землю гнів ховати,
Думки свої в дні серця загрібать,
Мов сопухом гнилим, словами затрувати,
Потульним бути, як холодний гад.

Спаситель наш дитятем в Назареті
Іграв хрестиком і на хресті й умер;
О мати-полько, я б твоїй дитині
Будущі забавки давав уже тепер.

В'язав би рученята ланцюгами,
Впрягав би до тачок щодня, як слід,
Щоб не дрожав пізнійш перед катами
Та на вид шибениці щоб не зблід.

Не піде він, як давнє те лицарство,
З хрестом святую землю здобувать,
Ані, як новочаснеє вояцтво,
За волю кров'ю землю поливать.

Позов пришле йому невідомий шпигун,
Його поборе суд кривоприсяжний,
А боєвищем буде каземату бруд,
А присуд видасть ворог недосяжний.

А побідженому замість гробниці
Зістане деревище шибениці,
А слава лиш хиба — короткий плач жіночий,
Та згадка земляків у довгій пітьмі ночий.

"Сей вірш, написаний у Римі д. 27 падолиста 1830 р., дає нам поняття, які страшні образи будущини Польщі гнітили та мучили уяву поета [1]. Не диво, що такі важкі прочуття му-

[1] Щодо дати написання сего вірша в польськім письменстві висловлено різні погляди. Одинець у однім листі оповідає, що Міцкевич читав йому той вірш д. 14 падолиста 1829, та можливо, що тут помилка в цифрі року замість 1830. Антін Мазановський у своїй розвід-

сили збудити сильний неспокій та тривогу в його душі. Не диво також, що він почав шукати потіхи в релігії та запускатися думками в мглистий світ абстракцій та вірувань, у яких йому являлася безсильність розуму й потреба твердої віри в надприродну силу, що одинока може вивести його самого й його народ із тяжкої проби. Такими почуттями надихані також його вірші, писані в ту пору в Римі: "Rozum i wiara", "Arcymistrz", "Mędrcy" та "Rozmowa wieczorna".

І справді, два дні по написанню вірші "Do matki Polki" в Варшаві вибухло повстання, яке своїм першим вибухом усунуло зверхника російського уряду, вел. кн. Константина Павловича з його становища віце-короля польського, т. зв. Конгресового Королівства, а в дальшім ряді спричинило його від'їзд до Петербурга разом із тими полками царської ґвардії, що були призначені для стереження його особи. Польське військо, що стояло узброєне в краю і якого головним комендантом був царевич Константин, усе перейшло на бік повстання і стануло готове до бою з Росією. Се була дуже важна в своїх наслідках подія, а найважнійшим її наслідком була коротка та тяжка війна Польщі з Росією в р. 1831, яка на довгі десятиліття, ба аж дотепер, основно змінила політичний стан Польщі і скінчилася тяжким погромом, не стілько воєнним, скілько політичним та національним, що зробився темою остатнього великого поетичного твору Міцкевича, який являється на світ у отсій книжці».

Про що тут думать на паризькім бруку,
З міста приносячи слух, повний стуку,
Проклять і брехень, намірів невчасних,
Жалів запізнених, сварок нещасних?

ці про Міцкевича доказує, що вірш був написаний правдоподібно між 11 і 14 липня 1830, коли Міцкевич, виїхавши з Флоренції, доїздив до Ґенуї. Сам Міцкевич значно пізнійше в промові д. 29 падолиста 1847 заявив рішуче: «В Римі р. 1830, листопада 27-го, пишучи вірш "До матері-польки", я передчував повстання, котре за кілька днів вибухло у Варшаві». Се, на мою думку, рішає суперечку про дату того вірша <...>. — *І[ван] Ф[ранко].*

О горе нам, збігці, що в рік страшний чуми [1]
Тривожні голови несли геть з краю ми!
Де лиш ступили ми, йшов страх поперед нас,
І кождий наш сусід здавсь ворогом в той час;
Аж поки нас ось тут в тісний взяли ланцюг [2]
І ждуть, чи скоро лиш з нас кождий спустить дух.

А як на жаль сей світ не має вуха
І лиш новин страшних щохвиля слуха,
Що з Польщі раз у раз б'ють, мов із кладовища,
І смерти скорої нам зичить страж найближча,
І ворог здалека нас вабить, як гробар [3],
Коли і в небі вже не бачимо надії, —
Не диво, що в людях всіх бачимо прочвар,
Що світ нам остогид, набридли власні мрії,
Що, розум стративши, на себе плюємо,
І серед довгих мук одні других жремо.

Знижаючи свій лет, хоч птах не боязливий,
Минути я бажав той час громів і зливи,
І в пам'яти знайти край тіни та погоди,
Дитинячі літа, домашні загороди.

Щасливий з нас, хто, як лиш вечор западa,
З кількома другами при комині сіда,
І двері зачиня від гамору Европи,
І думкою в часи щасливі поринає,
Про рідний край марить і споминає.

---

[1] Рік 1831 був, як відомо, роком першої та настрашнійшої появи заразливої пошести в Европі, званої холерою. Вона замінила собою давнійшу чуму, яка, хоч і досі не вигасла в Азії, в Европі в XIX в. вже не появлялася. — *І[ван] Ф[ранко].*

[2] Міцкевич, очевидно, дуже прикро відчув ту військову організацію, в яку уняла Франція польську еміграцію. — *І[ван] Ф[ранко].*

[3] Натяк на те, що російський уряд закликав польських емігрантів до повороту на вітчину, прирікаючи їм амністію. Як додержувано тої амністії, се показано в драмі в сцені п[ід] з[аголовком] «Fischau». — *І[ван] Ф[ранко].*

Але про кров, що свіжо ще текла,
Про сльози, що від них вся Польща підплила,
Про славу, що ще не прогомоніла, —
Про них подумати душа ніяк не сміла.
Бо переходить же народ такії муки,
Що найяснійший зір темніє від розпуки,
Заламує сама Відвага руки.

В ті покоління, чорні від жалоби,
В той воздух, повен і проклять, і злоби,
Туди не сміла думка полетіти,
Де навіть птахам громів лячно жити.

О мамо-Польще, ти так свіжо в гробі
Положена, що й сил нема співать о тобі!

Чиї ж уста тепер сказати годні,
Що віднайдуть те слово чарівне,
Що чулість у розпуки твердь вітхне,
Що віко з серць підійме кам'яне,
Осушить очі, сліз віддавна не голодні?

Колись, як пімсти рик львиний ущухне,
І прогуде рев труб, і зломані впадуть
Фаланги ворогів, орел наш громом бухне
Край давніх гнізд Хороброго, і тут
Наїсться тіл, весь кров'ю оплине,
І врешті крила на спокій звине,
Останній ворог з болю прохрипить,
Замовкне й світу волю сповістить, —
Тоді, увінчане дубовими листками,
Покинувши мечі і відложивши зброю,
Лицарство наше десь веселою юрбою
Засяде із жінками та дітками
Послухать про минулі бої й грози,
Тоді заплачуть над батьків судьбами,
І не сплямлять їх лиць тоді ті сльози.

Днесь нам, гостям непрошеним у чужині
В цілій минувшині, в цілій будущині

Одна країна лиш лишилася така,
Де щастя трохи ще блищить для поляка, —
Се край дитячих літ. На все він нам зістане
Святим і чистим, як те перше кохане,
Не заколочене припімненем незгод
І не підломане надіями злудними,
Не перемінене потоком злих пригод.

Краї ті рад би я думками привитати,
Де рідко доводилося ридати,
Ніколи в гнів та лютість попадати,
Краї дитячі, де немов поздовж луки
Біг світом чоловік і знав лише цвітки
Хороші й гарнії, отруйні відкидав,
А на поживнії ні раз не поглядав.

Той край щасливий, хоч тісний, та ясний;
Як світ весь Божий, так він наш був власний
Яке ж нам все було своє та рідне!
Як тямлю все, що нас там окружало,
Від лип розлогих, де у холодку в погідне
Полудне нас, дітей, немало спочивало,
До кождого в потічку камінця,
Де кождий кутик був знайомий до кінця,
Аж до сусідської межі та загінця.

А як, бувало, і москаль явився,
То тим хіба нам пам'ятним лишився,
Що був у гарнім мундурі блискучім, —
Так ми вужа лише по шкірі знали...
І тілько того краю горожани
Одні друзями вірними зістали,
Одні опори в вирі тім ревучім.

Бо хто ж там жив? Братерство, свояки,
Сусіди добрі. Як хто з них умер,
Які ж приязнії були про них згадки,
І скілько пам'яток, жалоба як сумна!
Вірнійший пану був слуга там, ніж тепер
Тут, в чужині, бува супругови жона.

Там вояк довше тямить свою зброю,
Ніж тут син батька; по собаки страті
Щиріш там жалують ловці багаті,
Ніж тут народ по своїому герою.

І помогли тоді приятелі розмові,
І слово до пісень моїх сей-той метав по слові,
Як журавлі ті в казці на дикім острові,
Понад заклятий двір весною летячи,
А хлопець там сидів заклятий плачучи;
Птах кождий по перу йому додолу скинув,
Він крила приробив і до своїх прилинув.

О, щоб колись дожив я тої ще потіхи,
Щоб книга ся моя зайшла під сільські стріхи,
Щоб селянки, що там прядуть в зимовий день
І проспівавши вже улюблених пісень
Про дівчину, що так гру скрипки полюбила,
Що, слухаючи гри, та й гуси погубила,
Про ту царівну, що хоч гарна, як зоря,
Щовечір череду зганяла до двора, —
Аби взяли й сю книжку до руки,
Так само просту, як їх пісеньки [1].

«Оцей вступ до поеми, що зразу мав бути її епілогом, складається, як бачимо, з двох частей, що видаються писаними в різних часах і різних настроях. Перша часть (рр. 1—47) являється дуже понурим і, може, аж занадто песимістичним виразом того настрою, який пережив Міцкевич у Парижі при кінці 1832 р., попавши з тихого Дрездена в бурливий вир еміграції. Натомість друга часть являється виразом того заспокоєння в споминах про далеку батьківщину та про дитячі літа, яке знайшов Міцкевич, пишучи свою поему».

«Міцкевич полишив пам'ятку свого зацікавлення тою [Кримською. — *Упоряд.*] війною в латинській оді на честь Наполеона III, з нагоди здобуття Бомарсунда <...>. Написана в Парижі під свіжим враженням події, вона того ж ро-

[1] Оригінал написано в р. 1834, переклад д. 6—7 жовтня 1913. — *І[ван] Ф[ранко].*

ку була опублікована там же на окремій картці...» [Франко у книзі подає латинський текст оди, а після нього — переклад. — *Упоряд.*].

Як Амфітріона син утікача
Какуса* гонячи звірю в потилицю*
Скелі шпурляв, а дими та полум'я
Валив у пащу страшенно ревучу,

Так і під твоїм берлом, о Цезаре,
Ґалліі звитяжці, у беотійського
Медведя впавши, прегидкі яскині,
Заплямлені так незліченними

Убійствами та зрадами, — лад роблять.
До них з усіх усюд отсе летять
Народи — шведи, фінни, поляки —
На похорон розбійника страшного.

І кождий відбира своє та згадують
Преславного твойого діда силу,
В надії, що їм під твоїм щасливим
Пануванєм минеться давнє лихо [1].

«З тої оди можемо здогадуватися, що поет надіявся від тої війни деяких добрих наслідків також для Польщі. Його надії не справдилися тим разом, але війна та смерть царя Николая I мала дуже корисні наслідки для самої Росії, бо була початком духового пробудження російського народу, т. зв. ери реформ, що в значній мірі змінила суспільний та політичний устрій Росії...»

---

[1] Переклад писано д. 20 жовтня 1913. — *І[ван] Ф[ранко].*

ІЗ ЧЕСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВАЦЛАВ ВЕВЕРКА

*

Молотив молотни́к
На широкім тоці.
Загадався. О чім?
О дівчині-красі.

Ех, дівчина-краса
Під травою в земли —
Зв'яли рожі над нев,
Розмарини посхли.

Мов ціпами грудде,
Так о труну гуло, —
Кожда груда тоді
Била в серце єго.

Єго ціп, наче грім,
Ось о тік стугонить,
А на серці змія —
Чорна дума лежить.

Він гадає: коби
Мому пана сей ціп
Так по тілу гримів,
Аж би втовк єго в гріб! —

Ех, бо видер му пан
Чистий, прекрасний цвіт,
Погасив оченят
Чародійний блакіт.

«Стугони, ціпе мій,
Трощи груди єму;
А чень зойкіт єго
Збудить милу мою!»

Аж ту глип молотник —
Перед ним пан стоїть:
«Гарно, хлопче! — сказав, —
Так і всі молотіть!» —

І дуката му втис
В руку: «Ось тобі на!» —
Но чого се тремтить
Так рука в леділя?

Чом з твердих єго рук
Ось і ціп поваливсь?
Замісць мести чому
Сліз потік з віч полився?..

В руку поцілував,
В серці горе давить:
За дукат тра ліків
Хорій мамі купить.

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

ІЗ ПОЕМИ «БАР-КОХБА» [1]

ПРОЛОГ. ПРИ СТІНАХ ХРАМУ

Руїни єрусалимського храму. Серед розвалин тут і там виростає бур'ян та корчі. Головна стіна тягнеться поперек сцени. Під нею лежать і клячать купки жидів, чоловіків і жінок, різних літ. Матері уцитькують дітий, старці з подорожніми палицями і клунками на плечах, мужі з руками, пообвиваними ремінням, у поставах, як при молитві. Дехто лежить на землі і б'є чолом об мур або об землю. Інші в німому болю сидять і тупо дивляться перед себе. Пізно, вечоріє, звільна стемнюється.

---

[1] Подаючи тут перекладом кілька розділів із найновійшого великого твору чеського поета Я. Врхліцького «Bar-Kochba», ми лишаємо собі докладнійшу розмову про літературну діяльність і сей твір Врхліцького до одної з найближчих книжок «Літ[ературно]-наук[ового] вістника», а тепер тілько пригадаємо його історичну основу. По зруйнуванню Єрусалима Титом* минуло 50 літ. Жиди, розсипані по цілій Римській імперії, почали знов буритися і нарешті 133-го року вибухло в Палестині нове грізне повстання. На його чолі станув якийсь Бар-Кохба, прогнав римського легата з Єрусалиму, здобув кілька фортець і здужав продержатися майже рік проти напору римських легіонів, поки вкінці укріплений і боронений ним город Бетар не впав у руки римлян. Бар-Кохба скінчив самовбійством, жидів покарано удруге, ще тяжче, як за Тита. Се історична основа поеми. Та Врхліцький зробив головним її героїм не самого силача і вояка Бар-Кохбу, а високовченого столітнього рабина Акібу, що нібито був душею цілого сего руху, хоча історичні досліди виказали, що рабін Акіба не мав з Бар-Кохбовим повстанням нічогісінько спільного [див. статтю «Akiba» в Гаукковій «Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche», т. I «Енциклопедії протестантської теології та церкви» (*нім.*). — *Упоряд.*]. Що в поемі Врхліцького гудуть — де тихійше, де голоснійше — тони сучасних поетові болів, змагань і розчарувань, сего не треба й зазначувати. Власне ті ліричні тони оживляють його поему, як се бачимо тут ось у майстернім прологу. — *І[ван] Ф[ранко].*

Один голос

Де твій храм, о, промов нарешті! Де твій кивот заповіта, де твої обкурені вівтарі? Де співи псалмістів у святих хоромах? Де твій архієрей, що молився за весь народ в день примирення? Де твої пророки, де твій король, де сила твойого народу?

Другий голос

Мовчиш, а руїни говорять за тебе. Де був кивот, там гніздо лисиці, а серед каміння збурених вівтарів криються гадюки, замість співу псалмістів лунає ридання вигнанців і голодних путників, замість архієрея і пророків купи жебраків б'ють головами до німої стіни. Твій король у Шеолі [1], а сила твойого народа, то наруга над ним!

Усі

Горе! Горе! Горе!

Один голос

Як збіжжя під ногами женця, падемо без відпору. Чужі огні жруть наші міста і села, чужинець сидить за столами наших батьків і псів своїх годує вечерею наших дітий. Наш плач б'є до брам неба, а ти мовчиш уперто.

Другий голос

Римський вояк ходить там, де левіти* купалися перед святою жертвою. Твоє сонце глядить на стіни твойого міста і твойого храму і не закриває лиця. Місяць спускає там свої срібні сльози, та вони не потішать і не поможуть.

Усі

Горе! Горе! Горе!

Один голос

Адже ж не брехнею були твої заповіти і пророцтва про Месію, що ждемо його приходу? Чи, може, був ним той Йошуа з Назарету, що тут перед літами був прибитий на хресті? Не знаю, та не можу няти віри. Жду на правдивого посланця миру і побіди, щоб доказав з більшою славою і

---

[1] Шеол — жидівський Гадес. — *І[ван] Ф[ранко].*

величністю, що ти наш Бог і не одуриш нас. О, пошли, пошли його!

Другий голос

Тамтой товаришував з малосилими і жебраками, сам, бідний, їв при столі бідарів і через те не може бути твоїм посланцем, бо ти, опоясаний блиском, панує ш між серафимами і херувимами. Коли ж покажешся нам у своїй славі? Адже ж вона мусить затьмити славу Тита і Гадріана! Чом мовчиш? Промов! Адже ж ти не дурив нас, се ще одно, в що віримо. О, пошли, пошли його!

Усі

О, пошли, пошли його!

Входять Акіба і Мейр, проходять мовчки поміж рядами клячучих і зупиняються при лівім краю храмової стіни.

Акіба

Тут знову бачиш долю нашу всю:
Одно ридання вічне, вічний плач.
До мурів храму головами б'ють,
Та ще й за те нам їх благословити,
Бо сей скажений біль — то одинокий
Безсмертний свідок, що ми ще живі.

Мейр

Мені аж чудно, відки з кожним днем
Усе нові ряди беруться тут?
Ти прав, равві, гаразд, що тут вони.
Їх плач мене порушує до сліз,
Се ж явний доказ: є ми, живемо́!

Акіба

Хоч в притиску, в жалобі ненастанній!
Та як ріка пливе і попід ледом,
Так під обухом римського тирана
Жиє наш люд! Хто заглушить його?
При тій стіні лід нагло розломався:
Ми є, живем, і дихаєм, і чуєм,
Ми знов — народ, а се ж найстарша річ.

Мейр

Але який же вигляд на будуще?
Сьогодні здавлений ще тліє біль.
А ті стежки до хоромів Єгови —
Се продухи, що в них булькоче він,
До світла рветься. Та що буде завтра?
І найострійший притупиться зуб,
Глодаючи скалу. Зцілиться рана,
Мертвий спокій заляже всюди знов.

Акіба

Ледви чи так. Здається, сих стежок
До храму стін що день все більше й більше.
Що день чужії лиця бачиш тут:
Ідуть із Ідумеї*, з Вавилона..,
Мисль єдности вже обіймає всіх,
А горем одиниць зростає сила маси.
О Мейре, вір, старі пророцтва ті
Про нашого Месію — не брехня.
Він ще прийде, як слушний час настане,
Великий, більший, ніж у сні нам сниться.

Один голос

Адже ж не були брехнею твої заповітні пророцтва про Месію, що ждемо його приходу! Він мусить прийти, бо інакше дурили б нас твої пророки, твої уста, ти дурив би нас, о Боже, а ти не можеш дурити ніколи! Ждемо на нього день у день, щоб виповнив царство твоє, щоб воскресив з руїн твій храм і люд твій, щоб доказав, що ти не одурив і не можеш одурити. Чом отягаєшся! О, пошли, пошли його!

Різні голоси

(*майже омліваючи*)

О, пошли, пошли його!

Акіба

Чи чуєш се? То щирий голос люду,
То Божий голос! Він прийде, він мусить..!
О вір, пощо до старости такої
Держав би був мене отсе Господь?

Пощо б мої мандрівки і страждання?
Весь світ я обіймив і обіймаю.
Назви мені одне село чи місто,
Де б слід сих ніг старечих не лишився,
В Зефірії чи тут, у Арамеї,
У Етіопії чи на Евфраті,
Як в книзі, ясно в мислях всіх читав я
Те, що з чужих країн блудні прихожі
Ось тут кричать охриплими устами:
«Пошли його!» Прийде! Прийти він мусить!
Як ні, брехня — його закон великий,
Брехня — усі святі слова пророків,
Брехня — всі віщі образи й симво́ли,
Брехня — весь світ, він сам брехня найбільша!
Вір голосу народа! Він прийде!

М е й р

Ану ж вже був, та ми і не пізнали?
Стояв між нами смирний і убогий,
А ми не знали. Ні, не був се він!
Він мусить появиться в славі, в блиску,
Серед соток і тисяч ангелів,
Як судия, засяде між народом,
Де вдарить — бризнуть ріки аж до неба,
Світ захитається в своїх основах.
Так бачу я його...

А к і б а

Се давній блуд!
Він може вийти й з простого народа,
Без предків буде, та зате потомство
У нього без ліку — весь рідний люд.
Так надіюсь його...

М е й р

Щасливий ти в тій вірі!

А к і б а

Не вірою, я дійсністю щасливий.
О, глянь на все, що діється довкола!

Ворушиться, кипить по всіх усюдах,
Ще кілька літ, а замисли мої
Стать мусять ділом. Нині ще досить нам
Сих ветхих стін святилища Єгови,
Щоб день у день тут біль свій обновляти,
А біль — чудова закваска для діла.
Лиш мужа брак твердого, в повній силі,
Щоб був муж діла, як я — муж думок,
А буде все, чого жду й сподіваюсь.
Лиш мужа винайти! Все йде до перелому.
Нестерпне вже знущанє римських військ
І здирства римських консулів неситих,
Що мають маску Риму — не лице.
Вже бунт підносить голову кроваву
По всіх усюдах — тілько мужа треба,
Щоб силою свойого духа пхнув
Його в русло властиве і могутнє.
І зброї в нас є більш, ніж ти міркуєш,
На розказ Риму наші таки люди
Її зробили, та, як віддавать
Прийшлось, побачили, що чимсь вона
Не відповідна приписам. Римляне
Вже заплатили за роботу, зброя ж
При нас лишилась. У ямах глибоких,
В гірських яскинях, в тайних хідниках,
Де — думають римляне — є лиш наші
Гробй, лежить та зброя, жде, аж люд
Її ухопить на велику пімсту.
О, се велике буде воскресенне!
Лиш мужа б нам, щоб зрозумів і вивів
До ясної мети цілий мій план!

(*Виходять.*)

Входить Мірiам в убогім одязі і веде за руку малого Бар-Кохбу.

Мірiам

Бачиш, дитино! Отсе ми у цілн своєї довгої мандрівки!
Отсе храм твойого Бога, тут плачемо і стогнемо безутішно.

Б а р-К о х б а *(12-літній хлопець)*

Бачу тільки руїни, а серед них тіни — подібні до людей мого народа. Чого вони тут шукають, що тут роблять, мамо?

М і р і а м

Плачуть над зруйнованим домом Єгови.

Б а р-К о х б а

А він се терпить? Йому се байдуже, що плачуть?

М і р і а м

Злий римлянин запалив храм твоїх батьків, дитино!

Б а р-К о х б а

А Бог стерпів се?

М і р і а м

Як бачиш!

Б а р-К о х б а

А чого ж сюди ходимо всі?

М і р і а м

Щоб в і д ч у в а л и т е г о р е, дитино!

Б а р-К о х б а

Щоб наш Бог міг стерпіти наше пониженє! Сего не розумію, мамо!

М і р і а м

Мабуть, ми заслужили сего, синку. Мабуть, із сего горя повинні повстати сильнійшими і ліпшими. Мабуть, за тим і ходимо сюди. Не знаю, але тут бували наші батьки, то для того й ми прийшли сюди в турботі і стражданню.

Б а р-К о х б а

Щоб побачити зруйновану стіну і почути зойки тисячів!.. Ні, як може хтось бути таким злим і без чуття! Адже ж ти говорила мені, який пишний, гарний і великий був Сіон. А ти чей же не дуриш, мамо? І чом же так мушу бачи-

ти його в розвалинах, а його народ — у пониженню! Хочу відповіді! Чи ж міг бути такий лихий чоловік і такий байдужий Бог, що могли прийти дні ось такого спустошення?

Міріам

А таки бачиш, що прийшли...

Бар-Кохба

І знов питаю, пощо ти вела мене сюди?

Міріам

Щоб і ти плакав і нарікав зі своїм народом.

Бар-Кохба

Плакав і нарікав! *(Хитається і сідає.)*

Міріам

Ти втомлений довгою хідьбою, дитино моя?

Бар-Кохба

Так, утомлений, сон мене клонить.

Міріам

Пожди ще хвилину, відправмо святу молитву!

Бар-Кохба

Коло отсеї стіни?

Міріам

У тих руїнах, так як і інші.

Бар-Кохба

Як інші — ну, то плачмо і нарікаймо!

Вміщується між розжалоблений народ. Звільна нарікання притихають. Люди підносяться і виходять із руїн. Стемнюється щораз більше. Швидко лишаються на місці тільки Міріам і Бар-Кохба. Вона сідає знесилена, хлопчик тулиться до неї, опирає голову їй на груди і засипляє. Крізь пітьму проблискує велика звізда саме над чолом Бар-Кохби. З противного боку вертають Акіба і Мейр.

Акіба

Утих їх стогін і псалми плачливі,
І на руїнах засідає ніч.
Всі розійшлись, лиш самота лишилась.

М е й р

Хтось ще тут є, равві!

А к і б а

Так, жінку бачу.

М е й р

А хлопчика не бачиш коло неї?

А к і б а

Так, правда. Спить ось, тихе чудо неба.
Помалу йди, щоб не збудить його.
Дитячий сон — то святощі землі.

М е й р

Спокійно спить — і в сні зітхає мати.

А к і б а

І добре їм. *(Придивляється Бар-Кохбі)*
Який чудовий хлопець!

М е й р

Глянь, зірка над чолом його горить!

А к і б а

А блиск її на личку в нього грає,
В чудових рисах тих м'яких, солодких!
Глянь, золотаві кучері спливають
Йому на вид! Ти, певно, чув ту повість,
Як у Бітинії кесар Гадріан
Край ліса хлопця сонного знайшов,
Що в сні сміявсь і звався Антіной...*
Отсе подібне чудо! Як предивно
Звізда блищить, пала в його лиці!
Ні, навпаки, се він звізді дає
Красу, і блиск, і поваб.

М е й р

Справді диво!

А к і б а

І відки він тут з матір'ю прийшов?
Хто скаже нам? Досить, що він є наш
І що так гарний!

М е й р

А лице бліде.

А к і б а

Се від терпіння. Та Самсона силу
Я бачу в ньому.

М е й р

Чи збудить його?

А к і б а

Пощо? Колись його Господь розбудить.
Сей хлопець вибраний для діл великих,
Його рукою Бог покаже чуда!
Щасливий я, що днесь сказать се можу.

М е й р

І розпитать не хочеш, чий він син?

А к і б а

Господній — і сего мені досить.
Я з ним зійдусь, сего тепер я певен.

(Схиляється і цілує сонного Бар-Кохбу.)

Спи, сину зірки, аж тебе покличу!

М е й р

Він усміхнувся, а мати, бач, зітхнула.

А к і б а

На те і мати! Ну, ходімо геть!

(Відходять.)

Акіба ще відходячи задивляється на сонного Бар-Кохбу. Мла надтягає і заслонює звізду над його чолом. В глибині за великою храмовою стіною миготять великі блискавки без грому. Злегка здригається земля, через сцену пролітає А с м а в е т, апокаліптичний їздець, ангел смерти і знищення — величезний, лице тоне в млі, понад широким плащем видно білу труп'ячу голову і косу.

Асмавет

Всі, всі ви — всі засуджені на страту!

IV. ВИБРАНЕЦЬ ГОСПОДНІЙ [1]

Шатро на схилі гори Сіон. У глибині сцени заслона, котру відхиливши, можна бачити широкий круговид. Зліва — ліжко, справа — стіл і крісла. На столі листи і воєнні мапи. Квінт Тінеї Руф, кесарів легат, сидить при столі, затоплений у студіюванню мап. Тит Анній стоїть край великої задньої заслони.

Тит Анній

Є тут посли жидівської громади
І ждуть ще на останній послух, поки
Сповниться кесарів приказ.

Руф

(не підводячи очей)

Чого ж їм треба? Що я їм пораджу?
Нехай ідуть домів і будуть тихо.

Тит Анній

Шановні се і чесні люди, пане,
В очах горить вогонь, пророцька гордість, —
Се не бунтівники.

Руф

Рад вірить тому,
Та задля них ніщо вчинить не можу:

---

[1] Див. Пролог у кн. IX. В першій пісні поеми, що має напис «Стріча на горі Гаріцім» показано стрічу і розмову кесаря Гадріана з раввіном Акібою. З тої розмови Гадріян зрозумів, що добротою з жидами не порадить нічого і постановив доконати їх строгістю. Він велить своєму легатові заорати те місце, де стояв Соломонів храм і побудувати на ньому нове місто. В другій пісні п[ід] з[аголовком] «В долині Бет Ріммон» показано жидів, сполошених сими заходами Риму. Вони рішають боротися з римлянами до останньої краплі крови. Акіба обіцює їм на начальника Бар-Кохбу, котрого має відшукати. Збір висилає Акібу, Терадіона і Бар-Кохбу до римського легата, щоб зупинити його від розорювання Сіону. У третій пісні показано, як Акіба віднаходить Бар-Кохбу між гробами, і Бар-Кохба приймає гідність гетьмана. — *І[ван] Ф[ранко].*

Виразний є тут кесарів наказ,
На крок від нього вбік — загибіль наша.
Хто провідник у них?

Тит Анній

Старий Акіба.

Руф

О, знаю, знаю! «Де Мойсей не міг,
Дійшов Акіба», — так про него мовлять.
Крім него хто?

Тит Анній

Равві Терадіон,
Лід розуму, де той — огонь чуття.

Руф

І сього знаю — ті оба, то є
Ц і л и й Ізраїль. А хто ще є з ними?

Тит Анній

Якийсь ще незнайомий третій муж,
Та ростом, вродою богам подібний,
Проречистий, мабуть, як плуг скрипливий,
Але готов до діла.

Руф

Як зоветься?

Тит Анній

Бар-Кохба.

Руф

Ні, не знаю. Три їх є.
Акіба — се уява, Терадіон —
Се ум, а чим же є отой Бар-Кохба?
Ну, хай ввійдуть. Шкода балаканини,
Та хай їм буде. Тілько слухай, хлопче,
Не разом всіх впускай їх в се шатро,
Лиш по черзі, як тут мені назвав їх.
Се не міша, щоб кесарів наказ
Був сповнений т и м ч á с о м, поки я тут

Прогаюсь з ними — чисто риторично, —
Ти виконай його. Збери вояцтво,
Вели крадьмá з'орать святеє місце,
Де здавна славний Соломонів храм
Стояв, і там засновини положиш
Нового міста. Так наказ велить.
Ну, йди, таж розумієш?

Тит Анній

Все сповню,
Що зможу і як зможу.
(Відходить.)

Руф

То крутий,
Твердий, упертий люд! Я певний, Рим
Його залегко важить, ну, та Рим
На все собі позволить може, він
Се добре зна і своїм шляхом ходить.
Я лиш роблю, що він велить, що мушу.
Акіба!
(Входить Акіба.)

Акіба

Щастибі тобі, легате,
І Божий мир!

Руф

Витай мені, Акібо!
Жаль, що инакше привитать не можу,
Як би годилося для твого віку,
І старости, і слави. Ой, Акібо!
Ідеш стрімким і небезпечним плаєм;
Чим вище йдеш, тим глибше впасти можна.
Рим не зігнеться, вір, у нього ноги
Зелізні, хоч худа його вовчиця,
Синайських таблиць не злякаєсь він,
Се пам'ятай, старий премудрий мужу!

Акіба

Старий, мій пане, се є дійсна правда, —
Та чи премудрий я, се зна Господь;
Добра свого народа я бажаю.

Р у ф

І шляхом бунту?

А к і б а

Бунту? Ні, мій пане!
Вперед з'ясуймо, що зовеш ти бунтом.
Великий Рим, се знає кождий з нас,
Ми — мурашки...

Р у ф

А хтіли б бути львами!
Равві! Вся мудрість має свої межі.
Ти вчений і старий, то тим певніше
Міг зрозуміти, як марна та сварка.
Рим має с и л у, ви — його р а б и.

А к і б а

Сих слів ти не повинен був сказати.
Хто брата зве рабом, той сам в тій хвилі
Є раб надмірної своєї сили.

Р у ф

Байдуже Римові така гра слів,
Ми маєм силу, ну, а ви — раби.

А к і б а

Великий Рим — се правду ти сказав, —
Великий на вазі людської долі,
Але на Божій, бач, вазі ми більші.
Сего ти й не піймеш, поганець! Ми — щось більше,
Дали ми світу Б о г а.

Р у ф

Але світ,
Як бачиш, далі йде собі з б о г а м и.
Се, вчений мій равві, є лиш гра слів.
Де міць, там право. Ну, де був ваш Бог,
Коли вперед римляни в край ваш впали,
Коли вперед смолоскип кинув Тит
У храм його святий? Боги ж поганські,

З котрих в нерозумі своїм смієшся,
Зовеш їх витвором голов безмізких, —
Перемогли понурого Єгову.
Конець — вінець. Сьогодні ви є труп.

А к і б а

Не так зовсім, мій пане, як здається.

Р у ф

Чого ж вам треба? Втоптані у порох,
Розтрощені...

А к і б а

На що всі мають право,
Кому те сонце світить! Хочем жити.

Р у ф

Хто ж вам боронить? Жийте, як вам любо,
Та мусите к о р и т ь с я, в тім і все.

А к і б а

Кориться, се, по-твойому, зректись
І Бога, краю й матірньої мови...

Р у ф

Бог, мова, край — та ну! Слова, слова!
Ти вчений, ти оглянув світ увесь,
Як можеш у с л о в а х в'язати д у х а?
Дух — переможець. Нині се дух Рима,
Не ваш дрібний, вузький гебрейський дух,
Що дбає про Сіон і Ґаріцім*.
Рим, його дух панує нині світу,
А ви — дрібне, засліплене сектярство
На шляху під колесами його.
Він вас роздавить, бо на те він Рим.

А к і б а

Такий малий не є наш дух, о пане,
Яким тобі здається з римських башт,
Перед якими й Ганнібал* схитнувся.
У вас є Сціпіони*, Цезарі*

І Августи* — пошана їм і слава! —
Та на вазі духовій, вибач, пане! —
Вони нам не рівня. Ми люд малий,
Від віку битий. Мов малий островець,
Від віку серед моря чужини
Поклав нас Бог. Невпинний бій — се наша
Історія. Ми все були серна,
Що до смерті цькують стрільці неситі.
Не хочемо нічого, тільки змоги
Жить, розвиватися в законних межах,
Які від віку є в нутрі людському.
Ви більші силою, се вам призна́ю,
Ми — більші духом.

Р у ф

Сила також дух!
Де ж би взялась та сила, мудрий діду,
Без духа в боях? Ми здобули світ,
Вас здибали на тім далекім шляху,
Ви буритесь — і ми вас зметемо.
Ви мов чужа заноза в нашім тілі,
Тож геть її! Се ясно, мудрий діду!

А к і б а

Не так-то ясно. Пощо ж воскресив нас
І на видовище подій поставив
Незвісний дух, що ми зовемо Богом?

Р у ф

Се, друже мій, його річ, а не наша.

А к і б а

Так признаєш і сам його, легате,
Значить, він єсть, і Рим його призна́є,
Великий Ягве непоборних сил,
Що вів Саула й Юду Маккавея*,
Що й нас веде й до тебе мовить мною.

Р у ф

Я знаю тільки бога переможця,
Сей зветься Рим, — а чом мовчить ваш Бог?

Акіба

Згрішили ми, мабуть, нас знать не хоче,
Та знаєм ми його й будемо знати!
Хіба ж брехня ті таблиці синайські?
Чи сном була Давидова хвала?
Була марною велич Соломона?
Нас не зламали ті літа неволі
Край вавилонських рік, не знищив Тит,
Ми все народ, потоптаний, малий
Та висміяний, та проте народ;
Так жиємо, хіба б наш Бог віднині
Не хтів про нас і знать. Те, що ми є,
Що почуваємо себе народом,
Ліпшим за всіх і вибраним між всіми, —
Се наша сила, наш тріумф, побіда!
І в кігтях злої вашої вовчиці,
Що залягла півсвіта своїм тілом,
Ми дихали, єсьмó, жиємо доси!
Сего не заперечиш ти, легате!

Руф

Вовчиця та, що з неї ти смієшся,
Не простягала лап, щоб вас розшарпать
Зовсім, на порох; инші наміри
І инші ціли кермували нею.
Занадто ви дрібні, равві учений,
Щоб простягать на вас спіжеві лапи.
Коли така прочвара кинесь бігти,
Ковтать простір перед собою вольний,
То що там їй тернина, що припадком
Уб'ється в лапу? Бестія летить,
Рве, жре і топче, що на шляху здибле, —
Терн потім, аж по всіх тріумфах бою
Спокійно вилиже — то Рим і ви!

Акіба

Прочвара, мовиш, — се мені досить!
Світ нас розсудить, як оба ми — порох
Забутий — тлітимем. Даруй, що я
На хвилю стурбував твій супокій.

Ви знищити нас хочете? Ну, знищте!
Одно зістане, та не вам на славу,
Що с в і т л о ми несли на межі світа,
Де ви н а с и л ь с т в о м панувать хотіли.
Та світло все ще рівно в нас горить,
Воно з Мойсеєвої йде купини,
Воно безсмертне! Що ж ще більш сказати?
Ви з'орете собі святий Сіон,
Збудуєте на нім новеє місто,
І де колись стояв кивот завіта,
Там стане грецький, римський двір — Бог знає.
Новий, знать, Вавилон паскудства й зла.
Се все можливе. Виполете нас,
Як хопту з коренем на сьому місці,
Де Аронів пруток колись-то цвів, —
Та жида ви не знищите, він вічний,
Як все людство.

Р у ф

Геть звідси, лихословче!
Лиш старість ще охороня тебе.

А к і б а

Лиш старість? Ні, мій захист є Господь!

(Відходить.)

Р у ф

Фанатик! — Хай ввійде Терадіон!

Заслона відхиляється, входить Х а н і н а бен Т е р а д і о н, ступає наперед, кланяється і стає перед Руфом.

Р у ф

Чи ти Терадіон?

Т е р а д і о н

Вам до послуги, пане!

Р у ф

Чого від мене хочеш?

Терадіон

Ти чогось
Від нас ось хочеш, пане!

Руф

(подразнений, суворо)

Я хочу́
З'орати ваш Сіон-гору, де храм ваш
Стояв, хочу там місто заснувати,
Що Елія Капітоліна буде зватись
На посміх вам і вічну осторогу.

Терадіон

Се ти все хочеш? То не мудро, пане.

Руф

А що ж було б мудріш, равві учений?

Терадіон

Зробити те, що мож, легате славний.

Руф

А я се не роблю?

Терадіон

Ледви, мій пане.

Руф

Чому ж, равві, коли в руках є міць.

Терадіон

Міць — ще не все.

Руф

Чого ж ще треба?

Терадіон

Сили.

Руф

І силу маю.

Терадіон

Маємо і ми.

Руф

Спинити нас?

Терадіон

Се не сказав я, пане.

Руф

В чім ваша міць? До храму стін старих
Товкти лобами і псалми ті мимрить,
Люд бунтувать, що жив без вас би тихо
І вдячний власти, що дає всім жити.
Мовчи, мовчи! Се знаємо напам'ять:
Се ви, раввіни, свого краю згуба,
Ви струп їдкий, з якого йде отрута
У всі найдальшії сустави. Ви
Чума для Риму. Бачу се виразно.
Вас перших слід здушить, зломить, стоптати,
І буде мир, а з вами — ні, ніколи!

Терадіон

Попробуй лиш!

Руф

Попробую, равві.

Терадіон

На все ти маєш міць, легате царський, —
Та нам що з того?

Руф

Я вас добре знаю!

Терадіон

Не знаєш, пане! Й думкою не збагнеш,
Чим людям є пророки.

Руф

Бунтарями!

Терадіон

Не бунтарі ми — свідомість народа
І його сила.

Руф

А ми стопчем вас.

Терадіон

Нас можна, пане, бо нас мало є,
Та не народ увесь — бо сей безсмертний

Руф

З такими не говорю, як Акіба.

Терадіон

Я, пане, Терадіон, супроти него
Холодний розум, другий полюс світа.

Руф

Мені байдуже. Мов, чого бажаєш?

Терадіон

Нічого, пане.

Руф

Так чого ж приходиш?

Терадіон

Бо ти щось хочеш, чого ми не хочем

Руф

То я раввінам маю сповідаться?

Терадіон

Ні, не раввінам, лиш собі і Богу.

Руф

Собі? Та в чім? Ти ж знаєш, я легат
Від Рима. Богу? Я його не знаю.
Мої боги — се боги Рима, тим я
Здам відповідь.

Т е р а д і о н

Як ти на тім спокійний,
То й я мовчу.

Р у ф

Ну, так скажи, що хочеш!
Спинить мене від моїх намірів?

Т е р а д і о н

Ні, пане, лиш оберегти тебе.

Р у ф

А перед чим, равві?

Т е р а д і о н

Поперед всего
Перед твоєю міццю, що її
Звеш силою.

Р у ф

А як се, мій равві?

Т е р а д і о н

Зовсім попросту. Ось маленьку притчу
Скажу на се. Раз вийшов лев із гір,
На лови вийшов, гордий, повний сили,
Скакав по горах, біг по рівнині,
До броду просто, де при світлі зір
Пили газелі. П'яний силою
Своєю, він не чув, як павучок
Малий, рудавий вплутався у лапу
Його космату — біг і біг все далі,
Добіг до цілі, гарну, ситу ланю
Ніс на поживу своїм молодим
І гордо їм поклав її в берлозі
У тіни скал — та втім сам впав при них
Павук дрібний шпигнув його у лапу,
І поки гордо біг він по долині,
Отрута в суставах міцних сочилась
І розпливалась в тілі далі й далі,
Аж вхопила його: при вході в яму
Він трупом впав над здобиччю своєю.

Р у ф

Сю байку знаю: Рим — лев, ви — павук!
Та вір мені, могутнє тіло льва
Від сеї краплі трути не подасться, —
Її осилить, стравить — стравив більше.

Т е р а д і о н

Колись комар Немроду вліз у вухо,
Немрод сказився, бо вижер в нього мізок.

Р у ф

До байки байку — з Богом, мій равві!
Нічим і ти не ліпший від Акіби.
А хто сей третій, що ще там чекає,
Бар-Кохба на ім'я?

Т е р а д і о н

Пізнаєш зараз.

(Відходить.)

Р у ф

Той запалом огнистої промови,
А сей догадками байок дитячих
Рад зупинить летючії колеса
Всесвітньої судьби — безумці!

(Знадвору чути чимраз дужчий галас.)

Що се
За гук? Мабуть, Тит Анній вже сповняє
Мої накази й буриться народ...

(До шатра впадає Тит Анній, обдертий і без меча.)

На Марта, що там сталось?

Т и т А н н і й

Твій наказ
Я хтів сповнить. Вже впряжений в ярмо
Бугай чекав при плузі, щоб з'орати
Гору, сигнали дано з туб, окличник
Чита едикт цісарський — мертво, тихо..
Бліді, мов стіни, муж при мужі вколо

Стоять, уста лиш рушаються стиха
Та руки, що руде волосє рвуть.
Прочитано, і воїн шарпнув повід...
Втім з тиску виступив муж-велитень,
Підняв п'ястук, бика в чоло як гримнув —
Сей впав, немов простертий вдаром грому,
А муж грізний ревнув, мов голос суду:
«Так буде всім, чия рука зухвала
Сеї землі святої доторкнеться,
Що є Єгови власність!» Крик гучний
Був відповіддю. Я велю воякам,
Щоб запряглись в ярмо й орали скибу,
Та як бика вперед одним ударом
Звалив на землю, так почав валити
Страшною силою між військом вколо, —
Що вдар — то смерть. За ним юрба скажена,
І град каміння військо розігнав
І докінчив, що розпочав п'ястук.

Р у ф

О, — стид вам і тобі!

Т и т А н н і й

Піди, глянь сам!
Постав мене супроти легій Ганнібала,
Супроти львів чи пажирних гієн,
Я й вусом не моргну. Та з божевільним
Фанатиком бороться я не вмію.
Одно лиш знаю: не з'орать нам тої
Гори, весь люд стоїть супроти нас.

Р у ф

Ми з'оремо гору, хочби весь легіон
Там мусив полягти муж коло мужа
Під п'ястуками велитня отого, —
Та й він зомліє. З'оремо гору!

Шум битви чимраз дужчий. Входить Б а р-К о х б а без оружжя, в простій одежі, густі рудаві вуси спливають йому багатими хвилями на груди, а довге волосє обіймає, немов рамки, могутню голову з львиним виразом. Спокійно він наближається до Руфа, що вдивляється в него без змішання.

Б а р-К о х б а

Бен Акіба й Равві Терадіон
Прийшли сюди просити; поки ти
Їх вислухав, зухвалі клеврети
Вже почали сповняти твій наказ.

Р у ф

А що тобі до того?

Б а р-К о х б а

Чесний муж
Ніколи так не зробить. Се був підступ.
Послухай, що тобі скажу, легате!
Додому йди й скажи там: хоч би Рим
Увесь із гір своїх сімох прийшов
Сюди з цілою силою своєю
З цілого світа, не зогне Сіона,
Не з'оре поле, де був храм Єгови.

Р у ф

Я сам роз'орю!

(Хоче йти до заслони.)

Б а р-К о х б а

(простягає руку)

Гов! Назад, легате!

Ціла заслона відірвана паде, жидівський люд, узброєний до бою, валить серед голосного крику і окликів на сцену, на його чолі А к і б а; ззаду видно, як утікають римські вояки, при вході лежать трупи побіч убитого бика і перевернутого плуга. Бар-Кохба показує простягненою рукою вглиб сцени, Руф уступає.

Р у ф

А хто ти, варвар?

А к і б а

(виходить наперед, вітхненний)

Вибранець Господній,
Повстав новий Саул, новий Давид,

Самсон новий серед ворожих тисків!
Ріг сил своїх Господь зілляв на нього,
Свій грім вложив в його міцну правицю,
Свій блиск — у його око, ангелів
Сто при боці його поклав, щоб крили
Чоло його стоокими крильми.
Його стріла ворожа не досягне,
Великий він серед дрібних ітиме
По головах топтати ящірок;
Зубами вп'ється в грудь старій вовчиці,
Аж та в ногах його заллється кров'ю.
Бар-Кохба — се великий син звізди,
Твій цар новий, народе, твій Месія!

Народ з усіх боків обступає Бар-Кохбу, деякі клякають перед ним і цілують його одіж. Він стоїть, схрестивши руки на грудях, недвижно.

А к і б а

Благословлю тебе! Я, що пройшов весь світ
І бачив у пониженню свій люд,
В тобі його воскре́сення витаю!
Ти — лев Іуди, Якова звізда,
Ти подихом палким уст своїх заб'єш
І Сатану, як мовив Ісаія!
Ти — насі наш*, ідеш ти без меча,
Бо в рамені твоєму є вся сила.
Та я опережу тебе мечем владання,
І сядеш ти на білого коня,
А я держатиму покірно стрем'я,
Як свойому царю. *(До Руфа)* А ти, легате,
Спіши до Риму й мов: «Повстав Ізраїль,
Тепер не є він безголове тіло».
Ізнов помилував Господь свій люд,
До храму стін вже не товктимем лобом,
А крикнем настріч свойому цареві,
Що звесь Бар-Кохба і є син звізди.

Серед чимраз більшого крику народ відводить Бар-Кохбу. Руф і Тит Анній поглядають за ними в німім остовпінню.

Руф

Швиденько треба слати вість до Риму;
Пожежа буде більша, ніж я думав.
Акіба — то чутє; Терадіон — то розум.
Бар-Кохба ж більш усіх їх, він є діло.

У п'ятій пісні п[ід] з[аголовком] «Господнє військо» показано табір Бар-Кохби між Бетаром і Єрусалимом. До Бар-Кохби зійшлися великі купи жидів, та щоб вибрати з-поміж них собі військо, він видумав важку пробу: кождий вояк на доказ своєї твердости має відтяти собі палець лівої руки. Сам Бар-Кохба перший дає приклад на собі, а коли мати одного вояка не хоче позволити, щоб її син калічив себе, Бар-Кохба замість нього утинає собі ще один палець.

VI. ТУР-СІМОН

Вал твердині Тур-Сімон. У глибині вбогі стріхи домів і вежі. На валі шатро полководця, проти него ставлять римські вояки сім хрестів, а інші викопують сім ям, усе одну яму під кождим хрестом. Перед шатром польове крісло.

Перший вояк

(занятий при хресті)

Цікаво, хто буде прибитий до тих хрестів?

Другий вояк

(занятий при ямах)

А хто буде закопаний у ті ями?

Центуріон

Може, ще й ви самі, коли так сподобається полководцеві і коли не будете на час готові. Зрештою, ті хрести і ями для полонених жидів, яких учора спіймала наша сторожа і які мають зараз стати на допит перед полководцем.

Перший вояк

(при хресті)

Ми готові, пане. *(Злізає з хреста.)*

Другий вояк

Ми також, пане! *(Вилізає з ями.)*

Сигнали до бою, заслона в шатрі відхиляється, виходить Квінт Тіней Руф, з ними легіонери і центуріони зі знаменами і тубами.

Р у ф

(сідає)

Як прозвано мене? Тираном Руфом?
Ну, хочу заслужить на се ім'я.
Що доси я чинив — се лиш прелюдія
Була страховищ тих, які почну тепер.
Злу славу тут лишив колись Квієт,
Я гіршу лишу, хай попам'ятають
Ті вперті твердошийці, хай пізнають,
Що жартувати з Римом нерозумно.
Ведіть сюди жидів тих полонених,
Нехай говорять, а то я розв'яжу
Уста їм! *(Воякам)* Знаряди до мук приладьте
І дров під всі хрести й підпал кладіть.

Труби. Римські вояки приводять пов'язаних жидів, їх чотирнадцять, мужів і жінок різних літ; у всіх руки зв'язані назад, усі вони нанизані на один шнур.

Р у ф

Заким засуджу вас і дам сповнити
Скаранє всім бунтівникам на пострах
В цілім Ізраїлі, жадаю двох річей.
Хрести сі бачите? Вал Тур-Сімона
Нехай ясує скрізь по всій Юдеї,
Що Рим брикання вашого не злякся.
Чи скажете охотно все по правді,
Чи збрешете, мовчатимете бутно,
Все ж мете висіти — хто є мужчини,
А хто жінки — закопані по пояс
Під мужами будуть шакалам жиром.
Від мук лише ще можна вам спастися
Признанєм щирим, та ніяк від смерті.
Мов, діду! Всім, мабуть, ти голова,
Мов перший, як повстала думка ся,
Що було першим приводом до бійки
Між римським військом і жидів юрбою?

С т а р е ц ь

Що маю мовить? Ти ледви повіриш,
Та я скажу по правді. Вчора в той час

Я був щасливий батько й тесть щасливий:
У нас було весілє в домі, гучно
Ми йшли, щоб обряд довершить святий,
Та нам на горе здибав нас на шляху
Ряд римських піхотинців. Ті завзято
Наскочили на дружб, що задля жертви,
Як наш святий наказує обичай,
Несли два птахи, білі голубиці;
Пташат їм вирвали, здавили горло
І серед грубих жартів ну ж тручати
Із рук до рук, а далі і під ноги.
Тут наші сперлися, мечі заблисли,
У відповідь камінє засвистало,
І римський ряд побитий геть розбігся.
В порядку ми до обряду пішли,
Що виконаний був без перешкоди;
Аж уночі, як при пирі весільнім
Сиділи ми, прийшли значнійші сили,
Дім запалили нам над головами
І в хату впали з голими мечами.
Рубали всіх, хто їм попав під руки,
Нас пов'язали й привели сюди.
Отсе тобі вся річ по щирій правді.

Р у ф

(сміється)

Так маєм тут при купці все весілє!
Ну, я подбаю вам про відповідну
Весільну ніч! Яке зухвальство, старче,
Противитися римському вояці!
Се ж честь тобі, як він тебе полає,
Пожартувати зволить із паршивим!
За пару голубів — і зараз бійка!
Се ж видно, що ви зачіпки шукали,
А не чого! Ну, а тепер скажи,
Де військо те жидівське табориться?
Де пробува Бар-Кохба ваш грізний?
Чи много вже навербував народу?
Все нам скажи, що сам про теє знаєш!

Старець

Ніщо не знаю, то й сказать не можу,
А якби й знав, тим менше би сказав, —
Адже ж не зраджу я закон Господній,
Ні люд його; тут дармо ти питаєш.

Руф

Повісьте жида тут на перший хрест,
І розгнітіть огонь у него під ногами,
То швидко він не те почне співати.

Старець

(поки його ведуть)

Великий Бог, володар сил небесних,
Йому хвала хай буде з віку в вік!

Руф

(кивнув на мужа, що стояв за старцем)

То ти жених щасливий?

Муж

Жених смерті.

Руф

Ти чув моє питання, говори!

Муж

Від мене ти не вчуєш більше того,
Що мовив попередник мій і тесть.

Руф

То будеш висіти, так, як і він.

Муж

І так же Пана сил хвалити буду.

Руф

Як хочеш!

(до вояків)

Прив'яжіть його на хрест
І під хрестом огнище розпаліть.

Тим часом старця прив'язано до хреста і розпалено огонь під його ногами.

Старець на хресті

Суд Господень над тими,
Що судяться зо мною;
Воюй тих сам, о Боже,
Що на мене воюють.

Візьми свій щит і панцир
І встань мені на поміч,
Зо списом встань в дорозі
Тим, що на мене тягнуть.

Промов мойому серцю:
«Я є твоє спасеннє»;
Хай стидом ті затліють,
Що хтять мене згубити.

Хай з соромом тікають,
Немов від вітру трина,
Нехай їх ангел Божий
По всіх краях розсіє [1].

Руф

(до жінки, що стояла за мужем)

Ти молода?

Жінка

Се ти вгадав відразу.

Руф

Жінки звичайно все є повільнійші,
Тож, надіюсь, ти борше скажеш дещо.

Жінка

Не більш, не менш, як мій жених і тесть

Руф

О плем'я завзятуще! Ось і видно,
Що всі ви в змові. Позривайте з тіла

---

[1] Псалом 34, зач. 2 — 6. — *І[ван] Ф[ранко].*

Їй одіж і віпхніть її до ями
Під тим хрестом, де висить муж її!

Ж і н к а

Хоч у стражданню, все ж таки ми разом, —
Хай славиться предвічний Саваоф!

Вояки тимчасом прив'язали мужа на хресті і запалили огонь під його ногами. Інші кинулися на жінку і рвуть у неї одіж.

Р у ф

Ай, гарне-бо дівоче тіло! Чарку
Сюди! Без Бакха* не бува й Венера.

Два вояки відходять до шатра і приносять амфору і чарку, наливають до чарки, і один, приклякнувши, подає Руфові повну чарку.

М у ж н а х р е с т і

Господь — мій захист, моя сила,
Готова поміч в кождій долі,
Хай світ валиться — не боюся,
Хай гори проваляться в море [1].

Р у ф *(п'є)*

Весільна ніч вам буде дуже гарна:
Опівночі шакал тут і гієна —
То буде твій жених, йому ж Каркайло
Край голови таке шепне до уха,
Що кров уся йому зітнеться в жилах.

Віддає чарку воякові, сей наповнює її знов. Руф п'є. Тимчасом вояки вкинули голу жінку по груди до ями.

Ж і н к а в я м і

Спаси мене, о Боже,
Аж в душу ллється вогкість,
В болоті потопаю
Без дна, в глибокій глині.
Вже висхло в мене горло,
Зомліли в мене очи,
Лиш за тобою, Боже,

---

[1] Псалом 45, зач. 2 — 4. — *І[ван] Ф[ранко].*

Все озираючись.
О вирви мене, Пане,
З багна, не дай, щоб тая
Глубінь так і зімкнулась
Мені над головою! [1]

Р у ф

Там хлопець ще, нехай приступить ближче!

Сторожа відв'язує хлопця і ставить його перед Руфом. На хлопцеві верхня одежа подерта, він сміло дивиться в лице легатові.

Чей хоч отсе пискля нам дещо скаже.
Хто ти? Дразнить мене твій вид зухвалий.

Х л о п е ц ь

Я брат отої жінки, що ти мучиш.

Р у ф

А кілько літ ти маєш?

Х л о п е ц ь

Одинадцять.

Р у ф

Глянь на хрести! Один з них буде твій,
Таку ж саму дістанеш також ватру
Під ноги, як не будеш говорити
І не відповіси на всі питання,
Що твоєму вітцю й сестрі завдав я.

Х л о п е ц ь

Не відповім, як Бог є надо мною.

Р у ф

То й говорить не буду я з тобою, —
Чей діти моїх намірів не спинять!

Х л о п е ц ь

Се вже твоя річ, а моя — терпіти.

---

[1] Псалом 68, зач. 2 — 4, 15 — 16. — *І[ван] Ф[ранко].*

Руф

Чи вже й дітей втяг бунт у сіть свою?

Хлопець

Ті перші все бували в ній, легате.
Не знаєш нашої історії, як видно,
А то б ти знав про долю Маккавеїв.
Вони не вимерли в Ізраїлі і доси, —
Як хочеш, сам тобі я те докажу.

Старець на хресті

Держись, мій сину!

Муж на хресті

Господу хвала!

Жінка з ями

Все витерпи, мій братику, за Бога
Й його закон.

Хлопець

Сповнить його Бар-Кохба!
І що я варт, де так терпить мій батько,
Сестра і муж її? Ось я вам, нате!

Сам скидає з себе одежу і входить між вояків, ті хапають його і тягнуть до третього хреста.

Руф

Се божевільні!

Всі в'язні

Так, для Господа
Ми божевільні, слава Саваофу!

Руф

Так говорить не хочете?

Всі

Ні слова,
Лиш се одно: великий є Господь,
Із кігтів лева подасть нам свою руку,

З-під жорнового каменя нас вирве
І посадить на трон своєї слави,
Де в блисках запанує Ізраель.

Р у ф

Так на хрести їх всіх і всіх до ям,
Огні паліть, одежу з них зривайте,
Хай знають, що є Рим і міць його.

В ' я з н і

Та наймічнійший є Господь всіх сил.

Р у ф

Побачимо, хто буде наймічнійший.
Вина сюди!

(Вояк подає йому повну чарку, він вихиляє її і відкидає.)

Оттак, схрестивши руки,
Я налюбуюся на ваші муки.

Вояки повідв'язували решту в'язнів і пороздягали їх, мужів поприв'язували до хрестів, жінок повтикали до ям під хрестами і порозпалювали огні під ногами розп'ятих. Втім у глибині сцени зчиняється рух, купа війська входить на вал.

Ц е н т у р і о н

(до Руфа)

Отсе шпіони наші повернули.

Р у ф

Хай стануть тут! Сі швидко скажуть нам,
Чого від тих ми не змогли добитись.

Центуріон приводить трьох римських шпіонів, що низько кланяються Руфові.

Р у ф

Ну, Сергіє, що там?

Ш п і о н 1

Злі вісти, пане.
Дочка твоя учора проїжджала
Близь Бетару. Випадком нещасливим

Їй вісь зламалась, бо в бігу прудкому
О камінь вдарив упряг. Щастя ще,
Що без ушкод — її боги спасли —
Вона зіскочила із воза звинно.
Щоб вісь нову до воза доробити,
Слуга взяв перше дерево край шляху,
Та ледво в вітрі свиснула сокира,
Аж ось юрба жидівська, що спокійно,
Ба ні, злорадісно на все дивилась,
Ні пальцем не кивнувши для підмоги, —
На військо кинулась, мовляв: патик сей
Святий і допускаєсь святокражі,
Хто доторкнеться до його рукою.

Р у ф

Все, все святе для тих людий усюди!
За всім зорять, за всім знаходять привід
До бунту й опору. Ну, далі, далі!

Ш п і о н

Був се один з тих прутиків святих,
Що, скоро як уродиться дитина,
Садять у землю, і росте з дитятем
Аж до його весілля; в передвечір
При співах і при музиці святочній
Його рубають і з його цівок
Настружуть тик під пишний балдахін,
Що попід ним невісту й жениха
Ведуть у храм, де вже чекає жрець.

Р у ф

Якісь пересуди та забобони!

Ш п і о н

Для твоїх слуг се теж було невдогад
Зрубали дерево, втім вся юрба
На них бий-забий! Закипіла бійка
І люта січа.

Р у ф

А моя дочка?

Ш п і о н

Втекла, як лиш пішло свистать каміне!

Р у ф

Богам подяка! Ну, а слуги?

Ш п і о н

Трупи.
Лежать у крові, що до пімсти кличе.

Р у ф

О, вдарить пімста, наче грім із неба.
Зухвалість псів тих аж до неба дме ся!
Досить з тобою! Лідіє, що скажеш
Про військо, що веде його Бар-Кохба?

Ш п і о н 2

(Виступає наперед, кланяється легатові, коли тимчасом перший відступає назад між військо і придивляється мученим жидам.)

Воно більшає все, легате світлий,
Вже двісті тисяч вояків числить
Таких, що відтяли собі по пальцю
Для Божого закона.

Р у ф

Псе, ти брешеш!
Що, двісті тисяч? Що верзеш, безумче!
Чи се можливо, щоб аж двісті тисяч?

Ш п і о н 2

Хай западусь у землю, коли менше!

С т а р е ц ь н а х р е с т і

(слабким, але чутним голосом)

Великий ти, о Боже сил небесних!

Ш п і о н 2

Валять, немов потопа, стугонить
Земля під їх ногами, курява
Клубами в небо б'є, гримить їх спів,

Як ревіт труб, що гирлом золотим
До сонця грають. А на їх переді
Бар-Кохба йде, що в рамці кучерів
Своїх подібний до гнівного сонця.
О пане, коли б я смів радити, —
Втікай! Їх двісті тисяч, а вся римська
Залога тут — ледви третина того.

Р у ф

Що? чи й тебе напала скаженина
Сих безумів? Велю на хрест прибити!
Ну, говори, що знаєш про Бар-Кохбу!

Ш п і о н 2

Не хочу, пане, збуджувать твій гнів.

Р у ф

Де він? Куди йде?

В глибині сцени рух і шалені крики, вбігає посланець і без духа падає перед Руфом.

П і с л а н е ц ь

Йдуть, ідуть сюди!
О, пане, живо утікай, ратуйся!
Ідуть, немов великих вод потопа,
А перед ними страх!

Р у ф

(зривається в крісла)

На вал, вояки!
До рук праці, до ладу катапульти!
Лиш градом камінців їх привитайте,
Та розпороште стріл дощем — уступлять,
Мов дикі звірі! Тільки взад ні кроком!

Рух і галас між військом, сигнали туб, військо встає в ряди і відходить. За сценою чути лускіт і глухі удари, рик і виск, серед котрого чимраз виразнійше прориваються окрики: «Сіон! Бар-Кохба!»

С т а р е ц ь н а х р е с т і

Бог воїнства вже вислухав наш плач,
О діти, радуйтесь, великий він,

Старий Єгова в ризах сил своїх,
А милосердіє його без краю.

Всі інші

Алілуя! Алілуя!

Другий посланець

(вбігає задиханий)

Легате, нінащо всі катапульти!
Йди на укріплення і сам поглянь:
Цілим рядом стоять там ті прочвари
І ригають каміння водопадом
У темний вал мужів, що внизу виє,
І кидається, і реве скажено,
Із насміхом та жартома вітає
Твоїх тормептів гуркітливі сальви
Та скорпіонів кованії вістря.
Але найбільше диво серед того
Живого валу — велитень Бар-Кохба:
Стоїть, немов скала, і дошкою свойого
Коліна переймає всі удари
І відкида назад, немов дитина,
Що грається в м'яча. Твої онагри
Даремно ригають, отій жидівській
Юрбі на сміх.

Третій посланець

(впадає за ним)

О, пане, утікай!
Пропало місто, вкріплення розбиті,
Тікає військо! Вже по нім тривога
Ударила страшенним п'ястуком,
Всі кидають мечі, щити, візири,
Біжать, мов стадо тих овець безсильних,
І верещать: «Рятуйся, хто як може!»

У глибині раз у раз змагається бойовий галас, чимраз сильніші оклики: «Сіон! Бар-Кохба!»

Р у ф

На хвилю уступаю перемозі,
Та верну з більшим військом ще сюди,
Тоді ж всім горе!

Римське військо на втеці без оружжя впадає всуміш на вали з вереском.

Бабії! Ні кроку!
А хочете свої життя овечі
Оберегти тим соромним бігом,
То тих жидівських псів ось тут добийте,
Щоб переможцям полишились трупи.

Ц е н т у р і о н

(утікаючи відтручує його)

Як маєш час, подобивай їх сам!

Нові купи втікачів-вояків, мов хвиля, уносять із собою Руфа; зо стріх Тур-Сімона бухають густі клуби диму. Боєвий галас чимраз дужчий.

С т а р е ц ь н а х р е с т і

Я надіявсь на тебе, вічний Боже!

М у ж н а х р е с т і

Не буду зганьблений перед тобою.

Ж і н к а

Моя твердиня і скала — Господь.

И н ш и й

Твоя хвала в устах моїх довіку,
З усього страхіття мене ти вирвав.

Х л о п е ц ь

Благословен великий Саваоф!

Військо Бар-Кохбове виступає на сцену, Б а р-К о х б а з мечем у руці, за ним А к і б а, М е й р, Е л е а з а р.

Ю р б а

Хвала Бар-Кохбі, честь і довгий вік!

Б а р-К о х б а

(припав на коліна і цілує землю)

Хвалу віддайте Богу, він нас вів
І сили нашим раменам додав,
Він воював, він сам тут переможець.

С т а р е ц ь н а х р е с т і

А ти Бар-Кохбо, є його Месія.

Ю р б а

Месія ти, король наш ти, Бар-Кохбо!

Б а р-К о х б а

(побачивши мучених)

Тих найперше ослобоніть!

(Вояки сповняють його наказ.)

Пожежу
Згасити треба в місті. Тур-Сімон —
Се ключ до інших кріпостей Юдеї.
Вали як раз сторожею обставте,
Щоб ворог знов під ніч нам не вернув.

А к і б а

(обнімає Бар-Кохбу)

Не ошукався я на тобі, сину!

Б а р-К о х б а

Бог дасть, не ошукаєшся ніколи.

(До народу.)

Як сповните все, що я наказав,
Сюди зберіться на молитву славну
І на подяку. Хай звенять кимвали,
Китари й арфи під Господній танець, —
Він переможець, честь йому й подяка!

Ю р б а

А вибранець Господній єсть Бар-Кохба!

СВАТОПЛУК ЧЕХ

[УРИВКИ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ]

«... В часописі "Květy" подав Чех 1878 р. дві значнійші поеми епічні: "Жижка" і "В тіні липи". "Жижка" являється нам як уривок з більшого діла; проте Чех є одиноким з живучих чеських поетів, котрий може написати народний епос про народного героя чеського, про Жижку. В боях гуситських Прага творила сильну політичну партію, і прийшов час, коли пражани з тимчасовим владарем своїм Жигмонтом Корибутовичем хотіли заключити мир з цісарем Жигмонтом, братом помершого короля чеського Вацлава IV і приняти его за короля, о що Жигмонтові дуже йшло. Довідавшися о тих переговорах, Жижка, котрий весь вік свій побідоносно воював проти "папіста" Жигмонта, розлютився до тої міри, що задумав всіх пражан вирізати і саму Прагу згладити з лиця землі. Притягнувши перед Прагу, заходився сповняти свій намір. Вже мав бути виданий розказ до штурму, коли втім з міста спущено міст зводжений, і по нім виступили до табору Жижкового всі найчільнійші празькі міщане, благаючи о пошануванє горожан і міста. Коли благання їх у гетьманів таборитських не находять послуху, виступає молодий муж Ян Рокичана, котрий з пориваючою промовою обертаєся до самого сліпого героя:

Всмири свій гнів! І Бог свій гнів всмиряє!
У многих славних і великих боях
Побіда твоєму мечу всміхалась, —
Але над всі, над всі славнійша буде
Побіда, сли днесь власний гнів побореш!
.....

Коли ти, Жижка, як го в серці маєм,
Сли Божий ти герой, опора наша,
А тілько ворог владців віроломних,
Котрого скрань палає лиш вітхненем
За честь народну, за святеє діло, —
Ввійди як друг до радісної Праги!

..... — і понад головою
Враз замахнув тяжкою булавою:
"В ім'я Господнє, діти, до Морави!"

Велика стійність поетичної творчости Чеха там особливо ясно виявляєся, де він малює речі не нові, оспівувані і описувані вже найзнатнійшими поетами. Послухаймо, як в "Жижці" малює похід табору:

..... Під колесами дуднить земля,
І ретязь звучно з ретязем спинаєсь,
Чутний хряск збруї, посвисти бичів,
Глас мужів, крик дітей, жіночі співи
І шелест карт із книг Письма Святого,
І незлічимі кроки, тупіт коней...
Все те, спливаєсь звільна, завмирає, —
Ще шепіт чути десь коло табору,
І той втих, і в шатрі піп, домолившись,
На срібну клямру книгу замикає.

Після "Жижки" слідував народний епос "В тіні липи", в котрім Чех досягнув вершка своєї поетичної творчости. Стійність тої поеми в чеській літературі може порівнятися з "Паном Тадеушем" в польській. Се поема щиро чеська; в ній проявляєся майстерність Чехова в характеристиці осіб, котра є вповні пластична, бо поет дібрав собі особи самі типові, повні життя. В тіні кислатої липи на селі зійшлося декілька селян, щоб забавитися оповіданням різних пригод і вигадок. Бачимо ту заможного сусіда, що з люлькою в зубах розказує речі поважні а цікаві; кравця, що не менше вправний в робленню іглою, як і в оповіданню; худого учителя, що погляд свій раз у раз звертає на образ Моцарта на своїй табакерці, з котрої ненастанно черпає покріплен-

ня; далі — недоступного інваліда з геройською головою, в дивній шапці, ненастанно пикаючого люльку. Розумієсь, єсть ту й мельник зі здоровенними вусами і великий силач. От ті-то мужі різних станів, сидячи в півокрузі, розмовляють. Подамо ту хоч один образок з оповідання поважного сусіда. Буде тому п'ять літ, возив я послідні вже копи з поля, коли втім несподівано ломаною чеською мовою питається мене чужий якийсь пан, чи се Бартово поле. — Було, — відказав я, — я купив єго кілька літ тому назад. Затим далі почав мене випитуватись про стару Бартову і в кінці дав мені пізнатися, що він єї син з Америки. Стріча єго з матір'ю була дуже сердечна, але недовго тішився тим щастєм, бо мати швидко померла:

Поховав ї в лоно рідної землі,
І зомліле тіло й сам зложив при ній.
І обоє разом в гробі сплять одному, —
Легка ж йому, певно, чорная земля:
Бо на материнськім серці дорогому
І провина, й горе солодко дріма.

Хоч могло би здаватися, що оповідання "В тіні лиги" нанизані зовсім случайно, то по ближчім огляді мусимо признати, що всі вони мають внутрішню зв'язь, основану на психологічній асоціації виображень. Поважне оповідання сусіда о тім, кілько горя перетерпів син Бартової в чужині, дає кравцеві нагоду розказати щось смішного із своїх пригод в чужині. З того учитель виводить, як то дивно не раз в людськім життю всякі пригоди сплітаються, а на доказ того оповідає зимову пригоду зі свого власного життя, як то він взимі покохався зі своєю небіжкою жінкою. На те говорить інвалід:

Бач, як пан учитель гарно нас забавив
Зимовов пригодов, простим річі збігом,
Мовби з казальниці слово к слову ставив,
Ліпше говорив, ніж в той час бігав снігом.

... Інша обширна поема Чехова, "Václáv z Michalovic"; вийшла в другім річнику "Květ"-ів, а опісля осібно з ілюст-

раціями Адольфа Лібшера. Поет дає ту образок з сумної доби чеської історії і людського життя, викликає відгомін нещасної для чеського народу битви на Білій Горі. Ціла поема — се широка, займаюча картина, як то погибав чеський народ на Білій Горі, все проче в ній — се тільки культурна сцена, на котрій упадок той відіграєсь. Народ представлений тут в образі Вацлава з Михаловиць, котрого батько, знатний чеський вельможа, погиб на Білій Горі. Всі змагання народні, які тоді могли проявлятися, зосереджуються в особі Вацлава, але бортьба єго против переважної сили не могла бути щаслива; без власної вини він мусить погибати, так, як і народ».

Після екскурсу в часи боротьби, «в котрій по одній стороні воював Фердінанд в спілці з католицькою партією чеською і католицькими союзниками, а по другій стороні протестанти, до котрих клонилася все ще більша часть народу» (ця боротьба завершилася білогірською трагедією), Ржегорж переходить до конспективного викладу знаменитої Чехової поеми.

У першій пісні ми дізнаємося, що Вацлава — нащадка знатного протестанського роду — знайшов і виховав у католицькому законі патер Сідецій. Діла і настрої нових господарів краю — чеських та інших католиків — засвідчує розповідь цісарського воєводи, іспанця, дона Гуерти, який «за три літа в чеськім краю більше душ видер чортові, ніж Христос з усіма апостолами за ціле життя; а видер він їх дуже вигідним способом, бо, як каже, єретикам лиш тоді

Слово правди в глуб душі доходить,
Як гук бубнів на шафот їх вводить;
Світло віри в серце їх ся втисне,
Як їм голий меч до ока блисне».

У другій і третій пісні відбуваються дві важливі події: Вацлав закохується в приймачку дона Гуерти Ігнацію і зустрічає старця Амброза, який відкриває йому таємницю його походження. Обурення на єретика (патер Сідецій таки добре постарався, виховуючи юнака) змінюється сумнівом. Адже Вацлавів брат Сміл, що утік після білогірської поразки разом з Амброзом на чужину, нині гуртує чехів до

реваншу. Амброз дарує Вацлавові чеський літопис і обіцяє звільнити його з монастиря.

«Пісня четверта показує нам сцену, як Вацлав клячить в костелі перед монстранцією, виготовленою на пам'ятку щасливої побіди над єретиками і уфундування єго закону:

Він в молитві не схиляє скрань
Перед узорочєм тим на троні,
Лиш чоло стискає у долоні
В дикім варі дум і поривань.

В душі єго чередуються картини: кривава старомійська кара, на котрій єго батько визиває єго до пімсти, щоб підняв пошарпаний прапор, за котрий він поклав голову на колоду. Але з другого боку:

В молодече серце роз'огнене
Тихий звук пісень чарівно-красних,
Якби оглас райських хорів лине.

Сниться йому Ігнація, і сон той розганяє все те, що давило єго серце. Обіч нього клячить Конрад, котрий завистливо підстерігає Вацлава [Конрад також закоханий в Ігнацію. — *Упоряд.*]. На дворі реве буря, грянув грім, оба відскочили від вівтаря, але коли Конрад завзиває Вацлава, щоб знов прикляк, той відповідає:

Ні, не хочу я колін схиляти
Перед золотом! Блискучка та —
Богохульство! Дар з рабунків клятих
Міг би ж бути мешканнє Христа?

Душевна боротьба Вацлавова остаточно рішилася: він виповів війну законові і церкві. Тепер він старається перед Конрадом як-небудь зменшити значення сцени в костелі, щоб тим швидше видістатися з монастиря і разом з братом мститися за народ на полі битви. Але Конрад повзає всюди за Вацлавом; той зрадливий монах хоче знати ще більше. Вацлав о мало що вже зовсім йому не звірився, коли втім побачив у його руках свій літопис:

"Га, шпіон! Оддай ми книгу, гаде!"
Вергся з тим до зрадного падлюки.
"Я оддам ї, — шепнув голос зради, —
Отцю ректорові в власні руки!"»

У п'ятій і шостій піснях описуються спокуси і муки Вацлава під час ув'язнення. Голос крові перемагає. Вацлав відкидає умовляння патера Сідеція і, ввірвавшись до костелу, де Ігнація бере шлюб з іншим, закликає народ до помсти за Білу Гору.

«Майже рівночасно з "Вацлавом з Михаловиць" появилася у видаваних Яном Нерудою "Поетицьких бесідах" премила казка Чехова "Petrkliče" ("Петрові ключі"). Се поетична алегорія ось якого змісту. Райський воротар упустив на землю золоті ключі. Найшов їх парубок, котрий продав їх жидові; від нього купив їх учений археолог, котрий вбачив у них ключі від Вишеграду (первісної столиці чеських князів) і написав о тім учену розправу. Виряджено комісію, щоб се розслідила. А втім ключі украв крук і заніс до свого гнізда, де їх найшов хлопчина і почав на них свистати. Ключі видавали чарівні звуки; хлопчина стався славним артистом, поки якийсь зависник не підсунув йому ключі підроблені. Але й той недовго тішився їх славою: люди добачили, що то властиво ключі грають, а він єсть тілько дмучим міхом. Кинули їх до озера, відки їх виловив рибак і відчинив ними заклятий замок, де єго повитала прекрасна дівчина. Подружившися з нею, кинув ключі знов до озера. Ту проглинула їх риба, рибу зловив монах, а гвардіян в ключах пізнав ключі св. Петра від райської брами. В монастирі настало за тим веселе життя, здалека йшов народ на прощу, але коли переповнилася міра гріхів, зістали монахи вранці розігнані, монастир опустів, а ключі лишились під розвалинами. Ту найшов їх молодець, котрого з ними буйна фантазія донесла до небесної брами. Він відчинив єї, але ту кинувся на него архангел Михайло і мечем своїм ударив по ключах:

В сотні іскор розлетілись
Дорогі ключі від стали,
Іскри присли і на землю
Золотим дожджем упали.

Святий Петро радить молодцеві, що може приходити до неба й без ключів, тільки щоб тричі застукав. Тільки мусить заховати се в тайні. Молодець почав ходити до неба на послухи, але тайни не доховав. Одного разу:

Сів на камінь в блесках раю,
Вийняв книжку, як бувало,
І таємним щастям своїм
Заповнив карток чимало.
Взяв домів свій твір поспішно,
Відписав каліграфічно
На золотокраю картку,
А відтак в конверт складає,
Поштовую ліпить марку
І в друкарню посилає.

Тайна зраджена; товпи молодих поетів тиснуться до небесної брами, пишуть там стихи і просять о суд. Св. Михайло сміється з Петра за єго доброту. Молодця ж постигла тяжка кара за те, що зрадив тайну:

В поті мусить він збирати
Цвіти слів і римів звуки
В гарних віршів стрійні сплети,
І мозолить в праці руки,
Слухать другів стих бездарний,
Похвалять талант їх гарний,
О заплату угризатись,
У альбоми всі вписатись,
Жити хлібом журналіста,
Рад критичних вчуть зо триста,
Сотні шпигань попри ради:
Ту злі рими, ту злі склади,
І — що найтяжчий фрасунок —
Віршувать на обсталюнок.

Кінець казки такий, що небесні ключі, розприскані мечем архангела, спали на землю золотим дощем, а з них виросла нова квітка — petrklič, т[о] є[сть] первіснок, золотоясна Primula Veris».

У казці «Правда», що, за словами Ржегоржа, «належить до найграціознійших і найудачнійших композицій Чехових», йдеться про те, як по довгому пануванні Брехні цвіт народу вирішив запросити до людей Правду. Однак Правда виявилась голою. Її хочуть ізолювати від народу, щоб той славив Правду, не знаючи, яка вона є насправді. Правда тікає до поета, бере його із собою у мандрівку і відкриває йому очі на фальш та бруд світу. «В пересердю, що Правда ніде на землі правди не найшла, поет кидає свою ліру в море, але она виймає її відтам, дає єму назад і каже:

Ні, треба уст, щоб без страху гремілі,
Огненний суд на фальш та лицемірство, —
Поетів треба! Будь Тиртеєм моїм!

І за тим словом зноситься на небо».

ЕЛІЖКА КРАСНОГОРСЬКА

СКРИНКА

Гопки, скоки! наче в рою,
Скачуть киці по покою,
Там-то втіха їм!
Пішла мама і діточки
До города на цвіточки,—
Наш тепер весь дім.

Нуте живо скоки в боки!
Раз то тілько на три роки
Воля нам така.
Оттепер ми погуляймо,
Забавочок пошукаймо,
Де лиш є яка.

Глянь! Ось книжечка Олюньки!
Подивімся на малюнки —
Красні, ай-ай-ай!
А ти, кицю, красий Драпку,
Візьми книгу в праву лапку,
Щось нам прочитай!

Що? Не вмієш? Ну, то годі!
Ось жовніри у поході,
А ось карти! Ай!
Най нам карти поворожуть,
Де то мишки критись можуть?
Там-то буде рай.

Впала карта знакомита,
Каже, де є мишка скрита,
Пильно гляньте лиш:
Катуляйся, м'яче красий,
Де зупиниш хід свій ласий, —
Там є скрита миш.

Котиться м'яч сорокатий
Вправо, вліво здовж кімнати,
Аж ту став нараз.
Але мишка де є? де є?
М'яч мовчить, мов і не тее...
Чи здурив він нас?

А, ось скринка проти сонця
Без дверей і без віконця —
Певно мишка в ній!
Певно, вчувши шум і галас,
Перед нами ту сховалась —
Стій же ти, постій!

Далі, киці! Ми сю скриню
Розіб'ємо, мов твердиню;
Ти, Мурко, згори,
Ми спереду будем дряпать,
Мусимо ту мишку злапать, —
Таже є нас три.

Гей, а осьде близько вічка
Скритий скоблик і засічка:
Се до замку вхід!
Я його торкну злегенька,
А як скочить миш сіренька,
Ви єї ловіть!

Торк! а віко — штрик! узвишки,
Але з скринки замість мишки
Вибіг лютий біс,
Весь оброслий і рогатий,
І окатий, і вухатий,
В путах руки взніс.

Одубіли киці смілі,
Аж мороз пішов по тілі.
«Пане, — кажуть враз, —
Ми не хтіли вам докучить...
Змилуйтеся нас не мучить
Ще лиш нині раз!»

Він сміється на мову тую.
«Ну, ще нині вам дарую,
Лиш вам се повім:
Будьте чемні, ви, муругі,
Бо вас всіх одну по другій
Без пощади з'їм!»

З ЄВРЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВОЛЬФ ЕРЕНКРАНЦ-ЗБАРАЗЬКИЙ

ГЕБРЕЙСЬКА МОВА

Ой ти, гебрейськая мово,
В тобі моя радість, утіха моя!
В тобі покріпленє знаходить
Душа малосила моя.

Із мов усіх найкраща ти,
І найдавнійша від віків;
Відплата ти за весь мій труд,
Потіха моїх скорбних днів.

Тобою пророки колись говорили,
Усяку чесноту реченями хвалили;
Тобою й ангели мольбу заносять
І співом Божую хвальбу голосять.

Нашу науку святую
Бог нам з тобою подав;
В тобі вся честь наша й слава,
Весь життєвий наш устав.

Цвітко свята, запахуща,
Ти вічно гарна, вічно молода.
Тілько безумнії люди
Мовлять, що й знать тебе часу шкода.

Ти не теряєш своєї краси,
Свого обличчя ясного.

Многі говорять, що ти вже стара, —
Знак се лиш їх розуміння дурного.

Мені не одному подобалась ти,
Коли ще я був молодий;
З тобою тепер можу [дорогу] знайти
До великих розумних людий.

Кому ти дісталась в дарі,
Коли лиш у нього талан,
Хоч би йому всього в житю не ставало, —
В поезії втіху він [знайде] — і пан.

А як часом я духом упадаю,
Душа в знасилє попадає, —
Як лиш твоє промінє їй засяє —
Новую силу в собі почуваю.

Коли часом на шляху життєвому
У спразі й голоді знесилюсь я,
Як лиш тебе скоштую, корм небесний, —
Небесним хлібом ситий я.

Ані вино, ані напої
Мойого болю не втишать,
Ані дарунки дорогії
Не можуть серця так втішать.

Коли наляже сум глибокий,
Підступлять турботи під душу мою,
Тоді знаходжу я потіху, одинокий,
Твою солодкую гармонію.

Ти — мій найліпший приятель,
Найбільша для мене підмога,
Де я зовсім незнайомий, там ти
Даєш мені доступ до кождог' порога.

А як нема послухачів мені,
Ніхто не хоче слова мого слухать, —

Я сам собі тоді не трачу духа:
Співаю сам собі в самотині.

Одно тільки мучить мене:
Не рад я своїому заняттю, —
Ти одинока спадщина моя,
Тобою мушу на житє я заробляти.

І чи се не великий гріх,
Що, знаючи вартість твою уповні,
Я мушу, небесне дитя,
Тебе заставляти служити мені?

Хто в почести хоче держати тебе,
Тебе пізнавать і любить,
Повинен лише забавляться тобою,
Не тіло, — лиш духа кормить.

Одно лише кріпить мене:
Про те я не думав ні раз.
Прости мені, сестро кохана моя!
Не я тому винен, — винен лиш час.

СОЛОВІЙ

«Гірко, неначе від жовчі, мені,
Гірш від зміїного вкушеня болю, —
Плаче й ридає отак соловій,
Як попадеться в неволю. —
Вже мені світом сим не любуватися,
Все тут гірке та квасне,
Скоро заперло мене та замкнуло
Клітки кубло те тісне.

Бачу, як пташки літають отам,
Дивлюсь очима своїми;
Радо за ними летів би я й сам
У висоту враз із ними.
Радо б разом із ними впивався

Свіжим повітрям літним, —
А я в клітку отсю дротяную попався,
Дармо лиш б'юся і тужу за ним.

І що мені варт мій коштовний талант?
Мій голос усі величають,
Та чи не щасливші всі птахи он ті,
Що голосу зовсім не мають?
Солодше від цукру свобідне житє,
Коли ти не мусиш кориться нікому,
А можеш гуляти, скакати, літать
І вільно співати по-свому.

Летять пташки он на левади цвітні, —
Що може над те їм любійшим ще буть?
На гіллях високих, тінистих дерев
Вони свої гнізда кладуть.
В такім щастю жив би хіба лиш міністер,
Якби ще мав крила до того,
А я на вікні ось тут вишу у клітці,
В запорі не бачу нічого.

Утік я щасливо від ока стрільця,
Що кров мою рад був пролити, —
Та радше б прострілив мої він крильця,
Ніж мав мене в клітку зловити.
Як був би відразу на землю упав,
Якби один шріт лиш у мене попав, —
Та ліпше б було мені смерть потерпіти,
Ніж тут у неволі глипіти.

Що чую довкола, і зблизька, й здалека?
Лиш кроки й плачі слух мій чує.
Один кричить: «Грозить мені небезпека!
І хтось мене люто мордує!»
Той рани приймає, сей дому не має,
А инший кричить: «Все пропало!»
Ах, як же завидую я навіть їм,
Коли в мене свободи нестало.

Не однакі долі на світі у всіх,
І кождий що иншого в Бога благає.
Ніхто не вдоволений тим уповні,
Що доля йому уділяє.
Тому-то по світі так много біди,
Сумні голоси лиш чувати;
Чого кождий хоче, то кождому миле,
Того він не може дістати.

У клітці сиджу я у горі тяжкім, —
Вони ж хочуть моєї лиш муки;
Вони собі празник справляють веселий
І від мене чуть хочуть веселії звуки.
Ах, як можна весело співати,
Коли серце турботи гризуть?
Мусить співом своїм соловій заробляти
В тих, що їсти йому подають.

В мене сила уже послабає,
Спрага й голод мені докучає,
І ніхто милосердя нітроха не має
До соловія співака.
А як я почну плакать, ридати,
Своє горе вголос викладати,
То з них кождий послуха й гадає:
«Як то гарно соловій співає!»

Глянь, о Боже справедливий,
Які люди повні зла!
Зішли з неба ти огонь страшливий,
Хай згорить сей дім дотла!
Я б тоді свобідно полетів,
У свобідному повітрі освіжився,
На убійців тих, головників,
Я б зовсім і не дивився.

Плачте зо мною, душі людськії, —
Ви нещасливі так, як і я,
Мусите також мучиться, бідні,
Кождої хвилі, кождого дня.

Але колись ви були свобідні,
Жили щасливо в ліпшому стані, —
Але тепер ви заковані міцно
У власного тіла тугії кайдани.

Тіло вчиняє, чого забажає,
Чого душа би рада уникати, —
В тілі ув'язнена, влади не має
І через тіло мусить пропадати.
І поки час її не промине
І тіло не розсиплеться у прах,
Ви поневолені в кубло тісне
У життєвих вузлах.

Саме так, як я тепер,
Молиться й душа людськая,
Як лиш дім її розпадеться,
Освободженє її чекає.
І не дума навіть наймудрійший,
Що йому не вічно в світі жити,
Що душа його у власти Бога,
Її мусить він Йому зложити.

Ах, не знаю, що чинити маю,
Раду сам собі не можу дати.
Рад би тілько я втекти відсіля
І свобідно в висоті літати.
Бо як довго вдень я не співаю,
То тяжку біду й терпінє маю.
А які ж моєї пісні нути?
Вже мені свобідному не бути!»

ЗОЛОТИЙ ГОДИННИК

Скажи мені, годиннику мій золотий,
Що знать, понять не можу я, мені відкрий!

Оправлений ти в золото та в діяманти,
Прикрашено тебе в найкращії брілянти.

Усе те на жарт. Щось там у тобі б'є.
Що се? Чого тобі? Чом серце стукає твоє?

Тебе носили гарні дами та пани,
Носили багаті, а може, й капцани.

Носили десь князі, носили графські діти, —
Приємно ж і мені на тебе поглядіти.

Відкрий же всю мені приємну новину,
Скажи, годиннику, всю правду, ну?

Чи дурила любов тебе так же в свій час,
Як і кождого, хоч наймудрійшого з нас?

Чи водила надія й тебе так за ніс,
Чи фальшивий приятель до серця приріс?

Було важко й тобі гоїть рану страшну?
Скажи правду, годиннику! Ну?

Вічно ти молодий, не старієш ніколи,
Гарний вигляд свій ти не відміниш ніколи.

І не зноситься одіж твоя золота,
І не зрушить тебе жаль, ані гризота.

То відкрий же мені свою тайну страшну!
Скажи коротко правду всю! Ну?

ВІДПОВІДЬ ГОДИННИКА

Послухай мене! Все скажу тобі вмить!
Що варто те золото й гарний мій вид?

Для всего світа я продажний і хороший;
Хто схоче, той візьме мене за свої гроші.

А хто купує, той не раз і латку ще припне.
Се[й] скаже: «Він спізняється», той: «Він вперед жене».

Я не смію спочити, ані опізняться
І на вартости трачу, як почну зупиняться.

А як тілько мінуту постою в спокою,
Вже мій пан і готов розпрощаться зо мною

Приклад сей для людий, що живуть на землі:
Спочивать не можи, як хоч жити в добрі.

Навіть ті багачі, що гаразд себе мають,
В журбі й муках жиють, хоч їх в тайні тримають.

Ходить в гарній одежі, в пишних строях і сяє,
А хто зна, який біль вона в серці скриває.

А він, гордо йдучи, несе горе своє,
Серце б'ється тривожно, отак, як моє.

Я йду рівно раз в раз, по хвилині хвилина,
Поки лиш не попсована в мене машина.

Та як трісне одно колісця чи пружина —
То вже й знати не хоче мене ані жадна людина.

Так само й чоловік для труда в світ приходить,
А мине його час — він до спаду відходить.

Час життя чоловіка минає без цілі;
Час мине, він паде, наче овоч доспілий.

Мірить він уодно, хибить-трафить — не знає;
Смерть прийде і все те одним махом зрівняє.

Я показую кождому пальцем своїм,
Що старітися всім, не молодшати їм.

Хоч і як довго жий, вік твій скоро минеться, —
От се те, від чого в мене серце так б'ється.

ДОБРЕ ЖИТИ, НЕ ЖУРИТЬСЯ

От тому, розумні люди,
Не вважайте се дрібним.
Час шануйте й свої труди,
Поки хто ще молодим.
Не відмов собі нічого,
Поки в серці ще бажання,
Бо як молодість мине —
То даремні всі старання.

Від ранішньої години
Аж до ночи пізної
Не пускай жури до себе,
Лінощі завізної.
Не питай, як що в котрого, —
Втіху в себе голуби;
Молодість — скарб найдорожчий, —
Його марно не губи!

Хто лиш ясну думку має,
Розумом себе кермує,
Того кождий ушанує,
А ніхто не зневажає.
Такий в щастю як жиє,
Думки злої він не має, —
А злостивий у нещастю
Дармо плаче й проклинає.

Лиш розумного спитай,
Чи на що він нарікає,
А він скаже: «Досить май
Того, що твій ум змагає».
Не бажає гроший він
І не терпить недостатку.
«Я такий, славити Бога,
Що зумію жити в статку».

Надто много турбуваться —
Їй же богу, не оплатиться,

Ні за грішми надто гнаться,
Ні занадто люто мститься.
Бо на що здадуться гроші,
Як життє своє змарнуєш?
В золоті не погребуть,
Як у землю помандруєш.

Таж панами можуть бути
Люди всі на сьому світі;
Навіть найбіднійший циган —
Цар у своїому наметі.
А як дому ти не маєш —
З домом клопоту не знаєш, —
Здай усе на Божу волю,
А журбу розсій по полю.

ЛЮДОВИЙ СПІВАК

Як яку хто штуку вміє,
Щастє в ній своє знаходить;
А як дещо в ній заробить,
Кажуть: «Він то розуміє».
А співак — ну що він варт?
Те зовсім не сміх сказати,
Бо співати й примовляти,
І тим гроші заробляти —
Справді штука се, не жарт.

Кождий у торзі товар
Знавця свойого знаходить;
Сим чи тим купець торгує —
Все він на своє виходить.
Так теж і співак міркує,
Що не може торгуваться,
Куди їде, де кочує,
Щоб на його співі й слові
Могли люди розізнаться.

Горе тому співакові,
Що до кождого хилиться,

Мусить завше й веселиться,
Хоч йому й не [до] любові.
Мусить кождого послухать,
Кождому вволити волю,
Мусить все веселим бути,
Хоч і рветься серце з скрути,
Плачуть очи з туги й болю.

Його думка все складає
Гарно, красно та щасливо, —
Любо всім, як виливає
Спів, мов чистую оливу.
Та що варті всі машини,
Всі його уяви сили,
Як не може догодити
Тим, що слухати охота,
І собі для свого рота
Шматок хліба заробити?

Хоч які багаті думи,
Хоч яка тонка в них штука,
Хоч в театрі, що він грає,
Правда є, й житє, й наука,
Хоч умом своїм ясним
І як високо літає, —
Що ж, коли на ночи стати,
Без журби хоч ніч проспати —
Хист його не вистарчає.

А як прийде він до кравця,
Як гість статний, сановитий,
І жада, аби до міри
Гарний плащ йому зробити, —
Відмовля кравець: «Пісень
Твоїх ні на гурт, ні дрібно
Не прийму, бо не потрібно
Їх нікому. Дай лиш гроший,
А тоді по плащ хороший
Прийдеш хоч на другий день».

А як прийде він до шевця,
Щоб узяв на обув міру,
Швець — як лиш його побачить —
Дума: «Хоче брать на віру».
«Ну, на що мені пісень?
Без пісень я не зомлію,
Я й листка читать не вмію.
Гроші дай мені лишень!
Як нема у тебе гроший,
То ходи, про мене*, босий!»
А як прийде до шинкаря
В пообіднюю годину, —
Випить рад винця склянчину,
Бо щось млоїть до загину, —
Та й шинкар не довіря.
Крикне враз: « А би-х так жив,
Я пісень не розумію!
Не одному вже довжив,
А тобі й довжить не смію!»

Чи настане ж співакові
Час безжурно проживать?
На землі — ледви, бо тут лиш
Позичать та боргувать.
Аж на тому світі буде
Йому ліпшая пора, —
Там не знатиме він труду,
Не дійме йому жура,
Гроший там йому не треба,
Дармо хоч куди гуляй,
Вільно хоч коли співай
В небі або і без неба.

СПІВАКОВА ПОТІХА

Багачі, що маєте багато,
Що ніхто вам не рівня, —
Як подумаю не раз завзято:
То від вас же щасливійший я!

Як купець вам тратку* надставляє —
То вам жовч підступає, —
Мені се не шкодить анімало,
Бо не рушить мого капіталу.

Не боюсь купця я ні одного,
Ніхто з них мене не ошукає;
Свій товар я ношу все з собою,
Зла ніхто від мене не жадає.

Жаден термін теж мене не в'яже,
І кредити мені не потрібні.
Мозок мій мені все фабрикує,
Що для вас — Парижі, Липськи* й Відні.

Мій товар не спізниться ніколи,
Він готов у мене у кождій хвили,
Не залежиться на жаднім складі,
Він все добрий, свіжий, людям милий.

Не боюсь я ні дощу, ні грому,
Ні слоти, ні тучі градової;
Як купця на свій товар не маю,
То його ховаю на потому.

Дорогий товар мій, та й не дуже,
І з ціни ніколи не спадає,
Ні вода, ані страшна пожежа
Його сили знищити не має.

Я жию собі спокійно й тихо,
А в спокою відпочинуть ноги;
Що задумаю — зроблю не лихо,
І не знаю жадної тривоги.

Жаден час мене таж не лякає,
Ні загріє, ані заморозить,
Ні довгів виплати не чекає,
Ні реченець віддання не грозить.

Хто від мене може щось жадати?
Все, що маю, то моє властиве.

Дай мені лиш, Боже милостивий,
Щоб знайшлись для нього меценати!

Як захочеться мені снідати,
А дрібних не маю у кишені,
Ну ж тоді я думати, гадати —
І вже вірш готовий маю в жмені.

Предмету мені не брак ніколи.
Плине пісня, мов струя, без вісти.
Кожна строфа душу звеселяє, —
А за тим не хочеться вже й їсти.

Як хазяїн чиншу* зажадає,
А дрібних не маю в ту годину, —
То виходжу з міста в чисте поле
Й там собі душею відпочину.

Раптом сам стаю я паном дому
І про жаден чинш уже не дбаю.
Шпацірую по траві зеленій
І нові пісеньки складаю.

І вдихаю воздух ароматний.
На сегодня се мій чистий бариш;
І не сам я тут на пасовиську, —
Он пастух, то буде мій товариш.

Також він жиє ось тут без дому,
І свобідно серед піль широких,
Також він співа собі по-свому,
Кпить із світа забагів високих.

І жура у нього не гостює,
Не терпить він жадної хороби,
Ні в кого не просить, не боргує,
Заробляє пасенєм худоби.

Він пасе тут вівці та корови,
І приспівує, й ступа обачно.

А вночи він має сон здоровий,
А в опівдень пообіда смачно!

Та як той пастух мене побачив,
Що по полю чимчикую в злости, —
Видивився на мене як на дурня
І стояв, немов діставши млости.

«Гов ти, мой! — до мене він озвався, —
Ти чого сюда, так повний злоби?
Чи мою худобу бачить хочеш?
В місті більше всякої худоби!»

«Я б хотів з худобою своєю
Так, як ти, до ладу жити в спілці,
Щоб вона була потульна й тиха,
Так, як ті твої корови й вівці.

З міською худобою не жарти.
Раз у раз реве, і б'є, й чокоче,
Не дає раз голови підняти,
Лиш довбе і пакостить, як хоче».

НЕЩАСЛИВИЙ РАБИН

Задам вам, діти, лиш одно питанє:
Чому я гірший від усіх жидів?
Чому не задоволені всі з мене так,
Як з инших добрих рабинів?
Адже я вмію тайни всі таїти,
Все чиню, що слід рабину чинити, —
Проте жию, як той, що в заклятю жиє, —
Чому ж мені ніхто з них гроший не дає?

Чи я не те саме, що всі вони?
Не знаю те саме, що відають вони?
У мене служба все, рабинський весь талан,
Те, що недовірки зовуть блахман.
У мене за столом хусити й габе чесний,

Говорю з ними я лише про Рай небесний, —
Проте жию, як той, що в заклятю жиє, —
Чому ж мені ніхто з них гроший не дає?

Сиджу я на найстаршім місці при столі,
Говорю Тойру*, хоч не розумію й слова,
Читаю Согар*, Ткінім* всі цілі,
Яких мені незрозуміла мова.
Читаю Каббалу та пишу амулети,
Впевняю всіх, що їм у небі вічно жити, —
Проте жию, як той, що в заклятю жиє, —
Чому ж мені ніхто з них гроший не дає?

Такий, що дома з голоду здихає,
Прийде до мене й за столом співає, —
І з його співу, і з його пісень
Яка мені користь, який хосен?
І що мені з усіх хуситів правовірних,
З яких ніхто не зна жерела ласк безмірних?
Проте жию, як той, що в заклятю жиє, —
Чому ж мені ніхто з них гроший не дає?

Кричу й молюся я і день і ніч,
І на плечах мені вже горб явився,
Аби мені ще й та не бракувала річ:
Уже й на килаву хоробу я розжився,
Я висох, вид блі[дий], запали очи у ямки, —
Всі в мене рабина правдивого знаки, —
Проте жию, як той, що в заклепі жиє, —
І грошиків мені ніхто як не дає,
Так не дає.

ХУСИТ ЇДЕ ДО РАБИНА

Люди прагнуть гроший, золотих та срібних.
Сміються, кепкують із нас, жидів бідних, —
Я гроший, маєтків не потребую,
А прийде забава — то й потанцюю.

Люди раді тільки в каритах чвалати
І на три поверхи доми мурувати, —
Я ходжу пішки, фір не потребую,
Де заночую, там переночую.

Ми не глядимо на багатих батьків,
Що носять одежі з дорогих шовків, —
Нам для строю стане кафтан із шнурками,
А на шабас* — штрамель* з тринадцять хвостами.

Багачі п'ють тільки солодкії вина,
Страв до того много, — отсе їх гостина.
Нам — із риби кість, що раб' не доїсть,
І капка горілки — вже й в рабина гість.

На чарку горілки, на булки частину
До рабина їдем, хусити, в гостину.
Спимо там в коморі на голих лавках,
Се нам не пошкодить, заслабнуть не страх.

Далекі від нас всі гризоти й турботи,
Нема ні страху там, ні [спіху] роботи,
Не знаємо там про душевну тривогу,
Чернем оковити — та й молимось Богу.

До рабина йти хоч би пішки — не вотще,
Для хусита теє від цукру солодше;
До рабина йти — наймилійша прогулька,
Не йде радше в танець Мариська, Ганулька.

А як маєм гроші, щоб фіру наймити —
То вже тому раді-прераді хусити.
О, чи чував хто про такі погоні?
Двацять хуситів волочуть три коні.

А як дещо гроший в мене пригодиться —
То їду в дорогу на світ подивиться;
Говорю: «Збираю на шлюб милостиню», —
А дітий не маю, з усіх дурнів чиню.

І ще одна штучка з мого ремесла:
На голову шаль я турецький нав'яжу,
«Іду з Палестини»*, — так кождому кажу, —
І всі мені гроший дають без числа.

НЕЩАСНИЙ ШУКАЄ СПОКОЮ

Скажи мені, прошу тебе, буйний вітре,
Що по всьому світу гуляєш,
Чи місце такеє ти знаєш,
Де може нещасний найти супокій?
Де б не було вбійства [й] розбою,
Ніхто б нарікати не вмів,
Де б не плили сльози рікою
І праведний мук не терпів? —
Та вітер мовчить, тілько щось наче з краю
Зітхне в відповіди: «Не знаю! не знаю!»

Скажи мені, море, велике, глибоке,
Що широко так виграєш і гуляєш,
Чи є де на тобі острів одинокий,
Де не панував би гонитель жорстокий,
Де б побожний потіху знайшов,
У пристань безпечну війшов?
Чи знаєш, як зветься те місто блаженне,
В якому воно лежить краю? —
Та море бушує, реве мов скажене:
«Ні, місця такого не знаю, не знаю!»

Ти, місяцю, гарний у своїй красі,
Глядиш понад гори, над доли ти всі,
Як скрізь тишина запанує нічна
І чорний покров свій розкине ніч-мати,
Аби цілу землю приспати, —
Скажи, чи знайома тобі сторона,
Де б доброму не поводилося лихо? —
А місяць у хмари засунувся тихо
І шепче, немов у одчаю:
«Не знаю, не знаю».

Скажи хиба ти ще, душе моя, й ти,
Любове святая й надіє,
Як сонце довкола обходить світи,
Все бачить, освічує й гріє, —
Де можна житє супокійне знайти?
Де б зла не було, ані лиха,
Лиш радість ясніла би тиха?
Де б ані гріхів не було, ні турботи,
Де б не доходили терпіня й клопоти? —
На те відповідь одинока, далебі:
«Ніде, хиба в небі».

НА ЗЕМЛІ НЕ СПОЧИВАЮТЬ

Але тут, на землі,
Не маємо спокою,
Нікому не судилося
Прожить без труду й бою.
Поки жиють —
Гонять, деруть
Саме багатство,
Тягнуться, пруться,
Б'ються та жруться, —
Далебі: дурацтво.

Ах ви люди, глупі люди,
Чи ж вам світ тісний?
Всіх ганьбити, а любити
Тілько гріш марний?

Одному ведеться:
Гарно виглядає,
Як йому живеться —
Лиш сам теє знає.
Коли засміється —
Аж глянути мило,
Коли промовляє —
Наче медом маже, —
Але в серці у нього і гірко, і гнило,

І все, що він має, його не править,
Солодощі в душу його не добавить.

Ах ви люди, глупі люди,
Чи ж вам світ тісний?
Всіх ганьбити, а любити
Тільки гріш марний?

Одного в очи коле
Те, що другий щасливий,
Та се ж — дурацтво голе
І дивогляд правдивий!
Він мучиться й терпить
Так, як і кождий з нас,
Але по собі не покаже, —
І як усі сумують,
У жалощах банують,
То він танцює в лихий час.

Ах ви люди, глупі люди,
Чи ж вам світ тісний?
Всіх ганьбити, а любити
Тільки гріш марний?

Тому майте розум,
Уживайте світа!
Не думайте, що гроші —
Одинока для щастя приміта.
В лихую годину,
Як горе наляже,
Нівідки вам втіхи не буде.
Ловіть же в мить кожду
Щасливу хвилину,
Нерозумні, зажерливі люди!
Не будьте як діти, —
Уживайте світа,
Бо швидко минають літа тут хороші, —
А потім на що вам ті гроші?

БРАЇЛІВСЬКІ КУПЦІ

Ось бачу, купці тут стоять
І крила поспускали.
Вниз дивляться, мов в дзеркалах
Себе би оглядали.
Не мусить же стидатися
Слабий перед героєм, —
Ану сюди, панове всі,
Кождий з найменням своїм!

Які ж то личка у всіх вас!
Мов крейди, побіліли.
Всі ваші гроші «в адін час»
Швиденько полетіли.
Ані один багач тепер
Між вами не найдеться, —
Ви ж думали, що швіндель ваш
Гладенько вам уйдеться.

Говорять капцани вже
Й заможні люди враз,
Що підете в свати вже
До нас в короткий час*.
Не хочемо дарунків
З тих, що ще в вас дрібні, —
Сплатіть довги вперед, а потім
Глядіть собі рівні.

Всі ваші камениці
Червоні та зелені,
Не довго будуть ваші,
Бо всі ще не плачені.
Склепи й склади всі ваші —
Їх стійність теж мала:
Обдовжені всі більше,
Ніж вартість їх ціла.

Всі ваші причандали,
Всі строї, що на вас,

Ті ваші модні «шляпи» —
Пожре короткий час.
Ті перли та перстені,
Зигарки й ланцюжки,
Всі бебехи й постелі
Заберуть довжники.

Всі бідні на весіллях,
Або обріз де є*,
Сумні й квасні: ніхто їм
Нічого не дає.
У нас за серце тисне:
Пропав наш спів і труд!
Ще й багачів за ті нам
Довги всіх заберуть!

О купче, на яку ти
Біду зійшов сей час!
Глянь в урядову лісту,
Де списано всіх вас.
Пропав весь ваш маєток,
Лишився вам лиш пар, —
Ой, трафили вас справді
Ліпше, ніж календар.

Купці ви з Браїлова,
Піднято вас на сміх.
Ідіть до рабина Самійлова,
Аби вам Бог поміг.
Хай він за вас заплаче,
Гаразд залементує, —
Як те вам не поможе —
Ніщо вас не вратує.

МАНДРІВЕЦЬ

Чоловіче, що мандруєш,
Ходиш світом сям і там,
З міста в місто ти кочуєш,
А чого, не знаєш сам.

Журба тебе гонить і мука тяжкая,
Що тіло і душу твою утомляє,
Ти щастя шукаєш, честь свою теряєш,
А на що на міриш — ніяк не трафляєш.

В чужині ні до чого всі твої штуки;
Там треба лиш знати, як гріш добувати, —
А ти там — бездомний, родина далеко,
А щастя та долі ніяк не зискати.

І рад би ти зараз назад полетіти,
Жене тебе туга в свою вітчину;
Здається, як міг би туди ти наспіти,
То ти цілував би землицю рідну.

Та сором вертати впорожні додому,
Що скажуть? «Ледащо якесь, вітрогін!
Світом волочився, день і ніч томився,
Все стратив і ні з чим приблукався він».

А багачики, пани вельможні,
Й зір не спинять на твоїй особі,
Хоч служив ти під найкращим стягом —
Сего жаден не пізна по тобі.

Що йому до того, що тебе болить,
Від чого у серці гірко, плачуть очи?
За всі твої сльози, що ти лив дні й ночи,
Він не дасть і шматки, щоб палець завить.

Твої наріканя він слухать не хоче
І на твої сльози й поглянуть не хоче.
Хиба який чесний про тебе згадає,
Та й той безучасно тебе запитає:

«В якого там пана служив ти?
І що в нього там заробив ти?
І чом рідний [край] ти мусив покидати?
Чого по чужині ти мусив блукати?

І чи не знайшов ти там знавця такого,
Який би на вартости твоїй пізнався?»
І кождий гада, що якраз трафив правду.
А хто зна, що сам він робив, на що здався?

А тебе, мандрівне бідолашний,
Ніхто инший не пожалує,
Хиба той, кого спіткало лихо,
Кого доля непомалу б'є.

Лиш той, що нещастя зазнав не одного,
Кого світом злудна надія водила,
Хто літав думками та мріями много,
Кого лиха доля раз у раз дурила, —

Той хиба учасник буде
Твоїх сліз, твоїх тривог, —
Не поможуть тобі люди,
А поможе тільки Бог.

ПОТІХА

Знайте одно:
Се не ладно —
Будить великий сором,
Плакати, голосить,
Свою журбу виносить
Перед людий розумних збором.

Потеряв ти дім,
Збіднів зовсім —
Не показуй журби, не трать духа!
Хто все свій розум має,

Того кождий пізнає,
Чи в громаді, чи в домі послуха.

І відваги не трать.
Як не маєш що дать —
Зноси спокійно і тям:
Як не маєш дрібних —
Ти вартнійший від них, —
Добрі гроші — ти сам.

Жий без сварів, без лайки!
Приятельство — се байки.
Не шукай другів вірних в потребі.
Вони, наче мухи, летять
Лиш там, де щось можна дістать,
Поки сонечко гріє на небі.

Де покушать мож много
Солодкого й м'ясного —
Там вони всі роєм налітають, —
Де ж не можна їм вмить
Свій живіт наповнить —
Таке місце вони оминають.

Коли засвітила
В тебе хвиля мила —
Вони тобі вірні ві всім,
Навіть мудреця
Дурять без кінця
Лизунством своїм.

А як нещастє настане —
Жаден на тебе не гляне,
Не побачиш із них ні одного;
Мимо них ти пройдеш —
Співчуття не найдеш,
Ні поради ні в кого.

Добрих другів своїх,
Тих приємних, чемних,

Що, здається, не кинуть тебе до загину,
Ти пізнаєш инак,
Який там у них смак,
Аж у злую годину.

НАРІКАНЄ МОЛДАВСЬКИХ ЖИДІВ НА ПОЛЬСЬКИХ

Ой, кепські то для нас знаки
І невесела нам година,
Відколи надійшли до нас ті поляки —
Побідніла вся наша країна.
Напливають до нас зі всіх світа сторін,
Кождий гроші від нас видуряє.
Ідуть німці, французи і всякая шваль,
А добра нам ніхто не бажає.

І ще б нас не сердило все те так дуже,
І ще б нам сяк-так не за кривду було,
Якби не були вни такі дурисвіти,
Якби в нас не сіяли зло.
Але ж бо вже з ними і видержать годі,
Бо докучливійші, ніж дощ при погоді.
Чортів там п'ять сот в кождім грішнику тім,
Хотіли б обдерти нас, діти й весь дім.

На німецький язик наше перекладати*, —
Ну, хто б над тим мучився в нас?
Людий до закладання шкіл намовляти, —
Хто б смів на те гаяти час?

Ні діди, ні тати наші того не знали,
І кого би на те закортіло?
Не досить нас колись за те били та гнали, —
Щоб тепер по-німецьки дитя шваркотіло?

Шарлатани налазять із Польщі до нас
І драбуги якісь без числа,
І з дороги правдивої зводять весь час
Ізраельськії діти до зла.

Нехай їх украє нещастє тяжке!
Перекручують навіть Гемару* святую,
Велять Тойру в німецькому толку читать,
Мойші Фрессера* граматку теж золотую.

Хто ж чував у Молдові від давніх-давен
Про мужів просвічених?
Хто вмів алеф-бейс-гімель взадгузь написати* —
Зачислявся до знавців учених.

А тепер один радить «адресу» писать, —
Се новатор якийсь незвичайний.
Многі наші вже стали шептать і казать:
«Мусить буть Епікер* неохайний».

Тямлю, як малим хлопцем я був,
То ходив я до хайдера* пильно,
«Абтатгмуре»* напам'ять ми вчилися там,
І се всім нам подобалось сильно.

Меламедом* був добрий, пейсатий жидок,
Що старанно до школи неволив діток, —
А тепер плати гроші не знати за що.
Якісь фізики, діктики — все те нащо?

МЕЛАМЕДІВ ПРАЗНИК

Тішся, тішся, моя жінко мила,
Будем мати шабас дуже гарний,
І тобі прибуде свіжа сила, —
Мав я устний виклад не бездарний.

Учнів двох від мене відібрали, —
Хай їм буде чорная година!
Я одного сам відніс до мами,
Щоб мені за хайдер заплатили*.

Я дійшов до багача до хати —
А меламед Гершон вчить дитину.

Рік багач: «Тебе не хочу знати
Й не просив до себе я в гостину».

«Хто ж ме Глянца гарного навчати?
Хто візьме дітий вам добре в руки?
Адже не сей Гершон дурнуватий? —
Хиба я, що знаю всі науки.

На біду лиш ваш той писар здався,
Як зі мною сміє він рівняться?
Лиш дівчат хиба й жінок учити,
Може би, його талан придався.

Він п'ятнадцять шмаркачів навчає
Алеф-бейс, та й то лише писати.
Як котрий криву потичне криску —
Його піт гарячий обливає.

А як учнів хто зачне питати —
Стоїть кождий, наче кіл у плоті.
«Що ж мовчиш? Чи маєш воду в роті?»
«Ні, навчився я лише писати».

Та штанята має не лихії,
І в кишені гроший досить таки, —
Але вміти — нічого не вміє,
Як і всі ті писарі-лайдаки».

ПИСАР-МЕЛАМЕД

Зі всіх ремісників на світі —
Шевців, кравців та кожум'як —
Найгіршеє, здається, лихо
Терпить меламед-неборак.
На хліб бо кождий заробляє,
В біді підмогу десь знаходить, —
Лише меламед-бідолаха
Ніколи кінці з кінцями не зводить.
В четвер на шабас він шматка не має,
Проте в розпуку не впадає.

На чарку горілки спроможеться кождий
Або на скляночку вина,
Проте розуміє і завше подбає,
Щоб голод не ліз до вікна.
В меламедів п'янство — се річ головна.
П'яненькі собі день і ніч пробувають,
Хоч з голими п'ятами босі манджають,
В стареньких подертих штанах,
В полатаних з тисяч латок кафтанах
Від Пейсахи до Гамана*.

А вчити? Навчить він тяжкую хоробу.
Де там в голові йому Пусікти-твах?*
В шинку він просидить цілісіньку добу
І скаже: «Слабий був та трошечки ляг».
А як прийде іспит і жадна дитина
Ні слова не вміє сказати,
Він зараз і скаже: «Не моя причина, —
Я час собі й сили з дітьми тими стратив.
І що то поможе? Кричи чи товчи — все дарма,
Коли в хлопця мізку нема».

СВІТ

Ой-ой, якийсь чорт тут на світі панує!
Кого він блажить, а кого проклинає?
Кого він кладе, а кого він на ноги простує?
Кому він ворожий, з кого втіху має?
Розумний по жебрах з дому в дім ходить,
А дурень за мудрого в світі уходить*.

Ой-ой, якийсь чорт тут на світі панує!
Хто нині великий герой для юрби?
Кого вона чтить і за розум шанує?
І хто живе в щастю без горя й журби?
Кого всі бояться, кого поважають?
А з кого кепкують, кого висміють?
Дужі грубіяни все в руках держать,
Чесні й благородні в поросі лежать.

Ой-ой, якийсь чорт на тім світі панує!
Хто нині всі гроші у скринях держить?
Хто [пр]агне у спеці, в морозі дрижить?
І хто на біду та нужду не бануе?
Хто хліб свій сухий днесь не мочить слезами?
Дурним та поганцям отверті всі брами.
Що варті розумні та чесні між нами,
Коли глупота перевагу держить?

ОБНОСНИК ТОВАРІВ

День мене виводить з дому,
Ніч у дім пригонить знов,
Не стає вже сил старому, —
Талану ж я не знайшов.
Лиш сухий кавалок хліба
Та нужденне шматє те.
Смерть була би вже милійше,
Ніж житє труднеє те.

Маю в продажі перстені,
А питають про батіг;
Дармо двигаю лиш короб,
Мов приший кобилі хвіст.
А я ж мушу продавати,
На прожиток заробляти.
Хто ж купує отсеє:
Нижче вартости дає.

Чи дощ іде, чи сніг сипле,
Чи мороз, чи завірюха,
Студінь аж у ночи щипле, —
Ти ж махай, махай без духа.
Мушу вчас на місці стати
І негайно поспішати,
Хоч нема вже духу в грудях
Свою Марфу викрикати*.

ДЕНЬ УРОДИН

Не цвиту вже я в цвіті весни,
Я далеко зайшов у дорозі життя.
Наче бурею гнані, минають літа,
Молодії літа, — вже не вернуть вони.

І який же то біль мені день той приніс!
Б'є година — і ось незабаром і ніч.
Ранок скоро минув, а деньок ріс і ріс, —
Ось і південь прийшов і знов близька вже ніч.

Ах, який же зрадливий минущий той час!
Ще жиєш — оглядівсь: де той з'їдений хліб?
А годинник повзе, стукотить раз у раз,
Сказівник лиш одно тобі вказує: гріб!

А надія — ох, як одурила мене!
Я чекав, сподівавсь: ось-ось щастє мигне.
А тепер все не йде. Що почну, те й покину.
А життя прожилось уже добру третину.

Так то все йде, як у річці вода!
Чоловік народився лише для труда.
Кожний двигає в'язку біди круть чи верть, —
А звільнить з неї може його лише смерть.

СМЕРТЬ УСІХ РІВНЯЄ

Там тілько тихо, там кождий спочине.
Там тілько жадна жура не гостює.
Там тілько не треба спідниць, сорочини.
Там позичок, боргів ніхто не требує.
На страви солодкі ніхто там не ласий,
Музики нікому не будуть там грати...
Сей світ — лише сон, мої любії діти,
Родимось на те лиш, аби помирати.

Там кождий побачить, що дурнем лиш був,
Дурні всі його сподіваня,

Ураз із слугою і пан тут заснув,
Жебрак із князем тут дійшов до зрівнаня.
Враги тут стають між собою друзями,
Братерства свойого не можуть зірвати...
Сей світ — лише сон, мої діти кохані,
Родимось на те лиш, аби помирати.

Під ті могилки якби міг ти заглянуть, —
Гниють там тіла та кістки без числа;
Не один такий був, як і ти, розумний,
Не одна ще краща від тебе була, —
Тепер ними черви годуються стиха,
І страви тієї їм не відібрати...
Сей світ — лише сон, мої любії діти,
Родимось на те лиш, аби помирати.

Отсей, живучи тут, мечем воював,
Півсвіта для нього здавалось замало, —
Тепер він шматочок землі тут дістав,
І того на вічність досить йому стало.
Тепер він із кождим пішов за пан-брата,
Свою силу геройську утратив...
Сей світ — наче сон, мої любії діти,
Родимось на те лиш, аби помирати.

Отут лежать різні великії люди,
Полишивши великії діла,
Лежать тут знавці і мудрці, славні всюди,
Що їх слава по світі гриміла.
І що ж помогли їм найкращі їх думи?
Пропали тепер їх високі розуми.
Сей світ — наче сон! Не лякайтеся втрати!
Родимось на те лиш, аби помирати.

Глянь тілько на голову, кість ту гнилу,
Що її не покрито землею!
Як у зеркалі можеш побачити ти,
Що з красою там буде твоєю.
Таж вічно ти також не зможеш прожить,
Буде смерть тобі, як і всім нам,

І тобі там останнюю честь віддадуть,
Як розбитим тим черепкам.

Чого ж ти так мучишся вдень і вночи?
Рад тілько ще щось і ще щось зробити,
Рад тілько придбать якнайбільше гроша,
Немовби мав вічно ти жити.
Їй-богу, нічого не стоїть той гріш,
Що його ти гребеш з таким жаром.
А що коштуватиме сей шмат землі?
Нічого. Дадуть тобі даром.

ПОКИ ЖИЄМО, ЗАБУВАЙМО ПРО СМЕРТЬ!

Люди, люди, не будьте дурними,
Не будьте весь вік дітьми малими!
Жийте весело, хай кождий дружить,
Поки здоровлє вам служить.

Журба найтяжча не важить і луда,
Поки остання не пройшла мінута.
Про смерть не згадуй ні завтра, ні нині
В кождій веселій годині.

Кождий умерти мусить чоловік, —
Се всі ми добре знаєм,
Та що пізнійше з нами статься може —
Про те журби й гадки не маєм.

Лише наїстися й напитися
В мене гадонька одна;
На фрасунок добрий трунок —
Отся чарочка вина.

ЩАСЛИВІ РАБИНИ

Весь світ мучиться й страждає,
В кождого свій біль і плач;
Тяжко кождому приходить,
Хоч який би був багач. —
Тілько ми біди не знаєм,
Тілько ми не знаєм зла.
Ми на хліб свій заробляєм,
Хоч ніякі в нас діла.

Хто живе у своїм домі
Супокійно й без вини,
І при тім збива маєтки,
Як жидівські рабини?
Чи оплакують свій вік?
Ні, лиш моляться й пророчать.
«Нічого не треба нам!
Все не наше» — те й торочать.

Ми законів не голосим,
І пророків ані втнем,
Дарів рабинам не носим,
Жадних твілімів* не тчем.
Жадних ми чудес не творим,
Вічність нас не притяга.
А зробить дитину жінці —
Се потрафить наш слуга.

Ми на те лише здалися —
В татовім ходить ярмі,
Не берем квитків ніколи*,
Тілько грошики самі.
Се для нас одно занятє
І найліпше ремесло,
Що нам від вітців блаженних
Як наслідде наросло.

Ми не молимся з слезами
Так, як инші рабини,

До калік нема нам діла,
Хорих не лікуєм ми.
Ми весь вік свій проживаєм
Без умивань, без постів.
Гроші нам кладуть на стіл,
А за що — того й не знаєм.

Наші люди невеселі,
От, самі лапсердаки*,
Дбають з нині лиш на завтра,
Ходять, наче жебраки.
Ми не знаємо турботи,
Весело проводим дни,
Як князі ті без роботи,
Ми, щасливі рабини.

Чи не штука в наше врем'я
Такі добра здобувать,
Жить, як найбагатші люди,
Мов графи ті, панувать?
Ми — найкращі Божі твори,
В нас — усяка благодать.
Ми рабини лиш на теє,
Щоб від люду гроші брать.

Ми не трудимось ні хвилю,
Лиш для розривок жиєм,
Жонам, ні паннам посажним*
Благословенств не даєм.
Нам не треба працювати,
Ні стогнати, ні хилит[ься],
Лиш сидіти й спочивати,
На маєток щоб розжиться.

Не приводять біснуватих
Для вздоровлення до нас;
Нам не треба мудрувати
З амулетами всякчас.
Божевільним помагати —
Се зовсім не наша річ;

Божевільних хто привозить, —
Зараз того гоним пріч.

Всім невірним і всім грішним
Люта зависть до нас єсть,
Що де тілько прийдемо ми —
Маєм гроші, маєм честь.
«Годі нам се зрозуміти, —
Гутірка йде проміж їх, —
Чи хто бачив, аби рабин
Де, коли, кому поміг?»

Пристаєм лиш з багачами
З найчільнійших в нас полків;
На халатників*, хуситів
Глядим, як на павуків.
Їм дверий не отворяєм,
Геть женемо, — хай їм грець!
До нас входить лиш пан дому —
Первой гільдії купець*.

Ми вбираємось по-панськи, —
Се не шкодить нам ні раз,
Ціцес із-під талес-кути*
Не телімбаються в нас.
Маєм кождий камізельку
І годинник з ланцюжком.
Хто про се посміє закид
Нам зробить хоч би кивком?

«Годі нам се зрозуміти, —
Гутірка йде по жидах, —
Чом рабинів тих не видно
Ні по селах, ні в містах?»
Добре їсти й добре пити
Нам ніхто не заборонить,
А на прогульку в кариті
Все везуть нас власні коні.
Як хусити теє бачуть —
Не инакше се товкмачуть:

«Хто се зрозуміти може,
Що в рабинів право Боже?»

Їх жінки немиті ходять, —
Се в їх старосвітський лад,
Кожда в купці* та в фартусі
Вбрана, наче дивогляд.
Але наші жіночки —
Се великі елегантки,
Убираються по моді,
Виглядають як панянки.

Ті сідають з капцанками*
В рабина таріль лизати,
Кривлять лиця, як з тареля
Могли мало що дістати.
Ми капцанок тих окремо
В клітку садимо, мов свині, —
А самі їмо в салоні,
На дивані при родині.

Як жінки нас троха дурять —
Ми їм те за зле не маєм;
Як собі цигари курять —
Ми на теє не зважаєм.
А хусити таки зараз
Із цигара дим смакують.
«Дим з цигара рабинихи —
Жертва Богу й поклін тихий», —
Так вони собі міркують.

ЩО СТАЛОСЯ В ГАЛАЦУ

Плачте й ридайте, жидівськії діти,
До Бога кричіть і не майте спокою!
Де його чуда великі, якими
Не раз захищав нас міцною рукою?
Від нас відвернув Він обличє своє,
Молитв уже наших не слуха;

Врагів наших більше та більше стає,
Що дивляться, як кров з нас буха.

О Боже, поглядь на ті наші страждання,
Що тут терпимо без причини!
Ратуй нас із сего страшного знущаня,
Покажи, що Ти пан наш єдиний!
Що там небилиць проти нас наплели,
Аби нас знівечить відразу!
Покажи, що ти Бог, силен в Ізраїли,
Помсти свого народу образу!

Не було гірш тоді, як твій храм руйнували,
Як тепер в пустім місті Галаці.
Горе нашим очам, що все те оглядали,
Як там нищено здобутки нашої праці.
Що може страшнійше ще статься у нашому роді,
Як те, що тут наші зазнали?
Взяли вороги святі заповіді
І звиток на штуки як стій порубали.

Який же гнів Божий настиг нас усіх
Дня третього цвітня біжучого року!
Збігались жиди з усіх земель сюди,
Бо мали спокій тут, ніврoку.
Тепер тут нам гірше, як в кождому иншому краю, —
І нікуди нам вже втікати.
О Боже, простри свою руку могутню
І виведи нас із отсего притону затрати!

БОГОВА ВІДПОВІДЬ

Не можу вже стерпіти вас,
Зносити мені не подоба, —
Так Бог відмовля на жидівський той плач
І на всі їх жалоби. —

Самі собі лиш винні ви,
І чим же би Я вам поміг?

Усе те упало на вас по заслузі
За ваш великий гріх.

Все зло, яке ви чините,
Закриваєте ви бородою;
Даремно лиш носите назву жидів,
А варті лиш до гною.

Правдиве жидівство в Молдаві цілій
Ледви один з вас знає;
Грішите ви зате не гірш від содомлян*,
А кождий побожним себе уважає.

І страх переняв вас усіх не малий,
Як звиток закона* подерто.
А що в нім написано, чи з вас котрий
Хоч знать хтів? — скажіте одверто.

За десять заповідий ні одному з вас
Ні жадного страху, ні тривоги, —
Лиш золото й срібло для вас все закон,
А гроші вам стали за Бога.

Щоб троха повчиться — про те й не гадай,
Ви й не говорили ніколи,
Тепер же збиваєте ноги собі,
Спішачи на молитву до школи.

Молитвами тими звете ви Мене
Тепер від ранку до ночи,
А жаден значінє молитви не втне,
Лише, наче кіт той, муркоче.

А деякі з вас відложили зовсім
Молитви та всі причандали,
Ні Тойри, ні Тбілім* не треба вже їм,
Хевру-хубадистами стали.

І кожний уперто на тому стоїть,
Що праведно він проживає,

В нечистії чоботи, в довгий кафтан
Все своє жидівство ховає.

І баки даєте собі забивати
Таким, що вам вперто товчуть,
Що Бог не позволив тіло обмивати,
Що він полюбляє лиш бруд.

А се зрозуміти може кождий із вас:
Лиш чисті серця ваші Богу солодкі;
А що йому з того, які кафтани
В вас — довгі чи, може, короткі?

В якій глупоті доси ви тут жили,
Досить буде одно лиш сказати:
Не один з вас годинник носив золотий,
А години не вмів розпізнати.

Пізнать чужу мову — се в вас буде гріх
І тяжкая провина,
А в своїх Талмудах чи ви не сліпі,
Як малая дитина?

Між вами не бачу я ані одного
З-поміж не-молдаван,
Що був би розумний, побожний, тямучий, —
Се сором серед християн.

Адже й християни знають хоч «катеху»*, —
Чим же вам похвалитися можна?
Ви всі — волоцюги, приблуди, п'явки,
Ватага брудна та безбожна.

І серце у вас затверділе та зле,
Чутя людського й крихти не має,
Не відчує того, що в другого болить,
Що другому не раз долягає.

Про себе лиш кождий з вас дбає,
Аби йому добре було, —
А той хоч із голоду хай загибає —
Його не студило се, ані пекло.

Коли вам казали: «Закладуйте школи!
Се честь буде для вас усіх!» —
Ви, не хотячи на те гроший давати,
Сказали: «Се буде нам гріх».

Поправте ж пороки та хиби свої!
Їй-богу, бо крайній вже час.
Побудуйте школи, ставте шпиталі
Для тих, що бідні серед вас.

Де так зневажають жидів, як ось тут? —
Ніде нема місця такого.
Скрізь жид уважається за чоловіка
І слова не чує лихого.

Ніхто тим не злиться, що ти собі жид,
Нікому се й не в голові. —
А тут лиш тому на вас лихо те впало,
Що ви такі темні та злі.

СМЕРТЬ І ПОЕТ

[С м е р т ь м о в и т ь:]

Я — смерть, я — сон солодкий,
Я кождому даю спокій.
У мене лежить і жебрак, і вельможа,
Забувши смуток свій.
Коли терпить душа на світі
І знемага від горя й мук,
Я розказ дістаю від Бога,
Їду й беру її до своїх рук.

Занадто много ти терпіла
Тут на земли в юрбі людській,
Ходи, я заведу тебе до цілі,
До небес, де пробуток твій.
Побачиш лиця там новії,
Духів і ангелів святих, —

Приймають там поетів гарно.
Підеш і ти, співаючи, між них.

Поет співає:

Ах, як гірко та прикро такому,
Що вмирати мусить передчасно!
Не нажився ще на світі сьому,
Не знайшов іще домівку власну.
Все, до чого тілько він змагає,
Не вдається, під руками тає, —
А що скажуть, як мене не стане,
Мої любі братя та кумпани?
Певно, жаден з них мовчать не буде,
Та пісень моїх співать не буде;
А як дещо в них його зворушить —
Він ще й мої кости в гробі рушить.
Тож пусти мене ще, смерте,
Полиши мене тут!
Хай ще троха потруджуся,
Між людьми поволочуся, —
Ще не час мені заснуть!
Ще не хочу я до неба,
Та його й не заслужив. —
Тут ще дещо проспівати треба,
Доки буду жив!

Смерть мовить:

Житє тобі я взять не можу,
Свобідний ти від моїх рук;
На теє маю волю Божу:
Ще не досить тобі пісень і мук.
Так жий же з своїми братами
І штуку жизни пізнавай,
І весели людий піснями!
Йду геть від тебе. Прощавай!

ЖИДІВСЬКИЙ ВОЯК У ГАЛИЧИНІ

Чи може ще де статься річ така,
Як в отсім смутчім місті стався гук?
Аби не викупить із християнських рук
Такого, як ось я, вітцівського синка?

Хто тілько всю мою родину знає,
З якої я виводжуся навпрість,
Тому огонь у серці запалає,
На того силу гнеть нападе млість.

Ой, та й часи ж настали нехороші!
Мене в руках у гоїв* тих лишить!
Чи не повинні ви були віддать всі гроші,
Мені заступника в військовий стан купить!*

Згадайте родичів моїх, хоч незаможних,
Але розумних, — чемних і побожних, —
І гляньте, що тепер мені чинить,
Що мушу в військо я, сарака, йти служить.

Мій тато був кагальним різником,
До того [ж] на обрізуваню знався;
У добрих вчинках він лише кохався,
Молився за блискучим столиком!

В переддень шабасу він хрін тер по домах
І по булки ходив із дому в дім для себе,
Діткам до іспиту горох він теребив,
Служив сусідам він для всякої потреби.

При печеню пасок бував мужем довір'я,
У вечір Пасхи з мац* кутю вмів приготовить;
Де хто потребував, молитву вмів відмовить,
Померших умивать ходив у всі подвір'я.

А як помершого було побачить,
То так і сили всі у нього сточить, —
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, син його, у війську гвером тряс?

Його чесноти й добрії прикмети
Хто зможе всі докладно розповісти?
Довги робив він у кождім шиночку,
Аби на шабас мав що пити й їсти.

Під Новий рік псалми й Мішну* читати
Його просили багачі і вбогі;
А бідолахів вмів він увільняти,
Аби не вчилися Письма Святого.

При похоронах з пушкою* ходив він
Із окликом «Zduku tazil Mimuwes»*,
Все милостиню він ходив збирати,
Сиріт щоб бідних заміж віддавати.

А як побачив сироту убогу,
То все аж сили не ставало в нього, —
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, син його, у війську гвером тряс?

Умів він злії духи виганяти, —
Тремтіли перед ним вони й геть відлітали,
А як кому трясучку записав він —
Ніхто її не міг уже прогнати.

Як хто сконать не міг, — його питали,
Що діять, щоб не мучився так довго, —
Він клав під голову лиш ключ від школи —
І хорий умирав, спішила смерть до нього.

Було у нього милосердя повно, —
Все лиш на добрі вчинки поспішав він;
Сиріт убогих дармо годував він,
Дітий у школу слав, по школі доглядав він.

А як побачив вихованку бідну —
То силу тратив, бачилось, послідну.
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, син його, у війську гвером тряс?

А мами чесноти, чистої, святої?
Чи хто ще жидівку таку де знайде —
Правдиву, побожну, тямучу до всього?
Те, що вона знала, — ні одна не втне.

Про всяке не раз її жони питали, —
Все знала, що писано в книгах святих,
Уміла зав'язувать вузлики дітям,
Вміла так зробити, аби плакса втих.

Ходила жінкам молитви примовляти,
Для хорих посмертнеє шматє латати,
Ходила по вмерших плакать і ридати,
По мужах покійних — удів потішати.

А як сиротину побачила бідну —
То тратила, бачилось, силу послідну.
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, син її, у війську гвером тряс?

Ходила вона поліжниць доглядати,
І хухать, і злизувать, і примовляти.
Була за пестунку, замовляла сварку,
Бувала й за прачку і за куховарку.

Як кого перестрах напав уночи,
І він, неборака, заснути не міг,
Вона мала спосіб на те помочи
І гроший не брала за те від своїх.

Не раз уставала в північну годину,
Як який мандрівець зайшов у хатину;
Вона без сердитості всіх їх приймала,
Від жадного гроший за нічліг не брала.

А як подорожний заслаб у дорозі,
У неї на очах виступали сльози.
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, син її, у війську гвером тряс?

Рабини часто злі на ню бували
За те, що знала те, чого вони не знали.
Вона потрафила перестрах відливати,
І рожу спалювать, і вугіллє зметати.

Як перед нею хто на що жалівся, —
То скоро та негайно помагала;
У неї лагідне було і милостиве серце,
Нікому ні в чому не відмовляла.

Вона навчилася від свого тата
Допомагати людям у потребі;
Не жалувала хліба ані м'яса,
Коли побачила жидівського солдата.

Коли де вояка зустріла на дорозі, —
То їй на очи набігали сльози.
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, син її, у війську гвером тряс?

А що ж мені бракує, молодому?
Хоч не лося би хвались себе самому,
Скажу вам дещицю, не маючи роботи,
Бо троха, бачите, набрав охоти.

Я вмію інтерцизники* писати
Таким письмом виразним, як сам друк,
Щурів примовкою теж вмію проганяти, —
Який би з них не втік, той у дірі би пук.

І загадки загадувати вмію,
Друковане німецьке прочитаю,
У танцях всі лади я розумію,
І панну як пристало забавляю.

А панну як лише яку побачу, —
То з радости аж мало не заплачу.
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, зух такий, у війську гвером тряс?

Я можу вірш у школі прочитати,
І голосно псалом проголосити,
І благодать на собі показати,
В циновії тарелі подзвонити.

Я можу та, немов собака, гавкать,
Я можу так, неначе віл, ричать,
Я можу так, неначе кицька, м'явкать,
Я можу так, немов свиня, квичать.

Я все старався лиш добро робити
Своїми здібностями й тим, що маю;
Старався бідним сиротам служити,
Робити їм весілє по звичаю.

Коли де бідну сироту таку побачу, —
З утіхи мало — вибачте — не плачу.
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, зух такий, у війську гвером тряс?

А ось тепер я тут, немов проклятий!
Аж віриться в таку не хоче річ.
Прийшли й знайшли мене у саму глупу ніч,
Аби віддать мене в солдати.

Як сміють офіцири та капралі
До Божих справ свою коменду пхати?
Коли мені час ціцес* цілувати, —
А він жене мене маширувати.

Коли на себе тфілім* надягаю
І пораюся з шельрошом* якомога, —
Аж капраль ось усе святе стягає,
Жене і ще й паскудить, як безрога.

Усе те згадую ось тут у самоті,
І силоньки мої вже, бачиться, не ті.
Питаю вас, який же нині час,
Аби я, зух такий, у війську гвером тряс?

Не хочу вже в в'язниці тій тривати
І мучиться отак у чужині,
Щоднини черевики пуцувати*
Й сорочку у тижни два рази відміняти.

Мої брати десь в рабина поза столи сидять,
Мов пчоли мід, його недоїдки їдять,
Співають, скачуть, утішають душу, —
А я тут цісарю служити мушу.

Вкажи мені дещо з чудес твоїх, о Боже!
Нехай мені вітців заслуга допоможе, —
Не так, я думаю, як жінці й дітям,
Але як рабинові та його хуситам.

Через саму заслугу ту святую
Позволь мені додому віддалиться!
Не хочу відтепер на муштрі вже трудиться,
Стрібую, що мені хто зробить, ну, стрібую!

Вже перед капралем не буду боя мати*,
Не зробить шкоди він, як Бог мене боронить
А як захоче він мені знов буків дати, —
Вітцева примівка мене чей оборонить.

Я знаю примівку, аби пес не вкусив,
Заклинань всяких знаю без числа.
Що ж може капраль той мені зробити? —
Хай прожене мене від сего ремесла!

Сім раз псалми покутні прочитаю,
В додатку рабина ім'я ще нагадаю, —
Він сил не матиме мене побити,
І нагла, чорна смерть його спіткає.

Умре він так, як Гаман* гордовитий,
Що всіх жидів мав зразу погубити
І несподівано був сам убитий.

А я продам сей мундур і сей гвер
За якусь суму грубу
І штрамелю* куплю собі тепер,
І лисячу шубу.

ХОЛЕРА В Р. 1866

Ти знов показалась, —
Чую вже твій галас,
Лиха язво, — знов нас навіщаєш!
Знов кождий дрижить,
Його серце тремтить
Від лиха, що ти виробляєш.
Тебе кожний пізнає,
Плаче, руки ломає,
Спокою не знаходить.
Вість іде від села до села:
«Пошесть, пошесть надходить!
Знов холера до нас надійшла».

Тебе знають удови:
Без вагання й намови
Ти мужів їх у них відібрала;
Ти сиріт полишила,
Їх в біді закріпила,
На все зло ти собі позволяла.
Родичів убити,
Діти потопити
В сирітство й біду — твоя сила.
Парубки й дівчата
В тобі мають ката,
Бо ти їх з житєм розлучила.

Ось та сидить і плаче,
Світа від сліз не баче
Вже довгі дні та ночи;
Їй мужа ти скосила,
Саму ж ти погрузила
У жаль, що сили їй лоточить.

Тепер ти в неї відновляєш
Плач і незагоєную рану,
Мов милосердє почуваєш
На її долю безталанну.
І мовиш: «Ну, ходи зо мною в отсей бік!
Я заведу тебе там, де твій чоловік!»

Чорна твоя стать
Кожного злякать
Мусить, і твої очи гадючі;
Кого хочеш — той в'яне,
Кого вцілиш — дістане
З твого лука ст[р]ілки неминучі.
П'єш лише кров людськую,
Що тобі страшно смакує,
І ніколи ситости не знаєш;
Гребеш порівно многих —
І багатих і вбогих,
Молодих і старих,
Мудреців і дурних, —
Без розбору усіх ти рівняєш.

Твоя жизнь — смерть бліда,
Твій спочинок — біда,
Що нікому ніщо не вділяє;
А твої перегони —
Лиш одні похорони,
Праці иншої в тебе немає.
В тебе найкращий баль —
Бачити сльози та жаль,
Мертвих тіл як найбільша застава;
Найлюбійша музика —
Плач, жалоба велика, —
Се твоя вся чортівська забава.

Один ходить здоров,
Швидко в дім він пішов,
Бо сказали: «Жона твоя хора».
Він у дім — вже по всім,
Вже мертва, нежива, —
І не довго промучила змора.

Він стоїть мов убит,
Не кричить, не дрижить,
Лиш за серце щось стисло здорово.
І промовив: «Ой ні,
Щось недобре мені». —
Се останнє було його слово.

Ось сирітка мала
Крик і плач підняла,
Хоче в матері груди поссати;
Мати жебрать пішла,
Хлібця шмат принесла, —
Нікого вже було годувати.
Для лихої змиї
Се музики свої,
Найлюбійша забава для неї.
Як же може на се
Глядіть Бог з небесе
І не зробить конець біди сеї?

Земля все пожира.
Смерть раз в раз забира,
Від її рук ніхто не свобідний;
Скрізь холера гуляє,
Тиф їй допомагає,
Їй прислужник охочий та гідний.
Лікарі мов подуріли,
Кожний став мо[в] очумілий
І не знає, що почать;
А холера знай регоче,
Тиф гуляє куди хоче, —
З його ліків чисто кплять.

Добрі люди, не всі,
Знайдуть в скорім часі
Спосіб на все те, також отруту,
І прикрутять тебе,
І вже не відгребе
Тебе хитрість смердюча зі скруту.
Милостиня — се нам

Спосіб знищить твій крам*, —
І з землі ти пропадеш на все.
Лиш тут будемо жить,
Будем Бога хвалить, —
Тебе ж в пекло назад занесе.

Я про тебе співав,
Твою лютість зломав
Іще в сорок і осьмому році.
Що ти там виробляла, —
Але на мене сили не мала:
Не кольнуло мене навіть в боці.
Аж тепер завзялась ти, мабуть,
У свої мене кігті хапнуть, —
Та дістала й тепер по чолі.
Я — по селам, містам,
Ти ось тут, я — он там, —
Я живу, ти — гниєш у землі.

ЗЕРКАЛО

Хто людські штуки подивляє,
Той із усіх приємних штук
У зеркалі, мабуть, признає
Майстерне діло людських рук.

У нім велика криється мораль,
Що на дорогу праву нас наводить.
Ось гордий чоловік, до всіх він має жаль,
Всіх судить, хиби в кождого знаходить.

Усе на світі зле йому й погане,
Усе не по його, неправедні всі люди;
Той чоловік нехай на зеркало лиш гляне,
То перестане в инших бачить блуди.

Коли своє вкрасити хоче тіло —
До зеркала він мусить заглядати;
Заглянув би в себе самого сміло,
Аби вмів душу в чистоті держати.

Подобу Божу, Божую печать
Із нас на своїм тілі кождий має,
А розум — зеркало, і тому благодать,
Хто часто в зеркало те заглядає.

Той помилки в житю не зробить,
І на лиху дорогу не схибиться,
І душу все свою тим приоздобить,
З чим перед Богом би могла явиться.

Воно не тішить душі чоловічі, —
Показує їм те, що ще їх жде;
Говорить неохибно правду в вічі
І на фальшивий шлях не поведе.

Одна у зеркало на себе поглядає
І строїть якнайприємнійший вид;
Нараз душа її мов крила опускає,
Саму бере перед собою стид.

«Купила я його, аби мене красило, —
І на тобі! Потіхи з нього мало.
Так вигляда, немовби з мене кпило
За гроші, що мене колись-то коштувало.

Сего ніяк не можу я вгадати.
Таж компліменти кождий мені торочить.
Фальшиве зеркало лише мене морочить —
На се обі я руки можу дати».

А потім як другої образ бачить —
Від голови до стіп прекрасна й гарно вбрана, —
Знов стане як дурна, і серце їй тлумачить:
«Ой лишенько! А я таки погана?»

Коли один гордує другим,
І гордість на криву його провадить путь,
Хай в зеркалі лише вглядить його заслуги —
То зараз заздрощі у кут підуть.

Одна прекрасна і вродлива
Любує в зеркалі свій вигляд прехороший;
Нараз розплачеться мов з добра-дива:
«Вона ж убогенька, не має гроший!

На що ж, — вона мовить, — те гарнеє личко мені,
Якщо я мов цвитка цвіту,
А люди цінують — вони ж не дурні —
Багатство, — не красоту.

Та все я виємок ще між другими, —
Втішає думка знов її моторна, —
Що ж має та робити нещаслива,
Що вбога й надто ще погана й чорна?»

Трафляється таке й поміж мужами,
Що хтось своїому розумови рад;
Що з того, що розумний він, тямущий,
Коли ж бо лишенько: він бідний, не багат.

«На що ж мені, — він мовить, — те знанє
Й талант, що працею я виробив хороший,
Коли в людей на те ціни нема,
Не люблять того, хто не має гроший».

Та як погляне на малійшого від себе,
То зараз і пройде настрій його хмарний:
«А що ж робити має той нещасний,
Що бідний і до того ще дурний?»

Отся собі багата та гарненька,
До того ж із найліпшого ще роду, —
А к погляне в зеркало раненько,
То страх її бере за ту препишну вроду.

І сум нараз їй серце огортає,
І серце наповняється тривоги.
«Краса моя недовго потриває,
А молодість покине впівдороги.

Краса моя не довго ме тривати,
А молодість покине, — ось пожди, —
Вже зморшки на лиці сям-там видати,
А на чолі вже слід значної борозди».

Та глянь лише, красуне, на старого,
Що он утроє зігнений іде,
Не треба й зеркала тобі твойого,
Аби могла [узріти], що на тебе жде.

Візьми се в голову собі, небого,
І майся в тямці своїй раз у раз:
І ти не будеш вічно молодою, —
Старість і слабість дожене й тебе в свій час.

Ще простираєш крила, чоловіче?
Хотів би підлетіти ще високо?
На кладовище глянь! Твій час утіче —
Он там заляжеш ти, не дуже-то й глибоко.

ХУСИТ

Але нам, чесним, зеркала не треба,
Як вільнодумцям, що дурні усі.
Наша приємність — шабасовий ґугель*,
Зеркало наше — в рабина в лиці.

Нас сатана ніякий не підкусить, —
Ми в Божій волі та не боїмося кари,
В нас зеркало — хиба побожний талес*
І шкіряних талесинів дві пари*.

Агой, агой!
Розумний кождий зрозуміти може —
Агой, агой! —
Що в наших душах чисте Царство Боже.

Пильнуєм купелів лише кошерних*
Та Согара* читаєм залюбки;

Що так і так вчиняють Епікури, —
Ми робимо усе те навпаки.

Нам рабин не велить вбиратьсяпишно,
Для нього се — лише пиха страшна;
Він не велить нам зеркала вживати,
Бо то — лише гультайськая мана...

ПРОГРАНА СПРАВА

Мудрість перед Богом виступає
І промовляє:
«Хто мене здобув,
В серці пригорнув, —
Хай не терпить мук.
Хто просвічений —
Хай буде счений*,
Хай одержить із твоїх рук
По своїй заслузі
Все, що належиться йому, —
А то в остатнім часокрузі
По світові всему
Розумні ходять як німі,
Без вартости й пошани,
А дармоїди та дурні
Скрізь поробилися панами;
Житє розумним лиш грижу несе, —
І за що се?»

«Моя дитино, не турбуйся! —
Відмовив їй на теє Бог, —
Коли розумному на світі не гаразд,
Потіху має він у нас обох.
Адже він сам-один
Увесь свій уділ в тобі має,
І радощів таких ніхто не зна,
Які він через тебе відчуває».

І мудрість стала, замовчала, —
Чого хотіла — не дістала.

Побожність іде,
Перед Богом кладе
Своє побожнеє благаннє:
«Жаль мені на теє,
Що житє святеє
Буває — ненастаннеє зітханнє.
Хай побожного всі знають,
І шанують, і кохають,
Ніколи не зневажають,
Хай йому все стежиться,
Що йому належиться!»

«Хто тебе посяде, —
Бог їй виясняє, —
З світа вже користи
Жадної не має.
Що для побожного значить
У добрі проживати?
Тебе єдиної йому досить,
У тобі щастє все він мусить мати».

Побожність стала, замовчала, —
Чого хотіла — не дістала.

Штука й чеснота
Жалібно пита
В Бога зі слезами:
«Мені вже видержать годі
Те, що я бачу в людськім роді.
Хто скуство плекає,
Для світа корисне,
Хай той підмогу має,
Хай щастє тому блисне.
А то тепер худоги*
Узяті всі під ноги,
Найкращий митець
Пригноблен уконець.
Ніхто їх не чтить,
Як їм випада,
Ніхто відповідно за труд не платить,
Лиш тисне їх біда».

«Хто дар художній має, —
На се Бог відмовляє, —
Повинен лиш ним жити,
В нім радість знаходити.
Кому Бог був ласкав
Свій дар дарувати —
Той щаслив на світі
Більш від усякої заплати».

І штука стала, замовчала, —
Чого хотіла — не дістала.

Краса прийшла і заридала:
«Не так воно, як я гадала!
Мене Бог вінчав
На цілий сей світ.
Мені кождий рад.
Що красою сяє —
Кождий те кохає, —
Та чого ж він дав
Мені пропадать?
Наче маків цвіт,
Міць моя минає,
А любов солодка надто сліпить очи,
Дає щастє й радість кождій поторочи, —
А краса частенько без путя вмирає.
Скрізь чути похвали
Для мене без кінця, —
А я й не зглянувшись, зістала
Самітня без вінця».

«Краса загинути не може, —
Було на теє слово Боже, —
Душа усяка гарна й без вінця,
Й немає їй кінця.
Та хай не дурить того,
Кому дісталась в дар,
Хай не пишається він нею,
Бо твій не довговічний чар».

Краса теж стала, замовчала, —
Чого хотіла — не дістала.

І молодість виступає
Перед Бога й нарікає:
«Не можу зрозуміти.
Я ж найдорожча в світі!
Мене кождий похваляє,
І кождий муж
Щаслив, поки дуж,
Поки молодість триває,
Ніщо зле не дошкуляє.
А я мушу поспішати
І геть утікати,
Зупинитися не можу,
Ані спочивати.
Зла подруга старість
Мене нападає,
Займа моє місце,
Мене проганяє».

«Хто ж тим буде журитися? —
Відповів Бог на те слово. —
І хто буде лякатися,
Що відходиш ти від нього?
Мудрий віри хай не тратить,
Вість душа йому подасть:
Вічна молодість — у небі,
Смерти не сягне там власть».

Молодість стала, замовчала, —
Чого хотіла — не дістала.

ПАМ'ЯТНИК

Чи зістане, чоловіче, тобі дещо з того,
Що зібрав ти тут на світі із добра свойого?
Чи забереш із собою дещо до могили?
І чи здасться там те, що ти гарбав тут щосили?
Я не буду тебе лаять, не буду сердити,
Що день і ніч ти трудишся, не можеш спочити;
Не обриджу тобі гроший, ні маєтку того,
Що для них ти не жалуєш поту дев'ятого.
Скажу тілько: «Маєш щастє! Воно тобі гоже.
Таким щастєм хоч і мене благослови Боже!»
В кого гроші — той хороший, найліпший між людом;
Буду й собі старатися, аби яким чудом
Таким, як ти, й собі стати — правдою чи блудом.

Оттак і я не їстиму ніколи в спокою,
Ні одну ніч не всну тихо у своїм покою.
І забуду всю людяність, так, як ти, мій друже,
А про приязнь, дружбу буде мені теж байдуже.
Я вироблю собі в груди серце кам'янеє,
А викину з неї жалість та чутє людськеє.
Не зворушать мене сльози, ані плач жіночий,
Жадне горе не засмутить моїх днів та ночий.
Ніякої заповіди не схочу признати,
На праведність, на моральність мені наплювати.
Одно тілько скажу: «Гроші! ви у мене Богом!
Ви душа й житє у мене, ціль житя мойого».
Буду раз в раз старатися, аби яким чудом
Таким, як ти, й собі стати — правдою чи блудом.

Не захочу слухать плачу, — хай плаче хто хоче,
Чужий сум не зрушить, ані залоскоче;
Не зворушать чужі сльози, хоч хто проливає;
Не пожалую нікого, хоч хай тут конає.
А як добрий друг до мене прийде нарікати,
Простре руки, своє горе стане викладати, —
Прожену його суворо, як би з ним не знався,
І закажу, аби більше мене не чіпався.
Про те тілько буду дбати: грошенят дістати,

І буду ті грошенята добре пильнувати.
Тої штуки я від тебе навчуся хоч з трудом,
Буду ревно старатися, аби яким чудом
Таким, як ти, й собі стати — правдою чи блудом.

Буду також хитрувати, казать брехню щиру,
Набік кину правдомовність, і чесноту, й віру;
Що мені тепер немило — буду те робити,
Аби тілько якнайбільше гроший в купу збити.
Буду тілько підхлібляти сильним та багатим,
Леститися, молитися хоч чортам рогатим,
Зате буду всіх убогих топтати під ноги,
Немающий брат до мене не знайде дороги.
Про чесноту говорити буду, скільки збагну,
А як треба, без ваганя фальшиво присягну.
І не буду цуратися ошуки й принуки,
Аби тілько гріш великий забирати в руки.
Буду ревно старатися, аби яким чудом
Таким, як ти, й собі стати – правдою чи блудом.

Та не візьмеш того всього до гробу з собою,
Що нагарбав з таким трудом, з такою журбою;
Все те лишиш, — не прилипне до тебе й шматочок,
А за те тобі дарують лиш землі шматочок.
Бідним підеш у тісную, темну домовину,
Дадуть камінь і раз тілько — білу одежину.
Чи ж не дурно, чоловіче, так себе цінуєш?
І чи, може, не все правда, що від мене чуєш?
Хиба би я дурний був, хиба б з глузду збився,
Аби стать таким, як ти, і собі ж садився.

Будуть плакать спадкоємці на твойому гробі,
Чинятися, мовби справді був їм жаль по тобі.
Аби то був щирий жаль — не можи й гадати, —
Жаль хиба їм, що так довго довелось їм ждати.
І загоїться їм рана по покуті зараз,
Хиба спадком поділиться буде їм амбарас.
І забудуть, як мусили по тобі ридати,
І за твоє добро будуть пити та гуляти.
Будуть пити та гуляти довгі дні та ночи,

А про тебе нагадати ніхто не захоче;
Хиба тілько їм зістане оброку нівроку:
Запалить за твою душу дві свічки щороку...
Хиба би я дурний був, хиба б з глузду збився,
Аби стать таким, як ти, і собі ж садився.

От тим-то я живу собі хоч скромно, та скрійно,
І їм, і п'ю, ночами сплю мирно та спокійно.
Не завиджу багатому, вельможному пану,
Не жаль мені, що багатим, як ти, я не стану.
Не для мене пишні замки, розкішні палати,
Ні дорогих мені меблів не хочеться мати.
Моє мале помешкане ліпше для роботи,
В нім живу я все веселий, не маю турботи.
Хочу мати я від світа радощі й розкоші,
А для того хоч потрібні, — та не здібні гроші.
А час прийде, житє мине — і мене при тобі
Зложать у тій самій землі, може, гріб при гробі.
Слухай мене, чоловіче! говорю з тобою, —
Пробуй бути таким, як я, — не самим собою.

ЗАДОВОЛЕНИЙ

Я задоволений!
Ніякої не знаю я гризні.
Слота чи погода,
Добра чи зла пригода, —
Все весело мені.

Всі люди довкола дурні, знать, та глупі,
Глядять так бездушно, мов воли при купі.
Всі люди довкола глупі та дурні,
Хоч би раз засміяться — та й то ні та ні.

Все злить їх, нікого не можуть стерпіти,
Обридла їм хата і жінка і діти, —
Мені ж все до ладу, усе мені в смак
І зла ніякого не впійму ніяк.

Нехай мене люди вважають за дурня, —
На всякі пригоди гляджу я безжурно;
Нехай увесь світ перевернеться тут, —
Ні про яке лихо не хочу я чуть.

Усяку біду я приймаю за жарт,
А гнів мені хвилі одної не варт.
Що кожного сердить — не сердить мене, —
А що в мене добре — ніхто не зжене.

Приходить один, впоминається гроший,
Кричить, верещить, і клине, і ганьбить.
Кричить і пита: « Чи такий ти хороший?
Позичив у мене... Що ж мені робить?»
І просить, і грозить, се й теє городить,
Від просьб і намови аж до сліз доходить.
Карай мене Боже, як я що збрешу, —
Всміхаюся тілько, притакну й мовчу.

Приходить властитель моєї квартири,
Сердитий, що жде вже квартали чотири:
«Який ти злодюга! Який ти голиш!
За мою квартиру й доси не платиш!»
І лається, сипле зневажні слова,
Що шкода йому, схне з журби голова, —
А я сиджу тихо, тихо на своїм пляцу,
Кивну головою й слова не зречу.

Від школи слуга теж історію робить:
За датком на школу до мене приходить, —
А в мене платити охоти нема.
Він мовить: «Ну що ти, зійшов із ума?
Се ж знає між нами мале і старе:
Хто датку не дасть, тому жінка умре!..» —
А я кажу: «Боже, в руках її маєш, —
Роби собі з нею, що хочеш і знаєш».

Нема в мене жовчі й зависти ні дрібки.
Ніхто мене в злість не впровадить нізвідки.
Поглянь лиш на того мужа молодого!..

Моргну його жінці — ну що йому з того?
Він зараз до неї біжить з кулаками,
І б'є, і клине її днями й роками.
Питаю вас: чим же не добрий я жид?
Їй-богу, мене ні болить, ні свербить.

А як ізійдуться докупи всі жони —
Ну кракать на мене, неначе ворони!
Кричать, верещать, розірвать би хотіли, —
А я серед них сиджу, мов остовпілий,
Сиджу, мов убитий, запхавшися в кут, —
Треба підождати, аж примхи пройдуть.

Обносник за дреліх* довгу впоминається,
Жидівка за млеко клине та ще й лається,
Кравець – за штани, швець — за ті капцани...
Всім гостям я зичу: «Йдіть до сатани!»
Пекар за хлібом викрикає та плаче,
За м'ясо різник аж зубами скрегоче,
За школу, за хату плати, небораче,
А ось меламед ще за хайдер щось хоче.

А ось і сусідки-задрипанки муж
На мене кричить, мов вкусив його вуж:
«За юпку помацав ти жінку мою!
Та я тобі кості усі переб'ю!»

А в мене, бач, серце тужливе досить,
Не можу я болю чужого зносить.
Терпець мій урвався: чи чувана річ?
За палицю хап — і прогнав його пріч.

Я задоволений!
Ніякої не знаю я гризні.
Слота чи погода,
Добра чи зла пригода, —
Все весело мені.

САМОВАР

Як перші лиш прийдуть поздоровляти
«Щастибі нововродженому сину», —
Зараз утішені велять отець і мати
Наставить самовар і чайную машину.

«Тепер утішмося! Так випадає.
Нехай ніхто ні про що не питає.
Для гостя нашого нового
Повеселімося немного!»

Ніякий край на теє не зібрався
Такий придумать Божий дар, —
Лиш у Росії хтось ще постарався
Скомпонувати самовар.

А чай червоний колір має,
Як молодая кров дитини,
Ром троха острим його чинить,
Як те житє, що він пізнійш пізнає.
А цукор солодить приємно
І не дає від рому оп'яніти,
Так, як надія, — той небесний дар,
Що нам не помага, а все ж у пітьмі світить.

Тепер ще ся дитина рани
Не має в серці, мук, ні чвар, —
Та скоро час незнаний
Їй нанесе поганий
Не раз удар, —
І буде боліти,
І буде кипіти,
Як той самовар.

Чого ж так плаче се дитя,
Хоч ще чуже воно в тім краю?
Чого ж тепер воно рида,
Хоча ще розуму не має?
В нього душа, в нього чутє.

Воно було щасливе довгий час,
Поки на земнеє житє
В гостину тут прийшло до нас.
Воно втеряло справді много:
Своє напершеє житло,
І плаче так, мабуть, від того,
Що на непевне тут прийшло.

Мусить воно тут трудиться,
В світі всяко поводиться,
Тіла двигати тягар,
Доброго зазнать і злого,
Чого мало, чого й много, —
Кров кипітиме у нього
Так, як самовар.

Та ось дитя вже доростає,
Чим далі — ліпше світ пізнає,
Инакше починає міркувать,
Того бажає, що припало до вподоби,
Огнем любови запалає,
Дійде до одуру, а може й до хороби, —
І доти серцем хорувать,
Сердега, він не перестане,
Аж те, чого хотів, дістане.

Він немало натерпиться.
Різна сплітка, небилиця
Піде між людьми ходити,
Щоб зчинити [між них] свар,
Любу пару розлучити.
Стане серцем він тужити,
А вона, з ним рада жити,
Закипить, мов самовар.

Та годі вже нам чаю пити!
Дві склянки вип'єш або три,
Помалу п'ючи, з апетитом,
А потім хоч і все бери:
Чай робиться блідий, рідкий,

Баз барви й запаху, і ледве теплий вар,
Нема вже в ньому искорки,
І зовсім вистив самовар.

Поглянь лише, як він сидить —
Той, що колись гарячий був, як жар!
По грі житя
Його чутя
Погасли вже,
І все йому чуже
Та й байдуже, —
Зовсім як той холодний самовар.

О осьмій рано по звичаю
Сидить він тихо край стола;
Не принесли йому ще чаю —
А вже вірителів* ватага надійшла.
«Бажаю того всім хрещеним,
Що я терплю на світі тім.
Меламед* ось приходить за свяченим,
Хазяїн плати требує за дім».

Він проситься солодкими словами,
І жаль йому, всім рад би догодить,
А тут — несила. Перед вами
Не буду далі розводить
Житя його тягар.
Коб лиш чайку попить!
Велить вносить
Чимскорше самовар.

А з самоваром клопіт без кінця, —
Хоч би від нього в безвість утекти,
Тут — шрібка* випала, там — затичка,
Нарешті зачинає весь тексти.
Хазяїн до слуги гукає:
«Неси скорійше самовар!» —
А той пішов і більше не вертає.
«От шлямазарник! От ледар!»

А як постарів,
Сам ізнемощів,
Весь постуденів,
Щез житя весь чар,
Вже сили не стало,
Вже й розуму мало, —
Ні сіло ні впало —
Достоту, як розбитий самовар.

Прийшла остатняя година.
В жалобі вся його родина;
Ось-ось уже він догарає,
А ось — уже й житя в його немає.
Скоренько слід його обмити
І треба воду заварити.
Де там в печи палить! Аби лиш жар!
Сейчас наставте самовар.

Всі рівні спадок брати.
Жона говорить: «Він багатий!
Лиш треба гроший пошукати...»
Прийшов нотар.
Усяких діл досить бувало,
Довгів лишилося немало,
Нічого в спадку не зістало, —
Лиш самовар.

ХУСИТ

Але ми, жиди побожні,
Задоволені жиєм.
Що любов нам? Геть із нею!
Ми на неї наплюєм.

Такий закоханий до місяця говорить,
Неначе той, що молиться поважно.
Глядить на ту звізду, очима завертає, —
Паскудная любов із нього робить блазня

Нам не треба того знати,
Все нам дуже добре йде.
Хліб і спирт зворушеня найкращі
На хусита наведе.

Наша радість і веселість
Тільки в рабина в ізбі.
Там поплещем, потанцюєм,
Заспіваємо собі.

Вони собі кепкують з нас усіх,
Мов відгравать любов — велика штука;
А ми жартуємо собі із них, —
Нам — добро, а їм — мука.

Приємність при вечері шабасовій
Хіба не ліпше від комедії любові?
Кавалок м'яса, риби ш[ма]тинець*,
Та й то ще рабинів гостинець.

Із рабина чаші шулім-каїм пити*,
З тарілки найліпший шматок ухопити,
Корж свіжий у шабас під ніч на відвагу,
А чарку вина — по вечері на спрагу.

До місяця молимось тільки уповні,
У п'ятницю вечір молитви вимовні.
А щоб любов якась сиділа там —
Про се не відомо нічого нам.

А вони хіба не глупі? —
Подуріли всі виразно,
Що на місяці долини й гори
Повідають бездоказно.

Любов відграють вони дуже чутливо.
Із місяцем мають весілє на диво, —
Ми в покоях маєм з жінками розмови,
І вони дають нам, що нам до любови.

ТЕАТР

I

Театер гарний отсей світ,
Як хто серцем його відчуває;
Все гарно представляється на нім
Те, що в театрі трупа грає.

Багато актів, много сцен
Прерізних грається щоднини.
Ах, та які ж вони сумні!
Нема комедії ні одної між ними.

Один співа, другий сміється...
Ах, все неправда, все мана.
І не дивись, як глянуть доведеться,
Бо все ошука се дурна.

Кождий наслідує та грає
Чи зле, чи добре свою ролю:
Вдає веселого, хоч серцем завмирає,
Слезам, що тиснуться з очий, не дасть він волю.

Житє його пливе в журбі та в горі,
Та чи йому хто може зборонити,
Коли його стає на теє,
Одіж веселую носити?

II

Непереможна сила пре всіх нас
На тім театрі виступати;
Та прийде час — не треба стане нас,
І хоч не хоч, а мус ту сцену покидати.

І роля кождому призначена,
Чи гратиме героя, чи слабого.
Як відіграє те, що припада на нього, —
Сходить із видовища світового.
А сцена — що йому вона?

Він появляється на ній, коли
Час викличе його: «Антре!»
А перша роля в нього — плач,
Як лиш життя тягар на себе він бере.

А сцену покидає він, коли
Час повелить йому: «Ступай!»
Хоч як би рад ще погуляти, —
Приймати мусить він свій пай.

Ніхто не бачить і не чує,
Що час зі всіми так жартує,
Що всі ми — лиш актори тут,
Що кождий ролю свою грає,
А відігравши, відступає
Без проволоки в темний кут.

III

Актори різні з нас бувають.
Аби однакі всі були —
На те ніяк не позволяють
Порядочки на тій земли.

Ніхто не задоволений зі свого:
Замало сей дістав, другий — замного,
А кождий голосно чи тихо
Жаліється, що йому платять лихо.

Один — малий, другий — великий,
Як що відміряно кому;
А кождий каже, що він грає
Найліпше, а за теє відбирає
Далеко менше від публики,
Ніж би належалось йому.

Усе лиш каждий нарікає
На кривду й ненависть саму, —
Та дармо «ґвалту!» викрикає,
Бо не поможеться йому.

Таке, мабуть, судила доля,
А доля, знаєте, сліпа.
Нічого з [нею] не порадиш, —
Кого як хоче, так чіпа.

Хто здалека на теє поглядає —
Сейчас із себе ролю він скидає,
Увесь вдягається в густу жалобу
І без комедій тягне свій тягар до гробу.

IV

Ось виступа багатий чоловік, —
Всі перед ним і хиляться, і гнуться.
Гра свою ролю гарно весь свій вік,
І щастє не мине ні раз йому всміхнуться.
Що скаже — кождому се до вподоби,
Між гарними — найкращий він актьор;
У своїй бесіді він помилки не зробить,
Бо щастє піддає йому все, як суфльор.
«Мовчіть! — кричать усі, — і будьте тихо!
Багач говорить!» І з усіх сторін
В долоні плещуть, оклики гучнії
«А браво! Славно, славно!» чує він. —
А бідний скаже власне щось, своє —
І зараз підіймуть його на кпини.
Ніхто йому пошани не дає,
Не знає він просвітлої години.
Скінчить свою він ролю незабаром;
Не знаючи за що терпів, замкне повіки,
Що в серці своїм грів, — пропаде даром
І не відкриється нікому вже навіки.

V

А бідний чоловік стоїть ізбоку,
Журбою вкритий і в жалобу вбраний,
Свою він ролю грає без догани,
Усе правдиво, не схибить і кроку.
Ледви хто слухає, що він говорить,

І труд його увесь здається всує,
Всім видно ту біду, що його морить,
Одно нещастє лиш з ним не шпасує*.
Чим голова болить, чого він хоче, —
Того ніхто по ньому не пізнає,
Хоч би сказав і наймудрійше слово, —
Його ніхто почути не бажає.
Ніхто його в біді не пощадить,
Ані в пригоді злій не поратує,
Ніхто за труд його не заплатить, —
Він – не актор, ніхто його й не пойменує.

VI

А ось і дурень виступа на сцену.
Жури не знаючи, все він сміється.
Правдиво ролю гра свою злиденну
І робить так лиш, як йому здається.
Що скаже, що твердить або перечить, —
За все те він ані гроша не дасть.
Хоч скаже хто, що все те не речи, —
А він на все відповіда: «Гаразд».
Усе в гуморі він, ніколи не сумує,
Ніколи не зітха, а завше веселиться;
Що щастє не коха його, — він не банує,
Йому се не пивниця, а дурниця.
І що йому всі розуми розумних?
Він знає, що на дурнях світ стоїть,
І він щаслив собі серед тих зборів тлумних, —
І мудрий не один міг би позавидіть.
Бо дурнем стати мудрому так тяжко,
Як дурневі розумним стати важко.

VII

А ось і мандрівець летить, немов на крилах,
Надія підлітає перед ним,
В руці тримає зеркало фальшиве
І щастє вказує за обрієм тісним.
Всю сцену життєву обходить він,

Усі народи, всякі городи;
Надія вабить далі все та далі
І кличе раз у раз: «Сюди! Сюди!»
І роль багато у житю він грає,
На кождім поприщі инакше поступає,
Та до мети ніколи не дійде,
Бо все його надія дурить.
Який же він артист! Він оплесків не жде,
В нещастю він нічим себе не журить.
І справді він актор найліпший тут,
Що грає, не ждучи заплати за свій труд.

VIII

Ось гарну драму представляють,
На сцену крізь біноклі всі глядять,
Чутливі панночки дух запирають,
Бо виступа ось пара молодят.
Їх ролі не однакові, не в складі, —
В нього чутє правдиве, в неї — ні.
Вони собі обоє зразу раді,
Потім — доходять до трагедії.
Вона добро його марнує,
Родинне щастє ні ві що цінує, —
А в її вірність свято вірить він.
Вона лицяється до нього і танцює
І грає ролю, повну перемін.
Всі глядачі аж сльози проливають,
Як він, що обожав любви свої предмет,
Нарешті дограється до одчаю,
А «браво» лиш йому калатнув пістолет.

IX

Один великого героя грає ролю;
Зрівнятися ніхто не може з ним.
В руках держить народню долю й волю,
Дрожить, здається, світ весь перед ним.
Він грає ролі різнородні,
Йдуть насліпо за ним всі стовпища народні,

І щастє служить, мов покірная раба.
Але незавидна його судьба:
Не має ні на хвилю він спокою,
А відграє остатню ролю свою
Як найдрібнійший із дрібноти.
На сцені вічно він не здужає держаться,
Кричать: «Bis, bis!», — а він не може показаться,
Бо смерть його звільнила від роботи.
Його театр уже в могилі.
Та сцену відмінить ніхто не в силі —
На неї кождий час своїх дітий виводить;
Актори лиш міняються щохвилі:
Один відходить, а другий приходить.

ХУСИТ ПРО ТЕАТР

А ми представляєм собі цілий світ,
Живіт маєм, радости повний;
Театр наш — то дім молитовний святий,
А сцена — столець молитовний.

Актором у нас провідник в молитвах, —
Ах, який золотий чоловік!
Хто так дивиться втішно на нього, як я,
Тому Боже даруй добрий вік!

Те, що він співає, ніхто так не знає —
Бо він по-новому щораз затинає, —
І плещуть хусити в долоні щосили,
Бо спів такий, певно, і Богови милий.

Кому до вподоби паскудні актори,
Що, наче бидлота, ричать?
Нам слухать противно жіночі ті хори,
Де дівчата незносно пищать.

До співу їм там приграють музиканти.
Се все в них вночі лиш буває;
А ранок у них аж опівдень приходить, —
Се кождий із них добре знає.

Танечниць там мало що не п'ятдесят,
З них хоч би одна справедлива,
А як хто що скаже масне — вибухають
Сміхом із великого дива.

Таких співачок нам не треба й на лік,
Бо ми вмієм ліпше співати.
У нас як співать — то співа чоловік,
А дівок — Боже крий! — не чувати.

Та чи хто давнійше чував про таке? —
Аж стидно при людях сказати —
Світи́ть голим тілом! О горе тяжке!
Ще й волосє носити страпате!

Молодим паничам стидно вже ярмурок,
А говорять — самі компліменти,
І про те лиш дбають, аби панночок
Підводить на слизькі елементи.

Усі носять цвікри* на своїх носах,
Щоб нібито шику задати.
Хіба ми не знаєм, чого їм потрібно?
Аби на дівчат заглядати.

Скажіть же самі, ви, драбуги такі, —
Хтіли б бути ви в Божому раї?
Чи доказів більше потрібно ще вам,
Що в ґегенну ви всі попадете, гультаї!

ЧАСИ МЕСІЇ

I

Нехай Епікури* говорять, хоч тріснуть,
А ми голоситимем повість утішну.
Вони заніміють — на Бога надія —
Як прийде Месія.

Усі ті гільтаї, усі Епікури
У рабина будуть за підлі мешури*:
У довгих штанинах, ще й голоколінки —
Отак будуть рабину чистить патинки.

Прийде ж Епікурам боляче й свербляче,
І буде їм квасно і гірко ще й як!
А як на них рабин закрикне, закраче —
Обхопить їх страх і дрижак.
Пізнає в ту пору те плем'я ледаче,
Кого висмівало і шарпало так.

Хусити всі будуть в веселім настрою,
Хвалитимуть Бога щосили,
І радість у них підійметься горою,
Коли Епікурів попруть до могили.
Ой, якби ж ми того дожили!

II

Тоді нам не буде потрібно журиться,
Ні зичить на лихву, торгами трудиться, —
Що треба хуситам, все тут їм і стане,
Як тільки Месія настане.

Що їсти, що пити, солодко курити —
Усе те нам буде без труда;
Куди тільки глянеш і де лише станеш —
Скрізь повно Господнього чуда.

Ростимуть на деревах пляцки та булки —
Без діла пекар походжає товстун;
На кождій гилячці — цибухи і люльки,
А кождий листочок — тютюн.
А дощ буде падать з вина і горілки,
Та все для хуситів лиш тільки.

Будуть Епікури на теє глипіти,
І буде аж жовч у нутрі їх кипіти;
Та скоро краплинку вина, шматок хліба скуштують —
То зараз смак смерти почують, —
Ой, якби ж нам теє уздріти!

III

Ой, як би то хтілось на дім подивиться,
Що буде ураз і божниця,
Де житиме рабин, святий боговидця,
Як тілько Месія явиться!

Не буде з каміння, ні з цегол коротких, —
А з куглів*, цинамону й пляцків солодких,
А в лампці горітиме все оковита,
А трапеза буде налисником вкрита.

Поміст увесь буде з соленої риби,
А винні криниці в кутах дзюркотять,
А стіни покриті дриглями без хиби,
І будуть хусити дриглі ті лизать.
Здіймуть з неба місяць і в хаті повісять, —
Не згасне, і гнота не треба втирать.

Як рабин обіда — ангели співають,
Хусити всі скачуть, танцюють, гуляють, —
А ті Епікури знай зиркатимуть крізь дірки,
І будуть у них провертаться кишки...
Ой, як би нам того дождать залюбки!

IV

А хто ж про чудовий той віз розповість,
Якого й сам цісар не має,
Що рабин дістане в дарунку, усім Епікурам на злість,
Як тілько Месія до нас завитає?

Із талесів* матиме буду, не з шкіри,
Колеса ялові пригнуті до міри,
А оси, кілочки з смолистого дерева гойфер*,
Бич — з цицес*, начеплених гарно на шойфер*.

І візьмуть худібку, святу між усіми,
Якої тепер ще й на світі не чуть, —
Не буде то кінь, але пуру-адіме*, —
Отсю у той віз запряжуть.

Фірманами будуть лиш сойфер* і койре*,
А рабин усе говоритиме з Тойре*.

Посеред дороги він крикне як стій,
Оттут йому вродиться страва й напій.
Глядітимуть там Епікури, сховавшись за плоти —
І буде їх колька колоти.
Ой, як би дожити нам доти!

V

А хто ж про ту баню чудову* згадає,
Якої тепер жадне місто не має,
Де буде наш рабин купаться і плавать як слід,
Як прийде Месія на світ?

З лілей та есройгім* збудовані стіни,
Обліплені воском свічок, що в Йом-Кіпур* горіли,
А дах весь святими секелями* буде побитий,
А воду до неї муть з райського ставу возити.

Ніхто з Епікурів не зможе туди дочвалати, —
Відніметься сила їх ніг;
Самбатіян* буде камінєм-корінєм шпурляти,
Щоб жаден єретик туди не добіг.
Осаннами битими* будуть там піч натопляти,
Що виросли в рабина біля доріг.

А як вийде рабин із бані потому,
То сяде на віз і поїде додому, —
А ті Епікури глядітимуть, скриті в норі,
І жовч у них трісне в нутрі...
Ой, якби нам жить в тій порі!

VI

Пришлють йому дивний годинник із неба,
Бо знатимуть добре, що все йому треба
П'ятнадцять раз в ніч на годинник зирнути,
Щоб встати на хацос*, не раньш, не пізнійше мінути.

Із білого полум'я циферблат буде
І писані ангельським пальцем знаки,
Амід-унон* і Амід-айш, слухайте, люде,
Се будуть на дзиґарі тім сказівки.

Години тут битиме перун сірчистий —
Для рабина тільки й хуситів самих;
В ночи о дванадцятій півень огнистий
Із дзиґара вийде й запіє для них.
І буде ланцюг із веселки барвистий,
Що грає в красках світляних.

Оглухне ж уся Епікурів родина,
Не знатимуть, котра пробила година;
Із злости заставлять свої всі дзиґарки
У рабинських слуг або в його ж кухарки,
А потім погублять заставнії марки...*
О, якби прийшла вже пора та єдина!

ХУСИТОВА МІЗИНОЧКА

Хвала Тобі й дяка, Отче життя всього,
Що спустив на мене ти ласки так много.
Який же там може ще бути Отець
На ті гільтаї та християнини?
Нехай же не буде сумніву ні в кого,
Що Ти тілько Бог єдиний.

Дяка Тобі, Боже, за чуда великі,
За Твої щедрі дари.
Заплатив що слід я за своє подруже
І діточок шлюбних маю лиш три пари.
І се вже всі знають, бідні й заможні,
Що діточки мої всі добрі й побожні.

Сини мої ходять уже бородаті,
Дочка ж іще носить серпанок дівочий,
Ніхто злого слова не чував про неї,
З синів теж до зла ні один не охочий.

Не вчились вони від гільтаїв нічого,
Не набрали правил для житя лихого.

Ось по вулиці йде молодий молодець
І здибає хорошу дівчину;
Зараз моргне очима їй знак на ралець,
Або лиш доторкне спідничину.
Мої діти як бачуть таке — жмурять очи, —
Їх не тягне до сього ні вдень, ані вночи.

Чи рукою мануть, чи ного[ю] крутнуть —
У них знак: «Знаю, про що питаєш»,
А головку схилить або зизом зирнуть —
Знак: «Готова зробить, що бажаєш». —
Мої діти всі люблять жидівський звичай —
Від найстаршого аж до мізинчика, знай.

Коли в Епікурів є шлюбна дитина,
То се в них гризні та турботи причина.
Щоб то якнайшвидше її одружити —
Де там! якнайдовше в комедію грать,
День і ніч би тілько пусте говорити,
Попід руки взявшись, ніжиться й гулять.

Прийде до панянки панич молодий —
То се в неї втіха велика.
Нема рум'янців ні зітхання з грудий,
А сорому — хоч би полика.
Ні слово жидівське між ними не є,
А тілько «Бонжур» та «Ад'є*».

Мої діти того лицяння не знали.
Не любі їм флірти, розкоші.
Як тілько сини вісімнадцять літ мали —
Поженились в родини хороші.
На весіллях лиш танці та співи, нівроки! —
Та плескання чуть, та веселії скоки.

Найстарший мій син оженився як слід,
Взяв дівчину заможного роду,

Привів синову мені гарну, як цвіт,
Що лице не рум'янила зроду.
Вона така гарна, вона така мила —
В Парижі би навіть фурори зробила.

Дочка моя Рея хай буде жива!
Їй вибрати мужа — моя голова.
Я вибрав одного — з ним не погодився.
Обібрав другого — той їй полюбився:
«Мій мужу, мій мужу, затанцюй до мене!»
А я люблю зате й невістку шалене.

СВЯТІ ДНІ

Ми перебули вже сумні
Покутні ті, страшнії дні:
Як любо й весело побожному тепер,
Що ласки Божої запір відпер!
Що перед тим було, добро та зло,
Він був заплямлений гріхами, —
В Йом-Кіпур* лиш одно зітханє всіх пройшло, —
І все те линуло з вітрами.

Жиди одні лиш мають ласку ту.
Хто ж инший може теє знати?
Чи гої* на мольбу таку стають святу,
Щоб перед Богом плакать і кричати?
Лиш у жидів одних та благодать,
Їм дана від самого Бога;
Днів вісім кучок*, трубок день один,
Йом-Кіпур ще до того.

Вже шамес* стука до дверий,
І в серце страх вступає;
Встає з постелі молод і старий, —
Мов риба у воді — так в них душа здригає.
Крізь стук і шелест по хатах,
Як третя лиш проб'є година,
Навіть такий веселий молодчина,

Що цілий рік у школі не буває,
Тепер побожности притоку відчуває
І на молитву йде в потемках.

Пропостить кучок перший день
Не шкодить нам нічого;
Зістане в скрині пару крейцарів лишень —
А тим прислужимося Богу.
Весь рік що робить жид такий,
На те нічого не взирає;
Все в собі носить, хоч би й гріх, —
А лиш тепер в побожність ударяє.

Яка ж ти дорога, молитво наша
І наших всіх жидів святих!
Чи ж має Бог тим доволен бути,
Що перед ним стоїть ні в сих, ні в тих?
Коли жиди молитву муркотять,
Не розуміють в ній ні слова, —
То ангели хапають і летять,
Її заносячи до Божого порога.

Як можуть гої таку радість мати?
Як може в них щасливий бути рік?
Чи вміють на ткін-ткін* вони заграти?
Чи сатану прогнав один їх чоловік?
Вони у дзвони лиш баламкать знають,
Молитви жадної при тім не примовляють.
Чи сатана на тім що може знаться,
Баламкання злякаться?

Чи мають гої вміліть хоч таку,
Аби порядно ташліх* проказати?
Ану, хай пробують скидать гріхи в ріку,
Що за весь рік устигли нанизати!
Лише жиди такий дістали дар —
Дар від самого Бога!
Лиш кафтаном трусне він один раз —
І збувся вже гріхів всіх до одного.

Нам завидіти можуть всі язики,
Бо звичай наш найкращий із усіх.
Чи вміє хто капурес* так зробити,
Як жид, хоч би й найменший, за свій гріх?
Когутикові скрутить він головку —
Усе йому від смерти охорона;
З'їсть м'ясо й кісточки не лишить ні одної —
Се від усякої біди йому заслона.

А вечір у Йом-Кіпур баль великий,
Багато їсти й пить багато всім.
І бідний той, що з ласки гріш збирає,
Наїться й вип'є й дорівняє всім...

ПОЕТ І СМЕРТЬ

О смерте, з силою твоєю
Яка ж ти зла, яка гірка!
Великих і малих, старих і молодих
Знай мордувать жага у тебе все палка.
Не маєш милосердя ти
До молодих мужчин, до ніжних гарних дам,
Багатство, ні знанє не має в тебе чти.
Навіть дітей малих береш ти там.
Ніч робиш їм, коли у них ще рано,
Їх молоде житє ненатло жреш.
Береш людий, чи хто жив добре, чи погано,
В могили покотом кладеш.

Міцного робиш ти слабим,
Холодним робиш ти палкого.
Бери ж хоча їх по-добру,
Їм мук не задавай так много!

Як многі прагнуть, щоб ти їх взяла,
І моляться тобі, і руки простирають, —
А ти не йдеш, ти шлеш на них все зла та зла,

І мучаться й терплять вони, та не вмирають.
І не один клине свою нещасну долю,
Що так йому приходиться терпіти.
В сего корчі, а той не спить від головного болю,
А в того — серце не перестає боліти
Гризе його грижа й не попускає,
Аж поки зо світа, сумний, не поманджає.

Лиш мордувати ти завзята,
Не позбуваєшся палкого.
Бери ж нас хоч по-доброму
І мук не задавай так много!

Чого ж мені боятися тебе?
Таж кождому даєш домівку ти спокійну.
Благаю лиш: роби раз-два мені конець,
Гризнею й муками смерть не роби подвійну.

І що ж таке покину в світі я?
За чим мені тужить? Не відомо за чим.
Жаль розкоший? Зазнала їх душа моя.
Майна? По мні ніхто не втішиться нічим.
Дні й ночи нещасливий я
Проводжу в горі та гризоті.
Бояться смерті — річ то не моя, —
Не швидше, то пізнійш прийде конець турботі, —
Й нікого не мине та колія.

Умерти хочу я, бо для житя
Не маю вже чутя міцного.
Лиш по-добру бери мене
І мук не задавай так много!

Який же ти штукмайстер і силач!
Зміняєш кождого як стій, що й не пізнати.
Ти чорне зробиш з білого, хоч сядь та й плач.
Крім крови, за твій труд тобі нема заплати.
Погляну сам на себе в зеркало —

І пізнаю вже на лиці твій знак:
Мов п'явка, ти зіссала кров мою,
Не довго жити мні, — се так.

Коли забаглося тобі мене вмертвити
У молодих літах моїх, —
Готов я й не злякаюся з тобою
Далеких, на той світ, доріг.
Лиш про одно тебе благаю:
Зроби конець тій грі життя сумного!
По-злу чи по-добру, — а доведи до краю,
Лиш мук не задавай так много!

МОРІС РОЗЕНФЕЛЬД

[З ЦИКЛУ] «ПІСНІ ГЕТТО»

А КОЛИ СЕЙ СВІТ ТАКИЙ

А коли сей світ — лише спальня одна,
І все житє — лиш сни та мрії,
То хай же й не многі мої ті літа
Пливуть, наче сни золотії.

Хай сплю, як ті багачі та пани,
Не в слезах, як нуждар той похилий,
Щоб мрії про щастє, про свободу сни
І моє тут спанє золотили.

А коли сей світ — лише бенкет усім,
А ми на нім — прошені гості,
То й я хочу місце займати на нім,
Гулять по блискучім помості.

І я можу випити чарку вина,
Печеню й я радо би з'їв,
А кров в моїх жилах — не гірша ж вона,
Як в тих ордерових панів*.

А коли сей світ — цвитучий город,
То чом же й мені не гуляти
По тінистих стежках і цвітистих лужках, —
Не там, де позволить багатий.

Чом мені не носити цвітистий букет,
А лише ті терни житєвії?
Чом же й любці моїй не пуститися в лет
У рожевому блиску надії?

А коли сей світ — лиш боєвище страшне,
Де міцні побивають слабих, —
Хай ні бурі, ні жінка, ні діти мене
Не вдержать від рядів боєвих.

У найтяжший огонь кинусь я як герой
І, як лев, за слабих поборюся, —
А хоч трафить мене там смертельний удар —
Я вмираючи ще засміюся.

БАЛАГУЛА

Чотирма лошаками я виїхав раз,
Міцними, як кати;
Бича, ні ударів не треба було —
Від свисту привикли все йти.

Один дістав миши* ні з сього ні з того,
Він був у моїх роках,
А другий сказився ні з сього ні з того,
Ні з сього ні з того й потах.

Бідолашний балагуло,
Твій заробок — маків цвіт;
Хоч як пнися, хоч як дмися —
Все ти як той сонний кіт.

Перед празником виїхав я инший раз,
Поковавши колеса на час;
А карита уся була скірою вкрита.
Пасажерів — мов дідько натряс.

Ну ж зломалося колесо ззаду!
І який там зломав його біс!
Поладнав я сяк-так, та, на лихо,
Загоріла передная вісь.

Бідолашний балагуло,
Твій заробок — маків цвіт;
Хоч як пнися, хоч як дмися —
Все ти як той сонний кіт.

БОЖИЙ ЛЮД

У сумнівах я зупинився та в жалях:
Сюди один протягся, туди — другий шлях.
І голос із гори почув я: «Встань і йди».
«По твому розказу*, о пане мій, але куди?»

Не знаю, на котрий із тих шляхів пуститься,
Щоб там дійти, де світ мені міг проясниться,
Де в вірности й любві ми всі могли б з'єднаться,
Не знаю, пане мій, на котрий шлях податься.

У грудях серця стук, в душі немало мук,
І ледво зношу вже тягар і злобу злюк,
І ноги втомлені вже ледво топчуть слід,
Оба шляхи важкий віщують хід.

Та голос знов: «Іди!» І встав я, щоб іти,
Чи дійду до мети, чи зблуджу на пути?
Ти, Отче, проведи к добру стопу мою!
В твої, мій Боже, руки себе я віддаю.

Ти вів мене колись через Червоне море*,
І шлях мені через пустиню промостив,
То чей же і тепер мене не зборе горе,
Коли мандрівця ти свого не опустив.

І так вповаючи на тебе, Боже мій,
Беру я в руки знов старий мандрівний кій,
І хай камені і терни вкривають шлях —
Я сміло йду в твоїх, о Господи, руках!

МІРЯНЄ ГРОБІВ

Міряне гробів — старий жидівський звичай, що держиться доси у польських та литовських жидів. Жінки, у яких захорує хтось із родини або близьких приятелів, міряють ниткою гроби побожних покійників. Сю нитку жінка скручує у гніт для свічки, яку, приготовивши, ставить у місцевій божниці або школі.

Глянь, наперед баба Міна,
А при ній маленька Песя;
Міна шепче й примовляє,
Песя нитку простирає.

І на книжку молитовну
Падають гарячі сльози;
Міна шепче ледве чутно
Молитви в тривозі серця:

«Всемогучий Пане світа,
Се слуга Твоя убога
Міряє сі тихі шатра,
Праведників могилки!

Всі ті могилки спокійні
Міряю я в добру хвилю,
Де лежать Твої побожні,
Горячо кохані діти.

Там, перед престолом твоїм,
Вони гарно так співають,
Кождий — пісні свого краю,
Мов у любім, вічнім сні.

А з ниток, що тут кладуться,
Зробить вірна Твоя Песя
Свічечки в покорі серця,
Щоб учить Твою науку,

Щоб благати ласки в Тебе,
Щоб ти зглянувся нарешті
На Ізраїлеві сльози,
На болючі просьби Юди».

БУРЯ НА МОРІ

Пекельная буря на морі лютує.
Гойго! Мов звір дикий на здобич чатує!
А там корабель! Ну ж на нього! Тарах!
Та він не дається, —
Здіймається, гнеться,
І стогне, і б'ється в водяних ярах.

Поскрипують машти, лопочуть вітрила.
Ось скеля підводна свій гребінь укрила
Піною; туди гонить буря судно.
Судно опираєсь,
Бореться, змагаєсь,
Аби не попасти на пагубне дно.

Воно раз потане, то знов вирне вгору,
Подастся назад, то вперед рине в пору;
Тепер, як балоном, ним граються хвилі;
Бурхають, хлюпочуть,
На поклад підскочуть,
То знов на боки опадають безсилі.

Все море реве, підіймаєсь валами
І бризкає пари та піни клубами,
Кипить і клекоче й бурлить аж до дна;
Мов з жадоби смерти,
Житє щоб пожерти,
Свою пасть роззявляє безодня грізна.

А між пасажерами лемент і крики,
Смертельна тривога, перестрах великий,
І кождий душею зітхає до Бога:
«О Боже ласкавий,
Зміни суд свій правий!
Нехай нас твоя поратує підмога!»

Квилять малі діти, жіноцтво ридає,
Гріхи свої кождий в душі сповідає.
Заплакані очи, хвилюється грудь.

Душа мов злітає,
Тіло дрож проймає.
«О, змилуйся, Боже, і ласкав нам будь!»

Внизу, під помостом, два старці сиділи
Бік о бік на лавці, мов задеревіли,
Спокійні, байдужні, в задумі німій.
Немов їм нічого
Не грозить лихого,
Немов все довкола безпечно й спокій.

А море реве, підіймаються води.
А буря знай виє і страшить народи,
Клекочуть кітли і сигнали ревуть.
Ті два лише тихо,
Не дбають про лихо,
Мовчать, мов нічого лихого не ждуть.

ВАРСТАТ

Свистять і шумлять машиновії кола,
І шум, і журчанє, й сюрчанє довкола,
Світ крутиться, свідомість гасне від нього,
Є тільки машина, машина і більше нічого.

Тут діло за ділом, за штукою штуку
Готов і готов, і давай без упину.
За що? І для кого? — не знаю ніколи,
Бо хто там спитає машину?

Чуття всі завмерли, думки всі пропали,
Невмолимо жорстока робота вбиває
Найблагороднійше, найвище, найкраще,
Найліпше, що серце людське оживляє.

Минають секунди, мінути, години,
Дні й ночи, як бистрії стріли;
Я колесо кручу, немовби хотів їх догнати,
І гоню та гоню без мисли, без ціли.

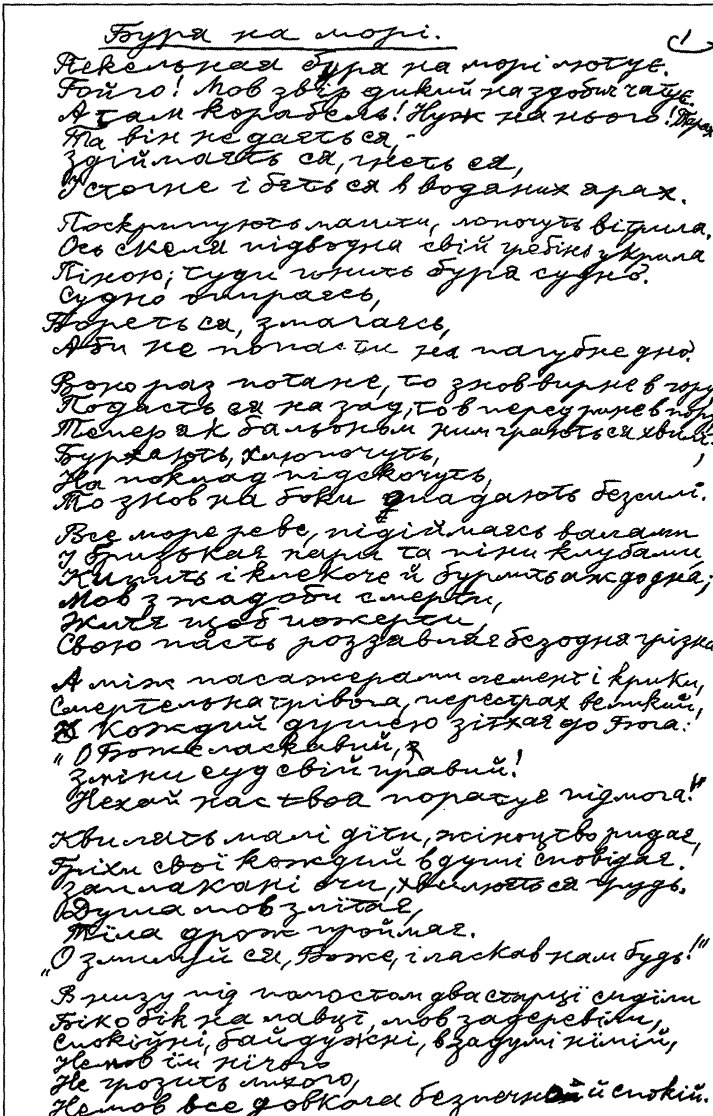
Буря на морі. (1)
Пекельная буря на морі лютує.
Гойго! Мов звір дикий на здобич чатує.
А там корабель! Нуж на нього! Тарах!
Та він не дає ся -
Здіймає ся, гнеть ся,
Устоне і бєть ся в водяних ярах.

Поскрипують машти, лопочуть вітрила.
Ось скеля підводна свій гребінь укрила
Піною; туди гонить буря судно.
Судно оминаєсь,
Борется ся, змагаєсь,
Аби не попасти на пагубне дно.

Воно раз потане, то знов вирне в гору
Подасть ся на зад, то вперед рине в гору,
Тепер як бальоном ним грають ся хвилі:
Буркають, хлопочуть,
На поклад підскочуть,
То знов на боки спадають безсилі.

Все море реве, підіймаєсь валами
У бризках пари та піни клубами
Кипить і клекоче й бурлить аж до дна;
Мов з жадоби смерти,
Життя щоб пожерти
Свою пасть роззявляє бездонна [illegible].

А між пасажерами стогнет і крики,
Смертельна тривога, переструх великий,
І кождий душею зітхає до Бога:
„О Боже ласкавий,
Зміни суд свій правий!
Нехай нас твоя порятує підмога!"

Квилять малі діти, жіноцтво ридає,
Гріхи свої кождий в душі сповідає.
Заплакані очі, хвилюють ся груди.
Душа мов зомліває,
Тіла дрож проймає.
„О змилуй ся, Боже, і ласкав нам будь!"

Внизу під помостом два старці сиділи
Біко бік на лавці, мов задеревіли,
Спокійні, байдужні, в задумі німій,
Немов їм нічого
Не грозить лихого,
Немов все довкола безпечний спокій.

Переклад вірша
М. Розенфельда «Буря на морі».
Запис рукою Андрія Франка
(ІЛШ, ф. 3, № 496)

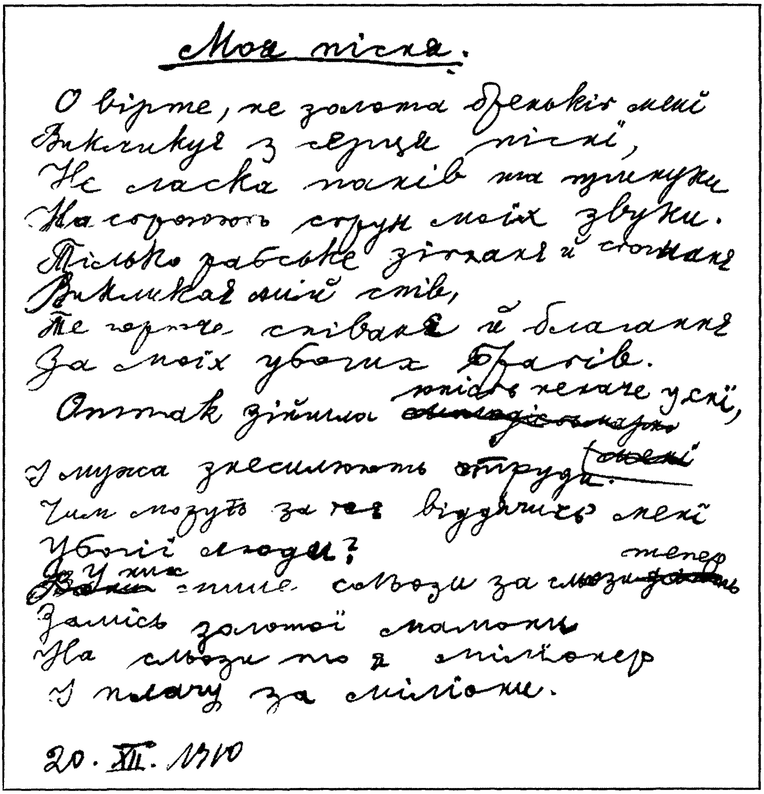

Моя пісня.

О вірте, не золота бренькіт мені
Викликує з серця пісні,
Не ласка панів та принуки
Настроюють струн моїх звуки.
Тільки рабське зітхання й стогнання
Викликає мій спів,
Те гаряче співання й благання
За моїх убогих братів.
Отак зійшлись юнацтво неначе усі,
І мужа знесилюють тяжкі.
Чим можуть за теє віддячить мені
Убогії люди?
Теперь лише сльози за сльози
Замісь золотої мамони
На сльози що я мільйонер
І плачу за мільйоне.

20. XII. 1910

Переклад вірша
М. Розенфельда «Моя пісня».
Запис рукою Тараса Франка
(ІЛШ, ф. 3, № 496)

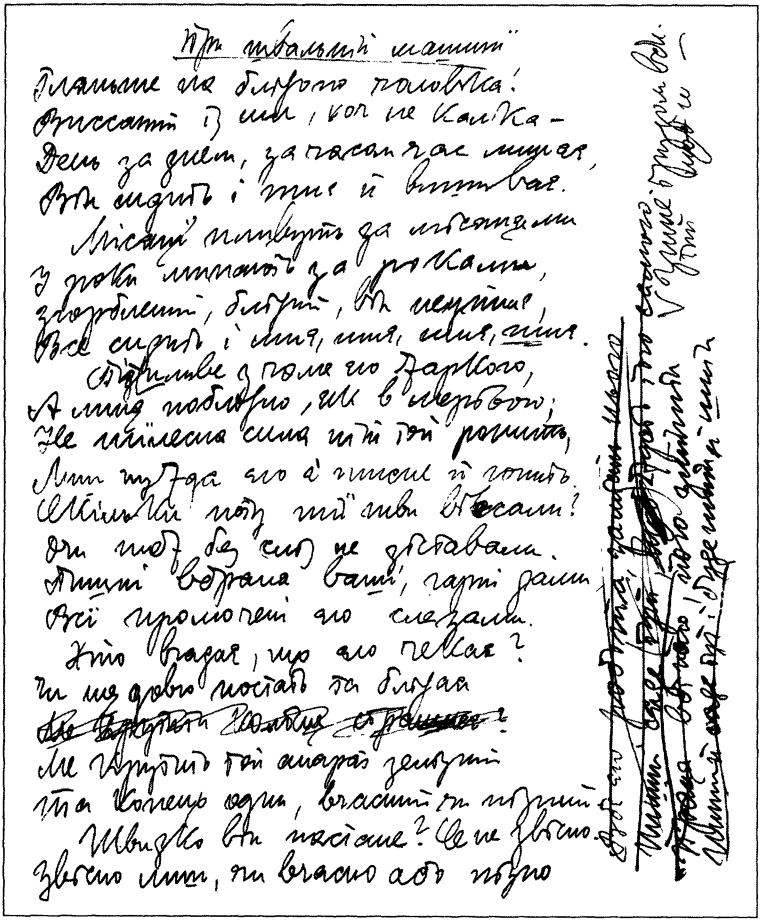

Переклад вірша М. Розенфельда «При швальній машині». Запис рукою Петра Франка (важковідчитуваний рядок) (ІЛШ, ф. 3, № 496)

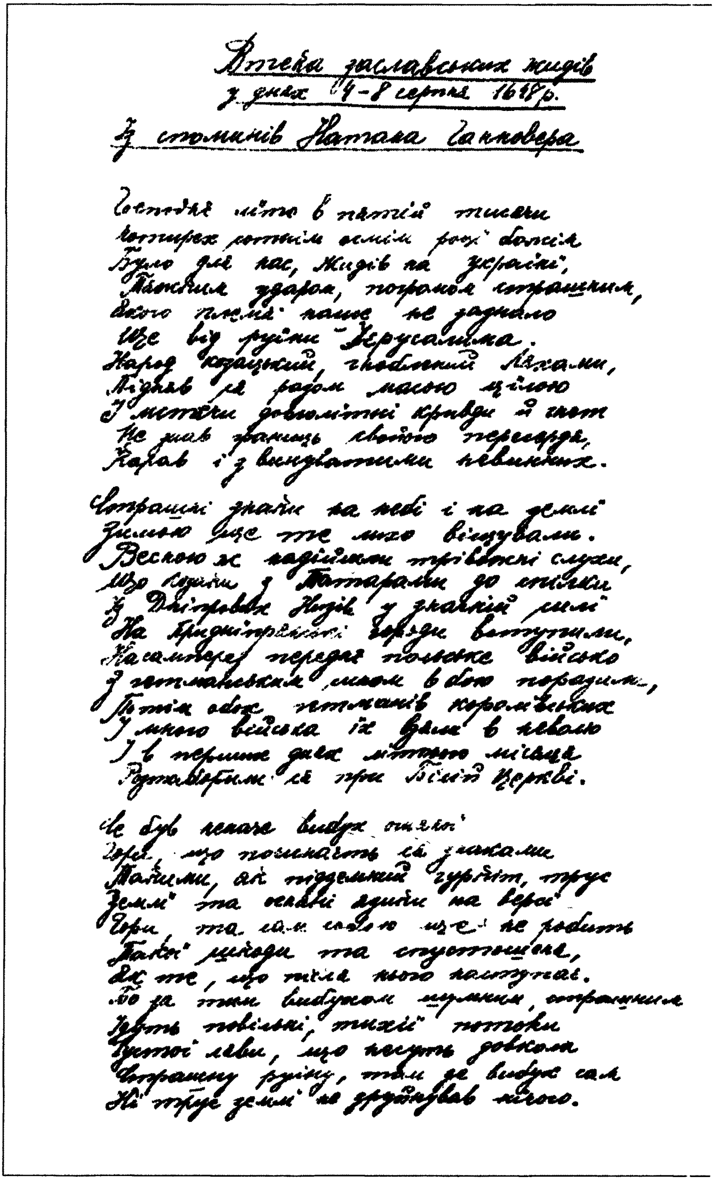

Втека заславських жидів
з днях 4–8 серпня 1648 р.
З споминів Натана Ганновера

Господнє літо в п'ятій тисячі
Чотирьохсотнім осмім році божім
Було для нас, Жидів на Україні,
Тяжким ударом, погромом страшним,
Якого племя наше не зазнало
Ще від руїни Єрусалима.
Народ козацький, гноблений Ляхами,
Піднявся разом масою цілою
І мстячи довголітні кривди й гніт
Не знав границь свойого пересаду,
Карав і з винуватими невинних.

Страшні знаки на небі і на землі
Зимою ще ми лихо віщували.
Весною ж надійшли тривожні слухи,
Що козаки з Татарами до спілки
З Дніпрових низів у значній силі
На Придніпрянські городи вступили,
Насамперед передне польське військо
З гетьманським сином в двох поразили,
Потім обох гетьманів королівських
І много війська їх взяли в неволю
І в перших днях літнього місяця
Розташувались ся при Білій Церкві.

Це був лише вибух стихії
Горі, що починається з гуками
Таємними, як підземний гуркіт, трус
Землі та основи здійми на верх
Гори, та сам собою ще не робить
Такої шкоди та спустошення,
Як те, що тільки його наступає.
Бо за тим вибухом шумним, страшним
Ідуть повільні, тихії потоки
Густої лави, що несуть довкола
Страшну руїну, тоді як вибух сам
Ні трус землі не зруйнував нічого.

Переклад вірша М. Розенфельда «Втека заславських жидів...».
Запис невідомою рукою (ІЛШ, ф. 3, № 496)

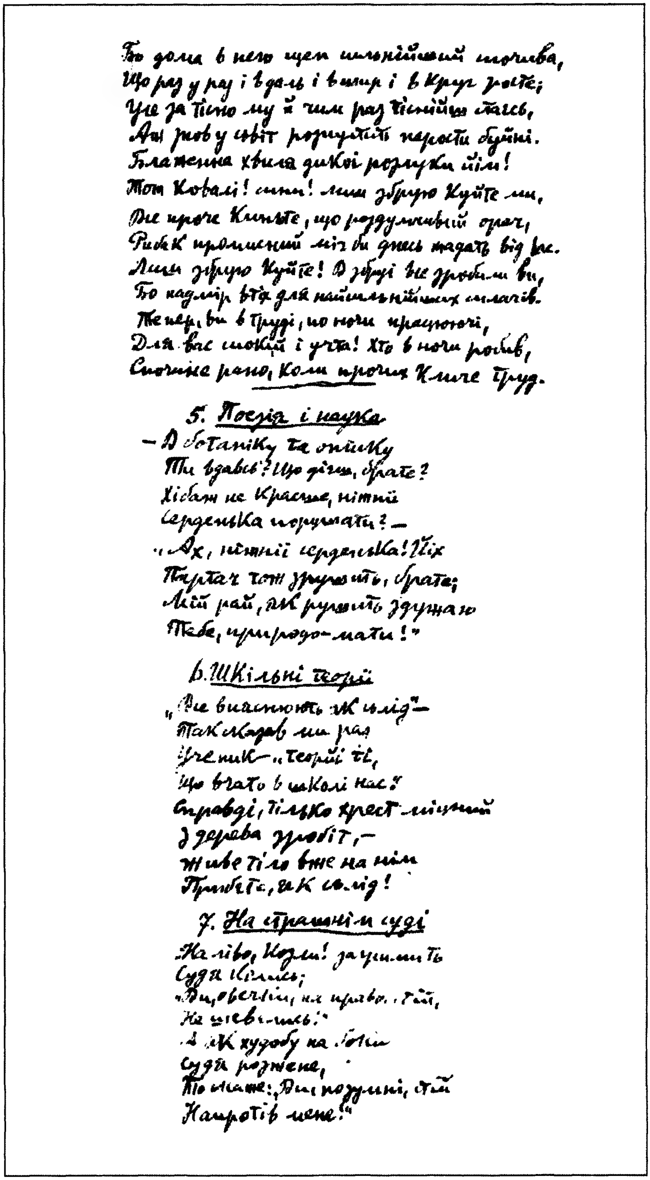

Бо дома в нього щеп шляхетнійший точива,
Що раз у раз і вдаль і вшир і в круг росте;
Ще за тісно му й чим раз тіснійше стаєсь,
Аж рвов у світ розпустить парости буйні.
Блаженна хвиля дикої розлуки їм!
Тож ковалі! сини! лиш зброю куйте ми,
Все проче киньте, що роздумливий орач,
Рибак промисний міг би днесь жадать від вас.
Лиш зброю куйте! О зброї все зробили ви,
Бо надмір всіх для найсильніших силачів.
Тепер, ви в труді, по ночи працюючі,
Для вас спокій і учта! Хто в ночи робив,
Спочине рано, коли прочих кличе труд.

5. Поезія і наука

— О ботаніку та оптику
Ти вдавсь? Що діється, брате?
Хіба ж не красше, ніжнії
Серденька поручати? —
„Ах, ніжнії серденька! Їх
Партач той зруйнує, брате;
Мій рай, як рушить здружаю
Тебе, природо-мати!"

6. Шкільні теорії

„Все вияснюють як слід" —
Так казав мені раз
Ученик — „теорії ті,
Що вчать в школі нас."
Справді, тілько хрест-мішений
З дерева зробіт, —
Живе тіло вже на нім
Прибєте, як слід!

7. На страшнім суді

„На ліво, Козли!" зачинить
Суддя кликнуть;
„Ви, овечки, на право, тій,
На певні нас!"
А як худобу на боки
Суддя розжене,
То стане: „Ви, розумні, стій
Напротів мене!"

Переклад віршових творів Й.-В. Ґете (закінчення фрагмента з драми «Пандора» та три епіграми). Автограф (НБУВ, Інститут рукопису, І, 4926, с. 4)

heikel in Vornahme kleiner Änderungen der chriſtlichen Lehre. Das Ganze muß von einem Bayern vielleicht um 800 gedichtet ſein. Aufgezeichnet iſt es aus dem Gedächtniſſe, woraus ſich der mangelnde Zuſammenhang der in unſerem Abdrucke abgeteilten einzelnen Stücke erklärt. Zarncke urteilt über das Gedicht, und ich ſchließe mich dem völlig an: Mir iſt unſer Gedicht ein ſchönes Zeugnis für den friſchen, jugendkräftigen Sinn, mit dem der germaniſche Geiſt ſich des Chriſtentums bemächtigte, unbekümmert noch um die ſchwierigen Einzelheiten des Dogmas, aber um ſo bewegter und ergriffener von den Hauptmomenten. Auch von ſeiten der Technik und des Stils muß das Gedicht mit Bewunderung erfüllen. Es iſt außer dem Hildebrandsliede das einzige Gedicht in deutſcher Sprache, in welchem der durch die Allitteration bedingte Stil zur Geltung kommt, und iſt ohne Zweifel eine der ſchönſten Zierden unſerer Litteratur. Der Text lautet:

sîn tac piqueme daz er towan scal;
Sein Tag komme, daß er ſterben muß;
wanta sâr sô sih diu sêla in den sind arhevit
denn gleich wenn ſich die Seele auf den Weg erhebt
enti si den lihhamun likkan lâzzit,
und ſie den Leichnam liegen läßt,
sô quimit ein heri fona himilzungalon,
ſo kommt ein Heer von Himmelsgeſtirnen,
daz andar fona pehhe: dâr pâgant siu umpi.
das andre von der Hölle, da fechten ſie darum.
sorgên mac diu sêla, unzi diu suona argèt,
Sorgen mag die Seele, ſolange das Gericht ergeht,
za wederemo herje si gihalôt werde.
zu welchem der beiden Heere ſie geholt werde.
wanta ipu sia daz satanâzses kisindi kiwinnit,
Denn wenn ſie des Satans Geſinde erlangt,
daz leitit sia sâr dâr iru leid wirdit,
das leitet ſie gleich, wo ihr Leid geſchieht,
in fuir enti in finstrî: dazi ist virinlih dink.
in Feuer und in Finſternis: das iſt ſchreckliche Sache.
upi sia avar kihalônt di dar fona himile quemant
Wenn ſie aber holen, die da vom Himmel kommen,
enti si dero engilo eigan wirdit,
und ſie der Engel Eigen wird,
die pringent sia sâr ûf in himilo rîhhi:
die bringen ſie ſogleich hinauf ins Himmelreich,

Антологія «Die älteste deutsche Litteratur bis um das Jahr 1050», с. 152—153). Початковий фрагмент тексту поеми «Муспіллі» (IX ст.),

dâri ist lip âno tôd, lioht âno finstri,
da iſt Leben ohne Tod, Licht ohne Finſternis,
selida âno sorgûn dâr ni ist neoman siuh.
Wohnung ohne Sorgen, da iſt niemand ſiech.
denne der man in pardîsu pî kiwinnit,
Wenn der Mann im Paradieſe Wohnung gewinnt,
hûs in himile, dâr quimit imo hilfâ kinuok.
Haus im Himmel, da kommt ihm der Hilfe genug.
pidiu ist durft mihhil allêro manno welihhemo
Deshalb iſt großes Bedürfnis aller Menſchen jeglichem,
daz in es unarmuodenlicho sîn muot kispane,
daß ihn unermüdet dazu ſein Sinn locke,
daz er kotes willun kerno tuo
daß er Gottes Willen gerne thue
enti hellâ fuir harto wîse,
und der Hölle Feuer ſehr vermeide,
pehhes pîna: dâr piutit der satanâz allên,
des Höllenfeuers Pein: da bietet der Satanas allen,
altisto heizzan louc. sô mac huckan,
der böſeſte heiße Lohe. So mag bedenken,
za diu sorgên drâto, der sih suntigon weiz.
dafür ſorgen ſehr, wer ſich ſündig weiß.
wê demo in Vinstrî scal sîno Virinâ stûen,
Weh dem der in Finſternis ſoll ſeine Frevel büßen,
prinnan in pehhe: daz ist rehto palwîc dink,
brennen im Feuer: das iſt recht ſchreckliches Los,
daz der man harêt ze gote enti imo hilfa ni quimit.
daß der Menſch ruft zu Gott und ihm Hilfe nicht kommt.
wânit sih kinâdâ diu wênaga sêla:
Es hofft auf Gnade die unglückliche Seele,
ni ist in kihuctin himiliskin gote,
nicht iſt ſie in Erinnerung dem himmliſchen Gotte,
wanta hiar in werolti after ni werkôta.
denn hier in der Welt danach nicht wirkte ſie.

* * *

Sô der mahtigo khuninc daz mahal kipannit,
Wenn der mächtige König das Mal bannt,
dara scal queman kunno kilîhaz:
dahin ſoll kommen der Geſchlechter jegliches:
ni kitar parno nohhein den pan furisizzan,
nicht wagt der Menſchen einer den Bann zu verſäumen,
ni allêro manno welih ze demo mahale sculi.
daß nicht aller Menſchen jeglicher zu dem Male müſſe.

упорядкована проф. Паулем Піпером (Берлін і Штутгарт, 1884, наведений упорядником, із його підрядковим перекладом

Die höchsten Ideen, die radikalsten Gedanken seiner Zeit sind in der Dichtung Ševčenkos mit dem volkstümlichsten Inhalt unzertrennlich verschmolzen. Er ist wie eine große Fackel vom ukrainischen Wachse, am hellsten und reinsten Feuer des europäischen Fortschrittes angezündet, welche der ganzen modernen Entwickelung der ukrainischen Literatur voranleuchtet. Dr. Ivan Franko.

Das Vermächtnis.

Von Taras Ševčenko.

Wenn ich sterbe, so bestattet
Mich auf eines Kurhans*) Zinne
Mitten in der breiten Steppe
Der geliebten Ukraine, —
Daß ich grenzenlose Felder
Und den Dnipr und seine Schnellen
Sehen kann, und hören möge
Das Gebraus der großen Wellen.
Wenn sie von der Ukraine
Schwemmen fort ins Meer und schleppen
Feindesblut und Feindesleichen,
Dann verlass' ich Berg und Steppen,
Schwinge bis zum Gott empor mich
Von dem Sturme hingerissen,
Nun zu beten — doch bis dahin
Will von keinem Gott ich wissen.
Ja, begrabt mich, und erhebt euch
Und zersprenget eure Ketten,
Und mit schlimmem Feindesblute
Möge sich die Freiheit röten.
Und am Tag, der euch die Freiheit
Und Verbrüderung wird schenken,
Möget ihr mit einem stillen,
Guten Worte mein gedenken.

Aus dem Ruthenischen übersetzt von Iv. Franko.

Auf den Tod Ševčenko's.

Ein Gedicht von Nekrasov.

Aus dem Russischen übersetzt von Ivan Franko.

Trauert nicht! Der Fall ist typisch, —
Seht als wünschenswert ihn an:
Also stirbt durch Gottes Fügung
Rußlands hochmerkwürd'ger Mann

*) Kurhan oder mohyla = Hünengrab, deren es in der Ukraine Millionen gibt.

Сторінка віденського часопису «Ruthenische Revue», 1903, Nr. 1, S. 16, де видрукувано Франків переклад «Заповіту» («Das Vermächtnis») Т. Шевченка

Годинник, душа невгамовна варстату,
Все тикає, вказує, будить і б'є.
Раз хтось-то скував мені душу закляту,
Що в тиканню тім і в биттю тім жиє.

Мов сон мені сниться якийсь незвичайний:
Годинник розбуджує духа живого,
Щось клепче, говорить, та що? — не вгадаю,
Бо я лиш машина і більше нічого.

Так-так і бім-бам! Вказівки* йдуть довкола;
Та гов! Із стіни що се чути за звук:
«Ну ж живо!» — знай клепче невпинний вагальник*.
Ну ж живо працюй не складаючи рук!

Вказівки — наче два лиховіснії пальці —
Показують ніби незримий нагай,
А кождий удар, то як майстрова лайка:
«Машино, машино, роби, не вгавай!»

Аж як шум і клекіт утихне на час
І майстер піде в полудневу годину,
В душі проясняєся троха нараз,
І духом і тілом спочину.

Та часто гіркими палкими сльозами
Мочу свій убогий обід, —
Не йде мені в горло той хліба шматочок,
Бо в ньому я чую зав'язаний світ.

В ту південну хвилю* варстат видається
Немов боєвище, де спинено бій.
Довкола широко чи сонні, чи трупи
Лежать на землі, наче гній.

Ще хвиля — і дзвін уже дзвонить до бою.
І трупи встають до нової борні,
І тіла працюють на вивіз, на вивіз,
І мучаться, б'ються й щезають, неначе у сні.

На те боєвище гляджу я сердито,
Із жахом та злістю, — невільний борець,

Годинник — тепер розумію — знай кличе:
«Досить того рабства! Хай буде конець!»

І будиться ум мій, думки виростають,
І жахом пройма мене страчений час.
Невольник я, доки мовчу так покірно,
Пропащий, коли не зберуся на сміліть хоч раз.

Чоловік, що в мні спав, прокидається знов,
Раб, що в мні панував, десь ховається в кут.
Ось настав слушний час! Розірвемо окови!
Годі так бідувать! Отрясаймося з пут!

Втім — свисток, входить майстер: гармидер
Знов борня за шматок разового*,
Знов клекіт і шум, жодних мрій, жодних дум,
Я — машина, машина і більше нічого.

ВОЛОЦЮГИ

Біднота — жебраки стоять перед суддею,
Нещасна жидова. Подобою своєю
Зацькованих звірят нагадують тривогу.
І сум, і гидь бере від виду їх страшного.

Їх шестеро, тих жертв лихої долі злости:
Отець, знеможений на смерть, лиш шкіра й кости,
І мати хора, й четверо діток, всі хоровиті,
До спідниці її вчепившися, як вриті
Стоять. Глядить на них так остро судія!
Яка провина їх? Чи злість на них чия?
Се — волоцюги, що від міста до села
Волочаться без хліба і без гроший;
Нема зарібку в них, ні хати, ні житла,
Ліжок, ні подушок, зате чимало воший.
Суддя зирнув на них зневажливо. З виду
Його свою вже вгадують біду.
Не раз вони суддів таких уже видали,
Слова й поводженє їх дуже добре знали.

І назналися за жебранє досить,
Що сміли шлятися й по вулицях просить.
Так, волоцюги! Гонить їх закон
Із сіл у місто, з міста в села вон,
І гонить хорих, голих і голодних,
В спокою жить, ані вмирать не годних.

Жидівка стала смирно і мовчить.
Жид виступив перед суддю й промовив:
«Пан будуть ласкаві нас тут лишить,
Ми зла не зробимо ніяк ні одному домови.
Велике місто се, нам в ньому не пропасть,
Знайдеться не одна душа, що бідним дасть.
Знайдеться і куток, щоб переночувати.
А як подужаю, то буду працювати,
Знайду якийсь гешефт, поможе Бог святий
Учтиво згодувать і жінку, і дітий.
Пан будуть ласкаві! Ми не такі злі люди».
На жида позирнув суддя недовірливо:
«Ну, знаємо ми вже, які то ваші труди!
Мене не проведеш! Лад з вами зроблю живо.
Ти й жінка з міста вон! А дітям сим твоїм
Дам забезпеченє: підуть в сирітський дім,
Там догляд буде їм, удержанє й наука».

Зо страху жид старий не відказав ні слова,
Та кинулась жидівка як гадюка
І до судді кричить: «Ай вай, се ж смерть моя!
Мої се діти, а не кров твоя!
Не смієш їх від мене відбирати,
Бо буде Бог тебе і тут і там карати.
Як маєш брати їх, заріж мене ось тут!
Я ж своїми грудьми їх не на те кормила,
Ночами не на те над ними я квилила
І своїм тілом від морозу хоронила,
Від рота хліб віднявши, їм ділила,
Щоб відібрав їх тут від мене царський суд.
Волю і далі жебрати, як доси,
Волю по вулицях ходити дім від дому,

Най буде сей мій плід голодний, голий, босий,
А я своїх дітей не відступлю нікому!»

Суддя — ні слова, лиш на сторожа моргнув
І віддалився. Суд своє зробив.
А сторож діти взяв, жидівку в двері пхнув,
За нею — жида, й канцелярію замкнув.

ВТЕКА ЗАСЛАВСЬКИХ ЖИДІВ У ДНЯХ 4—8 СЕРПНЯ 1648 р.

ІЗ СПОМИНІВ НАТАНА ГАННОВЕРА

Господнє літо в п'ятій тисячі
Чотирех сотнім осмім році Божім*
Було для нас, жидів на Україні,
Тяжким ударом, погромом страшним,
Якого плем'я наше не зазнало
Ще від руїни Єрусалима*.
Народ козацький, гноблений ляхами,
Піднявся разом масою цілою
І, мстячи довголітні кривди й гнет,
Не знав границь свойого пересердя,
Карав із винуватими невинних.

Страшні знаки на небі й на землі
Зимою ще те лихо віщували,
Весною ж надійшли тривожні слухи,
Що козаки з татарами до спілки
Із Дніпрових низів у значній силі
На Придніпрянські городи вступили,
Насамперед переднє польське військо
З гетьманським сином* в бою поразили,
Потім обох гетьманів королівських*
І много війська їх взяли в неволю,
І в перших днях літнього місяця
Розтаборилися при Білій Церкві*.

Се був неначе вибух огняної
Гори, що починається знаками

Такими, як підземний гуркіт, трус
Землі та огняні язики на версі
Гори, та сам собою ще не робить
Такої шкоди та спустошення,
Як те, що після нього наступає.
Бо за тим вибухом шумним, страшним
Ідуть повільні, тихії потоки
Густої лави, що несуть довкола
Страшну руїну там, де вибух сам,
Ні трус землі не зруйнував нічого.
Отак і виступ той козацьких сил
Та їх побіди, про які гучною
Луною широко заграла слава,
Самі ще не зробили того лиха,
Яке під впливом слухів про оружне
Повстаннє козаків розворушило
Народні маси скрізь по Україні.
Се був шалений та безтямний вибух
Завзяття, що від довгих, довгих літ
Знущання й кривд, наруг і самоволі
У простолюдних душах накипало.

Не без вини, великої вини
Були тут також земляки мої,
Ізраїлеві діти. Чи шинкарством,
Перекупництвом та торгом обносним
Вони займалися, чи при панах
Та їх підвгодних підпанках служили
Факторами, вірниками й лихварями, —
Скрізь мали нагоду і всю спромогу
Для інтересу й панської подоби
Дурити бідних, пакостить багатим
Та годити панів і підпанків
На тих, котрих самі не мали сили
У руки взяти або обдурити.

Що діялося від Зелених свят*
У Лубнях, Переяслові та Борисполі,
А далі по сей бік Дніпра у Погребищі,
У Жилотові* та Немирові,

У Тульчині й нарешті в Полонному, —
Про се списав я* — сам там не бував —
По оповіданням, чи вірним, чи невірним,
У своїй книжечці «Яван меццуля».
Коли там дещо й пересолено,
Хай Бог простить! Тривога — звісна річ —
Найгірший ворог правди, а у страха
Великі очи. Тут же розповім
Лиш те, що бачив сам на власні очи
І пережив ураз із свояками.

В вівторок починався місяць ав*.
В той день післанець наш із Заслава,
Якого ми отсе від тижня вже
День поза день до Полонного слали*
Розвідати про рухи ворогів,
Не міг уже дійти до того міста,
Обложеного густо ворогами,
І в середу із сею новиною
Вернув до нас, пробігши за всю ніч
Шість миль дороги. Вдарила тривога
По всьому місті, і в четвер хто міг,
Кидаючи доми й крами [і] склепи,
А забираючи що найціннійше,
Подався на втікачку: хто на Острог,
А хто, задля страшної тісноти,
На Межиріч*. В Острозі жило
Жидів багато, в тім числі немало
Маючих купців і мужів учених.
Туди ж і повалила із Заславля
Найбільша сила, надіючися
Знайти притулок на короткий час,
Поки мине страшенная тривога.

Я з своїм тестем Авраамом, що
Від многих літ з численною ріднею
Жив у Заславі, рушив того ж дня
На Межиріч, що лежало
Не дуже-то далеко від Острога.
В обох отих містах у п'ятницю

Набралося не менш як десять тисяч
Жидів: мужів, жіноцтва і дітий.
Усі вони бажали тут безпечно
Пробуть суботу і відсвяткувати
«Саббат Хазон», той предковічний празник*,
Уставлений на пам'ятку руїни
Єрусалима. В п'ятницю надвечір
Прибув післанець з вісткою, що князь
Домінік* на Заславі і Острозі,
Що був тоді одним із гетьманів
Над польським військом, сеї ночи ще
Прибуде до Острога з сильним військом
І відси рушить далі, щоб злучиться
З воєнним відділом князя Єреми*
І враз іти на відсіч Полонному.
Ся вістка додала жидам спокою,
Та справдилась вона лише почасти,
Бо князь Домінік у свою маєтність
Прибув лиш з тисячею війська, решта ж
Воєнних сил тяглася десь іззаду.
Та ледво ми вечірньою порою
У п'ятницю на сабаш посідали,
Прийшли страшнії вісти з Полонного,
Що чернь збунтована здобула місто
І перерізала усіх панів
Та всіх жидів, яких могла захопить.
Про Вишневецького ж говорено,
Що він зі своїм невеличким військом
Був змушений тікать у Старо-Константинів*.
Почувши се, князь Домінік Заславський
Таки ще сеї ночи в саму північ
Із замку вийшов у саму ту браму,
Якою вечером війшов до нього,
І рушив околичними шляхами
На Кременець, не чуючися в силі
Чоло поставить козакам з ордою.

КУДИ, ГАРНЕ ДІВЧА?

Куди, гарне дівча, так рано?
На світі ще тихо і тьмяно.
На вулицях пусто, ні духа не чуть.
В сей час найсолодше було би заснуть.
Ще хиляться цвіти, росою обтяжені,
Пташки у гніздах сплять, сном ще звитяжені,
Так хто ж тебе вигнав із хати
Так рано, так рано, дівчино змарніла,
Ще поки досвітня зоря заясніла?
«Іду заробляти».

Куди, гарне дівча, так пізно?
Стемніло вже, вітер бушує так грізно
На вулиці, площі вже ніч налягла,
Втих гамір щоденний, спустилася мла.
В ній легко заблудиш, дівчино мала.
Чи день тобі втіхи не дав ніякої,
І ждеш її, може, від пітьми нічної?
Та ніч, моя крале, сліпа і глуха і німа.
Спішиш кудись і дрож тебе, видно, пройма.
Куди ж бо так пізно, так пізно тобі поспішати?
«Іду заробляти».

МОЯ ДИТИНА

Дитина в мене ніжна й мила,
Хлоп'я як оксамит,
Гляджу на нього, то здається,
Що мій увесь сей світ.

Та ах, се любеє дитя
Я рідко бачу граючи,
А найчастійше бачу в сні,
Як пізно прийду уночи.

Уранці з дому гонить труд,
А пізно відпускає в дім;

Чужа для мене власна кров,
Дитя немов чуже зовсім.

Додому я спішу в журбі,
В холодну, темну ніч.
Питає жінка: «Як велось тобі?»
А хлопчик ляг уже на піч.

«Він чемний, милий був весь день,
І все питав: "Мама!
Чи скоро прийде татко наш?
Чом доси ще нема?"»

Я чую се й при ліжку вже,
Ніяк не видержу!
У мене серце живо б'є:
Збужу його, збужу!

Над ліжком нахилюсь і жду,
І жаль мене здійма;
А хлопчик промовля крізь сон:
«Чи татка ще нема?»

Цілую в очи я дитя.
Воно прокинесь. «Синку мій!» —
Він глипне й усміхається
І знов засне як стій.

«Ось татко твій, дитя моє,
А ось дарунок твій!» —
Та він крізь сон знов промовля:
«О де ж ти, татку мій?»

І серце в мене біль стиска,
І налягає тьма.
«Дитя моє, не знаєш ти,
Що скоро запитаєш ти:
"Скажи, скажи, мама,
Чи татка вже зовсім нема?"»

МОЯ МИЛА

Витай, благословенна будь,
Моє ти щастє, мій спокою!
Сюди приходиш ти побуть
В моїй робітній тій зі мною.

Даремно, мила, ти прийшла.
Для тебе місце се погане.
Тут парно, душно, пилу мла —
Йди геть, дитя моє кохане!

Не смію тут тебе витать,
Ані обнять, коханє ти моє!
Все тут продав я: руки й зір,
І час, і силу, — все те не моє.

Хоч жить без тебе — смерть мені,
Проте прошу тебе мене лишить.
Тут місце лиш завзятої борні;
Не хочеш згинуть — мусиш шить і шить.

Прийди по тім, прийди в мій дім,
Коли настане темна ніч;
Тоді я вільний, твій зовсім,
Почнеться в нас любовна річ.

Я схилю голову тобі на грудь,
Ізлегка руки обійму,
І розповім тобі я стиха,
Як много в день терпів я лиха.

І цілуватиму тебе тоді,
І обіллю твій вид слезами.
Тобі повірю все моє добро,
І тайни не буде між нами.

Найкрасша співанка моя
Тебе тут мило привитає,
І кожде слово, що мені ти скажеш,
Музикою в моїй душі заграє.

Тепер же, мила, геть іди,
Бо тут не місце для любови;
Житє для нас почнеться аж тоді,
Як ніч нам хвилю дасть обнови.

МОЯ ПІСНЯ

О, вірте, не золота бренькіт мені
Викликує з серця пісні,
Не ласка панів та принуки
Настроюють струн моїх звуки.

Тілько рабське зітханє й стогнанє
Викликає мій спів,
Та горюче співанє й благанє
За моїх убогих братів.

Оттак зійшла юність, неначе у сні,
І мужа знесилюють труди.
Чим можуть за теє віддячить мені
Убогії люди?

У них лише сльози за сльози тепер
Замість золотої мамони, —
На сльози то я — міліонер
І плачу за міліони.

НА КЛАДОВИЩІ

Ніч тиха. Місяць сяє,
Блищать, моргають зорі.
Бог сну несе мене через житє і смерть
По темному просторі.

Отсе кладовище широке,
Тут сплять злі й добрі, друзі й вороги,
Поховане щастє, схоронене горе,
Пан обік слуги.

Лиш інколи листям верба зашумить
І вітер заграє гілками.
А поле широке мовчить і мовчить,
Мовчать і мертвії віками.

Могил много сотень, німих і холодних,
Гляджу — і жаль серце стискає.
Побожних, безбожних, ситих чи голодних —
Різниці між ними немає.

Понад кладовище ось вітер подув
І зашелестів у листках.
«Мир вам тут, мир вам! — немов я почув, —
І мир і спокій у ямках!»

І я стрепенувся. Бог сну промовля:
«Направо й наліво каміне!
Глянь добре на камінь один і другий,
Пізнаєш моє добромнінє».

І глянув я на могилки,
В душі — здивованє і страх:
Одна — вся гола і пуста,
Друга ж уся — в цвітках, в цвітках.

«Чом гріб сей голий і пустий? —
Спитав я бога сну, —
А чом другий в цвітках рясний?
Скажи мені вину!»

«В тім гробі під цвітками спить
Мучитель і жмикрут;
Весь вік він мучив-висисав
Робучий бідний люд.

Кров люду пив він, як вино,
І працею кормився,
І се було те золотеє дно,
З якого він товстів і багатився.

Не мучила його ніяка совість,
Не страшили погрози;
По смерти ж цвіти вкрили гріб його —
Се робітницькі сльози.

Вони тут на гробі цвитуть і цвитуть,
Могилу красять-покривають,
Та в гробі — душа не виходить із тіла,
Бо сльози її не пускають.

А та робітницька могилка — пуста,
Душа полетіла до неба;
Житє виссало з тіла всі сльози й гріхи,
То й цвітів на гробі не треба».

ЮДА

Ні, ні, не хочу я ласкавого хліба
Жебрати в краю чужому!
Ще не порвався той зв'язок чудовий,
Що мене тягне додому.

Ще втомлені очи живійше блискочуть,
Коли про минулеє щастє згадаю:
Із кожної скиби ссав мир і спокій я,
Не знав жури в рідному краю.

Там не зазнавав я недолі важкої,
Біда не була мені знана;
Співав і гуляв я по нивах веселих
Понад берегами Йордана*.

Спокійно там пас я отару свою,
І мрії святії душа берегла,
І Єрусалима найкращая цвітка
В любві біля мене цвила.

Ще гордо б'є серце у грудях моїх,
Коли про минуле те щастє згадаю;

І чується, наче з далеких могил
До мене мерці промовляють.

І чуються любі, святі голоси,
Мов кличуть: «Вернися додому!»
І в серці горить щось, палає й блискоче
Назустріч надії і щастю новому.

Глянь! Сарон* цвите, зеленіє Кармель*,
Свіжий сніг на Ливані* біліє;
У теплім повітрі звенять голоси,
Живе щось, ясніє і гріє.

Се сон? Або ні! Ні, клянусь, се не сни!
Поки сила в руках ще моїх,
Не прийму ні найменшого місця між тими,
Хто сміється з надій тих і втіх!

Ні, ні, не хочу я ласкавого хліба
Жебрати в краю чужому!
Ще не порвався той зв'язок чудовий,
Що мене тягне додому.

НЕВІДСТУПНА

Чи повік не спічну від біди та журби,
Від тяжкої за хліб сей гіркий боротьби?
Не позбудуся поглядів косих майстрів,
Ні згідливих та злих принципалових* слів,
Ні варстату та стуку і гуку його,
Ані втоми, що й духа неволить мого?
«Забути й спочити? Ей, любчику, стій!
У гробі знайдеш незабаром спокій».

Цвитуть-відцвитуть дерева і цвітки,
Замовкнуть небавом у лісі пташки.
Природа замре, щоб всю зиму проспать —
Ах, раз би, хоч раз би мені погулять
По цвитучих лугах і полях запашних

І надихаться пахощів днів весняних!
«На поле бажаєш у зелень піти?
Не бійсь, гнеть заснеш під муравою й ти».

У срібному сяйві ставок блискотить,
За хвилею хвиля іграй плюскотить.
Отам дати нурка, все тіло вмочить,
Се розкіш, якої зазнав я на мить.
Зв'ялила, зморила ся праця мене,
Вода віддала би здоровлє міцне.
«Скупаться в ставку? От що душу скребе?
Зажди, швидко літеплом вмиють тебе».

Варстат такий темний, курний і тісний,
Я в ньому під пилом марний і брудний,
В гидкій тій норі завше бруду досить.
Ах, білу сорочку хоч раз поносить!
Як рад би я чистую блузу вгорнуть
І щоб мій фартух міг не сплямлений буть!
«До білого тягне тебе? Чому ні?
У білім простиралі ляжеш в труні».

Як холодно в лісі! У тіни беріз
Посидіть, послухать, як гуторить ліс,
Як пташки співають, співають, співають
І мрії і сни золоті навівають!
В тім гуку варстату так душно, так парно,
А в лісі так затишно, холодно й гарно!
«Еге, холодку забажав? Лиш постій!
Захолонеш невдовзі, голубчику мій!»

А вірний приятель, яка ж благодать!
У горю та скруті хоч слово сказать,
Потіха в журі, у нещастю підмога,
І легша з ним навіть найтяжча дорога.
А я сирота, як той камінь он там,
Ні брата, ні друга — усе сам та й сам.
«У тихому місці їх безліч німих,
Пожди, незабаром спічнеш серед них».

ПІСНІ ЖИДІВСЬКОЇ ДІЛЬНИЦІ*

Жидівської дільниці чую пісні.
Скілько в них горя гіркого!
Сльози в очах виступають мені,
Дух запирає і блідне лице,
Серце мліє від співу такого.
А він веселенько собі забринів,
Жидівської дільниці спів.

«Родзинки й мигдалі» — сю пісню стару
Співа над колискою мати.
В очах її бачиш утоми мару,
Передчасно зів'ялу літ юних пору,
То своїому співа «золотому кізляти»*, —
Дитя хворовите, а муж її вмер,
Родзинки у пісні, а в неї ні цента тепер.

Там діти, зібравшися в колах, кричать
Веселий стишок невгомонний.
Веселії діти. Не довго вам ждать:
Проковтне молоду вашу ту благодать
Машини гуркіт монотонний.
Шум фабричний зглушить у недовгім часі
Ті співи дитячії всі.

З веселими жартами «бадхек»* веде
До шлюбу весільну дружину.
О ти, сірої фабрики чадо бліде,
Будеш тямити довго ту шлюбну годину.
Завтра знов жде на тебе варстат
І в'язнитиме вас він роками.
Хоч сміється й жартує ваш сват,
Мені хочеться плакать над вами.

Там блідий чоловік коло праси стоїть
І прасує й співа собі стиха.
Мені дивно, як може він ще співу хотіть;
Хоч зазнав у житю стільки лиха.
Я мов бачу: стоїть за ним смерть-музикант

І на скрипці тій пісні вторує,
Тиждень ще, місяць ще — той блідий емігрант
За тим смиком у гріб повандрує.

ПІСНЯ НУЖДАРЯ

Важко дишуть ослаблені груди,
Як працюю зігнутий, протеє,
Хоч бідую я тяжко за труди,
То нема мені злоби й осуди,
Тілько горе у серці гіркеє.

На болючі, натомлені очи
Ось раптово сльоза набігає;
Щось, мов полум'я, в груди клекоче,
Мов на волю щось вирваться хоче,
Мов кліщами за серце стискає.

На руках наболіли мозолі.
Я сиджу, мов у темній тюрмі:
Довгі дні, безпросвітні та голі,
Повні тілько роботи й неволі,
Гнуть мене у важкому ярмі.

А як по праці тій цілоденній
Я замучений, ледво живий,
Опинюся в норі тій злиденній,
В своїй хаті, вогкій та студеній,
То відразу паду, як мертвий.

Жінка хора лежить у постелі,
Присипляє дитину й співа
Сумовитії тихії трелі
Про дитячі забави веселі,
А мій кашель їй в такт приграва.

Мене жахом та думка проймає:
Ну ж сю ніч хай упаду я в гріб —
Хто про них попильнує, подбає,

Хто на світі цілім розстарає
Для них постіль, одежу і хліб?

Лиш хвиля турботи. На втомлені очи
Вже сон налягає, — короткий спокій!
Та скоро на сході лише засвитає —
Встаю і спішу, бо звінок закликає
В варстат неотоплений мій.

ПІСНЯ РОБІТНИКІВ

Гребем ми роботу,
Шваркочуть машини,
Добра нагрібаємо много,
Та що ми наробим
І що наспособим,
І що назгрібаєм —
Собі здобуваєм
Лиш голод і муку — і більше нічого.

Шваркочуть машини
Щодня, щогодини,
Та що нам із того, дурним?
Лиш мрії й надії
На кращії дії
І праця без впину
Така ж до загину,
І гнуться під ігом страшним.

Весело гуркоче
Наш «Зінгер»* до ночи,
Сей гуркіт приємний майстрам,
Та в гуркоті тому,
Такому шпаркому,
Бренять наші сльози,
Таяться погрози,
Гуркочуть прокляття усім лихварям.

Ми люди зарібні,
Співати не здібні.

Лиш руки потрібні
Для власти й хвали багачам.
Гребем і гуркочем,
Поки долоточим
До вічности темної брам.

ПРИ ШВАЛЬНІЙ МАШИНІ

Гляньте на блідого чоловіка!
Виссаний із сил, хоч не каліка —
День за днем, за часом час минає,
Він сидить і шиє й вишиває.

Місяці пливуть за місяцями,
І роки минають за роками, —
Згорблений, блідий, він, [поки сил тягти є]*,
Все сидить і шиє, шиє, шиє, шиє.

Піт пливе з чола єго жаркого,
А лице поблідло, як в мертвого;
Не тілесна сила піт той ронить,
Лиш нужда єго і тисне й гонить.

Скільки поту тії шви віссали!
Очи теж без сліз не зіставали.
Пишні вбраня ваші, гарні дами,
Всі промочені єго сльозами.

Хто вгадає, що єго чекає?
Чи ще довго постать та блідая
Ме крутить той апарат зелізний?
Та конець один — вчаснии чи пізний —

Швидко він настане? Се не звісно.
Звісно лиш, що вчасно або пізно
Згине, трудом вбитий, — щоб [його] змінити,
Інший сяде тут і буде шити й шити.

*

Ридайте й кричіть
Від найменших літ,
Всі грішні жидівськії діти,
Ті навіть, що ходять до школи сидіти!
Де лиш стань, куди бач,
Чути лемент і плач:
Велено нам одіж жидівську скидати!

Сини і батьки
Скидають халати,
Шабасові шапки та з-під них ярмурки,
І святочні накриття,
Що нитками кошерними шиті*.

Пам'ятайте про Бога
І шукайте підмоги.

СЛЬОЗА НА ЗЕЛІЗКУ

Варстат мій холодний і темний у днину,
Я в ньому прасую й прасую без впину;
І млісно на серці, і кашель з простуди,
І ледво здіймаються хорії груди.

Постогную з кашлем, зелізко сковзає,
Втім з ока на нього упала сльоза.
Зелізко гаряче, сльоза ж та гіркая,
Сичить і шепоче і ще не щеза.

В важкому знесиллю рука заклякає.
Вона затремтіла, зелізко пускає,
А тілько гаряча, гіркая сльоза
На ньому сичить і сичить, не щеза.

Питаю тебе, о сльозино моя,
З гіркої недолі дитино моя,
Ти, виплоде втоми без краю й мети,
Чого так сичиш, чом не висохнеш ти?

Чи, може, остатня сльозина ти,
Що мав мені нинішній день принести?
Чи, може, лиш вісник, що звістку приніс,
Що йде за тобою багато ще сліз?

Та годі питати, — сльозина німа,
Від неї, гіркої, одвіту нема.
А втім у очах запекло щось без тями,
І ринули сльози рясними річками.

СОЛОВІЙ ДО РОБІТНИКА ПРОМОВЛЯЄ

Гарне літо, гарне літо,
Чуєш спів чудовий мій?
В синім небі сонце сяє,
В лісі пташків рій гуляє
І бренить комашок рій.
Потік з лугом розмовляє,
Став хлюпоче, повен мрій.
Луг пишається квітками...
Ти з робучими руками, —
Де ж тут пай і уділ твій?
Гарне літо, гарне літо,
Все бренить і пахне й гра,
Все свобідно, легко дише,
Радість життєву колише,
А тобі чи не пора?
Адже ж є й для тебе пай!
Кинь роботу і хапай!

Гарне літо, гарне літо,
Мотильок в повітрі грає,
З неба, мов чудова манна,
Дощ сріблястий накрапає.
Гори, золотом облиті,
Сяють блиском і красою,
І веселі й сумовиті
Співи чути під горою.

Се пастух пастушку кличе,
А вона прийти не може...
Лиш ти, серце робітниче,
Чом же не заб'єш живійше?
Літо кличе, літо кличе,
Не відкладуй на пізнійше!
Кинь на хвилю ті машини,
Вийди в гори і долини!
Довго й тяжко ти робив,
Виробляв велику силу
На роботу сю немилу,
А за те гіркую пив.
Схаменися, випий раз
Чашу радости, небоже,
Щоб пізнав ти, що й для вас
Те життя щось дати може.

Гарне літо! Гарне літо!
Та не вік йому тревать,
І мені в кущі отсьому
Лиш не довго вже співать.
Тиждень — та й буде по всьому.
Час веселий скоро мчить;
Потім на кущі пустому
Лиш ворона закричить.
А тепер ще, поки зелень,
Радість, пахощі й свобода,
Чом ти гаєшся, ти сам лиш,
Син робучого народа?
Літо кличе! Літо кличе!
Та воно мине небаром,
А ярмо те робітниче
Гне тебе й гнете недаром.
Швидко скін у твоїй груди
Іскру загасить останню.
Так хапай же кожду хвилю,
Щоб в безрадісну могилу
Ти не ляг у безталанню.

ІЗ СЕРБСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

ЯК ХРИСТОС ХРЕСТИВСЯ

Вандрувала Пречистая Діва,
Вандрувала по широкім світі,
Свого сина на руках носила,
Свого сина, Ісуса малого.
Надибала Хрестителя Йвана,
Так до него каже Божа Мати:
«Ходи з нами, мій куме Іване,
Ходи з нами на річку Йордана,
Охрести ми Христа, сина мого!»
Пішли разом горами, долами,
Аж доспіли до річки Йордана.
Хрестить Іван похресника свого,
Та від страху книга єму впала.
Питаєся Пречистая Діва:
«А що ж тобі, куме мій Іване?»
«Чи не бачиш, моя кумо люба?
Ісказився Йордан, зимна вода,
Хоче мене вода потопити.
Всяке древо на траву припало.
А поглянь лиш понад себе, кумо!
Розломалось небо начетверо!»
Відмовляє Пречистая Діва:
«Не лякайся, куме мій Іване!
Се не теє, що вода сказилась,
А се теє, що вода спинилась,
Бо від Христа хоче посвятиться.

Всяке древо Христу поклонилось.
А не є се — небо розломалось,
Се ангели небо розчинили,
Щоб побачить, як Христос хреститься,
А сам Господь глядить в східні двері».
Книгу в руку взяв святий Іван,
Охрестив він Христа кума свого;
Іван — Христа, а Христос — Івана.
Відтоді-то хрестини настали,
Все на хвалу великому Богу,
Щоб усе нам був він у підмогу!

ІЗ БОСНІЙСЬКО-ГЕРЦЕГОВИНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

ЗМИЙ-КОРОЛЕВИЧ

Ішли шляхом два вандрівниченьки
Із-під міста білого Будима;
Доходили в Будимі до брами,
Поглядали по білім Будимі,
Між собою стали розмовляти:
«Милий Боже, гарне сеє місто,
Ще гарнійша в ньому королева!
Але горе будській королеві,
Бо не має <...>
Якби знала будська королева,
Молилась би великому Богу,
Щоб їй Бог дав [сина народити],
Хоч би навіть змию сорокату.
Король би їй у Сіню поїхав,
Під Сінею Богу би молився,
День поза день, цілих дев'ять років».
І знов далі стали говорити:
«Якби завтра рано-рано встала,
Та <...>
Щире злото <...>
А <...>
Та плела би сіти дрібноокі,
Золотії, тонкі та широкі,
Та дала б їх слузі Михаїлу,
Щоб заніс їх на Дунай на тихий;
Як Михайло дійде до Дунаю,
Щоби зрана устав пораненько
До зірниці, до сонця жаркого,

Щоб закинув сіти по Дунаю.
То зловив би рибу у Дунаю,
Злоті крильця з обох боків має.
Най би рибі крильця ті відрізав,
Заніс би їх до білого двора.
Дав би праве крило королевій,
Щоб із него зимну воду пила,
Сорок ранків воду натще серця.
То вродила б [королева сина]
З золотим <....>
А як дасть їй ліве крило з риби,
То уродить змию сорокату:
Змия буде, але й лицар буде».
А чув теє все слуга Михайло,
Поспішився, королевій каже.
Все їй каже, що і як робити.
То цариця зараз те й зробила:
Шле Михайла з сітю до Дунаю.
Як Михайло до води зблизився,
Добре щастє єму пострічалось.
Скоро вкинув сіти до Дунаю,
Зараз риба в сіти уловилась.
То він витяг рибу ту на беріг,
І відтяв їй крила золотії,
Замотав їх <...>
Кинув рибу назад до Дунаю.
Бідну рибу вода поглотила,
Та не стало своїх крил у неї,
Щоби плавать по тихім Дунаю.
Та Михайло про тото не дбає,
Поспішає у ті двори білі.
А як став він у Будимі-місті,
Королеву одурив Михайло —
Дав їй ліве риб'яче крилечко,
Праве — своїй матері дарує.
Пройшло часу мало не багато,
Не багато, сорок день минуло:
Дитя мала Михайлова мати,
Золотії <...>
Та що <...>

Нім родити прийшлось королевій,
А у тої дитя і сконало.
Уродила дитя королева,
Невеличке — змию сорокату.
Як зійшлися приятельки в неї,
Королева так їм говорила:
«Зробіть мені услугу велику,
Візьміть тую змию сорокату,
Гарно тую змию іскупайте
І повийте у білії шовки,
Положіте в золоту колиску
І несіте змию охрестити.
Гарне єї ім'я приберіте,
Гарне ймення — король Міховило».
Все зробили приятельки вірні,
Гарно тую змию [спорядили],
Все достоту, як вона казала,
Понесли ту змию охрестити,
Та й гарне їй ім'я приложили:
Міховило, з Буди королевич.
Як вернули від хресту з змиєю,
Вклали єї в золоту колиску,
Мати єї грудьми накормила.
Прийшло часу мало не багато,
Вийшла змия з злотої колиски
І сховалась у дуб дупленастий,
Та, там місця собі не найшовши,
То й поповзла <...>
Але й тутка зміститься не може,
То й <...>
Але й тутка зміститься не може,
То й сховалась у скелі щілину.
У щілині змия пробувала,
Пробувала дев'ять років сповна.
В дев'ять років король повертає
Із-під Сіня, білої столиці.
То він взавтрі стає вранці-рано,
Прохожаєсь містом <...>
Аж тут вийшла змия в сонці грітись,
Кличе татком короля з Будима:

«О мій тату, з Будима королю,
Чи здорово встав ти вранці-рано
І по місту <...> похожаєш?»
Як учув се король із Будима,
Скленув руки, біжить [у покої],
Королевій усе повідає:
«Королево, господине моя,
Чи ж у нас є дитя родженеє?
Як ішов я містом <...>
Аж тут щось мя із щілини кличе:
«О мій тату, з Будима королю,
Чи здорово встав ти вранці-рано
І по місту <...> ходиш?»
Королева мужу відмовляє:
«Ой серденько, з Будима королю,
Як ходив ти з Сіньом воювати,
Я вродила <...>
Та була се змия сороката.
Втекла вона у скелі щілину,
І отсе вже дев'ять років сповна,
Як в щілині змия пробуває».
Пройшло часу мало не багато,
Вечеріло, змрак запав на землю,
Сів з жоною король вечеряти
І червоним вином запивати,
Аж виповзла змия із щілини
І сховалась у білого дуба.
А як першу чарку король випив,
Окликаєсь змия сороката:
«О мій тату, з Будима королю,
Най та чарка тобі на здоровле!..»
<...>

ЯК ЮГ БОГДАН СВОЮ ЖІНКУ ПРОДАВ

Браттє любі, товариство миле!
Щоб в добрі вам рано засвитало,
У ще ліпшім сонце заясніло!
Не <...>
У Богдана дев'ять виноградів,
І ще дев'ять є левад зелених;
Всі городи вином наповнені,
Всі левади травою встелились.
Виногради відцвили гарненько,
Обороги сіном наповнені.
Та не милі єму виногради,
Та не милі зелені левади:
Дуже тяжко Богдан задовжився,
Задовжився на три терхи скарбу;
І насіли довжики на него,
Щоб попродав двори і обори,
Щоб попродав дев'ять виноградів,
Щоб попродав зелені левади,
Щоб віддав їм всі три терхи скарбу.
То тяженько лицар зажурився,
Він гадає, що і як почати.
Все гадає, се одно придумав,
Щоб повести свою стару маму,
Щоб повести [на майдан торговий],
Щоб продати за ціну велику, —
Чи не міг би довгу нею збутись?
Як се вчула старенькая мати,
Покотились по личеньку сльози,
І до сина жалібно сказала:
«Ой мій сину, молодий Богдане,
Як тебе я, сину, породила,
То всі куми мені говорили,
Що я, бідна, привела відміну,
Породила сина <...>
Що <...>
Наше славне плем'я обезславить.
Ей, мій синку <...>

Тую чутку всякі люде чули,
Єї чули хлопці <...>
Будуть з тебе, синку мій, сміятись,
Що продав ти старенькую маму!
Ніде того в світі не чувати,
Щоби діти матір продавали!»
Також брат до него обізвався:
«Не продавай матінки старої,
Не чини нам сорому в родині,
Продай радше свою вірну жінку, —
Тебе мати й другий раз оженить».
Тої мови Юг Богдан послухав
Та й прикликав свою вірну жінку
І до неї стиха промовляє:
«Вдягни, люба, золоті <...>
А на шию ґердани перлові,
Так припало, треба нам розстатись,
Мушу тебе, люба, продавати».
Теє мовить, гіркі сльози ронить.
А як мила гарно зодяглася,
Узяв єї Богдан за рученьку,
Повів єї на [майдан торговий],
Цінить за ню ціну великую.
Надійшов там <...>
До Богдана теє слово мовить:
«По чім полон, лицарю незнаний?
Кілько ціниш за рабиню стрійну?»
Богдан єму гарно відмовляє:
«Ціна єї — тисяча цекінів».
Знов промовив <...>
«Ну, настав, бра, <...>
Най відлічу тисячу цекінів».
Дуже турчин той перелічився,
Бо все очи набік обертались —
На тую препишную рабиню, —
Відлічив дві тисячі цекінів.
Взяв Богдан дві тисячі цекінів,
Пішов лицар у свій двір біленький,
Важко було лицарю розстатись
Від рабині, любої дружини,

Що єї він продав поневолі,
Продав, брате, в неволю тяжкую.
А [як взяв рабиню пишну турчин —
То повів в палати свого двору],
А як були у першій палаті,
То обоє пішли в спальню спати.
Милий Боже, за все тобі слава!
Ясне небо на всі штири части
Повкривали густі, чорні хмари;
Розігралась Божа буря грізно,
Град посипа[в]сь по чотири фунти;
Таке, браттє, градобитє впало,
Що аж гонтє з криш пообпадало.
Ізлякався [турчин того знака],
До рабині стиха промовляє:
« <...>, невольнице моя,
Скажи правду, як Богу присягу,
Чи є в тебе хто з твойого роду?»
Єму стиха мовила рабиня:
«Ой, сама я, сирота, лишилась,
З свого роду не маю нікого,
Крім одного брата рідненького:
Молодим го турки полонили,
Та я потім чутку зачувала,
Що зробився [дукою вельможним]».
А як тую він почув оповість,
Знов до неї стиха промовляє:
«А по чім би брата ти спізнала?
«Легко б я го могла розпізнати,
Бо він має <...>
А на лівій руці [вище ліктя]
Має шраму від давної рани,
Що турецька шабля ізранила».
«А чи тямиш, як ви єго звали?»
«На ім'я він в нас Теріца звався».
«Сестро моя, щасна доля твоя,
Твоє щастя, та й моє з тобою!»
І колпаш зняв з-над очей тих чорних —
Видно стало <...>,
Засукав він рукав вище ліктя —

Стало видно шраму від шаблюки.
Як сестриця брата розпізнала —
Обіймає, Бога величає,
Свого брата у чоло цілує.
І говорить [брат її по тому]:
«Прости, Боже: не здогадуючись,
Цілував я рідню сестрицю;
Та хоч її к собі голубив я,
Та гріху ще з нею не вчинив я».
Узяв її за білую руку,
Відвів її мужу Юг Богдану,
Додав му ще тисячу дукатів,
Щоби лицар із довгу сплатився,
За довг жінку продавать не мусив.

[ІЗ ЦИКЛУ] «ЦИГАНСЬКІ МЕЛОДІЇ»

ЦИГАНСЬКЕ ПРАВО

Як не стане хліба в місі,
До роботи марш, не бій сі.

Таж циганська кишка ласа,
Треба їй горівки й м'яса.

Наші руки не спочинуть, —
Що-будь роб, аби не згинуть!

Не одну вже ніч і день
Гарбали вони огень;

А в біді щоб не пропасти,
Навчилися справно красти.

БІДНИЙ ЦИГАНЧУК

Де лиш являюся, пси мене витають,
З хати до хати щиро провожають.

До курника я заліз раз по ночи;
Всі люди спали, — пес спати не хоче.

Галас такий коло стайні зробили,
Що господиню й всіх слуг побудили.

Тут мені мало було не пропасти, —
Лиш одну курчину встиг я украсти.

ЦИГАНАМ РАДІСТЬ

Гей то радість дав нам Бог!
Нині в війта кінь іздох,
Завтра з нього — рідна мати! —
Світлий празник будем мати.

М'ясо кінське — чуєш ти? —
Піде в наші животи,
А за шкіру в переднівку
Жид дасть гроші на горівку.

НІЩО НЕ ШКОДИТЬ

Тато сердиться на мене,
Що мені не дуже рад, —
Він мені тим доганяє:
«Твій коханок — конокрад».

«Тату, се ніщо не шкодить:
Ніччю він на крадіж ходить,
Вдень же спатиме зо мною,
Й буду я йому жоною».

ДІДИЧКА В ПОЛОНІ У ЦИГАНІВ

Вранці-рано горда пані
У цвітастім сарафані
В гай зелений погуляти
Вийшла гарною добою
Й сина-хлопчика з собою
Повела, як добра мати.

В гаю не три бісурмани,
А три чорнії цигани
Заступили їй дорогу.
«Ясна пані! Милость ваша,

Звольте знать: тепер ви наша,
Полюбіть із нас котрого!»

Зараз пані зміркувала,
Яким людям в руки впала,
І взялася на способи —
Усміхнулася в тій хвилі:
«Та мені ви, мої милі,
Усі три ви до вподоби!

Ось ходіть до мого дому!
Я всіх трьох вас нагодую
І по-панськи обдарую,
Кого схочу, поцілую
Й не пожалуюсь нікому».

«Еге-ге! — зареготались
В один голос три цигани, —
Сниться щось вельможній пані
Посадить нас в такі сани,
Щоб у дурнях ми зістались.
Не на те ми засідались,
Щоб від пані дари брати.
Будем ми з самої пані,
Крім того, що в сарафані,
Величнійший празник мати».

Пані в очах потемніло
І на серці попісніло.
От тобі! Із добра-дива
Їй душа у п'яти впала,
І перед очима стала
Престрашлива перспектива.

Та вона, хоробра мати,
Не дала по собі знати,
Що їх намір зрозуміла, —
І не тратячи надії
Підійти серця твердії,
Говорила як уміла:

«Я не мушу теє знати,
На що вам я придалася, —
Але ось моя дитина
Вам ні на що не здалася.
Підождіть ось тут хвилину, —
Я нічим вам не заваджу, —
Поки з гущі на стежину
Свого хлопця не спроваджу.
Він не дуже вже маленький,
Добіжить і сам до дому, —
А зо мною, що хотіли,
Те і зробите потому».

«Еге-ге! — зареготались
В один голос три цигани, —
Сниться щось вельможній пани,
Щоб у дурнях ми зістались.
Нам хлопчина тож потрібний,
Так самісінько, як мати;
Хлопцем добре поснідаєм,
А про маму спогадаєм,
Як захочем обідати, —
По обіді заспіваєм,
Край печери погуляєм,
І ніхто не буде знати,
Де у світі нас глядати».

Більш ніщо не говорили;
Один сина взяв на руки,
А два — паню попід руки,
І в глуб ліса поспішили.
Йшли годину, дві години, —
Було чути плач дитини,
Але пані знай мовчала,
Ледве-ледве поспішала,
Вибиваючися з сили.

Ось дебра страшна, глибока,
І печера в ній широка.
Зупинилися цигани.

«Ось ми дома. В нас покої
Ані пишні, ані свої.
Інші тут колись бували,
Ми по них прикочували...
Може, чого треба пани?»

Їй дали води напиться, —
Але з сином попеститься,
Або хоч на смерть проститься
Їй позволить не хотіли.
Циган вніс його в печеру,
Де, готовлячи вечеру,
Три циганки, мов ворони,
При огнищі знай чапіли
Й щось по-свому торохтіли.

Два цигани над дебрею
На колодах посідали
Та й так паню розважали:
«Най ся паня не турбують!
Тут у нас біда не гостить;
Білий чоловік нам любий;
Лиш день або два пропостить, —
Його зараз замордують,
Зварять і візьмуть на зуби.
Та й шукай своєї згуби!»

Втім на дубі крук закракав.
Циган, що знай люльку пакав,
Виняв з уст її і плюнув.
Другий вгору подивився
І на крука словом люнув:
«Гій! А відки ти явився?
Щоб ти стервом подавився!»

Але пані мов зраділа
І на крука погляділа, —
Крук домашній був, не купний —
Їй товариш невідступний.
«Круцю, круцю, мчи додому,

Дай знак пану, мужу мому, —
Най всю челядь ізбирає,
За тобою поспішає
В ліс, в дебру отсю крийому!» —

Ті слова вона сказала
Так, як з круком розмовляла, —
Та з циганів ані жаден
Зрозуміти був не ладен.
Завели її в печеру,
Не просили на вечеру,
В деревляну кліть заперли,
А самі допізна жерли,
Реготалися, співали,
З циганками жартували,
Поки врешті не поснули.

А над ранок і не чули,
Як пандури*, наче мури,
Вхід печери заступили,
Не кричали, не трубили,
Лиш циганів іще сонних
Із леговищ тихо брали,
Руки їм назад в'язали,
Та одного по одному
Із печери виводжали.

Не було їм там мозолів,
Суддів, ані протоколів, —
Шнур на шию — й на гиляку.
Так-то банда вся пропала, —
Вийшла пані, що не спала
Всю ту ніч із переляку.
А з сина її у сховку
Віднайшли вже лиш головку.

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

*

I niebo niemyte, i fale zaspane,
I po nad brzegiem, póki oko sięga
Szuwar bez wiatru gnie się jak pijany.
Boże miły, pókiż twą potęgą
Trzymać mię będzie nad tem nędznym morzem,
W tem niezamkniętem, obrzydłem więzieniu,
Bym chodząc konał, nudził światem bożym
I klął twojemu stworzeniu?
Milczy i gnie się ku ziemi jak żywa
Zżółkła po stepie bezbrzeżnym pokrzywa...
Jak z jej szelestu prawdy się doczytać?
A więcej nie mam u kogo się pytać.

*

I znowu nie przyniosła mi
Niczego poczta z Ukrainy!
Za ciężkie zbrodnie ponoś mię
Tak karze Pan Bóg na obczyznie!

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

*

Lęć, wietrzyku, w Ukrainę,
Gdzie zostawił ja dziewczynę.
Czarne oczy dziwnej mocy.
Leć, wietrzyku, ku północy.

Tam dolina, potok bieży.
Nad potokiem domek leży,
A w tym domku gołąbeczka,
Gołąbeczka, — ma dzieweczka.

Leć, wietrzyku, ledziuteńko,
Ledziuteńko, pod okienko.
Pod okienkiem białe łóżko,
W niem spoczywa me serduszko.

I nim słońca blaski wstaną,
Spójrz w twarzykę jej rumianą,
Czy śpi luba, czy też czuwa?
Co za myśl jej w głowie fruwa?

A gdy nie śpi, główka pała,
Szepnij jej, z kim się kochała.
Z kim kochała się serdecznie
I przysięgła kochać wiecznie?

Gdy serduszko w takt zadzwoni,
Dziewczę westchnie, lezkę zroni
Czarne oko dziwnej mocy, —
Wróć, wietrzyku, tu z północy.

Lecz gdy luba zapomniała,
Nielubemu ręczkę dała,
Ty się rozwiej wzdłuż doliny,
Nie powracaj z Ukrainy.

Wietrzyk leci, wietrzyk wieje,
Serce tęskni, serce mdleje,
Wietrzyk wieje, pierś ma pała —
Zapomniała! Zapomniała!

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

NONNENHYMNE

Donner, schlag auf diese Mauern,
Auf dies Kloster, wo wir trauern,
Wo wir Gottes Schande mehren,
Wenn wir singen Gott zu Ehren
Hall[eluja].

Gott, wenn du uns nicht betörtest,
Uns nicht Lieb und Freude wehrtest,
Möchten wir dir Kinder bringen,
Sie belehrend freudig singen
Halle[luja].

Doch betört hast du die Armen
Und bestohlen ohn' Erbarmen,
Willst du denn an uns es rügen,
Wenn wir singend dich betrügen?
Hall[eluja].

Himmelsbraut sei du, o Nonne!
Nein, uns lacht die Erdensonne,
Erdenlust und Erdenwonnen
Klingen im Gesang der Nonnen:
Hallel[uja].

*

Wie lang die Nacht! Wann kommt das Licht?
Gebeugt, geknickt in kalter Starrheit
Verwundr' ich mich: Was kommt er nicht,
Der Held des Wissens und der Wahrheit?

PEREBENDA

Der alte, blinde Perebenda,
Er ist bekannt bei jedermann,
Er ist ja überall zu Hause
Und spielt auf seinem Theorban.
Wer aber spielt und singt, den kennt man,
Dem danket man bei jeder Frist,
Denn er zerstreut der Menschen Kummer,
Obwohl sein Herz der Kummer frißt.
Tagsüber unter freiem Himmel
Und unterm Sternenzelt bei Nacht,
Kein Haus noch Heim ist sein auf Erden,
Er spottet das Geschick und lacht
Des alten Hauptes, doch was tut das?
Ist seine Sorge doch so klein!
Er setzt sich und stimmt an sein Liedchen:
«O rausche nicht, du grüner Hain!»
Und singend denkt er, wie verwaist
Er in der Welt steht und alleine,
Und trauert manchmals insgeheim,
Daß keiner sieht, der Alte weine.
So ist er stets, der Perebenda,
Der alte, wunderliche Mann:
«Vom Tschalyj» singt er, auf einmal
Hebt lustig er ein Tanzlied an,
Am Weideplatze mit den Mädchen
«Den Hryć» die Frühlingsmelodei,
Im Wirtshaus «von der Schenkerstochter»
Und «von der Serbensklaverei»;
Mit Eheleuten bei dem Gastmahl [1]
(Wo böse Schwiegermutter haust),
Da singt er «von der Zauberpappel»
Und dann «Der Wind im Walde braust»;
Am Marktplatz von dem «armen Lazar»
Und von des Reichen böser Tat,
Dann singt er traurig, wie der Russe
Die Sitscha einst zerstöret hat.

---

[1] В районній редакції: Mit alten Bauern bei dem Gastmahl. — *Упоряд.*

So ist er stets, der Perebenda,
Der alte, wunderliche Mann,
Mit Lächeln hebt er an zu singen,
Doch bald zu weinen fängt er an.
Es weht der Wind auf breiter Steppe,
Er rauschet meerwärts, zum Liman.
Am Kurhan sitzt der blinde Spielmann
Und spielt auf seinem Theorban.
Die Steppe rings, ein breites Meer
Voll Leben, Blumen, Tiergewimmel,
Voll Kurhanhügel; fern, da fern
Verschwimmt die Steppe mit dem Himmel.
Der Steppenwind spielt mit dem Haupthaar
Und mit dem Schnurrbart, grau und lang,
Dann legt er sich zu seinen Füßen,
Zu lauschen seinem Zaubersang,
Wie seine blinden Augen weinen,
Von Wonne bebt des Sängers Herz,
Es lauscht der Steppenwind gar stille,
Dann rauscht er stürmisch himmelwärts.

Wohl verbirgt er sich, der Alte,
In der Steppe auf den Hügeln,
Daß die Winde seine Worte
Weit zerstreun mit ihren Flügeln,
Daß sie keine Menschen hören,
Denn es sind ja Gottes Laute,
Freier führt mit Gott das Herz hier
Das Gespräch, das innig traute.
Reiner tönt zu Gottes Preis hier
Der Gesang und der Gedanke,
Fliegt herum im Weltenraume
Ohne Halt und ohne Schranke,
Wie ein Adler grau und mächtig
Schwebt er überm Erdengraus,
Schlägt den Himmel mit den Schwingen,
Ruht sich auf der Sonne aus,
Fragt die Sonne, wo sie schlafe,
Wie sie morgens sich erhebe,
Lauscht dem Meer, wovon es murmle,

Fragt den Berg, warum er bebe?
Und sogleich gen Himmel wieder,
Denn voll Elend ist die Erde,
Hat kein Plätzchen, keine Ruhstatt,
Nichts als Spott, nichts als Beschwerde
Für den Sänger, welcher klar sieht
Der Natur, des Lebens Tiefen,
Weiß, wovon die Quellen murmeln,
Wo die Sonnenstrahlen schliefen.
Fremdling ist er unter Menschen,
Einsam wie die Sonn' am Himmel.
Zwar ihn kennt die dunkle Menge,
Denn sie sieht ihn im Gedränge.
Aber wüßten sie, wie einsam
Er am Kurhan singet dort,
Wie er redet mit dem Meere,
Sie verlachten Gottes Wort,
Würden einen Narr ihn schelten,
Würden ihn von sich vertreiben:
Ist das Meer dein Freund, so lieber
Magst du bei dem Meer auch bleiben!

Wohl tust du dran, mein guter Sänger,
Daß du die Steppenfreiheit liebst
Und deinen Sang und deine Trauer
Anheim dem Steppenwinde gibst!
So singe fort, du guter Adler,
So lang noch frisch und jung dein Herz,
Das Volk erfahre niemals deine
Geheime Trauer, deinen Schmerz!
Und daß das Volk dich nicht verlache,
So tu ihm seinen Willen gleich,
Spring, Diener, wie der Herr dir pfeifet,
Dazu ist auch der Herr so reich!
So ist er stets, der Perebenda,
Der alte, wunderliche Mann,
Beginnt ein Hochzeitslied zu singen
Und gleich ein Tanzlied fängt er an.

*

Nimm keine Reiche,
Denn sie vertreibt dich aus dem Haus;
Nimm keine Arme,
Denn dann ist's mit der Ruhe aus.
Die freie Freiheit,
Die nimm und den Kosakenruhm,
Soll sie auch nackt sein,
Ist sie nur frei, so sei es drum!
Was Trost, was Mitleid?
Da darfst du keinem Rede stehn,
Was schmerzt, was freut dich,
Du weißt es selbst und läßt es gehn.
Man sagt: Zu zweien
Uns leichter selbst die Träne fließt...
's ist Lug — man weinet
Am leichtsten, wenn allein man ist.

*

Jenes breite Tal,
Jene hohen Bäume,
Jene Abendzeit,
Unsre Liebesträume,
Nie vergess' ich sie!
Waren auch vergebens!
Traurig schieden wir,
Und des jungen Lebens
Beste, schönste Zeit
Schwand dahin so bitter!
Und gebeugt, geknickt
Sahen wir uns wieder.
Eine Witwe du,
Ich in Sklavenketten,
Und wir leben nicht,
Schleppen uns wie Kletten
Auf der Welt herum,
Denken still und trübe
An das einz'ge Glück,
An die tote Liebe.

Wohl bin ich schön,
Wohl bin ich reich,
Doch ein liebend Herz
Wo find' ich's gleich?
Ach, ohne Lieb'
In der Einsamkeit
Wie lebt sich's so schwer
Im Seidenkleid!
Wohl fänd' ich Lieb'
So treu und schlicht
In des armen Waisen Herzen,
Doch darf ich's nicht.
Mein Vater wacht,
Meine Mutter wacht,
Lassen nie allein mich gehen
In den Garten bei Nacht.
Und lassen sie auch
Mich einmal — gleich erscheint
Mir zur Seite der Alte,
Der Verhaßte, der Feind.

*

Wohl hab' ich Augen so klar und licht,
Doch seh' ich mit ihnen kein lieb Gesicht,
Doch seh' ich, o Mutter, kein lieb Gesicht.

Wohl hab' ich Hände so zart und warm,
Doch kein liebend Wesen ruht mir im Arm,
Kein Liebster, o Mutter, ruht mir im Arm.

Wohl hab' ich Füßchen so zierlich und klein,
Doch tanzen sie niemals in festlichen Reihn,
Nie tanz' ich, o Mutter, in festlichen Reihn.

*

Ich bin nicht krank, Gott sei es Dank,
Doch ist mein Herz so bang, so bang,
Und harrt auf etwas voller Schmerz

Und härmt sich schlaflos ab und sinnt
Wie eines Bettlers hungrig Kind.
Was schmerzt dich so, mein armes Herz?
Ahnst du ein neues bittres Weh?
Denn Glück hast du ja nicht zu hoffen,
Die Freiheit ist ins Herz getroffen,
Und sank das edle, blut'ge Reh
An Zaren Niklas scharfem Pfeile.
Um sie zu wecken uns zum Heil,
Müßt ihr gemeinschaftlich das Beil
Verbrennen, müßt ihr schärfen gut

Die Axt...

KAUKASUS

Hoch ragt das Gebirg, von den Wolken umflort,
Das Elend sprießt auf und das Blut fließt auch dort.
Dort leidet Prometheus den ewigen Schmerz,
Der Adler zerhackt ihm die Brust und das Herz.
Doch immer erneut es und kräftigt sich schnell,
Und nimmer versiegt der lebendige Quell,
Nie stirbt unser Geist, nie ermattet sein Flug,
Nie führt ein Tyrann auf den Wogen den Pflug
Und fesselt den Geist, das lebendige Wort,
Und schändet den göttlichsten menschlichen Hort!

Wir stemmen dir uns nicht entgegen,
Wir richten deine Werke nicht.
Wir schrein nur in der Nacht nach Licht,
Wir mischen auf den dunklen Wegen
Mit Schweiß und Tränen unser Brot!
Die Henker martern uns, o Gott,
Und treten unser Recht mit Füßen!
Wann hebst du's auf und läßt sie's büßen
Und gönnst den Hartgeprüften Ruh'
Und blickst uns lebenspendend zu?

Wir glauben: gerecht bist du, mächtig und gut,
Die Freiheit erglänzt und die Wahrheit hienieden,
Die Menschheit verjüngt sich im ewigen Frieden,

Doch eh' das geschieht, fließen Ströme von Blut!
Hoch ragt das Gebirg, von den Wolken umflort,
Das Elend sprießt auf und das Blut fließt auch dort!
Dort trieben wir von Gottes Gnaden
Die arme Freiheit unberaten
Und nackt und hungrig in die Enge
Und hetzten fort... Es fiel 'ne Menge
Von wohlgedrilleten Soldaten...
Von Blut und Tränen ganze Läufen,
Um aller Zaren Durst zu lindern,
Mit Kindern sie und Kindeskindern
In Witwentränen zu ersäufen!
Von Mädchenzähren, still vergossen
In dunkler Nacht, von Muttertränen,
Die wie ein sengend Feuer flossen,
Von alten, blut'gen Vatertränen
Nicht Flüß', es floß ein ganzes Meer,
Ein Feuermeer!
O Ruhm und Ehr'
Den Hunden, den Treibern, den jagenden Scharen,
Und unseren gnädigen Väterchen Zaren!

O Ruhm und Ehr'!
Ja, Ruhm auch euch, ihr blauen Berge,
Vom glüh'nden Gletschereis umstarrt!
Ja! Ruhm auch euch, ihr kühnen Kämpen,
Ob Tod, ob Fessel euer harrt!
So kämpft nur fort, ihr werd't doch siegen,
Gott steht euch bei im guten Streit;
Mit euch ist Kraft und heil'ge Freiheit,
Mit euch ist die Gerechtigkeit!

«Tschurek und Sakla — dein Revier,
Sind nicht geschenkt und nicht erbeten,
Und niemand — glaub's nur — raubt sie dir
Und niemand schmiedet sie in Ketten.
Doch wir sind aufgeklärt ja schon,
Wir lesen Gottes hehre Worte
Und von des tiefsten Kerkers Pforte

Bis zu dem golden-hohen Thron
Sind wir bald Bettler, bald Spion.
Kommt nur zu uns, da lernt ihr bald's,
Wie teuer sind das Brot, das Salz!
Wir sind ja Christen: Schulen, Tempel
Sind unser alles Gut, selbst Gott, —
Nur dieser Sakla, zum Exempel,
Warum steht er bei euch, zum Spott,
Und nicht bei uns? Was schmeißen wir
Euch den Tschurek nicht so, den euern,
Wie einem Hund? Warum müßt ihr
Das Sonnenlicht uns nicht besteuern?
Dies und nichts mehr! Wir sind nicht Heiden,
Wir sind ein echter Christenschlag:
Wir sind mit wenigem bescheiden.
Und schlösset ihr, statt uns zu meiden,
Mit uns den freundlichen Vertrag,
Wir lehrten vieles euch zumal.
Dazu ist Rußland ja so groß,
Sibirien so grenzenlos!
Und Völker, Kerker — ohne Zahl!
Von Krim bis Finnland, weit und breit
In allen Sprachen alles schweigt
Vor Wohlergehn!.. Bei uns — nicht übel! —
Der heil'ge Mönch, der liest die Bibel
Und lehrt: Ein König war einmal,
Der hatt' ein'n großen Schweinestall,
Der raubte seines Freundes Weib,
Erschlug den Freund zum Zeitvertreib, —
Ist jetzt im Himmel! Seht ihr itzt,
Wer da bei uns im Himmel sitzt?
Ihr seid noch Wilde und Barbaren,
Die Kreuzessegnung nicht erfahren:
Da lernt ihr, wie man raubt, stibitzt,
Geraubtes mit dem Pfaffen teilt
Und grad dann in den Himmel eilt
Mit ganzer Sippschaft nah und fere!..
Bei uns?.. Was ist uns nicht bekannt?
Wir säen Korn, wir zählen Sterne,

Wir schimpfen das Franzosenland.
Verkaufen und verspielen gut
Die Menschen — keine Neger, nein! —
Die Christen, nur vom Bauernblut.
Wir schachern nicht — das ist nicht fein! —
Mit dem Gestohl'nen, wie der Jud', —
Wir tun's legal und wohlgemut!»

Ihr tut's legal? Ihr tut's gesetzlich?
Ihr liebt die Brüder? sagt ihr gleich?
O Pharisäer, Wortverdreher,
Des Himmels Fluch schwebt über euch!
Ihr liebt die Haut auf euerm Bruder,
Nicht seine Seel', nicht seine Ruh',
Und häutet ihn legal, der Tochter
Daraus zu machen einen Schuh,
Dem Bastardkind zur Morgengabe
Und für Pantoffel euerm Weib,
Sich selbst für den, vor Weib und Kindern
Geheimen, eklen Zeitvertreib!

Für wen bist du am Kreuz gestorben,
O Christus, hehrer Menschensohn?
Für gute Menschen? Für die Wahrheit?
Nein, den Tyrannen nur zum Hohn!

Die Tempel, Bilder und Kapellen,
Die Kerzen und der duft'ge Rauch
Und vor dem Zeichen deiner Qualen
Unzähliger Gebete Hauch —
Für Raub und Mord und Blutvergießen!
Laß reichlich Menschenblut nur fließen,
Empfang dann von der dankbar'n Hand
Ein Tuch, gestohlen aus dem Brand!

Ja, aufgeklärt sind wir und wollen
Aufklären andre ganz und gar!
Der Wahrheit blendend Bild entrollen
Vor deinem blinden Aug', Barbar!

Sollt alles lernen, aber schaut!
Laßt euch von uns nur unterweisen:
Wie man die starken Kerker baut,
Wie man die Fesseln macht von Eisen,
Wie man sie trägt und wie man flicht
Die langen, knotenreichen Knuten,
Wie man damit den Starrsinn bricht,
Wenn eure Rücken drunten bluten —
Das alles sollt ihr wissen, glaubet!
Ergebt nur willig eure Wehr,
Das Letzte, — weil wir schon geraubet
Die Felder und das freie Meer!

Auch dich trieb man hin, du mein einziger Freund,
Mein Jakob, mein Edler! Nicht für die Ukrain',
Nein, für ihren Henker hast müssen vergießen
Dein edles Blut und hast ausleeren müssen
Vom Moskauer Becher das Moskauer Gift...
O guter, o mein unvergeßlicher Freund!
Schweb auf mit lebendigem Geist in Ukrain':
Flieg hin mit Kosaken, wo das Unheil sie trifft,
Und sei des Vergangnen ein treulicher Hüter
Und wein mit Lebend'gen herzlich und bitter
Und mich auch erwarte zum freien Verein!

Doch eh' es kommt, will ich streun
In Liedern meine grimme Pein;
Da mag sie zeitigen geschwind,
Da mag sie rauschen mit dem Wind!
Der duft'ge Steppenwind, er flieht
Und trägt zu dir mein herbes Lied.
Mit Liebestränen nimmst du's an
Und lispelst still die Wort' für dich,
Erinnerst dich an den Kurhan,
An Steppen, Berge und an mich!
Umlispelt es so liebend dich
Und hörst das Lied du Wort für Wort,
So lieb unendlich, fort und fort,
Die Ukraine, Freund, und mich!

[FASSUNG 1882]

Auch dich, mein Freund, dich trieb man hin,
Mein Jakob, dich, so lieb und gut!
Nicht für die Mutter Ukrain',
Für ihren Henker floß dein Blut;
Und aus dem moskowit'schen Becher
Hast du, ein unglücksel'ger Zecher,
Geleert das moskowit'sche Gift.
O guter Freund! Mit Flammenschrift
Schrieb deinen Namen in mein Herz
Dein Martertod! So flieg denn hin,
Ein lichter Geist, nach Ukrain',
Den Heldengeistern zugesellt;
Schweb über Steppen, Fluß und Feld,
Treu hütend unsre letzte Hab':
Der Vorzeit arg zerwühltes Grab,
Beweinend mit mitleid'gem Sinn
Der Gegenwart Ruin und Schmerz.

So walte du dort bis der große Befreier,
Der Tod, mich dem grausigen Kerker entreißt,
Dann feiern wir unsre Vereinigungsfeier —
Als freier Geist mit freiem Geist.

Doch eh' dem so ist, will ich streun
In Liedern meine grimme Pein;
Da mag sie zeitigen geschwind,
Da mag sie rauschen mit dem Wind!
Der duft'ge Steppenwind, er flieht
Und trägt dir zu mein herbes Lied...
Umlispelt es so liebend dich
Und hörst das Lied du Wort für Wort,
So lieb unendlich, fort und fort,
Die Ukraine, Freund, und mich!

FRAGMENTE DES GEDICHTES «HÄRETIKER» ODER «JOHANN HUS»

WIDMUNG DES GEDICHTES AN P. JOSEPH ŠAFÁRIK

Des Nachbars neues, gutes Haus
Hat böser Nachbar angezündet,
Wärmt sich genug und legt sich schlafen
Und denkt bei sich: Nun ist es aus!
Doch er vergaß noch auszustreuen
Die graue Asche in den Wind;
Still liegt die Asche auf dem Brandplatz,
Und in der Asche glüht und glimmt
Ein Funke noch des großen Feuers,
Stirbt nicht, in der Verborgenheit
Harrt er auf einen neuen Zünder
Wie Rächer eine lange Zeit.
Und lange, lange glomm der Funke,
Aufflackernd leise dann und wann —
Doch tot und öde war die Stätte,
Und zu verlöschen fing er an.

So zündeten die deutschen Fürsten
Das große Haus des Slawentums,
So warfen sie den Brand der Zwietracht
Hinein in das Geschlecht des Ruhms.

Es floß das Blut in Strömen, löschend
Den Brand, und ruhig teilten dann
Die Deutschen unter sich die Stätte
Samt Waisen. Und so wuchs heran
Das Slawenvolk in schweren Ketten,
Unwissend in der Sklaverei,
Von wem es ist gekettet worden
Und was es soll und wer es sei.

Doch auf dem alten Brandplatz glomm
Ein Funke noch des Brudersinnes,
Verlöschend, lange Zeit schon wartend
Auf eine starke Hand, ein kühnes
Gemüt. Da kamst du. In der Asche
Entdeckt dein kühner Adlerblick,
Dein liebend Herz den guten Funken,
Gedrückt, erstickt vom Mißgeschick.

Du grubst hervor ihn und entfachtest
Zum hellen, hehren Freiheitsbrand,
Und die unsel'gen Slawenkinder
Im unterjochten Slawenland —
Du hast sie alle abgezählt
Nicht Slawen, sondern Slawenleichen.
Und auf dem großen Leichenfeld,
Dem Tränenfelde sondergleichen,
Standst du, ein zweiter Hesekiel,
Und sieh'! Die Toten lebten wieder
Und standen auf, umarmten sich
Und sprachen liebend: Brüder! Brüder!
Und alle reichten sich die Hände
Zum Liebesbunde treu und hehr,
Und alle Slawenströme flossen
Von nun in ein gemeinsam Meer.

So sei dir Ruhm von allen Slawen,
Du Hort der Slawenbruderschaft,
Daß aus dem Abgrunde des Deutschtums
Du unser Recht emporgerafft.
Dein neues, freies Slawenmeer
Bald schwillt's zu neuem Leben an,
Bald trägt's breitsegelige Schiffe
Zum stillen Port auf sichrer Bahn.
So sei dir Ruhm, du großer Tscheche,
So sei dein Name hoch und hehr;
Du hast alle Slawenströme
Geführt in ein gemeinsam Meer.

Empfange denn in deinem Ruhme
Auch dies mein kunstlos, arm Gedicht,
Das von dem Märtyrer der Freiheit,
Vom großen Tschechenhelden spricht,
Vom Johann Hus. Empfang's, o Vater,
Und ich will beten innig, treu,
Daß alle Slawen Brüder werden
Und Wahrheitssöhne ohne Scheu
Und ohne Wanken, wie der große
Häretiker dort in Konstanz,
Daß sie der Welt nur Frieden bringen
Und ew'gen, klaren Ruhmesglanz.

DER ANFANG DES GEDICHTES

«Rings Unrecht, Druck und Sklaverei,
Die hartbedrückten Völker schweigen,
Auf dem Apostelthrone sitzt
Ein fetter Mönch, vor dem sich alle beugen.

Er schachert mit dem Menschenblut,
Verpachtet gar das Paradies...
O Gott, wo bleibt denn dein Gericht,
Wo bleibt dein Heil, das uns dein Sohn verhieß?

Dein Wort getreten in den Staub
Von Menschenfressern und von Räubern,
Dein Ruhm verhöhnt und deine Macht...
Willst du zum zweitenmal nicht deinen Tempel
säubern?

In schweren Fesseln stöhnt die Welt,
Die Mutter stöhnt mit ihren Kindern,
Und niemand wagt's, dem Feind sich kühn
Zu stellen und der Mutter Schmerz zu lindern.

Und niemand wagt's, der Wahrheit Banner
Siegreich und stolz emporzutragen

Und zu verteidigen die Armen...
O Gott, wird es auch niemand wagen? [1]

Und kommt denn nie der Strafe Zeit,
Ob auch so lang man hoff' und harre?
Zerbrechen die drei Kronen nie
Wir auf der stolzen päpstlichen Tiare?

Ja, wir zerbrechen sie! O segne
Mich, Gott, doch nicht zu deinem Rächer!
Zum Zeugen nur! Denn schwach ist meine Kraft,
Und meine Hände sind noch schwächer.
So segne denn mein stilles Wort,
Daß sie es hören scharf und helle!»

So dachte einsam Johann Hus,
Der Wahrheitsfreund, in seiner stillen Zelle.
Befreien wollte er das Volk
Von schrecklichen uralten Ketten,
Ein großes Wunder wollt' er tun,
Den Glauben von der Pfaffen Hand erretten.

«Auf denn zum Kampf! [2] Es mag geschehn!
Gott wird die Wahrheit nicht verlassen!»
Und in die Bethlehemskapelle
Ging er, um im Gebet sich neue Kraft zu fassen.

AM ARALSEE

Ungewaschen der Himmel
Und verschlafen die Wellen
Und am Ufer, so weit man nur blickt,
Schilf und Schilf wie betrunken,
Ohne Wind hingesunken
Neigt sich, beugt sich und raschelt und nickt.

Mein Gott, soll ich noch lange
An dem elenden Tange,

---

[1] У початковій редакції: O Gott, wird's denn auch niemand leisten? — *Упоряд.*

[2] У початковій редакції: Auf zu denn Kampf! — *Упоряд.*

In dem offenen Kerker zumal,
In den dumpfigen Mauern
Meine Tage vertrauern
Und versau ern mir selber zur Qual?

Keine Antwort! Beständig
Nickt das Gras wie lebendig,
Will die Wahrheit mir nimmermehr sagen;
Ach, und mehr
Hab' ich niemand zu fragen.

AM KOS-ARAL

Schmutzig der Himmel, verschlafen der See,
Weithin am Ufer, so weit ich seh'
Beugt wie betrunken sich vor
Lispelnd das schmächtige Rohr.

Mein Gott, wie lange noch muß ich diesem
Kerker, den man nicht einmal braucht zu schließen,
Ach, hier an diesem verhaßten Gewässer
Schmachten? Es schweigen die gelblichen Gräser,

Beugen sich leblos und stumm
Weit in der Steppe herum,
Wollen kein freundliches Wörtlein mir sagen,
Ach, und sonst hab' ich bei niemand zu fragen.

*

Ungewaschen der Himmel
Und verschlafen die Wellen,
Und am Ufer, so weit man erblickt,
Wogt das Schilf wie betrunken,
Ohne Wind hingesunken
Und verbeugt sich und raschelt und nickt.

O ihr himmlischen Scharen,
Soll ich lang noch erstarren

An dem elenden Meer in dem Nest
Ohne Schloß, ohne Mauern,
Meine Tage vetrauern?
Die Verzweiflung, die gibt mir den Rest.

Gelbe Gräser, sie schweigen,
Wie beseelt sich verbeugen,
Mögen wohl von der Wahrheit nichts sagen,
Ach, und mehr hab' ich niemand zu fragen.

IM KERKER

Im Kerker, in der Einsamkeit,
Mit wem kann teilen ich mein Leid?

So such' ich in mir selbst ein Wesen,
Das mir das Elend hülfe tragen...
Ich suche Gott und finde etwas,
Wovon's mich ekelt auch zu sagen.

So hat das Alter mich gebrochen
Und bittres Elend! Und dazu
Verging so wolkig, ach, so öde
Mein heil'ger Sommer wie im Nu,

Daß die Erinnerung mir keinen,
Ach, keinen Vorfall ruft zurück,
Von dem ich freudig sagen könnte:
Das war ein schöner Augenblick!

Und doch heischt auch mein Herz den Trost.
Und doch verlangt es so inständig
Nach einem einz'gen stillen Wort...
Vergebens! Täglich und beständig

Drückt dieser Fluch mich fort und fort,
So wie im Feld der Schnee, der weiche,
Bedeckt die noch nicht kalte Leiche.

ODE AN DAS LICHT

Klares, lebendiges,
Freies, unbändiges,
Herrliches Licht!
Siehst du denn nicht den Graus,
Daß man in deinem Haus
Dir Fesseln flicht?

Daß dir das Dunkel trutzt,
Daß es dich arg beschmutzt,
Daß es, o blick's,
Mit Purpur dich verdeckt,
Daß es dich drängt und schlägt
Mit Kruzifix!

Bist du denn tot? Noch nicht!
Auf denn! Es werde Licht!
Es werde Tag!
Auf denn! Zu Fetzen dir
Reißen den Purpur wir
Mit einem Schlag.

Von Weihrauchfässern dann
Rauchen wir Pfeifen an;
Die Offenbarung auch
Stracks in des Ofens Bauch
Schmeiß' ich hinein!
Weihwasserwedel all',
Wir brauchen sie zumal,
Um dein Thrones Saal
Zu fegen rein!

DAS VERMÄCHTNIS

Wenn ich sterbe, so bestattet
Mich auf eines Kurhans Zinne,
Mitten in der breiten Steppe
Der geliebten Ukraine, —
Daß ich grenzenlose Felder

Und den Dnipr und seine Schnellen
Sehen kann und hören möge
Das Gebraus der großen Wellen.
Wenn sie von der Ukraine
Schwemmen fort ins Meer und schleppen
Feindesblut und Feindesleichen,
Dann verlaß' ich Berg und Steppen,
Schwinge bis zum Gott empor mich
Von dem Sturme hingerissen
Um zu beten, — doch bis dahin
Will von keinem Gott ich wissen.
Ja, begrabt mich und erhebt euch,
Und zersprenget eure Ketten,
Und mit schlimmem Feindesblute
Möge sich die Freiheit röten!
Und am Tag, der euch die Freiheit
Und Verbrüderung wird schenken,
Möget ihr mit einem stillen,
Guten Worte mein gedenken.

MEIN LETZTER WILLE

Wenn ich sterbe, so begrabt mich
Auf des hohen Kurhans Zinne,
Mitten in der breiten Steppe
Der geliebten Ukraine,
Daß ich grenzenlose Felder
Und den Dnipr und seine Fälle
Sehen könnt' und hören könnte
Das Gedröhn der großen Welle.
Wenn, geschwollen einst vom Blute
Der Bedrücker, der Tyrannen,
Sie, ins Meer sich zu ergießen,
Freudig rauschen wird von dannen,
Dann verlaß' ich diese Steppen,
Alle diese lieben Stätten,
Schwinge mich empor zum Himmel,
Preise Gott in Dankgebeten.
Aber bis dahin, o Brüder,
Will von keinem Gott ich wissen.

Ja, begrabt mich und erhebt euch,
Bis die Ketten ihr zerrissen,
Bis von Feindesblut gerötet
Blinkt der Freiheit Morgenstrahl!
Dann, o dann im frohen Bunde
Denket meiner auch einmal!

NACHTGEDANKEN IN PETERSBURG 1859

O Menschen, elend bis zum Grunde,
Was braucht ihr Zaren, Krieger, Richter?
Was braucht ihr all' die Hundsabrichter?
Seid ihr doch Menschen, keine Hunde!

Einst in der Nacht geh' ich entlang
Dem Newaufer, und im Gang
Ins Herz mich der Gedanke sticht:
«Ach, wenn sich doch die Sklaven nicht
Geduldig beugten tief darnieder,
So lastet' auf der Erde schwer
Kein schandbefleckter Palast mehr!
Wir hätten Schwestern, hätten Brüder
Und nun <...> nun blieb uns nichts als Spott,
Kein Gott, sogar kein halber Gott,
Nur Hund und Treiber sind nun Herr!
Wir Hundejungen füttern sie
Und weinen still, doch drohen nie!»

So wandelnd hab' ich mir gedacht
Am Newastrand in dunkler Nacht
Gar insgeheim. Da siehe doch!
Von drüben, wie aus einem Loch,
Stiert eine Riesenkatz' mich an:
Zwei große Leuchter brennen helle
Am Tor der grausen Zitadelle.
Ich bebte auf, bekreuzt' mich dann,
Spuckt' das Gespenst wohl dreimal an
Und wandle fort in dunkler Nacht
Und denke fort, woran ich hab' vorher gedacht.

IN DER FREMDE

Die Sonne wärmt nicht in der Fremde
Und brannte doch daheim so heiß...
In der ruhmvollen Ukraine
War ich ja auch nicht froh, Gott weiß.
Hat mich doch niemand dort geliebt,
War ich allein doch und verlassen...
Ich irrte, betete zu Gott,
Fluchte die feilen Herrscherklassen,
Dacht' an die alten, bösen Zeiten,
Da Wahrheit kreuz'gen war die Mode;
Gekreuzigt wurde Christus damals,
Heut' auch entging' er nicht dem Tode.

Nein, nirgend bin ich froh und nirgend
Werd' ich's auch sein — so sei es drum!
Und doch auch in der fernen Fremde
Wünscht' ich, und das auch nur darum,
Daß mir der Sarg vom fremden Holze
Von Russen nicht gezimmert werde,
Daß mir von meinem heuil'gen Dnipr
Auch nur ein kleines Stückchen Erde
Die heil'gen Winde brächten her.
Und nichts mehr, Brüder, gar nichts mehr!

Ein einz'ger Wunsch, und doch vergebens!
Wird von der Zeit er weggespült!
Wozu auch Gott damit beläst'gen?
Er wird doch bleiben unerfüllt!

AN N. I. KOSTOMAROV

Die frohe Sonne taucht' hinab
Ins ros'ge Frühlingswolkengrab.
Schon reichte man den Abendtschaj
Dem armen Volk der Zitadelle.
Die Schildwach' wurde abgelöst,
Die Bajonetten blitzten helle.

An diese Tür, so fest verriegelt,
An dieses Gitterfensterlein
Gewöhnt' ich mich bereits ein wenig;
Sogar um meine alte Pein,
Um jene lang vergoßnen, bittern,
Ach, lang begrab'nen, blut'gen Tränen
War mir nicht leid, ob auch so reichlich
Sie flossen hinter diesen Gittern,
Ob auch kein grünes, frisches Blatt
Ihr ödes Grab geschmücket hat.

Doch meiner Heimat dacht' ich nun:
Wen ich und wann daheim verlassen?
Der Vater und die Mutter ruhn
In Särgen tief. Und kaum zu fassen
In seiner schwarzen Traurigkeit
Stach in die Brust mich der Gedanke:
Nein, niemand denkt jetzt an dein Leid!

Da sah ich, Bruder: deine kranke
Geliebte Mutter wankt vorbei;
Die Wangen fahl und eingefallen,
Wankt sie, als ob nach Todesqualen
Vom Kreuz sie abgenommen sei.

O Dank dir, Gott! Dank will ich bringen
Dir bis zu meinem letzten Hauche,
Daß meinen Kerker, meine Ketten,
Mit niemand ich zu teilen brauche! [1]

MARIA

All meine Hoffnung, all mein Sinnen
Bist du, mein lichtes Paradies!
O laß dein Mitleid mich gewinnen!

---

[1] У початковій редакції: O Gott, ich bin des Dankes voll
Und möchte ja zu dir beten,
Daß ich den Kerker und die Ketten
Mit niemand, niemand teilen soll! — *Упоряд.*

All meine Hoffnung, all mein Sinnen
Bist du, o Mutter, die ich preis',
Du aller Heil'gen Kraft und Wonne,
Du makellose Gnadensonne!
Dich fleh' ich an mit Tränenflut:
O blick sie mild an, mit Erbarmen,
All die Geknechteten, die Armen,
Gib ihnen jenen Märt'rermut,
Der deinen großen Sohn beseelte,
Daß sie ihr Kreuz und ihre Qualen
Bis an ihr Ende würdig tragen.
O du, den Sternen Beigezählte,
Laß ihnen deine Gnade strahlen,
Daß nach dem Leben voller Qualen
Sie sterben selig, ohne Zagen!
Und wenn des Elends dunkler Qualm
Zerstiebt, bring' ich mit reinem Munde
Von deinem heil'gen Wirken Kunde
In einem stillen Freudenpsalm.
Doch heut', am Schluß eines qualvollen Lebens,
Sei deiner Erdentage Gang,
Dem Elend, deine Qual und Tränen
Mein letzter, trauriger Gesang.

Beim Joseph, jenem heil'gen Zimmermann
Oder Faßbinder, wuchs als Dienerin
Maria von der Kinderzeit heran,
Und reift' und blüht', wie holde Rosen blühn,
Verwaist und arm, im armen, fremden Hause
In ihrer stillen, heil'gen Mädchenklause.
Oft blickt der Alte seine Dienerin
So liebend an als wie sein eigen Kind;
Der Hobel sinkt aus seiner Hand dahin,
Er blickt sie an... und Stund auf Stund verrinnt.
Wohl denkt er: Keinen hat sie in der Welt,
Kein Haus, kein Gut!.. Allein, wie in dem Feld
Ein schwaches Kraut!.. So wäre sie denn mein!
Es kann doch nicht mein Tod schon nahe sein!

Sie aber sitzt am Zaun und voller Freud'
Spinnt weiße Wolle ihm zu dem Sabbatskleid,

Erhebt sich dann, um an den See zur Zeit
Die Ziege mit dem Zicklein hinzutreiben
Zur Weid' und Tränke. Wohl war's ziemlich weit,
Doch liebt sie singend stundenlang zu bleiben
Am stillen breiten See Tiberias
Und herzlich lacht sie wie zufrieden, daß
So gut und still der alte Joseph saß
Und ihr nicht wehrte an den See zu ziehn.
Doch lang noch saß der Alte, blickte hin
Ihr nach, die Hand nicht haun, nicht hobeln will.
Die Ziege trank schon und sie weidet still,
Das Mädchen aber steht wie angepicht
Am Hainesrand, blickt traurig sinnend hin
Auf jenen klaren breiten See und spricht:
Tiberias, du der Seen Königin,
O sage mir, du Traute, Klare, Zarte,
Welch Schicksal meiner mit dem Joseph warte?
O Schicksal! — Sinnend neigte sie ihr Haupt,
Wie sich im Winde neigt die Pappel, dichtbelaubt. —
Ich will ein Kind ihm sein, ich will ihm nützen,
Mit meinem jungen Arm den Alten stützen! —
Da schweift ihr heitrer Blick bergauf, bergab,
In ihrem Aug' ein heilig Feuer glomm,
Und von den jungen Armen glitt herab
Der alte Chiton. Ach, so schön, so fromm,
So wunderbar anmutig stand sie da,
Wie niemals noch ein Menschenkind man sah.
Und doch war ihr ein Dornenpfad beschieden,
Und ihre Schönheit war ihr Fluch hienieden.

Still ging sie am Seeufer dann entlang,
Ein breites Blatt fand sie am Felsenhang,
Pflückt's ab und wie mit einem Hut bedeckt sie
Damit ihr Haupt, das so gedankenvolle,
Und ihren Pfad ins Hainesdunkel schlägt sie.

O strahlend Licht, der Weiber reinste du.
Du duft'ge Blum'! In welchem dichten Haine,
In welchen Schluchten findest du die Ruh',
Verbirgst du dich vor des Geschickes Grolle?

Vor jenem Brand, der dir das Herz, das reine,
Zerschmelzt, wie Wasserschwall des morschen Dammes
Planken
Zerreißt und überschwemmt die heiligen Gedanken?
Wo birgst du dann dein Haupt? Die Funken glühn
Ja schon und bald bricht's aus in lichten Flammen.
Umsonst ist sie zu löschen dein Bemühn,
Es dringt ins Blut dir, bis du brichst zusammen,
Bis du, nachfolgend dein geliebten Sohn,
Am Golgatha bei seinem Kreuze sinkst.
Unheimlich und prophetisch blickt dich schon
Die Zukunft an! O blick nicht, wie sie grinst,
O wisch dir ab die ahnungsvollen Zähren,
Bekränz mit Lilien dein Mädchenhaupt,
Mit rotem Feldmohn! Sieh, wie dichtbelaubt
Der Ahorn lockt in seinen kühlen Schatten,
Mag deine Zukunft dir ein Traum verklären!

[2. FASSUNG]

Beim Joseph, jenem heil'gen Mann,
Faßbinder oder Zimmermann,
Wuchs einst als Waise, als Bediente [1],
Maria auf und wuchs und grünte
Und blickt' wie eine Rosenblüte
In jener armen, fremden Hütte,
Im stillen, heil'gen Paradies.
Auf seine Magd der Alte blickte
Wie auf sein Kind, und oftmals ließ
Er seinen Hobel und sein Beil
Der Hand entsinken und erquickte
An ihrem Anblick seine Augen.
Es flohen eilig Weil auf Weil,
Starr saß er da und dachte wohl:
Allein und heimatlos auf Erden,
Verwaist und arm ist sie! So soll —
Gott will es — sie die meine werden?
Sollt' ich zum Freund, zum Mann ihr taugen?

[1] У початковій редакції: Wuchs einst als Dienerin Maria. — *Упоряд.*

Sie sitzt am Zaun, die freudenvolle,
Und spinnt die weiche, weiße Wolle
Für ihn zu einem Sabbatskleid,
Erhebt sich dann zur Mittagszeit,
Um an den Seestrand hinzutreiben
Die Ziege mit dem Zicklein klein
Zur Weid' und Tränke. Wohl war's weit,
Doch liebt' sie stundenlang zu bleiben
Am stillen See Tiberias.

Und herzlich, freudig lacht' sie, daß
So still der alte Joseph saß
Und ihr nicht wehrte hinzuziehn.
Sie wandelt lachend, singend hin.
Der Alte aber saß noch lange,
Der Hobel seiner Hand entfiel,
Er blickt' ihr nach so liebend bange.
Die Ziege trank und weidet still,
Das Mädchen aber steht wie auf der Lauer,
Tunik am Strand und rührt sich nicht,
Umspannt mit einem Blick voll Trauer
Den klaren breiten See und spricht:
Tiberias, du traute, klare,
Du breite Seekönigin,
Sag an, welch Schicksal meiner harre
Und jenem Greis mit treuem Sinn?
O Schicksal! — Und sie neigt ihr Haupt,
Wie sich im Winde dichtbelaubt
Die Pappel neigt. — Sein Kind bin ich
Und will ihn wie sein Kind beschützen,
Mit meinem jungen Arm will ich
Den Alten, Schwachen unterstützen.
Da schweift ihr Blick bergauf, bergab,
Im Aug' ein heilig Feuer glomm,
Es glitt vom jungen Arm herab
Der alte Chiton. Ach, so fromm,
So wunderherrlich stand sie da,
Wie nie ein Menschenkind man sah!
Und doch war ihr ein Dornenpfad beschieden,
Und ihre Schönheit war ihr Fluch hienieden!

Still ging sie dann den Strand entlang,
Ein breites Blatt am Felsenhang
Fand sie und pflückt es und bedeckt
Damit ihr Haupt, das sittsam reine,
Verschwindet dann im dunklen Haine.

O unverlöschlich Licht der Welt!
Der Frauen reinste! Duft'ge Blume!
Im welchen Hain, im welchen Feld,
Im welchen dunklen Heiligtume
Verbirgst du dich vor jenem Grolle
Des unvermeidlichen Geschicks,
Das dir das Herz, das liebevolle,
Zerschmelzt und unheilschwangern Blicks
Wie Wasserschwall des morschen Dammes Planken
Zerreißt und überschwemmt die heiligen Gedanken?
Wo birgst du denn dein Haupt? Schon glühn
Die Funken! Bald in lichten Flammen
Bricht's aus <...> Umsonst ist dein Bemühn,
Zu löschen jene heiße Glut.
Sie dringt dir bald ins Mark und Blut,
Bis du entkräftet brichst zusammen,
Bis — folgend dem geliebten Sohn —
Du unter seinem Kreuze sinkst.
Prophetisch blickt die Zukunft schon
Dich an <...> O sieh nicht, wie sie grinst!
O wisch die ahnungsvollen Zähren
Dir ab, bekränz dein Mädchenhaupt
Mit rotem Feldmohn, dichtbelaubt,
Mit weißen Lilien! Ruhe still!
Der Ahorn lockt in seinen Schatten kühl...
Mag deine Zukunft dir ein Traum verklären!

Am Abend, wie ein stiller Stern,
Kommt aus dem Hain im Blumenkranze
Maria. Hoch erglänzt von fern
Der Taborberg im goldnen Glanze,
Die Augen blendend. Liebend ruhn
Marias holde Blicke nun
Am Taborberg. Sie lächelt leise

Und ihre Ziege mit dem Kleinen
Nach Hause treibend, sang sie mit der reinen
Klangvollen Stimme eine alte Weise:

O Paradies,
O dunkler Hain!
Werd' ich, o Gott,
Drin glücklich sein?
Wird mir die Lieb',
Innig und süß,
In diesem schönen
Paradies?

Sie schwieg. Noch lang mit Blicken hing sie
Am Tabor, an der Sonne warm,
Nahm dann das Zicklein in den Arm
Und freudenvoll nach Hause ging sie.
Und unterwegs drückt sie gelind
Ans Herz das Zicklein wie ein Kind
Und schaukelt es und küßt und spricht
Mit ihm gleich wie mit einem Schätzchen.
Das Zicklein aber, wie ein Kätzchen,
Schmiegt sich an sie und sträubt sich nicht
Und spielt an ihrer warmen Brust.
Zwei Meilen gut ging sie mit Lust
Fast tänzelnd stets und ward nicht müde.
Es wartet traurig vor der Hütte
Schon lang auf sein geliebtes Kind
Der alte Joseph; ihr entgegen
Ging er und grüßte sie geschwind
Und sagte still: Auf welchen Wegen
Weilst du solang, so weit vom Haus?
Komm doch hinein und ruh dir aus
Und wolle dann ein Nachtmahl kochen
Uns und dem jungen frohen Gast.
So komm denn, Töchterchen! — Was hast
Du da von einem Gast gesprochen?
Wer ist's? — Er kommt von Nazareth
Und will bei uns hier übernachten.
Er spricht: Groß ist der Gott der Schlachten!
Die alte Frau Elisabeth
Sah gestern seiner Gnade Walten,

Denn gestern ward ihr und dem alten
Zacharias ein Sohn verliehn,
Und Johann nannt' der Alte ihn.
So ist's.
Da kam der Gast heran
Barfuß, das Haar so reich und kraus,
Mit weißem Chiton angetan
Und reingewaschen aus dem Haus.
Er stand so herrlich auf der Schwelle,
Erscheint ihr wie ein Zauberbild.
Er neigte sich und grüßte mild
Marien. Staunend stand sie da:
Ihr schien, als floß ein Licht so helle
Von seinem Antlitz und sie sah
Ihn an mit Zittern. Wie ein Kind
Drückt' sie sich ängstlich an die Seite
Des alten Joseph; dann geschwind
Bat sie den Gast hineinzukommen, —
Es gab ihr Blick ihm das Geleite.
Dann bringt sie hurtig aus dem Brunnen
Die frische Flut, setzt ihnen leise
Dann Milch und Käs' zur Abendspeise.
Selbst aber aß und trank sie nichts
Und unverwandten Angesichts
Saß still sie in der Ecke dorten
Und lauschte still und vorgebeugt
Des jungen Gastes hehren Worten.

DER ABEND IM DORFE

Vor jedem Haus ein Weichselgarten,
Die Käfer summen in dem Grün;
Es führt den Pflug der Pflüger kühn,
Mit Sang nach Haus die Mädchen ziehn,
Wo Mütter mit dem Essen warten.

Im Freien sie ihr Mahl verzehren.
Es blinkt der Abendstern so traut...
Die Speisen trägt die junge Braut,

Die Mutter möchte sie belehren,
Doch singt die Nachtigall so laut.

Im Freien, nah dem Mutterherzen,
Die Kleinen schlummern und die Braut,
Die Mutter nur zum Himmel schaut...
Still ringsum, nur die Mädchen scherzen,
Und klagt die Nachtigall so laut.

BENEIDE NICHT!

Beneide keinen Reichen,
Dem niemand herzlich zollt
Die Freundschaft und die Liebe,
Er hat sie nur ums Gold.

Beneide keinen Mächt'gen,
Denn seine Macht ist Zwang;
Beneide gleichfalls keinen
Um seines Ruhmes Klang.

Denn wohl weiß der Berühmte,
Die Welt, sie liebt nicht ihn<...>

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

AN DAS EIGENE VOLK BEI DER DARBRINGUNG DER UKRAINISCHEN ÜBERSETZUNG VON SHAKESPEARES WERKEN

Volk ohne Halt, noch Ehre, noch Selbstachtung,
Noch Recht in der Geboten wilder Ahnen,
Entstanden aus sinnloser Mutentfaltung
Verrückter Säufer, großer Raubtyrannen!

. . . . . .

Da nimm den Weltenspiegel, sieh dich selber,
Welch elender Asiate du doch bist,
Und brüste dich nicht mehr mit grimmem Raube,
Vergiß auf ewig schnöde Räuberpfade
Und kehr' zurück zu der Kulturgemeinschaft.

КОМЕНТАРІ

Додатковий 52-й том Зібрання творів Івана Франка включає оригінальні поетичні твори та поетичні переклади письменника, які не увійшли у виданий у 1976—1986 рр. п'ятдесятитомник.

Певна частина цих матеріалів фігурувала в різний час у проспектах 50-томника, над ними велася підготовка для включення у Зібрання, проте з різних причин такого не відбулося. Найзагальніші пояснення цього викладено у вступних словах «Від голови редакційної колегії» та «Від редактора 52-го тому». Більш конкретні причини невключення тих чи інших оригінальних творів та перекладів, за наявністю належних фактів та аргументів, можуть бути наведені у коментарях.

Ще більша — за загальним обсягом та числом творів — частина матеріалів, яка увійшла в цей том, ніколи не розглядалася у планах попередніх видань творів Івана Франка на предмет їх публікації. Цими матеріалами суттєво розширено рамки початкових проспектів 50-томного Зібрання творів.

Текстовий корпус 52-го тому утворюють кілька відділів:

1. Оригінальні поетичні твори, що входять до Франкових збірок «З вершин і низин» («Не пора...», «Ляхам», «Розвивайся ти, високий дубе...», «Самбатіон», «Пір'є», «Асиміляторам», «Заповіт Якова»), «Давнє й нове» («Замість пролога. Святовечірня казка», «Русинам-фаталістам», [Із хроніки] «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.», [Із циклу] «Гімни й пародії», «Січовий марш», «Новітні гайдамаки»), «Із літ моєї молодости» («Наперед!», «Хрест», «Коляда (Руським господарям)»).

2. Оригінальні поетичні твори, що не входили до прижиттєвих збірок поета, серед них як свого часу друковані, так і ті, що залишилися в рукописах (значна частина їх досі була недрукована і тут публікується вперше). Незалежно від того, якою мовою написані (українською, польською, німецькою), твори цієї групи розміщені за хронологією.

3. «Додаток», що складається з двох підрозділів: ранні поетичні твори І. Франка (1871—1874 роки) та твори інших авторів, доопрацьовані І. Франком.

4. Поетичні переклади та переспіви І. Франка, подані за назвами літератур, до яких належать перекладувані тексти, та за іменем поета, з якого здійснюється переклад, а в межах цих відділів — переважно за хронологією створення оригіналу. У випадках коли тексти поетичних творів входили до складу статей чи розвідок, подається сама ця розвідка в цілості («Пісня Дебори», «Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI вв.», твори Менандра разом з «Передмовою»), або ж поетичний твір у відповідному контексті літературознавчої праці (яка в цих випадках є рефератом, здійсненим Франком, чи належить іншим особам — «Адам Міцкевич», «Сватоплук Чех» тощо). При подачі цих текстів упорядники вдавалися до незначних скорочень або реферування, при цьому фрагмент тексту розвідки разом із перекладеним поетичних твором подається в лапках, зреферований упорядником текст — без лапок, а скорочення позначається трьома крапками у кутових дужках. Слід зазначити, що в групу поетичних перекладів увійшли переклади фрагментів драматичних творів — «Право дитини» Менандра, «Натан Мудрий» Г.-Е. Лессінга, «Пандора» Й.-В. Ґете, «Бар-Кохба» Я. Врхліцького. Безперечно, це зумовлене віршовою формою зазначених драматичних творів («Натан Мудрий» самим автором жанрово означений як «драматична поема»).

Слідом за перекладами українською мовою, які, певна річ, становлять переважну частину, розташовано переклади польською (із Т. Шевченка та С. Руданського) і німецькою (з Т. Шевченка та П. Куліша).

До складу тому входять також кілька текстів, оригінальних і перекладних («Widmung», «Із спостережень над природою», «Пророка Ісаії Глава 53» та ін.), яким притаманні більше чи менше виражені ознаки поезії в прозі. Розміщені вони у відповідних розділах і підрозділах разом із усіма іншими творами, що мають віршову форму.

Поза межами 52-го тому залишились окремі варіанти творів, уже друкованих у 50-томнику, як правило, уривки (приміром, два початкових рядки пізнішої спроби нового перекладу Гомерової «Одіссеї»: «Мужа звісти мені, Музо, бувалого, що наблукався Много, як Трої святий через него мур зруйнувався...»), ранній варіант перекладу «Притчі про три перстені» (із «Натана Мудрого» Г.-Е. Лессінга), а також фрагменти поодиноких оригінальних творів та перекладів, відчитання яких з різних причин — скоропис, запис олівцем, пошкодження тексту — надто утруднене («Прийде той час, — вже бачить го співець...», «Kozaczy szkielet», з яких останній є початком перекладу польською мовою вірша В. Мови-Лиманського) тощо.

Керуючись принципом наступності, дбаючи про органічний характер доповнення 50-томного Зібрання, редакційна колегія та колектив упорядників вважали за необхідне дотримуватися в Додаткових томах типової структури томів 50-томника — як у розміщенні текстового матеріалу (зокрема, діленні його на відповідні розділи й підрозділи), так і в побудові коментарів.

Коментарі до творів, включених у даний том, у цілому йдуть за схемою, виробленою у 50-томному Зібранні, містять у собі спробу на

новому рівні реалізувати той науковий характер коментаря, який передбачався проспектами Зібрання і відповідає масштабу видання Франкової спадщини. Коментар містить найнеобхідніші відомості, що стосуються історії тексту, його датування, його публікації, а також пояснення окремих реалій. Разом з тим доповнювальний характер цього тому в ряді випадків передбачав потребу додаткових пояснень, відсилок на здійснені публікації, обґрунтування місця коментованого твору серед творів, з яких виявився вилученим, тощо. Все це зумовило створення коментаря дещо більшого обсягу, ніж у томах оригінальних і перекладених поетичних творів 50-томника.

Разом із реалізацією відповідних установок добору творів та їх коментування, статус наукового видання, що його, за рішенням вченої ради Інституту літератури та редколегії, мають набути ці Додаткові томи, в плані едиційного орфографічного відтворення поетичних текстів означає максимальне наближення до джерел, за якими вони подаються.

Відомо, що Франко в процесі тривалої творчої діяльності (від перших відомих на сьогодні творів, які є підстави датувати 1871 р. — і до творів останнього року життя) неодноразово змінював принципи й систему передачі мови у письмі. На початку він прийняв був так звану етимологічну правопись (на основі правопису М. Максимовича), притаманну переважно для літературних органів та видань, що знаходилися під егідою культурно-політичного угруповання москвофілів (ранні твори, що їх надсилав у редакцію журналу «Друг»), згодом писав Франко драгоманівкою (у нашому виданні — переважна частина перекладу «Цариці Меб» із Шеллі), ще пізніше — желехівкою. Проявлялися у письмі Франка й проміжні варіанти та варіативні авторські доповнення тих чи інших типів написання. Різні системи орфографії, яких у різний час дотримувався Франко (при цьому творчо їх модифікуючи), визначали не тільки форму закріплення тієї чи іншої фонеми на письмі, але й впливали на уявлення автора про фонематичний склад цілого ряду слів. Зрозуміло, що й саме таке уявлення зазнавало еволюції в процесі звертання Франка до різних систем орфографії.

Текстологічний досвід видання п'ятдесятитомного Зібрання творів І. Франка змушує зробити висновок про неможливість (і зрештою, непотрібність) уніфікації у відтворенні текстів Франка різних періодів творчої діяльності. Принцип наукової подачі текстів передбачає, що той чи інший твір письменника повинен відбивати те розуміння письменником мови, її лексичного складу, граматичних і синтаксичних особливостей, її орфографії, до якого він на той час схилявся.

Принагідно варто зазначити, що витворені текстологічною комісією 50-томного Зібрання творів правила передачі у системі сучасного письма Франкових текстів постають занадто жорсткими стосовно останніх і не можуть бути прийнятими сьогодні для видання даних кількох томів творів, що йдуть у доповнення 50-томника і особливо

тому 52-го, що містить поетичні твори. Спроба дати «єдину мовну редакцію творів І. Франка, замінивши сучасними літературними формами Франкові написання», як це декларувалося у замітці «Від редакційної колегії» (1, *14*), на практиці виявилася в ряді випадків спотворенням авторської волі, нав'язуванням не властивих Франковому письму не лиш орфографічних, а й стильових форм, зрештою, вилученням із текстів притаманного їм колориту місця і часу написання. Так, приміром, непотрібній уніфікації мало підлягати (і в багатьох випадках справді зреалізовано) написання «іменників жіночого роду на **-ов** у родовому, давальному і місцевому відмінках: не *крови, любови,* а *крові, любові*», «іменників другої відміни з подвоєнням приголосної між голосними та апострофом: не *житє, бутє, [чутє], знанє, зілє, весілє, подвірє, пірє, узгірє, надвечірє,* а *життя, буття, чуття, знання, зілля, весілля, подвір'я, пір'я, узгір'я, надвечір'я*» тощо (там само). Певні поступки, на які йшли Франковим особливостям написання, здійснювалися лиш тоді, «коли така заміна порушує римування, метричну чи ритміко-евфонічну структуру вірша» (там само, *15*).

Слід додати, що в процесі реалізації проекту видання п'ятдесятитомника відбувалися неодноразові відступи від попередніх текстологічних настанов. Одні томи, наукові праці чи художні твори піддавалися прокламованій орфографічній уніфікації більшою, інші — меншою мірою, а підготовка томів до видання 50-томника, незважаючи на нібито вироблені й затверджені рекомендації, постійно супроводжувалася тривалими й гострими «правописними» дискусіями на засіданнях тогочасної редколегії і текстологічної комісії. Все це, зрештою, підштовхнуло науковців та видавців до єдино правильного, як нам видається, рішення: видання творів Франка, яке не має характеру масово-популярного чи педагогічно-освітнього, слід здійснювати із якомога більшим наближенням до характерних рис Франкового письма, зокрема творів художніх, а з їх числа — особливо творів поетичних.

Реалізація цієї настанови передбачає оптимальне вирішення трьох таких питань:

1. Точне відтворення Франкового написання в системі існуючої на сьогодні української графіки.

Як ми вже вказували, письменник протягом тривалого процесу творчості звертався до різних орфографічних систем, зокрема й до тих, у яких містилися знаки, в сучасній українській графіці не вживані. І якщо не становить проблем усунення **ъ** зі слова, яке закінчується на приголосний (в «етимологічній правописі», напр. *к небесамъ, страдавъ* («Дві дороги»), *Божественныхъ* («Згадка старини») (пишемо: *к небесам, страдав, Божественних*), передача буквосполучення **шч** у таких словах, як *шчемит* («Нове чоловіцтво», з П.Б. Шеллі), *вішчим духом* («Раз була...») (пишемо: *щемит, віщим духом*), чи заміна **j** драгоманівки у найпростіших випадках, приміром, *мij, працьуjут, мільjони* («Цариця Меб») (пишемо: *мій, працюют, мільйони*), — то варто зазначити, що існують і дещо складніші випадки.

Літери з «дашком», прийняті в «етимологічній правописі», **ô** та **û**, передаються через **і**, напр.: *До нôчного небозводу, де зôрки святû видати* («Прискали пречисті звуки...») — *До нічного небозводу, де зірки святі видати.* Водночас *и* в позиції після голосного передається літерою *ї*, наприклад, *змиини* («Орач») — *змиїні.*

Літера з «дашком» **ô** на початку слова передається так, як мала читатися відповідно до «етимологічної правописі», напр.: *ôдъ лѣтъ* («Згадка старини»), *пôдъ ôкномъ* («Опись зими») — *від літ, під вікном.*

Літера **ѣ** передається як **і**, напр., *в Бозѣ надѣя* («Опись Святого вечера»), *пѣснь* («Похорон», з Г. Гейне) — *в Бозі надія, пісню*, але у тих випадках, коли стоїть після голосної — як **ї**, напр.: *своѣ крови* («Прискали пречисті звуки...»), *епопеѣ, мрѣѣ — свої крови, епопеї, мрії.*

Літера **j** (у драгоманівці), зрозуміло, передається сучасною **й**, напр.: *найпершій* («Парабаза», з Арістофана) — *найперший;* у сполученні з голосною — відповідною йотованою, напр. *је, јего, јеји* («Цариця Меб», з П.Б. Шеллі), *найкрашчіјі, діјаменти* («Маєш перли...», з Г. Гейне) — *є, єго* (у значенні *його*), *єї* (у значенні *її*), *найкращії, діяменти*; разом з тим у позиції після приголосного — передається відповідною йотованою з апострофом перед нею, напр.: *мја* («Парабаза», з Арістофана), *пјать, спјачім, сјаје, вјесьа* («Цариця Меб», з П.Б. Шеллі), *поезјі, теорја* («Раз була...»), *тямју — м'я, поез'ї, теор'я, тям'ю, п'ять, сп'ячім, с'яє, в'єся.*

У подібній позиції трапляється й кирилична **й**, напр.: *ах, йіде наш цар* («Самбатіон»), *конституцйу* («Часи тепер погані...») — *ах, їде наш цар, конституц'ю.*

Для графічного оформлення роздільності вимови приголосного та наступного йотованого звука, для якої в сучасній українській графіці існує апостроф, поет уживав різних позначень: *пробьє* («Згадка старини»), *осјяла* («В горю, гризоті...»), *річ з'їсная* («Донець — козак молодий»), *істор'я, міс'я* («Сучасний літопис», у збірці «Давнє й нове», 1911). Водночас варто зазначити, що сучасне відтворення низки випадків Франкового написання (приміром, паралельні форми *мя* та *мја* у значенні *мене*) щодо яких розглядається правомірність уживання апострофа, належить до найбільш дискусійних.

2. Існує невелике число фонетичних явищ, стосовно яких видаються доречними певні зміни супроти написаного чи видрукуваного тексту Франкових творів. Це корективи, які, як правило, не порушують загального фонетичного образу слова чи словосполучення.

Постфікс **-ся** у постпозиції, який у різний час писався і разом, і окремо від дієслова, подається разом, напр.: *скінчить ся оте кроволитє* («Паріс і Енона», з Квінта Смирненського) — *скінчиться оте кроволите.*

Займенникова частка *сь*, що вказує на другу особу однини і в автографах, як правило, не відділяється від попереднього слова, у нашому виданні, з метою уникнення омоформи, пишеться з цим словом через дефіс: *посмотри, щось наробила* («Пісня борони») — *посмотри, що-сь наробила.*

За сучасним правописом подаються окремі словосполучення, напр.: *зъ заду* («Орач») — *ззаду* (як прислівник), *нерад* («Паріс і Енона») — *не рад.*

Здійснюються зміни в напрямку наближення до сучасного правопису в тих випадках, де фонетичні процеси (асиміляція зокрема), роблять зайвим фонетично точне відтворення слова чи словосполучення, приміром: *вожкість, кіхті* («Бар-Кохба», переклад з Я. Врхліцького), *замісць* («Прискали пречисті звуки») — подаємо: *вогкість, кігті, замість.*

Усувається м'який знак після приголосних **с** і **ц** та **н** у позиції пом'якшення їх наступною м'якою: *сьвіт* («Цариця Меб»), *сьлід* («Парабаза», з Арістофана), *цьвіт* («Цариця Меб»), *кіньця, пісньу* («В горю, гризоті...») — *світ, слід, цвіт, кінця, пісню.*

Змінюємо використовуваний Франком в окремих текстах прийменник *с (іс)* на *з*, при цьому він майже не втрачає фонетичних ознак глухості: *с тої гри, всі викидав іс серця свого* («Цариця Меб»), *с поміж вас* («Парабаза»), *щоби сь на волю с тісноти дістати* («Я жить буду!..») — *з тої гри, всі викидав із серця свого, з-поміж вас, щоби сь на волю з тісноти дістати.* Аналогічно замінено префікс **рос-** на **роз-**, зокрема: *роскішно, кільком росплюйхлібам пустим* («Цариця Меб») — *розкішно, кільком розплюйхлібам пустим.*

Внесено зміни у суфікс (подовження кінцевої приголосної) та закінчення слова з метою увиразнення значення та розрізнення граматичних форм: *по рілі, рілею* («Сухий пень»), *два дни* (з Менандра), *в порохнавій души* («Вічна любов») — *по ріллі, ріллею, два дні в порохнавій душі.*

Сучасним способом означено подовження приголосної: *що сльози льут* («Цариця Меб») — *що сльози ллют.*

Знято пом'якшення шиплячих (трапляється в рідкісних випадках у ранній період творчості), напр.: *мечь поставить* («Згадка старини»), *серденько, чого ж хочешь ще* («Із книги пісень Гайного») — *меч поставить, серденько, чого ж хочеш ще.*

Знято пом'якшення **л** в окремих словах іншомовного походження: *прольог, лямпа — пролог, лампа.*

Замінено **і** на **и** в низці слів іншомовного походження: *неорігінальна, пасівне, прогресівне* («Велику неправду...»), *одна з антікультурних диких сект* («Що се за якісь обскурні...»), *прінціпали* («Муж довір'я»), *рабін* (з В. Еренкранца), *хрістіянин* («Натан Мудрий», переклад з Г.-Е. Лессінга) — *неоригінальна, пасивне, прогресивне, одна з антикультурних диких сект, принципали, рабин, християнин.* Таку ж заміну здійснено в окремих питомо українських словах: *трівожно, трівогу* («Паріс і Енона»), *міръ* («Ранок»), *високій Зелемр* («Похорон», з Г. Гейне) — *тривожно, тривогу, мир, високий Зелемінь.*

Поодинокі зміни в пунктуації продиктовані виключно завданням увиразнити думку, напр.: *Ночѣ темной, дружe вѣчний, уступай спокôйный сне* («Ранок») — *Ночі темной дружe вічний, уступай, спокійний сне* (двічі змінено пунктуацію: з одного боку, виділено звертання, з іншого, — прояснено метафору поета, що в ній «сон» визначено «вічним другом ночі»).

3. Варто окремо вирізнити групу випадків, коли допущене в цьому томі написання можна вважати відхиленням від існуючих на сьогодні правописних норм, хоча й необхідним для відтворення характерних рис Франкового письма.

Отже, зберігаються паралельні словоформи, вживані поетом у різні періоди творчості, приміром, *єго* та *його* на позначення присвійного займенника третьої особи однини в родовому відмінку, *людей* та *людий* у родовому відмінку множини тощо.

Зберігаються культивовані Франком у той чи інший період його літературної діяльності особливості відмінкових закінчень іменників жіночого роду в родовому й давальному відмінках (*не було печати ненависти* — «Нове чоловіцтво», з П.Б. Шеллі), третьої відміни жіночого роду із закінченням на **-ов** у родовому, давальному й місцевому відмінках однини (*любови*), місцевого однини (*в печи горит яркий огень* — «Цариця Меб», з П.Б. Шеллі), а також третьої відміни жіночого роду в називному й родовому множини (*оточить мої кости* — «Заповіт Якова»). Варто мати на увазі й те, що письменник не був послідовним у вживанні окремих із названих форм.

Зберігаються форми іменників другої відміни (середній рід) без подовження приголосної перед закінченням, а саме закінчення в називному відмінку має **-є**, напр.: *щчастье* («Старі, недобрі пісні...», з Г. Гейне), *наслѣдованє* («Похорон», з Г. Гейне), *під склепѣнє* («Прискали пречисті звуки...»), *із житєм* («Паріс і Енона», з Квінта Смирненського) — *щастє, наслідованє, під склепінє, із житєм.*

Зберігається буквосполучення **ія** всередині слів іншомовного походження, напр.: *діялект* («Що се за якісь обскурні...»), *діямент* (у значенні *діамант*, «Маєш перли...», з Г. Гейне), *в тіятер ведуть* («Сучасний літопис», 27 лютого).

Зберігається твердість приголосної в ряді прикметників та прислівників, притаманна західноукраїнським говорам, у тих випадках, де вона збережена самим автором, напр.: *синий* («Цариця Меб», з П.Б. Шеллі), *в божеску твою любов* («Прискали пречисті звуки...»), *славянскі* («Згадка старини»), *нелюдски* («Часи погані...»).

Часто письменник принципово вживав на початку **и**: *инший, искра, икона.* Це написання залишається без змін.

Зберігається **й** у прикметниках та прислівниках вищого ступеня порівняння, напр.: *ще лютійше грозять* («Часи погані...»), *пізнійше тре на хліб вже працювати* («Раз була...»). У такого ж типу прикметниках у ряді випадків основа має закінчення **-ч**, напр.: *найменча филя* («Цариця Меб», з П.Б. Шеллі).

Зберігається форма дієслова третьої особи однини із невідокремленим постфіксом **-ся (-сь)** при відсутності закінчення **-ть**, напр.: *царица духів се несеся... на конях світла упряж в'ється* («Цариця Меб», з П.Б. Шеллі).

Зберігаються особливості фонематичного складу в написанні Франком низки іменників — *пчола* («Раз була...»), *филі* (а також *фалі*, обидва у значенні *хвилі* — «Цариця Меб»), *беріг* (там само), *вожд*

(«Хрест»), *клий* (у значенні *клей* — «Сучасний літопис»), *велитень* («Бар-Кохба» Я. Врхліцького), *гультаї* (переклади з В. Еренкранца), *надгорода* («Парабаза», з Арістофана), *варстат* («Пісні гетто»), *чи ж мачохою стала мати* («Цариця Меб»), прикметників — *не виноватий* («Раз була...»), *тяжелим, тяжелов* (у значенні *тяжким, тяжкою*), *желізним* («Орач»), *фалюючий* (у значенні *хвилюючий* — «Цариця Меб»), *кождий* (переклади з В. Еренкранца та ін.), окремих груп прислівників — *тілько* («У вагоні»), *тамка* (у значенні *там* — «Опись зими»), *ту* (у значенні *тут* — «Ось тисячі лежать...», з Н. Ленау), числівників — *ні оден* («*Сміх і співи...*», з Г. Гейне), *трийцять* («Великі роковини»), дієслів — *розмавляют* («Опись Святого вечера»), *страдав* («Дві дороги»), *кленусь* («Парабаза», з Арістофана), *тре'* («Раз була...»), *розцвила* («Демон світу», з П.Б. Шеллі), займенників — *вна, вни* (у значенні *вона, вони*), *мні, міні* (у значенні *мені*), *єго, єї* (у значенні присвійних займенників *його, її*), *отсі* (у значенні *оці*) та ін.

Зберігаються характерні для Франка написання власних імен: батько *Ніль* («Заповіт Якова»), *Лібія* (у значенні *Лівія*, «Цариця Меб»), з *Гайного* (у значенні *з Г. Гейне;* пізніше Франко послідовно писав *Гейне*), *єгипська* (у значенні *єгипетська*) тощо.

Зберігаються притаманні відповідному періодові творчості І. Франка тверді або м'які закінчення дієслів 3-ї особи однини та множини, напр.: *глушит єї, валит і топит, з людий собі забаву творят* («Цариця Меб») — але: *а покора взносить к небесам* («Дві дороги»), *власти своєї пута накладають* («Згадка старини»), *так, ангел дзвонить* («Великі роковини»).

Значення квадратних дужок, уживаних упорядниками у текстах творів, підказує контекст: літери або цілі слова, вміщені у квадратних дужках, є кон'єктурами, тобто доданими упорядниками елементами, які виповнюють текст, переважно у випадках механічного пропуску цих елементів автором. Три крапки у кутових дужках у творах самого Франка означають, що твір не закінчено, текст обірвано, відсутні попередні чи наступні рядки тощо; ті ж три крапки в кутових дужках у тексті інших авторів (також і в нечастих випадках реферативного викладу) означають скорочення, що, на переконання упорядників, не спотворює основної думки. У текстах Франка, які увійшли в даний том, жодних скорочень чи вилучень не допущено.

Упорядницька й коментувальницька робота над 52 томом мала два етапи. Перший провела наукова група Львівського відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка (із залученням окремих науковців зі Львівського національного університету ім. Івана Франка) в такому складі: Л.П. Бондар (науковий консультант і упорядник), Є.М. Баран (упорядник і автор коментарів), М.О. Зубрицька (автор коментарів), М.З. Легкий (упорядник і автор коментарів), О.Б. Луцишин (упорядник), Я.І. Мельник (упорядник і автор коментарів), А.Д. Франко (упорядник і автор коментарів), Л.Б. Цибенко (автор коментарів), Р.Б. Чопик (упорядник і автор коментарів). Група підготовила початковий корпус текстів, переважно публікованих уже в тих чи інших ви-

даннях (що побачили світ як за життя письменника, так і по його смерті); діяльність цієї групи може розглядатися, власне, як виповнення проспекту видання поетичних творів, який існував щодо 50-томника.

Значне розширення обсягу 52-го тому пов'язане з другим етапом — упорядницькою діяльністю, проведеною безпосередньо в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України; упорядниками й авторами коментаря є М.П. Бондар, Л.В. Каневська та Л.І. Чернишенко. На цьому етапі том збагачено новим масивом текстів, зокрема, подано понад сотню творів — оригінальних та перекладних — які досі ніде не друкувалися та не були передбачені жодним із попередніх проспектів. В Інституті літератури зусиллями редактора тому здійснено звірку всіх текстів за автографами (в разі наявності таких щодо того чи іншого твору), за першодруками в багатьох випадках здійснено текстологічну підготовку текстів, унесених початково у зміст тому.

Авторами коментарів (у переважній більшості водночас і упорядниками текстів коментованих творів) 52-го тому виступають: **Микола Бондар** (за двома винятками, усі вперше публіковані твори 1875—1907 років, «Parabel von der Habsucht», ряд творів 1914—1916 років, ранні україномовні вірші Франка, переклади з Ісаії, Йоіля, Сапфо, Арістофана, Квінта Смирненського, Георгія Пісіди, Г.-Е. Лессінга, Й.-В. Ґете, Г. Гейне, Н. Ленау, К.-Ф. Мейєра, П.Б. Шеллі, Т. Шевченка (з російської), П. Куліша (німецькою), Л. Тихомирова, В. Веверки, В. Еренкранца-Збаразького, М. Розенфельда, переклади із сербського та боснійсько-герцеговинського епосу, із «Циганських мелодій», деякі інші твори); **Євген Баран та Марія Зубрицька** (ряд творів із збірки «Давнє й нове»); **Лариса Каневська** (три ранні польськомовні вірші Франка); **Микола Легкий** (ряд польськомовних віршів Франка та перекладів польською мовою); **Ярослава Мельник** (ряд творів Франка 1914— 1916 років); **Андрій Франко** (твори зі збірки «Із літ моєї молодости», «Кантата на вечір Конїського», вірші із «читанок» 1895—1896 років, творів А. Міцкевича); **Лариса Цибенко** (переклади з Т. Шевченка німецькою мовою); **Лариса Чернишенко** («В горю, гризоті і бідности...» та «Посеред дворян і магнатів»); **Ростислав Чопик** (твори із збірки «З вершин і низин», «Посвята М.П. Драгоманову», «На смерть блаженної пам'яті Володимира Барвінського», твори, публіковані в «Зеркалі» 1884 р., «Пролог...», «Великі роковини», переклади уривків з Ріґведи й Атгарваведи, переклад «Пісні Дебори», «Пророчество Ісаії», твори Менандра, Мавро Річчі, розвідка «Найстарші пам'ятки німецької поезії», вірші із книги «Народні казки та вигадки...», твори А. Міцкевича, С. Чеха, Е. Красногорської, уривки з драми «Бар-Кохба» Я. Врхліцького). Підготовку текстів поезій Франка 1914—1916 рр., «Пророчества Ісаії», розвідки «Найстарші пам'ятки німецької поезії», творів А. Міцкевича та ряду інших здійснив редактор тому.

Автори коментарів у цьому томі, як і в інших Додаткових томах, підписані криптонімами, де перша літера позначає ім'я, друга — прізвище. Перелік криптонімів подаємо в алфавітному порядку:

А. Ф. — Андрій Франко, *Є. Б.* — Євген Баран, *Л. К.* — Лариса Каневська, *Л. Ц.* — Лариса Цибенко, *Л. Ч.* — Лариса Чернишенко, *М. Б.* — Микола Бондар, *М. З.* — Марія Зубрицька, *М. Л.* — Микола Легкий, *Р. Ч.* — Ростислав Чопик, *Я. М.* — Ярослава Мельник.

Коментар до циклу творів чи їх групи, виокремленої в цьому томі, може бути підписаний один раз, тоді криптонім автора коментаря відноситься до всіх творів, що входять до даного циклу або групи.

Посилання на рукописний фонд Івана Франка (ф. 3) та особисту бібліотеку Івана Франка у томі подаються, як правило, без повсякчасного зазначення установи. Зберігаються вони у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

М. Б.

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

[ІЗ ЗБІРКИ] «З ВЕРШИН І НИЗИН»

[Із циклу] «Україна»

Поезії «Моя любов», «Не пора...», «Ляхам» і «Розвивайся ти, високий дубе...» Франко об'єднав у цикл в другому, 1893 р., виданні збірки «З вершин і низин». «Моя любов» і «Розвивайся ти, високий дубе...» тут опубліковані вперше, а «Не пора...» та «Ляхам» перенесені з видання 1887 р., де друкувалися поокремо. До 50-томного Зібрання увійшла тільки поезія «Моя любов», що відкривала цикл.

Поезії «Не пора...», «Ляхам», «Розвивайся ти, високий дубе...» після виходу Зібрання опубліковано у вид.: *Франко І.* Твори: У 3 т. — К.: Наук. думка, 1991. — Т. 1: Поезії, поеми. — С. 63—66, інших виданнях.

Подаємо за вид.: З вершин і низин: Збірник поезій Івана Франка. — 2-ге вид., доп. — Львів: Накладом Ольги Франко, 1893.

«Не пора...» Вперше надруковано в зб.: З вершин і низин. — 1887. — С. 69—70, під заголовком «Не пора». У виданні 1893 р. вміщено у цикл «Україна» як другий вірш циклу, заголовок відсутній.

Не можна з певністю датувати поезію. Її автограф (олівцем) зберігся у записній книжці Франка за 1883—1884 рр. (№ 193, с. 75). Виходячи зі змісту записника, твір унесено туди між груднем 1883 і березнем 1884 рр. У виданні «З вершин і низин. Збірник поетичних творів 1873—1893. У додатку "Зів'яле листя" й "Великі роковини"» (Київ; Лейпциг, 1919), упорядник В. Сімович відніс «Не пора...» до 1880 р. Сам Франко, вміщуючи вірш у збірці «Давнє й нове» (Львів, 1911), під назвою «Національний гімн», зазначав: «Написано в р. 1890, друковано уперве в збірці "З вершин і низин" 1893 р., с. 73», що є очевидною помилкою.

У збірці «Давнє й нове» різночитання у 6-му рядкові: «За тиранів пролить свою кров».

Як пісню, з нотами (музика Д. Січинського), твір уперше надруковано в збірнику «Вірші на громадські теми» (Львів, 1913). У передмові до видання «З вершин і низин» (1919) В. Сімович зазначав: «У нас цей гімн уже став народною піснею і співається з тими словами від р. 1898». А. Цурковський згадує, що перший публічний спів «Не пора...» відбувся 17 липня 1900 р. під час прощальної вечері учасників І з'їзду організації «Молода Україна» (див.: *Огорчак А.* «Молода Україна» співає // Просвіта. — 1991. — Вип. 29).

Сімович Василь (1880—1944) — український мовознавець і літературознавець, автор праці «Граматика української мови», досліджень про творчість Т. Шевченка, І. Франка, О. Кобилянської, Б. Лепкого.

Січинський Денис (1865—1909) — український композитор у Галичині. Автор опери «Роксолана», музики до драматичних вистав, хорів та ін. Серед його творів романс на слова Франка «Як почуєш вночі».

Цурковський Антін (1882—1955) — український громадський діяч і журналіст у США. Родом із Галичини. Редактор газет «Свобода» (1907—1913) та «Америка» (1914—1926). Перекладач з англійської.

Ляхам. Уперше надруковано у зб.: З вершин і низин. — 1887. — С. 51—52. Під текстом дата: 21 нояб. 1882 р. У виданні збірки 1893 р. вміщено у цикл «Україна» як третій вірш циклу.

«Розвивайся ти, високий дубе...» Уперше надруковано у зб.: З вершин і низин. — 1893. — С. 74—75, як четвертий вірш циклу «Україна». Під текстом дата: 17 марта 1882 р.

Зберігся автограф твору (ф. 3, № 228, с. 3). Твір покладено на музику для мішаного хору К. Стеценком. За твердженням Ф. Погребенника (у його книзі «Іван Франко в українсько-російських літературних зв'язках», К., 1986, с. 168—169), твір не міг бути опублікований у жодному підцензурному виданні царської Росії, як і збірка «З вершин і низин» у цілому, котру забороняла цензура.

Стеценко Кирило (1882—1922) — український композитор, хоровий диригент, священик, організатор музичного життя й освіти в Україні під час і після революції. Автор опер, хорів, кантат, музики до вистав, акапельних обробок щедрівок і колядок.

Р. Ч.

[Із циклу] «Жидівські мелодії»

Уперше цикл надруковано в журн.: Зоря. — 1883. — № 3. — С. 39—40; № 4. — С. 57. Тоді він складався із двох віршів: «Самбатіон» і «Пір'є». У такому ж вигляді «Жидівські мелодії» пере-

несено до збірки «З вершин і низин», 1887 р. видання. Під час десятитижневого ув'язнення у серпні—жовтні 1889 р. Франко пише ряд творів на єврейську тематику: «З любові», «У цадика», «По-людськи», «Сурка», «Асиміляторам», «Заповіт Якова». Вони разом із «Самбатіоном» і «Пір'єм» становлять новий варіант циклу «Жидівські мелодії», включеного до другого, 1893 р., видання збірки «З вершин і низин».

До Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах не ввійшло чотири «жидівські мелодії»: «Самбатіон», «Пір'є», «Асиміляторам», «Заповіт Якова», які є відповідно 1—4 розділами циклу.

Тексти віршів «Самбатіон» і «Пір'є» Франко супроводжує приміткою. Подаємо цю примітку за виданням 1887 р., де вона найповніша:

«Після звісних жидівських погромів на Вкраїні в р. 1881 панувало між нашими жидами, особливо на Підгір'ю, велике занепокоєння. Носились дивовижні слухи, тривожні оповісті, зловіщі пророкування. Жидівські людові співаки складали навіть пісні о тих фактах, то гумористично висміваючи жидівську тривогу, то наслідуючи тон давніх псалмів і благаючи Єгову о поміч. Мені лучилося чути кілька таких пісень і оповідань. Особливо вразило мене сучасне приноровлення звісної мені казки про кипуче море Самбатіон і пісня (жаль, що я не встиг її записати), зложена в жидівськім жаргоні з повторюваною в кождій строфі апострофою до пір'я з розбитих жидівських перин. Оце й були сюжети моїх "Жидівських мелодій". Се не стілько твори моєї фантазії і вираз моїх поглядів на жидівську справу, скілько пам'ятка, рефлекс духового настрою підгірських жидів, викликаного противжидівським рухом українського люду».

Зміни у варіантах примітки несуттєві, за винятком однієї: у виданні 1893 р. опущено останнє речення.

Самбатіон. Уперше опубліковано в журн.: Зоря. — 1883. — № 3. — І (13) ІІ. — С. 39—40. Збереглися два автографи (№ 191 та № 227), датовані 1882 і 1887 рр.

Біблійна оповідь свідчить, що пастух Давид був помазаний на царство з Божого веління. Після того «Дух Господній злинув на Давида і був на ньому від того дня й далі» (Перша книга Самуїла. Гл. 16 В. 13). Звідси — трактування образу Давида як втіленої ідеї Вічності Месії. У середньовічній кабалістичній книзі «Зогар» записано, що цар Давид був на цьому світі і буде царем в грядущі часи. Очікування приходу самого Давида або його нащадків (одним із них уважається Ісус Христос) — чільний мотив єврейського месіанства, улюблений сюжет народних повір'їв, серед яких — легенда про Самбатіон.

С а м б а т і о н (у першодрукові вірша Сам-Батіян, у юдаїстиці ще — Санбатіон, Саббатіон) — казкова ріка, що, згідно з давньоравві́нською та середньовічною писемністю євреїв, протікала на кордоні невідомої країни, де живуть десятки колін Ізраїлевих, які завів у полон ассирійський цар Салманасар. Із Самбатіоном пов'язано чимало переказів. В одних ідеться про те, що ця ріка тече шість днів, а на сьомий, як і всі люди, відпочиває; в інших, навпаки, упродовж шести днів тижня русло залишається сухим і тільки на сьомий день

виповнюється водою. Так чи інакше, ріка пов'язана зі священним для євреїв днем суботи, звідки й походить її назва.

У Франковому вірші Самбатіон — не ріка, а «кипучеє море», не надто, однак, широке, аби завадити євреям за короткий час переправитися на другий бік. 1905 р., укладаючи примітки до власного перекладу творів В. Еренкранца-Збаразького «Месіанські мрії хусита», І. Франко вже зазначає, що Самбатіон — «мітична кипуча ріка».

Деякі дослідники вважають, що Самбатіон — це Дніпро.

С. 28. Ступає тремтячов ногою, От-от дотикає землі, Та диво— земля подається, Немов полотно на воді. — Припускаємо, що важливий сюжетотворчий елемент легенди — важка нога Давидова — пов'язаний із розповіддю про поєдинок Давида і Голіафа, під час якого Давид ногою притис до землі поверженого велетня.

Пір'є. Вперше опубліковано в журн.: Зоря. — 1883. — № 4. — 15 (27). — С. 57. Збереглися два автографи тексту (№ 192 і № 227). Автограф № 192 (арк. 32 зв. — 33) датований 1883 р., перекреслено чорнилом; нижня частина аркуша відірвана.

С. 30. ...Годований зернами манни. — Згадка про те, що під час сорокалітнього походу через пустелю Єгова годував євреїв небесним хлібом (манною небесною).

Асиміляторам. Уперше опубліковано у зб.: З вершин і низин. — 1893. — С. 234—236.

Вірш цілковито постав з усної єврейської легенди, створеної для зміцнення духу в часи випробувань. Сюжет, між рядками якого знайшлося місце для цієї легенди, у Біблії названо «Оселення Якова і синів його в країні Гошен». У ньому немає навіть натяку на драматичну колізію, що нібито виникла при зустрічі Якова з Фараоном: « І привів Йосип батька свого Якова, та й поставив його перед лицем Фараоновим. І промовив Фараон до Якова: "Скільки днів часу життя твого?" А Яків сказав до Фараона: "Днів часу мандрівки моєї — сто й тридцять літ. Короткі та лихі були дні часу життя мого, і не досягли вони днів часу життя батьків моїх у днях часу мандрівки їхньої". І Яків поблагословив Фараона, та й вийшов від обличчя Фараонового» (Кн. Буття. Гл. 47 В. 7—10).

С. 31. Той Яков, що в юности своїй В пустині з Єговою бився... — Факт, засвідчений у Святому Письмі. Коли Яків зі своїм сімейством перебував у місцевості Пенуїл, з ним боровся Єгова в образі «якогось Мужа». Переміг Яків, за що Бог назвав його Ізраїлем — богоборцем.

Як Осип у ласці великій Ото в Фараона вже став... — Одинадцятий, улюблений син Якова був проданий братами в рабство до Єгипту. Там, завдяки численним талантам, зокрема й дивовижній здатності розгадувати сни, він здобув прихильність Фараона і став його радником.

Заповіт Якова. Вперше опубліковано у зб.: З вершин і низин — 1893. — С. 236—237.

Твір засновано на матеріалі біблійних книг Буття (Гл. 47—50) та Вихід (Гл. 7—10). Змістом основної частини старозавітного «Заповіту Якова синам своїм» є патріарші пророцтва усім дванадцяти племенам Ізраїлевим. Темою Франкового вірша стала тільки прикінцева частина «Заповіту...», де Яків дає розпорядження щодо свого тіла (попередньо взявши з Йосипа присягу вчинити останню батькову волю).

С. 33. М і ц р а ї м — біблійна назва Єгипту. Походить від імені другого Хамового сина Міцраїма — родоначальника єгиптян.

...Н е х о в а й т е є г и п с ь к и м з в и ч а є м... — У Святому Письмі не знаходимо прямої вказівки Якова не муміфікувати його. За розпорядженням Йосипа, батькове тіло впродовж сорока днів піддавалося бальзамуванню, як і велить «єгипський звичай». Через це згодом юдейські тлумачі Біблії осуджували Йосипа.

...С е р е д ш л я х у з а р и й т е м е н е... — Поетичний домисел. За Біблією, прохання Якова звучить так: «Поховайте мене при батьках моїх у печері, що на полі Ефрона хіттеянина, у тій печері, що на полі Мехпели, що навпроти Мамре в ханаанській землі, яке поле купив був Авраам від Ефрона хіттеянина на володіння для гробу» (Кн. Буття. Гл. 49 В. 29—30).

Г о з е н (Гошен, Гесем) — місцевість у дельті Нілу (прикордонна східна частина Нижнього Єгипту). На її родючих землях розселилися запрошені фараоном (з намови Йосипа) євреї, рятуючись від голоду. Саме звідси їх згодом виведе Мойсей.

З а к л и н а ю в а с Б о г о м є д и н и м, Н е л и ш і т ь м о ї х к о с т е й о т т у т! Н а й у р і д н і й з е м л і П а л е с т и н и К о л с б а т ь к а і д і д а с п і ч н у т ь. — Заповіт Якова Франко доповнює реаліями пізнішого заповіту Йосипа. Коли тіло Якова, за його волею, одразу ж по смерті поховали в родовому пантеоні в Палестині, то Йосип спершу «був покладений в труну в Єгипті». Перед смертю він «заприсяг Ізраїлевих синів», говорячи: «Конче згадає Бог вас, а ви винесете звідси кості мої!» (Кн. Буття. Гл. 50 В. 25—26).

С. 34. Н а л е т я т ь н а с е й к р а й, н а ч е х м а р а, П е с а м у х и, і в о ш і, й с в е р щ к и. — Франко вкладає в уста Якова пророцтва, здійснення яких описане у Книзі Вихід. Аби змусити фараона повірити в те, що Мойсей справді виконує Боже веління, і відпустити євреїв,Єгова творить чудеса, змінюючи воду річки на кров, насилаючи на Єгипет почергово пошесті жаб, вошей, мух, моровиці на худобу, гнояків, граду, сарани, триденної темряви.

Р. Ч.

[ІЗ ЗБІРКИ] «ДАВНЄ Й НОВЕ»

Збірку «Давнє й нове» у 50-томному Зібранні надруковано без вступного розділу «Замість пролога. Святовечірня казка», частини розділу «Із злоби дня. Із тридцятиліття 1878—1907»: вірша «Русинам-фаталістам», поетичної хроніки «Сучасний літопис», фрагме-

нта «мандрівничої хроніки» «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.» — «Дня 6 серпня, Коломия», а також частини розділу (із циклу) «Гімни й пародії»: «Національний гімн ("Не пора...")», «Січовий марш», «Новітні гайдамаки». Подаємо їх, крім «Національного гімну ("Не пора...")», який див. у розділі «[Із збірки] "З вершин і низин"», за вид.: Давнє й нове. Друге, побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд». Поезії Івана Франка. — Львів, 1911.

Замість пролога. Святовечірня казка. Уперше надруковано в газ.: Діло. — 1883. — № 145. — 24 грудня, за підп.: *Мирон****. Автограф не зберігся. У збірці «Давнє й нове» твір уміщено на с. 3—6 (у змісті вказано тільки назву розділу).

«Д і л о» — провідна українська газета Галичини. Виходила у Львові в 1880—1939 рр. (з короткими перервами під час Першої світової війни). Першим редактором «Діла» був В. Барвінський. Назву запропонував О. Барвінський, на противагу тогочасній москвофільській газеті «Слово», «щоб ділом, не словом прямувати до кращого в народі».

В и — с і л ь с е ї з е м л і! Я к з в і т р і є в о н а, — Т о ч и м п о с о л я т ь х л і б і з н о́ в о г о з е р н а? — Ремінісценція з Нагірної проповіді Ісуса Христа своїм учням: «Ви — сіль землі. Коли ж сіль ізвітріє, чим її солоною зробити? Ні на що не придатна більше, хіба — викинути її геть, щоб топтали люди» (Матвія. Гл. 5 В. 13).

Р. Ч.

[Із циклу] «Із злоби дня. Із тридцятиліття 1878—1907»

Русинам-фаталістам. Уперше надруковано в журн.: Зеркало. — 1883. — Ч. 10. — 15 мая. — С. 78, під назвою «Похвалюючимся гнилим русинам», за підп.: *Мирон****. Пізніше І. Франко включив текст поезії у збірку «Давнє й нове» (1911, с. 189—190). Зберігся автограф (№ 192, арк. 23—25), під текстом підп.: *Мирон*, автограф перекреслений олівцем.

Первісна редакція цього вірша складається із 7 строф. Подаємо з цього вірша 2, 5, 6 і 7 строфи первісної редакції:

(2) Акбар Аллах, Бог великий, —
Каже руське плем'я смирне, —
Кому схоче, на лепету
Бог із неба камінь швирне.
Наша річ — все смирно, тихо
Претерпіти, руські люде,
Русь багато перебула,
То ще й більше перебуде.

(5) Акбар Аллах, Бог великий,
Дав проводирів нам славних,
Що бажають нам не волі,
Але пут самодержавних,

Що хотять нас вчить, самії
Темні, в розі мов табака.
Русь багато перебула,
Перебуде й те, сарака.
(6) Русь тверда все перебуде,
Що нам гризтися, боротись;
Доки той Бескид триває,
То і Русь триває доти.
Наша річ — все претерпіти.
Ми терпінням <...> сильні,
Тож терпім, терпім і вірмо
. . . . . .
(7) Русь тверда все перебуде,
Хоч проводирів не стане,
Ми без них терпіть зуміем,
Бо се нам від віку знане.
А хоч всіх пожре нас ворог,
І без русинів Русь буде;
Бо Русь много перебула,
То й те якось перебуде.

«З е р к а л о» — сатирично-гумористичний журнал, який виходив у Львові у 1882—1909 рр. (з перервами); з липня 1883 до кінця 1885 р. під назвою «Нове Зеркало».

Є. Б., М. З.

Сучасний літопис [1884]. Друкувався частинами у «Новім Зеркалі», 1884, за підп.: *Мирон****, про що І. Франко подав відповідні примітки у зб. «Давнє й нове» (1911, с. 192—226), а саме: після запису 15 лютого і «Слова літописця до будущих поколінь»: «Друковано в ч. 4 "Нового Зеркала" з 27 лютого 1884 р.»; після запису 29 лютого і «Епілога лютому»: «Друковано в ч. 5 "Нового Зеркала" з 13 марта 1884 р.; перед «Притчею о блудныхъ отцьхъ»: «В ч. 4 "Нового Зеркала" в доповненню до події, згаданої під д. 15 січня була поміщена отся...»; після запису 31 березня: «Друковано в ч. 6 і 7 "Нового Зеркала" з д. 27 марта і 13 цвітня 1884 р.»; після запису 30 квітня: «Друковано в ч. 8 і 9 "Нового Зеркала" з д. 27 цвітня та 13 мая 1884 р.»; після запису 28 травня: «Друковано в ч. 11 "Нового Зеркала" з 13 червня 1884 р.»; після запису 30 червня: «Друковано в ч. 12 і 13 "Нового Зеркала" з д. 28 червня і 13 липня 1884 р.»; після записів «місяць червень» «липень», «серпень»: «Друковано в ч. 17 "Нового Зеркала" з 13 вересня 1884 р.»; після «Притчи о фарисеи и мытарѣ»: «Друковано в ч. 17 "Нового Зеркала" з 13 вересня 1884 р.»; після «Закінчення»: «Друковано в ч. 23 "Нового Зеркала" з 13 грудня 1884 р.».

Франкове датування у «Сучасному літописі» подано за старим календарним стилем. Хроніку «Сучасний літопис» автор включив у збірку «Давнє й нове» (Львів, 1911) як розділ VIII циклу «Із злоби дня» (с. 192—226).

Як у першодрукові, так і в зазначеній збірці в останній частині твору, XII («Закінчення»), пропущено чотири строфи, які містяться у

Франковому рукопису, — від слів «Ще тут відоб'ється недуга твоя» до слів «Убожеством сили і духа». Ці строфи вперше опубліковані в літературно-науковому додатку до «Нового часу» (1938, № 21). «Сучасний літопис» уміщений у вид.: *Франко І.* Твори: У 20 т. — К., 1956. — Т. 11: Поезії і поеми. — С. 376—408, проте при передруку в цій хроніці без застереження зроблено дві купюри: вилучено строфу запису від 25 травня та 8-му строфу запису «Місяць червень» (рядки 29—32). У частині наших коментарів використано матеріали коментаря зазначеного видання.

«Н о в е З е р к а л о» — ілюстрований сатирично-гумористичний журнал, виходив у Львові двічі на місяць. «Нове Зеркало» було продовженням гумористичного двотижневика «Зеркало» (див. вище) і під такою назвою виходило від липня 1883 р. до 1885 р. У ці роки журнал ілюстрував Корнило Устиянович, український художник, письменник і публіцист, син Миколи Устияновича. За назвою «Зеркало» журнал поновлений у 1886 р.

І. Січень

С. 39. Б л о н с ь к и й Тит (1830—1897) — український письменник, публіцист, парох із с. Дори (тепер Івано-Франківська обл.), який друкував у москвофільській газеті «Слово» літературно-критичні фейлетони під заголовком «Литературные записки». Писав язичієм, згодом — українською та російською мовами. Автор поеми «Аккерманская пленница» (1863), трагедії «Анастасія», повісті «Розвалина» (1895) та інших творів. Про Т. Блонського згадував І. Франко у «Нарисі історії української літератури до 1890 р.» (41, *221).*

П о в і т о в і р а д и — повітові органи самоврядування, в яких вирішальний голос мала польська шляхта; вибори були призначені на квітень 1884 р.

«Р у с с к а я р а д а» — політичний орган москвофілів. Декларуючи продовження справи «Руської народної ради», заснованої під час революції 1848 р., «Русская рада» насправді привела до її виродження, у своїй діяльності відійшла від завдань культурного й освітнього піднесення народних верств, погрузла у дріб'язковій політичній боротьбі. Особливо кризовим був для неї початок 80-х років.

...О т ц і є з у ї т и... р а д и л и... — У січні 1884 р. у Львові відбувся з'їзд представників українського духовенства в Галичині, на якому з боку ініціаторів з'їзду, зокрема єпископа Сильвестра Сембратовича, подана на схвалення «адреса» до Папи, складена в дусі крайнього сервілізму. В ній сказано, що греко-католицьке духовенство готове відмовитися від своїх родин, майна, прав і своєї народності задля греко-католицької церкви. Це було зроблено за порадою єзуїтів, що, за дорученням Риму, заходилися реформувати греко-католицьку церкву в суто католицькому дусі. Комісія з'їзду відкинула деякі занадто яскраві улесливі вислови з тексту адреси, але зміст її від того не змінився.

Пойду к отцу... — Алюзія з Біблії, слова Йосипа, що зібрався на зустріч із батьком Яковом у землю Гошен (Кн. Буття. Гл. 46. В. 29).

Белзькі євреї — делегація греко-католицьких священиків Белзького та Сокальського районів до Станіслава Поляновського, сокальського шляхтича та повітового маршалка, з метою прохати в нього допомоги для греко-католицького духовенства, що в той час добивалося від уряду підвищення конгруї (платня католицьким священикам). Поляновський любив грати роль приятеля та захисника українського населення у своєму районі.

«Новый Проломъ» — москвофільський орган (1883—1887) із різко підкресленою орієнтацією на царську Росію; продовження закритого «Пролома» (1881—1883), виник із опозиції до «Слова» (1861—1887), яке за всієї симпатії до православної царської Росії виявляло свою вірність Австрії.

«Бодякъ», «Музыка» (Бодакъ Музыка) — псевдонім Володимира Луцика (1858—1909) — активного співробітника «Нового Пролому», який непоміркованістю свого пера завдавав редакції чимало клопотів. За його наклеп на о. А. Стефановича редактора О. Маркова притягували до судової відповідальності.

С. 40. «Кружокъ» («Академический кружок») — студентське товариство у Львові, засноване 1870 р., спочатку москвофільського, потім демократичного напряму. Своїм коштом видавало журнал «Друг», окремі книги та брошури.

II. Лютий

Барвінський Володимир Григорович (1850—1883) — український письменник, критик і публіцист, редактор журналу «Правда» (1876—1883) і газети «Діло» (1880—1883), які виходили у Львові, один із лідерів народовців.

Ґнєвош Ян — редактор газети «Strażnica Polska». Побив палицею Йосипа Мончаловського, співробітника «Слова», після одержання від останнього ляпаса. Приводом до цього скандалу стала нотатка в «Strażnic-i» про перехід Мончаловського і його дівчини Лекопадії Я. до православної церкви.

«Strażnica» («Strażnica Polska» — «Польська застава») — політичний, громадсько-економічний двотижневик, виходив у Львові з 1874 по 1887 рр.

Мончаловський Йосип (1858—1906) — галицький журналіст, москвофіл за переконаннями; греко-католицький священик. Співробітник, згодом співредактор «Слова» (1886), редактор журналів «Страхопуд» і «Бесѣда».

Сильвестр Сембратович (1836—1898) — професор догматики Львівського університету, з 1885 р. — греко-католицький митрополит, а з 1895 р. — кардинал; також виступив організатором журналу «Рускій Сіонъ» у Львові.

Почаїв — мова йде про Почаївську лавру, осередок православ'я на Західній Україні. Мав значення як місце прощі. Відомо, що ка-

толики та уніати вбачали у православ'ї «схизму» («шизму») — результат «розколу».

Із Відня... вертаються... — Делегація від з'їзду представників греко-католицького духовенства (22—23.I.1884 р. у Львові) у справах поліпшення свого матеріального становища. Уряд готував у той час новий закон про конгруї. Проектом цього закону духовенство було незадоволене.

С. 41. Отець Готеровський Лев — крилошанин собору Святого Юра у Львові.

Lacrimae Christi («Сльози Христові», марка вина) — натяк на суто католицькі обряди, які у греко-католицькій церкві тогочасної Галичини почав упроваджувати підсилений єзуїтами орден василіян.

Отець Мільницький Йосиф (1837—1914) — заступник ректора греко-католицької духовної семінарії у Львові. Коли вихованці II курсу, за старим звичаєм, з музикою проводжали до воріт вихованців I курсу на перший іспит, один із них, що був у ролі «писаря», ніби ненароком «черкнув по носі» о. Мільницького, який вибіг у коридор. На захист виключеного через це товариша стали всі інші учасники церемонії, заявляючи, що готові піти з семінарії, якщо ректорат не скасує постанови про виключення. Негожий «поступок», про який ідеться, пов'язаний, імовірно, з участю О. Мільницького у припиненні (тимчасовому) у 1880 р. виходу газети «Рускій Сіонъ» та перебуванням на посаді редактора газети «Галицкій Сіонъ» у 1881—1882 рр., напрямом якої були незадоволені певні клерикальні кола та самі вихованці духовної семінарії.

Алюмни — учні духовної семінарії.

С. 42. «Kółka rolnicze» — польська торговельна спілка, що закладала свої крамниці скрізь по містах, містечках і селах Галичини. Була однією з економічних баз для ведення політики полонізації на західноукраїнських землях.

С. 43. «Товариство педагогічне» — засновано у 1881 р. і приступило до видання книжок для молоді. На 1884 р. активізувало свою діяльність.

...якого Шевченка волить — На м'яко чи на твердо? — Франко іронізує тут над суперечками з приводу українського правопису, які велися в тогочасному суспільстві. Частина галицької інтелігенції, переважно москвофільських поглядів, так звані тверді, обстоювала етимологічний правопис, зокрема літеру «ъ» (йор) (тому й «тверді»). Полеміка торкнулася і творчості Т. Шевченка, зокрема видання його творів, яке саме в той час готувалося — «Поезії» у 2 частинах, «з печатні Ставропігійського інститута» (1-ша частина вийшла друком 1884 р., 2-га — 1885). Франко, прихильник фонетичного правопису, не раз іронізував над супротивниками (зокрема, в «Марші галицько-руських "твердих"» (3, *227*).

Ц. к. прокуратор ...не злупить. — Тобто цісарсько-королівський прокурор не конфіскує.

III. Притча о блудныхъ отцѣхъ.
Отъ Вычосы злоповѣствованная

С. 43. В ы ч о с а — гумористична фігура з «Нового Зеркала», тип сатирика, який таврував негативні риси суспільства.

З б л а з н и с л а в ъ — мається на увазі Станіслав Поляновський, сокальський шляхтич і повітовий маршалок, який любив грати роль приятеля і захисника українського населення у своєму повіті. 15 січня 1884 р., як випливає із тексту твору, до нього прибула делегація священиків белзького деканату із проханнями, зокрема, про підвищення платні.

С. 44. К о в а л ь с ь к и й Тит — греко-католицький священик із Сокальського району, обраний 1883 р. курією поміщиків Жовківської округи депутатом до Галицького станового сейму.

IV. Март

С. 45. «Г о р ж к і ж а л і» — церковна польська пісня, яку співають у Великодній піст на честь страждань Христа, коли він ніс свій хрест на Голгофу.

Т а ф ф е Едуард (1833—1895) — граф, австрійський діяч, міністр-президент австрійського уряду (1868—1870 та 1879—1893 рр.). Очолюючи уряд, спирався на блок національних партій, які представляли інтереси панівної верхівки різних народів Австро-Угорщини.

У н і в е р с и т е т с ь к и й с е н а т — заборонив викладання педагогіки на богословських курсах українською мовою, де українці становили більшість. Цим продовжено тенденцію до згортання тих прав українського студентства (українознавчі предмети, викладання українською мовою), що здобуті у Львівському університеті революційного 1848 р.

К о м і т е т о б и в а т е л ь с ь к и й — заснований за ініціативою кн. Адама Сапіги для ліквідації збанкрутованого Рустикального (селянського) банку у Львові. Ця фінансова катастрофа, що стала тільки одним із багатьох наслідків шляхетського господарювання в Галичині, поставила у скрутне становище 36 000 селян. Хто не був спроможний найближчим часом сплатити позику, тому загрожував продаж майна з торгів (ліцитація). Комітет, створений нібито для порятунку селян, дбав передусім про інтереси магнатів, що своїми паями заснували цей банк.

С. 46. ...т и т у л о м п о р у к и. — Хто хотів одержати позику, мусив унести відповідний пай, а вже ставши пайщиком і членом банку, мав право ручитися за всі зобов'язання банку на суму у п'ять разів більшу, ніж укладений пай.

К р а к і в с ь к и й б і с к у п (єпископ) — Альбін Дунаєвський, один з ініціаторів єзуїтського наступу на греко-католицьку церкву.

Г л у п і (польськ. «głupie») — дурні.

Нагірний Василь Степанович (1847—1921) — архітектор та економіст, засновник і директор ряду кооперативних спілок у Галичині («Народна торгівля», 1883).

«Samorządd» («Самоврядування») — польська газета.

Савчинський Зигмунт (1826—1893) — польський історик та філолог, депутат Галицького станового сейму, провадив активну діяльність у царині шкільництва й освіти. В одній із праць І. Франко писав, що Савчинський, «родовитий поляк», «зробився досить видним діячем у напрямі полонізації наших шкіл» (47, *625*).

С. 47. «Русланъ» — християнсько-суспільний щоденний часопис народовського напряму, виходив у Львові у 1897—1914 рр. під керівництвом О. Барвінського. Орган заснованого О. Барвінським та А. Вахнянином 1896 р. Руського-народного союзу, перейменованого 1911 р. на Християнсько-суспільну партію.

Гушалевич Іван (1823—1903) — український письменник і громадський діяч москвофільського напряму в Галичині, писав так званим язичієм.

Дѣдицкій (Дідицький Богдан; 1827—1908) — письменник, діяч москвофільського напряму, журналіст, історик, видавець і редактор газети «Слово» (1861—1871 рр.).

«Матиця» — йдеться про Галицько-руську матицю, культурно-освітнє товариство в Галичині, що мало на меті нести в народ освіту, засновувати школи з викладанням українською мовою. Засноване у Львові 1848 р. на зразок інших слов'янських матиць, існувало до 1914 р.; за соціальним складом і суспільно-політичними поглядами було різнорідним. З кінця XIX ст. керівні позиції в матиці посіли москвофіли, проте загалом її діяльність відіграла позитивну роль у розвиткові культури в Галичині.

Від довжників банку... — Мова йде про Крилошанський банк, який великими відсотками надаваного кредиту довів до руїни десятки тисяч селянських господарств, а потім збанкрутував.

Іскрицький Олександр — адвокат із Сянока, представник москвофільської партії, депутат сейму з 1883 р. Мова йде про з'їзд делегатів у справі Рустикального банку. Іскрицький не захищав інтереси боржників, проте виступав із пропозицією призначити членам ліквідаційної комісії (Комітету обивательського) місячну плату по 2500 зл. та 1 відсоток від стягненої у боржників суми. Про нього згадує І. Франко у статті «Загальний збір рустикального банку» (44, кн. 1, *344*).

С. 48. Редактор «Дѣла» — Іван Белей, редагував «Діло» в 1883—1902 рр., раніше разом із Франком видавав журнал «Світ» (1881—1882).

Ясєньский (Ясенський Генрик; 1837— ?) — польський поміщик, доктор права, публіцист ліберального напряму, прихильник ідеї колонізації західноукраїнських земель.

Лаврів — монастир василіян у с. Лаврів (тепер Дрогобицького району Львівської обл.). Прийняття жителями с. Гниличок Терно-

пільської обл. православної віри в 1882 р. мобілізувало всі сили польсько-шляхетського світу для наступу на греко-католицьку церкву. Стривожений Рим вирішив у 1882 р. передати польським єзуїтам василіянський монастир у Добромилі для виховання нових кадрів василіян у суто католицькому дусі (так званих реформованих василіян). Весною 1884 р. у польській пресі з'явилися відомості, що й сусідній Лаврів має перейти до рук єзуїтів. У справі окатоличення та ополячування інтелігенції особливо значну роль відігравав і змартвихвстанський (воскресенський) єзуїтський інтернат у Львові.

С. 49. Дольницький Ізідор — сповідник греко-католицької (уніатської) духовної семінарії у Львові, прозваний «бонзою».

...Карлий Альфонзи... — Йдеться про іспанське повстання карлістів, прихильників династії Карла IV, яке вибухнуло в 1876 р. за часів панування Альфонса XII.

V. Цвітень

С. 50. «Трицісарський союз» — «союз трьох царів» (Німеччини, Росії та Австро-Угорщини). Цей союз став болючим ударом для польської шляхти, яка вірила у близьку війну з Росією та відродження шляхетської Польщі за допомогою Австро-Угорщини.

Ряд — тут уряд.

...Горальні «разорить»... — Готувався проект закону про поступову ліквідацію панько-поміщицької монополії на виробництво та продаж горілки.

«Коло» («Koło Polskie») — клуб польських депутатів, що існував у віденському парламенті.

«Пуцівка» — польське — «лайка».

Смалить газети — провадити конфіскації.

«Братство Лойоли» — орден єзуїтів, заснований іспанським теологом Ігнатієм Лойолою в 1534 р.

Грохольський Казімеж (1815—1888) — австрійсько-польський політичний діяч, член австрійського парламенту (1861—1888), очолював Польське коло в державній раді; один із лідерів партії федералістів, що виступала за автономію країв Австрії.

Скапцанів — тобто зійшов нінащо.

Рура — труба, трубка.

Секундо-генітура (успадкування [престолу] другим за часом народження, — з латин.) — Певні кола польської шляхти мріяли про те, що майбутнім польським королем, за умови відновлення шляхетської Польщі (див. «Трицісарський союз»), буде другий, молодший за віком, австрійський престолонаслідник.

...Забуренє епідемічне? — У Львівській духовній семінарії часто виникали конфлікти між прогресивною частиною молоді і керівництвом. Ідеться про випадок, коли вихованці влаштували демонстрацію проти ректора після його проповіді на тему: «Єзуїти — добрі люди».

С. 51. **Отець Кобилянський** — очевидно, мова йде про Йосифа Гжималу-Кобилянського, уніатського священика, відомого своїми публіцистичними виступами в клерикальній пресі. Свого часу його іменем підписано публічний лист з осудженням релігійно-філософського змісту творчості Шевченка та протестом проти надання імені Шевченка реформованому Науковому Товариству (див.: *Франко І.* Містифікація чи ідіотизм // Зібр. тв.: У 50 т. — Т. 36. — С. 44—46).

«Русскій Сіонъ» — періодичне видання єпископа С. Сембратовича, що підтримувало католицько-єзуїтську політику римської курії. У номерах 8—10 за 1884 р. надрукована стаття о. Кобилянського з Підгірок, у якій той писав, що його мусить оминати целібат, оскільки він одружений.

Целібат — безженство священиків. Прийняте в католицькій церкві, на церкву уніатську не поширювалося.

Крилошанин — вища духовна посада. Отець Й. Кобилянський, про якого тут мовиться, врешті її здобув.

Отець Сарніцький (Сарницький) Клим (1832—1909) — чернець, професор богословського факультету, свого часу — ректор Львівського університету, один з ініціаторів єзуїтської реформи василіян. На фольварку в Рясній біля Львова жила на його утриманні «панна Броніслава», що була матір'ю його дітей.

С. 52. ...**Із Юра нашого куренда.** — Тобто церковне розпорядження. Йдеться, зокрема, про заборону митрополичою консисторією (що містилась у соборі Святого Юра) передплачувати цю газету. «Новый Проломъ» більше схилявся до позиції російського православ'я та славлення російського царя, що було не до вподоби галицькій уніатській митрополії. Проте вміщення інформації про загрозу закриття газети, як слідує далі, виявилося провокацією, нібито жартівливою вигадкою («фімфою»), спрямованою на те, щоб здобути нових передплатників.

Патри (латин. «патер» — отець) — попи, йдеться, власне, про ченців-єзуїтів, що з початком 80-х років активізували свою місіонерську діяльність, несучи католицизм на схід.

В Тернополі гамір... — Коли до 80-х років будь-які санітарні роботи на вулицях міст проводилися за рахунок так званого копиткового, тобто за гроші, що їх платили селяни, приїжджаючи на торги в місто, то, за новим законом про дороги, управа міста повинна була притягати до тих робіт своїх громадян або накладати на них окремий для цього податок. Це спричинило гострі заворушення в Тернополі.

О. Жуковський — «реформований» василіянин, вихований єзуїтами в Добромильському монастирі, став ігуменом у Лаврові, що у квітні 1884 р. перейшов під владу єзуїтів.

А в Кракові бреньк... — Бажаючи вбити поліцейського урядовця, який по-шпигунськи вислідкував соціалістів і сімох із них посадив до в'язниці, 17-літній робітник Болеслав Маланкевич кинув бомбу в поліцейський будинок, але бомба розірвалася раніше, і його

самого важко поранило. В будинку ж тільки потріскалися віконні шибки.

С. 53. ...Для Мархвіцького і для Сапіги. — Мархвіцький Здзіслав був куратором Рустикального банку під час його ліквідації, а князь Сапіга — душею ліквідаційного Комітету обивательського. Начальники повітових відділів банку, яких на час ліквідації залишено далі на посадах, збирали в повітах підписи на «адресу вдячності» перед Сапігою і Мархвіцьким, нібито за те, що селянам знижено боргові проценти (за умови сплачення позики до кінця року!).

Високий Замок — гора в околицях Львова, на якій збереглися сліди колишнього замку князя Лева. На ній зберігся курган, насипаний у знак пам'яті про Люблінську унію 1569 р.

...Конституції Третього мая. — 3 травня 1791 р. польський сейм прийняв нову конституцію, зміст якої був спрямований на послаблення політичних позицій магнатів і шляхти, на обмеження феодальної анархії. Згідно з цією конституцією скасовувалася виборність королів і «ліберум вето», Польща й Литва об'єднувалися в одну державу.

Хрунь Микита — образ, створений на сторінках «Зеркала» (див. вище), тип зрадника народу, що за гроші продавав свій голос на виборах. У Сокальському повіті завдяки зрадникам обрано до повітової ради в сільській курії виключно шляхетських кандидатів.

Patryotnik (спотвор. польськ. — патріот). — Так галицькі українці не без гумору іменували прибічників безоглядного відстоювання польської шовіністичної ідеї.

С. 54. ...У Калуші та у Комарні. — У Калуші викрито зловживання в касі громадської ради; в Комарні бракувало 12 000 зл. у касі філіалу Рустикального банку, де касиром був пан Вержбіцький, польсько-шляхетський діяч.

Кевеш — був управителем маєтку, відданого графом Скарбеком для громадських цілей. На основі відомостей, що їх подала «Strażnica Polska», Кевеша знято з посади за хабарництво.

Пілярський Александер — директор львівського комунального банку («Каси залічкової»), втік напередодні загальних зборів товариства, вкравши близько 130 000 зл.

Бобрович Лука — проповідник собору Святого Юра у Львові, прислужник єзуїтів; за допомогою кн. Сапіги видав молитовник латинськими літерами. Не одержавши затвердження церковної влади, поклав, як говорили, своє Imprimatur (друкувати) зі своїм підписом, котрий потім зняв. Як учитель релігії намагався окатоличити українських дітей, навчаючи їх католицьких молитов. У 1886 р. видавав газету «Русь», де розгорнув активну пропаганду католицизмові, потім посідав єпархію.

С. 55. ...Ідемо на віче... — Народне віче у Львові, яке висловило протест проти загарбання василіянських монастирів єзуїтами; відбулося 4. V (н. ст.) 1884 р. в залі Народного дому.

«Gazeta Lwowska» — щоденна газета, виходила протягом 1811—1939 рр. у Львові; до 1918 р. — офіційний урядовий орган.

...Про песі та кінські висьциґи. — Про собачі та кінні перегони.

Шкаралупник — гумористична фігура з «Нового Зеркала». Тип себелюбця, що сторониться громадських справ.

«Reforma» («Nowa Reforma») — шовіністична польська газета, виходила у Кракові 1882—1928 рр., вела розгнуздане цькування Івана Франка.

«Kurjer» («Kurjer Lwowski») — орган польської так званої людової партії. Засуджував єзуїтську мораль і політику о. Сарніцького. З «Kurjer-ом Lwowski-м» протягом довгих років, особливо 1887—1897 рр., співпрацював І. Франко.

С. 56. Матейко Ян (1838—1893) — польський художник. У квітні 1884 р. в залі Народного дому у Львові відбулася виставка двох його картин: «Проповідь Скарги» і «Вернигора». Легендарний Вернигора в польській романтичній літературі XIX ст. — улюблена постать польського національного пророка-месії. Матейко змалював Вернигору в особі українського кобзаря, що у пророцькому екстазі передбачає майбутню велич Польщі.

VI. Май

Липськ — Лейпциг.

Крашевський Йосип Ігнатій (1812—1887) — польський письменник, автор багатьох повістей; за несправедливим обвинуваченням у шпіонажі на користь Франції засуджений у Лейпцигу на три з половиною роки ув'язнення.

Шеля Якуб — польський селянин, ватажок польських селян-мазурів, що 1846 р. повстали проти польської шляхти в Західній Галичині («мазурська різня»); разом із наступом єзуїтів у першій половині 80-х років почалася колонізація українських земель, переважно мазурами. У перші дні травня 1884 р. вони на возах переїжджали через галицьке Підгір'я. Мазури осідали на землях, куплених у поміщиків.

Задвірська читальня — читальня в с. Задвір'я коло Львова. У день її відкриття (15 травня (за н. с.) 1884 р.) туди їздив Франко читати доповідь на тему: «Як у нас знесено панщину».

С. 57. В Копичинцях... — Пересунення громадської дороги, що йшла повз поміщицькі будинки, призвело до сутички між громадянами містечка та бургомістром, який підтримував поміщика. Коли закликана бургомістром жандармерія арештувала одного з міщан, усі інші заявили: «Берете його, беріть же й нас, бо ми так само говорили» і пішли за арештованим до тюрми. Жандармерія почала стріляти і чотирьох городян тяжко поранила.

Слонєвський — повітовий шкільний інспектор у Коломиї, у 1881—1882 рр. видавав газету «Świtło» латинською азбукою з метою ополячування селян.

До Кривча... — С. Кривче Тернопільської обл., де 10—18 травня 1884 р. відбулись єзуїтські місії. Єпископ Сембратович наказав уніатським священикам брати участь у всіх церковних відправах.

...Із Підгаєць... — Єзуїтська політика єпископа Сембратовича викликала протести серед певної частини уніатського духовенства. Так, наприклад, на соборчику Підгаєцького деканату ухвалено висловити недовір'я до редакції «Руского Сіона», а до єпископа звернутися з окремим листом, щоб той розслідував, чи правда те, що пишуть газети про о. Сарніцького. Дехто відмовлявся навіть передплачувати «Рускій Сіонъ».

С. 58. Целебс — неодружений священик (згідно з целібатом). Про ксьондза Сарніцького (див. вище) йшла поголоска, що, будучи формально неодруженим, він мав коханок.

О славо Бучача... — У Бучачі при монастирі василіян здавна існувала початкова й нижча середні школи, де навчались: Антін Могильницький (1811—1873), автор поеми «Скит Манявський» та вірша «Русин-вояк», і польський письменник та журналіст Ян Лям (1838—1886), автор сатиричного роману «Емігрант».

Жак Вінкентій — будучи головою корпорації столярських майстрів у Львові, украв із каси корпорації 1000 зл.

Кульпарків — передмістя (тепер частина) Львова, де знаходиться лікарня для божевільних.

«Народівка» («Gazeta Narodowa») — щоденна польська газета, яка виходила у Львові з 1862 до 1915 р.

Вахнянин Анатоль (Наталь; 1841—1908) — український композитор, письменник, перекладач, один із чільних та авторитетних народовських діячів.

...За руськую школу... — Рада міста Львова на травневому засіданні після доповіді Анатолія Вахнянина нарешті винесла постанову про відкриття з початком наступного навчального року (1884/5) початкової школи з українською мовою навчання. Після закриття 1868 р. так званої греко-католицької школи в Народному домі, 13 000 осіб українського населення Львова не мало своєї національної школи. Боротьба за таку школу тягнулася довгі роки. Ухвала міської ради викликала вибух незадоволення на сторінках польської шовіністичної преси, зокрема «Gazet-и Narodow-oї».

С. 59. Швайггельд (Schweig-geld) — грошова винагорода за мовчання. Коли завершувалося будівництво залізниці Ярослав—Сокаль, виступив польський депутат Камінський із претензіями до генерального підприємця цієї будови, Шварца, на суму 630 000 зл. Ці гроші Шварц повинен був, за умовою, дати Камінському за виклопотання для нього концесії (згоди) від уряду на ведення будови. На судовому процесі з'ясували, що Шварц ці гроші дійсно поклав для Камінського в Лендербанк. Проте вони розійшлися по руках багатьох інших польських депутатів на оплату як їхнього мовчання, так і багатьох польських і німецьких газет. Для того щоб дістати згоду на ведення будівництва, заходів Камінського виявилось недостатньо, ще треба було підкупити багатьох людей і впливову пресу, щоб не виступала в цій справі. Так ці швайггельди допомогли Шварцові стати головним підприємцем, а Лендербанкові, директором якого був граф

Водзіцький, вести фінансування будови. «Kurjer Lwowski» безуспішно закликав інші польські газети внести скаргу за образу честі.

Ш в а р ц — тогочасний львівський банкір.

Л є н д е р б а н к (Länderbank) — львівська філія заснованого у Відні 1880 р. банку для країв австрійської корони.

П л о щ а н с ь к и й Венедикт (1834—1902) — історик і публіцист москвофільського напряму, редактор львівської газети «Слово» (1871—1887). У 1882 р. був засуджений (у процесі Ольги Грабар) за зв'язки з урядовими колами Росії.

С. 60. ...«б р у д н о-р у с с к і й» я з и к... — В одному з номерів «Слова» за травень 1884 р. редакція помістила таку заяву: «От наших подписчиков получаем возваніе, чтобы мы уже с вторым полугодіем начали издавати нашу газету на чистом литературно-русском языке, так як непріятно читается мѣшанина такая не только за границей, но и нашими образованными читателями. В том не можем теперь ничего предпринимати, а только могло бы то послѣдовати с освобожденіем властителя "Слова" г-на В. Площанського, которого с нетерпѣніем выжидаем».

Д о б р я н с ь к и й Адольф (1817—1901) — поміщик із Закарпатської України. З початку 80-х років мешкав у Львові, організовуючи роботу москвофільської партії на користь Росії. Часто бував у Петербурзі. Його метою було реорганізувати москвофільську партію в Галичині для живішої акції на користь Росії, а його син Мирослав, тоді «чиновник для особых порученій» при варшавському генерал-губернаторстві, пробував серед галицьких москвофілів зорганізувати формальну шпіонську службу не тільки для висліджения російських утікачів, званих тоді нігілістами, але також для воєнних цілей...» *(Франко І.* Нарис історії української літератури // Зібр. тв.: У 50 т. — Т. 41. — С. 410).

...у ш е в ц я к а л а м а р... — У зв'язку з розповсюдженням прокламацій соціалістичного змісту, в травні 1884 р. львівська поліція робила труси головним чином у робітників-друкарів. Зроблено трус і в шевця Братра, в якого поліція забрала каламар із чорнилом, мабуть, щоб порівняти із чорнилом якогось рукопису.

К о п е р в а с — сурик, використовують для дублення шкір.

...п р о з' ї з д д у х о в е н с т в а... б р о ш у р у. — Мова йде про конфісковану брошуру під заголовком «Збір відпоручників всего рускаго клиру, відбувавшегося на днях 22 і 23 січня 1884 р. у Львові і его результати. — Освітлено руським попом». (Див. прим. «Отці єзуїти радили» до розділу І цього твору).

VII. Червень

С. 61. П а л ю х Олексій — управитель Народного дому (помер 1884 р.).

О й б у в с о б і л и ц а р... — Ідеться не про Мархвіцького (як подав Франко у своїй замітці під текстом 1910 р.), а про депутата Жигмонта Козловського. В «Ділі» № 63 від 14. VI (н. ст.) 1884 р. вміщена така «новинка»: «Послом [депутатом] до сойму з курії більших по-

сілостей в Сяноці вибраний п. Жигмонт Козловський, звісний спекулянт в ділах залізниць (див. прим. "Швайгтельд" до розділу VI цього твору). П. Козловський перед тим вибором до сойму здавав в Перемишлі справу з своєї польської діяльності в раді державній. Один з виборців, граф Козєбродський, досить припер був п. Козловського до стіни, іменно в ділах залізничних, але князь Адам Сапіга прийшов Козловському на допомогу, сказавши "Schwamm drüber" — на всі спекуляції, швайгтельди і т. п. "Schwamm drüber", — сказав кн. Сапіга — і Козловський став послом до сойму з землі Сяноцької».

С. 62. ...Т а й д а в м а л и н о в о г о с о к у. — Католицька газета «Kurjer Poznański» повідомляла, що єзуїти, запрошені польським ксьондзом до Станіславова на час Великодньої сповіді, охоче відвідували хворих і приносили їм цитрину, малинові та суничні соки. Одна із тогочасних народовських газет додала до цього таке: «Цитринами та... соками вони (єзуїти) здобували собі грубі банкноти (з теплої руки) і будинки (з тестаментів)».

...З а м к н у л и в а с и л і я н и й н а. — Отця Мазурика, учителя Закону Божого, за неморальність.

С. 63. ...р у с ь к и х б е р н а р д и н і в. — Одна з польських газет повідомляла у 1884 р., що Папа дозволив орденові бернардинів приймати до себе також українців-уніатів, доки для них не буде відкрито окремий монастир.

П а н А б р а г а м о в и ч Давид — шляхтич, депутат від сільських громад Львівської виборчої округи до рейхсрату і голова Львівської повітової ради. Йдеться про звіт депутата за свою парламентську діяльність.

С. 64. «Т е р н о п і л ь с ь к и й б у н т» — див. прим. «В Тернополі гамір» до розділу V. Однією з головних причин зазначеного «бунту» стала відмова підприємців-євреїв платити податок за вивіз нечистот.

З а к л а д в а с и л і я н о к — 6-класна школа для дівчат, організована та керована василіянками.

Ц і п а н о в с ь к а Марія — тоді учениця учительської семінарії у Львові. В листі від 4 січня 1885 р. І. Франко писав до неї: «...зізнався я, що своїм стихом у "Зеркалі", де згадане було Ваше ім'я, я зробив Вам прикрість і що Ви грозите авторові, що "буде буря". Коли вона й досі не прийшла, то я думаю, що не можу виразніше показати свого "сокрушенія" і жалю, як просити Вас сам о кару, о ту давно загрожену "бурю"» (48, *520—521*).

С. 65. К о х Роберт (1843—1910) — відкрив і дослідив збудників сибірки, холери, туберкульозу.

Я н з Д у к л і — чернець-бернардин, після смерті (1484 р.) проголошений святим. Колона на честь Яна з Дуклі знаходиться перед костьолом бернардинів у Львові (тепер церква Св. Андрія Первозваного). Львівські бернардини зробили його предметом особливого культу, розповсюджуючи легенду про те, що то він, святий Ян, не дав Хмельницькому в 1648 р. вступити до м. Львова. На липень 1884 р. припадало 400-ліття з дня смерті Яна Дуклі і бернардини влаштували

на честь його пам'яті 8-денне свято, закликаючи до участі в ньому українське населення Львова.

Бернардинська криниця — колодязь, який знаходиться на подвір'ї між костьолом і монастирем бернардинів у Львові. За народними переказами, бернардини під час облоги Львова Б. Хмельницьким в 1648 р. повкидали до колодязя багатьох українських міщан та передміських селян, спочатку повідсікавши їм голови мечами.

VIII. Місяць червень

С. 66. Ой місяцю клятий! — Червень 1884 р. в Галичині пам'ятний великими дощами й повенями.

IX. Липень

С. 67. «Z dymem pożaru» — польський гімн на слова К. Уєйського.

Дукля — містечко, що згоріло в той самий день, коли в костьолі бернардинів у Львові відбувалося вшанування пам'яті Яна з Дуклі.

В Бориславі... — 19 і 20 липня 1884 р. в Бориславі під час робітничого заворушення за наказом групи капіталістів-євреїв поранено більше тридцяти українських робітників.

X. Серпень

С. 68. Гіцкевич Станіслав — бурмістр м. Долина, член повітової ради, директор місцевого філіалу Рустикального банку, звідки вкрав 22 000 зл. Відомий своєю жорстокістю у ставленні до селян.

С. 69. Баранський — староста з м. Долини.

«Прикарпатская Русь» — щомісячний додаток до «Слова» під редакцією В. Площанського. Вийшли тільки три номери в 1885 р.

Дуда Сава — секретар відомого свого часу в Галичині «Общества ім. М. Качковського» москвофільського напряму.

С. 70. Наумович Іван (1826—1891) — громадський діяч і письменник, представник галицького москвофільства. 1882 р. засуджений (у процесі Ольги Грабар) на 8 місяців в'язниці. Вийшов на волю 27 серпня 1884 р.

...единства прозелітом... — Тобто, змінивши попередню позицію, виступив гарячим прихильником єднання (тут: Росії та приєднаної до неї Галичини).

Гіпокріт — нещира, облудлива особа.

Голуховщина — режим намісника графа Агенора Голуховського (1866—1867 і 1871—1875 рр.), що повів сувору шовіністичну політику проти українського народу в Галичині з метою закріплення польсько-шляхетської влади.

...г н и л и ц ь к а б о р б а... — Наумович, «користуючись зі спору громади Гнилички зі священиком із Гнилиць, при помочі довіреного дяка гнилицького Шпондера, довів громаду Гнилички до заяви в Тернопільськім старостві, що переходить на православ'я» (*Франко І.* Нарис українсько-руської літератури // Зібр. тв.: У 50 т. — Т. 41. — С. 410—411).

XI. Притча о фарисеи и мытарѣ.
От Вычосы злоповѣствованная

С. 70. П р и т ч а о ф а р и с е и и м ы т а р ѣ. — Під цими євангельськими образами І. Франко має на увазі постаті Івана Наумовича та Венедикта Площанського (див. вище). Обидва засуджені 1882 р. в процесі Ольги Грабар за зв'язки з урядовими колами Росії. Характерно, що на цьому процесі, який поклав край кар'єрі Наумовича в Галичині, він виступив із польською промовою. Вийшовши на волю, Наумович у 1884 р. виїхав до Києва, де став православним священиком. Постаті цього діяча І. Франко присвятив свої розвідки «Із історії москвофільського письменства в Галичині» (31, *458—480*) та «Двоязичність і дволичність» (Літературно-науковий вістник (далі ЛНВ), 1905).

С. 71. Г а л и л е я — так Франко гумористично називає тут Галичину.

XII. Закінченє

С. 72. М а л и н і в с ь к и й (Малиновський Михайло; 1812—1894), історик і публіцист, священик, один із чільних уніатських діячів. Заборонив видання «Молитовника», складеного народною мовою Іваном Пулюєм, затаїв у себе його рукопис.

З а я ч к і в с ь к и й Йосип (1810—1893) — священик, член львівської «Просвіти», виступав у газеті «Діло».

Р у ж и ц ь к и й Бенедикт (1820—1887) — греко-католицький священик, публіцист, співробітник газети «Слово».

С. 73. І м п е р і а л — тут 15 російських карбованців.

...Н а г а д а в о т ц ю Й в а н у... — тобто І. Наумовичу.

М о л ч а н о в — один зі свідків у процесі Ольги Грабар, який засвідчив, що Іван Наумович одержував гроші («імпер'яли») з Росії.

«О б щ е р о л ь н и ч о - к р е д и т н е» — «Обще рольничо-кредитне заведеніє», або так званий Крилошанський банк, заснований головним чином на капіталі крилошан із собору Святого Юра. — «За сим ідейним банкрутством, яке потягло за собою перехід Наумовича на православ'я і еміграцію його з родиною до Росії, наступило швидко фінансове банкрутство, крах так званого Крилошанського банку, основаного найвиднішими капіталістами москвофільської партії буцімто для рятування селян від жидівської лихви, який, одначе, своєю банковою лихвою довів до маєткової руїни звиш 30 000 селянських родин і нарешті сам опинився перед недобором звиш міліона ринських» (*Франко І.* Нарис українсько-руської літератури // Зібр. тв.: У 50 т. — Т. 41. — С. 409—410).

Є. Б., М. З., М. Б.

[Із хроніки] «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.»

Дня 6 серпня, Коломия

Написана І. Франком хроніка «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.» була задумана як програма мандрівки по західноукраїнському регіоні, що її здійснив гурт студентів із Наддніпрянської та Наддністрянської України влітку 1884 р. Ця вирішова програма з'явилася друком брошурою у Львові того ж року під заголовком «В дорогу!»; тоді ж, у журналі «Нове Зеркало», окремо друкувався пролог до цієї хроніки («Нашим молодим вандрівникам в дорогу!»).

Усі ці матеріали письменник згодом передрукував у збірці «Давнє й нове» — як 8-й розділ циклу «Із злоби дня. Із тридцятиліття 1878—1907», додавши прозову передмову. Згадуючи подію, з якою пов'язане написання твору, автор, зокрема, зазначав, що вона була «коли не першою взагалі, то першою свідомо організованою пробою товариської мандрівки українсько-руської молодіжи... Мандрівка зібрала досить значне число учасників і фактично дійшла в повнім складі до Калуша, потроха під моїм проводом...» Розпочаті роком раніше, такі спільні мандрівки східно- і західноукраїнських студентів стали традицією. Про одну з подібних пізніших мандрівок, 1888 р., згадує В. Самійленко («З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст.»), що був її учасником.

Хроніка входила до складу 20-томника творів І. Франка (Київ, 1952, т. 11). У 3-му томі 50-томного Зібрання творів умищена з купюрою у 16 рядків, що стосувалась опису Коломиї. Купюру здійснено на одному з останніх етапів підготовки тому, про що свідчать спроби пояснення реалій цього фрагмента, які залишилися у тексті коментаря.

В нашому виданні відновлюємо вилучений фрагмент хроніки.

Текст подається за збіркою «Давнє й нове» (с. 235).

С. 75. П о к у т т я — в плані географічному: височина між Карпатами й Дністром на південь від галицького Поділля, у плані територіальному: південно-східна частина сучасної Івано-Франківської обл.

С. 76. П о к у т с в т і м в и д н о... — Автор, дотепно обігруючи етимологію цієї назви, указує на тогочасний факт, що чільні позиції у сфері фінансів і підприємництва, а також у політичному житті (маючи заступництво у Віденській державній раді) займали коломийські мешканці єврейської національності.

...д р у к а р Б і л о у с... — Мова йде про Михайла Білоуса (1838—1913), видавця із Коломиї. Серед його видань — відома збірка поезій Ю. Федьковича у трьох випусках (1867—1868), передрук поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка (1893); також готував масові видання розважального та релігійного характеру, зокрема «Небесний лист», «Руський сонник» та ін. Видавець і редактор газети «Русская рада».

Колоритну характеристику цього діяча подано у повісті Михайла Павлика «Пропаший чоловік» (розділ VIII). Йдеться, зокрема, про його молодечі літа, про часи, коли носив він «козацьке вбранє». «По-козацьки... ходив в Коломиї Михайло Білоус, страх гарячий тогді козак, — а тепер, синку, дивися: Білоус наплював на своє українолюбство, плював в "Руській раді" й на народ, і взявся друкувати листи з неба та продавати тому ж опльованому ним народові». Повість М. Павлика вперше друкована 1878 р., тобто оцінка Білоуса у колі Франкових однодумців склалася ще за кілька років перед появою коментованої хроніки. Слід, утім, зауважити, що Франко у своїй хроніці відходить від інвективно-викривального тону при змалюванні цього персонажа.

«Русская рада» — газета, орган москвофілів, виходила в Коломиї у 1871—1893 рр.

У Франковій хроніці у розділі «Дня 19 серпня. Сокільська скала» згадується поет Юрій Федькович, що на той час жив у Чернівцях, та вміщена алюзія на баладу останнього «Сокільська княгиня» (із циклу «Дикі думи»). Цікаво, що в архіві Франка (ф. 3, № 1615, с. 697) зберігається поетичний текст, який є очевидною варіацією до восьми останніх рядків згаданого розділу хроніки. Наводимо цей рукописний, досі не друкований текст:

За Гейним Федькович наш пісню зложив
За чудну Сокільську княгиню,
Що вабить керманичів з тої скали,
І всі вони топляться, гинуть.
Глядіть же, щоб вир так і вас не пожер,
Як, бачу, Федьковича тоже,
Що повістей чудних з народа уже
Не пише... пожалься лиш, Боже!..
Но чей не прикує, молодці, і вас
До каменя вража урода,
А то ще було би у гарний так час
Вандрівки лишать такой шкода.

Текст записано почерком, який неможливо визнати за почерк Франка, орфографія тексту також не відповідає правописним нормам, які сповідував на той час Франко. Разом з тим навряд чи можна рішуче відкинути думку про причетність Франка до авторства цього тексту. Скоріш усього, це міг бути (уже безпосередньо на місці, в урочищі перед Сокільською скалою) Франків експромт на ту ж тему, записаний кимсь із учасників мандрівки. Вислів «з народа ...» тут означає «з життя народу».

М. Б.

[Із циклу] «Гімни й пародії»

Січовий марш. Уперше надруковано в газ.: Новий громадський голос. — 1905. — № 30. — 12.X. — С. 237. До збірки «Давнє й нове» увійшов як 3-й номер циклу «Гімни й пародії», твір уміщено

на с. 258. Під текстом Франко подає довідку, але припускає в ній помилки щодо часу написання та місця першої публікації твору: «Написано в Бергометі 1906, друковано тоді ж у коломийськім "Поступі". Передруковую тут із окремого видання "Січовий співанник", Коломия, 1910, стор. 7—8».

«Новий громадський голос» — український громадсько-політичний і літературний двотижневик. Виходив у Львові в 1904—1906 рр.

Новітні гайдамаки. Вперше надруковано в журн.: Поступ. — 1903. — № 42. — 17(30).X. — С. 1—2, під назвою «Народна пісня під нинішню гарячу днину». У збірку «Давнє й нове» твір увійшов як останній, 6-й номер циклу «Гімни й пародії», уміщений на с. 261—263.

Написання цієї поезії продиктоване загостренням українсько-польських відносин у багатьох сферах громадсько-політичного й економічного життя, навіть у культурній та освітній (наприклад, маніфестація студентів Львівського університету 1901 р. проти необмеженого домінування польського елемента в навчальному процесі).

Коментар до вірша спіткала така ж курйозна доля, як і довідку про М. Білоуса (див. вище). Він залишився на с. 419 3-го тому Зібрання, хоча сам вірш до тому не потрапив.

«Поступ» — український науково-популярний тижневик. Виходив у Коломиї в 1903—1905 під редакцією Я. Весоловського, А. Веретельника, О. Гринюка.

С. 78. Мазури — велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі. У часи Франка (особливо за окупаційного польського режиму в міжвоєнне двадцятиліття) використовувалася для колонізації українських земель у Галичині.

Є. Б., М. З.

[ІЗ ЗБІРКИ]
«ІЗ ЛІТ МОЄЇ МОЛОДОСТИ»

До Зібрання творів у 50-ти томах не увійшло три вірші книги «Із літ моєї молодости»: «Наперед!», «Хрест», «Коляда». Подаємо їх за вид.: *Із* літ моєї молодости: Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874—1878. — Львів, 1914.

Наперед! Уперше надруковано в журн.: Друг. — 1875. — № 21. — 1(13).X. — С. 489—490, за підп.: *Дженджалик.* Передруковуючи твір у збірці «Із літ моєї молодости», Франко, крім модернізації правопису, українізації лексики та вдосконалення стилю, вдався до деяких ком-

позиційно-смислових змін. Зокрема, усунув строфу, що була п'ятою. Синтаксично вона пов'язана з первісним варіантом четвертої строфи, тому подаємо обидві:

Таж юности кріпке рам'я,
Як грому, сила єй, —
Огнистий хрест, то єй знам'я,
А хто ж, хто проти ней?

Єй рам'ям світ хотів валить
Міцкевич господин, —
Ним ми, най сам Міцкевич зрить,
Днесь Польщу розвалим!

Два останні рядки вірша початково виглядали так:

От днесь на Русі Польщі ніт,
Ми днесь ю розвалим!

У «Передньому слові» до збірки Франко зазначав: «Випускаю їх [поезії. — *Упоряд.*] у світ у поправленій та язиково підчищеній формі, не зміняючи, одначе, їх змісту». І все ж наведені вище уривки свідчать про те, що вслід за їх усуненням зникав своєрідний рефренний перегук між п'ятою та кінцевою строфами першої редакції. А це пом'якшувало антиміцкевичівський пафос вірша, згладжувало радикальну програмову конкретику останнього рядка. Другий рядок останнього катрена в збірці Франко супроводив приміткою: «Натяк на ентузіастичну строфу в Міцкевичевій "Odzie do młodości":

Hej ramię do ramienia! Wspólnymi łańcuchy
Opaszmy ziemskie kolisko!
Zestrzelmy myśli w jedno ognisko,
I w jedno ognisko duchy!
Dalej z posad, bryło świata!
Nowymi cię pchniemy tory,
Aż spleśnialej zbywszy kory
Zielone przypomniesz lata*.

(Пор. Dzieła Adama Mickiewicza, Wydał dr. Henryk Biegeleizen, t. IV. Lwów, 1893, cm. 22)».

* Гей! Рамено до рамена! Землю навкруг
Обвиймо руками, браття!
Думи зістрільмо в спільне багаття
І в спільне багаття — дух!..
Встань же, брило, з ями світа,
На колії нові пора;
Як злізе з тебе плісняви кора,
Згадаєш зелені літа.

(Пер. Д. Павличка).

«Д р у г» — літературно-громадський журнал, орган студентського товариства «Академический кружок». Виходив у Львові (1874—1877), спершу — під редакцією москвофілів, а з початку 1877 р. — І. Франка та М. Павлика, які перетворили його в орган демократичної молоді драгоманівського спрямування. Згодом через переслідування властей «Друг» почергово трансформувався в «Громадський друг» (1878), «Дзвін» (1878), «Молот» (1878).

А. Ф.

Хрест (Вірш написаний як привіт митрополитові Йосифу Сембратовичу в день його іменин д[ня] 26 грудня 1875 іменем питомців руської духовної семінарії у Львові). Про історію публікації твору дає уявлення примітка, якою Франко супроводив його текст у збірці «Із літ моєї молодости» (Львів, 1914, С. 23—24): «Сей вірш був друкований у друкарні Товариства імени Тараса Шевченка під зарядом Фр. Сарницького у Львові весени р. 1875, без підпису автора п[ід] з[аголовком] "Стих в честь Его Високопреосвященства кир Іосифа Сембратовича, митрополита галицького, архиєпископа львівського і проч. і проч. в нарочитий день тезоіменія 26 декемврія 1875 (7 січня 1876) в чувстві искреннійшей благодарности і ізрядного почитанія питомцями гр. к. ген. семінарії львовской предложений". Сей вірш я написав на просьбу питомців, передану мені о. Василем Давидяком, який, приготовляючи його для друку, поробив у моїм рукописі деякі зміни. Тут подаю його в поправленій формі з перводрука (формат 4-to, карток непагінованих 4, титул і текст у обвідках, власність Національного музею у Львові). За визичення примірника складаю подяку Вп. бібліотекареви того музею д-ру І. Свєнціцькому. В бібліографії І.Е. Левицького сей друк не зазначений».

В останньому твердженні Франко помилився, оскільки у праці І. Левицького «Галицко-русская библиография XIX ст. Дополненная русскими изданиями, вышедшими в Венгрии и Буковине (1801—1886)» (Львів, 1895, т. II, с. 588, рубрика «Публикации, вышедшие в гг. 1861—1886, без поставления года печати, а которых год издания невозможно мне было с точностью определить», № 3342) вірш згадується. Рідкісний примірник першодруку і нині зберігається в бібліотеці Національного музею у Львові.

Подається за збіркою «Із літ моєї молодости».

С а р н и ц ь к и й Франц — польський видавець.

Д а в и д я к Василь (1850—1922) — український громадсько-культурний діяч, священик москвофільської орієнтації. У 70-х роках — студент Львівської духовної семінарії, член «Академического кружка» і редколегії «Друга». Через нього Франко надсилав для публікації в «Друзі» свої перші твори. У 48 т. Зібрання творів у 50 томах надруковано п'ять листів Франка до Давидяка (від 13 травня 1874 р. по 3 липня 1875 р.). Листи Давидяка до Франка не збереглися, за винятком одного — від 22 червня 1904 р.

С в є н ц і ц ь к и й Іларіон (псевдонім — Святицький; 1876—1956) — український філолог, мистецтвознавець, історик української

мови. З 1913 р. — приват-доцент, із 1939 р. — професор Львівського університету. Організатор (1905) і директор (до 1952) Національного музею у Львові, заснованого і фінансованого А. Шептицьким.

Левицький Іван Омелянович (1850—1913) — український бібліограф. Автор праць: «Галицко-русская библиография XIX столетия» (у 2 т.), «Галицько-руська бібліографія за роки 1772—1800», «Українська бібліографія Австро-Угорщини» (у 3 т.), а також грунтовного біографічного лексикона «Прикарпатська Русь в XIX в. в біографіях і портретах її діятелей...», підготованого в рукопису, з якого вийшла друком лише частина. Франко пильно стежив за діяльністю Левицького, використовував і рецензував його покажчики, захищав перед тими, хто закидав ученому, «що його біографії — то, властиво, не біографії, а купи сирого матеріалу, наваленого особливо в нотах, інколи і в тексті, без критики, без синтези, без проби якоїсь характеристики». Всупереч таким оцінкам Франко зазначав: «Нехай тільки матеріал буде цінний, певний і багатий, усе інше можна дарувати. А з сього погляду, власне щодо певності і багатства зібраного матеріалу, належиться д. Левицькому повне признання» (47, *244*).

Сембратович Йосип (1821—1900) — галицький митрополит (1870—1882). Пієтет Франкового ставлення до нього невдовзі замінили сатира й іронія. У галереї образів його поемки «Дума про Маледикта Плосколоба» (1878) митрополит фігурує як «старець Божий Митро Полита, Що ума не набрався через довгії літа, Всі книжки, крім Псалтирі, бракує, День і ніч Богу алілую ликує». У «Нарисах з історії української літератури в Галичині» (1888) Франко пише, що Сембратович був «дещо більше римляни[ном], ніж австрійц[ем]», але «українцем-патріотом не був...» (27, *135*). А в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) окреслює межі митрополичої діяльності Сембратовича двома віхами: на «вході» — ініціюванням «організації численних місій для проповідування тверезості» (41, *348*), що виявилося «стелею» громадських зусиль галицького духовенства та його лідера у 70-х роках XIX ст.; на «виході» ж — розплатою за москвофільські симпатії, оскільки з митрополичої столиці Сембратович у 1882 р. мусив зрезигнувати після гучного процесу над москвофілами А. Добрянським та О. Грабар, що звинувачувалися в державній зраді (41, *420*).

А. Ф.

Коляда (Руським господарям). Уперше опубліковано у зб.: Баляди і роскази. — Львів, 1876. — С. 27—32. Згодом І. Франко вмістив поезію до збірки «Із літ моєї молодости», Львів, 1914. — С. 99—107, за номером 28. Під текстом вірша зазначено: «Писано в Дулібах коло Стрия д[ня] 24 грудня 1875».

Порівняно з першодруком текст твору має деякі зміни. У збірці «Баляди і роскази» читаємо:

А де упаде єї сльозонька,
Там тобі стане зимна керниця,
Там тобі срібна річка поллється.

.....
Бистрії річки водами грають,
В поході військо моє спиняють.
Шумні дуброви густо ся стелять
І моє військо в поході спиняють.

По всьому текстові другої редакції цієї поезії Франко провів такі лексичні зміни: «Ту» — «тут», «єї» — «її», «керниця» — «криниця», «дуброва» — «діброва», «вздихне» — «зітхне», «найшла» — «знайшла» та ін.

Подається за збіркою «Із літ моєї молодости».

А. Ф.

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

1875

Поезії пахарськії. Про наявність у спадщині І. Франка циклу із двох віршів «Поезії пахарськії» вів мову С. Щурат у своєму дослідженні «Рання творчість Івана Франка» (К., 1956). При цьому з вірша «Орач» процитовано останні дві строфи, рядки 37—44 (с. 136), а з вірша «Пісня борони» — рядки 29—36, 49—60, а також чотири рядки рефрену, що міститься на початку і в кінці твору (с. 136—137). У книзі С. Щурата назва циклу помилково зазначена як «Пісні пахарськії».

Орієнтовне датування циклу можна, вважаємо, встановити за його розміщенням на сторінках рукопису. Ця одиниця збереження, якій присвоєно номер 210 (за актом від 10 січня 1950 р.) — об'ємний зошит, що за формою є, власне, рукописною книгою-«перевертнем» у твердій обкладинці. Записи, як це нерідко характерне Франковим рукописам, зроблено з обох боків від обкладинки (тобто умовно «з початку» і «з кінця»). З одного боку записи розпочато драмою «Три князі на оден престол» із авторським датуванням 1874 р., після ще двох творів (перекладів) записано незакінчену драму «Славой і Хрудош» (із зазначенням на початку твору дати: року 1875) та незакінчену поему «Ольга», яку текстологи орієнтовно датують 1875 р. Потім ідуть записи, на думку дослідників, університетських лекцій (відомо, що Франко почав відвідувати університет із вересня 1875 р.). Записи з іншого боку зошита (умовно — «з кінця») розпочинаються «Поезіями пахарськими» на перших чотирьох сторінках, датування відсутнє. За ними у зошиті слідує початок поеми (за авторським визначенням: «повість») «Самійло Кішка» (автором недатована), переклад «Лірічного інтермецо» Г. Гейне («Пролог» якого став «Прологом» першої поетичної збірки Франка «Баляди і роскази»), переклади українських народних пісень німецькою мовою, вірші «Арфярка», «Рибак серед моря» та переклад одного вірша О. Толстого. Останні три твори із названих також увійшли до збірки «Баляди і роскази». З них «Рибак се-

ред моря» має чітке датування: 2/6 76, тобто цей вірш написаний практично при складанні й друкуванні збірки, яка, як відомо, з'явилася у світ у червні 1876 р. Можливо, «Поезії пахарські», як твори меншого об'єму, могли бути написані, із занесенням на тильні сторінки зошита, у перерві роботи над поемами та драмами, починаючи вже з періоду написання драми «Три князі на оден престол». Утім характер орфографії та почерку більше співвідносить запис цього циклу із текстами творів 1875 р. Цим роком орієнтовно й датуємо «Поезії пахарські».

Варто зазначити, що цей зошит (рукопис № 210), очевидно, на якийсь час випав із поля зору письменника: принаймні готуючи наприкінці життя збірку «Із літ моєї молодости», а далі й кілька корпусів своїх доти недрукованих оригінальних поетичних творів та перекладів, Франко не залучив жодного твору з рукопису № 210. Цим можна пояснити й долю «Поезій пахарських», які, на наш погляд, мали становити інтерес для Франка як цілком оригінальні документи його ранніх художніх пошуків.

1. Орач. Публікується вперше. Подається за автографом (ф. 3, № 210, с. 1—2).

С. 90. З д р у х о т а н а — від: друхотати, тобто трясти, товкти, термосити (діалект.).

2. Пісня борони. Публікується вперше. Подається за автографом (ф. 3, № 210, с. 2—4).

С. 92. П е т р о с в я т и й... П а в л о с в я т и й — першоапостоли, персонажі, найчастіше Петро, народних повір'їв, легенд, апокрифів, що виникли як синтез народної творчості українців та прищеплюваного християнського віровчення. Святий Петро, як правило, виступає мудрим і дотепним посередником між людьми та Господом (див. записану І. Франком «Людську повістку о св. Петрі», ф. 3, № 219, арк. 12—12 зв.), в міру суворим, проте людинолюбним суддею.

М. Б.

«Чого ви, братья, засумовалися?..» Твір із рукописної спадщини Франка (ф. 3, № 258). Одиниця збереження — аркуш паперу, складений удвоє по вертикалі (таким чином виникло дві вузькі смужки-аркушики) і заповнений так, що містить 4 сторінки тексту. Автограф твору «Чого ви, братья, засумовалися...» вміщено на внутрішніх сторінках зазначеного аркуша (с. 2—3).

Назви немає, датування відсутнє. Датується орієнтовно 1875 р.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

«Ой сіяє золотом сонце праведне...» Як і названий вище, твір входить до тієї ж одиниці збереження рукописної спадщини Франка (ф. 3, № 258, с. 3). Записано слідом за попереднім на с. 3 згаданого рукопису. На початку вірша «Ой сіяє...» зазначення римською цифрою: «І». Після його закінчення зазначення: «ІІ», проте подальші записи відсутні. Все це може наводити на думку, що на с. 2—3 автогра-

фа № 258 записано початок якогось не озаглавленого більшого твору (можливо, циклу віршів чи поеми), у якому «Чого ви, братья, засумовалися...» мало бути своєрідним вступом, а «Ой сіяє золотом сонце праведне...» — розділом першим. Апробовуючи в даному творі виклад, дещо схожий на стилістику думи або билини, автор, можливо, мав за мету в розділах твору показати, як «діди-прадіди» (зазначені у вірші «Чого ви, братья, засумовалися...») вели боротьбу проти зла й насильства, ще починаючи із княжих часів, і цим стали за приклад для сучасних авторові молодих борців.

Датується орієнтовно 1875 р.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

Дочка мельника. Твір із тієї ж одиниці рукописної спадщини І. Франка (ф. 3, № 258), автограф його записано на сторінці, зазначеній франкознавцями-текстологами як с. 1.

«Дочка мельника» є в рукопису другим номером циклу-диптиха, озаглавленого «Два трупи». При цьому номером першим (цикл розпочинається на с. 4) мав бути спочатку твір «Добош», якого тут записано лише два рядки (закреслені):

Ой Бескид шумит, — веснов пишаеся,
Ой в Бескид на лови Добош збираеся.

Після цього під першим номером уміщено баладу «Керманич», яка друкувалася у першій Франковій збірці «Балади і роскази», згодом — у збірці «Із літ моєї молодости». Факт уміщення «Дочки мельника» у названий цикл може мати значення для інтерпретації цього твору: що за «два трупи криваві і сині», які побачив мельник, персонаж цього твору (мова про це — в останній його строфі)? — мельникової дочки та її коханого, лісоруба (як виходило б із автономного розгляду балади), чи трупи лісоруба та того «керманича» (із першого твору), який розбився, гонячи «дарабу» Черемошем?

Балада «Дочка мельника» написана, як і «Керманич», найімовірніше, 1875 р. Усі три згадані тут твори — «Керманич», «Дочка мельника» та «Добош» — дають підстави твердити, що на поезію раннього Франка мали вплив творчість Ю. Федьковича (можливо, й С. Воробкевича) та поезія німецького романтизму.

«Дочка мельника» з якихось причин випала з поля зору І. Франка, він за життя не звертався до цього твору (хоча можна припустити, що в іншому випадку міг би вмістити його в збірці «Із літ моєї молодости» чи завести у корпус недрукованих творів, який готував у 1914—1916 рр.).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 95. С в і ч а — річка на Західній Україні, права притока Дністра, бере початок у Горганах, тече на північний схід по території Івано-Франківської та Львівської обл.

М. Б.

1877

До себе самого. Міститься у фонді рукописів І. Франка (ф. 3, № 245). Автограф записаний синім чорнилом на вузькій смужці паперу (розміру приблизно А 4, перерізаного по вертикалі).

Твір не закінчений ні графічно (після останнього слова в автографі стоїть кома й тире), ні за змістом: очевидно, далі мав бути виклад роздумів Франкового героя про той «тягар», який звалює на людину «природи власть» — найімовірніше, могла йти мова про любовні почуття в біологічному сенсі, або ж про цілий комплекс чинників, якими природа засвідчує свою владу над людською істотою.

Почерк і тогочасна орфографічна орієнтація автора дозволяють датувати твір орієнтовно 1877 р.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

1878

«В горю, гризоті і бідности...» Вперше текст незакінченого твору, ймовірно, поеми, що починається рядком «В горю, гризоті і бідности...» і не має авторської назви, фрагментарно і непослідовно надруковано на сторінках (с. 30—43) монографії О.Г. Мельниченко «Невідомі автографи Івана Франка» (К., 1966). Повністю текст твору в тому вигляді, що відомий на сьогодні, опубліковано у вид.: Записки НТШ. — Т. CCCL. — Львів, 2005, у тексті статті Л. Чернишенко «Про незакінчені поеми Івана Франка, знайдені на сторінках книжок його бібліотеки».

Твір написаний І. Франком на початку 1878 р. під час його першого ув'язнення, що тривало від червня 1877 р. до березня 1878 р. Першу частину «В горю, гризоті і бідности...» (18 чотирирядкових строф) письменник записав олівцем на сторінках 99—101 журналу «Отечественныя записки» (1877, липень); продовження твору (36 чотирирядкових строф), що починається рядком «[Х]уртовина замела...» — на с. 548—550 журналу «Вѣстникъ Европы» (1877, жовтень). Примірники журналів з автографом твору зберігаються в особистій бібліотеці І. Франка (№ 504 та № 554). При оправленні журналів окремі рядки тексту було зрізано.

Можна припустити, що «В горю, гризоті і бідности...» — це перше втілення пізніше розроблюваного Франком задуму твору, притчевого за жанром, морально-філософського за змістом, у ще «сирому» недовершеному тексті. Сюжет твору запозичено з апокрифічних легенд, що побутували тоді в народі. Про ангела, покараного Богом і скинутого на землю за непослух, І. Франко чув ще в юнацькі роки (див.: листи І. Франка до М. Драгоманова від 25.02.1892 р. та 5.04.1892 р. — Т. 49. — С. 319, 328). Важко сказати, що послужило безпосереднім поштовхом до написання оригінального твору — можливо, паралелі з власного життя або якась розповідь однокамерників, а може, книжка Г. Ясенського (Nędza na Rusi / Skreślił Dr. H. Jasieński.

— Lwów,. 1877; наявна в особистій бібліотеці письменника, № 415), рецензію на котру він у той час писав, адже в ній також йшлося про бідування українського народу. У квітні 1878 р. І. Франко повернувся до цього ж сюжету, втіливши його у більш досконалому творі під назвою «Наймит (поема з народних переказів)» (ф. 3, № 211, С. 3—7 з кінця; опубліковано: 4, *387—395*). Проте й цей поетичний текст залишився недописаним.

Текст твору в усьому наявному обсязі публікується вперше, за вказаним автографом.

Л. Ч.

«Посеред дворян і маґнатів...» Як і попередній, твір уперше в наявному обсязі опубліковано в тому ж томі Записок НТШ у тексті статті Л. Чернишенко. Работу над твором, що за жанром також, імовірно, мав бути поемою, Франко розпочав під час тюремного ув'язнення. У вигляді, в якому дійшов, твір заголовка не має, починається рядком «Посеред дворян и маґнатів...» і складається з двох частин (перша — 40 чотирирядкових строф, друга — 8). Він записаний автором на початку 1878 р. на 701—703 сторінках вже згадуваного «Вѣстника Европы» (жовтень, 1877; особиста бібліотека І. Франка, № 554). При оправленні журналу 21 рядок тексту (в тому числі й початковий) було повністю зрізано. Але певна можливість для відстеження сюжету даного твору залишилася.

З інших творів, зокрема поетичних, відоме сповнене поваги ставлення Франка до єврейського народу. Очевидно, подібну ідею мав утілювати й даний твір. Беручи теми з єврейського життя, як і з будь-якого іншого, письменник прагнув бути об'єктивним, толерантним до представників усіх національностей. «Я тільки це й так змалював, що я бачив і пережив; і як я розумів, і що завжди старався в жидові, так само як у змальованому мною українцеві, полякові, циганові, бачити й малювати людину й тільки людину», — писав І. Франко у статті «Мої знайомі жиди» (Мозаїка. — Львів. — 2001. — С. 337).

Подається за вказаним автографом.

Л. Ч.

1879

«Прискали пречисті звуки...» Твір із рукописної спадщини І. Франка. На його існування та, зокрема, на наявність у ньому віршової цитати із Г. Гейне свого часу вказував франкознавець Я. Ярема у статті: Іван Франко і творчість Генріха Гейне // Радянське літературознавство. — 1960. — № 1. — С. 23. Твір не входив у жодне із досі здійснених видань. З якихось причин виявившись поза увагою Франка за його життя, цей твір на час, коли розпочалася робота із систематизування архіву поета, окремими мотивами та ідеями, що засвідчують Франкову симпатію до християнського віровчення та виповідь зворушення культовим дійством, уже не міг не викликати остороги упорядників, котрі були змушені обсяг публікованої спадщини вписувати в ідеологічні настанови доби.

Вірш не закінчений. Змальовано переживання й роздуми героя — учасника церковної відправи, особистості неординарної, яка не може й не бажає сліпо наслідувати сточуючих у своєму духовному житті. Роздуми ці складні: з одного боку, наявна атеїстична теза, за якою герой не вірить в існування Христа як реальної особи, як «Божеської натури», з усіма пов'язаними з цим подіями, як-от: розп'яття та чудесне воскресіння Сина Божого (зразки такого вільнодумства виявляються у цілому ряді статей І. Франка, див. т. 45 та ін.), з іншого боку, — герой з пієтетом приймає те людинолюбне почуття, яке, за його переконаннями, лежало в основі вчення Христа. Очевидно, розвиток думки про «Божеську любов» мав становити продовження цього твору.

С. 111. ...п о б о ж н е є б а ж а н є Н е п о б о ж н о г о п о е т а... — Так характеризуються далі цитовані (у перекладі самого Франка) чотири рядки з вірша Г. Гейне «Уночі в каюті» («Nachts in der Kajüte») циклу «Північне море», збірки «Книга пісень».

Публікується вперше, за автографом (ф. 3, № 293).

М. Б.

1880

«В скаженій натузі мільйони...» Вперше 5 перших строф цього уривка, який, очевидно, був закінченням якогось більшого твору, опубліковано у вид.: Літературна спадщина: Іван Франко. — Вип. 1. — К., 1956. — С. 26. Варто зазначити, що публікація цього уривка в «Літературній спадщині» неповна, публікаторами опущено 6 останніх строф, очевидно, з кон'юнктурних (для того часу) міркувань ідеологічного порядку.

На нашу думку, той пафос піднесення і той стиль розлогого поетичного узагальнення, які є домінувальними в цьому уривкові, характеризують ставлення автора до зображуваного явища як філософічно виважене, але й водночас не позбавлене гостроти, суттєво необхідної для твору художнього, емоційного. Поет, особливо далекий тут від дріб'язковості докору й «викриття», бачить «Давидове плем'я» у перших лавах сучасної боротьби за «твоє і моє». Навряд чи підтримуючи зміст такого дезінтегративного змагання особистостей і народів, поет подивований його грандіозним розмахом, і передає передусім це своє враження. В окремих інтонаціях, зокрема й «апокаліптичних», уривок зіставний з іншими творами Франка, де є розробка старо- і новогебрейських легенд, взагалі ідея «богообраності», месіаністичного покликання якогось народу («Самбатіон», «Асиміляторам», «Мойсей»).

Зберігся автограф (ф. 3, № 231, с. 7), що містить 11 строф по чотири рядки. Датування: 20/V. Є підстави цей твір, як і інші твори вказаного рукопису, які, згідно із зазначенням під їх текстом, написані у квітні—червні, датувати 1880 р.

У повному обсязі друкується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

«О грішна душенько, отсе...» Вперше надруковано у вид.: Літературна спадщина. Іван Франко. — Вип. 1. — С. 25. Зберігся автограф (ф. 3, № 231, с. 3—4), з якого здійснювався першодрук.

Зазначений автограф є фрагментом, як доведено, рукописної збірки віршів, очевидно, підготовлюваної Франком у 1880 р. до друку (ряд творів із неї пізніше увійшов у збірку «З вершин і низин»). Рукопис становить 4 списані з обох боків аркуші, з них два середніх (відповідно до нумерації сторінок, даної текстологами-франкознавцями) є, власне, лише верхніми половинками цілих аркушів, так що середина коментованого вірша, яка містилася на нижній половині 3-ї сторінки, відсутня, на 4-й сторінці міститься його закінчення (починається рядком «Очистить тя з гріхів і кар»).

Вірш «О грішна душенько...» входить номером VI до складу більшого циклу, назва якого не відома, змістом же його є прижиттєві прикрості героя-вільнодумця та, очевидно, його смерть; при цьому поет з елементами гумору та іронії описує спроби «паночників» здійснити передсмертний обряд над його «грішною душею». У даному вірші гумористично відтворено напучувальну промову сповідальників, котрі лякають «душеньку» Божими карами, закликають смиритися перед Богом, сповідатися і покаятись (ця тема, також не без прийомів комізму, пізніше розгорнута Франком у поемі «Страшний суд», 1906).

Початок вірша «О грішна душенько...» (8 рядків, до рядка «Він зломит, наче тростину» включно) було видрукувано у т. 2 Зібрання творів. Проте не подано останнього рядка цієї початкової частини («Страшний наш пан Біг для гордих»), яка, на нашу думку, правильно відчитана упорядниками «Літературної спадщини», як і не подано другої частини (11 рядків) — чи то через недогляд, чи тому, що упорядники, не вловивши заданої автором стильової тональності, могли надто буквально зрозуміти ці рядки (які за умови такого розуміння, звичайно ж, могли входити у конфронтацію із принципами войовничого атеїзму, що ідеологічно домінував на час видання 50-томника).

Подається за автографом.

М. Б.

«Я жить буду і думать, працювати...» Записаний у зошиті № 214, на с. 107 з початку. Вгорі над текстом зазначення: «VI», що дає підстави розглядати твір як шостий циклу «Будущий золотий вік», у котрому, за задумом автора (нереалізованим), два перших твори становили перекладені ним уривки з поеми П.Б. Шеллі «Прометей розкутий» за назвою «Нове чоловіцтво» та «Обновлена земля» (див. 12, *645—648*), третій—п'ятий відсутні.

Сонет «Я жить буду і думать, працювати...» є оригінальним твором І. Франка, написаним, орієнтовно, у 1879—1880 рр. Виклад у ньому ведеться від імені молодої жінки. Життєвим прообразом героїні цього твору могла бути, найбільш імовірно, Анна Павлик (1855—1928), літератор, громадський діяч. Наприкінці 70-х років вона кілька разів зазнавала арештів, звинувачувана у пропаганді посту-

пових ідей. Була другом і соратником І. Франка. Свого часу Франко гадав одружитися з нею, про що свідчать його листи до її брата, М. Павлика, датовані серпнем та кінцем жовтня 1880 р.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

«Раз була страшенна повінь...» Міститься в рукописному зошиті № 214, с. 115—116 з початку.

Текст без заголовка. Внизу під ним зазначення: «I» (перший розділ?). Тобто можна припустити, що даний текст мав виступати преамбулою до якогось більшого твору із кількома розділами, що не був написаним. З невідомих причин поет не вважав за потрібне його продовжувати.

До кого звернена ця преамбула? Це могла бути особа не надто освічена, але така, що займає помітне становище в громаді (публічно відомі й певні факти біографії цього діяча) та з претензією на «естетизм» у світогляді й на власну поетичну творчість.

Зміст притчі, яку автор вичитує у Ґете, допускає таке тлумачення: вирішуючи звичайну справу, не варто закликати на допомогу величезні сили чи звертатися до осіб із надмірним упливом, позаяк таке втручання позбавляє справу смислу або ж призводить до діаметрально протилежних результатів.

Ймовірно, адресатом цього віршового звернення був О. Партицький, якому адресовано сповнений обурення лист І. Франка, написаний у кінці жовтня 1880 р. з приводу рецензії в журналі «Зоря» на Франкову повість «На дні» (див. 48, *245—251*).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 115. «Раз була <...> Поки риби ще скипіли» — вільний переклад епіграми Й.-В. Ґете «Bei einer großen Wassersnot...» (1814) із циклу «Politica».

На млі — на млі ока (фразеол.), тобто миттєво, враз.

М. Б.

«Вечір! Вечір! Сонце сіло...» Вперше частину цього твору опубліковано у т. 2 Зібрання творів, с. 453 (у розділі «Уривки»).

Зберігся автограф цього твору — у зошиті № 214, с. 118—119 з початку. У першодрукові наведено лише сторінку 118 автографа. Упорядники 50-томника не зауважили закінчення цього твору на с. 119, де міститься уривок (початок) пісні «Плине качур по Дунаю...» Саме цю пісню, за сюжетом твору, тихо наспівує рекрут; на факт звучання пісні вказують авторські слова третьої строфи твору («...в куті десь під стіною Чути голос там за мною...»). Слова цієї народної пісні імпліковано у текст оригінального поетичного твору, якому вони, зрештою, й надають смислової завершеності.

Те, що уривок пісні органічно входить до складу твору, а не є звичайним фольклорним записом, засвідчує, по-перше, наведення лише восьми перших рядків пісні (яких є достатньо для окреслення ситуації героя, котрий цю пісню виспівує), тоді як Франкові вона була відома в повному обсязі (записана ще 1880 р., збереглися три її за-

писи Франком, див.: Народні пісні в записах Івана Франка / Упоряд. О.І. Дея. — К., 1981. — С. 218—219, 313), по-друге, відносною жанровою витриманістю тієї частини рукопису, де міститься даний вірш (а саме — призначення її для оригінальної й перекладної поетичної творчості), по-третє, графічним оформленням цього уривка з пісні (його взято в лапки, в кінці поставлено три крапки).

Пісня «Плине качур по Дунаю...» належала, очевидно, до улюблених Франкових пісень. Саме цей її фрагмент, який наведено у даному віршеві, письменник цитує й пізніше — в оповіданні «Дріада», 1905 (викроєне з певними змінами із незакінченої повісті «Не спитавши броду», 1886, у тексті якої героїня співає інші строфи пісні).

У повному обсязі твір друкується вперше, за вказаним автографом.

1882

Pieśń o uobywateleniu żydów. Уперше надруковано в журн.: Зеркало. — 1882. — № 17. — 1 вересня. — С. 133, за підп.: *Мирон****. У паралельній колонці вміщено вірш «Воронізація» (див. 3, *246—248*), присвячений тій же темі асиміляції.

Подається за першодруком.

М. Л.

«Часи погані йдуть тепер, мій сину!..» Записаний разом із віршем «Пантруйся, сину, тих людей, що слово...» як друга частина диптиха у зошиті № 214, на с. 77 з кінця.

Вірш «Пантруйся, сину...» вже друкувався, вперше — у т. 13 двадцятитомника (К., 1954), вміщено його також і в т. 2 п'ятдесятитомного Зібрання творів (у розділі «Додатки», підрозділ «Уривки», хоча твір має досить завершений вигляд і самостійний зміст), на с. 457—458. Тимчасом вірш «Часи погані йдуть тепер, мій сину...» у п'ятдесятитомник не потрапив. Вірш не закінчений.

Обидва вірші диптиха становлять вислів отверезувального погляду, спроби зайняття скептичної позиції поета з приводу тогочасних подій у галицькому суспільстві і навіть у світі. Такий настрій озивається у творчості Франка пізніше, у збірках «Semper tiro» та «Із днів журби».

Публікується вперше, за вказаним автографом (ф. 3, № 214).

С. 120. ...в процесі Ольги Грабар — Ідеться про судовий процес над групою чільних москвофільських діячів, до складу якої входили А. Добрянський, його дочка О. Грабар, І. Наумович, В. Площанський, О. Марков та інші, обвинувачувані австрійським урядом у державній зраді. Ольга Грабар була головною із звинувачуваних, їй інкримінували таємні відносини з міністерством внутрішніх справ Росії. Процес розпочався 12 червня 1882 р. Суд присяжних Ольгу Грабар виправдав. Разом з тим цей процес означив кризу у москвофільському русі. «Хоча значних політичних злочинів їм не доказано, — зазначав пізніше І. Франко, — позасуджувано їх лише за менші

проступки, то проте судова розправа в цілій повноті виявила ідейне банкротство і моральну гниль, що розвельможнилися були в тій партії» (41, *409*).

...при слідстві о Естері Солімосси. — Йдеться про щезнення навесні 1882 р. молодої дівчини Естери Солімоссі, християнки за віросповіданням, з угорського міста Тиса-Есляр. Мешканці міста висунули звинувачення місцевій єврейській громаді у ритуальному вбивстві дівчини. Розслідування справи супроводжувалось арештами діячів цієї громади та, з іншого боку, превентивними заходами проти єврейських погромів.

...антисемітські конгреси... — Мова про нову хвилю антиєврейських настроїв, що з початком 80-х років XIX ст. піднялась у багатьох країнах Західної Європи, Польщі та Росії й була зумовлена невдоволенням різних суспільних груп фактом посилення позицій у політичному й економічному житті осіб єврейської національності. Так, у 1880 р. «Товариство захисту ремісників» у Відні збиралося під гаслами «проти розносників товару та євреїв». Поширення набуває в цей час сам термін «антисемітизм» (фігурує в назві журналу 1880 р. «Zwanglose antisemitische Hefte»; у 1881—1882 рр. у Парижі виходить журнал «L'Anti-Juif»). У 1882 р. відбувся І Міжнародний антиєврейський конгрес у Дрездені, на який зібралось близько трьохсот представників з Німеччини, Австро-Угорщини й Прибалтики.

...про російську Конституц'ю вісти... — Ймовірно, автор мав на увазі певні процеси у напрямку впровадження деяких демократичних свобод у Росії, що велися з кінця 70-х років і пов'язувалися передусім з діяльністю ліберала за переконаннями міністра внутрішніх справ М.Т. Лоріс-Мелікова. У програмі його реформ було запровадження представницьких зборів як органа, що повинен мати певну законодавчу владу. З убивством 1 березня 1881 р. царя Олександра II й інтронуванням його наступника Олександра III всі такі реформи були рішуче припинені.

...війна єгипська... — Йдеться про політичне протистояння, а далі й військові дії в Єгипті у 1881—1882 рр. Початок цим подіям поклав виступ частини єгипетської армії на чолі з полковником Ахмедом Орабі (згодом став бригадним генералом і здобув титул паші) проти турецького адміністративного засилля. Виступ військових підтримала частина великих землевласників та значні верстви народу. Визвольному рухові, що його очолив Орабі-паша, протистояли політичні кола Англії та Франції, які дбали про економічні й фінансові інтереси в цьому регіоні. Один з кульмінаційних моментів єгипетських подій — спровоковане зіткнення мусульман із християнами в Александрії 11 липня 1882 р., що стало початком англійської воєнної інтервенції; 14 вересня 1882 р. англійськими військами взято Каїр.

М. Б.

Посвята Михайлові Петровичу Драгоманову. Вперше надруковано в кн.: Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Ґете: Часть перша. —

З німецького переклав і пояснив Іван Франко. — Львів: Заходом редакції «Сьвіта», 1882. — С. III—IV. У частині тиражу вірша немає. На с. III — тільки назва рубрики «Переднє слово». У примірниках, де вірш є, рубрику вміщено на с. V — безпосередньо над початком тексту переднього слова. Отже, відсутність «Посвяти...» — не поліграфічний брак. Її або знято у процесі друкування книги, або (що ймовірніше) Франко просто скористався вільним листком і вирішив його заповнити (аналогічно в майбутньому з'явиться на світ знаменитий пролог до поеми «Мойсей»).

Подасться за цим виданням.

С. 120. Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, літературний критик, фольклорист, історик літератури і громадський діяч. Після закінчення у 1863 р. Київського університету працював у цьому закладі на посаді доцента. Звільнений у 1875 р., емігрував до Швейцарії, де видавав збірник «Громада» і заборонені в Російській імперії твори українських письменників. Великої популярності здобув доповідями на захист української літератури, переслідуваної російським урядом (Париж, 1878; Відень, 1881). Згодом переїхав до Софії, де до смерті працював професором університету.

Драгоманов — автор таких вагомих у публіцистиці, літературознавстві та фольклористиці праць, як «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873—1874), «Малорусские предания и рассказы» (1876), «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1879), «Нові українські пісні про громадські справи» (1881), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893—1894), врешті — «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство» у 4 томах (1889—1907).

Ставлення І. Франка до Драгоманова було неоднозначним і непослідовним (як, зрештою, непослідовністю відзначалися і погляди самого Драгоманова). З одного боку, Франко захоплюється ідеями мислителя, високо цінує його доробок (найкращі твори Драгоманова «запевнили йому місце між визначними публіцистами XIX віку»), присвячує йому ряд своїх праць (зокрема «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова»). З іншого, полемізує з ним (іноді занадто гостро), відверто відмовляється виконувати його поради, а по смерті Драгоманова — навіть осуджує його: «Реасумуючи все, що лишилось мені в пам'яті з його впливу, я сказав би, що він не був для мене батьком, добрим, ласкавим і вирозумілим на хиби поводирем, а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болюче цвігав мене. Се була важка школа, тяжча, як у дрогобицьких василіян» (лист до А. Кримського від 26 серпня 1898 р.). Під час загострення хвороби І. Франка, за його спогадами, мучив «дух Драгоманова», скручуючи йому руки дротом, б'ючи по них молотком тощо (*Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка. — Львів, 1999).

«Посвята Михайлові Петровичу Драгоманову», власне, відбиває одну з Франкових оцінок діяльності мислителя, висловлену майже із синівським захопленням.

Р. Ч.

1883

На смерть бл[аженної] п[ам'яті] Володимира Барвінського дня 22 січня (3 лютого) 1883 року. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1883. — № 9—10. — 27 січня (8 лютого). — С. 3. Зберігся автограф — листівка 1883 р. із пізнішою правкою рукою І. Франка. За цим джерелом твір подається (№ 232, с. 55—58).

У примітці до вірша зазначено: «Стих сей, печатаний окремо, був роздаваний на похороні бл[аженної] п[ам'яті] Володимира Барвінського». Тут мається на увазі зазначений окремий відбиток, виданий редакцією «Діла» тоді ж таки (Львів, 1883, 4 с.).

Факт публікації та гучного резонансу вірша об'єктивно означав те, що Франко пішов на примирення з народовцями. Це викликало негативну реакцію серед радикалів. У листі від 11.II.1883 М. Павлик скаржився М. Драгоманову: «<...> Франко написав за своїм підписом оду до Барвінського, що роздавалась на похороні (на 3 ст. 9 і 10 [номерів]), в котрій зве його «батьком», «другом», «братом» і годиться з його програмою! І це вже після розмови зо мною про це діло! Я опять говорив з ним серйозно, — та годі, він якось-то думає, що добре. Казав би я, що матеріальний стан його змушує до того, так ні...» (Переписка М. Драгоманова і М. Павлика (1876—1895). — Чернівці, 1911. — Т. 4. — С. 138). Через місяць (лист від 20.III.1883) Павлик повідомляв Драгоманову про зміну Франкового ставлення до свого кроку: «Думаю, все-таки, що робити з Франком, бо інакше він пропаде принципіально. Він дуже кається, що нечиста сила скусила його написати Б[арвінськ]ому стихи, і лист його до мене в тім згляді був такий отчаянний, що мені совісно було послати його Вам» (там само). Криза, однак, не була такою безпросвітною, як це здавалося Павликові, і владналася поверненням Франка до його первісної думки. Річницю передчасної смерті колишнього редактора «Діла» він зустрічає поезією «Спом'янім!», а в листі до Уляни Кравченко від 4—5.II.1884 повідомляє, що був «на вечерку за Барвінського» і навіть виявився там у центрі уваги. Це, звісно, не могло подобатися Драгоманову, який неодноразово закидав Франкові, що у «поступках» народовців прибуває і його вини. Особливо з часу «панегіриків Барвінському». Не погоджуючись, у листі від 10.V.1884 р., Франко резюмував: «Про панегірик Барв[інському] я вже писав Вам давніше і не думаю й нині скидати з себе вини, хоч вона, по моїй думці, значно зменшується тим, що 1) Барв[інський] при всіх своїх особистих хибах все-таки в Галичині зробив багато і значно причинився до розрушення інтелігенції і народу, — а 2) що похорон його був такою маніфестацією, при котрій, по моїй думці, треба було всім народовцям стати прикупі, щоб коло одного прапора згромадити якнайбільше сили» (48, *433—434*).

Перипетії довкола вірша актуалізовано ще раз у 1906 р., проте вже з опозиційного Драгоманову та Павликові — народовського — боку. Брат покійного, Олександр Барвінський, видав у Львові брошу-

ру «З останніх десятиліть XIX віку» (1906), де в гострій формі полемізує з окремими твердженнями однойменної статті І. Франка, що побачила світ у т. XV ЛНВ за 1901 р. Зокрема, Франкову тезу про те, що руська молодь 60-х років «лише на словах училася любити Русь», Барвінський відкидає показом жертовності її тогочасних представників, які мали за взірець критикованих Франком народовців. «А що й від таких проводирів, як Вол[одимир] Барвінський, могла молодіж дещо ідеального і хосенного одержати, засвідчив сам д-р Франко в своїм творі "На смерть Володимира Барвінського, дн. 22 січня (3 лютого) 1883"» (*Барвінський О.* З останніх десятиліть XIX віку. — Львів: Накладом редакції «Руслана», 1906. — С. 22). Далі автор брошури наводить вповні «сей забутий вже всіма вірш», після чого дає такий коментар: «В поетичнім творі виявляє звичайно поет свої почування, а хоч вони висловлені в поетичній формі, все ж в них відсвічується життєва правда. Отже й наведений твір д-ра Франка треба вважати виразом як не поглядів і переконань сучасної суспільности, то бодай особистих почувань автора. Як же ж погодити сі почування і погляди д-ра Франка з 1883 року з його власними поглядами, висловленими в "Л[ітературно]-н[ауковому] вістнику" з 1901 р. про Володимира Барвінського? Може на се дехто відповісти, що се що іншого поезія, та що іншого наука чи там дневникарська розвідка. Се правда, але лише вчасти, бо й поезія не повинна бути брехнею, а дзеркалом дійсного життя, а тим більш у д-ра Франка, котрий себе вважає реалістичним письменником, хіба що він в 1883 р. писав сей вірш так, як ремісник робить що-небудь на замовлення. Що д-р Франко протягом двох десятків літ змінив свій погляд про Вол[одимира] Барвінського, се пояснюємо собі також відомою загально обставиною, що він на ювілею п. Михайла Павлика звеличав свого друга колишнього і головного помічника в радикальних змаганнях гарячою промовою, жертвував навіть на його фонд 100 к[орон], а небавом опісля того знищив його в "Л[ітературно]-н[ауковім] вістнику"» (там само, с. 24—25).

Незважаючи на цю критику, Франко залишився при своїй думці, бо 1910 р. у збірнику «Молода Україна» ще раз опублікував працю «З останніх десятиліть XIX віку».

Барвінський Володимир (псевдоніми — Барвінок Василь, Ришмидинов та ін.; 1850—1883) — український громадський діяч, публіцист і письменник. Один із лідерів народовського руху. Засновник і перший редактор «Діла». Поки газета не стала на ноги, працював на ентузіазмі, не отримуючи платні. Перевтома загострила сухоти, від яких передчасно помер. Могила Барвінського знаходиться у найпочеснішому місці Личаківського цвинтаря у Львові — на самому початку головної алеї (поруч поховано М. Шашкевича). Перу Барвінського належать такі повісті, як «Скошений цвіт», «Сонні мари молодого питомця», оповідання «Безталанне сватання», що його Франко схарактеризував як «недокінчену, а під зглядом вибору предмета не зовсім щасливу повість» та ін. І хоча в цій прозі помітно критику окре-

мих сторін життя галицького духовенства, системи освіти у семінаріях, мотиви захисту прав жінки тощо, загалом Барвінський був прихильником реалізму, що не прагне зазирати в найпотаємніші закутки суспільного і приватного життя людей, а подає його, кажучи словами Франка, «заокруглено». З цієї причини Барвінський у 1876 р., займаючи пост редактора «Правди», відхилив Франкове оповідання «Лесишина челядь», із критикою за «нещасний натуралізм, що псує ідилічне враження». 1879 р., рецензуючи альманах «Молот», гостро засудив статтю Франка «Література, її завдання і найважніші ціхи». Барвінський не прийняв головних тенденцій «Молота», що, на його думку, полягали в «натуралізмі» й «соціалізмі», однак не відмовляв молодій генерації у праві дієво відгукуватися на нові суспільно-літературні поклики доби, тільки застерігав од «вибуялості й крайності». Повістю Франка «Boa constrictor» щиро захоплювався.

Барвінський Олександр (1847—1927) — український педагог, історик, громадсько-політичний діяч у Галичині. Брат В. Барвінського. Один з ініціаторів невдалої спроби знайти компроміс між українцями та поляками на ґрунті австрійської державної ідеї, що увійшла в історію під назвою «нової ери» і завзятим противником якої був Франко. Великою заслугою О. Барвінського є запровадження в українських школах фонетичного правопису, чого досягнув, скориставшись високим членством у Крайовій шкільній раді (у підручниках, теж завдяки Барвінському, почали вживати «соборний» термін «українсько-руський»). Автор двотомної «Історії української літератури», один із найактивніших діячів Товариства імені Шевченка, що за його участю перетворене у Наукове Товариство.

...а небавом опісля того знищив його в Л[ітературно]-н[ауковім] віснику. — Йдеться про статтю Франка «Михайло Павлик. Замість ювілейної сильветки» (ЛНВ, 1905, кн. 3, с. 160—186), у якій він спростував численні спроби створити навколо імені Павлика німб борця-мученика. При цьому Франко не лише переглянув трактування колізій Павликового життя, що домінувало в збірнику, виданому на честь ювіляра, а й висміяв його, а подекуди зробив дуже вагомі закиди. Наприклад, звинуватив у безгосподарному використанні коштів, призначених для друку часопису «Народ», що, на думку Франка, прискорило смерть його доброчинника М. Ковалевського. Павлик надзвичайно образився, у ще гострішій формі відповів колишньому товаришеві статтею «Пан Іван Франко супроти мого 30-літнього ювілею» (Діло, 1905, № 56—57) і повернув йому тих 100 корон, про які згадує О. Барвінський.

Р. Ч.

«O miłości...» Вперше, у прозовому запису, надруковано у вид.: *Кравченко Уляна.* Спогади учительки. — Коломия, 1936, у тексті нарису «Перший рік практики». Передруковано у вид.: *Кравченко Уляна.* Вибрані твори. — К., 1958. — С. 374. Письменниця, розповідаючи про свою дружбу з Франком, наводить цей чотиривірш — іронічно-співчутливий відгук, що написав Франко на обкладинці наданого йо-

му для читання листа (власне, збірки віршів) свого часу закоханого в неї колеги на прізвище Супрун (ім'я не встановлене).

Зберігся зазначений лист Супруна із написом І. Франка (відділ рукописів і текстології ІЛШ, ф. 132, № 208). Лист написано польською мовою (хоча його автор, за свідченням Уляни Кравченко, був українцем), він містить любовні зізнання автора та перемежається віршами закоханого. Усе послання Супруна займає 41 сторінку (остання становить уже передній бік задньої обкладинки). На передній сторінці обкладинки — чотири рядки напису І. Франка, зроблені чорним чорнилом. Під ним — зазначення олівцем рукою Уляни Кравченко: Бібр[ка] 1883. Бібрка — на той час село, тепер місто Перемишлянського району Львівської обл., в якому вчителювала Уляна Шнайдер (1860—1947; у літературі виступала під псевдонімом Уляна Кравченко).

В українському перекладі Тараса Кознарського чотиривірш Франка має звучання.

Серце страсті
Рвуть на часті.
Хто позаздрить
Цій напасті.

Франкознавці Іван Денисюк та Валерій Корнійчук у своїх публікаціях «Подвійне коло таємниць» (Дзвін. — 1990. — № 8. — С. 126 — 133) та «Невідомі матеріали до історії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя» («Записки НТШ». — Т. 221. — Львів, 1990), ідучи за твердженням Уляни Кравченко, що «сліди перечитання» Франком наданого нею листа Супруна «лишилися в "Зів'ялому листі"», роблять спробу встановити перегук ряду висловів листа Супруна з окремими образами й сюжетними мотивами «Зів'ялого листя». У тексті цих публікацій міститься й цитований вище переклад Т. Кознарського, а також встановлено дату гостювання Франка у Бібрці в Уляни Кравченко та, відповідно, написання зазначеного поетичного відгуку. 14 грудня 1883 р.

Подається за вказаним автографом.

М. Б.

«Не красота й не доброта твоя...» Твір із рукописної спадщини Франка, вміщений у записній книжці № 193, с. 10 з кінця. За датованими текстами, внесеними у це джерело (зокрема, вірш «Твої очі, як те море...», «Ревіли, гриміли гармати...», «Я й забув, що то осінь холодна...» та ін.), його записи в цілому відносять до 1883—1884 рр. Твір не завершений. Очевидно, виникнення цих рядків можна пов'язувати з тими ідеями поглибленої розробки теми взаємин статей, ряд яких (ідей) утілено в циклі «Зів'яле листя» другого видання збірки «З вершин і низин» (1893) та згодом збірки «Зів'яле листя» (1896).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

«Вікном надвіяв вітер ми...» Як і попередній, твір належить до рукописної спадщини Франка. Вміщений у записній книжці № 193, с. 73 з початку. Орієнтовно можна датувати 1883 р. Зміст цього вірша дозволяє припустити, що поет його міг розглядати як можливий епілог до «першого жмутка» «Зів'ялого листя», проте і в збірці «З вершин і низин», й у збірці «Зів'яле листя» цьому виразно ліричному, емоційно наснаженому творові місця не знайшлося, що не може не виступати суттєвою характеристикою стратегії художнього задуму, а може, й усієї Франкової поетики, сповідуваної на той час: поет, уникаючи акцентування заголовного образу, надав перевагу більш опосередкованим і варіативним засобам висловлення провідної ідеї твору.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

1884

Спом'янім! (В перші роковини смерти Володимира Барвінського). Вперше надруковано в журн.: Нове Зеркало. — 1884. — № 3. — 1(13).II. — С. 1, за підп.: *Живий.* Вірш супроводить відтиск із зображенням В. Барвінського на смертному одрі.

Подається за першодруком.

Р. Ч.

З галицької менажерії. Банк рустикальний. Вперше надруковано в журн.: Нове Зеркало. — 1884. — № 3. — 1(13).II. — С. 4, за підп.: *Мирон****, як текстівку до карикатури із зображенням величезного Вса constrictor-a, котрий поглинає людей на тлі карти Галичини (див. ілюстративний матеріал до тому). Удав символізує так званий Рустикальний банк, що, видаючи позички, перетворював селян у своїх боржників, а відтак за борги ліцитував їхні господарства. Жорстоку механіку такої «допомоги» розкрила О. Кобилянська в оповіданні «Банк рустикальний».

Подається за першодруком.

Р. Ч.

Пісня Швінделеса Пархенбліта. Вперше надруковано в журн.: Нове Зеркало. — 1884. — № 2. — 15(27).I. — С. 4, за підп.: *Мирон****.

Подається за першодруком.

С. 125. Швінделес Пархенбліт (від: der Schwindler — шахрай, das Parchenblüt — попсована кров (нім., ідиш)) — постійний персонаж «Нового Зеркала», поряд з Микитою Хрунем, Шкаралупником, Patriotnikom, єзуїтами («Лазуїти»), москвофілами («Мы»), сільськими політиками Реєнтним та Войтовичем, д-ром Вичосою, Золотим хлопцем, Луцем і Процем, Лизуновичем тощо. У кривому дзеркалі свідомості цих людей — представників різних політичних угруповань, національностей, соціальних прошарків, характерів — систематично в пародійній формі відбиваються актуальні події суспільного життя Галичини тих часів. На кожного з них заведено спеціальні рубрики, ілюстровані графічними шаржа-

ми пера К. Устияновича, наповнювані переважно сатиричними діалогами, монологами, жартівливими сценками, епіграмами, саркастичними репліками, загадками. Час від часу згадані персонажі стають дійовими особами карикатур, уміщуваних на останній сторінці кожного числа видання. Образ Швінделеса Пархенбліта — захланного, убогого і «лояльного» хасида — не єдиний у сатиричній галереї «Нового Зеркала», до якого звертався Франко.

«Нове Зеркало» — див. коментар до хроніки «Сучасний літопис».

Р. Ч.

Швінделес Пархенбліт. Уперше надруковано в журн.: Нове Зеркало. — 1884. — № 3. — 1(13).II. — С. 2, за підп.: *Мирон****.

Подається за першодруком.

С. 128. Вай, що крику наробило У газеті руській «Діло» Ксьондз Качале із Шельпак... — Мається на увазі стаття С. Качали «З Шельпак» («Діло», 1883, № 146). Тут у гострій полемічній формі критиковано угодовські настрої греко-католицьких священиків о. Дудикевича та о. декана Стеткевича, які підтримали ідею надання стипендії одному підгаєцькому учневі з метою утримання його в інтернаті змартвихвстанців. С. Качала нагадує, що аналогічна безпечність у минулому, коли українських дітей віддавали на навчання в єзуїтські школи, призвела до відчуження шляхти і міщанства від рідного народу. Тепер же «інтернати змартвихвстанців мають відчужити від нього духовенство», в чому не полишає сумніву відверта політична зорієнтованість цього чину. «Тактика тая сама і метода, що у єзуїтів, тож і наслідки не можуть бути інші». Стаття викликала гучний резонанс у духовних і світських колах. Єпископ-адміністратор С. Сембратович, якому здалося, що нею зачеплено інтереси унії, викликав автора до Львова давати пояснення. На захист старенького і хворого священика-патріота постала громадська думка. Так, у великій редакційній статті «О[тець] Ст. Качала а митр[ополичий] ординаріат» («Діло», 1884, № 10) народовці заявили, що «не против унії, але против тих, що підтинають у нас корінь унії, виступив о. Качала в своїй знаменитій дописи, знайшовшій такий щирий одклик в цілім руськім духовенстві і народі».

Франкова пародія — один із голосів на підтримку автора статті.

Качала Степан (1815—1888) — греко-католицький священик, український політичний і громадський діяч у Галичині. Один із засновників товариств: Галицько-руська матиця, «Просвіта», Товариство імені Шевченка. З 1861 р. обирався послом до Галицького станового сейму та віденського парламенту. Автор праць із політичної історії України та Польщі.

Р. Ч.

Швінделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад. Вперше надруковано в журн.: Нове Зеркало. — 1884. — № 5. — 1(13).III. — С. 2; № 6. — 15(27).III. — С. 2; № 7. — 1(13).IV.

С. 2; № 8. — 15(27).IV. — С. 2; № 10. — 15(27).V. — С. 2; № 14. — 15(27).VII. — С. 2; № 15. — 15(27).VIII. — С. 2, без підп.

Журнальна публікація твору не завершена.

Того ж року у Львові (накладом редакції «Нового Зеркала») твір вийшов друком окремою брошурою із указуванням імені автора («Написав Іван Франко») та з ілюстраціями К. Устияновича. За інформацією дослідників, у брошурі вміщено лише півтора друкованого аркуша цього твору і в світ не випущено. У відділі рукописів і текстології ІЛ (ф. 3, № 2315) зберігається примірник брошури, що обривається на 24-й сторінці (6-й розділ поеми, рядок: «Waj, то Дибик, смерть моя!»). Чи існували наступні сторінки і чи вміщено на них закінчення твору — досі не відомо.

Подається за текстом брошури, продовження — за публікацією у «Новому Зеркалі».

Р. Ч.

«Строфи». «Дурний подібний до вола...» Вперше надруковано в журн.: Глобус. — 1926. — № 13. — С. 278.

Передруковано у т. XVIII тридцятитомного видання (Х., 1929, с. 179) та в т. 11 двадцятитомника у корпусі приміток до циклу «Строфи» збірки «Мій Ізмарагд» (с. 509), як один із творів, що мають змістову й жанрово-стильову подібність до «строф», уміщуваних І. Франком у збірках «Мій Ізмарагд» та «Давнє й нове». Поряд надруковано «строфу» із початковим рядком «Скупий волів би свого м'яса», яка при житті автора також не друкувалася. Але якщо останній твір потрапив у п'ятдесятитомник (2, *487*, примітки до «Мого Ізмарагду») в ролі «варіанту» вірша «Скупий — не пан своїх засіків повних...», то коментований твір, ймовірно, через недогляд, місця на сторінках п'ятдесятитомника не знайшов.

Можемо стверджувати, що змістом твору є перевіршування сутри 152 із «Дгаммапади» («Слово про закон», входить до буддійського канону).

Зберігся автограф твору (ф. 3, № 193, с. 78 з кінця), датований: 14.III.1884.

Подається за автографом.

М. Б.

1885

Pobożne wzdychanie do teki ministeralnej jwp Euzebjusza Czerkawskiego. Вперше надруковано в журн.: Нове Зеркало. — 1885. — № 6.—5(27) березня. — С. 3, за підп.: *Мирон****.

Подається за першодруком.

Черкавський Євзебій (1822—1896) — у спомині «Як це сталося» Франко характеризує Черкавського як «українця родом, польського шовініста за пристрастю і політика за професією». Черкавський був учителем, а з 1855 — інспектором та референтом шкільних

справ у Галицькому сеймі. Також викладав педагогіку у Львівському університеті. Франко слухав його лекції і відгукувався про них як «про тяжке пережовування мертвої книжкової вченості, про це рабське додержання друкованих зразків і словесних формул» (34, *372—373*). 1898 р. побачив світ літопис життя і діяльності Черкавського, доведений лише до 1870 р. (Див.: *Skórski A.* Euzebiusz Czerkawski. Jego życie I działalność pedagogiczna. Przyczynek do historyi rozwoju szkolnictwa w Galicyi. Zesz. I. — Lwów, 1898). Франко прорецензував його, подавши розгорнену сильветку постаті Черкавського: «Русин з роду і один з головних діячів полонізації галицьких шкіл, один із батьків того систему, що спиняє успішний розвій нашої національности у Галичині, не дождався і, мабуть, не дождеться повної і на широкім тлі часу й обставин змальованої біографії. Русини покрили його пам'ять заслуженою погордою <...>.

Інтересний факт: Черкавський у поч. 60-х років серед поляків мав славу завзятого германізатора; не лише польські патріоти в Кракові кинулися на нього з палицями та з окриками "Kijem Niemca!" — і у Львові польська молодіж робила йому котячі серенади та вибила вікна. Русини вчасно зрозуміли його ліпше і вважали полонофілом, а опублікована русинами книжка "Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage" ["Руська вимова і письмо" (*нім.*). — *Упоряд.*] уперве відкрила польській публіці очі, що той ненависний їй ніби германізатор — властиво гарячий поборник інтересів польщини. Сам Черкавський у своїх споминах стверджує, що від часу опублікування сеї книжки опінія серед поляків почала звертатися на його користь.

Як краєвий інспектор гімназіяльний мав Черкавський славу надмірно острого і вередливого урядника, був пострахом молодіжі й учителів. Як професор університету він не визначався нічим, не мав ніякого впливу на молодіж, був урядником, а не вчителем, та й ученість його була якась мертва, бюрократична. <...> Русини, яких він завзято й систематично поборював і в соймі, і в Раді державній, платили йому за се сердечною ненавистю; мірою її може служити епіграма, зложена з приводу наділення його ордером:

Że Czerkawski krzyżyk dostał,
Nie dziwuj się kmotrze:
Dawniej wisiał łotr na krzyży,
A dziś krzyż na łotrze»

(Записки НТШ. — 1902. — Т. 48. — Кн. 4. — С. 31—32).

Переклад епіграми звучить так:

Що Черкавський отримав хрестик,
Не дивуйся надто, куме:
Раніше висів розбійник на хресті,
Нині — хрест на розбійникові (*польськ.*). — *Упоряд.*

М. Л.

Кантата на вечір О.Я. Конiського. Вперше надруковано в журн.: Українська школа. — 1926. — № 13/14. — С. 12, у тексті статті В. Щурата «Іван Франко й тайні кружки в академ[ічній] гімназії у Львові».

«Кантата...» написана Франком для урочистого вечора, який культурні кола Львова організували 22 січня 1885 р. на вшанування 25-річчя письменницької діяльності О. Конiського (втім на той час письменник уже мав майже 27 років досвіду в літературі, оскільки його перші твори видрукувані в «Черниговских губернских ведомостях» у 1858 р.).

Олександр Якович К о н и с ь к и й (1836—1900) — український письменник, громадський діяч і педагог. Автор численних поезій, прозових і драматичних творів, літературно-критичних оглядів української літератури. Його перу належить перше фундаментальне дослідження біографії Т. Шевченка («Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя», 1898—1901).

І. Франко завжди в цілому високо оцінював подвижницьку культурну діяльність Конiського (хоча й указував на окремі художні прорахунки в його творчості, на ті чи інші сумнівні кроки у громадській і політичній діяльності). Франко був автором надрукованого в 1-й книзі ЛНВ за 1901 р. відгуку на смерть О. Конiського, передусім звертаючи увагу на «40 літ невпинної, многосторонньої літературної праці» письменника. «Його енергія, — зазначав Франко, — сила волі і невсипуща трудолюбність змушують до подиву навіть тих, хто не раз не згоджувався на напрям його роботи. В хвилях тяжкого занепаду українського слова і українського духу він не раз бував майже одиноким незломним, бував «гласом вопіющим во пустині». А в хвилях оживлення і розповсюдження українського руху він усе стояв в першій лаві робітників. Справі рідного слова він присвятив своє перо; справі розбудження українського духу віддавав свої сили й свої помисли...».

Шанобливе ставлення Франка до постаті цього діяча відбилося у брошурі «Про житє і діяльність Олександра Конiського» (Львів, 1901), зрештою, в самому факті її написання І. Франком, цілому ряді згадувань творчості Конiського у Франкових літературно-критичних працях (наприклад, «З останніх десятиліть XIX в.», див. 41, *498—500*).

У статті йдеться про конфліктну ситуацію, що склалася у вищезгаданій гімназії наприкінці 1886 — поч. 1887 рр. довкола стосунків учнів з І. Франком, М. Павликом та ін. Повністю подано промову, з якою проф. О. Борковський виступив на захист оскаржених учнів під час конференції учительського збору. В. Щурат намагається встановити причини прихильності О. Борковського і вбачає їх у тому, що, «наближаючись щораз ближче до світогляду галицьких народовців, тим самим Франко переставав бути для них небезпечним. Переставав бути небезпечним і вплив його на гімназійну молодь у її тайних кружках». Доказом того наближення В. Щурат вважав «Кантату...», коротко повідомляючи, як досі недрукована поезія потрапила до його рук.

Більш детальною інформацією про цей твір Щурат поділився у статті «Пам'ятка по Ост[апові] Нижанковському» («Діло», 15.IV.1928): «В часі літніх ферій 1925 р. був я в Кобиловолоках у Теребовельщині. Там застав на відпочинку свого друга, інспектора податкового з Ніска, п. Івана Бараника. Від нього довідався, що в його посіданні є рукописна збірка композицій пок[ійного] О. Нижанковського, котру він в березні 1925 р. одержав від п. Бравнової, подруги нотаря, перенесеного в тім році з Ніска до Велички. Ту збірку хтось з московської армії, що був у хаті пок. О. Нижанковського в Стрию, в переході через Ніско під Горлиці залишив у домі Бравнів і не мав уже щастя відібрати її. На мою просьбу п. Бараник не лише згодився спровадити її з Ніска на показ, але й подарував.

Збірка першорядної вартості. Це показний зшиток нотного паперу формату великої 4-ки, оправний в темно-зелене полотно з витисненими на верху золотими ініціалами автора Е.Н., з ніжно каліграфованим написом внутрі: «Е. Нижанковській. Вам на сміх, мені на науку», з 42 сторінками нотного письма, такого старанного, на яке здобувається лиш новик у любій роботі, і 6 сторінками бруліонових нарисів пером і олівцем. <...>

Не в тім, одначе, вартість збірки, що вона містить у собі 20 композицій симпатичного музика, але в тім, що ті композиції — то хронологічно списані найкращі його твори з років 1880—1888...» В. Щурат наводить список цих творів у хронологічному порядку. Під роком 1885 і загальним номером 14 позначено: «*Ів. Франко:* Кантата на вечір О.Я. Конiського дня 22 січня 1885», яку В. Щурат подає на завершення, зазначивши, що, крім найкращих композицій О. Нижанківського, випадково врятована збірка зберегла і її текст. Зі статей в «Українській школі» та «Ділі» дізнаємося також, що музику до «Кантати...» О. Нижанківський створив 20 січня 1885 р. («Слова, значиться, були зложені мало що раніше»), і що виконання твору було розраховане на чотири чоловічі голоси.

В. Щурат мав рацію, коли писав про зближення Франка з народовцями в середині 80-х років. Однак ілюструючи це «Кантатою...», припускав значне спрощення та перебільшення значення справжніх намірів цього зустрічного руху. На час усної публікації твору на вечорі, присвяченому 25-літтю літературної діяльності О. Конiського, місток між радикалами та народовцями, зведений переважно успішною Франковою співпрацею у «Зорі» та «Ділі», знову зруйновано. Через антинародовські виступи М. Павлика у статті «Moskalofilstwo a ukrainofilstwo między ludem ryskim Qalicji i Bukowiny» («Kurjer lwowski», 1884, № 311), участь Франка у похороні А. Нарольського, що відбувався без участі священика, О. Партицький порушив обіцянку віддати «Зорю» І. Франкові. Натомість журнал перебрало у власність Товариство імені Т. Шевченка, полишивши письменникові (ще й поза його спиною) місце «робучого вола» (коректора, «новинкаря») в редакційному комітеті. У відповідь Франко обурено заявив, що не напише до «Зорі» жодного рядка і до редакційного комітету не увійде. Місяцем пізніше він порвав і з «Ділом», ознаменувавши свій крок статтею «Ukrainofilst-

wo galicyjskie» (Kurjer Lwowski. — 1885. — № 15). Розкритиковані народовці заборонили Франкові показуватися у «Просвіті», звітувати в «Академічному братстві» і взагалі — признаватися до них. Відзначимо, що ювілейні урочистості 22 січня влаштовані саме згаданими інституціями (а також Товариством імені Т. Шевченка та «Руською бесідою»). Тому не можна з певністю стверджувати, чи І. Франко був на вечорі, де виконували його «Кантату...», а вважати її появу наслідком зближення з народовцями — поготів. Щирі почуття до Кониського, засвідчені у творі, — данина поваги людині, що намагалася реалізувати оте зближення, часто якраз усупереч народовцям. Напередодні вищеозначеного конфлікту Франко активно листувався з Кониським щодо ідеї реорганізації «Зорі» під орудою радикалів. Кониський збирав кошти на Східній Україні для оновленого видання. Продовжував культивувати потребу компромісу і після розриву Франка з народовцями. Розуміючи, що на той час компроміс неможливий, Франко все ж високо поціновував ентузіазм колеги, усвідомлюючи, що Кониський не ідентифікував себе з галицькими народовцями. Після невдалої спроби 1887 р. взяти до своїх рук редагування «Зорі» Кониський зрозумів, що дійти згоди з народовцями поки що не можна.

Твір подається за першодруком.

«Українська школа» — науково-педагогічний журнал, орган товариства «Учительська громада», фактично продовження журналу «Наша школа»; виходив у Львові 1925—1939 рр. зі змінною періодичністю (квартальник, піврічник і двомісячник).

«Учительська громада» — станове товариство українських учителів середніх і вищих шкіл, засноване у Львові 1908 р. Діяльність товариства була спрямованою на створення українських державних гімназій у найбільших містах Галичини, українізацію утраквістичних гімназій, зрівняння у правах реальних шкіл з гімназіями.

Щурат Василь (1871—1948) — український філолог, поет, перекладач, етнограф, громадський діяч. Автор низки досліджень про творчість І. Франка, спогадів про нього.

Борковський Олександр (1841—1921) — український публіцист і педагог у Галичині. Редактор «Зорі» (1886—1897), співробітник і редактор «Діла», співзасновник «Просвіти».

Нижанківський Остап (1863—1919) — український композитор і диригент у Галичині. Автор хорів (найвідоміші: «Гуляли», «З окрушків», на слова Ю. Федьковича), солоспівів, фортеп'янних п'єс, обробок народних пісень. Розстріляний білополяками.

А. Ф., Р. Ч.

1888

Пролог, написаний Ів. Франком, а виголошений С. Яновичем на ювілейному представленню руско-народного театру в пам'ять 50-тих роковин смерті Івана Котляревського. Вперше надруковано у газ.: Діло. — 1888. — № 233. — 19(31) жовтня. — С. 1, без підп.

Того ж року твір уміщено в журн.: Зоря. — Ч. 21. — 1(13) листопада. — С. 359—360. Ближче до сьогодення твір видрукувано в журн.: Дніпро. — 1991. — № 3. — С. 144—145, з передмовою М. Шалати.

У тому ж числі «Діла» під рубрикою «Наука, штука і література» вміщено хроніку «Руський народний театр», де серед іншого повідомляється: «В понеділок, дня 29 жовтня, відбулось представлення в честь 50 роковин смерті Ів. Котляревського. Представлення розпочалось прегарним прологом Ів. Франка, котрий виголосив з належним зрозумінням і чувством п. Янович. Відтак слідувало представлення «Наталки Полтавки». Знаменитий твір нашого драматичного писателя та справдішня, довголітня, а ніколи не старіюча окраса нашого театрального репертуару, зазнала, на жаль, тої невідрадної долі, що в ювілейний день її автора обійшовся з нею наш театр з легковаженням, по-мачушому. Ролі були невивчені, граючі лиця позволили собі довільно перемінювати, скорочувати, випускати поодинокі місця тексту або збагачувати їх непотрібними додатками. Проти такої профанації мусимо рішучо запротестувати. Словесна спадщина по Котляревськім — се наша святощ народна, з котрої невільно опустити «ніже тії коми», і котру належало би трактувати з більшим пієтизмом. Видно, що і пп. артисти, і режисерія легковажать собі твори рідної словесности і, докладаючи старанности при виставі штук чужих, трактують своє від нехочу, — от, щоби лиш ішло... На таке поступування ми не можемо ніяк згодитись і, висказуючи сим наше крайнє невдоволення, взиваємо виділ «Руської бесіди», щоби вглянув в річи і зарадив злому...» Далі подано короткі, здебільшого критичні, характеристики гри акторів, серед яких С. Янович (у ролі Петра) — «також не мав тої свободи і певності в собі, яку бачимо все у нього».

Подається за першодруком.

Янович (Курбас) Степан (1862—1908) — український актор, режисер і співак. Батько Леся Курбаса. З 1884 по 1898 р. працював у театрі «Руської бесіди». З 1891 — режисером.

Р. Ч.

1889

«Горе старому, ой горе!..» Вірш уперше опубліковано в журн.: Вітчизна. — 1946. — № 5. — С. 179, у складі статті М. Возняка «Тюремні чернетки Івана Франка» разом із низкою інших невеликого обсягу віршів, як зазначено в публікації — «строф». Твори ці, як і окремі з «Тюремних сонетів», складені Франком під час перебування під слідством у львівській в'язниці восени 1889 р. та записані олівцем на обкладинках (на «сорочках», за висловом автора першопублікації), виданого івритом Мойсеєвого П'ятикнижжя (Hebrew Pentateuch, Wien, 1888). Запис віршів цієї групи супроводжують дати (на початку) та позначки римськими й арабськими цифрами (в кінці). Першопуб-

лікатор зауважував, що «цифрові позначення стосуються використаної літератури, невідомо, якої саме». Очевидно, припущення М. Возняка слушні: за жанром близькі до максим та сентенцій, ці твори, як і ряд інших, їм подібних, опублікованих у циклах «Паренетікон» збірок «Мій Ізмарагд» і «Давнє й нове», ймовірно, є переспівами та переробками якихось досліджуваних Франком моралістичних збірників. Вірш «Горе старому, ой горе...» має датування: 24/9 [1889] та зазначення внизу: III 194, що, очевидно, означає том і сторінку книги. Джерело, на яке покликається поет, досі не з'ясовано.

Як і решта з цієї групи, вірш «Горе старому, ой горе...» свого часу передрукований у книзі М. Возняка «З життя і творчості Івана Франка» (К., 1955) та увійшов у 50-томне Зібрання творів (2, *411*), проте надрукований там із пропуском 6-го рядка.

Подається за автографом (ф. 3, № 230, ця ж одиниця збереження, що становить книгу, входить і до складу особистої бібліотеки Івана Франка, № 2522).

М. Б.

«Ціною мук і горя і страждання...» Твір із рукописної спадщини Франка (ф. 3, № 321). Він не закінчений, датування відсутнє. Віршова форма має ознаки сонета. Близькість думок, висловлених у цьому уривкові, до кола художніх та світоглядних ідей, які домінували на відповідному етапі Франкової творчості, а також характер почерку й орфографії дозволяє орієнтовно віднести його до 1889 р. Тоді поет уже був збагачений досвідом написання філософської поеми «Смерть Каїна» (1888), у якій також профігурував образ, що відповідає поняттю «Едену вид» із даного уривка, і, що більш важливо, були, хай у ще полемічному представленні, поетично сформульовані думки про марноту існування. Особистісний аспект дещо подібних мотивів знаходимо у двох сонетах 1889 р., що починаються однаковим рядком «Ні, не любив на світі я нікого...» (один із них, як і пов'язаний із ним, «І довелось мені за се страждати...», увійшов у друге видання збірки «З вершин і низин»).

С. 155. Е д е н — Едем, рай, за біблійною міфологією — місцеперебування першолюдей, створених Богом. Тут «Едену вид» — у значенні: стан миру, блаженства, омріяного людиною життя.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

Z akordów nienawiści. I. «Czyż nie ironja losu?..», II. «Lubię błądzić samotnie po lesie...» Уперше надруковано у кн.: Ilustrowany Kalendarz Teatralny Muza na rok 1892. Rocznik I.— Lwów, 1891. — [Сторінки не нумеровані], за підп.: *Ivan Franko*. Публікуючи обидва вірші у четвертому збірникові серії: Іван Франко: Статті й матеріали. — Львів, 1955. — С. 6—9, М. Возняк прокоментував першого з них уривком листа І. Франка до А. Кримського від 26 серпня 1898: «Фатальне для мене було те, що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я

здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. Оця любов перемучила мене дальших 10 літ, її впливом були мої писання: «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єски в «Ізмарагді» і недрукована повість "Lelum i Polelum"». Цей перелік М. Возняк продовжує твором «Czyż nie ironja losu?..», твердячи, що він «додається» «до віршів, надрукованих у збірці "Зів'яле листя"». А твір «Lubię błądzić samotnie po lesie...», вважає М. Возняк, «збільшує ряд віршів типу "Галицьких образків"».

Подається за першодруком.

«Ilustrowany Kalendarz Teatralny Muza» — інформативно-художнє видання, в якому паралельно з довідковим матеріалом про польські театри вміщувалися художні твори різних письменників.

М. Л.

1895

Бог заплатив. Уперше надруковано у кн.: Читанка руська для другої кляси шкіл середніх. — Львів, 1895. — С. 223—224, без підп. Вірш було вміщено у вид.: *Франко І.* Твори: У 20 т. — Т. 13. — С. 272—273.

Подається за першодруком.

А. Ф.

Строфи. «Хоча хто й на земли лежить...» Уперше надруковано в журн.: Житє і слово. — 1895. — Т. III. — Кн. 3. — С. 325, у складі циклу «Із Ізмарагда», XXV. Чотиривірш не увійшов ні до збірки «Мій Ізмарагд», ні до збірки «Давнє й нове», у складі яких під заголовком «Строфи» містилися подібні твори, зокрема й ті, що разом із зазначеним уперше видрукувані в «Житі і слові».

Передруковано у т. 11 двадцятитомника (К., 1952, с. 508) у розділі приміток до збірки «Мій Ізмарагд». Наводячи твір, упорядники без достатніх на те підстав стверджують, що «ця строфа є щодо змісту тільки варіантом іншої («Хоча б ти і попіл сльозами місив»), що була теж надрукована в «Житі і слові» 1895 р., і в цілком новій редакції вміщена потім у збірці «Давнє й нове» 1911 р.» (с. 509). Твір, щодо якого даний є, на думку упорядників, «варіантом», уміщено в названому журналі паралельно, під номером XXVI («Хоча б ти і попіл слезами місив, А в серці на брата злий помисл носив, То вся твоя люта покута Не варт пересохлого прута»), він також не втрапив у названі дві збірки І. Франка, його наведено в примітках до т. 11 двадцятитомника (с. 517) та в примітках до т. 3 п'ятдесятитомника (с. 407). Твір, який іменується упорядниками «цілком новою редакцією» останнього — це строфа «Хоч би ти попіл їв і землю гриз, А не позбувся злости, То не заслужиш ти у праведних Одного "Бог да прости!"», вперше надрукована у збірці «Давнє й нове» та, відповідно, знайшла місце в основному корпусі творів 20-томника і 50-томника. Порівняння

цих трьох творів доводить, що вони лише умовно можуть розглядатися як «варіанти» чи «редакції» один стосовно іншого, це — три різні твори, варіантні хіба що відносно спільної основної думки (скромне життєве становище, навіть демонстративне приниження себе — все це не є чеснотами перед Богом, коли маєш злі почуття), та, ймовірно, поет для публікації в збірці «Давнє й нове» обрав той із них, котрий видавався йому найбільш переконливим у донесенні такого етичного міркування.

Зберігся автограф твору (ф. 3, № 219, арк. 14 зв.).

Подається за автографом.

М. Б.

1896

У вагоні. Вперше надруковано в журн.: Глобус. — 1926. — № 14. — С. 296, під рубрикою «З недрукованих поезій Івана Франка». Автора публікації не вказано, імовірно, ним був М. Возняк.

Наведений текст є варіацією вірша «У вагоні», що увійшов до збірки «Зів'яле листя» і вміщений у т. 2 п'ятдесятитомника. Порівняно з останнім наведений текст має додаткову строфу (третю), деякі образно-стильові відмінності у двох перших строфах. Саме це було підставою для його виділення публікаторами. Як окремий твір він публікувався у т. 18 тридцятитомного видання (с. 133—134). У т. 11 двадцятитомника вміщений у примітках до збірки «Зів'яле листя» (с. 503—504), при цьому упорядниками означено сумнів у точності авторського датування твору. У п'ятдесятитомному Зібранні творів згадка про такий текст відсутня.

Збереглися автографи: чорновий — ф. 3, № 198, арк. 24, запис олівцем, відсутній 4-й рядок, датування 24 / V, без зазначення року, та чистовий — № 232, с. 157, в останньому із зазначенням: «Написано д[ня] 24 мая 1896 в дорозі до Тернополя». Внесення його самим автором у рукопис підготовлюваних до друку доти не друкованих поезій (ф. 3, № 232) свідчить про те, що поет визнавав за цим віршем статус самостійного твору.

Публікується за автографом (ф. 3, № 232).

М. Б.

Св[ятий] Іван і розбійник. Уперше надруковано в кн.: Читанка руська для 3 класу шкіл середніх. — Львів, 1896. — С. 216—219, без підп.

У 1893—1897 рр. Франко брав участь в укладанні читанок для українських шкіл Галичини. Твори вносили до них, як правило, без зазначення авторства. Після виходу у світ покажчика «Матеріали до української бібліографії. Спис творів І. Франка... Вип. 1. — Львів, 1918», який готувався до друку ще за життя письменника, підручникові поезії «Цісарська сльоза», «Чия заслуга більша?» та «Св. Іван і розбійник» стали вважатися оригінальними творами Франка. Під цією маркою їх включено до видання: *Франко І.* Твори: У 30 т. — Хар-

ків: «Рух», 1929. — Т. 18. — С. 218—226, а згодом (за винятком «Цісарської сльози») передруковано у двадцятитомному зібранні (К., 1954, т. 13, с. 274—278).

К. Сєкарєва у статті «До питання атрибуції поетичних творів І. Франка, надрукованих у шкільних підручниках» (Питання текстології. Поезія і проза. — К., 1980) заперечила оригінальність цих поезій. Дослідниця зіставила їх із польськими аналогами С. Яховича («Święty Jan», «Uboga wdowa») та Ф. Валігурського («Łza monarchy»), віднайденими нею в польських хрестоматіях, і дійшла до висновку, що всі три українські тексти є перекладними. Більше того, вірш «Св. Іван і розбійник» виявився, за К. Сєкарєвою, метаперекладом, оскільки С. Яхович, у свою чергу, послуговувався німецьким оригіналом Й.-Г. Гердера «Der gerettete Jüngling». Явище, за якого Франко не помітив атрибуційної неточності при перегляді вищезгаданого покажчика, дослідниця відносить до розряду «помилок пам'яті». Для ілюстрації своїх компаративістських спостережень дослідниця використовує тільки початки поезій. Перекладний характер українських уривків тут і справді очевидний. Однак далі перекладач інколи вдається до суттєвих змін. Наприклад, розширює і поглиблює образ хлопчика («Св. Іван і розбійник»), наділяючи його, крім квітучого здоров'я, ще й сирітською долею; ретушує містичне тло вчинку убогої вдови («Чия заслуга більша?»); із «Цісарської сльози» усуває надто вже вірнопідданську останню строфу. Ці модифікації — сліди саме Франкового «духа печаті», що є додатковим аргументом на користь атрибуції інваріантів (К. Сєкарєва залишає остаточне вирішення проблеми авторства відкритим). З огляду на це вважаємо вірші поетичними переробками Франка і подаємо у примітках твори С. Яховича, Ф. Валігурського та Й.-Г. Гердера, що були для поета взірцями.

Легенда Й.-Г. Гердера «Der gerettete Jüngling», переробкою якої є цей вірш, згадується в одній із записних книжок Франка серед творів, що готувалися ним для вищезгаданої читанки (автограф записної книжки: ф. 3, № 198, с. 44—45). Найімовірніше, Франко користувався підручником «Німецька хрестоматія для старших класів...», 1888, де вірш Гердера вміщено на с. 475—476. Подаємо за виданням «*Herders* Werke. Zweiter Teil. Hrg. von Hans Lambel».

Der gerettete Jüngling

Eine schöne Menschenseele finden,
Ist Gewinn; ein schönerer Gewinn ist,
Sie erhalten, und der schönst' und schwerste,
Sie, die schon verloren war, zu retten.

Sankt Johannes, aus dem öden Pathmos
Wiederkerend, war, was er gewesen,

Seiner Herden Hirt. Er ordnet' ihnen
Wächter, auf ihr Innerstes aufmerksam.

In der Menge sah er einen schönen
Jüngling; fröhlische Gesundheit glänzte
Vom Gesicht ihm, und aus seinen Augen
Sprach die liebevolle Feuerseele.

«Diesen Jüngling, — sprach er zu dem Bischof, —
Nimm in deine Hut. Mit deiner Treue
Stehst du mir für ihn! — Hierüber zeuge
Mir und dir vor Christo die Gemeine».

Und der Bischof nahm den Jüngling zu sich,
Unterwies ihn, sah die schönsten Früchte
In ihm blühn, und weil er ihm vertraute,
Ließ er nach von seiner strengen Aufsicht.

Und die Freiheit war ein Netz des Jünglings;
Angelockt von süßen Schmeicheleien,
Wärd er müßig, kostete die Wollust,
Dann den Reiz des fröhlichen Betruges,
Dann der Herrschaft Reiz; er sammlet um sich
Seine Spielgesellen, und mit ihnen
Zog er in den Wald, ein Haupt der Räuber.

Als Johannes in die Gegend wieder
Kam, die erste Frag' an ihren Bischof
War: «Wo ist mein Sohn?» — «Er ist gestorben!» —
Sprach der Greis und schlug die Augen nieder.
«Wann und wie?» — «Er ist Gott abgestorben,
Ist (mit Tränen sag' ich es) ein Räuber».

«Dieses Jünglings Seele, — sprach Johannes, —
Fodr' ich einst von dir. Jedoch wo ist er?» —
«Auf dem Berge dort!» —
«Ich muß ihn sehen!»

Und Johannes, kaum dem Walde nahend,
Ward ergriffen (eben dieses wollt' er).
«Führet, — sprach er, — mich zu eurem Führer».

Vor ihn trat er! Und der schöne Jüngling
Wandte sich; er konnte diesen Anblick
Nicht ertragen. «Fliehe nicht, o Jüngling,
Nicht, o Sohn, den waffenlosen Vater,

Einen Greis. Ich habe dich gelobet
Meinem Herrn und muß für dich antworten.
Gerne geb' ich, willst du es, mein Leben
Für dich hin; nur dich vortan verlassen
Kann ich nicht! Ich habe dir vertrauet,
Dich mit meiner Seele Gott verpfändet».

Weinend schlang der Jüngling seine Arme
Um den Greis, bedeckete sein Antlitz,
Stumm und starr; dann stürzte statt der Antwort
Aus den Augen ihm ein Strom von Tränen.

Auf die Kniee sank Johannes nieder,
Küste seine Hand und seine Wange,
Nahm ihn neugeschenket vom Gebirge,
Läuterte sein Herz mit süßer Flamme.
Jahre lebten sie jetzt unzertrennet
Mit einander; in den schönen Jüngling
Goß sich ganz Johannes schöne Seele.

Sagt, was war es, was das Herz des Jünglings
Also tief erkannt' und innig festhielt?
Und es wiederfand, und unbezwingbar
Rettete? Ein Sankt-Johannes Glaube,
Zutraun, Festigkeit und Lieb' und Wahrheit.

У примітці до вірша Гердера («Herders Werke...») зазначено: «Порятований юнак. Зі зб.: "Розсіяні листки", VI, 285—289. Джерелом цієї легенди звичайно вважається (вслід за Дюнцером) Климент Александрійський (Guis dives salvetur, с. 42, або Eusebius Historia ecclesiastica, III, 23, куди ця легенда перейшла від Климента). Гердера могла надихнути також "Legenda Aurea (IX, 6)", котра покликається на Климента і на церковну історію; однак вона не може вважатися реальним джерелом, оскільки Гердер багато разів виказує детальне знання оповідань Климента у дрібних деталях, котрих бракує у скороченому варіанті "Legenda Aurea" (S. 261).

Франко з'ясовував генезу апокрифічного повір'я про святого Івана та парубка-розбійника у передмові до 3 тому видання: «Апокрифи і легенди з українських рукописів... — Львів, 1902», де вміщене у розділі «Оповідання про св. Івана Богослова» (тексти В, Г, И) (див. 38, *206*). При цьому використовував не Г. Дюнцера, а Р. Ліпсіуса («Апокрифічні оповідання і легенди про апостолів»). Полемізуючи з версією останнього про локальне походження легенди, яку Климент Александрійський начебто «узяв не з жодного писаного джерела, а з усного переказу», Франко пропонував вважати її уривком «із яко-

гось більшого оповідання про Іванову подорож», уступом «із якихось давніх апокрифічних "обходів Іванових"».

Твір подається за першодруком.

Гердер Йоганн-Готфрід (1744—1803) — німецький філософ, письменник, фольклорист, етнограф і літературознавець. Один із родоначальників романтизму в німецькій та інших європейських літературах, чому особливо послугувала його славнозвісна антологія фольклору «Голоси народів у піснях» («Stimmen der Völker in Liedern»), 1807 р. Цікавився Україною. Франко неодноразово відзначав величезний уплив Гердера на подальшу долю німецької та слов'янських літератур, хоча й критикував як історично недостовірні його ідеалістичні погляди на «голубине» слов'янське плем'я, що довгий час надихали слов'янофільський рух.

Дюнцер Генріх (1813—1901) — німецький філолог та історик. Укладаючи примітки до свого перекладу «Фауста» Ґете, Франко опирався на коментарі Дюнцера. Був знайомий із його працею «Пояснення до німецьких класиків».

Климент Александрійський (бл. 150 — до 215) — ранньохристиянський мислитель і письменник. У творах прагнув синтезувати християнське вчення з елліністичною філософією та культурою.

«Legenda Aurea» («Золота Легенда») — популярний у середньовічній Європі класичний досвід казань про святих, створений італійським теологом-домініканцем Яковом Ворагінським (бл. 1229— 1298).

Ліпсіус Ріхард-Адальберт (1830—1892) — німецький теолог, дослідник апокрифічної літератури.

С. 164. Святий Іван (Іоанн Богослов, Йоанн Євангелист) — апостол, улюблений учень Ісуса Христа, автор четвертого Євангелія та Апокаліпсису. Його називали Євангелістом любові, бо акцентував не на детальному описі діянь Учителя, вже відомих зі свідчень синоптиків Матфея, Марка та Луки, а лише на тих проповідях і чудах, котрі потверджують Божественність Христа. Почуття, з яким Іоанн пише про любов до Бога і ближніх, особливо глибоке. Єдиний з апостолів, що йшов слідом за Ісусом на Голгофу, а там умираючий віддав йому в опіку свою Матір. До смерті Богородиці Іоанн проживав у Ефесі — великому місті на західному узбережжі Малої Азії, і був тут «стовпом» Церкви, заснованої св. апостолом Павлом. Зазнавав переслідувань від римського імператора Доміціана. Найтяжче випробування — казан із розтопленою оливою, з якого вийшов неушкодженим. Своє Євангеліє Іоанн Богослов теж написав у Ефесі, наприкінці I ст.

Із острóва Пáтму, із заслання, Повертає до Ефéсу-міста Вчитель Божий, Богослов Іван. — Заслання на острів Патм (Патмос) — ще одне випробування, завдане Іоаннові імператором Доміціаном. Тут євангеліста навідало Одкровення. Він написав Апокаліпсис, у першій главі якого пояснив причину свого вигнання: «Я, Йоанн, брат ваш і спільник у скорботі й у царстві, і в терпінні Ісуса, був на острові, званому Патмос, — за слово

Боже і за свідчення Ісуса». Після смерті імператора Іоанн повернув до Ефеса, де й помер у столітньому віці.

А. Ф.

Чия заслуга більша? Вперше надруковано в кн.: Руська читанка для шкіл виділових. — Львів, 1896. — С. 157—158, а також, під заголовком «Вбога вдова», у кн.: Читанка руська для І кл. — Львів, 1896. — С. 257—258.

Подається за публікацією в «Руській читанці...».

Зіставлення вірша з однойменним твором С. Яховича виявляє, що тільки перших п'ять його строф є перекладом. Далі — до кінця — переробка, яка засвідчує суттєві відмінності між Франковим і Яховичевим трактуваннями того самого сюжету (інваріанта новозавітної притчі про дві лепти убогої вдови). Подаємо другу частину вірша С. Яховича «Uboga wdowa» за вид.: Wypisy polskie dla klas niższych c. k. szkol. — We Lwowie, 1874. — S. 393—394:

W ustroni — wdowa uboga,
Okryta odzieżą lichą,
Widząc gmach na chwalę Boga,
Łze tylko roniła cichą.

Tylko się jej mysli wiły
O kościele i o złocie
Lecz w niezgodzie z chęcią siły
Krajały serce sierocie.

Bóg, co mysli widzi skryte,
Serce nad wszystko ocenia —
Pociesza biedną kobietę,
Pobożne wienczy pragnienia.

Spuscił na nią sen przyjemny:
Błysk odwarł niebios podwoje,
Z głębi zabrzmiał głos tajemny:
Bóg serce przeniknł twoje! —

«Chcesz woli dopełnić Pana
I pomnożyć chwalę Bożą,
Kup dla wolów wiązkę siana,
Co ceglę na kościol wożą».

Wstaje ze snu przebudzona,
Tkwi jej w myśli wola Pana:
Biednie, biednie ucieszona
I kupuje wołom siana.

Znowu z nieba głos słyszano,
Aż się ziemia wstrzęsła cała:
«Milsze Bogu twoje siano,
Niż ta świątynia wspaniała».

Яхович Станіслав Францішек Вінцент Рудольф (1796—1857) — польський поет, педагог. Засновник і керівник сиротинців у Варшаві, що стало справою його життя. Цій справі підпорядкована і творчість. Яхович — піонер у царині польської дитячої літератури, знайшовши мову й стиль, відповідні смакам найменших читачів, для яких склав і видав три збірочки байок і повісток. Писав також тексти дитячих пісень, чимало з яких понині — у репертуарі польських дошкільних закладів.

А. Ф.

Цісарська сльоза. Вперше надруковано у кн.: Руська читанка для шкіл виділових. — Львів, 1896. — С. 93—94, без підп.

Єдине, що відрізняє цю переробку від перекладу твору Ф. Валігурського «Łza Monarchy (Ustęp z życia Cesarza Franciszka Józefa I)» — це відсутність останньої строфи, яку наводимо за вид.: *Wypisy* polskie dla klas nizszych c. k. szkół..., we Lwowie, 1889. — S. 391—392:

A anioł Boży, co stoi na straży
Starej swietności habsburskiego rodu,
Zapisał czyn ten u wieczności grodu,
A Stwórca łaską swoją go odważy.

Вірш «Łza Monarchy...» блукав не лише підручниками (див. ще: Wypisy polskie dla klasy trzeciej..., we Lwowie, 1894. — S. 13—14). На нього (щоправда, без зазначення авторства) натрапляємо у брошурі: *Sokalski B.* O życiu i czynach Najmiłościwiejszego nampanującego, Najjaśniejszego Pana, Cesarza i Króla Franciszka Józefa I. — Lwów, 1898. В іншому аналогічному метеликові: *Stojalowski S.* Życie i rządy cesarza Franciszka Józefa I. — Gródek, 1888, цей сентиментальний сюжет подано в прозовому переказі.

Валігурський Францішек (1823—1907) — польський поет, журналіст, педагог. У 1846 р. відбув кількамісячне ув'язнення, підозрюваний у зв'язках із повстанцями. З 1848 по 1867 р. — співробітник «Gazety Lwowskiej», читачам якої особливо запам'ятався своїми театральними рецензіями. Автор кількох поетичних збірок. З 1868 по 1893 р. перебував на педагогічній роботі у львівських школах.

С. 169. Франц-Йосиф I (1830—1916) — імператор Австро-Угорщини (від 1848 р. до смерті). Справжнє ставлення Франка до особи Франца-Йосифа було далеким від загального настрою вірша «Цісарська сльоза», що засвідчує уривок з його листа до І. Шаране-

вича (після 21 травня 1888 р.): «Вступлення на престол Австрії цісаря Франца-Йосифа вважаєте Ви, вельмишановний пане професор, фактом, обіч хрещення Русі, найважнішим в нашій історії. Даруйте моїй ігноранції, але я абсолютно не бачу, на якій підставі се зроблено. Чим заслужився Франц-Йосиф для нашого народу? для Русі? Адже ж панщину дарував Фердінанд I, а Франц-Йосиф через свій декрет о індемнізації з р. 1852 покинув на наш народ тягар індемнізації, т[о] є[сть] повернув ту ж панщину, тільки в іншій формі. Адже ж конституцію дав той же Фердінанд I, а Франц-Йосиф тільки скасував її, а коли по тяжких 10 літах був змушений її привернути, то учинив се в формі голуховщини й шмерлінговщини» (48, *164*).

А. Ф.

1898

«Великі роковини...» — Вперше надруковано майже одночасно у кількох газ.: Діло. — 1898. — № 234. — 20.X.(1.XI.). — С. 1; Руслан. — 1898. — № 237. — 22.X.(3.XI.). — С. 1—3; Буковина. — 1898. — № 126, а також у журн.: ЛНВ, 1898. — Т. 4. — Кн. 2. — С. 129—136 і — окремою відбиткою, з портретом І. Котляревського: назва така само, Львів, 1898, 15 с.

За часів незалежності України «Великі роковини...» неодноразово вміщувалися в різних виданнях, зокрема в журн.: Дніпро. — 1990. — № 5. — С. 112—115, передмова Ф. Погребенника; *Франко І.* Великі роковини (окреме видання). — К.: Веселка, 1995; у вид.: Встане славна мати Україна. — К., 1996; *Франко І.* Мозаїка. — Львів, 2001.

Вперше ж оприлюднено — в усній формі, устами Л. Лопатинського, під час святкування 100-річного ювілею українського письменства, що відбувалося у приміщенні Львівського міського театру Скарбка (нині належить Львівському національному академічному українському драматичному театрові ім. М. Заньковецької) 19(31) жовтня 1898 р.

«Програма святочного вечора в театрі гр[афа] Скарбка дня 31 жовтня така:

1. Драматичний пролог у двох відмінах — слова д-ра Ів. Франка, виголосить п. Л. Лопатинський.

2. Кантата до слів Т. Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському» — музика І. Кишакевича, виконає хор мішаний Боянів в супроводі військової орхестри 80 п[іхотного] п[олку?].

3. «Наталка Полтавка» — комедіо-опера в відслонах Ів. Котляревського — виконає дружина театру при співучасті пані Ф. Лопатинської.

4. «Вечорниці» П. Ніщинського — виконає мішаний хор Боянів в супроводі орхестри 80 п. п.

5. Симфонія G-moll Вербицького — виконає орхестра 80 п. п.

6. Апотеоза відродження — образ із живих осіб.

Початок о годині 7 вечора. Стрій святочний (галевий). Верхня одежа мусить бути безусловно лишена в гардеробі» (Діло. — 1898. — 16.(28.)X).

«Виконання програми святочного вечора випало під кожним взглядом світло. Драматичний пролог д-ра Івана Франка в артистичнім виголошенні п. Лопатинського, при всяких сценічних аксесоріях, зробив потрясаюче враження. З сим твором зазнакомимо наших читателів в цілости, наразі лиш скажемо, що поет взнісся тут на вершини людського духа, плакав над горестною нашою бувальщиною і веселився нашим, хоч повільним, але певним поступом. Враження не дасть списати, треба було бачити і чути. П. Лопатинському належиться на сім місци найбільше признання за світлу інтерпретацію думок поета» (Руслан. — 1898. — 21.X.(2.XI)).

«Білети на святочний вечір були кілька днів наперед розібрані всі до одного. Хто не запевнив собі заздалегідь місця в театрі, мусів з жалем завернути домів. Простора саля театру гр. Скарбка заповнилася битком; навіть на високії галерії можна було бачити багато пань, що, очевидно з конечности, мусіли вдовольнитися і таким місцем. Вся публіка явилася в святочних одягах, багато було жінок в гарних народних строях. Щохвилі стрічалися лиця нібито добре знані, а таки не львівські; були се патріоти з різних сторін краю та з Буковини. В одушевленім настрою і з спокійною нетерпеливістю вижидала зібрана руська рідня піднесення завіси. Нараз потемніло в театрі, погасли майже всі світла; замовкла тужна музика і піднялася завіса. На темній сцені видно здалека луну пожеж, а спереду на могилі сидить дід-козарлюга. Драматичний пролог д-ра Івана Франка, виголошений п. Лопатинським, хоч і обкроєний поліцією, потрясав душею до глибини. З послідніми словами прологу залунала в театрі урочиста пісня народного гімну «Ще не вмерла Україна», котру публіка відспівала стоячи. Оплескам, викликаючим то декламатора, то автора прологу, не було кінця» (Діло. — 1898. — 21.X.(2.XI)).

Подається за вид.: Великі роковини: Прольоґ говорений... Написав Іван Франко. — У Львові: З друкарні Наукового товариства імени Шевченка, 1898. — 15 с.

Театр гр. Скарбка, або Скарбківський театр — Львівський міський театр, побудований польським графом Станіславом Скарбеком (будівництво завершене у 1842 р.). Стаціонарно тут виступала польська трупа, відбувалися концерти заїжджих знаменитостей (наприклад, 1847 р. із величезним успіхом гастролював Ференц Ліст). Українці винаймали найліпшу в XIX ст. львівську залу для особливо значних нагод. Наступна, відповідно 1898 р., припала на 1903 р., коли в театрі Скарбка відбувся концерт на честь 35-ї річниці творчої праці М. Лисенка за участю самого ювіляра. Цю подію Франко схарактеризував як «повторення в більшім розмірі і з більшим одушевленням того, що перший раз у нас було 1898 р. в часі

святкування столітнього ювілею появи «Енеїди» Котляревського» (див. 35, *86*).

Лопатинський Лев (псевдонім Зенон Наколесник; 1868—1914) — український актор, драматург, публіцист. У 1892—1898 рр. — на головних ролях у театрі «Руської бесіди» (1896 — його керівник), у 1898—1907 рр. — співробітник «Руслана», з 1907 — на адвокатській роботі. Створив постановки «До Бразилії», «Беата і Гальшка» та інші драми та комедії.

Кишакевич Осип (Йосиф; 1872—1953) — український хоровий диригент і композитор, музичний діяч у Галичині. Один із засновників музичного товариства «Боян» у Перемишлі. Окрім «На вічну пам'ять Котляревському», того ж 1898 р. написав кантату «Тарасова ніч», у 1914 — «Шевченкові». Автор хорів «Заповіт», «Наша дума», численних церковних творів.

Лопатинська Філомена (1873—1940) — українська оперна співачка і драматична актриса, дружина Лева Лопатинського. У театрі «Руської бесіди» працювала в 1891—1897 рр. Згодом — у Львівському міському оперному театрі, деякий час — у німецькому в Чернівцях, виступаючи паралельно й на українській сцені.

Ніщинський Петро (псевдонім Петро Байда; 1832—1896) — український композитор, поет-перекладач, педагог. Музичну картину з народного життя під назвою «Вечорниці» створив у 1875 р. на власний текст як вставну сцену до другої дії драми «Назар Стодоля» Т. Шевченка. Одразу ж твір набув популярності і став виконуватися не лише в контексті п'єси, а й самостійно. Ніщинський — автор перших українських перекладів творів Софокла (вільна переробка «Антігони») і Гомера (повний переклад «Одіссеї» та незакінчений (12 пісень) — «Іліади»), які рецензував і про які неодноразово згадував у статтях та оглядах Франко. Також Ніщинський переклав «Слово о полку Ігоревім» давньогрецькою мовою.

Вербицький Михайло (1815—1870) — український композитор і хоровий диригент. Автор численних солоспівів, церковних та світських хорів (серед яких — «Ще не вмерла Україна»). З інструментальних творів особливе місце займають так звані симфонії (всього 12), окремі з яких виконувалися самостійно, а деякі були увертюрами до так званих співогор (оперет, опер, як на власні лібрето, так і до чужих п'єс).

С. 173. ...у кости сказу з Чуднова взяв. — Мова, очевидно, йде про жорстокі розправи польських військ із мешканцями міста-фортеці Чуднова (тепер селище міського типу, районний центр у Житомирській обл.) у 1648 та у 1653 р. під час національно-визвольної війни українського народу проти польського поневолення. У 1660 р. Чуднів — місце капітуляції московських військ генерала В. Шереметьєва перед українськими й польськими. Наслідком битви став Чуднівський (або Слободищенський) трактат, укладений гетьманом Ю. Хмельницьким із Польщею, який скасовував невигідні для

України Переяславські статті, розривав союз із московським царем і підпорядковував Україну Речі Посполитій.

Андрусівська умова (угода) — укладена 13.01.1667 р. між Польщею і Москвою, за нею Лівобережна Україна залишалася під Москвою, Правобережна переходила до Польщі, Запорізька Січ потрапляла під спільну протекцію Польщі та Москви.

С. 176. ...кодацька лядська кріпость... — Ідеться про фортецю Кодак на правому березі Дніпра, збудовану польським урядом за проектом інженера Боплана. Відбудована після зруйнування козаками на чолі з гетьманом І. Сулимою. 1648 р. Кодак узятий Б. Хмельницьким.

Р. Ч.

1906

Із теки «истинно-русска» галичанина. Вперше надруковано у вид.: Літературна спадщина, т. 4, с. 111. Можна сперечатися з відчитанням окремих слів у Франковому автографі, за яким здійснювалася першопублікація, що, звичайно, слід віднести на нечіткість почерку автора.

Автограф (ф. 3, № 257) — це лист паперу із записом цього вірша та наступного («Велику неправду сказав пан Петров...»). Під текстом вірша зазначення (іншим почерком, характерним для останніх років життя автора): «Писано 1906 р.»

Твір мав бути включений у 3-й том п'ятдесятитомного Зібрання творів, про що свідчить запис на картці ознайомлення з архівною одиницею. З невідомих причин твір у складі п'ятдесятитомника не з'явився.

Вірш «Із теки «истинно-русска» галичанина» — сатиричний. Об'єктом його висміювання є москвофіли (означення «русскій», яким вони користувалися як самоназвою, звучало двозначно в контексті їхніх устремлінь; тим більше іменування себе як «истинно-русских» уже фігурувало в ролі комічно-прозивного) — консервативний табір галицької політичної і культурної інтелігенції, що почав складатися в середині XIX ст. та проіснував до початку XX ст. У політичному, громадському, релігійному житті, в питаннях культури, особливо розвитку мови, ідеали москвофілів у більшості були орієнтовані на Росію. Звідси — зневажливе ставлення найодіозніших їхніх діячів до самобутності українського культурного руху, зрештою, їх «пасивне [у першодруку, мабуть, помилково: «масивне». — *Упоряд.*] дуреньство», тобто небажання брати в цьому русі участь. У вірші ведеться виклад від імені такого діяча, виклад, що в підсумку стає викривальною самохарактеристикою.

Подається за вказаним автографом.

С. 179. Котурни — у давньогрецькому театрі своєрідне взуття з високими підборами, яке взували актори, що грали визначних героїв, для надання образові зовнішньої величі. Вживається переважно в

переносному значенні — як штучне піднесення, пафосне зображення явища, що не відповідає дійсності.

...п а н Г о с т и н с ь к и й [?]. — У першодруку це ім'я відчитане як «Гостянський»; можливо, йдеться про Отакара Гостинського (1847—1910), визначного чеського естетика, культуролога, критика, який був професором естетики в Карловому університеті (Прага), членом Чеської академії. Серед його праць — статті про словесність, у яких він ставить загальнотеоретичні проблеми мистецтва на широкому матеріалі світової літератури.

Л я й к м е р — кого мав на увазі автор під цим ім'ям, встановити не вдалося.

Ш е р — очевидно, мова йде про Йоганеса Ш е р р а (1817—1886), німецького літературознавця, автора «Всезагальної історії літератур» (1851). Праця мала багато пізніших видань, зокрема була перекладена російською мовою за редакцією О. Пипіна. Доповненням цієї праці, в якій літературам слов'янських народів приділено малу увагу, став «Обзор истории славянских литератур» (СПб., 1865) О. Пипіна та В. Спасовича. Свого часу був відомим і німецький, австрійського походження, літературознавець Вільгельм Ш е р е р (1841—1886), прибічник методу позитивізму в культурно-гуманітарних науках, спеціалізувався переважно на німецькій літературі середньовіччя, проте вивчав і явища новішого періоду, що знайшло відображення в його капітальній праці «Історія німецької літератури», створеній незадовго до смерті.

П и п і н Олександр Миколайович (1833—1904) — російський літературознавець. На основі згаданого вже «Огляду історії слов'янських літератур» спільно з В. Спасовичем написав двотомну «Історію слов'янських літератур» (1879, 1881). Мовлячи про «с а м и й х в і с т», Франко має на увазі композиційне розміщення нарису про українську літературу в першому томі цього видання: після нарисів «Болгары» та «Юго-славяне» — третя глава під заголовком «Русское племя. Частные литературы русского языка».

М. Б.

«Велику неправду сказав пан Петров...» Уперше надруковано у вид.: Літературна спадщина, т. 4, с. 112.

Зберігся автограф твору (ф. 3, № 257). Твір записано нижче попереднього («З теки «истинно-русска» галичанина», див. вище), проте обидві строфи закреслено. Датування відсутнє. Першопублікатори датували вірш 1906 р. (мабуть, за аналогією з попереднім).

У вірші йдеться, цілком очевидно, про М. Петрова (1840—1921), українського літературознавця, автора книг «Киевская искусственная литература XVIII в., преимущественно драматическая» (1880), «Очерки истории украинской литературы XIX ст.» (1884), низки інших праць, переважно давнього періоду української літератури. Франко заперечує певні висловлювання цього вченого, які йому могли видаватися несправедливими, швидше за все, певні застережні чи критичні міркування із названих книг, розвідки «К биографии укра-

инского философа Григория Саввича Сковороды» (1903) тощо. Зрозуміло, М. Петров не мав тієї переконаності у духовних потенціях етносу, бачення оригінальності національної культури, яке було притаманне Франкові, проте загалом учений, поза сумнівом, займав позицію схвалення та підтримки українського письменства. Рецензент його «Очерков истории...» М. Дашкевич, зокрема, підсумовував: «...Все-таки надо принести благодарность г. Петрову за то, что он попытался соблюсти беспристрастие и научную объективность, возвысившись над предрассудком, по которому украинская литература не заслуживает серьезного внимания» («Отчет о 29-м присуждении наград графа Уварова». — СПб., 1889. — С. 300). Важко встановити, що саме мав на увазі автор вірша під «великою неправдою», нібито сказаною Петровим. Вірш видається незавершеним. Можливо, після констатування і деталізації «великої неправди» опонента мало йти полемічне заперечення відповідних тез із боку автора вірша.

Подається за зазначеним автографом.

Останнє слово 5-го рядка, відчитуване нами (а також у першодрукові) як «склад», записане нечітко, має подібність до слова «осад».

М. Б.

«Була колись свиня бура...» Вірш з рукописної спадщини поета (ф. 3, № 235). Текст записаний на одному боці невеликого, майже квадратового формою (10,5 см × 10 см) аркушика. Внизу датування: 6/X 906.

Твір за жанром є короткою гумористичною байкою, виконаною в особливій жанрово-стильовій манері «співомовки» (тобто того гумористичного різновиду поезії, який розвивався в річищі традиції «приказок» С. Руданського, що їх Франко йменував більш узагальненим терміном з понятійного арсеналу того ж таки С. Руданського — «співомовками»). Безперечно, твір кореспондує із циклом «Нові співомовки», вміщеним у Франковій збірці «Semper tiro» (Львів, 1906).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

1907

«...І на се я маю доказ...» Твір із рукописної спадщини Франка (ф. 3, № 254, с. 1—4, ненумеровані). Твір не має заголовка, не має початку, є закінченням якогось невідомого, більшого за обсягом твору.

В цьому уривкові (як і, очевидно, в обсязі усього твору) в гротескно-гумористичній формі представлено полеміку мовознавців того часу з концепцією російського філолога Олексія Івановича Соболевського (1857—1929) про походження й розвиток української мови (у послідовному слововживанні цього вченого: «малорусское наречие») з її проекцією на загострені на початку XX ст. проблеми українського правопису.

Із самих початків своєї наукової діяльності О. Соболевський значну увагу приділяв широкому колові явищ мовної історії, наявних на східнослов'янських землях, зокрема й говорам та діалектам, котрі відносив до обсягу «малоруського» та білоруського «наречий». Це розглянуто, наприклад, у таких працях вченого, як «Как говорили в Киеве в XIV и XV вв.» (доповідь 1883 р.), «Два ранних памятника галицко-волынского наречия» (1884), «Очерки по истории русского языка» (1884), «Лекции по истории русского языка» (1888), «Очерк русской диалектологии» (1892) «Древнекиевский говор» (1905), «К истории малорусского наречия» (1910) та в низці інших. Висновки, які найперше на основі філологічних досліджень робив О. Соболевський, об'єктивно працювали на так звану погодінську теорію неавтохтонності українського населення на київських землях, якою обґрунтовували «великоруський» характер мовних пам'яток і всієї гуманітарної культури в Давньому Києві. Дослідження О. Соболевського, власне, реанімували цю теорію тенденційно витлумаченими лінгвістичними фактами. Одним із ключових моментів концепції О. Соболевського став виклад питання про «секундарний ять». У певний період мовного розвитку почався занепад глухих голосних ъ та ь, відтак етимологічно довгий е попереднього складу потрапив у ситуацію новозакритого складу. В певному колі говорів цей е дифтонгізувався і на письмі в ряді пам'яток починаючи з XII ст. при його позначенні відбулося змішування літери е та ѣ (приміром, почали писати шѣсть). Цей новий, «секундарний» «ять» мав звучання інше, ніж «ять» етимологічний, тому його заміна на и в письмі відбувалася пізніше, ніж у випадку з «ятем» етимологічним. О. Соболевський без належних підстав (як це доведено пізнішими дослідженнями) факт фіксації «секундарного» «ятя», як одну з найхарактерніших ознак «малороссийского наречия», відносив лише до письмових джерел, які йменував галицько-волинськими, і на цій основі робив висновок, що це «наречие» в Центральну Україну принесене мігрантами із західних регіонів, оскільки інші пам'ятки XII—XV ст., які він називав київськими, у новозакритих складах непорушно дотримуються е (що є ознакою великоруських говорів).

Учені-славісти — серед них П. Житецький, В. Антонович, М. Дашкевич, В. Ягич, О. Шахматов, А. Кримський та ін. — спростували передовсім ту атрибуцію рукописних джерел, яку проводив О. Соболевський. У їхніх дослідженнях доведено, не тільки у випадку з «новим ятем», а й зі зверненням до всієї системи лінгвістичних явищ, що в східнослов'янському ареалі ознаки говорів, відмінних від північно-східних, диференціюються в цілому ряді пам'яток, у тому числі й київських за походженням.

У даному віршовому творі І. Франко гумористично викладає зазначену концепцію (очевидно, перших 9 строф цього твору становлять мовну партію Соболевського) та не менш гумористично — її заперечення іншими персонажами.

П о г о д і н Михайло Петрович (1800—1875) — російський історик, письменник, публіцист. Обстоював «норманське» походження державності в Київській Русі, а також етнічно російський склад питомого населення в цьому державному утворенні. На думку М. Погодіна, внаслідок монгольського нашестя це населення мігрувало на Північний Схід, його місце в Київщині й частині Наддніпрянщини згодом зайняли мігранти з Карпат. Гостру полеміку з М. Погодіним свого часу вели М. Максимович та О. Котляревський.

С. 181. А х т и р к а — Охтирка, місто в Слобожанщині (Східна Україна), тепер районний центр Сумської обл.

М р а з н и ц я — на той час околиця Борислава (свою назву одержала від явища виходу на поверхню землі нафти густої консистенції). Зрозуміло, ні Охтирка, ні Мразниця не фігурують у давньоруських чи давньоукраїнських джерелах як центри рукописання, назви цих населених пунктів з гумористичним почуттям додано до викладу концепції О. Соболевського на означення широкого ареалу поширення літери «ять» у пам'ятках, створених як на східно-, так і на західноукраїнських землях.

...П і д в е л и с т р а ш н у і н т р и г у, З *я т я* н а м з р о б и л и ф і г у... — Йдеться про фонетичні тенденції в розвитку староукраїнської мови (Соболевський, як персонаж цього твору, тенденційно обмежує їх лише чотирма говорами, носіями яких є тут «бойки, лемки і воляне, І ті кляті холмаки»): еволюцію давнього дифтонга, що позначався літерою **ѣ**, у монофтонги та відповідно заміщення **ѣ** на письмі іншими літерами (найчастіше **і** та **и**).

Г а д я ч — місто, тепер Полтавської обл.

Б а х м у т — місто у Східній Україні, у 1924 р. перейменоване в Артемівськ, тепер Донецької області. Франко як представник західноукраїнської мовної галузки, безперечно, жартома, по-своєму користаючись твердженнями Соболевського про роль галицько-волинських говорів у становленні «малоросійського наріччя», інтерпретує його концепцію: мовить про вплив процесів, носіями яких були «бойки, лемки...» і т. д., на східноукраїнські мовні явища.

«д в о й н и й» я т ь — див. загальний коментар до цього твору. «Двойний» (у варіанті також: «подвійний») «ять» означає не подвоєння «ятя» на письмі, а існування одного й того ж знака («ятя») на позначення двох різних за генезою дифтонгів. Цей «подвійний ять» О. Соболевський указує у письмових джерелах XII—XV ст., приписуючи їм переважно волинське походження.

С. 182. Л и ш к и я н е, щ и р і р у с и... — Гумористичний виклад концепції О.Соболевського, котрий, на противагу явищам нібито галицько-волинського походження, у говорах і пам'ятках походження київського (доби після монгольського нашестя) не фіксує радикальних фонетичних змін: ні еволюції початкового **ѣ** в **і** та **и**, ні виникнення вторинного **ѣ**, — і на основі такого, як йому видається, дотримання традиції зараховує київський говір до кола великоруських.

Мовознавець зазначав: «Исчезновение глухих ъ и ь повело к разделению русских говоров на две группы — юго-западную и северо-восточную. Большая часть древних говоров: новгородский, псковский, смоленско-полоцкий, западнорусский, среднерусский и, вероятно, киевский, утратив в массе случаев глухие, через это не потерпели никаких важных изменений в своем вокализме; напротив того, в меньшинстве говоров, точнее — в говоре галицко-волынском, исчезновение глухих повело к тому явлению, которое имело место в соседних с ними западнославянских языках, польском и чешском — к образованию долгих гласных» (*Соболевский А.И.* Лекции по истории русского языка. Изд. 4-е. — М., 1907. — С. 279).

У московські багна дрім! — Із суто мовознавчої концепції О. Соболевського випливав висновок про наступну міграцію питомо київського населення у північно-східному напрямкові, що було суголосним історичній концепції М. Погодіна. (Дрім! — наказовий спосіб 1-ї особи множини дієслова: драти, тобто ґвалтовно утікати).

...А хахли з карпатських зворів... — Тут, очевидно, поет починає викладати новий, більше наближений до сучасності виток мовної «історії», зокрема взаємин «киян» та «галичан», із алюзією на мовну дискусію, яка відбулася на сторінках українських видань наприкінці XIX ст. (ініційована статтею Б. Грінченка «Галицькі вірші», 1891, у дискусії взяв участь і І. Франко) та час від часу давала відгомони на початку XX ст. Після реформи українського правопису, здійсненого П. Кулішем у його виданні «Записки о Южной Руси» (Т. 1, 2, СПб., 1856—1857), західноукраїнські видання, за більш сприятливих історичних умов, послідовніше відстоювали прогресивні правописні зміни, зокрема у виданнях «народовського» угруповання (про використання ѣ тут уже не могло бути мови). Новим кроком стало поширення у письмі на теренах Західної України так званої желехівки — українського правопису, який був розроблений філологом Євгеном Єронімовичем Желехівським (1844—1885) для видання впорядкованого ним «Малорусько-німецького словаря» (перший том вийшов у 1885 р.). Проте не використовувався ў і у правописі «ярижка» (на основі російської графіки), яким друкувалися українські видання в Росії до 1905 р. Тимчасом не вся Західна Україна на кінець XIX ст. прийняла орфографічні нововведення. Так, москвофільські видання все ще сповідували «етнографічну правопись» на основі концепції М.О. Максимовича, де фігурували голосні «з дашком», літери ъ, ы, а також ѣ («ять»). Цієї «правописі" дотримувався й філолог Омелян Огоновський у своїй книзі «Граматика руского языка» (Львів, 1889). Для справедливості слід зазначити, що й сам О. Соболевський не висував вимоги, аби «хахли» «назад приняли ѣ», більше того — у своєму виступі в петербурзькій газеті «Новое время» 1904 р. («Нечто об орфографической реформе») вчений обґрунтовував пропозицію про усунення з російського алфавіту ъ із закінчень відповідних слів та ѣ.

Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908) — український історик, етнограф. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1901 р.). Професор історії Університету Св. Володимира (Київ). У своїх історичних та археографічних працях, зокрема «Киев, его судьбы и значение с XIV по XVI столетие (1362—1569)», спростовував теорію М. Погодіна, торкався й мовних питань, обстоюючи самобутність української нації й української мови.

С. 183. Ягич Ватрослав (Ігнатій Вікентійович; 1838—1923) — хорватський філолог-славіст, у різний час професор Новоросійського (м. Одеса), Берлінського, Петербурзького, Віденського університетів, засновник і багатолітній редактор (1875—1920) авторитетного органа славістики «Archiv für slavische Philologie», академік Петербурзької АН (з 1880 р.), ряду інших академій, член Наукового Товариства імені Шевченка у Львові (з 1903 р.). Виховав чимало українських філологів, зокрема під його керівництвом виконував докторську дисертацію у Віденському університеті І. Франко (1893). В. Ягич послідовно обстоював рівноправність української мови серед інших слов'янських мов, у питанні її походження аргументовано виступив проти концепції О. Соболевського — «Четыре критико-палеографические статьи» (1884) та «Критические заметки по истории русского языка» (1889).

Хванько Кримський (Кримський Агатангел (Агафангел) Юхимович; 1871—1942) — український філолог, сходознавець, письменник. Академік УАН з 1918 р., один з організаторів цієї Академії, до 1928 р. — її незмінний учений секретар. *А. Хванько* та *Хванько Кримський* — псевдоніми, якими він підписував ряд поетичних та публіцистичних творів. Агатангел Кримський був одним з найрішучіших противників квазінаукової концепції О. Соболевського щодо походження української мови, широку полеміку з поглядами російського вченого розгорнув у працях «Филология и погодинская гипотеза» («Киевская старина», 1898—1899, окр. вид. 1904), «Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів» (1906), «Древнекиевский говор» (1906) та ін., в тому числі в узагальнюючих та історичних оглядах української мови.

...на бас узять! — перемогти в суперечці завдяки апломбу, авантюристичній наступальності.

У рукопису цього твору існує варіант його останніх трьох строф (закреслено):

Аж ось вибіг Хванько Кримський,
Як не крикне: «А в ліс близький
З соловіями свистать!
Замість нам дурниці шкварить
Вам би, пане, ще словарик
Желехівського читать.
Світите нам тут багаття,
А не маєте поняття
Як вкраїнці гомонять!..»

Соболевський тілько плюнув
Та й, наморщившись, посунув,
І, як був сердитий круто,
По-московськи загнув люто:
«Ах ти блядь, подвійний ять!
Ах е[бен]а твоя мать!»

...з соловіями свистать! — Можливо, тут міститься алюзія на образ Соловія-розбійника із билин, — жанру, стосовно виникнення якого також точилися суперечки, пов'язані із більш загальними питаннями культурно-історичної спадщини східнослов'янських народів. Згідно поглядів, до обґрунтування яких мали причетність М. Погодін та О. Соболевський, билини як жанр усної поезії були витвором (велико)російського етносу на території Київської Русі.

Словарик Желехівського — згадуваний вже «Малорусько-німецький словар», укладений у переважній частині Є. Желехівським та виданий у 2 томах (1-й том — у 1885 р., уже по смерті Є. Желехівського; 2-й том — у 1886 р.; том цей упорядкував із своїми доповненнями С. Недільський). Хванько Кримський, як герой цього твору, радячи Соболевському читати «словарик Желехівського», міг мати на увазі як лексичне його багатство (містив понад 64 тисячі українських слів, серед них значну частину взятих із різних діалектів), так і орфографічну базу, яка була покладена в основу цього видання і одержала назву «желехівка» (зокрема, вживання літери ї на позначення не тільки йотованого, але й — після м'яких зубних приголосних — звука [і], що походить з етимологічних ѣ та е). Можливо, цей пасаж із твору Франка певною мірою гумористично спрямований і в бік самого А. Кримського, котрий уже після нової реформи українського правопису, проведеної у 1905—1907 рр. (із залученням до обговорення проблеми вчених Петербурзької Академії наук), — реформи, яка в цілому спрощувала українське написання, все ще тривалий час обстоював вживання літери ї у вимічених желехівкою позиціях.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

Поклик Хванька Кримського. Твір із рукописної спадщини Франка (ф. 3, № 254, с. 4). Як і попередній, міститься в тому ж рукопису, за змістом також споріднений із попереднім, у темі протистояння українофобським твердженням Соболевського виділяючи зосібна позицію Хванька (Агатангела) Кримського, змальовану в стилі дружнього шаржу.

С. 183. ...на-дурх! — Можливо, тут наявна контамінація українського префікса та німецького прийменника durch (крізь), і в такому випадку цей новотвір у ролі прислівника набуває підсилювальне значення: наскрізь, цілковито («тупиця цілковитий»).

...причепився подвійного *ятя*... — Див. коментар до попереднього твору.

...Київ забрать нам має на мєті. — Гротескне загострення тверджень О. Соболевського про тяжіння у минулі століття

говору, який він називав «київським», до групи великоруських (див. коментар до попереднього твору). Отже, на думку героя цього твору, звідси мусить випливати, що Київ — за такою «підступною» концепцією Соболевського — не може в ретроспективі, а також і в перспективі, розглядатися як консолідувальний центр розвитку української мови та культури.

С. 184. Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920) — російський мовознавець. Академік Петербурзької Академії наук (з 1899 р.), почесний член Наукового Товариства імені Шевченка (з 1909 р.). У своїх дослідженнях, серед них, зокрема, «Краткий очерк истории малорусского языка» (1916), вділяв великої уваги проблемам української мови. Полемізував із зазначеною теорією О. Соболевського у статті «К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей» (1899) та в низці інших праць.

Яг и ч — див. коментар до попереднього твору.

Житецький Павло Гнатович (1837—1911) — український мовознавець, педагог. Член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1898 р.), член Наукового Товариства імені Шевченка (з 1903). Викладав у гімназіях м. Києва. Доповідь П. Житецького «По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV веках» (1883, опублікована 1888) була безпосередньо спрямована проти відповідної доповіді О. Соболевського (див. коментар до попереднього твору).

Грушевський Михайло Сергійович (1866—1934) — український історик, літературознавець, державний діяч. Академік ВУАН (з 1924 р.), академік АН СРСР (з 1929 р.). Був головою НТШ у Львові (1897—1912), головою Українського наукового товариства у Києві (з 1908 р.). У своїх працях висловлював рішучу незгоду із «погодінською» теорією неавтохтонності українства та з її історичними, палеонтологічними, мовознавчими та ін. обґрунтуваннями.

...Щ е р а з... — Очевидно, автор твору звертає увагу на невідступність А. Кримського у жорсткій критиці поглядів О. Соболевського, на неодноразових полемічних виступах після кожної нової спроби О. Соболевського реанімувати свою теорію.

...п о д а м с я в А р а б ' ю. — В арабських країнах — Сирії та Лівані — А. Кримський перебував у науковому відрядженні протягом 1896—1898 рр. На час написання цього вірша Франком Кримський мешкав у Москві, викладаючи й ведучи наукову діяльність у Лазаревському інституті східних мов (1898—1918).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

1912

Die Parabel von der Habsucht. Уперше надруковано у кн.: *Franko Ivan.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. — Berlin: Akademie-Verlag, 1963. — S. 207—216.

«Die Parabel von der Habsucht» є німецькомовною розробкою теми, яку задала творчості поета староруська «Притча про гадюку в до-

мі». Цю останню І. Франко переклав сучасною українською мовою та разом із своїм «Переднім словом» видрукував у кн.: Вибрані твори українських письменників. — Т. 2—3. — Львів, 1912. — С. 67—80. У тій же книзі надруковано й Франкову віршову інтерпретацію притчі під заголовком «Притча про захланність» (с. 83—92), ще раніше увійшла до збірки «Давнє й нове» (вміщена там у розділі «Притчі» під номером XIV, с. 84—94).

Німецькомовний твір на цю тему, що є у певному смислі автоперекладом, І. Франко продиктував синові Андрію між 20—25 січня 1912 р. (зберігся запис рукою А.І. Франка, ф. 3, № 492).

Зберігся ще один варіант твору «Die Parabel von der Habsucht», записаний рукою самого І. Франка (цей автограф зберігається у Львівському музеї українського мистецтва, № 15 987). Порівнюючи між собою обидва варіанти німецькомовної притчі, дослідник (див.: *Бендзар Б.П.* Поетична спадщина І. Франка німецькою мовою // Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1971. — Вип. 14. — С. 46— 51) підкреслює художні достоїнства кожного, не віддаючи переваги якомусь одному із них.

Подається за першодруком.

М. Б.

1914

Pieśń ludowa. Вперше опубліковано в журн.: Kłosy ukraińskie. — 1914. — № 5/6. — 29 травня (1 червня). — С. 4, за підп.: *D-r Ivan Franko.* Автопереклад з української поезії «Народна пісня (Сонет)», яка входила до збірок «З вершин і низин», 1887 р., та «Із літ моєї молодости», 1914 р. (див. 1, *143*; 3, *284*); здійснено 16 квітня 1914 р.

М. Л.

«Dwie scenki» I. «Rozmowa w lesie», II. «We dworze». Вперше опубліковано в журн.: Kłosy ukraińskie. — 1914. — № 3/4. — 29 квітня (12 травня). — С. 13—14, за підп.: *Ivan Franko.* Обидві поезії є автоперекладами українських віршів І. Франка «X. Розмова в лісі» та «XI. Я побачив її — не в зеленім садку...» циклу «Спомини», що увійшов до збірки «Із днів журби», 1900 р. (див. 3, *26—31*). Автопереклад здійснено 20 квітня 1914 р.

«Kłosy ukraińskie» — польськомовний художньо-етнографічний журнал, виходив у Києві протягом 1914—1916 рр.

М. Л.

Widmung. — Уперше надруковано у віденській газ.: Die Zeit: Morgenblatt. — 1914. — № 4136. — 3 квітня.

Передруковано у вид: *Franko Ivan.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. — Berlin, 1963. — S. 175.

У вищеназваному виданні цей твір уміщено не в розділі літературознавчих статей, а в розділі оригінальних поезій та поетичних пере-

кладів Франка, зокрема винесено на початок Франкових німецькомовних перекладів віршів Т. Шевченка. Очевидно, що упорядники видання зазначений текст розглядали як поетичний твір. До жанру поезії в прозі відносять «Widmung» і франкознавці-текстологи.

У перекладі українською мовою (за назвою «Присвята») цей текст друкувався у т. 39 50-томного Зібрання творів (*255*):

«Він був сином мужика і став володарем у царстві духа.

Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей у ненависть і погорду, а віру в Бога в зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найціннішний скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко».

У той же час «Widmung» може розглядатися як твір поезії, с підстави для наведення його тексту мовою оригіналу.

Подається за виданням «Beiträge...».

М. Б.

«**An jenes Weib, von dem ich viel einst dachte...**» Уперше надруковано у зб.: Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1971. — Вип. 14. — С. 47 (у тексті статті Б. Бендзара «Поетична спадщина І. Франка німецькою мовою»).

Зберігся автограф (ф. 3, № 399, арк. 19 зворот), за яким здійснюється публікація. Датування автографа: 6/VII [1914]. Рік установлено на підставі того, що в цьому ж зошиті міститься датована 1914 р. «Передмова» до перекладу «Старошотландських балад»; додатковим аргументом є факти біографії письменника.

З приводу цього чотиривірша, написаного німецькою мовою, франкознавець Богдан Бендзар зазначав: «Упорядники архіву І. Франка під сумнівом зараховують до його поетичної спадщини другу поезію [під «першою» дослідник має на увазі вірш «Der heilige Pachomius», «Святий Пахомій», текст якого — ф. 3, № 1624, с. 456 — на сьогодні повністю іще не відчитано. — *Упоряд.*], яка була написана 6 липня 1914 р. та складається з чотирьох рядків [далі наводиться текст поезії. — *Упоряд.*]. Нам здається, що цей твір, усупереч сумніву упорядників, все-таки належить І. Франкові. На користь такого твердження висуваємо такі деталі: поезія писалась 6 липня 1914 р., тобто в час, коли з початком світової війни у Львів переїхала вдова-полячка Целіна Зигмунтовська із двома дітьми і деякий час проживала в будинку І. Франка. Відомо, що Франко щиро закохався в неї, листуючись

уже з Ольгою Хоружинською [початок листування — вересень 1885 р. — *Упоряд.*]. А тому гадаємо, що тут йдеться саме про неї та її сина Здзіся, а не про Ольгу Рошкевич, бо остання мала лише одну дочку, яка проживала в с. Миклашеві коло Львова (*Бемдзар Б.* Творчість Івана Франка німецькою мовою: Дис. ... канд. філол. н. — Ужгород, 1969. — С. 142). Проживання Ц. Зигмунтовської (у дівоцтві — Журовська) із двома дітьми — сином Здиславом та донькою Софією — на квартирі у Франка у 1914—1915 рр. відзначають біографи письменника (див.: *Басс І.І., Каспрук А.А.* Іван Франко: Життєвий і творчий шлях. — К., 1983. — С. 430—431 та ін.).

Аргументи дослідника видаються достатньо вагомими для того, щоб кваліфікувати чотиривірш як оригінальний твір самого Франка.

Подається за вказаним автографом.

М. Б.

Царські слова. Вперше надруковано в кн.: З великого часу: Воєнний літературно-науковий збірник. — Львів, 1916. — С. 48—49.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 161—164).

Із корпусу поетичних текстів Івана Франка найменше поталанило на публікацію саме творам, датованим 1914—1916 рр. Лише деякі з них були надруковані за життя автора: З великої війни // Діло. — 1915. — № 90—92; Під сей воєнний час // Українське слово. — 1916. — Ч. 1—3; Інвазія // Діло. — 1915. — Ч. 72; Усміх фортуни // Діло. — 1915. — Ч. 86), «А ми з чим», «Будьмо», «Царські слова» // З великого часу: Воєнний літературно-науковий збірник), деякі перегодом, проте певна частина Франкових поезій цього періоду досі залишалася недрукованою, зберігаючись у рукописах в особистому архіві письменника в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ф. 3, № 232 та № 233).

Чому так довго не доходили до читача ці Франкові тексти?

Слід указати насамперед на ідеологічний фактор. У жодну модель офіційного радянського літературознавства не вкладалося поетове бачення України, його, задекларовані в багатьох текстах воєнної пори, мрії про власну державність. Так само не вкладалися в прокрустове ложе хибного тлумачення Франкового інтернаціоналізму численні тексти, основний пафос яких становить викриття великодержавницьких претензій російського імперіалізму, розбою, що чинила російська адміністрація й армія в Галичині, прикриваючись месіанською ідеєю визволення якогось міфічного «русского народа Галиции».

Свого часу такі дослідники творчості Франка, як М. Мочульський, С. Єфремов, М. Деркач, П. Карманський, Л. Білецький висловлювали думку про естетичну «недосконалість» частини цих текстів. Ймовірно, подібний погляд розділяли й деякі із діячів, причетних до видання і 20-томника, і 50-томного Зібрання творів Франка. Проте такі присуди не можуть не розцінюватися як суб'єктивні.

Редколегією нашого видання прийнято рішення про повну, без будь-яких винятків і купюр, публікацію віршів Франка періоду Пер-

шої світової війни. Як і вірші усіх попередніх періодів творчості, вони мають свої художні риси і становлять багатий матеріал для дослідження біографії письменника, особливостей його творчого процесу.

Публікацію значної частини поетичної спадщини І. Франка «під одним дахом» можемо вважати певною мірою реалізацією (хоча й запізнілою) задуму самого автора. Упорядковуючи наприкінці життя до друку ювілейну збірку поезій (наближалось його 60-ліття), І. Франко включив до неї понад 30 поезій, датованих 1914—1916 рр. (див. відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 3, № 232). Проте за життя автора збірка не встигла побачити світу, не вийшла вона й після його смерті. Деякі рукописи останніх Франкових поезій зникли, не зберігся також і заголовок збірки. Марія Деркач висловлювала припущення, що це могло трапитися 1940 р., коли коробка з автографами І. Франка замокла (поверхом вище над кімнатою Наукового товариства імені Шевченка у Львові, де з 1917 р. зберігався особистий архів письменника, забули на ніч закрутити крани, і вода залила Франкові автографи). Можливо, серед утрачених тоді автографів були й рукописи поезії «В парку» та «Дві чети», які вперше надрукував Я. Весоловський у віденському календарі-альманасі на 1917 р.

Темою для вірша «Царські слова» послужив маніфест головнокомандувача російських військ Миколи Романова, у якому проголошувалася ідея єднання всіх українських земель «на лоні матушки Росії»: «Браття! Твориться Божий суд! Терпляче, з християнською покорою довгі роки страждав руський народ під іноземним ярмом, але ні хитрістю, ні переслідуванням не вдалося зломити в ньому надій на свободу.

Як рвучкий потік несе каміння, щоб злитися з морем, так немає сили, що спинила б руський народ в його пориві до об'єднання. Нехай не буде більше поневоленої Русі! Спадщина св. Володимира, земля Ярослава Осмомисла, князів Данила і Романа, скинувши ярмо, хай піднесе прапор єдиної, великої неподільної Росії! Хай сповниться Боже Провидіння, що благословило діло збирачів Руської землі. Хай Господь допоможе своєму царственому помазанику Миколі Олександровичу, імператору всієї Росії, завершити діло великого Івана Калити» (Цит. за.: *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1993. — С. 50—51).

Подається за автографом.

Я. М.

Гуманний Мошко. Твір з рукописної спадщини І. Франка. Збереглися два автографи: неповний — ф. 3, № 241, та повний — ф. 3, № 233, арк. 80—82. Перший із названих містить 6 строф, твір заголовка не має, датування відсутнє. У другому — 19 строф, включаючи початкових шість, ідентичних строфам першого рукопису, має заголовок «Гуманний Мошко» та зазначення: «Перших 6 строф написано в р. 1904, решта д. 17 вересня 1914». Цілком очевидно, поет у 1914 р. звер-

нувся до твору, розпочатого саме в тому автографі, що згаданий нами першим, визначив час початку роботи над твором як 1904 р. та втілив давно виношуваний творчий задум. В останньому рядкові твору правка: замість «То було би красно!» спочатку стояло (далі закреслено) «Ось воно!»

Публікується вперше, за автографом № 233.

М. Б.

Будьмо! Вперше надруковано у кн.: З великого часу: Воєнний літературно-науковий збірник. — С. 48. Збереглися два автографи твору, обидва в рукопису № 232, один — на с. 165, другий — на с. 207 (на цьому аркушикові записаний унизу під віршем «А ми з чим?», див. ілюстр. до тому). Перший з автографів заголовка не має, у другому — заголовок, відтворений нами. Різночитань між текстами автографів не існує, за винятком пунктуації: в кінці тексту першого автографа — знак оклику, в кінці тексту другого — крапка. Розходжень у датуванні («Написано д. 26 вересня 1914») немає.

Подається за автографом № 232, с. 207.

М. Б.

1915

Три сестри милосердя. Підзаголовок: «Із моїх несонних візій». Вперше надруковано у кн.: *Мельник Я.* «І остатня часть дороги...»: Іван Франко у 1914 —1916 роках. — Львів, 1995. — С. 53—54.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 179—180).

Подається за автографом.

Я. М.

Із спостережень над природою. Твір із рукописної спадщини І. Франка (ф. 3, № 232, с. 189—190). За жанром може мати різне визначення: від автобіографічної замітки до поезії в прозі. Є всі підстави гадати, що сам І. Франко розглядав його як художній твір, унісши в підготовлюваний ним рукопис поетичних творів , які доти книгою не видавалися (серед них значна частина доти не друкованих). Рукопис № 232, власне, поетична збірка, включає твори, написані ще у 70—80-х роках XIX ст. (наприклад, «Ой погляну я на поле...», 1879, «Світ дрімає. Блідолиций...», 1879, «На смерть бл. п. Володимира Барвінського», 1883, «Ex nihilo. Монолог атеїста», 1885, та ін.) й завершується творами часу укладання цієї збірки, серед них своє місце займає й «Із спостережень над природою».

За згаданими у тексті датами можна встановити час написання твору: від 13 до 25 липня 1915 р.

Публікується вперше, за зазначеним автографом.

М. Б.

З великої війни. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1915. — Ч. 90 (8849) — 10. XI (28. X ст.ст.). — С. 1 — 2; Ч. 91 (8850). — 11. XI (29. X ст.ст.). — С. 1—2. У першодруку твір датовано: 19—20 / VIII 1915.

Зберігся автограф твору (ф. 3, № 233, арк. 129—131). У наявному автографі заголовок відсутній, відсутній поділ на розділи, датування: 20. VIII (без зазначення року).

Супроти наявного автографа у першодрукові наявні окремі зміни: вилучення одних строф та видрукування інших, в автографі відсутніх. Вказуємо їх за текстом (контамінованим), поданим у нашому томі. Так, у першодруку пропущено строфи 5 (починається рядком «А потім ряди та роти...»), 7 (починається рядком «А за ними херувими...»), 9 (починається рядком «А в повітрі, мов незримі...»), строфа 8 міститься після строфи 11. У розділі третьому в першодруку у прикінцевій частині вилучено 15 рядків — від «Запір, задуху, біль у животі...» до «Та й то без соли, мов траву» включно, а також 4 останніх рядки розділу. Натомість у першодрукові є 6 строф, які відсутні в автографі, це строфи 14—19 тексту, поданого в нашому томі (від рядка «Жовтий ось, мов яєчня...» до рядка «Все за гроші, nota bene» включно).

С. 213. ...Бамкають, мов дзвони нові... — Замість цього рядка в автографі був рядок (закреслено): «Інші грають, як в обнові».

С. 216. ...Та й то без соли, мов траву! — Перед цим рядком в автографі був рядок (закреслено): «Та деколи з знайомим рандеву».

С. 217. ...За ним салдати, знай, тіснили... — У першодруку: «За ним салдати, служить скорі», наведений рядок римується з останнім словом строфи.

С. 217. ...Та моментально зупинились... — У першодруку: «Та на хвилину зупинилась».

Характер різночитань наявного автографа та першодруку дозволяє висловити припущення, що редакція мала у своєму розпорядженні рукопис (автограф чи список) інший, ніж той, що міститься у папці № 233. Важливою ознакою того, невідомого нам на сьогодні, рукопису є наявність у ньому зазначеного вже фрагмента поетичного тексту, який в автографі № 233 відсутній.

Подаючи текст твору в даному томі, беремо за основу наявний автограф (№ 233), членуючи його на розділи (в основному за схемою першодруку) та доповнюючи шістьма строфами, що містяться в першодруку.

М. Б.

А ми з чим? Вперше надруковано в кн.: З великого часу: Воєнний літературно-науковий збірник. — С. 49.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 207).

Подається за автографом.

Я. М.

Інвазія. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1915. — Ч. 72 (8831). 23 (10 ст.ст.). X. — С. 1.

Автограф не зберігся.

Подається за першодруком.

С. 220. ...Відвідаєте Тотьму... — Тотьма, Томськ, Омськ, Іркутськ, Якутськ, Валдай — місця заслання політично неблагонадійних у Російській імперії.

«Данилів спадок» — Данило — князь, згодом король Данило Галицький.

Я. М.

Львів і Винники в днях 1 — 3 вересня 1914 р. Вперше надруковано в кн.: *Мельник Я.* «І остатня часть дороги...»: Іван Франко у 1914—1916 роках. — С. 60 — 61.

Зберігся автограф (ф 3, № 232, с. 213—214).

Подається за вказаним автографом.

С. 221. Винники — містечко біля Львова.

Янів — селище Львівської обл.

Я. М.

За свіжої пам'яти. Вперше надруковано в кн.: *Мельник Я.* «І остатня часть дороги...»: Іван Франко у 1914—1916 роках. — С. 62.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 187—188).

Вірш за змістом має перегук із твором «Із спостережень над природою» (див. вище).

Подається за автографом.

С. 222. Утрехт — місто в центральній частині Нідерландів. Славиться своїми архітектурними пам'ятками (XI—XIX ст.). На місці Утрехта була давньоримська фортеця (заснована близько 470 р.). У переносному значенні — далекі краї.

С. 223. Верхратський Іван (1846—1919) — природознавець, педагог і філолог, гімназійний учитель І. Франка. Почесний і дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка, голова і редактор «Записок» математично-природничо-лікарської секції НТШ, дослідник рослин і тварин Східної Галичини, знавець комах, особливо метеликів. Автор перших підручників українською мовою з природничих наук.

Аяз сего вже мешкання дав раз в «Діло» знати, Як восени стала яблінь вдруге процвітати... — Цих заміток І. Франка в «Ділі» з невідомих причин не було опубліковано.

...Торік бачив при Курковій... — Восени 1914 р. (з початку листопада до середини грудня) Франко жив у шкільного товариша Й. Райхерта на вул. Курковій (зараз у Львові вул. М. Лисенка). «Франко утік зі свого дому перед нервовими нападами своєї жінки і мешкав якийсь час в каменици свого шкільного товариша судового радника Райхерта, котрий дав йому на тимчасове помешкання одну порожню кімнату в своїй каменици при вул. Курковій, під № 252» (див.: *Охримович В.* Причинки до біографії і характеристики І. Франка // Новий час. — 1926. — Ч. 50).

Я. М.

Усміх Фортуни. Вперше надруковано в газ.: Діло. — 1915. — Ч. 86 (8845). — 6. XI (24. X ст.ст.). — С. 1.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 209—212), а також вирізка публікації з газети «Діло» з правкою автора (ф. 3, № 316).

В автографі № 232 та в першодруку датування ідентичне: 26. X 1915.

Супроти тексту, який подається у нашому томі, в першодруку з невідомих причин відсутні рядки 5 — 2 з кінця. Частина цього фрагмента, а саме рядки 5 — 3 з кінця, міститься в автографі № 232. У вирізці публікації з газети, тобто не раніше 6 листопада 1915 р., Франком дописано цих три рядки, а крім того, дописано ще один новий рядок («Неначе так Бог мира повелів»), що відповідає рядкові 2 з кінця в поданому нами тексті.

Різночитання в рядкові 4 передостанньої строфи у першодруковi: «Для нього невидимий, — добре вцілив».

Подається за автографом № 232 за врахування ще одного зазначеного рядка, що міститься в автографі № 316.

М. Б.

У трамваю. Підзаголовок: «Сценка з вересня 1914 р.» Твір з рукописної спадщини І. Франка. Збереглися два автографи: перший — ф. 3, № 291, арк. 3 — 3 зворот (який є підстави вважати чорновим) та другий — ф. 3, № 233, арк. 87 — 87 зворот.

Між автографами існують незначні різночитання. Супроти автографа № 233 (за яким подаємо текст) в автографі № 291 такі відмінності: у підзаголовку: «Львівська сценка...», ремарка стосовно Старшого пана (після його слів «Służę pani. Proszę tutaj do najbliższej sieni») «Входять у сіни найближчої камениці», наступна ремарка стосовно пані: доповнення до «входячи» — «входячи тулиться до нього», уточнення в наступній ремарці стосовно Пана: «дає їй у лице з обох боків».

Публікується вперше, за автографом № 233.

М. Б.

W tramwaju. Підзаголовок «Scenka z września 1914 r. we Lwowie». Твір з рукописної спадщини І. Франка. Це — автопереклад польською (з незначними стильовими варіаціями) вірша «В трамваю» (див. вище).

Зберігся автограф (ф. 3, № 233, арк. 88 — 88 зворот).

Автопереклад здійснено кількома днями після написання вірша українською мовою.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

Муж довір'я. Твір з рукописної спадщини І. Франка. Зберігся автограф (ф. 3, № 233, арк. 35—42) та список рукою М. Колодія з правками І. Франка (ф. 3, № 233, арк. 43—53).

В автографі датування: від 29. X до 3. XI 1915 р.

Публікується вперше. В основу публікації покладено автограф з окремими уточненнями за списком.

С. 229. Поласився Вергун — моргун... — Вергун Дмитро (1871—1951) — галицький публіцист-москвофіл, видавець журналу «Славянский век» у Відні (1900—1915).

Князь Мещерський (Мещерський В.П.; 1839—1914) — російський письменник і публіцист, служив у міністерстві внутрішніх справ Росії, був близьким до придворних кіл і особисто до царя Олександра III.

Янчевецький — особу не встановлено.

Бендасюк — один з лідерів москвофільства в **Галичині, активно** підтримував русифікаторські дії Росії в Галичині, особливо під час експансії Галичини Росією (Див.: *Колодій М.* Іван Франко в році російської інвазії (Кілька споминів і записок) // Діло. — 1915. — Ч. 81. — 1 падолиста; Ч. 82. — 2 падолиста).

С. 231. Граф Бобринський (Бобринський Георгій Олександрович) — російський державний діяч, який займався галицькими державними справами, генерал-губернатор Галичини під час російської окупації.

Я. М.

Купецька пригода. Вперше надруковано в журн.: Жовтень. — 1968. — № 5. — С. 120—122. Публікація І. Басса.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 191—198).

Подається за вказаним автографом.

С. 258. Тула — місто в Росії, тепер обласний центр.

Я. М.

Кінна команда. Уривок твору вперше публікувався в газ.: Радянська Буковина. — 1956. — № 117 (3445). — 13 червня. — С. 3, публікація О. Крицевого. В повному обсязі вперше надруковано в кн.: *Мельник Я.* «І остатня часть дороги...»: Іван Франко у 1914—1916 роках. — С. 58—60.

Зберігся автограф (ф. 3, № 233, арк. 83—86).

Подається за вказаним автографом.

Я. М.

З Панасових оповідань. І. Москаль у диму. ІІ. «Вот яблочко!». Вперше надруковано в журн.: Життя і знання. — 1936. — № 5. — С. 139—140, під рубрикою «З недрукованих або малознаних творів І. Франка».

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 199—202).

Подається за вказаним автографом.

С. 248. Петро (Франко Петро; 1890—1941) — син І. Франка, педагог, письменник, перекладач. З 1914 р. перебував на фронті у складі Легіону Українських січових стрільців, командував сотнею, 1919 р. в УГА організував авіаційний полк.

Українські січові стрільці (Легіон УСС) — українська національна військова формація в складі австро-угорської армії під час Першої світової війни. Створений 1914 р.

Я. М.

Донець — козак молодий. Твір із рукописної спадщини І. Франка. Зберігся автограф (ф. 3, № 233, арк. 122—128), а також список М. Колодія під заголовком «Козак Донець» (ф. 3, № 327).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 252. Ясениця — «Ясениця Сільна Дрогобицького пов[іту]» (прим. І. Франка). Дію цього твору поет розгортає в Ясениці-Сільній

(селі за кілька кілометрів від Дрогобича), із цього села була родом його мати, у 1863—1864 рр. І. Франко навчався в Ясениці-Сільній у початковій школі, мешкаючи у своєї баби (по матері) Людвіги Кульчицької.

М. Б.

Сухий пень. Твір із рукописної спадщини І. Франка. Зберігся автограф (ф. 3, № 233, арк. 107—118).

У листі до доньки Анни від 24 березня 1915 р. І. Франко писав: «Учора в нас була велика парада росіян по поводу капітуляції Перемишля, що держався більше 5 місяців проти величезної сили (говорять про 6 000 000 росіян)».

Героїчній обороні Перемишля і присвячено цей вірш.

С. 256. Броди — місто у Львівській обл., тепер районний центр. Розташоване в північно-східній частині Львівської обл.

Площа Маріяцька — зараз у Львові площа Маріїнська.

С. 258. Вавель — пагорб у Кракові. На Вавелі розташований комплекс архітектурних пам'яток, серед яких королівський замок XVI ст., кафедральний собор, що є водночас усипальницею польських королів.

Костюшка (Костюшко Тадеуш; 4. II. 1746 —15. X. 1817) — діяч польського національно-визвольного руху, керівник повстання 1794 р. Похований у Кракові, у палаці Вавель.

Перемишль — одне з найстаріших і найважливіших міст Галичини, колись столиця окремого українського князівства, згодом важливий осередок українського церковного та культурного життя та його бастіон на пограниччі з Польщею. З 1945 р. у складі Польщі.

Февросія (Февронія, в миру Єфросинія) — свята, дружина муромського князя Давида, в іночестві Петра, що володіла даром зцілення. Житіє про Петра і Єфросинію (відійшли у вічність 1228 року) створено в XVI ст. Єрмолаєм Прегрішним. Згідно з житійною оповіддю, князь Давид ще до посідання князівського престолу в Муромі страждав тяжкою недугою, тіло його було покрито струпами. Вилікувала князя Єфросинія, що славилася вродою і розумом. Князь пообіцяв одружитися з дівчиною, але пізніше з огляду на її незнатне походження відмовився від свого слова. Через деякий час Давид захворів знову, і знову Єфросинія вилікувала його. Цього разу князь дотримав свого слова.

С. 259. Царь Ніколай (Микола II, Микола Олександрович Романов; 18. V 1868 — 17. VIII 1918) — останній російський імператор (1894 —1917).

Второй Алєксандр — російський імператор Олександр II; 17. II. 1818 — 1. III. 1881).

Геракл — один із найпопулярніших грецьких героїв, син Зевса і Алкмени, славився незвичайною силою. Здійснив 12 славнозвісних подвигів. Є символом велетенської сили, нездоланності.

Евандр — за давньоримською легендою син аркадського царя Палланта і Нікострати, італський герой. За 60 років до Троянської війни заснував на березі Тібру колонію Паллантей, де пізніше постав Рим. Навчив тамтешніх мешканців письма, ремесла й музики.

С. 263. П о п р а д — ріка в Словаччині та Польщі, права притока Дунайця. Протікає частково на українській етнографічній території — на західних окраїнах Лемківщини.

С к а у т и, а б о ж п л а с т у н и — спеціалізовані воєнізовані молодіжні піхотні угруповання. Брали участь у визвольних змаганнях у складі Української галицької армії.

С. 266. Н о в о с е л и ц я — місто на Буковині, Чернівецька обл.

С. 267. Г о р о д о к — місто у Львівській обл., тепер районний центр. Розташоване над р. Верещицею, лівою притокою Дністра.

С. 268. С т а н і с л а в і в — з 1962 р. — Івано-Франківськ, обласний центр.

С о к а л ь — місто у Львівській обл., тепер районний центр. Розташоване на правому березі р. Західний Буг.

М и к о л а ї в — місто у Львівській обл., тепер районний центр.

С т р и й — місто у Львівській обл., тепер районний центр.

К а л у ш — місто в Івано-Франківській обл. Розташоване на березі р. Дністер.

Н а д в і р н а — місто в Івано-Франківській обл. Розташоване на р. Бистриці-Надвірній, центр району.

Д р о г о б и ч — місто у Львівській обл., тепер районний центр.

С а м б і р — місто у Львівській обл., тепер районний центр. Розташоване над Дністром.

Р у д к и — містечко в Самбірському районі Львівської обл.

Т у р к а — місто у Львівській обл., тепер районний центр. Розташоване у Карпатах, на лівому березі р. Стрий.

Ф е л ь ш т и н (Делятин) — містечко в Надвірнянському районі Івано-Франківської обл.

Х и р і в — містечко в Старосамбірському районі Львівської обл. Розташоване на р. Стрвяж, притоці Дністра.

У с т р и к и (Устрики Долішні) — місто в сер. Бескидах над р. Стрвяжем. Тепер у Польщі, в Ряшівському воєводстві.

Д о б р о м и л ь — місто біля підніжжя Берегових Карпат, Старосамбірський район, Львівська обл.

Н и ж а н к о в и ч і — селище в Старосамбірському районі Львівської обл.

С. 269. С в я т о І в а н а Б о г о с л о в а — переставлення св. апостола і євангелиста Іоанна Богослова Церква відзначає 9 (26) вересня.

С в я т а П о к р о в а — православне свято Покрова Пресвятої Богородиці, Покрова святкується 14 (1) жовтня.

С. 270. С я н — річка, найбільша карпатська притока Вісли. До 1946 р. протікав на українській етнографічній території. Після встановлення нового кордону між Польщею і Україною на території України — лише джерела Сяну.

С. 271...В д е н ь П и л и п а - у ч е н и к а... — День святого і всехвального апостола Пилипа відзначається 27 (14) листопада.

...в д е н ь С в я т о г о Н и к о л а я... — Празник Святого Миколая Чудотворця, архієпископа Мир Лікійських, відзначається 19 (6) грудня.

Я. М.

В парку. Вперше надруковано в кн.: Кривавого року: Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік / Зладив Ярослав Весоловський.— Відень, 1917. — С. 3 (факсимільне відтворення тексту початку твору з підписом: «Знимка частини одного з останніх власноруч написаних віршів Івана Франка»).

Публікація факсиміле уривка твору, як і підпис під ним, очевидно, не були позбавлені надихаюче-агітаційного сенсу, повинні були запевнювати усіх, кому адресувався альманах: ім'я Франка служить їх справі, їм свій рукопис довірив поет, з-під пера якого до останніх днів продовжували виходити визначні поетичні твори.

Цей же початковий уривок пізніше передруковувався у часописах: Всесвіт. — 1926. — № 10. — С. 8 (публікація В. Мороза), Західна Україна. — 1930. — № 5. — С. 55 (публікація Д. Рудика), а також у вид.: *Франко І.* Твори: У 30 т. — Т. XVIII. — С. 161—162. Остання за часом публікація — у вид.: Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. — Вип. 3. — Львів, 2003. — С. 98 (публікація Р. Горака).

Передрук твору у т. 18-му 30-томного видання супроводжує датування (очевидно, орієнтовне): 1916. Тимчасом у першодруку жодних дат не наведено. Враховуючи сюжетні й стильові особливості цього уривка, найбільш близький контекст йому створюють вірші останніх місяців 1915 р. Ще одним аргументом на користь такого датування є вміщення в тому ж альманасі, поряд із зазначеним уривком, вірша «Дві чети», датованого 15 листопада 1915 р. (див. нижче).

Публікується за факсиміле.

Весоловський Ярослав Іванович (1881—1917) — український публіцист, перекладач, письменник. У різний час був редактором низки помітних українських часописів, таких, як «Буковина», «Діло», «Неділя», видань товариства «Просвіта» тощо.

М. Б.

Дві чети. Вперше надруковано в кн.: Кривавого року: Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік. — С. 27 (під рубрикою «З посмертної теки Івана Франка»). Під текстом першодруку датування: Написано д. 14 падолиста 1915.

Автограф не відомий.

Твір передруковувався у книгах: *Луців Л.* Іван Франко — борець за соціяльну і національну справедливість. — Нью-Йорк, 1968. — С. 595; *Мельник Я.* «І остатня часть дороги...»: Іван Франко в 1914—1916 роках. — С. 52.

Подається за першодруком.

С. 275. Буркнув дядько... — «Дядьком у росийських військових компаніях називають звичайно фельдвебля» (Примітка І. Франка). Фельдвебль (фельдфебель) — військове звання: старший унтер-офіцер.

М. Б., Я. М.

Жінка з револьвером. Вперше надруковано в журн.: Жовтень. — 1968. — № 5. — С. 118—119. Публікація І. Басса.

Зберігся автограф твору (ф. 3, № 232, с. 203—204).

Подається за автографом.

С. 276. Л о п а т и н — містечко у Львівській обл.

Р а д и в и л о в — містечко в Рівненській обл.

Я. М.

Пригода в Підбужи. Вперше надруковано в кн.: *Мельник Я.* «І остатня часть дороги...»: Іван Франко в 1914—1916 роках. — С. 54—58.

Зберігся автограф (ф. 3, № 233, арк. 89—93).

Подається за автографом.

С. 277. П і д б у ж, У р о ж, С м і л ь н а, З а л ь к о т ь, Т у р ' є — населені пункти у Дрогобицькому районі Львівської обл.

Я. М.

Tancerze. Підзаголовок: «Legenda ludowa». Твір із рукописної спадщини І. Франка.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 205—206). Зміст рукопису № 232 (твори 1876—1916 рр.), підготовлюваний автором протягом останніх двох років життя, переконує, що на цьому етапі поет не робив розрізнення між віршами, написаними українською, і віршами, написаними польською мовами, включивши у цю збірку кілька польськомовних віршів, зокрема й даний.

Під текстом автографа твору датування, відтворене при передруку в нашому томі, а також дописка українською мовою, що може розглядатися як початок автоперекладу або ж спроби подання української версії опрацьованого сюжету (спроба ця не завершена): «Танцюри. Польська людова легенда». «(Латинський ксьондз, прийшовши в неділю рано в огорожу довкола свого костела, застає в ній кілька пар своїх парафіян, молодих парубків і дівчат, занятих танцем, і промовляє до них)...» [на цьому запис обривається. — *Упоряд.*].

Вірш має ознаки філософської притчі (на базі легенди), у якій гедоністичному світовідчуттю несподівано протистоїть не наївний докір особистості, що не зрікається турбот, а філософська позиція, в якій є моменти ще більшого релятивізму й споглядальності, відтак з точки зору запропонованої позиції всі ті «танці», які вже стають вічними, загрожують обернутися прокляттям. Водночас у творі можна відшукати елементи громадсько-політичної алегорії, що доносить переважно сатиричне (проте не однозначне) ставлення автора до тих, хто в сутужний період, в часи катастрофи, закривається від світу хворобливим пошуком дріб'язкових утіх.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

Під сей воєнний час. Вперше опубліковано в газ.: Українське слово. — 1916. — № 1. — 1 січня. — С. 2; № 2. — 2 січня. — С. 2, № 3. — 3 січня. — С. 2; № 4. — 4 січня. — С. 2, за підп.: *Д-р Іван Франко.*

Зберігся автограф (ф. 3, № 233, арк. 94—106).

Подається за автографом.

У к р а ї н с ь к е с л о в о — щоденна політична та економічна літературна газета. Виходила у Львові впродовж 1914—1918 рр.

Я. М.

Дві пари змовників. Твір з рукописної спадщини І. Франка (ф. 3, № 233, арк. 119—121). Твір є віршовим оповіданням на основі дійсної події. Після запису тексту твору на звороті останнього аркуша рукою Франка подана дописка: «В львівськім часописі «Wiek Nowy», Nr. 4347, Sobota, 4 grudnia 1915, ст. 10, в рубриці «Z sali sądowej» читаємо...» (далі поетом записано перших п'ять слів замітки, вирізка якої додана). Подаємо текст цієї замітки, що став матеріалом для поетичного твору І.Франка:

«Onegdaj stanął przed wzmocnionym trybunałem karnym 27-letni murarz Józef Wzorek i jego towarzysz Jan Anczakowski, oskarżeni o zainicyowanie napadu rabunkowego w nocy z 18. na 19. czerwca b[ieżącego] r[oku] na rodzinę Seklerów.

Owej nocy mianowicie dobrali sobie oni dwóch kozaków do pomocy, obiecując im zdobycie znacznej sumy pieniędzy. Kiedy zaś kozacy wpadli do mieszkania Seklerów (przy ul. Pilichowskiej I. 10) i ostatecznie przekonali się, że takiej znowu wielkiej sumy u nich niema, wymordowali całą rodzinę, składającą się 74-letniego Jakóba Seklera, 46-letniej jego żony Racheli i 6-letniej ich córki Ryfki. Nadto jeden kozak wypadł na ganek i porąbał szablą stojącego tam Wzorka, mszcząc się w ten sposób za doznany z jego strony zawód. Ranny Wzorek padł na podwórzu i przeleżał tam aż do przybycia komicyi i policyi.

Teraz nie poczuwa się Wzorek do żadnej winy, niczego nie pamięta, bo był — jak powiada — pijany. Nie pamięta nawet, że go kozak porąbał. Powieważ zaś nie wszyscy świadkowie przybyli, przeto trybunał odroczył rozprawę».

Беручи загальну схему сюжету із міської хроніки, автор дещо видозмінює сюжетний мотив (ініціатором розбою виступає один з козаків), конкретизує побутове становище героїв твору, домислює цікаві подробиці події. Загалом цей твір, як і низка інших поетичних творів останніх двох років життя, відбиває інтерес письменника до індивіда в екстремальній ситуації (в тому числі окресленій «кримінальним» сюжетом), засвідчує новий поетичний вимір зображення у цій темі, не раз заявленій усією попередньою творчістю.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

Чи віщий сон? Твір із рукописної спадщини І. Франка. Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 217).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 295. С т р и п а — річка, ліва притока Дністра. У 1915—1916 рр. по ній пролягала фронтова лінія між австро-угорсько-німецькими та російськими військами.

Я. М.

Парламентарний чортик. Вперше надруковано в журн.: Жовтень. — 1968. — № 5. — С. 117—118. Публікація І. Басса.

Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 219—220).

Подається за вказаним автографом.

Б е т м а н - Г о л ь в е г Теобальд фон (1856—1921) — німецький рейхсканцлер від липня 1909 до липня 1917 р. Відомий плутаністю своїх висловлювань, відсутністю твердої позиції, що, зокрема, позна-

чилося на ускладненні становища Німеччини під час світової війни.

С. 297. Н а т е в і н і Г о л ь в е г! — Очевидно, йдеться про звукову близькість цього прізвища до нім. Holzweg — «бездоріжжя», «заблуд».

М. Б.

1916

Два столівники. Твір із рукописної спадщини І. Франка, досі в повному обсязі не друкувався.

Збереглися два автографи та вирізка з газети 1916 р., де був надрукований фрагмент твору.

Подаємо тут, у коментарях, текст першого (більш раннього) автографа — ф. 3, № 232, с. 215—216, в якому твір має назву «Два гості».

I

Ой брязнула шибка
І збилася;
Се в вікно ґаздиня
Дивилася.

Ой свиснула кулька,
Не злилася,
А ґаздиня кров'ю
Залилася.

На лаві дитина
Дивилася,
Як мама додолу
Звалилася.

II

На подвір'ю два салдати,
Оба молодії,
Йшли до неї обідати,
Повнії надії.

П е р ш и й:
Вот убью таво ребйонка,
І нє памєшает, —
Пусть нє єво, но мєня
Ана патєшает.

Д р у г и й:
Парі держать, что нє убйош!
І что так нагрєло?
Вєдь нєсчастєн ты на руку,
Іспортіш всьо дєло.

П е р ш и й:
Парі держать!

І вистрілив,

І убив ґаздиню.

Эка попал! Вот і двінул
Какую машіну!

Д р у г и й:

Я так і знал, что страм будєт.

І в сюю ж хвилину
Він вистрілив крізь віконце
І убив дитину.

Датування цього автографа: Д[ня] 2 / XII 1915.

У львівській газеті «Українське слово», 1916, ч. 8 (177), четвер, 6 січня, с. 2, під заголовком «Воєнна картинка» було видрукувано фрагмент цього твору, що відповідає його першому розділові (зі зміною у рядку 2: «І збилася» на «Ой збилася»). Підп.: *Іван Франко.*

Вирізка з газети зберігається в архіві Франка (ф. 3, № 242), містить правку рукою автора, а саме: закреслено заголовок «Воєнна картинка», натомість написано: «Два столівники на селі».

21 січня 1916 р. поет завершив новий варіант твору, озаглавлений «Два столівники», він міститься в тому ж рукопису № 232 на с. 223—224 (його подаємо в основній частині текстів цього тому).

Три перших строфи цього твору неодноразово передруковувалися й пізніше. І 20-томник (т. 13), і за ним 50-томник (т. 3) містили в основному тексті фрагмент, друкований «Українським словом», а в примітках подавали пізніший варіант цих же трьох строф (завершений 21 січня 1916 р.). Всі ці фрагменти подавалися без заголовка. Також уривок — три строфи із пізнішого варіанта — подано у вид.: *Франко І.* Вибрані твори: У 3 т. — Дрогобич, 2005. — Т. 1.

Заголовок «Три столівники *на селі*», зазначений у вирізці із газети, де містився першодрук фрагмента, міг бути вписаний автором і пізніше дня, яким датований новий варіант твору. Проте обираючи текст пізнішого часу як основний, не вважаємо за можливе змінювати заголовок при ньому.

В повному обсязі твір публікується вперше, за вказаним пізнішим автографом: ф. 3, № 232, с. 223—224.

М. Б.

«Ще не близько весна...» Вперше надруковано в кн.: *Мельник Я.* «І остатня часть дороги...»: Іван Франко в 1914—1916 роках. — С. 52—53.

Зберігся автограф (ф. № 3, № 232, с. 229).

Подається за вказаним автографом.

С. 300. ...П а н н а З о с я у с т р і л ь ц і в с т у п а є. — Можливо, йдеться про Софію Монджейовську-Гончар, сестру-жалібницю в притулку Січових стрільців, яка доглядала хворого І. Франка (див.: *Монджейовська-Гончар* С. Останні дні з Франком: Спогад про великого письменника // Неділя. — 1936. — Ч. 20 (389), 24 травня). Ймо-

вірно також, що героїнею цього твору є Зося (Софія) Юзичинська, якій поет присвятив поезію «Зоні Юзичинській» («Не мовчи, коли гордо пишаючись...»). Закінчивши курси сестер-жалібниць, вона пішла добровольцем на фронт.

Я. М.

Сусід («W Italii w środku miasta...»). Твір з рукописної спадщини І. Франка. Разом із наступним («Із театру італійської війни...», див. нижче) записаний на останній сторінці рукопису (ф. 3, № 232, с. 233). Текст твору становить щоденникова нотатка з рядками віршового експромту польською мовою. Під рядками вірша датування (закреслене): 19 / II 1916. Цей текст поет вважав за можливе помістити у рукопис збірки віршів, підготовкою до видання якої займався в останні два роки свого життя.

У творі відбилися настрої й фантазії поета, змученого виснажливою хворобою, про яку він свого часу писав у нарисі «Історія моєї хвороби», в окремих рядках листів. Певним зовнішнім поштовхом до створення зазначеного віршового оповідання могли бути повідомлення про воєнні дії, викликані вступом Італії у війну (Першу світову) влітку 1915 р. на боці Антанти.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

Із театру італійської війни («I we Włoszech i w Doberdo...»). Твір з рукописної спадщини І. Франка (ф. №, № 232, с. 233), записаний під попереднім (див. вище) і пов'язаний з ним загальною темою й обставинами постання.

Ймовірно, другий рядок польського чотиривірша, зімпровізованого поетом, змістом своїм (спотвореною польською мовою) віддалено вказує на наявність в індивідові злого й доброго, проте у контексті твору має значення передовсім поетично-фонічне.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 302. W ł o c h y — Італія (*польськ.*).

Д о б е р д о — село біля однойменного озера (тепер у північно-східній частині Італії, біля італійсько-словенського кордону). На початок війни належало території Австро-Угорщини. Влітку та восени 1915 р., із вступом Італії у війну, було окуповане італійськими військами, згодом відвойоване австрійськими. Бої довкола Добердо відзначались великими руйнаціями та численними жертвами.

М. Б.

«І раптом з добра дива...» Твір з рукописної спадщини І. Франка. Зберігся автограф (ф. 3, № 232, с. 231).

Автограф міститься на зворотному боці бланка прописки Целіни Зигмунтовської в будинку Івана Франка. Твір, очевидно, поет не завершив. Датування відсутнє. Закреслено 2 рядки, які спочатку мали бути першими: «В неї ж, мов пташка з древа — Зірвися і лети...».

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б., Я. М.

ДОДАТКИ

РАННІ ВІРШІ І. ФРАНКА

Опись зими. Вірші «Опись зими» та «Опись святого Вечера» є найбільш ранніми поетичними творами із відомої спадщини І. Франка. Сам письменник свого часу в «Передмові», датованій 1910 р., до другого видання повісті «Петрії й Довбущуки» (Чернівці, 1913) зазначав: «Ще від четвертої гімназіальної кляси в Дрогобичі я почав писати вірші за прикладом мойого старшого товариша Ізидора Пасічинського. Перший мій вірш п[ід] з[аголовком] "Великдень" був присвячений пам'яті мойого батька Якова Франка, що вмер опівночі Великодньої суботи 1865 р. Другий вірш з описом зими, поданий як шкільна задача учителеві руської мови, був предметом критики того вчителя, Івана Верхратського, на годині руської мови...» (22, *327*).

Вірш «Великдень» на сьогодні не відомий. Тимчасом до нас дійшов другий вірш, про який згадує письменник, у зошиті із заголовком «Шкільні завдання. IV клас. Задачі рускіи» — напис олівцем невідомою рукою: «1871 рік». Зошит збережено цим же вчителем І. Верхратським, а по його смерті вдовою Верхратського у 1935 р. передано Науковому товариству імені Шевченка у Львові (зберігається у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України). У зошиті вміщено п'ять виконаних юним Франком літературних завдань: три написано прозою (I. Опись літа. II. Хосен води. III. Опись пожару) та два — віршем (IV. Опись зими. V. Опись святого Вечера). Три останні твори із тут зазначеною вперше опубліковано в журн.: Вістник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. — 1936. — Т. III. — Кн. 7/8. — С. 540—544), у супроводі статті В. Дорошенка «Шкільні задачі Івана Франка».

У зошиті після тексту твору «Опись зими» зазначена (рукою І. Верхратського) оцінка завдання: «Вдоволя[яє]. Пильність заслугує на похвалу».

Рядки 5—16, 61—68, 89—92 процитовано в монографії Б. Бунчука «Віршування Івана Франка» (Чернівці, 2000, с. 44).

Подається за автографом (ф. 3, № 207, с. 14—17).

П а с і ч и н с ь к и й Ізидор (1853—1930) — поет, прозаїк, публіцист, фольклорист, свої перші вірші друкував у журналі «Ластівка» 1870 р., ще будучи учнем дрогобицької гімназії. У «Друзі» 1876 р. опубліковано рецензію на його твори (поеми), автором якої М. Возняк уважає І. Франка.

В е р х р а т с ь к и й Іван (1846—1919) — письменник, мовознавець, природознавець, перекладач. Учителював у гімназіях Дрогобича (де серед його учнів був І. Франко), Станіславова, Львова. Франко критично ставився до поетичних спроб І. Верхратського (див. рецен-

зії на збірки Верхратського «Стрижок» і «Трюлети» у т. 26 Зібрання творів). Зі свого боку, І. Верхратський у відповідь на ці та інші пізніші Франкові закиди написав памфлет «Злобні видумки д-ра Франка» (Львів, 1907).

С. 307. ...І так у грудню приходит Рождество Христово... — Свято Різдва Христового автор подає за старим стилем, де воно припадало на 25 грудня; за новим стилем — це 7 січня.

...друге свято Єсть Іордань... — Свято Хрещення Господнього, яке відбулось у ріці Йордан; за старим стилем святкується 6 січня (19 січня за новим стилем).

Опись святого Вечера. Твір є літературним завданням, яке виконував І. Франко, навчаючись у 4-му класі дрогобицької гімназії. Зберігся у зошиті «Задачі рускіи» (див. коментар до попереднього вірша).

Опубліковано 1936 р. в журналі «Вістник» (кн. 7/8, с. 542—544). Автор публікації В. Дорошенко у супровідній статті про цей твір писав: «Останній вірш, що дійшов до нас, се властиво продовження попереднього, але без порівняння значно кращий за нього і щодо форми, і щодо змісту. Силабічний вірш пливе тут легше, наслідуючи знайомі строфи бурсацьких орацій. Деякі рядки, як на молодого хлопця, й зовсім не погані й зраджують безперечний поетичний хист. Вдалася юнакові й сама картина вечера, змальована пластично й з докладним зображенням колишніх звичаїв, зв'язаних із Св[ятим] вечером. Сей Франків опис має значний інтерес документальности й для вченого етнографа...» (там само, с. 539—540).

Подається за автографом (ф. 3, № 207, с. 18—19).

С. 307. Святий вечір — святкується напередодні Різдва Христового (див. коментар до попереднього твору).

С. 308. ...пряч ут... (*діал.*) — дають лад.

...корів кадити... — Тобто обкурювали худобу димом згідно з народно-релігійним ритуалом.

М. Б.

Podanie o przybyciu Eneasza do Italii. Наявність у спадщині І. Франка творів польською мовою, виконаних як шкільні завдання під час його навчання у Дрогобицькій гімназії (1867—1875), зауважували дослідники (див.: *Деркач М.* Серед блокнотів і записок Івана Франка // Література і мистецтво. — 1941. — № 5. — С. 38 — 42; *Шурат С.В.* Рання творчість Івана Франка. — К., 1956. — С. 21 — 22; *Басс І.І., Каспрук А.А.* Іван Франко: Життєвий і творчий шлях. — К., 1983. — С. 29 — 30). Зазначені твори містяться у зошиті № 208, озаглавленому «Zadania polskie. Część druga. Jan Franko. VI klasy», вгорі напис олівцем невідомою рукою: «1873 р.» Завдання, виконані тут, пронумеровані як третє — сьоме, з них третє становить другу й третю дії драми «Jugurta» (опублікована у вид.: Українське літературознавство. — Вип. 14. — Львів, 1971, вміщена у т. 23 Зібрання творів), четверте — написаний прозою роздум «Jak należy korzystać z młodości», відповідно п'яте — сьоме — віршові твори «Podanie o przybyciu Eneasza do Italii», «Życie jest tylko podróżą» та «Per aspera ad astra». Жодних

Франкових згадок про ці його ранні поезії не виявлено (у своїй передмові до другого видання «Петріїв і Довбущуків» (1910) письменник згадує лише віршовану драму «Югурта»).

Вірш «Podanie o przybyciu Eneasza do Italii» («Переказ про прибуття Енея до Італії») виконаний як «zadanie domowe» та записаний на с. 53 — 56 зазначеного рукопису. Основу змісту твору становить ліричний виклад провідних сюжетних епізодів «Енеїди» Вергілія (у творі — Марон).

У кінці «завдання» оцінка вчителя польської мови Петра Париляка *«Pięknie»* («Гарно») і трохи нижче дописка: *«Jeszcze byłoby piękniej, gdyby była bibuła!»* («Було б іще краще, якщо був би промокальний папір!»). У тексті поезії наявні незначні виправлення, зроблені рукою вчителя.

Тексти названих поезій публікуються з максимальним збереженням фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних особливостей мови І. Франка. Виправлено лише дрібні орфографічні похибки та адаптовано пунктуацію відповідно до сучасних норм польської мови. Так, зроблені зміни у таких словах: «śladem» («śladem»), «rożne» («różne»), «ból» («ból»), «myslał» («myślał»), «kościoł» («kościół»), «modl» («módl»), «mowią» («mówią»), «swiat» («świat»), «mysli» («myśli»). Оскільки «похибки» піддаються певній систематизації (палаталізація, диспалаталізація, обниження) і паралельно із ними трапляються нормативні форми («różne», «świat»), можемо припустити, що вони відбивають особливості тогочасної місцевої вимови (див. також про це: *Parylak P.* Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. — Kraków, 1877. — Tom I. — S. 57 — 79).

Сполучення слів «przedemną», «przednimi», «zdala» подано роздільно написаними («przede mną», «przed nimi», «z dala»).

У текстах поезій збережено характерні словоформи «rządzcom» («rządcom») і «władzca» («władca»); закінчення *-em(i)* у формах орудного і місцевого відмінків займенників і прикметників: «(o) czem», «(w) tem», «(w) swem», «(o) tem», «swojemi», «Twemi»; «krwawem», «łzawem», «zdolnem», «strasznem».

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 309. Eneasz (Еней) — син Анхіса й Афродіти, троянський герой, легендарний родоначальник римлян, головний герой «Енеїди» Вергілія. Після падіння Трої довго мандрував різними країнами, нарешті зупинившись в Італії.

С. 310. Maron (Публій Вергілій Марон; 70 — 19 до н. е.) — давньоримський поет, автор «Буколік», «Георгік», незакінченої епічної поеми «Енеїда» (у 12 книгах). І. Франко переклав одну з поезій Вергілія «Грамотика, або мужицька приправа» (див. т. 9 Зібрання творів), помістивши її разом зі своєю передмовою до «Пісні про хліборобство» (див. т. 26 Зібрання) у виданні творів одного з перших перекладачів римського поета українською мовою («Переводи і наслідування Осипа Шухевича», Львів, 1883). У цій передмові, що мала назву «Про життя і

твори Вергілія», помітно критичну переоцінку Франком Вергілієвої «Енеїди», наголошення на наслідувальному характерові твору.

T a r t a r (Тартар) — у грецькій міфології темна безодня, що знаходиться нижче від Гадесу («нижнє небо»), місце ув'язнення переможених Зевсом титанів. За пізнішими уявленнями, місце вічних тортур і найтяжчих покарань у країні померлих.

T r o j a (Троя; Іліон) — стародавнє місто на північно-західному узбережжі Малої Азії (нинішня територія Туреччини), яке було зруйноване греками під час Троянської війни у XII ст. до н. е. Міфи про Троянську війну лягли в основу «Іліади» та «Одіссеї» Гомера (XII—VII ст. до н. е.), які, своєю чергою, справили вплив на «Енеїду» Вергілія.

A c h a j i (ахейці; ахеї) — давньогрецьке плем'я, яке заселяло Пелопоннес і Крит у II тис. до н. е. Вживається у значенні «греки» взагалі.

P r y a m (Пріам) — останній володар Трої, патріарх численної родини. Став свідком загибелі улюбленого сина Гектора, сам загинув від руки Неоптолема після падіння Трої.

С. 311. T r y t o n (Тритон) — морське божество, син Посейдона й Амфітрити. Із часом втратило індивідуальні риси, перетворившись на родове поняття (тритони).

С. 312. C y k l o p y (циклопи; кіклопи) — за античними уявленнями, одноокі велетні, що мали жорстокий характер, відзначалися фізичною силою і спритністю. Через це боги тримали їх під землею, згодом зробили помічниками Вулкана (Гефеста). Вважали також, що живуть вони в печерах на далекому Заході.

A n c h i z (Анхіс; Анхіз) — батько Енея, володар міста Дардана в Малій Азії. Під час падіння Трої Еней на своїх плечах виніс батька з охопленого полум'ям міста. Анхіс помер у Сицилії під час мандрів Енея.

...W ięc E n e a s z znów u s i a d a... — Початкове написання «z n o w u».

J u n o (Юнона) — римська богиня, дружина Юпітера, покровителька жінок, шлюбів і породіль. За міфом, була на боці греків під час греко-троянської війни і переслідувала троянців надалі.

С. 313. ...z p r z e z n a c z e ń k s i ą g c z y t a ł a... — За уявленнями стародавніх греків, доля людини була визначена ще до її народження. За цим пильнували мойри (парки), богині долі й людського призначення. Їх нерідко зображали із сувоєм папірусу, на якому накреслено літери долі.

...A f r ó w k r a j p i a s z c z y s t y... — Йдеться про Африку (африи — мешканці Африки).

D y d o (Дідона) — міфічна фінікійська цариця, дружина Сіхея. Коли її брат Пігмаліон підступно вбив Сіхея, втекла з Фінікії до Африки, заснувала там місто Карфаген і стала його царицею. Через те, що Еней її покинув, покінчила життя самогубством.

K a r t a g i n a (Карфаген) — місто-держава у Північній Африці, засноване 825 р. до н. е. колоністами з Фінікії. У 146 р. до н. е. було

зруйноване римським військом, у I ст. до н. е. відбудоване як римська колонія. Згодом утратило своє економічне і культурне значення.

С. 314. Hades (Гадес; Аїд, Плутон) — володар підземного царства і саме підземне царство, місце перебування душ (тіней) померлих.

Latyn (Латин) — міфічний син Фавна і німфи Маріки, володар латинів.

С. 315. Dardany (дарданці) — троянці.

...Własną córkę swą za żonę... — Йдеться про Лавінію, дочку царя Латина й Амати.

Париляк Петро — вчитель у Дрогобицькій гімназії з 1870 до 1874 рр. Навчав І. Франка в шостому класі польської (три години на тиждень) і грецької (п'ять годин на тиждень) мов.

Л. К.

Życie jest tylko podróżą. В автографі (№ 208) вірш позначувано як «zadanie szkolne» та вміщено на с. 57 — 59 вказаного рукопису. Див. також лінгвістичний коментар до попередньої поезії.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Л. К.

«Per aspera ad astra». В автографі (№ 208) вірш позначувано як «zadanie domowe» та вміщено на с. 59 — 61 вказаного рукопису. Див. також лінгвістичний коментар до поезії «Podanie o przybyciu Eneasza do Italii».

Твір залишився незакінченим. Змістовий потенціал заголовка («Крізь терни до зір») тут не розкрито у всій повноті: автор не підвів сюжет до «зняття» проблемної суперечливої ситуації, яка постає в роздумах бідного робітника Миколи. До того ж, наприкінці наявного в автографі уривка, відсутній характерний для І. Франка графічний знак (∽), що позначає завершений твір або його структурну частину (пор. автографи попередніх поезій).

Початок незавершеного твору дає підстави говорити про його сюжетну подібність до незакінчених поем «В горю, гризоті і бідності» (уміщена в цьому томі Зібрання), «Наймит» (див. т. 4 Зібрання), поеми «Рубач» та однойменного оповідання (відповідно т. 2 і т. 16 Зібрання творів). Таким чином, поезія є чи не першою за часом появи Франковою розробкою сюжету апокрифічної легенди про мандрівника й ангела.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Слово «wygradzać» у рукопису відчитується невиразно, відновлено за змістом.

Л. К.

«Підіймись із могили, духу праведного сина...» Вперше надруковано у вид.: Літературна спадщина. Т. 1: Іван Франко: Вип. 1. — К., 1956. — С. 46, у складі оповідання І. Франка «Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш» як частина VIII цього твору.

Зберігся автограф зазначеного Франкового оповідання (ф. 3, № 209, с. 12 — 32; наведений нами вірш записаний на останній, 32 сторінці). Рукопис — шкільний зошит для літературних вправ. У ньо-

му молодий Франко виконував «задачі домові» у 1873 — 1874 рр., навчаючись у 7 класі дрогобицької гімназії. Є підстави датувати час написання цього оповідання 1874 роком. (У цьому ж зошиті попереду записано ще один прозовий твір, початок якого відсутній і який текстологами-франкознавцями умовно іменується «Іван Зубильник»).

Оповідання «Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш» має підзаголовок: «Подія з XVI століття». Його герой, молодий козак Федір, походження якого спочатку невідоме, веде палкі розмови з односельчанами, нарікаючи на жорстоке обходження з ними пана-поляка, та шукаючи спільників, щоб вирушати в Чигирин, де молодий гетьман Наливайко збирає військо для боротьби з польськими зайдами. Одна з жінок несподівано впізнає у Федорі свого сина, з її ж слів виходить, що його батьком є жорстокий панський «окомон» (економ). Саме цей «окомон» намагається ув'язнити Федора, а далі із когортою гайдуків стає на перешкоді загонові Федора, оточуючи його в яру. Намарне Федір намагається переконати свого батька-«окомона» благородною метою «вільності», намарне покликується до його сумління як до «русина» (очевидно, батько і є тим «старим чоловіком», якого «не навчиш», як і «старого дуба не нагнеш»)... Козаки на чолі з Федором зрештою розбивають панських посіпак і завершують пригоду «козацькою піснею». Наведених тут 10 віршових рядків навряд чи є саме цією піснею, — оскільки в них про Наливайка йдеться вже як про загиблого героя. Очевидно, цей віршовий уступ уже перебуває на «мета»-позиції щодо повістувального сюжету (який у наявному прозовому тексті практично вичерпано), і цими віршами, які мають деякі ознаки стилізації української народної думи, оповідання мало завершуватися.

У прозовій частині оповідання, як і у віршовій, йдеться про постать козацького ватажка Наливайка. Достовірним є факт, що гетьманом Северин Наливайко (р. н. невідомий — 1597) був обраний аж наприкінці своєї військової діяльності. Після залишення навесні 1594 р. служби в Осторозі в Костянтина Острозького, де Наливайко доти був сотником надвірної корогви, він брав участь у походах в Молдавію, пізніше зі своїм загоном подався в Центральну Україну, діяв на Брацлавщині. Певну роль у підготовці повстання під проводом Северина Наливайка відігравало і згадане в оповіданні м. Чигирин, де базувалися частини його війська. На чолі з Наливайком козацькі сили здійснили похід на Волинь та в Білорусію, потім — у постійних зіткненнях з польським військом — вернулися на Поділля, далі на Київщину та на Лівобережну Україну. В урочищі Солониця наприкінці травня (ст. ст.) 1596 р. Наливайко вів останній свій бій, у якому його по-зрадницьки схоплено й видано полякам.

І в усній словесності, і в історіографії (українській, як і польській) постать Наливайка обросла численними легендами (одну з них, про нібито спалення героя в розжареній печі, що мала вигляд бика, досліджував пізніше й І. Франко, див.: «Наливайко в мідяним биці», т. 36 Зібрання). До легендарних належить і оповідання про обрання

Наливайка гетьманом нібито за порадою Григорія Лободи, котрий відмовився від цієї посади через свою старість. Узяте з «Історії Русів», це оповідання поетично обробив Т. Шевченко у вірші «У неділеньку у святую...». І. Франко, також згадуючи у своєму творі цей епізод з Лободою, найімовірніше, запозичив його саме зі згаданого вірша Шевченка, що був вміщений у 2-му томі видання «Поезії Тараса Шевченка» (Львів, 1867). Очевидно, саме з цього джерела йде у Франка синонімічне іменування Наливайка «Кравченком-гетьманом». Наливайко, за деякими джерелами, був сином кравця, звідси його ще одне прізвище; у Т. Шевченка: «...А ще краще б ви зробили, Якби замість старого Та обрали молодого Завзятого молодця, Преславного запорожця Павла Кравченка-Наливайка» (*Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. — Т. 2. — К., 2001. — С. 146).

Визначений профіль змісту нашого тому, як і його обсяг, не дають змоги вмістити тут ранні прозові твори І. Франка, зокрема й оповідання «Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш».

Вірш «Підіймись із могили, духу праведного сина...» подається за вказаним автографом.

М. Б.

Згадка старини. Вірш у низці кількох інших віршових творів додано до листа від 6 травня 1874 р., адресованого І. Франком, на той час учнем дрогобицької гімназії, редакції львівського журналу «Друг» (сам лист див.: 48, *7*). З-поміж віршів, надісланих Франком у цьому листі, редакція відібрала «Пісні народнії» та «Моя пісня», що з'явилися відповідно у третьому й четвертому номерах журналу за 1874 р. і стали взагалі першими друкованими творами письменника. Вірш «Згадка старини» до друку не потрапив.

Твір відбиває коло утопічно-ідеалістичних уявлень молодого Франка про прадавню історію Слов'янщини, зокрема про її князівський період, у якому поет вбачає ознаки величі князівської влади, мирного й заможного життя мешканців, могуття держави, яке, на нещастя, було підірване міжусобицями. Відгомони таких уявлень трохи пізніше позначилися на мотивах, які втілено у п'єсах «Три князі на один престол», «Славой і Хрудош», значною мірою трансформовано у повісті «Захар Беркут» і «Сон князя Святослава». На початку 90-х років (див. його розвідку «Наш театр», 28) Франко розчаровується у можливостях власне «князівської» теми у зображенні минулого.

Фрагмент твору (рядки 25—30) вперше опубліковано у кн.: *Шурат С.В.* Рання творчість Івана Франка. — К., 1956. — С. 57. Фрагмент із перших 12 рядків видрукувано в кн.: *Бунчук Б.* Віршування Івана Франка. — Чернівці, 2000. — С. 59.

У повному обсязі твір досі не друкувався.

Подається за автографом (ф. 3, № 1058, с. 3—4).

С. 320. Хвалинське море — давня назва Каспійського моря.

М. Б.

Ранок. Вірш записано серед інших творів (як самого Франка, так і його трьох товаришів по дрогобицькій гімназії) у листі Франка до В. Давидяка, уповноваженого редколегії журналу «Друг», від 13 травня 1874 р. (сам лист див.: 48, *7—9*). Підп.: *Джеджаликъ*, датування відсутнє. Вірш у журналі друком не з'явився (із творів, надісланих у цьому листі, надруковано лише вірш «Могила»).

Окремі дослідники вважають, що вірш «Ранок» було перероблено у вірш «Схід сонця», який і прочитано в грудні 1875 р. на вечорі, присвяченому М. Качковському у Львові (див.: *Щурат С.В.* Рання творчість Івана Франка. — С. 56; *Ярема Яким.* Дитячі та юнацькі роки Івана Франка (1856—1875) // Укр. літературознавство: Іван Франко. — Вип. 64. — Л., 2001. — С. 171). «Схід сонця» під заголовком «Всхід сонця. На пам'ять першого з'їзду Общества імені Качковського в Галичині» друкувався в журналі «Друг» у 1876 р., увійшов до збірки «Із літ моєї молодости», вміщувався в зібраннях творів поета. Однак, на нашу думку, називати «Схід сонця» переробкою «Ранку» немає достатніх підстав, — з першого твору запозичено лише окремі деталі алегоричного уподібнення сходу сонця в горах та пробудження духовного життя в Галичині (саме це уподібнення вже не було оригінальним прийомом на час вступу Франка в літературу). Безперечно, «Ранок» та «Схід сонця» необхідно розглядати як два окремих твори.

«Ранок» уперше і в повному обсязі опубліковано у кн.: *Бунчук Б.* Віршування Івана Франка. — С. 85—90, шляхом послідовного цитування його фрагментів, написаних різним розміром, та відповідного їх коментування.

Друкується за автографом (ф. 3, № 1059).

Качковський Михайло (1802—1872) — громадсько-культурний діяч у Галичині, видавець, меценат, був судовим радником у м. Самбір, заповів кошти на освітні та видавничі проекти. У Львові 1875 р. засноване москвофільське Общество імені Качковського.

М. Б.

Дві дороги («Дві дороги до заслуги нам...»). Як і попередній «Ранок», цей вірш наведено в листі І. Франка до В. Давидяка від 13 травня 1874 р. На сторінки журналу «Друг» він також не потрапив. Вірш підп.: *Джеджаликъ*, датування відсутнє.

У спадщині І. Франка існує ще один поетичний твір — сонет із таким самим заголовком (починається рядком: «Ввік до заслуги дві ведуть дороги...»), уперше видрукуваний у журналі «Друг» 1875 р., потім уміщений у збірці «Із літ моєї молодости», увійшов також у видання творів І. Франка, зокрема й у п'ятдесятитомник (3, *286*). Можна спостерегти, що мотив «двох доріг», наявний у ранньому вірші, молодий поет роком пізніше розвиває й увиразнює в сонеті, бачить ці «дороги» як дорогу страждання і дорогу праці, котрі перетинаються. У з'ясуванні зумовленості цих доріг поет посилює акцент на їх «дано-

сті» й рівнозначності, усуваючи елемент містико-фаталістичного тлумачення першої з них як покути за «вину батьків», уводить ряд інших мотивів і міркувань. Таким чином постають два споріднені мотивом, але багато в чому відмінні за змістом, цілком самостійні твори.

Публікується вперше за автографом (ф. 3, № 1059).

М. Б.

Твори інших авторів, доопрацьовані І. Франком

Не виростеш! Уперше надруковано у журн.: Наша культура. — Варшава, 1936. — Ч. 1. — С. 15—16, у тексті статті К. Студинського «З редакційної теки Івана Франка: З приводу віршів Мелитона Бучинського».

Публікований у цій статті твір є доопрацюванням з боку І. Франка вірша Мелітона Осиповича Бучинського (1847 — 1903), українського фольклориста й етнографа, громадського діяча.

По закінченні Віденського університету М. Бучинський працював адвокатом у Станіславові, де й помер. Ще за студентських часів він як учений-народознавець активно співробітничав з М. Драгомановим, записи М. Бучинського увійшли до виданої В. Антоновичем і М. Драгомановим у двох томах збірки «Исторические песни малорусского народа» (К., 1874 — 1875). Протягом різних періодів свого життя М. Бучинський вів широке листування з багатьма діячами Галичини та Наддніпрянської України, зокрема з М. Драгомановим, із яким багатобічно обговорював явища громадсько-політичного й культурного життя, ідеї якого пропагував серед свого оточення. 1910 р., уже по смерті обох кореспондентів, вийшла впорядкована М. Павликом «Переписка Михайла Драгоманова з Мелитоном Бучинським: 1871 — 1877», збірка матеріалів, що справила значне враження на галицьке суспільство гостротою піднятих проблем і подала чимало історичних свідчень про обставини громадського руху. З опублікованих листів також, як зауважив К. Студинський, «ударив ясний жмут світла на цю живу, інтересну постать голови віденської "Січі" (в рр. 1869 — 1871), що своїм листуванням з М. Драгомановим зробив велику прислугу галицькій справі та став невтомним оборонцем зв'язків Галичини з Україною» («Наша культура», 1936, ч.1, с. 12; далі посилатимемося на це видання у тексті, вказуючи тільки сторінки).

За свідченням автора статті, М. Бучинський «пробував також свого пера на літературному полі», в архів Наукового товариства імені Шевченка разом із об'ємним листуванням він передав свої вірші, які підписував псевдонімами «Підгірський чоловік» та «Кассян». Один із таких віршів під назвою «Не виростеш!» свого часу, разом з іншими зразками творчості, був висланий М. Бучинським редакції журналу «Сьвіт» для опублікування в цьому журналі.

Вірш «Не виростеш!», підписаний псевдонімом «Кассян», об'єкт Франкового доопрацювання, також наведено в зазначеній статті. Подаємо за нею (враховуючи автограф) вірш М. Бучинського:

Не виростеш!

Чого важко любій головоньці,
чого тужиш, молоденький друже?
Ой не думай, молодий, не думай —
бо та дума зрадливая дуже.

Зранку стане віночок ти вити,
квітом-маєм увивати скрані,
сни солодкі пішле на добраніч,
золотії лучі — вранці рано.

Сподобаєсь і ти їй полюбиш,
подружечку твою золотую, —
аж головку молоду одурить —
і у тебе сама запанує.

І в віночку пов'ялить ти квіти, —
тернь колючий втолочить на скрані,
свідомостев неправд безконечних
затроїть ти і вечір і рано.

І не сподійсь душі твоїй миру, —
не виростеш, мій добрящий друже!
Ой не думай, молодий, не думай,
бо [та] дума непевная дуже!

«Має цей вірш свою історію, — зауважує К. Студинський. — Бучинський присвятив його своєму товаришеві з станіславівської громади Олексі Слюсарчукові, пізн[іше] перекладчикові "Псалтиря" на українську мову й помічникові при виданні "Святого Письма Старого й Нового Завіту" (Відень, 1903 р.), що вийшло коштом Британського Біблійного товариства, а в перекладі Куліша, Пулюя, Івана Нечуя-Левицького» (с. 14).

Знаючи обставини життя М. Бучинського, а саме те, що він походив із заможної родини, К. Студинський витлумачує головну думку зазначеного твору як своєрідну гризоту душі багатого панича, автора цього вірша. «Бучинський, — пише він, — у вірші "Не виростеш!" хотів дати натяк на суспільне недомагання, та сам себе питав, чи має право він, заможний, що не відчуває недостатку, говорити про суспільне горе та нужду». У листі М. Бучинського, адресованому згаданому тут О. Слюсарчукові, автор статті підкреслює слова кореспондента: "І думається оттак, видиться мені, що гайнувавши, кривджу та краду велику мою братію убогу й голодну..."» (с. 14). «Оця думка, — твердить К. Студинський, — схилила Бучинського, що він написав вірш "Не виростеш!" і враз з іншими віршованими спробами післав його до редакції львівського "Сьвіту", надзвичайно інтересного літературного журналу за вісімдесятих років XIX віку» (с. 15).

Погоджуємося з імовірністю того, що практичним першоімпульсом написання цього вірша М. Бучинським могло бути почуття провини, усвідомлення особистої причетності автора твору до злиденного стану мас. Проте варто все ж зауважити, що вже й у віршеві М. Бучинського (не кажучи про переробку його І. Франком) провідна думка твору не зводиться до зазначеної приватної обставини, а має значно ширше звучання: заглиблене розмірковування над явищами бідувань, кривд і несправедливостей у світі відбере спокій думаючій людині, затруїть зрештою її життя, не дасть насолоджуватись невинними радощами. Подальший рух по шляху, на який настановляє така «дума», — небезпечний: він обіцяє «терни колючі» на скроні; на цьому шляху, за словами М. Бучинського, «не виростеш», а за слушним запитанням автора переробки — «чи встоїш в бою?» Примітно, що й у вихідному тексті, і в допрацьованій його редакції акцентовано на «зрадливості» «думи»: на початку вона постає як захоплюючий мислительний процес, але далі все більше втягує особистість в усвідомлення своєї відповідальності, вимагає дійового рішення, штовхає героя на шлях конфронтації із суспільством. Безперечно, така ідея була близькою І. Франкові, він її емоційно переживав саме в цей період, коли до його рук потрапив вірш дописувача «Сьвіту».

«Вірш Бучинського, — зазначає К. Студинський, — без сумніву, слабий під поглядом поетичної форми та невиразний у провідній думці, а все ж він варт був того, щоб над ним призадуматись задля його незвичайної щирости та очевидної іскри таланту. Воно так і склалося, що вірш попав у руки одного з редакторів "Сьвіту", Івана Франка, а він вірша переробив, ще й написав сердечного листа до автора. І вийшов вірш Бучинського у перерібці Франка дійсно гарний» (с. 15).

Переробляючи твір, Франко залишає незмінною його строфіку й метрику, проте вносить помітні стильові й змістові правки, інтенсивність яких наростає у напрямку до фіналу твору. Автор переробки увиразнює загальну зміну ситуації засобом протиставлення («...Но чи знаєш, на яку дорогу?..»), в останній строфі драматизує сюжет більш конкретними й загостреними реаліями («І до бою з кривдою попрете, — Но чи встоїш ти в тім бою, друже?..»).

Орієнтовно у лютому — березні 1881 р. І. Франко писав у листі до М. Бучинського, зокрема з приводу зазначеного вірша, що його доопрацював: «Посилаємо Вам один з Ваших стишків, перероблений так, як, по нашій думці, було б відповідно для "Сьвіту". Зміни в нім пороблені: 1) для вигладження форми, 2) для виразнішого підчеркнення основної гадки: до яких консеквенцій доводить мислення. Коли б ви пристали на ті зміни або відповідно переробили цілу штучку по-своєму, то ми радо надрукували б у найближчім (3) н[оме]рі» (48, *282*). До зазначеного листа додано й Франкову редакцію вірша «Не виростеш!».

«Лист Ів. Франка, — підсумовує К. Студинський, — свідчить про те, з якою сумлінністю брався він до оцінки присланих до редакції віршів. Про Франка як про редактора галицьких видань, про його то-

чність, а навіть дрібничковість доведеться ще не раз говорити дослідникам [автор статті при цьому посилається на одне з досліджень про роботу Франка над редагуванням Кулішевих перекладів із Шекспіра. — *Упоряд.*], а вірш Бучинського в перерібці Франка є в цьому напрямі гарний зразок. Окрім поетичної форми, вклав у нього Франко свою думку з великою користю для віршу Бучинського.

Одначе автор із перерібки Франка не скористав. Бучинський, як розумна людина, не хотів силою видиратися на Парнас і з думкою Франка — видрукувати перерібку в "Сьвіті" під своїм ім'ям чи псевдонімом, не згодився. Так і залишилася Франкова перерібка в рукопису, звідкіля я видобуваю її на денне світло» (с. 17). На основі цієї переробки постав вірш Франка «Молодому другові» (збірка «З вершин і низин», 1893).

Подається за автографом (ф. 3, № 1574, на звороті аркуша з текстом вірша М. Бучинського).

С т у д и н с ь к и й Кирило Йосипович (1868 — 1941) — український літературознавець. Академік ВУАН (з 1929 р.). Тривалий час викладав у Львівському університеті. Значна кількість робіт вченого присвячена проблемам давньої української літератури, дослідженню наукових і культурних контактів Галичини й Наддніпрянської України, життю й творчості І. Франка.

«С і ч» — українське земляцьке студентське товариство, засноване у Відні 1868 р., упродовж своєї тривалої історії кілька разів практично згортало роботу, «розв'язувалося». Остаточно припинило існування у 1947 р. Проводило культурно-освітню й видавничу діяльність. 27 листопада 1889 р. товариство обрало І. Франка своїм почесним членом, у спеціальній Грамоті, адресованій Франку, зазначивши: «за знамениті заслуги, які Ви поклали для нашого товариства і для русько-українського письменства».

«С ь в і т» («Світ») — «ілюстрована літературно політично-наукова часопись», журнал, що видавався у Львові в 1881 — 1882 рр. Краще з українських видань свого часу за рівнем свободи думки, за вміщуваними там зразками художньої творчості. Видавцем і редактором журналу був Іван Михайлович Белей (1856 — 1921). Найактивнішим учасником журналу — І. Франко, котрий виконував також величезний обсяг редакторської роботи (зокрема, літературної частини журналу) в один із найскрутніших періодів життя, в умовах цілковитої невлаштованості свого побуту.

С л ю с а р ч у к О л е к с а (1838 — 1912) — український церковний і громадський діяч, організатор української громади у Станіславові, один з перших у Галичині авторів навчально-релігійної літератури.

... т и ї й п о л ю б и ш... — тут у значенні «ти її полюбиш».

М. Б.

Вічна любов. Уперше надруковано в журн.: Глобус. — 1926. — № 13. — С. 278 (річна пагінація), серед добірки творів, озаглавленої:

«Недруковані поезії Івана Франка. Подав проф. Возняк з архіву Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові».

Першопублікатор М. Возняк, поза сумнівом, користувався автографом (ф. 3, № 232, с. 77) із корпусу творів, підготовлюваних Франком у 1914 — 1916 рр. з думкою про можливе їх видрукування.

Внизу автографа примітка: «Написано в маю 1882 р., доси не друковано» (перша половина цієї фрази відтворена й у публікації М. Возняка). Найімовірніше, ця остаточна редакція твору здійснена Франком у 1915 р., при цьому ні автор, ні першопублікатор не зазначають, що вірш загалом подібного змісту і з таким же заголовком видрукувано в журналі «Зоря», 1884, ч. 13, с. 103, де він має підпис: *Климентія П.*, тобто Климентія (Климентина) Попович.

Цей факт або не прийшов на згадку поетові, або, можливо, якщо був згаданий, значенням своїм поступився іншому: фактові радикальної переробки Франком наданого йому свого часу тексту твору Климентини Попович. Сліди цієї переробки наявні в записній книжці І. Франка (ф. 3, № 193, с. 46 з кінця), з яких він міг виводити остаточний варіант твору. Певніш усього, зазначений чорновий запис поет сприйняв як беззастережно власний твір, опосередковано про це свідчить і помилка в його датуванні: переробка «Вічної любови» не могла бути здійснена «в маю 1882 р.», позаяк редакторська робота Франка над віршами К. Попович, як засвідчує й факт уміщення творів К. Попович у «Зорі», і лист Франка (в першому з них ідеться про переробку саме цього твору), відносяться до березня 1884 р.

Климентина Карлівна П о п о в и ч (в заміжжі Боярська, 1863—1945) — українська письменниця. Вчителювала у сільських школах Галичини й Буковини, брала участь у жіночому русі. Творчу спадщину К. Попович становлять вірші, поема «Звичайна історія», кілька невеликих оповідань, спогади про І. Франка та Н. Кобринську. З першими творами виступила 1884 р. в журналі «Зоря». 1884—1898 рр. — листування К. Попович та І. Франка. Саме Франко був тим старшим колегою, хто рекомендував твори початкуючої письменниці до друку та прагнув прищепити їй свої погляди на літературу.

Франкове намагання спрямувати творчість окремих літераторів (серед них разом із К. Попович можна назвати й Уляну Кравченко) в те річище, яке йому видавалося найважливішим і художньо вартісним, сягало й спроб редагувати чи й навіть переробляти їхні твори. Останнє стосується кількох віршів К. Попович, зокрема й «Вічної любові».

В рукописній спадщині Франка (ф. 3, № 1618, с. 345) залишився текст, яким, очевидно, завершувався один з листів К. Попович (адресований, швидше всього, редакції журналу «Зоря»), а в ньому — частина (якщо визначати за сюжетом здійсненої Франком редакції, то друга половина) вірша К. Попович, що дозволяє судити про ступінь і характер переробки твору:

<...> Що десь леліє любовну пісню —
Холодний попіл сипатись буде!

Згодом ю нужда залиє сльозами,
Розвіє буря злоби, і в морі
Життя потоне і споминками
Лиш осолодить старість і горе.

Вічна любов — се тая важка,
Що й в порохнавій груди затліє,
Се тая, що вбогого кохає брата
І пестованєм весь світ леліє.

Єї любовник в подертій свиті,
А поцілуєм для неї — стони,
Що звідти несуться, де ті неситі
І де робучі плачуть мільйони!

Піснев для неї — бренькіт кайданів,
А відпочинок — мрачна тюрма.
Там вона кріпитсь, а за відплату
Стане їй вічна — вічна жажда!

Датування твору та листа (який вочевидь цим твором закінчується) відсутнє, підпис: *Зулейка.*

Франко значно ґрунтовніше, ніж, приміром, стосовно вище розглянутого вірша М. Бучинського, редагує даний вихідний текст: тонічний розмір міняє на силабо-тоніку; усуває цілий ряд форм слів, що суперечать нормам граматики («кріпитсь»); розширює лексику, вводячи інший її семіотичний пласт.

Власне, з приводу переробки Франком віршів К. Попович, одним із яких був вірш «Вічна любов», розпочалося листування між Франком та молодою поетесою. У першому з листів до неї (від 16 березня 1884 р.) Франко, на той час співробітник журналу «Зоря», писав: «...Нам присилають з різних сторін так багато віршів, і то — не проти Вас кажучи — так кепських, що не раз розпука бере чоловіка, читаючи ті плоди безмисності і легковаження дитинячого. Нігде правди діти, я не надіявся нічого більше і по Ваших віршах, особливо, що форма вже на перший погляд видалась мені нерівною та негладкою. Аж нині, урвавши хвилину часу від інших праць, я случайно прочитав Ваші вірші і дуже приємно розчарувався, побачивши в них в незручній, правда, але не зовсім таки невдачній формі гадки здорові, а місцями навіть з немалою поетичною силою виражені. Я сей час сів і переробив з них два кусники: "Чого я бажаю" і "Вічну любов", позволяючи собі, крім конечних для вигладження форми дрібних перемін у вираженнях, ще лиш невеличкі приставки або скорочення, за котрі, надіюсь, Ви не прогніваєтесь на мене. В обох кусниках мого додатку є всього 4 стрічки, котрі Ви легко розпізнаєте і котрі, чей же, не споганять красоти Вашого помислу, але, противно, доповнять його...» (48, *403*).

Нижче наводимо найсуттєвіші різночитання у початковому автографі (№ 193) супроти остаточного (за яким подаємо цей твір). Рядок 3: «Мов фаля розбурхана мече собов»; рядок 8: «А в душу старечі гадки завитают»; рядки 13 — 16: «Що в попіл розсиплесь любовний той спів, Що згодом заллє єго нужда слезами, І людськая зависть столочить та гнів — Лиш спомин важкий воскресить го часами»; рядок 24 (останній): «Надії ж, заплати ніякої ніт», тобто в останньому рядку початкового автографа за дотриманої там пунктуації «надія» та «заплата» виступають однорідними членами (подібне ж звучання цього рядка і в тексті, друкованому в «Зорі»: «Надії ж, заплати — ніякої ніт»), тимчасом в остаточному автографі поет знімає кому, тоді утворюється словосполучення «надія заплати» (тобто надія на заплату), що поглиблює смисл поетичного рядка.

У вірші, друкованому в «Зорі», найістотніші різночитання супроти остаточного автографа містяться у рядках другої строфи (ними «пом'якшено» звучання публікованого там твору замість «експресіоністської» образності Франкових автографів). Отже, наводимо всю другу строфу цілком:

Надармо, молодче, божишся, кленеш,
Що вічно любитимеш! Знаю я, знаю,
Що й сам же словам тим ти віри не ймеш,
Що иншії тони з уст твоїх заграють,
Що в попіл розсиплесь любовний той спів,
Що згодом заллє єго нужда слезами,
І людска го заздрість столочить і гнів, —
Лиш в споминках він оживе ще часами.

Згаданий в листі інший вірш К. Попович — «Чого я бажаю?», друкований 1884 р. в 6 числі «Зорі», твір, яким фактично дебютувала поетеса, характеризується без порівняння меншою мірою редакторського доопрацювання і з цієї причини не вважаємо за необхідне залучати його до розгляду в даному розділі.

Франкова поетична переробка «Вічна любов» подається за чистовим автографом (№ 232). У коментарі вперше наведено фрагмент оригінального тексту вірша К. Попович.

З у л е й к а — один із псевдонімів К. Попович, який у друк не потрапив, — Франко відкинув його. Типове ім'я героїні східної (перська, арабська, турецька) середньовічної любовної лірики. На той час в українську культуру це ім'я могло потрапити через німецькомовне поетичне посередництво: «Книга Зулейки» — таку назву мала одна з 12 книг «Західно-східного дивану» (1819) Й.-В. Ґете; у ній Зулейка виповідає свої уявлення про кохання, веде діалог із закоханим у неї Хатемом. Утім обраний поетесою псевдонім, що профігурував у листі, мимоволі містить і більш глибоку алюзію на «Книгу Зулейки» Ґете відомим є факт, що значна частина віршів цієї книги написана поете-

сою Маріанною фон Віллемер, до якої Ґете був небайдужий, він же доопрацював її вірші та включив у свою збірку.

М. Б.

Колись і нині. Вперше надруковано у зб.: Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності. — Львів, 1898. — С. 216—217, за підп.: *Климентія П[опович]-Б[оярська]*. Публікація настільки розходилася з оригіналом, що здивована авторка надіслала упорядникові збірника В. Гнатюкові листівку такого змісту:

«В[ельми] поважаний пане!

Щойно нині купила-м "Привіт" і, не найшовши моєго вірша, а лиш ім'я моє під твором, в котрім не лиш що нема і одної моєї стрічки, під взглядом зверхньої форми, але надто нема також ні гадки головної тенденції мого вірша, єсь-м змушена докорами совісті відкликати моє ім'я з-під не мого твору, тому прошу подати мені ім'я безінтересовного майстра, котрий своїм вдохновенням хотів прикрасити моє скромне і позабуте ім'я. А предсі ж о много коротша дорога була непригоже кинути в кіш, коли вже не відослати назад або не поспитати мене о згоду! За се я була би Вам чи йому о много вдячніша.

Лишаюсь з поважанням в нетерпеливім дожиданні Вашої поважаної відповіді.

К. Боярська»

(ЦДІА України у Львові, ф. 3/309, оп. 1, тека 154, од. зб. 226б, арк. 24).

Цю листівку розшукав і вперше опублікував О. Дей (Кілька штрихів до атрибуції авторства І. Франка // Рад. літературознавство. — 1971. — № 9. — С. 80—81), підтвердивши висновок А. Каспрука (Історія одного вірша // Там само. — 1960. — № 1. — С. 134—136). Висновок полягав у тому, що згаданим «безінтересовним майстром» є Франко, і базувався на зіставленні автографа оригіналу К. Попович під назвою «Чи найдесь?», який зберігається в архіві Франка (ф. 3, № 224, с. 527—529), з текстом «Колись і нині», автограф якого написано рукою Франка (ф. 3, № 1959). Зіставлення засвідчувало факт переробки, Франкова каліграфія — її авторство. Щодо останнього, то обидва дослідники посилюють своє резюме вказівками на характер учинених змін. О. Дей: «Зрештою, і автобіографічність, так зворушливо, з глибоким роздумом внесена Франком у поезію "Колись і нині", і досконала форма вірша є також далеко не другорядними аргументами для атрибуції авторства цього твору...» А. Каспрук наголошує на більшій соціальній виразності переробки, бо якщо К. Попович «трактує суспільну боротьбу як щось марне і непотрібне», то Франко «поетизує її в дусі "Вічного революціонера"». Попри вагомість цих свідчень, головним доказом на користь Франкового авторства все ж є не вони, а тривала співпраця та особиста приязнь між письменниками, своєрідна літературна школа, яку пройшла поетеса-початківець під керівництвом досвід-

ченого колеги, а особливо — наявність інших, хоч і не таких грунтовних, переробок.

Наводимо первісний текст поезії К. Попович:

Чи найдесь?

Малим хлоп'ятем пас овечки свої
За щитом гір, за вод бігом в долині,
На теплім серцю в природи самої.
І пас би донині!
І грав би собі в сопівку вербову,
Як вітер, як потік, що грають без слів,
Горов почерез гущу смерекову,
Аж умовкнут долів.
Як дрібна цвітка зросте і опаде,
Ніким невидана в високій траві,
Як та комашка, що вік свій провадить
В рожі на самім дні.
І так би йому було, як пташці Божій,
Що житє радіє і сама собов.
З пташкою донині співав би про рожі,
Про Бога і любов, —
Коли б аж тут був не досяг собою
Гамір зі світа — з єго торгів луна —
Ширяня людського духа горою
І єго суєтня.
Аж стрепенулось хлоп'я і помчало
До світа — сопівку завергло в траву —
І йшло, аж доки в світі ся не взяло
В самім єго вершку,
Між тими, що людство ведуть за собов,
Де духи і ідеї родятся і мрут,
Де серця згорають і лієся кров
В душ вавилонський труд.
Але на вершках сонце ярке жарить
І нема стопам іноді постою.
Як скрань від лаврів, серце стерня зболить,
То хоче спокою.
І хоче на ниву зелену лягти,
І над собов мати синій неба скрай, —
І біле стадо і сопівку найти,
Потік, пташку і тай.
Та ниви протяли зелізні тори,
Синь неба стьмила димуча машина,
Полятли стяті і гаї, і бори,
Порхнула пташина.
А біг вод і серць штучна гать тримає.
Срібний шемріт у пари посвисті заглух,

Вже біле стадо з пущі виганяє
Час модерний і дух.
А та гармонья, сину гір, що плила
З природи крізь серце аж в пісні твої?
Чи найдесь блаженна невіжа твоя
І сопілка в траві?

Питанню стосунків І. Франка та К. Попович присвячено ряд спеціальних досліджень. Їх докладну бібліографію див. у кн.: *Попович К.* Твори / Упор., вступ. ст., прим. та бібліогр. П. Баб'яка. — Львів, 1990. — С. 208—210. «Колись і нині» включено до основної частини цього видання, а «Чи найдесь?» подано у примітках, що, на наш погляд, суперечить меті того видання. Однак для Зібрання творів І. Франка вмотивованою є саме така послідовність.

Р. Ч.

ПЕРЕКЛАДИ

З ДАВНЬОІНДІЙСЬКОГО ЕПОСУ

Уривки з Ріґведи й Атгарваведи

П'ять віршових уривків із кн.: *Єлачич Є.* Крайня Північ — вітчина людськости. Вперше опубліковано у вид.: Діло. — 1910. — № 113. — 24(11).V. — С. 1—2; № 114. — 25(12).V. — С. 1—2; № 115. — 26(13).V. — С. 1—2; № 116. — 27(14).V. — С. 1—2; № 119. — 31(18).V. — С. 2—3; № 120. — 1.VI(19.V). — С. 1—2, за підп.: *Переклав І. Ф.*

Цього ж 1910 р. переклад І. Франка з'явився окремим вид.: *Єлачич Є.* Крайня Північ — вітчина людськости / Пер. І. Франка. — Львів, 1910. — 48 с.

Подається за окремим виданням.

С. 337. А д і т є н к и — йдеться про семеро або восьмеро синів богині Адіді (Аділи), які уособлювали відповідну кількість станів сонця в році.

В а р у н а — у санскритських священних книгах — один із небесних богів. У Ведах прославляється як перший бог, творець і хранитель світу, а також як праведний суддя, який карає гріхи і винагороджує чесноти. До нього звернені деякі з найкращих гімнів Ріґведи.

М і т р а — давньоіндійський бог сонця, чистоти й правди, верховний добрий бог, спаситель. У Ведах Мітра є постійним супутником Варуни. Обом божествам разом присвячено багато гімнів Ріґведи і не більше п'яти — Мітрі як окремому божеству.

С. 338. ...н а п р о с ь б у І с у с а Н а в и н а с о н ц е з у п и н и л о с я н а н е б і... — Йдеться про епізод із книги Ісуса Навина: «Тоді Ісус промовив до Господа, того власне дня, коли Господь віддав аморіїв на поталу синам Ізраїля, а сказав це перед Ізраїлем: "Сонце, спинись над Гівеоном; ти, о місяцю, — в Аялон-долині". І зупинилося сонце, і став місяць, аж доки народ не помстився над ворогами» (Книга Ісуса Навина. Гл. 10. В. 12—15).

Р. Ч.

ПОЕТИЧНІ ПЕРЕСПІВИ БІБЛІЇ

Пісня Дебори. Вперше надруковано в газ.: Неділя. — 1912. — № 38. — 20.X. — С. 1—2; № 39. — 27.X. — С. 2—4, під назвою «Пісня Дебори. Найдавнійша пам'ятка старогебрейської поезії». Відтак видано окремою кн.: Пісня Дебори. Найдавнійша пам'ятка старогебрейської поезії (Відб[итка] з «Неділі», ч. 38 і 39 з 1912 р. (Львів, 1912, 32 с.) Міжнародна б[ібліоте]ка, № 4). У кінці тексту дата: Писано д. 27 серпня до 2 вересня 1912 року.

Подаємо за книжковим виданням.

С. 340. Дебора (Девора) — одна із семи пророчиць Ізраїлю, коло яких становлять Сарра, Міріам, Дебора, Ханна, Абігаїль, Хульда, Есфір. Набула дару пророкування завдяки тому, що її чоловік (агадисти ототожнювали його з Бараком) постачав лампами Сіноамське святилище. Дебору призначили стати пророчицею, незважаючи на те, що ще був живим священик Пінхас. З цього агадисти виводять тезу, що дух Божий однаково покоїться як на мужчині, так і на жінці. На противагу Баракові, котрого постійно виставляють агадисти як узірець скромності, Дебора є уособленням зарозумілості й гордості, що, до речі, дисонує з її ім'ям (у пер. з давньогебр. — бджола). За це втратила дар пророцтва.

С. 342. Райс Едуард-Вільгельм (1804—1891) — французький протестантський теолог і біблійний критик. Здійснив повний французький переклад Біблії (1874—1888) у 16 томах з передмовою і коментарями, що вийшли посмертним виданням німецькою мовою. Автор праці «Історія Святого Письма Старого Завіту» (1881), яка певний час вважалася класичною. У своєму дослідженні Франко посилається на це видання.

С. 353. Але дохований до нашого часу текст отсеї пісні не дає підстави до того, аби приписувати її авторство Деборі. — В юдаїстиці існує думка, що «Пісню Дебори» склали хасиди, які допомагали Маккавеям у боротьбі проти сирійців.

Р. Ч.

Пророчество Ісайї. Вперше надруковано в журн.: Українська реформація. — 1930. — № 1. — С. 9—12; № 2. — С. 15—19; № 3. — С. 23—26.

Публікацію зробив М. Возняк. У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (ф. 29, спр. 737, арк. 1—17) зберігається переписаний його рукою текст твору. Він же, вочевидь, є й автором вступного слова «Пророцтво Ісаї в переспіві Франка», яким відкривалася публікація:

«Високопоетичне Пророцтво Ісаї захоплювало найбільших українських поетів: Тараса Шевченка в Наддніпрянщині й Івана Франка в Наддністрянщині. Сліди Ісаїного Пророцтва в поезії Франка — це річ окремого досліду. Тут дається лише доказ, що Франко не тільки знав Пророцтво Ісаї, але й переспівував його.

В архіві Франка в бібліотеці Наукового товариства ім. Шевченка у Львові зберігається зшиток поетичних перекладів Франка з часу, коли він був учнем вищих гімназійних кляс у Дрогобичі. Одна з речей цього зшитка має заголовок: "Пророчество Исаиі переложив Иван Франко р. 1874". Як інші речі зшитка, так і ця, писана фонетикою, правописом без ъ і ѣ.

Як історичний документ Франкової мови того часу, друкується Франків переспів Ісаїного Пророцтва без найменших змін у мові, а в правописі, зміненому лише настільки, щоб нічим не зміняв мови Франка того часу.

Вже з автобіографії Франка, надрукованої в передмові до збірки його оповідань п[ід] з[аголовком] "В поті чола" в 1890 р., знаємо, що в гімназії він переклав "значну частину Йова" й "кілька глав Ісаії". Франків переклад Йова не задержався, але з однієї сучасної записки Франка відомо, що він переклав чи переспівав із Йова. "Частина свободного переспіву Книги Іова" Франка обіймала глави від першої до дванадцятої. Переспівані глави Пророцтва Ісаї друкуються оце в цілості».

Автограф перекладеного Франком «Пророчества Ісаії» на даний час зберігається у фонді рукописів письменника (ІЛШ, ф. 3, № 401, с. 127—145).

Подається за вказаним автографом.

І с а й я — «Найбільший з усіх пророків Ізраїля, Ісая, син Амоса, народився бл. 765 р. до н. е. в Єрусалимі. Походив він з високої аристократичної родини, пророкував за чотирьох царів: Уззії, Йотама, Ахаза та Єзекії протягом 40 років (740—700 до н. е.), не покидаючи Єрусалиму.

Були то тяжкі часи для юдейської держави, коли молода, повна сил Асирійська (Ашшур) імперія підбивала собі під ноги все навколо й у невпинному своєму войовничому запалі підійшла під самі мури Єрусалиму.

Роля Ісаї полягала в тому, щоб утішити й розважити земляків у нещасті. Він проповідував, щоб вони у боротьбі з асирійцями не покладались на Єгипет, не шукали людської допомоги, а надіялися єдино на допомогу Божу.

Книгу Ісаї ділять звичайно на дві частини. У першій (гл. 1—39) знаходимо вступну промову, пророцтво про Еммануїла, пророцтва щодо Юдеї та Самарії, поганських народів, асирійського царя Санхериба та історичний додаток про облогу Єрусалиму й недугу царя Єзекії.

Друга частина (гл. 40—66) зветься "книгою втіхи Ізраїля". У ній знаходимо такий яскравий опис страждань і смерти Слуги Господнього, що за нього Ісая був названий пророком-євангелистом.

Мова Ісаї — незрівнянна класична мова єврейської літератури. Текст зберігся добре, і цей факт особливо потверджують знайдені 1947 р. два рукописи текстів Ісаї в печері Кумран недалеко Мертвого моря у Палестині (на території сьогоднішньої держави Йорданії)» (Коментар подано за вид.: Святе письмо Старого та Нового Завіту /

Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамійськими та грецькими текстами. — Вид-во українського Біблійного товариства. — С. 814).

С. 358. ...г р а д с в і й і з б р а н н и й... — тут Єрусалим.

С. 359. Я к о в а д і т и... — від кожного з 12 синів Якова виводиться «коліно Ізраїля».

С. 360. В а с а н — біблійна назва досить розлогої території, яка розташована на схід від Йордану. Васанська область була завойована ізраїльтянами.

С. 361. Ю д і д е н ь з б л и ж а є с ь в ж е о с т а т н и й... — Мається на увазі одне з колін Ізраїля, що пішло від Юди, сина Якова.

Р. Ч.

Пророка Ісайї глава 53. Твір із рукописної спадщини Франка (ф. 3, № 232, с. 143—144). Записаний на аркушику паперу розміром приблизно в четвертину А4. Датування відсутнє. На звороті (який для послідовності рукопису є, власне, лицевим боком і становить сторінку 143) записано вірш «Я снив: там, на далекій Україні...» у редакції останніх років життя (див.: 2, *385*).

Характер почерку та правописні засади дозволяють умовно датувати текст початком 80-х років. Ще вагоміші підстави для цього дає сам зміст твору.

Франко перекладає одну з центральних глав (маючи на увазі перспективу духовно-релігійного розвитку) із Книги Пророка Ісайї: ту, в якій, за визнанням християнських теологів, міститься пророцтво про майбутнє народження Спасителя. Звернення Франка до цієї глави Книги Ісайї, як і віршовий переспів попередніх глав книги цього пророка (див. вище), безперечно, є свідченням поглибленого зацікавлення Франка релігійно-теологічною проблематикою на етапі формування його світогляду, а також специфікою обґрунтування моральних установок та естетичних характеристик окремих книг Біблії.

Інтерес молодого Франка до цього фрагмента з Книги Ісайї не можна не пов'язувати з його етичними й естетичними пошуками в художній творчості, а саме — у створенні образу героя: привабливої, духовно піднесеної особистості. Навряд чи можна заперечити, що образ із цього фрагмента, окресленого пророком Ісайєю і перекладеного Франком, кореспондує певними рисами із образом героя збірки «З вершин і низин», з умонастроями поета, особливо кінця 70 — першої половини 80-х років, несправедливо ув'язнюваного, гнаного благополучним галицьким суспільством. У цьому фрагменті перекладу поет знаходить певний «страдницький» варіант героя (втім не вичерпний для тих параметрів, які Франко задає йому цього часу), в чомусь подібні пошуки характеризують і Т. Шевченка в період його «Тризни».

Привертає увагу й особлива стилістика Франкового перекладу, створення поетом-перекладачем із певною художньою метою атмосфери приглушеності, в якій герой вимальовується не яскраво, а

швидше як постать напіванонімна (поет навіть не вживає великої літери в займенникові на його позначення); оповідь про нього також не має ознак героїчної декламації, зовні звучить як буденна розповідь, тоді як зі змісту все переконливіше складається враження незвичайності, винятковості героя.

Поза сумнівом, цей переклад відзначається постановкою значних художніх завдань та поетичним наснаженням, що дає всі підстави вмістити його у томі поетичних творів і перекладів.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 368. ...**р о с л и н а**... — було (виправлено): ростина.

С. 369. ...**м о г и л у**... — було (закреслено): гріб.

...**б р е х н і**... — було (закреслено): зради.

П о б а ч и т ь... — було (закреслено): Зволь, щоб побачив. Подібну правку зроблено і щодо наступних дієслів цього речення, яке спершу мало вигляд поклику до Бога, а в результаті правки набуло форми відповіді Бога на попереднє запитання.

...**б е з з а к о н н я**... — було (закреслено): безправства.

...**з а с т у п и в с я**... — було (закреслено): був заступником.

М. Б.

Йоіль, гл. II. Міститься у фонді рукописів І. Франка в зошиті № 195, арк. 49—48 зворот (нумерація з кінця зошита). Повний заголовок: Йоіль, гл. II, зач[ини] 1—11. Датування: 6/XII 1886.

Твір є початком перекладу Книги Пророка Йоіля, глави 2, вірші 1—11. Очевидно, Франко вважав, що перекладений ним фрагмент може сприйматися як окремий самостійний твір, об'єднаний певною художньою думкою та відповідним пафосом. Опосередковано на користь доведення такого припущення свідчить те, що в кінці тексту фрагмента проставлена дата на позначення поетом часу своєї перекладацької роботи.

Йоіль — один із так званих малих пророків Біблії, історична особа; проповідував в Юдеї. Належав до коліна Рувимового, був сином Вафуїла (Петуїла), народився й похований у Вефероні (Беф-Орон, приблизно за 20 км на північний захід від Єрусалима). Згідно з одним напрямком інтерпретації, Йоіль проповідував у перші роки царювання Озії (Азарії, VIII—VII ст. до н. е.). У своєму пророцтві вказував на зовнішню небезпеку для Юдеї — появу нового ворога (це могли бути військові сили відродженої і зміцненої Ассирії, що тоді вже з Півночі наблизилися до Палестини і мали сутички з Ізраїльським царством, або ж перші загони скіфів, що нападали на Ассирію). Згідно з іншою інтерпретацією — та відповідно з іншими образними акцентами перекладу — Йоіль пророкував уже в часи після вавилонського полону, у період перського або й грецького домінування, а те страшне «військо», яке у 2-й главі Йоіля надсилає на опоганену Юдею Бог — не що інше, як тьма-тьменна сарани (засобів боротьби з якою юдеї не знали). Надію на відвернення загрози та кінцеву перемогу в боротьбі народів «синів Юди та Єрусалиму» (Гл. 4. В. 6) Йоіль бачить у зверненні до того Бога, який, за його переконанням, був справжнім їхнім Бо-

гом (але від якого в часи Йоіля юдеями здійснювалися неодноразові відступи на користь богів інших племен і народів).

Книга Пророка Йоіля, за спостереженнями багатьох дослідників, належить до тих творів Біблії, які вирізняє посилена образність та експресія. Франко безперечно, дотримуючись другої із названих інтерпретацій, переклав одне з найбільш поетичних місць цієї книги — гротескно-гіперболізований опис нашестя сарани на території юдейського пограниччя.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 369. С і о н - г о р а — південна височина в тогочасних межах Єрусалима, з часів Давида — давнє місце служіння Богові. Храм Соломона, побудований, власне, на горі Моріа, також одержав назву храму на Сіоні. Узагальнювально-прозивну функцію ім'я Сіон зберегло за собою й пізніше в гебрейській етнонімії (народ Сіону, Бог на Сіоні тощо).

С. 370. ...г л а с Є г о в и... — Імовірно, Йоіль міг мати на увазі саме це ім'я (епітет) Бога, проте в канонічних перекладах Біблії воно в Книзі Пророка Йоіля не зазначено. За однією з версій пізніших інтерпретаторів, Йоіль виступав речником Бога, мисленого не в ролі Єгови, а в ролі Саваофа (див.: Мифы народов мира: В 2 т. — М., 1991. — С. 111).

М. Б.

ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТА ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР

САПФО

До роботи над перекладами із Сапфо, уславленої давньогрецької поетеси кінця VII — початку VI ст. до н. е., що жила на о. Лесбос, І. Франко приступав тричі. Вперше такі переклади — цикл із 24 розділів, який становили вірші та окремі фрагменти зі спадщини Сапфо, — надруковано під заголовком «Пісні Сапфони» в ЛНВ (Т. XLII, 1908. — Кн. 5. — С. 303—310, з передмовою перекладача). Зберігся автограф, з якого здійснювалася публікація (ф. 3, № 426). Численні переклади з творів Сапфо, якими перемежовувався текст історико-літературної розвідки, потім представлені в окремій, брошурного типу, публікації: *Алькай і Сапфо.* Тексти і студія д-ра Івана Франка. З подобизною старинних портретів обох. — Львів, 1913 (серія «Міжнародна бібліотека», ч. II). Нарешті над перекладами із Сапфо І. Франко працював у перші дні липня 1915 р., готуючи велику за обсягом роботу «Вибір із старогрецьких поетів» (уперше опубліковано у вид.: Літературна спадщина. — Т. 2: Іван Франко. Переклади і переспіви із старогрецьких поетів. — К., 1962).

У т. 9 Зібрання творів у 50-ти томах подано другу і третю із зазначених вище публікацій. Окремі твори, які друкувалися у ЛНВ 1908 р. і які не увійшли до тих, що ними пізніше скористався Франко, гото-

ючи розвідку про Алкея і Сапфо, наведені в примітках до цієї розвідки, передрукованої у т. 9, однак тут не обійшлося без окремих недоглядів і помилок.

Киприді («Прибудь, Кипридо люба...»). Варіант цього перекладу, вперше надрукований у ЛНВ (як розділ XII циклу, с. 308), своїм ритмічним малюнком значно відрізняється від варіантів, представлених у т. 9 — як у «Виборі із старогрецьких поетів» (с. 118, заголовок «В жіночій компанії»), так і в тексті розвідки «Алькай і Сапфо» (с. 380). Тобто може йти мова про три відмінні між собою варіанти перекладу І. Франком цього твору.

Подається за вказаним автографом, с. 5.

«Люблю я пишноту...» Вперше надруковано у ЛНВ (як розділ XVI циклу, с. 309). Автор скористався цим перекладом під час підготовки розвідки про поезію Алкея і Сапфо, при цьому відредагував зазначений переклад таким чином, що в брошурі 1913 р. він мав п'ять рядків («Люблю я пишноту, Люблю її блиск, Та ні за що вважаю, Коли в кого туги За вищим немає», с. 49). У передрукові цієї праці у т. 9, очевидно, через недогляд, пропущено 4-й рядок цитованого варіанта (с. 382). Згадки про варіант першодруку в примітках т. 9 немає.

Подається за вказаним автографом, с. 5.

«Коли помреш...» Вперше надруковано у ЛНВ (як розділ XX циклу, с. 309). Переклад цього твору, вміщений у розвідці про Алкея і Сапфо (передрук: 9, *364*), має супроти наведеного нами значні відмінності; у примітках т. 9 цього не зазначено.

С. 371. П і є р і й с ь к и х... — Від назви місцевості у Тракії (Фракії) (на території сучасної східної приморської смуги Греції та європейської частини Туреччини).

Подається за вказаним автографом, с. 6.

«Як буря по горах бушує...» Вперше надруковано у ЛНВ (як розділ XXII циклу, с. 310). У тексті розвідки про Алкея і Сапфо використано цей переклад із несуттєвими коректівами перекладача, проте як переклад двох різних уривків: уривка 42 (9, *374*) та уривка 40 (9, *381*), як їх подано у виданні: *Alkaös und Sappho.* Von Theodor Kock. — Berlin, 1862, котрим користувався І. Франко у роботі (книга зберігається в особистій бібліотеці Івана Франка у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка, № 4684).

Подається за вказаним автографом, с. 6.

М. Б.

АРІСТОФАН

Парабаза з комедії Арістофанеса «Хмари». До творчості давньогрецького драматурга Арістофана Франко як перекладач звернувся на відносно ранньому етапі своєї діяльності. У зошиті № 216, де записано оригінальні й перекладні твори 1876—1883 рр., містяться й два перекладених Франком фрагменти комедії Арістофана «Хмари», вперше поставленої в Афінах 423 р. до н. е., у якій драматург ви-

сміює сучасних йому філософів-софістів, зокрема Сократа і його учнів. Перша постановка комедії зазнала провалу. Парабаза, до перекладу якої звернувся Франко, вставлена Арістофаном у пізнішу редакцію твору, який готувався для наступних постановок.

Франко-перекладач оминає головну проблематику твору, його увагу приваблює один із ліричних уривків — так звана пісня хмар (у зошиті № 216, на с. 46 з початку, — вміщена у т. 8 50-томника, с. 523), а також фрагмент, який подаємо, — із парабази. В останньому виразно відчутними є особистісні інтонації драматурга, котрий, ведучи мову про початок свого творчого шляху, скаржиться на грубі смаки публіки, не здатної належно пошанувати його працю. У 50-томник цей переклад не потрапив, найбільш імовірно, через недогляд.

Публікується вперше, за автографом (ф. 3, № 216, с. 52 з початку).

С. 373. П а р а б а з а — одна з найголовніших партій хору в давньогрецькій комедії, структурний компонент твору, що узагальнено передає провідні думки та оцінки дій, мотивів поведінки персонажів. У даному випадку Франко перекладає не всю «парабазу», а лише початок партії Провідника хору, який тут викладає точку зору самого автора.

Б а к х (Вакх, Діонис) — один з визначних богів у грецькому пантеоні, покровитель драматичного мистецтва й театру. За однією з версій, саме їхнє виникнення пов'язане зі святами на честь Вакха (Діоніса).

...с м і ш л и в о ї б о г и н і... — тобто Талії, музи комедії.

«Г і л ь т а й і ч е с н и й» — рання комедія Арістофана, до нашого часу не дійшла.

...я б у в щ е п а н н о ю т о д і... — Вираз метафоричний. Своє становище початківця, невідомого комедіографа автор порівнює зі становищем незаміжньої, котра, народивши дитину, не сміє в цьому признатись і віддає її на виховання в чужі руки. Відомо, що перші свої твори, зокрема й комедію «Ахарняни», Арістофан ставив під іменем актора Каллістрата (звідси й вираз у «Парабазі» — другий взяв її на своє ім'я).

Е л е к т р а — персонаж давньогрецької міфології та багатьох творів драматургії (як античного, так і значно пізнішого періоду), дочка Агамемнона й Клітемнестри. Після того, як Агамемнона убив Егіст, його далекий родич, посівши трон у Мікенах та зійшовшись із Клітемнестрою, Електра, сповнена ненависті, виношує мрію помсти убивці. У цьому вона сподівається на допомогу брата Ореста, очікуючи повернення його з вигнання.

...п і з н а є, н а ч е б р а т а к у ч е р і... — Згідно з однією з версій міфу, Електра впізнає брата Ореста, що повернувся, за пам'ятними кучерями на його голові.

МЕНАНДР

І. Право дитини. ІІ. Із мудрости Менандра

Франків переклад під назвою «Право дитини. Новознайдена сцена з Менандрової комедії» вперше надруковано: ЛНВ. — 1908. — Т. XLI. — Кн. І. — С. 194—201. Його супроводжувала коротка

передмова перекладача. Невдовзі Франко розширив передмову включенням у неї власного перекладу байки Федра «Король Димитрій і поет Менандр», додав Менандрові сентенції і видав усе невеликою кн.: *Менандер.* І. Право дитини. ІІ. Із мудрості Менандра / Переклад і передмова Івана Франка. — Львів, 1911.

Подається за вказаним виданням.

М е н а н д р (*латин.* — Menander, так і у Франка — Менандер; 342/341—293/290 до н. е.) — давньогрецький комедіограф, представник так званої новоаттичної комедії. Докладніші відомості про нього див. у передмові Франка та наших коментарях до неї.

Ф е д р (бл. 15 до н. е. — бл. 70 н. е.) — давньоримський байкар, за походженням грек. Раб, відпущений на волю імператором Августом. Спершу перекладав байки Езопа, відтак за їх зразком почав складати власні. Окрім Деметрія та Менандра, тут діє ще багато історичних осіб: Езоп, Сократ, імператор Тіберій та ін. Байки Федра поширювалися в середні віки і вплинули на творчість новочасних байкарів.

Із передмови зрозуміло, що Франко зацікавився Менандром у зв'язку з найновішими на той час археолого-археографічними відкриттями в Єгипті, що набули значення сенсації, та, як одним із їхніх наслідків, — публікацією фрагментів Менандрового манускрипту вченим Г. Лефевром. Скориставшись німецьким перекладом одного з фрагментів, друкованим на сторінках віденської газети «Neue freie Presse», без підпису перекладача, під назвою «Das Recht des Kindes», Франко вжив і його назву «Право дитини». Г. Лефевр назвав свій переклад інакше — «L'Arbitrage» («Суд»). Згодом цей, правда, дещо змінений титул — «Третейський суд» — поширився і на всю п'єсу, реставрація якої (і, відповідно, публікація готових уривків) відбувалася поступово. «Право дитини» — це частина другої дії «Третейського суду». Повністю текст комедії, на жаль, не зберігся.

Із виявлених у 1905 р. під час розкопок будинку візантійського нотаріуса в давньому Афродітополі (близько сьогочасної Тіми в Єгипті) залишків папірусного кодексу V ст. (зшиток зігнутих уполовину папірусних листків), що містив колись п'ять комедій Менандра, Г. Лефевр 1907 р. опублікував об'ємні уривки з комедій «Третейський суд», «Саміянка», «Острижена», початкові сторінки тексту комедії «Герой» та одну жваву сцену з комедії, назву якої не вдалося встановити й до цього часу. Це був перший результат копіткої праці над розшифруванням понищеного часом кодексу. Неопублікованим лишалося ще багато матеріалу, зокрема інші уривки з комедії «Третейський суд». Про їхнє існування Франко не знав. Звідси — гіпотеза, висунута ним в останньому абзаці первісної передмови у першодруку. [Цієї думки (єдино) немає у книжковому варіанті передмови, тому цитуємо за журнальним; у решті тексту, котрий займає в ЛНВ лише одну сторінку, журнальний варіант є стислою анотацією книжкового. — *Упоряд.*]: «Знахідники бачать у ній [сценці з Менандра. — *Упоряд*] уривок якоїсь більшої цілости, але проте сама вона творить

для себе зовсім повну органічну цілість. Наскільки вірно присуджено її Менандрові, важко рішити, бо її будова, подібна до наших інтермедій, нагадує далеко пізніші часи т[ак] зв[аних] міміямбів, коротеньких одноактівок, яких кілька, написаних александрійцем Геронда-сом, також дав нам пізнати ласкавий лівійський пісок». Про те, що «Право дитини» — не самостійна одноактівка, а частина п'єси, Франко так і не довідався. У 1915 р., працюючи над антологією «Вибір із старогрецьких поетів», до якої включено й кілька невеличких фрагментів Менандрових комедій, Франко зазначав: «...Віднайдена недавно штучка "Право дитини", видана в моїм перекладі окремою книжечкою, — радше мім (одноактівка), ніж комедія» (9, *227*).

«Третейський суд» — одна з найкращих комедій Менандра. За майстерністю психологічних характеристик дослідники відносять її до кінцевого періоду творчості письменника. Перекладена ж Франком сценка — один з найповніших, не перерваних лакунами і водночас — найдосконаліших в художньому сенсі її фрагментів. Тому, мабуть, Г. Лефевр розпочав публікацію саме з нього. Хоча повного тексту комедії не збереглося, для уявлення про загальний зміст достатньо й того, що є.

Дитину, за чиє майно судяться Сиріск і Даос, народила через п'ять місяців спільного життя Памфіла — дружина молодого афінянина Харісія. Чоловік тоді перебував у тривалому від'їзді — отож Памфілі вдалося підкинути хлопчика, що став найдою Даоса. Повернувши додому, Харісій од вірного раба дізнається про все і, важко переживаючи зраду дружини, хоче порвати з нею. Тоді рятувати ситуацію беруться флейтистка Габротонон і слуга Харісія Онисим. Вони з'ясовують, що Памфілина зрада була невільною. Її, ще дівчиною, згвалтував під час свята, залишившись невпізнаним, п'яний молодик. На місці злочину він загубив перстень (у Франка «ожереллє»), якого для ідентифікації батька Памфіла поклала дитині в клунок і який, власне, став головною цінністю, захищеною «правом дитини». Онисим упізнає перстень свого господаря. Це засвідчує, що ґвалтівником є не хто інший, як сам Харісій. Розв'язка щаслива: Харісій кається, дитина здобуває батька, сім'ю врятовано.

Назва п'єси в оригіналі — «Epitrepontes». Джерела тексту — папірусний кодекс V ст., знайдений Г. Лефевром, а також два пергаментні уривки IV ст., що зберігаються в Петербурзі. Дата постановки невідома.

Перекладену Франком сценку суду зображено на одному з медальйонів Мітіленської мозаїки з позначенням імен її учасників: у центрі — Смікрін, поодаль від нього — Сиріск і Даос.

Лефевр Густав (1879 — після 1931) — французький єгиптолог, доктор літератури, довголітній член Атенської школи, інспектор антикварної служби в Єгипті (1905—1914), зберігач, а відтак консерватор Каїрського музею (1919—1928). Серед найважливіших праць — «Папірус Менандра» (1911).

С. 374. «П ч е л а» — збірка афоризмів, повчальних висловів, невеликих оповідань і притч. Складена у Візантії з матеріалів Біблійних книг, писань отців церкви та уривків творів античних письменників і філософів. Перекладена на Русі приблизно наприкінці XII ст. і відома в багатьох списках XIV—XV ст., які поповнювалися народними прислів'ями та приказками. В Україні «Пчела» була популярною до кінця XVIII ст. (один з її списків складено на Волині).

Т е р е н ц і й А ф е р (африканець — походив із Карфагена; 190—159 до н. е.) — давньоримський комедіограф-паліатист (пояснення терміна див. у наступній примітці). Написав 6 комедій. Усі дійшли до нас. Чотири з них філологами розглядаються як майже детальний переказ Менандра. Це: «Дівчина з Андросу» (в основу якої, за методом контамінації, лягли п'єси Менандра «Дівчина з Андросу» (у Франка — «Андрія») та «Дівчина з Перінту» (у Франка — «Перінтія»), «Сам себе карає» (за однойменною комедією Менандра), «Брати» (за однойменною комедією Менандра, інша назва — «Зведені брати»), «Євнух» (від однойменної комедії Менандра, що збереглася незначними уривками, п'єсу Теренція відрізняють змінені імена дійових осіб, двоє з яких запозичено з іншої Менандрової комедії «Підлабузник» (у Франка — «Лизун»)).

П л а в т Т и т М а к ц і й (250—184 до н. е.) — давньоримський комедіограф. Започаткував у давньоримській літературі тип комедії, яку творили за зразком новоаттичної, а тому називали «паліата» (зодягнена в грецький плащ — палій). Написав близько 130 комедій, із яких збереглася 21. Зі своїми грецькими прототипами обходився досить вільно. У комедію «Стіх» переробив Менандрових «Братів». Існувало дві п'єси Менандра під цією назвою. Одну з них використав Теренцій (див. попередню примітку), іншу — Плавт. В основу комедії «Вакхіди» лягла п'єса Менандра «Двічі ошуканий», в основу комедії «Пунієць», відповідно, — «Карфагенянин».

Ц е ц и л і й С т а ц і й (225/220 — бл. 168 до н. е.) — давньоримський комедіограф-паліатист. Збереглося близько 40 назв п'єс драматурга, котрі переважно збігаються з назвами комедій Менандра, Філемона, Алексіда та інших греків. Найбільше відомостей збереглося про п'єсу «Намисто» завдяки її порівнянню з оригіналом Менандра, яке зробив Авл Гелій.

Л ю с т і й (Люсцій Лянувін; III—II ст. до н. е.) — давньоримський комедіограф-паліатист. На відміну від Плавта і Теренція у своїх переробках не відступав від грецького першотвору. Через це залишався незрозумілим для римського глядача. Так, незадовго до 161 до н. е. Люсцій опрацював комедію Менандра «Привид» (інша назва «Страхи»). Її постановку в пролозі до свого «Євнуха» Теренцій розцінював як провал. Полеміка довкола того, якою має бути паліата, засвідчена ще кількома згадками у творах Люсція і Теренція.

Т у р п і л і й — давньоримський комедіограф; біографічні відомості про нього вкрай незначні. Відомо, що в 104—103 р. до н. е. помер у глибокій старості, надовго переживши ровесника Теренція. До

нас дійшли назви 13 його комедій. Оригіналами близько половини з них були п'єси Менандра. За прикладом Теренція, досить вільно поводився зі своїми взірцями, контамінував.

Атілій — давньоримський комедіограф-паліатист. Творив невдовзі після Енния і перед Цецилієм. Серед нечисленних згадок про нього одна належить Цицерону, що критикував Атіліїв переклад «Електри» Софокла і називав його «надто грубим поетом».

..але твори тих останніх римських авторів затратилися також протягом пізнійших віків. — Ідеться про твори Цецилія, Люсція, Турпілія та Атілія.

С. 375. ...*в повнім тексті не дійшла до нас ані одна його комедія.* — На сьогодні становище змінилося завдяки швейцарському підприємцю і колекціонерові М. Бодмеру, що в середині 50-х років минулого століття на базарі в Александрії придбав папірусний кодекс III — поч. IV ст. із текстами комедій Менандра. У повному обсязі відома комедія «Бридливий» (інша назва «Понурий», «Мізантроп»). Вона містилася всередині кодексу, тому сторінки з її текстом не викришилися. Комедія «Саміянка» збереглася на 4/5 (удвічі більше, ніж за часів Лефевра і Франка), «Щит» — наполовину (раніше про зміст цієї комедії, як, до речі, й «Бридливого», робили тільки припущення, нерідко необґрунтовані). Також знайдено чималі уривки з комедій «Сікіонець» і «Ненависний». Усе це дає змогу вивчати творчість Менандра не лише за «малодотепними переробками», а за оригінальними текстами. Ще ряд комедій відомий меншими уривками та із цитат, що трапляються в античних авторів (див.: *Менандр.* Комедии. Фрагменты // Литературные памятники. — М., 1982).

Словар Візантійця Суідаса — у назві цього найбільшого із грецьких лексиконів, укладеного бл. 1000 н. е., Франко припускається двох традиційних неточностей. Правильно вживати «суда» (часом «свіда», хоча це невдаліше), що є титулом самого словника, а не іменем його автора, невідомого досі. Слово «суда» може означати «свайна будівля», «довготривале укріплення». Помилка поширилася з легкої руки архієпископа Євстафія Фессалонікського. У словникові наводяться відомості з історії, граматики, літератури, філософії. Він містить інформацію про видатних діячів античного та ранньовізантійського письменства, тлумачить слова і вирази з їхніх творів. Роз'яснення подаються в супроводі широкого цитування, що має особливу цінність, оскільки чимало цитованих творів до нас не дійшло. Це останній античний збірник, оптимально рівновіддалений як від класичної старовини, так і від нас. Однак не завжди свідчення «Свіди» заслуговують на повну довіру. Можна зробити певні зауваги до нотатки із «Свіди», котру цитує Франко: про «Менандра атенця комедіописа старшого», тобто автора періоду давньої аттичної комедії, на сьогодні нічого не відомо, так само, як і про «багато інших писань прозою» «Менандра другого» (нашого). «Зизоватість» (косоокість) Менандра засвідчена численними пам'ятками античного мистецтва,

а от його шаленство у ставленні до жінок — швидше всього домисел, навіяний тим, що в комедіях Менандра кохання відіграє чільну роль, та фіктивним листуванням Менандра і Глікери (див. прим. до ст. «Алькіфрон»). Щодо кількості комедій, написаних Менандром, то інші джерела наводять ще цифри 105 та 109.

Христ Вільгельм (1831—1906) — німецький класичний філолог, професор у Мюнхені. Головний твір — «Історія грецької літератури» (1888) — багато разів перевидавався і був доповнений по смерті автора у 1911—1913 рр.

Кефізія — густозаселена провінція в Аттиці. Назва збереглася понині.

Пірей — афінський порт на Саронічній затоці. Менандр утопився, купаючись у гавані Пірея, і був похований афінянами по дорозі з Пірея до Афін.

Алькіфрон — насправді не був молодшим сучасником Менандра, бо жив у 2 ст. н. е. Це давньогрецький письменник і ритор, автор збірки творів, побудованих у формі листування рибалок, селян, жуірів, гетер, котрих він, захоплюючись колишнім розквітом Афін, переніс у 4 ст. до н. е. і використав для їхньої характеристики типи нової аттичної комедії. В одній із пар тих фіктивних листів Алькіфрон змусив обмінятися взаємними посланнями Менандра й освічену афінську гетеру Ґлікеру, пустивши у світ (або увічнивши) таким чином легенду про їхній зв'язок. Можливо, це сталося через те, що іменем Ґлікери названо одну з комедій Менандра і що взагалі у багатьох з них присутня «гетерна» тематика. Інші джерела не зберегли жодних відомостей про сімейне життя Менандра і життя його нащадків.

С. 376. Артеміда — у давньогрецькій міфології богиня родючості, покровителька тварин і полювання, пізніше — богиня Місяця.

Страбон (64—63 до н. е. — бл. 20 н. е.) — давньогрецький географ та історик. Головна праця — «Географія» (в 17 кн.). Крім того, написав «Історичні коментарі» (в 47 кн.), з яких до нас дійшли тільки нечисленні фрагменти, зокрема ті, що стосуються Менандра.

Теофраст із Ереса (372—288 до н. е.) — давньогрецький філософ, учень і друг Арістотеля. Вважався найрізностороннішим ученим античності. Збереглася тільки незначна частина його численних праць із філософії, риторики, краєзнавства, музики, мистецтвознавства, релігії. Учитель і друг Менандра, творчість якого (зокрема, і в «Третейському суді») перегукується з ідеями «Характерів» — цікавого дослідження негативних характерологічних типів.

Епікур (342/341—271/270 до н. е.) — давньогрецький філософ. Засновник філософської школи під назвою «Сад Епікура», де проповідувано задоволення як мету людського життя в сенсі не лише чуттєвої насолоди, а, найголовніше, як позбавлення від фізичного болю, душевної тривоги, страждань, страху смерті, примусу. Головна праця — «Про природу», що збереглася уривками. Був другом Менандра. Будучи ровесниками, вони разом несли обов'язкову для афінян військову службу, разом же слухали лекції Теофраста в Лікеї.

Мармурова хроніка, знайдена в Паросі... — Marmor Parium. Цією назвою позначаються увічнені в мармурі хронологічні зібрання важливих подій давньогрецької історії. Уламок Marmor Parium 1627 р. потрапив до Лондона і швидко (1628) був опублікований. Це першовидання є надзвичайно цінним, оскільки верхня частина уламка загубилася під час громадянської війни в Англії. Нижня частина в 1667 р. стала власністю Оксфордського університету, де й зберігається (свідчення з 1930 р.). Парос — один із Кікладських островів Егейського моря. Знаменитий покладами чистого дрібнозернистого мармуру, придатного для виготовлення скульптур.

Діонізії — античне свято на честь бога Діоніса. Спершу відзначалося в листопаді—грудні (Сільські Діонізії). При Пісістраті з'явилися також Міські (Великі) Діонізії, що святкувалися впродовж п'яти днів у лютому—березні (за іншими джерелами, в березні—квітні). Кульмінацією свята були фалічні процесії з винесенням культового зображення бога Діоніса. Також під час Великих Діонізій упродовж трьох днів відбувалися театральні постановки — змагання між драматургами.

Філемон (365/360—264/263 до н. е.) — давньогрецький комедіограф, представник нової аттичної комедії. Автор 97 п'єс, із яких відомо 60. Три п'єси Філемона перероблені Плавтом. З інших збереглися фрагменти. Про характер суперництва цього драматурга з Менандром є ряд свідчень античних авторів. Серед них найцікавіше належить Авлові Гелію: «Частенько бувало, що Філемон, жодною мірою не рівня Менандрові, перемагав його на змаганнях за допомогою кружних шляхів, друзів, зв'язків. Якось Менандр, ненароком зустрівшись із ним, запитав: "Не в образу тобі хай буде мовлено, Філемоне, — ти не червонієш, скажи, коли перемагаєш мене?"»

Птолемей I Сотер (Спаситель; 367/366—283 до н. е.) — засновник династії Птолемеїв — царів елліністичного Єгипту. Отримавши Єгипет після розпаду імперії Александра Македонського, Птолемей перетворив його в строго організовану централізовану державу, зміцнив столицю Александрію, заснував Александрійський мусейон і бібліотеку. Був автором історичної праці, що збереглася фрагментами. Опікувався вченими й митцями. Менандра запросив до себе після того, як той потрапив у неласку до тирана Деметрія Поліоркета (див. прим. через одну нижче).

Пліній Старший (23/24—79 н. е.) — давньоримський державний діяч, історик і письменник. «Historia naturalis» («Природнича історія») — єдина з численних його праць, що до нас дійшла. Вона налічує 37 книг енциклопедичного характеру, де узагальнено природничо-науковий досвід того часу з додатком власних спостережень автора.

...пам'ять стрічі Менандра з самозванцем королем Димитрієм Фалерейським. — Тут Франко повірив Федрові, який чомусь переплутав Димитріїв (далі Деметріїв), і

роль тирана-підкорювача Афін Деметрія Поліоркета (Поліоркет у перекладі з давньогр. — той, хто облягає місто) приписав Деметрієві Фалерейському — жертві Деметрія Поліоркета. За дорученням Касандра Деметрій Фалерейський (350—283 до н. е.) у 317—307 рр. до н. е. правив Афінами. Хотів запровадити тут устрій, що запобіг би як крайнощам радикальної демократії, так і ненависної народові олігархії, створити так званий середній лад у дусі Арістотелевого вчення про ідеальну державу (колись він, як і Менандр, слухав лекції Теофраста — учня Арістотеля). Однак афіняни не підтримали Деметрія Фалерейського, бо не могли вибачити йому відмови від активної зовнішньої політики й опори на македонський гарнізон. Коли Деметрій Поліоркет захопив Афіни, народ афінський з радістю (якщо йти за Федром, то з удаваною) прийняли тирана, а Деметрій Фалерейський утік до Єгипту. Там став радником Птолемея I і написав 45 риторичних, філологічних, філософських, історичних, політичних праць, з яких до нас дійшли тільки фрагменти. Не виключено, що саме за його намовою Птолемей запрошував до себе Менандра. Адже останньому за те, що був другом Деметрія Фалерейського, після перемоги Поліоркета, жилося в Афінах несолодко. Незважаючи на захоплення комедіографом, зафіксоване в байці Федра, Деметрій Поліоркет потім звинуватив його у зв'язках зі своїм ворогом і хотів покарати. Тільки втручання Поліоркетового племінника Телесфора врятувало Менандра. І все-таки письменник не піддався спокусливим пропозиціям «королів Єгипту й Македонії» й лишився до смерті в рідному Піреї.

Август Гай Октавій (63 до н. е. — 14 н. е.) — римський імператор.

Езоп — давньогрецький байкар. Жив у VI ст. до н. е. Окрім Федра, його байки в античні часи переробляв римлянин Бабрій. А вперше зібрав їх разом під назвою «Logōn Aisopeiōn synagōgē» Деметрій Фалерейський (!). Іронія в тому, що іменем правителя-філософа, покровителя мистецтв, людини, завдяки якій він отримав доступ до давньогрецьких джерел своєї творчості, Федр назвав тирана, готового розправитися з найкращим комедіографом античності.

С. 377. Замащений олієм, в мокрім одязі Він ліз помалу крокамі лінивими. — Це місце Франко переклав дослівно, не врахувавши того, що олією в давнину користувалися чепуруни. Отож вийшло, що серед натовпу Менандр вирізнявся неохайністю, тоді як Федр мав на увазі цілком протилежне. В українському перекладі В. Литвинова ці рядки звучать так: «Ішов він пишно вбраний і напахчений, Ходою плавною, з піднесеним чолом». У російському перекладі М. Гаспарова: «...Шагал походкой вялой и изнеженной В одежде до пят, дыша благоуханьями».

Арістофан (бл. 445 — бл. 386 до н. е.) — давньогрецький комедіограф так званої староаттичної комедії. Плутарх у «Порівнянні Арістофана з Менандром» віддає повну перевагу другому над першим і додає: «Непристойність виразів, бундючість, вульгарність — такий

Арістофан, Менандр же — ніколи; неосвічену, сіру людину, звичайно, відразу ж полонить Арістофан, — освічена заледво стерпить його. Я маю на увазі протиставлення, співзвучні закінчення, гру слів. Менандр розпоряджається всім цим уміло, ощадливо, з почуттям міри; Арістофан же — напролом, ні з того ні з сього, бездумно...» і т. д.

К р а т і н (пом. після 423 до н. е.) — давньогрецький комедіограф. Відомо 28 його комедій (до нас дійшли фрагментами). У 423 р. до н. е., бажаючи нейтралізувати громадську думку, у відповідь на закиди щодо пристрасті до вина, Кратін написав комедію «Пляшка» і переміг молодого суперника Арістофана, який представляв знамениті пізніше «Хмари».

Е в п о л і с (Евполід; 446—412 до н. е.) — давньогрецький комедіограф. Друг, а згодом суперник Арістофана. Написав, імовірно, 14 комедій, з яких збереглися фрагменти.

Ф е р е к р а т (друга половина V ст. до н. е.) — давньогрецький комедіограф і поет. Двічі перемагав на мистецьких турнірах із п'єсами «Дики» та «Перекинчики». Один із віршованих розмірів названо ферекратеєю на честь Ферекрата, що його запровадив.

Ф р і н і х (бл. 500 до н. е.) — найвидатніший перед Есхілом давньогрецький трагік.

П л а т о н С т а р ш и й — давньогрецький комедіограф. Автор близько 30 комедій, що за духом і стилістикою нагадують комедії Арістофана.

В і к П е р і к л а — час політичного, економічного й культурного розквіту Афін. Тісно пов'язаний із державною діяльністю Перікла (444—429 до н. е.).

«Т р и д ц я т ь т и р а н і в» — після поразки Афін у Пелопоннеській війні 30 олігархів — спартанських воєначальників захопили необмежену владу і з 404 р. до н. е. встановили в Афінах режим терору. У 403—402 р. до н. е. в час повстання під проводом Фрасібула демократичний порядок було відновлено.

С. 378. А л е к с і с (Алексід) — давньогрецький комедіограф. До відомостей, які наводить Франко, додамо, що Алексіс був братом Діопіфа — Менандрового батька і що 12 назв його п'єс збігаються з Менандровими.

К в і н т і л і а н М а р к Ф а б і й (бл. 35 — бл. 100 н. е.) — давньоримський оратор, перший учитель риторики, що перебував у Римі на державному утриманні. Франко цитує уривок головної праці Квінтіліана «Напучування ораторові», що складається із 12 книг і поєднує педагогічну спрямованість із систематичним, починаючи з елементарних основ, викладом усієї теорії риторики.

С. 379. М а с п е р о Гастон (1846—1916) — французький єгиптолог та археолог.

С. 380. Е в р і п і д (бл. 480—406 до н. е.) — давньогрецький драматург. Із 92 його драматичних творів збереглося 17.

С. 381. Я г и ч Ватрослав (1838—1923) — хорватський філолог, славіст. Докладніше див. довідку в коментарі до вірша «...І на се я маю доказ».

С п е р а н с ь к и й Михайло (1863—1938) — український і російський історик літератури, академік Російської АН з 1921 р., з 1895 — професор Ніжинського історико-філологічного інституту, з 1906 р. — професор Московського університету. Представник культурно-історичної школи в літературознавстві. Займався вивченням апокрифічної літератури.

С. 382. С і к о ф а н т — фаховий донощик, шпигун, це заняття було розповсюджене в Афінах у часи Менандра.

С. 387. ...Л ь в и б и т ь, к у в а т ь о р у ж ж є, п о б і д ж а т и. Т и ж б а ч и в ч а с т о г р и т а к і в т е а т р і... — Тут Сиріск має на увазі героїчні приклади з минулого, що лягали в основу давньогрецьких трагедій. Зокрема, у п'єсі Евріпіда «Александр» (збереглася уривками) перемогу в спортивних змаганнях здобуває троянський царевич Паріс, якого підкинули в дитинстві і батьки впізнали лише тоді, коли він змужнів. Щодо левів, то тут, вочевидь, ідеться про Геракла — переможця Немейського лева.

...І з н а є ш, ч е м ь, і с т о р і ю П е л е я Й Н е л е я. — Тут ідеться про близнюків, що народилися в еллінської царівни Тіро від бога Посейдона, так само підкинутих у дитинстві, а потім упізнаних матір'ю. Цей сюжет опрацьовано у двох трагедіях Софокла, що називалися «Тіро», та в однойменній трагедії афінського драматурга Астідаманта (не збереглася).

Р. Ч.

КВІНТ СМИРНЕНСЬКИЙ

Паріс і Енона [З поеми «Після Гомера»]. К в і н т С м и р н е н с ь к и й — поет, що жив орієнтовно в IV ст. н. е., писав грецькою мовою, походив, імовірно, із міста Смирна (тепер Ізмір у Туреччині), розташованому в географічній області Турецький Левант біля затоки Егейського моря. Квінт Смирненський — автор поеми «Після Гомера»; це єдиний зразок його творчості, що дійшов до наших часів.

Доба, в яку творив Квінт Смирненський, — період пізньої античності. Поряд із впливами культури імперського Риму (саме ім'я поета є латинським) цей період у літературі — своєрідний античний «декадентизм» — характеризується вичерпанням потужних художніх ідей, свідомою наслідувальністю, посиленим упровадженням науково-інтелектуального начала, схильного до еклектичного розмаїття Відповідним цьому є й ставлення літераторів до попередньої міфологічної та літературної спадщини.

Поема Квінта, назва якої є промовистою, написана як наслідувальна стилізація Гомерових поем («Іліада» та «Одіссея»). У 13 піснях, які становлять поему, автор оповідає про Троянську війну та події після неї. В ряді випадків твір побудовано на рідкісних і малознаних варіантах міфів. Подібною художньою установкою відзначається й фрагмент (із пісні 10-ї), за переклад якого брався І. Франко. Тут змальовано загибель Паріса, молодшого сина троянського царя Пріа-

ма. Важко поранений греком Філоктетом, Паріс згадує пророкування про те, що допомогти йому може, якщо цього забажає, покинута ним заради вродливиці Гелени його перша дружина Енона. Паріс прибуває до Енони, але та зустрічає його глумом і насміхом... Паріс іде геть і помирає в стражданнях. Як тільки звістка про смерть Паріса доходить до Енони, вона відразу глибоко розкаюється у своєму вчинкові, біжить до місця, де спалюють тіло Паріса, й кидається у похоронне вогнище... Цей сюжетний мотив (вибору прощення чи помсти за зраду) залишив сліди у творчості самого Франка — аж до пізньої новели «Сойчине крило». Очевидно, розмова між Парісом і Еноною, драматична, психологічно напружена, захоплювала увагу Франка-перекладача, проте єдина сторінка перекладу, що залишилась у спадщині поета, доводить дію лише до моменту прибуття Паріса у двір Енони.

Подається за автографом (ф. 3, № 434).

С. 403. ...у б и в с е г о м у ж а... — Мова йде про воїна із грецького стану Клеодора. Це ім'я згадано лише в цьому одному епізоді поеми.

...б е з д о г а н н о г о П е а с а п р и п л і д... — Тобто нащадок Пеаса (Пеанта); йдеться про Філоктета, одного з грецьких царів, що брали участь у Троянській війні. Царство Філоктета, яке він успадкував від батька свого Пеанта, знаходилося в Центральній Греції, на материковій частині за островом Магнесія, на північний схід від гори Ета (Йота) (історична область Фессалія). Філоктет є персонажем кількох міфологічних сюжетів, зокрема, згідно з одним, Геракл, умираючи, подарував йому свій чудесний лук.

С. 404. Д а р д а н ц і — троянці (від Дардана — родоначальника троянців).

Д а н а й ц і — одне з грецьких племен, що воювало під стінами Трої.

К е р а — богиня лихої пригоди, смертельної небезпеки.

В і щ у н и н е щ а с л и в і... — Тобто віщуни нещастя.

...З л і в о г о б о к у... — У давніх греків було поширеним пророкування через спостереження за польотом птахів. У момент запиту долі літ круків з лівого боку вважався несприятливою ознакою.

Повір'я це дійшло до пізніших часів: так, у поемі про Рейнеке-Лиса, свої мовні версії якої дали Генріх фон Алькмар (XIII ст.), Й.-В. Ґете та український поет І. Манжура (переспів «Казка про хитрого Лисовина»), на початку третьої пісні поява летючого птаха з лівого боку прикро вражає одного з героїв.

М. Б.

ГЕОРГІЙ ПІСІДА

«Чомусь поперевертані були...» Міститься в рукопису (ф. 3, № 417). Записано на окремому аркушику паперу. Датування: Писано д. 9—11 вересня 1914.

Наведений віршовий уривок є, найбільш імовірно, закінченням перекладу більшого фрагмента віршового твору, що належить перу

візантійського письменника VII ст. Георгія Пісіди (Пізідеса), що був придворним архіваріусом візантійського імператора Іраклія (Гераклія) і в поемах-хроніках (таких, як «На похід царя Іраклія проти персів», «На аварську навалу...», «Іракліада, або ж на остаточну загибель Хосроя, царя перського») описував його воєнні звитяги. Серед інших творів поета — перекладена церковнослов'янською мовою, неодноразово згадувана в історико-літературних працях І. Франка, поема «Похвала Богу о создании всея твари», що належить до тематично-жанрового різновиду «шестиднева» (про творіння Богом світу протягом шести днів). Прізвище поета походить від назви малоазійської області Пісідії (тепер територія Туреччини, близько південного узбережжя, на північ від затоки Анталья).

Під текстом віршового уривка дописано:

«Цісар Гераклій умер маючи 60 літ і пропанувавши 13 літ, чотири місяці і шість днів, отже д[ня] 12 лютого 634, не 641, як подано хибно в реєстрі Крумбахера (op. cit. ст. 1145). Пропущено там, так само як і в компіляції Георгія Гамартоля (ст. 571 і 588), протяг часу від 634 до 641, у якім панував цілий ряд цісарів, що швидко наступали один по другім, яких пановане описав також Патріярх Нікефор». При цьому перед словами «протяг часу» (у зазначенні того, що саме, на думку автора, пропущено в історичних джерелах) закреслено: «десятилітнє пановане цісаря Нового Константина, сина Гераклієвого».

Згадки про Гераклія (Іраклія) в даному, друкованому нами, уривкові немає, цілком імовірно, що вона була в попередніх рядках тексту перекладу, які до нас не дійшли. Г е р а к л і й (Іраклій) — візантійський імператор, час життя якого найновіші джерела датують 575—641 рр., а період правління — з 610 р. до смерті у 641 р. Іраклій був одним із наймогутніших імператорів в історії Візантії, вів переможні війни, дбав про розвиток культури. Очевидно, в цій замітці при своїх підрахунках перекладач виходив із числа років життя імператора, у якому (числі) він не сумнівався.

К р у м б а х е р Карл (1856—1909) — німецький учений, професор Мюнхенського університету, фундатор сучасної візантології. Франко має на увазі працю К. Крумбахера (друге видання): Geschichte der byzantinischen Literatur. — München, 1891.

Г е о р г і й Г а м а р т о л ь (Амартол) — грецький хроніст, родом з Александрії, жив у другій половині IX ст. Його хроніка була широковідомою серед книжників слов'янських земель, зокрема використана при написанні «Повісті временних літ». У своїх працях І. Франко цитує Георгія Амартола за вид.: Ученые записки Второго отделения Императорской Академии наук. — Кн. VI.: Хроника Георгия Амартола, греческий подлинник. — Приготовлена к изданию Э.Г. фон Муральтом, 1859. — СПб., 1861.

П а т р і я р х Н і к е ф о р (Патріарх Никифор) — константинопольський патріарх між 792 і 828 р., візантійський письменник, автор памфлетів і гімнів, історичних праць, зокрема так званого «Хроно-

графа», що мав велику популярність у Давній Русі (та в пізніші століття на теренах України) поряд із аналогічними працями Георгія Амартола й Івана Малали.

С. 405. ...**нурявся в воду**... — Після цього було (далі закреслено): «і тонув направду».

М. Б.

ІЗ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ

МАВРО РІЧЧІ (ПАПА ЛЕВ XIII)

Мавро Річчі — літературний псевдонім Папи Лева XIII, зі світу: графа Джоакіно Печчі (1810—1903). Став Папою після ліквідації Папської області як світської держави (1878), отож змушений був виробляти нову модель діяльності апостольського престолу. Встановив дипломатичні контакти з європейськими можновладцями, опублікував 60 енциклік (більше, ніж будь-хто з його попередників і наступників), серед яких особливо знана «Rerum novarum...» із викладом постулатів католицької соціальної політики. Консолідувавши сили християнської демократії на боротьбу з комунізмом та соціалізмом, Лев XIII вивів із кризи і зміцнив становище католицької церкви та її найвищого органа.

Паралельно з тим Мавро Річчі був обдарованим літературно: співпрацював із періодичними виданнями, писав латинські вірші, цитував Данте напам'ять тощо. Попри симпатії до вправляння Лева XIII в царині красного письменства, Франко не сприймав усієї «решти» його діяльності. Зокрема, засуджував політику ультрамонтанства й католицького панславізму, яку на теренах Галичини проводили єзуїти і змартвихвстанці, і яка через це загрожувала денаціоналізацією українців, а загалом у Європі протистояла новітнім політичним рухам та науковим відкриттям. Пародійно виведений образ Паче (у якому можна бачити натяк на Папу із прізвищем Дж. Печчі) у двох строфах Франкового вірша «Вандрівка русина з Бідою», які, однак, не увійшли до остаточної його редакції (див. 1, *443*).

Жіночий швидкий двоколісник. Уперше надруковано: ЛНВ. — 1899. — Т. 6. — Кн. 6. — С. 374, разом із латинським оригіналом під назвою «Muliebris birota velocissima» і під загальною назвою «Латинська ода до велосипеда». Публікацію відкривало вступне слово Франка:

«В Римі почала торік виходити латинська часопись "Vox Urbis, de litteris et bonis artibus commentarius bis in mense prodit" ["Голос міста (Рима), вісник літератури і мистецтва, виходить двічі на місяць". — *Упоряд.*]. Часопись, котрої принагідним співробітником є також Папа Лев XIII, інтересна головно як куріоз; наші відносини, перетолковані на мову Ціцерона і Вергілія, виглядають досить комічно. Між іншим звернули на себе увагу поміщені в 1 і 6 н[оме]рах сеї

часописі латинські оди до велосипеда, скомпоновані не без таланту і з дотепом якимсь Мавром Річчі. Перша з тих од присвячена мужескому, друга — жіночому велосипедові. Щоб познайомити наших читачів також і з сего рода поезією "fin de siécle" [кінця віку *(фр.)*. — *Упоряд.*], ми подаємо тут другу оду М. Річчі в оригіналі, долучуючи до него свій по змозі вірний переклад».

Як бачимо, перекладаючи оду, Франко ще не ідентифікував в одній особі Папу Лева XIII та «якогось» Мавро Річчі. Та через 16 років, готуючи до друку власний переклад поезії Дранмора «Pontifex maximus», твір швейцарського поета, звернутий до тогочасного Папи [Pontifex maximus — титул Папи Римського, у римлян — верховний жрець (*латин.*). — *Упоряд.*], Франко у примітці повідомляє: «...А з писань Лева XIII, що мав неабиякий поетичний талант, я переклав один латинський гумористичний вірш ("Ода до велосипеда") на нашу мову. 18.V.1915» (див. 13, *588*).

С. 406. К а м і л л а — жінка-кентавр, дочка міфічного владаря, войовниця.

Р. Ч.

З НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ

Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI вв.

Вперше надруковано окремою кн.: *Франко І.* Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI вв. — Львів, 1913. — 64 с.

Подається за цим виданням.

Упорядники вважали за необхідне провести уніфікацію імен героїв у межах тексту «Пісні про Гільтібранта й Гадубранта» («Hildebrandslied»). У першодруку Франкової розвідки «Найстарші пам'ятки німецької поезії IX — XI вв.» в частині українського перекладу ім'я батька (Гільтібрант) має варіант: Гільтібранд (у німецькому підрядникові подано: Hiltibrant), подібно ж ім'я сина (Гадубрант) варіюється у формі: Гадубранд (у німецькому підрядникові: Hadubrant). Варто зазначити, що сам розділ у книзі Франка має назву «Пісня про Гільдебранда й Гадубранда» (назва ця повторена у покажчикові змісту; крім цього випадку, форма Гільдебранд у тексті більше не трапляється). Ім'я Гільтібрантового батька — Герібрант, також має у тексті варіант: Герібронд. У тексті німецького першоджерела, яке наводить у своїй книзі П. Піпер, імена героїв: Hiltibrant, Hadubrant, Heribrant. Глуху приголосну в закінченнях імен героїв послідовно проведено у статті: *Березинська З.* Німецька народна епічна поезія в перекладах Івана Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1960. — Зб. 8. — С. 130 — 140. Отже, подаємо зазначені імена: Гільтібрант, Гадубрант, Герібрант.

С. 408. Ц и м б р и (кімври) — германські племена. У кінці 2 ст. до н. е. рушили з Ютландського півострова на південь, перемогли римлян у Північній Італії і повернули до Галлії. Тут з'єдналися з гельветами і тевтонами.

Т е в т о н и — германські племена. У кінці II ст. до н. е. з Ютландського півострова вторглися у Галлію і після з'єднання з гельветами та цимбрами перемагали римлян у 109 і 105 до н. е. Після поразки від Гая Марія 102 до н. е. згадки про тевтонів зникають.

С. 409. A q u a e S e x t i a e — Акви Секстієві, римська колонія у Південній Галлії біля Массілії (Марсель). Знаменита своїми мінеральними джерелами. Нині місто Екс. У згаданій битві, за свідченнями Плутарха, римляни вбили близько 100 000 германців.

Ю л і й Ц е з а р Г а й (100 до н. е. — 44 до н. е.) — римський імператор, що був також письменником. У мемуарах «Записки про Галльську війну» серед іншого характеризує звичаї германців, оповідає про свою боротьбу з ними. Франко перекладав ці фрагменти віршами під назвою «Війна Цезаря з Аріовістом», «Галли й германи» тощо (див. 6, *316—350, 442—454*).

Л і в і й Т и т (59 до н. е. — 17 н. е.) — римський історик. Відомості про германські племена є у його «Римській історії від заснування міста» (142 книги, з яких збереглося 35). Франко в особистій бібліотеці мав німецьке, 1906 р., видання цієї праці і використовував його в роботі над поетичними творами за мотивами історії Стародавнього Риму (див. 6, 7).

П у б л і й О в і д і й Н а з о н (43 до н. е. — 17—18 н. е.) — римський поет. Останні роки життя, потрапивши в неласку до імператора Августа, відбував у колонії Томи (тепер м. Констанца, Румунія). Тут, живучи в оточенні гетів, скіфів та сарматів, навчився гетської мови і навіть складав нею вірші. Про це див. у Франковій розвідці «Публій Овідій Назон у Томіді» (9, *410—484*).

Т а ц і т П у б л і й К о р н е л і й (бл. 55 — бл. 120) — римський історик і державний діяч. У своїх працях «Історія» та «Аннали», що збереглися неповністю, розповідає про часи ранньої Римської імперії. «Germania», котру збирався (так і не встиг) перекласти Франко, є частиною «Анналів».

А р і й ц і (арії) — із середини XIX ст. цим терміном позначали народи, що належали до індоєвропейської мовної сім'ї. Однак потім у Німеччині запанувала традиція, що звужувала його застосування виключно до германських племен. Франко, пишучи свою працю, вочевидь, перебував під впливом цієї традиції.

Г о т и — племена східних германців. Після переселення із Балтійського узбережжя у Північне Причорномор'я поділилися на остготів (жили у пониззі Дніпра) і вестготів (жили у пониззі Дністра). Після поразки від гунів у 375 р. готи частково витісняються із Причорномор'я, а частково асимілюються скіфами, сарматами й таврами.

Л о н г о б а р д и (з нім. дослівно «довгобороді») — германське плем'я. З нижньої течії Ельби у IV—V ст. просунулися до басейну Середнього Дунаю, а в 6 ст. відвоювали у Візантії частину Північної Італії, де утворили своє королівство (нинішня італійська Ломбардія дістала назву від лонгобардів). У 773—774 рр. підкорені Карлом Великим.

В а н д а л и — група племен східних германців. Шлях їхньої міграції: Скандинавія — південне узбережжя Балтики — Дунай — Гал-

лія — Іспанія, звідки у V ст. перебралися через Гібралтар, захопили римську провінцію Африка і тут утворили своє королівство. 455 р. пограбували Рим, знищивши багато пам'яток античної культури (вандалізм). У 533—534 рр. королівство вандалів завоювала Візантія.

Рунічне письмо (від runa — «таємниця»). — За свідченнями Таціта, германці вирізували якісь знаки на невеликих дерев'яних паличках, які жерці використовували для гадання. За своєю формою знаки нагадували літери грецького й латинського алфавітів, але мали гостроконечні обриси, що пояснюється твердістю матеріалів, на яких їх робили (крім дерева, первісно — на костяних і металевих предметах, скелях, надмогильних плитах).

Аріанство — течія у християнстві IV—VI ст. Отримала назву від імені її зачинателя — александрійського священика Арія. Як твердив Арій, син Божий Логос (Христос) — творіння Бога, а отже, істота похідна, нижча за свого Творця. Це заперечувало головний догмат офіційної християнської церкви про єдиносутність Бога-Сина і Бога-Отця. Тому аріанство засуджене як єресь на Нікейському (325) та Константинопольському (381) соборах, однак його ідеї ще тривалий час відроджувались у пізніших релігійних концепціях.

Ульфіла (Вульфіла, готське wulfila — «вовчик»; бл. 311 — бл. 383) — церковний діяч вестготів. Бл. 341 р. у Константинополі возведений у сан «єпископа готів». Активно поширював християнство у формі аріанства серед германських племен. Авторство Ульфіли щодо перекладу Біблії деякі дослідники ставлять під сумнів.

С. 410. Візіготи (вестготи) — германське плем'я, західна гілка готів. У III—IV ст. жили на схід від Дністра, згодом заснували перше на території Західно-Римської імперії варварське королівство з центром у Тулузі.

Меровінги — перша королівська династія у Франкській державі. Назва походить від імені легендарного родоначальника Меровея. Засновником династії був не Хльодовік (Хлодвіг I, правив у 481—511 рр.), як стверджує Франко, а Хільдерік (правив у 457—481 рр.).

Франки — група західногерманських племен, об'єднаних у племінний союз. Вперше згадуються у середині III ст. Франкська держава у період найбільшого розширення володінь (за Карла Великого) охоплювала всю Західну і частину Центральної Європи. У 843 р. згідно з Верденським договором її поділено на три королівства, що фактично започаткували нинішні Францію, Німеччину й Італію.

Своє прізвище І. Франко наголошував на першому складі — Фра́нко: «Ввійшла фігура. "Як зветесь ви?" — "Фра́нко". "Гм, Ста́нко?" — "Фра́нко!" — "Ста́нко, запишіть..."» (із «Тюремних сонетів»).

С. 411. ...двох невеличких заклинань, записаних іще в X столітті в тексті латинських рукописів у Мерзебурзі. — Цю знахідку виявлено 1841 р. у Мерзебурзькому соборі на прокладковому листкові релігійного твору. Записав заклинання невідомий східнофранкський клірик у кінці IX або на початку X ст.

Бальдер (Бальдур) — давньогерманський бог весни, втілення доброго начала (невинність, краса, доброта, мудрість). У першому рядкові оригіналу замовляння його названо Пфолом.

Водан (Вуотан, Один) — давньогерманський верховний бог, котрий впускає у свої небесні чертоги (валгаллу) тільки знатних людей і воїнів. Первісно — демон бурі, повелитель душ померлих, що наділяло його також владою над життям воїнів.

Сінтґунта і Сунна — давньогерманські богині сонця.

Фрія і Фолля — давньогерманські богині плодючості. Фрія (Фрійя, Фріґґ, Берта та ін.) відала в чарах, була супутницею, згодом — дружиною Водана, опікункою шлюбу, втіленням усіх жіночих та сімейних чеснот. Як Водан — головний над чоловічими, так Фрія — над жіночими душами.

С. 412. ...Одні в'язали вузли... — Йдеться про те, що одна частина жінок у бою допомагає накладати пута на полонених воротів воїна, для якого мовиться заклинання.

...Інші здержували війська... — Йдеться про ворожі війська. Адже слід затримати нападників, поки третя частина «жінок, подібних до північних валькірій», перетре («пошпортавши») кайдани ув'язненого, якому адресовано заклинання.

Валькирії (валькірії) — у скандинавській міфології діви-войовниці, які за велінням бога Одіна розподіляли на полі бою перемогу й смерть. Після бою валькірії супроводжували душі героїв до Вальгалу й там частували їх.

Кароль (Карл) Великий (742—814) — король франків з 768 р., імператор з 800 р. (коли його коронував у Римі Папа Лев III). У численних походах підкорив лонгобардів, баварців, саксів, арабів у Іспанії, аварів, західнослов'янські племена і максимально розширив кордони держави франків, що за часів його правління досягла найбільшого розквіту, зокрема культурного (так зване Каролінзьке відродження).

Людвік (Людовік) Благочестивий (778—840) — імператор франків з 814 р., син Карла Великого. Прізвище дістав унаслідок діянь щодо опікування церквою. По його смерті держава франків була поділена натроє (див. прим. «франки»).

Отфрід — перший відомий на ім'я германський поет, монах Вейсебурзького монастиря. Автор «Книги Євангелій» («Liber Evangeliorum»). Саме цей твір, а точніше, — передмову до нього характеризує Франко, помилково маючи на увазі поему «Спаситель» («Heliand») (див. прим. нижче), авторство якої невідоме. Тематично твори перегукуються, а передмова до «Книги Євангелій» патріотичним пафосом справді нагадує «Спасителя». Це й стало, мабуть, причиною помилки, оскільки «дух старонімецької людової епіки» Франка цікавив значно більше, аніж «дух християнський та євангельський». Що ж до останнього, то Христа із «Книги Євангелій» вже не наділено рисами земного володаря. Він виступає просто мудрим і лагідним наставником люду. Епізоди, в яких поведінка Христа і його учнів з язич-

ницького погляду могла б бути розцінена як боягузтво, вже не супроводяться «виправдовувальним» коментарем. Світ Отфрідові бачиться не світлом і блаженством, а юдоллю злигоднів та скорботи, що цілком відповідає середньовічній моралі аскетизму.

С. 413. «Heliand» («Спаситель») — саксонська поема, визначна пам'ятка раннього церковного письменства. Являє собою виклад Нового Завіту в традиційно епічному дусі. Христос у ній нагадує мудрого військового вождя з германського епосу, захисника вітчизни. Водночас тут активно проповідуються найвищі християнські ідеали: терпіння, всепрощення, смирення.

С. 417. Едда — назва двох пам'яток літератури народів Ісландії, Данії, Норвегії, Швеції. Старша Едда — збірка міфологічних і героїчних пісень 7—13 ст. У «Пісні про битву гунів і готів» згадуються Дніпро і Карпати. Молодша Едда — своєрідний підручник теорії поезії давньоісландських поетів-співців скальдів. Упорядкував її близько 1222—1223 рр. ісландський історик Сноррі Стурлусон.

С. 429. ...через помилку допущено в рукописі. — Відповідно до цього твердження Франко в переклад уступу (що починається «То був би найпідлійший трус...») уводить ім'я сина, Гадубранта, хоча ці слова, безперечно, як і слідує з пратексту поеми, виголошує батько, Гільтібрант, погоджуючись врешті на поєдинок, як єдиний засіб захистити власну честь. Варто звернути увагу на те, що поема представлена фрагментами і, зокрема, фрагмент третій з кінця оточений невідомими частинами тексту, в яких деталізовано хід суперечки батька й сина. — *Ред. тому.*

С. 430. ...лишається невідомим, хто побідив. — На думку багатьох дослідників, перемогу здобуває батько.

Фірдовсій (Фірдоусі Абулькасим; бл. 940—1020 або 1030) — перський і таджицький поет. Упродовж 35 років створив «Шахнаме» — твір, що став національним епосом персів і таджиків. «Шахнаме» поділяється на 50 так званих царствувань («падишахів»), усередині кожного з яких є великі сказання («дастани»). «Рустем (Рустам) і Сораб (Сохраб, Сухраб, Зораб)» — один із дастанів.

Ріккерт Фрідріх (1788—1866) — німецький поет і учений, професор східних літератур, автор поеми «Рустем і Зораб» (1846).

Жуковський Василь (1783—1852) — російський поет-романтик. Виступав також як перекладач, прозаїк і критик.

Граф фон Шак Адольф-Фрідріх (1815—1894) — німецький письменник. Автор віршів, балад, поем, романів у віршах, драм, перекладів та наукових праць.

С. 431. Гуни — за традицією гуни — це кочовий народ, що склався у 2—4 ст. в Приуралліз тюркських хунну, які прийшли у 2 ст. з Центральної Азії, та місцевих угрів і сарматів. Масова міграція гунів на Захід у 70-х роках 4 ст. започаткувала так зване Велике переселення народів. Перемігши аланів Північного Кавказу, гуни перейшли Дон і 375 р. розгромили союз готських племен, після чого остготи були підкорені, а вестготи відступили з Північного Причорномор'я у Фракію.

Багатолітня дослідниця гунів Ірина Калинець висловлює контроверсійний погляд, за яким походження гунів — семітське (з коліна

Нафталієвого, серед синів котрого був Гуні), їхня імперія — наслідок насадження народам Східної Європи відповідної ієрархічної структури з боку євреїв-вигнанців, що після зруйнування Римом Єрусалима поклялися помститися і ледь не досягли свого (див.: *Калинець І.* Гуни — нащадки Ізраїля. — Львів, 1997).

Аттіла (?—453) — вождь гунського союзу племен, що в часи його правління досягнув найбільшої могутності. Тоді в результаті спустошливих походів на Східну Римську імперію гуни добилися величезної щорічної данини від неї. Але рушивши на Захід, були розбиті союзом римлян, вестготів і франків (451), після чого повернулися у Північне Причорномор'я.

Багато цікавого про Аттілу є у Франкових статтях «"Угорська казка" Вацлава Потоцького і "пся крев"» та «Походження Аттіли» (див. 28, *305—320*).

«Das Nibelungenlied» («Пісня про Нібелунгів») — пам'ятка німецького героїчного епосу. Складена близько 1200 р. на матеріалі німецьких переказів та легенд 5—6 ст. про загибель Бургундської держави (437).

Отахер, recte Одовакар (Одоакр; бл. 431—493) — правитель Італії у 476—493 рр. Спершу був керівником одного з найманих германських загонів у армії Західної Римської імперії. 23 серпня 476 р. скинув останнього римського імператора Ромула Августула і проголосив себе «королем Італії» (з цією датою традиційно пов'язують падіння Риму). В 488 р. в Північну Італію вторглися остготи і в результаті кількалітньої війни завоювали королівство Одоакра. У 493 р. Одоакр убитий вождем остготів Теодоріхом.

Теодоріх (Теодоріх Великий, Деотріх, Дітріх Бернський; бл. 454—526) — вождь, а відтак король остготів. Убив у 493 р. Одоакра, заснував у Італії королівство остготів, що проіснувало до середини 6 ст. Резиденціями Теодоріха були міста Рабен і Берн, тому він відомий як Дітріх Бернський. Під цим іменем увійшов до німецького епосу, оповитий легендами і возвеличений до слави наймогутнішого витязя (переміг на турнірі навіть Зігфріда з Нідерландів). У «Пісні про Гільтібранта й Гадубранта» цей образ також ідеалізовано. Напасником тут є не Теодоріх (як було насправді), а Одоакр. Останній виганяє Теодоріха з Італії і той разом з Гільтібрантом, що залишив у рідному краю дружину та маленького сина Гадубранта, мусить шукати прихистку в короля гунів. Його повернення — акт справедливої відплати, а не агресія. Імовірна ж (на втрачених сторінках) перемога Гільтібранта, крім усього, — ще й свідчення прихильності долі до загального улюбленця Дітріха Бернського.

Св. Августин (Августин Блаженний Аврелій; 354—430) — християнський теолог і філософ-містик.

Людвік Німець (Людовік Німецький; бл. 804—876) — король Східно-Франкського королівства, засновник німецької парості Каролінгів. У 819 р. насправді був тільки баварським королем, але за Верденським договором (843) одержав землі на схід від Рейну і став першим власне німецьким королем.

С. 432. Шмеллер Йоган-Андрій (1785—1852) — німецький лінгвіст і педагог (послідовник Песталоцці). Дослідник старонімецької мови. Професор німецької мови і літератури в Мюнхені.

С. 451. «Ізмарагд» — «"Ізмарагдом" звався в старій Русі збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибираних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, щоби цілість становила наче повний курс практичної християнської моралі» (*Коментар І. Франка* (2, *179*).

Симеон Стовпник (356—459) — християнський святий. Стовпником названий через те, що добровільно наклав на себе покуту — жити на стовпі. Десятки літ і зим він тут молився, проповідував і зцілював хворих, тут і помер. Особистий приклад святого призвів до поширення так званого стовпництва — одного з різновидів християнського подвижництва.

У 1894 р. Франко переклав поему англійського поета Альфреда Теннісона «Святий Симеон Стовпник» (див. 12, *666—671*).

С. 452. «Житє і слово» — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал. Виходив у 1894—1897 рр. у Львові за редакцією І. Франка спочатку один раз на два місяці, згодом — щомісяця.

«Етнографічний збірник» — неперіодичне видання тематично об'єднаних українських фольклорних матеріалів, записаних переважно на західноукраїнських землях і виданих 1895—1929 рр. у Львові Науковим товариством імені Т. Шевченка. Вийшло 40 томів.

Слово Методія Патарського про початок і кінець світа («Одкровення Методія Патарського») — пам'ятка візантійської літератури, авторство якої приписують Методію Патарському (Методію Лікійському; III ст. — 312) — ранньохристиянському письменникові, церковному діячеві передвізантійської епохи, авторові полемічних творів, спрямованих проти єретиків і поган.

Єфрем Сирин (бл. 306 — бл. 373) — сирійський письменник-богослов, проповідник, автор молитов, повчань, зокрема «Слова про злих жінок».

Кирило Єрусалимський (315—386) — християнський письменник, проповідник, єрусалимський єпископ.

Палладій-монах — ідеться, мабуть, про Палладія Єленопольського (368—430) — християнського церковного діяча, письменника.

Отці церкви — узагальнена назва церковних діячів і письменників II—VIII ст., що брали участь у розробці догматів, культу й організації християнської церкви. Найвідоміші: Афанасій Александрійський, Василій Великий, Іоанн Златоуст, Августин Блаженний.

Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист і етнограф, у свій час один з редакторів «Літературно-наукового вістника» та «Етнографічного збірника». Серед його численних праць: «Галицько-руські анекдоти» (1899), «Коломийки» (у 3 т., 1905—1907), «Знадоби до української демонології» (у 2 т., 1904—1912), «Колядки і щедрівки» (у 2 т., 1914), «Українські народні

байки» (у 2 т., 1916). Згадувані тут Франком «Галицько-руські народні легенди», що їх зібрав і впорядкував В. Гнатюк, вийшли у світ у двох томах у 1902—1903 рр.

С. 454. Грім (Грімм) Якоб (1785—1863) — німецький філолог, фольклорист. Один із засновників міфологічної школи у фольклористиці. Разом із братом Вільгельмом Гріммом видав «Дитячі й родинні казки» (т. 1—2, 1812—1814), «Німецькі легенди» (т. 1—2, 1816—1818).

Р. Ч.

ГОТГОЛЬД-ЕФРАЇМ ЛЕССІНГ

Натан Мудрий. Досі неопублікований переклад фрагмента п'єси Г.-Е. Лессінга віднайдено упорядником серед матеріалів рукописної спадщини І. Франка (Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Інститут рукопису, І, № 4924 , арк. 1—15).

«Натан Мудрий» — один з кращих творів видатного німецького письменника, естетика й публіциста, діяча німецького Просвітництва Г.-Е. Лессінга (1729—1781). Цією п'єсою, написаною у 1779 р., завершується драматургічний доробок письменника. П'ятистопний ямб білого вірша, що відповідає у німецькій просодії віршовому розміру Шекспірових драм, поетична аура більшості образів (Реха, Тамплієр, Саладін, Сітта, Натан), нарешті, піднесення, з яким дійові особи проголошують заповітні авторські думки — про потребу людяності, національної й релігійної терпимості, про рівність народів перед Богом, — усе це разом є достатніми підставами для авторського жанрового визначення твору як «драматичної поеми».

Сюжет п'єси доволі складний. Дія її розгортається в Єрусалимі у XII ст., власне (якщо мати на увазі історичну реальність, досить точно відображувану драматургом у п'єсі), в останній рік життя султана Єгипту й Сирії Салах ад-Діна (у європейській вимові — Саладін; 1138—1193), після тимчасового християнсько-мусульманського замирення в часи хрестових походів. Єрусалим на ту пору — осередок проживання багатьох націй і народів, носіїв трьох релігій: християнства, магометанства, юдаїзму. Купця Натана, який повертається з подорожі, зустрічає звістка, що Реху, його прийомну доньку, щойно вирятував із вогню молодий тамплієр (представник войовничого рицарського ордену, що прибув з Європи завойовувати Гріб Господній). Сам же Тамплієр — вільновідпущеник, що у недавній битві був узятий у полон разом з іншими, але несподівано й загадково здобув помилування султана Саладіна. Натан не може залишити Тамплієра, не виявивши йому вдячності за його вчинок, але Тамплієру заборонено з'являтися в домі єврея. Зрештою зустріч відбувається, далі Тамплієр закохується у врятовану ним дівчину... Між тим Натан не поспішає благословляти шлюб, продовжуючи певні розшуки. В заключній дії з'ясовується, що Тамплієр і Реха — брат і сестра, діти рицаря, який колись перед битвою поручив Натанові свою дочку. Рицар же той, як виявляється потім, — рідний брат султана Саладіна; ось чому,

вражений схожістю Тамплієра на свого брата, котрий давно десь запропав, Саладін дарував Тамплієрові життя...

І сюжет, у якому переплелись почуття й взаємні зобов'язання представників різних націй, і не раз виголошувані у п'єсі світлі й мудрі міркування — на тлі обставин однієї з найдраматичніших епох міжнаціональної та міжрелігійної конфронтації, — сприяють тому, що у творі Лессінга повноголосо звучить натхненний просвітницький заклик до толерантного співжиття народів, до миру й порозуміння.

Поза сумнівом, саме цей пафос і ці ідеї привабювали Франка у його зацікавленні драматичною поемою Г.-Е. Лессінга.

Перекладацька робота Франка над «Натаном Мудрим» Лессінга спочатку виявилася у перекладі фрагмента — своєрідного ідейного «екстракту» цієї драми: діалогу між Натаном і Саладіном (із дії третьої), протягом якого Натан на запитання султана, яка з трьох вір найліпша, розповідає алегоричну притчу про батька і трьох синів, кожному з яких він залишив перстень, котрий той міг вважати чарівним. Цей переклад під назвою «Повість про три перстені», здійснено було у 1880 р. (пізніше, у новій редакції, і з назвою «Притча про три перстені», переклад цього ж фрагмента Франко опублікував у ЛНВ 1906 р.).

Проте у 80-х роках Франко, з усього видно, виношував план повного перекладу драматичної поеми. Свідчення цьому подає віднайдений нами рукопис. Перша його сторінка являє собою титульний лист із заголовком: Натан Мудрий. Драматична поема Готгольда Ефраїма Лессінга. (Далі епіграф з Геллія, див. у тексті). Написана 1779 року. Переклав і пояснив Іван Франко, 1884.

Очевидно, наведена дата вказує лише на початок систематичної роботи Франка над перекладом «Натана Мудрого». Подальші зміни в орфографії та в почерку, яким записано переклад, дозволяють гадати, що ця робота продовжувана чи не до кінця 80-х років. Той факт, що Франко розпочинає переклад буквально із перших слів, послідовно перекладає всі сцени (в тому числі й ті, які, можливо, не несуть значного ідейного чи художнього навантаження), а також повернення перекладача до вже один раз перекладеного тексту і спроба створити нову його перекладну редакцію (див. нижче) підводять до припущення, що Франко прагнув дати повний переклад цієї п'єси. У листі до Уляни Кравченко від 12 червня 1884 р. Франко, перераховуючи справи, якими він того часу займався (наприклад, розбір архіву І. Федоровича), зазначає: «Зате більше не робив нічогісінько, крім пару віршів для "Зеркала", трьох статей для "Діла" і перекладу одного акту Лессінгового "Натана Мудрого", котрий мене віддавна занімає і котрого я хотів би видати з обширною передмовою та поясненнями» (48, *458*). Широкої наукової праці про «Натана Мудрого» Франко не залишив; у 1889 р., в період співробітництва в газеті «Kurjer Lwowski», вмістив невелику замітку про постановку цієї п'єси польським театром, виклавши міркування з приводу свого бачення образів дійових осіб твору (див. *27*, *272*).

Публікований нами в основному тексті фрагмент перекладу займає в автографі аркуші з 1 до 15. Зворот аркуша 15 незаповнений. У складі рукопису існують ще аркуші 16 — 20. На них подана нова (пізніша) редакція частини перекладу. З чого починалася ця друга редакція, встановити неможливо, тоді як наявний її текст, який дійшов до нас, має своїм початком приблизно середину шостої яви першої дії (середина мовної партії Даї), а закінчується приблизно на середині першої яви другої дії. Наводимо цю редакцію:

[Д а я]

<...> Небавом. Він вертає з Вавилона
І двадцять з ним нав'ючених верблюдів.
Все, що лиш є коштовного — коріння,
Клейнодів і тканин у Індії,
У Перс'ї, Сир'ї, навіть у Китаю —
Все він привіз.

Т е м п л я р

Я не куплю нічого.

Д а я

Жиди його шанують мов князя.
Одно лишень не раз мя дивувало,
Що *мудрим* Натаном його зовуть,
А не *багатим.*

Т е м п л я р

Може, у жидів
Багач і мудрий на одно виходить?

Д а я

Поперед всім повинні б добрим звать
Його. Не можете собі й подумать,
Який він добрий. Скоро лиш дізнався,
Як много Реха вам завдячить має —
Що́ б він в тій хвилі не зробив для вас,
Не дав вам!

Т е м п л я р

Ей!

Д а я

Стрібуйте і прийдіть,
Побачите!

Т е м п л я р

І що побачу? Те,
Що хвиля швидко пробіга?

Д а я

Сли б він

Не був так добрий, чи ж би я у него
Держалась тілький час? Чи вам здаєсь,
Що християнкою я вже й не чуюсь?
Ой, і мені не те співали над
Колискою, що з мужем в Палестину
Піду на те лиш, щоб жидівку там
Виховувать! Небіжчик муж мій був
Панцирним в війську Фрідріха Рудого...

Т е м п л я р

Швейцарець з роду, сподобивсь у Бога
Такої ласки й чести, що ураз
З величеством цісарським у одній
Ріці втопився... Жінко, кілько раз
Ти вже мені се говорила? Чи ж ніколи
Не перестанеш мучити мене?

Д а я

Вас мучити? О Боже!

Т е м п л я р

Адже ж мучиш!
Ну, я тебе не хочу більше бачить!
Ні чуть! Не хочу, щоб мені ти вічно
Нагадувала вчинок, при котрім я
Нічо й не думав, а котрий, коли
Подумаю о нім, мені здаєсь
Якоюсь загадкою. Я б не рад
Єго жаліти... Але бач, коли
Знов трапиться подібная пригода —
Твоя вина, сли я не кинусь вже
Так скоро в поміч, сли почну вперед
Розпитувать, — і лишу, най горить
Те, що горить.

Д а я

Храньь Боже!

Т е м п л я р

Будь же ласка,
І хоч від нині вже не знай мя більше!
Прошу тебе! І батька мні не шли!
Жид жидом. Я є простий шваб. А образ
Отої дівчини давно вже щез
З душі моєї, сли коли і був там.

Д а я

Но ваш з єї душі не щез.

Т е м п л я р

Що з того?
По що се кажеш? По́що?

Д а я

Хто те знає!
Не все є люде тим, чим видаються.

Т е м п л я р

Но рідко є чимсь ліпшим.

(Відходить.)

Д а я

Підождіть!
Куди ви?

Т е м п л я р

Жінко, через тебе я
Зненавиджу ті пальми й сей прохід.

Д а я

То йди ж, медведю швабський, утікай!..
Та ні, за ним, щоб знов слід не згубити!

(Іде за ним здалека.)

Д І Я Д Р У Г А

С ц е н а п е р ш а

С а л а д і н і С і т т а грають в шахи.

С і т т а

І що з тобою, Саладін? Як граєш?

С а л а д і н

Здаєся, добре.

С і т т а

Як на мене — може...
Та й то ледви. Сей хід візьми назад!

С а л а д і н

Чому?

С і т т а

Та ж не закритий кінь.

С а л а д і н

Еге.
Ну, так.

Сітта

То я заїду ось сюди.

Саладін

Знов правда. Ну, так шах!

Сітта

І що ж тобі
Поможе шах? Заслонюсь, і ти знов
Остав, як був.

Саладін

Із халепи такої,
Як бачу я, не вирватся без страти.
Ну, так бери ж коня.

Сітта

Не хочу. Ось як
Піду.

Саладін

Ну, се ще не велика ласка.
Се місце варте більш тобі, ніж кінь.

Сітта

Хто зна.

Саладін

Лиш не впевняйсь на себе так
Занадто. Глянь! Сього напевно ти
Не сподівалась?

Сітта

Певно ні. Бо як же
Могла я сподіватись, що ти рад
Цариці збутись.

Саладін

Я? Цариці збутись?

Сітта

Вже бачу, днесь крім тисячі звичайних
Динарів я не виграю й гроша.

Саладін

Се як?

Сітта

І ще й пита. Бо ти навмисне
Завзявсь програть. Та я на тім недобре
Виходжу. Раз, що гра така не є
Найзабавнійша. Далі, чи ж якраз

Тоді я не найбільше користаю,
Коли програю? Чи ж звичайно ти,
Щоби мене по програній потішить,
Не дарував мені подвійну ставку?

Саладін

Чи бач! То, може, програючи, ти
Навмисно програвала все, сестричко?

Сітта

Принаймні може бути, що твоя
Велика щедрість, братчику мій милий,
Мні не дала навчитись ліпше грати.

Саладін

А при про гру й забули. Ну, кінчи!

Сітта

Так-так стоїть? Ну, шах! Подвійний шах!

Саладін

Їй-богу, сей подвійний шах заскочив
Мене. Прийдесь утратити царицю.

Сітта

А може, можна ще її спасти?
Ану!

Саладін

Ні, ні, бери її. До сеї
Фігури щастя я не мав ніколи.

Сітта

Чи тілько до фігури?

Саладін

Ну, бери!
Мені байдуже! Ось я все заслоню.

Сітта

Мій брат навчив мене занадто добре,
Як треба чемним бути з царицями.

(*Не бере.*)

Саладін

Бери чи не бери — а я цариці
Не маю.

Сітта

Пощо маю брать її?
Шах-шах!

Саладін

Ну, далі!

Сітта

Шах — і шах — і шах!

Саладін

І мат!

Сітта

Ще не зовсім. Ти ще конем
Заїдеш чи що-небудь [інше] схочеш
Зробить.

Саладін

Дарма. Ти виграла. Аль-Гафі
Нехай платить. Позвіть його! а зараз!

У 50-томному Зібранні (т. 13) вміщено Франків переклад фрагмента (що відповідає явам 5, 6 і частині 7-й третьої дії) із «Натана Мудрого» під назвою «Притча про три перстені». В основу покладено згаданий вже першодрук у ЛНВ (1906). Варто зазначити, що автограф ще однієї, більш ранньої редакції перекладу цього фрагмента (під назвою «Повість про три перстені», датований: Коломия, 21—22 / VI 1880) зберігається у вже названому рукописному фонді (I, № 4925). У цій редакції наявні значні різночитання супроти першодруку, що є, власне, іншим варіантом перекладу. В особистій бібліотеці Івана Франка (у фонді відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України) під номером 276 зберігається книга: *Lessing's* Werke. Erster Teil. Gedichte und Fabeln. — Gustav Hempel, o. J., із тексту якої, ймовірно, здійснювалися переклади твору.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 456. Introite, nam et heic Dii sunt! Apud Gellium. — Увіходьте, позаяк тут також перебувають боги! З Геллія (*латин.*). Джерело епіграфа — книга «Аттичні ночі» римського письменника II ст. Авла Геллія. Книга являє собою збірник коротких оповідань, цитат, крилатих висловів, діалогів тощо, узятих із античних авторів. Наведений в епіграфі вислів належить давньогрецькому філософові Геракліту (VI ст. до н. е.), котрий, за переказом, гріючись у печі, цими словами запрошував відвідувачів до себе.

С. 460. Темпляр — тамплієр (в оригіналі: Ein junger Tempelherr) — член ордену тамплієрів, «храмовників» (*із франц.*: temple — «храм»). Орден заснований під час хрестових походів, у XII ст., свою назву отримав тому, що резиденція рицарів ордену знаходилась у храмі в Єрусалимі, на місці, де свого часу стояв храм царя Соломона. Орден скасований Папою Римським у 1312 р.

С. 462. ...Воскресшого гробницю. — Йдеться про так званий Гріб Господній, місце в Єрусалимі, де, за євангельським переказом, після смерті на хресті був похований і перебував до часу во-

скресіння Ісус Христос. Під приводом володіння Гробом Господнім і охорони його від поганьблення іновірцями велися хрестові походи.

С. 470. ...В і н, ф р а н к о н е ц ь... — Загальна назва місцевим населенням усіх європейців, котрі внаслідок хрестових походів з'являлися на землях Сирії та Палестини.

С. 472. Д е р в і ш — мусульманський монах, що свідомо обрав життя в убозтві. За спостереженням дослідників, автор п'єси сплутує дервішів та гебрів (подібна верства представників індуїзму) — в епізоді, де Аль-Гафі висловлює намір рушати у мандри до Гангу (Гангесу).

...в д і м б і ж і т ь! — За нормами Корану сторонні чоловіки не мають права бачити жінок із відкритим обличчям.

С. 473. Н і х т о н е м у с и т ь, л и ш б и д е р в і ш м у с и в? — Цей вислів із Лессінгової драми Франко цінував як афоризм, навівши його в оповіданні «Із записок недужого»: «Kein Mensch muß müssen» (15, *201*). Фігурує також у листі до К. Попович від 9 червня 1884 р. (48, *455*).

С. 483. ...л и ш... л я й н к о - б р а т... (В оригіналі: Nur Bruder, Laienbruder nur...) — Монастирський братчик підкреслює, що він не «отець» (вище звання в монастирі), а лиш член монастирської общини, який не є духовною особою.

...х р е с т ч е р в о н и й Н а б і л о м у п л а щ і... — культовий одяг ордену тамплієрів, носили поверх лат і військового спорядження. Білий колір мав символізувати невинність і християнське милосердя, червоний хрест — мученицьку смерть на хресті та ненависть до невірних.

...б л и з ь Т е б н и н а... — Мова про невелику сирійську фортецю біля м. Тір, яка була у 1187 р. взята військами султана Саладіна.

С і д о н — на той час сирійське місто на березі Середземного моря, у більш давні часи — могутнє місто-держава.

С а м о д в а й ц я т ь — група, множина, що нараховує двадцять рівних між собою членів.

С. 484. ...П а л о м н и к і в ц і к а в и х н а С і н а й В о д и т и... — Сінайський масив (на одній з гір якого, за біблійною легендою, Мойсей одержав завіти Бога) знаходиться на півдні Сінайського півострова, приблизно за 400 кілометрів від Єрусалима. Відтак подорож з паломниками на Сінай не могла бути буденною справою для героя п'єси.

С. 485. ...г о с п о д н і м Б о р ц я м... — Тобто рицарям-хрестоносцям.

С. 486. К о р о л ь П и л и п — мова про короля Франції Філіпа II Августа (1165—1223), що володарював з 1180 р. і продовжував війну з «іновірцями» на території Сирії та Палестини.

С. 487. М а р о н і т и — християнська секта в Сирії, названа за іменем її засновника аббата Мар Марона (за іншими джерелами — Іоанна Маро; IV—V ст.). У часи хрестових походів, починаючи з 1182 р., діяла заодно з католиками.

...Пилип з Птолемаїди... — Йдеться про згаданого вже короля Філіпа II Августа. Птолемаїда — інша назва міста Акка (див. нижче). Автор п'єси тут вдається до свідомого анахронізму, продиктованого потребами сюжету. Насправді після замирення 1192 р. між хрестоносцями і мусульманами король Філіп, посварившись із англійським королем Ричардом Левине Серце, залишив місцеперебування в Птолемаїді і повернувся у Францію; суперечка цих королів потім переросла у війну.

С. 492. Фрідріх — мова йде про германського імператора Фрідріха Барбаросу (1125—1190, у пізнішому варіанті Франкового перекладу — «Фрідріх Рудий»). Був ініціатором 3-го Хрестового походу. На шляху до Святої землі загинув у ріці Салеф (Калікіднос) у Малій Азії. Образ цього полководця зродив згодом чимало легенд у німецькій історіографії та фольклорі.

С. 494. Сей тяг... — Тут хід у шаховій грі.

С. 495. Двічі-шах — у шаховій грі у часи Лессінга означення одночасної загрози для короля та ферзя (тут «цариця»).

С. 496. ...з царицями чемненько обходитись. — Натяк на великодушність Саладіна, котрий, як засвідчено історичними джерелами, в часи політичних і воєнних протистоянь робив винятки для високопоставлених осіб жіночої статі, дозволяючи їм практично вільне переміщення по територіях, які контролював.

С. 497. ...Гладкі фігури, що й не тямиш, що Вони значать... фігури невиразні... — Коран забороняє рельєфні скульптурні зображення, тому ця заборона стосується й шахових фігур. З тексту випливає, що Саладін, герой твору, мав на це більш вільні погляди й міг користуватися іншим набором фігур.

Імам (імам) — мусульманський священнослужитель.

Ричард — англійський король Ричард Левине Серце (1157—1199), на троні із 1189 р., активний учасник 3-го Хрестового походу (у 1189—1192 рр.).

С. 498. Мелек — молодший брат Саладіна, після смерті останнього у 1193 р. став султаном і правив до смерті у 1218 р. У період, який відбиває дія цього твору, в дипломатичних колах різних сторін існував план видати сестру Ричарда, на той час удову короля Сицилії, заміж за Мелека та зробити його королем в Єрусалимі. План цей поруйновано незгодою вищого католицького духовенства. Матримоніальні задуми Саладіна (в цьому випадку, як і у випадку вирішення долі сестри Сітти) характеризують його як гуманіста, котрий ладен використовувати різні засоби, прагнучи встановити мир на Сході.

С. 499. ...Акку з рук Пустить... — Мова йде про місто Акка (Акра, Аккона), певний час мало назву Птолемаїда, розташовувалося на пограниччі між тогочасними Палестиною та Сирією на узбережжі Середземного моря (нині також Птолемаїда, приблизно за

20 км від м. Хайфа). У часи хрестових походів мало стратегічне значення; у 1197 р. в результаті запеклих сутичок було взяте військами Ричарда Левине Серце та Філіпа II Августа.

Л і б а н о н — Ліван (*з нім.*).

М. Б.

ЙОГАНН-ВОЛЬФГАНГ ҐЕТЕ

Інтерес І. Франка до творчості великого німецького письменника й мислителя Й.-В. Ґете (1749—1832) був заявлений ним ще на ранньому етапі літературної діяльності. Уже в листі до редакції «Друга» від 6 травня 1874 р. молодий Франко серед інших своїх творів надсилав переклад гімну Ґете «Прометей». Першим друкованим перекладом Франка зі світової літератури став переклад «При кужілці» (сцена із «Фауста») Ґете, видрукуваний в журналі «Друг» у 1875 р.

Переклади творів Ґете містять Франкові збірки «Баляди і розкази» (1876), «Думи і пісні найзнатнійших европейських поетів» (1879). В одному з листів восени 1881 р. Франко пише про перекладену ним поему Ґете «Вічний жид» як про завершену роботу (на сьогодні невідома). У 1882 р. Франко видав здійснений ним переклад першої частини «Фауста» Ґете, над яким працював кілька років. Пізніше, у 1899 р., він був доповнений перекладом третьої дії другої частини трагедії, що здобув назву «Гелена і Фавст». В останні роки життя Франко переклав поему Ґете «Герман і Доротея», що видана вже після смерті перекладача (1917). У багатьох статтях і розвідках, історико-літературних оглядах Франко неодноразово звертався до творчості Ґете, «Фавст» та «Герман і Доротея» виходили зі спеціальними передмовами Франка. Видається безперечним, що багатьма рисами своєї творчої діяльності, універсалізмом зацікавлень та енциклопедизмом знань, зрештою, й окремими характеристиками художнього мислення постать українського письменника можна порівнювати з постаттю німецького генія.

Чималий обсяг Франкових перекладів з Ґете, вміщений у т. 13 Зібрання творів, доповнено перекладами ще чотирьох творів, при підготовці даного тому до видання віднайдених упорядником у фондах Інституту рукопису НБУВ.

Із драми «Пандора». Вперше опубліковано у тижневику «Зарубіжна література». — 2006. — № 34 (482), вересень, у тексті статті М. Бондаря «Невідомі переклади І. Франка з Й.-В. Ґете». Місцезнаходження автографа: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Інститут рукопису, І, № 4926, с. 1—4.

Переклад цього твору, як і наступних трьох із Ґете, записано на чотирьох сторінках (списані з обох боків два аркушики розміром приблизно в половину А4). За орфографією, якої дотримується перекладач, та характером почерку роботу над перекладами можна орієнтовно датувати початком 80-х років XIX ст.

Автограф має всі ознаки чистового. Очевидно, це мала бути добірка творів Ґете, підготовлювана перекладачем до друку в якомусь із видань. Початок автографа не зберігся, заголовок перекладу фрагмента драми відсутній (в нашому томі заголовок дав упорядник за ідентифікацією з твором Ґете). Проте не викликає сумнівів, що перекладач орієнтувався на переклад не всієї драми, а лише виокремленого з неї, умовно закінченого фрагмента, оскільки на с. 4 рукопису перекладуваний текст уривається (на завершенні чергової мовної партії Прометея), а далі відразу під ним іде переклад трьох епіграм. Епіграми нумеровані як 5, 6, 7. Отже, фрагмент із «Пандори» у цій добірці мав номер 4.

Над драматичним твором «Пандора», що за жанром мав бути «святковою виставою» (Ein Festspiel) Ґете працював у 1807—1808 рр., опублікувавши твір у журналі «Prometheus», на замовлення якого й приступив до втілення задуму. Твір залишився незавершеним (написана була лише перша дія та схема продовження). Тематику, що може бути віднесена до «прометеївської», Ґете розпочав у 1773 р. роботою над драмою, названою «Прометей». Роком пізніше поет написав однойменний гімн (і той, і інший твір, опубліковані не відразу, мають свою історію). Зазначена тематика поставала для Ґете у великому розмаїтті мотивів — творчої особистості, незалежності, індивідуалізму, людинолюбства, змісту людського життя тощо; творчість Ґете відзначає у сфері цих мотивів дуже складна розробка. І якщо гімн «Прометей» зазвичай витлумачують як богоборчий поклик, як вершину вільної думки епохи «Бурі і натиску», то драма, позначена експресією меншої напруги, більшою мірою виявляє далеко нестандартний, надзвичайно своєрідний спосіб мислення поета (приміром, тези про одухотворення людей, до якого сам Прометей без допомоги Мінерви не здатен, про смерть як відрадний вінець життя тощо). Досить сказати, що через багато років (у 1819 р.) одержавши рукопис своєї драми, Ґете, за переконанням дослідників, не до кінця зумів «розшифрувати» весь комплекс її ідей.

«Пандора» знаменувала ще одне звернення Ґете до міфологічного матеріалу, в якому фігурують постаті Прометея, Епіметея та інші, ще один етап його розробки у не менш, якщо не більш складний спосіб. Драма є твором символічно-алегоричним, писаним у стилі, риси якого пізніше продовжено при завершенні «Фауста». Серед багатьох міфологічних сюжетів, пов'язаних з постатями цієї драми, Ґете обирає оригінальну, рідкісну версію. Так, заглавний образ твору — Пандора, зіслана богами на землю, у творі Ґете позбавлена однозначної функції покари людей, — здійснювана нею роль може мати різні тлумачення, як і вміст тієї відомої «скрині», яку несе із собою: у ній — не звичайні лиха й біди, а щось більш вишукане (і тому, можливо, більш підступне) — химери та ілюзії, за якими людство веде гонитву. Через усю драму проведено протиставлення образів двох братів — Прометея та Епіметея, що є концептуальним. І тому й іншому Ґете вділив риси і пориви своєї особистості. Прометей — уособлення дії, потуги, грубої земної закоріненості, він не довіряє обіцянкам Пандори, його друзями є ковалі, люди праці (а також і воїни, позаяк допускає і

можливість войовничого, збройного чину). Навпаки, Епіметей — постать споглядального способу життя, любитель мріянь і роздумів, шанувальник мистецької витонченості. Він, закоханий у Пандору, очікує її повернення, мріє поєднатися з нею (зрештою, за задумом поета, так і мусить статися, Епіметеєві і Пандорі у променях сонця належить здійнятися на небо). Відтак задум цієї «святкової вистави», після усіх розгорнутих у ній колізій, боротьби світоуявлень, передбачав зрештою радісний апофеоз, досягнення загальної гармонії. На Франковому виборі для перекладу саме цього фрагмента міг позначитись і зворушливий спогад про батька — коваля.

Молодий Франко навряд чи з усією повнотою міг розділяти утопічно-просвітницькі переконання Ґете, тобто найзагальнішу ідею «Пандори». Проте у цій драмі, що не входить до кола популярних і загальновідомих творів Ґете, Франка могло привабити те, що врешті залишилося у перекладі: образ наполегливого, діяльного Прометея, пошукування героєм однодумців серед тих, хто не гониться за незбутніми химерами, а шукає тривких основ існування та надає їх іншим. Можливо, образи з цього фрагмента твору Ґете по-своєму вступали в перегук із Франковим захопленням ідеєю «позитивного» знання, яке він переживав на відповідному етапі світоглядної еволюції.

В листі до І. Белея від 12 жовтня 1881 р., ведучи мову про публікацію у журналі «Сьвіт» творів Ґете у своїх перекладах, Франко зазначає: «Що ти хочеш у слід[уючім] н[оме]рі надрукувати "Бог і баядера", се добре, хоть, по-моєму, ліпше було б "Вічного жида", — штука ся менше знакома, а більше "anregend" [збуджуюча. — *Упоряд.*]. Коли б я міг тебе просити, то просив би надрукувати ще сього року всі три штуки: "Вічн[ий] жид", "Бог і баядера" і "Наречена з Корінфу" під спільним написом "Із поезій Йог[анна] Вольф[ганга] Ґете". На перший н[оме]р слідуючого року осталась би "Кузня Прометея", котру раджу тобі прочитати уважно, — побачиш, що за хороша штука» (48, *291*).

Як відомо, «Бог і баядера» були надруковані в «Сьвіті» 1882 р., «Наречена з Корінфу» тривалий час залишалась у рукопису і вперше видрукувана 1932 р., доля «Вічного жида» поки що невідома. Оскільки наявний Франків переклад фрагмента із «Пандори» Ґете обіймає частину тексту з мовними партіями ковалів, Прометея, пастухів, то залишається до обговорення питання, чи не цей фрагмент мав на увазі перекладач, мовлячи про твір під назвою «Кузня Прометея».

Публікується за вказаним автографом.

С. 502. Риба там б'єсь в виру... — Йдеться про водну стихію. У декламації ковалів, в першій, другій і третій строфі даного фрагмента, як можна помітити, перераховано «першоелементи» світу (за вченням давніх філософів): вода, земля, повітря (разом із світлом), проте рішучу перевагу ковалі надають іншому «першоелементу» — вогню. «Вогонь понад усім» («Feuer ist oben an»), — проголошують ковалі у попередній строфі, хвалою вогню і завершується їх монолог.

С. 503. ...пожиток з вас одних. — До цих слів (у яких Прометей виділяє ковалів, протиставляючи їх усім іншим із «пропа-

щого роду», хто ловить «невловиме») у рукопису додана примітка перекладача: «Щоб замутити щастє й супокій первісних людей, сотворених і оживлених Прометеєм, зіслали боги Пандору, женщину чарующої краси, за жінку єго братові Епіметеєві. Замість посагу дали їй пушку, в котрій замкнені були всі людські "привиди", людські ідеали і чуства, непокоячі чоловіка за життя. Коли Пандора отворила пушку, всі вони полетіли в світ в виді чудових, змінних облаків, і всі люде, крім немногих вірних Прометеєві ковалів, побігли ловити їх і, звісно, ловлять і донині».

...гори рудників валять, Що, стоплені, плинуть, в знаряд зміняються... — Означено процес виплавки металу.

П я с т ь — п'ястук, кулак.

С. 504. Хто пастухом буть рад... — В оригіналі цю строфу виголошує третій пастух, а наступну — навпаки, другий. Перекладач міняє місцями партії другого та третього пастуха, очевидно, з тим, щоб найбільш «мужні», супротивні «бабіям» слова прозвучали на завершення цієї частини тексту.

С. 505. Бо дома в него щеп сильнійший спочив а... — Тут вислів думки про неуникність і, зрештою, можливо, доцільність боротьби в середовищі живих істот, нові покоління яких приходять у світ із нових, ще сильніших «щепів» (стовбурів), які, на думку поета, має в своєму розпорядженні бог.

М. Б.

Поезія і наука. Як і два наступних, твір вперше опубліковано у тижневику «Зарубіжна література» (2006. — № 34 (482), вересень) у тексті статті М. Бондаря «Невідомі переклади І. Франка з Й.-В. Ґете»; міститься у зазначеному автографі (НБУВ, Інститут рукопису, І, № 4926, с. 4), записаний під номером 5.

Три вірші із зазначеного автографа (цей твір та наступні два) є перекладами епіграм Ґете із циклу «Epigramme. Venedig. 1790» («Венеціанські епіграми. 1790»), створюваних німецьким поетом протягом 1797—1790 рр. переважно на основі вражень і роздумів, які дала Ґете італійська мандрівка. Нумерація циклу ускладнена через пізніше включення одної з епіграм, присвяченої поетом герцогові Саксен-Веймарському Карлові Августу; своїм змістом вона продовжує зміст епіграми 34, тому дала підстави одним дослідникам позначати два твори як 34а і 34б, інші ж дослідники присвоюють їй наступний номер, відтак згідно з одним принципом нараховують 103 «венеціанські епіграми», згідно з іншим — 104. Слідуємо останньому, за яким твори Ґете подані у серії «Deutsche National-Litteratur» (Berlin und Stuttgart, [1883], 82. Band). Епіграми цього циклу написані так званим елегійним дистихом, загалом короткі й заголовків не мають. Франків переклад, якому він дав назву «Поезія і наука», відповідає епіграмі 78:

«Mit Botanik giebst du dich ab, mit Optik? Was tust du?
Ist es nicht schönrer Gewinn, rühren ein zärtliches Herz?»
Ach, die zärtlichen Herzen! ein Pfuscher vermag sie zu rühren.
Sei es mein einziges Glück, dich zu berühren, Natur!

Природознавчі зацікавлення Ґете були, як відомо, ґрунтовними й системними, проте сформульована в цій епіграмі «альтернатива» між «бентеженням» природи та «бентеженням» ніжних сердець має, звичайно, гумористичний характер.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М.Б.

Шкільні теорії. Як і попередній, переклад міститься на с. 4 згаданого рукопису, записаний під номером 6.

Заголовок дав перекладач. Є перекладом твору Ґете з циклу «Венеціанські епіграми», 80:

«Alles erklärt sich wohl, — so sagt mir ein Schüler, — aus jenen
Theorieen, die uns weislich der Meister gelehrt».
Habt ihr einmal das Kreuz von Holze tüchtig gezimmert,
Paßt ein lebendiger Leib freilich zur Strafe daran.

Твір Ґете характеризується очевидною неоднозначністю змісту. Озаглавлюючи його як «Шкільні теорії», Франко, за певною аналогією до відомого вислову з «Фауста», ідентифікує «теорію» із дерев'яним (читай: мертвим) хрестом, чиє прикладання до живого явища мало б означати розпинання останнього. Разом з тим уже й у Франковій перекладацькій інтерпретації може бути зроблено акцент на злісній непогамовності та активності «теорії», на тому, що схильність до теоретизування з необхідністю веде до пошуків жертви, до звинувачення когось іншого у «гріхах» (у цих категоріях придається до розгляду, зокрема, історія раціональної думки у світовій культурі). Крім того, в епіграмі Ґете можна прочитувати сповнене подиву спостереження про парадоксальне порушення наступності засновку і висновку, причини і наслідку в царині «теорій». Нарешті, певну сукупність значень здатна давати проекція так чи інакше зрозумілої «теорії» на євангельську історію, ознаки якої тут також наявні.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

На Страшнім суді. Як і два попередні, переклад міститься на с. 4 згаданого рукопису, записаний під номером 7.

Заголовок дав перекладач. Є перекладом твору Ґете з циклу «Венеціанські епіграми», 49:

«Böcke, zur Linken mit euch, — so ordnet künftig der Richter, —
Und ihr Schäfchen, ihr sollt ruhig zur Rechten mir stehn!»
Wohl! Doch eines ist noch von ihm zu hoffen, dann sagt er:
«Seid Vernünftige, mir grad' gegenüber gestellt!»

Твір містить реміністенцію із новозавітного тексту, де викладається міф про Страшний суд, що його чинитиме Син Людський: «І перед Ним усі народи зберуться, і Він відділить одного від одного їх, як відділяє вівчар овець від козлів. І поставить він вівці праворуч се-

бе, а козлята — ліворуч...» (Євангелія від Матфія, 25, ст. 32—33). Такий негативний образ «козлів», котрі не будуть удостоєні Царства Божого, в свою чергу, походить від пізнішої книги у складі Біблії — Книги Пророка Даниїла (у видінні над потоком Улай Даніїл в образі козла бачить нібито «царя Греції»). Тимчасом у П'ятикнижжі Мойсеєвому немає емоційного упередження супроти цієї тварини. У пізнішому культурно-релігійному побутуванні, не без упливу апокрифічних елементів, ідея розділення на «овнів» і «козлищ» зазнає певної трансформації: ці образи виступають уже репрезентацією не тільки окремих народів, а й індивідів, котрі стають на Суд, водночас у ролі Судді не раз фігурує сам Бог-Отець.

І зазначений твір Ґете, в якому здійснюється спроба виходу поза рамки жорсткого протиставлення «овець» і «козлів» завдяки дотепному несподіваному введенню третього елемента, і зроблені у відповідному напрямкові кроки Франка як інтерпретатора цього твору, — все це, без сумніву, озвалося пізніше при визріванні ідеї поеми Франка «Страшний суд» (1906).

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

«О люба свобода печати!..» Вперше надруковано в журн.: Культура. — 1925. — № 10/12. — С. 6 як оригінальний твір І. Франка. Публікація М. Возняка.

У т. 18 тридцятитомника, у т. 15 двадцятитомника (в останньому — під заголовком «Свобода друку») твір публікувався як переклад із Г. Гейне. Як переклад із Г. Гейне внесений у вид.: Іван Франко: Бібліографія творів. 1874—1964 / Склав М.О. Мороз. — К., 1966. — № 1538.

Насправді твір є перекладом епіграми («ксенії») Й.-В. Ґете «O Freiheit süß der Presse!..» із циклу «Zahme Xenien» («Сумирні ксенії», розділ 2, номер 23). Збереглися автографи (ф. 3, № 211, с. 61, та N 398/XV). Твори й переклади, вміщені у зошиті № 211, датовані 1879 р.

Подається за автографом.

«К у л ь т у р а» — щомісячний громадсько-політичний журнал, що виходив у Львові з 1924 до 1934 рр.

М. Б.

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

У п'ятдесятитомне Зібрання творів І. Франка (томи 3 і 13) увійшло 56 перекладених ним творів німецького поета Генріха Гейне (1797—1856). Це найповніше представлення перекладів з Гейне серед усіх видань Франкових творів, низка перекладів з'явилася тут уперше.

Разом з тим рукописна спадщина Франка містить один переклад, що не увійшов до п'ятдесятитомника, та варіанти двох текстів перекладів, там уміщених.

«Старі, недобрі пісні...» Поданий нами текст — це ранній варіант перекладу, пізніше названий Франком «Похорони» і надрукований в «Зорі» (1883, ч. 22, с. 341). В оригіналі вірш заголовка не має, ідентифікується за першим рядком — «Die alten, bösen Lieder...». У «Книзі пісень» Гейне цим віршем завершується цикл «Ліричне інтермецо» (вірш 65).

Супроти раннього варіанта, який тут подаємо, першодрук та пізніший чистовий автограф (за яким переклад уміщено в п'ятдесятитомнику, 13, *458*) певною мірою українізовано: замість топографічних реалій оригіналу, збережених у ранньому варіанті перекладу (міста Гейдельберг, Майнц, Кельн, зображення святого Христофора у Кельнському соборі), введено образ Зелемінь-гори, усунуто третю строфу, наявні й деякі стилістичні відмінності.

У жодному з видань творів Франка зазначений ранній варіант перекладу не друкувався.

З е л е м і н ь - г о р а — гора у Карпатах, неподалік містечка Сколе (тепер Львівської обл.), з нею пов'язано чимало народних легенд.

С. 507. ...т а б о ч к а, щ о в Г е й д е л ь б е р з і є... — Ідеться про величезну бочку, що знаходиться у підземеллі старовинного замку в Гейдельберзі і є визначною історичною пам'яткою.

...Т а к и х, я к Х р і с т о ф в К е л ь н і... — Йдеться про велетенську статую Святого Христофора у знаменитому Домському соборі міста Кельна.

Публікується вперше, за автографом (ф. 3, № 214, с. 112).

М. Б.

«В тебе як перли очиці...» Це рання спроба перекладу вірша Г. Гейне «Du hast Diamanten und Perlen...» (вірш 62 із циклу «Повернення на батьківщину», збірка «Книга пісень»). Переклад цього вірша переписано серед інших творів та вміщено у листі І. Франка до В. Давидяка, уповноваженого редколегії журналу «Друг», від 5 листопада 1874 р. (сам лист див. 48, *15—16*). Має заголовок «Із Книги пѣсней Гайного (переклад)», датований: Дня 22/10. В журналі «Друг» цей переклад друкований не був.

Трохи пізніше, 1879 р., Франко, навряд чи звіряючись із текстом цього перекладу, здійснив інший переклад зазначеного вірша Гейне (див. ф. 3, № 190, арк. 8 зв. — 9), а в останні роки життя стилістично доопрацював його та дав назву «Любці», за цим остаточним чистовим автографом (ф. 3, № 398/10) уперше видрукуваний у п'ятдесятитомнику (13, *459*).

Отже, вміщений у нашому виданні текст є, власне, зовсім іншим, відмінним порівняно з поданим у 50-томному Зібранні творів перекладом зазначеного вірша Г. Гейне.

Публікується вперше, за автографом (ф. 3, № 1062).

М. Б.

«Сміх і співи, — світле сонця блискотит...» Переклад вірша Г. Гейне «Lebensfahrt» («Ein Lachen und Singen! Es blitzen und gaukeln...») із збірки «Нові поезії», цикл «Сучасні вірші», 10.

Вірш Г. Гейне, написання якого дослідники відносять до 1840—1843 рр., має характер автобіографічний, є своєрідним символіко-алегоричним осмисленням поетом свого «життєвого плавання» та свого становища стосовно гурту однодумців — як до еміграції у 1831 р. «на берег Сени», тобто в Париж, так і в період життя у Франції. Франко, звернувшись як перекладач до цього твору, мабуть, знаходив у ньому певний перегук із власними переживаннями, пов'язаними, можливо, із формуванням навколо нього нового оточення на початку 80-х років, після відбутого ув'язнення та радикалізації своєї громадянської позиції. Найбільш імовірно, переклад зазначеного твору Гейне зроблено у 1880 р.

Текст цей не згадується в жодному дослідженні, присвяченому темі німецької літератури (та поезії Г. Гейне) у творчості Франка, досі не був ідентифікований як переклад творів Гейне. Можливо, внаслідок цього не був включений у 50-томне Зібрання творів І. Франка.

Публікується вперше, за автографом (ф. 3, № 214, с. 117 з початку).

М. Б.

НІКОЛАУС ЛЕНАУ

[З поеми «Альбігойці»]. Вперше надруковано в журн.: Україна. — 1966. — № 32. — С. 5, як оригінальний твір І. Франка. Публікація Й. Куп'янського. У жодне із книжкових видань творів І. Франка текст не входив. Про історію цього перекладу та Франкову рецепцію творчості Н. Ленау в цілому див.: *Бондар М.* Нова атрибуція: Переклад І. Франка з Н. Ленау // Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. — Т. CCL. — Львів, 2005.

Зберігся автограф твору (ф. 3, № 214, с. 121).

Л е н а у Ніколаус (повне ім'я й прізвище — Ніколаус Франц Німбш фон Штреленау; 1802—1850) — австрійський поет-романтик, автор поем «Фауст», «Савонарола», «Йоганес Жижка», «Дон Жуан», великої кількості віршів.

Поема «Альбігойці» («Die Albigenser», 1838—1841, надр. 1842) — один із найбільш значущих творів, де відбилися напружені філософські та релігійні шукання автора. Назва «альбігойці» історично збереглася за прибічниками ранньої протестантської єресі, поширюваної у XIII ст. на півдні теперішньої Франції (за назвою міста Альбі, розташованого неподалік Тулузи). Інша, за самохарактеристикою вчення, їхня назва — «катари», що означає «чисті», цим підкреслювали передусім особливу строгість аскетичних засад (плану передовсім духовного), сповідуваних цими — з погляду католицької ортодоксії — єретиками в релігійному житті. Тогочасна папська влада повела нещадну боротьбу проти альбігойців, винищення останніх у 1209—1229 рр. належить до найпомітніших подій в історії католицької церкви. Поема

Н. Ленау відбиває перипетії такої боротьби, подані тут засобами фрагментарної («мозаїчної») композиції. Твір сповнений пристрасних роздумів та лірично-філософських відступів, містить численні дискусії між персонажами, представниками ворогуючих таборів.

Перекладений І. Франком фрагмент узято з розділу «Ein Schlactfeld» («Поле битви»). Основним у змісті виступає епізод, де Гуго фон Альфар, один із керівників альбігойського війська, після чергової поразки, надзвичайно відчутної, оглядає поле недавнього бою. Саме цей епізод і перекладено І. Франком. Важливе значення там приділено світоглядному поняттю «сумніву», який, за словами Н. Ленау в одному з листів, виступає «головним героєм поеми». Огляд рукопису дозволяє зробити припущення, що перекладач мав намір продовжити роботу над фрагментом «Альбігойців» Н. Ленау, проте з якихось причин цього не сталося.

С. 510. Ч и м и с л и ш, П а п о... (у першодруку помилково: «чи мислиш, пано») — йдеться про Папу Інокентія III, котрий обіймав Святий Престол з 1198 р. і до смерті у 1216 р. та був особливо запеклим гонителем «єресі», ведучи жорстокі війни з альбігойцями.

Публікується за вказаним автографом.

М. Б.

КОНРАД-ФЕРДИНАНД МЕЙЄР

Каріатида. Твір із рукописної спадщини І. Франка. Автограф зберігається в Інституті рукопису НБУВ (І, № 4930).

Конрад-Фердинанд М е й є р (1825—1898) — швейцарський письменник. Писав німецькою мовою. У творчість переніс глибокі знання світової історії, культури, мистецтва. В його доробку — історичний роман «Юрг Єнач», поема «Останні дні Гуттена», ряд новел, у тому числі на історичну тематику. Як поет виявив себе також майстром ліричного вірша, балади, віршового оповідання. І. Франкові була по духу близькою творчість К.-Ф. Мейєра. На смерть письменника Франко одізвався некрологом у ЛНВ, а наступного року там само вмістив чималу обсягом розвідку «Конрад Фердинанд Мейєр і його твори». У різних виданнях з 1895 до 1902 рр. видрукувано більше десятка віршових творів, зразків творчості К.-Ф. Мейєра в перекладі І. Франка (увійшли у т. 13 Зібрання), у 1913 р. — Франків переклад новели «Амулет».

Найімовірніше, переклад вірша «Каріатида» здійснено Франком у 1897—1898 рр., джерелом тексту могла бути книга: Gedichte von Conrad Ferdinand Meyer. — Achte Auflage. — Leipzig: Verlag von H. Haessel, 1897 (зберігається в особистій бібліотеці Івана Франка, № 1885), у якій на с. 379 міститься вірш «Die Karyatide».

Можливо, цей переклад призначався для публікації в ЛНВ 1898 р. (де в перекладі Франка було надруковано Мейєрові вірші «Два сни» та «Ноги в огні»), проте зрештою туди так і не потрапив. У будь-якому разі, Франко згадує перекладений ним твір у розвідці «Конрад Фер-

динанд Мейєр і його твори», окреслюючи його зміст: «...сценок, немов поетичних віньєт і мініатюр, можна набрати ще більше в Мейєрових поезіях. Вони взяті не раз і з історії, і з легенди. В подвір'ї паризького Лувру стоїть мармурова каріатида долота Гужона. Коли майстер докінчував її останній кучер, вцілила його (в часі Варфоломієвої ночі) куля якогось католика, і, падучи з риштування, він обілляв статую кров'ю із свого серця. Каріатида заснула і прокидається по 300 роках, коли пригріло її полум'я пожежі в часі Комуни. Вона позіхнула, оглянулася: "Де се я? В якім місті?" "Sie morden sich! Das ist Paris"» (31, *437*).

Те насмішкувате сприйняття перманентного суспільно-збурюючого (в тому числі й революційного, як і контрреволюційного) екстремізму, яке виразно проглядає у вірші Мейєра (котре зберігає Франко у перекладі) могло стати на заваді публікації цього перекладу в складі 50-томника, проте, більш імовірно, існування цього перекладу не було зауважено упорядниками.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 511. К а р і а т и д а — архітектурно-скульптурна форма, декоративно-опорна конструкція у вигляді скульптурного образу, найчастіше ним бувають жіночі персонажі (музи, німфи, русалки тощо).

Л у в р — ансамбль палацових споруд у Парижі, збудованих у XVI—XVII ст., свого часу резиденція французьких королів, на сьогодні — один з найбільших музеїв світу. Роботу над його спорудженням започаткував знаменитий архітектор П'єр Леско у 1546 р. З ним активно співробітничав скульптор Ж. Гужон, оздобивши палац скульптурними прикрасами, а його східний фасад — чотирма каріатидами.

Г у ж о н Жан (близько 1510 — між 1564 і 1568) — видатний французький скульптор і архітектор доби Відродження. Сюжет, покладений в основу даного вірша К.-Ф. Мейєра, є легендарним, із допущенням анахронізму: Ж. Гужон не міг бути вбитим у відомий день святого Варфоломія 1572 р. (саме ця дата мається на увазі у творі), оскільки останні його роботи над оздобленням Лувру належать до 1562 р., далі Ж. Гужон, будучи протестантом, утікає з Франції (ймовірно, в Італію), наляканий зростаючим протистоянням між католиками й гугенотами.

...С в я т о г о Б а р т р о м і я д е н ь... — В оригіналі: «Um Tag der Saint-Barthelemy» — день Святого Варфоломія, святкується католиками 24 серпня. Як відомо, в ніч з 23 на 24 серпня 1572 р. у Парижі відбулася масова різня католиками гугенотів (французьких прихильників кальвінізму), в результаті якої близько трьох тисяч було вбито. Святий В а р ф о л о м і й — один із дванадцяти першоапостолів (про нього згадують усі чотири євангелісти, Іван виводить його під іменем Нафанаїла). Народився у Кані Галілейській. Проповідував слово Боже у Сирії, Малій Азії, загинув мученицькою смертю у 71 р. в Альбане (тепер Баку), схоплений перед цим охороною Астіака, брата царя Великої Вірменії.

ІЗ СТАРОФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ

П'ЄР-ЖАН-БАПТИСТ ЛЕГРАН

«Коли бісурмани забрали Аккону...» Переклад старофранцузького фабльо з англійської. Надруковано у вид.: *Клоустон В.А.* Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / З англ. мови переложив А. Кримський. — Львів, 1896. — С. 29—31.

У книзі В. Клоустона вміщено перекладені І. Франком старофранцузький фабльо «Коли бісурмани забрали Аккону...», уривок байки А. Ремсея «Повідає давня казка...» та трирядкову цитату з невідомого автора, поетичний переклад яких належить Франкові.

Атрибуцію цих перекладів констатував А. Кримський у «Поправках й додатках» (с. 151): «Ст. 19. Вірші (вдолині) переложив не я, а д[окто]р Франко, а в мене було переложено прозою. Так само д[окто]р Франко звіршував уривок на ст. 26 і фабліо на ст. 29—31. За все це складаю мойому шановному приятелеві щиру подяку, а надто за його гарний переклад фабліо».

Причетність Франка до згаданої книги цим не вичерпувалася. Він був ініціатором її перекладу та видавцем, а також переклав частину наукового тексту. Із капітальної двотомної праці В. Клоустона «Popular tales and fictions, their migrations and transformations...» (London, 1887) український варіант охоплював лише інтродукцію під назвою «Народні казки та вигадки» і розділ «Арабська повість про Ангара», перекладені А. Кримським. До цього було вирішено додати статтю «Єгипетські казки і казка про двох братів» з книги Г. Масперо «Les contes populaires de l'Egipte ancienne» (Paris, 1889), саму «Казку про двох братів» та коментар до неї з книги Е. Коскена «Les contes populaires de Lorraine» (Paris, 1886), перекладені І. Франком. Фрагменти з Г. Масперо та Е. Коскена, хоч і становлять добру чверть українського перекладу книги В. Клоустона, не відбиті у загальному титулові книги, кінцеве формулювання якого, до речі, належить Франкові (у тих же «Поправках...» А. Кримський зазначає, що «вираз: "їх вандрівки та переміни" не мій, а д[окто]ра Франка, — в мене було, відповідно до моїх пересвідчень про народний синтаксис: "Як вони блукають та перевертаються"»).

Більше того, на основі листування Франка і Кримського можна стверджувати, що саме Франко, новачок в англійській мові, керував перекладом, визначав його дух і стиль. У листі до А. Кримського від 17.IV.1895 він пише: «Перекладаючи Клоустона, Ви силкуєтесь зробити його таким популярним, немовби писали для дітей, і задля того посвячуєте часто стисліcть, докладність і віддання думки автора, а навіть правильність синтаксису. Думаю, що це вже Ви пересолюєте і вводите белетристичні прийоми там, де їх не треба. Так само я був би противний тому, щоб друкувати англійські довгі цитати, і просив би Вас перекладати англійські вірші на наші. Ті, що є в дотеперішнім Вашім рукописі, переклав я сам» (50, *39—40*).

...В той день комуну різали. — Йдеться про падіння Паризької комуни (останнім її днем було 28 травня 1872 р.), коли переважаючі сили французького буржуазного уряду разом із пруськими інтервентами жорстоко розправилися з повстанцями-комунарами. Легендарна складова вірша К.-Ф. Мейєра виявляється, крім усього іншого, також в оперуванні «знаковими» числами, зокрема у підтексті акцентується майже рівно 300 років, що відділяють Варфоломіївську ніч від розгрому Комуни.

М. Б.

ГЕРГАРТ ГАУПТМАН

[Ткацька пісня з драми «Ткачі»]. Уперше надруковано в тексті українського перекладу «Ткачів», що побачив світ у ЛНВ, 1898, т. 1, кн. 2, та окремим вид.: Ткачі. Драма з сорокових років Гергарта Гауптмана / Пер. з нім. М. Павлик / Додано життєпис Гауптмана, написаний Ів. Франком. — Львів: Накладом редакції ЛНВ, 1898. — С. 31—32.

Франковою статтею про Г. Гауптмана супроводжувалися і журнальна, і книжкова публікації п'єси. До слів Франка: «<...> Згори треба сказати, що зовсім вірний, а при тім поетично вірний, переклад "Ткачів" є завдання безмірно трудне» (с. 97 книжкової публікації). М. Павлик зробив примітку, яка розв'язує питання авторської атрибуції перекладів пісень із драми: «Вважаю своїм обов'язком сказати, з подякою, що ткацьку пісню і другу, меншу, в тексті "Ткачів" переклав Ів. Франко. Він же був ласкав і перевірити переклад».

Упродовж п'єси ткацька пісня виконується фрагментами. Ми подали її, зібравши фрагменти у суцільний текст. Співалась пісня, як слідує з кінцевої приписки, «на голос: "Es liegt ein Schloß in Österreich"» («Є замок в Австрії»).

Нижче наводимо «другу, меншу» пісню з драми «Ткачі» у перекладі Франка:

Був раз маленький чоловік —
Гей, гей га!
Та мав велику жінку —
Гей, дідель, дідель, дім, дім, дім, гей, рассасса.

Сиди дома, ти, малий,
Гей, гей га!
Мети хату, миски мий,
Гей, дідель, дім, дім.

Подається за першодруком.

Гауптман Гергарт (1862—1946) — німецький драматург. Свої погляди на творчість Гауптмана Франко виклав у статті «Гергарт Гауптман, його життя і твори...» (див. 31, *135—153*).

Р. Ч.

Останньою порадою, за відсутності поезій у подальших частинах українського перекладу, Кримському скористатися не довелося. Зате він виступив у ролі першого поціновувача перших Франкових поетичних перекладів з англійської. У листі до свого колеги, більш досвідченого фахівця з англійської мови (8.VIII.1895), Франко зворушений: «Я дуже рад, що Вам подобався мій переклад фабліо про розхлюпане вино: замічу Вам, що я перекладав його прямо з англійського, ще не одержавши Вашого перекладу, — се був перший мій переклад з англійського, бо "Симеон Стовпник" перекладений був з нім[ецького], а тільки опісля порівняний з англійським текстом» (50, *50*).

Із цитованих на початку коментаря «Поправок...» А. Кримського слідує, що до остаточної верстки книги увійшли саме Франкові поетичні переклади. Замінюючи ними прозові аналоги свого колеги, Франко-видавець припустився недогляду і не усунув підтекстової примітки Кримського до фабльо «Коли бісурмани забрали Аккону...», що дезорієнтувала читача: «Не маючи під руками Легранової книжки, мушу взяти той віршований англійський переклад, який наведено у Клоустона, та вже звідти перекладаю по-нашому. *А. К.*»

Тобто і Кримський, і Франко перекладали не зі старофранцузького оригіналу, а з англійського посередника. Та коли перший робив це вимушено, то другий використовував нагоду поліпшити свій англомовний рівень. У листі до М. Драгоманова від 1.01.1895 Франко зізнавався, що ідея перекладати книгу Клоустона приваблює його можливістю «підучитися ліпше англійської мови» (50, *9*).

Отже, йдеться про подвійні переклади. Найбільшої уваги з них заслуговує, безперечно, старофранцузький фабльо «Коли бісурмани забрали Аккону...» (перший рядок в англійському оригіналі: «When Acre yilded to hostile host...»). Цей фабльо вміщено у 15 т. зібрання Творів І. Франка у 20 т., поза науковим контекстом монографії Клоустона. У нашому виданні наводимо твір у супроводі відповідного фрагмента-коментаря, що дає уявлення про його «вандрівки та переміни».

К л о у с т о н Вільям-Александр (1843—1896) — шотландський етнограф, фольклорист, сходознавець, журналіст, письменник. Окрім «Народних казок та вигадок...», опублікував ряд монографій та антологій: «Книга побрехеньок: розповіді за простаків, дурнів та їх дурощі» (1880) «Арабська поезія для англійських читачів» (1881), «Квіти з перського саду» (1894) та ін.

К р и м с ь к и й Агатангел (1871—1942) — український учений-філолог, сходознавець, письменник, перекладач. Із Франком перебував у дружніх взаєминах. У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України зберігаються автографи 49 листів І. Франка до А. Кримського і 76 листів А. Кримського до І. Франка.

Р е м с е й Аллен (1686—1758) — шотландський поет і видавець. Найвідоміші оригінальні твори: збірка «Казки і фабльо» (1722) та пасторальна драма «Шляхетний пастух» (1725). Опублікував чимало старошотландських та староанглійських народних пісень, які, хоч і

були об'єктом критики за довільні особисті переробки, проте стимулювали відродження шотландської поезії у творчості Р. Бернса.

М а с п е р о Гастон (1846—1916) — французький єгиптолог та археолог.

К о с к е н Еммануель (1841—1921) — французький фольклорист.

С. 514. «L i b e r d e d o n i s» — велика збірка оповідань французького священика Етьєна Бурбонського (пом. бл. 1261), що призначалася для проповідників.

...д е - В і т р і є в и х «S e r m o n e s»... — Мається на увазі збірка оповідань «Sermones de tempore et sanctis» французького вченого, проповідника і письменника Жака де Вітрі (сер. XII ст. — 1244). Клоустон дає цікаву довідку про нього та його знамениту працю. Жак де Вітрі «найперш од усіх почав регулярно брати до своїх проповідей exempla, себто оповідання, які мали б навчати парафіян та підтримувати їхню увагу, якщо вона могла б втомитися. <...> Цей високий князь церкви і вчений був у Хрестових походах чимало років і був навіть настановлений на єпископа Акконського (Акрського) в Палестині [саме про місцевість іде мова у першому рядкові Франкового перекладу фабльо. — *Упоряд.*] 1217 р.; не може бути найменшого сумніву, що він зо Сходу приніс додому багацько оповідань, якими дуже навантажені його "Sermones de tempore et canctis"».

...П а в л і є в о г о (P a u l i) «S c h i m p f u n d E r n s t». — Ідеться про збірку веселих та повчальних оповідань німецького поета, популярного складача шванків Йоганна Паулі (бл. 1455 — після 1530), вперше видану 1522 р. За походженням єврей, відтак вихрещений францисканський чернець, Паулі наповнював приземлену форму народного вірша високим змістом християнського вчення. Його збірку (досл. пер. «Жартома і серйозно» «видав з багатим покажчиком паралелей Естерляй (Oesterley, Pauli's Schimpf und Ernst, Publicationen des Stuttgarten Literarischen Vereins, 3 томи), її передруковувано надто много разів то цілком, то в вибірці», — зазначає у примітці А. Кримський.

У е й Артур Сандерс (1847—1930) — англійський педагог і перекладач.

Л е г р а н д'Оссі П'єр-Жан-Баптист (1737—1800) — французький учений-єзуїт. Відомий багатотомною працею «Fabliaux, ou Contes du XII-e et du XIII-e siècle», що видавалася в Парижі у 70—80-х роках XVIII ст.

А к к о н а — Акка, місто в Палестині на узбережжі Середземного моря (див. примітку до перекладу «Натана Мудрого» Г.-Е. Лессінга).

Р. Ч.

З АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

АЛЛЕН РЕМСЕЙ

«Повідає давня казка...» Уривок із книги В. Клоустона: Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. — Львів, 1896. — С. 26 (про це видання див. коментар до попереднього розділу). У названій книзі серед інших творів уміщено уривок віршової байки шотландського поета й фольклориста А. Ремсея. Франко, допомагаючи А. Кримському в підготовці книги, переклав цей уривок з англійської.

В. Клоустон, А. Ремсей, де-Вітрі, де-Бурбон — див. коментар до попереднього розділу.

С. 518. ...якого було менше? — «Див. вибірку з китайських казок і байок, в додатку до "Avadânas" (індійські байки та приповісти), переложену з китайської мови на французьку од Станіслава Жюльєна (Julien), Париж, 1859». — *Прим. А. Кримського.*

Подається за вказаним виданням.

Р. Ч.

З НЕВІДОМОГО АВТОРА

«Безмірно багате, і довге, й широке...» Трирядкова віршова цитата із зазначеної вище книги В. Клоустона (с. 19) перекладена І. Франком з англійської. Автор цитати невідомий.

Подається за вказаним виданням.

Р. Ч.

ПЕРСІ БІШІ ШЕЛЛІ

Англійський поет П.Б. Шеллі (1792—1822) належить до тих митців слова, котрим І. Франко як перекладач приділив найбільше уваги, переконатися в чому загалом дозволяє й п'ятдесятитомник. Додаткові свідчення цьому подає архів Івана Франка, в якому зберігаються окремі фрагменти перекладів трьох творів П.Б. Шеллі — ліричної драми «Звільнений Прометей» і філософських поем «Цариця Меб» і «Демон світу», що не увійшли ні в основний текст, ні в примітки до відповідного (13-го) тому 50-томного Зібрання творів письменника.

Найімовірніше, Франко переклав поему «Цариця Меб» не з англійського оригіналу, а з німецького перекладу, здійсненого письменником та історіком літератури Адольфом Штродтманом (1829—1879). В особистій бібліотеці Івана Франка під номером 220 зберігається книга «*Shelley's* ausgewählte Dichtungen / Aus dem Englischen von Adolf Strodtmann. — Leipzig: Verlag des Bibliographischen Instituts, o. J.». Книга включає поеми «Королева Меб» (у німецькому перекладі: «Königin Mab», с. 11—87), «Аластор» та «Ченчі», а також низку ліричних творів.

Разом з тим не можна не зауважити, що в зошиті № 216, де міститься чорновий варіант перекладу «Королеви Меб» (детальніше див.

нижче), записано й уривок з «Демона світу», а в зошиті № 214, що належить приблизно до цього ж періоду творчості (кінця 70-х — початку 80-х років), міститься переклад зі «Звільненого Прометея». Все це дає підстави зробити висновок, що Франкові у той час, крім книги перекладів А. Штродтмана, були доступними й інші (які саме — досі невідомо) джерела текстів поезії П.Б. Шеллі.

Цариця Меб (Фрагменти). Франко переклав значну частину юнацького твору П.Б. Шеллі — ліричної поеми «Цариця Меб» («Queen Mab», у німецькому перекладі — «Königin Mab»). Початок роботи як перекладача цього твору Франко сам означує в листі до О. Рошкевич від 15 січня 1879 р.: «Іно що дістав поему англійського поета Шеллі, котру взявся переводити». В цьому ж листі записує початок перекладуваної поеми, супроводжуючи його такими міркуваннями: «...А щоб друга картка [сторінка листа. — *Упоряд.*] не виглядала так незносно пусто, то я ось що — перепишу тобі початок тої поеми, котру переводжу в тій хвилі, серед щасливих надій, про котрі навіть подумати не можу, щоб вони не сповнилися. Най дух великого поета Шеллі, котрого мисли я смію перекабачувати, літає над тобою і най вітхне тобі таку любов, таку ніжність, якою сам палав, пишучи слідуючі строфи...» (48, *144*). До цього перекладу Франко повертається, ймовірно, аж наприкінці життя, готуючи до друку збірку «Думи й пісні европ[ейських] поетів. Переклади й наслідуваня» (ф. 3, № 398) та редагуючи для неї частину перекладеного тексту з поеми Шеллі (збірка видана не була).

Ці підготовлені Франком тексти, які сам перекладач, виходячи з їх змісту, розділив на чотири розділи і кожному дав придуманий ним заголовок («Смерть дівчини», «Старі культурні осередки», «Краєвид», «Смерть безбожника»), видрукувані у т. 15 двадцятитомного видання творів (К., 1955). Фактично без будь-яких змін, лише із доданням зазначених заголовків (утім в останньому випадку неточного, оскільки словосполучення «Дух дівчини» у рукописному тексті не входить до заголовка, а вжито на позначення персонажа, котрий мовить), ці матеріали передруковані у т. 13 п'ятдесятитомного Зібрання творів (про інші, дрібніші публікації скажемо нижче).

Тимчасом у рукописній спадщині Франка містяться тексти, частина яких становить творчо-перекладницькі варіації до видрукуваних, частина — ті, від яких Франко відмовився (перекреслені) або з якихось причин залишені без уваги при підготовці збірки перекладів.

Поема Шеллі «Королева Меб» справила чималий вплив на світоглядні й естетичні орієнтації молодого Франка, була одним із перших значних творів на його шляху як перекладача. Особливості цього філософсько-поетичного твору — з глибокими роздумами автора над світоустроєм, природою, суспільством, зі сповненими «імпресіоністичної» фантазії описами грандіозних видив (у всесвіті, в атмосфері, на континентах Землі тощо), сліди яких залишаються і в німецькому,

і в українському перекладі, — вимагали від Франка мобілізування виражальних засобів мови, що знаменувало собою новий крок на тогочасному етапі перекладацької справи в Україні. Отже, все, що стосується праці Франка-перекладача над «Царицею Меб», набуває, на нашу думку, безперечного культурного й історико-літературного інтересу.

Публікується вперше, за зазначеним автографом.

Фрагмент 1 («Яке предивне диво — смерть між нами...»). Відповідає рядкам 1—44 поеми Шеллі. Текст перекладу записано на окремому аркушику, що належить до зошита № 674. Фрагмент є новим, цілком самостійним варіантом початкових рядків перекладу, вміщеного у т. 12 п'ятдесятитомника (до рядка «Вздовж мармурових стін повзуть»). Особливості орфографії та почерку підказують віднести здійснення цього перекладу до часу пізнішого, ніж той, коли розпочато переклад поеми у зошиті № 216, проте не можна погодитися із твердженням упорядників т. 12 (які лише зазначили наявність даного автографа), що цей фрагмент належить до «проміжних варіантів» між чорновими та підготовленими пізніше Франком до друку. Названий фрагмент на цій лінії не перебуває, не містить слідів урахування автором початкового варіанта перекладу.

С. 521. Я н т а (Іанта) — ім'я дівчини, героїні цієї поеми. Зі сну, схожого на смерть, дух Іанти пробуджує Королева Меб, запрошує Іанту (власне, її дух, у поемі — Spirit) у свій чарівний візок та здійснює подорож у всесвіті. Велика увага у сюжеті подорожі приділена проблемам земним, викладеним у плані етико-філософському в поєднанні з розкриттям картин минулого, теперішнього й майбуття. Завершивши подорож, дух Іанти знову з'єднується з її тілом, на радість закоханого у неї (Генрі), що був присутнім біля неї в час її сновидіння. Ім'я Іанта (Ianthe — по-грецьки: фіалка) належало до улюблених у П.Б. Шеллі, так він назвав свою доньку, першу дитину, що народилася у червні 1813 р., коли поема вже була написана (завершена в лютому 1813 р.).

...П о в е р н е р а д і с т ь в і р н і й г р у д и т і й... — Йдеться про юнака на ім'я Генрі, згадуваного на початку і в кінці поеми. Цей персонаж не бере участі в основній дії твору. У своєму перекладі Франко оминув його ім'я.

Фрагмент 2 («Цариця духів се несеся!..»). Відповідає рядкам 59—67 першого розділу поеми Шеллі. Міститься у зошиті № 216, с. 59. Паралельно, на тій же сторінці, праворуч, записано редакцію, що стала основою для остаточного тексту.

Цей фрагмент, а також усі інші, наведені нижче, публікуються за названим автографом (ф. 3, № 216).

Фрагмент 3 («В ній земного нема нічого...»). Відповідає рядкам 84—93 першого розділу поеми Шеллі. Міститься в зазначеному автографі на с. 62.

Фрагмент 4 («Ту дух і тіло ся розстали...»). Відповідає рядкам 144—156 першого розділу поеми Шеллі (епізод, наступний після того, коли Цариця Меб викликає до себе дух Іанти, він здіймається на її поклик, а тіло залишається у стані сну). Міститься у зазначеному автографі на с. 61. Рядки другої в цьому фрагменті мовної партії Цариці закреслено.

Фрагмент 5 («Коли часом в самотнім ході...»). Відповідає рядкам 1—39 другої частини поеми Шеллі. Міститься у зазначеному автографі на с. 66—67. Весь текст цього фрагмента перекладу закреслено.

Фрагмент 6 («...Ти готов...»). Відповідає рядкам 64—67 другої частини поеми Шеллі. Міститься у зазначеному автографі на с. 67. Текст закреслено. До останнього слова перекладу фрагмента додана прозова примітка Франка, написана орієнтовно 1914 р.: «Розуміється, в дійснім загробовім житю се все неможливе головно тому, що душі людські через смерть позбавлені головного органу пізнавання — мізку, надгорода за праведне та трудяще житє зовсім инша, лежить у почутю спокою, безтурботности або радости».

Фрагмент 7 («Ось відблиски замеркотіли...»). Відповідає рядкам 83—108 другої частини поеми. Міститься у зазначеному автографі на с. 68—69. Ділянка тексту від слів «Отсе Земля» до «розкопаній купині» має паралельну редакцію, яку закреслено:

«Ось гляди, —
Сказала Меб, — там, на земли,
Живуть тобі подібні люде!»
Дух глянув. Міліонів труди
І товкіт видались йому
Мов здвиг мурашок в купині.

Фрагмент 8 («...Від Лібії жарких пісків...»). Відповідає рядкам 216—257 (останній) другого розділу поеми Шеллі. Міститься у зазначеному автографі на с. 73.

С. 526. Л і б і я — Лівія.

Фрагмент 9 («Царице, — дух сказав і глянув...»). Відповідає третьому розділові поеми Шеллі. Міститься у зазначеному автографі на с. 74—82. Частину цього фрагмента, починаючи від рядка «Ось царський двір гордий пишаєсь...» до «Бліді їх лиця червонить...», наведено в листі Франка до О. Рошкевич від 26—27 січня 1879 р., вперше опублікованому в зб.: Іван Франко: Статті і матеріали. — Львів, 1. — 1956. — Зб. 5. — С. 98—99, публікація М. Возняка. (Цей лист разом із записаним у ньому уривком перекладу вміщено в т. 48 п'ятдесятитомника). Попередніх вісім рядків, починаючи від «Гляди, о духу світлий далі...» до рядка «Но раз в раз день світає білий...» включно, а також тринадцять наступних, уже відомих із зазначеної вище публіка-

ції, надруковано в журн.: Ранок. — 1966. — № 8 (серпень). — С. 6, публікація І. Басса (замітка «З поетичних квітників світу»). Решта тексту публікується вперше.

С. 527. ...Я б а ч и л а... — Йдеться про дух дівчини, тому перекладач вживає дієслово у жіночому роді.

С. 528. ...л е б е д и т... — У значенні просить («лебедит... о ті кришки...» — тобто висловлює жалібне прохання крихт хліба).

...В м е р з е н н и х б е н ь к е т а х з є г о С т о л а. — Далі були рядки, перекреслені перекладачем:

Йому розповідают
Про нужду люду, — він звертаєсь
До облесного дворака.

С. 530. Я с к и н я — печера (*діалект.*).

Л и ш о д н а є в н ь о г о... — Логічним суб'єктом цього речення є означений раніше в тексті «спокій», сон.

С. 534. ...В м а ш и н у д у х а ї х з м і н я є. — На місці останніх восьми рядків, включаючи названий, було (закреслено автором):

...Не хоче чесний чоловік.
Власть все плямит, немов чума та,
Що все заражує, чого
Лиш ткнеся. Послух — се не лік,
Але отрута, смерть і зло
Для правди, чесности і волі
І генія, — він [тобто послух. — *Упоряд.*] виробля
З людей рабів, з душі вільної —
Машину...

Н е р о н (Нерон Клавдій Цезар; 37—68) — римський імператор, що уславився своєю жорстокістю. До його злодіянь легенда додає зумисний підпал Риму (вчинений ним, за однією з версій, щоб звинуватити в цьому ранніх християн).

М. Б.

Демон світу. У згадуваному вище зошиті (автограф № 216) на сторінках із перекладом «Цариці Меб» записано рядки, які є перекладом іншої поеми П.Б. Шеллі — «Демон світу» («The Daemon of World»).

Поема «Демон світу» видана Шеллі двома роками пізніше від «Цариці Меб» — у 1815 р. Вона становить переробку «Цариці Меб», у ряді місць є текстуальним повторенням чи варіацією попереднього твору. У «Демоні світу» діє інший герой — названий у заголовку, втім, не відмінний суттєво від Цариці Меб. Він схиляється над сплячою дівчиною, бере її у світову мандрівку... Від «Цариці Меб» поема «Демон світу» відрізняється переважно тим, що в останній значно більше уваги приділено майбутньому світу, змальовано утопічні картини життя людства.

Із поеми «Демон світу» Франко переклав уступи, що містять захоплюючу характеристику дівчини Демоном: вони немовби доповнюють поему «Царівна Меб», несучи мотивацію вибору, пояснюють, завдяки яким чеснотам дівчина — героїня твору — удостоєна такої фантастичної подорожі, що випадає на її долю.

Текст перекладеного Франком уривка відповідає рядкам 78 («Maiden, the world's supremest spirit...») — 107 («...Earth's unsubstantial mimicry») першого розділу поеми Шеллі. Рядки 1—20 Франкового перекладу містяться на с. 62 зазначеного автографа, рядки 21—47 — на с. 60.

Публікується вперше, за автографом (ф. 3, № 216).

С. 538. ...З б у д и ї... — Збуди її, тобто «будущину».

М. Б.

Будущий золотий вік. І. Нове чоловіцтво. [З поеми «Звільнений Прометей»]. Назва фрагмента, як і заголовок його розділу («Нове чоловіцтво»), належать Франкові. Це уривок з ліричної драми П.Б. Шеллі «Звільнений Прометей» («Prometheus unbound»), а саме — дії 3, сцени 3. Перекладений текст — слова одного з персонажів ліричної драми, Духа Годин, котрий здійснює мандрівку в майбутнє і захоплено розповідає про все там побачене.

Наведений текст відбиває підготовчу стадію перекладацької роботи Франка над уривком з твору П.Б. Шеллі. За змістом він відповідає рядкам 1—15 перекладу, вміщеного у т. 12 п'ятдесятитомника (с. 645). Текст, який наведено в нашому виданні, автором перекреслено, внизу й на наступних сторінках рукопису записано текст перекладу, який увійшов спочатку до двадцятитомного (т. 15, К., 1955), а відтак до п'ятдесятитомного видання творів.

Публікується вперше, за автографом (ф. 3, № 214, с. 103).

М. Б.

ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

[З поеми «Слепая»]. Автограф записаний на окремому аркушеві паперу (рукопис № 474). Не датований. Аркуш рукопису становить зворотний бік бланка фінансової установи, на бланку видрукувана дата: дня 21 вересня 1902. Отже, переклад здійснено не раніше цієї дати.

Переклад не закінчений. Перекладений уривок відповідає рядкам 27—56 поеми «Слепая» Т. Шевченка (*Шевченко Т.* Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1. — С. 207—208). Джерелом Франкового перекладу міг слугувати лише текст, видрукуваний в журналі «Киевская старина» 1886 р. (Кн. 6), на появу якого Франко відгукнувся схвальною заміткою в журналі «Зоря» (1886. — Ч. 12. — С. 215, див.: *Франко І.* Новонайдені твори Шевченка // 27, *35—36*). Не вдаючись до

аналізу поеми, Франко в цій замітці наводить у перекладі українською мовою характеристику твору, дану публікатором поеми Ф. Лебединцевим, зокрема твердження про те, що окремі «хиби» поеми «надгороджує могуче обурене чуття людське, котре декуди доходить до високої поетичної піднеслості» (27, *36*).

Саме Франко був першим, хто включив поему «Слепая» до зібрання поетичних творів Т. Шевченка, готуючи в ролі упорядника «Кобзар», перший том якого (де й уміщено поему) виданий у Львові 1908 р. Можливо, якраз у період підготовки зазначеного видання Франко зробив спробу перекладу фрагмента Шевченкового твору.

Привертає увагу намагання Франка максимально, як ні в жодному іншому своєму творі чи перекладі, наблизити мову цього перекладу до східноукраїнської літературної мови, власне, до мови поезії Шевченка (що йому в цілому вдається).

С. 540. ...н е з а ч и н е н а т а б р а м а... — Останні два слова закреслено, замість них написано «не зачинені покої» (у Шевченка: «у незатворенных ворот»), — проте залишаємо попередній варіант, оскільки через рядок слово «покої» повторюється у закінченні. Очевидно, Франко при редагуванні якимсь чином обов'язково усунув би цей збіг, проте до редагування тексту, як і до продовження перекладу, він не повернувся.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

ОЛЕКСАНДР АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ

Вартовий. Назва в оригіналі «Часовой». Уперше надруковано в газ.: Неділя. — 1912. — Ч. 23. 16.VI. — С. 3—4. Цей твір був першим у добірці Франкових перекладів російських віршів О. Афанасьєва-Чужбинського, якою Франко анонсував книгу: Александер Степанович Афанасьєв (Чужбинський). Українські поезії / Вид. й передмова Івана Франка. — Львів: Накладом автора, 1912 (Міжнародна бібліотека, ч. 1). Переклади російських поезій уміщено в IV-му розділі книги. Усі вони, за винятком «Вартового», є у 50-томнику (11, *63—69*). Там само, на с. 490—491, наведено Франкову примітку про Афанасьєва-Чужбинського, що супроводила добірку в «Неділі». Докладніше життя і творчість цього поета Франко описав у «Передньому слові» й статті «Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський», якими відкривалися «Українські поезії» (див. 39, *22—29*).

А ф а н а с ь є в Олександр Степанович (псевдонім — Чужбинський; 1817—1875) — український і російський письменник, учений-етнограф.

Для перекладу Франко використовував: Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского) / Под ред. П. Быкова. — Том IX: Стихотворения. Словарь малорусского наречия. — СПб., 1892, де поезію «Часовой» надруковано на с. 43—44 —

першою в циклі «Русский солдат». До цього циклу включено твори про життя російської армії в особах різних її представників: «Трубач», «Драгун», «Матрос», «Бомбардир», «Инвалид», «Сапер», «Старый солдат» та ін. У «Предисловии» до циклу поет, крім усього, писав ще: «Принадлежав некогда к благородному званию воина, я всегда с особенным вниманием прислушивался и присматривался к военному быту и плоды этих наблюдений представляю теперь на суд читателя. Я не хотел разводить в прозаические повести этих кратких, но иной раз полных драм из жизни солдата, и решился писать их стихами, с целью удержать в сжатом стихотворном рассказе то, что ушло бы в длинной повести. Все это — события простые, виденные или слышанные мною от ратных товарищей. Сколько умел и мог, я старался говорить языком русского солдата... 1850. Января 20. Киев».

Подаємо за вищезгаданим книжковим виданням, с. 117—119.

«Н е д і л я» — літературно-науковий громадський тижневик. Виходив у Львові протягом 1911—1912 рр. за редакцією В. Щурата, а потім Я. Весоловського.

Б и к о в Петро (1843—1930) — російський письменник, бібліограф і журналіст.

Р. Ч.

ЛЕВ ТИХОМИРОВ

Підскоцька («Годі, браття, годі плакать...»). Уперше надруковано у вид.: Літературна спадщина. — Т. 1: Іван Франко. — К., 1956. — Вип. 1. — С. 223.

Збереглися автографи перекладу — чорновий (ф. 3, № 216, с. 11 з кінця) та чистовий (ф. 3, № 398/VII — 35), з останнього здійснено першодрук. У чистовому автографі зазначено: «Писано в р. 1878, доси не друковано».

Цей вірш (в оригіналі — «Плясовая»), як і два вірші російського поета М. Морозова («Дума» та «В тюрмі», які вміщено у Зібранні, 11, *9—10*) Франко переклав зі збірки «Из-за решетки. Сборник стихотворений русских заключенных по политическим причинам в период 1873—1877 гг., осужденных и ожидающих "суда"». Книга вийшла друком у Женеві 1877 р. Вірш «Плясовая» — на с. 60.

І в обох автографах, і у першодруку твір подавався за підп.: «*Із Кар...*». Таким псевдонімом він був підписаний і в зазначеній вище збірці творів російських поетів. Про псевдонім «Кар...», як такий, що належить поетові й революціонеру Л. Тихомирову, писав С. Щурат у ст.: Іван Франко і революційні народники // Дослідження творчості Івана Франка. — К., 1959. — Вип. 2. — С. 99; див. також: *Дей О.І.* Іван Франко: Життя і діяльність. — К., 1981. — С. 62.

Упорядники «Літературної спадщини», пояснюючи звернення І. Франка як перекладача до цього твору, в коментарі до першодруку

зауважують: «Франка зацікавила не сама доктрина революційних народників, а їх революційна енергія, мужність, витривалість і самовідданість у боротьбі. Слід відмітити, що в своїх перекладах Франко підсилює деякі місця, робить їх політично виразнішими. Так, наприклад, після третьої строфи, де автор висловлює надію політичних в'язнів на те, що «Мы еще себе дождемся красных дней, И себя еще потешим, и людей», — Франко додає строфу від себе, в якій твердо висловлює віру в перемогу над ворогами...» (Літературна спадщина. — Т. 1: Іван Франко. — Вип. 1. — С. 225).

Разом із першодруком поміщено факсиміле чистового автографа із зазначенням, що писаний він лівою рукою (права рука письменника була паралізована).

Подається за автографом (ф. 3, № 398/VII — 35).

Тихомиров Лев Олександрович (1852—1923) — з 1868 р. брав участь у російському визвольному русі, 1873 р. заарештований, понад чотири роки провів як в'язень у Петропавловській фортеці. У 1879 р. обраний членом виконавчого комітету «Народної волі». Був на еміграції у 1882—1888 рр., після повернення на батьківщину рішуче відійшов від революційного руху, зайняв украй «реакційні» позиції, ведучи журналістську діяльність (у «Московских ведомостях», «Русском обозрении»).

М. Б.

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

АДАМ МІЦКЕВИЧ

У вступній статті «Адам Міцкевич», якою відкривалася книга: *Адам Міцкевич.* Wielka Utrata (Історична драма з рр. 1831—32. З додатком життєпису Адама Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову). Видав Др. Іван Франко, Львів, 1914, с. IX—XII, Франко вмістив кілька власних перекладів польського поета: «Геть з моїх очий!..», «Судьбами різними в вир світа кинені...», «Як тебе я не бачу...», «Що ж, кину сей город...», «До матері-польки», «Про що тут думать на паризькім бруку...», «Як Амфітріона син утікача...». Статтю (а отже, й переклади) планувалося включити до другої серії Зібрання творів у 50 т. Про це свідчить коментар на с. 504 11-го тому видання, до якого увійшли переклади тих поезій А. Міцкевича, що додавалися до книги «Wielka Utrata» після тексту поеми. Однак реалізовано намір тільки як невеличкий фрагмент згаданої статті (див. 39, *256—257*). Причина тому — застережений самим Франком компілятивний характер студії, яку він злагодив на основі статті В. Спасовича про А. Міцкевича з «Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона» (СПб., 1896) і дослідження В. Міцкевича «Żywot Adama Mickiewicza» (Познань, 1890—1896, т. 1—4). Внаслідок видавничого скорочення статті плановані переклади творів Міцкевича не були видрукувані.

Коли до рук Франка потрапив манускрипт невідомого автора під назвою «Wielka Utrata», він вирішив, що має перед собою п'яту, досі невідому, частину Міцкевичевих «Dziadów». На її видання письменник витратив усі свої заощадження, до того ж заборгував значну суму. Вихід книжки викликав гучний резонанс у пресі. Польська критика однозначно оцінила цей твір як документ Франкової душевної недуги, що має лише біографічне значення. Найбільш уразливим пунктом аргументації Франка щодо авторства твору стало визнання, що сам дух Міцкевича вказав йому на цей шедевр. Іншими, власне, логічнішими, аргументами поляки загалом знехтували. Авторство Міцкевича заперечували й такі авторитетні знавці спадщини А. Міцкевича, як А. Брюкнер та Г. Бігеляйзен. Однак деякі визнавали, що драма написана під безперечним упливом «Dziadów» А. Міцкевича. На думку багатьох польських критиків, ім'я А. Міцкевича з'явилося на палітурці видання І. Франка не випадково: цим Франко, за їх словами, прагнув очистити власне сумління, спокутувати гріх перед Польщею та А. Міцкевичем за статтю «Поет зради», «придобрити духа Міцкевича».

Звісно, «Wielka Utrata» багатьма вузлами поєднана зі статтею «Поет зради» — як у сенсі психологічному, так і в літературному, зокрема в аспекті інтерпретації у цих творах проблеми зради. У «Wielkiej Utratie» І. Франко, не відрікаючись від свого розуміння ролі поета в житті суспільства як носія й вихователя високих морально-етичних засад, пошукує у творчості Міцкевича тих моментів, які відповідають його моделі поета. Він пом'якшує, а подекуди й заперечує своє оскарження Міцкевича як «поета зради» шляхом публікації своїх перекладів його високопатріотичних поезій, а також політичної драми про підневільне становище Польщі після поразки повстання 1831—1832 рр. У життєписі Міцкевича Франко детальніше, ніж у «Поетові зради», виясняє генезу зради в Міцкевича, причому істотно зміщуючи акценти — з оцінки зради («Поет зради») на її причини («Wielka Utrata»). Більше того, так він приєднався до думки В. Міцкевича: «Поет не думав про апофеозу зради, а тільки вказував логічні наслідки гнету. Абсолютна держава — се кузня зради. Валленродизм примусовий для поляків в Росії» («Wielka Utrata», с. XXVII). Цікавий ще момент — життєпис Міцкевича, як уже зазначено, Франко побудував на основі студій В. Міцкевича і В. Спасовича, того самого Спасовича, котрий свого часу різко засудив Франкового «Поета зради», тлумачивши його виступ як «вещь малообдуманную и недозрелую <...>, которой присущи свойства мелкого политического и литературного школьничества» (див.: Современные обличители А. Мицкевича. — СПб., 1897. — С. 12).

Ще один важливий аспект проблеми — «Wielka Utrata» як відповідь І. Франка на звинувачування його у зраді з боку поляків. Прикметно, що ця відповідь смертельно хворого письменника засвідчила глибоку шляхетність його натури. «У голосах поляків про українську народність та українське письменство аж надто часто чути такі слова,

буцімто українці тільки тим і дишуть, що ненавистю до поляків, і те тільки вміють, що сіяти ненависть і ворожнечу супроти них; отся книжка покаже їм, що українці вміють сіяти й дещо інше», — писав він у передньому слові до «Wielkiej Utraty», виданням якої безмірно пишався. Декого з поляків Франко таки переконав. Серед насміхів, образ і клинів переважної більшості часописів траплялися й прихильні оцінки публікації українського письменника. Їхні автори високо оцінили передмову до книги та особливо — Франкові переклади поезій А. Міцкевича. «Поклоніння Франка перед духом Міцкевича, пошана, віддана культурі польській, бажання бачити в поляках братів — об'ява з боку Франка шляхетна і кожен поляк повинен так простягнуту руку потиснути», — писали на сторінках польського часопису «Krytyka» (1914, № 1).

Щодо питання про авторство А. Міцкевича «Wielkiej Utraty» — вважаємо, що цікаво було б здійснити паралельно із генетично-каузальним ґрунтовний філологічний аналіз цього манускрипту (зауважимо, для свого часу дуже характерного твору), порівнявши його із творами Міцкевича. Напевно, не слід так беззастережно відкидати й право Франкової інтуїції, фразеологічно оформлене у час хвороби як «зносини з світом духів», у даному випадку — з духом А. Міцкевича. До належного сприйняття отого, за Франком, «недовідомого в людині і в природі» ані сучасники письменника, ані наступники виявилися неготовими.

Франкові переклади поезій А. Міцкевича подаємо у супроводі фрагментів статті «Адам Міцкевич», що безпосередньо стосуються їх або осіб, з ними пов'язаних.

Подається за зазначеним виданням.

С п а с о в и ч Володимир (1829—1906) — польський і російський філолог, юрист, публіцист і громадський діяч, з 1857 по 1861 р. — професор Петербурзького університету. Писав переважно російською мовою.

М і ц к е в и ч Владислав (1838—1926) — польський і французький публіцист, син А. Міцкевича. Лист, якого Франко надіслав йому разом із примірником книги «Wielka Utrata», надруковано у Зібранні творів І. Франка у 50 т. (50, *415—416*). Збереглася роздратована відповідь В. Міцкевича (ф. 3, № 1632, с. 613—616).

Б і ґ е л я й з е н Генрик (1885—1934) — польський історик літератури й етнограф, знайомий Франка із часів співробітництва в журналі «Житє і слово». Серед іншого Франко рецензував видане ним у Львові чотиритомне зібрання творів А. Міцкевича (1893).

Б р ю к н е р Александр (1856—1939) — польський і німецький філолог-славіст, історик культури, автор праць із польської мови, польської, російської, та української літератур. Професор Берлінського університету, член-кореспондент Польської (з 1888) і Петербурзької (з 1890) академій наук. Шкільний товариш Франка, протягом багатьох років підтримував із ним дружні взаємини.

С. 558. Як Амфітріона син утікача Какуса гонячи звірю в потилицю... — Йдеться про Геракла, найпопулярнішого грецького героя, сина Зевса й Алкмени, дружини Амфітріона. Амфітріон, власне, — один з епітетів Зевса. Однак інколи Геракла вважали сином Амфітріона, бо Алкмена зрадила йому із Зевсом, що явився їй у вигляді Амфітріона. Від цього й народилися близнята Геракл та Іфікл.

Відчитання перших двох рядків, запропоноване редактором тому: «Як Амфітріона син, утікача-Какуса гонячи, звірю в потилицю скелі шпурляв...»

Какус (Как) — староітальський вогнедишний пастух-велет, що вкрав у Геракла частину корів, а щоб обдурити героя, заганяв до печери корів задом. Геракл відшукав їх і убив Какуса. Очевидно, цим і можна пояснити вислів «гонячи звірю в потилицю».

Р. Ч., А. Ф.

ІЗ ЧЕСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВАЦЛАВ ВЕВЕРКА

«Молотив молотник...» Вірш записаний у зошиті № 214, на с. 61 з кінця. Під текстом твору зазначено: «Вацлава Веверки 15 / XI».

Оскільки записаний поряд, на с. 59, переклад з М. Некрасова «В селі» («З самого рана понурий, дождливий...») датовано: 11 / XI 80, є підстави датувати переклад з В. Веверки 1880 р.

Публікується вперше, за вказаним автографом (ф. 3, № 214).

Веверка Вацлав — чеський поет і прозаїк 50—70-х років XIX ст.

М. Б.

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

Із поеми «Бар-Кохба». Назва в оригіналі «Bar-Kochba». Вперше надруковано в журн.: ЛНВ. — 1899. — Т. 7. — Кн. 9. — С. 296—303; Т. 8. — Кн. 11. — С. 209—220; Кн. 12. — С. 322—332, за підп.: *З чеського переклав Ів. Франко.*

У листі до чеського журналіста А. Черного від 29 березня 1899 р. Франко писав: «З гонорару за попередню статтю прошу купити мені "Bar-Kochba" і книжку про Врхліцького (здається, Alberta або як є яка інша), бо я хотів би дати про нього студійку з перекладами до "Літературно-наукового вістника"». У наступному листі до того ж адресата прохання повторюється, а в листі до М. Грушевського за серпень 1899 р. Франко вже повідомляв, що хоче в X і XI книжках цього журналу «давати по частині з "Бар-Кохби" — крім того, що пішло тепер, я би хотів дати ще три сценки» (див. 50, *130, 131, 137*).

Подається за першодруком.

Врхліцький Ярослав (справжнє прізвище — Еміль Богуш Фріда; 1853—1912) — чеський поет, драматург, прозаїк, літературознавець, перекладач. Із Франком підтримував плідні творчі взаємини. Франко переклав ряд поезій Врхліцького (див. 11, *383—384*), уривки з поеми «Бар-Кохба», написав про нього студію у ЛНВ (1899. — Т. 8, Кн. 12. — С. 153—169), уміщено Франкову статтю «Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. "Бар-Кохба"», що увійшла до 50-томного Зібрання (31, *481—498*). За життя Франка переклад не передруковувався.

С. 561. Тит Флавій Веспасіан — римський імператор від 79 до 81 р. Під час війни з Юдеєю зруйнував Єрусалим.

С. 562. Левіти (левити) — назва особливого класу священнослужителів у системі давньоєврейського культу. На них покладалися найнижчі обов'язки священнослужіння: охороняти порядок, керувати народом при жертвоприношеннях, вони ж входили до складу хорів.

С. 564. Ідумея (Едом) — древня країна в Передній Азії, на південь від Палестини, між Мертвим морем і затокою Акоба. З XI ст. до н. е. — в залежності від ізраїльських племен. Едомитяни брали участь у зруйнуванні Єрусалима. Наприкінці II ст. до н. е. Едом завойовано юдеями.

С. 569. Антіной — прекрасний юнак, улюбленець і постійний супутник імператора Адріана. Вирішив у релігійному екстазі пожертвувати собою задля свого повелителя і кинувся в Ніл. У безмежній скорботі за Антіноєм Адріан поставив чимало статуй, присвятив особливий храм, назвав його іменем одне із сузір'їв. Із культом Антіноя боролися отці церкви.

С. 575. Гаріцім (Гаріцім, Гарізім, Горізін) — гора у центрі Палестини. При вступі ізраїльтян в обітовану землю обрана для проголошення всенародних благословень, що вміщені в законі Мойсея.

Ганнібал (Аннібал Барка; 247 або 246 до н. е. — 183 до н. е.) — полководець і державний діяч Карфагена, один із найвидатніших стратегів стародавнього світу. Здобув перемогу над римським військом під час 2-ї Пунічної війни.

Сціпіон (Публій Корнелій Сціпіон Африканський Старший; бл. 235 — бл. 183 р. до н. е.) — полководець часів 2-ї Пунічної війни. Відігравав вагому роль у політичному житті Риму. Розгромив армію Ганнібала (202 р. до н. е.).

Юлій Цезар Гай (102 або 100 до н. е. — 44 до н. е.) — державний і політичний діяч Стародавнього Риму, полководець, письменник. Із 44 р. до н. е. — довічний диктатор і цензор.

С. 576. Август (Гай Юлій Цезар Октавіан Август; 63 до н. е. — 14 до н. е.) — римський імператор з 27 р. до н. е. Племінник Юлія Цезаря.

Маккавея (Маттафія, його сини Юда, Йонатан, Симон та ін.) — керівники юдейського повстання проти Селевкідів (2 ст. до н. е.), викликаного намаганням сирійських царів насильно еллінізувати Палестину.

С. 586. ...н а с і н а ш... — Насі — патріарх. В юдеїв цей почесний титул присвоювався голові синедріону.

С. 592. Б а к х (Вакх, Бахус, Діоніс) — бог рослинності, родючості, вологи, покровитель виноградарства й виноробства.

Р. Ч.

СВАТОПЛУК ЧЕХ

[Уривки поетичних творів]. У 1, 2, 4, 5 числах часопису «Зоря» за 1886 р. світ побачила стаття Ф. Ржегоржа «Сватоплук Чех». Її текст перемежовано уривками поем С. Чеха «Жижка», «В тіні липи», «Вацлав з Михаловиць», «Петрові ключі», «Правда». У бібліографічному покажчикові М. Мороза переклад цих уривків віднесено до категорії «Приписується Франкові». «Приписується...» — оскільки прізвища перекладача ніде не зазначено, «Франкові...» — оскільки саме він представляв редакцію «Зорі» у стосунках із чеським етнографом, а тому найімовірніше міг бути перекладачем статті разом зі згаданими уривками (у листі до Франка від 3 лютого 1885 р. Ржегорж повідомляв: «Статтю про Сватоплука Чеха маю для Вас вже готову, а передам її Вам особисто, щоби міг висвітлити неясне». У свою чергу, Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» згадував: «Моїми заходами написан[а] був[а] для "Зорі" в тім році стаття Франтішка Ржегоржа про Сватоплука Чеха»).

Певності щодо авторської атрибуції поетичних перекладів додає опублікований у 1 числі «Зорі» за 1886 р. твір С. Чеха «Скрипач» із указівкою «Переклав Мирон» (див. 11, *385—387*), згадка Франка про перекладені ним вірші С. Чеха (лист до М. Драгоманова від 24 травня 1887 р.), а особливо — засаднича настанова Франка, за якою перекладач при роботі над аналогічними Ржегоржевій статті «комбінованими» текстами повинен брати на себе переклад і їх віршованих частин (див. уривок з листа до А. Кримського від 17 січня 1895 р. в коментарі до перекладів з англійської).

Статтю було вміщено під рубрикою «Очерки з історії сучасних слов'янських літератур». Її публікації передувало невелике вступне слово редакції, автором якого, виходячи із наведених вище міркувань, також мав би бути І. Франко: «Бажаючи по можности знайомити читачів "Зорі" зі станом і розвоєм сучасних літератур братніх нам слов'янських народів, ми увійшли в зносини з деякими письменниками і патріотами різних слов'янських племен, котрі прирекли нам час від часу подавати для "Зорі" звістки і розправи про слов'янські літератури і знатніших письменників. В першім ряді подаємо тут гарну розправу В[исоко]пов[ажного] Франтішка Ржегоржа, гарячого прихильника нашого руського народу і нашої народної літератури, котрий, від кількох літ живучи на нашій землі, близь Львова, невтомно трудиться над тим, щоб братів чехів знайомити з нашим народним і літературним життям. В чільних чеських часописах, як "Světozor", "Slovansky Sbornik", "Zlata Praha" й др., раз в раз друкуються його праці про Галицьку Русь, з котрих важніші були: "Руське село",

"Руський похорон", "Руське весілля", "Гайдамаки на Руси", "Птахи в піснях і повірках руських" і др. Тепер готує він працю з історії нашої літератури — про Шашкевича. П[ан] Ржегорж дуже радо відкликнувся на нашу просьбу і написав спеціально для "Зорі" оцю працю про одного з чільних поетів своєї славної вітчини, котру в дослівнім перекладі подаємо. — *Редакція "Зорі"*».

Уривки згаданих вище поем С. Чеха передруковано у кн.: Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками / Упор. М. Мольнар та М. Мундяк. — Словацьке вид-во художньої літератури, 1957. Однак — поза контекстом статті Ф. Ржегоржа. Дотримуючись іншого принципу публікації, наводимо ці уривки у супроводі відповідних фрагментів наукового тексту, ілюстраціями або ж логічним продовженням яких вони слугували. Подекуди вдаємося до реферування.

Ч е х Сватоплук (1846—1908) — чеський письменник, автор сатиричних романів та збірок громадянської лірики. Найпопулярніший твір — поема «Пісні раба» (1894). Перекладав чеською мовою твори Т. Шевченка: «Катерина», «Думи мої...», «Утоплена». Про літературну діяльність Чеха є згадки у Франкових статтях: «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» (див. т. 29 Зібрання), «Нова чеська література і її розвій...» (т. 31).

Р ж е г о р ж Франтішек (1857—1899) — чеський етнограф, літературознавець, історик. Десять років проживав у Галичині, збираючи матеріали для празького Промислового музею та опрацьовуючи їх у численних наукових розвідках. Тільки в новому чеському енциклопедичному словникові вміщено близько 160 статей Ржегоржа про Україну. Рекомендував до співпраці у цьому виданні Франка. Допомагав йому перекладати поезії К.-Г. Боровського. Наукову діяльність Ржегоржа Франко яскраво схарактеризував у статті «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.»: «...В 80-х роках почалась також довголітня невтомна діяльність на полі галицько-руської етнографії Франтішка Ржегоржа, чеха, що переселившися до Галичини, посвятив етнографічній діяльності всі свої сили. Незвичайно пильний і талановитий збирач, хоч каліка (глухий), він цікавився найрізнішими предметами, особливо деталями побуту, костюмами, будинками і уладженням хазяйства, звичаями, товариським життям і річевими пам'ятками з побуту галицьких русинів. Він об'їздив майже всю Східну Галичину, записуючи, рисуючи, фотографуючи і збираючи предмети для Галицько-руського відділу в музеї Напрстків у Празі; сей багатий і гарний відділ — вповні його праця. В чеських часописах він опублікував більше як 100 своїх праць — цінних причинків до галицько-руської етнографії. Не вдаючися в ніякі наукові теорії, він збирав і стягав докупи однорідні явища і в тім головна його заслуга».

Н е р у д а Ян (1834—1881) — чеський письменник і публіцист, перекладач. Автор поетичних збірок «Цвинтарні квіти», «Книги віршів», «Космічні пісні», збірок оповідань «Арабески», «Різні люди»,

повісті «Босяки» та інших творів, статті «Тарас Григорович Шевченко», перекладів його творів. Про творчість Неруди схвально відгукувався І. Франко (28, *144*).

Т і р т е й — давньогрецький поет другої половини VII ст. до н. е.

Ж и ж к а Ян (бл. 1360—1424) — діяч гуситського руху, полководець, національний герой чеського народу. У 1422 р. очолювані Жижкою таборити завдали поразки хрестоносцям.

Р. Ч.

ЕЛІЖКА КРАСНОГОРСЬКА

Скринка. Вперше надруковано в журн.: Дзвінок. — 1891. — № 15. — С. 124—125, за підп.: З чеського переклав І.Ф.

Подається за першодруком.

К р а с н о г о р с ь к а Еліжка (справжнє прізвище — Альжбета Пехова; 1847—1926) — чеська поетеса, прозаїк, автор поетичних збірок: «До слов'янського півдня» (1880), «Казки для дорослих» (1889), «Відгуки часу» (1922). Про літературну діяльність Красногорської І. Франко згадує у статті «Нова чеська література та її розвій...»

«Д з в і н о к» — двотижневий ілюстрований журнал для дітей і юнацтва. Виходив у Львові протягом 1890—1914 рр. за ред. В. Шухевича.

Ш у х е в и ч Володимир (1850—1915) — етнограф, редактор, педагог. Автор праці «Гуцульщина».

Р. Ч.

З ЄВРЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВОЛЬФ ЕРЕНКРАНЦ-ЗБАРАЗЬКИЙ

Знайомство І. Франка з творчістю єврейського поета Вольфа Еренкранца-Збаразького вперше засвідчує Франків лист до М. Драгоманова, написаний, орієнтовно, на початку квітня 1878 р., коли велася підготовка другого номера журналу «Громадський друг». Знайомлячи адресата з планованим змістом номера, Франко зазначив, що там має бути вміщена «згадка про сучасну жидівську літературу в Галичині (Singer Berl vün Brod i Wolf Erenkranz-Zbaraźer), замітну задля реального напряму» (48, *80*). Варто зазначити, що творчість ні того, ні іншого поета в «Громадському друзі» в означену пору не була представлена, проте є достатньо підстав гадати, що саме тоді чи кількома роками пізніше Франко робить свій перший переклад із В. Еренкранца (див. нижче коментар до вірша «Часи Месії»).

Далеко пізніше, у 1905 р., публікуючи в ЛНВ два твори єврейського поета, Франко своє зацікавлення В. Еренкранцом приурочує до знайомства «з молодим жидівським ученим Ізидором Бернфельдом»,

яке відбулося під час роботи Франка у редакції «Зорі». Саме на його прохання І. Бернфельд підготував для часопису, як зазначає Франко, «гарний і одинокий у нас досі огляд» «Жидівська література гебрейська і жаргонова», що був уміщений в часописі 1886 р. (числа 9 і 10). «При помочі того ж Бернфельда, — продовжує автор передмови, — а також мого знайомого з Дрогобича, д. Гольдберга, я роздобув дещо з видань тої жаргонової літератури і пробував власною лектурою вникнути дещо глибше в її дух. Особливо зацікавив мене Вольф Еренкранц, родом із Збаража, людовий співак, що здобув собі славу в жидівських кругах не лише в Галичині, але також у Німеччині, в Парижі і на Сході...» (36, *21*).

Відразу зауважимо, що література «жаргонова», як вона фігурує у статті Бернфельда та у передмові Франка, — це, власне, література єврейська мовою ідиш. Цю мову, яка в основі своїй була відбруньковуванням від діалектів німецької мови (та увібрала в себе лексичні елементи івриту й ряду довколишніх мов), у багатьох культурних колах XIX ст. сприймалася усе іще як «жаргон», хоча і мала певну літературну історію. 1544 р. було опубліковано П'ятикнижжя на ідиш. Художньо-літературному функціонуванню мови ідиш багато сприяв просвітницький рух, званий Хаскала (кінець XVIII ст.), згодом з'явилися помітні твори письменників (Ш. Етінгер, ребе Нахман із Брацлава, І.Л. Перец, М.М. Сфорім, М. Гордон та ін.), тож мова ідиш удосконалювалася й, за наявності всіх діалектних різновидів, здобувала ознаки нормативності. До кола талановитих літераторів, котрі, не заперечуючи давнього івриту, прагнули розбудувати нову літературу на новій мовній базі, належав і В. Еренкранц-Збаразький.

Іще в 1886 р., бажаючи далі у публікаціях «Зорі» розвинути тему, започатковану статтею Бернфельда, Франко, як сам згадує, зі збірки В. Еренкранца «вибрав кілька віршів для принагідного перекладу», однак редакція журналу не підтримала ці плани. Не відомо, чи мав Франко нагоду того часу приступити безпосередньо до перекладів.

Нарешті, у 1914 р. протягом трохи більше місяця (з 16 травня до 20 червня) Франко виконує інтенсивну й копітку, але, безперечно, творчо наснажену роботу — дає об'ємний переклад циклу віршів поета, до якого протягом усього життя виявляв незмінний інтерес.

Веніамін-Вольф Еренкранц (псевдонім Збаразький, також Wälwel Zbarażer; 1823 — 1883) народився в м. Збаражі (тепер районний центр на Тернопільщині). З молодих літ мешкав у Румунії, Молдавії, на Півдні Росії, переїжджаючи з місця на місце. Спочатку заробляв на прожиток даючи уроки, а далі, впевнившись у своєму поетичному таланті, почав виступати в пивницях та ресторанах із декламацією і співом своїх віршів. Уперше з публікацією виступив у 1848 р. Розмаїта тематика його творчості склала дві підсумкові збірки — «Makel Noam» («Палиця ласки», у чотирьох частинах, 1865—1878) та «Makel Choblim» («Палиця строгості», 1869). Життєвий шлях завершив у Константинополі.

Дослідники практично одностайні стосовно того, що поезія цього «людового співака» (своєрідного «барда») становила перехідний ступінь від народної пісні до індивідуальної творчості. Природно, що багато з його творів стали народними піснями. Очевидно, у поетичній творчості В. Еренкранца не важко віднайти сліди його біографії (учительські спроби, стосунки із громадами в Молдавії), особливо ж — відбиття власного становища «людового співака», специфіку якого поет намагається осмислити не в одному творі.

У власне літературному плані В. Еренкранц є представником поезії, в якій поєдналися, з одного боку, певна архаїка (наприклад, у філософських роздумах про смерть, про убозтво, що своєю найзагальнішою схемою нагадують обробки цих тем в українській поезії XVII—XVIII ст.), а з іншого, — новочасне емоційне розмаїття й динаміка переживання. Саме поєднання цих рис надає своєрідності традиційним для європейської поезії темам у їх виконанні В. Еренкранцом (та, відповідно, у їх майстерному перекладацькому відтворенні І. Франком), приміром, блискучі, дотепні афористичні закінчення віршів: «...Йй-богу, нічого не стоїть той гріш, Що його ти гребеш з таким жаром. А що коштуватиме сей шмат землі? Нічого. Дадуть тобі даром» («Смерть усіх рівняє»), «... Ще простираєш крила, чоловіче? Хотів би підлетіти ще високо? На кладовище глянь! Твій час утіче! Он там заляжеш ти, не дуже-то й глибоко» («Зеркало»).

Поезію В. Еренкранца, зокрема й гумористичну, характеризує в цілому доброзичливий, вибачливий настрій. Тож, розкриваючи смисл заголовка книги «Палиця ласки», І. Франко зауважував: «Сей титул можна би передати словами "Хоч б'ю, та люблю"» (36, *21*). Хоча, з іншого боку, в обставинах релігійного фанатизму та нетерпимості до вільнодумства не видається дивним, що з приводу іншої «Палиці...» — «Палиці строгості» — Еренкранц, за свідченням біографів, мав конфлікт із братом садогурського цадика.

Безперечно, комізм В. Еренкранца сягає й сатиричних вимірів. Стосується це цілої групи творів, де поет дає оцінку міркуванням, уявленням, учинкам своїх сучасників-одноплемінників, благочестивих, але недалеких юдеїв-«хуситів», певною мірою пов'язуючи це цілком реальне життєве явище із концепцією «хасидизму», що мала активних пропагандистів. Яскраво представляє цю групу вірш (власне, можна назвати означений твір і невеликою поемою) «Часи Месії», в якому поет не стільки вижартовує фікс-ідею про прихід Месії, скільки споглядає благословенні, «райські» часи очима темного «хусита», у такий спосіб змальовуючи ідеали цього героя. «Вірша "Meschiah-Zeiten", — писав перекладач у вступному слові, — належить до найкращих творів Еренкранца і ще й досі радує серця всіх свободолюбніших жидів, що в загвожденім та забобоннім хасидизмі бачать велику перешкоду задля духового розвою жидівського народу».

Франко звертає особливу увагу на спосіб комічного малювання, притаманний для поета: «Знаючи всі тонкості віруванння і думання

хусита, Вольф Еренкранц не сердиться, не лається, не коментує і не полемізує, тільки просто групує і підкреслює деталі, щезає сам вповні за мальованим типом і оброблює його так тонко і вірно, що тільки тому, хто зуміє докладно вникнути в його психологію, виявляється сатиричне вістря і суверенний, ледве замітний сміх співака. Свою інтенцію він виявляє головно через живе контрастування побожного, тупого та фанатичного хусита з епікурами, єретиками, під якими треба розуміти не лише християн або, може, не лише християн, а головно поступових, не ортодоксальних жидів. Тих епікурів малює автор зовсім устами і поглядами хусита, який таким робом характеризує сам найліпше свої погляди й почування» (36, *21—22*). Франкова характеристика, дана «Часам Месії», може стосуватися ряду інших сатиричних творів В. Еренкранца, в яких застосовано прийом висміювання героя шляхом надання йому права голосу, до того ж в активній, наступальній ситуації, коли, критикуючи свого супротивника, він об'єктивно сам стає комічною постаттю в очах читача.

Berl vün Brod (Берл Бродер; 1815—1868) — єврейський поет-пісняр.

Серед відомих єврейських учених того часу можна назвати Симона Бернфельда (1860—1940), що був родом зі Станіславова. Серед його праць — «Пізнання Бога» (у 2 томах, 1897, на івриті), «Талмуд, його сутність, значення та історія» (1900, німецькою мовою), пізніше (1924 — 1925) — тритомна «Книга сліз» про переслідування євреїв. Можливо, саме цей Бернфельд був автором згаданої І. Франком розвідки.

Хусит (хасид) означає «праведник», це поняття віддавна функціонувало в єврейському середовищі. Концептуального значення йому надало вчення хасидизму, що лягло в основу цілого напряму релігійного життя. Хасидизм виник у XVIII ст. на теренах Поділля й Волині, з науковим обґрунтуванням його виступив Ісраель Баал-Шем-Тов. Учення, апелюючи до «щирого серця» юдея, відзначається особливою консервативністю, вірністю віковій традиції, строгістю у виконанні ритуалів і обрядів, а у витлумаченні суто духовних явищ не позбавлене рис містицизму.

Месія («машіах», «помазаник Божий») — ідеальний цар, народжений серед людей, нащадок Давида, чоловік, який буде посланий Богом, щоб здійснити визволення народу Ізраїля. Месіанські настрої в юдаїзмі зародилися в часах великих руйнувань і катастроф, їх активізації сприяло обнародування книги «Зогар» (див. нижче примітку до вірша "Нещасливий рабин"), відродження пережили вони і в нову епоху (у XVI — XIX ст.). (Приклад їх художнього відображення — зокрема, у «Пролозі» драми «Бар-Кохба» Я. Врхліцького, вміщеній у нашому томі).

Франкові переклади з В. Еренкранца записані на 105 аркушах, що, очевидно, за дорученням Франка, були оправлені в окремий зошит, чималий за обсягом. У фонді рукописної спадщини І. Франка, де він зберігається (ф. 3), йому присвоєно номер 436.

Цілість рукописної одиниці становлять початково розрізнені, проте складені у строгій послідовності аркуші із записаним на них перекладом. Записи здійснено лише з одного (лицевого) боку аркуша, причому запис на сторінці розділено надвоє таким чином, що з лівого боку наведе латиницею оригінал перекладуваного твору, з правого — переклад. До тексту оригіналу перекладач час від часу подає примітки (як правило, німецькою мовою), здебільшого до тих слів, які відтворюють специфіку єврейського побуту та релігійного життя. Поза сумнівом, Франко, здійснюючи переклад, мав на меті заодно розширити свої знання новоєврейської мови (ідиш) та здійснити певні лінгвістичні зіставлення цієї мови з німецькою.

У фонді І. Франка (ф. 3) зберігаються ще рукописи під номерами 215 та 674, у яких містяться списки віршів (у кожному по чотири) зі збірки єврейського поета.

Рукопис № 436 включає переклад 41 твору В. Еренкранца-Збаразького.

У зв'язку з тим, що нумерація творів, яку перекладач вів спочатку, згодом порушилася, а водночас так само «збилася» в кінці рукопису і пагінація за аркушами (вгорі в куті аркуша), посилання на автограф подаємо за пагінацією посторінковою (внизу аркуша), яка витримана послідовно. При цьому фігурують лише непарні числа, оскільки, як уже зазначено, зворотній бік аркуша не заповнювався текстом перекладу (частина аркушів містить сторонні записи).

Гебрейська мова. Автограф на с. 1—5 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 16 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Соловій. Автограф на с. 7—13 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 16 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Золотий годинник. Автограф на с. 15 зазначеного рукопису. Датування відсутнє.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Відповідь годинника. Автограф на с. 17—19 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 17 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Добре жити, не журиться. Автограф на с. 19—21 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 17 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Людовий співак. Автограф на с. 23—27 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 19 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 624. П р о м е н е — вставна сполука зі значенням: вчиняй як хочеш, мені байдуже.

Співакова потіха. Автограф на с. 27—33 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 19 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 625. Т р а т к а — рахунок, чек.

Л и п с ь к — Лейпциг.

С. 626. Ч и н ш — плата за утримання.

Нещасливий рабин. Автограф на с. 35—37 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 20 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 628. Т о й р а — Тора, П'ятикнижжя Мойсея, першооснова, на якій грунтується вся юдейська релігійна думка.

С о г а р (Зогар) — «Книга сіяння», вершинний твір у кабалістичній релігійній традиції, пов'язаній із символіко-містичним витлумаченням Тори і пізніших розробок закону. Основні частини Зогара написані в кінці XIII ст. кабалістом Моше бен Шем Тов де Леоном, проте приписані іншому мудрецеві (Шимону бар Йохаї, II ст.); Зогар надовго визначив напрямок кабалістичного вчення.

Т к і н і м — «Erstes Buch der Kabbala» [перша книга «Кабали»] (*Прим. І. Франка*).

Хусит їде до рабина. Автограф на с. 37—39 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 22 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 629. Ш а б а с — субота, день відпочинку, що супроводжується певними святковими урочистостями.

Ш т р а м е л ь — «Strajmel, шапка, обшита довкола куницями з хвостиками» (*Прим. І. Франка*).

С. 630. ...І д у з П а л е с т и н и... — Герой твору видає тут себе мандрівником, що завершує паломництво в землю обітовану (здійснювалося у зв'язку з трьома великими святами — Песах, Шевуот та Сукот), при цьому члени єврейських громад мали обов'язок в усьому допомагати паломникові.

Нещасний шукає спокою. Автограф на с. 41—43 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 21 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

На землі не спочивають. Автограф на с. 43—47 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 21 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Браїлівські купці. Автограф на с. 47—49 (арк. 23—24) зазначеного рукопису. Датування — після перших шести строф: 21/V; в кінці твору: Писано д. 21—22 мая 1914.

У творі йдеться про якийсь особливо невдалий «швіндель» (складна, ризикована бізнесова чи фінансова справа) купців з Браїлова. Браїлів — містечко на Поділлі (тепер Вінницька обл., Жмеринський район). Їхній «швіндель», що закінчився крахом, ймовірно, був пов'язаний з угодами, стороною яких виступала російська адміністрація краю, на що вказує згадка про «урядову лісту» (список банкрутів) та суто російський вираз «в адін час».

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 633. ...п і д е т е в с в а т и в ж е Д о н а с в к о р о т к и й ч а с. — «У жидів звичайно багачі сватаються з багачами і гордують

"капцанами" (біднотою). Коли багач шле сватати дочку бідного, то се вже дуже зле свідчить про його майновий стан» (*Прим. І. Франка*).

С. 634. ...о б р і з д е є... — церемонія обрізання («бріт-міла», що йому підлягають хлопчики на восьмий день після народження) мала святковий характер, відзначалася в колі гостей.

Мандрівець. Автограф на с. 51—53 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 22 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Потіха. Автограф на с. 55—57 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 23 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Наріканє молдавських жидів на польських. Автограф на с. 57—61 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 23 мая.

Це — один із найбільш викривальних і, разом з тим, сповнених живого комізму творів, у якому виведено образ темного, хоч, можливо, й не рядового «хусита», настрашеного будь-яким рухом на ділянці освіти. Цілком очевидно, що, як випливає з цього твору, єврейські діячі, котрі таборилися на території Польщі та Німеччини, на той час відзначалися вищим рівнем культурного життя, саме їх культурна експансія й викликає затятий спротив мешканця Молдавії.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 638. Н а н і м е ц ь к и й я з и к н а ш е п е р е к л а д а т и... — Йдеться, очевидно, про переклад книг юдейського релігійного комплексу чистою німецькою мовою, оскільки переклади Тори, а потім і всієї Біблії на ідиш були здійснені ще в XVI—XVII ст.

С. 639. Г е м а р а — «Gemara, Gmure, одна з книг Талмуда» (*Прим. І. Франка*). У складі Талмуда Гемара є основною книгою, переважним змістом її є дискусії мудреців з приводу Мішни, систематичної кодифікації Тори.

М о й ш і Ф р е с с е р а... — «так прозвали жидівські старовіри Мойсея Мендельзона» (*Прим. І. Франка*). Мозес Мендельсон (1729—1786) — єврейсько-німецький філософ, духовний вождь єврейського просвітницького руху Хаскала. У своїх працях розробляв в основному релігійну проблематику з різним ставленням до ортодоксального юдаїзму (приміром, обґрунтовував буття Бога, проте водночас стверджував ідею безсмертя душі). Друг Г.-Е. Лессінга, який, як вважають дослідники, деякі риси особистості М. Мендельсона надав образові Натана Мудрого з однойменної драми.

... а л е ф - б е й с - г і м е л ь в з а д г у з ь н а п и с а т и... — йдеться про єврейську азбуку (алеф, бейс і гімель — назва її перших літер), якою пишуть тексти на івриті та ідиш; у мову «хусита» вклинюється гумористична (а все ж ствердно-виправдальна) репліка автора щодо написання «взадгузь» (справа наліво) текстів цими мовами.

С. 639. Е п і к е р — «Епікур, грецький філософ матеріаліст, у жидів — синонім безбожника» (*Прим. І. Франка*). Див. також примітку до вірша «Часи Месії».

Х а й д е р — хедер, єврейська початкова школа.

«А б т а т г м у р е» — «вчити напам'ять Гемару» (*Прим. І. Франка*).

М е л а м е д — учитель, що дає дітям початки науки.

Меламедів празник. Автограф на с. 63—65 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 24 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 639. М е л а м е д, х а й д е р — див. примітку до попереднього твору.

Писар-меламед. Автограф на с. 65—67 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 25 мая 1914.

У творі представлено сатиричний портрет меламеда (одна з варіацій цього образу у творчості поета, ставлення якого до представників цієї професії, що й сам, можливо, свого часу був меламедом, неоднозначне). У цьому випадку герой даного вірша, мемамед, як випливає з тексту, потрапляє в скруту не через нездоланні обставини, а через свою схильність до розгульного життя за невеликих статків.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 641. ...в і д П е й с а х и д о Г а м а н а. — Тобто від свята єврейської Паски до свята Пурим, тобто цілорічно, оскільки Пурим — останнє велике свято перед Песах. Песах відзначається на честь виходу євреїв з Єгипту, масового знищення супостатів і чудесного при цьому виключення для ізраїльського люду («песах» означає «обминути»). Пурим — свято на честь порятунку євреїв у Вавилоні при цареві Ахашвероші завдяки його дружині єврейці Естер, котра знешкодила підступні наміри царедворця Гамана (Амана). На Пурим читаються уступи з Книги Естер, при цьому згадка імені Гамана супроводжується ритуальними вигуками обурення, шумом, тріскотнею.

П у с і к т и - т в а х — «udische Bücher» [єврейські книги] (*Прим. І. Франка*). Пусікта (псікта) — означає уривок, давній жанр гомілетики, наявний у Мішні, Тосефті й Гемарі, перших книгах талмудичного комплексу.

Світ. Автограф на с. 67—69 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 26 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 641. У х о д и т ь — тут вважається.

Обносник товарів. Автограф на с. 69—71 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 26 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 642. ...с в о ю М а р ф у в и к р и к а т и — в оригіналі: «ün Marfe müss ich schreien».

День уродин. Автограф на с. 71 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 26 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Смерть усіх рівняє. Автограф на с. 73—75 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 28 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Поки жиємо, забуваймо про смерть! Автограф на с. 77 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 28 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Щасливі рабини. Автограф на с. 79—87 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 28 мая.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 646. Т в і л і м (тфілім, тфілін) — коробочка чорного кольору з чорними шкіряними ремінцями, ритуальне знаряддя. Дві таких коробочки правовірний «хусит» прив'язує одну до голови, другу — до руки для постійного пригадування свого релігійного обов'язку, читання молитов (має однакове звучання зі словом «молитва»).

...Не берем квитків ніколи... — «Kwitlech — квиток, [боргова] записка про плату» *(Прим. І. Франка)*. Рабини, герої цього сатиричного твору, виведені тут цілковитими невігласами, які, проте, корисливо дбають про механічне виконання усіх дрібних обрядів і відправ, що є джерелом їх добробуту. У питаннях оплати вони ретельні, не погоджуючись на відстрочки, на борг тощо.

С. 647. Л а п с е р д а к и — тут метонімічний вираз, означає бідноту, зодягнуту у відповідної назви верхній одяг.

П о с а ж н и м — від слова «посаг».

С. 648. Х а л а т н и к и — «бідни жиди» (*Прим. І. Франка*).

...Первой гільдії купець. — «Російська назва: первой гильдии купец — найбагатший купець» (*Прим. І. Франка*).

Ц і ц е с і з - п і д т а л е с - к у т и — «Zizis — Betfäden, talis — Betkleiden» [молитовні нитки, молитовний одяг] (*Прим. І. Франка*). (Див. також примітки нижче, до вірша «Часи Месії»).

С. 649. К у п к и — «покриття голови в старих жидівок, покриті нашиваними перлами» (*Прим. І. Франка*).

К а п ц а н к и — жінки з убогих єврейських родин.

Що сталося в Галацу. Автограф на с. 89—92 зазначеного рукопису. Датування: 29/V.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Г а л а ц — місто на Південному Сході Румунії, у пониззі Дунаю, у ділянці злиття Дунаю й Сірету. Повіт Галац нині межує з Ренійським районом Одеської обл.

Богова відповідь. Автограф на с. 91—97 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 29 мая 1914.

Із усіх перекладених творів циклу цей твір містить, можливо, найгострішу критику стану справ єврейства певної територіальної громади. Виклад твору оформлено як звернення Бога до зобов'язаного йому люду, тому твір стилізує книги єврейських пророків, що зве-

рталися до свого народу з указанням неправд, з усовіщенням та бажанням спрямувати його на дорогу істини. Жанрово подібні твори є і в поезії інших народів, приміром, П. Куліш у своїй «Псалтирній псалмі» (із збірки «Хуторна поезія»), гіперболізуючи недоліки, у подібному ж стилі звертався до власного народу: «... Не учишся ні в греків, ні в латинів, Темнотою і москаля соромиш».

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 651. С о д о м л я н и — погрузлі у великій розпусті й інших гріхах мешканці древнього міста Содома, що, як і Гоморра, був знищений розгніваним Богом через наслання сірчаного дощу й вогню (Кн. Буття. Гл. 19. В. 24—25 та ін.).

...з в и т о к з а к о н а... — Йдеться, очевидно, про рукописний сувій Тори («сефер Тора»); зроблений від руки список мав у ритуалі особливу цінність, зберігався у спеціальному місці в синагозі з особливою ретельністю. Те, що він виявився «подертим», благочестиві «хусити» сприймають тут як лиховісний знак, поданий Богом.

Т б і л і м — тфілім, збірник молитов, псалмів, Псалтир.

С. 652. ...х р и с т и я н и з н а ю т ь х о ч «к а т е х у»... — Йдеться, очевидно, про катехізис, збірник, що містить популярний виклад основ християнської віри, сформульований як ряд питань та відповідей.

Смерть і поет («Я — смерть, я — сон солодкий...»). Автограф на с. 97 — 99 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 30 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Жидівський вояк у Галичині. Автограф на с. 101 — 113 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 31 мая 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 655. Г о ї — назва юдеями представників іншої, не-юдейської віри.

...з а с т у п н и к а в в і й с ь к о в и й с т а н к у п и т ь! — «Suplent» [заступник, замісник] (*Прим. І. Франка*). Йдеться про правову норму відкупу військовозобов'язаного від служби, що діяла в Австрійській армії.

М а ц а — «Osterbrot [прісний хліб, що випікається євреями напередодні Паски], опрісноки» (*Прим. І. Франка*).

С. 656. М і ш н а — систематизований кодекс законів і заповідей, виснуваних із Тори (П'ятикнижжя); спочатку існував в усній передачі мудреців, пізніше був записаний. Найдавніша частина Талмуда.

П у ш к а — тут скринька (пор. «пушку» Пандори у перекладі з Й.-В. Гете).

Z d u k u t a z i l M i m u w e s — вираз розшифрувати не вдалося, можливо, «мовчущий виявляє себе жестом (учинком)».

С. 658. І н т е р ц и з н и к и — «Verlobungskontrakte [угоди під час заручин]» (*Прим. І. Франка*).

С. 659. Ц і ц е с — див. примітку далі до вірша «Часи Месії».

Т ф і л і м — див. примітку до вірша «Щасливі рабини».

Ш е л ь р о ш — «Scherlrosch, обрядова пов'язка на голові та на руках» (*Прим. І. Франка*).

С. 660. П у ц у в а т и — чистити (від нім.: putzen).

Б о я м а т и — боятися (діалект.).

Г а м а н — «Гаман, гонитель жидів під перським пануванєм, один з героїв біблійного оповідання п. з. Книга Естери» (*Прим. І. Франка*). Див. також примітку до вірша «Писар-меламед».

С. 661. Ш т р а м е л ь — «тулуп, російське слово, по-нашому: шуба або футро» (*Прим. І. Франка*).

Холера в р. 1866. Автограф на с. 115 — 121 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 1 червня 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 663. ...М и л о с т и н я — с е н а м С п о с і б з н и щ и т ь т в і й к р а м... — «Mittel [засіб], по приказці, наведеній у попередній вірші: "Милостиня спасає від смерти"» (*Прим. І. Франка*). В релігійному вченні юдеїв милостиню усвідомлювано як один із необхідних способів поведінки вірного, як виконання «міцви» (традиційного обов'язку, заповіді) перед Богом і людьми, що є засобом досягнення вічного життя.

Зеркало. Автограф на с. 123 — 127 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 2 червня 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Хусит («Але нам, чесним, зеркала не треба...»). Автограф на с. 129 зазначеного рукопису (наступна с. 131 містить запис тексту на ідиш та пусту праву половину). Датування: 3 / VI. Переклад не завершений, перекладено 5 строф із десяти.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 667. ...ш а б а с о в и й г у г е л ь... — «Kügel, Mehlspeiß, Pudding» (*Прим. І. Франка*). Кугель, святковий пиріг, пудинг, мучна страва; має багато різновидів: м'ясний, картопляний, із сиру, з овочів тощо.

Т а л е с — див. примітку до вірша «Часи Месії».

...ш к і р я н и х т а л е с и н і в д в і п а р и. — В оригіналі: «Der Talis ün die zwei Pur Tfilem», тобто мова йде про тфілім, коробочки на ремінцях (див. примітку до вірша «Щасливі рабини»).

К о ш е р н и х — від слова кашрут, що означає канонічний перелік бажаних для вірного, «чистих» страв, предметів побуту тощо.

С о г а р — див. примітку до вірша «Нещасливий рабин».

Програна справа. Автограф на с. 133 — 141 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 3 червня 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 668. С ч е н и й — зарахований до достойників або ж, у другому значенні, удостоєний честі.

С. 669. Х у д о г и — тут митці, художники.

Пам'ятник. Автограф на с. 141 — 147 зазначеного рукопису. Датування відсутнє.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Задоволений. Автограф на с. 147 — 151 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 5 червня 1914.

Зміст цього твору, для адекватного його сприйняття, має на увазі розрізнення між справжнім філософським відстороненням від життя та зовнішньою подобизною такої позиції, що її декларує, зокрема, із сарказмом змальований тут герой вірша, що за маскою споглядальності приховує егоїстичну натуру.

Перших п'ять рядків цього вірша (перша строфа даного тексту) є немовби рефреном (приспівом), їх у рукопису супроводжує примітка І. Франка: «Ся строфка повторяється за кождим уступом».

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 676. Д р е л і х — «Drillich» (*Прим. І. Франка*), тик, камчатна тканина.

Самовар. Автограф на с. 151 — 159 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 5 — 6 червня 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 679. В і р и т е л і — поручителі у фінансових зобов'язаннях.

М е л а м е д — див. примітку до вірша «Наріканє молдавських жидів на польських».

Ш р і б к а — шрубка, гвинтик.

Ш л я м а з а р н и к — «Schlimazel, слямазарник, нездара» (*Прим. І. Франка*).

Хусит («Але ми, жиди побожні...»). Автограф на с. 159 — 161 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 6 червня 1914.

Твір являє собою реляцію практичного, з приземленими інтересами «хусита», спрямовану проти «романтичних» світоуявлень кола молодих людей. Як і в інших творах поета, монолог містить самовикриття, самовисміювання того, кому доручено автором його виголошувати.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 681. Р и б и ш [м а] т и н е ц ь — в автографі важковідчитуване слово, в оригіналі: «A Stück Fleisch ün Fisch».

Ш у л і м - к а ї м п и т и — в оригіналі «Schojim zu trinken».

Театр. Автограф на с. 163 — 173 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 7 червня 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 685. Ш п а с у є — жартує (*від нім.:* spaßen).

Хусит про театр. Автограф на с. 173 — 177 зазначеного рукопису. Датування: Писано 7 червня [1914].

У журн.: ЛНВ. — 1905. — Т. XXXII. — Кн. 10 — С. 93—94, видрукувано із таким само заголовком більш ранній переклад цього ж вірша. Подаємо його:

А ми ж хіба світ не виводим на сцену?
І що нашу радість затлумить?
Ми маєм театер — божницю свячену,
А сцена у неї — се умид.

Баль-тфілє при ньому у нас за артистv. —
Душа золотая, без маски!
Поглянеш на нього — то радість пречистv
Почуєш, мов з Божої ласки.

А як він співає — то не в однім тоні,
Щораз метикує инакше.
І як тут хусити заплещуть в долоні,
То й Бог тому «браву» рад так же.

Як вам до вподоби паскудні актори,
Що, наче скотина, ричать?
А нам же ж огидливо слухать ті хори,
В яких бабіони квичать.

Скрипок нам не треба, ні труб, ні музики, —
А спів наш не кращий від вашого, може?
В нас самі мужчини хор творять великий,
А не бабське плем'я, крий Боже!

Та як ви в тім можете чести шукати!
Чи ж сором не виїсть вам очи!
І як же вам можна гріха не лякатись
Та слухати вереск жіночий!

Та чи ж се чував хто в часи ті блаженні,
Як люди затямили присно:
Та там вони голі гасають по сцені,
Розпатлавши коси навмисно!

Мужчина без шапки, ай-вай, без ярмурки,
Лиш ляси-баляси все точить,
І з панною все лише грається в жмурки,
От-от їй у очи не вскочить.

А всі собі скла ще беруть та лорнети, —
Мовляв, не добачують очи.
О, знаю, куди ви ті очи попрете:
Вам хочеться зиркать на литки жіночі!

Скажіть же самі ви тепер, бузувіри:
Не вірний сей доказ мерзенний?
А як на той світ вас покличуть до міри, —
Куди ж вам, як не до геєнни?

Публікація в зазначеній книзі ЛНВ містила два твори В. Еренкранца-Збаразького — «Месіанські мрії хусита» (див. нижче коментар до «Часи Месії») та «Хусит про театр». Публікація була попереджена «Передмовою» (передрукована в 36, *20—23*). У кінці публікації підпис: Переклав Ів. Франко.

В рукопису № 436 поет подав цілком новий варіант перекладу. Після його датування слідує примітка: «Отсей вірш у іншім моїм перекладі з пропуском одної строфи був друкований у р. 1905 у місячнику "Літературно-науковий вістник", к[нига] 10, ст. 93 — 94 п. з. "Хусит про театр". Подаю тут сей переклад першодруком, бо він, у основі, досить вірно передачи оригінал, виходить майже зовсім відмінний від нового мойого перекладу». Далі рукою Франка переписана публікація в ЛНВ (щойно наведена нами) із, практично, одним різночитанням: замість «геєни», як у журналі, Франко записав «ґегенни». Констатуючи «пропуск одної строфи» у журнальній публікації, поет, переписуючи вірш, наводить ті ж 10 строф, не додаючи нової (тимчасом у новому варіанті перекладу з'являється 11 строф, зокрема строфи 5 і 6 нового перекладу розширюють тему твору). В кінці примітки остаточна дата: Писано д. 20 червня 1914.

Варіант перекладу 1914 р., визначений у нашому виданні як основний, публікується вперше, за вказаним автографом.

У м и д — «стіл у жидівській школі, при якім відправляють молитви» (Прим. І. Франка при журнальній публікації).

Б а л ь - т ф і л є — «той, що веде перед у молитві, Vorbeter» (примітка І. Франка при журнальній публікації).

Б а б і о н и — очевидно, жінки (у зневажливому тоні висловлювання).

Я р м у р к а — ярмулка, головний убір. Носіння ярмурки не передбачено релігійними канонами, але увійшло в звичай і відзначає «вірного» єврея, зокрема хасида. Походження слова виводять зі скороченої вимови івритських слів: ярей меелока (що означає: той, хто боїться Бога).

С. 688. Ц в і к р и — пенсне.

Часи Месії («Нехай Елікури говорять, хоч тріснуть...»). Вперше під заголовком «Месіанські мрії хусита» надруковано в журн.: ЛНВ. — 1905 — Т. XXXII. — Кн. 10. — С. 90 — 93. За цим віршем у зазначеній книзі ЛНВ слідував вірш «Хусит про театр» (див. вище).

Автограф — у рукописному зошиті № 436, с. 179 — 187. У кінці — примітка І. Франка: «Писано д. 19 — 20 червня 1914. Переклад отсего вірша був доконаний іще в р. 1905 і друкований тоді ж разом із вступною статейкою та поясненнями під текстом у місячнику "Літературно-науковий вістник", 1905, Кн. X, ст. 90—93. п. з "Вольф Еренкранц-Збаразький. Вибір віршів. І. Месіанські мрії хусита". Сеї статті не вказано в змісті того тому».

Автограф є записом друкованого в ЛНВ перекладу, без будь-яких істотних різночитань, крім заголовка: перекладач повертає цій «вірші», як називає цей твір, її авторський заголовок, тоді як у публікації в ЛНВ зазначав: «титул я передаю з огляду на її сатиричну тенденцію трохи відмінно» (36, *21*). Тобто у зошит перекладів з В. Еренкранца, що готувався влітку 1914 р., поет, підійшовши до твору «Meschiah-Zeiten», вважав за можливе просто записати свій давніший переклад, зроблений у 1905 р. (тимчасом, як бачимо вище, вірш «Chusid über das Theater» він переклав наново). Датування в рукопису («19—20 червня 1914») стосується часу переписування твору та внесення відповідної примітки.

Зазначений твір Франко особливо виділяв у спадщині єврейського поета (див. загальну передмову до перекладів з В. Еренкранца).

У рукопису Франкових перекладів з Еренкранца міститься ще один варіант перекладу твору «Часи Месії». Два аркуші, на яких він записаний, завершують склад зошита № 436, дещо вирізняючись формою від інших, попередніх аркушів. Перекладові передує кілька рядків вступного слова. Почерк, яким усе це записано, наводить на думку, що і переклад, і коротка супровідна літературно-критична характеристика перекладуваного твору належать до часу значно ранішого, ніж першопублікація з В. Еренкранца 1905 р., і чи навіть не ранішого, ніж згадувана в передмові публікація статті І.Бернфельда в «Зорі» 1886 р., можливо, ще до 1878 р. (коли готувався 2-й номер «Громадського друга») або ж не набагато пізнішого.

Наводимо цей запис:

«Для характеристики поезії Еренкранца подаємо перекладом головну частину його сатиричної поеми "Meschiah-Zeiten" ("Часи Месії"), в котрій автор, пов'язуючи до віри жидів в прихід Месії, рисує ідеал життя побожних хуситів, віруючих в свого чудотворного рабина трохи чи не більше, як в Бога. В оригіналі обнімає ся поема цілих 30 строф, ми даємо з неї тілько 21, опускаючи прочі, менше зрозумілі задля частих натяків на жидівські побутові формальності. Для проби мови і розміру Еренкранцового вірша наводимо пару цікавійших строф в примітках, они заразом дадуть читателям міру вірності нашого перекладу. *Ив. Франко*»

Нехай плещуть недовірки, щоб усі аж трісли.
А ми будем повідати веселії вісти;
Поніміють они швидко, на Бога надія,
Як настане час блаженний, явиться Месія.

Всі гультаї, недовірки, всі епікуреї
Будуть в рабина святого слуги та лакеї;
Що пишались в довгих штанях всякої годинки —
Будуть рабину святому чистити патинки.

Відміриться недовіркам горя повна мірка, —
Ох, та й буде ж недовіркам і терпко, і гірко!
Скоро тілько святий рабин на них грізно крикне
Їх такая дрож обхопить, що з них душу випре.

Зато як же звеселяться побожні хусити,
Як же будуть денно й нічно Господа хвалити!
Наповнить велика радість їх усю утробу,
Як поганих недовірків понесуть до гробу.

Ні гризоти, ні турботи не буде і слідно,
Торгувати, позичати не буде потрібно;
Чого хусит лиш забагне — все тут і достане,
Як прийде той час блаженний, Месія настане.

Схоче їсти, схоче пити, люльку закурити —
Все матиме готовеньке, не треба й робити,
Де поступиш, де поглянеш — всюди будеш видів
Божі чудеса великі, а все для хасидів.

На всіх деревах ростимуть колачі і булки, —
Пекарям прийдеться руки поскладать на туші;
Всі гильки — то будуть самі цибухи і люльки,
А замість листочків будуть з тютюну папуші.

Дождж ітиме в тую пору з вина і горілки,
А все теє, браття, буде для хуситів тільки.
<. . . . . .
. . . . . .>

Ні з каміння, ані з цегли будуть єї стіни,
Але з куглів шабасових, з тіста й лагомини.
В святій лампі горітиме чиста оковита,
Кадильниця буде пляцком на яйцях побита.

А із риби солоної буде вся підлога,
Вино буде з усіх кутів текти до порога.
Стіни будуть намазані дреглями з теляти,
Всім хуситам буде розкіш ті дреглі лизати.

Місяць буде з неба знятий к рабину в домівку, —
То вже лампочка, що певно не згасне й довіку.

При столі в рабина будуть ангели співати,
А хусити кругом стола гопки витинати, —
Лиш недовірки на теє глядітимуть збоку,
Та не буде у них сили зробити ні кроку.

А хто зможе про ту купіль все сказати чисто,
Що її тепер не має ані жадне місто,
Де купатиметься рабин, де плавати буде,
Як настане час блаженний, месія прибуде.

Збудована з рожі-квіту і лілей чудових,
Поліплена уся воском з свічок шабасових,
А святими п'ятаками дах буде побитий,
А до бані з райських ставів воду будуть лити.

А недовіркам в ту пору всім відніме ноги,
Щоб в країну ту щасливу не найшли дороги;
Самбатіон буде кидать каміння й коріння,
Щоб ніхто туди не вдерся з злого покоління.

Ще зішлеся рабинові годинник із неба,
Щоб єму п'ятнадцять разів в ніч вставать не треба,
Сірники до стінки черкать, в зигар заглядати,
Чи не час уже вставати, молитви читати.

Той годинник буде мати циферблат огняний,
На нім цифри написані ангелів руками;
Стовп огнистий, стовп тінистий, що йшли по пустини,
Будуть рабину святому вказувать години.

Всі години замість дзвона будуть громи бити,
Але чуть їх буде тілько рабин і хусити, —
Як дванадцята година півночі наспіє,
Вискочить когут огнистий і грімко запіє.

Всі недовірки поглухнуть одної хвилини
І не будуть знати в світі ні дня ні години,
І всі свої годинники, і шуби, й сап'янці
Дадуть в застав до хуситів — і згублять квитанц'ї.

Як можна спостерегти, у наявному тексті міститься не 21 строфа, як обіцяє у вступному слові перекладач, а лиш неповних 18. Очевидно, у зошит при його оправленні не потрапила якась частина тексту перекладу (в нас у коментарі подана в кутових дужках з викрапкуванням), що стосувалась, зокрема, змалювання лютості «епікурів», обділених райськими плодами, та початку опису незвичайної синагоги.

Вартий уваги факт, що один із мотивів цього твору В. Еренкранца-Збаразького має паралель у єврейському пісенному фольклорі. У збірнику, виданому російським видавництвом, знаходимо: «Знаете, как будут Ребе строить баню? Посредине сада, Без камней, без кир-

пичей, Из одних сластей. Стены — кугель и компот, По углам — янтарный мед. Обступят баню хсыдымлех [множина від слова хасиди. — *Упоряд.*] И всю оближут без помех. Ой, поскорей бы, поскорей Дожить до этих дней!» (Еврейские народные песни / Перевод А. Кочетова — М., 1947. — С. 143—144). Увів поет у свій твір поширений у народі мотив чи, навпаки, створені ним строфи здобули усне народне побутування — тема окремого дослідження.

Порівняння варіантів перекладу творів «Хусит про театр» та «Часи Месії», здійснюваних на трьох різних етапах звернення Франка до творчості В. Еренкранца, дає змогу простежити, що переклади межі 70 — 80-х років є найбільш «вільними» щодо строфіки, ритміки, специфіки йменування реалій у перекладуваному творі. Переклади 1905 р. — значно строгіші, особливо ж щедро позначені затриманням лексичного колориту у відтворенні зображуваного єврейського життя; нарешті, переклади 1914 р. по-своєму точні в адекватній передачі особливостей викладу, ходу поетичної думки, зафіксованої у творі, який Франко перекладає.

Вірш «Часи Месії» подається за вказаним автографом.

С. 688. Е п і к у р и (у ранньому варіанті перекладу: епікуреї; епікурейці) — зневажлива назва, власне, прізвисько всіх тих у єврейській громаді і поза нею, хто не дотримується консервативних «хуситських» поглядів. Е п і к у р (341 — 270 до н. е.) — давньогрецький філософ; його вчення про буття мало виразно матеріалістичні риси, а етика орієнтувала особу на здобуття особливого рівня внутрішнього життя, що полягає у досягненні стану незворушності духу при задоволенні найнеобхідніших потреб та відкиданні зайвих бажань. Філософія Епікура була одним з виразів кризового стану свідомості, вона далека від однозначності практичних вирішень; так її сприймала пізніша історико-філософська думка у фундаментальних інтерпретаціях (в тому числі представники російського екзистенціалізму, згодом — О.Ф. Лосєв в «Історії античної естетики» та ін.). Тимчасом у поверховому чи нестрогому витлумаченні (також — у Таллуді) Епікур та «епікурейство» стали синонімами безвір'я та прагнення грубого почуттєвого задоволення, саме в цьому образі фігурують ті «епікури», про які у творах Еренкранца говорить благочестивий «хусит» з намови свого рабина.

С. 689. М е ш у р и — «мешурес, по-жидівськи слуга» (*Прим. І. Франка*).

С. 690. К у г е л ь — див. примітку до вірша «Хусит» («Але нам, чесним, зеркала не треба...»).

Т а л е с — «біла тонка плахта, в якій жиди відправляють молитви» (*Прим. І. Франка*). Має прямокутну форму, до її чотирьох кутів кріпляться цицит (ц и ц е с, див. нижче).

А ц а й — г о й ф е р — «рід шпилькового, дуже легкого і нетривкого дерева» (*Прим. І. Франка*).

Ц и ц е с — «обрядові нитки, що висять у кожного жида по боках» (*Прим. І. Франка*).

Ш о́ й ф е р — шофар, «ріг, у який трублять у свято трубок» (*Прим. І. Франка*). Святом трубок у розмовному стилі називають Рош-га-Шана («голова року»), день, що починає новий рік, врочистим його моментом є подача звуку шофара, що символізує вінчання Всевишнього над Всесвітом. Трубленням у шофар завершується також Йом-Кіпур (див. примітки до вірша "Святі дні").

П у р у - а д і м е — «червона ялівка, яка не знала ще бугая і якими вожено кивот заповіта» (*Прим. І. Франка*).

С. 691. С о й ф е р — «писар, що переписує святі книги» (*Прим. І. Франка*). В юдейському релігійному ритуалі особливо цінними є книги, власне, сувої, переписані від руки (див. примітку до вірша «Богова відповідь»). При цьому релігійне установлення заохочує кожного вірного раз у житті переписати від руки Тору, визначаючи це як релігійний подвиг.

К о й р е — «чтець, що відчитує в школі уступи зі Св. Письма» (*Прим. І. Франка*).

Т о й р е — «Тора, закон, властиво т. зв. Мойсеєве П'ятикнижє» (*Прим. І. Франка*). Мойсеєве П'ятикнижжя становлять п'ять перших книг Біблії: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення закону.

...п р о т у б а н ю ч у д о в у... — Йдеться, очевидно, про «міквє», резервуар води для ритуального омивання, яке здійснює єврейський священнослужитель перед службою.

Е с р о й г і м — «рід цвітів» (*Прим. І. Франка*).

Й о м - К і п у р — «Судний день» (*Прим. І. Франка*). (Див. також примітку до вірша «Святі дні»).

С е к е л ь — «жидівська монета» (*Прим. І. Франка*). Шекель, початково міра ваги в давньому Ізраїлі та Месопотамії, із часів будівництва Храму Соломона — грошова одиниця.

С а м б а т і я н — «мітична кипуча ріка» (*Прим. І. Франка*). Див. також примітку до вірша «Самбатіон» в розділі оригінальних поетичних творів Франка.

О с а н н а м и б и т и м и... — «Geschlugene Hojschaner, пальмові гілки, яких уживають при молитвах в часі кучок» (*Прим. І. Франка*).

Х а ц о с — «хацос або х'цос — північ, час північної молитви» (*Прим. І. Франка*).

С. 692. А м і д - у н о н — «стовп огняний, і А м і д - а й ш — стовп тіни, що за чергою вночі і вдень вели жидів з Єгипту через пустиню» (*Прим. І. Франка*). (У ранньому варіанті перекладу: «Стовп огнистий, стовп тінистий, що йшли по пустини».) Автор вочевидь має на увазі образи із Книги Чисел (Гл. 9 В. 15—23), розділ, у якому міститься опис хмари, що покривала скинію із ковчегом одкровення, вночі вона ставала подобою вогню, а вдень рухалася, ведучи за собою табори ізраїльтян.

Хуситова мізиночка. Автограф на с. 189—193 зазначеного рукопису Датування: Писано д. 9 червня 1914.

Вірш належить до кола творів В. Еренкранца, які найвиразніше репрезентують провідну позицію поета у ставленні до «хусита», що є їх героєм: ставлення добросердечне і водночас сповнене гумору, як-от і в цьому вірші, де лагідне з боку автора змалювання піднесеного (не без ознак самозадоволення) хуситового почуття вдячності Богові поєднано з легким усміхом над перебільшеними уявленнями героя про зіпсованість світу та над його збентеженням перед новими, не зовсім йому самому зрозумілими почуттями із родинно-побутової сфери.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 693. «Бонжур» та «Ад'є» — «Доброго дня» та «Прощавай» (із франц.) Критика моди на галоманію, яка з'явилася була у заможніших верствах єврейської громади.

Святі дні. Автограф на с. 193—197 зазначеного рукопису. Датування: 19/VI.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 694. Йом-Кіпур — Судний день, також День прощення (за поясненням І. Франка: «Jom-Kiper — Versöhnungstag», тобто День примирення), одне з найбільших юдейських свят, святкується у 10-й день місяця тішрея (приблизно друга половина вересня — перша половина жовтня), невдовзі після Рош-га-Шана (Нового року, що відзначають 1-го тішрея). Йом-Кіпур — день, що супроводжується каяттям, тривалими молитвами, відновленням дружніх взаємин тощо та сподіванням на прощення гріхів. Очевидно, у вірші В. Еренкранца поряд із замилуванням традиційним національним святом присутня й сатирична нотка: подивування із того, що, згідно з релігійними нормами, таким нескладним способом — кількома днями посту, дешевим благодіянням, «муркотінням» незрозумілих молільникові молитов — особа вважається звільненою від гріхів.

Днів вісім кучок — свято Сукот у пам'ять переходу Ізраїлю на чолі з Мойсеєм через пустелю, святкується восени (з 15 тішрея), прикметою його є декоративні «кучки» — кущі, курені, що їх ставлять просто неба.

Шамес (шамаш) — дрібний слуга в синагозі, в релігійній общині, в рабина.

С. 695. Чи вміють на ткін-ткін вони заграти? — Йдеться про ритуальне трублення в баранячий ріг (примітка І. Франка: «Widderhorn»).

...порядно ташліх... — Ідеться, власне, про «Taschlich-Gebet» *(прим. І. Франка),* тобто про молитву, яка читається під час очищувального обряду ташліх. Відбувається він на березі водойми й супроводжується киданням у воду різних речей (серед них — крихти для годування риби), що уособлює очищення від гріхів. Молитва, яка при цьому читається, — останні вірші з Книги пророка Михея (Гл. 7. В. 18 — 20), де є рядки: «Ти кинеш у морську глибочінь усі наші гріхи».

С. 696. К а п у р е с (каппарот) — ритуальний обряд, що здійснюється увечері напередодні Йом-Кіпура, заснований на вірі в те, що покара за гріхи може бути перенесена на домашню птицю, яку з'їдають до початку Судного дня (деталізація цього — в наступних рядках: «когутикові скрутить він головку»). Поет, безперечно, з усмішкою змальовує таке зручне відкуплення від гріха.

Проставлену дату (як і в ряді інших подібних випадків датування, без резолютивного «писано») можна розглядати як проміжну, відносно оригіналу переклад не закінчений, залишилися неперекладеними 28 рядків, проте, можливо, перекладач не вважав за необхідне повертатись до продовження перекладу, з достатньою повнотою виклавши ідею твору та відтворивши його емоційну атмосферу.

Поет і смерть («О смерте, з силою твоєю...»). Автограф на с. 199—203 зазначеного рукопису. Датування: Писано д. 19 червня 1914.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

МОРІС РОЗЕНФЕЛЬД

[Із циклу] «Пісні гетто»

У 1910—1911 рр. чималий інтерес І. Франка як перекладача притягає творчість новочасного єврейського поета, представника так званої жаргонової (власне, нової) єврейської поезії Моріса (Моріца) Розенфельда (1862—1923).

У друкованих працях Франка перша згадка про це ім'я датується 1906 р., у видрукуваній у ЛНВ рецензії на віршову збірку О. Луцького «В такі хвилі», де вміщено переклад з М. Розенфельда. Хоча, без сумніву, своєрідний «феномен» творчості цього поета був відомий Франкові значно раніше.

Моріс (справжнє ім'я Мойсей Яків) Розенфельд народився в с. Бокша тодішньої Сувалкської губернії Росії (тепер північно-східна окраїна Польщі), освіту здобув у хедері у Варшаві. 1882 р. через переслідування євреїв покинув рідні краї та емігрував. Мешкав у Амстердамі, Лондоні, з 1886 р. — у Нью-Йорку, де й помер 1923 р. Тривалий час поет мусив заробляти на хліб тяжкою працею, зокрема у швейній майстерні (ця тема широко представлена в його творчості).

Перші вірші Розенфельда надруковано 1886 р. у нью-йоркській єврейській газеті. Поет видав збірки «Дзвін» (1888), «Намисто з квітів» (1890), друкувався у багатьох газетах. Славу Розенфельдові принесла збірка «Дос Лідер-Бух» («Книга пісень», 1897), після видання якої він зміг покинути виснажливу працю на фабриці та зайнятися літературною діяльністю.

У 1898 р. з'явилося видання цієї книги із транскрибуванням текстів латиницею та паралельним перекладом англійською мовою під назвою «Songs from the Ghetto». Наступного року побачив світ німецький переклад книги («Lieder des Ghetto»). Вона була видана у перекладі чеською (1903, переклад здійснив Я. Врхліцький), румунською, польською, французькою, російською та іншими мовами.

Безперечно, поетична книга М. Розенфельда привернула увагу Франка не лише як перекладача, а насамперед як ученого, котрого, очевидно, зацікавило явище стихійності творчості «поета-самородка» (Розенфельд не мав належної літературної освіти) в умовах розвинутого літературного процесу кінця XIX ст. У відгуках на поезію Розенфельда дослідники підкреслювали «нерівність» його творчості, чималий елемент «риторики й сльозливої декламації», а разом з тим граничну безпосередність вираження почуттів при зображеннях «пекла» одноманітної машинної праці та побуту єврейських кварталів.

Здійснений Франком переклад тридцяти творів із «Пісень гетто» міститься в рукописові (ф. 3, № 496). Переклади належать до періоду загострення Франкової хвороби, коли поет не міг вільно писати. Вони записані рукою синів Франка — Андрія, Тараса і Петра, а також невідомою (ймовірно, жіночою) рукою.

Джерелом більшості Франкових перекладів було німецькомовне видання: Lieder des Ghetto von Morris Rosenfeld. Autor[isierte] Übertragung aus dem Jüdischen von Berthold Feiwel, mit Zeichnungen von E.M. Lilien. Fünfte Auflage. — Berlin, 1902 (вказано в примітці до публікації твору «Моя пісня»). Примірник книги зберігається в особистій бібліотеці І. Франка, № 4595.

Три твори М. Розенфельда, перекладені Франком, друкувалися 1911 р. у львівській газеті «Неділя»: «Балагула» — № 22 (28 травня) (без указання на автора твору), «Моя пісня» — № 24 (11 червня), «Пісня робітників» — № 29/30 (5 серпня). В останніх двох публікаціях наведено прізвище автора перекладуваних творів і зазначення: «Із збірки "Lieder des Ghetto" та "Із циклу пісень "Lieder des Ghetto"». Два останні твори вміщувалися в т. 27 30-томного видання, передруковані також у зб.: *Франко Іван.* Мозаїка. — Львів, 2001.

А коли сей світ такий. Записано на арк. 1 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: 10 вересня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 699. ...ордерових панів. — Ідеться про дворянство, шляхту, про тих, чиї шляхетні права потверджені відповідними документами.

Балагула. Вперше надруковано у газ.: Неділя. – 1911. – Ч. 22, 28 травня. – С. 2, як переклад «пісні у жидівськім жаргоні». Автор цієї пісні на той час Франкові, очевидно, був іще невідомий. До віршового тексту додана примітка: «Балагула – жидівський візник. Такі візники з великими бриками, критими полотняним дахом, їздили колись, як ще не було зелізниць, по всіх великих трактах від міста, возячи платних пасажирів. Сю пісню в жидівськім жаргоні чув я в Дрогобичі, ще бувши в гімназії, і затямив із неї лиш отсі дві строфи та мелодію. Переклад подиктував я зимою минулого року».

Спогад про цю пісню та першу строфу з нею в оригіналі на ідиш Франко вмістив у недрукованому за життя нарисі «Meine judischen Bekannten» (орієнтовно писаний 1906 р., мовою оригіналу видрукува-

ний у вид.: *Franko Ivan.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. — Berlin, 1963; у перекладі М. Возняка українською під назвою «Мої знайомі жиди» нарис вперше надрукований в газеті «Діло» 1934 р., увійшов також у збірку: *Франко Іван.* Мозаїка. — Львів, 2000).

Згодом, маючи в руках збірку М. Розенфельда «Lieder des Ghetto», Франко виявив, хто був автором цієї пісні.

Питання про заняття й соціальний статус «балагулів», походження цього слова Франко торкається також у статті 1904 р. «"Король балагулів". Антін Шашкевич і його українські вірші» (див. т. 35).

Вірш «Балагула» записано на арк. 2 зазначеного рукопису невідомою рукою (прозорим, старанним каліграфічним почерком). Прикметно, що текст цього запису практично не відрізняється від першодруку. Датування перекладу відсутнє. Також відсутні у запису пояснення слів чи посилання на першодрук.

Публікується за вказаним записом.

«Н е д і л я» — літературно-науковий тижневик, виходив у Львові у 1911 — 1912 рр. (див. коментар до вірша «Вартовий» О. Афанасьєва-Чужбинського).

С. 700. ...д і с т а в м и ш и... (миші) — Фразеологізм (з нім. та євр.), означає: почав хитрувати, демонструвати лиш видимість дії (їзди).

Божий люд. Записано на арк. 3 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: 10.IX [1911].

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 701. Р о з к а з — тут наказ.

Т и в і в м е н е к о л и с ь ч е р е з Ч е р в о н е м о р е... — Алюзія на епізод повернення племені євреїв, веденого Мойсеєм, із єгипетського полону, що супроводжувалося чудесним безпечним їх переходом по морському дну та, навпаки, загибеллю в морських хвилях війська фараона, яке їх переслідувало (Книга Вихід. Гл. 14. В. 13—30).

Мірянє гробів. Записано на арк. 3—3 зв. зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: Дня 10 вересня [1911].

Публікується вперше, за вказаним записом.

Буря на морі. Записано на арк. 4—5 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування відсутнє.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Варстат. Записано на арк. 6—8 зазначеного рукопису рукою Тараса Франка. Датування відсутнє.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Слово «варстат», не раз уживане в циклі цих віршів, означає в М. Розенфельда не тільки «верстат» (машину, прилад, агрегат), але й цех, всю фабрику.

С. 705. В к а з і в к и — тут стрілки годинника.

В а г а л ь н и к — маятник.

...п і в д е н н у х в и л ю... — полудневу (від півдня — тобто половини дня).

С. 706. ...шматок разового... — Йдеться про «разовий», тобто з борошна грубого помолу хліб.

Волоцюги. Записано на арк. 9 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: 5—6 червня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Втека заславських жидів у днях 4—8 серпня 1648 р. Із споминів Натана Ганновера. Записано на арк. 10—13 зазначеного рукопису невідомою рукою (тією ж, що й вірш «Балагула»). Датування відсутнє.

Твір М. Розенфельда становить перевіршування фрагмента історичної хроніки Натана Ганновера із часів українсько-польської війни середини XVII ст.

Натан Ноте Ганновер — син рабина Мойсея Ганновера Ашкеназі із єврейської общини містечка Заслава (тепер Ізяслав Хмельницької обл., центр Ізяславського району, що межує з Острозьким районом Рівненської обл.). Сам Натан висвячення на рабина не мав, проте здобув широкі знання, ґрунтовно знав Тору і Талмуд, виступав як проповідник-аматор. Був сучасником подій, які згодом описав у хроніці під назвою «Явен меццула» («Хлань незглибима»), вперше опублікованій у Венеції 1653 р.

У хроніці зібрано свідчення про злигодні єврейських громад у багатьох містах і місцевостях Правобережної України під час Визвольної війни українського козацтва й селянства проти польської шляхти у 1648 р. Особливо яскраво описано невтішні пригоди, які випало пережити громадам Заслава й Острога, очевидцем яких був автор хроніки. Українське повстанське військо розправлялося з євреями так само безжалісно, як і зі шляхтою, тоді як поляки не надавали їм надійного захисту (це й зображено в перекладеному фрагменті). У самій назві книги Натана Ганновера, за твердженням дослідників, міститься додатковий смисл: «явен», маючи значення «хлань», «безодня», наближається до звучання слів, що означають «грек», «людина грецької віри», тобто православний християнин (див.: Еврейские хроники XVII столетия: Эпоха «хмельничины» / Исследование, перевод и комментарии С.Я. Борового. — М.; Иерусалим, 1997 (5757). — С. 145).

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 708. Господнє літо в п'ятій тисячі Чотире сотнім осмім році Божім... — Число років дано автором за староєврейським календарем, у якому ведеться лік від «створення світу», 5408 р. тут означає 1648 р. за календарем християнським.

...від руїни Єрусалима. — Алюзія на історичний факт захоплення вавилонським військом столиці Юдеї Єрусалима в 607 р. до н. е., що супроводжувалося нищенням і взяттям у полон жителів, руйнуванням міста, зокрема головного храму; відбито у ряді свідчень Біблії (Друга книга хронік. Гл. 36. В. 17—21; Книга Неемії. Гл. 1. В. 2—3 та ін.).

...переднє польське військо з гетьманським сином... — Мова йде про авангард польсько-шляхетського війська на чолі зі Стефаном Потоцьким, сином польного (військового) геть-

мана Миколи Потоцького. Це військове формування було розбите об'єднаними козацько-селянськими силами і за допомогою татарських загонів у битві під Жовтими Водами 6 (16) травня 1648 р. сам Стефан Потоцький загинув на полі бою.

...обох гетьманів королівських... — Ідеться про двох польних гетьманів Миколу Потоцького та Мартина Калиновського. У битві під Корсунем 16 (26) травня їхні війська були розгромлені, а вони обидва захоплені в полон Богданом Хмельницьким.

...при Білій Церкві. — Після Корсунської битви частина козацько-селянського війська зайняла позиції, з яких мала рушати далі на захід, назустріч уцілілим рештками польських військових сил, що їх становило коронне військо, надвірні війська, шляхетське ополчення тощо.

С. 709. ...від Зелених свят... — «Зеленими святами» в народному календарі називається відзначуваний християнами день Святої Трійці (П'ятдесятниця, п'ятдесятий день від Великодня).

...у Жилотові... — Йдеться про містечко Животів (тепер смт Новоживотів Оратівського району Вінницької обл.).

С. 710. ...про се списав я... — У книзі «Хлань незглибима» Натана Ганновера виділено окремі розділи, що мають заголовки «Бідування святої общини Немирів», «Бідування святої общини Тульчин», «Бідування святої общини Полонне» та ін.

В вівторок починався місяць ав. — Єврейський календар у межах місяців не збігається із християнським, вівторок 1-го ава 5408 р. означає: 20 липня 1648 р.

...до Полонного слали... — Полонне — тогочасне містечко (тепер райцентр у Хмельницькій обл.), знаходилося на давньому шляху Бердичів — Полонне— Заслав (Ізяслав) — Острог. За вимірами, прийнятими автором книги, Полонне перебуває на відстані шести миль від Заслава.

Межиріче (Межиріччя) — село за кілька кілометрів від Острога. Натан Ганновер пише: «І кожен, хто тільки міг, утікав із Заслава. І ми залишили свої домівки, повні всякого добра — товарів, книг та різних інших цінностей, і ми не шкодували за нашими скарбами, бажаючи лише порятувати себе та своїх дітей. Частина утікала в столицю руської області в святу общину Острог, у велике місто, славне своїми вченими, письменниками й знавцями Тори. А я зі своїми домочадцями — разом з тестем своїм ребе Авраамом із святої общини Заслав, з його домочадцями й рідними — утікали в святу общину Межеріч, в місто, що знаходиться від Острога на відстані, яку дозволено пройти в суботу [тобто на відстані двох тисяч кроків. — *Упоряд.*]» (Там само. — С. 106).

С. 711. ...«Саббат Хазон», той предковічний празник... — Йдеться про 9 ава — день скорботи, установлений у пам'ять про руйнування Першого та Другого Храмів у Єрусалимі (586 р. до н. е. — вавилонянами та 70 р. н. е. — римлянами).

Князь Домінік — князь Владислав Домінік Заславський (нар. не пізніше 1617 — 5.IV. 1656), польський магнат, коронний конюший, на той час один із найбагатших феодалів на Волині. Після поразки польсько-шляхетських сил у Корсунській битві призначений (поряд із Миколою Остророгом та Олександром Конецпольським) одним із трьох командувачів військом Речі Посполитої. Звання гетьмана, про що пише поет, він не мав. За зневажливою характеристикою, яку дав Богдан Хмельницький трьом згаданим командувачам («перина», «латина», «дитина») князь Домінік був «перииою», тобто полюбляв розкішне, розбещене життя. Його нерішучість, суворо засуджена багатьма тогочасними польськими хроністами, пояснюється не тільки цілковитою відсутністю таланту полководця, але й загальною позицією стосовно проводу козацько-селянських сил, з яким він намагався шукати дипломатичного порозуміння, уникаючи бойового зіткнення. Польське військо під орудою названих трьох командувачів невдовзі чекала нищівна поразка у Пилявецькій битві 11—14 (21—24) вересня 1648 р.

...З воєнним відділом князя Єреми... — Мова йде про надвірне (формоване особисто феодалом) військо Яреми Вишневецького (1612—1651), котрий, не визнаючи над собою зверхності польського короля, усе ж діяв скоординовано з військами Речі Посполитої. Відомий особливою жорстокістю до населення тих територій, які йому вдавалося захопити протягом війни. Після Пилявецької битви пішов на співробітництво з новообраним королем Яном II Казимиром, прийнявши від нього звання гетьмана.

...тікать у Старо-Константинів. — Ідеться про один з військових маневрів Яреми Вишневецького, який, утім, не допоміг йому уникнути поразки під час зіткнення з козацько-селянськими загонами.

Куди, гарне дівча? Запис на арк. 14 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: Дня 2 січня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Моя дитина. Запис на арк. 15 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: Дня 4 червня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Моя мила. Запис на арк. 16 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: Д[ня] 4 червня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Моя пісня. Вперше надруковано у львівській газ.: Неділя. — 1911. — № 24. — 11 червня. — С. 3. Переклад передруковувався у т. 27 30-томного видання Творів І. Франка (Х., 1929) та у зб.: «Мозаїка» (Львів, 2001). Разом із перекладом вірша «Пісня робітників» він готувався для вміщення у 50-томному Зібранні творів, але був знятий.

Переклад записано на арк. 17 зазначеного вище рукопису рукою Тараса Франка. Датування: 20. XII. 1910.

Публікується за вказаним записом.

На кладовищі. Запис на арк. 18 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: Д[ня] 10 вересня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Юда. Запис на арк. 19 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: Дня 10 вересня.

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 717. Й о р д а н — річка в Передній Азії, бере початок в горах Ливану, впадає в Мертве море. Пообіч Йордану розташовувалися давні Ізраїльське та Юдейське царства.

С. 718. С а р о н (Шарон) — низинна рівнина на заході Ізраїлю (колись у складі Юдейського царства) на узбережжі Середземного моря, відома своїми пасовиськами, родючими землями тощо.

К а р м е л ь — височина на гірському хребті тієї ж назви на захід від Єрусалима, на північ від Шарона, вкрита пишною рослинністю. Біблійний символ гордої краси.

Л и в а н — гірське пасмо на півночі Палестини, на межі Юдеї та Сирії, на вершинах якого лежать вічні сніги.

Невідступна. Запис на арк. 20—20 зв. зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: 2 червня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 718. П р и н ц и п а л — тут начальник.

Пісні жидівської дільниці. Запис на арк. 21—22 зазначеного руко пису рукою Тараса Франка. Датування відсутнє.

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 720. «... з о л о т о м у к і з л я т и» . — Пісня «Родзинки й мигдалі» та про «золоту козу» — відомі єврейські пісні (Прим. у книзі М. Розенфельда «Lieder des Ghetto», S. 29).

Д і л ь н и ц я — окремий район поселення, гетто.

Б а д х е к — ритуальний блазень-жартівник на єврейському весіллі.

Пісня нуждаря. Запис на арк. 23 зазначеного рукопису рукою Андрія Франка. Датування: 2 січня 1911 р.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Пісня робітників. Вперше надруковано у львівській газ.: Неділя. — 1911. — № 29—30. — 5 серпня. — С. 4. Переклад передруковувався у т. 27 30-томного видання Творів І. Франка та у збірнику «Мозаїка».

Переклад записано на арк. 24—24 зв. зазначеного вище рукопису рукою Тараса Франка. Датування відсутнє.

С. 722. «З і н г е р» — «кравецька машина "Singer"» (*прим. переписувача*), тобто назва фірми, що виготовляє швейні машини.

При швальній машині. Запис на арк. 25 зазначеного рукопису рукою Петра Франка. Датування відсутнє.

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 723. ...[п о к и с и л т я г т и є...] — Закінчення 7-го рядка важковідчитуване; близький за змістом вираз запропонував упорядник.

«Ридайте й кричіть...» Запис на с. 26 зазначеного рукопису невідомою рукою (тією ж, якою проведено записи творів «Балагула» та «Втека заславських жидів...»). Датування відсутнє.

Вірш М. Розенфельда є відгуком на один із численних актів переслідування громадян єврейської національності у тогочасній Російській імперії, в тому числі на території Польщі.

Публікується вперше, за вказаним записом.

С. 724. ...н и т к а м и к о ш е р н и м и ш и т і. — Йдеться про предмети одягу й прикрас, виготовлені за певних умов згідно з к а ш р у т о м — кодексом, який регулює побут (наприклад, харчування) благочестивого єврея.

Сльоза на зелізку. Запис на арк. 27—28 зазначеного рукопису рукою Гараса Франка (текстологами, очевидно, помилково, зазначено: рукою Петра Франка, тимчасом як почерк Петра є найбільш нерозбірливий, ним у цьому рукопису записано лише один твір — «При швальній машині»). Датування: Львів, 29 січня 1911.

Публікується вперше, за вказаним записом.

Соловій до робітника промовляє. Запис на арк. 29—30 зазначеного рукопису до рядка «Те житя щось дати може» — рукою Тараса Франка, остання строфа — рукою Андрія Франка. Датування відсутнє.

Публікується вперше, за вказаним записом.

М. Б.

ІЗ СЕРБСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

Як Христос хрестився. Твір з рукописної спадщини І. Франка, переклад, автограф зберігається в Інституті рукопису НБУВ, І, 4931-б, арк. 2.

Рукопис НБУВ, ІР, І, 4931-б містить переклади із сербської та боснійсько-герцеговинської народної поезії (епіки), зроблені І. Франком у червні 1893 р., а саме: «Юнак застрілив вілу», «Жінка огняного змия», «Як Христос хрестився», «Пряха і цар», «Неволя Стояна Янковича», «Змий-королевич», «Як Юг Богдан свою жінку продав». Із перерахованих творів перший, другий, четвертий та п'ятий друкувалися (у 60-х роках XX ст.) у різних виданнях та увійшли до 50-томного Зібрання творів (т. 10). Інші три досі залишалися неопублікованими. При цьому переклад «Як Христос хрестився» розглядувано на предмет включення його у п'ятдесятитомник, проте він туди не потрапив. Дослідник, що був відповідальним секретарем редколегії Зібрання, вказуючи на «сліди політичного і морального тиску», якому піддавався колектив упорядників 50-томного зібрання та роль у цьому колишнього (до 1978 р.) директора Інституту літератури, зазначає: «було знято переклад із сербської "Як Христос хрестився" тільки тому, що він мав релігійне забарвлення» (*Погребенник Ф.* Воскреслі вірші Івана Франка // Франко І. Встане славна мати Україна. — К., 1996. — С. 5).

«Як Христос хрестився» — переклад твору із зібрання Вука Караджича «Народне српске пјесме», кн. I, номер 203 (перше видання вийшло у Лейпцигу 1823 р.). В кінці тексту перекладу зазначення: «(З Чорногори)», що означає, що твір записаний збирачем фольклору у Чорногорії. Датування перекладу: 9 / VI [18]93. Твір являє собою народну апокрифічну легенду, пов'язану з історією хрещення Ісуса в ріці Йордан, описаною в усіх чотирьох євангелістів.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

К а р а д ж и ч Вук Стефанович (1787 — 1864) — сербський філолог, історик, фольклорист, етнограф. Реформатор сербської літературної мови, визначний діяч на полі міжслов'янських культурних взаємин. На базі фольклорних матеріалів, зібраних у Сербії та інших краях, заселених південнослов'янськими народами, видав збірники «Мала простонародњ славено-српска песнарица» (у 2 випусках, 1814—1815), «Народне српске пјесме» (у 4 книгах, 1823 — 1833), «Народне српске пословице» (1836, 1849), «Народне српске приповијтке» (1853). Перекладацький та науковий інтерес до записів В. Караджича виявляли вже українські поети-романтики, Т. Шевченко, М. Старицький та ін.

М. Б.

ІЗ БОСНІЙСЬКО-ГЕРЦЕГОВИНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

Змий-королевич. Твір з рукописної спадщини І. Франка, переклад, автограф зберігається в Інституті рукопису НБУВ (I, 4931-б, арк. 7 — 9).

Переклад твору із зібрання «Narodne pijesme bosanske i hercegovačke», виданого Й. Юкичем та Г. Мартичем (Осік, 1858). Твір із розділу I (що містить «pijesme junačke»), номер твору 5, с. 76 — 80. Датування перекладу не зазначене.

Переклад твору Франком не закінчено. Подальший його сюжет можна встановити за паралелями, що існують, зокрема, у сербській народній епіці. Для Змия-королевича батько висватує царську дочку із Призрена (місто в сучасній Сербії), у весільну ніч Змий, обнімаючи молоду, вивільняється із зміїної шкіри; його мати, надійшовши, кидає цю шкіру у вогонь, в результаті Змий умирає. Його дружина стає вдовою та кляне свекруху.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Ю к и ч Йован (Jukić; 1818 — 1857) — боснійський фольклорист, етнограф, історик. Чернець-францисканець. На титульній сторінці згаданого зібрання зазначений як Ivan Franjo Jukić Banjalučanin.

М а р т и ч Грга (Martić; 1822 — 1905) — боснійський поет, фольклорист. Також був францисканським ченцем. На титульній сторінці згаданого зібрання підписаний псевдонімом: Ljubomir Hercegovac.

Б у д и м (Будин, Буда) — давня частина Будапешта, розташована на правому березі Дунаю. У 1873 р. Буда об'єдналася з Обудою та Пештом, утворивши місто із сучасною назвою.

С і н ь — йдеться про місто Сень (на узбережжі Адріатичного моря, на території сучасної Хорватії), в давнину певний час належало Угорщині, відігравало помітну роль в історії.

М. Б.

Як Юг Богдан свою жінку продав. Твір із рукописної спадщини І. Франка, переклад, автограф зберігається в Інституті рукопису НБУВ, І, 4931-б, арк. 10 — 12.

Переклад із вказаного вище зібрання Й. Юкича та Г. Мартича «Narodne pijesme bosanske i hercegovačke», Осік, 1858, розділ І, номер твору 5, с. 76 — 80.

Як і у випадку з попереднім твором, роботу над перекладом з боку перекладача не завершено. Датування перекладу: 22 / VI [18]93.

Існує сюжетна паралель до даного твору у зібранні Вука Караджича «Народне српске пјесме», кн. І, номер 725. Більш віддалені паралелі відомі у багатьох слов'янських народів.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

М. Б.

[ІЗ ЦИКЛУ] «ЦИГАНСЬКІ МЕЛОДІЇ»

І. Франко, відтворюючи українською мовою зразки творчості багатьох народів світу, виявляв інтерес і до циганського фольклору. Рукописна спадщина поета (ф. 3, № 483) містить цикл (як зазначено франкознавцями-текстологами) переспівів циганських народних пісень та одного більшого епічного твору. Цикл складається із 21 твору, перекладацька робота над ним здійснена Франком з 24 січня до 21 лютого 1915 р. Рукопис обіймає 14 аркушів; на конверті, у якому вони зберігаються, рукою Франка зазначення: «Циганські мелодії».

Із 21 твору циклу 16 було вперше надруковано у т. 10 п'ятдесятитомника. П'ять творів залишилися недрукованими. Стосовно чотирьох із них можна припустити, що упорядників, ймовірно, відлякувала та прямота вираження у змалюванні вчинків героїв, яка в підсумку подає далеко не у всьому позитивний їх образ, але яка — з обов'язковою поправкою на почуття гумору — є типовою для комічних характеристик і самохарактеристик у багатьох фольклорних творах. Похмура атмосфера балади «Дідичка в полоні у циганів», яку легко було витлумачити як надмірну, могла стати причиною невключення цього твору у відповідний том Зібрання.

Циганське право. Автограф на арк. 1 зазначеного рукопису. Переклад датовано. 24 / I 1915. У загальному списку номер перший.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Бідний циганчук. Автограф на арк. 1 зазначеного рукопису. Переклад датовано. 24 / I 1915. У загальному списку номер другий.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Циганам радість. Автограф на арк. 2 зазначеного рукопису. Переклад датовано. 25 / I 1915. У загальному списку номер п'ятий.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Ніщо не шкодить. Автограф на арк. 9 зазначеного рукопису. Переклад датовано: 28 / I 1915. У загальному списку номер п'ятнадцятий.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

Дідичка в полоні у циганів. Автограф на арк. 14 — 14 зв. зазначеного рукопису. Переклад датовано: 21 / II 1915. У загальному списку номер двадцять перший.

За своєрідним «жорстоким» сюжетом та витриманістю натуралістичної установки твір вступає в перегук із оригінальною поетичною творчістю Франка другої половини 1915 р.

Публікується вперше, за вказаним автографом.

С. 742. П а н д у р и — тут вояки, озброєні дворaки (початково «пандур» означало «піхотинець у словенській армії»).

М. Б.

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

«І niebo niemyte...» Вперше опубліковано у газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 66. — 7.III. — S. 3, у корпусі статті «Taras Szewczenko».

Подається за першодруком.

«І znowu nie przyniosła mi...» Вперше опубліковано у газ.: Kurjer Lwowski. — 1893. — № 66. — 7.III. — S. 4, у корпусі статті «Taras Szewczenko». Переклад не закінчений.

Подається за першодруком.

« K u r j e r L w o w s k i » — польська щоденна газета, яка виходила у Львові з 1883 до 1926 р. Протягом 1887—1897 рр. з нею співпрацював І. Франко.

М. Л.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

«Leć, wietrzyku, w Ukrainę...» Вперше опубліковано у журн.: Народна творчість та етнографія. — 1966. — № 5. — С. 82—83.

Публікацію здійснив Т. Пачовський у корпусі своєї статті «Українська пісня в польських переспівах І. Франка», с. 81—83.

Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (ф. 3, № 317).

Подається за автографом.

М. Л.

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Поезії Тараса Шевченка Іван Франко почав перекладати на німецьку мову в січні 1882 р. У чотирнадцятому номері (загальна нумерація; № 2 за 1882 р.) львівського місячника «Сьвіт» повідомлювано про вихід першої частини «Фауста» Ґете в українському перекладі І. Франка і зазначено, що прибуток із виданої книги, можливо, піде на видання двох поем: «Німеччини» Г. Гейне й «Бичувань» В. Гюго в перекладах Франка, або ж на один том німецьких перекладів поезій Шевченка, до якого ввійдуть поеми «Неофіти», «Марія», «Кавказ» і частина віршів. Далі редакція повідомляла: «Над перекладом Шевченка трудиться д. Ів. Франко. Знатоки німецької мови, читавші Франкові переклади Шевченка, висказувались о них похвально, — тож дуже корисною було б річею видати ті переклади друком, щоб ширший світ пізнав нашого Кобзаря за найлуччих єго творів» (Сьвіт. — Число 14 (2 за 1882). — Львів, 25 лютого 1882. — С. 252). Франко мав намір видати Шевченка окремою книжкою. Про це він писав у листі до відповідального редактора «Сьвіту» І. Белея: «З переводами Шевченка я гадав би ось що: виладити переводи насамперед політичних поезій ("Кавказ", "Сон" і дрібніших) і видати, коли б найшовся накладець, з статтею для німців про Шевченка і його політичну поезію, статтю можна переробити з "Темного царства". Я думаю, що в Липську найшовсь би накладець. На другий випуск можна би зладити ряд поем: "Катерина", "Наймичка", "Княжна", "Відьма", "Неофіти" і "Марія" і також критичну статтю о них» (Лист до І.М. Белея, кінець червня 1882 р., Нагуєвичі) (48, *312—314*). Стаття Франка «Темне царство» з'явилася як друга частина дослідження «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка», у «Сьвіті» (1882. — № 1 (13). — С. 221—224). Як зазначає дослідник (*Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка. — К., 1955), І. Белей активно цікавився роботою Франка-перекладача, про що свідчить зроблена ним зауважа в листі до невідомого (можливо, М. Лисенка): «Франко дістав з Німеччини запрошення писати по-німецьки до літературних чи скоріше наукових часописів [йдеться про співпрацю з "Magazin für die Literatur des In- und Auslandes" — *Упоряд.*]. Деякі цікаві штуки вже приладив. Предівсім бажає німців познайомити з Шевченком. Вам,

добродію, знайома німецька мова, то я от вам перепишу пару перекладів, — побачите, який виходить Шевченко по-німецькому в Франковім перекладі» (Архів І. Франка. Копія листа до незнайомого (можливо М. Лисенка) від 6 грудня 1882 р. // Возняк М. Там само. — С. 268). Тут додані два вірші Шевченка в перекладі Франка німецькою мовою, а саме: «Mein letzter Wille» («Заповіт») та «An Nikolaus Kostomarow» («Н. Костомарову»).

У листі з Нагуєвичів від 4 грудня 1883 р. Франко писав М. Драгоманову про плани німецького видавця Вільгельма Фрідріха опублікувати «Історію літератури» та його пропозицію Франкові написати коротку історію української літератури. До цієї історії мали бути доданими переклади найкращих зразків української лірики та прози в перекладах німецькою мовою. Оскільки Франко не мав змоги присвятити себе написанню історії (на той час він перебував у Нагуєвичах після хвороби), то запропонував Драгоманову бути автором нарису, а сам хотів зайнятися перекладом. У зазначеному листі читаємо далі: «Так і вийшло б, що текст був би Ваш, а збірка перекладів моя (дещо можна би взяти Боденш[т]ета, хоч і небага[то]. У мене досі з Шевченка перекладені німецьким віршем: "Кавказ", "Перебендя" і з десяток думок ("Заповіт", "І небо невмите", "Світе ясний", "Костомарову", "І день іде", "О люди, люди") і також добра частина "Марії". Коли б Ви пристали на мій проект, то будьте ласкаві списати, які кусники або уступи з наших писателів і з Шевч[енка], крім наведених ось тут, я мав би перекладати, а також котрі пісні, — а я собі поволеньки в вільних часах буду робити...» (48, *383—388*).

Окремою книгою опублікувати свої переклади Франкові не вдалося. За його життя з'явилися друком лише два переклади віршів Шевченка: «Das Vermächtnis» («Заповіт» // Ruthenische Revue. — 1903. — Nr. 1. — S. 16), та «Am Aralsee» («І небо невмите» // Там само. — 1903. — Nr. 11. — S. 265). Обидва переклади було зроблено 1882 р., в 1902—1903 рр. Франко підготував новий варіант. Однак думка видати переклади окремо не полишала його.

У травні 1915 р. Франко переглянув свої переклади Шевченкової лірики німецькою мовою, готуючи до видання. В майбутньому виданні переклади мали з'явитися за таким порядком:

1. «Kaukasus».

2. «An P. Joseph Šchafárik. Widmung des Gedichtes "Johann Hus oder der Häretiker"».

3. Уривок з поеми «Єретик» з дописаним 1915 р. заголовком "Der Anfang des Gedichtes "Johann Hus"».

4. «Ode an das Licht».

5. «An N. I. Kostomarow».

6. «In der Fremde» (переклад поезії «Не гріє сонце на чужині», з дописаним 1915 р. заголовком).

7. «Am Kos-Aral» (переклад поезії «І небо невмите, і заспані хвилі», з дописаним 1915 р. заголовком). Під цим перекладом примітка

Франка: «Написано 1882 р., друковано в часописі "Ruthenische Revue"», 1903, ч. 11, ст. 265).

8. «Im Kerker» (нова редакція вірша «В неволі, в самоті немає», з приміткою під текстом: «Написано д. 23 вересня 1882 р., доси не друковано»).

9. «Nachtgedanken» (у травні 1915 р. замінено заголовком «Nachtgedanken in Petersburg 1859» — переклад вірша «О люди, люди небораки»).

10. Франко мав намір помістити переклад «Заповіту», тому додав: «Написано в р. 1882, друковано в часописі "Ruthenische Revue", 1903 р., ч. 1, ст. 16, п.з. "Das Vermächtnis von Taras Schewtchenko"».

11. Частковий переклад поеми «Марія» із заувагою: «Переложено лише ...початкових рядків поеми». Під 11-м номером поданий друком не фрагмент поеми «Марія», а вірш «Садок вишневий коло хати» з приміткою: «Написано д. 11 грудня 1882 р., доси не друковано».

Як зауважує М. Возняк, усі автографи Франкових перекладів, за винятком «Кавказу» та «Марії», мають сліди письма поета періоду хвороби, коли він писав лівою рукою (*Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка. — К., 1955). У кінці збірки перекладів окремих поезій Шевченка, упорядкованої 1915 р., Франко зауважив: «Усі ті переклади я написав у Нагуєвичах 1882 р. від січня до вересня. В початку весни того року я перебув досить тяжку слабість (черевний тиф), що перервала між іншими працями також і сю на кілька місяців. Тим пояснюється, що після «Кавказу», перекладеного ще в січні, решту перекладів я написав аж у вересні. Вони, зрештою, як і найбільша часть моєї белетристичної праці, були люксусовим артикулом моєї продукції, не давали мені довгі десятиліття майже ніякого доходу, а навпаки, вимагали ще коштів на видання. Тому й не диво, що вони, як і багато моїх поетичних праць, лишилися невикінчені та пролежали в рукописі повних 23 роки та при теперішніх обставинах пролежать іще хто зна як довго. Писано д. 5 мая 1915» (Архів Франка, № 398/VIII // Там само. — С. 274; у даний час — № 398/XLV).

У справі видання підготованих 1915 р. перекладів Франко звернувся до «Союзу визволення у Відні України». Як зауважив М. Возняк, «Союз» погоджувався видати німецькі переклади Франка з Шевченка тільки урізавши слов'янолюбство і лібералізм Шевченка. Франко відмовився від друкування своїх перекладів. У листі до В. Дорошенка від 4 листопада 1915 р. пояснював: «Щодо друкування мого німецького перекладу вибору Шевченкових поезій я не в претензії і можу підождати, та, посилаючи їх "Союзові", я й не думав про те, що нам треба перед Європою врізувати слов'янолюбство й лібералізм Шевченка тому, що це може бути неполітичним супроти німецьких та навіть папських намагань, тим більше, що папська ніби миротворна лінія виразно антинімецька» (50, *432*).

Реалізувати намір Франка вдалося тільки М. Вознякові. 1930 р. в щорічнику збірника «Шевченко» у статті «Шевченко в німецьких перекладах Франка» він уперше опублікував без пропусків усі зібрані

ним Франкові переклади творів Шевченка. Друге, відкореговане видання, зроблене 1955 р. у статті під назвою «Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка» (*Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка. — К., 1955. — С. 276—302). Текстологічно основою цього видання були першотвори, тоді як коректури, зроблені Франком ще в травні 1915 р., подано в додатках. В основу перекладів, надрукованих 1930 р., покладені опубліковані тексти, а в посиланнях зазначено відмінності рукописних текстів (№ 398). Порядок пропонованих текстів відповідає хронологічному принципові, тобто часові написання, відповідно до опублікування перекладів. У разі наявності кількох варіантів подається останній. До збірки перекладів Шевченкових поезій М. Возняк додав переклад Франком поезії М. Некрасова «На смерть Шевченка» — «Auf den Tod Ševčenko's Ein Gedicht von Nekrasov», уміщений в «Ruthenische Revue», 1903, Nr. 1.

Історико-літературні дослідження про Франкові переклади творів Шевченка, крім зазначеної праці М. Возняка, написали Я. Неділько (*Неділько В.Я.* Поема Т.Г. Шевченка «Кавказ» в перекладі І. Я. Франка на німецьку мову // Тарас Шевченко. — К., 1961. — С. 205—223), В. Мартинов (*Мартинов В.* Шевченко в перекладах Франка на німецьку мову // Зб. праць П'ятої наукової шевченківської конференції. — К., 1957. — С. 288—301), та Я. Погребенник (*Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою. — К., 1973. — С. 82—83).

Як зазначає Я. Погребенник, при перекладі поеми «Кавказ» Франко користувався виданням «Поезії Тараса Шевченка» (Львів, 1867). Цілком вірогідно, що й інші поезії він перекладав за цим, на той час одним з найповніших доступних йому видань (Поезії Тараса Шевченка. — Т. 1. — Львів: Накладом К. Сушкевича, 1867; Т. 2. — 1867—1868). У двох томах збірки знаходимо тексти усіх поезій, за винятком поеми «Марія», «Гімн черничий», «Світе ясний, світе тихий!» та «О люди! Люди небораки!». Тому при аналізові перекладів користуватимемося саме цими виданнями оригінальних текстів Шевченка, а також канонічним виданням поезій Т. Шевченка (*Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. — Т. 1: Поезія 1837—1847 рр. — К., 1991; Т. 2: Поезія 1847—1861 рр. — К., 1991). Крім названого видання, І. Франко працював також з іншими прижиттєвими та посмертними виданнями творів Т. Шевченка, причому найбільше звертався до Празького видання 1876 р. друкарні Е. Ґрегора. На час роботи Франка над перекладами популярними в Галичині були також кишенькове видання «Кобзаря» за редакцією М. Драгоманова (1878) та видання у 2 томах, Женева, 1881 р. (редактор-упорядник Ф. Вовк).

Порівнюючи переклади віршів із самими текстами Шевченка, можна встановити, що не всі вони однаково адекватні оригіналу. За точністю відтворення оригіналу Я. Погребенник ділить їх на три групи (*Погребенник Я.* Шевченко німецького мовою. — К., 1973. — С. 83 і далі). До першої належать вірші, перекладені з найбільшою точністю з погляду змісту та художньої форми; в них немає значних відхилень від оригіналу, а художня виразність, збереження лексичної та

синтаксичної специфіки першотвору є очевидною і свідчить на користь перекладу. Це переклади віршів «І широкую долину», «І багата я, і вродлива я», другий варіант «Заповіту», «Садок вишневий» та ін. Другу групу становлять переклади, що відходять від першотвору. Перекладач розвиває або уточнює основну думку першотвору, дещо додає від себе, творчо поводиться з оригіналом. Переклад набуває нового відтінку, збільшується. Як правило, перекладач уживає в цьому випадку додатково займенники, прислівники і т. ін. Говорячи словами самого Франка, залучення до перекладу побічних слів — «се наче тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину» (39, *20*). До таких перекладів, ймовірно, належать поеми «Перебендя», «Кавказ», «Не женися на багатій», «І небо невмите», «Не гріє сонце на чужині». Окремі переклади, що становлять третю групу, настільки відійшли від оригіналу, що є фактично переспівами, власною творчістю Франка. Сюди належать: «Світе ясний, світе тихий!», «О люди! Люди небораки!».

Ще одна повна публікація Франкових перекладів Шевченка здійснена у вид.: *Franko I.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten. 1882—1915 / Herausgegeben und einleiten von E. Winter und P. Kirchner. — Berlin, 1963. — S. 176—205. За основу тут узято тексти, відредаговані Франком у 1915 р., водночас наведено й більш ранні редакції. За цією публікацією тексти перекладів подаються у нашому виданні.

Список скорочень, що вживаємо в коментарях до перекладу поезій:

«Поезії» — Поезії Тараса Шевченка. — Вид. накладом К. Сушкевича у Львові, 1867. — Т. 1; 1867—68. — Т. 2.

ПЗТ — *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. — К.: Наукова думка, 1991. — Поезія 1837—1847 рр. — Т. 1; Поезія 1847—1861 рр. — Т. 2.

«Kobsar» — *Schewtschenko Taras.* Kobsar. — Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1962.

Nonnenhymne. Переклад здійснено за оригіналом: «Гімн черничий» (ПЗТ, т. 2, с. 283). Згодом вірш переклав А. Курелла: Nonnenhymne / Übers. A. Kurella // Kobsar. — S. 307. Переклад в цілому відтворює Шевченковий текст, збережено ритміку оригіналу, кількість строф, настрій. У Шевченка поезія має більш іронічний характер — 3—4 рядки третьої строфи: «Самі тебе одурили І, скиглячи, возопили: Алілуя!», що передані у Франка більш нейтрально: «Чи ти будеш нас карати, коли співаючи, одурюватимемо тебе?» Вдало перекладена кінцівка. Шевченкові рядки: «Та танцюєм, та співаєм, Співаючи, промовляєм: Алілуя!», передані: «Земна насолода та втіха звучать у співах черниць». Переклад А. Курелли ближчий до оригіналу, наприклад, та ж кінцівка передана: «Ми танцюємо та скачем Співаєм про приємні речі».

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 19).

«Wie lang die Nacht! Wann kommt das Licht?» Переклад здійснено за оригіналом: «І день іде, і ніч іде» // «Поезії». — Т. 1. — С. 256; ПЗТ. — Т. 2. — С. 301. Згодом цю поезію переклав Е. Вайнерт «Der Tag geht um...» / Übers. E. Weinert // «Kobsar». — S. 311. У перекладі збережено ритм оригіналу, тон розпачу, безнадії. Шевченковий «Апостол правди і науки» замінений у Франка на «Герой знання та істини». Переклад Е. Вайнерта емоційно менш вдалий, проте кінцівка ближча до першотексту: «Правди й світла провісник».

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 19).

Perebenda. Переклад здійснено за оригіналом: «Перебендя» // «Поезії». — Т. 1. — С. 73; ПЗТ. — С. 45—46. Переклад І. Франка набуває довільної форми, є своєрідним переспівом Т. Шевченка. У перекладі чимало довільних елементів. Рядкам 35—36: «Тяжко-важко заспіває Як Січ руйновали» у І. Франка відповідають рядки 35—36: «Потім сумно співає, як колись росіянин зруйнував Січ». Якщо оригінал має 95 рядків, у перекладі їх — 112. У результаті цього звучання поезії у Шевченка більш легке, співуче. Рядки 41—54 оригіналу: «Вітер віє-повіває, По полю гуляє», відомі своєю виразністю, пісенністю, звучать у німецькому варіанті (рядки 41—56) переобтяжено: «Віє вітер по широкому степу, шумить в сторону моря, до Лиману». 25 рядкам (55—80) оригіналу: «Старий заховавсь В степу на могилі, щоб ніхто не бачив», відповідає 40 рядків перекладу (57—97). Це, фактично, новотвір Франка. Порушена елегійність Шевченкового ритму, окремі місця відтворені не зовсім удало. При перекладі рядка 74: «Його знають люде, бо носить земля», замість «люде» вжито «темна юрба», замість «носить земля» — «бо вона бачить його в натовпі». Загальний тон звертання, колорит і настрій поезії переклад зберігає.

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 19—20).

«Nimm keine Reiche...» Переклад здійснено за оригіналом: «Не женися на багатій» // «Поезії». — Т. 1. — С. 239; ПЗТ. — Т. 1. — С. 198. Графічна форма вірша при перекладі змінена: замість 8 рядків з цезурою посередині, у Франка — 16 рядків з виділенням коротких та довгих, розділених інтонаційно-логічними паузами. Художня адекватність збережена.

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 20).

«Jenes breite Tal...» Переклад здійснено за оригіналом: «І широкую долину» // «Поезії». — Т. 1. — С. 237; ПЗТ. — Т. 2. — С. 143. Переклад мініатюри, передаючи тужливий настрій, досить довільний. Метричний та ритмічний малюнок оригіналу порушено, строфіка не збережена: у Шевченка — 15 рядків, у Франка — 20, деякі не мають відповідників. Оригінал більш лаконічний, безпосередній, стислий. Хоча основна ідея твору передана, переклад має дещо новий відтінок. 11-му рядкові у Шевченка «Помарніли ми обоє» відповідають два рядки перекладу (11—12): «Зігнуті, пригнічені ми знову зустрілись». Кінцівка твору доповнена перекладачем: «Та згадуєм тії годи, Як жили колись» у Шевченка, звучить у перекладі: «Згадуємо тихо й сумно Про колишнє щастя, Про вмерлу любов».

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 20).

«Wohl bin ich schön...» Переклад здійснено за оригіналом: «І багата я, і вродлива я» // «Поезії». — Т. 2. — С. 238—239; ПЗТ. — Т. 2. — С. 117. Метричний, ритмічний та загальний мелодико-інтонаційний малюнок оригіналу збережено. Зміст кінцівки дещо змінений. Якщо в першотексті: «А хоч пустять — то з ним, З препоганим старим, З моїм нелюбом багатим, З моїм ворогом злим», то в перекладі виходить: «Вони пускають мене часом — відразу з'являється біля мене старий, ненависний, ворог», тобто активність та цілеспрямованість дії батьків знята.

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 20).

«Wohl hab' ich Augen so klar und licht...» Переклад здійснено за оригіналом: «Ой маю, маю я оченята...» // «Поезії». — Т. 2. — С. 260; ПЗТ. — Т. 2. — С. 244. Графічна форма, пісенність вірша збережені. Текст перекладу адекватний оригіналові, відтворюючи його навіть лексично.

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 20).

«Ich bin nicht krank, Gott sei es Dank...» Переклад здійснено за оригіналом: «Я не нездужаю, нівроку» // «Поезії». — Т. 1. — С. 65; ПЗТ. — Т. 2. — С. 236. У тексті, поданому у виданні К. Сушкевича 1867 р. у Львові, який міг бути доступний Франкові, багато пропусків, замінених крапками (вірогідно, на вимогу цензури), напр., рядок 12 — «обух сталить», 13 — «вигострить сокиру», 19 — «царя», 20 — «візантійство». Це зумовило, напевно, абсолютно довільний переклад вірша Франком. Замість 20 Шевченкових рядків у перекладі — 15, багато відступів від тексту, на чому він помітно втрачає, хоч сама антицарська ідея твору збережена. Невідповідності: у Шевченка рядок 4 — «мов негодована дитина», у Франка рядок 5 — «мов голодна дитина жебрака»; рядки «добра не жди» і далі передані з великими відступами від тексту оригіналу.

Зберігся автограф перекладу (ф. 3, № 475, с. 20).

Kaukasus. Переклад здійснено за оригіналом: «Кавказ» // «Поезії». — Т. 1. — С. 3—9; ПЗТ. — Т. 1. — С. 246—249. Поема «Кавказ» — один із найбільш складних стосовно поетичних фігур творів Шевченка. Тому Франко йде при перекладі своїм шляхом. Хоча подекуди перекладач відходить від художньої форми оригіналу, внутрішня суть Шевченкової поеми передана адекватно. Графічна форма твору при перекладі часто змінена: 18 вступних рядків оригіналу стиснуто до 10-ти, причому два рядки оригіналу інколи об'єднуються в один із цензурою. В перекладі можна помітити певну трансформацію образів, які, все-таки, на зміст не впливають: у Шевченка рядки 11—12 — «Не вмирає душа наша, Не вмирає воля», у Франка — рядок 7 «Ніколи не помре наш дух, ніколи не ослабне політ духу». Хоча наступні строфи дуже деталізовані, спостерігаємо деякі упущення: рядок 25-й оригіналу «А правда наша — п'яна спить!» у перекладі відсутній, це місце передано так: «Кати мучать нас, о Боже! І топчуть наше право ногами!» Шевченкові рядки 30—37, для яких характерна експре-

сивність, тон переконання, передаються Франком чотирма, більш урівноваженого звучання. Неадекватно перекладено місце оригіналу: «І Тобі одному Поклоняться всі язики Во віки і віки», у Франка: «Людство омолодиться у вічному мирі». Вдало перекладено рядки 63—70 оригіналу, збережено виразність, звертання-заклики, хоч у Шевченка вони лаконічніші: «Борітеся — поборете!», у Франка: «Борітеся далі, ви все-таки переможете». В наступній строфі (р. 66—116) трапляються деякі свої інтерпретації перекладача. Так, у Шевченка: «Усі ми в золоті і голі», у Франка: «Ми інколи жебраки, інколи шпигуни»; «Од молдаванина до фінна» оригіналу передано як «Від Криму до Фінляндії, далеко й широко». Деякі місця оригіналу в цій строфі відтворені адекватно, дуже вдало: «Як тій собаці? Чом ви нам Платить за сонце не повинні?», у Франка звучить дуже близько і стилістично, і лексично. При перекладі Франко вживає інколи розмовні форми: Шевченкове «Дери та дай» передано дієсловами «man raubt, stibitzt», причому останнє маловживане. Більш стислі, але довші строфи оригіналу Франко розбиває на кілька: строфа «По закону Апостола Ви любите брата» до: «З пожару вкрадений покров...» перекладено як три самостійні строфи. Наступна строфа: «Просвітились, та ще хочем Других просвітити» відтворена майстерно, точно збережено її зміст і саркастичний тон. Переклад кінцівки твору поданий у двох варіантах, причому друга редакція — на вищому художньому рівні. Поема «Кавказ» у перекладі А. Курелли увійшла до «Кобзаря» німецькою мовою («Kobsar», с. 176—181). Переклад А. Курелли зроблено талановито, збережено ритм, риму вірша, його суть та ідею.

Збереглися автографи перекладу (ф. 3): найповніший текст — № 398/XXXVI, с. 1—3, датований: 14 січня 1882. Під час завершення роботи чи пізніше передостання строфа цього тексту закреслена, під текстом, уже після датування, вписано новий варіант передостанньої строфи, перенесений із автографа № 345, с. 74. Викреслено й чотири рядки в останній строфі перекладу 1882 р. Варіант нового закінчення подано нами як Fassung 2. Крім цих, збереглися автографи № 398/XLI та 398/XLI.

Fragmente des Gedichtes «Häretiker» oder «Johann Hus». Франком перекладено два фрагменти з поеми Т. Шевченка «Єретик»: перший — присвята Павлу Йосефу Шафарикові (перекладачем озаглавлено: «An P. Joseph Šafárik. Widmung des Gedichtes "Johann Hus oder der Häretiker"», другий — початок поеми (озаглавлено: «Der Anfang des Gedichtes "Johann Hus"»). Обидва фрагменти містяться в автографі № 398/XLI, с. 2—3. Переклад здійснено за оригіналом «Посланіє. Славному П.І. Шафарикові. При поемі "Іван Гус" або "Єретик" // «Поезії». — Т. 1. — С. 205; ПЗТ. — Т. 1. — С. 199. — 200. При перекладі уривка повністю збережено слов'янофільські настрої, виражені в оригіналі. Ритм поезії у перекладі дещо інший, хоча стилістичні особливості збережено. Основна увага перекладача сконцентрована на передачі ідеї твору, тому в графічному оформленні вірша він іде своїм шляхом, інтерпретуючи певні образи

по-своєму, для того щоб надати їм більшої виразності у сприйманні німецькомовного читача, стислий, лаконічний текст Шевченка передаючи подекуди у більш розширеному лексичному оформленні. Так, наприклад, друга строфа (17—21 рядки оригіналу) перекладено чотиривіршем (17— 20 рядки), лексично більш об'ємним. Шевченкове збірне поняття «нім ута» (р. 17) звучить у Франка як «німецькі князі» (р. 17); «І нишком тихо упустила Усобиць лютую змію» (р. 20—21), передані у Франка як «вони кинули пожежу усобиць у рід слави» (р. 19—20); «Виростали у кайданах Славянськії діти І забули невольники — Чиї вони діти» (р. 26—29) оригіналу, Франко перекладає як «Слов'янський народ виріс у тяжких кайданах, несвідомо, в рабстві» (р. 24— 26). Подібні відступи неминучі при літературному перекладі, і Франко дуже вдало та ідейно адекватно передає за їх допомоги ідейну спрямованість першотвору. Є в перекладі також місця, максимально наближені до образів оригіналу — Шевченкові: «Прозрів-еси В попелі глибоко Огонь добрий смілим серцем, Смілим орлім оком!» (р. 34—37) Франко передає як «В попелі побачив твій сміливий орлиний погляд, твоє любляче серце добру іскру» (р. 33—34); «Перелічив трупи — А не Славян» (р. 43—44) оригіналу передані в перекладі як «Ти перелічив їх усіх, не слов'ян, а слов'янські трупи» (р. 40—41). Вдало перекладено кульмінаційний момент фрагмента: «І проговорили Слово тихої любові На віки і віки! — І потекли в одно море Славянськії ріки!» (р. 51—55) у перекладі звучить: «З любов'ю проговорили: "Браття! Браття!", і подали один одному руки для вірного й священного союзу любові, і всі слов'янські ріки потекли в спільне море» (р. 47—51). Наступне експресивне уславлення Шафарика, 16 рядків у Шевченка, Франко перекладає всього 12 рядками, але більш громіздким висловлюванням думки. Звертання безпосередньо до Шафарика в перекладі замінено на «великий Чехе!» Наступна 16-тирядкова строфа Шевченка перекладається Франком теж 12 рядками, але більш громіздким стилем, причому звукові особливості мови Шевченка втрачаються. У вказаному виданні К. Сушкевича фрагмент поеми на цій строфі закінчується. Подальший аналіз перекладу проводиться за текстом ПЗТ. Франком перекладено ще наступні 88—123 рядків Шевченкового твору. Але текст 35 рядків оригіналу передаються Франком 40 рядками, це, фактично, вже новотвір перекладача з великими відступами та власними вставками, як наприклад, окличне речення у Шевченка: «Розпадуться три корони На гордий тіарі!» (р. 110—111) Франком передається запитанням: «Чи ніколи не розіб'ємо ми три корони на гордій папській тіарі?» (р. 108— 109). Для перекладу характерні неодноразові імпровізації — 97 рядок перекладу: «Чи не хочеш Ти вдруге очистити храм?» не має аналога в оригіналі; 112—115 рядки перекладу: «Бо слаба моя сила, а руки мої ще слабші, благослови моє тихе слово, щоб вони почули його твердо й лунко!» відповідають Шевченковим: «Благослови На месть і на муки, Благослови мої, Боже, Нетвердії руки!». Лапідарність стилю Шевченка, за врахування навіть особливостей німецької мови, істотно втрачається, проте ідея твору

передається збагачено. Новий переклад, уміщений у «Кобзарі» німецькою мовою, зроблений Г. Гуппертом («Kobsar», с. 147). Достеменно передаючи ідейне спрямування поеми, перекладач повністю зберігає прийоми версифікації автора.

Am Aralsee. Вперше під заголовком «Am Aralsee» надруковано у віденському журн.: Ruthenische Revue. — 1903. — Nr. 11. — S. 265. Існує кілька редакцій цього перекладу. Очевидно, найбільш рання з них — у рукопису № 398/XXXVI, с. 7, що починається рядком «Schmutzig der Himmel, verschlafen der See...», заголовок відсутній. Практично без змін цей текст переписано в рукопису № 398/XLI, с. 6, при цьому додано заголовок «Am Kos-Aral». Мабуть, згодом Франко повернувся до цього перекладу, давши йому нову редакцію, що починається рядком «Ungewaschen der Himmel...» та датована: 9/V 1903 (№ 398/XLII), заголовок відсутній. Напевно, саме в цій редакції переклад з'явився на сторінках журналу. Малоймовірно, щоб заголовок, під яким переклад друкувався, належав редакції. Подаємо цей переклад як основний та із заголовком «Am Aralsee». Збереглася ще одна редакція, ймовірно, 1915 р. (398/XLIII), що також починається рядком «Ungewaschen der Himmel...», проте містить далі ряд виправлень порівняно з редакцією 1903 р., заголовок відсутній.

Переклад здійснено за оригіналом: «І небо невмите, і заспані хвилі» // «Поезії». — Т. 1. — С. 242; ПЗТ. — Т. 2. — С. 109. Франко дав два основних варіанти перекладу цього ліричного вірша Шевченка. Більш удалим є другий з них. Хоча цей варіант збільшений на 5 рядків за рахунок розбивання одного рядка у Шевченка в місці цезури на два окремі та нанизування синонімічних паралелей до одного слова: дієслово «гнеться» (р. 4) передається перечисленням дії «хилиться, гнеться, шелестить, хитається», — зроблений він творчо, причому образність, настрій розпачу й безвиході поета в засланні передані з високим поетичним чуттям. У німецькомовному «Кобзарі» («Kobsar», с. 244) вміщено саме другий варіант перекладу цього вірша під назвою «Ungewaschen der Himmel...», підписаний І. Франком.

Im Kerker. Переклад здійснено за оригіналом: «В неволі, в самоті немає» // «Поезії». — Т. 1. — С. 244; ПЗТ. — Т. 2. — С. 150. Переклад цієї поезії збільшено порівняно з оригіналом на 4 рядки за рахунок вживання додаткових метафор та порівнянь, як, наприклад, Шевченкове «Та ще й те, Що літечко моє святе Минуло марно» (р. 8—10) передано об'ємніше: «Та ще й те, що минуло так хмарно, так марно моє святе літо, мов за мить» (р. 8—10). Кінцівка поезії домальовується новими штрихами, вживається новий лексичний матеріал, що надає поезії більшої емоційності: «Даремно! Щодня це прокляття без упину пригнічує мене все більше й більше, мов сніг у полі, м'який, вкриває ще не охолонувший труп» (18—21 рядки перекладу), в оригіналі виражено стисло й насичено: «Не чуть... І, мов у полі сніг заносить Неохолонувший ще труп». Поетичний образ поезії збережено.

Збереглися автографи перекладу (№ 398/XXXVI та XLI, с. 6—7).

Ode an das Licht. Переклад здійснено за оригіналом: «Світе ясний! Світе тихий!» // ПЗТ. — Т. 2. — С. 287. Поезія перекладена дуже довільно, фактично, це вже переспів. Об'єм твору збільшено майже вдвоє (16 рядкам оригіналу відповідають 27 рядків перекладу). Дещо змінено народний характер твору — заключне у Шевченка «Нову хату вимітати!» (р. 16), у Франка передано як «вимітати тронну залу» (р. 26—27).

Збереглися автографи перекладу (№ 398/XXXVI та XLI, с. 3—4).

Das Vermächtnis. Переклад вірша Т. Шевченка «Як умру, то поховайте...» («Заповіт»). Уперше надруковано у віденському журн.: Ruthenische Revue. — 1903. — Nr. 1. — С. 16, під зазначеним заголовком. Переклад здійснено за оригіналом «Як умру, то поховайте» // «Поезії». — Т. 1. — С. 215; ПЗТ. — Т. 1. — С. 268. Існує два варіанти перекладу «Заповіту» Шевченка. Зберігся чорновик надрукованого автографа цього варіанта перекладу (№ 398/XXXIIIa), датування й заголовок відсутні. Зберігся ще один варіант перекладу, очевидно, більш ранній, який можна віднести до 1882 р. Він зберігся у двох автографах (№ 398/XXXVI та № 398/LI), заголовок «Mein Letzter Wille». Обидва варіанти перекладу аналізує Я. Погребенник (*Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою. — К., 1973. — С. 83 і далі): «Творчою вдачею перекладача є "Заповіт" — із двох варіантів саме другий. Він багато краще передає стиль, художні форми, поетичні фігури оригіналу, переклад здебільшого точний, без істотних відхилень від першотвору. При зіставленні двох варіантів стає очевидним, що в другому знайдені більш досконалі лексико-стилістичні форми, кращий підбір слів». Наприклад, у першому варіанті слово «пороги» передано як «водоспади» (р. 6), у другому — ближчим відповідником «швидка течія» (р. 6). Крім того, у другому варіанті краще розставлені смислово-інтонаційні наголоси, з більшою силою передана експресивність звучання українського тексту. Дієслова «поховайте», «вставайте», «порвіте» — під наголосом, звучать як заклик. У першому варіанті кінцева строфа передана не повністю — випали епітети: вольній, новій, великій (сім'ї), незлим, тихим (словом). Другий варіант передає ці слова, правда, з текстуальною розбіжністю. Обидва варіанти зроблені римованим перекладом, за своєю технікою наближаються до оригіналу. Другий варіант, який вважається досягненням перекладацького мистецтва, часто публікувався.

Сучасний переклад Г. Ціннер («Kobsar», с. 190), близький до оригіналу як лексично, так і засобами версифікації. Порівняно з перекладами Франка відчувається різниця між австрійським та німецьким варіантами німецької мови. Так, Франко вживає в обох варіантах слово «die Zinne» — «гострий виступ скелі», більш характерне для верхньонімецьких варіантів німецької мови (трапляється в поезії XIX ст., наприклад у Грільпарцера та Айхендорфа (*Grimm Jakob und Wilhelm.* Deutsches Wörterbuch. — Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. — B. 31. — S. 1454)), у самій Німеччині вживане рідко. Мова перекладу Г. Ціннер більш точна, стисла, адекватно передає поетичні

образи оригіналу, в той час як для стилістики Франка характерна більша образна насиченість, риторичність, які притаманні саме австрійській мовній ментальності.

Текст зазначеного перекладу («Das Vermächtnis») наведено в коментарях т. 34 Зібрання (до статті «Тарас Шевченко і його "Заповіт"», с. 523), проте передруковуємо його і в нашому томі, маючи на меті подати цілісне уявлення про роботу І. Франка на цій ділянці.

Nachtgedanken in Petersburg 1859. Переклад здійснено за оригіналом «О люди! люди небораки!» У збірці К. Сушкевича не вміщений; ПЗТ. — Т. 2. — С. 299. Порівняно з першоджерелом спостерігаємо помітні відступи. Франко створює самостійний твір, що рідко трапляється в його перекладацькій практиці. Внутрішня суть вірша — антицарське спрямування — збережена, але дещо втрачено: картина петербурзької ночі, змалювання дівчат, яких женуть вночі «последний долг отдать» померлій імператриці. Власне, це вже не переклад, а власні роздуми Франка, навіяні Шевченковим мотивом. Не передано також відомий заклик Шевченка: «Чи буде суд! Чи буде кара! Царям, царятам на землі?» (р. 22—23).

На думку редактора тому, даний текст є творчою контамінацією доволі точних перекладів двох Шевченкових віршів — «О люди! люди небораки!...» (перших 4 рядки) та «Якось-то йдучи уночі...» (повністю). Твори написані Т. Шевченком у 1860 р.

Збереглися автографи перекладу (№ 398/XLI, с. 7—8 та № 214, с. 72 з кінця).

In der Fremde. Переклад здійснено за оригіналом: «Не гріє сонце на чужині» // ПЗТ. — Т. 2. —С. 28. Вірш перекладено художньо адекватно, збережено версифікацію, лексичні особливості, графічне оформлення. Франко вміло відтворює загальний настрій туги за батьківщиною, характерний для поезії Шевченка.

Збереглися автографи перекладу (№ 398/XLI, с. 5—6, та № 214, с. 73 з кінця).

An N. J. Kostomarow. Переклад здійснено за оригіналом: «Н. Костомарову» // «Поезії». — Т. 1. — С. 204; ПЗТ. — Т. 2. — С. 11, із циклу «В казематі» (VII). Рима та ритм вірша збережені, хоча переклад збільшено, порівняно з оригіналом, на 5 рядків. Таке розширення відбувається за рахунок більш детального, багатослівного відтворення душевного стану ліричного героя. Так, наприклад, лаконічне Шевченкове «І серце тяжко запеклось, Що нікому мене згадати» (р. 19—20) передано в перекладі чотирма рядками: «І думка, своїм чорним сумом майже не збагненна, колола мене в груди: "Ні, ніхто не думає тепер про твоє страждання!"» (р. 20—23). Кінцівка вірша перекладена також більш насиченими лексичними засобами.

Зберігся автограф перекладу (№ 398/XLI, с. 4—5).

Maria. Переклад здійснено за оригіналом «Марія». Франком було перекладено лише фрагмент поеми — 195 рядків оригіналу, причому у двох варіантах. Перший варіант перекладу охоплює 1—69-й рядки та 109—117-й рядки оригіналу. Другий розпочинається з

26 рядка оригіналу, стисло передає зміст 45—71 рядків, далі сюжет та порядок викладу дещо змінені, зустрічаються повтори, імпровізації. Послідовно перекладений лише наступний уривок, починаючи з 119 рядка. При зіставленні обох варіантів стає очевидним, що другий варіант перекладу більш досконалий, перекладач дотримується ритму оригіналу, вдало добирає лексико-стилістичні форми, формує образи в дусі поезії Шевченка. Повністю збережено настрій поеми. При перекладі окремих місць перекладач збільшує кількість рядків оригіналу за рахунок більш деталізованих описів (р. 130—135 оригіналу: «Раю! Раю! Темний гаю!», перекладено 8 рядками: «О раю, о темний гаю!»). Подекуди стислі, чіткі фрази поезії об'єднуються Франком в одне речення, у результаті чого кількість рядків зменшується — фрагмент: «Увечері, мов зоря тая» (рядки 119—195 поеми) займає у перекладі 74 рядки, причому звукові та стилістичні особливості оригіналу в перекладі німецькою мовою вміло збережені. Повний текст поеми «Марія» переклав А. Курелла («Kobsar», с. 284). Цьому перекладові притаманні, поряд зі збереженням особливостей версифікації та лексико-стилістичної своєрідності оригіналу, вдале перенесення в іншомовну ментальність колориту твору.

Зберігся автограф перекладу (№ 398/XLI).

Der Abend im Dorfe. Переклад здійснено за оригіналом «Садок вишневий коло хати» // «Поезії». — Т. 1. — С. 230; ПЗТ. — Т. 2. — С. 11, із циклу «В казематі» (VIII). Переклад творчий, ліричність, тональність поезії збережена повністю. Лексична та синтаксична специфіка збережені, суттєвих відхилень від оригіналу немає. До деяких картин Франко додає свої штрихи: «Вечірня зіронька встає» у Шевченка (р. 7), передано як «Вечірня зоря мерехтить так затишно» (р. 7); «дочка» (р. 8) перекладається як «юна наречена» (р. 8); «Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх» (р. 11—12) оригіналу, передано більш інтимно: «Надворі, біля материнського серця, дрімають маленькі й наречена» (р. 11—12). Не зовсім точно перекладено рядок «Плугатарі з плугами йдуть» (р. 3), у Франка він звучить як «Плугатар мужньо веде свій плуг» (р. 3). Більш удало це місце перекладено у Кс. Климковича («Die Pflüger ziehen heime all») та у сучасному перекладі Е. Вайнерта («Die müden Pflüger ziehn nach Haus» // «Kobsar». — С. 198).

Збереглися автографи перекладу (№ 398/XLVI та № 192, арк. 27 з початку).

Beneide nicht! Переклад здійснено за оригіналом «Не завидуй багатому» // «Поезії». — Т. 1. — С. 239; ПЗТ. — Т. 1. — С. 197. Переклад не закінчено, із двадцяти рядків Шевченка перекладено лише 10. Фрагмент перекладу адекватний оригіналові, відтворює його ритм та риму, зберігає образність.

Збереглися автографи перекладу (№ 398 / XLVI та № 192, арк. 30 зворот з початку).

Л. Ц.

An das ejgene Volk bei der Darbringung der ukrainischen Übersetzung von Shakespeares Werken. Уперше надруковано у віденському тижневику: Die Zeit. — Bd. 35. — № 446 (18. April). — S. 32–34, у тексті статті «Shakespeare bei den Ruthenen» («Шекспір в українців»). Передруковано у вид.: *Franko Ivan.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. — Berlin, 1963. — S. 110.

У зазначеній статті (передрукована в перекладі українською мовою у Зібранні творів, т. 34) Франко мав намір познайомити німецькомовного читача з подвижницькою роботою українського письменника П. Куліша над перекладами п'єс В. Шекспіра, до редагування й видавання яких (перекладів) Франкові довелося прилучитися. Наведені в німецькомовній статті Франка 9 віршових рядків є перекладом фрагмента вірша П. Куліша «До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів» (із збірки «Хуторна поезія», 1882), строфи 1 та 6 (остання):

Народе без пуття, без честі і поваги,
Без правди у завітах предків диких,
Ти, що постав з безумної одваги
Гірких п'яниць та розбишак великих!
. . . . . .
На ж дзеркало всесвітнє, — визирайся,
Збагни, який ти азіят мізерний,
Своїм розбоєм лютим не пишайся,
Забудь навіки путь хижацтва скверний
І до сім'ї культурників вертайся.

Існує й пізніша редакція цього вірша (у збірці «Дзвін», 1893; помилково саме вона процитована в українському перекладі статті Франка у т. 34).

У цій же статті, розглядаючи етапи Кулішевої діяльності у царині перекладів з Шекспіра, Франко цитує й інший вірш Куліша — «До Шекспіра, заходившись коло українського перекладу його творів» (із збірки «Хуторна поезія»), але подає його у прозовому викладі.

Подається за вид.: *Franko Ivan.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine.

М. Б.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А́ б і є — негайно, зараз же, несподівано (*церковносл.*)
А л ю м н — семінарист, казенно-коштний вихованець
А м б а́ р а с — клопіт, непорозуміння, заминка
А н д р о́ н и — теревені, нісенітниці, вигадки
А н е к т у́ й — від: анексувати (*наказ. спосіб*)

Б а н у в а́ т и — тужити, сумувати; нарікати на когось
Б а́ т я р — гультяй, волоцюга
Б е к е́ ш а — чоловічий верхній теплий одяг старовинного крою із брижами в стані
Б е р л я ч і́, б е р л я ч к и́ й — вовняне або хутряне зимове взуття, яке під час сильних морозів одягають поверх звичайного
Б е ф е́ л ь — наказ (*з нім.*)
Б і б у́ л а — обгортковий або промокальний папір
Б і г у́ н — полюс
Б і с к у п — католицький єпископ
Б о́ р ш е — швидше
Б о́ я мати — боятися
Б р и л ю в а́ т и — хизуватися, намагатися вирізнитись
Б р и́ н з а (б р и́ н д з я) — вид сиру з овечого молока
Б у р т и м у́ х а — метелик
Б у т н и́ й — гордовитий, пихатий

В а г а́ л ь н и к — маятник
В а р — окріп
В а р с т а́ т — верстат; майстерня, фабрика
В е́ р г н у т и — із силою кинути, шпурнути
В з а л к а́ ш а — забажали (*церковносл.*)
В и́ ї м о к — виняток
В и п а д а́ т и — в окр. значенні: вибігати
В и р о́ ч е н ь — пророцтво, оракул
В і д м і́ н а — в окр. значенні: виродок
В і́ з и р — тут: дротяна сітка біля шолома для захисту обличчя
В і́ н о — посаг
В п а д а́ т и — раптово вбігати, вриватися, атакувати
В т і м — в окр. значенні: аж ось, тоді, після того
В т у́ н ѣ (в т у н ѣ) — намарно, без результату (*церковносл. і рос.*)
В ч а́ с н о — тут: передчасно, зарано

Г а л а п а́ с — дармоїд

Г а р а́ ч — данина
Г е р б а́ т а — чай
Г е р д а́ н — жіноча прикраса з бісеру на шиї
Г и́ р л о — тут: горлянка
Г і п о к р и́ т — лицемір
Г л о д а́ т и — їсти, важко пережовуючи
Г л о́ т а — натовп
Г н е т ь — відразу, негайно, цю ж мить, як стій
Г о с т и́ н е ц ь — дорога, шлях
Г р а́ б а́ р — землекоп, гробокопач
Г р а м о т и́ к а — товчений часник
Г р а н ь — жар, розжарене вугілля, вогнище
Г у́ з а р — вузол, місце зав'язування на мішку

Ґ в е р — рушниця
Ґ е ш е́ ф т — торгова оборудка, прибуток, дохід
Ґ л і д — ряд, стрій

Д а́ к т и л і — тут: фініки
Д в о р е́ ц ь (д в і р е́ ц ь) — вокзал
Д е б е́ р к а — зменш. від д е́ б р а
Д е́ б р а — яр, улоговина
Д е к а н а́ т — тут: управа церковною територіальною одиницею
Д е л и́ н а — колода, брус
Д и́ ш л о — товста міцна жердина, прикріплена до передньої частини воза або саней
Д л я т о́ г о — в окр. випадках: тому що
Д о в п і́ в — до половини
Д о г а н я́ т и — в окр. значенні: докоряти, висловлювати догану
Д р а б, д р а б у́ г а — голодранець
Д р е г л і́ (д р а г л і́) — холодець
Д р е к о́ л і є — друччя *(церковносл.)*
Д у́ д к а, д у д о́ к — дрібна монета (2 австр. крейцери)
Д у́ к а — багач, багатій
Д у ф а́ т и — уповати, надіятися

Е к з е к у́ т о р — чиновник, який відав господарськими справами і наглядом за їх виконанням, зокрема на ділянці сплати податків
Е к з е к у́ ц і я — тілесне покарання

Є́ л и к о — скільки (*церковносл.*)
Є р е́ й (і є р е́ й) — священик

Ж м і́ н к а — жменя
Ж о́ в н і р — солдат
Ж у́ ж л и ц я — нагар

З а б р и л ю в а́ т и — див. б р и л ю в а т и
З а к а́ л — гарт
З а к а́ л а — ганьба, сором
З а́ н є — тому що (*старосл.*)
З а́ т ь м а — затьмарення, затемнення
З а с к о́ ч и т и — застати зненацька
З а ц у́ к а т и с я — затнутися, зупинитися, завагатися
З б у й — розбійник, розбишака
З в и́ т о к — сувій, згорток
З г а н у́ т и — нагадати
З и ґ а́ р о к (д з и ґ а́ р о к) — годинник
З и́ м н и й — холодний
З л і́ с н и й — тут: державний лісничий
З м а́ з а — гандж, вада
З м и с л — уява, чуття
З м о́ р а — привид, кошмар
З р а с т — ріст, сила

Інва́зія — вторгнення
Індемніза́ція — відшкодування
Іспра́вник — начальник поліції в Росії

Ї — ї

Йми́ти — взяти

Кага́л — єврейська громада; галаслива юрба, зборище
Каламáнція — клопіт, скандал, заворушення
Камера́льний — той, що перебуває у власності держави (австрійської)
Капца́н — бідняк, злидар *(з ідиш)*
Кармази́н — дороге темно-червоне сукно; густо-червоний колір
Керти́ця — кріт
Киба́лка — жіночий головний убір у формі півмісяця
Кивóт (кіóт) — божник
Кíтлик — котел, бак
Клевре́т — прислужник
Клейнóти — клейноди, тут: коштовності, самоцвіти
Кля́кнути — стати навколішки
Когу́т — півень
Кóлія — в окр. значенні: залізниця
Кóльбек, кóльвек — небудь, коли — кольбек — коли-небудь
Колю́мна — колона
Кольпорте́р — людина, яка розносить газети
Комéнда — військова одиниця
Комóра — в окр. випадках: хата, кімната
Конгру́а — постійна платня католицьким священикам
Конéчний — необхідний
Корч — кущ
Кóстур — груба палиця, милиця, що допомагає при ходьбі слабосилому
Кошни́ця — тут: кошель, корзина
Крáсий — строкатий, рябий
Крéйцар, крéйцер — стара дрібна монета в Австро-Угорщині (1/100 гульдена)
Крúжі — нижня частина спини, поперек
Крем — так само, на всякий спосіб, у будь-якому разі
Кресúль — кресало
Кріс — рушниця, вогнепальна зброя
Кýґоль — коржик із густо замішаного тіста
Кýна́ — куниця, хутро з куниці; тюрма
Кýпно — разом, спільно *(з церковносл.)*
Курéнда — розпорядження духовенству, видане церковною владою
Кýфер — валіза, чемодан

Легомíна (лагомúна) — ласощі, солодка страва до столу
Лúлик — кажан
Лúхва́ — процент
Лíста — список
Ліцита́ція — продаж з аукціону
Лога́за — ячмінна каша
Люк, лю́ка — прогалина, пропуск
Луп — здобич
Людóвий — народний
Льока́й — лакей
Лявéт — лафет, пересувний (здебільшого колісний) станок, платформа для переміщення робочих механізмів, зброї тощо

Мана́тки — особисті речі
Манджа́ти — поспішати, швидко йти, братися
Мандро́ни (андро́ни) — теревені, нісенітниці, вигадки
Ма́па — карта
Маржи́на — худоба
Менажері́я — звіринець
Ме́рва — м'ята, терта солома
Ме́шти — чоботи, взуття
Ми — в окр. випадках: мені
Мітикува́ти — міркувати, метикувати
Могу́та — здатність, спроможність
Монстра́нція — посудина з прозорими стінками, в якій зберігаються речі, що вважаються святими
Морля́нт — вид гармати
Мо́цно — міцно, сильно, дуже
Мошна́ — невеликий мішечок для зберігання грошей
Муру́гий — темно-сірий, із темними смугами

На доклáд — докладно, в подробицях
На́гло — раптово
Нім — перш ніж, доки
Нора́ — джерело

Оба́ва — побоювання, острах
Обру́с — скатертина
Обсталю́нок — замовлення
О́вое — інше *(церковносл.)*
О́вшім — авжеж, гаразд, нехай, тим більше
Она́гр — дикий осел
Опíнія — громадська думка
Опусти́ти — в окр. значенні: залишити
О́рдер — орден; також: геральдичний документ
Ординáнс, ординáж — ординарець, кур'єр
Оси́на (оссина́!) — вигук прокляття, пов'язаний з міфологічними уявленнями про властивості дерева осики в боротьбі з нечистою силою
Остро́г — тут: тюрма (в Росії)
Отяга́тися — зволікати
Охо́чий — в окр. значенні: доброволець

Паздíр'я — костриця (при обробці конопель)
Па́ндур — озброєний ополченець; піхотинець словенської армії
Парцува́ти — пильно вишукувати
Пати́нки — взуття без закаблуків
Па́чка — тут: контрабанда
Пеня́зі — гроші *(церковносл.)*
Пеня́ — тут вина
Пень — в окр. значенні: генетичний корінь
Під — горище, його нижня частина
Плай — гірська стежка, дорога; галявина серед лісу в горах
Пляц — площа, місце під забудову
Пля́цок — корж, випічка
Погре́б, погріб — похорон
Покíй — кімната
Подоби́зна — схожість у певному відношенні, подоба
Полéт — еполет
Порфíра — довга пурпурова мантія, символ влади монарха
Посóка — кров
Пóтак — клітка для курей
Потýльний — покірний
Похідня́ — смолоскип, факел
Почвáра, прочвáра — потвора

Пра́са — прес, чавило
Прем — конче, обов'язково
Пре́ці, пре́ціньо — проте, однак, усе ж, адже
Принципа́л — високопоставлена особа; керівник, власник
При́сно — завжди, вічно *(церковносл.)*
Притика — пригода
Проме́не — прислівник у значенні: як завгодно, мені байдуже
Прозеліт — новонавернений прихильник якої-небудь теорії, конфесії, вчення
Пропіна́ція — державна монополія на горілку
Публіка — сором, ганьба
Пу́кати — стукати
Пуцува́ти — чистити *(з нім.)*
Пу́шка — скринька, бляшанка
П'ясть, п'ясту́к — п'ятірня, кулак

Ра́бин (ра́вин) — юдейський священик, вчитель
Ра́м'я — плечі, рамена
Рандеву́ — побачення, зустріч
Резо́н — сенс
Репримáнда — нагінка, вичитування когось
Ришту́нки — спорядження
Рісни́ця — вія
Ро́вер — велосипед, **ро́вер-самохі́д** — мотоцикл
Рога́чка — шлагбаум, міська застава на дорозі для збору податків; у переносному значенні: перешкода
Ро́зказ — наказ, **розка́зувати** — в окр. значенні: наказувати
Розпано́шуватись — зміцнювати своє становище, відчуваючи себе в ньому «паном», господарем
Розпу́ка — безнадія, відчай, розпач
Ру́ра — труба
Рустика́льний — селянський банк

Са́льва — залп
Самохі́д — самопересувний колісний механізм, автомобіль
Сана́ція — ревізія разом із наступними заходами по оздоровленню діяльності установи, підприємства
Сара́ка — бідолаха
Сервілізм — життєва позиція прийняття принизливого становища щодо влади, іншої людини тощо; улесливість, прислужливість
Си — собі
Сíни — передпокій, ганок
Сіро́ма — бідняк, незаможна людина
Ска́за — слід після рани
Сказівни́к — стрілка годинника
Скарбо́на — скринька для грошей
Скимн — молоде звіря; левеня
Скла́дня — синтаксис
Скрань — скроня
Скри́тки — схованки
Скрут — поворот
Сли — якщо, коли
Сльота́ — хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом
Смага́ — наліт на губах у час спраги
Со́пух — запах, сморід
Сорока́тий — строкатий
Спижéвий — бронзовий (або мідний)
Стару́нок — надбання, зусилля

Ста́ція — зупинка, станція; тимчасове наймане житло
Сти́рка — ганчірка; гумка для видалення написів олівцем
Стрих — горище, стріха
Стрик, стрий — дядько, брат батька
Стріп — звід, склепіння
Струп — незагоєна до кінця рана
Сту́ла — єпитрахиль

Та́ма — гребля, загорода, дамба
Та́хнути — грузнути, згасати
Тектýра — картон
Ти — в окр. випадках: тобі
Ти́ка — довга палиця, тичка
Ти́кати — чіпати, рушити
Тíлький — великий, значний (час тощо)
Тож — також
Тра́тка — рахунок, чек, список витрат
Тра́фити — вцілити; ширше: здобути намічене
Тра́фитися — трапитися
Трафу́нок — випадок
Три́на — стерте сіно або солома
Трýчати — штовхати
Ту — тут, туди
Тяг — хід у шаховій грі
Тя́мка — пам'ять, згадка

Ухóдити за (когось, щось) — вважатися за (когось, щось)
Ýчта — бенкет

Фа́ма — чутка
Фанабéрія — пиха, чванливість, примха, дивацтво
Фíмфа — грубий, недоречний жарт
Фíра — віз
Фíрмáн — візник
Фільва́рок (фольва́рок) — панський маєток, господарська частина
Фрасу́нок — смуток, турбота, неспокій
Фра́шка — дрібничка, забавка
Хóбта (хóпта) — бур'ян
Холóдник — холодний борщ на буряковому відварі
Хосéн — користь
Хрунь — зрадник, ренегат (від власного імені, що належить вигаданому героєві тогочасної публіцистики)

Цаль — дюйм, міра довжини (приблизно 2, 5 см)
Цвíкер, цвíкри — пенсне
Целібáт — безшлюбність у католицьких священиків
Цибýх — чубук
Цю́па — невелика кімната; камера у в'язниці
Чвал, чваль — швидкий біг (коня, верблюда) навскач
Чень, чей — мабуть, може
Четá — військовий загін кількістю 30—50 вояків, рота
Четáр — командир чети

Шáндар — жандарм
Шанжóванє — спекуляція грішми, валютою; шахрайство
Швáйґґельд — плата за мовчання *(з нім.)*, тобто корупційна послуга за недонесення про зловживання або ж скоєння злочину
Швíндель — авантюрна бізнесова чи фінансова справа
Шéмріт — шепіт
Шúзма (схúзма) — єресь, розкол (з точки зору католицизму)
Шíпка — повітка, навіс

Ш і р о́ к о — сироко, сухий гарячий вітер з африканської пустелі

Ш к а р л а́ т — яскраво-червоний колір, пурпур

Ш л а м а з а́ р н и к (с л а м а з а́ р н и к) — нездара, недбалець, ледар

Ш п а с у в а́ т и — жартувати *(з нім.)*

Ш п і к — кістковий мозок

Ш п і н — гострий кілок

Ш п у н т — поздовжній виступ або паз для з'єднання дощок, брусків, блоків; д о ш п у́ н т у — зовсім, цілком, до решти

Ш р і б к а — шрубка, шуруп, невеликий гвинтик

Ш т у́ к а — мистецтво

Ш т у́ р х а т и — штовхати

Я́ р і с т ь — гнів

Я с к и́ н я — печера

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

Аарон, біблійний персонаж (брат Мойсея) 578
Абрагамович Давид 63, *808*
Август Гай Октавіан 376, 576, *903, 909, 958*
Августин, святий (Августин Блаженний Аврелій) 431, *920, 921*
Авраам, гебрейський патріарх, біблійний персонаж 450
Адальрам, єпископ 431, 432
Адріан (Гадріан), цезар 563, 569, 571, *958*
Айнгарт, біограф Карла Великого 412
«Айтарея Брагмана» 336
Айхендорф (Ейхендорф) Йозеф фон *1002*
«Академический кружок» («Кружок») 40, *798, 815*
Академічне братство *838*
Акіба 561, 563—566, 568—578, 581, 583, 585, 587
Александр Македонський *908*
Алексіс (Алексід) 378, *905, 910*
Алкей (Алькай) *900, 901*
Аллах 38
Алькіфрон 375, 376, *907*
Альфонс (Альфонз, Alfonso) XII, іспанський король 49, *802*
«Америка», газета *791*
Андрусівське перемир'я (умова) 173, *852*
Антонович В.Б. 182, *855, 857, 886*
Анчаківський Ян 292—295, *874*
Арій, релігійний діяч *917*
Аріовіст *916*
Арістотель *907, 909*
Арістофан (Арістофанес) 373, 377, 378, *785, 786, 788, 789, 901, 902, 909, 910*
Астіак *941*
Астідамант *911*
Атгарваведа 333, 335, 337, *789, 895*
Атілій, комедіограф 374, *906*
Аттіла, король гунів 431, *920*
Афанасій Александрійський *921*
Афанасьєв-Чужбинський О.С. 17, 541, 543, *952, 953, 983*
Ахашверош, вавилонський цар *968*

Бабрій *909*
Баб'як П.Г. *895*
Байрон Дж. Г. 18
Бандрівський Кароль 5
Барак, біблійний персонаж 342—344, 346, 349, 350, 352—354, *896*
Баран Є.М. *788—790*
Бараник Іван, податковий інспектор *837*
Баранський, староста з м. Долини 69, *809*
Барвінський В.Г. 9, 40, 122—124, *789, 795, 798, 828—830, 832, 865*
Барвінський О.Г. *795, 801, 828—830*
Бар-Кохба 16, 561, 566—572, 584—587, 589, 594, 597—601, *782, 789, 957—959, 964*
Басс І.І. *863, 869, 872, 874, 879, 950*
Белей Іван *801, 889, 934, 992*
Бендасюк 229, *869*

Бендзар Б.П. *861—863*
Березинська З. *915*
Бернс Роберт *945*
Бернфельд Ізидор *961, 962, 975*
Бернфельд Симон *964*
«Бесѣда», журнал *798*
Бетман-Гольвег Теобальд фон 296, 297, *874*
Биков П.В. 952, 953
Біблія (Святе Письмо) 15, 340—370, 410, 417, 450, 454, 603, 656, *793, 794, 887, 896—900, 905, 937, 967, 979*
Біґеляйзен (Biegeleisen) Генрик *813, 955, 956*
Білецький Леонід *863*
Білоус Михайло 76, *811, 813*
Блонський Тит 39, 47, 60, *797*
Бобринський Г.О. 231, *869*
Бобрович Лука *804*
Боденштедт Фрідріх *993*
Бодмер М. *906*
Болеслав Хоробрий, польський король 555
Бондар Л.П. *788*
Бондар М.П. *789, 790, 932, 935, 939*
Боплан Г.Л. де, французький інженер *852*
Борковський Олександр *836, 838*
Боровой С.Я. *984, 986*
Боровський К.-Г. *960*
Боровський Лука 54, *804*
Боян 154
«Боян», товариство *849, 851*
Бравнова *837*
Братр, львівський міщанин *807*
Бродер Берл *964*
Брюкнер Александр *955, 956*
«Буковина», газета *849, 872*
Бунчук Б.І. *878, 884, 885*
Буття (Битія), книга Біблії 340, 417, *793, 794, 798, 970, 979*
Бучинський Мелітон 327, *886—889, 891*

Вайнерт Еріх 104, *997*
Валігурський Франтішек *843, 848*
Варрен (Уоррен, Warren) Г.К., американський учений-індолог 334
Варфоломій Святий, першоапостол 511, *941, 942*
Василій Великий 921
Вахнянин Анатоль (Наталь) 58, *801, 806*
Вацлав IV, король чеський
Веверка Вацлав 559, 560, *789, 957*
Веди 334—336
Вербицький Михайло *849, 851*
Вербовий, суддя 65
Вергілій (Публій Вергілій Марон) 309—315, *880, 881, 914*
Вергун Дмитро 229, *868*
Веретельник А., журналіст *813*
Верещаки, поміщики 545
Верещаківна (Путткамерова) Маріанна Ева 545—547
Вержбіцький, касир банку *804*
Верхарн Еміль 15
Верхратський Іван 223, *867, 878, 879*
Весоловський Ярослав *813, 864, 872, 953*
«Вѣстник Европы» *820, 821*
Взорек Юзеф 292—295, *874*
Вихід (Ісход), книга Біблії 340, *794, 983, 979*
Вишневецький Ярема *986*
Вінтер (Winter) Едуард
«Вістник», журнал *878, 879*
Вітрі Жак де—див. Жак де Вітрі
Вітт Ян Осипович, граф 547, 549
«Вітчизна», журнал *839*
Вовк Федір (Хведір) *995*
Водзіцький (директор Länderbank'y) *806*
«Военное слово», газета 273
Возняк М.С. *839—842, 890, 896, 939, 949, 983, 992—995*
Володимир (Великий), князь, святий *864*
Воробкевич Сидір *819*
Врхліцький Ярослав 16, 561—601, *782, 786, 788, 789, 957—959, 964, 981*
«Всесвіт», журнал *872*
Второзаконня (Второзаконіє, Повторення закону), книга Біблії 340, *979*

Гай Марій *916*
Галицько-руська матиця (Матиця) 47, *801, 833*

Гаман (Аман), біблійний персонаж 660, *968, 971*
Ганнібал 575, 584, *958*
Гап'як А. 5
Гаспаров М.Л. *909*
Гаукк Альберт 561
Гауптман Гергарт 512, 513, *942*
Гейне Генріх (Гайнріх Гайне) 16—18, 508—509, *785—789, 812, 817, 821, 822, 937—939, 992*
Гелій (Геллій) Авл 456, *905, 908, 923, 929*
Гемара, книга Талмуду 639, *967, 968*
Генріх фон Алькмар *912*
Генріх Шампанський 515, 516
Георгій Амартол (Гамартоль) *913, 914*
Георгій Пісіда 405, *789, 912—914*
Геракліт *929*
Гердер Й.-Г. *843—846*
Геронда, комедіограф *904*
Гіцкевич Станіслав 68, *809*
«Глобус», журнал *834, 842, 889*
Гнатюк Володимир 452, *893, 921, 952*
Гоголь М.В. 40
Голіаф, біблійний персонаж *793*
Гольдберг, купець із Дрогобича *962*
Гомер 336, 403, *782, 851, 881, 911*
Гонта Іван 78
Горак Роман *872*
Гостинський Отакар 179, *853*
Готеровський Лев 41, *799*
Грабар Ольга 120, *807, 809, 810, 816, 825*
Гринюк О. *813*
Грінченко Б.Д. *857*
«Громада», збірник *827*
«Громадський друг», журнал *815, 961, 975*
Грушевський М.С. 184, *860, 958*
Гуго фон Альфар *940*
Гужон Жан, скульптор 511, *941*
Гупперт Гуго *1001*
Гуттен Ульріх фон *940*
Гушалевич Іван (Гушалевичъ) 47, *801*
Гюго Віктор *992*

Ґете Йоганн-Вольфганг 16, 18, 116, 502—507, *782, 789, 824, 826, 846, 892, 893, 912, 932—937, 970, 992*
Ґнєвош Ян 40, *798*
Ґолуховський Агенор 70, *809*
Ґольдман 69
Ґордон Михель *962*
Ґрасман Герман 333
Ґреґор Е. *995*
Ґрільпарцер Франц *1002*
Ґрімм Вільгельм *992, 1002*
Ґрімм Якоб (Грім Яков) 454, *922, 1002*
Ґрохольський Казімеж 50, *802*

Давид, князь Муромський *870*
Давид, цар Ізраїльський 12, 25—29, 108, 113, 342, 354, 454, 577, 585, *792, 793, 964*
Давидяк Василь *815, 885, 938*
Даниїл, Книга пророка Даниїла *937*
Данило Галицький 220, *864, 867*
Данте Аліґ'єрі 914
Дашкевич М.П. *854, 855*
Дґаммапада *834*
Дебора, біблійний персонаж 340—354, 454, *782, 789, 896*
Дей О.І. *824, 893, 953*
Деметрій Поліоркет 376, *903, 908, 909*
Деметрій (Димитрій) Фалерейський 376, 377, *903, 908, 909*
Денисюк І.О. *831*
Деркач М.Д. *863, 864, 879, 912*
«Дзвін», збірник (1878) *815*
«Дзвінок», журнал *961*
Дідицький (Дѣдицкій) Богдан 47, *801*
«Діло» («Дѣло») 48, 72—74, 128, 223, 333, *795, 798, 801, 807, 810, 828—830, 833, 837—839, 849, 850, 863, 865— 867, 869, 872, 895, 923, 983*
Діопіф *910*
Дмітрєв (Дмитрієв, Димитрієв, Димитров) Радко, болгарський генерал 270
«Дніпро», журнал *839, 849*

Добош (Довбуш О.В.) *819*
Добрянський Адольф 60, *807, 816, 825*
Добрянський Мирослав *807*
Дольницький Ізидор 49, *802*
Доміціан, римський імператор *846*
Дорошенко Володимир *878, 879, 994*
Дорошенко Петро, гетьман 67
Драгоманов М.П. 9, 48, 120, 121, *783, 784, 789, 820, 826—828, 886, 944, 959, 961—981, 993, 995*
Дранмор (Фердинанд фон Шмідт) *915*
«Друг», журнал *782, 798, 813, 815, 878, 884, 885, 932, 938*
Дуда Сава 69, *809*
Дудикевич, священик *833*
Дунаєвський Альбін 46, *800*
Дюнцер Генріх *845, 846*

Евандр (Євандр) *259, 870*
Евполіс (Евполід) 377, *910*
Евріпід 380, *910, 911*
«Едда», скандинавський епос 417, *919*
Езоп 376, 377, *903, 909*
Еммеран, святий 432
Енній 906
Епікур 376, 639, 668, 688—693, *907, 964, 967, 974, 975, 976, 978*
Еренкранц-Збаразький В. 11, 12, 16, 613—698, *786, 788, 789, 793, 961—981*
Естер, Книга Естер *968, 971*
Естерляй (Oesterley), упорядник і видавець *945*
Есхіл *910*
Етінгер Шлойме (Соломон) *962*
«Етнографічний збірник», наукова серія 452, *921*
Етьєн Бурбонський (де-Бурбон) 517, *945, 946*

Євсевій (Eusebius) Кесарійський *845*
Євстафій Фессалонікський *906*
Єлачич Євген 333—339, *895*
Єрмолай Прегрішний *870*
Єфрем Сирін (Сирин) 452, *921*
Єфремов С.О. *863*

Жак Вінкентій 58, *806*
Жак де Вітрі (Jaques de Vitry) 514, 517, *945, 946*
Желехівський Євген *783, 857, 859*
Жигмонт Корибутович 602
Жигмонт Люксембурзький 602
Жижка Йоганн (Ян) 602, 603, *939, 959, 961*

Житецький П.Г. 184, *855, 860*
«Житє і слово», журнал 452, *841, 921, 956*
«Життя і знання», журнал *869*
«Жовтень», журнал *869, 872, 874*
Жуковський В.А. 430, *919*
Жуковський, священик 52, *803*
Жулинський М.Г. 6
Жюльєн (Julien) Станіслав, ученийсходознавець *946*

Залеська Йоганна, знайома А. Міцкевича 549
Заньковецька М.К. *849*
Записки НТШ *820, 821, 831, 835, 867, 939*
«Зарубіжна література», тижневик *932, 935*
Заславський Владислав Домінік, князь 711, *986*
«Західна Україна», журнал *872*
Заячківський Йосип 72, *810*
«З великого часу», збірник *863, 865, 866*
Зелінґер, учителька з м. Тернополя 64
Зигмунтовська (у дівоцтві Журовська) Целіна *862, 863, 877*
Зігфрід з Нідерландів, рицар *920*
«Зінгер», фірма *722, 987*
«Зогар» («Согар»), кабалістичний трактат 628, 667, *792, 964, 966, 971*
«Зоря», журнал *791—793, 824, 837—839, 890—892, 937, 951, 959, 961, 962, 975*
Зубрицька М.О. *788—790*

Іван Богослов (Іоанн, Йоан Євангеліст) 164—166, 268, 410, 452, *842—846, 871, 941*
Іван І Данилович Калита, московський князь *864*

Іван (Іоаѳн) Хреститель 727, 728
«Ізмарагд», збірник 451, *921*
Інокентій III, Папа Римський *940*
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України *13, 789, 790, 863, 878, 929, 992*
Іоанн (Іван) Златоуст *921*
Іов, Книга Іова 17, *897*
Іполіт, Папа Римський 451, 452
Іраклій (Гераклій), візантійський імператор *913*
Ісайя, Книга пророка Ісаії 16, 17, 355—369, 586, *782, 789, 896—899*
Іскрицький Олександр 47, *801*
Ісраель Баал-Шем-Тов *964*
«Історія Русів» *884*
Ісус (Йозуе) Навин, Книга Ісуса Навина 338, 340, 353, *895*

Йоан Милостивий, патріарх 451
Йоіль, Книга пророка Йоіля 17, 369, 370, *789, 899, 900*
Йосиф (Йосип, Осип), син Якова, біблійний персонаж 31, *793, 794, 798*

Кабала (Kabbala), містичне вчення 628, *966*
Каїн, біблійний персонаж 18, *840*
Калинець Ірина *919, 920*
Калиновський Мартин, польський військовий діяч *985*
Каліграт, давньогрецький актор *902*
Камінський, депутат сейму *806*
Каневська Л.В. *789, 790*
Караджич Вук Стефанович *989, 990*
Карл Август, герцог Саксен-Веймарський *935*
Карл (Кароль) Великий 412, 418, 433, *916—918*
Карл (Carlos) IV, король іспанський 49, *802*
Карманський Петро *863*
Касандр *909*
Каспрук А.А. *863, 879, 893*
Качала Степан *833*
Качковський Михайло *809, 885*
Квієт, римський полководець 588
Квінт Смирненський (Смирнський) 17, 403, *785, 787, 789, 911, 912*
Квінтіліан (Марк Фабій Квінтіліан) 375, 378, 379, *910*
Кевеш 54, *804*
«Киевская старина», журнал *951*
Кирило Єрусалимський 452, *921*
Кишакевич Осип (Іосиф), композитор *849, 851*
Кінділя, король візіготів 410
Кірхнер (Kirchner) Петер *996*
Кіршнер (Kürschner) Йозеф 408
Климент Александрійський *845, 846*
Климкович Ксенофонт *1004*
Клоустон (Clouston) В.А. *943—946*
Кобилянська Ольга 791, *832*
Кобилянський (Гжимала-Кобилянський) Йосиф 51, *803*
Кобринська Наталія *890*
Ковалевський М.В., громадський діяч, меценат *830*
Ковальський Тит 44, 45, *800*
Козєбродський, граф *808*
Козловський Жигмонт *807, 808*
Кознарський Тарас *831*
Колодій М.С. 233, *868, 869*
Комітет обивательський 45, *800, 801, 804*
Конецпольський Олександр, польський магнат, військовий діяч *986*
Конiський О.Я. 9, 149, 150, 179, *789, 836—838*
Константин Новий, візантійський імператор *913*
Корнійчук В.С. *831*
Коскен Е. *943, 945*
Костомаров М.І. 767, *993, 1003*
Костюшко Тадеуш 258, *870*
Костянтин Острозький, князь *883*
Костянтин (Константин) Павлович (Романов К.П.), великий князь
Котляревський І.П. 9, 151—154, 171—178, *838, 839, 849, 851*
Котляревський О.О. *856*
Кох (Koch) Макс 412, 418, 432
Кох Роберт 65, *808*
Кочетов О.С. *978*
Кравченко Уляна (Юлія Шнайдер) *823, 828, 830, 831, 890*

Красногорська Еліжка 610—612, *789, 961*
Кратін 377, *910*
Крашевський Ігнатій 56, *805*
Крилошанський банк 47, *801, 810*
Кримський А.Ю. 183, *827, 840, 855, 858, 943—946, 959*
Крицевий О. *869*
«Кривавого року», альманах *872*
Кроазе (Croiset) Моріс 379
Крумбахер Карл *913*
Куліш П.О. *777, 782, 789, 857, 887, 889, 970, 1005*
«Культура», журнал *939*
Кульчицька Людвіга *870*
Куп'янський Й.Я. *939*
Курбас Лесь *839*
Курелла Альфред *996, 999, 1004*

Ларіон, святий 451
Лебединцев Ф.Г. *952*
Лев I Данилович, галицько-волинський князь *804*
Лев III, Папа Римський *918*
Лев XIII, Папа Римський (Джоакіно Печчі, літ. псевдонім Мавро Річчі) 48, 51, 406, *789, 797, 808, 914, 915*
Левицький І.Е. *815, 816*
Левітик (Левіт), книга Біблії 340, *979*
Легкий М.З. *788—790*
Легран д'Оссі П.-Ж.-Б. 514—516, *943, 945*
Ленау Ніколаус 16, 510, *788, 789, 939, 940*
Лендербанк (Länderbank), банківська установа *806, 807*
Лепкий Богдан *791*
Леско П'єр, архітектор *940*
Лессінг Г.-Е. 17, 456—501, *782, 786, 789, 922—932, 945, 967*
Лефебр (Лефевр, Lefebvre) Густав 374, 379, *903, 904, 906*
Лисенко М.В. *850, 867, 992, 993*
Литвинов В.Д. *909*
Лібшер Адольф 605
Лівій (Тит Лівій) 409, *916*
Ліпсіус Ріхард-Адельберт *845*
Ліст Ференц *850*
«Література і мистецтво», журнал *879*
«Літературна спадщина», наукова серія *822, 823, 852, 853, 882, 900, 953, 954*
«Літературно-науковий вістник» (ЛНВ), журнал 16, 380, 547, 561, *810, 829, 830, 836, 849, 900—903, 914, 921, 923, 929, 940, 942, 957, 958, 961, 972, 974—975, 981*
Лобода Григорій, козацький гетьман *884*
Лойола Ігнатій 50, *802*
Лопатинська Філомена *849, 851*
Лопатинський Лев *849—851*
Лоріс-Меліков М.Т. *826*
Лосєв О.Ф. *978*
Лука, євангеліст 450, *846*
Луцик Володимир *798*
Луцишин О.Б. *788*
Луців Лука *872*
Луцький Остап *981*
Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України *896*
Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України *788*
Львівський музей українського мистецтва *861*
Львівський національний університет ім. Івана Франка *788*
Львівський університет *813, 835*
Люблінська унія (1569) *804*
Людвік Благочестивий, король франків 412, *918*
Людвік Німець (Німецький), баварський король 431—433, *920*
Люсцій (Люстій) Лянувін, комедіограф 374, *905, 906*
Ляйкмер 179
Лякруа Юлій (Ротшільд, Ротшильд), французький письменник 547
Лям Ян, польський письменник 58, *806*

Мазановський Антін 552
Мазепа Іван, гетьман 220, 235

Мазурик, священик *808*
Майнеке (Meineke A.), німецький учений-еллініст 375, 380
Маккавей (Юда Маккавей), Маккавеї 576, 594, *958*
Максимович М.О. *783, 856, 857*
Малала Іван, візантійський хроніст *914*
Маланкевич Болеслав *803*
Малиновський (Малинівський) Михайло 72, *810*
Манжура І.І. *912*
Марій, римський консул 409
Марія Богородиця (Мати Божа) 40, 87—89, 268, 283, 551, 768—775, *846, 871, 1003, 1004*
Марко, євангеліст *846*
Марков Осип *798, 825*
Марон Мар (Іоанн Маро), чернець, теолог 487, *930*
Мартинов В. *995*
Мартич (Martić) Грга *989, 990*
Мархвіцький Здіслав 53, 61, *804, 807*
Масперо Гастон, французький єгиптолог 379, *910, 943, 945*
Матвій (Матфей), євангеліст *795, 846, 937*
Матейко Ян 55, 56, *805*
Махчинська 55
Мейєр К.-Ф. 511, *789, 940—942*
Мелек (Мелек-Адил), султан 498, 499, *931*
Мельник Я.І. *788—790, 827, 865, 867, 869, 872, 873, 876*
Мельниченко О.Г. *820*
Менандр 16, 374—402, *782, 789, 902—911*
Мендельсон Мозес 639, *967*
Меровей, король франків *917*
Методій Патарський (Лікійський) 452, *921*
Мещерський В.П., князь 229, *868*
Микола I (Николай), російський цар 558
Микола II (Николай), російський цар 15, 233, 259, 261, 271, 275, *864, 870*
Миколай Чудотворець, святий 271, 272, *871*
Мирний Панас 179
Михайло, святий 607, 608
Михей, Книга пророка Михея *981*
Мільницький Йосиф 41, *799*
Міцкевич Адам 8, 16, 17, 82, 545—558, 603, *782, 789, 814, 954—957*
Міцкевич Владислав *954—956*
Мішна, книга Талмуду 656, *967, 968, 970*
Мова-Лиманський В.С. *782*
Могильницький Антін 58, *806*
Мойсей, патріарх та законодавець ізраїльський 10, 16, 340, 454, 572, 578, *958, 980*
Мойсей Ганновер Ашкеназі *984*
Мойші Фрессер — див. Мендельсон Мозес
«Молода Україна» *791*
«Молот», збірник *815, 830*
Молчанов, свідок у судовому процесі 73, *810*
Мольнар М. *960*
Монджейовська-Гончар Софія *876*
Мончаловський Йосип 40, *798*
Мороз М.О. *959*
Морозов М.О. *953*
«Московские ведомости» *954*
Моцарт Вольфганг-Амадей 603
Мочульський М.М. *863*
Моше бен Шев Тов де Леон *966*
Мундяк М. *960*
Муральт Е.Г. фон *913*

Нагаєвський Ісидор *864*
Нагірний Василь 46, *801*
Наливайко (Кравченко) Северин 319, 320, *883, 884*
Наполеон III Бонапарт 557, 558
«Народ», журнал *830*
«Народна творчість та етнографія», журнал *991*
«Народна торгівля», спілка 46, *801*
Народний дім, установа *804—807*
Нарольський Адольф *837*
Національний музей у м. Львові *815, 816*
Натан Ганновер 708—711, *984—986*
Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) *803, 815, 830, 833, 837, 838, 850, 858, 860, 864, 867, 878, 886, 889, 897, 921*

«Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові» *872*
Наумович Іван 70, 73, *809, 810, 825*
Нахман із Брацлава, ребе *962*
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського *922, 932, 935, 940, 988—990*
«Наша культура», журнал, Варшава *886—889*
Неділько В.Я. *995*
Недільський Софрон *859*
«Неділя», газета *872, 876, 896, 952, 953, 982, 983, 986, 987*
Неемія, Книга Неемії *985*
Некрасов М.О. *957, 995*
Немрод, біблійний персонаж 583
Нерон Клавдій Цезар 534, *950*
Неруда Ян 607, *960*
Нечуй-Левицький І.С. *887*
Нижанківський Остап *837, 838*
Никифор (Патріарх Никефор) *913, 914*
Ніщинський Петро *849, 851*
«Нове Зеркало» («Зеркало»), часопис 43, 72, *789, 795—797, 800, 804, 805, 808, 811, 832—834, 923, 963*
«Новий громадський голос», газета *813*
Новий Завіт *919, 929, 936*
«Новий час», часопис *797, 867*
«Новый Проломъ» («Проломъ»), газета 39, 40, 46, 48, 51, 52, 73, *798, 803*
«Новое время», газета *857*
Ной, біблійний персонаж 66, 67

«Обще рольничо-кредитне заведеніє» 73, *810*
Общество імені М. Качковського *809, 885*
«Общество любителей древней письменности» 381
Овідій (Публій Овідій Назон) 409, *916*
Огоновський Омелян *857*
Огорчак А. *791*
Одинець Антоні-Едвард 552
Олександр II, російський цар 259, *826, 870*
Олександр III, російський цар *826, 868*
Орабі-паша (Ахмед Орабі) *826*
Осторог Микола, польський військовий діяч *986*
Отахер (Одоакр, Одовакар) 420, 421, 426, 427, 431, *920*
«Отечественные записки» *820*
Отфрід, священик, поет 412, 413, *918*
Охримович Володимир *867*

Павлик Анна *823*
Павлик М.І. *812, 815, 824, 828—830, 836, 837, 886, 942*
Павличко Д.В. *814*
Павло, першоапостол 92, *818, 846*
Палладій-монах 452, *921*
Палюх Олексій 61, *807*
«Памятники древней письменности», наукова серія 381
«Пам'ятники українсько-руської мови і літератури», наукова серія 451, 452
Панас, ординарець Петра Франка 248
Париляк Петро *880, 882*
Партицький Омелян *824, 837*
Пасічинський Ізидор *878*
Паулі (Павлій, Pauli) Йоганн 514, *945*
Пачовський Т.І. *992*
Пелікан Вацлав, ректор Віленського університету 549
Перец Іцхак Лейбуш *962*
Перікл 377, *910*
Петербурзька (Імператорська Санкт-Петербузька) АН *857—860, 956*
Петро, першоапостол 92, 273, 274, 607, 608, *818*
Петров М.І. 9, 180, *852—854*
Пец (Pez B.), німецький медієвіст 413
Пилип-ученик, святий 270, *871*
Пипін О.М. 179, *853*
Пілярський Александер 54, 58, *804*
Піпер (Piper) Пауль 16, 408, 414, 416—418, 430, 432, 433, *915*
Пісістрат *908*
«Пісня про Нібелунгів» 431, *920*
Плавт Тит Макцій 374, *905, 908*

Платон Старший, драматург 377, *910*
Пліній Старший 376, *908*
Площанський Венедикт 59, 60, 70—72, *807, 809, 810, 825*
Плутарх *909, 916*
Погодін М.П. *855—857, 859*
Погребенник Ф.П. *791, 849, 988*
Погребенник Я.М. *995, 1002*
Польська АН *956*
Поляновський Станіслав 39, 43—45, *798, 800*
Попович-Боярська Клементина 328—330, *890—895, 930*
«Поступ», журнал *813*
Потоцький Вацлав, польський поет *920*
Потоцький Микола, польський коронний гетьман *984, 985*
Потоцький Стефан, польський військовий діяч *984, 985*
«Правда», журнал *798, 830*
«Прикарпатская Русь», газета 69, *809*
«Просвіта», товариство *810, 833, 838, 872*
Псалтир (Книга псалмів Давидових) 454, 591—593, *887, 970*
Птоломей (Птолемей) I Сотер 375, 376, *908, 909*
Пулюй Іван *810, 887*
Путткамер Вавринець, граф 545
Пушкін О.С. 17
«Пчела», збірник 374, 381, *905*

«Радянська Буковина», газета *869*
«Радянське літературознавство», *821, 893*
Райс Едуард-Вільгельм 342, 353, *896*
Райхерт Й. *867*
Ремсей Аллен (Allan Pamsay) 517, 518, *943—946*
Ржевуський Генрик, граф 549
Ржегорж Франтішек 609, *959, 960*
Ричард Левине Серце 497—499, *931, 932*
Рігведа 333, 335—338, *789, 895*
Рікерт (Ріккерт) Фрідріх 430, *919*
Річчі Мавро — див. Лев XIII
Розенфельд Моріс 11, 16, 699—726, *788, 789, 981—988*
Роман Мстиславич, князь Галицько-Волинської держави *864*
Романов Микола *864*
Ромул Августул, римський імператор *920*
Рошкевич Ольга *863, 947*
Руданський С.В. *744, 782, 854, 991*
Рудик Дмитро *872*
Ружицький Венедикт 72, 73, *810*
«Рускій Сіонъ», газета 51, 57, *798, 799, 803, 806*
«Русланъ», газета 47, *801, 829, 849—851*
«Русская рада», газета 39, *797, 812*
«Русское обозрение», газета *954*
Рустикальний банк *125, 800, 804, 809, 822, 832*
«Русь», газета *804*
«Руська бесіда», товариство *838, 839, 851*
Руcько-народний союз, політична організація *801*
Руф (Квінт Тіней Руф), римський легат 571—588
«Рух», видавництво *843*

Савонарола Джироламо *939*
Савчинський Зигмунт 46, 47, *801*
Салах ад-Дін (Саладін) 466, 467, 474, 483, 485—489, *922, 923, 926—930*
Салмансар, ассирійський цар *792*
Самаведа 335
Самійленко Володимир *811*
Самсон, біблійний персонаж 570, 585
Самуїл, Перша книга Самуїла *792*
Сапіга Адам, князь 53, 61, *800, 804, 808*
Сапфо 371, 372, *789, 900, 901*
Сарницький (Сарніцький) Климент Кароль, ксьондз, ректор Львівського університету 51, 52, 55, 58, *803, 805, 806*
Сарницький Фр., видавець *815*
Саул, біблійний персонаж 454, 576, 585
Свєнціцький Іларіон *815, 816*

«Свобода», газета *791*
Селевкіди *958*
Сембратович Йосиф (Іосиф, Йосип) 82—84, *815, 816*
Сембратович Сильвестр 40, 797, *798, 803, 805, 806, 833*
Семенов В. 381
Секарєва К.М. *843*
Симеон Стовпник, святий 451, *921, 944*
Сізігут 410
Сімович Василь *790, 791*
«Січ», товариство у Відні *886, 889*
Січинський Денис *791*
Скарбек Станіслав, граф *804, 849, 850*
Сковорода Григорій *854*
«Слово», газета 46, 47, 60, 73, *795, 797, 798, 801, 807, 809, 810*
«Слово о полку Игоревъ» 349, 351, 352, 455, *851*
Слонєвський, видавець газети 57, *805*
Слюсарчук Олекса *887, 889*
Сноррі Стурлусон 919
Собаньська (у дівоцтві Ржевуська) Каролiна 547, 548
Собаньський Єроним 547, 549
Соболевський О.І. 184, *854—860*
Собор Святого Юра *803, 804, 810*
«Современный мир», журнал 333
Сократ *902, 903*
Солімоссі Естера 120, *826*
Соломон, цар ізраїльський 353, 354, 571, 573, 577, *929, 979*
Софокл 379, *851, 906, 911*
«Союз визволення України», організація у Відні *994*
Спасович В.Д. *853, 954—956*
Сперанський М.Н. 381, *911*
Старицький М.П. *989*
Стеткевич, священик *833*
Стефанович А., священик
Стеценко К.Г. *791*
Страбон 376, *907*
«Страхопуд», часопис *798*
Студинський Кирило *886—889*
Суддів (Судіїв), книга Біблії 341, 342, 344, 352, 353
Суідас («Свіда») 375, *906*
Сулима Іван, гетьман *852*
Супрун, учитель із с. Бібрка *831*
Сушкевич Корнило *995, 996, 998, 1000, 1003*
Сфорім Менделе Мойше *962*
Сціпіон 575, *958*
«Сьвіт» («Світ»), журнал 48, *801, 827, 886—889, 934, 992*

Тайбнер 375
Талмуд 517, 652, *967, 970, 978, 984*
Таффе Едуард 45, *800*
Таціт (Публій Корнелій Таціт) 409, *916, 917*
Телесфор *909*
Теннісон Альфред *921, 944*
Теодорік (Дитріх) Бернський 420, 421, 426, 427, 431, *920*
Теофраст із Ереса 376, *907, 909*
Теренцій Афр 374, *905, 906*
Тіберій Клавдій Нерон *903*
Тит Флавій Веспасіан 561, 563, 574, 577, *958*
Тихомиров Л.О. 544, *789, 953*
Тичина П.Г. 13
Тілака, індійський вчений 334, 335
Тіртей 609, *961*
Товариство захисту ремісників, Відень *826*
«Товариство педагогічне» 43, *799*
Толстой О.К. *817*
Тора (Тойре, П'ятикнижжя Мойсеєве) 340, 628, 639, 651, 691, *839, 937, 966, 967, 970, 979, 984, 985*
Тосефта, книга Талмуду *968*
Турпілій 374, *905, 906*

Уей (Way) А.С. 514, *945*
Уейський Корнель, польський поет *809*
«Україна», журнал (з 1941 р.) *939*
Українка Леся 16
«Українська реформація», журнал *896*
«Українська школа», журнал *836—838*
«Українське літературознавство» *879, 885*
«Українське слово», газета *863, 873, 876*

Ульфіла 409, 410, *917*
Устиянович Корнило 797, *832—834*
Устиянович Микола 797
«Учительська громада» *838*

Февросія (Єфросинія), свята 258, *870*
Федорович Іван, поміщик *923*
Федр 376, 377, *903, 908, 909*
Федькович Юрій *811, 812, 819, 838*
Фердинанд (Фердінанд) I, австрійський імператор *849*
Фердинанд II (із Габсбургів), чеський король та імператор Священної Римської імперії 605
Ферекрат 377, *910*
Філемон (Philemonis), комедіограф 375, 376, *905, 908*
Філіп II Август (Король Пилип) 486, *930—932*
Фірдоусі (Фірдовсій) 430, *919*
Фогт (Vogt) Фрідріх 412, 418, 432
Франко А.Д. *788—790*
Франко Андрій, син І. Франка *861, 982—984, 986—988*
Франко (у дівоцтві Кульчицька) М.М., мати І. Франка *870*
Франко (у дівоцтві Хоружинська) О.Ф., дружина І. Франка *790, 863*
Франко Петро, син І. Франка 248, 295, 296, *869, 982, 987, 988*
Франко Тарас, син І. Франка *982, 983, 986, 987, 988*
Франко Я.І., батько І. Франка *878*
Франц-Йосиф I, австрійський імператор 169, 170, *848, 849*
Фрасібул *910*
Фрідріх Барбаросса (Рудий) 492, *925, 931*
Фрідріх Вільгельм, німецький видавець *993*
Фриніх 377, *910*

Хільдерік *917*
Хлодвіг (Хльодовік I) 410, *917*
Хмельницький Богдан 65, 67, 78, 154, 176, 177, *808, 809, 852, 985, 986*
Хмельницький Юрій *851*
Хосрой, перський цар *913*
Христос (Ісус Христос) 12, 17, 35, 85, 112, 268, 272, 307—309, 335, 412, 413, 444, 445, 450—453, 462, 552, 562, 605, 727, 728, 792, *795, 822, 846, 879, 917—919, 929, 930, 936, 957, 988, 989*
Христофор (Хрістоф), святий 507, *937, 938*
Христофор (Christoph) Александрійський 185, *861*
Хріст Вільгельм 375, 376, 907
Хроніки (Параліпоменон), книги Біблії *985*

Царств, книги Біблії 353, 410
Церква св. Андрія Первозваного *808*
Цецилій (Стацій Цецілій) 374, *905, 906*
Цибенко Л.Б. 788—790
Цицерон (Ціцерон) Марк Туллій *906, 914*
Ціннер Гедда *1002*
Ціпановська Марія 64, *808*
Цукер 69
Цурковський Антін *791*

Черкавський Євсебій 148, *834, 835*
Черний Адольф *958*
Чернишенко Л.І. *789, 790, 820, 821*
Чех Сватоплук 602—609, *782, 789, 959—961*
Чиркович, генерал 547
Числа (Чисел), книга Біблії 340, *979, 980*
Читанки *841, 842, 847, 848*
Чопик Р.Б. *789, 790*
Чуднівський (Слободищенський) трактат 173, *851*

Шак А.-Ф. фон 430, *919*
Шалата М.Й. *839*
Шараневич Ізидор *849*
Шафарик П.Й. 758—760, *993, 999, 1000*
Шахматов О.О. 184, *855, 860*
Шашкевич Антін *983*
Шашкевич Маркіян 454, *829, 960*

Шварц, підприємець 59, *806, 807*
Шевченко Т.Г. 16, 18, 21, 40, 43, 49, 203, 540, 743, 746, *782, 789, 791, 799, 803, 811, 827, 836, 849, 851, 861, 862, 884, 896, 898, 951, 952, 960, 961, 989, 991—1004*
Шекспір Вільям *777, 889, 922, 1005*
Шеллі П.Б. 16—18, 520—539, *783—789, 823, 946—951*
Шеля Якуб 56, *805*
Шептицький Андрій *816*
Шер 179
Шереметєв (Шереметьєв) Григорій 235—238
Шереметьєв В. *851*
Шерер Вільгельм *852*
Шерр Йоганес *853*
Шиллер Й.-К. 116
Шимон бен Йохая *966*
Шмеллер Йоганн-Андреас 432, *921*
Шпеман (Spemann) Вільгельм, німецький видавець 408
Шпондер, церковнослужитель *809*
Штродтман (Strodtmann) Адольф *946, 947*
Шухевич Володимир *961*
Шухевич Осип *880*

Щурат В.Г. *836—838, 953*
Щурат С.В. *817, 879, 884, 885, 953*

Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона *954*

Югурта *879, 880*
Юзичинська Софія *877*
Юкич (Jukić) Йован *989, 990*
Юлій Цезар Гай 409, 575, *916, 958*
Юстиніан 376

Ягич Ватрослав 183, 184, 381, *855, 856, 860, 910*
Яджурведа 335
Яків (Ізраїль), біблійний персонаж 10, 31—34, 359, 586, *793, 794, 898*
Яків Ворагінський (Voragine) *846*
Ян II Казимир, польський король *986*
Ян з Дуклі, чернець, святий 65, 67, *808, 809*
Ян Рокичана, празький міщанин (XV ст.) 602
Янович (Курбас) Степан 151, *838, 839*
Янчевецький 229, *869*
Ярема Яким *821, 885*
Ярослав Осьмомисл, князь галицький *864*
Ясенський (Ясєньский) Генрик 48, *801, 820, 821*
Яхович Станіслав, польський поет *843, 847, 848*

«Abhandlungen der beyerischen Akademie», журнал 380
Albert 598
«Archiv für Papiruskunde», журнал 375
«Archiv für slavische Philologie», журнал *858*
«Avadânas» *946*
Berl vün Brod (Берл Бродер) 961, (?)
Bernhardy Godofredus 375

Crönert 375

«Die Zeit», Відень *861, 1005*

«Etudes sur l'antiquité grecque», журнал 375

Feiwel Berthold *982*

Gaiofordus Tomas 375
«Gazeta Lwowska» 55, *804, 848*
«Gazeta Narodowa» («Naroduwka», «Народівка») 58, 59, *806*
Gering Hugo 417
Gessert M.A. 413
Głąbiński S., польський економіст 232
Grabski Stanisław 232

Haessel H., видавець *940*
«Heliand», поема 412, 413, *918, 919*
Hempel Gustav *929*
Hermes 375

«Ilustrowany Kalendarz Teatralny Muza» *840*

«Kłosy ukraińskie», журнал *861*
Kock Theodor 380, *901*
«Koło Polskie», товариство 50, *802*
«Kółko rolnicze», товариство 42, *799*
Krüger Gustav 375
«Krytyka», журнал *956*
«Kurjer Lwowski» («Kuryer Lwowski», «Kurjer»), газета 55, 59, *805, 807, 837, 838, 923, 991*
«Kurjer Poznański», газета *808*
«Květy», журнал 602, 604

«L'Anti-Juif», журнал *826*
«Legenda Aurea», збірник *846*
«Liber de donis», збірник 514, *945*
Lilien E.M. *982*
Łukaszewicz Józef 376

«Magazin für die Literatur des In- und Auslandes», журнал *992*
Meyer V. (aus Speyer) 380
«Monumenta Boica», наукова серія 413
Mueller Lucianus 377

«Neue freie Presse», газета 379, *903*
«Novellette di San Bernardino» 514
«Nowa Reforma» («Reforma»), газета 55, *805*

«Poetické besedy», книжкова серія 607
«Prometheus», журнал *933*
«Realenzyklopedie für protestantische Theologie und Kirche» 561
«Rheinisches Museum», журнал 380
«Rozprawy i sprawozdania Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności», наукова серія 380
«Ruthenische Revue», журнал *993, 994, 1001, 1002*

«Samorząd», газета 46, *801*
Sekler Jakób *874*
«Serapeum», журнал 413
«Sitzungsberichte der beyerischen Akademie», наукова серія 380
«Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Akademie der Wissenschaften», наукова серія 381
Sokalski B. *848*
Sternbach L. 380
Stojałowski S. *848*
«Strażnica Polska», газета *798, 804*
«Świtło», газета 57, *805*

Teubner B.G. 375, 377, 379

Wasylewski 232
Weil 375
«Wiek nowy», газета *874*
Wilamowitz (Wilamowitz-Moellendorf Ulrich von) 375

«Zwanglose antisemitische Hefte», журнал *826*

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Автограф вірша «Розвивайся ти, високий дубе...» (ІЛШ, ф. 3, № 228).

2. Розворот сторінок із зошита № 214, автограф вірша «Вечір! Вечір! Сонце сіло...».

3. Автограф вірша «Часи погані йдуть тепер, мій сину!..» (ІЛШ, ф. 3, № 214).

4. Листівка з надрукованим віршем І. Франка «На смерть бл. п. Володимира Барвінського», 1883; остання сторінка з пізнішою правкою автора (ІЛШ, ф. 3, № 232).

5. «З галицької менажерії». Рисунок К. Устияновича («Нове Зеркало», 1884, ч. 3, с. 4).

6. Швінделес Пархенбліт — герой гумористичного циклу. Рисунок К. Устияновича («Нове Зеркало», 1884, ч. 2, с. 4).

7. «Бромфен кисне, діти плачут...» («Швінделеса Пархенбліта вандрівка...»). Рисунок К. Устияновича. Окреме видання твору (Львів, 1884, с. 8).

8. «Я до него наблизився І низенько поклонився, Цілував єго халат...» («Швінделеса Пархенбліта вандрівка...»). Рисунок К. Устияновича. Окреме видання твору (Львів, 1884, с. 13).

9. «Великі роковини». Титульна сторінка окремого видання (Львів, 1898).

10. Будинок Івана Франка у Львові (колишня вул. Понінського, 4), в якому він жив з 1902 р. Тепер вул. Івана Франка, в будинку міститься Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка.

11. Franko Ivan. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine (Berlin, 1963). Титульні сторінки збірника.

12. «Die Parabel von der Habsucht». Запис рукою Андрія Франка, 1912 (ІЛШ, ф. 3, № 492).

13. Автографи віршів «А ми з чим?» та «Будьмо!» (ІЛШ, ф. 3, № 232).

14. Автограф вірша «Дві пари змовників». Закінчення (ІЛШ, ф. 3, № 232).

15. Автограф вірша «Опись зими», 1871. Закінчення (ІЛШ, ф. 3, № 207).

16. Автограф вірша «Podanie o przybyciu Eneasza do Italii», 1873. Закінчення (ІЛШ, ф. 3, № 208).

17. Титульна сторінка книги І. Франка «Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI вв.» (Львів, 1913).

18. Переклад вірша Г. Гейне «Сміх і співи, — світло сонця блискотит...», автограф (ІЛШ, ф. 3, № 214).

19. «Притча о фарисеи и мытарѣ» з віршової хроніки «Сучасний літопис» (збірка «Давнє й нове», Львів, 1911, с. 222—223).

20. Переклад уривка з поеми Н. Ленау «Альбігойці», автограф (ІЛШ, ф. 3, № 214).

21. Переклад вірша М. Розенфельда «Буря на морі». Запис рукою Андрія Франка (ІЛШ, ф. 3, № 496).

22. Переклад вірша М. Розенфельда «Моя пісня». Запис рукою Тараса Франка (ІЛШ, ф. 3, № 496).

23. Переклад вірша М. Розенфельда «При швальній машині». Запис рукою Петра Франка (важковідчитуваний рядок) (ІЛШ, ф. 3, № 496).

24. Переклад вірша М. Розенфельда «Втека заславських жидів...». Запис невідомою рукою (ІЛШ, ф. 3, № 496).

25. Переклад віршових творів Й.-В. Ґете (закінчення фрагмента з драми «Пандора» та три епіграми). Автограф (НБУВ, Інститут рукопису, І, 4926, с. 4).

26. Антологія «Die älteste deutsche Litteratur bis um das Jahr 1050», упорядкована проф. Паулем Піпером (Берлін і Штутгарт, 1884, с. 152—153). Початковий фрагмент тексту поеми «Муспіллі» (IX ст.), наведений упорядником, із його підрядковим перекладом.

27. Сторінка віденського часопису «Ruthenische Revue», 1903, Nr. 1, S. 16, де видрукувано Франків переклад «Заповіту» («Das Vermächtnis») Т. Шевченка.

ЗМІСТ

Від редактора тому 5

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

[ІЗ ЗБІРКИ] «З ВЕРШИН І НИЗИН»

[ІЗ ЦИКЛУ] «УКРАЇНА»

«Не пора, не пора, не пора...» 21
Ляхам 21
«Розвивайся ти, високий дубе...» 23

[ІЗ ЦИКЛУ] «ЖИДІВСЬКІ МЕЛОДІЇ»

Самбатіон 25
Пір'є 29
Асиміляторам 30
Заповіт Якова 33

[ІЗ ЗБІРКИ] «ДАВНЄ Й НОВЕ»

Замість пролога. Святовечірня казка 35

[ІЗ ЦИКЛУ] «ІЗ ЗЛОБИ ДНЯ. ІЗ ТРИДЦЯТИЛІТТЯ 1878—1907»

Русинам-фаталістам 38
Сучасний літопис [1884] 39
[Із хроніки] «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.» Дня 6 серпня. Коломия 75

[ІЗ ЦИКЛУ] «ГІМНИ Й ПАРОДІЇ»

Січовий марш 77
Новітні гайдамаки 78

[ІЗ ЗБІРКИ] «ІЗ ЛІТ МОЄЇ МОЛОДОСТИ»

Наперед! 81
Хрест 82
Коляда (Руським господарям) 84

ПОЕЗІЇ, ЩО НЕ ВВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

1875

Поезії пахарські 90
1. Орач 90
2. Пісня борони 91
«Чого ви, братья, засумовалися?..» 93
«Ой сіяє золотом сонце праведне...» 94
Дочка мельника 95

1877

До себе самого («Тепер заснеш навіки без трутизни...») 97

1878

«В горю, гризоті і бідности...» 98
«Посеред дворян і магнатів...» 105

1879

«Прискали пречисті звуки...» 111

1880

«В скаженій натузі мільйони...» 113
«О грішна душенько, отсе...» 114
«Я жить буду і думать, працювати...» 115
«Раз була страшенна повінь...» 115
«Вечір! Вечір! Сонце сіло...» 117

1882

Pieśń o uobywateleniu żydów 119
«Часи погані йдуть тепер, мій сину!..» 120
Посвята Михайлові Петровичу Драгоманову 120

1883

На смерть бл[аженної] п[ам'яті] Володимира Барвінського 122
«О miłości...» 123
«Не красота й не доброта твоя...» 123
«Вікном надвіяв вітер ми...» 123

1884

Спом'янім! (В перші роковини смерти Володимира Барвінського) 124
З галицької менажерії. Банк рустикальний 125
Пісня Швінделеса Пархенбліта 125
Швінделес Пархенбліт 128

Швінделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад 130
Строфи. «Дурний подібний до вола...» 147

1885

Pobożne wzdychanie do teki ministeralnej JWP Euzebjusza Czerkawskiego 148
Кантата на вечір О.Я. Конисього 149

1888

Пролог, написаний Ів. Франком, а виголошений С. Яновичем на ювілейнім представленні русько-народного театру в пам'ять 50-тих роковин смерті Івана Котляревського 151

1889

«Горе старому, ой горе!..» 155
«Ціною мук і горя і страждання...» 155

1891

Z akordów nienawiści 156
I. «Czyż nie ironja łosu? Tobie, Pani...» 156
II. «Lubię błądzić samotnie po lesie...» 157

1895

Бог заплатив 160
Строфи. «Хоча хто й на земли лежить...» 162

1896

У вагоні 163
Св[ятий] Іван і розбійник 164
Чия заслуга більша? 167
Цісарська сльоза 169

1898

Великі роковини. Пролог, говорений перед ювілейною виставою «Наталки Полтавки» в пам'ять столітніх відродин українсько-руської народности 171

1906

Із теки «истинно-русска» галичанина 179
«Велику неправду сказав пан Петров...» 180
«Була колись свиня бура...» 180

1907

«...І на се я маю доказ...» 181
Поклик Хванька Кримського 183

1912

Die Parabel von der Habsucht 185

1914

Pieśń ludowa 196
Dwie scenki 196
I. Rozmowa w lesie 196
II. We dworze 201
Widmung 203
«An jenes Weib, von dem ich viel einst dachte...» 204
Царські слова 204
Гуманний Мошко 205
Будьмо! 209

1915

Три сестри милосердя 210
Із спостережень над природою 211
З великої війни 212
А ми з чим? 219
Інвазія 220
Львів і Винники в днях 1—3 вересня 1914 р. 221
За свіжої пам'яти 222
Усміх Фортуни 224
У трамваю 225
W tramwaju 226
Муж довір'я 227
Купецька пригода 239
Кінна команда 245
З Панасових оповідань 248
I. Москаль у диму 248
II. «Вот яблочко!» 249
Донець — козак молодий 250
Сухий пень 255
В парку («В парку перед пишним палациком...») 274
Дві чети 275
Жінка з револьвером 276
Пригода в Підбужи 277
Tancerze 282
Під сей воєнний час 284
Дві пари змовників 292
Чи віщий сон? 295
Парламентарний чортик 296

1916

Два столівники 298
«Ще не близько весна...» 300
Сусід («W Italii w środku miasta...») 301
Із театру італійської війни («I we Włoszech i w Doberdo...») 302
«І раптом з добра дива...» 302

ДОДАТКИ

РАННІ ВІРШІ І. ФРАНКА

Опись зими 305
Опись святого Вечера 307
Podanie o przybyciu Eneasza do Italii 309
Życie jest tylko podróżą 315
«Per aspera ad astra» 317
«Підіймись із могили, духу праведного сина...» 319
Згадка старини 320
Ранок 322
Дві дороги («Дві дороги до заслуги нам...») 326

ТВОРИ ІНШИХ АВТОРІВ, ДООПРАЦЬОВАНІ І. ФРАНКОМ

Не виростеш! 327
Вічна любов 328
Колись і нині 328

ПЕРЕКЛАДИ

З ДАВНЬОІНДІЙСЬКОГО ЕПОСУ

[Уривки з Рігведи й Атгарваведи] 333

ПОЕТИЧНІ ПЕРЕСПІВИ БІБЛІЇ

Пісня Дебори. *Найдавніша пам'ятка старогебрейської поезії* 340
Пророчество Ісаії 355
Пророка Ісаії глава 53 368
Йоіль, гл[ава] II 369

ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТА ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР

САПФО

Киприді («Прибудь, Кипридо люба...») 371
«Люблю я пишноту...» 371
«Коли помреш...» 371
«Як буря по горах бушує...» 372

АРІСТОФАН

Парабаза з комедії Арістофанеса «Хмари» 373

МЕНАНДР

Передмова 374
І. Право дитини 382
ІІ. Із мудрости Менандра 388

КВІНТ СМИРНЕНСЬКИЙ

Паріс і Енона [*З поеми «Після Гомера»*] 403

ГЕОРГІЙ ПІСІДА

«...Чомусь поперевертані були...» 405

ІЗ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ

МАВРО РІЧЧІ (ПАПА ЛЕВ XIII)

Жіночий швидкий двоколісник 406

З НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ

НАЙСТАРШІ ПАМ'ЯТКИ НІМЕЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ IX—XI вв.

Вступні уваги 407
І. Початки німецької поезії 408
ІІ. Вессобрунська молитва 413
ІІІ. Пісня про Гільтібранта й Гадубранта 418
IV. Муспіллі 431
V. Основи сеї поеми 450
VI. Поетична форма сих творів 454

ГОТГОЛЬД-ЕФРАЇМ ЛЕССІНГ

Натан Мудрий. *Драматична поема* 456

ЙОГАНН-ВОЛЬФГАНГ ҐЕТЕ

Пандора 502
Поезія і наука 506
Шкільні теорії 506
На Страшнім суді 506
«О люба свобода печати!..» 507

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

«Старі, недобрі пісні...» 508
«В тебе як перли очиці...» 509
«Сміх і співи, — світло сонця блискотит...» 509

НІКОЛАУС ЛЕНАУ

[З поеми «Альбігойці»] 510

КОНРАД-ФЕРДИНАНД МЕЙЄР

Каріатида 511

ГЕРГАРТ ГАУПТМАН

[Ткацька пісня з драми «Ткачі»] 512

ІЗ СТАРОФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ

П'ЄР-ЖАН-БАПТИСТ ЛЕГРАН

«Коли бісурмани забрали Аккону...» 514

З АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

АЛЛЕН РЕМСЕЙ

«Повідає давня казка...» 517

З НЕВІДОМОГО АВТОРА

«Безмірно багате, і довге, й широке...» 519

ПЕРСІ БІШІ ШЕЛЛІ

Цариця Меб (*Фрагменти*) 520
Демон світу (*Уривок*) 537
Будущий золотий вік. І. Нове чоловіцтво [*З поеми «Звільнений Прометей»*] 538

ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

[З поеми «Слепая»] 540

ОЛЕКСАНДР АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ

Вартовий 541

ЛЕВ ТИХОМИРОВ

Підскоцька 544

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

АДАМ МІЦКЕВИЧ

«Геть із моїх очий!..» 546
В альбом Кароліні Собаньській 547
Непевність 548
Від'їзд з Одеси 549
До матери-польки 551
«Про що тут думать на парижькім бруку...» 553
[Ода до Наполеона III] 557

ІЗ ЧЕСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВАЦЛАВ ВЕВЕРКА

«Молотив молотник...» 559

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

Із поеми «Бар-Кохба» 561

СВАТОПЛУК ЧЕХ

[Уривки поетичних творів] 602

ЕЛІЖКА КРАСНОГОРСЬКА

Скринка 610

З ЄВРЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВОЛЬФ ЕРЕНКРАНЦ-ЗБАРАЗЬКИЙ

Гебрейська мова 613
Соловій 615
Золотий годинник 618
Відповідь годинника 619
Добре жити, не журиться 621
Людовий співак 622
Співакова потіха 624
Нещасливий рабин 627
Хусит їде до рабина 628
Нещасний шукає спокою 630
На землі не спочивають 631
Браїлівські купці 633
Мандрівець 635
Потіха 636
Наріканє молдавських жидів на польських 638
Меламедів празник 639
Писар-меламед 640
Світ 641
Обносник товарів 642
День уродин 643
Смерть усіх рівняє 643
Поки жиємо, забуваймо про смерть! 645
Щасливі рабини 646
Що сталося в Галацу 649
Богова відповідь 650
Смерть і поет («Я — смерть, я — сон солодкий...») 653
Жидівський вояк у Галичині 655
Холера в р. 1866 661
Зеркало 664

Хусит («Але нам, чесним, зеркала не треба...»). 667
Програна справа 668
Пам'ятник 672
Задоволений 674
Самовар 677
Хусит («Але ми, жиди побожні...») 680
Театр 682
Хусит про театр 687
Часи Месії («Нехай Епікури говорять, хоч тріснуть...») 688
Хуситова мізиночка 692
Святі дні 694
Поет і смерть («О смерте, з силою твоєю...») 696

МОРІС РОЗЕНФЕЛЬД

[ІЗ ЦИКЛУ] «ПІСНІ ГЕТТО»

А коли сей світ такий 699
Балагула 700
Божий люд 701
Міряне гробів 701
Буря на морі 703
Варстат 704
Волоцюги 706
Втека заславських жидів у днях 4—8 серпня 1648 р. 708
Куди, гарне дівча? 712
Моя дитина 712
Моя мила 714
Моя пісня 715
На кладовищі 715
Юда 717
Невідступна 718
Пісні жидівської дільниці 720
Пісня нуждаря 721
Пісня робітників 722
При швальній машині 723
«Ридайте й кричіть...» 724
Сльоза на зелізку 724
Соловій до робітника промовляє 725

ІЗ СЕРБСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

Як Христос хрестився 727

ІЗ БОСНІЙСЬКО-ГЕРЦЕГОВИНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

Змий-королевич 729
Як Юг Богдан свою жінку продав 733

[ІЗ ЦИКЛУ] «ЦИГАНСЬКІ МЕЛОДІЇ»

Циганське право 737
Бідний циганчук 737
Циганам радість 738
Ніщо не шкодить 738
Дідичка в полоні у циганів 738

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

«I niebo niemyte, i fale zaspane...» 743
«I znowu nie przyniosła mi...» 743

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

«Leć, wietrzyku, w Ukrainę...» 744

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Nonnenhymne 746
«Wie lang die Nacht! Wann kommt das Licht?..» 746
Perebenda 747
«Nimm keine Reiche...» 750
«Jenes breite Tal...» 750
«Wohl bin ich schön...» 751
«Wohl hab' ich Augen so klar und licht...» 751
«Ich bin nicht krank Gott sei es Dank...» 751
Kaukasus 752
[Fassung 1882] 757
Fragmente des Gedichtes «Häretiker» oder «Johann Hus» 758
Widmung des Gedichtes an P. Joseph Šafárik 758
Der Anfang des Gedichtes 760
Am Aralsee 761
Am Kos-Aral 762
«Ungewaschen der Himmel...» 762
Im Kerker 763
Ode an das Licht 764
Das Vermächtnis 764
Mein letzter Wille [2. Fassung] 765
Nachtgedanken in Petersburg 1859 766
In der Fremde («Die Sonne wärmt nicht in der Fremde...») 767
An N.I. Kostomarov 767

Maria 768
Maria [2. Fassung] 771
Der Abend im Dorfe 775
Beneide nicht! 776

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

An das eigene Volk bei der Darbringung der ukrainischen Übersetzung von Shakespeares Werken 777

КОМЕНТАРІ 779

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 1006

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ 1013

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 1026

Літературно-художнє видання

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка
Львівське відділення Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка

ФРАНКО
ІВАН

Том 52

**(другий додатковий
до Зібрання творів
у п'ятдесяти томах)**

**Оригінальні та перекладні
поетичні твори**

Київ, Науково-виробниче підприємство
«Видавництво "Наукова думка" НАН України», 2008

Художній редактор *Є.І. Муштенко*
Технічний редактор *Т.С. Березяк*
Коректор *Л.Г. Бузіашвілі*
Комп'ютерний набір *В.Г. Каменькович,*
М.А. Кравченко
Комп'ютерна верстка *Т.О. Ценцеус*

Підп. до друку 09.10.2008. Формат 84x108/32.
Папір офс. № 1. Гарн. Таймс. Вис. друк.
Фіз. друк. арк. 32,5 + 0,812 вкл. на крейд. пап.
Ум. друк. арк. 55,97. Ум. фарбо-відб. 55,97.
Обл.-вид. арк. 51,91. Наклад 5000 прим.
Зам. № 8-300.

НВП «Видавництво "Наукова думка" НАН України»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 2440 від 15.03.2006
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3

Віддруковано з готових позитивів у друкарні
ВАТ «Харківська книжкова фабрика ім. Фрунзе»
61057 м. Харків 57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8

Франко, Іван.

Ф83 Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 2008 —

Т. 52: Оригінальні та перекладні поетичні твори / Ред. тому М.П. Бондар. — 1040 с. : іл. —

ISBN 978-966-00-0815-7

Том містить оригінальні поезії та поетичні переклади, що істотно розширюють зміст 1—13 томів Зібрання. Їх публікація не тільки виповнює першопочатковий проект корпусу поезії, що мав бути реалізований у 50-томнику, але й значною мірою виходить за його межі, пропонуючи читачеві маловідомі й зовсім невідомі зразки Франкової поезії та його перекладацької діяльності. Вміщена в томі поетична спадщина додає нові та яскраві штрихи до масштабного образу творчості Франка — поета, перекладача, глибокого знавця літератур світу.

ББК 84.4 УКРІ